

A MAGYAR HONFOGLALÁS KÚTFŐI

A HONFOGLALÁS EZREDÉVES EMLÉKÉRE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

MEGBIZÁSÁBÓL

GRÓF KUUN GÉZA tiszt., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HAMPEL JÓZSEF,
THALLÓCZY LAJOS rend., MARCZALI HENRIK lev., JAGIĆ V. k. tag, HODINKA ANTAL,
MARÓTHI REZSŐ és DE VÁRI REZSŐ közreműködésével

SZERKESZTETTÉK

PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAGOK

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1900

Ára 35 korona.

A MAGYAR HONFOGLALÁS KÜTFŐI

A HONFOGLALÁS EZREDÉVES EMLÉKÉRE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA

MEGBIZÁSÁBÓL

GRÓF KUUN GÉZA tiszt., FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ, HAMPEL JÓZSEF,
THALLÓCZY LAJOS rend., MARCZALI HENRIK lev., JAGIĆ V. k. tag, HODINKA ANTAL,
MARÓTHI REZSŐ és DE VÁRI REZSŐ KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTÉK

PAULER GYULA és SZILÁGYI SÁNDOR

RENDES TAGOK

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1900

A M. T. AKADÉMIA
FŐTITKÁRI HIVATALA

A MAGYAR

HONFÖGLALÁS

KUTATÁS

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

KUTATÁS

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

KUTATÁS

A HONFÖGLALÁS KUTATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

KUTATÁS

Magyar Tudományos Akadémia
Könyvtára 796/1958 sz.

ELŐSZÓ.

Mikor a nyolczvanas évek derekán az ország közvéleménye elkezdett foglalkozni a gondolattal, mikép kelljen a magyar honfoglalás közeledő ezeréves fordulóját megülni? a Magyar Tudományos Akadémia is, mely a *nemzeti élet* semmiféle lüktetésétől sem zárkózik el, érezte, hogy neki is részt kell venni a nemzeti ünnepben. A bizottságba, melyet a mód megállapítására kiküldött, az Akadémia I. osztálya Hunfalvy Pált és Beöthy Zsoltot, a II. osztály Pulszky Ferenczet és Pauler Gyulát, a III. osztály Than Károlyt és Szabó Józsefet választotta. E bizottság véleményét, «Az Akadémia, egyébként is résztvevén az 1895-ben rendezendő országos ünnepben, a maga részéről azzal ünnepelje meg az ország ezeréves fennállását, hogy a honfoglalás történetére vonatkozó hazai és külföldi kútfőket, a kornak teljesen megfelelő kritikai kiadásban bocsássa közre», az Akadémia összes ülése 1891 december 7-ikén tárgyalta, elfogadta és végrehajtásával a II. osztály útján a Történelmi bizottságot bízta meg, melynek tanácskozásait akkor Szilágyi Sándor helyettes-elnök vezette. A bizottság 1892 márczius 26-iki ülésében tüzetes tervet készített. E terv szerint, — hogy szavait idézzem és lényegét kiemeljem: «A millennium alkalmával kiadandó mű hivatva lesz mindazon emlékeket, írott forrásokat és leleteket a tudomány mai színvonalán álló kiadásokban felölelni, magyarázni és minden oldalról megvilágítani, melyek a honfoglalás történetének, a benne szereplő népek belviszonyainak és műveltségi állapotának megismerésére tudományos alapul szolgálhatnak, és melyekhez az, ki Magyarország népeinek, beleértve a

*

hódítókat és meghódoltakat, azon korbeli történetéről, belviszonyairól és műveltségi állapotáról képet akar nyerni, első sorban fordulni kénytelen.»

«E szempontoknak megfelelőleg az írott kútfők közül felveendők mindazok, melyek a *honfoglalás eseményeiről egy- vagy közelkorúlag* (pl. 950—960-ig) irattak. A *honfoglalás* eseményein kívül a későbbi forrásokból felvételnek azok, melyekből jellemző voltuknál fogva a honfoglalás-korabeli magyarok szokásaira, hadakozási módjukra, stb. vonhatunk következtetést.»

«A kútfők iratásának korát, melynek határául a nyugati kútfőkben általában a x. század közepe vehető, ki kell terjeszteni némely kútfők csoportjánál, melyekből egy- vagy közelkorú adataink nincsenek, így a hazai, keleti és szláv eredetű forrásoknál.»

Ezeket az elveket az Akadémia összes ülése 1892 ápril 25-én elfogadta s a bizottság ezen az alapon megkezdé működését; a mű szellemi vezetésével 1892 nov. 22-iki ülésében Pauler Gyula tagját bizta meg, s a mikor már arra került a sor: a kiadvány technikai és nyomdai részének vezetésére Szilágyi Sándor bizottsági helyettes-elnököt kérte fel (1894 febr. 6.), sőt később Pauler Gyula kérelmére, Pauler Gyula mellé szerkesztőnek is megválasztá. Mindkét megbízatásában Szilágyi Sándor szokott buzgalmában járt el, míg csak egészsége engedte. Halála után (1899 jan. 12.) Fejérfpatakyl László, a bizottság előadója, támogatta a nyomdai ügyekben szakavatott tanácsával a szerkesztőt.

A bizottságnak, a szerkesztőknek egyik főgondja volt, hogy a mű köré gyűjtsék történeti irodalmunknak a régibb korrall foglalkozó összes jeleseit; ezt azonban csak részben sikerült elérniök. Oly írókat, mint Mátyás Floriánt és Nagy Gézátl, sajnosan fogja — velünk együtt — nélkülözni az olvasó, de különféle okoknál fogva nem vehettek részt munkálkodásunkban. Fraknói Vilmost is távortartá külföldön lakása, de azért érdeklődését a mű iránt lekötelező módon kimutatta azzal, hogy Julian jelentésének szövegét Nagy-Magyarországról fényképmásolatban megszerezte és felvilágosító jegyzetekkel kísért. Terv szerint «a források adatai lehetőleg első kézből lévén átveendők», a bizottság megbízásából Marczali Henrik (1893-ban) a nyugoti

kútfők, dr. Vári Rezső pedig Bölcs Leo Taktikájának kéziratai végett külföldön is jártak, s így Vári Rezső kiadása a «bölcs» császár hadi művéről — az Akadémia classicai-philologiai bizottságának kijelentése szerint «még eddig soha föl nem használt legfontosabb szöveg-hagyományon alapszik, s ennél fogva minden eddigi recensióval egybehasonlítva kétségtelen haladást mutat.» Fájdalom! nagy terjedelménél fogva a bizottság Leo egész művét nem adhatta, csak a XVIII. fejezetet, melyben a magyarokról is szól, hozzácsatolván jegyzetekben a többi fejezetekből azt, mi a közleményt felvilágosítani alkalmas.

A munkálatok közül legelőször Hampel József dolgozatát a leletekről lehetett e címmel: «A honfoglalási kor hazai emlékei» különnyomatkép sajtó alá adni, s e tekintélyes füzet, hogy ne mondjam könyv, már szerepelt a nagygyűlésen, melyet az Akadémia a millennáris esztendőben (1896 május 17.) Ő császári és apost. kir. Felsege legmagasabb jelenlétében, különös ünnepséggel tartott meg. Más munkálatok azonban késtek, akadályok miatt, melyeket mindig gyorsan elhárítani sem a szerkesztőknek, sem a bizottságnak nem állott hatalmában. Ennek következtében szükséges lett Hampel József művét az újabb, 1899 augusztusáig ismeretessé vált leletekkel kiegészíteni, úgy, hogy a gyűjtemény mutatóját — Maróthi Rezső országos levéltári fogalmazó munkáját — csak a jelen év júniusában lehetett sajtó alá adni, s ez az oka, hogy a munka nem a honfoglalás megkezdésének, hanem befejezésének ezredéves fordulójára lát napvilágot.

A munkatársakkal szemben a bizottság s a szerkesztők lehető legtágabb tért engedtek, hogy tudományos egyéniségük — a maguk felelőssége mellett — teljesen érvényesülhessen, a maguk részéről főképen csak arra ügyelvén, hogy az egyes dolgozatok a vállalat kitűzött céljának és keretének megfeleljenek. Munkájukról az egyes írók maguk számolnak be. A nálunk úgyszólván teljesen ismeretlen keleti, szláv, angolszász és kevésbé ismert görög nyelvű szövegeket magyar fordítás kíséri.

A szláv források összeállításához Jagić V. urat sikerült megnyernünk, kiben nemcsak a hírneves szlavistát, hanem a testvér horvát nemzet fiát is láttuk, ki eljött, hogy nagy tudásával segítse megépíteni a magyar

honfoglalás tudományos emlékét, melynek az ő népére is oly nagy és fontos következményei voltak; neki, mint a horvátoknak századokig a magyar nemzet, megengedtük, hogy latinul beszéljen, de jegyzeteihez Thallóczy Lajos bizottsági tag úr magyar fordítását csatoltuk. A többi bevezetéseket, jegyzeteket, bár nem lett volna példa nélkül, és nyilvánult is itt-ott némi félénk óhajtás, hogy latinul írjuk, magyarul adjuk, mert azt hittük, hogy a magyar nemzet ezeréves ittlakás és küzdés után kivívta magának a világ népeivel szemben a jogot, hogy a maga nyelvén szólhasson hozzájuk, és az, ki *tudományosan* akar foglalkozni vele, történetével, *tudományos kötelességének* ismerje, hogy a magyar nyelvet megtanulja.

Budapest, 1900 június 27.

Pauler Gyula,
szerkesztő.

TARTALOM.

Előszó.

I.

	Lap
Byzanczi kútfők. Közlik MARCZALI HENRIK és dr. VÁRI REZSŐ.....	I
I. Bölcs Leo hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli dr. VÁRI REZSŐ.	
A) Bevezetés	3
B) Görög szöveg magyar fordítással.....	II
II. Byzanczi történetírók. Összeállította MARCZALI HENRIK.	
A) Bevezetés	90
B) A görög krónikák. Görög szöveg magyar fordítással	100
C) Biborban született Konstantin császár: De Administrando Imperio című művének a magyarokra és lakóhelyökre vonatkozó fejezetei. Görög szöveg, magyar fordítással	110

II.

Keleti kútfők. Összeállította, fordította és jegyzetekkel kísérte gr. KUUN GÉZA	137
Előszó	139
I. Ibn Roszteh, Gurdêzi, El-Bekri	141
II. Ibn Fadhlân	197
III. Isztakhrî és Ibn Haukal	221
IV. Masz'ûdi	247

III.

Nyugati kútfők. Összeállította MARCZALI HENRIK	285
Bevezetés	287
I. Annales Sithiensis (Bertiniani)	301
II. Conversio Bagvariorum et Carantanorum	301
III. Description of Europe by king Alfred the great	314
IV. A fuldai évkönyvek	316
V. Regino krónikája	320
VI. Theotmar salzburgi érsek és suffraganeusainak levele IX. János pápához	323
VII. Levél a magyarokról, Dado verduni püspökhöz	329
VIII. Versus Waldramni ad Dadonem episcopum a Salomone missi	334
IX. Ekkehardi (IV.) Casus Sancti Galli	335

IV.

Lap

Szláv források. Összeállították dr. JAGÍC V., THALLÓCZY LAJOS, dr. HODINKA ANTAL	343
Fontes Slavici. Recensuerunt et verterunt Dr. V. JAGÍC, LUDOVICUS THALLÓCZY,	
Dr. ANTONIUS HODINKA	343
Előszó	345
I. A) A Konstantin (Cyrill) és	348
B) A Method legenda magyar vonatkozásai	354
II. Elbeszélés a magyar-bolgár háborúból	355
III. Nestor krónikájának magyar vonatkozásai	362

V.

Hazai kútfők. Közlik FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és MARCZALI HENRIK	379
I. Béla király névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ; jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA.	
A) Bevezetés	381
1. A kézirat. FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ-tól	381
2. A tartalom. PAULER GYULA-tól	386
B) Szöveg	392
II. Julián útja Nagy-Magyarországba. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
A) Bevezetés	464
B) Szöveg	466
III. A magyar krónikák. Töredékek Kézai Simonból és a Képes Krónikából. Összeállította MARCZALI HENRIK.	
A) Bevezetés	473
B) Szöveg	476

VI.

A honfoglalási kor hazai emlékei. Ismerteti HAMPEL JÓZSEF	507
Bevezetés	509
I. A honfoglalók sírjai	513
A) Kortörténetileg megállapítható sírok csoportja	515
B) Sírleletek érmek nélkül (betűrendben)	586
C) Ismeretlen lelhelyű vagy szórványos emlékek	733
II. Temetkezés módja, fegyverzet, ékszerek	742
III. Ornamentika	795
Ábrák magyarázata	827
Mutató	831
Sajtóhibák	878
Kiigazítás	878

I.

BYZANCZI KÜTFŐK.

KÖZLIK

MARCZALI HENRIK és DE VÁRI REZSŐ.

TARTALOM.

	Lap
I. Bölcs Leo hadi taktikájának XVIII. fejezete. Közli Dr. VÁRI REZSŐ... --- --- ---	3
<i>A)</i> Bevezetés --- --- --- --- --- --- --- --- ---	3
<i>B)</i> Görög szöveg magyar fordítással .. --- --- --- --- --- --- --- --- ---	11
II. Byzanci Történetirók. Összeállította MARCZALI HENRIK --- --- --- --- --- --- --- --- ---	90
<i>A)</i> Bevezetés --- --- --- --- --- --- --- --- ---	90
<i>B)</i> A görög krónikák. Görög szöveg magyar fordítással... --- --- --- --- --- --- --- --- ---	100
<i>C)</i> Biborban született Konstantin császár: De Administrando Imperio című mű- vénék a magyarokra és lakóhelyökre vonatkozó fejezetei. Görög szöveg ma- gyar fordítással --- --- --- --- --- --- --- --- ---	110

I.

BÖLCS LEO HADI TAKTIKÁJÁNAK XVIII. FEJEZETE.

A)

BEVEZETÉS.

A honfoglalás történelmi kútforrásai között első helyen kapja az olvasó BÖLCS LEO-nak «A hadi taktikáról» szóló munkája *XVIII. fejezetét*, melynek 39., 41—75. pontjaiban a kelet-római birodalom császára, ki 886—912-ig uralkodott, leírja a régi magyaroknak, vagy a mint Leo korában őket nevezni szokták, a *turkok*-nak hadszervezetét és hadakozó módját. Voltaképpen csak a korábban, talán a VIII. évszázban élt¹ *Urbicius* (vagy *Mauricius*?) följegyzéseit, melyeket alább közlök, módosította némileg és bővítette ki azokkal az adatokkal, melyeket korában a magyarokról tudomás vagy hallomás

¹ A VI. évszázba teszik tisztán csak azért, mert művében az antokról is megemlékszik. De ez nem elég ok, hiszen ez a része művének visszamehet VI. évszázbeli forrásokra. Későbbi időre nézetem szerint azért teendő, mert hadi műnyelve lényegesen különbözik a VI. évszázba tehető «Anonymus Byzantinus» taktikusnak hadi műnyelvétől. Urbicius hadi műnyelve hemzseg a latin terminus technicusoktól annélkül, hogy megállapítható volna Vegetius vagy Frontinus vagy más valamely római író forrásául. Bizonyára úgy van a dolog, hogy a byzánckiak hadi műnyelve latin kifejezésekkel bővült az idők folyamán, s Urbicius stílusa ez idegen elemekkel tarkított hadi műnyelvet tükrözteti vissza. Azután maga LEO a XV. fejezet 30. §-ában ezt írja: *Εἰσὶ δὲ ἄς ἐπίπαν ἐν ταῖς πολιορκίαις εἶδη μηχανημάτων πολιορκητικὰ διάφορα, ὅσα οἱ τε παλαιοὶ στρατηγοὶ καὶ οἱ μικροὶ πρὸ ἡμῶν [= kevéssel előtünk] ἐπενόησαν κατὰ δύναμιν ἕκαστος καὶ τὴν καλοῦσαν τοῖς καιροῖς καὶ τοῖς τόποις χρῆσθαι.* Mivel ennek a fejezetnek nagy része szintén Urbiciusból van kiírva, allusiót vélek látni reá a fenti sorokban; másutt mindig csak általánosságban *παλαιοὶ τακτικοί*-okat és *νέοι*-okat különböztet meg.

útján szerzett, illetőleg annak az avarokról és turkokról szóló tudósításait a magyarokra alkalmazza. De állításai megbízhatók, leírása «okmányszerű hitelességű», szavai oly világosak, hogy teljes képet adnak a honfoglaló ősöknek, kik Leo idejében Etelközből a mai Magyarország elfoglalására indulának, tábori és harczy életéről, főbb ethnikus jellemvonásaikról. Lehetetlen is volna az a föltevés, hogy a byzáczi udvar és bíborpalástos tudósai ne igyekeztek volna *hiteles* tudomást szerezni egy nemzetnek harczy képességéről, mely nemzetet erőteljes szövetségesöknek tapasztalták volt, s ne a valóságnak megfelelő képet rajzoltak volna okulásra utódaiknak.

Az említett XVIII. fejezetnek eredeti görög szövegét ebben a műben találhatja az olvasó először a kéziratok hitelén alapuló és a forrásokkal való egybevetés folytán megállapított alakban.¹

A szöveg megállapításához a firenzei Laurentiana-könyvtárban őrzött *Plut. LV, 4* jelzésű X. évszázbeli vegyestartalmú hírneves hártayakéziratnak, s a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban levő *Philol. gr. 275* jelzésű Leo-kodexnek olvasásai szolgáltatták a kritikai alapot. Amannak szövegünkötől eltérő olvasásait **F**, emezéit **V** betűvel jeleltük. Mindkettőjét a leglelkiismeretesebb pontossággal jegyeztük ki, mivel a két kézirat Bölcs Leo Taktikájának két legjobb, két legrégibb kézírata. A firenzei kodexet előttem csak egy kiadó használta fel, de igen felületesen, a bécsi kodex olvasásait én sorolom el vonal alatt először. Hasonlóképpen először ismertetem a többi három régi kéziratnak a szövegállapotát.

E kéziratok 1. a milánói *Ambrosianus B 119 sup.* (az apparatusban **A**-val jelelve olvasásai), melyet a XII. évszázban másoltak, 2. a spanyolországi *Escorialensis Y, III, 11* (**E**) s 3. a római *Vaticanus gr. 1164* (**R**). A két utóbbit a XI. évszázban irták. Ez a három kodex a maga nagyrészt megegyező szövegével csak ritkán őrizte meg a helyes olvasást. Értékek

¹ E fejezet azonban csak csekély része LEO munkájának, mely terjedelménél fogva a görögök taktikairódmának legnevezetesebb terméke. Nem készülhetett volna kiadása a munka szövegahagyományának egészében való ismerete nélkül, s azért e fejezetet hadtanilag teljesen csak az fogja érteni, ki a Taktika többi fejtegetését is behatóan tanulmányozta. A specialista kutatót azért sajtó alatt levő Leo-kiadásunk megjelentéig kell várakoztatnunk. Annak bevezetésében és az e bevezetésben adott irodalmi útmutatásnak fonálán az érdeklődő bővebb felvilágosításokat fog kapni. Itt csak arra szorítkozunk, hogy az itt közlött görög szöveg minket kiválónban érdeklő részének kritikai megértését lehetővé tegyük.

voltaképpen abban áll, hogy a firenze-bécsi szöveget olvasásaik úgy szólván glosszálják, értelmezik, megvilágosítják. Közöttük legértékesebb az Ambrosianus; az egymással szorosan összefüggő másik kettő a legtöbb fiatalabb kéziratba leszármazott vulgátát adja.

E régi kéziratok tisztán mutatják a szöveg állapotát.

De még sem teljesen tisztán. Ott van még *Urbicius* (vagy *Mauricius*), kinek ú. sz. egész művét Bölcs Leo átvette, átdolgozta. Mivel ennek eddig megjelent egyetlen kiadása nem kritikai kiadás, amennyiben az írónak egyetlen egy kéziratáról sem tájékozta az olvasót, szükséges volt Urbiciushoz is kissé szilárdabb alapot teremtenem. E célra Scheffer Upsalában 1664-ben megjelent kiadásának egész görög szövegét összevetettem a firenzei Plut. LV, 4 Urbicius szövegével.

Hogy ez mennyire szükséges volt, arról mindenki meg fog győződni, ki Leo XVIII. fejezetének a magyarokról szóló paragraphusaival egybehasonlitja Urbicius taktiko-stratégikus munkája XI. fejezetének III. cikkelyét, melyet a firenzei kodex és a hiányos Vaticanus gr. 1164 alapján adok; adom annál is inkább, mert történetíróink, kik Leónak a turkokról való följegyzéseit tárgyalják, következtetéseikhez Urbicius állításait soha sem fogják egészen mellőzhetni.

Urbiciusnak szóban forgó cikkelye pedig ekként hangzik:

Πῶς δεῖ Σκυθαῖς ἀρμόζεσθαι, τοῦτ' ἔστιν
Ἀβάροις καὶ Τούρκοις, καὶ λοιποῖς
ὁμοδιαίτοις αὐτῶν Οὐγγικοῖς ἔθνεσι.

Τὰ Σκυθικὰ ἔθνη μᾶς — ὡς εἰπεῖν — ἀναστροφῆς τε καὶ τάξεως, πολυαρχὰ τε καὶ ἀπράγμονα. Μόνα δὲ τὰ τῶν Τούρκων καὶ Ἀβάρων φροντίζουσι τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνῶν τὰς συστιάδην [κατὰ συστιάδην a kodexekben, de ez elfogadhatatlan] μάχας ποιοῦμενα. Καὶ τὸ μὲν Τούρκων πολυάνδρὸν τε καὶ ἐλεύθερον, ἀπηλλαγμένον τῆς τῶν πλειόνων πραγμάτων ποικιλίας καὶ δεινότητος, οὐδὲν ἕτερον ἡσχημένον, ἢ τὸ ἀνδρείως πρὸς τοὺς ἐχθροὺς διακεῖσθαι. Τὸ δὲ Ἀβάρων μοχθηρότατόν τε καὶ ποικίλον καὶ πρὸς τοὺς πολέμους ἐμπειριώτατον.

Ταῦτα τοίνυν ὡς μοναρχούμενα <καὶ ἀπνηεῖς τὰς ἐπεξελεύσεις ἐπὶ τοῖς

ἁμαρτήμασιν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενα, hozzátoldja a firenzei kodex> οὐκ ἀγάπη, ἀλλὰ φόβῳ κεκράτημένα, τοὺς πόνους καὶ μόχθους γενναίως φέρουσιν. Ἀνέχονται δὲ καύσωνος καὶ ψύχους, καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας νομαδικὰ ὄντα. Περίεργα δὲ καὶ κρυψίβουλα φαῦλά [ὑφαλά SCHEFFER-nél és a Vat.-ban, de ez csak glosszálja a φαῦλά-t; ér úgy LEO ἄφιλα-ja a φαῦλα jelentményének meg nem értésén alapszik] τε καὶ ἄπιστα ὄντα καὶ τῇ ἀπληστία τῶν χρημάτων κρατούμενα. Ὅρκου περιφρονοῦσι, μηδὲ συνθήκας φυλάττοντα, μηδὲ δώροις ἀρκούμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοθὲν δέξονται, ἐπιβουλὴν μελετῶσι καὶ ἀνατροπὴν τῶν δοκούντων. Καὶ τοὺς ἐπιτηδεύους καιροὺς δεινῶς στοχαζόμενα τούτοις ἀνυπερθέτως κέχρηται, σπουδάζοντα οὐ τοσοῦτον τοὺς ἐχθροὺς χειρὶ καταγωνίσασθαι, ὅσον ἀπάταις καὶ αἰφνιδιάσμασι, καὶ ταῖς τῶν ἀναγκαίων στενώσεσιν. Ὀπλίζονται δὲ ζάβαις καὶ σπαθίοις, τόξοις τε καὶ κονταρίοις, ὅθεν ἐν ταῖς μάχαις διπλοῦν ἄρμα [διπλὰ ἄρματα a Vat. és SCH.] οἱ πλείους αὐτῶν ἐπιφέρονται. Ἐν τοῖς ὅμοις τὰ κοντάρια ἀναβαστάζοντες, καὶ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ κατέχοντες, ἀμφοτέροις κατὰ τὴν ἀπαντιῶσαν χρεῖαν κεκρημένοι. Οὐκ αὐτοὶ δὲ μόνον ὀπλοφοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν ἐμφανῶν σιδήρῳ ἢ κεντούκλοις τὰ ἐμπροσθεν μέρη σκέπονται. Ἦσκηται δὲ ἐπιμελῶς καὶ πρὸς τὴν ἐφ' ἵππου [ίgy ἐν; ἐφίππον a firenzei kodexben és SCH.-nél, ἐφιππον a Vat.-ban] τοξείαν. Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλήθος ἀλόγων, ἀρρένων τε καὶ θηλειῶν, ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλήθους θεωρίαν. Ἀπλκεύουσι δὲ οὐκ ἐν φροσάτῳ, ὥσπερ Πέρσαι καὶ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρι μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπασμένως κατὰ γένη καὶ φυλὰς τοὺς ἵππους βόσκοντες διηνεκῶς ἐν τε θέρει καὶ χειμῶνι, τότε δὲ τοὺς ἀναγκαίους κατέχοντες καὶ πεδικλοῦντες πλησίον τῶν τένδων [τέντων SCH. és a Vat.] φυλάττουσι μέχρι τοῦ καιροῦ τῆς παρατάξεως, ὑπὸ νύκτα τῆς παρατάξεως ἀρχόμενοι. Τὰς δὲ σκούλκας αὐτῶν ἀπὸ μήκους ἀλλεπαλλήλους καθιστῶσιν εἰς τὸ μὴ εὐκόλως αὐτοὺς ὑπομένειν αἰφνιδιασμούς. Ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὥς οἱ Ῥωμαῖοι καὶ οἱ Πέρσαι τὴν παράταξιν τάσσουν ἐν τρισὶ μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις δρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλοις τὰς μοίρας, ὥστε μίαν τινὰ φαίνεσθαι παράταξιν. Ἐχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως δύναμιν τινα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς ἐνέδραν ἐκπέμπουσι κατὰ τῶν ἀμελῶς ἀντιπασσομένων αὐτοῖς, ἢ εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους φυλάττουσιν. Τὰ δὲ ἀδέστρατα αὐτῶν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλησίον καὶ τὸν

τουλδον, ἢ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ τῆς παρατάξεως, ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἢ δευτέρου μιλίου ὑπὸ μετρίαν παραφυλακὴν. Πολλάκις δὲ καὶ συζευγνύντες τὰ περισσὰ τῶν ἵππων κατὰ γνώτου τῆς παρατάξεως ποιοῦσιν εἰς φυλακὴν αὐτῆς. Καὶ τὰ μὲν βάθῃ τῶν ἀκίων ἀορίστως, ὡς ἅπαντα [igy a firenzei kodex; ἅπαντὰ a Vat.-ban, ἅπαντὰ SCH.-nél; igen fontos hely, mely SALAMON F. után is még történetészeink által megvitatandó] ποιοῦσι βάθους [μήκους-t kívánna SCH.] μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον. Χαίρουσι δὲ ταῖς ἀπὸ μηκόθεν μάχαις καὶ ἐνέδραις, καὶ ταῖς κυκλάσσει κατὰ τῶν ἐναντίων καὶ ταῖς ἐσχηματισμέναις ὑποχωρήσσει καὶ ἀντιστροφαῖς καὶ ταῖς κατὰ κούννας [igy a firenzei kézirat; SOPHOCLES byz. szótára összeveti a latin *cunae* szóval; κοῦναν a Vat. és SCH.; de nem egyéb, mint a κοῦνα = cuneus (a Pseudo-Cyrrillus-féle glossarium szerint a. m. στρατιωτῶν λόχος, s így SALAMON F.-nek A hadi történethez a vezérek korában cz. műve 103. lapján közölt vélelme igazolva van) többes számú alakja] τάξεσι, τοῦτ' ἔστι ταῖς διεσπαρμέναις. Τρέποντες δὲ τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, πάντα ἐν δευτέρᾳ τάξει τιθέμενοι οὐκ ἀρκοῦνται ὥσπερ Πέρσαι καὶ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη τῇ μετρίᾳ καταδιώξει καὶ τῇ τῶν πραγμάτων ἀρπαγῇ, ἀλλὰ μέχρι τοσοῦτου ἐνίστανται, μέχρις οὗ τελείως τὴν τῶν ἐχθρῶν κατάλυσιν ποιήσονται, πάσῃ μεθόδῳ εἰς τοῦτο κεχρημένοι. Εἰ δὲ καὶ τινες τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν διωκόμενοι εἰς ὀχύρωμα καταφύγῳσι, σπουδάζουσιν — ἀκριβῶς κατανοοῦντες τὴν τῶν ἀναγκαίων ἔνδειαν — τῶν ἵππων, τῶν ἀνδρῶν προσκαρτερεῖν, ἵνα τῇ στενότητι τούτων χειρώσονται τοὺς ἐχθροὺς, ἢ εἰς τὰ δοκοῦντα αὐτοῖς σύμφωνα τούτοις ἀγάγῳσι, πρῶτον κουφότερά τινα ἐπερωτιῶντες, καὶ τότε συντιθεμένων αὐτοῖς τῶν ἐχθρῶν καιριώτερα προτιθέασιν. Ἐναντιοῦται δὲ αὐτοῖς ἔνδεια βοσκῆς διὰ τὸ πληθὺς, ὧν ἐπιφέρονται ἀλόγων, καὶ ἐν καιρῷ δὲ συμβολῆς τάξις πεζικὴ συντεταγμένη, ὡς ἐναντία αὐτοῖς καὶ ἐπὶ τῶν ἵππων οὔσιν, καὶ οὐκ ἀποβαίνουσι τούτων, οὐδὲ γὰρ στῆναι πεζῇ καρτεροῦσιν, ὡς συντραφέντες τοῖς ἵπποις, οὐδὲ τοῖς ποσὶν αὐτῶν ἐπιβαίνειν τῇ ἀσυνηθείᾳ κρατούμενοι, — τόπος ὁμαλὸς καὶ γεγυμνωμένος, τάξις καβαλλαρικὴ πεπυκνωμένη καὶ ἀδιάσπαστος ἀκολουθοῦσα, ἢ ἐκ χειρὸς συμβολή ἢτοι συμπλοκή, ἔφοδοι νυκτεριναὶ ἀσφαλῶς γινόμεναι, ἐφ' ᾧ μέρος μὲν συνίστασθαι τεταγμένως, μέρος δὲ ἐφεδρεύειν. Λυπεῖ δὲ αὐτοὺς σφόδρα καὶ ἡ τῶν αὐτομολούντων ἀναχώρησις, ἀστιάτου γὰρ ὄντα γνώμης, καὶ φιλοκερδῆ, καὶ ἐκ πολλῶν

φυλῶν συγκείμενα οὐ ποιοῦνται λόγον συγγενῶν καὶ τῆς εἰς ἀλλήλους ὁμοιότητος, ὀλίγων καὶ ἀρχομένων προσρúεσθαι καὶ φιλοφρονουμένων πλῆθος αὐτοῖς ἐπακολουθεῖ.

Χρὴ τοίνυν ἐγγιζόντων αὐτῶν πρὸς μάχην πρό γε ἀπάντων τὰς σκούλας ἔχειν ἐπιμελῶς καὶ συνεχεῖς ἐκ διαστημάτων, εἴτα μεριμνήσαι καὶ προεντρεπίσασθαι τὰ εἰς δευτέραν τύχην συντείνοντα, εἰς τὸ καὶ ὀχυρὸν τόπον κατανοῆσαι ἐν καιρῷ περιστάσεως, καὶ δαπάνην ἔφειναι ὀλίγων ἡμερῶν, εἰ μὲν ἀπαντᾷ, καὶ τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ τοι γε τῶν ἀνδρῶν, — καὶ μάλιστα τὴν τοῦ ὕδατος εὐπορίαν. Εἴτα καὶ τὰ κατὰ τὸν τοῦλδον διαθεῖναι, ὥς ἐν τῷ περὶ τούτου γέγραπται λόγῳ, καὶ εἰ μὲν σύνεστι πεζικὸς στρατὸς ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστα μάχῃ, ἐν ὅσῳ ἐν συνηθείᾳ τοῦ ἔθνους ὁ στρατὸς¹ γίνεται, οὕτως τάσαι κατὰ τὸν δηλούμενον τρόπον ἐν τῇ καταγραφῇ τῆς ἐπικαμπίου ὀπισθίας τάξεως, τοῦτ' ἐστὶν τῆς ἐχούσης τοὺς καβαλλάριοις ὑποτεταγμένους τοῖς πεζοῖς. Εἰ δὲ μόνον καβαλλάριοί εἰσιν ἀξιόμαχοι, κατὰ τὸν λεχθέντα τρόπον ἐν τῷ περὶ τάξεως λόγῳ τάσσειν, πλείονας δὲ ἐν τοῖς πλαγίοις ἀφορίζειν, καὶ χρησίμους. ἐν τῷ νῶτῳ γὰρ ἀρκοῦσιν οἱ δηφένσορες, τοὺς δὲ κούρσορας μὴ πλεον τριῶν ἢ τεσσάρων σαγιττοβόλων τῆς παρατάξεως τῶν δηφενσῶρων ἐν ταῖς διώξεσι χωρίζεσθαι, μηδὲ καταμαίνεσθαι αὐτῶν ἐπὶ καταδρομῇ. Σπουδάζειν δὲ ἐν γυμνῷ καὶ ἀναπεπταμένῳ τόπῳ κατὰ τὸ δυνατόν τὴν παρατάξιν ἐκτάσσειν, ἐνθα μὴ δὲ ὕλαι, μὴ δὲ τέλματα, μὴ δὲ κοιλάδες ἐνοχλοῦσι, διὰ τὰς παρ' αὐτῶν ἐνέδρας, καὶ τὰς σκούλας δὲ ἐκ διαστήματος κατὰ τῶν τεσσάρων μερῶν τῆς παρατάξεως ἔχειν. Καλὸν δὲ ἐστὶν, εἰ ἐνδέχεται, ἢ δύσβατον ποταμόν, ἢ τέλματα, ἢ λίμνην κατὰ τοῦ νώτου τῆς παρατάξεως ἔχειν, ἵνα ὁ νώτος ἀσφαλῶς φυλάττεται καὶ ἐὰν καλῶς τὰ τοῦ πολέμου ἐξέλθῃ, μὴ κατατρέχειν αὐτῶν ἀπλήστως, μὴ δὲ ἀμελῶς διακεῖσθαι. οὐδὲ γάρ, ὥς τὰ λοιπὰ ἔθνη, τὴν πρώτην ἡττώμενα μάχην ἀπολήγουσι τοῦ πολέμου, ἀλλὰ μέχρις οὗ κατὰ κράτος ταπεινωθῶσιν, ἐπιτηδεύουσι διὰ πολλῶν τρόπων κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν ἐγχειρεῖν. Εἰ δὲ σύμμικτός ἐστιν ἢ τάξις, καὶ πλείους οἱ πεζοί, δεῶν πρόνοιαν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ποιεῖσθαι τῆς ἀποτροφῆς τῶν ἀλόγων, οὐ πάντως γάρ, ὅτι συγχωροῦνται οἱ καβαλλάριοι τῶν ἐχθρῶν ἐγγιζόντων χορτάσματα συναγαγεῖν.²

¹ Itt (tulajdonképen στρατηγός szóval) megszakad a *Vaticanus* szövege, a 80. levél versóján.

² Lenyomatta e részt Scheffer-ből KUUN GÉZA gróf *Relationum Hungarorum cum*

Látni való tehát a szoros összefüggés Urbicius és Leo között. Ezt az összefüggést a legbehatóbb kritikai magyarázat tárgyává tette SALAMON FERENCZ *A magyar hadi történethez a vezérek korában* czimű kútfő-tanulmányában,¹ mely nélkülözhetetlen kommentarául fog szolgálni mindenha azoknak, kik a XVIII. fejezetet tudományos kutatásaiknak alapjául veendik. A hol állításai az eddigi szövegek gyarlósága, vagy az eredetinek nem egészen pontos megértése miatt nem állják meg talán egészben helyöket, ott szövegünk, illetve fordításunk új és helyesebb magyarázatnak fogja alapját szolgáltatni.

Hátra van így még csak az, hogy itt azt a helyet is közöljem eredetiben, hol BÖLCS LEO Taktikájában a turkokról még szó van: a XIV. fejezetnek 43. (a régibb kiadásokban 42.) paragraphusát.

Ἄλλοι δὲ μέρος τοῦ στρατοῦ ἔταξαν εἰς ἐγκρούματα, καὶ οὐ τὸ μείζον μέρος, ἀλλὰ τὸ ὀλιγώτερον. τῆς δὲ συμβολῆς γενομένης ἐκουσίως τῶν προταγόντων εἰς φυγὴν ὁρμησάντων, καὶ τῶν ἐχθρῶν τὴν διώξιν ἀτάκτως ποιουμένων, μετὰ τὸ παρελθεῖν αὐτοὺς τὸν τόπον τῆς ἐνέδρας ἐξελθόντες οἱ τὸ ἐγκρούμα ποιήσαντες κατὰ τοῦ νότου ὀπισθεν τῶν ἐχθρῶν ἐπέστησαν. εἶτα καὶ οἱ φυγόντες ἀντίστροφοι γινόμενοι πρὸς τὸ σύνθημα, ὅπερ προώρισαν, ἐν τῷ μέσῳ ἀπέλαβον αὐτοὺς. τοῦτο δὲ ὥς ἐπὶ πολὺ ἐπὶ τῶν βορειότερων καὶ Σκυθικῶν ἐθνῶν γίνεται διὰ τὸ ἄτακτα εἶναι, οἷον Τούρκων καὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς.

Magyarul: Mások meg a sereg egy részét lesbe állíták, de nem a nagyobbik, hanem a kisebbik részt. Megtörténvén pedig az összeütközés, az elől taxiban harcolók önszántukból futásnak eredének; az ellenség az üldözést rendetlenül cselekedvén meg, mihelyt a les hely mellett elhaladott, a lesben lévők előtermének s az ellenség mögött, hátában foglalának állást. Ekkor a megfutamodottak egy már előbb megállapított jelre visszafordulva, amazz középre fogák. Ezt teszik, úgy szólván, nagyobbára az északibb és szittyá népek ellenében, mivel azok soraikban nem szokták a rendet megőrizni, tehát a *turkok* és az ezekhez hasonlók ellenében.

A teljesség kedvéért ide iktatjuk Urbicius megfelelő helyét is (IV, 1. és 2.), de megjegyezzük, hogy Urbicius ellenkezőképpen azt állítja, hogy az e fajta harczmód éppen a szittyá népeknél szokásos.

oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima cz. műve II. kötetének (Claudio-poli MDCCCXCV) 163—166. lapjain.

¹ Megjelent a *Századok* 1876. (1—17. l.; 686—733. l.; 765—851. l.) és 1877. (124—137. l.) évfolyamaiban, de különnyomatban is Budapest, 1877, 8-r. 166 lapon.

Καὶ τὴν μὲν μείζονα δύναμιν εἰς ἐνέδραν ἔταξαν, τὴν δὲ ἐλάττωνα σχηματικῶς τοῖς ἐχθροῖς προέταξαν, ὥπερ ἐστὶ χρήσιμον κατὰ τῶν ξανθῶν καὶ ἄλλων ἀτάκτων [ἀτακτούντων?] ἐθνῶν. [ἄλλοι δὲ μέρος τοῦ στρατοῦ ἔταξαν, καὶ οὐ τὴν μείζονα, ἀλλὰ τὴν ἐλάσσω. Ez a passus a firenzei kodexben nincsen meg, hanem csak a — valószínűleg Leo által javított — fiatalabb kéziratokban van meg.]

Περὶ Σκυθικῆς ἐνέδρας.

Τῆς δὲ συμβολῆς γενομένης, ἐκονσίως τῶν προταγόντων [a kéziratokban prostaγόντων] εἰς φρυγὴν ἐλθόντων, καὶ τῶν ἐχθρῶν ἀτάκτως τὴν δόξιν ποιουμένων μετὰ τὸ παρελθεῖν αὐτοὺς τὸν τόπον τῆς ἐνέδρας, ὑπεξεληθόντες οἱ τὸ ἔγκλημα ποιήσαντες τῇ νύκτι τῶν ἐχθρῶν ἐπέστησαν. Εἴτα καὶ οἱ φηγόντες ἀντίστροφοι γενόμενοι πρὸς τὴν σύνταξιν ἐμεσολάβησαν αὐτούς, ὥπερ ποιῶσιν ἄς ἐπίπαν τὰ Σκυθικὰ ἔθνη.

Kiadták Leónak a turkokról való följegyzéseit KOLLÁR F. *Historiæ jurisque publici Regni Ungariæ Amœnitates* cz. műve I. köt.-ének (Vindobonæ 1783) 20—44. lapjain és KUUN GÉZA gróf id. műve I. köt.-ének (Claudiopoli MDCCCXCII) 191—197. lapjain. A szlávokra vonatkozó pontokat ugyancsak KOLLÁR a 64—71. lapokon. Mindkettő a *Meurs-Lami*-féle szöveget adja (Florentiæ 1745) lényegbe nem vágó változtatásokkal.

Az egész XVIII. fejezetnek fordítását itt találja az olvasó először; eleddig belőle csak a turkokra vonatkozó pontjait fordították magyarra összefüggő rész gyanánt és pedig SZABÓ KÁROLY az Új Magyar Múzeum 1851—1852. évf.-a I. köt.-ben (Kisebb Történelmi Munkái, Budapest, 1878, I. köt.-ben) és HAZAY SAMÚ: «A X. századbeli magyar hadügyről» czímen a Hadtörténelmi Közlemények 1888. évfolyamában; egyes paragraphusokat céljaikhoz képest SALAMON FERENCZ id. művében, MARCZALI HENRIK: A magyar vezérek kora cz. munkájában (A magyar nemzet története cz. millenniumi kiadás I. kötetében) BÁRCZAY OSZKÁR: A hadügy fejlődésének története cz. műve II. köt.-ben (Budap. 1895) és ROHONYI GYULA: A honfoglalás története (Budapest, 1896) cz. munkájában, de philologiai értékű fordítást mind az elősoroltak között csak SALAMON FERENCZ adott.

VÁRI REZSŐ.

B/

ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΠΑΡΑΣΚΕΥΩΝ
ΔΙΑΤΑΞΙΣ ΨΗ'

ΠΕΡΙ ΜΕΛΕΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ
ΤΕ ΚΑΙ ΡΩΜΑΙΚΩΝ ΠΑΡΑΤΑΞΕΩΝ.

B/

ELŐKÉSZÜLETEK A HÁBO-
RÚRA.

XVIII. FEJEZET.

MIT KELL TUDNI A KÜLÖNFÉLE IDEGEN
NEMZETBELI ÉS RÓMAI PARATAXISOK
MIBENLÉTÉRŐL?

Meursius 1. §. 1. Ἐξῆς δὲ καὶ διαφορῶν παρα-
τάξεων μελέτας σοι ὑπαγορεύσω τῶν
τε ἄλλων ἐθνικῶν καὶ ὅσαις ἐχρή-
σαντο κατὰ διαφορῶν ἐθνῶν οἱ τῶν
5 Ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων κατάρξαν-
τες πάλαι στρατηγοί, ἵνα ταύτας κα-
τανοήσας οὐ μόνον αὐτοὺς τοῖς αὐτοῖς
χρήσῃ στρατηγήμασιν ἐν τῷ δέοντι
καιρῷ, ἀλλὰ καὶ ἕτερα πλείω τούτων
10 προεπινοήσης. ἀγγίνοια γὰρ στρατη-
γοῦ, οὗ ἂν καὶ ἀφορμῆς τινος δρά-
ξῃται πραγμάτων στρατηγικῶν, οὗ

1. Folytatólag közlöm veled azt, a
mit a különféle parataxisokról¹ tu-
dunk, nevezetesen az idegen nemzet-
beli és azoknak a parataxisoknak a
mibenlétéről, melyeket a római sere-
geknek régenten az élén álló hadve-
zérei a különféle nemzetekkel szemben
alkalmaztak volt. Közlöm, hogy ez
ismeretek birtokában te magad ne
csak kellő időben értékesíthessed
ugyanezeket a stratégikus elveket,
hanem hogy azonfelül még más egye-

A felső czím V-ben halványabb írással ||
Πολεμικῶν παρασκευῶν hiányzik ER-ben || ΨΗ
πολεμικῶν παρασκευῶν διάταξις ΨΗ
A, πολεμικῶν παρασκευῶν διάταξις
Ψ F.

A tulajdonképi fejezetczímhez V-ben fiata-
labb kéztől ἡ παρατάξεων áll || τὲ A || ρωμαϊ-
κῶν A

1. ἐξῆς V || δε V || παρατάξεων R || σοι μελέ-
τας AER

4. καταδιαφορῶν FV

9. ἕτερα V || πλείονα AER || 5. 6. προεπινοή-
σεις V, προεπινοήσης A, προεπινοήσεις ER

10. ἀγγίνοια E || γὰρ hiányzik A-ban || διὰν
V || τινὸς AER

¹ A parataxis és taxis szokat vegyesen használja LEO többféle értelemben; jelentenek
«csatarend»-et, «harczalaksat»-ot, de azután az «annak rendje és módja szerint csatarendbe
állított sereget, sőt seregrészt is». És pedig taxis inkább a seregrészt jelenti.

μέχρις ἐκείνων ἵσταται μόνων, ἀλλὰ
καὶ πλείω τούτων προσεφευρίσκειν
δύναται.

Meursius 2. §.

5 τῶν ταχυκῶν κινήσεων ὠφέλειαν μὲν
πολλὴν τῷ στρατιώτῃ ποιεῖ, κατάδη-
λος δὲ αὐτῇ εὐχερῶς τοῖς ἐχθροῖς
γίνεται διὰ τε κατασκόπων τῶν ἀπὸ
τῶν ἐχθρῶν, καὶ τῶν — ὡς εἰκὸς —
10 προσφευγόντων εἰς αὐτούς. καὶ διὰ
τοῦτο πολλάκις μεθοδευομένη καὶ
κατανοουμένη ἄπρακτος εὐρίσκεται.

3. §. 3. Ἀρχεῖ οὖν ἡ παρ' ἡμῶν ὀρι-
σθεῖσα γυμνασία ἐν τῇ περὶ αὐτῆς
15 ἡμῖν εἰρημένη διατάξει, ἀπλῇ οὖσα
καὶ δι' αὐτῆς πάσῃ τάξει ἀρμοζο-
μένη καὶ μηδὲ πουβλικίζεσθαι ποι-
οῦσα τὴν πᾶσαν παράταξιν.

4. §. 4. Ἐὰν δὲ τύχη καὶ εὐκαιρία πολλή
20 πρὸς μείζονα γυμνασίαν καὶ μετεω-
ρισμόν, δεῖ τότε διαφόρους μὲν τάξεις
καὶ γυμνασίας τὰ μέρη, ἥτοι τὰς

bet is előre kigondolhass. Hiszen az
élesen látó hadvezér ott, hol arról
van szó, hogy kínálkozik számára va-
lami lehetőség stratégikus művele-
tekre, meg nem állapodik még, hanem
tud az adottakhoz kieszelni mást is.

2. A taxis-mozgásoknak szakadat-
lan gyakorlása ugyan nagy előnyére
válík a katonaságnak, de az ellenség
hamar tudomást szerez magának róla
a maga kémei és a hozzája átszökni
szokottak szájából. Éppen azért annak
nagyon is rendszeres és beható mí-
velését nem tartjuk gyakorlati haszon-
nal kecsegtető foglalkozásnak.

3. Az erről a tárgyról szóló feje-
zetünkben általunk körülvonalozott
hadgyakorlat megfelel ugyan céljá-
nak, mert egyszerűségénél fogva min-
denfajta taxisnál alkalmazható, és mert
nem mutatja a parataxist egész mi-
voltában, —

4. De mégis, ha esetleg beha-
tóbb hadgyakorlásra és hadi mutat-
ványokra sok alkalom volna, akkor
a merosoknak, jobban mondva a tur-

1. μόνων **F** || 1. 2. ἀλλὰ καὶ **V**
2. πλείονα **AER**
4. συνεχῆς **E** || 5. κινήσεων **V**
7. αὐτῇ **ER** || 7. 8. τοῖς ἐχθροῖς ἐκδόλως
γίνεται **A**, τοῖς ἐχθροῖς γίνεται ἐκδόλως **ER** || ἀπὸ
V, ὑπὸ **ER**
10. εἰσαντοῦς **V** || 10. 11. διατοῦτο **FV** || 11. πολλ.
μεθ.] μεθοδος πολλάκις **ER** elhagyván a καί-t.
13. παρ' ἡμῶν **V** || ἡμῖν **AER** || 14. περιαντῆς **V**

15. ἡμῖν hiányzik **E**-ben, **R**-ben || εἰρημένη **V** ||
A fejezet a VII. || ἀπλῇ-re javítottam a kodexek
ἀπλῇ-jét || 16. διαντῆς **V**
16. 17. ἀρμοζομένη **V** || 17. μηδε **V**, μὴ δὲ **FER**,
μηδὲ **A** || φανλίζεσθαι **AER** || ποιουμένη **ER**
19. Ἐὰν δε **V** || καὶ hiányzik **AER** kodexek-
ben || εὐκαιρία πολλῇ **ER**
20. πρὸς **V**
21. μὲν **V**

τούρμας ἢ δρούγγους ἢ τὰ βάνδα
τῶν κομήτων καθ' ἑαυτὰ ἐπιτηδεύειν,
τοῦτ' ἔστι καὶ τὴν λεχθεῖσαν πρὸς τὸ
χρειῶδες καὶ ἄλλας ἐκ περισσοῦ, εἰ
5 καὶ οὐκ ἀναγκαίως ἀεί, ἀλλ' οὖν ἐν
τινι καιρῷ ποτε χρησίμους.

Meursius
5. §.

5. Ἵνα τῇ ἐκάστη τάξει καὶ γυμ-
νασίᾳ γνώρισμα ἴδιον ἐπιτεθῇ, καὶ
οἱ μὲν στρατιῶται τὴν διαφορὰν ἐκά-
10 στης παρατάξεως γνωρίζουσιν ἐν
συνηθείᾳ τῶν κινήσεων γινόμενοι,
καὶ μὴ ξενοφωνοῦσιν ὥς οὐκ εἰδότες,
ὅτ' ἂν ἀθρόως αὐτοῖς ἀγγελθῇ τις
παρατάξις, μὴ οἶδασι δὲ τὴν μέλλου-
15 σαν τάξιν ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ γίνε-
σθαι κατ' αὐτὸν τὸν τοῦ πολέμου
καιρὸν.

6. §. 6. Εἰσὶν οὖν διαφοραὶ τῶν τάξεων
τῶν κατὰ σχῆμα γινομένων τρισσῶν.
20 μία ἡ χρειώδης, ἣ τινι καὶ Ῥωμαίοις
χρηῖσθαι σύνηθες, καὶ ἡ μὲν ἔστιν,

máknak, drungusoknak s a comesek
zászlóaljainak a különféle taxisalakza-
tokat s gyakorlatokat — és pedig azt
a gyakorlatot, a melyről értekezünk
volt, a szükségessége miatt, meg a töb-
bit is, noha nem éppen mindig szüksé-
gesek, de mégis bizonyos alkalmak-
kor hasznosak, — szorgalmasan kell
egymás közt gyakorolgatniok.

5. Adassék minden taxisalakzatnak
és gyakorlatnak egy speciális neve,
és tudniok kell a katonáknak, kik a
mozdulatokat már elsajátították, hogy
az egyes parataxisok miben különböz-
nek egymástól; azon esetben pedig,
ha előkészületlenül kellene valamely
parataxist alakítaniok, ne tegyenek
tudatlan voltukban úgy, mintha ide-
genek volnának, hogy ne tudják ma-
gában a háborúban, hogy a hadvezér
milyen taxisalakzatot kíván.

6. A háromféle taxisnak, melyet
alakítani szoktak, különbségei vannak.
Az egyik taxisalakzat az, mely a hasz-
nálatos, mely a rómaiaknál is meg

1. Az első ἢ helyett καί-t ad R
2. καθ' ἑαυτὰ V || 3. τοῦτέστι F, τοῦτέστιν
VA, τουτέστι ER || προστὸ V
5. οὐκ hiányzik E-ben, R-ben || οὐκ ἀναγκαίως
V || 6. ποτὲ a kodexekben || χρησίμως A
9. στρατιῶται V, στρατιώται A
10. γνωρίζωσιν A-ban γνωρίζουσιν-ból javítva
12. ξενίζονται AER || ὥς οὐκ εἰδότες hiányzik
AER-ben
13. ὅταν V || αἰφνιδίως αὐτοῖς AER || τίς FV

13. 14. παρατάξις (παρατάξις A) τις ἀγγελθῇ
AER

14. εἰ μὴ ER || οἶδασιν V || δὲ hiányzik E-ben,
R-ben

15. ἵπο V || γινεσθαι V || 16. καταντὸν V

17. καιρον V || 19. κατὰ σχῆμα Meursius,
κατασχῆμα a kodexekben || τρεῖς ὧν AER

20. ἥτινι V, ἥτινι F || καὶ hiányzik E-ben

21. ἡ Vári, ἡ a kodexekben || μὲν γὰρ F,
μενεσθὶν V

ἡ τις ἀδιακρίτως ἔχουσα τὰ τάγματα, volt honosodva, az, melyben a tag-
τοῦτ' ἔστιν οὐκ εἰς κούρσους, ἦτοι mák¹ megkülönböztetve nincsenek;
προκλάστας, καὶ διφένσορας, ἦτοι nincsen t. i. cursorokba, az ú. n.
ἐκδίκους διηρημένη, αἵτινα χρὴ ἐπὶ proklastesekbe,² és defensorokba, az
5 μιᾶς παρατάξεως τάττειν, καὶ οὐκέτι ú. n. ekdikosokba tagolva,³ kiknek
εἰς τρεῖς, ἀλλὰ εἰς δύο μοῖρας διαι- tagmáit egyetlen parataxisba kell so-
ρεῖν, ἐφ' ᾧ κινούντων τῶν δύο κερά- rakoztatni, és nem is három, hanem
των ὡς πρὸς κύκλωσιν, καὶ πρὸς két moirába⁴ osztani; ezeknek taxisa

1. ἡ τις] ἡ AER || ἀδιακρίτως V

2. τοῦτέστιν F, τοῦτέστιν VE, τουτέστιν AR ||
κούρσους AER || ἦτοι V, ἦγουν A

3. καὶ V || διφένσορας AER || ἦτοι V

4. διηρημένα AER || επιμῆς V

5. οἶκετι V, οὐκ ἔτι AER || ἀλλὰ V, ἀλλ'

AER || μοῖρας V || ἐφ' ᾧ V, ὅστε AER

7. των V || μεράτων (!) R || προσκύκλωσιν
FV || προσάλληλα FV

¹ A szövegben görögösen meghagyott nevek fogalmát megmagyarázza LEO a IV. fej. 8—12. §-ában, melyek ekként hangzanak:

«Strategosnak (hadvezérnek) nevezik tehát az egész hadseregnek főnökét és vezetőjét, hypostrategosnak (hadvezér helyettesnek) azt, ki utána a második helyet foglalja el.... Most hypostrategoson nem értünk mást az úgynevezett merarchesnél. Turmarches meg az, kit valamikor merarchesnek neveztek, vagyis kire egy merosnak tisztségét bízták. Drungariusnak pedig egy moirának a főnökét nevezik, mely moira a turmarches merosának van alárendelve. Meroson értendő t. i. az a turma, mely 3 moirából vagyis drungusból összetett sereg. Moira pedig, vagyis drungus a tagmákból, azaz az ú. n. comesek zászlóaljaiból alkotott sokaság. Comes viszont egy tagmának, azaz zászlóaljnak a vezetője.»

A mi e seregrészek számarányát illeti, megjegyzendő, hogy a Leó-féle tagma középszámítás szerint 300 emberből áll, a tagmákból csoportosítják «a drungusoknak nevezett moirákat», a moirákat merosokká ill. turmákká (turma latin szó és azt jelenti, csapat, sereg) szerkesztik össze. (Lásd Takt. IV. 44. 45. 46.). Meros van három, középső, bal és jobb. Azt az általános utasítást adja Leo (IV. 48): «Sem a tagma, tehát a comes zászlóalja, ne álljon 400 embernél többől, sem a drungus 3000-nél, sem a turma 6000-nél többől.» A drungus 2000 emberből szokott állani, de ha 3000-ből, akkor csak 2 drungus, ill. moira alkotott egy merost, azaz turmát. (V. ö. URBIC. I. 4).

² A cursorok fogalmi meghatározását megadja LEO a IV. fej. 22. §-ában:

«Cursoroknak vagyis előlharczosoknak nevezik azokat, kik az ütközetben a parataxis előtt futnak és a menekvő ellenfélnek serényen az inában vannak; őket proklasteseknek hívják.» Proklastes szóról-szóra fordítva azt jelenti = előlvágó.

³ «Defensoroknak viszont azokat, kik emezeknek [t. i. a cursoroknak] mögötte haladnak, de nem rajzanak ki s nem bontják meg a taxist, hanem zárt sorokban indulnak megfenyítésére a cursoroknak, ha azok történetesen hátrálnának. Őket ennélfogva méltán ekdikosoknak nevezhetnék». Ekdikos a. m. fenytő.

⁴ Moira a. m. drungus; 6 tagma alkot egy moirákat. A tagma Leo előtt 256 emberből állott, Leo szerint 200—400 között ingadozhatik a legénység száma; Leo előtt 16 soros tagokból, aciesekből állott.

ἄλληλα ἐπικλινομένων καὶ ἐμπερι-
λαμβανόντων εὐκαιρον χωρίον, τὸ
μὲν δεξιὸν κέρως ἐξώτερον, τὸ δὲ
ἀριστερὸν ἐσώτερον παρερχόμενον
5 κυκλοειδῶς, τὴν ἐναντίαν ἀλλήλων
ἐλαύνουσιν, ὃν τρόπον ἐν τῷ μαρτίῳ
μηνί ποτε οἱ καβαλλάριοι ἔπαιζον.

Meursius

7. §.

7. Ἡ δὲ ἄλλη ἐστὶ παράταξις, ὅτ'
ἂν ἐπὶ μιᾷ τάξεως τάσσονται ὑπὸ
10 κούρσορας καὶ διφένσορας, διηρημέ-
νας δὲ τὰς μοίρας ἀπὸ διακοσίων
ἢ τετρακοσίων, πολὺ ἀλλήλων ἀπο-
διεσιώσας, καὶ ἐν τῇ κινήσει σὺν
ἐλασίᾳ τῶν κουρσῶρων ἐξερχομένων
15 εἰς καταδίωξιν, εἴτα ὑποστρεφόντων,
ὅτε μὲν εἰς τὰ διαλείμματα, ἦτοι
εἰς τὰ εὐκαιρα χωρία αὐτοῖς ἐξε-
λίσσεσθαι, καὶ ἅμα τῶν διφενσῶρων
χωρεῖν κατὰ τῶν ἐχθρῶν, ποτὲ δὲ

2. χωρίον] τόπον AER

3. μὲν V || τὸδε V, τοδὲ R

4. ἐσώτερον V

5. κυκλοειδῶς A

6. ἐλαύνουσιν Vári, ἐλαύνουσιν FVE, ἐλαύ-
νειν AR || V-ben a 200. folium versója a μαρτίῳ
szóval végződik, a 201. fol. r.-ja] μάχους καὶ
βοηθούς szókkal kezdődik (17. 1.)

7. ποτὲ a **codexekben** || URBICIUS-nál VI, 2
csak ἐν τῷ μαρτίῳ ποτὲ áll; SCHEFFER a cam-
pus Martiusra vonatkoztatja, de tagadja, hogy
itt a FESTUS-nál is (p. 57, ed. THEWREWK)
említett *Equitria*-król volna szó; lovasok gya-
korlataira gondol. LEO, (vagy csak a másoló?)

felé a két oldalszárny akként mozog,
mint ha bekeríteni akarná, majd egy-
más felé való irányban kanyarodva,
közből pedig magának megfelelő te-
rületet biztosítva, a jobb oldalszárny
kivülebb, a bal oldalszárny beljebb
ivalakban közeledve az ellenséges
parataxist üzőbe veszi. Ezt az alak-
zatot valamikor márczius havában
szokta játék gyanánt gyakorolgatni a
lovasság.

7. A másik fajta parataxis az, mi-
kor egyetlen egy taxisba állíttatnak
fel, cursorokba s defensorokba és két-
száz vagy négyszáz főnyi moirákba
vannak tagolva, melyek egymástól
nagy távolságban állanak. Adott jelre a
cursorok üldözésre kirohannak, azután
visszafordulnak, mikor is a közből eső
területre, tehát a nekik alkalmasak-
nak látszó helyekre kanyarodnak és
a defensorokkal együttesen indulnak
az ellenség ellen, majd meg fordulat-

midőn kiírta Urbiciust, márczius havát értette
az ἐν τῷ μαρτίῳ-n.

8. ἔστι A || 9. τάξεως hiányzik AER-ben ||
τάσσονται FA

10. ἑποκούρσορας F, ὑποκούρσορας ER, ὑπὸ
κούρσορας A || διφένσορας AER

11. ε F || 12. ὅ F || τὸ πολὺ ER || 12. 13. διεσιώ-
τας AER || 14. κουρσῶρων AR, κουσῶρων E

16. διαχωρίσματα áll διαλείμματα helyett AER-
ben || Az ἦτοι εἰς τὰ εὐκαιρα χωρία szók hiány-
zanak AER-ben

17. αὐτοῖς Meursius, αὐτῆς a **codexekben**

18. ἅμα τοῖς διφένσωροι AER || 19. κατὰ τῶν
ἐχθρῶν] κατ' αὐτῶν AER

ὑποστρέφοντας δι' αὐτῶν τῶν δια-
στημάτων ἀπέρχεσθαι, καὶ ἐπὶ τὰ
ἄκρα τοῦ μέρους φαίνεσθαι τοὺς ἐκ
τῶν δύο μερῶν κούρσορας, ἕκαστον
5 ὥς ἐτάχθη.

Meursius
8. §.

8. Ἡ δὲ ἑτέρα παρατάξις ἐστίν,
ὅτι ἂν ἐπὶ μιᾷ παρατάξεως τάσσον-
ται, καὶ ἡ μὲν μέση μοῖρα εἰς διφέν-
σορας γίνεται, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν αὐ-
10 τῆς μοῖραι εἰς κούρσορας, εἴτα τῆς
ἐλασίας ὥς εἰς ἐπιδίωξιν γινομένης,
ἡ μὲν μέση μοῖρα ἐν τάξει ἐπακολου-
θεῖ ὥς διφένσορες, αἱ δὲ ἑκατέρωθεν
μοῖραι ὥς κούρσορες ἐξέρχονται· εἴτα
15 ἐν τῇ ὑποστρέφειν ἡ μὲν μία μοῖρα
μένει, ἥτοι ἐμβραδύνει ἔξω, ἡ δὲ
ἄλλη σὺν ἐλασίᾳ ὑποστρέφει ὥς ἐπὶ
τοὺς διφένσορας, καὶ πάλιν κινούσης
τῆς ἀπομεινάσης ὥς πρὸς τοὺς διφέν-
20 σορας, ἡ ἄλλη αἷς εἰς ἀπάντησιν τρέ-
χουσα δι' ἐνὸς μέρους ἐπέρχεται, καὶ
τῇ τρόπῳ τούτῳ μία παραμία μοῖρα
ἀντιπρόσωποι ἀλλήλων εὐρίσκονται,
μὴ ἐγκρούουσαι ἑαυτοῖς.

tal ugyanazon a közből eső területen keresztül visszamennek, és a két merosból a cursorok a merosuk szélein mutatkoznak, mindegyik meros úgy, a hogyan csatarendbe állítaték.

8. Ettől különböző parataxis az, mikor egyetlen taxisban állnak fel, és a középső moirát defensorokból alkotják meg, a kétfelől lévő moirákat ellenben cursorokból; ekkor mintha üldöznének, támadnak, és pedig a középső moira azon alakban, a hogyan föl volt állítva, mint defensorok moirája üldöz, a kétfelől lévő moirák pedig mint cursorok támadnak; majd visszaforduláskor az egyik moira marad, illetőleg kívülebb vesztel, a másik pedig támadásával látszólag a defensorok ellen fordul, majd viszont a várakozó helyzetben álló moira is úgy tesz, mintha a defensorok felé tartana, a másik meg futó lépésben, mintha egyesülni akarna vele, egyik merosával közeledik. Ekként moira moirával szembe kerül, annélkül, hogy egybeütköznének egymással.

4. διφένσωρας ER
6. παρατάξις ἐστίν AER || 7. ἐπιμῆς R
8. μοῖρα FER || διφένσωρας AER || 9. ἑκατέρωθεν F, ἑκατέρωθεν R || 9. 10. αὐτοῖς A
10. μοῖραι F, μοῖρα ER || κούρσωρας AER
12. μοῖρα FER || 13. διφένσορες Vári, διφένσωρας F, διφένσωρ AER || ἑκατέρωθεν F, mit javítottam, ἐξ ἑκατέρων τῶν μερῶν ER, ἐξαμφοτέρων τῶν μερῶν A

14. μοῖραι (itt így!) F, hiányzik AER-ben || κούρσωρες AER || ἐπέρχονται AR
15. μοῖρα ER
17. συνελασία F
18. διφένσωρας AER
19. 20. διφένσωρας AER
21. ἐπέρχονται R
22. μοῖρα FER || 24. συγκρούουσαι A, συγκρούσαι ER

Meursius
9. §.

9. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλη ὁμοιότροπος αὐτῆς εἰς τὸ ἐναντίον τασσομένη, τοῦτ' ἔστι τὴν μὲν μέσην μοῖραν κούρσορας ἔχουσα, τὰς δὲ ἑκατέρωθεν δύο μοῖρας διφένσορας, ἐν ταῖς εἰρημέναις κινήσασιν.

10. §. 10. Ἡ μέντοι συνήθης Ῥωμαίοις τάξις καὶ γυμνασία αὕτη πρὸς πᾶν ἔθνος ἐπιτηδεῖα ἡμῖν φαίνεται, τοῦτ' ἔστιν, ὅτ' ἂν εἰς δύο τάξεις, εἰς προμάχους καὶ βοηθούς τάσσεται ὑπὸ κούρσορας καὶ διφένσορας, καὶ πλαγιοφυλάκας τε καὶ ὑπερκεραστάς, καὶ ἐνέδρους καὶ νωτοφυλάκας — κατὰ τὸν πρόην λεχθέντα ἡμῖν τρόπον.

11. §. 11. Χρὴ οὖν ἢ τὰς εἰρημένας διαφορὰς τῶν παρατάξεων ἐδίξεν τὸν στρατὸν, ἵνα μὴ πουβλικίζηται ἢ ἀναγκαιοτέρα, ἢ τῆς πρώτης τάξεως γυμναζομένης τὴν δευτέραν τάξιν μὴ φέρειν μετ' αὐτῆς, ἀλλὰ μόνην τὴν πρώτην ἄνευ πλαγιοφυλάκων καὶ ὑπερκεραστῶν δηλονότι καὶ ἐνέδρων καὶ νωτοφυλάκων, ὅπερ πλέον ἡμῖν ἀπλού-

9. Van egy másik, lényegben az előbbivel egyező alakzat, hol azonban ellenkezőképpen sorakoznak csatarendbe. Itt t. i. a középső moira cursorokból, a kétfelől lévő moirák pedig defensorokból állanak. A mozgások a fentiek.

10. Mindazonáltal az a nézetünk, hogy a rómaiaknál honos csatarend és hadgyakorlat minden nemzettel szemben alkalmazható: midőn t. i. két taxisban, előlharczosok és támogatók taxisában állanak fel cursorok és defensorok, oldalvédők és megke-rülők, lesvetők és hátvédők csapataiba sorakoztatva, — a korábban mondottam mód szerint.

11. Kell tehát vagy a parataxisoknak elősorolt különböző fajaira betanítanunk a sereget, hogy közzé ne legyen, hogy melyik a szükségesebb alakzat, vagy pedig végeztetnünk gyakorlatokat az első taxissal, de emezzel együtt a második taxist nem vinnünk magunkkal, hanem csupán csak az első, tehát oldalvédők és megke-

1. Ἔστιν F || καὶ hiányzik A-ban

2. ἐναντίον R

3. τοῦτέστιν F, τοῦτέστι ER, τουτέστιν A || μοῖραν ER

4. κούρσορας AER || ἔχουσαν A || ἑκατέρωθεν F

5. διφένσορας AER

9. 10. τοῦτέστιν ER, τουτέστιν A

11. τάσσεται AER || ὑποκούρσορας FV, és ezt akarja a szövegbe is felvételni SCHEFFER; εἰς προκούρσορας AER

A magyar honfoglalás kútfoi.

12. διφένσορας AER || A második καὶ hiányzik AER-ben || ὑπερκεραστάς V || ἐνέδρον R

15. A VII. fejezetben.

16. εἰρημένας V || 17. τάξεων ER || 18. στρατον V || μὴ V || φανλίζηται AER || ἢ Meursius, ἢ FV, hiányzik AER-ben || ἀναγκαιοτέρα FE

20. μὴ kétszer írva E-ben, μὴ V

21. μεταντῆς V, μετ' αὐτῆς R || τὴν V

23. δηλονότι hiányzik AER-ben

24. πλέον V || ἀπλούστερων (!) R

στερον καὶ ἀναγκαιότερον φαίνεται, ἀλλὰ τότε ἀντὶ τῆς δευτέρας τάξεως ὀλίγους καβαλλαρίους σχηματικῶς ὀπισθεν ἰστιάων, ἵνα πρὸς τὸ διά-
 5 στήμα ἐκεῖνο ἐθίζονται προσφεύγειν οἱ τῆς πρώτης τάξεως. ὁμοίως δὲ ἰδίᾳ καὶ τὴν δευτέραν τάξιν γυμνά-
 ζης, καὶ ὀλίγους ἐν τάξει τῆς πρώτης τάξεως ποιῆς, ἥτοι προτάσσης, ἵνα
 10 ἐθίζηται ἡ δευτέρα ὡσαύτως τοὺς τῆς πρώτης τάξεως καταφεύγοντας εἰς αὐτοὺς δέχεσθαι.

Meursius 12. Δυνατὸν δὲ ἰδίως καὶ τοὺς
 12. §. πλασιογύλακας καὶ τοὺς ὑπερκερα-
 15 στάς τὴν ἰδίαν τάξιν καὶ γυμνασίαν πρὸ τοῦ πολέμου ποιεῖν, ἵνα καὶ ἐθίζηται ὁ στρατὸς πρὸς τὰς κινή-
 σεις, καὶ μὴ πουβλικίζωνται εἰς τοὺς ἐχθροὺς αἱ χρειώδεις παρατάξεις,
 20 τοῦτ' ἔστιν, ἵνα οἱ ὑπερκερασταί, ἡγουν οἱ ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ μέρους πρὸς τὴν κύκλωσιν τῶν πολεμίων ἐστιῶτες, εἴτε ὑποτάσσονται λανθανόντως τῷ

rülők, lesvetők és hátvédők nélkül. Ez az utóbbi nekem egyszerűbbnek és kívánatosabbnak látszik, csakhogy akkor a második taxis helyett hátul kevés lovasságot kell csatarendben felállítani, hogy az első taxis legénységét hozzá szoktassuk egészen addig a távolságig visszahuzódni. Hasonló módon végeztess gyakorlatokat magával a második taxissal is, és belőle néhányat helyezz át az első taxis csatarendjébe, illetőleg rendeld őket előbbre, hogy a második taxis is azonképpen hozzászokják az első taxinak menekvő katonáit soraiba fölvenni.

12. Az oldalvédők és megkerülők a saját taxisalakzatukat és hadgyakorlatukat voltaképpen a csata előtt gyakorolhatják, mind azért, hogy a sereg a mozdulatokat elsajátítsa, mind pedig, hogy az ellenség az elkerülhetetlenül szükséges harcalakzatokkal meg ne ösmerkedjék; a megkerülők tehát, vagyis azok, kik a jobb meroson az ellenség bekerítése céljából vannak felállítva (akár, hogy az ellenség tu-

3. σχηματικῶς] ἐν σχήματι AER || 4. προστο V
 7. ἰδίᾳ AER-ben a τάξιν szóra következik ||
 γυμνάσεις AER
 9. ποιήσεις AER || ἥτοι V || πρὸ τάξεις ER,
 προστάξεις V || ἐθίζηται V, ἡθίζηται E || ἡ δυν-
 τέρα τοῦ VA || ὡσαύτως FV
 12. εἰς αὐτοὺς Vári, εἰς αὐτοὺς F, εἰσαντοὺς
 V, εἰς αὐτήν AER || δεχεσθαι V
 13. δε V || ἰδίως] ἡμῖν AER

15. τάξιν τε ER, τάξιν τὲ A || 16. προ V
 17. ἃ R || προστάς V, πρὸ τὰς A
 18. φανίζονται AER || εἰστοὺς V || [εἰς] τοῖς
 ἐχθροῖς AR, csak ἐχθροῖς E-ben
 19. χρειώδης A
 20. τοῦτέστιν F, τοῦτέστιν ER, τοντέστιν VA
 21. ἡγουν V || ἐπὶ V || 21. 22. προστήν V
 22. ἐστιῶτες VR || 23. ὑποτάσσονται A-ban
 ὑποτάσσονται-ból lett || τῷ δεξ. κερ. λανθ. ER

δεξιῷ κέρατι, εἴτε ἐκ πλαγίου παρα-
τάσσονται ἰσομετώπως, ὅτ' ἂν και-
ρὸς γένηται τῆς ὑπερκεράσεως, ἐπὶ
δόρυν κλίναντας αὐτούς, εἴτα ὅσον
5 ἀπαιτεῖ ἡ χρεῖα διάστημα περιπα-
τοῦντας, οὕτως εἰς ὀρθὸν ἀποκαθι-
σταμένους κινεῖν ἐν τάξει, καὶ σπου-
δάειν, ὥσανεὶ τὴν τῶν ἐναντίων
τάξιν περιλαμβάνειν.

Meursius

13. §.

13. Πάλιν δὲ τοὺς πλαγιοφύλακας
τοὺς κατὰ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους τασ-
σομένους, ὁμοίως ἐπὶ σκουτάριον κλί-
ναντας, εἴτα ὅσον ἀπαιτεῖ ἡ χρεῖα
διάστημα περιπατοῦντας, οὕτως εἰς
15 ὀρθὸν ἀποκαθίστασθαι, καὶ σπεύ-
δειν, ὥσανεὶ τῷ ἐναντίῳ κέρατι τῶν
ὑπερκεραστῶν ἐξισοῦσθαι.

14. §.

14. Ταύτας δὲ σοὶ τὰς διαφορὰς
τῶν παρατάξεων ὑπεσημάναμεν — ὧ
20 στρατηγέ —, ἵνα ἐν καιρῷ εὐκαιρίας
ἐθίξῃς καὶ ἐν αὐταῖς γυμνάζεσθαι
τὸ στράτευμα, καὶ ἔχειν πλείονα
ἐμπειρίαν τῆς τῶν πολέμων ταχυ-
κῆς, ὥστε καὶ ἐν τισι πολλάκις περι-
25 στάσεσι χρειάδεις σοὶ εὐρίσκεσθαι,
ὅτ' ἂν οὕτως ἡ χρεῖα καλῇ.

domása nélkül a jobb szárnyon sora-
káltak legyen, akár pedig, hogy oldalt
egyforma arczvonalba állottak legyen
fel), mihelyt a megkerülés ideje elér-
kezett, jobbra fordulva, azután meg
a kellő távolságig menve, s csak itt
arczvonalba ismét visszaállva, rendek-
ben megindulnak, törekedve arra, hogy
az ellenség taxisát körül fogják.

13. Viszont az oldalvédők, kik a
balfelőli meroson vannak felállítva,
hasznólólag balra fordulva, aztán a
kellő távolságig menve, csak itt ál-
lanak ismét arczvonalba és arra tö-
rekszenek, hogy az ellenséges meg-
kerülők szárnyával szemben megállják
a helyöket.

14. A parataxisoknak különböző
fajait azért emeltük ki, hadvezér,
hogy szokjál alkalom adtán azokra is
begyakorolgatni a sereget, — hogy a
hadi taktika tudományában mélyebb
ismeretekre tégy szert, s hogy a gyak-
ran válságos körülmények között hasz-
nukat vegyed, ha szükségét látod.

1. ἐκ τοῦ πλαγίου A
2. ἰσομετώπως V, ἰσωμετώπως E || ὅταν V
3. 4. ἐπιδόρυν FVR || 5. 6. περιπατοῦντος ER
6. 7. ἀποκαθισταμένους R || 8. ὥσανεὶ VER ||
- την V || ἐναντίων V || 10. δετονς V || 11. κατὰ V
12. ἐπισκουτάριον FV || σκουτάριον AER
13. χρεῖα V, χρεῖα E || 14. περιπατοῦντος ER
15. 16. σπουδάειν AER
16. εἰς ἀνεὶ FR || τῷ τῶν ἐναντίων ER
18. Ταύτας V || 19. ὑπηγορεύσαμεν AER

20. ἐν καιρῷ εὐκαιρίας] εὐκαιρία AER || 21. ἐναν-
ταῖς V || ἐθίξῃς καὶ γυμνάζῃς (γυμνάζεις R) καὶ ἐν
ταύταις τὸ στράτευμα πρὸς τὸ ἔχειν πλ. ἐμπ. AER
23. ἐμπειρίαν V || πολέμων V, πολεμίων ER
24. A ὥστε..... εὐρίσκεσθαι szavak helyett
AER kodexekben πολλάκις γὰρ ἐν περιστάσεσι
χρειώδεις αἵται εὐρεθήσονται áll.

25. χρειώδης FV
26. ὅτ' ἂν οὕτως ἡ χρεῖα καλῇ hiányzik AER-
ben || ὅταν V || χρεῖα V

Meursius
15. §.

15. Καὶ ἑτέρας δὲ διαφόρους παρα-
τάξεις, καὶ ὅσα δέον πράσσειν σε
ὑπὲρ τε τοῦ οἰκείου στρατοῦ καὶ κατὰ
τῶν πολεμίων ὡς ἐν ἐκθέσει διατά-
5 ξομεν, ὅσας ἀπὸ διαφόρων ἔθνων
ἐκ τῆς πείρας Ῥωμαῖοι ἐν γνώσει
παρέλαβον, ἵνα γινώσκῃς ταύτας ἐν
τῷ δέοντι μὲν καιρῷ χρῆσθαι ὑπὲρ
σεαυτοῦ, ἐνίοτε δὲ τῶν πολεμίων αὐ-
10 ταῖς χρωμένων ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀντιμη-
χανᾶσθαι κατ' αὐτῶν.

16. §. 16. Ἴσθι οὖν, ὃ στρατηγέ, ὅτι οὐ
μόνον σὺ αὐτὸς ὀφείλεις εἶναι σπου-
δαῖος καὶ φιλῶν τὴν πατρίδα, καὶ
15 ὑπὲρ τῆς ὀρθῆς τῶν Χριστιανῶν πί-
στεως ἕτοιμος, εἰ οὕτως τύχη, καὶ
αὐτὴν τὴν ψυχὴν τιθέναι, ἀλλὰ καὶ
τοὺς ὑπὸ σὲ πάντας ἄρχοντας καὶ τῶν
στρατιωτῶν ἅπαν τὸ πλῆθος τοιούτους
20 παρασκευάζειν γενέσθαι, ἵνα οἱ μὲν
ὄντες ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ καλοῦ τοιοῦτοι
μένωσι. τοὺς δὲ μὴ ὄντας, ὅσον ἔχεις
δυνάμεως, διὰ τῆς σῆς ἐπιμελείας

15. De behatóan ki fogunk ter-
jeszkedni különböző más parataxisok
ismertetésére is és hogy miket kell
cselekedned a honi sereg javára és
az ellenség kárára, — azoknak a pa-
rataxisoknak az ismertetésére, me-
lyekkel a rómaiak megösmarkedtek
különböző nemzetekről tett tapasza-
lásaik révén. Tanuld szükség esetén
azokat a magad hasznára fordítani,
ha pedig azokat történetesen az el-
lenség fordítaná a maga javára, alkal-
mazz vele szemben ellenműveleteket.

16. Tudd meg, hadvezér, hogy nem
csak neked magadnak kell buzgól-
kodó és honodat szerető férfinak
lenned, ki, ha a végzet úgy akarja, kész
légy az igaz keresztény hit érdekében
még az életed is odaadni, hanem
minden alattad lévő tisztnél és a ka-
tonák egész tömegénél is törekedned
kell arra, hogy szintén olyanokká
legyenek, hogy a nevezett erényben
jeleskedők továbbra is ugyanolyanok-
nak megmaradjanak. De meg azon is

1. ἑτέρας V || δὲ hiányzik ER-ben ; δε V
2. πράττειν AER || σε hiányzik ER-ben
3. τε hiányzik AER-ben || 3. 4. κατατῶν V
4. εκθέσει V || 5. ἀποδιαφόρων V
7. παρέλαβον V || 7—8. ταύτας ὥστε ἐν τῷ δ.
AER
8. μὲν V || ὑπὲρ V || 9. πολλάκις AER
10. χρωμένων αὐταῖς AER ; ὑπὲρ ἑαυτῶν hiány-
zik || ὑπερεαυτῶν V || ἀντιμηχανασθαι R
11. κατατιτῶν V
12. Γίνωσκε AER

15. ὑπὲρ V || 16. ἕτοιμος V
16. 17. καὶ ψυχὴν αὐτὴν (καὶ αὐτὴν τὴν ψυχὴν
A) τιθέναι, εἰ οὕτως τύχη AER || τύχει FV
18. ὑπὸ σὲ FER, ὑπο σὲ VA,
20. παρασκευάζειν V, παρασκευάσεις AER ||
ἵνα V || 20. 21. μὲν ὄντες AER μέροντες FV
21. ἐπιτοναυτοῦ V
21. 22. τοιοῦτοι μένωσιν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἀρετῆς
A, τοιοῦτοι ἐπὶ τῆς αὐτῆς μένωσιν ἀρετῆς ER ||
μένωσιν FV, mit kijavítottam. || ὅσον ἔχεις
δυνάμεως hiányzik AER-ben || 23. διατῆς V

καὶ σπουδῆς γυμναζομένους μὴ
ἀμυρεῖν τοιαύτης ἀρετῆς, ἀλλ' εἶναι
αὐτοὺς φιλοπάτριδας καὶ εὐπειθεῖς
τοῖς ἄρχουσιν, ἢ δὲ ἀγάπην ἢ διὰ
5 φόβον.

Meursius

17. §.

17. Εἶναι δὲ αὐτοὺς καὶ καρτερι-
χοὺς πρὸς τοὺς πόνους καὶ ὑπομέ-
νειν τοὺς ὑπὲρ πατρίδος πολέμους.

18. §.

18. Καὶ αὐτοὺς δὲ βουλῇ τε καὶ
10 στρατηγίᾳ μᾶλλον τὰ πολλὰ τῶν
σπουδαζομένων σοι κατόρθου καὶ
τάξεως ἐπιμελοῦ ἅμα τῷ ὑπὸ σὲ
στρατῷ, καὶ μὴ θράσους καὶ προ-
πειθείας.

19. §.

19. Καὶ ἐθίξεσθε πάντες ὁμοῦ οἱ
διὰ Χριστὸν τὸν Θεὸν ἡμῶν καὶ ὑπὲρ
συγγενῶν καὶ φίλων καὶ πατρίδος
καὶ τοῦ ὅλου τῶν Χριστιανῶν ἔθνους
ἀγωνιζόμενοι εὐκόλως ὑποφέρειν καὶ
20 δίψης ὀχλήσιν, καὶ δαπάνης ἔνδειαν,
καὶ ψύχους καὶ καύματος ἐπιφοράν,

légy, hogy azok, a kik nem volnának
ilyenek, a tőled kitelhető ügyszeretet
és buzgalom gyakorlása következtése-
képpen a nevezett erényességben
osztályosodjanak, illetőleg, hogy ho-
nukat szeretők, főnökeiknek szófoga-
dók legyenek, akár szeretettel birod-
rá őket, akár félelemmel.

17. Edzettek is legyenek a fáradal-
mak elviselésében, s a haza üdvéért
vívott harcokban állják meg a sarat.

18. Te pedig megfontoltan és had-
vezéri tudmánynyal inkább magad
hajtsd végre azt, mi gondjaid tárgyát
teszi, gondoskodjál az alád rendelt
sereggel válllvetve a csatarendbe állí-
tásról, s ne légy vakmerő és a dol-
gokat elhirtelenkedő.

19. És tanuljatok ti mindnyájan,
kik Krisztusért, a mi istenünkért,
atyafiság és barátok, a haza és az
egész keresztény nép érdekében síkra
keltek, könnyű szívvel elviselni mind
a szomjúság gyötrelmét, mind az éle-
lem szűkét, fagynak és hőségnek

1. γυμναζομένους hiányzik AER-ben

2. ἀμυρεῖν ER || τῆς τοιαύτης FV || τοῦ τοιού-
του καλοῦ AER

4. ἀγάπην V || 4. 5. διαφόβον V

6. δε V || καρτερικὸν] ὑπομονητικὸν AR,
ὑπομονητικὸν E || 7. προστοὺς V

8. ὑπὲρ πατρίδος V

9. Καὶ δὲ αὐτοὺς δὲ ER || A τε szócskát
URBICIUS-ból toldottam bele.

11. σπουδαζομένων V || κατόρθου FV

12. ἐπιμελοῦ V || ὑπὸ σε FER, ὑπο σε VA

13. στρατοῦ (!) A, στρατηγῷ ER

15. Καὶ hiányzik AER-ben || ἐθίξεσθε δὲ πάν-
τας AER || ἐθίξεσθε V || οἱ] τοὺς ER, hiányzik
A-ban

16. διαγῶν V

16. 17. ὑπερσυγγενῶν FV

18. ἐθνηκῆς ER

19. ἀγωνιζόμενος AER

21. καύματος] χεῖματος R, ψεύματος E

καὶ πρὸς τὰ ἐμπύπτοντα — ὡς εἰκὸς —
 δεινὰ γενναίως ἐγκαρτερεῖν. ἔστι γὰρ
 τῶν ἀποκειμένων μισθῶν ἕκ τε
 Θεοῦ αὐτοῦ καὶ ἕκ τῆς ἐξ αὐτοῦ
 5 βασιλείας ἡμῶν παρ' ὑμῶν ἐργα-
 σία, — καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς διὰ τῆς
 ὑπὲρ ὑμῶν ἐπιμόνου μερίμνης συγ-
 κακοπαθοῦμεν ὑμῖν.

Meursius 20. Γενοῦ δὲ ἱκανὸς — εἴγε τινὰ
 20. §.
 10 συμβῆ ἔν καιρῷ λυπηρὰ — ἐπὶ πολὺν
 ταῦτα κρύπτειν ἀπὸ τῶν πολεμίων,
 καὶ γενναίως ἐμμένειν καὶ καρτερεῖν
 ἐν ταῖς περιστάσεσι, καὶ ταύτας εἰς
 τὸ ἐναντίον ἀποδεικνύειν μᾶλλον,
 15 ἥγουν εἰς εὐθυμίαν καὶ ἀπάθειαν.

21. §. 21. Ἦσαν γὰρ τινὰ τῶν ἐθνῶν,
 οἷα τὰ Περσικὰ φύλα ποτε πρὸς
 Ῥωμαίους μαχόμενα, ἅπερ, ὅτι ἂν
 ἐν τοῖς δεινοῖς ἐνέπιπτε, μὴ δὲ τὴν
 20 σωτηρίαν, ἣν ἠῦχοντο ἑαυτοῖς γενέ-

támadását, és fenkölt lélekkel meg-
 állani helyeteket a rátok zúduló bor-
 zadályok alatt. Mert meg kell szol-
 gálotok azokat a jutalmakat, melye-
 ket maga Isten és az ő jóvoltából
 álló királyi hatalmunk számotokra
 fentartott, — hiszen mi nemkülönben
 az értetek való szüntelen aggodásunk
 miatt együtt szenvedünk vala tive-
 letek.

20. S ha már téged történetesen
 megszorító dolgok érnek, légy ké-
 pes azokat az ellenség előtt sokáig
 titkolni, a viszontagságokban méltó-
 sággal megállani helyed s kitartónak
 lenni, és inkább mutatni azt, mintha
 ellenkezőleg hatottak volna rád, azaz
 csüggedetlen szívet és zavartalan nyu-
 galmat.

21. Így tudok pld. népet, minő a
 valamikor a rómaiak ellen harczolt
 persák nemzete volt, mely mikor
 válságos helyzetbe jutott, óhajtott sza-
 badulását nem akará maga megsze-

1. καὶ πρὸς V
2. ἐγκαρτερεῖν V || ἔστιν ER
3. ἀποκειμένων V || μισθῶν R
4. ἕκ hiányzik AER-ben || τῆς V || ἑξ αὐτοῦ V, hiányzik ER-ben
5. ἡμῶν καὶ παρ' ὑμῶν F, ἡμῶν καὶ παρ' ὑμῶν V || 6. διατῆς V
7. ἔπερ (!) V-ben utólag toldatik a so-
 rok közé ugyanazon első kéztől || ὑμῶν
 előtt A-ban egy vonás terjedelmű rasura ||
 ἐπιμόνου A
9. δε V || εἴγε] ἑάν AER || τινὰ AR

10. ἐπὶ πολὺν AE, ἐπιπολὺν FVR
11. αὐτὰ ER || ἀπο V
13. περιστάσεων V
15. ἥγουν R
16. γὰρ τινὰ FV
17. οἷα V || φύλα ποτε a kodexekben, mit ki-
 javítottam || πρὸς V
18. μαχόμενος ER || ὅταν V
19. ἐνέπιπτε Meursius, ἐνέπιπτεν az összes
 kodexekben || μὴδὲ V, οὐδὲ AER
20. R-ben ú. l. ἠῦχονται || αὐτοῖς ER

σθαι, προτείνειν θέλοντα, ἀλλὰ καὶ ταύτην παρὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν προτείνεσθαι ἐκδεχόμενα. τοσοῦτον ἐν αὐτοῖς ἢ τῶν δεινῶν καρτερία.

Meursius
22. §.

22. Ἰνα δὲ καὶ πάλιν τὰ πρόων εἰρημένα μετρίως ἀνακεφαλαιώσωμέν σοι, καθόπλιζε τὸν σιραιὸν τοῖς ὅπλοις κατὰ τὸν ἤδη σοι διορισθέντα τύπον, καὶ μάλιστα τοξαρίοις καὶ σα-
10 γίταις πλείοσι. μέγα γὰρ ὄπλον καὶ δραστήριον ἢ τοξεία, καὶ μάλιστα κατὰ τῶν Σαρακηνικῶν ἐθνῶν καὶ Κούρτων, οἷς τὸ πᾶν τῆς νίκης ἐν ἐλπίδι τῆς παρ' αὐτῶν τοξείας κεῖται.

23. §.

23. Καὶ γὰρ κατὰ τε αὐτῶν τῶν τοξοτῶν γυμνουμένων ἐν τῷ βάλλειν τὴν σαγίταν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν ἱππῶν καβαλλαρίων μέγα ἰσχύουσιν αἱ παρὰ τοῦ ἡμετέρου σιραιτοῦ
20 βαλλόμεναι σαγίται, καὶ πολλὴν τὴν βλάβην τοῖς ἐχθροῖς παρέξουσιν, τῶν πολυτιμῶν παρ' αὐτοῖς ἱππῶν διὰ τῆς συνεχοῦς τοξείας ἀφανιζομένων,

rezni, hanem várt, míg azt is maga az ellenség szerzé meg neki. Ilyen fokon állott náluk a válságokban tanúsított ellenálló erő.

22. Hogy azonban a korábban mondtakra kellő helyt újból visszapillantgassak, — fegyverezd fel a sereget fegyverekkel a már adott utasítás értelmében, főképpen pedig íjjakkal és jó sok nyilveszszővel. Hatalmas és eredményes egy fegyver t. i. a nyíl, kivált a szaraczén népek és a kurdok ellenében, kik minden győzelmet annak a reménynek köszönik, melyet a nyíllal való bánásukba vetnek.

23. De maguknak a nyilazóknak ellenében, kik lövöldözve megfosztják magukat fegyvereiktől, sőt még a lovasság paripái ellenében is nagy a hatása a seregünk részéről lőtt nyilaknak, és az ellenségnek tetemes kárt fognak okozni, minthogy sokra becsült paripáik a nyílzápor alatt elhullanak és ettől a mindig harcra

1. θέλον ΑΕR || ἀλλὰ καὶ V

2. παρὰ V

3. ἐξεδέχοντο ΑΕR || 4. ἐναντοῖς V, ἢν αὐτοῖς ΑΕR

6. -μεν σοι V || 7. καθόπλιζε FV || 8. κατὰ V || σοι διορισθέντα] ῥηθέντα σοι ΑΕR

9. 10. σαγίταις ΑΕR || 10. πλείοσιν VA || γὰρ V

11. δρ.] ἐνεργέστατον ΑΕR

12. ἐθνῶν V

13. κούρτων FV; τούρκων ΑΕR; kurd fog-

lyokról említést tesz THEOPH. CONT. Basilius császár életrajzában a 49. pontban.

14. ἐλπίδι τῆς παρὰ τῶν V || τῆς (τῶν E) παρ' αὐτοῖς τοξοτῶν κεῖται ER

17. σαγίταν ΑΕR || κατὰ V || 17. 18. τῶν ἱππῶν τῶν ΑΕR || 18. ἰσχύουσιν VAER

19. παρὰ V || 20. σαγίται ΑΕR

22. παρ' αὐτοῖς V

22. 23. διατῆς V

23. ἀφανιζομένων R

καὶ ἐντεῦθεν τοῦ εὐψύχου τῶν εἰς
πολέμους ἐξιέναι προθυμουμένων
Σαρακηνῶν ἀνακοπτομένου.

Meursius

24. §.

24. Οὐ γὰρ δουλεία καὶ στρατεία
ἐκστρατεύουσι Σαρακηνοί, ἀλλὰ φι-
λοκερδία μᾶλλον καὶ ἐλευθερία, ἢ τὸ
πλεον εἰπεῖν ληστεία, καὶ τῆς εὐ-
τῶν πίστεως, μᾶλλον δὲ εἰπεῖν ἀπι-
στίας τῇ δεισιδαιμονίᾳ, ὥς ἐνταῦθα
κακὰ πάσχοντες παρ' ἡμῶν καὶ Θεὸν
ἡγοῦνται πολέμιον ἔχειν, καὶ τὴν ζη-
μίαν μὴ ὑποφέρειν.

25. §.

25. Καὶ ὅτ' ἂν μὲν πρὸς πόλεμον
κινήσῃς, ἄνευ φοσσάτου μὴ ἀπλι-
κεύῃς ὄχυροῦ, μάλιστα ἢ καὶ πλη-
σίον ἢ ἐντὸς ὑπάρχῃς τῆς πολεμίας·
ὅτ' ἂν δὲ πρὸς πόλεμον ἐγγίσῃς, τρά-
φον ποιεῖ καὶ ἄλλην ἀσφάλειαν διὰ
χάρακος, ὥς δύνασθαι ἀκριβῶς, διὰ
τὴν ἐκ περιστάσεως ἐν καιρῷ μάχης
καταφυγὴν.

2. ἐξέρχεσθαι AER

3. ἀνακοπτομένου (ἀνακοπτομένον E) AER-
ben közvetlenül εὐψύχον után következik.5. 6. φιλοκερδία V, φιλοκερδία-t javított φιλο-
κερδία-ból A-ban a második kéz || 6. ἐλευθερία
V || 7. πλεον V || 7—9. E-ben az εἰπεῖν szótól
δεισιδαιμονία-ig mind hiányzik, R-ben a ληστεία
..... δεισιδαιμονία szavak hiányzanak s csak
az ἀπιστίας szó maradt meg; A-ban a [τῇ]
δεισιδαιμονία szó πίστεως-ra következik9. ἐντεῦθεν VAER || 10. κακὰ-t olvasott ú. l.
Checus, τάχα a kodexekben || 11. ἡγοῦνται V

kész szaraczénoknak csatakedve meg-
lohad.

24. A szaraczénok nem idegen ha-
talom szolgálatában és nem seregek-
kel mennek háborúba, hanem nyere-
ségvágyból és a független életmód
szereteténél fogva, hogy ne mondjuk
zsákmányszedés végett, s hitökből
vagy helyesebben mondva hitetlensé-
gökből folyó babonákkal, hiszen leg-
ott, ha részünkről valami baj érte
őket, úgy vélekednek, hogy Isten is
nekik ellenségek s hogy a kudarczba
bele nem nyugodhatnak.

25. Ha pedig háborúba vonulsz,
ne üss táborot, ha meg nem erősítethet
táborhelyed, kivált ha netán köze-
lében, avagy ellenség földjén tartóz-
kodol; viszont ha már közel vagy,
hogy csatázzál, hanyass árkot és le-
hető lelkiismeretességgel azonfelül is
emeld a tábor biztonságát czölöpsor-
ral, hogy csata alkalmával, ha meg

12. υποφέρειν V

13. όταν V || μὲν πρὸς V || πρὸς τὸν ER

14. 15. ἄνευ ὄχυροῦ (ἀχύρον ER) ἀπλήκτου
(ἀπλήκτον A) μὴ ἀπληκτέσης (ἀπληκτέσης A)
AER || ἀπικνεύς V

15. ἢ καὶ] ἐὰν AER || ἐφόδων πλησίον ER

17. όταν V || προστὸν V, πρὸς τὸν ER

17. 18. τράφον] σούδαν AER || ποίη V

18. 19. διαχάρακος FV, διὰ σταβάρων AER ||
ὡς δ. ἀκρ. hiányzik AER-ben || 19. 20. διατὴν V

20. ἐκ V

21. καταφύγειν F.

Meursius 26. §. 26. Ὑποδείξω δέ σοι ἐτέρας καὶ τῶν ἐν μάχῃ παρατάξεων διαφορὰς ὡς ἐν ὀλίγοις.

27. §. 27. Ἔστι μὲν γάρ τις παράταξις 5 μάχης ἐν τρισὶν ἴσοις μέρεσι τασσομένη, ἧς καὶ ἄνω πον ἐμνήσθημεν, τοῦτ' ἔστι μέσφ καὶ δεξιῷ καὶ ἀριστερῷ. ἐν δὲ τῷ μέσφ μέρος ἔχει ἄχρι τετρακοσίων ἢ πεντακοσίων 10 ἀνδρῶν ἐπιλέκτων κατὰ περισσείαν, τὰ δὲ βάθῃ τῆς τοιαύτης τάξεως οὐχ ὠρισμένῳ μέτρῳ γίνεται, ἀλλὰ μᾶλλον οἱ καβαλλάριοι ἐν ἐκάστῳ τάγματι ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ τάξει τασ- 15 σονται, καὶ τὸ μέτωπον τῆς τάξεως ἴσον καὶ πεπυκνωμένον ἐστί. τὴν δὲ ἀποσκευὴν καὶ τὸ τοῦλδον ὀπισθεν κατὰ νότον τῆς παρατάξεως ἔχει, καὶ ἐὰν ἐν καιρῷ μάχης ὁ οὕτως παρα- 20 τασσόμενος ἔχῃ πολεμίους κονταράτους, εἰς δυσχερεῖς καὶ τραχεῖς τόπους τὴν παράταξιν ὀφείλει τάσσειν, καὶ

1. σοι] καὶ ER || ἐτέρας V || καὶ hiányzik ER-ben || 2. ἐν τῇ ER || τάξεων ER || 3. ὡς ἐν ὀλ. hiányzik AER-ben || ἐν ὀλίγοις V || 4. ἐστί R || μὲν V || 4. 5. μάχης παράταξις ER || 6. ἀνωτέρω AER || πού V, hiányzik a πον AER-ben || A πον miatt, ha csak nem interpolatio, XVII, 27-re gondolok és nem IV 47-re vagy XII, 26-ra || 7. τοῦτέστιν F, τοῦτέστιν VER, τοντέστιν A || Az első καὶ] καὶ V, hiányzik A-ban || 8. δε V || μέρος V

A magyar honfoglalás kútfeje.

vagy szorulva, menedékhelyed legyen.

26. De tudomásodra fogok hozni — csak úgy kevés szóban — egyéb változatokat is, nevezetesen a harci parataxisok köréből.

27. Van t. i. egy harci parataxis, melyet 3 egyenlő merosban állítanak fel, azaz középső, jobb és baloldali-
ban; róla fenn valahol emlékeztünk meg. A középső merosnak 400 vagy 500 válogatott ember erejéig való tartaléka van. Ennek a taxisnak nem határozott nagyságban alkotják a mélységét, a lovasok minden tagmában az első és a második harczvonalban állanak fel, a taxisnak homloka egyenes vonalú és zárt. Podgyász és málhavonat a parataxis mögött, hátul vannak, és hogyha az ekként felállott seregnek csata idején lándsás ellenféllel akad dolga, emennek alkalmatlan és egyenetlen térszínen kell a parataxist felállítani, és az íjjakhoz folyamodni, hogy ellene a lándsás

9. τὲ τετρακοσίων E || ᾧ ER || 10. ἀνδρῶν V || καταπερίσσειαν FV || περισσείαν A || 11. ταδὲ V || βάθει R, E-ben javítás előtt || τοιαύτης hiányzik ER-ben || οὐχ' V, οὐχι A, οὐχὶ ER || 12. ὠρισμένῳ E || μέτρῳ V || 13. ἐνεκάστω V || 14. Az első καὶ] καὶ V-ben || 15. τάξεως V || 16. ἴσον A || 17. πεπυκνωμένον V || ᾧ F, ἐστὶν VAER || δε V || 18. κατὰ V || ἔχειν A

τόξοις κερῶσθαι, ἵνα τῇ δυσκολίᾳ
τῶν τόπων — διεσπασμένων αὐτῶν —
οὐκ εὐλύτως καὶ εὐκόλως αἱ ὁρμαὶ
τῶν κονταρίων κατ' αὐτοῦ γίνωνται.

Meursius
28. §.

28. Καὶ ἐὰν ὁρᾷ ὁ στρατηγός, ὅτι
πρὸς ἔθνος ἔχη θερμόνυχον, ὀφείλει
οὐ μόνον πρὸ τῆς ἡμέρας τοῦ πολέ-
μου τὰς ὑπερθέσεις καὶ ἀναβολὰς
ποιεῖσθαι τῆς μάχης, ἐὰν μάλιστα

10 γνῶ, ὅτι ἔτοιμοί εἰσι καὶ ἀξιόμαχοι
οἱ ἐναντίοι δηλονότι ἐν δυσβάτοις
29. §. τόποις ἀφόβως ἀπληκεύειν, ἀλλὰ καὶ
κατ' αὐτὴν τὴν ἡμέραν τῆς μάχης ἐν
καιρῷ μάλιστα θέρους καὶ περὶ τὴν
15 θερμότεραν ὥραν τῆς δειλῆς τότε τὰς
συμβολὰς ποιεῖτω, ἵνα τῇ τοῦ ἡλίου
ζέσει, καὶ τῷ τοῦ καιροῦ παρασυρμῷ
τὸ θρασὺ καὶ θυμῶδες τῶν ἀντιπα-
τομένων αὐτῷ παύσῃται.

30. §. 29. Ταύτην δὲ τὴν τάξιν, ἣν προ-
διεγράψαμεν, ἀντιτάσσεται ἀρμοδίως
πεζικὴ τάξις ἐπιμελῶς συντεταγμένη
καὶ τόπος ὁμαλὸς καὶ γυμνὸς διὰ
τὰς τῶν κονταρίων ὁρμὰς, καὶ ἡ
25 κατὰ χεῖρα καὶ ταχέως συμπλοκὴ

τάmadás a térszínbeli nehézségek mi-
att — szanaszét oszolva lévén a lánd-
sások — olcsó és könnyű szerrel meg
ne történhessék.

28. Ha pedig azt tapasztalja a had-
vezér, hogy tüzes néppel van dolga,
úgy nem csak húznia-halogatnia kell
neki a megütközést a csata napja előtt
(nevezetesen, ha arra a meggyőző-
désre jutott, hogy az ellenség kész
és elég harcslátott arra, hogy még
hozzáférhetetlen helyeken is félelem
nélkül üsse fel táborát), hanem a csata
napján éppen, kivált nyáridején és a
melegebb évadban, délidőre tűzze ki
magának az összeütközés idejét, hogy
így a napnak heve s az azon időtájt
égő meleg az ellenséges tábor bátor-
ságát és harcztűzét mérsékelje.

29. Azzal a taxissal, melyet az
imént leírtunk, megfelelő módon gon-
dosan szervezett gyalogszer szállhat
szembe, sikságon, még pedig a dárda-
támadás miatt pusztá térszínen, hol
ember ember ellen küzd és haladék

1. κερῶσθαι V || δυσχερεία AER
2. διεσπασμένων V, διεσπάρμένων R
3. οὐκ εὐλύτως V || 4. κατ' αὐτοῦ Vári URBI-
CIUS szövege alapján (bár a firenzei kodex
κατ' αὐτοὺς-t ád), κατ' αὐτῶν FAER, καταβτῶν
V || γίνονται AER
6. πρὸς R || προσέθνος V
7. προτῆς V || 8. ὑπερ θέσεις V
10. ἔτοιμοί εἰσι ER, ἔτοιμοι εἰσὶ F, ἔτοιμοι
εἰσὶν V, ἔτοιμοι εἰσιν A || 11. ἐναντίοι V || ἐν V
12. ἀπληκεύων V, ἀπληκεύων A, ἀπληκεύειν

- R-ben, de az εἰ o-ból javítottott || ἀπλ. ἀφό-
βως ER || ἄλλα καὶ (!)-val V-ben új § kezdő-
dik || 13. καταντῆν V, κατὰ E, μετὰ Meursius
14. περὶ V
17. καιρὸς ὁ V (o v rasurában)
20. Ταύτην AER || τῇ τάξει A, τῇ διατάξει ER ||
20. 21. ἣν προδ. hiányzik AER-ben
21. ἀντιτάσσεται AER
22. πεζικὴ V || 23. τόπως E
23. 24. διατὰς V || 24. ἡ AE
25. καταχεῖρα FER, καταχειρα V

χωρίς ἀναβολῆς, διὰ τὸ ἀχρείους ἐκ τοῦ ἐγγὺς τὰς βολὰς τῶν σαγιττῶν γίνεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν τοὺς τοξότας κοντάρια ἢ σκουτάρια.

Meursius
31. §.

30. Ἐὰν δὲ ἐν τῇ συμπλοκῇ τῆς μάχης καὶ ὤθησις πρὸς αὐτοὺς γένηται, καὶ πρὸς σύντομον φυγὴν ὀρμήσωσι, βλαβήσονται μεγάλα, ἐὰν μὴ γινώσκωσι τὰς αἰφνιδίους ὑποστρώφας κατὰ τῶν ἐπερχομένων αὐτοῖς.

32. §.

31. Ἀλλὰ καὶ ἐπελεύσεις καὶ κυκλώσεις διὰ τῶν ὑπερκεραστῶν κατὰ τῶν πλαγίων καὶ τοῦ νότου τῆς παρατάξεως αὐτῶν γινόμεναι βλάβη φέρουσι τὰ μέγιστα αὐτοῖς, εἰ μὴ ἄρα ἔχουσιν ἐν τῇ παρατάξει πλαγιοφύλακας ἀξιόους μεγάλην ἐπελεύσει ἀντικαταστήναι.

33. §.

32. Διὰ τοῦτο οὖν, ὡς εἴρηται, χρὴ ἐν ταῖς τοιαύταις μάχαῖς καὶ παρατάξεσι τόπους ὁμαλοὺς καὶ ἀνακειμένους καὶ ἴσους ἐπιλέγεσθαι, μὴ ἔχοντας τέλματα ἢ ὀρύγματα ἢ θάμνους, ἵνα μὴ διασπᾶται ἡ τάξις.

1. χωρίς ὑπερθέσεως καὶ ἀναβολῆς AER ||

διατὸ V || ἀχρείους V, ἀχρίστον AER

2. σαγιττων V, σαγιτῶν AER || 3. μὴ V

5. ἐὰν V || 6. ὠθησις V || προσαντοῖς V

7. προσσύντομον V, πρὸς τὸ σύντομον ER ||

7. 8. ὀρμήσωσι ER, ὀρμήσων A, ὀρμήσουσιν V, ὀρμήσουσι F

9. γινώσκωσιν V || αἰφνιδίους V

10. ἐπερχομένων V

12. διατῶν V || 12. 13. κατατῶν V || τῶν κατὰ πλ. ER

nélkül gyorsan elegyednek harczba; közelről t. i. a nyíllal való lövöldözés sikertelen kimenetelű s a nyilazóknak nincs is dárdájuk vagy pajzsuk.

30. Ha azonban a csata hevében ezeket a lándzsákat szorítanak és azok netán kereket oldának, nagy kárt fognának vallani, hacsak nem ismerik a váratlanul történő visszafordulásokat azok ellen, kik sarkukban vannak.

31. Nevezetesen igen tetemes kárt fognak szenvedni a megkerülők részéről ezeknek oldalt és a parataxis mögől történő támadásaik és körülkerítéseik által, hacsak parataxisukban oldalvédőik nincsenek, kik képesek a heves támadással szemben helyt állani.

32. Azért tehát — mint mondtuk — az ilyen harczokban, ilyen parataxisokkal sík, nyíltan fekvő és síma felületű térszint kell választani, hol nincsenek mocsarak, árkok, bozót, hogy a taxis részekre ne oszladozzon.

13. τοῦ hiányzik E-ben, R-ben

14. γινομένων ER

14. 15. βλάβησων V || αὐτοῖς hiányzik ER-ben || ἄρα F, ἄρα V || 16. ἔχουσιν AER

17. ἐπιδρομῇ AER

19. Διατοῦτο FV

20. 21. παρατάξεσιν V || 21. 22. καὶ ἀνακ. hiányzik AER-ben

22. ἐπιλέγεσθαι V, ἐπιλέγειν E, ἐπὶ λέγειν R

23. τέλματα AER || θάμνους V

24. μὴ V

Meursius 33. Ἐμπαρασκέου δὲ καὶ ἐτοίμου
34. §. ὄντος καὶ παρατεταγμένου τοῦ στρα-
τοῦ, μὴ ὑπεριτίθεσθαι τὴν συμβολήν,
35. §. εἰάν ἄρα καὶ δόξη μάχην συγκροῦσαι
5 δημοσίως κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πολέ-
μου.

34. Τὰς δὲ συμβολὰς ἦτοι προσ-
κρούσεις ἐν ταῖς μάχαις πρὸς τὸ
μέτρον τῆς σαγίτας ἴσας καὶ πν-
10 κνὰς κατὰ λόγον, καὶ συντόμους δεῖ
ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ τῇ βραδυτῇ τῆς
συμπλοκῆς διὰ τῆς συνεχοῦς τοξείας
τῶν ἐναντίων πλείονα τὰ βέλη καὶ
τοῖς στρατιώταις καὶ τοῖς ἵπποις ἐμπέ-
15 σωσιν.

36. §. 35. Ἐὰν δὲ τις ἀνάγκη γένηται,
ἵνα ἐν δυσχερεστέρῳ τόπῳ ἢ μάχῃ
γένηται, καλὸν ἐστὶ τοὺς μὲν ἐν
πεζικῇ τάξει καταστῆσαι, τοὺς δὲ
20 ἐπὶ τῶν ἵππων, καὶ μὴ τὴν πᾶσαν
παράταξιν ἐν τοιούτοις ἀνωμάλοις
τόποις καβαλλαρίους μόνον ποιοῦντα
παρατάσσειν.

37. §. 36. Αἱ γὰρ τῶν κονταράτων ἐγχει-

33. S ha aztán a sereg a csatára
elő van készítve és harczolni kész,
parataxisba is van állítva, késedelem
nélkül ütközzél meg, ha t. i. jónak
látod a csata napján nyiltan megve-
rekedni.

34. Az összeütközések vagyis mér-
közések a harczban a nyilkészlet
bőségéhez mértén egyöntetűen, vi-
szonylagos egymásutánban és rövid
idő alatt menjenek végbe, nehogy
a harczbaelegyedés késleltetése miatt
az ellenségnek szüntelen nyilazása
következtében a nyilak nagyobb szá-
mmal hulljanak harczosokra és lovakra.

35. Ha pedig oly valamely kény-
szerhelyzet támadna, hogy a csatának
hozzáférhetetlenebb területeken kell
végbemennie, helyén való a legény-
ség fele részét gyalogságnak felál-
lítani, felét lóra ültetni, és az ily-
nemű nem síma felületű területeken
a teljes parataxist nem csak lovasok-
ból alkotva vezetni harczba.

36. Mert a lándzsásoknak, ha —

1. Ἐμπαρασκέου V || Ἐμπ. δὲ καὶ hiányzik
AER-ben || ἐτοίμου V || ἐτοίμου δὲ AER

2. τεταγμένον ER

4. ἄρα FV || καὶ V || συγκροῦσαι V, συμβαλεῖν
AER

5. δημοσίαν ER, δημοσία A || κατὰ τὴν ἡμ. τ.
πολ. hiányzik AER-ben

7. δε V, hiányzik ER-ben || ἦτοι V

8. μαχαις V || προστὸ V

9. σαγίτας AER || ἴσας V

10. καταλόγον FVA, kijavítottam, κατ' ὀλίγον
E, κατ' ὀλίγον R || συντόμους] συμφόβοις ER

11. μὴ V || βραδυτῇ ER, βραδυτῇ FVA

12. διατῆς V || 13. βελῇ V

16. Ἐαν V

18. ἐστὶν A, ἐστὶν V || 19. καταστῆσαι] γενέ-
σθαι ER

20. ἐπὶ V || ἐν τοῖς τοιούτοις ER

21. ὁμαλοῖς AER || 23. παρατάσσειν V

24. κονταρίων ER

ρήσεις κατὰ τῶν τοξοτῶν, ὡς εἵπο-
μεν, εἰ μὴ ἴσοι καὶ ἀδιάσπαστοι
ᾤσι, βλάβην πολλὴν ἐκ τῶν σαγι-
τῶν ὑφίστανται, καὶ πρὸς τὴν συμ-
5 βολὴν ἀνακόπτονται. διὸ καὶ ὁμαλω-
τέρου δέονται τόπου ἐν ταῖς μάχαις
οἱ κονταρίοις χρώμενοι.

Meursius
38. §.

37. Ἐὰν δὲ κατανοήσῃ ὁ στρατη-
γός, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀξιόμαχος ὁ στρα-
10 τὸς αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐναντίους, οὐ
δεῖ αὐτὸν μάχεσθαι πολεμίοις δημο-
σίαις, ἀλλὰ ἐφόδοις, ἡγουν ἐπελεύ-
σεσι, καὶ κλοπαῖς κατὰ τῶν ἐχθρῶν
κεχρησθαι ἀσφαλῶς καὶ εὐσχημόνως
15 διὰ τόπων ἐπιτηδείων εἰς τὸ μὴ δη-
λοῦσθαι ἢ τοῖς ἐναντίοις ἢ τοῖς ἰδίοις
τὸν σκοπὸν, δι' ὃν γίνεται ἡ ὑπερθε-
σις τῆς δημοσίας, ἵνα μὴ ἐκ τούτου
τοῖς μὲν πολεμίοις αὐτοῦ θάρσος, τῷ
20 δὲ λαῷ αὐτοῦ δειλία γένηται.

39. §.

38. Τὰς δὲ ἐξελίξεις, ἡγουν τὰς
ἐπιστροφὰς καὶ ἀναστροφὰς ἐν ταῖς

mint mondtuk — nem harczolnak
zárt sorokban és ember ember mel-
lett — a nyíllövők ellen való igye-
kezetők nagy rövidséget szenved a
nyilzárpor alatt, s ez gátolja őket a
harczban. Azért a lándzsások csatá-
ban simább felületű térszínre szo-
rulnak rá.

37. Azonban ha azt tapasztalja a
hadvezér, hogy serege az ellenségéhez
képest nem eléggé harczedzett, akkor
nem kell neki nyílt csatába bocsát-
koznia az ellenséggel, hanem azt meg-
lepni, illetőleg rárontani s az ellen-
féllel szemben csellel élni, állhatato-
san és keményen, alkalmas helyeken,
de úgy, hogy sem az ellenség, sem a
saját katonái rá ne jöjjenek az okra,
mely miatt a nyílt csatát kerüli vala,
ne hogy ez az ellensége bátorságá-
nak, s hadnépe csüggettségének
kútforrásává válják.

38. Az ellenmarsokat, vagyis a
hátrálások alkalmával történő ka-

1. κατὰ τῶν V || 1. 2. ὡσειπομεν V, hiányzik
AER-ben || Hivatkozás a 25. 26. lapon mon-
dottakra || 2. ἴσαι A || ἀδιάσπαστοι A

3. ᾤσιν FVA || βλάβην R || 3. 4. σαγιτῶν FV,
σαγιτῶν AER

4. προστῆν V

5. ἀνακόπτονται FV || διὸ F

6. τόπον δέονται ER || οἷ] μὴ AER

8. Ἐὰν V || 9. οὐκ ἴ F, οὐκ ἔστιν V || ἀξιόμα-
χος hiányzik AER-ben || στρατός V

10. ἱκανὸς πρὸς τοὺς (τ. hiányzik E-ben) ἐν.
AER || προστοὺς V

11. πολεμίοις R, πολέμοις a többi kodexben ||
αὐτὸν πολ. δημ. (δημοσίαις ER) συμπλέκεσθαι AER

12. ἐφοδοῖς V

14. χρησθαι AER || καὶ εὐσχ. hiányzik AER-
ben

15. διατόπων V || μὴ V

17. δι' ὃν A || ἡ-t kétszer írták V-ben

18. δημ. μάχης AER-ben || μὴ V

19. αὐτοῦ V, hiányzik ER-ben || 19. 20. τα
δε ἰδίῳ λαῷ [αὐτ.] ER || τῷδε V || αὐτοῦ V

20. γίνηται ER

22. ἀναστροφῆς V

ὑποχωρήσει μὴ δι' ὅψεως ποιεῖσθαι
τῶν ἐναντίων, ἀλλὰ διὰ τῶν πλαγίων
αὐτῶν ἀναστρέφειν, καὶ τοὺς νότους
αὐτῶν ἀπολαμβάνειν. τινὰ γὰρ τῶν
5 ἐθνῶν, οἷα καὶ τὰ τῶν Περσῶν,
ποτὲ μὴ βουλόμενα διαλύειν τὴν
τάξιν αὐτῶν, εὐκόλως τοὺς νάτους
αὐτῶν προδίδωσι τοῖς κατ' αὐτῶν
ὑποστρέφουσιν οἰονεῖ φρυγομαχοῦν-
10 τες. ἀλλὰ καὶ οἱ ὑποχωροῦντες καὶ
ὑποφεύγοντες αἰτούς, εἰ βουληθῶσιν
ἀντιστρεφόμενοι εἰς ὅψιν τῶν διω-
κόντων αὐτοὺς ἐλθεῖν, βλέπονται
συντεταγμένοις αὐτοῖς περιπίπτοντες.
Meursius 39. Τὰ μὲν γὰρ τῶν ἐθνῶν, οἷον
40. §. οἱ Τοῦρκοι, ἐν ταῖς διώξεσιν ἀτά-
κτως ἐπιτίθενται τοῖς διωκομένοις,
ὅθεν καὶ εὐχερέστερον βλέπονται
παρὰ τῶν διωκομένων εὐτάκτως ὑπο-
20 χωροῦντων καὶ ὑποστρεφόντων.

41. §. 40. Τὰ δὲ πρῶως καὶ συντεταγμέ-
νως διώκουσι, δι' ὃ οὐδὲ χρὴ τοὺς
ἀναστρέφοντας κατ' αὐτῶν δι' ὅψεως
ἐπιτηδεύειν ἐρχεσθαι, ἀλλὰ καὶ διὰ

nyarulatokat és fordulatokat nem
az ellenség homloka irányában kell
megcselekedni, hanem annak oldal-
szárnyain keresztül kell ellene for-
dulni és őt hátba fogni. Némely
nemzet, mint pld. a persa, nem akar-
ván megbontani taxisát, hamarsággal
hátat mutat az ellene visszafordulók-
nak, színlelve a futást. Úgyde a hát-
rálók és előle megfutamodók, ha az
őket üldözők ellen fordulva velők
szemtül-szembe kerülnek vala, kárt
vallanak, mert azoknak rendezett so-
raiba ütköznek.

39. Némely nemzet t. i., így pld. a
turk, ha üldöz, nem taxisban tör az
üldözöttek nyomában, miért könnyebb
szerrel is károsodik meg az üldö-
zöttek részéről, ha azok teljes rend-
ben meghátrálnak s azután vissza-
fordulnak.

40. Mások ismét lanyhán és csata-
rendben üldöznek, miért is az ellenők
visszafordulóknak nem kell arra töre-
kedniök, hogy szemtül-szembe kerül-

1. ὑποχωρήσειν VA || μὴ διόψεως V || ποιῆ-
σθαι F, ποιησθαι V
2. παρὰ τῶν ἐναντίων AER || διατῶν V
4. ἀπολαμβάνειν V || τίνα ER
5. οἷα FV || 6. τὴν V
8. αὐτῶν V || προδίδωσι F, προδίδωσιν V,
προδιδούσι AER || καταντῶν V
9. οἰονεῖ A || φρυγομαχοῦντα AER
10. ἀλλὰ καὶ-val V-ben új kikezdés
11. εἰ] ἢ A (?)
12. εἰς πρόσωπον AER || τῶν] αὐτῶν A

14. αὐτοῖς V
15. ἐθνῶν V || οἷον V
16. τοῦρκοι A, τούρκοι a többi kodexben
17. ἐπιτίθενται A
18. εὐχ.] εὐκόλως AER
19. παρα V
22. διώκουσιν VA || δι' ὃ F || χρὴ V
23. ἀναστρεφοντας V || κατ' αὐτῶν V || δι' ὅψεως
V, εἰς πρόσωπον AER
24. ἐπιτηδεύειν hiányzik A és R-ben || δια V

τῶν πλαγίων καὶ κατὰ τοῦ νότου
αὐτῶν ποιεῖσθαι τὴν ἐπέλευσιν, ὥς
μοι εἴρηται.

jenek velök, hanem arra, hogy —
mint mondtam — az oldalrésze-
ken és a sereghát ellen intézzék a
támadást.

Meursius
43. §.
(tlak. 42.,
de innen
kezdve pa-
ragrafus-
számozása
hibás.)

41. Ἐπεὶ δὲ Τούρκων ἐμνήσθην,
οὐκ ἀδόκιμον κρίνομεν, καὶ ὅπως
αὐτοὶ παρατάττονται, καὶ ὅπως αὐ-
τοῖς ἀντιπαρατάξασθαι δεόν, διασα-
φῆσαι διὰ μετρίας πείρας ἀναμα-
θόντες, ὅτε συμμάχοις αὐτοῖς ἐχρη-
10 σάμεθα Βουλγάρων τὰς εἰρηνικὰς
παραβεβηκότων σπονδὰς, καὶ τὰ τῆς
Θράκης χωρία καταδραμόντων. οἷς
ἡ δίκη ἐπεξεληλυθῶσα τῆς εἰς Χριστὸν
τὸν θεὸν παρορκίας, τῶν ὅλων τὸν
15 βασιλέα, τάχος ἐφθασεν ἐπιθεῖναι
τὴν τιμωρίαν. καὶ γὰρ τῶν ἡμετέρων
δυνάμεων κατὰ Σαρακηνῶν ἀσχολου-
μένων Τούρκους ἡ θεία πρόνοια ἀντὶ
Ῥωμαίων κατὰ Βουλγάρων ἐστρά-
20 τευσε, πλοῦτον στόλον τῆς ἡμῶν βασι-
λείας τὸν Ἰστρον αὐτοὺς διαπερά-
σαντός τε καὶ συμμαχήσαντος, καὶ
τὸν κακῶς κατὰ Χριστιανῶν ὅπλι-
σθέντα Βουλγάρων στρατὸν τρισὶ μύ-

41. Mivel a turkokat említettem,
úgy véljük, tanulságos lesz, ha meg-
magyarázzuk, hogy azoknak milyen
parataxisuk van, és hogy ellenök mily
módon kell a parataxist felállítani.
Ismételten volt alkalmunk kellő meg-
figyeléseket tenni, midőn őket sző-
vetségesekül használtuk a békepon-
tokat általhágott és Tráczia földjére
berohanást tett bolgárok ellen. Az
istenünk, Krisztus, a mindenség ki-
rályi ura ellen elkövetett esküszegést
nyomban megtorló igazság hamar sie-
tett emezekre büntetést mérni. Mert
haderőinket a szaraczenok tartván
lekötve, az isteni gondviselés a ró-
maiak helyében a turkokat kelette
fegyverre a bolgárok ellen. Miután
császári hajórajunk általszállatta őket
az Istroszon, támogatása mellett há-
rom csatában teljességgel diadalmas-

1. κατὰ τοῦ νότου] ὀπισθεν AER
2. ὥς V, ὡς F, καθὼς AER
3. μοι hiányzik AER-ben. || Hivatkozás a
27. l. mondotakra.
4. Ἐπειδὲ V || ἐμνήσθημεν AER
5. οὐκ ἀδ. κρίν.] δεόν εἰπεῖν AER || οὐκαδό-
κιμον V
6. παρατάττονται A || 7. χρὴ ἀντιπαρατάξασθαι
AER || 7. 8. διασαφῆσαι hiányzik AER-ben
8. δια FV || πείρας V || ἀναμ.] τοῦτο μαθόντες
AER || 9. οὔτε ER

11. παρακεκληκότων A || σπονδὰς V, σπο-
δὰς ER
14. θεὸν ἡμῶν ER || παρορκίας Meursius,
παρορκίας F, παρορκίας V, ἔβρεως AER || 14. 15. τῶν
ὅλ. τὸν βασ. hiányzik AER-ben, épp úgy τάχος
15. ἐπιθεῖναι] ἐπὶ ER
17. κατὰ FV || Calabriában
18. ἀντι V || 19. κατὰ FV || 19. 20. ἐστράτευσεν
VA || KUUN GÉZA gf. föltevése szerint 896-ban
21. Ἰστρον R || 22. τε hiányzik ER-ben ||
συμμαχήσαντας R || 23. κατὰ FV

χαις κατὰ κράτος νενικηχότας ὥσανεὶ
 δημίους ἐξαποστείλας κατ' αὐτῶν,
 ἵνα μὴ ἐκόντες Ῥωμαῖοι Χριστιανοὶ
 Χριστιανῶν Βουλγάρων αἵμασι χραί-
 5 νοιντο.

Meursius 42. Τὰ Σκυθικὰ τοίνυν ἔθνη μιᾶς
 44. §. εἶσιν — ὥς εἰπεῖν — ἀναστροφῆς τε
 (recte 43. §.) καὶ τάξεως, πολύαρχά τε καὶ ἀπρά-
 γμονα, νομαδικῶς ὥς ἐπίπαν βιοῦντα.
 10 μόνα δὲ τὰ τῶν Βουλγάρων, προσέτι
 δὲ καὶ τὰ τῶν Τούρκων τῆς ὁμοίας
 τάξεως πολεμικῆς ἰσχυροτέρας τῶν
 ἄλλων Σκυθικῶν ἐθνῶν τὰς κατὰ
 σύστασιν μάχας ποιοῦμενά τε καὶ
 15 μοναρχοίμενα.

45. §. 43. Ἀλλὰ Βουλγάρων τὴν ἐν Χρι-
 (44. §.) στῷ εἰρήνην ἀσπαζομένων καὶ κοι-
 νωνούντων τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως
 Ῥωμαίοις, μετὰ τὴν ἐκ τῆς παρορκίας
 20 πείραν οὐχ ἡγοίμεθα κατ' αὐτῶν
 χειρας ὀπλιζειν, ἐπὶ τὸ θεῖον ἤδη τὰ
 κατ' ἐκείνων ἀναρτῶντες στρατηγί-

kodtak a bolgárok seregén, kik galá-
 dul fegyverbe állottak volt keresztté-
 nyek ellen. Küldte őket végrehajtó
 hatalom gyanánt, hogy a keresztény
 rómaiak a keresztény bolgárok véré-
 vel készakarva be ne föcscsentsék
 magukat.

42. A szittya népeknek tehát —
 mondhatni — csak egyféle ellenfor-
 dulatuk és taxisuk van, sok fő alatt
 álló s dolgotlan, általában véve no-
 mád életet élő népek. Csupán a bol-
 gárok nemzetének s azonfelül még a
 turkokénak van hasonló nemű harci
 taxisuk, mely erősebb egyéb szittya
 népekénél. Szoktak harcolni ember
 ember ellen, és egy főnek vezérlete
 alatt.

43. De miután a bolgárok a Krisz-
 tus szellemében ápolt békét szeretik
 és az ő vallását a rómaiakkal közös-
 leg vallják, azt hiszszük, hogy eskü-
 szegésen alapult vállalkozásuk után
 nem kell már ellenök fegyvert fog-
 nunk, bízva már most az ellenök in-

1. κατακράτος FVER || ὥσανεὶ A, V-ben
 ἀσάνει-ből javított, mi FER-ben is áll.

2. ἐξαποστείλας VAER || καταντάν V

3. ἵνα μη V

4. 5. χραίνονται Vári, χραίνωντο FV, χραίνων-
 ται AER

7. εἶσιν FV, ἐστὶν AER || ἀνατροφῆς E

9. μοναδικῶς AER || ἐπίπαν V, ἐπι (sic!) τὸ
 πλεῖστον A, εἰπεῖν τὸ πλεῖστον ER

10. δε V || πρὸς ἔτι F, πρόσσετι A

11. τὰ χιάνυζικ ER-ben

12. ἰσχυροτέρας V || των V

13. ἐθνῶν V

14. συστάσιν V || ποιούμενά V || και V

16. βουλγάρων V

17. ἀσπαζομένων V || 17. 18. κοινωνούντων V

18. εἰσαντὸν V

19. ῥωμαίοις V || τῆς V || παρορκίας AER

20. πείραν AER, πειραν V, πείραν F || ἡγού-
 μενα ER || καταντάν V

21. χειρας V || ἐπι V || ἴδη V

22. κατεκείνων V || ἀνατιθέντες AER

ματα, δι' ὅπερ οὔτε τὴν αὐτῶν καθ' ἡμῶν παράταξιν, οὔτε τὴν ἡμετέραν κατ' ἐκείνων, ἅτε διὰ τῆς μιᾶς πίστεως ἀδελφῶν ὑπαρχόντων καὶ ταῖς ἡμετέραις εἴκειν ἐπαγγελλομένων εἰσηγήσει διαγράφειν τέως προθυμούμεθα.

Meursius 46. §. 44. Περὶ δὲ τῆς τῶν Τούρκων διαθέσεως τε καὶ παρατάξεως μικρῶ τῆς Βουλγάρων ἢ οὐδὲν διαφερούσης ἤδη ἐροῦμεν· ὅτι πολὺνδρὸν ἐστὶ καὶ ἐλεύθερον τοῦτο τὸ ἔθνος, μέλειν μόνον ποιοῦμενον παρὰ τὰς ἄλλας πολυτελείας καὶ τὴν εὐπορίαν τὸ ἀνδρείως διακεῖσθαι πρὸς τοὺς ἰδίους ἐχθρούς.

47. §. 45. Τοῦτο τοίνυν ὡς μοναρχοῦμενον, καὶ ἀπηνεῖς καὶ βαρείας τὰς ποινὰς ἐπὶ τοῖς ἁμαρτανομένοις παρ' αὐτῶν ἐκ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ὑφιστάμενον, οὐκ ἀγάπη ἀλλὰ φόβῳ κρατημένον, τοὺς πόρους καὶ μόχθους

tézendő hadműveleteket az isteni végezetre. Ezért sem az ellenünk használt parataxisukat, sem pedig a miénket ellenők nem szándékozunk valamelyest leírni, úgy is az egy hitnél fogva testvéreink, s ígéretet is tettek, hogy határozmányainknak alávetik magukat.

44. Szólni fogunk tehát a következőkben a turkok politikai szervezetéről és parataxisáról, mely a bolgároktól alig, illetőleg semmiben sem különbözik; hogy férfiakban bővelkedő és független ez a nemzet, és egyébkénti pompa kifejtése és gazdagsága mellett csak arra van szorgalmas gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék.

45. Ezt a népet pedig, jóllehet egyetlen főnek uralma alatt áll, nem szeretettel, hanem rettegtetéssel tartják féken, bűnöseit a főnökök szigorú és súlyos büntetéseknek vetik alá; munkát s fáradságot magasztosan

1. διόπερ R, διόπερ FVA || αὐτῶν V || 1. 2. καθημῶν V

3. κατεκείνων FV || ἅτε] ὡς AER || δια V

4. ἀδελφῶν V

5. ἡμετέραις V || ἡκειν FV || εἴκ. ἐπαγγ.] ἐπαγγελλομένων [ἐπαγγειλαμένων ER] εἴκειν AER || ἐπαγγελλομένων V || 5. 6. εἰσηγήσειεν VA || 6. διαγράφειν V

8. Περὶ δε V || τουρκῶν FV

8. 9. διαθέσεως V

9—II. ἤδη ἐροῦμεν μικρῶ [μικρὸν ER] ἢ οὐδὲν τῆς τῶν βουλγ. διαφ. AER || βουλγαρῶν V

10. οὐδὲν V || II. ἤδη V || πολὺνδρον V || ἐστὶ V, τε ER || 12. ἐλεύθερόν ἐστι ER

12. 13. μέλειν V || 13. παρὰ V

14. τὴν hiányzik AER-ben || εὐπορίας AR, εὐπορείας E

15. τῶ javítva τὸ-ból A-ban || ἀνδρείων ER || πρὸς V, περὶ ER

18. καὶ βαρείας καὶ ἀπηνεῖς ER || βαρείας V

19. ἐπὶ V || ἁμαρτανομένοις F, ἁμαρτανωμένοις V || 19. 20. παρὰ τῶν V || ἀρχ. αὐτοῦ AER

20. 21. ὑφιστάμενον ER || οὐκ ἀγάπη V

22. μόχθους] μόνους ER

γενναίως φέρουσι, πρὸς δὲ καύματα καὶ πρὸς ψυχὸς ἀντέχονται, καὶ τῆς λοιπῆς τῶν ἀναγκαίων ἐνδείας νομαδικὸν ὑπάρχον.

Meursius
48. §.

46. Περίεργα δὲ εἰσι τὰ Τούρκων φύλα καὶ κρύπτοντα τὴν βουλήν αὐτῶν, ἄφιλα δὲ καὶ ἄπιστα ὄντα, καὶ διὰ τῆς ἀπληστίας τῶν χρημάτων κρατούμενα ὅρκου περιφρονοῦσι, μήτε
10 συνθήκας φυλάττοντα, μήτε δώροις ἀρκοῦμενα, ἀλλὰ πρὶν τὸ δοθὲν δέξονται, ἐπιβουλήν μελετῶσι, καὶ ἀνατροπὴν τῶν συνθηκῶν.

49. §. 47. Καὶ τοὺς ἐπιτηδεῖους καιροὺς
15 δεινῶς στοχάζονται καὶ σπουδάζουσιν οὐ τοσοῦτον χειρὶ καὶ δυνάμει τοὺς ἐχθροὺς καταπολεμῆσαι, ὅσον δι' ἀπάτης καὶ αἰφνιδιασμοῦ, καὶ διὰ τῆς τῶν ἀναγκαίων στενώσεως.

50. §. 48. Ὀπλίζονται δὲ σπαθίοις καὶ λωρικόις καὶ τόξοις καὶ κονταρίοις,

elvisel, tűri az égető meleget és fagy-laló hideget, s nomád életéből kö-vetkező egyéb nélkülözéseit a szük-ségeseeknek.

46. A turk törzsek álnok és hatá-rozásaikat palástoló, barátságot nem kereső, bizalmat nem érdemlő népek; hajtva telhetetlen kincsvágytól, esküt semmibe se vesznek, szerződéses kö-téshez magukat nem tartják, ajándé-kokkal ki nem elégíthetők, hanem mielőtt az adottat elfogadnák, csalárd-kodásban és azon törlik az eszöket, hogy megsemmisítsék a szerződése-ket.

47. Rettenthetetlenül veszik szemre a nekik kedvező alkalmakat és nem annyira kézre vívott harczczal és ha-daik erejével iparkodnak az ellensé-gen győzelmet venni, hanem csalo-gatják és meglepni szeretik, és a szük-ségesek megszerzésében korlátolják.

48. Fegyverök pedig a kard, pán-czél, íjj és kopja; így a csatában

1. φέρουσιν **FV**, hiányzik **ER**-ben, φέρει **A** || πρὸς **V**, így másodszor is || 1. 2. καύματα **V** || **A** második πρὸς hiányzik **AER**-ben || 2. ψυχὸς **A**, ψύχος **FVER** || ἰσχυρῶς ἀντέχει **AER**

3. πρὸς τὴν λοιπὴν **A**, πρὸς λοιπὴν **ER** || ἀναγκαίων **V** || ἐνδειαν **AER**

4. νομ. ὑπ. hiányzik **AER**-ben

5. δέεσι **V** || τὰ τῶν τούρκ. **AER** || τουρκῶν **FV** || 6. φύλα **Meursius**, φύλα a kodexekben || βουλήν αὐτῶν **V** || 7. δε **V**

8. δια **V** || ἀπληστίας **V**

9. ὅρκον **V**, ὅρκους **ER** || -οῦσιν **VA**

10. φυλάττονται **E** || 10. 11. δώροισαρκούμενα **V**

11. τοδοθεν **V** || 11. 12. δέξονται **V**, δέξονται

AER

12. ἐπιβουλήν **R** || μελετῶσιν **V**

14. τοὺς ἐπιτηδεῖους **V**

16. καὶ **V**

17. κατὰ πολεμῆσαι-nak τὰ szótagja **E**-ben második kéztől

18. δι' ἀπάτης **V**, διὰ ἀπατῆς **A** || 18. 19. καὶ δια **V**

19. στενώσεων **ER**

ὅθεν ἐν ταῖς μάχαις διπλοῦν ἄρμα
οἱ πλείονες αὐτῶν ἐπιφέρονται, ἐν
τοῖς ὅμοις τὰ κοντάρια ἀναβαστά-
ζοντες, καὶ τὰ τόξα ἐν ταῖς χερσὶ
5 κατέχοντες, καὶ ἀμφοτέροις κατὰ τὴν
ἀπαντῶσαν χρεῖαν κεχρημένοι, διω-
κόμενοι δὲ μᾶλλον προτεροῦσι τοῖς
τόξοις.

Meursius

51. §.

49. Οἱκ αὐτοὶ δὲ μόνον ὅπλο-
10 φοροῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ ἵπποι τῶν
ἐμφανῶν σιδήρῳ ἢ κενδούκλῳ τὰ
ἐμπροσθεν μέρη σκέπονται.

52. §.

50. Πολλὴν δὲ μελέτην καὶ ἄσκη-
σιν ποιοῦνται περὶ τὴν ἐπὶ τῶν ἵπ-
15 πων τοξείαν.

53. §.

51. Ἀκολουθεῖ δὲ αὐτοῖς καὶ πλῆ-
θος ἀλόγων, ἵππαριων καὶ φοραδίων,
ἅμα μὲν πρὸς ἀποτροφὴν καὶ γαλα-
κτοποσίαν, ἅμα δὲ καὶ διὰ πλήθους
20 φαντασίαν.

54. §.

52. Ἀπληκεύουσι δὲ οὐκ ἐν φρο-
σάτῳ, ὥσπερ οἱ Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ μέχρη
μὲν τῆς τοῦ πολέμου ἡμέρας διεσπαρ-
μένοι κατὰ γένη καὶ φυλάς, τοὺς ἵπ-
25 πους βόσκοντες διηνεκῶς ἐν θέρει

legtöbbje kétféle fegyvert visel, a vál-
lán a felfelé álló kopját hordva, az
íjjat pedig kezében fogva s mindkettőt
úgy használva, a hogy éppen szüksége
van rá; ha azonban üldözik őket, az
íjjaiknak veszik nagyobb hasznát.

49. De nem csak ők maguk ölte-
nek fegyvert, hanem előkelő embe-
reik lovaikat elül vassal vagy nemezzel
vértetik.

50. Nagy igyekezetet és gyakorla-
tot fordítanak a lóhátról való nyila-
zásra.

51. Követi őket az állatok, ménnek
és kanczáknak sokasága, részint éle-
lem és tej nyérése végett, részint
hogy sokaknak tartassanak.

52. Nincs körülárlkolt táborhelyök,
miként a rómaiaknak, hanem a csata
napjáig nemzetségek és ágak szerint
elszéledten, télen-nyáron szakadatla-
nul legeltetve lovaikat, csatázások ide-

1. μάχαις V || ἄρμα FVAE, de esetleg a
szövegben is megállhatna, — ἅμα R

3. αὐτῶν ἀναβ. ER

4. καὶ V || χερσὶν αὐτῶν ER

5. καὶ hiányzik ER-ben || κατὰ V

6. ἀπαντῶσαν V || χρεῖαν E

7. προτ.] χρεῶνται AE, χρωνται R

9. οὐκ αὐτοὶ V, οὐκ αὐτοὶ R || δε V

11. κενδονκλῳ V, κεντούκλοις AER

12. ἐμπροσθε V || 13. Πολλὴν δε V

14. περὶ V || ἐπὶ V, hiányzik E-ben, R-ben

17. ἀλόγων hiányzik AER-ben

18. μὲν V || πρὸς V || ἀποτροφὴν R || 18. 19.
γαλακτοποσίαν R-ben; E-ben második kéztől
való javítás előtt || 19. δια V

21. ἀπληκεύουσι A, ἀπληκεύουσι ER || ἐν V

23. ἐσπέρας ER

23. 24. διεσπαρμένοι V

24. φυλάς R

25. διηνεκῶς V || ἐν τε θ. AER

καὶ χειμῶνι, ἐν δὲ καιρῷ πολέμου
τοὺς ἀναγκαίους ἵππους κατέχοντες
καὶ πεδικλοῦντες πλησίον τῶν Τουρ-
κικῶν τεντῶν φυλάττουσι μέχρι και-
5 ροῦ τῆς παρατάξεως, ὑπὸ νύκτα τῆς
παρατάξεως ἀπαρχόμενοι.

Meursius 53. Τὰς δὲ βίγλας αὐτῶν ἀπὸ μα-
55. §. κρόθεν ἀλλεπαλλήλους ποιοῦσιν, εἰς
τὸ μὴ εὐκόλως αὐτοὺς ὑπομένειν
10 αἰφνιδιασμούς.

56. §. 54. Ἐν δὲ τῇ μάχῃ οὐχ ὥς οἱ
Ῥωμαῖοι παρατάσσουσιν ἐν τρισὶ
μέρεσιν, ἀλλ' ἐν διαφόροις μοίραις
δρουγγιστὶ συνάπτοντες ἀλλήλαις τὰς
15 μοίρας, μικρὸν ἀπ' ἀλλήλων διστα-
μέναις, ὥστε μίαν φαίνεσθαι παρά-
ταξιν.

57. §. 55. Ἐχουσι δὲ ἔξω τῆς παρατάξεως
δύναμιν ἵνα ἐκ περισσοῦ, ἣν πρὸς
20 ἔγκρυμμα ἐκπέμπουσι κατὰ τῶν ἀμε-
λῶς ἀντιτασσομένων αὐτοῖς, ἣ καὶ
εἰς βοήθειαν τοῦ βαρουμένου μέρους
φυλάττουσι. τὸ δὲ τοῦλδον αὐτῶν
ὀπισθεν τῆς παρατάξεως ἔχουσι πλη-

jén ellenben a nekik szükséges lova-
kat maguknál tartva és a turk sátrak
közeliében békóra verve, a csatarendbe
állás idejéig őrzik, az éj folyamán
fogván hozzá parataxisukhoz.

53. Előőrseiket egymástól nagy tá-
volságban állítják fel, hogy könnyű
szerrel meg ne lepessenek.

54. Csatában parataxisukat nem há-
rom merosban állítják fel, mint a ró-
maiak, hanem megkülönböztetett ré-
szekben, drungusokká kötven össze
egymással e részeket. Ezek egymás
től *kis* közök által választva el, úgy,
hogy csak egy parataxis képét mu-
tatják.

55. A parataxison kívül tartogat-
ják tartalék haderejüket, melyet les-
helyre rendelnek azok ellen, kik gon-
datlanul állítják fel ellentaxisukat, vagy
pedig a szorongatott seregrész támo-
gatására tartják. Málhavonatuk a para-
taxis mögött van, közel vagy jobbra

1. δε V

3. 4. Τουρκ. hiányzik E-ben, R-ben || 4. τεν-
τῶν Meursius, τεντων FV, τεντῶν AE, τέντων
R || φυλάττουσιν VA

5. ὑπονύκτα FV || 5. 6. τῆς παρ.] ταύτης ER

6. ἀρχόμενοι AR

7. ἀπο V || 7. 8. ἀπὸ μακρόθεν hiányzik ER-
ben || 8. ἀλλεπαλλήλους καὶ πυκνάς π. AER

9. μὴ V || 10. αἰφνιδιασμούς V

11. δε V || μαχη V || οὐχ' ὥς R || οἱ hiányzik
ER-ben || 12. ῥωμαῖοι V || τρισὶν V

13. ἐν V || διαφόροις E

15. μοιρας V || μικρῶν A || ἀπαλλήλων FER,
ἀπαλλήλων V || δισταμέναις V

18. δε V || 19. δύναμιν τινὰ a kodexekben,
mit javítottam

19. 20. προσέγκρυμμα V || 20. κατ' αὐτῶν ER

21. ἀντιτασσομένην R

22. βαρουμένου V

23. φυλάττουσιν VA, φράττουσι R, φράττοῦσι
E || τὸ * A || τοδὲ V || δὲ hiányzik ER-ben

24. ὀπισθε A || ἔχουσιν VA

σίον ἢ δεξιὰ ἢ ἀριστερὰ τῆς παρατάξεως, ὡς ἀπὸ ἐνὸς ἢ δευτέρου μιλίου, ἀφιέντες ἐν αὐτῷ καὶ ὀλίγην παραφυλακήν.

vagy balra a parataxistól, körülbelül egy vagy két római mérföldnyire; benne is kevés fedezetet hagynak.

Meursius
58. §.

56. Πολλάκις δὲ καὶ συζευγνύντες τοὺς περισσοὺς τῶν ἱππῶν κατὰ νότον, ἡγουν ὀπισθεν τῆς παρατάξεως αὐτῶν ποιοῦσιν εἰς φυλακὴν αὐτῆς. καὶ τὰ μὲν βάρη τῶν ἀκίων τῆς παρατάξεως, ἡγουν τοὺς στίχους ἀορίστως ποιοῦσι, διὰ τὸ παχεῖαν εἶναι τὴν παρατάξιν, βάθους μᾶλλον φροντίζοντες, καὶ ἴσον ποιοῦσι καὶ πυκνὸν τὸ μέτωπον.

56. Gyakran parataxisuk hátában, illetőleg mögötte, annak fedezésére, tartalék lovassorokat is állítanak fel. A parataxis acieseinek mélységeit, vagyis a tagokat korlátlanul mélyen alkotják, azért, hogy a parataxis vas-tag legyen, inkább mélységére lévén gondjuk; s egyenletesnek és zártnak alkotják a homlokot.

59. §.

57. Χαίρουσι δὲ μᾶλλον ταῖς ἀπὸ μηρόθεν μάχαις, καὶ ἐνέδραις, καὶ ταῖς κυκλώσεσι κατὰ τῶν ἐναντίων, καὶ ταῖς ἐσχηματισμέναις ὑποχωρήσεσι, καὶ ἀντιστροφαῖς, καὶ ταῖς διεσπασμέναις τάξεσιν.

57. Jobbára a távolból való harcban és a lesvetésben lelik kedvöket, továbbá az ellenség bekerítésében, a színleg való meghátrálásban, visszafordulásokban, — s a taxisok megszagatásában.

60. §.

58. Ὅτι ἂν δὲ τρέψωσι τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν, πάντα ἐν δευτέρῳ τιθέασιν, καὶ ἀφειδῶς ἐπιτίθενται, οὐδὲν ἕτερον λογιζόμενοι ἢ τὸ διώ-

58. Ha egyszer ellenfelöket megszalasztani sikerült, a többit másodrendűnek tartják, kiméletlenül szorítják, s az üldözésen kívül egyébre

1. ἢ ἀριστερὰ ἢ δεξιὰ **AER** || δεξιὰ **V** || ἀριστερὰ **V** || 2. ἀποένος **V** || 3. καταλιμπάνοντες **AER** || ἐναντῶ **V** || ὀλίγην **V**

5. Πολλάκις δε **V** || καὶ hiányzik **AER**-ben || συζευγνύντες **FV**, s így már Urbicius firenzei kodexében, mi azonban a másoló orthographiája is lehet, συζευγνύντες **AER**

6. τῶν αὐτῶν hiányzik **ER**-ben || κατὰ **V** || κατὰ νότον ἡγουν hiányzik **A**-ban

8. φυλακὴν **V** || αὐτοῖς **AER**

9. καὶ-val új § **V**-ben || ταμεν **V** || τῆς τῶν ἀκίων π. **ER** || ἀκίων **V**

10. 11. ἀορίστους **AER** || δια το **V** || παχεῖαν **V**, παχεῖαν **ER**

12. μᾶλλον **R**

13. ἴσον **V**, ἴσον **A**

14. τὸ hiányzik **ER**-ben

15. ἀπο **FV** || 16. μήκοθεν a **codexekben**, mit javítottam || ἐγκρῦμασι **ER**, ἐγκρῦμασιν **A**

17. κυκλώσεσιν **A**

18. 19. ὑποχωρήσεσιν **R**

19. 20. διεσπασμέναις **E** || 21. Ὅτι ἂν **V**

23. τιθέασιν **V**, τίθενται **AER** || ἐπιτίθενται **R**

24. ἕτερον **V** || το **V**

κειν. οὐκ ἀρκοῦνται γάρ, ὥσπερ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη, τῇ μετρίᾳ καταδιώξει, καὶ τῇ τῶν χρημάτων ἀρπαγῇ, ἀλλὰ μέχρι τοσούτου ἐπίκεινται, ἕως ἂν τελείως τὴν τῶν ἐχθρῶν κατάλυσιν ποιήσονται, πάσῃ μεθόδῳ εἰς τοῦτο κεχρημένοι.

Meursius
61. §.

59. Ἐὰν δέ τινες τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν διωκόμενοι εἰς ὀχύρωμα καταφύγωσι, σπουδάζουσιν ἀκριβῶς κατανοοῦντες τὴν τῶν ἀναγκαίων ἔνδειαν, καὶ τῶν ἱππῶν, καὶ τῶν ἀνδρῶν, καὶ προσκαρτεροῦσιν, ἵνα τῇ στενότητι τούτων χειρῶσονται τοὺς ἐχθρούς, 15 ἢ εἰς τὰ ἀρέσκειν αὐτοῖς σύμφωνα τούτους ἀγάγωσι, πρῶτον μὲν ἐλαφρότερα τινὰ ἐπιζητοῦντες, καὶ τότε — συντιθεμένων αὐτοῖς τῶν ἐχθρῶν — ἕτερα μείζονα προτιθέασιν.

62. §. 60. Ταῦτα μὲν τὰ τῶν Τούρκων ἦδη τοσούτῳ μόνον διαφέροντα τῶν

sincs gondjuk. Mert nem elégednek meg — miként a rómaiak s a többi népek — a mérsékelt üldözéssel s az ingó jószág rablásával, hanem addig-addig üldöznek, míg csak az ellenséget teljességgel meg nem bomlasztották; s erre minden út-at-módot felhasználnak.

59. Ha pedig történetesen az üldözőbe fogott ellenség erősségbe veszi vala magát, azon vannak, hogy behatóan kifürkészszék a szükségesekben, s pedig mind a lovakban, mind az emberekben való fogyatkozátát, és egész erejököt arra fordítják, hogy ezekben megszükitve az ellenséget, föléje kerekedjenek, vagy pedig inyök szerént való egyességre bírják, úgy, hogy elejénte könnyebben teljesíthető dolgokat kívánnak, majd meg, ha nekik az ellenség hozzájárulását fejezte ki, másnémi nagyobb feltételeket terjesztenek elő.

60. Ezek tehát a turkok jellemvonásai, melyek a bolgároktól csak

1. οὐκ ἀρκοῦνται V
2. 3. συμμέτρῳ AER
4. ἀρπαγῇ V || τούτου ER
5. τελείως V || 6. ἐχθρῶν V
7. μεθόδῳ V, μηχανῇ AER || τουτο V
8. Ἐὰν V || ἐχθρῶν V
9. διωκόμενοι V || εἰς tollban maradt F-ben
9. 10. καταφύγωσιν V
10. σπουδάζουσιν FV || 11. τὴν λείψιν (λείψιν AR) τῶν ἀναγκαίων AER

15. τὰ hiányzik ER-ben || ἀρέσκειν V
16. ἀγάγωσιν VA || πρότερον ER || μὲν V ||
16. 17. ἐλαφρότερα (ελαφρότερα V) τινὰ a koddexekben; javítottam
17. καὶ τότε hiányzik ER-ben
18. δὲ αὐτοῖς ER
19. ἕτερα V || προτιθέασιν V, προσιθέασιν A
20. μὲν V || τουρκῶν F
21. ἦδη V || τοσούτον R, τὸ σοῦτον E || μόνον ER-ben a Βουλγ.-ra következik; μόνῳ VA

Βουλγάρων, ὅσῳ τὴν Χριστιανῶν οὗ-
τοι ἀσπασάμενοι πίστιν καὶ τοῖς Ῥω-
μαῖκοις ἐπ'ὀλίγον μετεβάλλοντο ἡθροισι,
τότε τὸ ἄγριον καὶ νομαδικὸν τῷ
5 ἀπίστῳ συναποβαλόντες.

Meursius
63. §.

61. Ἐναντιοῦται δὲ πολεμίοις Τούρ-
κοις ἔνδεια βοσκῆς διὰ τὸ πλῆθος, ὧν
ἐπιφέρονται ἀλόγων.

64. §.

62. Καὶ ἐν καιρῷ δὲ συμβολῆς
10 τάξις πεζικὴ συντεταγμένη μάλιστα
αὐτοὺς βλάψει, ὥς ἐναντία αὐτῶν
καβαλλαρίων ὄντων, καὶ μὴ κατα-
βαινόντων ἀπὸ τῶν ἵππων. οὐδὲ γὰρ
σιτῆραι πεζῇ καρτεροῦσιν, ὥς συντρα-
15 φέροντες ἐποχεῖσθαι τοῖς ἵπποις.

65. §.

63. Ἐναντιοῦται δὲ αὐτοῖς καὶ τό-
πος ὁμαλὸς καὶ γεγυμνωμένος, καὶ
δὴ καὶ τάξις καβαλλαρική καὶ πεπν-
κνωμένη, καὶ ἀδιαστίτως αὐτοῖς ἀκο-
20 λουθοῦσα.

66. §.

64. Ἐναντιοῦται δὲ καὶ ἐκ χειρὸς
συμπλοκῇ μετὰ τῶν ὀπλων, καὶ ἔφο-
δοι νυκτεριναὶ ἀσφαλῶς γινόμεναι,
οἷον ἵνα οἱ προσβαλόντες αὐτοῖς ἐν

abban különböznek, hogy a mikor
ezek a keresztények vallását fölvet-
ték, röviddel rá a római erkölcsök
hatása alatt megváltoztak s hitetlen-
ségökkel levetkeztették vadságukat és
nomádságukat is.

61. A turk ellenségeknek ellenére
van a legelő híja a magukkal vitt ál-
latok sokasága miatt.

62. Összeütközés idején rendkívüli
kárt teend bennök rendezett gyalog
taxis, mely ellenőkre van, lévén ők
lovakok, kik nem szállnak le lovaik-
ról. De nem is kitartók gyalog állni
meg helyöket, mint a kik lóháton
növekedtek fel.

63. Ellenőkre van a lapályos terü-
let és fenyér, s jelesen a lovas és
zárt sorú s őket tömött egészben ül-
dőző taxis.

64. Ellenőkre van a kézre vívott
fegyveres mérkőzés is, és a szemesen
történő éjszakai meglepetések, miért
is azok, kik ellenők támadást intéznek,

1. τῶν τῶν Βουλγάρων? || ὅσον ER
2. καὶ hiányzik AER-ben
3. ἐπ'ὀλίγον FV || μετεβάλλοντο A, μετεβάλλοντο R, μετέβαλλοντο E || ἡθροισι V
4. τὸ hiányzik AER-ben || μοναδικὸν ER
5. συμβαλόντες A, συμβάλλοντες ER
6. ἐναντιοῦνται AE || 7. ἔνδεια A || διατὸ V
10. τάξις πεζικὴ V || 10. 11. μάλιστα αὐτοὺς βλάψει τάξις πεζικὴ συντεταγμένη AER
11. αὐτοὺς V || ὥς hiányzik AER-ben || ἐναντία οὔσα AER || αὐτοῖς ER

13. ἀπο V || οὐδε V
15. ἐποχεῖσθαι V
16. Ἐναντιοῦται V || 17. γεγυμνωμένος F; V-ben is, de itt javítás előtt γεγυμνώσμενος állott
17. 18. καὶ δὴ hiányzik AER-ben
18. A 2-ik καὶ hiányzik AER-ben
18. 19. πεπνκνωμένη V || καὶ V || ἀδιαστίτως V, ἀδιασπαστως ER
24. οἱ V-ben sor fölött áll || προσβάλλοντες AER

μὲν ἔχουσι μέρος τεταγμένον, τὸ δὲ
ἕτερον μέρος ἐγκρουπτόμενον.

Meursius 65. *Λυπεῖ δὲ αὐτοὺς σφόδρα καὶ*
67. §. *ὅτ' ἂν τινες ἐξ αὐτῶν προσφύγωσι*
5 *τοῖς Ῥωμαίοις. Γινώσκουσι γάρ, ὅτι*
ἄστατον ἔχει γνώμην τὸ ἔθνος αὐτῶν,
καὶ φιλοκερδεῖς εἰσι, καὶ ἐκ πολλῶν
φυλῶν συγκείμενοι, καὶ ὅτι διὰ τοῦτο
οὐ ποιοῦνται λόγον συγγενῶν, καὶ
10 *τῆς εἰς ἀλλήλους ὁμονοίας.*

68. §. 66. *Ὀλίγων δὲ τάχα τοῦ προσφυ-*
γεῖν ἀπαρχομένων καὶ φιλοφρονου-
μένων παρ' ἡμῶν πλῆθος αὐτοῖς
ἐπακολουθεῖ· διὸ καὶ βαρέως φέρου-
15 *σιν ἐπὶ τοῖς ἀπ' αὐτῶν ἀναχωροῦσιν.*

69. §. 67. *Ὅτ' ἂν οὖν βουλευθῇ τις πρὸς*
αὐτοὺς ἐγγίσει πρὸς μάχην, πρὸ γε
πάντων ἔχειν αὐτὸν δέον τὰς βίβλας
ἐπιμελῶς καὶ συνεχεῖς ἀπὸ διαστη-
20 *μάτων ὀλέγων, εἶτα μεριμνῆσαι καὶ*
προευτρεπίσαι τὰ εἰς δευτέραν τύχην
τυγχάνοντα. ἤγουν μῆποτε τροπὴ γέ-
νηται τῶν ἀντιπολεμούντων αὐτοῖς,
ἵνα καὶ ὀχυρὸν τόπον κατανοήσῃ
25 *ἐν καιρῷ περιστάσεως, καὶ δαπάνην*

seregök egyik részét taxisban, másik
részét lesben állítják fel.

65. Nagyon busulnak azon, ha vala-
melyikök a rómaiakhoz szökik át.
Ismerik ugyanis nemzetöknek állha-
talan lelkületét, hogy nyerekedni
szeretők s hogy sokfelé ágazódnak,
miért is atyafiságnak és egymás iránt
való érzelmeknek nincsen náluk tisz-
telete.

66. Ha néhányan megkezdték az
átszökést és szíves fogadásban része-
sültek tőlünk, nyomban sűrűn követik
őket; ez okból neheztelnek azokra,
kik tőlük elpártolnak.

67. Ha pedig velök szemben valaki
harczra akarna készülödni, kell, hogy
mindenekelőtt gondosan és csekély tá-
volságokban egyenlőképpen felállított
előőrsei legyenek, azután meg gon-
dot tartson és jó előre számot ves-
sen azokkal az eshetőségekkel, me-
lyek másod sorban bekövetkezhet-
nek. Azaz, hogy az ellenök hadat
viselőik meg ne szaladjanak, hanem,

1. μὲν V || ἔχουσι VA || τεταγμένον V

2. ἕτερον V || ἐγκρουπτόμενον V

3. δε V || σφόδρα V

4. ὅταν V || ἑξαντῶν V || προσφύγωσιν A

5. ῥωμαίοις V

7. εἰς F, εἰσὶν VA, εἰσὶ ER

8. καὶ ὅτι καὶ ER || διατοῦτο FV || λόγων
FV, λόγον Meursius || λόγων ἢ φροντίδα AER ||
τῶν συγγ. AER

11. ὀλέγοις R || τοῦ hiányzik AER-ben || προσ-
φεύγειν AER

13. παρ' ἡμῶν V || αὐτοῖς R-ben αὐταῖς-ból;
a másoló javítása

15. ἐπὶ V || ἐπὶ..... ἀναχ. hiányzik AER-ben ||
ἀπαντῶν V

16. ὅταν V || τις βουλευθῇ AER || τίς FV ||

16. 17. προσαντοῦς V || προσεγγίσει αὐτοῖς AER

17. προσμάχην V

17. γε hiányzik AER-ben || 19. ἀπο FV

20. εἶτα V

22. συντείνοντα AER || ἤγουν A

23. ἀντιπολεμούντων V || αὐτοῖς A || καὶ V

ἐφεύρη ὀλίγων ἡμερῶν, εἰ μὲν δυνα-
τόν ἐστι καὶ τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ πάν-
τως τῶν ἀνδρῶν, καὶ μάλιστα τὴν τοῦ
ὑδατος εὐπορίαν, εἴτα καὶ τὸ τοῦλ-
5 δον διαθήσῃ, ὥς ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ
κεφαλαίῳ ἡμῖν εἴρηται.

Meursius 68. Καὶ ἐὰν μὲν σύνεστι πεζικὸς
70. §. στρατός, ἐν τῇ πρώτῃ μάλιστα μάχῃ,

ἐν ᾧ ὁ στρατός ἐν συνηθείᾳ τοῦ
10 ἔθνους γίνεται, ἐκτάξαι αὐτὸν κατὰ
τὸν δηλωθέντα ἡμῖν ἐν ἄλλοις τρό-
πον, τοῦτ' ἐστὶν ὥστε ἔχειν τοὺς
καβαλλαρῖους ὑποτεταγμένους τοῖς
πεζοῖς.

71. §. 69. Εἰ δὲ μόνον καβαλλάριοι εἰσιν
οἱ ἀντιτασσόμενοι αὐτοῖς, καὶ ἀξιό-
μαχοι πρὸς τὴν ἐκείνων δύναμιν,
κατὰ τὸν λεχθέντα τρόπον καὶ αὐ-
τὸν ἐν τῷ περὶ τάξεως λόγῳ τάξει
20 αὐτοῦς.

72. §. 70. Πλείονας δὲ ἐν τοῖς πλαγίοις

hogy az illető magának erősített he-
lyet szemeljen ki a veszedelem ide-
jére és szert tegyen néhány napi éle-
lemre, barmai számára lehetőképpen,
legénysége számára mindenképpen, s
kivált vízben való bőségességre, azután
meg helyezze el málhavonatát, az er-
ről a tárgyról szóló fejezetünkben
adott utasítás szerint.

68. Ha pedig gyalog hadra támasz-
kodhatik, kivált az első csatában, a
mikor a sereg a nemzet szokásaival
megismerkedik, az általunk egyebek-
kel kapcsolatosan leírt mód szerint
kell azt felállítani csatarendbe, és
pedig úgy, hogy a lovasok a gyalo-
gosoknak legyenek alárendelve.

69. Ámde, ha az ellenők csata-
rendbe állók tisztán lovasok, és ama-
zoknak haderejével képesek meg-
mérközni, ugyanazon, a taxisról írt
fejezetünkben meghatározott mód ér-
telmében fogja az illető rendezni őket.

70. De többeket az oldalakon fog

1. ὀλίγων R || μὲν V || 1. 2. δυνατόν ἐστι V ||
καὶ V

3. τῶν V

4. 5. τοῦλδον V || διαθήσει AER || περιαντοῖ
V || A X. fejezetben

7. εἰ μὲν V || μὲν] μὴ ER

9. στρατός V || συνηθεία V || 10. ἐκτάξαι AER
ἐκτάξαι FV

12. τοῦτ' F, τοῦτέστιν V, τούτέστιν AER ||
ὥστε ἔχειν] ἵνα (hiányzik A-ban?) ὥσιν AER ||

12. 13. οἱ καβαλλάριοι AER || ἐπ. τ. π.] ὑπισθεν
τῶν πεζῶν AER

A magyar honfoglalás kútfoi.

15. δε V || μόνοι ER || -ριοι εἰσὶν (εἰσ/ F)
FVER

16. ἀντιτασσόμενοι V

17. πρὸς V || 18. κατὰ V || καὶ αὐτὸν hiány-
zik AER-ben

19. περὶ V || Ilyen című fejezet LEO-ban
nincs, de van URBICIUS-nál, kinek II. fejezete
2. cikkelyére hivatkozik a LEO által kiírt
URBICIUS; e II. fej. 2. cikkelyének szóban
forgó helye föllelhető LEO-nak XII. fejezete
26. §-ában

ἀφορίσει, καὶ χρησίμους· ἐν τῷ νώτῳ
 γὰρ αὐτῶν ἀρχοῦσιν οἱ λεγόμενοι
 διφένσορες καβαλλάριοι, ἧτοι οἱ ἐκδι-
 κοι. τοὺς δὲ κούρσορας, ἧτοι προμά-
 5 χους μὴ πλέον τριῶν ἢ τεσσάρων
 σαγιτοβόλων τῆς παρατάξεως τῶν
 διφενσάρων ἐν ταῖς διώξεσι χωρίζε-
 σθαι, μηδὲ καταιρῆσαι αὐτῶν. πάν-
 τως δὲ καὶ σπουδὴν ποιήσεται, ἵνα ἐν
 10 γυμνῷ καὶ ἴσῳ τόπῳ κατὰ τὸ δυνα-
 τὸν αὐτῷ τὴν παρατάξιν ἐκτάξῃ, ἔνθα
 μήτε ὕλαι εἰσὶ δάσους, μήτε πάλματα,
 μήτε κοιλάδες ἐνοχλοῦσι, διὰ τὰ παρὰ
 τῶν Τούρκων ἐπινοούμενα ἐγκρύμ-
 15 ματα.

Meursius 71. Καὶ τὰς βίγλας δὲ ἐκ διαστή-
 73. §. ματος κατὰ τῶν τεσσάρων μερῶν τῆς
 παρατάξεως ποιήσει.

74. §. 72. Ἐὰν δὲ ἐνδέχεται, καλὸν ἐστίν,
 20 ἵνα ἡ δύσβατον ποταμόν, ἢ πάλματα,
 ἢ λίμνην κατὰ νώτου τῆς παρατά-
 ξεως ἔχῃ, ἵνα ὁ νῶτος ἀσφαλῶς φυ-
 λάττεται.

elkülöníteni, és pedig olyanokat, kik-
 nek hasznát veszi; hátukban elegendő
 az említett lovas defensorok,
 vagyis az ekdikosok. A cursorokat,
 vagyis előlharczosokat a defensorok
 parataxisától nem több, mint három
 vagy négy nyíllövésnyire kell az ül-
 dözések alkalmával eltávolítani, de
 nem is szorítani őket. Mindenképpen
 pedig igyekezetet fog fordítani arra,
 hogy a mennyire csak teheti, puszta
 és egyenletes területen állítsa fel a
 parataxist, a hol sem erdők sűrűje,
 sem láp nincsen, hasadékok nem ve-
 szélyeztetik, mivelhogy a turkok lest
 vetni iparkodnak.

71. Az előőrsöket a parataxistól
 négy résznyi távolságban fogja fel-
 állítani.

72. Ha módját leli, jó, ha para-
 taxisának hátában vagy nehezen ál-
 talgázolható folyóvíz, vagy mocsár,
 vagy tóvíz van, hogy a sereghátnak
 biztos fedezete legyen.

1. 2. ἐν τῷ νώτῳ] ὀπισθεν AER
3. διφένσορες AER || ἧτοι V
4. τοὺς δε V || κούρσορας AER || ἧτοι V
5. ὁ F
6. σαγιτοβόλων AE, σαγιτοβό | τοβόλων R
7. διφενσάρων AER
8. μὴ δὲ FER, μηδε V || 8. 9. πάντως-szal V-ben új §. || πάντων ER
9. καὶ hiányzik AER-ben || ποιήσεται V
10. το V
12. μήται R || δασους V, δασεῖαι Meur-
 sius

13. μήτε δὲ AR, μήτε ⇐ E || διαταπαρά V ||
 τουρκῶν F || ἐπινοούμενα V
17. ὁ F
18. ποιῆσαι AER
19. Ἐὰν V, εἰ AER || δε V || ἐνδέχεται V || κα-
 λον V || ἐστίν V, ἐστὶν ER
21. κατανάτου V, ὀπισθεν AER || 21. 22. πα-
 ρατάξεως V
22. ἔχειν AER || ἵνα V || ὁ ν.] τὰ ὀπισθεν
 μέρη AER || ἀσφαλῶς V
22. 23. φυλάττεται FAER

Meursius
75. §.

73. Καὶ ἐὰν καλῶς τὰ τοῦ πολέμου ἐξέλθῃ, μὴτε κατατρέχειν αὐτῶν ἀπλήστως, μὴτε ἀμελῶς διακεῖσθαι. οὐδὲ γάρ, ὥς τὰ λοιπὰ ἔθνη τὴν πρῶτην ἡττώμενα μάχην ἀπολήγουσι τοῦ πολέμου, ἀλλὰ μέχρις ἂν κατὰ κράτος ταπεινωθῶσιν, ἐπιτηδεύουσι διὰ πολλῶν τρόπων κατὰ τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν ἐγχειρεῖν. ἐὰν δὲ σύμμικτός ἔσται ἡ τάξις, καὶ πλείους εἰσὶν οἱ πεζοί, δέον πρόνοιαν ἐν τοῖς τοιούτοις ποιεῖσθαι τῆς ἀποτροφῆς τῶν ἀλόγων. οὐ γὰρ πάντως συγχωροῦνται οἱ καβαλλάριοι ἐγγιζόντων τῶν ἐχθρῶν χορτιάσματα τῶν ἀλόγων συναγεῖν.

76. §. 74. Αὕτη τοίνυν ἡ πολεμική τε καὶ συνήθης τῶν Τούρκων συνάσκησις διαφέρει τῆς Βουλγάρων, ὥς εἴρηται, κατὰ τινα μικρά, τὰ δ' ἄλλα ἐξωμοίωται.

77. §. 75. Ἡμεῖς δὲ τούτου ἕνεκέν σοι ταύτην ὑπεγράψαμεν, οὐχ ὥς Τούρκοις παρατάσσεσθαι μέλλοντι, οὔτε

73. S ha a harcz sikerült véget ért, nem szabad őket betelhetetlenül szorítani, sem nem gondtalanul megpihenni. Mert nem hagynak fel a harczczal, mint más nép, ha az első csatában megverték őket, hanem a míg csak tökéletesen meg nem aláztattak, sokféle módon iparkodnak ellenfelökre csapást mérni. Ha pedig a taxis kevert, és többen vannak a gyalogosok, kell, hogy emezeknek a figyelme terjedjen ki az állatok élelmezésére. A lovasoknak ugyanis az ellenség közeledtére nem jut éppen az eszközbe, hogy állatjaik takarmányát is magukkal vigyék.

74. A turkoknak ezen harczy és általános viselkedése a bolgárokétól, mint mondók, csak csekélységekben különbözik, egyebekben egyforma.

75. Melyet különben nem azért írtunk le neked, mintha a turkokkal hadakozni fognál, mert sem nem

1. εαν V || 1. 2. πολέμου V
2. ἐξέλθῃ V, ἀποβῆ AER
3. ἀμελῶς V || 4. οὐδὲ V
5. ἡττώμενα V, ἡττώμενα R || ἀποπαύουσι AER
6. πολέμου V || κατακράτος F, κατακρατος V
7. δια FV || 8. κατὰ FV || ἐχθρῶν V
9. ἐὰν-nal V-ben új § || σύμμικτός γ F
10. ἔσται V || πλείους AER
11. ἐν V || τοιούτοις V || 12. ἀποστροφῆς E
13. συγχωροῦνται πάντως AER
14. πλησιάζόντων AER

17. τοίνυν hiányzik AER-ben || τε hiányzik AER-ben
18. τουρκῶν F || γυμνασία AER
19. τῆς τῶν F, τῆς τῶν AER
20. κατὰ τινα μικρά hiányzik AER-ben || τὰ δ' V, τὰ δὲ AER
20. 21. ἐξωμοίωται F, ὁμοία ἐστὶν ER, ὁμοία ἐστὶν A
22. ἕνεκέν V
23. ὑπεγράψαμεν FER || οὐχ' ὥς V, οὐχ' ὥς R
23. 24. τούρκους ER || 24. μέλλοντι παρατάσσεσθαι AER || οὐδὲ E, οὐδὲ AR

γὰρ γείτονές εἰσιν, οὔτε μὴν πολέ-
μοι νῦν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ὑπάρχοι
Ῥωμαίοις σπουδάζουσιν ἀναδείκνυ-
σθαι.

Meursius
78. §.

76. Ἀλλ' ἵνα ἔχοις, ὦ στρατηγέ, εἰδέ-
ναι τὰ ἕκαστα τῶν διαφορῶν παρα-
τάξεων καὶ στρατηγημάτων, καὶ ἐν
καιρῷ τῷ προσήκοντι χρῆσθαι αὐ-
τοῖς συντόμως πρὸς ὅτι ἂν βουλευθῇς,
10 καὶ δοκιμάσης τὸ χρήσιμον τοῖς ἐκ
πολλῆς γυμνασίας παρὰ τισιν ἐφευ-
ρισκομένοις στρατηγήμασί τε καὶ πα-
ρατάξεσιν, ἢ, ὅτε καιρὸς ἀπαιτῇ, καὶ
ἀντιστρατεύεσθαι πρὸς αὐτὰ τὸ ἐναν-
15 τιον διὰ τῆς μελέτης προησχημένους
καὶ γυμνασάμενους.

79. §. 77. Εἰσὶ δέ τινα τῶν ἐθνῶν, οἷον
Φράγγοι καὶ Λογγίβαρδοι, πάλαι μὲν
ἀσεβεῖα κρατούμενα, νῦν δὲ τὴν ἀληθινῇ
20 τῶν Χριστιανῶν πίστιν ἀσπαζόμενα,

szomszédaink, sem pedig nem ellen-
ségeink most, sőt inkább a rómaiak
hűbéreseinek akarnak látszani.

76. Hanem azért, hadvezér, hogy a
különféle többi parataxis és hadi for-
télyok ismeretének birtokába juss, és
kellő alkalommal legott hasznát lásd,
a mely irányban csak kívánnád és
kipróbálnád hasznos voltát azoknak a
némelyektől hosszas gyakorlat gyü-
mölcsseként kieszelt hadi fortélyok-
nak és parataxisoknak, avagy pedig
azokkal ellenkezőképpen vezess a se-
reget hadba, ha a körülmények úgy
parancsolnák, gondos figyelembe vé-
telök által előkészületre szert téve és
gyakorolva magad.

77. Vannak azonban bizonyos né-
pek, így a frankok meg a longobár-
dok, melyekre hajdanta a pogány-
ság vala hatalommal, melyek azonban

1. γείτονες εἰσιν F, γείτονες εἰσὶν V, γείτο-
νες εἰσὶν ER || οὐδὲ AER || μὴν hiányzik
AER-ben

3. ἀλλὰ καὶ V || 3. ῥωμαίοις V || σπουδάζουσι R

3. 4. εἶναι AER

5. ἔχοις] γνώσεως AER || ὦ στρατηγέ hiány-
zik AER-ben || 5. 6. εἰδέναι hiányzik AER-ben ||
6. 7. ἐκαστον ἐθνους παρατάξιν καὶ στρατηγήματα
AER || τα ἕκαστα V || διαφορῶν V

7. az első] καὶ V-ben || 7. 8. καὶ ἐν τῷ
προσῆκοντι καιρῷ AER || 8. 9. χρ. αὐτ. συντ.]
πολλάκις ἐπιτηδεύειν [ἐπιτηδεύης ER] αὐτὰ AER ||
χρῆσθαι V

9. πρὸς V || πρὸς ὃν περ [ὑπερ ER] AER

10. καὶ V

10—12. τοῖς παρατάξεσιν hiányzik AER-
ben || 11. πολλῆς V

12. -μασι τε V

13. 14. ἢ καὶ ἀντιστρατεύεσθαι πρὸς αὐτὰ, ὅτε
καιρὸς ἀπαιτῇ AER

14. προσαντὰ V || τὸ ἐναντίον hiányzik AER-
ben || 15. διατῆς V || προησχημένους V

15. 16. προησ. καὶ hiányzik AER-ben

16. ταῦτα προγυμνασάμενος AER

17. τινὰ ER των ἐθνῶν V || 18. λαγόβαρδοι
AER; Λογγίβαρδοι alak előfordul THEOPH.
CONTIN. VI. 30-ban is

20. ἀσπαζόμενα ER

ὧν τὰ μὲν φίλια, τὰ δὲ ὑπὴκοα τῇ
 ἡμῶν ἐκ Θεοῦ βασιλεία τυγχάνουσι.
 καὶ τοῦτοις δὲ εἰσι πολεμικὰ ἰδιώματα,
 τὰ μὲν ἐκ παραδόσεως, τὰ δὲ καὶ αὐτῇ
 5 τῇ συνηθείᾳ σύμφωνα, ἅπερ παραθή-
 σομέν σοι, ὦ στρατηγέ, οὐ χάριν τῆς
 αὐτῶν ἐκστρατείας. πῶς γὰρ τῶν εὐ-
 ρηνευόντων καὶ συμμάχων καὶ ὁμο-
 θρήσκων καὶ ὑπηκόων; ἀλλ' ἵνα καὶ
 10 ἐκ τῶν τοιούτων ἐθίμων καὶ συστά-
 σεων, καὶ εἴγε δεῖ, καὶ ἐκ τῶν τοιού-
 τοις ἐναντίων, εἴ τι σοι δόξη χρήσι-
 μον ἀναλεξάμενος καὶ ζηλώσης καὶ
 ἔχῃς ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι γεγυμ-
 15 νασμένον κατὰ τῶν ὁποίωνδήποτε
 σοι ἀντιπαρατατιομένων πολεμίων.

most a keresztényeknek igaz hitét vallják; egy részök Isten jóvoltából fennálló császárságunkkal baráti, más részök hűbéri viszonyban él. Bizony ezeknek is vannak harci sajátosságaik, melyeknek egy része történelmi hagyományainknál fogva közös a mieinkkel, más része általános elterjedtségöknél fogva megegyező; eléd fogjuk ezeket sorolni, hadvezér, de nem arra a célra, hogy ő ellenök hadat vezess. Hogy is nem! Azok ellen, kik békeszeretők, szövetségesek, velünk egy hiten élők, hűbéreseink? Hanem hogy a leírandó szokásokból és ajánlatos sajátosságokból, sőt ha kell, az azokkal ellenkezőkből a hasznosnak tetszőt magadnak kiválogatva, buzgó foganatosítója légy és adandó alkalommal a veled csatába bocsátkozó bármiféle ellenséggel szemben gyakorlatossággal érvényesítsd.

Meursius 78. Καὶ γὰρ καὶ Σκλάβοι ἦσαν
 80. §. ποτε, ὅτε πέραν κατέκουν τοῦ
 Ἰστρου, ὃν καὶ Δανούβιον καλοῦμεν.

78. Valamikor meg ott valának még a szlávok, a mikoron a tőlünk Danubiosnak is nevezett Istrosnak

1. μὲν V || φίλια F, φίλ'α V || ταδε V || 1. 2.
 τῇ ἐκ Θεοῦ ἡμῶν AER
2. τυγχάνουσιν VA
3. δὲ εἰσὶ FAE, δὲ εἰσὶν V
4. ταμὲν V || παραδόσεως ER
4. 5. αὐτῇ τῇ αὐτῶν [αὐτῶν A] AER
5. 6. παραθήσομεν E || 6. τῆς] τοῦ AER
7. κατ' αὐτῶν AR, κατ' αὐτοῦ E || ἐκστρατεύσαι ER, ἐκστρατεύει A
8. 9. ὁμοπίστον AER

10. ἐθίμων 12. ἐναντίων hiányzik AER-
 ben || 11. δεῖ V || 12. εἴτι E || δόξει AER
13. καὶ ζηλώσης καὶ hiányzik AER-ben
15. κατὰ V || ὁποίωνδ. hiányzik AER-ben
16. ἀντιπαρ. σοι AER
17. A második καὶ hiányzik E-ben || σκλάβοι
 ER || ἦσαν Vári, ἦν FV, hiányzik AER-ben
18. ποτε a kod.-ben || ὅτε hiányzik E-ben,
 R-ben || πέτρην ER
19. Ἰστρου FR || καὶ V

οἷς καὶ προσεπολέμουν Ῥωμαῖοι
ἐπιτιθέμενοι νομαδικῶς καὶ αὐτῶν
τότε διαζώντων, πρὶν ἢ περαιωθῆναι
τὸν Ἰστρον, καὶ ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῆς
5 Ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας τὸν ἑαυτῶν αὐ-
χένα ὑποκλῖναι. οὐδὲ τούτων δὲ τὰ
ἔθιμα πρὸς τὰς μάχας καὶ τὴν ἄλ-
λην συνήθειαν ἄγνωστά σοι κατα-
λείπω, ἀλλ' ὥσπερ μοι εἴρηται, πάντα
10 συλλέξας διαγράψω, καὶ ὅσον ἡμῖν
δύναμις ἐγχωρεῖ, ἵνα πανταχόθεν
μελίτης δίκην ἐρανίζῃ καὶ συλλέγῃς
τὰ χρήσιμα.

Meursius
81. §.

79. Φράγγοι τοίνυν καὶ Λογγίβαρ-
δοι λόγον ἐλευθερίας περὶ πολλοῦ
ποιοῦνται, ἀλλ' οἱ μὲν Λογγίβαρδοι
τὸ πλεον τῆς τοιαύτης ἀρετῆς νῦν
ἀπώλεσαν, πλὴν καὶ οὗτοι καὶ Φράγ-
γοι καὶ μάλιστα θρασεῖς ἦσαν καὶ
20 ἀκατάπληκτοι, ἐν τοῖς πολέμοις τολ-
μηροί τε καὶ προπετεῖς, εἰς ὄνειδος
ἔχοντες τὴν δειλίαν καὶ τὴν πρὸς μι-
κρὸν ἀναχώρησιν, καὶ ταύτην, οἷον εἰ
φυγὴν, ἡγούμενοι. εὐκόλως δὲ διὰ

tulsó partján laktak. Élven azok is
akkor nomád életet, ellenök támadó
hadjáratot intéztek a rómaiak, mielőtt
azok még általkeltek vala az Istro-
son és a római uralom járma alá
hajtották fejöket. De előtted ismeret-
len harczi és egyéb társadalmi szo-
kásaikat nem hagyandom szó nélkül,
hanem mint már mondtam, összefog-
lalva mind közölni fogom, a meny-
nyire csak módunkban lesz, hogy
mint a méh mindenfelől gyűjts, és a
hasznosakat összeszedegesd.

79. A mi a frankokat és longobár-
dokat illeti, ezek a szabadság eszmé-
jét nagyra tartják, de a longobárdok
mostanában ebből az erényből na-
gyobbára kivetkőztek; úgyde ezek is,
meg kiválóképpen a frankok bátrak és
meg nem félemlíthetők, a csatában
merészek, sőt vakmerőek; szégyenle-
tesnek tartják t. i. a gyávaságot és a
hamaros meghátrálást, mivel az futás
számba megy náluk. Éppen ezért

1. καὶ V || 2. 3. καὶ αὐτῶν τότε hiányzik AER-ben || 3. διαζῶσιν A, διαζῶσι ER || πρὶν V || ἢ hiányzik AER-ben || περάσαι AER
4. τον V || Ἰστρον FAR || ὑπὸ τὸν ζ. ὑποκλ.] ὑποταγῆναι Ῥωμαίοις AER || ὑπο V
5. Ῥωμαϊκῆς V
6. ὑποκλῖναι Meursius, ὑποκλῖναι FV || οἷδε V || 7. ἐθίματα ER || πρὸς V
8. ἀνέγνωστέ R, ἀνέγνωστα E || 9. ἀλλ' ὥσπερ V || ὥσπερ FA
10. συλλέξας V || καθόσον FV, καθόσον R ||
11. πανταχοθεν V

12. μελίσης AER || ἐρανίζῃ καὶ hiányzik AER-ben || συνέγῃς AER
14. φράγγοι R || λογίβαρδοι FV, mit javítottam, λαγόβαρδοι AER || 15. 16. φροντίδα πολλὴν τῆς ἐλευθερίας ποιοῦνται AER || ἐλευθερίας V || περὶ FV
16. ἀλλ' οἱ μὲν V || λογίβαρδοι FV, λαγόβαρδοι AER || 17. τῆς V
18. A második καὶ hiányzik E-ben, R-ben.
19. Az első καὶ hiányzik AER-ben || ἦσαν V
22. A második τὴν hiányzik E-ben, R-ben ||
24. δε V || διατοῦτο VR

τοῦτο θανάτου καταφρονοῦσι τὴν
κατὰ χεῖρα μάχην σφοδρῶς καὶ κα-
βαλλάριοι καὶ πεζοὶ μαχόμενοι.

Meursius
82. §.

80. Ὅτι ἂν γάρ, ὥς εἰκός, ἐν ταῖς
5 καβαλλαρικαῖς μάχαις στενωθῶσιν,
ἐξ ἐνὸς συνθήματος ἀποκαταβαίνουσι
τῶν ἵππων αὐτῶν, καὶ πεζῇ παρατάσ-
σονται, ὀλέγοι τάχα καὶ πρὸς πλείο-
νας καβαλλάριους μὴ δειλιῶντες, ἢ
10 ἀπολήγονται τῆς μάχης.

83. §. 81. Ὀπλιζονται δὲ σκουταρίους καὶ
κονταρίους καὶ σπαθίους κοντοτέρους,
ἃ καὶ ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν διὰ λω-
ρίων ἀναβαστάζουσιν. ἐνίοτε δὲ τινες
15 αὐτῶν καὶ διαζώννυνται αὐτά.

84. §. 82. Χαίρουσι δὲ μᾶλλον τῇ πεζο-
μαχίᾳ καὶ ταῖς μετ' ἐλασίας κατα-
δρομαῖς.

85. §. 83. Τάσσονται δὲ ἐν ταῖς μάχαις
20 εἴτε πεζοί, εἴτε καβαλλάριοι οὐκ ἐν
μέτρῳ τινὶ ὀρισμένῳ, καὶ ἐν τάξει,
ἢ ἐν μοίραις, ἢ ἐν μέρεσι, καθάπερ
Ῥωμαῖοι, ἀλλὰ κατὰ φυλάς, καὶ τῇ

könnyű szívvel megvetik a halált, s
a kézviadalban keményen csatáznak
mind lovon ülve, mind gyalogszerben.

80. S ha történetesen lóhátról ví-
vott harcaikban megszorulnak vala,
lovaikról adott jelre egyszerre leszá-
lanak és gyalogszámba sorakoznak, s
nem félemlíti meg őket a lovasok
többsége, ha maguk mindjárt keve-
sen vannak is, — legfeljebb felhagy-
nak a harczolással.

81. Fegyverök a pajzs, lándsa és a
kurtább kard, melyet vállaikon is,
szíjon szoktak viselni; némelyek azon-
ban néha derekuk köré is kötik.

82. Gyalog csatázni, rohanva tá-
madni szeretnek inkább.

83. Akár gyalog, akár lóhátról har-
czolnak, nem bizonyos meghatározott
nagyságú alakzatban állanak csata-
rendbe, tehát taxisban, vagy moirák-
ban, vagy merosokban, miként a ró-

1. θανατου V || καταφρονοῦσιν VE
2. καταχεῖρα F, καταχειρα V, ἀπὸ χειρῶν E, ἀποχειρῶν AR
4. Ὅταν V || ὥσεικός V, hiányzik AER-ben
6. ἐξενός V || ὑποκαταβαίνουσι ER
7. αὐτῶν V || 7. 8. παρατάσσονται F, || παρα-
τασσονται V
8. πρὸς V
10. ἀπολήγονται Meursius, ἀπολέγονται F,
ἀπαγορεύοντες AER || τὴν μάχην
AER
11. Ὀπλιζονται V || καὶ] και V

12. κοντωτέρους FV
13. ἐπὶ V || 13. 14. διαλωρίων V
14. ἀναβαστάζουσι ER || πολλάκις AER || δὲ
τινὲς FV
15. και V
16. χαίρουσι R || δε V || 17. μετελασίας FV,
μετὰ ἐλασίας E, μετὰ ἐλασίας A
19. Τασσονται V || δε V
20. οὐκ V
21. τινι A || ὀρισμένῳ V || ἐν hiányzik
ER-ben || 22. Az első ἐν] εν V
23. κατα FV

πρὸς ἀλλήλους συγγενεία τε καὶ προσ-
παθεία, πολλάκις δὲ καὶ συνωμοσία,
ὅθεν καὶ ἐν καιρῷ περιστάσεως φί-
λων ἐναπολειφθέντων συνεκινδύνευ-
σαν αὐτοῖς πολλάκις ἐν τῇ μάχῃ τού-
τους ἐκδικήσαντες.

Meursius 84. Ἴσον δὲ τὸ μέτωπον τῆς πα-
86. §. ρατάξεως αὐτῶν ποιοῦνται καὶ πν-
κνὸν ἐν ταῖς μάχαις.

87. §. 85. Τὰς δὲ συμβολάς, εἴτε καβαλ-
λάριοι, εἴτε πεζοί, σφοδρῶς καὶ ἀκατα-
σχέτως ποιοῦσιν, ὥς μονότονοι καὶ
πάσης δειλίας ἀπεχόμενοι.

88. §. 86. Ἀπειθεῖς δὲ εἰσι πρὸς τοὺς
15 ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ μάλιστα Φράγ-
γοι, ἐλευθερίας ὥσπερ ἀντιποιοῦμε-
νοι, καὶ ἐκουσίως, ἐφ' ὅσον καιρὸν
ὀρίσωσιν, ἢ παρὰ τῶν ἀρχόντων ὀρι-
σθῶσιν, ἐκστρατεύουσι καὶ μόνον
20 καὶ τούτου παρερχομένου, εἰ τύχοι
αὐτοὺς ἐπιμένειν, βαρέως φέροντες
τὸν παρασυρμὸν τοῦ χρόνου λύνουσι

maiak, hanem törzsek szerént, illető-
leg egymással való atyafiság és sze-
retet, sőt gyakran közös eskü köte-
lezése alapján, miért is ha szeretett-
jeik veszélyes helyzetbe jutának, a
veszedelmet megoszták velök s őket
a harcban gyakran megboszulák.

84. A csatában parataxisuk homlo-
kát egyenes vonalban állítják fel, és
zárt sorokkal.

85. Hevesen és mérsékletet nem
ösmerve csapnak össze, akár lovon
ülnek vala, akár gyalog vannak, mert
nyakasok és félelmet sehogyan sem
ösmernek.

86. Főnökeik iránt engedetlenek,
nevezetesen a frankok; úgyszólván
kiváltságuknak tartják függetlenségö-
ket és önszántukból vonulnak hábo-
rúba arra az időre, melyet kikötöttek,
vagy melyre főembereik által rá-
birattak; de mihelyest az letelt, bár
esetleg maradniok kellene még, zokon
véve az időhalasztást, a tábori rendet

1. προσαλλήλους V
1. 2. πρὸς παθεία R || δε καὶ V || συνωμο-
σια V
3. περὶ στάσεως ER
4. ἐναποληφθέντων VA, ἀποληφθέντων F || ἐν
μέσῳ τῶν ἐχθρῶν συνεκινδ. AER
5. πολλάκις R || ἐν τῇ V
7. Ἴσον FR
10. Τας V
11. πεζοὶ V || 11. 12. ἀκρατῆς AER
12. μονότονοὶ ὄντες? || μονότονοι καὶ
hiányzik AER-ben

13. ἀπεχόμενοι E
14. ἀπειθεῖς V || δέεσι V || πρὸς V
16. ὥσπερ hiányzik AER-ben || ἀντὶ ποιοῦ-
μενοι R || ἐκουσίως V || 17. ἐφόσον F, ἐφόσον V,
ἐφόσον R || καιρὸν VAER, καιρὸς F
18. ὀρίσονται AER || παρὰ F-ben nem olvas-
ható el, παρα V || ἀρχόντων αὐτῶν ER || 18.
19. ὀρίσθωσιν V
19. μόνον V
20. καὶ hiányzik ER-ben || τούτου δὲ ER ||
τύχη AER || 21. φέρουσι AER
22. καὶ λύντες AER

τὴν σύνταξιν τοῦ ἐξπεδίτου, καὶ ἀναχωροῦσιν ἐπὶ τοὺς οἴκους αὐτῶν.

Meursius
89. §.

87. Ἀπράγμονες δὲ εἰσι καὶ πάσης ποικιλίας καὶ ἀσφαλείας ἐκτός, καὶ τῆς τοῦ συμφέροντος γνώμης. διὸ καὶ τάξεως περιφρονοῦσι, καὶ μάλιστα τῆς καβαλλαρικῆς.

90. §.

88. Ὑποφθείρονται δὲ διὰ χρημάτων ἐνκόλως φιλοκερδεῖς ὄντες, ἐξ ὧν πείρα μαθόντες ἴσμεν ἀπὸ τῶν ἐξ Ἰταλίας ἐνταῦθα πολλάκις παραγενομένων ἐπὶ τισι διοικήσεσιν, ὥς τῇ ἐκείνων ἐπιμιξία οἶμαι, καὶ τούτων βαρβαρωθέντων τε καὶ συνεθισθέντων.

91. §.

89. Λυπεῖ δὲ αὐτοὺς κακοπάθεια καὶ συντριβή. ὅσον γὰρ τὰς ψυχὰς τολμηρὰς καὶ θρασεῖς κέκτηνται, τοσοῦτον τὰ σάματα εὐπαθῇ καὶ ἀπαλὰ καὶ κόπον ἐνκόλως φέρειν οὐ δυνάμενα.

92. §.

90. Προσέει δὲ λυπεῖ αὐτοὺς καὶ καύσων καὶ ψῦχος καὶ βροχὴ καὶ

megbontják és otthonaikba térnek vissza.

87. Dolgatlanok s minden ravaszság, számítás és önző gondolkodás nélkül valók. Ezért nem is gondolnak sokat csatarendbe állással, nevezetesen lovas csatarenddel.

88. Hamar megrontja vala őket a pénz, mert nyereségre vágyók; tudjuk ezt, mert tapasztaltuk azokon, kik Itáliából sokszor hozzánk bizonyos hivatalokba kerültek; ezek, úgy gondolom, az amazokkal való érintkezés folytán romlottak meg és vették fel erkölcsüket.

89. Lecsüggesztik őket balszerencse és viszontagságok, mert a mily mértékben vállalkozó és bátor a szellemök, oly mértékben érzékeny, kényes és megerőltetést elviselni nem tudó a testök.

90. Csüggeszti azonfelül őket a forróság, a hideg, esőzés és élelmi szerek-

1. τοῦ ἐξπεδίτου V, τῆς ἐκστρατείας AER || καὶ hiányzik AR-ben; E-ben is?

2. ἐπὶ V || 3. δὲ (!) εἰσι V

4. καὶ ἀσφαλείας hiányzik AER-ben || ἀσφαλείας V

5. τῆς V || δὲ ὁ A || 6. καταφρονοῦσι AER

7. τῆς V || καβαλλαρικῆς R

8. δε V || δια FV || 9. ἐνκόλως V

10. πείρα V, πείρα FE || γινώσκομεν AER || ἀπο V

10. 11. ἐξἰταλίας V || 11. πολλάκις ἐνταῦθα AER

12. διοικήσεσιν VAER, διοικήσεως F || 12. 13. ὥς καὶ τούτων τῆς ἐκ. ER

A magyar honfoglalás kútfői.

13. ἐκείνων V || ἐκείνου A || ἐπιμιξία συνεθισθ.] γνώμης μεταλαβόντων τῇ πρὸς ἐκείνους συνηθείᾳ καὶ συναναστροφῇ (συντριβή [!]) E)

AER || οἶμαι V || 14. βαρβαρωθέντων V

16. Λυπεῖ συντριβή hiányzik E-ben || δε V || καὶ κακοπάθεια καὶ R

17. συντριβή V

18. τολμηρὰς V, hiányzik E-ben, R-ben || θρασείας AER

22. Πρὸς ἐτι F, Προσέει V, hiányzik AER-ben || λυπεῖ δὲ AER

23. ψυχὸς V-ben, ψύχος a többiben; javítottam || βροχὴ V

ἐνδεια δαπανημάτων, καὶ μάλιστα
οἴνου, ἔτι δὲ καὶ ὑπέρθεσις πολέμου.

Meursius
93. §.

91. Ἐν δὲ τῷ καιρῷ τῆς καβαλ-
λαρικῆς μάχης ἐναντιοῦνται αὐτοῖς
5 τόποι δύσβατοι καὶ δασεῖς διὰ τὸ εἰς
ὄξεῖς ἐλασίας ἐπ' εὐθείας μετὰ τῶν
κονταρίων αὐτοὺς ἐγγυμνασθῆναι.

94. §.

92. Ὑπομένουσι δὲ καὶ δι' ἐγκρυμ-
μάτων βλάβας εὐκόλως κατὰ τε τῶν
10 πλαγίων καὶ τοῦ νότιου τῆς αὐτῶν
παρατάξεως· οὐ γὰρ πάνυ φροντί-
ζουσι βίγλας ἢ τῆς λοιπῆς ἀσφαλείας.

95. §.

93. Ἐὰν δὲ τινες καὶ σχηματίζων-
ται φυγῇν, εὐκόλως διαλύονται, καὶ
15 εἰ ἄφνω καὶ αὐτῶν ἀντιστρέψωσιν,
εὐκόλως αὐτοὺς διαφθείρουσι.

96. §.

94. Πολλάκις δὲ καὶ νυκτεριναὶ
ἐπελεύσεις ὑπὸ τοξοτῶν βλάβουσιν
αὐτούς. διεσπασμένοι γὰρ ἀπληκύν-
20 οῦσιν.

97. §.

95. Εἰ δὲ τις αὐτοῖς ἐβουλεύθῃ

nek, jelesen a bornak a hija s hú-
zásá-halasztása a háborúnak.

91. Ha lovas csatára kerül a sor,
gátolja őket a járhatatlan és erdős
térszín, mivel heves támadásokra ép-
pen csak lándsával gyakoroltattak be.

92. Lesvetések miatt oldalaikban és
parataxisuk hátában könnyen érik őket
veszteségek; mert az előörsi szolgál-
lat és a többi vigyázati rendszabály
éppen nem teszi vala gondjuk tárgyát.

93. Ha némelyek színlelik vala a
futást, könnyen meglazul soraik rendje
és ha akkor hirtelen ellenök fordul-
nak vala, őket könnyű szerrel meg-
semmisíthetik.

94. Vereséget szenvednek sokszor
úgy is, ha íjjászok éjjel rajtuk ütnek;
ők t. i. megszállva vannak táboruk-
ban.

95. Ha pedig valaki tervbe venné

1. ἐνδεια] λείψις **AR**, λείψις **E**

2. πολέμου ὑπέρθεσις **AER**

3. δε **V** || τῆς **V**

4. ἐναντιοῦνται **ER**

5. δασεῖς **R** || διατὸ **V**

6. ὄξεῖας **AER** || ἐπενθείας **FV** || μετὰ **V**

7. κονταρίων **V** || αὐτοὺς hiányzik **E**-ben ||
γυμνασθῆναι αὐτοὺς **R**

8. Ὑπομένουσι **V** || δε **V** || 9. δὲ βλάβας καὶ
διὰ ἐγκρυμμάτων **AER** || δι' ἐγκρυμμάτων **V**

9. κατὰ **V**

10. τοῦ νότιου] ὀπισθεν **AE**, ὀπισθεν **R** || 10. 11.
τῆς παρατάξεως αὐτῶν **AER**

12. λ. αὐτῶν ἀσφ. **AER**

13. Ἐὰν **V** || τινες καὶ] [καὶ **A**] οἱ ἀντιπαρα-

τασσόμενοι αὐτοῖς **AER** || σχηματίζουσιν **R**,
σχηματίζονται **E**, de σ ω a második kéztől
vakarás helyén || 14. εὐκόλως ἐκεῖνοι τὴν σύνταξιν
αὐτῶν διαλύουσι **AER** || διαλύονται **Meursius**,
διαλύονται **FV**

15. εἰ hiányzik **E**-ben || καταντῶν **V** || ἀντι-
στρέψωσιν **V**, ἀντιστραφῶσιν **AER** || 16. οἱ τὴν
φυγὴν σχηματίζονται εὐκ. stb. **AER** || διαφθείρου-
σιν **VA**

18. ἐπελεύσεις **R** || ἰπο **FV**

19. αὖ **F** || διεσπαρμένοι γὰρ καὶ διεσκορπισμέ-
νοι **AER**

19. 20. ἀπληκύνουσιν **R**, ἀπληκύνουσιν **A**

21. ἐβουλήθῃ **AR**

ποτέ προσβαλεῖν οὕτως εἰθισμένοις
καὶ διακειμένοις, οὐκ ἔχρητο κατ'
αὐτῶν ἐν μάχῃ δημοσίᾳ παρατάξει,
καὶ μάλιστα ἐκ προοιμίων, ἀλλ' εὐ-
5 τάχως δι' ἐγκρυμμάτων καὶ κλοπῆς
κατ' αὐτῶν προσέβαλε καὶ διὰ σοφι-
σμάτων ἄλλων στρατηγικῶν ἢ διὰ
ὑπερθέσεως τῆς μάχης διασύρων τὸν
καιρὸν ἢ καὶ σύμφωνα εἰρήνης σχη-
10 ματιζόμενος πρὸς αὐτούς, ἵνα ἢ τῇ
τῶν δαπανημάτων ἐπιλείπει, ἢ τῇ
τοῦ καύσωνος ἢ καὶ ψύχους τυχὸν
ὀχλήσει τὸ θράσος αὐτῶν καὶ τὸ
πρόθυμον ἐλαττώσῃ.

Meursius
98. §.

96. Ἡ δὲ ὑπέρθεσις καὶ τὰ ἄλλα
μάλιστα ἐδύνάτο πρὸς αὐτούς γενέ-
σθαι τότε, οἷον ἂν εἰς ὀχυρωτέρους
καὶ δυσβάτους τόπους ἠπλίκευεν ὁ
πολέμιος ἐκείνων στρατός, ἔνθα, ὥς

azt, hogy őket eme szokásaik és köz-
állapotaik mellett megtámadja, hábo-
rúban nem szorulna velök szemben
arra, hogy nyíltan állítsa fel csata-
rendjét ellenök, nevezetesen elejénte,
hanem annak rendje és módja szerint
ellenök irányuló leshányások és tör-
vetések által fogja őket megtámadni
s egyéb stratégikus cselszövényekkel
vagy pedig a csata halasztásával nyuj-
togatja majd az időt, vagy színlég
megüti vala a békesség akkordjait,
hogy ekként vagy az élelmi szerek-
től való elzáratásuk következtében,
vagy a bekövetkezhető hőségnek, il-
letőleg fagynak terhe alatt az ő bá-
torságuk és harci bizodalomuk meg-
csökkenjen.

96. A mi a halasztást illeti, meg a
többi, azt velök szemben kivált ak-
kor cselekedhetni meg, ha a velök
hadakozó sereg megerősíthetőbb és
megközelíthetetlen területen táboroz

1. ποτε V || οὕτω ER || εἰθισμένοις V
1. 2. διακειμένοις καὶ εἰθισμένοις AER
2. καὶ V || οὐκ ἐχρητο FV, οὐκ ἔχρητο Meur-
sius, οὐκ ἐχρητο AER || καταντῶν V
3. ἐν μάχῃ hiányzik AER-ben
4. ἐκ πο.] ἐξαρχῆς A, ἐξ ἀρχῆς ER || 4. 5.
ἀλλ' ἐντάχως V
5. διεγκρυμμάτων V
6. καταντῶν V || προσέβαλεν ER, προσέβαλεν
a többi kodex-ben || καὶ V, ἢ AER || 6. 7. διασο-
φισμάτων FV || 7. ἢ διὰ καιρὸν hiányzik
ER-ben || δια V || διὰ καιρὸν helyett
A-ban ὑπεριτιθέμενος καὶ παρασύρων τὸν καιρὸν
τῆς μάχης-t olvasunk.

8. ὑπερθέσεως V || 9. καιρὸν V
10. πρὸς V || ἵνα V
12. καύσωνος ER || ἢ καὶ ψύχους hiányzik
AER-ben καύσ. után || 12. 13. ἢ τῇ τοῦ ψύχους
ὀχλήσει ER || 14. ἐλαττώσῃ (!) V
15. ὑπέρθεσις τοῦ πολέμου AER || τὰ ἄλλα τότε
μάλιστα AER || προσαντὸς V
16. 17. γίνεσθαι A || 17. τότε hiányzik AER-
ben || ὅταν V || 18. καὶ V || τόπους καὶ δυσβάτους
ER || ἠπλίκευεν ER, ἠπλίκευεν A
19. πολέμων A, πολεμῶν ER || ἐκείνους A,
ἐκείνους ER || στρατός V || 19—52. l. 2. ἔνθα
ἐγχειρίζειν [ἐγχειρεῖν ER] καὶ ἐπιτίθεσθαι ἐπι-
τηδείως οὐκ ἐδύναντο ἄς ἔχοντες κοντάρια AER

ἔχοντες κονιάρια, κατὰ τοῦ τόπου
ἐγχειρεῖν ἐπιτηδείως οὐκ ἐδύναντο.

vala, a hol ők lándsáikkal a térszín
miatt nem tudnak kezdeni olyat,
mi sikerre vezessen.

Meursius
99. §.

97. Ἐὰν δὲ διὰ τῶν εἰρημένων οὐκ
ἐνήργουν κατ' αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς μά-
χην πάντως ἐώρων, τότε παρετάς-
σοντο πρὸς αὐτούς, ὥς ἐν τῷ περὶ
παρατάξεως ἐδηλώσαμεν κεφα-
λαίῳ.

97. Ha pedig ellenőkben a mon-
dottak értelmében nem boldogulhatni,
hanem mindenképpen csatához kell
láttni, akkor úgy szokás felállani para-
taxisba ellenők, a hogyan azt a para-
taxisról szóló fejezetünkben tanítottuk.

100. §.

98. Καὶ τὰ Σκλαβικά δὲ ἔθνη ὁμο-
δοιατὰ τε ἦσαν καὶ ὁμότροπα ἀλλή-
λοις, καὶ ἐλεύθερα, μηδαμῶς δουλοῦ-
σθαι ἢ ἄρχεσθαι πειθόμενα, καὶ
μάλιστα ὅτε πέραν τοῦ Δανουβίου
κατέφκουν ἐν τῇ ἰδίᾳ χώρᾳ. ὅθεν
καὶ ἐνταῦθα περαιωθέντα καὶ οἰο-
νεῖ βιασθέντα δέξασθαι τὴν δου-
λείαν, οὐχ ἐτέρῳ ἡδέως πείθεσθαι
ἠθέλον, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἑαυτοῖς.
κρεῖττον γὰρ ἡγοῦντο ἀπὸ τοῦ ἄρ-
χοντος τῆς αὐτῶν φυλῆς φθείρεσθαι,
ἢ τοῖς Ῥωμαῖκοῖς δουλεύειν καὶ ὑπο-
κλίνεσθαι νόμοις, οὐδὲ τοῦ σωτηρίου

98. A mi a szláv népeket illeti,
azoknak az életmódja és népjelleme
egymás közt egyforma vala; s füg-
getlenek valának, nem akarának sem
szolgaságban lenni, sem uralkodni, ki-
vált mikor a Danubios tulsó partján
saját tartományukban laktak. De mi-
helyt az innenső partra átköltözni
kényszerültek, és mintegy megigázva
szolgaságra jutottak, nem voltak haj-
landók készsággel másnak engedel-
meskedni, ha nem valamiféle mód
szerint a maguk véreinek. Mert úgy
vélekedtek, hogy jobb, ha a maguk

1. κατὰ V

2. ἐγχειρεῖν V || οὐκ ἐδύναντο V

3. Ἐὰν V || δια V || οὐκ ἐνήργουν FV || καταν-
τῶν V || πρὸς V

5. ἐώρων V, ἀπέβλεπον AER || 6. προσαντοῖς
V || περὶ V || 7. τάξεως AER; URBICIUS-ból kiírt
hely; ott hivatkozás történik a II. könyvre,
melynek LEO-nál a XII. fejezet felel meg

9. σκλαβικά V

10. [τε] ER || καὶ ὁμότροπα ἦσαν AER

11. μηδαμῶς V || 11. 12. πειθόμενα δουλοῦσθαι
7 ἄρχεσθαι AER || 13. μάλιστα V || A VII. ἐν-

száz 2-ik fele előtt, I. JANCsó: A román nem-
zetiségi törekvések története. I. Budapest, 1896.
114. s 115. l. || ὅτ' ἐν R

15. διαπεράσαντα AER || 15. 16. οἰονεῖ hiány-
zik AER-ben || 16. δέξασθαι V || 17. 18. οὐχ.....
ἑαυτοῖς] οὐχ ἠθέλον ἐτέρῳ πείθεσθαι, ἀλλ' ἑαυτοῖς
AER || οὐκ ἐτέρῳ V

19. κρεῖττον V || ἀπο V

20. αὐτῶν] αὐτῆς ER || 21. 22. νόμοις δουλεύ-
ειν καὶ ὑποκλ. AER

22. τὸ AR; E-ben is? || σωτήριον AER

βαπτίσματος τὸν ἁγιασμὸν καταδε-
ξάμενα ἄχρι τῶν ἡμετέρων χρόνων,
τοῦτο ὅσον καὶ αὐτοὺς εἰς ἀρχαίας
ἐλευθερίας συνήθειαν διατηροῦντες.

nemzetségbeli főnökök sanyargatják
őket, mint ha a római fenhatóságot
szolgálgják s fejet hajtanak, miért is a
megváltó keresztség szentségét csak
napjainkban fogadják el, s még így is
megőrizték mindazt, a mi náluk ősi
szabadságukból kifolyólag szokásukká
vált.

Meursius 99. Πολύανδρά τε ἦσαν καὶ καχο-
101. §. παθείας ὑπομένοντα, ἐνκόλως δὲ πρός
καύσωνα καὶ ψῦχος καὶ βροχὴν καὶ
σώματος γυμνότητα καὶ τὴν τῶν δα-
παρημάτων ἔνδειαν καρτεροῦντα.

99. Férfiakban bővelkedők valának
és balsorssal daczolók, s kitartók, a
mi a hőséget, hideget, esős időt, testi
mezítlen voltukat és élelem híját il-
leti.

102. §. 100. Ταῦτα δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν θείᾳ τῇ
λήξει γενόμενος πατήρ καὶ Ῥωμαίων
αὐτοκράτωρ Βασίλειος τῶν ἀρχαίων
ἐθνῶν ἔπεισε μεταστῆναι, καὶ γραικώ-
σας, καὶ ἄρχουσι κατὰ τὸν Ῥωμαί-
15 κὸν τύπον ὑποτάξας, καὶ βαπτίσματι
τιμήσας, τῆς τε δουλείας ἡλευθέρωσε
τῶν ἐαυτῶν ἀρχόντων, καὶ στρα-
τεύεσθαι κατὰ τῶν Ῥωμαίοις πολε-
μούντων ἐθνῶν ἐξεπαίδευσεν, οὕτω
20 πῶς ἐπιμελῶς περὶ τὰ τοιαῦτα δια-
κείμενος, διὸ καὶ ἀμερίμνους Ῥωμαί-

100. Őket ősi erkölcsseikből a mi
Istenben boldogult atyánknak, a ró-
maiak egyeduralkodójának, Basilius-
nak sikerült kivetkeztetni, ki görögö-
sítette őket, római minta szerént való
főnököknek rendelte alá és a kereszt-
séggel őket megajándékozván, egy-
üttal főnökeik rabigája alól felszaba-
dította; tanította arra, hogyan kell a
rómaiakkal háborúskodó népek ellen
hadakozniok, s így, mivel ezekben bi-
zonyos serénységet fejtett ki, elérte

1. βάπτισμα AER || τὸν ἁγιασμὸν hiányzik
AER-ben || 2. μέχρι AER

3. τοῦτο ὅσον τὸ AER || καταντοὺς V || 3. 4.
εἰς συνήθειαν τηροῦντες ἀρχαίας ἐλευθερίας AER

5. τε] δὲ AER || εἰσαν A

6. πρὸς V

7. καύσωνα R, καύσωνα E || ψῦχος A, ψύχος a
többi kōdex-ben

9. λείψιν AER

10. 11. ἐν θείᾳ τῇ λήξει γενόμενος] μακαριώτατος

AER; V-ben hozzá a margón ⁵ς, mi nyilván
a. m. vós

12. αὐτοκράτωρ] βασιλεὺς AER || ἐκ τῶν AER

13. ἐθνῶν V-ben ú. l. ἐθνῶν-ból javítottatott

14. 15. ῥωμαϊκῶν E

16. τῆς δὲ A

17. 18. στρατεύεσθαι AER-ben ἐθνῶν után ol-
vasható; E-ben azonfelül κατὰ előtt is? || κατα
V || ῥωμαίων ER

20. πῶς VAER || περὶ V || 21. διὸ F

ους ἐκ τῆς πολλάκις ἀπὸ Σκλάβων
γενομένης ἀνταρσίας ἐποίησε, πολ-
λὰς ὑπ' ἐκείνων ὀχλήσεις καὶ πολέ-
μους τοῖς πάλαι χρόνοις ὑπομείναν-
5 τας.

Meursius 101. Ἦσαν δέ, οὐκ οἶδ' ὅπως εἰ-
103. §. πεῖν, τῇ φιλοξενίᾳ κατακόρως χρώ-
μενα τὰ τῶν Σκλάβων φῦλα, ἦν
οὐδὲ νῦν καταλιπεῖν ἐδικαίωσαν,
10 ἀλλ' ἔχουσιν ὁμοίως.

104. §. 102. Τοῖς γὰρ ἐπιξενουμένοις ἐν
αὐτοῖς ἦπιοι καὶ πρᾶοι ἐγίνοντο φιλο-
φρονούμενοί τε αὐτοὺς καὶ δεξιούμε-
νοι διασφύζοντες, καὶ κατὰ διαδοχὴν
15 ἐκ τύπου εἰς τύπον παραπέμποντες
καὶ ἀβλαβεῖς διατηρεῖσθαι καὶ ἀδια-
λείπτους δαπάνης ἀλλήλους παρεγ-
γνώμενοι, ὥς εἴ γε δι' ἀμέλειαν τοῦ
ὑποδεχομένου συμβαίῃ τὸν ξένον
20 βλαβῆναι, πόλεμον καὶ ἐκείνου ὁ
τοῦτον παραθέμενος ἐκίνει, ἀντὶ πί-
στεως σεβασμίας ἡγούμενος τοῦ ξέ-
νου τὴν ἐκδίχσιν.

1. 2. γενομένης πολλ. ἀπὸ σκλ. **AER** || πολλάκις
V || ἀπο **FV**

2. ἐποίησεν **VAER** || 3. ὑπεκείνων **V** || 4. ὑπο-
μείνοντας **A** ?

6—10. **AER**-ben ekként hangzik : Ἦσαν δέ
φιλόξενα εἰς ὑπερβολὴν τὰ τῶν σκλάβων φῦλα
[φύλα **ER**]· τὴν δέ τοιαύτην φιλοξενίαν οὐδὲ νῦν
καταλιπεῖν ἠθέλησαν, ἀλλ' ἔχουσιν ὁμοίως || οἰκοῦδ'
ὅπως **V**

8. σκλάβων **V** || φύλα **FV** || 9. οὐδὲ **V**

11. ἐπιξενουμένοις **V** || 11. 12. ἐναντοῖς **V** || 12. ἦπιοι
καὶ **F**, ἦπιοι καὶ **V**, hiányzik **AER**-ben || πρᾶοι **V**

13. -μενοι τε **VA** || αὖ **F** || 14. διασφύζοντες itt
hiányzik **AER**-ben || καταδιαδοχὴν **FVAR**

azt, hogy a rómaiaknak nem kelle
többé aggódniok a szlávok sokszori
lázongása miatt, pedig régentén ré-
szökről sok zaklatást és háborúidőket
szenvedtek volt el.

101. Vala a szláv törzseknek ven-
dégszeretése, ha szabad úgy kifejez-
nem magamat, telhetetlen, s e szoká-
sukkal még máig sem hagytak fel,
meg van az náluk, mint régen.

102. A kit t. i. vendégökül láttak
maguknál, azzal szemben előzékenyek
és szívesek voltak s elborították a ba-
rátság és tisztelet jeleivel, s házról-
házra, helységről-helysége adták,
ügyelve, hogy bántódása ne essék,
és szüntelenül biztatva egymást pa-
zarló vendéglésre, olyannyira, hogy
ha a házigazda anyag gondoskodása
a vendéget sértette, az, ki annak há-
zába vezette volt, amaz ellen háború-
ságot indított, mert szent kötelességé-
nek tartotta a vendéget megboszulni.

15. παραπέμποντές τε καὶ διασφύζοντες **AER**

16. καὶ ἀβλ. διατηρ. hiányzik **AER**-ben

17. δαπάνας παρέχοντες **AER** || ἀλλήλους τὲ
AER || παρεγγ. καὶ παραινοῦντες ἀβλαβῆ τὸν
ξενοδοχοῦμενον [ξενοδοχούμενον **E**] διασῶσαι
[διασάσαι **R**] **AER** || 18. ἀσειγε **V** || δι' ἀμέλειαν **F**,
διαμέλειαν **VA**

19. 20. τὸν ξ. βλαβ. συνέβη **AER** || 20. 21. πόλε-
μον ἐκίνει κατὰ τοῦ προλαβόντος [παραλαβόντος
ER] αὐτὸν ὁ τοῦτον παραδούς [παραδοῦς **E**]
AER || κατεκείνον **V**

21. ἀντιπίστεως **FV**

22. σεβασμίους **E** || 22. 23. τὴν τοῦ ξένου ἐκδί-
χσιν λογιζόμενος **AER**

Meursius
105. §.

103. Ἐδόκει δὲ αὐτοῖς καὶ ἕτερον
συμπαθέστερόν ποτε εἶναι τοὺς γὰρ
ἐν αἰχμαλωσίᾳ παρ' αὐτῶν λαμβαν-
ομένους οὐκ ἀορίστως, ἕως ἂν βού-
λωνται, πρὸς δουλείαν κατεῖχον, ἀλλὰ
μᾶλλον ἐν τῇ γνώμῃ τῶν αἰχμαλώ-
των ἐποιοῦν, ὁρίζοντες αὐτοῖς ῥητόν
τινα τῆς δουλείας χρόνον, ἵνα μετὰ
τοῦτον τὸν ὁρισθέντα χρόνον, εἰάν
10 θέλωσιν ἐν τοῖς ἰδίῳις ἀναχωρεῖν
μετὰ τινος ὁρισμένου μισθοῦ, ἢ εἰάν
βούλωνται παρ' αὐτοῖς εἶναι, μένειν
ἐλευθέρους καὶ φίλους.

106. §.

104. Ἐσωφρόνουν δὲ καὶ αἱ θή-
λειαι αὐτῶν μάλιστα κραταιῶς, ὥστε
15 τὰς πολλὰς αὐτῶν τὴν τῶν ἰδίων ἀν-
δρῶν τελευτήν ἰδίαν ἡγεῖσθαι καὶ
ἀποπνίγειν ἑαυτάς, μὴ δυναμένας φέ-
ρειν τὴν ἐν χηρείᾳ ζωὴν.

107. §.

105. Ἐχρῶντο δὲ δαπάνῃ κέγχρω,
μάλιστα ἐφίλουν δὲ καὶ ὀλιγαρχίαν,
δυσχερῶς φέροντες τοὺς ἄλλους τῆς

103. Egy másik tulajdonságuk azon-
ban — úgy látszott — rokonszenve-
sebb volt: a kiket t. i. hadi fog-
lyaikká tettek, azokat, ha csak akar-
ták, nem tartották vissza határtalan
időre szolgálknak, hanem ezt inkább
a hadi foglyok akaratára bízák; mert
kitűztek nekik bizonyos, velök előre
tudatott szolgálati időt, hogy ezen
megállapított idő után kiki, ha akarta,
bizonyos kirótt váltságdíj mellett ott-
honába térhessen vissza, vagy pedig,
ha köztük akart élni, mint szabad
ember és barátjuk maradhasson ná-
luk.

104. Szerfelett nagy hitvesi hűség
jellemozte nőiket, annyira, hogy sok
asszony a férje halálát egyúttal a
maga halálának tekintette és magát
elemészté, mert nem gondolta öz-
vegyi életét elviselhetni.

105. Élők a köles vala, azonban
nagyon is kevésbé érték be és nehéz
kedvvel végezték a földműveléssel járó

1. ἕτερον V || 2. ποτὲ συμπαθέστερον AER ||
-ρον ποτὲ FV || τοὺς V

3. παρ' αὐτῶν V, hiányzik ER-ben || 3. 4. κρα-
τουμένους AER || 4. οὐκαορίστως V || 4. 5. ἕως
ἂν βούλωνται] οὐδὲ διὰ παντὸς [διαπαντὸς AR]
AER

5. πρὸς V || δουλείαν A

7. ἐποιοῦν V, ἀνecίθουν AER || ὁρ. — 8. χρό-
νον] ὁρισμένον τινὰ χρόνον τῆς δουλείας τιθέντες
αὐτοῖς AER || ὁρίζοντες V

7. 8. ῥητόν τινὰ F, ῥητόν τινὰ V, ῥητόν τινὰ
Meursius || 8. τῆς V || μετὰ V

9. τοῦτον] τὸ παρελθεῖν AER || ὁρισθέντα V

10. ἀναχωρεῖν V

11. συμφωνηθέντος μισθοῦ A, μισθοῦ συμφω-
νηθέντος ER || 12. παρ' αὐτοῖς V || εἶναι] μέναι?

14. δε V || 14. 15. γυναῖκες AE, γύναικες R ||
αὐ F || μάλιστα κραταιῶς] ὑπερβαλλόντως AER

16. αὐτῶν F || ἰδίων ἀνδρῶν] ἀνδρῶν αὐτῶν AER

17. ἴδιον AER || λογίζεσθαι θάνατον AER

18. μηδυναμένας V || 19. ἐν χηρείᾳ AER

20. Ἐχρῶν τοδὲ V, ἐχρῶν τοδὲ R, ἐχθρῶν τὸ
δὲ E || κέγχρω F || 21. ὀλιγαρχίαν (így!) ER

22. δυσκόλως AER || τῆς V

γεωργίας πόρους, διὰ τὸ ἐλευθεριω-
τέραν μᾶλλον φιλεῖν αὐτὰ τὴν δια-
γωγὴν ποιεῖσθαι καὶ ἄπορον, ἢ σὺν
πολλῷ κόπῳ πολυτέλειαν βρωμάτων
5 ἢ χρημάτων ἐπικτιζεσθαι.

Meursius
108. §.

106. Ὡπλίζοντο δὲ ποτε μικροῖς
ἀκοντίοις ἤγουν ῥηκταρίοις, δυσὶν
ἑκαστος ἀνὴρ, τινὲς δὲ καὶ σκουτα-
ρίοις μεγάλοις ἐπιμήκεσιν, οἷον θυ-
10 ρεοῖς. ἐκέχρηντο δὲ καὶ τόξοις ξυλί-
νοις, καὶ σαγίτας εἶχον κεχρισμένας
φαρμάκῳ, ὃ πέρ ἐστιν ἐνεργητικόν,
ἐὰν μὴ ὁ λαβὼν τὴν πληγὴν ἢ θηρια-
κὴν πίη, ἢ καὶ ἕτερον βοήθημα ἀντι-
15 φάρμακον, ἢ καὶ παρευθὺ περικόψη
τὴν πληγὴν, πρὸς τὸ μὴ διαδραμεῖν.
πάντως γὰρ ἂν καὶ τὸ ὅλον σῶμα
ἀπόλλυται.

107. Καὶ δασέσι καὶ δυσβάτοις
20 οἰκεῖν καὶ καταφεύγειν φιλοῦσιν.

1—5. διὰ τὸ — ἐπικτιζεσθαι] διὰ τὸ [διατὸ **A**]
ἀγαπᾶν αὐτοὺς τὴν ἐλευθ. διαγωγ. καὶ ἄπορον οὐ
γὰρ ἤθελον [ἤθελον **R**] σὺν πολλῷ [συμπολλῷ **R**]
κόπῳ πολυτ. βρ. ἢ [ῥ **R**] χρ. ἐπικτᾶσθαι [ἐπικτασθαι
A] **AER** || διατὸ **V** || ἐλευθεριωτέραν **V** || σὺν **V**

6. ὥπλίζοντο **E** || ποτε **FV** || 7. ἀκοντίοις ἤγουν
hiányzik **AER**-ben || ῥηκταρίοις **AER**

9. μεγάλους καὶ **AER** || 9. 10. οἷον θυρ. hiányzik
AER-ben

11. σαγίτας **AER** || εἶχον **V** || κεχρισμένας
R-ben; **E**-ben κεχρισμένας-ra javított a másod-
dik kéz

12. ὃπέρ **F**, ὃπέρ ἐστιν **A**, ὃπερ ἐστιν **V**,
ὃπερ ἐστιν **ER** || ἀναιρετικὸν **AER**

13. μὴ **V** || ὁ λαβὼν τὴν πλ.] ὁ πληγεὶς **AER** ||
θηριακὴν **V**

másféle munkákat; inkább szeretének
t. i. szabadabban és munka nélkül
élni, mintsem nehéz fáradság árán
bőven elesésre és pénzre szert tenni.

106. Fegyverök valamikor a lándsa,
illetőleg gerely volt, s ilyent a férfi
kettőt hordott; némelyeknek azonban
hosszúkás nagy pajzsuk is volt, az
ú. n. ajtópajzs. Használtak még fanyi-
lakat is s oly méreggel kenték meg
nyilaikat, mely hatékony volt, hacsak
a megsebzett valami gyógyító vene-
réket nem ivott vagy más valamely
ellenorvosságot, vagy nyomban ki nem
vágta a sebet, hogy a méreg el ne
keveredjék, mert ily esetben az egész
test végképpen elpusztul vala.

107. Sűrű és nehezen megközelít-
hető helyeken lakozának és mene-
külni is oda szerettek.

14. πυν **E**, πυν (!) **R** || καὶ hiányzik **AER**-
ben || ἕτερον **V** || βοήθημα hiányzik **AER**-ben ||
14. 15. ἀντὶ φάρμακον **R** || 15. ἢ καὶ παρ. — ἀπόλλυται
hiányzik **E**-ben, **R**-ben || καὶ hiányzik **A**-ban ||
παρ. γυρόθεν διακόψη **A** || περικόψη **V** (η vaka-
rás helyén)

16. πρὸς **V** || μὴ **V** || διαδραμεῖν τὸ φάρμακον
A || 17. πάντως — ἀπόλλυται hiányzik **A**-ban ||
ἀπόλλυται Meursius, ἀπώλνται **FV** || 106. és
107. paragrafusok között tán kimaradt több-
kevesebb, mi URBICIUS-nál volna megtalál-
ható

19. 20. **AER**-ben ekként hangzik: ἀγαπᾶσι δὲ
καὶ δυσβάτοις τοποῖς καὶ δασέσιν οἰκεῖν καὶ κατα-
φεύγειν

Meursius
109. §.

108. Ὅπως δὲ κατ' αὐτῶν ἐποιοῦντο
τὰς ἐπιδρομὰς καὶ ἐφόδους Ῥωμαῖοι,
τότε διηγησάμην ἔμπροσθεν ἐν τῇ
περὶ ἀδοκίμων ἐφόδων διατά-
5 ξει, ἵνα καὶ αὐτός, ὁ στρατηγέ, εἰ καὶ
μὴ κατ' αὐτῶν νῦν, ἀλλ' ἢ κατὰ τῶν
ὁμοίων αὐτῶν, ἢ κατὰ ἐτέρων βαρ-
βάρων ποιοῦμενος ἀδοκίμους ἐφό-
δους, εἴ γε ἄρα χρήσιμόν τι ἐκ τῆς
10 διατυπώσεως ἐξείνης εὐρεθῇ, ἔχῃς
καὶ τοῦτο ἐξ ἐτοίμου πρὸς τὴν δέου-
σαν χρεῖαν, ὥς προγεγυμνασμένον.

110. §. 109. Ἐπειδὴ δὲ διαφόρων ἐθνικῶν
παρατάξεων τε καὶ διαθέσεων ἐμνη-
15 μονεύσαμεν, φέρε λοιπὸν καὶ τοῖς
νῦν ἐνοχλοῦντος τῇ Ῥωμαϊκῇ ἡμῶν
πολιτείᾳ ἔθνους τῶν Σαρακηνῶν ἐπι-
μνησθῆμεν κατὰ δύναν, ὅπως τε
ἔχουσι φύσεως καὶ ὅπως τοῖς τε
20 ὅπλοις ἐν ταῖς ἐκστρατεῖαις χρῶνται
καὶ τοῖς ἐπιτηδεύμασι, καὶ ὥς ἂν

108. Hogy miként támadták meg
őket, miként csaptak rájuk a rómaiak,
azt már fenn *A váratlanul tett tá-
madásokról* cz. fejezetben fejtettem
ki, azon célból, hogy te, hadvezér,
ha jelenleg nem is ellenők, hanem
hosszújuk hasonló fajú, vagy más ide-
gen népek ellen teszed meg váratla-
nul intézett támadásaidat, abban az
esetben, ha az említett fejtegetésben
valami hasznavehetőre bukkannál, azt
előre gyakorlat tárgyává téve szük-
ség idején felkészülve légy.

109. Minthogy már a különféle
nemzetbeliek parataxisáról és néptu-
lajdonságairól megemlékezénk, vége-
zetül hadd emlékezzünk meg tehet-
ségünk szerint a szaraczén népről is,
mely jelenleg a római birodalmat
nyugtalanságba ejti, — hogy milyen a
természete, hogy táborban minő fegy-
vereket használ és milyenek a szo-

1. κατὰ αὐτῶν **FER**, καταντῶν **V** || ἐποι-
οῦντο **V**

4. A XVII. fejezetben || περὶ ἀδοκίμων ἐφο-
δων **V**

5. καὶ **V** || 5. 6. καὶ μὴ **V** || 6. καταντῶν **V** ||
"λλῇ **F**, ἀλλῇ **V** || κατὰ **V**

7. αὐτῶν **V**, αὐτοῖς **ER** || κατὰ **V** || 8. ἀδοκί-
μοις **E**

8. 9. ἐφόδους **V**

9. εἰ[γε] **AER** || ἄρα **V** || 9. 10. εὐρεθῇ [εὐρεθεῖ
ER] χρήσιμόν [χρήσιμόν **R**] τι ἐκ τ. διατ. ἐκ. **AER** ||
χρήσιμον τι **V** || τῆς **V** || ἔχεις **ER**

11. τοῦτο **R** || ἐξετοίμου **V** || πρὸς **V** || 11. 12.
δεουσιν **V**, ἀπαιτοῦσαν **AER** || A 109. paragrafus-
tól a 141. paragrafus végéig terjedő rész **F**

A magyar honfoglalás kútfoi.

codexben más kéztől a 404. és 406. levele-
ken is áll, alig más variáns lectionokkal ilyen
címmel: *λέοντος ἐν χῶ βασιλεῦ αἰω-
νίῳ βασιλέως ῥωμαίων πῶς δεῖ σα-
ρακηνοῖς μάχεσθαι*; ennek a résznek a
variánsait itt nem közöljük

13. Ἐπειδὴ δε **V** || ἐθνικῶν **V**

14. παρατάξεων τε **V** || διαθ. / ἐθῶν **AER**

15. φερε **V**, φερὲ **A**

17. των **V** || σαρακηνῶν **ER** || 17. 18. ἐμνη-
σθῶμεν **E**

18. καταδύναν **FVR** || τὲ **VER**

19. τε hiányzik **AER**-ben

21. ἐπιτηδεύμασι **V**, ἐπιτηδεύμασιν **A** || πῶς
AER || 21. 58. l. 1. ἂν εἴη δέον] ἐστὶ πρόπον **AER**

εἰη δέον κατ' αὐτῶν ἀνθοπλίξασθαι
τε καὶ ἀντιστρατεύεσθαι, καὶ τὰς ἐκ
τούτων ἐγχειρήσεις ποιεῖσθαι.

Meursius
III. §.

110. Σαρακηνοὶ μὲν οὖν Ἀραβὲς
5 εἰσι τὸ γένος παρὰ τὴν εἰσοδὸν τῆς
εὐδαίμονος Ἀραβίας ποτὲ κείμενον,
τῷ χρόνῳ δὲ καὶ πρὸς τὴν Συρίαν
καὶ Παλαιστίνην διασπαρύν, πρῶτα
μὲν οἶον μετοικίας χάριν, ὕστερον
10 δέ, ὅτε τῆς αὐτῶν δεισιδαιμονίας ἐγένετο
ἀρχηγὸς Μονχούμετ, καὶ ὅπλοις
κρατοῦντες τῶν τε εἰρημένων ἐπαρχιῶν,
καὶ δι' καὶ Μεσοποταμίας καὶ
Αἰγύπτου καὶ τῶν ἄλλων χωρῶν,
15 ἅπερ αὐτοῖς ὁ καιρὸς τῆς Ῥωμαϊκῆς
ἀπὸ Περσῶν χώραν ἔδωκε κατασχεῖν.

112. §. III. Εἰσὶ δὲ περὶ μὲν τὸ θεῖον
δοκοῦντες εὐσεβεῖν, βλασφημίαν δὲ
τὴν αὐτῶν δοκοῦσαν εὐσέβειαν ἀπο-
20 δεικνύντες, οἷς Χριστὸν μὲν τὸν ἀλη-
θινὸν Θεὸν καὶ τοῦ κόσμου σωτῆρα
καλεῖν Θεὸν οὐκ ἀνέχονται, παντὸς
δὲ καὶ κακοῦ ἔργου τὸν Θεὸν εἶναι

kásai, hogy miként kell ellene fel-
fegyverkezni, vele ellenháborút foly-
tatni, és az ebből eredő hadművele-
teket mily módon megcselekedni?

110. E szaraczénok arabok nemze-
tiségökre nézve, s ez valamikor bol-
dog Arábiának bejárásánál volt ho-
nos, idővel Szíria és Palesztina felé
terjeszkedett, kezdetben csak zsellér-
ség módjára, később azonban, midőn
vallásuknak Mohamed személyében
alapítója támadt, fegyveres erővel is
birtokba vették az említett eparchiá-
kat, majd Mesopotamiát és Egypto-
mot s a többi tartományokat, a miket
csak a római birodalomból a persák-
tól kezdve országul az idők sora bir-
tokukba juttatott.

III. Midőn az istenség iránt jám-
boraknak teszik magukat, a látszó-
lag istenfélők istenkáromlókká válnak,
mert Krisztust, az igaz Istent és a
világ megváltóját Istennek bátorkod-
nak nevezni, mindazonáltal feltétele-
zik azt, hogy minden rossz cseleke-

1. καταντῶν V || 1. 2. ἀντιστρατεύεσθαι τε καὶ
ἀνθοπλίξασθαι AER

2. 3. ἐκ τούτων] κατ' αὐτῶν AER || ποιῆσθαι
FV

4. Ehhez a §-hoz V-ben a lapszélén περὶ
σαρακηνῶν áll || 4. 5. ἄραβες εἰσὶ FVER || 5. τὸ
γένος, ἔθνος AER || παρα V

6. ποτε R || κείμενον FV || 8. παλαιστίνην E ||
9. οἶον V, ὥς AER || μετ. χάριν] μέτοικοι AER

10. 11. ὅτε ἀρχηγὸς ἐγένετο τῆς αὐτῶν κακοδαι-
μονίας AER

11. καὶ δι' ER-ben

14. χώρων V

16. ἀπο V || περσῶν ἐρμώσεως AER-ben

17. 18. AER-ben: δοκοῦσι δὲ εὐσεβεῖν μὲν περὶ
τὸ θεῖον || περὶ V || 18. 19. AER-ben: βλασφ. δὲ
ἀποδεικνύουσι [-σιν A] τὴν δοκοῦσαν αὐτῶν εὐσέ-
βειαν || εὐσεβειαν V || ἀποδεικνύντες V, ἀποδει-
κνύντες F || 20. οἷς] διότι AER

22. οὐκ ἀνέχονται V || ἀνέχοντες ER || πάντως
AER

23. δε V

αἴτιον ὑποτίθενται, καὶ πολέμοις χαί-
ρειν λέγουσι τὸν Θεόν, τὸν διασκορ-
πίζοντα ἔθνη τὰ τοὺς πολέμους θέ-
λοντα καὶ τοὺς οἰκείους δὲ νόμους
5 ἀπαράβατους φυλάττουσι τὴν σάρκα
λιπαίνοντες καὶ ψυχὴν ἀτιμάζοντες.
τῇ οὖν τοιαύτῃ δυσσεβείᾳ διὰ τῆς
ἡμῶν εὐσεβείας τε καὶ ὀρθοδόξου πί-
στεως ἀντιμαχόμενοι καὶ τοὺς Θεοὺς
10 νόμους καὶ τοὺς πολιτικούς πολλῶ
μᾶλλον ἀπαράβατους διαφυλάττοντες
κατ' αὐτῶν ἀντιστρατευόμεθα.

Meursius
113. §.

112. Χρῶνται δὲ καμήλοις, τοῖς
ἀχθοφόροις αὐτῶν, ἀντὶ ἀμαξῶν καὶ
15 ὑποζυγίων, ὅνοις καὶ ἡμιόνοις· καὶ
τυμπάνοις δὲ καὶ κυμβάλοις ἐν ταῖς
παρατάξεσιν, ἐν οἷς τοὺς οἰκείους ἵπ-
πους ἐθίζουσι. διὰ δὲ τοιούτων κτύπων
καὶ ἤχων τοὺς ἵππους τῶν ἀντιπολε-
20 μούντων αὐτοῖς ταρασσόντες τρέπου-
σιν εἰς φυγὴν. ἀλλὰ καὶ τῶν καμήλων
ἡ θέα ὁμοίως τοὺς ἀσυνήθεις ἵππους
ἐκφοβεῖ καὶ ταραττεῖ, καὶ πρόσω βαί-
νειν οὐκ ἔῃ.

114. §. 113. Τὰς δὲ τοιαύτας τῶν τε κα-

detnek Isten az okozója, s állítják,
hogy Isten, ki pedig a háborút akaró
nemzeteket világgá szórja, a hábo-
rúban örömet találja; a maguk tör-
vényeit áthághatatlanoknak tartják,
testöket hizlalják, lelköket lealjasít-
ják. Ilyen istentelenséggel tehát isten-
félelmünknek és igazhittű vallásunknak
parancsolatjából harczra kelve s az
isteni és állami törvényeket jóvalta
inkább meg nem szeghetőknak tartva
ellenők háborúba indulunk.

112. Használják a tevéket, e teher-
hordóikat, szekerek és vontató bar-
mok helyében, — szamarakat és ösz-
vért; ellenség előtt dobokat és réz-
tányérokat verdesnek s ahhoz az ő
lovaik szoktatva vannak. Az efféle
verdeséstől és lármától ellenfeleiknek
lovai megbokrosodnak s futásnak
erednek. Nemkülönben a tevék szo-
katlan látása is megriasztja, megva-
dítja a lovakat és okozza, hogy előre
nem mennek.

113. Ezt a tevé és baromvonalat

1. 2. ὑποτ.] λέγουσι [-σιν A] AER || λέγουσι]
ὑποτίθενται AER

3. τὰ ἔθνη τὰ ER || 3. 4. θέλοντα V

5. φυλάττουσιν A

6. ἀτιμάζοντες V || 7. τὴν οὖν τοιαύτην ER ||
δυσσεβείᾳ V, δυσσεβείαν ER || δια V

8. τὲ VER

11. ἀπαράβατους V || διαφυλάττοντες V, φυλάτ-
τοντες ER || 12. καταντῶν V

13. δε V || καμήλοις E, de η-ból javította a
második kéz || 13. 14. τοῖς ἀχθοφ. αὐτῶν] ἐν ταῖς

ὑπηρεσίαις αὐτῶν AER || ἀντι V, καὶ ἀντι A, καὶ
ὅτι ER || ἀμαξῶν V

15. ὑποζυγίων ER || 16. δε V

18. ἐθίζουσιν AER, ἐθίζουσιν V || διαδὲ V

19. ἤχων V || 20. ταρασσόντες V-ben javítás
után, nyilván παρατάσσοντες-ből

21. ἀλλὰ καὶ V, ἀλλὰ καὶ R || 22. ἀσυνήθεις V,
ἀσυνήθους A

23. ταραττεῖ ER || ἐμφορθεῖν AER || 23. 24.
προβαίνειν AER || οὐκέτ V, οἱ συγχωρεῖ AER

25. δε V

μήλων καὶ τῶν ὑποζυγίων ἀποσκευὰς
καὶ εἰς πλήθους πολλάκις φαντασίαν
χρῶνται, μέσον μὲν τοῦ στρατιωτι-
κοῦ πλήθους αὐτὰς καθιστῶντες,
5 πυκνὰ δὲ φλάμουλα ἄνωθεν αὐτῶν
ἐφιστῶντες, ὥς δοκεῖν στρατιωτῶν
εἶναι πλήθος τῶν ἐκείνων ὄχλον.

Meursius 114. Θερμοὶ δὲ εἰσι τὴν κρᾶσιν
115. §. ἐν τοιούτῳ κλίματι θερμῷ κατοί-
10 κοῦντες.

115. Χρῶνται δὲ καὶ πεζικῇ στρα-
τιᾷ, Αἰθίοψι (φασί), γυμνοῖς
ὄπλων ἔμπροσθεν τῶν καβαλλαρίων
παραταττομένοις, οἷον ψιλοῖς. τόξα
15 γὰρ φέροντες, καὶ τούτοις χρώμενοι,
δυσάντητοι δοκοῦσι τοῖς ἐπερχομένοις.

116. §. 116. Τοὺς δὲ πεζοὺς αὐτῶν φέρου-
σιν ἢ ἐφ' ἑπλῶν ἰδίῳ ὀχουμένους,
ἢ ὀπισθεν τῶν καβαλλαρίων καθη-
20 μένους, ὅτε πλησίον τῆς αὐτῶν χώρας
ἐστὶν ἢ ἐκστρατεία αὐτῶν. χρῶνται
δὲ ὄπλοις καὶ οἱ καβαλλάριοι τόξοις
καὶ σπαθίοις, κονταρίοις καὶ σκον-
ταρίοις καὶ πελέκεσι καὶ πανοπλίαν
25 γὰρ φοροῦσιν, οἷον λωρήκια καὶ κλι-

sokszor azért viszik magukkal, hogy
sokaknak lássanak; haderejök köze-
pében állítják azt fel, és sűrűn zász-
lókkal látják el, hogy e tömeget
nagy számú katonaságnak tartsák.

114. Lakozván meleg éghajlat alatt,
heves a természetök.

115. Egy tőlük æthiopiaiaknak ne-
vezett gyalog hadoszlopuk is van;
ezeket a lovasok sorai előtt nem
fegyverben állítják fel, s ezek megfe-
lelnek a mi *psilosainknak*.¹ Ijjaik
vannak t. i., minél fogva támadóik
komoly ellenfélnek tartják.

116. Gyalog harczoló katonáikat
úgy vonultatják háborúba, hogy vagy
külön lovaik hátán mennek, vagy a
lovasság mögött helyezkednek el ab-
ban az esetben, ha országuk közelé-
ben folyik a háború. Fegyvere a lo-
vasságnak is az íjj, továbbá a kard,
lándsa, paizs és bárd; öltenek így
tehát nehéz vértzetet is magukra,

2. φαντασίαν πολλάκις ER || 3. ἐπάγονται ER
5. δε V || αἶ F || 6. ἐφιστῶντες V || ὥστε
AER || 7. πλήθος εἶναι ER || τὸν AER
8. Θερμοὶ V || δέεσι V, δὲ εἰσὶν ER || κρᾶσιν
Meursius, κρᾶσιν V, κρᾶσιν FAER
9. θερμὰ ER
11. Χρῶνται V || δε V || πεζικῇ V || στρατία
FV || 12. αἰθίοψιν A || φασὶν V, hiányzik AER-ben

13. ὄπλοις A || ἐμπροσῆ F
16. δυσανήτοι AER || ἐπερχομένοις V
17. αἶ F
18. ἐφίπων V, ἐφίπων R
21. αἶ F
24. 25. καὶ πανοπλίαν γὰρ hiányzik AER-ben
25. φοροῦσι δὲ AR, φοροῦσιν δὲ E? || οἷον
καὶ AER || λωρήκια F, λωρήκια V

¹ A görög ψιλός (= csupasz)-ok felfegyverzését a VI. fej. 26. §-ában írja le BÖLCS LEO.

βάνια καὶ κασσίδας καὶ ποδόψελλα
καὶ χειρόψελλα καὶ εἴ τι ἕτερον κατὰ
τὸν Ῥωμαϊκὸν τρόπον, τὰς δὲ ζώνας
αὐτῶν καὶ τοὺς χαλινοὺς καὶ τὰ σπα-
5 θία ἀργύρῳ ποικίλλουσι φιλοτιμότε-
ρον.

Meursius
117. §.

117. Οὐτε δὲ διώκοντες, οὐτε διω-
κόμενοι λύνουσι τὴν τάξιν αὐτῶν, εἰ
δὲ συμβῇ αὐτὴν λυθῆναι δι' ἑαυτῶν,
10 ἀσύστατοι καὶ ἀνεπίστροφοι γινόμε-
νοι μόνον τὸ σωθῆναι ἐλαύνουσι.

118. §.

118. Θρασεῖς μὲν γάρ εἰσι νικᾶν
ἐλπίζοντες, δειλοὶ δὲ λίαν ἀπειπόντες
τῆς νίκης, ὥς ἀπὸ Θεοῦ γὰρ τὸ πᾶν,
15 εἰ καὶ κακὸν εἶη, λέγοντες εἶναι, εἰ
συμβῇ αὐτοὺς ἐναντίον τι παθεῖν,
ὥς ἀπὸ Θεοῦ ὀριζομένου οὐκ ἀντι-
πίπτουσιν, ἀλλὰ τῇ προσβολῇ σφα-
λέντες χαλῶσι τὸν τόνον. ὑπηγολοῖ δὲ
20 εἰσι, καὶ διὰ τοῦτο τὰς νυκτομαχίας
φοβούμενοι, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἐπιτη-

úgy mint: pánczélinget, mellvértet,
érczsisakot, láb és karvértet, s alka-
lom adtán egyebet is, miként a ró-
maiak; de kardszíjaikat, kantárszárai-
kat és kardjaikat azoknál fényűzőbben
ezüsttel diszesítik.

117. Akár üldöznek, akár üldöztet-
nek, nem bontják meg soraik rend-
jét; de ha történetesen maguk bont-
ják meg, nem lévén egyesíthetők és
rendekbe visszatagolhatók, csakis me-
nekülésöket szorgalmazzák.

118. Mert bátrak ők, ha győzni
remélnek, de felette kishitűek, ha a
győzelemről le kell mondaniok; ők
t. i. azt hangoztatják, hogy minden,
tehát a rossz is, Istentől származik,
ennélfogva, ha történetesen rájuk nézve
valami balul végződik, ők a szeren-
csétlenséggel nem küzdenek meg,
minthogy Isten rendelkezéséből érte az
őket, hanem ha támadásukkal kudar-

1. κασσίδας V || 2. χειροψῆ V || ἕτερον V
3. Ῥωμαϊκῶν? vagy τῶπον helyett τύπον? ||
τας V || ζώνας ER || 4. ἀδ F
5. κατακοσμοῦσι AER || φιλοτιμότερον V-ben
φιλοτιμώτερον-ból javítottatott
7. Οὐτε] οὕτως ER || δε V || οὕτως ER
8. οὐ λύνουσι ER
9. αὐτὴν V || διεαυτῶν V, hiányzik AER-ben
11. μόνον Vári, μόνον a kodexek-ben || τῷ
ER, τοῦ A || ἐλαύνουσιν FA
12. μὲν V || γὰρ εἰσι FVER || 12. 13. τὴν νίκην
ἀνελπίσαντες AER || 13. ἐλπίζοντες V || δε V
14. ἀπο V || τὸ πᾶν, εἰ καὶ κακὸν εἶη] καὶ τὰ
[κατὰ R] κακὰ AER

15. λέγοντες V, κρίνοντες AER
16. ἀδ F, hiányzik ER-ben || τί FVER ||
17. ἀπο V || ὀριζομένῳ F, ὀριζομένῳ V, ὀριζομέ-
νον Meursius || 17. 18. οὐκ ἀποπίπτουσιν [ἀντι-
πίπτουσιν E, ἀντιπίπτουσιν R] ὥς ἀπὸ (hiányzik
ER-ben) Θεοῦ ὀριζομένου AER || οὐκ ἀντι-
πίπτουσιν V
18. ἀλλ' ἐν τῇ AER || προσβολῇ V || ἀπο-
σφαλέντες ER
19. χαλ. τὸν τόνον] τὴν ὀρμὴν αὐτῶν ὑποχαλῶ-
σιν AER || ἐπινώδεις AER
20. εἰσιν A || καὶ V || διατοῦτο FVR
21. φοβοῦνται ER || ἐνανταῖς ἐπιτηδεύματα V

δεύματα μάλιστα, ὅτ' ἂν ἐν ἀλλοτριᾷ
 ἐαυτῶν γῇ κατατρέχουσι, διόπερ ἢ εἰς
 ὄχυροὺς τόπους ἀναχωροῦσι, κακεῖ
 τῆς νυκτὸς ποιοῦνται τὴν φυλακίν,
 5 ἢ περιφράττουσιν ἀσφαλῶς τὸ στρα-
 τόπεδον αὐτῶν, ὥστε μὴ ἐπιβουλεύε-
 σθαι ταῖς νυκτεριναῖς τῶν ἐναντίων
 προσβολαῖς.

Meursius 119. §. 119. Τετράγωνον δὲ καὶ ἐπιμήκη
 10 ποιοῦνται τὴν οἰκείαν παράταξιν
 ἀσφαλεστέραν καὶ ῥαδίως λυθῆναι
 μὴ δυναμένην ἐν ταῖς τῶν ἀντιπαρα-
 ταττομένων προσβολαῖς.

120. §. 120. Ταύτη δὲ χρῶνται καὶ ἐν ταῖς
 15 πορείαις, καὶ ἐν ταῖς συστάσεσι τῆς
 μάχης, ὥς ἐπὶ πολὺν δὲ Ῥωμαίους
 μιμοῦνται, καὶ κατὰ τὰ ἄλλα σχή-
 ματα τῶν παρατάξεων τῇ πείρᾳ τῶν
 προσβολῶν οἷον ἐγγεγυμνασμένοι,
 20 καὶ ἐξ ὧν ἔπαθον παρὰ Ῥωμαίων
 δρᾶν καὶ αὐτῶν ἐπιτηδεύοντες.

czot vallottak, abban hagyják a dol-
 got. Álomszuszékok, miért is vona-
 kodnak éjjel harczolni s az ilyen
 időtájban kezdeni valamit, kivált, ha
 idegen földön portyáznak; ezért vagy
 erősített helyekre huzódnak vissza, és
 ott teszik meg az őket az éjszaka el-
 len óvó intézkedéseiket, vagy pedig
 táborukat biztos módon körülsánczol-
 ják, hogy az ellenségnek éjjeli tá-
 madásaitól mit se kelljen tartaniok.

119. Négyszögben és hosszúképpen
 állítják fel parataxisukat, hogy job-
 ban biztosítva legyen s az ellenfél tá-
 madása hamarosan meg ne bonthassa.

120. Ezt a harczalakzatot menete-
 lésekkor valamiként ütközet esetén is
 alkalmazzák, a mint hogy jobbára (s
 a parataxisok minden egyéb alakza-
 tára vonatkozólag) a rómaiakat utá-
 nozzák; hiszen támadásaik iskolájában
 mintegy gyakorlatra tettek szert, s így
 a mivel a rómaiak őket illették, azt ve-
 lők szemben ők is elkövetniiparkodnak.

1. ὅταν V || 2. ἐαυτῶν V, hiányzik AER-ben ||
 γῇ V || κατατρέχουσιν V, κατατρέχουσιν A, κατα-
 τρέχουσι ER || διόπερ E || ἢ hiányzik ER-ben

3. ἀναχωροῦσιν VA || κακεῖ V, καὶ ἐκεῖ AER

5. 6. ἢ τὸ στρατόπεδον αὐτῶν [αὐτὸν E] ἀσφα-
 λῶς περιφράττουσιν AER

6. ὅθ F || ἐπιβουλεύεσθαι V, ἐπὶ βουλεύεσθαι
 R || 7. νυκτερινῆς R

10. ἰδίαν AER

11. 12. καὶ μὴ δυν. ἐνδόλως διαλυθῆναι AER ||
 μὴ V

12. 13. ἀντιπαραταττομένων V, ἀντιπαρατασσο-
 μένων AER

14. Ταύτη δε V || 15. 16. συστάσεσι τῆς μάχης
 V, μάχαις AER

16. ἐπιπολὺν F, ἐπιπολὺν V, ἐπὶ τὸ πλεῖστον
 AER || 17. κατὰ V

18. τῇ πείρᾳ V || 19. προσβ.] πολέμων τῶν πρὸς
 τοὺς Ῥωμαίους AER || οἷον V, hiányzik AER-
 ben || ἐγγεγυμνασμένοι V

20. παρὰ V

21. ποιεῖν AER || καταντῶν V

Meursius
121. §.

121. Ἐν δὲ ταῖς παρατάξεσιν αὐ-
τῶν εὐμήχανοι καὶ σταθεροί, μὴ δὲ
διὰ τάχος προσβολῆς πτοούμενοι τοὺς
ἐπερχομένους, μήτε διὰ προσποιητὴν
5 ἀναβολὴν ἐκλυόμενοι.

122. §. 122. Προσμένονσι δὲ τῇ παρατά-
ξει φέροντες καὶ τὰς βολὰς μακρο-
θύμως πρὸς τοὺς θρασέως αὐτοῖς
ἐπερχομένους, καὶ ὅτ' αὖ τὸν τόγον
10 χαλάσαντα ἴδωσι τῶν ἀντιπολεμίων,
τότε διαναστάντες εὐτόνως μάχονται.

123. §. τοῦτο δὲ ποιοῦσιν οὐ μόνον ἐν πεζο-
μαχίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς κατὰ θάλασ-
σαν μάχαις, ἐκ χειρὸς ἀπὸ τῶν πλοίων
15 μαχόμενοι, καὶ μετὰ τὴν τῶν βαλλο-
μένων κατ' αὐτῶν ἀποπλήρωσιν, ἃ
σύσκουτα ποιοῦντες καρτεροῦσι, δε-
χόμενοι εὐθέως ἀνίστανται ἀθρόοι,
καὶ ἐκ χειρὸς τῆς μάχης ἀπάρχονται,
20 πρὸς οὓς εὐμηχάνως δεῖ προσβάλλειν αἰεί.

124. §. 123. Χρῶνται δὲ εὐβουλία καὶ κα-
ταστάσει πρὸς τὰς πολεμικὰς μεθό-
δους τῶν ἄλλων ἀπάντων ἐθνῶν

121. A csatában igen fortélyos ka-
tonák és helyt állnak, t. i. sem
gyorsan intézett támadással meg nem
rémítheti őket az ellen, sem színlelt
halogatással szétoszlásra nem bírhatja.

122. A parataxisal szemben meg-
állják a sarat, egykedvűen viselik el
t. i. bátor támadóiknak lövéseit; de
ha észreveszik, hogy az ellenségnek
harczheve lohad, feltüzélednek és kö-
römszakadásig harcolnak. És pedig
nem csak szárazföldi, hanem tengeri
csatáikban is így tesznek, a hajókon
is kézviadalba bocsátkozván; ha t. i.
az ellenség már megelégette a lövöl-
dözést (mely ellen pajzsaikból tető-
zetet alkotva védekeznek), nyomban
hozzálattnak ők, nem várt hévre ger-
jednek s kézi tusát kezdenek. Elle-
nők folyton agyafúrtan kell a táma-
dásokat intézni.

123. Ildomosságuk és az a mód,
melylyel háborúkbán el szoktak járni,
jobbnek tapasztaltatott, mint minden

1. δε V || 1. 2. ἀϋ F || 2. σταθεροί] γενναῖοι
AER || μήτε V, μήτε AR

3. δια FV || 3. 4. πτοούμενοι τ. ἐπ.] τ. ἐπ.
φοβούμενοι AER || 4. δια FV || ἐσχηματισμένους
AER

5. ἀναβ. καὶ ἐπέρθεσιν πολέμον ἐκλ. AER

6. ἐπομένονσι AER || δὲ ἐν τῇ AER

7. μακροθύμως φέροντες τὰς βολὰς AER

8. πρὸς V || 9. ὅταν V || τὸν τόγον] τὴν ὁρμὴν
αὐτῶν AER || 10. χαλάσαντα AER || ἴδωσιν A ||
τῶν ἀντ. hiányzik AER-ben || 11. διαναστάντες
V || εὐτ. καὶ γενναίως AER || μάχονται F; V-ben

is, de ott fiatalabb korra valló kéz μάχονται-ra
javította.

12. δε V

14. ἀπο V || 15. μετα [τὴν] V

15. 16. βαλλομένων V || 16. καταντῶν V || ἀπὸ
πλήρωσιν ER || ἅπαντα AER || 17. 18. [καρτεροῦσι]
δέχονται AER

19. ἐκ χειρὸς V

20. πρὸς V || εὐμηχάνως V

22. δε V, δὲ καὶ ER || εὐβουλία V

23. πρὸς V || 23. 24. ἐφόδους ER

24. ἀπάντων hiányzik ER-ben

δοκιμώτερον, εἰς παρα τε τῶν ὑποστρατήγων ἡμῶν πολλάκις αὐτοῖς προσβαλλόντων ἐρευνήσαντες ἀνεμάθομεν, καὶ δὴ καὶ ἐκ τῶν ἀνερχθέντων διηγήσεων τοῖς πρὸ ἡμῶν βασιλεῦσιν ἀνέγνωμεν, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ ἡμετέρου θειοτάτου πατρὸς πολλάκις κατ' αὐτῶν ἐκστρατεύσαντος ἀκηκόαμεν.

Meursius
125. §.

124. Λυπεῖ δὲ τοῦτο τὸ ἔθνος ψῦξις καὶ χειμῶν καὶ ὑετῶν ἐπιφοραί, διὸ καὶ ἐν τοιούτοις καιροῖς χρὴ τὰς κατ' αὐτῶν συμπλοκάς ποιεῖσθαι μᾶλλον ἢ ἐν εὐδαίαις. καὶ γὰρ καὶ
15 τὰ τόξα αὐτῶν ἀσθενῇ διὰ τὴν ὑγρότητα, καὶ τὸ ὅλον τοῦ σώματος αὐτῶν νωθρὸν διὰ τὸ ψυχρὸς εὐρεθήσεται. πολλάκις γὰρ ἐν ταῖς κατὰ τοὺς τοιούτους καιροὺς καταδρομαῖς
20 αὐτῶν καὶ ληστειαῖς καταλειφθέντες ἐπὶ Ῥωμαίων διεφθάρησαν.

126. §. 125. Χαίροντες οὖν ταῖς εὐδαίαις καὶ ταῖς θερμότεραις ὥραις τότε

más népé. Ezt hypostrategosaink révén, kik ellenök gyakran intéztek támadó háborút, s kiket ez irányban kikérdeztünk, tudtuk meg, kiolvastuk nemkülönben ama jelentésekből, melyeket uralkodó-elődeinkhez felterjesztettek volt, s hallottuk kivált Istenben megboldogult atyánktól, ki ellenök sokszorta vezetett volt hadat.

124. Hideg időjárás, zimankós és esős idő kedvét szegi ennek a nemzetnek. Éppen ezért inkább ilyen időkben kell az ellenök irányuló harczi műveleteket megtenni, mintsem jó időben; már csak azért is, mert íjjaiknak a levegő páratartalma miatt nincsen az a feszülő erejük, s egész testök a hidegtől megalél. Bezeg nem egyszer történt, hogy az ilyen időkben való portyázásaik és zsákmányolgatásaik alkalmával vesztőkben maradtak, s a rómaiak őket felapritották.

125. Mivel a szép és meleg időt kedvellik, ilyenkor gyülekeznek zász-

1. 2. ὑποστρατηγῶν **FV**
3. προσβαλλόντων **A** || 4. A második καὶ hiányzik **ER**-ben
4. 5. ἀνερχθέντων **ER**
5. προημῶν **V**
6. βασιλεῦσι **E**, βασιλεύσι **R** || ἀνέγνωμεν hiányzik **AER**-ben
7. παρὰ τοῦ **V** || ἡμετέρου **V**
8. καταντῶν **V**
10. 11. ψῦξις a **codexek**-ben, javítottam ||
11. χειμῶν **V** || ὑετῶν **E**, ὑετων **R** || ἐπιφοραί **V**

12. διο **V**, διὸ **A** || τοιούτοις] τοῖς **E**, τοῖς τοιούτοις **A**
13. καταντῶν **V**
14. ἐνευδαίαις **FVE** || A második καὶ hiányzik **ER**-ben || τοῖς **V** || 15. ἀδ **F** || δια **V**
16. [τοῦ] σῶμα **AE** || 17. ἀδ **F** || νωθρὸν **V** || δια **V** || ψυχρὸς **V**, ψύχρος **FER** || εὐρεθήσεται **AER**-ben ὑγρότητα-ra (16.) következik
18. κατὰ **V** || 19. ἐπιδρομαῖς **ER** || 20. καταλειφθέντες **AR**
21. ἰπο **V** || ἐπὶ τῶν **AER**

συλλέγονται, καὶ μάλιστα θέρους, καὶ κατὰ τὴν Ταρσὸν τῆς Κιλικίας τοῖς ἐγγωρίοις ἐνούμενοι τὴν ἐστρατείαν ποιοῦνται, τοὺς δ' ἄλλους καιροὺς μόνοι ἐκ Ταρσοῦ καὶ Ἀδανῶν καὶ τῶν ἄλλων τῆς Κιλικίας πολισμάτων τὰς κατὰ Ῥωμαίων ποιοῦνται καταδρομάς.

Meursius

127. §.

126. Χρὴ οὖν αὐτοῖς τότε προσβάλλειν, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν χειμῶνα ἐπὶ πραιδαν ἐξερχομένοις τοῦτο δὲ γενήσεται, εἰὰν τὰ στρατεύματα παραμείναντά που πλησίον ἀσυμφάνως, καὶ τὴν ἐξοδὸν αὐτῶν ἐπισκοπήσαντα τὴν κατ' αὐτῶν προσβολὴν ποιήσωσι· οὕτως γὰρ διαφθεροῦσιν αὐτούς, ἢ ὅτ' ἂν ὁμοῦ πάντες συνέλθωσιν ἐν πολυπληθείᾳ καὶ καταστῶσι πολέμου ἐξηρητισμένοι.

128. §.

127. Σφαλερὸν γάρ, ὥς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, τὸ πρὸς δημόσιον πόλεμον ἀποκινδυνεύειν τινάς, καὶ

lőik alá, s nevezetesen nyáron a ciliciai Tarsus falaiból vonulnak ki a lakosok egyesült erejével. Más időtájt Tarsusból, Adanából és Cilicia többi városaiból csak maguk intézik a rómaiak ellen pusztító hadjárait.

126. Czélszerű őket különösen télen akkor megtámadni, midőn zsákmányoló hadjáratra mennek. És ez sikerülend, ha a csapatok valahol a közelben tőlük észrevétlenül vesztegelnek, kivonulásukat figyelemmel kísérik és aztán intézik támadásukat ellenök; mert ekként megsemmisítendik őket, de akkor is, ha azok mindnyájan éppen teljes létszámban és harczra kész felszerelésben együttesen összegyülekeztek vala.

127. Kétes dolog ugyanis — mint azt már több ízben hangoztattuk — némelyekkel nyílt csatázásba bocsát-

1. μάλιστα V
2. τὴν T.] τετάρτῃ E || κοιλίας ER (de második kéztől kijavítva E-ben)
3. ἐγγωρίοις V || ἐνούμενοι FVR
4. τοὺς V || δὲ AER
5. μόνοι οἱ AER || καὶ V || Ἀδανῶν? De ER-ben ἀδάνας-t, A-ban ἀδάλας-t találtam
7. κατὰ V
9. Χρὴ οὖν αὐτοῖς τότε προσβάλλειν καὶ-ig terjed E és R kodexek Leo-szövege; folytatódik egy NICEPHORUS PHOCAS császárnak tulajdonított s nagyrészt kiadatlan taktikus munkának eme szavaival: ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχόντων τὰ

παραγγέλματα πρὸς τὸν στρατηγὸν γίνεσθαι δεῖ, καὶ τὰ διατάγματα καὶ τὰ συνθήματα stb.

11. ἐπὶ FV || πραιδαν Meursius, πραιδαν FA, πραιδαν V
12. δε V
13. παραμείναντα ποῦ FV || 13. 14. λαθραίως A
14. 15. κατασκοπήσαντα A
15. καταντῶν V
16. οὕτω A
17. αὐτοὺς V || ὅταν V
19. πολέμου V || ἡτοιμασμένοι A
21. πρὸς V
22. κινδυνεύειν A || καὶ FV, καὶ A

πάνν δοκῶσι τῶν χειρῶν περιτιέν-
ειν τῷ πλίθει. τὸ γὰρ τῆς τύχης
ἀόρατον.

Meursius
129. §.

128. Συνάγονται δὲ οὐχὶ ἀπὸ κατα-
5 γραφῆς στρατευόμενοι, ἀλλ' ἕκαστος
γνώμῃ ἐκουσία συντρέχοντες πανοι-
κεί, πλούσιοι μὲν, ὥστε ὑπὲρ τοῦ
ἰδίου ἔθνους μισθῷ ἀποθανεῖν, πέ-
νητες δέ, ἵνα τι τῆς πραιίδας κερδή-
10 σωσιν. ἀλλὰ καὶ ὅπλα αὐτοῖς οἱ
συμφυλέται χορηγοῦσι, καὶ γυναῖκες
μάλιστα καὶ ἄνδρες, ὥσπερ διὰ τού-
του κοινωνοῦντες αὐτοῖς τῆς ἐκστρα-
τείας, καὶ μισθὸν ἡγούμενοι τὸ
15 καθοπλίσαι στρατιώτας οἱ ὀπισθοθῆ-
ναι δι' ἀσθένειαν σάματος μὴ δυ-
νάμενοι. καὶ ταῦτα μὲν Σαρακηνοί,
ἔθνος βάρβαρον τε καὶ ἄπιστον.

130. §.

129. Ῥωμαίους δὲ χρὴ οὐ μόνον
20 ταῦτα ἐπιτηδεύειν καὶ εὐψύχους τῇ
προαιρέσει καὶ στρατιώτας καὶ τοὺς

kozni, még ha az volna is a véle-
mény, hogy fölös haderővel rendel-
kezünk. Hiszen a véletlen esélyei
előre nem láthatók.

128. Nem katonai összeírás útján
gyűjtik őket a zászlók alá, hanem
kiki magajószántából vonul háza né-
pével táborba. És pedig a gazdagok
azon célból, hogy érdemre való ki-
látással népok érdekében menjenek a
halálba, a szegények viszont, hogy
valami préda után nyereségre tegye-
nek szert. Ezek felfegyverzése költ-
ségeihez azonban a törzsbeli atya-
fiak járulnak hozzá, s az asszonyok
kivált, de a férfiak is, mert ezzel
szintén kiveszik vala részöket a kö-
zös tábori szolgálatból; ők, a kik
testi gyöngeségöknél fogva magukra
fegyvert nem ölthetnek, azzal szá-
mítanak jutalomra, hogy fölszerelnek
vala katonákat. — Álljon itt ennyi a
szaraczenokról, e barbár és hitetlen
nemzetről.

129. A rómaiaknak pedig nem csak
arra kell ügyet vetni: azokkal, kik
önszántukból határozta el magukat,

1. δοκῶσιν A, δοκοῦσι FV || τῶν χειρῶν hi-
ányzik A-ban || περισσεύειν A

2. 3. ἄδελον γὰρ τὸ τῆς τύχης A

4. οὐχιαποκαταγραφῆς V || 5. ἀλλ' ἕκαστος V

6. ἐκουσία V || συντρέχοντες V || 6. 7. πανοικί
A || 7. πλούσιος A || ὑπὲρ V

9. τί FV || πραιίδας V

10. οἱ hiányzik V-ben

11. συμφυλέται F || χορηγοῦσι V, χορηγοῦσιν A

12. 13. διατούτου FV, διὰ τοῦτο A

15. στρατιώτας V || οὐτ V-ben a második kéz
ol-ból || 16. δι' ἀσθένειαν V || μη V

18. βάρβαρον [τε] A

20. εὐψύχους V (εὐ vakarás helyén)

21. προαιρέσει V || στρατιώτας F, στρατιω-
τας V

οὕτω στρατευσαμένους συνεκστρα-
τεύειν κατὰ τῶν βλασφημούντων τὸν
πάντων βασιλέα Χριστὸν τὸν Θεὸν
ἡμῶν, καὶ δι' ἀπάντων ἐνδυναμοῦντα
5 τοὺς ὑπὲρ αὐτοῦ στρατευομένους κα-
τὰ τῶν ἐθνῶν καὶ ὅπλοις καὶ δώροις,
καὶ ταῖς προπεμπτηρίοις εὐχαῖς, ἀλλὰ
καὶ πλέον τι τούτων πράττειν, τὸ καὶ
10 τοὺς οἴκους τῶν σὺν προθυμίας καὶ
ἀνδρίας στρατευομένων φιλοφρονεῖ-
σθαι, καὶ εἴ τι ἐνδέον τοῖς στρατεί-
μασιν, ἢ ἵπποι ἢ ἀναλάματα ἢ
πανοπλίας, καὶ ταῦτα χορηγεῖν διὰ
κοινωνίας καὶ συγκροτήσεως.

Meursius
131. §.

130. Εἰ γὰρ οὕτω γένηται, πάντως
πολυπλασίῳ ὑπάρχων ὁ τῶν Ῥω-
μαίων στρατός, καὶ καλῶς τε καὶ
ᾧ προσῆκεν καθοπλισμένος καὶ
μάλιστα ὑπόσοι ἐπίλεκτοι δι' ἀνδρίαν
20 καὶ γενναιότητα τυγχάνουσι, μηδὲν
τῶν δεόντων ἐν αὐτοῖς ὑστερούμενοι,
ῥαδίως σὺν Θεῷ τὴν κατὰ τῶν βαρβάρων
Σαρακηνῶν ἀναδήσονται νίκην.

volt katonák és nem katonák, hábo-
rúba vonulni azok ellen, kik istenün-
ket, Krisztust, a mindenség királyi
urát káromolják, ki mindenek felett
erőt önt a nemzetek ellen fegyver-
rel, ajándékokkal¹ és ezekkel kap-
csolatos fohászaikkal háborúba vo-
nuló harczosaiba, — hanem ennél
valamivel többet is kell tenniök.
Kell, hogy szorgalmasan gondját
viseljék készséges és vitéz harczosaik
hajlékainak, és hogy a mi szükség-
lete van a seregeknek lóban, szere-
lékben, vértetben, annak eléterem-
téséhez hozzájáruljanak a közös rész-
vétel és összekötő kapcsok kovácso-
lása czéljából.

130. Ha a rómaiak ezt megteszik,
úgy seregök sokféle tekintetben tel-
jesen megfelelő és jól s kellő mó-
don felfegyverezve lévén, kivált ha
netán még vitézség és előkelőség
dolgában válogatott katonáik is van-
nak (a szükségesek közül náluk ez
semmiesetre se hiányozzék), akkor
Isten segítségével könnyű szerrel fog-

2. κατὰ V

4. διαπάντων VA || ἐνδυναμοῦν A

5. ὑπεραντοῦ V || ἐκστρατευομένους A

8. πλέον τί V, πλέον τί F || τῷ A

9. συνπροθυμία FVA

13. 14. διακοινωνίας FV

15. οὕτως A

16. πολυπλασιῳ A

17. στρατός V || καὶ καλῶς τε hiányzik A-ban

19. διανδρίαν V

20. τυγχάνουσιν VA

22. ἐνκόλως A || σὺν V || κατὰ V

¹ Úgy érti t. i., hogy Krisztus harczosai békés úton (ajándékokkal) is nyernek meg nemzeteket.

Meursins 131. *Εἰ γὰρ τῇ τε ὀπλίσει καὶ μά-*
 132. §. *λιστα τόξοις καὶ βέλεσι πλείστοις,*
καὶ δὴ καὶ τῷ πλήθει καὶ τῇ ἀνδρείᾳ
καὶ τοῖς προσήκουσι στρατηγήμασι
 5 *τε καὶ μηχανήμασι πλεονεκτῆσομεν*
Ῥωμαῖοι μάλιστα κατὰ βαρβάρων,
καὶ τὴν θείαν ἐπὶ πᾶσιν ἔξομεν
συμμαχίαν, καὶ εὐκόλως τὴν καὶ
ἐκείνων κατορθώσομεν νίκην.

133. §. 132. *Τοῦτο γὰρ τὸ ἔθνος διὰ τὴν —*
ὡς εἰκὸς — ἐλπίζομένην πραΐδαν καὶ
τὸ μὴ φοβεῖσθαι κινδύνους πολέμου
εὐκόλως εἰς πολυπληθίαν συνάγεται
 15 *ἀπὸ τῆς ἐντὸς Συρίας καὶ Παλαιστι-*
νης ἀπάσης, καὶ τῶν ἀνάνδρων τάχα
διὰ τὰς τοιαύτας ἐλπίδας συνερχομέ-
νων ἐκουσίως τοῖς ἐκστρατεύουσιν.

134. §. 133. *Εἰ δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν*
συμμαχοῦσης βοηθείας καλῶς ὀπλι-
 20 *σάμενοι καὶ παραταξάμενοι, καὶ*
καλῶς καὶ εὐψύχως προσβαλόντες
αὐτοῖς ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς ἡμῶν σωτη-
ρίας, ὥς καὶ ὑπὲρ Θεοῦ αὐτοῦ καὶ
συγγενῶν καὶ τῶν ἄλλων Χριστιανῶν

3. ἀνδρεία V

5. πλεονεκτῆσομεν F || 6. βαρβάρων szóval végződik V-ben a 225. folium versó-ja; ettől fogva hiányzik a fejezetből a többi, kivéve a 143. paragrafus *ἵσταμένων ὥστε εἶγε* szavaitól a 149. paragrafus *τῆς πρώτης τάξεως* szavaiig; ez a részlet a 218. és 219. foliumokon olvasható,

nak a barbár szaraczénusokon diadalmat venni.

131. Hiszen éppen mi rómaiak, ha a barbárokkal való harczainkban bőviben vagyunk a fegyvereknek s nevezetesen nagy íjj és nyilkészletnek, illetőleg hadi tömegnek, vitézségnek s a kellő hadi furfangnak és ostromműveknek, s mindezekhez még segítségünkre van Istennel való szövetségünk, győzelmet rajtuk könnyen fogunk aratni.

132. Az a nép t. i. a zsákmány végett, melyet remélni szokott, és mivel a háború veszedelmei nem riasztják vissza, hamar tömegesen ösztetődul Syria belsejéből és egész Palæstinából; az ilyen reménykedés ugyanis a harcziatlanokat hamar rá szokta vinni arra, hogy együtt menjenek a harczosokkal.

133. De ha szövetségesünk az isteni segedelem, ha kellő módon fel vagyunk fegyverkezve s csatarendbe sorakozva, derekasan és bátor szívvel intézzük ellenök támadásainkat lelki üdvünkért, valamint ha magáért Istenért, atyánkfiaiért, s többi keresz-

és a 102. paragrafus *ἀδιαλείπτως* szavával végződőkre következik

7. ἔξομεν F || 9. κατορθώσομεν F₁ κατορθώσομεν FA

11. πραΐδαν A

13. πολὺ πλῆθος A

20. 21. καὶ καλῶς] γενναίως A

ἀδελφῶν ἡμῶν ἀγωνιζόμενοι ἀνενδοί-
αστως τὰς εἰς Θεὸν ἐλπίδας ἔχομεν,
οὐκ ἀποτενξόμεθα, ἀλλὰ καὶ ἐπιτεν-
ξόμεθα τῶν καὶ ἐκείνων πάντως
5 νικητηρίων.

Meursius
135. §.

134. Δεῖ δέ σε, εἴποτε καὶ ληστείας
χάριν καταδράμωσι τοῦ Ταύρου ἐν-
τός, ἐπιτηδεύειν αὐτοὺς καὶ ἐν ταῖς
στεναῖς τοῦ ὄρους τούτου διεξόδοις,
10 οἷ' ἂν ὑποσιρέφωσι μάλιστα κεκο-
πωμένοι, ἴσως καὶ πραιδὰς τινὰς
ζῶων ἢ πραγμάτων ἐπιφερόμενοι.
ἐπιβιβάζειν γὰρ δεῖ ἐφ' ὑψηλῶν τι-
νων τόπων τοξότας καὶ σφενδονήτας,
15 καὶ βάλλειν καὶ αὐτῶν, καὶ οὕτως
ποιεῖσθαι καὶ τὰς διὰ καβαλλαρίων
προσβολάς, ἢ ὥς ἂν ἡ χρεία καλέσῃ, ἢ
δι' ἐγκρουμάτων, ἢ δι' ἐτέρων ἐπιτη-
δευμάτων, ἢ πετρῶν κατὰ κρημνῶν
20 κυλιωμένων, ἢ ἀναφραγῆς ὁδοῦ ἀπὸ
δένδρων καὶ ἀδιεξοδεύτου γινομένης,
ὥς ἂν ὡς ἡμῖν εἴρηται, ἢ ὥς ἂν
δυνατὸν σοι, ᾧ στρατηγέ, κατὰ τὸν
τότε καιρὸν τὴν τοῦ πράγματος διά-
25 θεσιν κατανοῆσαι.

tény véreinkért bajt vívunk, kétségbe
nem esve, Istenbe vetve reménysé-
günk, akkor ellenőkben kivívandjuk
a teljes koszorús győzelmet, — azt
nem szalasztandjuk el.

134. Ha pedig ők valamikor zsák-
mányolgatás céljából a Tauruson
innen portyáznának, rájuk kell ron-
tanod e hegységnek keskeny szoro-
saiban, kivált ha fáradtan hazájukba
iparkodnak vissza s esetleg marhában
s jószágban valami martalékot visz-
nek vala magukkal. Ilyenkor a nyíl-
lövőknek és parittyásoknak bizonyos
magaslatokat kell megszállaniok s
lövöldözni rájuk, meg ugyanakkor a
lovasság által is támadásokat kell in-
tétetni ellenők, vagy, ha a szükség
úgy kívánja vala, akár lesvetések,
akár más műveletek segítségével, t. i.
vagy a hegyoldalról legörgetett szik-
lák vagy az útnak fatörzsekkel való
eltorlaszolója és járhatatlanná tétele
által — a hogyan azt korábban vala-
hol kifejtettük, — vagy végre, a ho-
gyan a döntő pillanatban, hadvezér,

1. 2. ἀδιστάτως A
2. ἔχομεν F
3. ὥς οὐκ A || ἀποτενξόμεθα F, mit javítottam, ἀποτύχωμεν A || 3. 4. ἐπιτενξόμεθα F (javítottam), ἐπιτύχωμεν A
4. πάντως τῶν κατ' ἐκείνων A
7. καταδράμωσιν ἐντός τοῦ ταύρου A
8. ἐπιτίθεσθαι A || αὐτοὺς καὶ αὐτοῖς A
10. 11. κεκοπώμενοι F

11. πραιδὰς F?
13. ἐφ' ὑψηλῶν F
13. 14. τινῶν A || σφενδονήτας F
16. διακαβαλλαρίων FA
17. καλέσῃ A
18. διεγκρουμάτων F
20. κυλιωμένων A
22. ποῦ F || καθὼς ἀνωτέρω ἡμῖν εἴρηται A; a XVII. fejj. 76. §-ában

Meursius 135. Ἐν δὲ ταῖς παρατάξεσιν αὐ-
 136. §. τῶν οὐ λύουσι τὴν τάξιν, κἄν τις
 ἐπέλθῃ αὐτοῖς ἢ δύο ἢ τρεῖς, ἄχρως
 οἳ ἢ θαρρήσουσι κινήσαντες διαῶσαι,
 5 ἢ δειλιάσουσι καὶ ὀρμήσουσι πρὸς
 φυγὴν. διὸ χρὴ βαστάξαι τὴν ἔφοδον
 αὐτῶν πρότερον διὰ τοξείας τῆς κατ'
 αὐτῶν τοὺς ἔμπροσθέν τε καὶ μι-
 10 αῖτῶν. οὕτως γὰρ τῶν ἵππων αὐτῶν
 τοξευομένων, τῶν λεγομένων φα-
 ρίων, καὶ τῶν Αἰθιοπῶν, ἢ καὶ
 ἄλλων τοξοτῶν αὐτῶν διὰ τὴν γύμ-
 νωσιν αὐτῶν πληγωμένων, ῥαδίως
 15 εἰς φυγὴν ὀρμήσουσι δυοῖν ἕνεκεν,
 καὶ τοὺς ἵππους περισφύζειν βουλό-
 μενοι πολυτίμους ὄντας, καὶ οὐκ
 εὐκόλως ποριζομένους, καὶ διὰ τῆς
 τῶν ἵππων σωτηρίας καὶ αὐτοὶ συμ-
 20 περισφύζομενοι.

feladatod megoldását fogamatba ve-
 endheted.

135. Ha azonban csatarendbe van-
 nak felállítva, nem bontják meg so-
 raik rendjét (még ha támadást in-
 téz is valaki ellenök, akár másod-
 akár harmadmagával) mindaddig, a
 míg csak bátorságuk nem támad a
 megszalasztott ellenséget üldözőbe is
 venni, vagy inaikba nem száll bátor-
 ságuk és futásnak nem erednek.¹
 Azért mindenekfelett nyilazgatással
 kell előrenyomulásuknak határt szabni,
 és pedig az első sorokban állókra
 s a kissé hátrább lévőkre lövöl-
 dözni. Így t. i., ha lovaikat, az ő
 arab méneiket lenyilazzák és az æthio-
 piaiak s többi nyilasaik fedve nem
 lévén, megsebesülnek, legott futásnak
 fognak eredni két okból, először mert
 sokra becsült és nem könnyen szer-
 zett lovaikat megmenteni szeretik, s
 másodszor, mert lovaik megmenekü-
 lésével ők maguk is megmenekednek.

1. 2. ἀῦ F || 2. κἄν F
 3. ἢ δύο ἢ τρεῖς hiányzik A-ban
 4. διαῶσαι F
 5. δειλιάσουσι A
 6. διδ A, διδ F, διδ Meursius || βαστάσαι A
 7. ἀῦ F || πρότερον A || δια F
 9. βάλλοντες A || 10. ἵππων ἀῦ F

14. ἀῦ F || πληττομένων A || συντόμως A
 15. δυοῖν ἕνεκεν hiányzik A-ban
 17. 18. καὶ οὐκ εὐκ. ποριζομένους hiányzik
 A-ban
 18. διὰ] μετὰ A
 19. αὐτοῖ] ἑαυτοὺς A
 19. 20. περισφύζειν ἐθέλοντες A

¹ Bizonyos *ellenmondás* mutatkozik e helyen a 117. pontban mondottakkal; úgy magyará-
 zom, hogy a 110—128. §-ok más forrás adatainak az átdolgozása, mint a 129—141. §-ok.
 Szerkezeti és stilisztikai okok is szólnak e feltevésém mellett. A 129—141. §-ok persze
 szorosan véve a *ciliciai szaracsenokról* szólnak.

Meursius 136. Τῶν γὰρ ἔπων ἀπολλυμέ-
 138. §. ρων διὰ τῶν βελῶν, καὶ μάλιστα
 (hibás folyt.) πεφαρμακευμένων, συναπόλλυνται
 καὶ οἱ ἐποχούμενοι αὐτοῖς, ἢ καὶ
 5 γνόντες τοῦ φαρμάκου τὴν δύναμιν
 καὶ πρὸ τοῦ βληθῆναι φεύγονται.

139. §. 137. Οἱ τοσοῦτον γὰρ δόξης ὀρε-
 γόμενοι καὶ ὀνόματος ἐκστρατεύον-
 ται οἱ πλείστοι Σαρακηῶν, ὅσον
 10 εὐπορίας χάριν καὶ τοῦ τῶν ἐπιτη-
 δείων κέρδους· οὐ γὰρ γεωργεῖν οὔ-
 δασιν, ἔν' ἐντεῦθεν οἱ πένητες δια-
 ζῶσιν, ἀλλ' ἐν τῇ μαχαίρᾳ αὐτῶν καὶ
 μόνῃ ἢ ζῆν ἢ θνήσκειν ἐκ νέου παι-
 15 δεύονται. ὅθεν ἡ ἅπαξ κατ' αὐτῶν
 νίκη πολλῶν ἐλευθερώσει κινδύνων
 Ῥωμαίους, μηκέτι τολμώντων ἀπε-
 ρισκέπτως ἐξέρχασθαι τῶν θεωμένων
 τοὺς ἐξελθόντας μὴ ὑποστρέψαντας,
 20 ἀλλὰ θρηγνυμένους ὑπὸ τῶν ιδίῶν.

140. §. 138. Δοκεῖ δὲ τοῖς Κίλιξι Σαρακη-
 νοῖς, ὅσον ἔχουσι πεζικὸν πρὸς ἀμ-
 φοτέρως ἐκπαιδεύειν τὰς μάχας, πρὸς
 τε τὴν κατὰ γῆν διὰ τῆς ἐξόδου τῆς
 διὰ τοῦ Ταύρου ὄρους καὶ τὴν κατὰ

136. Ha t. i. a nyilakkal és külö-
 nösen a mérgezett nyilakkal való
 lövöldözés következtében paripáik el-
 pusztultak, elvesznek vala lovasaik
 is; azok meg, a kik a méreg hatását
 ösmerik, meg fognak futni, hogy meg
 ne sebestüljenek.

137. A szaraczénok java része nem
 annyira azért ragad fegyvert, mintha
 a dicsőséget és hírnevet áhítozná,
 mint inkább azért, hogy megvagyo-
 nosodjék, és a szükségeseket eléte-
 remtse magának. Ők nem tudnak a
 földműveléshez, melyből szegényeik
 megélhetnének, őket ifjúságuktól fogva
 arra nevelik, hogy csupán kardjukért
 éljenek-haljanak. Azért csak egyetlen
 egy győzelem fölöttük is sok vesze-
 delemről fogná megszabadítani a ró-
 maiakat, mert nem lesz bátorságuk
 nyakra-főre háborúba menni, ha lát-
 ják vala, hogy azok, kik mentek volt,
 nem tértek többé vissza, s családjuk
 őket siratja vala.

138. Jónak látják a ciliciai szara-
 czénok gyalogseregöket a harczolás
 mindkét nemében kiképezni, egyrészt
 a szárazföldi hadakozásban, a Taurus
 hegységen át indítani szokott hadjá-

4. ἐποχ.] ἐπιβαίνοντες A || αὐτοὺς A
 6. φεύγονται] εἰς φυγὴν τραπήσονται A
 7. 8. ὀρεγόμενοι] ἐπιθυμοῦντες A || 8. 9. ἐκστρα-
 τεύουσιν A
 10. τοῦ τῶν ἐπιτηδείων hiányzik A-ban

12. ἵνα A
 13. ἀδ F
 16. κινδύνων ἐλευθερώσει A || 17. μὴ κέτι F
 21. Κίλιξι] ἐν κίλικίᾳ A
 23. τὰς μάχας ἐκπαιδεύειν A || 24. κατα F

θάλατταν διὰ τῶν παρ' αὐτοῖς πλοίων
τῶν λεγομένων κουμβαρίων· καὶ
ὅτε μὴ πρὸς τὴν ἡπειρον ἐκστρατεύ-
ουσι, διὰ τῆς θαλάσσης ἐξέρχονται,
5 πραΐδας τε ποιοῦντες κατὰ τῶν παρα-
θαλασσίων χωρίων, πολλάκις δέ, εἰ
οὕτω τύχη, καὶ ναυμαχοῦντες. ὅτε δέ
μὴ κατὰ θάλασσαν ἐξέλθωσι, διὰ
τῆς ἡπείρου κατὰ τῶν Ῥωμαϊκῶν
10 χωρίων ἐκστρατεύουσι.

Meursius 139. Δεῖ οὖν ἐπιτηρεῖν σε, ὃ στρα-
141. §. τηγέ, διὰ κατασκόπων ἀληθῶν καὶ
μανθάνειν τὰ κατ' αἰτοὺς ἀκριβῶς,
καὶ ἐτοιμάζεσθαι σὺν τῷ ἀρχοῦντι
15 στρατῷ, ἵν' ὅτ' ἂν διὰ θαλάσσης
ἐκστρατεύωσιν, αὐτὸς κατὰ γῆν, εἰ
δυνατὸν, ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν προσβά-
λης αὐτοῖς. ὅτ' ἂν δὲ ἐπὶ τῆς γῆς
ἐκστρατεύειν μέλλωσι, μηνύσης τῷ
20 Κυβερραιῷ τῷ τοῦ πλοῦμου στρατηγῷ,
καὶ μετὰ τῶν ὑπ' αὐτὸν δρομῶνων
εἰσπιπτόω κατὰ τῶν Ταρσέων καὶ
Ἀδανέων χωρίων, ὅσα κεῖται κατὰ
θάλασσαν. οὐ γὰρ πολυπληθὴς στρα-

rat miatt, másrészt a járóműveiken, az
ú. n. *cumbarium*-okon¹ vívott ten-
geri harcban. Ha nem vezetnek szá-
razföldi hadat, tengerre kelnek, ha-
rácsot szednek a tenger melléki tar-
tományokban, s gyakorta, ha éppen
úgy esik, tengeri csatát is vívnak.
Ha nem szállnak tengerre, akkor
szárazföldön vezetnek hadat a római
tartományok ellen.

139. Kell pedig neked, hadvezér,
szavahihető kémek útján fürkészned
őket, pontosan megtudakolni dolgaikat
és elegendő hadsereggel felkészülve
lenni, hogy akkor, a mikor ők ten-
geren indulnak háborúba, te magad,
ha szerét ejtheted, szárazon saját te-
rületükön ronthass rájuk. Ha ellen-
ben szárazföldi hadjáratra készülőd-
nek, tégy hírt róla a hajóraj cibyr-
rhæota-stratégosának,² hogy az az
alája rendelt tengeri naszádokon tá-
madást intézzon a tarsusi és adanai
tartományoknak partvidéke ellen.

2. κουμβαρίων A

3. πρὸς τὴν ἡπ.] καταγῆς A

5. πραΐδας F || 6. δ' F || ἐὰν A

8. ἐξέλθωσιν A || 9. ἡπείρου] γῆς A || 10. χω-
ρίων A || ἐκστρατεύουσιν A

15. ἦν A

16. ἐκστρατεύουσιν A || 17. ἰδίᾳ] χώρα A

17. 18. προσβαλῆς F || αὐτοῖς hiányzik A-ban ||
ἐπὶ] διὰ A || 19. μέλλωσιν A, μέλλουσι F || μηνύσης A
20. κυβερραιῷ F, κυβερραιώτῃ A, mit kijavít-
tottam.

24. Ἀδανέων Vári, ἀδανείων F, ἀδανίων A

¹ V. ö. a XIX. feje. 70. §-ával, hol ezeket mondja: «Nem egy és ugyanaz a barbár szaraczé-
nusoknak és az északi szittyáknak a hajórajja. Amazok, a barbárok t. i., a nagyobb, de nehe-
zebb járatú *cumbarium*okat használják, a szittyák pedig kisebbeket s könnyebbeket, hogy
úgy ne mondjam, bárkákat».

² A *Thema Cibyrrhæotarum* a keletrómai birodalomnak egyik kis-ázsiai provinciája volt.

τοῖς τοῖς Κίλιξι βαρβάροις ἐστίν, ἐπεὶ
περ οἱ αὐτοὶ καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ
θάλατταν ἐκστρατεῖονται.

Meursius
142. §.

140. Τὸ δὲ κεφάλαιον τῆς ἐκείνων
5 καταπτώσεως ἐστίν, ἵνα ὁμοῦ καὶ διὰ
πλοῦμον στόλου τοῦ ἱκανοῦ καὶ διὰ
πεζικοῦ στρατοῦ διὰ τοῦ Ταύρου,
ἅμα καὶ ἑτέροις συστρατήγοις τοῖς
ἀρχοῦσι ποιήσης τὴν κατ' αὐτῶν
10 προσβολὴν καὶ ἐπέλευσιν, καὶ οὕτω
τῶν ληστῶν ἐκείνων καταλήψῃ τὴν
χώραν, οἷον ποτε ὁ ἡμέτερος μακα-
ριώτατος πατὴρ καὶ Ῥωμαίων αὐτο-
κράτωρ ἐν τοῖς αὐτοῦ χρόνοις διὰ
15 κελεύσεως αὐτοῦ θείας πεποίηκε.

142. §.
(sajtó-
hibából)

141. Τοὺς δὲ πλησιάζοντας τῇ
Μεσοποταμίᾳ Συρίας Σαρακηνοὺς
δι' ἐπιτηδευμάτων καταπολεμήσεις,
οἷς ἐχρήσατο ὁ κατὰ τὸν μικρῷ
20 παρελθόντα καιρὸν τὴν Θεοδοσιού-
πολιν ὑπ' ἐκείνων κατεχομένην ἀφε-
λόμενος στρατηγός, καὶ τῇ ἡμετέρᾳ
αὐτὴν ὑποτάξας βασιλείᾳ. ἐπειδὴ δὲ
οἱ Ῥωμαῖκοι ἵπποι ἀήθως ἔχοντες
25 πρὸς τε τὰς καμήλους, καὶ πολλῶ
μᾶλλον πρὸς τὰ τύμπανα ἠχοῦντα
καὶ τὰ κύμβαλα πύρονται, καὶ ἀπο-
στρέφονται εἰς τὰ ὀπίσω, ὥστε καὶ

Nincs t. i. a ciliciai barbároknek fő-
lős haderejök, mivel ők szárazon is,
tengeren is szoktak verekedni.

140. Legfőképpen úgy vered meg
őket, ha mind megfelelő hajórajjal,
mind a Tauruson által vezetett gya-
loghaddal és egyéb elegendő számú
társvezérrel egyszerre támadod meg
őket és csapsz rájuk és ez alkalom-
mal kifosztogatod ama martalóczok
országát, a hogyan azt valamikor bol-
dogult atyánk, a rómaiak egyedural-
kodója, a maga idejében megcsele-
kedte, ezt rendelvén legmagasabb pa-
rancsolatja.

141. Syriának ama szaraczénusai
ellen, kik Mesopotamiához közelebb
laknak, olyan módon viselsz majdan
háborút, a mint az a hadvezérünk,
ki a közelmultban elvette tőlük Theo-
dosiopolist,¹ és azt birodalmunkhoz
csatolta vala. Minthogy t. i. a ró-
maiak lovainak szokatlan valami a
teve, de még sokkal inkább megva-
dulnak és visszafordulnak a dobok és
réztányérok hangjára, megesik, hogy
a rómaiak gyakorta futásra vehetik a
dolgot. Kell tehát a katonáknak s

2. καταγῆν A || καὶ F || 3. θάλασσαν A
5. καταπτώσεως ἐστίν A
7. διατοῦ A
8. συστρατηγοῖς F || 10. οὕτως A
11. 12. κατ. τ. γ.] τὴν χώραν ἐξαφανίσης A

12. χώραν F || οἷον ποτὲ FA
14. δια F
15. ὥ F || πεποίηκε Meursius, πεποίηκεν
FA
20. 21. Θεοδοσιούπολιν A, Θεοδοσίου πόλιν F

¹ A mai Erzerum. Eustathius volt-e a hadvezér, vagy Nicephorus Phocas?

A magyar honfoglalás kútfoi.

εἰς φυγὴν διὰ τοιούτου τρόπον πολ-
 λάκις ὁρμᾶν Ῥωμαίους, δεῖ ἐθίζε-
 σθαι τοὺς τῶν στρατιωτῶν ἵππους,
 καὶ μάλιστα τῶν πρωτοστατῶν καὶ
 5 τῶν ἀρχόντων, εἰς τε τοὺς κτύπους
 τῶν τυμπάνων καὶ τῶν κυμβάλων
 διὰ τοιαύτης γυμνασίας, καὶ δὴ καὶ
 εἰς τὸ συνεῖναι καμύλοις καὶ μὴ ξενί-
 ζεσθαι τῇ θῆρ᾽ αὐτῶν. εἰσὶ δὲ καὶ
 10 ἕτερα, ἅπερ ἂν τις ἐπινοήσῃ πρὸς
 τὰ παρόντα διασκοπούμενος.

Meursius
 144. §.

142. Συνελόντα δὲ εἶπεῖν, ἅπαντα
 τὰ προειρημένα περὶ τῆς τακτικῆς
 θεωρίας ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους, ὅσα
 15 τε διὰ τε τὰ ὄπλα καὶ τὰς ὀπλίσεις
 καὶ τὰς γυμνασίας καὶ τὰς παρατά-
 ξεις τὰς πολεμικὰς καὶ τὰς ἄλλας
 στρατηγικὰς μεθόδους εἴρηται, ἔνε-
 κεν τοῦ Σαρακηνῶν ἔθνους ἡμῶν καὶ
 20 παρηγγέλλθη, καὶ διατέταχται. τοῦτο
 γὰρ καὶ γειτονεῦον τῇ ἡμετέρᾳ πολι-
 τείᾳ, οὐδὲν ἥτιον τοῦ πάλαι Περσι-
 κοῦ ἔθνους τοῖς ἀρχαίοις βασιλεῦσι
 τὰ νῦν ἡμῶν ἐνοχλεῖ, καὶ παραλυπεῖ
 25 τοὺς ἡμετέρους ὑπηκόους τὸ καθε-
 κάστην, οὗ χάριν καὶ τὸν παρόντα
 τῆς πολεμικῆς διατάξεως ἀνεδεξάμεθα
 πόνον. εὔρηται δὲ ἡμῶν πρὸς τοῖς

nevezetesen a protostateseknek és a
 tiszteknek lovait a dobok és réztá-
 nyérok zajához szoktatni ilyen irány-
 ban való gyakorlásuk által, továbbá
 összeszoktatni a tevékkel, hogy látá-
 sukra vissza ne hőköljenek. — Van
 aztán még más mindenféle is, mit
 valaki a jelenlegi körülmények ismer-
 tetével kieszelhetne.

142. De egybevéve a mondottakat,
 mind a miket a taktika tanáról előre
 bocsátottunk kezdetétől fogva vége-
 zetéig, a miket csak a fegyverekre,
 felfegyverzésre, gyakorlatokra, hadi
 parataxisokra és más stratégikus mű-
 veletekre vonatkozólag állítottunk volt,
 azt a szaraczénusok népe miatt kö-
 zöltük és irtuk elő. Mert valami-
 ként a hajdani persa nemzet a ko-
 rábbi uralkodókat, úgy nem kevésbbé
 most bennünket ejt nyugtalanságba
 országunk e szomszédos népe és
 csüggeszti nap-nap után alattunk va-
 lóinkat; ez okból vetettük magunkat
 alá a hadi szervezkedés illetén mun-
 kájának. Olvashatni azonban nálunk

1. δια F, διατοῦ A

7. διατοιαντής F || A második καὶ hiány-
 zik A-ban

8. καμύλους A

10. ἐπινοήση A

14. ἀπαρχῆς F || 14. 15. ὅσα τε F

18. εὔρηται ἡμῶν A

18. 19. ἔνεκεν τοῦ ἔθνους τῶν σαρακηνῶν
 [ἡμῶν] A

21. γεῖτ. τῇ] γειτονεύοντι A || 22. οὐδὲν-
 τὸ βασιλεῦσι-ig hiányzik A-ban

25. τὸ hiányzik A-ban || 25. 26. καθ' ἐκά-
 στην FA

28. πρὸς] σὺν A

εἰρημένοις καὶ ἕτερα παρατάξεων
σχήματα, οἷς χρῆσάμενος, ᾧ στρα-
τηγέ, κατὰ τοῦ τοιούτου βαρβαρικοῦ
ἔθνους εἰδοκιμήσεις. εἰσὶ δὲ ταῦτα·

a mondottakon kívül egyéb para-
taxis-alakzatokról is; ha azokat al-
kalmazod, hadvezér, e barbár nemzet-
tel való harczaidban ki fogod tűn-
tetni magadat. Azok az alakzatok
pedig a következők:

Meursius
144. §.
(sajtó-
hibából)

143. Ποιήσεις παρατάξιν ποικίλην,
ὡς ἐν τίπῳ εἰπεῖν, ἀπὸ ἀνδρῶν τε-
τρακισχιλίων ἐπιλέκτων οὕτως· πρῶτη
μὲν ἔστω παρατάξις, ἡ λεγομένη
πρόμαχος, ἀνδρῶν α', ἣν εἰς
10 τρία διαιρήσεις ἔσα μέρη, δεξιόν,
ἀριστερόν, μέσον, ὥστε εἶναι καὶ
ταῦτα ἀπὸ ἀνδρῶν πεντακοσίων, ἔγ-
γιστα ἀλλήλων τῶν τριῶν τούτων
τάξεων παρατεταγμένων, α'ς δοκεῖν
15 μίαν εἶναι τὴν τάξιν. τὴν δὲ δευτέ-
ραν τάξιν ποιήσεις ἀπὸ ἀνδρῶν χι-
λίων, ἣν εἰς τέσσαρα διαιρήσεις μέρη
ἀπὸ ἐνὸς σαγιτοβόλου ἀλλήλων δι-
στάμενα, ὥστε εἶναι αὐτὰ ἀπὸ ἀν-
20 δρῶν σν', ὀπίσω τῆς πρώτης παρα-
τάξεως ἱσταμένων, α'στε, εἴγε τοῦτο
συμβῇ, τὴν πρῶτην ὑποποδίσαι τάξιν,
ὑποδέχεσθαι αὐτὴν ἐν τοῖς κενοῖς
αὐτῶν τῆς διαιρέσεως τόποις, καὶ
25 οἷον μίαν σὺν αὐτοῖς γίνεσθαι πα-
ράταξιν. τὰ γὰρ τέσσαρα μέρη τῆς

143. Alakítász majd *vegyes* para-
taxis-t, — hogy általánossággal szól-
jak — négyezer válogatott emberből
ekképpen: az első, úgynevezett elől-
harczos parataxis ezerötszáz katoná-
ból álljon, s azt fel fogod osztani
három egyforma merosra, jobboldali,
baloldali és középső merosra, olyfor-
mán, hogy azok egyenkint ötszáz ka-
tonából álljanak; csatarendben ez a
három taxis egymáshoz igen közel
lészen felállítva, úgy hogy csak *egy*
taxisnak képét mutatja. A második
taxis ezer emberből fogod megala-
kítani, s négy egymástól egy nyíllő-
vésnyire távol álló szakaszra fogod
osztani, akként, hogy egyenkint két-
százötven emberből álljanak; az első
parataxis mögött állanak fel olyankép-
pen, hogy azon esetben, ha történe-
tesen az első taxis meghátrálna, azt a
megosztás után származott üres kö-

5. Ποίσης F || 6. 7. δ F

7. οὕτως után F-ben e jel:

9. χιλίων φ A || ἣν] καὶ F

12. φ F || 12. 13. ἐγγὺς A

14. τάξεων] παρατάξεων A

16. 17. α' F || 17. δ F || 18. σαγιτοβόλου A

20. ὍΗ F, διακοσίων πενήκοντα A

21. ἱσταμένων-nal kezd. V kodexnek 218.
foliuma; 219. foliumán τῆς πρώτης τάξεως
(149. §.) szavaival megszakad a szöveg

22. ὑποποδίσαι] ὀπισθοποδῆσαι A || 23. 24. κενοῖς
αὐτῶν τῆς διαιρέσεως τόποις] διαχωρίσματος A

25. οἷον V || συναντοῖς V || 25. 26. παρατάξιν V

26. δ F, τέσσαρα V

δευτέρας τάξεως τρία ποιεῖ κενὰ χω-
 ρία, εἰς ἅπερ οἱ τῆς πρώτης τάξεως
 ἐλθόντες συστήσονται τῇ δευτέρᾳ. ἐπὶ
 ταύταις δὲ ποιήσεις καὶ νωτοφύλα-
 5 κας ἄνδρας πεντακοσίους, οὓς διαι-
 ρήσεις εἰς μέρη δύο κατὰ οὐρανόν,
 ἦτοι δεξιὸν καὶ ἀριστερόν· ἵστασθαι
 δὲ αὐτοὺς ὀπίσω τῆς δευτέρας παρα-
 τάξεως εἰς τρίτην τάξιν, ἔχοντας ἕκα-
 10 στον μέρους ἑνὰ σν', ὥστε καὶ ἐν
 καιρῷ χρείας αὐτοὺς προερχομένους
 ἐνοῦσθαι πρὸς βοήθειαν τῇ δευτέρᾳ
 παρατάξει, ὑποδεχομένη τὴν πρώτην.
 ταύτας μέντοι τὰς τρεῖς τάξεις, εἰ
 15 καὶ διηρημένas διὰ τὴν χρείαν ὠρί-
 σαμεν, ἀλλ' οὖν ἡνωμένas τῇ ἐγγύ-
 τητι καὶ τοῖς ὑπὲρ ἀλλήλων ἀγωνί-
 σμασι κατανοοῦμεν, διὰ τὸ τοῦ σχήμα-
 τος εὐΐδιον. ἐπὶ τούτοις στήσεις καὶ
 20 τὰ λεγόμενα κέρατα κατὰ χεῖρα,
 καὶ ἔμπροσθεν τῆς πρώτης τάξεως
 τοὺς μὲν λεγομένους ὑπερκερα-
 στὰς κατὰ τὸ δεξιὸν μέρος, τοὺς δὲ
 πλαγιοφύλακας κατὰ τὸ εὐώνυ-
 25 μον. καὶ ταῦτα ἔστωσαν ἀπὸ διακο-
 σίων ἀνδρῶν, ὥστε εἶναι ἐτοιμοὺς

zökbe fölvehesse, úgy hogy vele úgy-
 szolván egy parataxist alkot. A má-
 sodik taxisnak négy szakasza t. i.
 három üres térközt hágy, a melyekre
 beállanak az első taxisnak vendég
 katonái a második taxissal egy sor-
 ban. E taxisokhoz adni fogsz ötszáz
 hátvédő legényt is s ezeket hátul két
 szakaszra fogod tagolni, t. i. jobbol-
 dalira és baloldalira; ezeket a má-
 sodik parataxis mögé fogod állítani
 harmadik taxis gyanánt; egy-egy sza-
 kaszuk kétszázötven emberből fog
 állani, hogy szükség esetén a máso-
 dik parataxisnak, mely az első sorai
 közé fölvette volt, segítségére nyo-
 muljanak s vele egyesüljenek. Ennél-
 fogva ezt a három taxist, ámbár szük-
 ségből különválasztottuk, mindazon-
 által, lévén ők közel egymáshoz s
 hadakozván egymás érdekében, egyek-
 nek tekintjük az alakzatnak szerves
 voltánál fogva. Kapcsolatosan velök
 fel fogod állítani a közelben az úgy-
 nevezett szárnyakat is, és pedig az
 első taxis előtt jobbfelől az úgyneve-

1. 2. κενὰ χωρία] διαχωρίσματα A
2. παρατάξεως A
3. ἐλθόντες V, εἰσελθόντες A || 3. 4. ἐπιταύταις V
5. φ' V, φ F || 6. β F || κατὰ οὐρανόν hiányzik A-ban
7. ἦτοι V || 8. ὀπίσθεν A || τῆς V
9. ἔχοντας A || 9. 10. ἑκάστον V, ἑκάστον A ||
 μέρος A || 10. ἑνὰ V || διακοσίων πεντήκοντα A ||
 καὶ hiányzik A-ban
11. καὶ αὐτοὺς A

12. ἐνοῦσθαι V || πρὸς V
15. καὶ V || δια V || 15. 16. ὠρίσαμεν V
16. ἀλλ' οὖν ἡνωμένas V
17. ὑπὲρ V || 17. 18. ἀγωνίσμασιν V || διατὸ V
19. ἐπὶ V || στήσας F || 20. καταχεῖρα F, κατα-
 χεῖρα V || 21. ἔμπροσθ F
23. κατατὸ V || δεξιὸν V
24. κατατὸ V || 24. 25. ἀριστερόν A
25. ἀπο V || 25. 26. ᾧ F, ᾧ V
26. ἐτοιμοὺς V, ἐτοιμοὺς τοὺς ὑπερκεραστὰς A

εἰς τὸ κυκλῶσαι τὴν ἐπερχομένην
τῶν πολέμιων παρατάξιν τοὺς ὑπερ-
κεραστίας, εἰς δὲ τὸ κωλύσαι τὴν ἀπ'
ἐκείνων κατὰ τῆς σῆς τάξεως κύκλω-
5 σιν τοὺς εὐωνύμους πλαγιοφύλακας,
ἢ τάχα καὶ αὐτοὺς εἰς κύκλωσιν ἐτοι-
μούς. καὶ πρὸς τοῖτοις ποιήσεις ἐν
ἐκατέρᾳ πλευρᾷ μακρόθεν τάγματα
δύο ἀπὸ ἀνδρῶν διακοσίων, ὥστε εἰς
10 ἐνέδρους γενέσθαι, ἡγουν ἐγκρύμ-
ματα, ἐνθεν κακεῖθεν τῆς σῆς παρα-
τάξεως εἰς τόπους κρυπτοὺς ἐγκαθη-
μένους, ἢ ὀπίσω μὲν τῆς παρατάξεως
ἐστῶτας, ἀθρόως δὲ καὶ τὸ δὴ λε-
15 γόμενον δρουγγιστὶ ἐκπηδώντας,
καὶ κατὰ τῶν πλευρῶν τῶν πολέμιων
ἐπερχομένους.

144. Ἔστωσαν δὲ καὶ ἐν τοῖς κε-
νοῖς μέρεσι τῆς δευτέρας παρατά-
20 ξεως ἀπὸ ἀνδρῶν ἑκατόν, ἡγουν
ἄνδρες τριακόσιοι, ὥστε δοκεῖν συν-
ημμένην εἶναι καὶ αὐτὴν τάξιν.

zett megkerülőket, balfelől az oldal-
védőket. Álljanak ők kétszáz ember-
ből és így készek legyenek a meg-
kerülők körülfogni az ellenségnek tá-
madó parataxisát, a baloldali oldal-
védők ellenben megakadályozni, hogy
taxisodat viszontag amaz ne fogja kö-
rül; esetleg emezek is készek legye-
nek körülfogni. Ezekhez mindkét ol-
dalon bizonyos távolságban kétszáz
emberből álló egy-egy tagmát fogsz
adni, hogy azok lesvetők szerepét
vigyék, vagyis rejtekben levőket, kik
parataxisodtól innen is tulonnan is
rejtett helyekre helyeztetve, vagy pe-
dig a parataxis mögött állva, váratla-
núl és az úgynevezett *drungussorok-*
*ban*¹ teremjenek elé és az ellenség
oldalai ellen intézzék támadásukat.

144. Álljon pedig a második taxis
üres térközei mindegyikében száz-
száz ember, tehát háromszáz legény,
hogy az a taxis is szerves egésznek
lássék. Ezek meg, ha a szükség ép-

2. παρατάξιν V || 2. 3. τοὺς ὑπερκεραστίας V, hiányzik itt A-ban

3. δε V || κωλύσαι V, κωλύσαι A || 3. 4. ἀπε-
κείνων V

4. κατὰ V

6. 7. ἐτοιμούς V || 7. πρὸς V || 7. 8. ἐν ἐκατέρᾳ
FV || πλευρᾷ V

9. β F || ἀπο V || σ V, τ F || 10. ἐγκρύματα A ||
ἡγουν V || ἡγ. ἐγκρ. hiányzik A-ban || 11. κα-
κεῖθεν FA, κακεῖθεν V || σῆς hiányzik A-ban

12. εἰς τόπους-tól παρατάξεως-ig hiányzik
FV-ben

14. ἐστῶτας V || τοδὴ V

16. καὶ hiányzik A-ban || κατὰ V

18. ἔστωσαν A, Ἔστωσαν V || ἐν τοῖς τριῶν
κενοῖς μέρεσι V, ἐν τοῖς τριῶν διαχωρίσμασι A

19. 20. παρατάξεως τάγματα A

20. ἀπο V || ἑκατόν] ῥ FV || ἡγουν V

21. τ FV || 21. 22. δοκεῖν μίαν καὶ ἡνωμένην εἶναι
A || συνημμένην F || 22. αὐτὴν τὴν V

¹ A 149. §-ban lásd magyarázatát.

οὗτοι δέ, εἰ ἄρα χρεῖα καλέσῃ ὑποχωρῆσαι τοὺς τῆς πρώτης τάξεως εἰς τὰ εἰρημένα τρία κενά, ὑποχωρήσουσιν ὀπίσω, ὁμοῦ δὲ καὶ ἀναστελοῦσι
 5 τοὺς ὀρμῶντας πρὸς φυγὴν, καὶ ἐπιστρέψουσιν εἰς τὴν οἰκείαν αὐτῶν τάξιν, τοῖς νωτοφύλαξιν ἅμα γινόμενοι διὰ τῆς ὀπίσω ὑποχωρήσεως, ὅπερ οὐ μικρὰν ῥοπὴν ποιήσει τοῖς
 10 ἀγωνιζομένοις ὠφέλιμον.

145. Οἱ δὲ λοιποὶ ἑκατὸν ἄνδρες ἕστωσαν ἅμα τῷ στρατηγῷ μετὰ τῆς ἰδίας αὐτοῦ προελεύσεως, ἵνα ὅποι' ἂν συμβῇ χρεῖαν γενέσθαι βοηθῆσαι
 15 τινι βαρουμένῳ μέρει, ἀποστελλόμενοι ἱκανὴν ῥοπὴν παρέχουσιν αὐτῷ, καὶ ἀναφυγὴν διὰ τῆς αὐτῶν ἱκανότητος.

146. Καὶ οὕτως μὲν ἡ πᾶσα πρώτη
 20 τε καὶ δευτέρα καὶ τρίτη τάξις τῆς

pen azt hozná magával, hogy az első taxis emberei visszahuzódnak a három mondott térközre, hátrafelé fognak huzódogni, egyben azonban a futásnak eredetteknek útját fogják vágni és őket a saját taxisukba visszautasítani, a hátrahuzódás által összekerülven a hátvédőkkel, a mi éppen nem csekély részben a küzdőknek javára billentheti a mérleg serpenyőjét.

145. A még hátralevő száz ember legyen a hadvezér körül annak saját elől járó kíséretével;¹ azok, ha történetesen a szükség azt kívánná, hogy segítségére siessenek valamely szorongatott seregrésznek, odamenesztesenek és megfelelő erőttöbbletet nyújtsanak s vitézségükkel lelket adjanak ismét beléjük.

146. Ekként tehát állíttassék csatarendbe a parataxisnak első, máso-

1. ἄρα V || χρεῖα V || καλέσει A || 1. 2. ὑποχωρῆσαι V || ὑποχ. τ. τ. πρ. τ.] τοὺς τ. πρ. τ. ὀπισθοποδῆσαντας A

3. κενά] διαχωρίσματα εἰσελθεῖν A || ὁμοῦ.... 10. ὠφέλιμον] e helyett A-ban: καὶ ἐνωθήσονται τοῖς νωτοφύλαξιν, καὶ ἅμα μὲν εἰς τρίτην παράταξιν σὺν αὐτοῖς γενήσονται, ἅμα δὲ καὶ τοὺς φεύγειν βουλομένους ἀποκωλύσουσιν, ἔπερ οὐ μικρὰς τοὺς ἀγωνιζομένους ἀφελήσουσιν || 4. δε V || ἀναστελλοῦσι F, mit javítottam, ἀναστελλουσιν V

5. προσφυγὴν V

8. διατῆς V || υποχωρήσεως V

11. δε V || ῥ F

12. ἕστωσαν A || μετὰ V

13. αὐτῷ F, αὐτοῦ V || ὅποιαν V, ὅτ' ἂν A

14. χρεῖαν V || 14. 15. βοηθῆσαι τινὲ FVA

16. ῥοπὴν] βοήθειαν A

17. διατῆς V || διὰ τῆς αὐτῶν ἱκανότητος hiányzik A-ban

20. τε V; τὰν δὲ? || καὶ τρίτη hiányzik A-ban

¹ A hadvezérnek kíséretéről a Taktika IV. fejj. 32. §-a szól: «Ott vannak még folytatólag azok a bizonyos tisztok, kik a hadvezér előtt szoktak lépdelni, így a *gárdakapitány*, a *katonai kerületi lelkész* (?) és röviden szólva, a többi adjutánsa mind, kik szokásszerű elől járó kíséretét teszik; ezeket elősorolni, úgy tartom, fölösleges.»

παρατάξεως, καὶ δὴ καὶ οἱ πλαγιο-
φύλακες καὶ ὑπερχερασταὶ καὶ νωτο-
φύλακες τε καὶ ἔνεδροι καὶ οἱ μέσοι
τῶν κενῶν τόπων, καὶ δὴ καὶ οἱ ἐν
5 ὑποβοηθείᾳ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ τε-
ταγμένοι ἐν ὅλοις τετρακισχιλίοις ἀν-
δράσι πάντες ὁμοῦ τατιέσθωσαν.

147. Ὁ δὲ στρατηγὸς τὴν μέσην
ἐχέτω τάξιν τῆς πρώτης παρατάξεως,
10 καὶ διαταττέτω, καὶ ὁράτω τὰ δέοντα,
καὶ ταύτην ἐχέτω πρὸς βοήθειαν,
εἰπὼν καὶ δεοὶ μεζονος δυνάμεως
ἐκπέμπων ἅμα τοῦ σὺν αὐτῷ ἐστῶ-
τος τουρμάρχου, ἦτοι τοῦ πάλαι μὲν
15 ὑποστρατήγου, νῦν δὲ μεράρχου
καλουμένου. καὶ γὰρ καθ' ἕναστον
μέρος ἔμπροσθεν τουρμάρχης ὀφείλει
προτάττεσθαι, καὶ ἐπὶ πάντων τού-
των ὁ στρατηγός.

20 148. Ἐχέτωσαν δὲ τὰ μέρη καὶ τοὺς
ιδίους δρουγγαρίους καὶ τοὺς ὑπ'
ἐκείνους κόμητας καὶ τοὺς λοιποὺς
ἄρχοντας κατ' ἀρετὴν ἕναστον συνε-
σιῶτας, καὶ εὐθύνονας τοὺς στρατιώ-

dik és harmadik taxisa, továbbá az
oldalvédők és megkerülők, hátvédők
és lesbenülők, meg a hadvezér az ő
tartaléktaxisával, s ezek összeségük-
ben mind — négyezer embert tesz-
nek vala.

147. A hadvezér pedig az első
parataxisnak közbülső taxisát tartsa
magának, tegye meg rendelkezéseit
és vessen ügyet arra, a mi szüksé-
ges; ezt a taxisát tekintse tartalék-
nak is, kirendeli t. i. a vele lévő tur-
marchesnek, a hajdani hypostrategos-
nak, kit most *merarches*nek neveznek,
a vezetése alatt azon esetben, ha ne-
tán valahol nagyobb erő kifejtés szük-
ségét látná. Tudnivaló, hogy minden
egyres merosban első sorban a tur-
marches tartozik tenni rendelkezéseit,
mindeneknek felette pedig a stra-
tégos.

148. Vannak pedig a merosoknak
a maga drungariusaik, — comeseik,
kik amazoknak alája rendelvek, és
egyéb tisztjeik, kik minden egyes
embert vitézségre serkentenek, a ka-

1. καὶ δὴ V || 2. ὑπερχερασταὶ V || 3. τε hiány-
zik A-ban || ἔνεδροι] οἱ τῶν ἐγκρυμμάτων A

4. κενῶν τόπων] διαχωρισμάτων A

4. 5. ἐνυποβοηθείᾳ V || μετὰ V

6. ὅλοις V || δ V, δ F

6. 7. ἀνδράσι V || παντεςομοῦ V

10. ὁράτω V || 11. προσβοήθειαν F

12. καὶ V || δεῖται A

13. τῷ A || συναντᾷ V || ἀδ F || ἐστῶτος V,
ἐστῶτι A || 14. τουρμάρχη A || ἦτοι V || τᾷ A

15. ὑποστρατηγοῦ FV, ὑποστρατήγῳ A || δε
V || μεράρχη A || 16. καλουμένῳ A || καθ' ἕναστον
V, καθ' ἕναστον FA

17. ἔμπροσθ F || 18. τάττεσθαι V || ἐπὶ V

20. μερὴ V || 21. 22. ὑπεκείνους V

22. λοιποὺς V || 23. καταρετὴν FV || ἕναστον V

τας καὶ διεγείροντας πρὸς τὴν προ-
κειμένην μάχην.

Meursius
146. §.

149. Τὸ δὲ ποσὸν τῆς πρώτης τά-
ξεως διαιρήσεις, καὶ τὸ μὲν αὐτοῦ,
5 ἡγουν τὸ τρίτον μέρος ἀφορίσεις
εἰς τοὺς λεγομένους κούρσορας,
ὅσους μάλιστα γινώσκεις ἀνδρείους
καὶ εὐτόλμους, τὸ δὲ δέμοιρον μέρος
τάξεις εἰς τοὺς λεγομένους διφέν-
10 σορας, ἵνα οἱ μὲν κατὰ πρόσωπον
πεμπόμενοι ὡς πρόμαχοι ἐπέλθωσι
κατὰ τῶν πολεμίων δρουγγιστί,
ὃ ἐστὶν ὁμοῦ ἄνευ τάξεως, καὶ εἰ
μὲν τρέψωσιν αὐτοῖς, ἀκολουθήσωσι
15 καὶ οἱ διφένσορες, ἡγουν οἱ βοηθοὶ
καὶ ἔκδιχοι, μὴ λύνοντες τὴν τάξιν
αὐτῶν, ἀλλ' εὐτάκτως περιπατοῦντες,
εἰ δὲ βαρηθῶσιν οἱ κούρσορες, ἡγουν
οἱ λεγόμενοι καὶ προκλάσται, εἴτα
20 ἐποστρέψωσιν, ἵνα ὑποδέχωνται αὐ-
τοὺς οἱ διφένσορες μετὰ τάξεως καὶ
ἀναστέλλωσι τοὺς πολεμίους. εἰ δέ
τι καὶ πλεον καὶ οἱ τῆς δευτέρας
τάξεως ἐπιβοηθήσουσι, καὶ προσέτι
25 οἱ νωτοφύλακες, καὶ οὕτως διώξουσιν
τοὺς πολεμίους, ἐκ διαδοχῆς τὴν βοή-
θειαν παρὰ πολλῶν ἐποδεχόμενοι οἱ

tonák hangulatát emelik és a közelgő
harczra bátorságot öntenek beléjük.

149. El fogod osztani az első taxis
legényszámát; nevezetesen a magad
merosát, vagyis a harmadik merost
az úgynevezett *cursorok*-ká fogod kü-
lön választani, azokat, kiket különö-
sen vitézeknek és elszántaknak ös-
mersz; a fenmaradó két részt az ú. n.
defensorok taxisába fogod felállítani,
egyfelől hogy a homlokra állítottak
előlharczosok gyanánt *drungussorok*-
ban, azaz rajban, nem taxisban, tá-
madják az ellenséget, és ha azt meg-
szalasztani sikerült, kövessék a defen-
sorok is, vagyis a tartalékosok és
ekdikosok, meg nem bontva soraik
rendjét, hanem szabályos lépések-
ben, — másfelől hogy, ha a *cursor*-
rok, vagyis az úgynevezett proklas-
tesek szorongattatnának, majd pedig
hátrálni kényszerülnének, a defen-
sorok taxisuk soraiba fölvegyék őket és
az ellenségnek elébe álljanak. Ha
pedig még tovább is szorongattatná-
nak, támogatni fogják a második
taxis katonái is s azonfelül a hátvé-

1. διεγείροντας V || προστήν V

4. αἶ F

5. ἀφορίσ F

6. κούρσωρας A

8. τόδε A

9. 10. διφένσωρας A || 10. κατα F

14. τρέψωσιν Vâri, τρέψουσιν FA || ἀκολου-
θήσουσι FA; javítottam

15. διφένσωρες A

16. καὶ hiányzik A-ban

18. κούρσωρες A || 19. καὶ hiányzik A-ban

20. ἐποστρέψουσιν A

21. διφένσωρες A || μετα F

22. ἀναστέλλουσι F

24. ἐπιβοηθήσουσιν A

27. παραπολλῶν F

γάρ μοι δοκεῖ ἐν μιᾷ μόνῃ παρατά-
 ξει ἀποκινδυνεύειν ἀσφαλές, ὁμοῦ
 γὰρ πονοῦσα ἢ μία ὁμοῦ καὶ φεί-
 γει. ἐνταῦθα δὲ εἰ καὶ ἡ πρώτη
 5 πονήσῃ, ἀλλ' ἡ δευτέρα ἐστιῶσα ῥω-
 μαλαιότερον βοηθήσῃ· εἰ δὲ καὶ
 αὐτὴ πονήσῃ, ἀλλ' ἡ τρίτη ἀπαθῶς
 ἐπέλθῃ, καὶ οὕτως πρὸς τρεῖς ἀπα-
 θεῖς παρατάξεις ἢ μία τῶν πολε-
 10 μίων πονοῦσα εὐκαταγώνιστος γίνε-
 ται, καὶ ταχέως λυθῇσεται, καὶ εἰς
 φυγὴν ὁρμήσῃ, συμπτέοντων δηλον-
 ὅτι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον καὶ τῶν
 πλαγιοφυλάκων καὶ τῶν ὑπερκερα-
 15 στῶν, μάλιστα τῶν εἰρημένων τετρα-
 κισχιλίων ἀνδρῶν ἐπιλέκτων ὄντων,
 καὶ διαφερόντων τῇ ἀνδρίᾳ καὶ τῇ περὶ
 τοὺς πολέμους ἀρετῇ, ὅπερ ὀφείλει, —
 οὐ γὰρ πρὸς ἀνδραποδώδη στρατὸν
 20 ἡμῖν πρόκειται ἡ διάταξις, ἀλλὰ πρὸς
 ἱκανὸν μεταχειρίσασθαι ὄπλον, καὶ
 ἐκθύμως ἀγωνίσασθαι.

Meursius
 146. §.
 (sajtd-
 hibából.)

148. §. 150. Τὰς δὲ ἀκίας τῆς τοιαύτης
 παρατάξεως ποιήσεις ἀπὸ ἀνδρῶν
 25 δέκα τὸ βάθος, ἥτοι τὸ πᾶχος ἀν-

dők és így fogják üzőbe venni az
 ellenséget, felváltva segítséget kapva
 több oldalról. Én ugyanis úgy látom,
 hogy nem vezet célra, ha csak egy
 parataxist viszünk a csatába, mert ha
 ez az egy megszorul, megfutamodik a
 maga egészében. Itt azonban, ha
 megszorulna is az első, segítségére
 fog siethetni a másik, mely szilárdab-
 ban áll; ha meg ez is megszorulna,
 épségben támadhat a harmadik, s
 akkor az ellenség egyetlen egy para-
 taxisa három ép parataxis ellenében
 sikeresen fog legyőzetni, hamar fel
 fog bomladozni s futásnak eredni,
 mikor is természetesen lehetőség sze-
 rint közreműködnek az oldalvédők és
 megkerülők, — kivált pedig, ha az
 említett négyezer ember meg van vá-
 logatva s vitézségben és hadi eré-
 nyekben kiváló, mi szükséges, — hi-
 szen ezt a fejezetet nem oly sereg
 számára írtuk, mely meghunyászkodni
 szokott, hanem a mely rátermett arra,
 hogy fegyvert ragadjon és bátran
 viaskodjék.

150. Az ilyennémű parataxisnak
 az acieseit tíz embernyi mélységben,
 illetőleg vastagságban fogod megala-

1. δοκεῖ μοι A || 2. ἀσφαλές hiányzik A-ban
 5. 6. ισχυρότερον A || 7. αὐτῇ A
 12. συμπονούντων A || δῆλον ὅτι A
 13. τ. ἐνδ. καὶ συνεργούντων A
 15. 16. δ F

A magyar hönfoglalás kútfői.

18. ὅπερ δὴ καὶ ὀφείλει A
 19. ἀνδρ. καὶ χυδαῖον στρατὸν A
 20. πρόκειται ἡμῖν A
 21. ὅπλα A || 22. προθύμως A
 24. ποιήσ F

τῶν, ὥστε εἶναι καθ' ἐκάστην ἀκίαν
 ἄρχοντας δύο, τὸν τε λεγόμενον λο-
 χαγόν, ἡγουν δέκαρχον, ἢ πρωτο-
 στίαν, ἢ πρόμαχον, καὶ τὸν οὐρα-
 γόν, ὅς ἐστιν ἔσχατος τοῦ στίχου καὶ
 καλεῖται πεντάρχη, οὗς καὶ μά-
 λιστα ἱκανοὺς εἶναι χρὴ καὶ ἀνδρείους
 καὶ καταφράκτους τοῖς ἀρμόζουσιν
 ὅπλοις· καὶ οὕτως τοῦ βάθους τῶν
 10 ἀκιδῶν τεταγμένον, τὸ ἐπὶ μέτωπον
 ἔκταμα πρὸς πλάτος κατὰ ζυγόν, ὅσον
 ἂν ἀπαντήσῃ, τάττεσθαι καὶ κατὰ
 πλευράν.

Meursius 151. Ἐπὶ δὲ τῆς νῦν ὑποθέσεως
 148. §.
 (sajto-
 hibából.)
 ἢ μὲν πρώτη τάξις, ἣν καὶ εἰς τρία
 μέρη διαιρεθῆσεται, καθ' ἑκάστον
 μέρος ἕξει ἀκίας πεντήκοντα, ἀνὰ
 δέκα ἔχουσιν τὸ βάθος κατὰ στί-
 χον, ἀπὸ τοῦ λοχαγοῦ καὶ πρωτοστί-
 20 του ἕως τοῦ ἐσχάτου οὐραγοῦ, ὡς
 εἶναι τὰς ὅλας ἀκίας τῶν τριῶν με-
 ρῶν τῆς πρώτης τάξεως ρν', ἥτοι

kitani és úgy, hogy egy-egy aciesnek
 az élén két-két tiszt áll, az ú. n.
lochagos,¹ illetőleg *dekarchos*² vagy
protostates,³ vagy előlharczos és az
uragos,⁴ ki a stichos legvégsője s kit
*pentarches*nek hívnak; ezeknek külö-
 nösen alkalmas és vitéz férfiaknak, s
 a kellő fegyverekkel ellátva kell len-
 niök; ha ekként megállapítottad az
 aciesek mélységét, a homlok felé való
 kiterjedtségöket szélességben a ta-
 gokhoz képest, s a mennyire éppen
 lehet, közel egymáshoz is kell ren-
 dezni.

151. Vonatkozólag a mostan mon-
 dottakra, az első taxisnak, mely egy-
 úttal három merosból fog állani,
 mindegyik merosában ötven acies
 lesz, és pedig mélységét véve, a
lochagostól és *protostatestől* kezdve
 a legvégső *uragosig* tíz-tíz ember áll
 egy-egy tagsorban, úgy hogy az első
 taxis három merosának összesen száz-

2. β F

5. ἐστι F || 6. πενταξ F

10. ἐπὶ F || 11. κατα F

12. καὶ καὶ F, παρὰ A || 17. ὦ F

18. ἐχούσας A || 18. 19. στίχον A

22. ἑκατὸν πεντήκοντα A

¹ Fogalmi jelentését megadja LEO a IV. fej. 19. §-ában: «*Lochagos*-nak nevezik a sorelsőt, illetőleg a mélység szerint felállított ordonak [tagsornak] az elsejét; ugyanazt *primus*-nak, meg *protostates*-nak is nevezik.» *Lochagos* tehát annyi, mint egy *lochos*-nak [LEÓ-nál aciesnek, stichosnak, ordo-nak] a feje.

² *Dekarchos* a. m. tíz embernek a feje.

³ *Protostates* a. m. legelőlső.

⁴ LEO IV. 21: «Uragosnak nevezik az egész stichos végén, vagyis az ordo uráján (végén) állót.» BÁRCZAY id. műve I. köt. 31. lapján helyesen *tagzáró*-nak fordítja. Más neve *pentarches* (5 ember feje) vagy *tetrarches* (4 ember feje) a szerint, a mint 10 vagy 8 emberből (esetleg 16-ból) alkotjuk az acies, a tag, mélységét.

ἄνδρας χιλίους καὶ πεντακοσίους. ἡ δὲ δευτέρα τάξις ἐχέτω διὰ τῶν τεσσάρων αὐτῆς μερῶν ἀκίας ἀνὰ εἰκοσι καὶ πέντε, τὰς πάσας ἀκίας
 5 ἑκατὸν ἄνδρας χιλίους. < οἱ δὲ νοτοφύλακες, ἡγουν ἡ τρίτη τάξις ἐχέτω ἀκίας ἀνὰ εἰκοσι καὶ πέντε, ὁμοῦ ἄνδρας πεντακοσίους. > οἱ δὲ πλαγιοφύλακες ἔξουσιν ἀκίας δέκα, ἄνδρας
 10 ἑκατόν ὁμοίως καὶ οἱ ὑπερκερασταὶ ἀκίας δέκα, ἄνδρας ἑκατόν. προσέτι δὲ καὶ οἱ ἐνεδροὶ, ἡγουν τὰ ἐγκρύμματα ἐνθεν κακεῖθεν τῶν δύο μερῶν τῆς παρατάξεως ἀνὰ ἀκίων εἰκοσιν,
 15 ἀκίας τεσσάρακοντα, ἀνὰ ἀνδρῶν διακοσίων, ὁμοῦ δὲ ἄνδρας τετρακοσίους. καὶ οἱ ἐν τοῖς κενοῖς διαστώτες τῆς δευτέρας παρατάξεως, οἵτινες — ἄς εἴρηται — καὶ τοὺς
 20 φεύγοντας ἀναστέλλουσιν, ἔσονται τὰ τρία μέρη ἀπὸ ἀκίων ἑκατὸν ὁμοῦ ἀνδρῶν τριακοσίων, καὶ οἱ τῷ στρατηγῷ παρεστώτες ἄνδρες ἑκατόν.

Meursius 152. Ἀλλ' αἱ μὲν τρεῖς παρατά-
 149. §. ξεις ἐξηρημένων τῶν κουρσόρων ὑπὸ

ötven aciese van, egyezerötszáz legénye. A második taxisnak a maga négy merosában egyenkint huszonöt aciese legyen, a száz acies tehát ezer emberből áll. A hátvédőknek, vagyis a harmadik taxisnak huszonöt-huszonöt aciese legyen, összesen ötszáz legénye; az oldalvédőknek tíz aciese lesz, embere száz, úgyszintén a megkerülőknak tíz aciesök, legényök száz. Hozzá még a lesben ülők, vagyis a rejtekben lévők, kik a parataxis két felétől innen is tulnan is vannak, húsz-húsz, tehát negyven aciesből, két-kétszáz, összesen négyszáz emberből állanak. Azután a második parataxis közeiben felállók, a kik, mint mondtuk, a futamodóknak útját állják vala, három merost fognak alkotni, merosát száz aciesből, összesen háromszáz emberrel, míg a hadvezér körül tömörülők százan lesznek.

152. Fog pediglen a három parataxis — a cursorok kivételével —

1. $\bar{\alpha}$ F || $\bar{\varphi}$ F
3. 4. $\bar{\kappa}$ F
5. $\bar{\rho}$ F || ἀνδρῶν F || $\bar{\alpha}$ F || οἱ δὲ νοτοφύλακες-től egészen πεντακοσίους-ig hiányzik FA-ban, beletoldotta Vári. || 9. δέκα Vári, εἰκοσι A, $\bar{\kappa}$ F
10. ἑκατόν Vári, διακοσίους A, $\bar{\sigma}$ F
11. δέκα Vári, εἰκοσι A, $\bar{\kappa}$ F || ἑκατόν Vári, διακοσίους A, $\bar{\sigma}$ F

12. καὶ hiányzik A-ban || οἱ ἐνεδροὶ ἡγουν hiányzik A-ban
13. β F || ἀκίων F || εἰκοσι A, $\bar{\kappa}$ F
15. $\bar{\mu}$ F
16. $\bar{\sigma}$ F || δὲ hiányzik A-ban || 16. 17. $\bar{\upsilon}$ F
17. κενοῖς] διαχωρίσμασι A || 17. 18. δὲ ἐστῶτες A
21. ἀκίων δέκα ἡγουν ἀνδρῶν ἑκατόν ὁμ. A || $\bar{\rho}$ F
22. $\bar{\tau}$ F || 23. 24. $\bar{\rho}$ F

ἀκίας ταχθήσονται, τὰ δὲ λοιπὰ τά-
γματα, ἦγουν οἱ πλαγιοφύλακες καὶ
οἱ ὑπερκερασταί, ἦτοι οἱ πρὸς τὴν
κύκλωσιν ταγέντες, καὶ δὴ καὶ οἱ ἐκ
5 τῶν ἐργουμμάτων, ἦτοι οἱ ἐνεδροί,
καὶ οἱ λοιποὶ οὐκ ἀεὶ συντεταγμένοι
στήσονται, ἀλλὰ πρὸς τὴν χρείαν
ποτὲ μὲν οὕτως, ποτὲ δὲ δρουγγιστὶ
ἐπελεύσονται, ἢ ὥς ἀπαιτεῖ ἡ τοῦ
10 πολέμου περίστασις.

Meursius
150. §.

153. Συναχθήσονται τοίνυν ἀπὸ
τῶν οὕτω τεταγμένων τεσσάρων χι-
λιάδων ἀνδρῶν οἱ πάντες ἄρχοντες
κατὰ τὴν αὐτῶν τάξιν ἐπίλεκτοι
15 αἱ μὲν οὕτως· πεντάρχαι μὲν ὀκτα-
κόσιοι, δεκάρχαι δὲ τριακόσιοι, πεν-
τηκοντάρχαι δέ, οἱ καὶ τριβοῦνοι
καλούμενοι ὀγδοήκοντα, κένταρχοι,
ἦγουν ἑκατοντάρχαι τεσσαράκοντα,
20 κόμητες εἴκοσι, δρουγγάριοι καὶ χι-
λιάρχοι τέσσαρες, τουρμάρχαι δύο,
ὁμοῦ ἄρχοντες μικροὶ μεγάλοι αἱ μὲν
καὶ οὕτως μὲν ἐπὶ τοῦ ἐνὸς θέμα-
τος ἐπιλεγέσθωσαν ἀνδρεῖοι στρατιῶ-
25 ται καὶ πληρούτωσαν τὸ λεγόμενον

aciesekbe sorakozni, a többi tagma
azonban, vagyis oldalvédők és meg-
kerülők, azaz azok, kik a körülfogás
céljából felállítvák, különösen meg a
rejtekből támadók, vagyis a lesben-
ülők s a többiek nem fognak min-
denkor taxis állásba rendezkedni, ha-
nem a szükséghez képest hol így,
hol meg drungussorokban támadni,
vagy a hogyan éppen a viszonyok a
csatában azt ajánlják.

153. Az ily módon harczi állásba
rendezkedett négyezer emberből ki-
telik majd az összes tisztek száma;
rangjuk szerint válogatva ki őket
ézerháromszáznegyvenhatan lesznek,
ilyformán: nyolczszáz pentarches,
négyszáz dekarches, — pentekontar-
ches¹ pedig, kiket tribúnoknak is
neveznek, nyolczvan, kentarchosok
vagyis századosok: negyven, comes
hűsz, drungarius, illetőleg chiliar-
chos négy, turmarches kettő, ösz-
szesen egyezerháromszáznegyvenhat
főtiszt és altiszt. És így egy-egy ke-
rületből válogattassanak ki a vitéz

1. ὑπὸ ἀκίας ταχθήσονται παρεκτὸς τῶν κορυ-
σίων Α

2. ἦγουν hiányzik Α-ban || οἱ τε πλ. Α

3. Az első οἱ hiányzik Α-ban

5. ἦτοι οἱ ἐνεδροί hiányzik Α-ban

12. οὕτως Α-ban; helyesebb? || ὁ Α

14. 15. ἐπὶ αἱ μὲν ἀνδρες ἐπίλεκτοι χίλιοι
τριακόσιοι τεσσαράκοντα Α

15. 16. ὦ Α || ὦ Α

17. τριβόνοι Α || 18. λεγόμενοι Α || π Α

19. ἑκατονταρχ Α || μ Α

20. α Α || οἱ καὶ Α || 21. ὁ Α || τουρμάρχαι
Α-ban? || β Α

22. μικροὶ καὶ μεγάλοι Α || χίλιοι τριακόσιοι
τεσσαράκοντα Α

¹ Pentekontarches a. m. ötven embernek a feje.

στρατιωτικὸν θέμα, ἦτοι τῶν
 τετρακισχιλίων τὸν ἀριθμὸν ἐπιλέ-
 κτων, καὶ ἐνόπλων καβαλλαρίων καὶ
 γενναίων ταῖς ἀρεταῖς. τὸ δ' ἄλλο
 5 πλήθος ἐκ τοῦ θέματος εἰς ἐτέρας
 τάξεις καὶ χρείας καταμερίζεσθω, ὥς
 ἂν σοι δοκῇ, ὃ στρατηγέ, τὸ λυσitte-
 λοῦν πρὸς τὸν ἐκάστοτε καιρὸν.

Meursius 154. Καὶ ταῦτα μὲν εἴρηται, εἰ
 151. §. 10 ἄρα ὀλίγος ἐστὶν ὁ τῶν πολέμων
 στρατὸς ὑπὲρ τὸν σὸν, ἢ ἴσος. εἰ δὲ
 πολυπληθὴς πλεονεκειῖ ὁ ἐναντίος,
 τότε κατὰ τὸν ὁρισθέντα σοι τύ-
 πον ἐν τῇ προδηλωθείσῃ παρατάξει
 15 ἢ διπλώσεις τὸ στράτευμα ἀπὸ ἐτέ-
 ρων θεμάτων τῶν συστρατήγων σου,
 ὥστε γενέσθαι τὴν πᾶσαν παρατά-
 ξιν χιλιάδων ὀκτώ, δηλονότι κατὰ
 τὸν εἰρημένον τύπον μεριζομένου τοῦ
 20 ὅλου στρατοῦ, πλὴν μόνου τοῦ πο-
 σοῦ καθ' ἕκαστον τάγμα τῆς τάξεως
 προσυθεμένου, εἰ δὲ μὴ διπλῶσαι
 μόνον ἀρχῇ, καὶ τριπλώσεις συντάσ-
 σων καὶ ἐτέρους δύο στρατηγοὺς ἅμα
 25 τοῖς ὑπ' αὐτοὺς στρατιώταις οὕτως
 ἐπιλέκτοις καὶ καταφράκτοις, ὥστε
 δύο καὶ δέκα γενέσθαι χιλιάδας.

katonák és alkossák az úgynevezett
hadtestet, vagyis a számra nézve
 négyezer válogatott főnek, fegyveres
 lovasoknak és harczi erényekben tűn-
 dőklőknek hadosztályát. A kerületben
 még fenmaradó többiek más taxisokba
 és más célra osztassanak be, a mint
 azt esetről-esetre, hadvezér, előnyös-
 nek tartandó.

154. A mondottak azonban csak
 arra az esetre illenek, ha kicsiny az
 ellenség hadereje a tiédhez viszo-
 nyítva, vagy ugyanakkora. De ha az
 ellenfél népes sereggel rendelkezik,
 akkor a számodra körülvonalozott
 minta szerint a korábban elemzett
 parataxisban vagy megkettőződ stra-
 tegostársaid többi kerületeiből a se-
 regállományt, úgy hogy a teljes pa-
 rataxis nyolczezerből álland, mely
 esetben természetesen az említett
 minta szerint osztod fel az egész se-
 reget, csak hogy éppen a taxisnak
 minden egyes tagmájában a szám-
 mennyiséget megtoldod, vagy, ha csak
 megkettőzni egyedül nem volna elég,
 meg is háromszorozhatod, mely eset-
 ben más két strategossal egyesülsz

1. δ F
4. τὸ δὲ A
7. 8. τὸ λυσitteλοῦν] ὠφέλιμον εἶναι A
10. ἄρα F
11. ἴσος F
12. πολλὰ πλήθει A
14. προδηλωθήση F

16. συστρατηγῶν F
18. ἢ F || δηλονότι A
23. ἀρχεῖ F
24. β F
25. αὐτοῦ A
26. 27. ὥστε δώδεκα χιλιάδας γενέσθαι A || δύο
 καὶ δέκα Meursius, δυοκαίδεκα F

καὶ οὕτως κατὰ τὸν εἰρημένον ἄνω-
θεν τύπον διαμερισθήσεται ὁλος ὁ
στρατός, τριπλουμένων δηλονότι τῶν
ἐφ' ἐκάστη τάξει στρατιωτῶν κατὰ τὸ
5 ἄνω που ἄρισμένον ποσόν.

Meursius 155. Καὶ εἰ μὲν πρὸς ὀλίγους καὶ
152. §. ἀνδρείους πολεμίους ἔχεις τὸν ἀγῶνα,
καὶ δοκεῖ σοι χρήσιμον, κατὰ ἐν θέμα
ἐκτάξας τρεῖς ποιήσεις παρατάξεις ἀνὰ
10 χιλιάδων τεσσάρων κατὰ τὸν ῥηθέντα
τύπον, ἢ καὶ πλειόνων χιλιάδων κατὰ
τὸ ποσόν τῆς τοῦ στρατοῦ εὐπορίας.
καὶ τῇ μὲν μία προσβαλεῖς αὐτοῖς,
ἢ προσβάλλοντας ἐποδέξῃ αὐτούς,
15 καὶ ἐπὶ ταύτῃ ἐκείνων ἀσχολουμέ-
νων, εἰ μὲν τραπῶσι, καὶ οὕτως
διάξεις ἀσφαλῶς, εἰ δὲ ἀντιστῶσι,
τότε καὶ ἡ ἑτέρα ποιήσεται προσβο-
λὴν ἐξόπισθεν αὐτῶν ἐπελθοῦσα, καὶ
20 οὕτως κατεργασθήσονται οἱ πολέμοι.
εἰ δὲ καὶ πρὸς ταύτην ἀντίσχωσιν,
ἀλλ' ἢ τρίτῃ ἐπελθοῦσα ἢ ὀπισθεν ἢ
ἐκ πλαγίου, καὶ ἅμα ταῖς ἄλλαις κυ-
κλώσασα τοὺς ἐναντίους πάντως αἰ-
25 ρέσει αὐτοίς. οἳ γὰρ ἄσαρκοί εἰσιν

az alattok lévő, következőleg meg is
válogatott és felfegyverzett katonáik-
kal együtt, úgy hogy tizenkétezer
embered lesz. Akkor azután a fent
közlött utasítás szerént fogod felosz-
tani az egész sereget; magától ért-
hető, hogy mindegyik taxis katoná-
ságát megháromszorozod a fent vala-
hol megállapított számarány értel-
mében.

155. Ellenben ha kevés, de vitéz
ellenséggel verekszel meg, és azt
tartod, hogy hasznodra válik, úgy egy
kerületből hívva be őket, három para-
taxist fogsz alkotni négyezer ember-
ből az adott utasítás szerént, vagy
több ezerből ahhoz képest, hogy se-
reged milyen népes. Fogsz pedig az
egyik parataxisal támadást intézni
ellenök, illetőleg, ha ők támadnak,
helyt állni; így őket, kik ezzel a pa-
rataxisal elfoglalva vannak, ha meg-
szaladnak, biztosan fogod ily módon
is üldözhetni, ha pedig megállják
helyöket, meg fogja támadni őket a
második parataxis, mely amazok mö-
gött nyomul előre. Így aztán az el-
lenség meg fog semmisülni. De ha
mindazonáltal még ellenállást fejtene
ki, úgy a harmadik taxis vagy há-

5. ἄνω που] ἀνωτέρω A || ποῦ F

10. δ F || 15. ἐπὶ ταύτῃ F

16. τραπῶσι Meursius, τραπῶσιν FA

17. εἰ δ' F || ἀντιστῶσιν A

18. ποιήσεται F || 19. ὀπισθεν A

21. ἀντίσχωσιν] ἀπαντήσουσιν A

24. 25. αἰρέσει Meursius, αἰρήσει F, πορθή-
σει A || 25. ἄσαρκοί εἰσιν F

οἱ πολέμιοι, καὶ τὸ θράσος αὐτοῖς
ὥσπερ χρῶμα περικείται.

Meursius
153. §.

156. Εἰ δὲ πρὸς πλῆθος πολεμίων
διαγωνίζεσθαι μέλλεις, τὰς τρεῖς πα-
5 ρατάξεις ἀπὸ τεσσάρων χιλιάδων εἰς
μίαν, ὡς εἴρηται, συνάξεις, καὶ τρι-
πλασιάσεις τὸ ποσὸν τῆς προειρημέ-
νης ἐκτάξεως, διαμερίζων κατὰ λόγον,
ὡς πρόκειται, εἰς τε πρώτην καὶ δευ-
10 τέραν παράταξιν, καὶ εἰς νωτοφύλα-
κας, καὶ εἰς πλαγιοφύλακας, καὶ εἰς
ὑπερκεραστάς, καὶ εἰς ἐνέδρους, ἥτοι
154. §. ἐγκρύμματα, καὶ εἰς τὰ ἄλλα, ὡς
προεῖρηται, τάγματα, καὶ οὕτως μετὰ
15 εὐταξίας καὶ συστάσεως ποιήσεις τὴν
προσβολὴν διὰ τῶν λεγομένων κουρ-
σώρων, ἥτοι τῶν προμάχων τῆς πρώ-
της τάξεως, ἣ καὶ τῶν ὑπερκεραστῶν,
ἣ ὡς ἂν ἡ χρεία καλέσῃ, καθὼς καὶ
20 ἐν τῇ περὶ τοῦ πολέμου διατάξει
διωρισάμεθα. εἰ δὲ καὶ ἔτι πλείονές
εἰσιν οἱ πολέμιοι, καὶ χρεία πολλῶ
πλείονος στρατοῦ, ἔστωσαν καὶ οἱ λοι-
ποὶ τῶν ἀνατολικῶν θεμάτων στρα-
25 τηγοὶ πρὸς τὴν τοιαύτην χρείαν ἔτοι-
μοι, ὁμοίως τὸν οἰκεῖον στρατὸν
ἐπιλεξάμενοι καὶ διακρίναντες τοὺς

tulról vagy oldalból támadva és a
többivel együttesen körülkerítve az
ellenséget, tökéletesen erőt fog rajta
venni. Hiszen vére-húsa van az ellen-
ségnek, ha köröskörül fedi is őket a
bátorság, mint valami bőrréteg.

156. Viszont ha nagyszámú ellen-
séggel készülsz csatába bocsátkozni,
akkor — mint mondtuk — a négy-
ezer emberből álló három parataxist
egyben vonod össze, és meghárom-
szorozod a fentebb említett sorozás-
ból eredő számmennyiséget, felrésze-
led t. i. az ismertetett eljárás értel-
mében első és második parataxisra,
hátvédőkre és oldalvédőkre, megke-
rülőkre és lesbenülőkre, vagyis rej-
tekben lévőkre, és a többi előbb
megemlitett tagmára. Így kellőképpen
rendezkedve és elhelyezkedve intézni
fogod a támadást az említett curso-
rok, vagyis az elülső taxis előlhar-
czosai által, avagy a megkerülőkkal,
vagy a mint éppen a szükség pa-
rancsolná: a hogyan azt *A háború-*
ról szóló fejezetünkben kifejtők. S ha
még nagyobb számú volna az ellen-
ség s még sokkalta nagyobb hadse-
regre szükség, az ilyen eshetőségre a
keleti kerületeknek hátralévő straté-
gosai legyenek elkészülve, hogy ugyan-

1. καὶ F

5. τὰς ἀπὸ A || δ F || εἰς] ἄς A

8. καταλόγον F

16. 17. κουρσώρων A || τῶν hiányzik A-ban

19. καλέση A || καθὼς σοι A

20. XIV. fejt. 9. §. || 21. 22. πλείονες εἰσὶν F

χρησίμους ἀπὸ τῶν ἀχρείων, ὥς ἄχρη-
 τεσσάρων χιλιάδων, ὥς εἴρηται, ἐφ'
 ἐκάστῳ θέματι διὰ τὴν νῦν ἐπικρα-
 τήσασαν τῶν στρατιωτῶν ἀγυμνα-
 5 σίαν τε καὶ ἀμέλειαν καὶ ὀλιγότητα.
 καὶ οὗτοι πάντες πλήθος δοκίμων
 στρατιωτῶν συλλέξουσιν, καὶ παρα-
 στήσουσιν ἅμα σοι κατὰ τῶν πολε-
 μίων, ἅσπερ καὶ ὑπὲρ τὰς τριάκοντα
 10 χιλιάδας καταστῆναι τοὺς ὀφείλοντας
 ἀνδρείως καὶ εὐψύχως ἐκστρατεύειν
 κατὰ τῶν ἐχθρῶν.

Meursius 157. Καὶ ταῦτα μὲν διωρισάμεθα
 155. §. τῇ ὑμῶν ἐνδοξότητι, τάχα οὐδὲ και-

15 νόν τι ἢ παρὰ τὴν δόξαν ἔχοντα,
 ἀλλ' ἐξ ὧν ὥς εἴρηται, τοῖς παλαιο-
 τέροις ἐντυχόντες ἠνθολογήσαμεν,
 καὶ μετρίαν πείραν ἐκεῖθεν συλλέ-
 ξαντες συμφώνως ἐκείνοις διαταξά-
 20 μεθα. καὶ ἕτερα δὲ πλεῖστα δυνήσῃ
 ἐφευρεῖν ἐντεῦθεν λαμβάνων τὰς
 ἀφορμὰς, ἅπερ, ὥς εἴρηται, οὔτε
 γράφειν κατ' ἐν δυνατόν, οὔτε τῷ
 παρόντι συντάγματι διὰ τὴν συντο-
 25 μίαν ἐντάξαι ἀρμόδιον. ἔξοκ δέ σοι
 φιλοπονοῦντι, καὶ τῷ πλάτει τῶν
 τακτικῶν ἐμμελετήσαντι, καὶ τοιαῦτα

úgy megválogassák a maguk seregét
 s különválaszszák a hasznavehetetle-
 nektől a hasznavehetőket mindegyik
 hadtesthez, mint mondtuk, négyezer
 ember erejéig, mivelhogy most a
 katonák között nagy a gyakorlatlan-
 ság, a közöny és a gyarló anyag.
 Azok mind egybe fogják seregeltetni
 a harczedzett katonák tömegét s ki-
 tartanak majd veled egy szálíg az el-
 lenséggel szemben, hiszen harmincz-
 ezeren felül vannak azok, kik vitézül
 és elszántan az ellenséggel meghar-
 czolni kötelesek.

157. Ime ezeket szerzők Kegyel-
 med számára! Nem hatnak talán az
 újdonság vagy a meglepőség inge-
 rével, — mi csak azt, a mit, mint
 említettük, a korábbi írókból össze-
 böngéznünk sikerült, velők összhang-
 zatosan fejezetekbe foglalók, minek-
 utána szert tettünk a kellő tapasztá-
 lásra is. Ezentúl, ha el nem szalasz-
 tod az alkalmakat, még más igen-
 igen sokat eszelhetsz majd ki, miket,
 mint hangoztattam, a többivel egy-
 ben megírni nem lehetséges, czél-
 szerű sem volt előadásom korláto-
 zottsága rovására a jelen fejezetbe

7. συλλέξουσιν A

8. σοὶ A

15. τι F || δόξαν] δόκησιν A

16. 17. V. ö. a XV. fej. 1. §-ával és a II. fej.

48. §-ával

18. πείραν A || ἐκεῖ/// A

20. πλεῖστα τοιοντότροπα A

23. καθενδυνατόν F

25. ἔξεστι δέ σοι A

27. ἐμμελετῶντι A

καὶ τοῦτων ἔτι δραστικότερα καὶ προσ-
επινοῆσαι καὶ διαπραξασθαι Θεὸν
ἔχοντι βοηθὸν διὰ τε τῆς εἰς αὐτὸν
πίστεως καὶ τῆς εἰς τὴν ἡμετέραν
βασιλείαν ἀγάπης καὶ διαθέσεως.

beleilleszteni. Neked azonban, mint
fáradhatatlan vizsgálónak és a takti-
kus tudományok mezején kutatónak,
szabadságodban van akár hasonlókat
akár ezeknél még jobban foganatosít-
ható dolgokat mind kigondolni hozzá,
mind gyakorlatilag megvalósítani, Is-
tennek segítsége mellett a beléje ve-
tett hitednél, birodalmunk iránt ér-
zett szeretetednél és ragaszkodásodnál
fogva.

1. καὶ ἐτι τούτων Α

II.

BYZANCZI TÖRTÉNETÍRÓK.

A)

BEVEZETÉS.

A byzanczi források közül a taktikus író Leo után a tulajdonképpeni történetírók következnek, kiknek értékét a honfoglalás korára nézve tudományos történetírásunk, első kezdetei óta mindig teljes mértékben méltatta. Már Pray felhasználja György barát és Symeon mester krónikáinak velencei kiadását és Constantinus Porphyrogenitus művét a birodalom igazgatásáról.¹ Katona István, nagy munkája első kötetének bevezetésében külön fejezetet szentel Constantinus művének, melyet az Anonymusnál is előbbre helyez.² Az első, ki ez írókat, különösen a tudós császár műveit behatóan tanulmányozta, Szabó Károly volt. Az ő érdeme, hogy szövegét magyar nyelven is bírjuk, még pedig egyenesen a görög textusból folyó fordításban. Legfőbb igyekezete az volt, hogy a görög kútfők adatait, melyeket oly hiteleseknek és megbízhatóknak tudott, lehetőleg összeegyeztesse krónikáinknak, különösen Anonymusnak nagyon is elütő elbeszélésével.

I. A GÖRÖG KRÓNIKÁK.

Egész sora maradt fenn a IX. és X. századi byzanczi krónikáknak, melyek a birodalmat érdeklő események elbeszélésébe belefűzik a

¹ Annales Veteres Hunnorum Avarum et Hungarorum, 306 l.

² Historia Critica Primorum Hungariæ ducum. 2—7. l.

magyarokra vonatkozó adatokat. De az illető szövegek összehasonlítása csakhamar meggyőz arról, hogy a különböző nevek alatt szereplő adatok egy közös forrásra vihetők vissza. Ezért mindezen krónikákat — legalább a magyar történet szempontjából — együttesen tárgyalhatjuk.

E krónikák a következők:

1. *György barát krónikájának folytatása.* Georgius barát, ki magát, mint a byzanci szerzetesek szokták, *hamartolosznak*, bűnösnek nevezte, 842-ig, Mihály és Theodora császárságáig írta meg a világ krónikáját. E művet 948-ig, Romanus császár haláláig, egy logotheta folytatta.¹ Ez a logotheta, mint művéből kitűnik, valamivel később, Nicephorus Phocas császár idejében, 963—969 írta művét. Ezt csak véletlenül toldották Georgius munkájához, melytől tartalma és egész szelleme nagyon elüt. Mert míg amaz főleg az egyházi ügyek iránt érdeklődik, ez a politikai, jelesen az udvari eseményeket méltatja különös figyelmére.²

E krónikának két részlete vonatkozik a honfoglalás előtti magyarságra. Az első maczedoniai Vazul császár ifjúságával áll összeköttetésben és körülbelül 839-ben végbement eseményről szól. A második a bolgár-magyar-görög háborúnak bő elbeszélése.

Kiadásai: Bonn, ed. Bekker Immanuel, 1838, 762—924. l. Muralt. Pétervár 1859. 1143-ig terjedő folytatásokkal. Ezeken kívül összehasonlítottam a vaticani könyvtár XII. századi kitűnő kodexét (gr. 153.).

2. *Theophanes krónikájának folytatása.* Theophanes hitvalló (mh. 817.) Georgius Syncellus krónikáját folytatta. Az ő művét ismét mások folytatták egész 961-ig. Tárgyunkra nézve fontos annak kiemelése, hogy Leo császár uralkodására, tehát a bolgár-magyar háborúra nézve is, Theophanes folytatásának szövege majdnem teljesen megegyezik a György barát munkájának folytatásával. Az egyetlen lényegesebb különbség abban áll, hogy ez nem említi a magyar vezéreket, Árpád-nak és Kurszán-nak nevét, melyek a György folytatása szövegében megvannak. Világos tehát,

¹ Bonni kiadás 814. l. *ἕως ὧδε τὸ Χρονικὸν Γεωργίου, καὶ ἀπὸ τῶν ὧδε τοῦ λογοθέτου.* Ed. Muralt. 851. l.

Δόξα τῷ Θεῷ πάντων ἕνεκα ἀμήν. Τετέλειται καὶ τὰ τοῦ λογοθέτου.

² Krumbacher, Geschichte der byzant. Literatur. 131. l.

hogy e korszakra nézve szintén a logotheta forrásával állunk szemben, bár azt a kéziratok nem árulják el.

A macedoniai Vazul császár [ifjúságára vonatkozó, minket érdeklő epizódot e munkában hiába keressük. A helyett egy hosszú genealogiát találunk, mely Vazult és így dynastiáját is a régi parthus királyoktól, az Arsacidáktól, származtatja.¹ Ez az eltérés annyiban fontos, a mennyiben azon hagyomány régisége mellett bizonyít, mely a drinápolyi lakosoknak a Dunántúlra való szállításának és a magyarokkal való megütközésének emlékét megőrizte. Azon időben kellett keletkeznie, midőn Vazult már ünnepelték ugyan, de még ismerték alacsony származását és nem kerestek a dynastia részére mesés ősokeket. Az a tény tehát, hogy a magyaroknak 839-ben való szereplése nem található minden görög krónikában, nem csak nem bizonyít magának a ténynek hitelessége ellen, sőt azt még meg is erősíti.

3. *Leo Grammaticus Chronographiája*. Ez is világkrónika, mely a világ kezdetétől Constantinus Porphyrogennitus uralkodásáig 948-ig terjed. Szövegét a byzanci számítás szerint 6521-ben, tehát 1013-ban Kr. u. írták. Mind a két reánk nézve fontos részlet elbeszélésében majdnem szórul-szóra megegyezik Georgius folytatásával, vagyis a logotheta elbeszélésével. Önálló értéket tehát ezekben nem tulajdoníthatunk neki.

Kiadás. Leonis Grammatici Chronographia ed. Immanuel Bekker. Bonn, 1842.

4. *Leo Grammaticus* munkájával csaknem teljesen megegyezik *Theodosius Melitenus Chronographiája*, melyet egy XIV. századi kéziratból adott ki Tafel. Csak néhány, csekélyebb jelentőségű olvasási különbséget látunk a szöveg idevonatkozó részében.

Kiadás. Theodosii Meliteni qui fertur Chronographia ed. Theoph. L. Fr. Tafel. Monachii 1859. Monumenta Saecularia III. 228 l. 4°.

5. *Symeon magister krónikája*. E munkának egyik kézírata Romanus

¹ Bonni kiadás, V. k. 2—4. f. 212—216. l. Genesis császár-biographiáinak Vazulra vonatkozó része Konstantinus császár műve, vagy legalább az ő befolyása alatt jött létre.

A parthus származást tehát ide vezethetjük vissza. Ed. Lachmann, Bonn, 107. l. Hirsch, Byzantinische Studien 163. 231 l.

császárnak, Constantinus Porph. fiának uralkodásáig terjed, 959—963. a másik ellenben Mihály császárig (1071).¹ Egész alkata mutatja, hogy kivonat, még pedig a minket érdeklő korszakra nézve Georgius folytatásának kivonata. Önálló értéket legfőlebb aránylag számos chronologiai adatai kölcsönözhetnek neki, bár ezek az adatok csak ritkán helyesek.²

Mindamellett szükséges, hogy ezen íróval bővebben foglalkozzunk, mint a hogy belső értéke szerint megérdemelné. És pedig azért, mert egyike lényegesebb eltéréseinek épen a bolgár-magyar háborúra vonatkozik.

Georgiusnak és Theophanesnek folytatásai, melyek, mint már kiemeltük, a szóban forgó korszakra nézve megegyeznek, ily sorrendben adják elő az eseményeket: 1. Nagy napfogyatkozás, 2. A saraczénusok ostromolják Samos szigetét. 3. István patriarcha halála és Antonius Kauleas felavatása. 4. Symeon bolgár fejedelem hadat izen Leonak, mi a magyarok beavatkozását vonja maga után.

Symeon magister ellenben a császár második évére teszi a nagy napfogyatkozást (1), a harmadikra Samos ostromát (2), azután mondja el a bolgár-görög-magyar háborút (3) és végre a patriarchatusban beállott változást (4). Azután a császár 7-ik évében történt eseményekre megy át.

A lényeges eltérés tehát csak a harmadik és negyedik pont közt található. Mi történt előbb: István patriarcha halála, vagy a bolgár háború kitörése? Mert a nagy napfogyatkozást Symeon is előbbre teszi a háborúnál.

Kritikánknak itt megvan a biztos alapja. A nagy napfogyatkozás 891 aug. 8-án volt látható Byzanczban. Ez tehát Leo császár uralkodásának ötödik évében történt, nem pedig a másodikban, mint Symeon írja. Chronológiája tehát egy oly pontban, hol teljesen ellenőrizhetjük, megbízhatatlannak mutatkozik.

Éppen oly biztosan határozhatjuk meg István patriarcha halálának idejét is. Őt bátyja, Leo császár emelte a legfőbb egyházi méltóságra nemsokára trónra lépése után. «Élt pedig (mint patriarcha) hat évig és öt hónapig» mondja maga Symeon magister.³ Ugyanezt a számot mondják,

¹ Krumbacher i. m. 137. l. — ² Hirsch Ferd. Byzantinische Studien 303—355. l.

³ Ed. Bonn. 700. l.

szórul-szóra a többi krónikások is.¹ Minthogy Leo 886 augusztusban követte Vazul császárt a trónon, István halála nem tehető előbbre, mint 893 május 17-ére.²

Akkor pedig a bolgár-görög háború még alig kezdődhetett meg és a magyarok még éppen nem vehettek részt benne.

Minden krónika megegyezik abban, hogy a háborút Symeon bolgár fejedelem viselte a görögök ellen és krónikásunk is ugyanazt állítja. Már pedig 892-ben még Laodamur volt a bolgár uralkodó. Arnolf német király a győzelmes morva hadjárat után, tehát az év őszén, hozzá küld követséget.³ Még ha fel is tesszük, hogy Laodamur nem sokára azután meghalt, még sem marad idő 892 végén és 893 elején annyi hadi tett és vállalat elvégzésére, a mennyit a görög-bolgár-magyar harczok magokba foglaltak. Világos tehát, hogy István patriarcha e harczok előtt halt meg, úgy mint a többi krónika állítja, és nem utánuk, mint Symeon írja. Akár a napfogyatkozás tényét nézzük, akár ezt a könnyen ellenőrizhető adatot: Symeon időmeghatározása sehogy sem állja ki a próbát. Pedig egyedüli értékét csak chronológiája adná meg, különben merő kivonat. Azt, hogy hazai íróink oly nagy súlyt helyeztek szavaira, leginkább az magyarázza meg, hogy valamivel előbbre teszi a bolgár-magyar háborút, mint a többi kútfő, és fel lehetett használni annak bebizonyítására, hogy a honfoglalás — a bolgár-besenyő-magyar összeütközés egyenes következménye — már 889-ben vette kezdetét. Erre az irodalomtörténeti szempontra volt tekintettel a bizottság, midőn Symeon magister krónikája ide-vonatkozó — különben is igen csekély terjedelmű — szövegének közlését elhatározta, bár annak teljes értéktelenségéhez és önállótlanágához alig fér kétség.

A későbbi görög krónikások közt a *Scylitzes*-é, melyet *Cedrenus* Györgynek a XI-ik század végén szerkesztett világkrónikája tartott fenn, a magyarokra vonatkozó részeiben szintén nem más, mint a közös

¹ Theoph. Cont. i. h. 354. l. Georg. Monach. u. o. 849. l. Leo Gramm. 263. l.

² Vita Euthymii, ein Anecdoton zur Gesch. Leo's des Weisen, herausgegeben von C. de Boor. Berlin, 1888. VII. fejr. 22. lapon. Az

életíró is éppen hét évre teszi István patriarchatusának tartamát. Ezen az alapon az életírás kiadója is teljesen elveti Symeon messternek zavaros és hibás chronológiáját.

³ Annales Fuldenses. 892. évhez.

forrásnak, a logothetának átírása, a Theophanes folytatójának szövege szerint.

2. CONSTANTINUS PORPHYROGENNITUS.

Bölcs Leo fiának, bíborban született VII. Constantinus császárnak munkáit, különösen a birodalom kormányzásáról szólót, historikusaink már a mult században sűrűn használták és idézték. Úgy látszik, hogy az első, ki magát a görög szöveget is felhasználta, Dankovszky Gergely volt, 1825-ben.¹ Újabban Szabó Károly szerzett kiváló érdemet e fontos kútfő ismertetése és értelmezése körül. Mint lelkiismeretes kutató gyakrabban is visszatért e themához. Külön tárgyalta a besenyőkre vonatkozó adatokat, majd «Bíborban született Konstantin császár munkái magyar történeti szempontból ismertetve» című értekezésében összefoglalja reá vonatkozó tanulmányainak eredményét és összehasonlítja adatait a hazai kútfők elbeszéléseivel.² A külföldi irodalomban különösen Rambaud,³ és az ő nyomán Hirsch Ferdinand⁴ foglalkoztak vele behatóbban.

Noha bíborban született, azaz akkor, midőn atyja császár volt — a byzanci császároknál ritka kivétel — csak hosszas várakozás és bonyodalmas cselszövények után jutott, már férfi korában, a császári hatalom teljes birtokába. Senki nem ismerhette meg nálánál jobban a birodalom belső és külső viszonyainak, egész mesterséges organisatiójának szövedékét. Teljes 35 évig, 911—945. csak név szerint volt császár, valójában bitorlók kezében volt a kormány. Egész ifjúkorát tehát a tanulmányoknak szentelhette. A tudományos foglalkozás hagyományos volt a makedón Vazul családjában. VI. Leo is ennek köszönhette Bölcs nevét. Constantinus igazi polyhistorrá fejlődött. Alig van az irodalomnak oly ága, melyre

¹ Hungariae gentis avitum cognomen, origo genuina, sedesque primae ducentibus graecis scriptoribus coaevis detectae. Posonii 1825.

² Magyar Akadémiai értesítő 1860. 61—167. l.

³ L'empire grec au dixième siècle. Constantin Porphyrogénète par Alfred R. Paris 1870.

⁴ Kaiser Const. VII. Porphyrogennetos. Berlin 1873. Programm-értekezés.

nézve ne gyűjtette volna össze a meglevő anyagot. De különös előszere-
tetének mégis csak a történelem örvendett. Megírta nagyatyjának, Vazul
császárnak történetét. E műve Theophanes folytatásában maradt reánk.
Összeállította a byzanci udvarnál annyira kifejtett szertartásokat.¹ Ebben
a magyar fejedelmekhez irandó levelek czímezéséről is van szó. De leg-
fontosabb munkája és pedig nem csupán a magyar történetre nézve, az,
melyet fiának Romanusnak oktatására írt, császár korában. Ebben a biro-
dalom külső viszonyait tárgyalja.

Szabó Károly e munka fontosságát a honfoglalás korára nézve a követ-
kező szavakkal méltatja: «Az a kevés, mit nemzetünknek az őshonból
hazánkba telepedéséig töltött életéről ír, oly roppant sok mind ahhoz
képest, a mit e korszakra nézve minden eddig ismert bel- és külföldi for-
rásokból meríthetünk, hogy ha a császár ez adatait nem bírónk, ismeretünk
e korról nemcsak hiányos, hanem úgyszólván semmi sem volna».²

Különösen két kérdés érdekel: mikor írta Constantinus e munkáját?
és minő forrásokat használt azon részekre nézve, melyek a magyarokkal
foglalkoznak?

1. Az első kérdésre maga az író megadja a választ a 27-ik fejezetben.
«Mai napig, a mely az indictionnak hetedik éve és a világ teremtésének 6457.
éve, Longobárdia felosztása óta elmúlt 200 esztendő.»³

Ugyanazon évet jelöli meg, később Dalmáciáról szólva. «Azóta,
hogy a saloniaiak Rhausionba költöztek mai napig, a mely az indictio
7 éve, a világ teremtésének 6457. éve, 500 esztendeje.»⁴ Végre a 45. fejezet-
ben az iberekről szólva megjegyzi, hogy most az indictio 10. éve, a világ
teremtésének 6460. éve, midőn Constantinus és Romanus voltak a császá-
rok.⁵ Minthogy pedig ő a konstantinápolyi időszámítást követi, mely a
világ teremtésének 5508. évére teszi Krisztus születését, világos, hogy az
első két megjegyzés a 949. évre, a harmadik a 952. évre vonatkozik.
A magyarokról szóló fejezetek a kettő közé esnek, és így némi valószínű-
ség szól a mellett, hogy ezeket 950—951-ben írta.

¹ *Ἐκθροισι τῆς βασιλείου τάξεως.* (De caerimonia aulæ Byzant.). Ed. Bekker. Bonn. 1840.

² I. h. 166. l.

³ Bonni kiadás 120—121. l.

⁴ U. o. 137. l.

⁵ U. o. 199. l.

2. A honfoglalásnak tehát nem kortársa; valamivel több mint egy félszázad választja el tőle. Annál szükségesebb, hogy forrásai felől nyerjünk felvilágosítást.

Első szempillantásra feltűnik, hogy az ő adatai nem egyeznek meg a reánk maradt egykorú krónikások elbeszélésével. Sem ő nem használta azokat, sem azok nem merítettek belőle. Az olyan fontos és döntő tény, minő a besenyők beavatkozása volt a bolgár-magyar háborúba, egyedül ő említi a görög írók közül. Viszont semmi nyoma annak, hogy ismerte volna azt a 839-ről szóló krónikai elbeszélést, mely a magyarokat is bevonja a görög foglyok és bolgár uraik harcába.

Minthogy praktikus célból ír, és pedig a lehető legfontosabb gyakorlati célból, azért, hogy fiát az uralkodó tudományába bevezesse, világos, hogy legfőbb érdeke követelte azt, hogy értesülései megbízhatók legyenek.

A magyarokra vonatkozó értesüléseket — ő maga forrást nem említ — három különböző kútfőből meríthette.

a/ A magyarokhoz küldött követeitől. Ilyen követséget ő maga is említ a 8. fejezetben. Úgy látszik, hogy Magyarország déli folyóinak elsorolása a 40. fejezetben hasonló forrásra vezethető vissza. Mert feltűnő, hogy ő is csak azt az országrészt ismeri bővebben, melyben egykor Etele korában Priscus Rhetor járt.

b/ Az udvarában tartózkodó magyaroktól. A 40. fejezetben említi, hogy nála járt Árpád dédunokája Termacs Bulcsu karkhászszal együtt. Ezekre vezethető tán vissza Árpád családjának genealogiája és a magyar törzsek elnevezése. Feltűnő, hogy semmi más dynastiáról oly részletesen nem beszél, mint éppen Árpádéról.

c/ A régiebb eseményekre nézve az eddig tárgyalt kétféle kútfőnek nem igen vehette hasznát. Értesülései mégis annyira pontosak és megbízhatók, hogy valami forrással kellett rendelkeznie. Alig tévedünk, ha ezt a régiebb követjelentésekben keressük. Éppen ő készített kivonatot a régiebb követségek jelentéseiből.¹ A császárság kifejlett diplomatiája bizonyossá teszi, hogy e relatióknak csak igen csekély része maradt fenn és csak

¹ *Ἐκλογαὶ περὶ πρεσβειῶν*. V. ö. Krumbacher i. m. 65. l.

sajnálattal képzelhetjük el, minő kincs veszett el ezekben tudományunkra nézve.

Meglehető általános az a vélemény, hogy a császár a magyarokra vonatkozó fejezetekben szláv-orosz forrást használt fel.¹ E véleménynek alapja két szó: a *βοέβοδος* és a *ζάχαρον*, mely kétségtelenül szláv. A szöveg figyelmes olvasása ezt a véleményt nem igazolja. A byzanci nyelv már akkor telítve volt szláv elemekkel, Constantinus — ki maga is tán szláv származású — nem attikai nyelven ír, hanem azon, melyet az udvar és a tábor értett. Abból, hogy szláv eredetű szót alkalmaz a magyarokról beszélésben, éppen nem következik tehát, hogy tudósítását szlávoktól, szláv nyelven vette.

Feltűnő az, hogy a magyarok régibb viselt dolgai közül csak azokat említi, a melyekben nemzetünk valami összeköttetésben volt a kozárral. Így különösen a fejedelemválasztást beszéli el nagy részletességgel és — úgy látszik — kozár tendenciával. Szabad tehát kifejeznünk azt a véleményt, hogy a császár értesüléseinek egy része kozár forrásra vezethető vissza. Tudjuk, hogy Konstantinápolyban mindig voltak kozár zsoldosok, azt is tudjuk, hogy arra felé igen gyakran járt görög követség.

Az itt kiadott helyek kiszemelésénél az volt az egyedüli szempont, hogy azok csakugyan közvetlen a magyarokra vonatkozzanak. Szövegünk a bonni kiadáson (1840) alapul. Ez a szöveg épen nem hibátlan. Különösen a számok nem maradtak reánk a kívánt pontossággal. Így p. o. a 37. fejezetben időszámítás dolgában egyenesen nagy ellenmondásra találunk: «*Ötven évvel ezelőtt az említett úzok, szövetségben a kozárokkal, megtámadták és legyőzték a besenyőket, s kiűzték őket földjükből, úgy hogy azt mai napig az úzok bírják. A menekülő besenyők országot kerestek, hol megszálljanak. Így jutottak arra a földre, melyet most bírnak, és ott találva a turkokat, háborúban legyőzték és kiűzték őket, és ott megszállottak és azon uralkodnak ötvenöt év óta a mai napig.*» Az ily hibákon nem segíthet a legszellemesebb conjectura sem. Itt csak a meglevő kéziratok tüzetes összevetése vezethet célhoz. Ugyanaz a tudományos kiadás, melyre

¹ Lásd az irodalmat Szabó K. i. m. 162—163. l.

remélhetőleg már nem soká kell várnunk, van hivatva eldönteni azt a kérdést is: nem-e csak kivonatát bírjuk e fejezetekben Constantinus művének.

A másik nehézséget az előforduló tulajdonnevek átírása okozza. Kiadásunknál a következő két főelvet tartottuk szem előtt:

1. A görög nevek latin orthographiával advák vissza, úgy mint ezt a M. T. Akadémia helyesírási szabályai előírják;

2. A nem görög, hanem magyar és besenyő nevek, melyek a középkori latin irodalomban nem fordulnak elő, a görög helyesírás szerint vannak átírva a textusban.

Ez a helyesírás a X. században már éppen nem fonétikus. A régi hellén betűk megmaradtak, de olyanforma hangokat jelölnek már, mint az ujgörög írásban. Így a β legtöbb esetben v , az $\eta = i$, az $\alpha i = é$. Ezt a görög és barbár nevek olvasásánál egyaránt tekintetbe kell venni.

A magyar nyelvnek több hangját nem is lehet görög betűkkel átírni. Ilyenek a gy , ny , cs . Igen valószínű, hogy a Constantinustól magyar nevek átírásában használt $\tau\zeta$ legtöbb esetben $= cs$, a $\gamma\epsilon$ pedig $= gy$. E nehézségekhez járul még az is, hogy Constantinus gyakran alkalmazza az átírásnál a görögös $\eta\varsigma$ végzetet, p. o. Ἀρπαδῆς , melynek nem mindig felelhetett meg a magyar kihangzó.

Mindazáltal bizonyos, hogy a Σαλμοῦτζης alatt Álmos lappang, a Βουλτζοῦς Bulcsut, a Μεγέρη Megyeri-t, a Νέκη Nyék-et takarja. Valószínű az is, hogy a Φαλίτζης = Fáliscs. $\gamma\upsilon\lambda\tilde{\alpha}\varsigma$ = gyula; Λιούντινα alatt pedig Leventét kell értenünk. A többi magyar és besenyő név hangszerént való átírásától ill. megfejtésétől e helyütt teljesen tartózkodtunk. A görög szöveg revisiójának fáradságos művét dr. GYOMLAY GYULA barátom volt szíves elvállalni.

MARCZALI HENRIK.

B.

A GÖRÖG KRÓNIKÁK.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΜΟΝΑΧΟΣ ΠΕΡΙ
ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΑΝΑΤΡΟΦΗΣ.

GYÖRGY BARÁT A MAKEDÓN
VAZUL IFJÚSÁGÁRÓL.

¹ *Ἦν δὲ ὁ αὐτὸς Βασίλειος γένος
μὲν Μακεδάν, πόλιν δὲ Ἀδριάνου, κέ-
ῖτος τῆς ἡλικίας ἄγων.¹ Ἐπὶ τούτου
ἐξῆλθε Κροῦμμος ἄρχων Βουλγαρίας
κατὰ Χριστιανῶν, καὶ τραπεῖς Μιχαήλ,
καὶ Λέων ὁ Ἀρμένιος τυραννήσας
αὐτὸν καὶ βασιλεύσας, ἔλθων ὄπι-
σθεν αὐτοῦ ὁ Κροῦμμος, περιέκυ-
κλωσε τὴν πόλιν. Λογχευθεὶς δὲ παρὰ
Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου² καὶ ὑποστρέ-
φων ἐν³ Βουλγαρίᾳ, ἐπεμψεν εἰς τὸν
ἅγιον Μάμαντα ἀφελόμενος τὰ ἐκεῖσε
χάλκεα ζῶδα. Ἀπελθὼν δὲ καὶ ἐν
Ἀδριάνου πόλει,⁴ παρέλαβεν αὐτήν,*

Vazul makedón nemzetség vala,
Drinápolyba való, 25 éves ifjú.
Ekkor támadott Krummosz, Bolgária
fejedelme a keresztyének ellen. Mihály
(császárt) megverte és az örmény
Leo hatalmába ejtette őt és uralko-
dott. Krummosz üldözőbe vette őt
és körülzárta a várost. Midőn az
örmény Leo őt megsebesítette, visz-
safordult Bolgárországba, de elvi-
tette Sz. Mamaszból az ott levő ércz-
szobrokat. Útjában elfoglalta Dri-
nápoly városát, onnét 10,000 férfit
hurczoltatott el, nem számítva a

¹ Georg. Hamart. Th. M. M. ὁ αὐτὸς Βα-
σίλειος γεννᾶται ἐν Μακεδονίᾳ, ἐν τοῖς χω-
ρίοις Ἀδριάνου πόλεως ὑπὸ τῆς βασιλείας
Μιχαήλ τοῦ Παγγαβέ. Leo Gramm. Παγγαβέ.
Th. M. Παγγαβέ 161. l. L. Gr. ἐξῆλθεν ὁ Κρ.
L. Gr. Th. M. Ἀρμένης. Theophanes folyta-

tása őt Arsakida eredetűnek mondja, de ifjú-
ságának történetét nem beszéli el.

² Th. M. Ἀρμένη.

³ L. Gr. ἐν τῇ Β.

⁴ L. Gr. Ἀδρ. πόλει.

καὶ μετέστησε χιλιάδας ἀνδρῶν δέκα¹ χωρὶς γυναικῶν, καὶ τούτους κατῴκησε² πέραν³ τοῦ Δανουβίου. Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις Θεοφίλου τοῦ βασιλέως ἦν στρατηλάτης ἐν Μακεδονίᾳ⁴ Κορδύλης προσαγορευόμενος, εἶχε δὲ καὶ υἱὸν Βάρδαν ὀνόματι, ἡνδριωμένον πάνυ, ὃν κατέμπευ ἀντ' αὐτοῦ ἄρχειν τῶν Μακεδόνων τῶν ὄντων πέραν τοῦ ποταμοῦ Δανουβίου, αὐτὸς δὲ μετὰ μηχανῆς τινος εἰσῆλθεν εἰς Θεόφιλον, καθὼς ἐκεῖσε προεγράφη,⁵ ὃν ὑποδέξαμενος χαίρων καὶ γνούς ὃ θέλει, ἀπέστειλε πλοῖα ἀναλαβέσθαι αὐτοὺς καὶ ἀγαγεῖν⁶ ἐν τῇ πόλει. Ἦν δὲ ἄρχων Βουλγαρίας ὁ Βαλδίμερ ἑγγονος Κρούμου, πατὴρ Συμεῶν⁸ τοῦ μετὰ ταῦτα κρατήσαντος.

Ἐποίησεν οὖν βουλὴν ὁ λαός, σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις ἐξελθεῖν ἐν Ῥωμανίᾳ, ἐξελθόντος δὲ τοῦ⁹ Μιχαὴλ Βουλγάρου ἐν Θεσσαλονίκῃ, ἤρξαντο διαπερᾶν σὺν ταῖς ὑποστάσεσιν αὐτῶν. Μαθὼν δὲ ὁ κόμης τοῦτο ἀντεπέρασε πολεμίσων αὐτούς. ἀπογνῶντες¹⁰ οὖν οἱ Μακεδόνες ἐποίησαν κεφαλὴν αὐτῶν¹¹ τὸν τε Τζάντζην καὶ τὸν Κορδύλην καὶ συμβαλόντες πόλε-

nőket, és a Dunán túlra telepítette őket. Theophilos császár korában Kordyles volt Makedóniában a hadvezér. Ennek volt egy Bardas nevű igen vitéz fia, a kire reábizta a Dunán túl lakó makedónok kormányzását. Ez valami álok alatt elment Theophilushoz, mint főleg meg van írva. A császár szívesen fogadta, és megtudva, hogy mit akar, hajókat küldött, hogy amazokat a városba elhozassa. Bolgária fejedelme Baldimer volt, Krumosz unokája, Symeonnak, ki később uralkodott, az atyja.

A nép elhatározta, hogy nőtől, gyermekestől hazamegy Romaniába. És a mint a bolgár Mihály betört Thessalonikébe, ők, minden jószágukkal együtt hozzáfogtak az átkeléshez. A (bolgár) ispán ezt megtudva, átkelt a folyón, hogy megtámadja őket. A makedonok, a mint erről értesültek, vezéreikül megválasztották Tzantzest és Kordylest és az ütközetben sokat

¹ L. Gr. δώδεκα.

² M. T. κατῴκησε.

³ G. M. μέχρι.

⁴ L. Gr. ὁ.

⁵ Hiányzik L. Gr.-nál és Th. M.-nél.

⁶ L. Gr. ἐλθεῖν.

⁷ Hiányzik Th. M.

⁸ L. Gr. Th. M. Συμεῶνος. A többi hiányzik.

⁹ Hiányzik Th. M.

¹⁰ L. Gr. ἀπογνόντες.

¹¹ Hiányzik L. Gr.

μον ἀπέκτειναν πολλούς, τινὰς δὲ ἐκράτησαν. οἱ δὲ μὴ δυνηθέντες περᾶσαι Βοίλγαροι¹ προσεφύθησαν² τοῖς Οὐγγροῖς καὶ ἀπήγγειλαν³ αὐτοῖς πάντα τὰ τῶν Μακεδόνων, ἦλθον δὲ καὶ τὰ πλοῖα τοῦ βασιλέως πρὸς τὸ ἀναλαβέσθαι αὐτούς⁴ πρὸς τὴν πόλιν. Παρευθὺ οὖν ἀνεφάνησαν Οὐννοι, πλῆθος ἄπειρον.⁵ οἱ δὲ ἰδόντες αὐτοὺς μετὰ δακρύων ἐβόων λέγοντες «ὁ θεὸς τοῦ ἁγίου Ἀδριάνου βοίθει ἡμῖν» καὶ παρετάσσοντο πρὸς συμβολὴν πολέμου. οἱ δὲ Τοῦρκοι εἶπον πρὸς αὐτούς: «Δότε ἡμῖν τὴν ὑπαρξιν ὑμῶν πᾶσαν, καὶ ἀπέλθετε⁶ ὅπου καὶ βούλεσθε». Οἱ δὲ τοῦτο οὐ κατεδέξαντο,⁸ ἀλλὰ παρατεταγμένοι ὑπῆρχον ἐν τρισὶν ἡμέραις· τῇ δὲ τετάρτῃ ἴρξαντο εἰσερχέσθαι εἰς τὰ πλοῖα αὐτῶν.⁹ Θεασάμενοι δὲ τοῦτο οἱ Τοῦρκοι συνέβαλον πόλεμον ἀπὸ ἄρας εἰς¹⁰ μέχρι ἑσπέρας. καὶ τραπὲν τὸ ἔθνος, κατεδίωκον αὐτοὺς οἱ Μακεδόνες, καὶ τῇ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ βουλομένων αὐτῶν ὑποχωρῆσαι,¹¹ ἀνεφάνησαν πάλιν Οὐννοι πρὸς τὸ πολεμῆσαι αὐτούς. Ἀναστὰς δὲ Μακεδὼν νεώτερος,¹² Λέων

megöltek, másokat elfogtak. A bolgárok nem bírván átkelni, a magyarokhoz fordultak és megüzenték nekik, hogyan áll ügyök a makedónokkal. Megérkeztek a császártól küldött hajók, hogy őket a városba vigyék. Hirtelen megjelent a hunnok nagy sokasága. A mint meglátták őket, sírva kiáltották: Szent Adorján istene, segíts rajtunk! aztán csatarendbe állottak. A turkok így szóltak hozzájuk: Adjátok ide nekünk minden ingó birtokotokat, aztán mehettek, hová akartok. De ők erre reá nem állottak, hanem három napig harczra készen állottak, negyednap meg a hajókra kezdtek szállani. A turkok ezt meglátva, öt órától estig harczoltak ellenök. Ekkor megfutott a pogányság, a makedónok pedig üldözték őket. Másnap, a mint ezek újra hajóra akarnak szállani, ismét megjelennek a hunnok. De az ifjú Leó a Gomostok nemzetségéből, ki később csapatvezér lett, más kiváló makedónokkal együtt megtámadta, legyőzte és üldözte őket. Visszatérve, hajóra szállottak és bántatlanul elér-

¹ G. Βουλγαρίαν.

² περιερρύθησαν. L. Gr.

³ ἀπαγγείλαντες L. Gr. Th. M.

⁴ καὶ ἀναγαγεῖν ἐν τῇ πόλει. L. Gr. ἀγαγεῖν Th. M.

⁵ Th. M. τῷ πλήθει ἄπειροι.

⁶ ἀπέλθατε Th. M.

⁷ Hiányzik L. Gr.

⁸ L. Gr. οὐκ ἐδέξαντο.

⁹ εἰς τ. πλ. αὐ. εἰσέρχ. L. Gr.

¹⁰ ὥραν πέμπτην.

¹¹ ἀναχωρῆσαι.

¹² Μακεδόνων ἑτερος.

ὀνόματι, ἐκ γένους τῶν Γημοστῶν,¹ ὃς μετὰ ταῦτα γέγονεν ἐταιριάρχης, καὶ ἕτεροι ὀνομαστοὶ τῶν Μακεδόνων, ἔτρεψαν² αὐτοὺς καὶ ἐξήλασαν. Καὶ ὑποστρέψαντες εἰσῆλθον εἰς τὰ πλοῖα καὶ ἀπεσώθησαν πρὸς τὸν βασιλέα καὶ φιλοξενηθέντες² παρ' αὐτοῦ ὑπέστρεψαν εἰς Μακεδονίαν εἰς τὴν ἰδίαν χώραν.

keztek a császárhoz, ki őket szívesen fogadta, onnét pedig Makedóniába, hazájukba.

¹ Γημοστῶν.

Emendatio φιλομνηθέντες helyett.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ ΒΙΟΙ
ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ. ΒΑΣΙ-
ΛΕΙΑ ΛΕΟΝΤΟΣ ΥΙΟΥ ΒΑΣΙ-
ΛΕΙΟΥ.

AZ ÚJ CSÁSZÁROK ÉLETE.
IRTA GYÖRGY BARÁT.
LEONAK, BASILIUS FIÁNAK
ORSZÁGLÁSA.

9. pont. Γέγονε δὲ τῆνικαῦτα καὶ ἡλιακὴ ἐκλειψις ὥστε νύκτα γενέσθαι ὥρα ε',¹ καὶ τοὺς ἀστέρας φαίνεσθαι, ἀλλὰ καὶ βρονταὶ καὶ συνοχί² ἀνέμων καὶ ἀστραπαὶ γέγονασιν,³ ὥστε καὶ ἐν τοῖς τοῦ φόρου ἀναβαθμοῖς⁴ ἀνθρώπους κεραυνωθῆναι ζ'.⁵ *

10. Στεφάνου δὲ πατριάρχου τὸν βίον ἀπολιπόντος Ἀντάνιος ὁ λεγόμενος⁶ Καυλέας πατριάρχης ἀντ' αὐτοῦ προχειρίζεται.⁷

Περὶ τῶν πραχθέντων μεταξὺ Βουλγάρων καὶ Ῥωμαίων καὶ τῆς τῶν ἀμφοτέρων κατασφαγῆς.

Napfogyatkozás volt akkor, olyan, hogy nappali öt órakor (d. e. 10 óra) éjjel lett és látszottak a csillagok. Nagy zivatar, fergeteg és égi háború is volt, úgy hogy a forum lépcsőin hét embert agyonsújtott a villám.

Stephanus patriarcha meghalt, és helyette Antonius Kauleast avatták fel patriarchának.

A bolgárok és rómaiak közti eseményekről és mindkettőjüknek vereségéről.

¹ Th. ὥρα τῆς ἡμέρας ἕκτη. Th. M. ὥρα ἕκτη S. ἐπὶ ὥρας γ. Leo ὥρας ἕξ.

* Ez a napfogyatkozás mint az előbeszédben érintők, Konstantinápolyban 891. aug. 8-án volt látható.

² Th. M. συνοχαί.

³ Th. ἀνέμων τε βιαία φορά καὶ ἀστραπαὶ καὶ βρονταί.

⁴ Th. τοῦ ἀγρίου Κωνσταντίνου.

⁵ Th. 7. Leo Th. M. ὅστε καῖναι ἀνθρώπους ἐπτά. Sym. ἐξ ὧν ἐκάχσαν ἐν τῷ φ. ἀνθρ. ἐπτά.

⁶ Th. ὁ τὴν ἐπωνυμίαν Leo Th. M. Στ. δὲ π. τῶν τῆς μεταστάτος χειροτονεῖται ἀντ' αὐτοῦ Ἀντ. ὁ λεγόμενος Καυλέας.

⁷ Sym. (A bolgár háború után). Στ. τελευτήσαντος π. χειροτονεῖται ἀντ' αὐτοῦ π. Ἀντ. ὁ λ. Κ.

11. Ἀγγελία δὲ κατέλαβεν,¹ ὡς ὁ ἄρχων Συμεὼν Βουλγαρίας βοίλεται κατὰ Ῥωμαίων στρατεύσασθαι, πρόσφασιν ἔχων τῆς μάχης ταύτην.² Εὐνοῦχον εἶχε δοῦλον ὁ βασιλεοπάτωρ³ Ζαυτῆς, Μουσικὸς ἦν ὄνομα τοῦτο. Οὗτος συνεφιλιώθη⁴ ἀνδράσιν ἐμπορικοῖς καὶ φιλοκερδέσι καὶ φιλοχρύσοις⁵ ἐξ Ἑλλάδος οὗσι, Σταυρακίῳ τε καὶ Κοσμά, οἵτινες μεσιτεῖα⁶ τοῦ Μουσικοῦ κερδαίνειν βουλόμενοι τὴν μετὰ τῶν Βουλγάρων πραγματείαν ἐν τῇ πόλει ἐν Θεσσαλονίκῃ μετέστησαν, κακῶς κομμερκεύοντες τοὺς Βουλγάρους. Τῶν δὲ Βουλγάρων ταῦτα τῷ Συμεὼν ἀπαγγειλάντων,⁷ αὐτὸς δῆλα ταῦτα τῷ βασιλεῖ κατέστησε Λέοντι.⁸ ὁ δὲ πάντα ἄς λῆρον ἐλογίζετο, τῇ πρὸς τὸν Ζαυτῆαν προσπαθεία νικώμενος.⁹

12. Μανεῖς οὖν ὁ Συμεὼν¹⁰ ἦρε κατὰ Ῥωμαίων τὰ ὅπλα,¹¹ ὁ δὲ βασιλεὺς τὸν Κρινίτην ἐξαποστέλλει κατ'

Hire jött annak, hogy Symeon Bolgária fejedelme háborút akar viselni a rómaiak ellen. A háborút pedig a következő dolog idézte elő. Zautzas basileiopatornak (császár atyjának) volt egy Musicus nevű herélt szolgája. Ez a Musicus összebarátkozott hellasi gazdag és nyereszkeskedő kereskedőkkel: Stauraciusszal és Cosmasszal, kik Musicus segítségével nyerni akarván, akadályozták a bolgárok kereskedését Thessalonicében s rosszúl bántak a bolgárokkal. A bolgárok ezt tudtára adták Symeonnak, ki Leo császárnak előadta a dolgot. De ez, Zautzas iránt való részrehajlásból, semminek ítélte az egészet.

Symeon erre felbőszülve fegyvert fogott a rómaiak ellen. A császár Crinites hadvezért küldte ellene, sok népet

¹ Leo h. M. Ἦλθε δὲ ἀγγελία παρὰ τοῦ στρατηγοῦ Μακεδονίας Sym.-ban hiányzik az egész.

² Leo Th. M. és S. M. ἡ δὲ αἰτία δι' ἣν ὠργίζετο Σ. ἦν αὕτη.

³ E méltóságot Leo császár teremtetette meg Zautzas részére, mint ezt Konst. de cerim. 712. l. megemlíti. Ez lett az udvar első méltósága.

⁴ Leo és Th. M. ἐφιλιώθη.

⁵ Leo Th. M. φιλοχρύσοις καὶ πραγματέϊς.

⁶ Leo: οἵτινες πρὸς αἰσχροκέρδειαν ἀφορῶντες μεσιτεῖα καὶ δυνάμει τοῦ Μουσικοῦ διέστησαν. Th. M. αἰσχροκερδαίαν.

⁷ Leo Th. M. οἱ δὲ Βούλγαροι τῷ Συμεὼν ταῦτα ἀπήγγειλαν.

⁸ Leo Th. M. ὁ δὲ δῆλα πεποίηκεν τῷ βασιλεῖ Λέοντι.

⁹ Leo Th. M. ὁ δὲ βασιλεὺς ὑπὸ τοῦ βασιλεοπάτορος κωλυόμενος προσπαθοῦντος Μουσικῷ, πάντα ἄς λῆρον ἤκουσεν.

¹⁰ Leo Th. M. Βούλγαρος.

¹¹ L. ἐκστράτευε κ. τ. Ῥ. Th. M. κατὰ Ρ.

αὐτοῦ στρατηλάτην ὄντα, λαῶ πολλῶ καὶ ἄρχουσι καθοπλίσας αὐτόν.¹ Συμβολῆς δὲ γενομένης² ἡττῶνται³ Ῥωμαῖοι, καὶ κατασφάζεται⁴ αὐτός τε ὁ Κρινίτης καὶ Ἀρμένιος Κουρτίκης καὶ ἄλλοι πολλοί. Ἐπεὶ δὲ καὶ Χαζάρους κατέσχευεν ὁ Συμεὼν ἐκ τῶν ἐκ τῆς ἐταιρίας τοῦ βασιλέως Λέοντος, τὰς αὐτῶν ῥίνας ἀποταμῶν εἰς αἰσχίνην Ῥωμαίων ἐν τῇ πόλει⁵ ἀπέσταλεν. οὓς ἰδὼν ὁ βασιλεὺς θυμοῦ πλησθεὶς⁶ ἐν τῷ Δανουβίῳ ποταμῷ μετὰ δρομώνων ἐξέπεμψε Νικήταν τὸν ἐπιλεγόμενον Σκληρὸν δοῦναι δῶρα τοῖς Τούρκοις,⁷ ἅστε τὸν Συμεὼν καταπολεμῆσαι.⁸ ὁ δὲ ἀπελθὼν καὶ συντυχὼν ταῖς κεφαλαῖς αὐτῶν Ἀρπάδη καὶ Κουσάνη,⁹ καὶ συνθεμένον πολεμῆσαι,¹⁰ λαβὰν ὄψιδας παρ' αὐτῶν, πρὸς βασιλέα ὑπέστρεψε.¹¹ ὁ δὲ βασιλεὺς διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης διέγνω Βουλγάρους πολεμεῖν, καὶ διὰ μὲν θαλάσσης Ἐυστάθιον δρουγγάριον ἀπο-

és vezért adva melléje. Az ütközetben megverték a rómaiakat, és maga Crinites, továbbá az örmény Curtikes és sok más elesett. Symeon fogságába jutottak a császár testőrségében szolgáló kozárok is, ezeknek ő levágatta az orrát, úgy küldték őket vissza a városba a rómaiak csüfjára. Ezt látva, haragra lobbant a császár és Nicetast, kit Szklérosznak neveztek, hadihajókon elküldte a Dunához, hogy ajándékokkal bírja reá a turkokat Symeon megtámadására. Az elment és a turkok fejedelmeivel Árpáddal és Kuszánnal találkoztván, reábirta őket a háborúra, túszoikat vett tőlük és visszatért a császárhoz. A császár elhatározta, hogy tengeren és szárazon harcol a bolgárok ellen. A tengerre Eustathius csapatvezért küldte, a szárazföldön pedig Nicephorus Phocasz patriciust rendelte vezérnek, azt, ki később Andreas halála után a testőrség parancsnoka lett. Midőn

¹ Leo Th. M. Μαθὼν ταῦτα ὁ β. ἀπ. τ. Κρ. στρ. κ. τ. Βουλγάρων μετὰ ὅπλων καὶ ἀρχόντων πολλῶν τῆς πόλεως. Th. M. κατὰ Συμεὼν.

² Leo ἐν Ῥωμανία Th. M. ἐν Μακεδονία.

³ Leo és Th. M. τρέπονται.

⁴ σφαγέντος.

⁵ Leo és Th. M. Ἐκ δὲ τῶν Χαζάρων οἱ ἦσαν εἰς τὴν ἐταιρίαν Α. κρατηθέντες, κ. τ. ρ. αὐτῶν κοπέντες ἐν τῇ πόλει παρὰ Συμεὼν (sic) ἀπεστάλησαν. Th. M. ἐκκοπέντες.

⁶ L. Th. M. θυμωθεὶς.

⁷ Cedr. II. 255. I. τοὺς Οὐγγρούς καλομένους.

⁸ L. Th. M. καὶ πρὸς πόλεμον κινήσαι μετὰ Συμεὼν.

⁹ G. M. Κουρσάνη. Th. M. 187. I. Κουσάνη.

¹⁰ Th. ὁ δὲ τούτοις συντυχὼν καὶ πείσας κατὰ Συμεὼν ὅπλα ἄρασθαι.

¹¹ L. Gr. ὁμήρους λαβὼν ἦλθε πρὸς τὸν βασιλέα.

στέλλει, διὰ γῆς τε τὸν πατρίκιον Νικηφόρον τὸν Φωκᾶν δομέστικον τῶν σχολῶν¹ μετὰ τὴν τελευταίαν Ἀνδρέου γεγόμενον.² ὧν μέχρι Βουλγαρίας καταλαμβάνοντων,³ ὁ βασιλεὺς⁴ τὸν κουαίστωρα Κωνσταντινάκην πρὸς Συμεὼν ἐξαπέστειλεν, ἔτι τὴν εἰρήνην στέργων καὶ βουλόμενος σπεύσασθαι πρὸς αὐτόν. ὃν Συμεὼν κατασχὼν ἐν φρουρᾷ κατακλείει,⁵ δόλῳ πρὸς αὐτὸν ὑποπιεύσας παραγένεσθαι.⁶ Τοῦ Συμεὼν οὖν ἐπὶ τὸ στράτευμα Νικηφόρου ἀσχολουμένου, οἱ Τοῦρκοι καταδραμόντες⁷ πᾶσαν τὴν Βουλγαρικὴν ἐλήσαντο γῆν.⁸ Ταῦτα μαθὼν Συμεὼν κινεῖται κατὰ τῶν Τούρκων, οἱ δὲ ἀντιπερᾶσαντες πόλεμον πρὸς Βουλγάρους συμβάλλουσι, καὶ νικῶσι τούτους κατὰ κράτος,⁹ ὥς μόλις τὸν Συμεὼν ἐν τῇ Δίστρᾳ περισωθῆναι.¹⁰ Ἡτήσαντο οὖν οἱ Τοῦρκοι τὸν βασιλέα τοὺς αἰχμαλώτους Βουλγάρων ὀνή-

ezek Bolgáriáig előnyomúltak, a császár Constantinaces quæstort elküldte Symeonhoz, mert békét óhajtott és meg akart vele egyezni. Symeon ezt fogságba vettette, mert azt vélte, hogy cselt szőnek ellene. Mialatt Symeon Nicephorusszal volt elfoglalva, a turkok az egész bolgár földet bejárták és elpusztították. Symeon erről értesülve, a turkok ellen fordult. Ők pedig vele szemben átkelve a folyón, megütköznek a bolgárokkal és hatalmasan legyőzik őket, úgy hogy Szümeon csak nagy nehezen menekült Distrába. A turkok most azt követelték a császártól, váltsa ki bolgár foglyaikat. A császár ezt meg is tette és polgárokat küldött oda e kiváltás végett. Symeon pedig Eustathius csapatvezér által békét kért a császártól. A császár is hajlott erre és Choerosphactes Leot küldte hozzá annak megkötése végett.

¹ A scholák domesticusa a császári testőrség vezére. Rangra az 5-ik méltóság. De cerim. 713. l.

² Th. M. L. és G. M. ὁ δὲ β. πάλιν διὰ τῆς θ. ἀπ. Εὐ. πατρίκιον κ. δρ. τῶν πλωτῶν, Νικηφόρον δὲ πατρίκιον τὸν Φ. καὶ δομέστικον μετὰ τῶν θεμάτων ἀπέστειλεν διὰ γῆς.

³ Leo. καὶ ἦλθεν μέχρι Βουλγαρίας. GM. és Th. M. καὶ ἐξῆλθε μέχρι Βουλγάρων.

⁴ Leo Th. M. s GM. ὁ δε β. τὴν εἰρήνην ἀσπαζόμενος μετὰ τοῦτο ἀπ.

⁵ Leo Th. M. és GM. Συμεὼν δὲ τὴν κατ' αὐτοῦ κίνησιν διὰ τε γῆς καὶ θαλάσσης μαθὼν ἐν φρ. κ.

⁶ ὡς ἐπὶ δόλῳ ἐλθόντα.

⁷ L. Th. M. SM. περᾶσαντες οὖν οἱ Τοῦρκοι τ. Σ. ἐ. τὸ στρ. Νικ. ἀσχ. (H. M. Φωκᾶ.)

⁸ Leo G. M. Th. M. ἡχμαλώτευσαν π. τ. Β.

⁹ καὶ νικῶσι-tól hiányzik Leo Th. M. és G. M.-ben.

¹⁰ L. GM. és Th. M. μόλις διασωθεὶς ἐν τῇ Δίστρᾳ.

σασθαι,¹ ὁ δὲ βασιλεὺς τοὺς πολίτας ἐξαπέστειλε εἰς τὴν τούτων ἐξώρησιν.²

Ὁ δὲ Συμεὼν δι' Εὐσταθίου δρουγγαρίου τὸν βασιλέα περὶ τῆς εἰρήνης ἰκέτευσεν.³ πρὸς ἣν ὑπέειπεν ὁ βασιλεὺς, καὶ τὸν Χοιροσφάκτην Λέοντα πρὸς τὸ ταύτην ποιήσασθαι⁴ ἐξαπέστειλεν, ὁ δὲ δομέστικος Νικηφόρος, καὶ ὁ δρουγγάριος Εὐστάθιος ὑποστρέψαι μετὰ τοῦ λαοῦ ἐκέλευσθησαν.⁵ Λέοντα δὲ οὐδὲ λόγου ἠξίωσε Συμεὼν, ἀλλ' ἐν εἰρκῇ ἡσφαλίσατο, ἐκστρατεύσας δὲ κατὰ τῶν Τούρκων, πάντας κατέσφαξεν, μὴ δυνηθέντων δέξασθαι παρὰ Ῥωμαίων βοήθειαν, ἀλλ' ἀπρονοήτων ἐαθέντων.⁶ Καὶ ὑποστρέψας εὗρε Λέοντα ἐν τῇ Μουνδάγρα⁷ * καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν: «Οὐ ποιῶ εἰρήνην,⁸ εἰ μὴ πᾶσαν τὴν αἰχμαλωσίαν⁹ λάβω». Διωρίσατο μὲν¹⁰ ὁ βασιλεὺς ταύτην ἀποδοῦναι. Καὶ ἦλθε μετὰ Λέοντος

Nicephorus domesticusnak és Eustathius csapatvezérnek pedig meghagyta hogy forduljanak vissza népökkel. De Symeon Choerosphaktes Leót pedig még egy szóra sem méltatta, hanem fogságba vettette. Aztán a turkok ellen indult, s mind levágta, mert a rómaiak nem segítették, hanem magokra hagyták őket. És visszafordulva, Mundagrában találta Leót (a császár követét) és így szólt hozzá: Nem kötök békét, míg vissza nem kapom az egész zsákmányt. A császár elhatározta, hogy visszaadja, és eljött Leóval Symeonnak egy belső embere, ki azt át is vette.

¹ οἱ δὲ T. ἡτ. β, ἀποστεῖλαι καὶ ἀγοράσαι τὴν αἰχμαλωσίαν τῶν Βουλγάρων, L. GM. Th. M.

² L. Th. M. G. M. ὁ δὲ καὶ πεποιήκεν ὁ β. τοὺς πολίτας ἀποστείλας ἐπαγοράσαι αὐτούς.

³ ἐδεήθη. L. G. M. Th. M.

⁴ L. G. M. Th. M. πρὸς τὸ γενέσθαι εἰρήνην.

⁵ ἐδέξατο δὲ N. ὁ. μ. λ. καὶ ὁ δρουγγάριος τῆς βίγλης Εὐστάθιος ὁμοίως. G. M. Th. M. L.-ben τῆς βίγλης hiányzik.

* V. ὁ. Konst. de adm. imp. 40. fej.

⁶ G. M. Th. M. αὐξήσας τὴν μεγαλαυχίαν αὐτοῦ. L. Gr. μεγαλοφυχίαν.

⁷ Th. Cont. ὑποστρέψας δὲ ἐπὶ τῇ νίκῃ γαυριῶν πρὸς τὸν Λέοντα ἔφη: Th. M. Μουνδράγα.

⁸ U. o. εἰ μὴ πρότερον.

⁹ U. o. Βουλγάρων.

¹⁰ ἐπένευσεν.

Βούλγαρος¹ οἰκεῖος τοῦ Συμεάν, καὶ παρέλαβε αὐτούς.

Symeon Magister Ed. Bonn. De Leone Basilii f. 3. pont.

Τῷ γ' αὐτοῦ ἔτει ἐπολιορκήθη ἡ Σάμος τὸ Κάστρον ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν,² καὶ αἰχμαλωτίσθη ὁ στρατηγὸς αὐτοῦ ὁ Πασπαλᾶς. συμφιλιωθείς δὲ ὁ βασιλεὺς Ζωῆ τῇ θυγατρὶ τοῦ Ζαύτζα προχειρίζεται αὐτὸν βασιλεοπάτορα, αὐτὸς καινουργήσας τὸ ὄνομα. Συμεὼν ὁ ἄρχων Βουλγαρίας ἐκστρατεύει κατὰ Ῥωμαίων, καὶ πολεμηθεὶς παρὰ τῶν Τούρκων ἡττήθη, καὶ πᾶσα ἡ αἰχμαλωσία ἡγοράσθη παρὰ τοῦ βασιλέως. εἶτα πάλιν τρέπει πρὸς τοὺς Τούρκους, καὶ μετὰ αἰτήσεως ἀναλαμβάνεται τοὺς αἰχμαλώτους, καὶ ποιεῖ εἰρήνην. — Στεφάνου τελευτήσαντος πατριάρχου χειροτονεῖται ἀντ' αὐτοῦ πατριάρχης Ἀντάνιος ὁ λεγόμενος Καυλέας.

Symeon magister Leo császárról.

Uralkodása harmadik évében az Agarenusok ostromolták Samos várárt, és elfogták annak vezérét, Paspalast. A császár megszerette Zoét, és annak atyját Zautzast basileopatornak nevezte ki, új méltóságot teremtve. Symeon, Bolgária fejedelme hadat indított a rómaiak ellen de a turkoktól megtámadtatva vereséget szenvedett. Ezeknek egész zsákmányát kiváltja a császár. Aztán ismét a turkok ellen fordul, kérésére visszakapja a foglyokat és békét köt. Stephanus meghalt és helyette Antonius Kauleas lett patriarkha.

¹ U. o. és T. M. Θεόδωρος.

² Szaraczénusok.

C)

BIBORBAN SZÜLETETT KONSTANTIN CSÁSZÁR,

DE ADMINISTRANDO IMPERIO CZIMŰ MŰVÉNEK

A MAGYAROKRA ÉS LAKÓHELYEIKRE VONATKOZÓ FEJEZETEI.

*Κεφάλαιον γ'. Περί τῶν Πα-
τιζινακιτῶν καὶ Τούρκων.*

Ὅτι καὶ τὸ τῶν Τούρκων γένος
μεγάλως πτοεῖται καὶ δέδιδε τοὺς
εἰρημένους Πατιζινακίας, διὰ τὸ πολ-
λάκις ἡττηθῆναι παρ' αὐτῶν καὶ
τελείως σχεδὸν παραδοθῆναι ἀφα-
νισμῷ καὶ διὰ τοῦτο αἰεὶ φοβεροὶ
τοῖς Τούρκοις οἱ Πατιζινακῖται νομί-
ζονται, καὶ συστέλλονται ὑπ' αὐτῶν.

*Κεφάλαιον δ'. Περί τῶν Πα-
τιζινακιτῶν καὶ Ῥῶς καὶ Τούρ-
κων.*

Ὅτι τοῦ βασιλέως Ῥωμαίων μετὰ
τῶν Πατιζινακιτῶν εἰρηνεύοντος οὔτε
Ῥῶς πολέμου νόμῳ κατὰ τῆς Ῥω-
μαίων ἐπικρατείας οὔτε οἱ Τούρκοι
δύνανται ἐπελθεῖν. ἀλλ' οὔτε ὑπὲρ
τῆς εἰρήνης μεγάλα καὶ ὑπέρογκα
χορῖματά τε καὶ πράγματα παρὰ
τῶν Ῥωμαίων δύνανται ἀπαιτεῖν.

3. fejezet. *A besenyőkről és a tur-
kokról.*

A turkok nemzete szintén nagyon
tart az említett besenyők nemzetétől,
mert gyakran szenvedett tőle vere-
séget és majdhogy megsemmisült
általuk. És ezért félelmesek a bese-
nyők a turkok előtt, úgy, hogy féken
tarthatják őket.

4. fejezet. *A besenyőkről, oroszok-
ról és turkokról.*

Ha a római császár békét tart a
besenyőkkel, sem az orosz, sem a
turk nem bírja megtámadni a római
birodalmat. Arra sem kényszeríthe-
tik akkor a császárt, hogy túlsá-
gos sok pénzt küldjön nekik béke
fejében, mert tartanak attól, hogy e

δεδιότες τὴν διὰ τοῦ τοιούτου ἔθλους παρὰ τοῦ βασιλέως κατ' αὐτῶν ἰσχὺν ἐν τῷ ἐκείνους κατὰ Ῥωμαίων ἐκστρατεύειν. οἱ δὲ Πατζίνακῆται καὶ τῇ πρὸς τὸν βασιλέα φίλᾳ συνδούμενοι καὶ παρ' ἐκείνου διὰ γραμμῶν καὶ δώρων ἀναπειθόμενοι δύνανται ῥαδίως κατὰ τῆς χώρας τῶν τε Ῥῶς καὶ τῶν Τούρκων ἐπέρχεσθαι, καὶ ἐξανδραποδίζεσθαι τὰ τούτων γύναια καὶ παιδάρια καὶ ληΐζεσθαι τὴν χώραν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ἡ Περὶ τῶν ἀπὸ τῆς Θεοφυλάκτου πόλεως ἀποστελλομένων βασιλικῶν μετὰ χελανδίων διὰ τε τοῦ Δανουβίου καὶ Δάναπρι καὶ Δάναστρι ποταμοῦ ἐν Πατζίνακίᾳ.

— καὶ ὅτε ποιήσουσιν οἱ Πατζίνακῆται πρὸς τὸν βασιλικὸν τοὺς ὅρκους κατὰ τὰ ζάκανα αὐτῶν, ἐπιδίδωσιν αὐτοῖς τὰς βασιλικὰς δωρεάς, καὶ ἀναλαμβάνεται φίλους ἐξ αὐτῶν ὅσους βούλεται, καὶ ὑποστρέφει. οὕτω δὲ χρὴ συμφωνεῖν μετ' αὐτῶν ὥστε, ὅπου ἂν χρεωποιηθῇ αὐτοὺς ὁ βασιλεύς, ποιήσωσι δουλείαν, εἴτε εἰς τοὺς Ῥῶς εἴτε εἰς τοὺς Βουλγάρους εἴτε καὶ εἰς τοὺς Τούρκους. εἰσὶ γὰρ δυνατοὶ τοῦ πάντας τούτους πολεμεῖν, καὶ πολλάκις κατ' αὐτῶν ἐλθόντες φοβεροὶ νῦν καθεστήκασιν. καὶ τοῦτο δῆλον καὶ ἐντεῖθεν ἐστίν.

nép segíti a rómaiakat. Mert ha ők megtámadják a rómaiakat, a besenyők a császár iránt való barátságnál fogva, továbbá levelekkel és ajándékokkal is reábírva, könnyen reácsaphatnak az oroszok és turkok földjére, azt elpusztíthatják, nejeiket és gyermekeiket pedig rabszolgaságba hurczolhatják.

8. fejezet. *Az istentől őrzött városból hajón a Dunán, Dnyeperen és Dnyeszteren Patzinákiába menő császári követekről.*

Ha majd a besenyők a császári követ előtt leteszik az esküt, saját szokásuk szerint, akkor viszont ő átadja nekik a császári ajándékokat, annyi szövetség fogad közülök, a mennyit akar, és visszafordul. Oly módon kell velök szerződésre lépni, hogy ők bárhol tegyenek szolgálatot, a hol szüksége van rájuk a császárnak, akár az oroszok, akár a bolgárok vagy a turkok ellen. Mert ők mindezekkel képesek megharcolni, és mivel már gyakran támadták meg őket, félelmetesek előt-

τοῦ γὰρ κληρικοῦ Γαβριήλ ποτε πρὸς τοὺς Τούρκους ἀποσταλέντος ἀπὸ κελεύσεως βασιλικῆς,¹ καὶ πρὸς αὐτοὺς εἰπόντος ὅτι ὁ βασιλεὺς δηλοποιεῖ ὑμᾶς ἀπελθεῖν καὶ ἀποδιῶσαι τοὺς Πατζίνακίτας ἀπὸ τοῦ τόπου αὐτῶν καὶ καθεσθῆναι ὑμᾶς (ὑμεῖς γὰρ καὶ πρότερον ἐκείσε ἐκαθέεσθε) πρὸς τὸ εἶναι πλησίον τῆς βασιλείας μου, καὶ ὅτε θέλω ἀποστέλλω, καὶ ἐν τάχει εὐρίσκω ὑμᾶς, πάντες οἱ ἄρχοντες τῶν Τούρκων μὴ φωνῇ ἐξεβόησαν,² ὅτι ἡμεῖς μετὰ τοὺς Πατζίνακίτας ἑαυτοὺς οὐ βάλλομεν, οὐ γὰρ δυνάμεθα πολεμεῖν πρὸς αὐτοὺς, ὅτι καὶ χώρα μεγάλη, καὶ λαὸς πολὺς καὶ κακὰ παιδιά εἰσὶ.³ καὶ τοῦ λοιποῦ τὸν λόγον τοῦτον πρὸς ἡμᾶς μὴ εἴπης· οὐ γὰρ ἀγαπᾶμεν αὐτόν.

Κεφάλαιον ἑ' περὶ τῆς Χαζαρίας, πᾶς δεῖ πολεμειῖσθαι καὶ παρὰ τίνων.

“Οἱ οἱ Οὐζοὶ δύνανται πολεμεῖν

tük. Világos ez abból az esetből is, midőn Gábor deák a turkokhoz ment császári parancsra. «A császár azt üzeni nektek, — így szólt, — támadjátok meg a besenyőket, foglaljátok el földjüket, telepedjete oda, (úgy is ott laktatok azelőtt) úgy közel lesztek birodalmamhoz, s ha akarom, hozzátok küldök és hamar megtalálalak benneteket» Erre a turkok fejedelmei egy hanggal azt kiáltották: «Mi bizony nem megyünk neki a besenyőknek, mert nem bírunk velők. Nagy a földjük, sok a népök és kemény legények. Ne is beszélj többet erről, mert nem szeretjük.»

10. fejezet. *Chazariáról, és hogy mikép, kikkel lehet azt megtámadni?*

Az úzok, mint szomszédaik, meg-

¹ E követségnek idejéről nem tudunk semmit, a követ neve sem fordul elő egyebütt.

² Magyarországot Konstantinus idejében a külfölddel szemben több fejedelem képviselte. A hivatalos levelek is így szóltak: εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων, βούλλα χρυσῇ δισολδία, «γράμματα Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν φιλοχρίστων βασιλέων Ῥωμαίων εἰς τοὺς ἄρχοντας τῶν Τούρκων.» Const. Porph.

De Cerimon. aut. Byz. II. 48. ed. Reiske I. 691. Azaz: A magyarok fejedelmeihez két-solidusos arany pecsétű bulla: Konstantinusnak és Romaniának a Krisztust szerető római császároknak levele a turkok fejedelmeihez. Hasonló volt a besenyő fejedelmeknek szóló levél felirata.

³ Szabó Károly «fene gyerekek»-nek fordítja.

τοὺς Χαζάρους ὡς αὐτοῖς πλησιάζοντες. ὁμοίως καὶ ὁ ἔξουσιοκράτωρ Ἀλανίας.¹ ὅτι τὰ ἐγγέα κλίματα τῆς Χαζαρίας τῇ Ἀλανίᾳ παράκεινται, καὶ δύναται ὁ Ἀλανός, εἴ ἄρα καὶ βούλεται, ταῦτα πραιοδεύειν καὶ μεγάλην βλάβην καὶ ἔνδειαν ἐντεῦθεν τοῖς Χαζárois ποιεῖν. ἐκ γὰρ τῶν ἐγγέα κλιμάτων τούτων ἢ πᾶσα ζωὴ καὶ ἀφθονία τῆς Χαζαρίας καθέστηκεν.

Κεφάλαιον γ'

Περὶ τῶν πλησιαζόντων ἔθνων τοῖς Τούρκοις.

Ὅτι τοῖς Τούρκοις τὰ τοιαῦτα ἔθνη παράκεινται, πρὸς μὲν τὸ δυτικώτερον μέρος αὐτῶν ἡ Φραγγία, πρὸς δὲ τὸ βορειότερον οἱ Παϊζινάκται, καὶ πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέρος ἡ μεγάλη Μοραβία ἥτοι ἡ χώρα τοῦ Σφενδοπλόκου, ἥτις καὶ παντελῶς ἠφανίσθη παρὰ τῶν τοιούτων Τούρκων, καὶ παρ' αὐτῶν κατεσχέθη. οἱ δὲ Χρωβάτοι πρὸς τὰ ὄρη τοῖς Τούρκοις παράκεινται.²

¹ Alaniának keresztyén fejedelme volt, mint Konst. műve a szertartásokról i. h. 688. lap bizonyítja.

A magyar föld területére és hatáira vonatkoznak még Konstantinos császár munkájának következő helyei:

27. fej. a longobardokról: οἱ δὲ Λογγο-

A magyar honfoglalás kútfoi.

támadhatják a kozárokat, szintúgy Alaniának fejedelme. Chazariának kilencz vidéke ugyanis határos Alaniával, és az alan, ha akarja, ezekben rabolhat és nagy kárt és romlást okozhat ott a kozároknak. Mert ebből a kilencz megyéből kapja Chazaria egész élelmét és ellátását.

13. fejezet. *A turkok szomszédjairól.*

A turkokkal pedig ezek a nemzetek határosak: Nyugaton Frankország, észak felé Patzinakia, dél felé Nagy-Morvaország, vagyis Szfendoplokosz tartománya, a melyet a turkok teljesen elpusztítottak és elfoglaltak. A horvátok pedig a hegyeknél határosak a turkokkal.

βάρδοι τῷ τότε καιρῷ κατῴκουν εἰς Πανωνίαν ἔνθα ἀρτίως οἰκοῦσιν οἱ Τούρκοι.

«A longobardok abban az időben (568) Pannoniában laktak, hol most a turkok laknak.»

30. fej. Dalmátiáról: οἱ γὰρ Ἀβάρεις ἐκεῖθεν τοῦ Δανουβίου ποταμοῦ τὰς διατρι-

Οὗτοι δύνανται καὶ οἱ Πατζινακῖται τοῖς Τούρκοις ἐπιτίθεσθαι καὶ μεγάλως πραιδεύειν καὶ παραβλάπτειν αὐτοὺς, καθὼς καὶ ἐν τῷ περὶ Πατζινακιδῶν κεφαλαίῳ προεῖρηται.

A besenyők pedig megtámadhatják a turkokat, és nagy kárt okozhatnak nekik, a mint ez már mondva volt a besenyőkről szóló fejezetben.

βας ἐποιοῦντο ἔνθα ἀρτίως εἰσὶν οἱ Τούρκοι, νομάδα βίον ζῶντες.

U. o. καὶ εἰσὶν ἀκριγὴν ἐν Χρωβατία ἐκ τοῦς τῶν Ἀβάρων καὶ γινωσκονται Ἀβάρεις ὄντες, οἱ δὲ λοιποὶ Χρωβάτοι ἔμειναν πρὸς Φραγγίαν, καὶ λέγονται ἀρτίως Βελοχρωβάτοι ἢ γινῶσκειν ἄσπροι Χρωβάτοι, ἔχοντες τὸν ἴδιον ἄρχοντα, ὑπόκεινται δὲ Ὡτῷ τῷ μεγάλῳ ῥηγὶ Φραγγίας τῆς καὶ Σαξίας, καὶ ἀβάπτιστοι τυγχάνουσι, συμπενθερίας μετὰ τοῦς Τούρκους καὶ ἀγάπας ἔχοντες.

«Az avarok pedig a Duna folyó mellékén tanyáztak, hol most a turkok vannak, és nomád módon éltek.»

«Ἐς manapság is vannak Horvátországban az avaroktól eredők, és tudják felőlők, hogy ők azok. A többi horvát pedig megmaradt Frankország felé és most fejr horvátoknak nevezik őket. Ezeknek külön fejedelmök van. Ottótól, Frankország és Szászország nagy királyától függenek, pogányok és jó barátságban, atyafiságban állanak a turkokkal.»

31. fej. *A horvátokról. Ὅτι οἱ Χρωβάτοι οἱ εἰς τὰ Δελματίας νῦν κατοικοῦντες μέρος ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων καὶ τῶν ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάρχονται, οἵτινες Τουρκίας μὲν ἐκεῖθεν Φραγγίας δὲ πλησίον κατοικοῦσι, καὶ συνοροῦσι Σκλάβοις τοῖς ἀβαπτίστοις Σέρβλοις.*

Ὅτι ἡ μεγάλη Χρωβατία καὶ ἡ ἄσπρη ἐπονομαζομένη ἀβάπτιστος τυγχάνει μέχρι τῆς σήμερον, καθὰς καὶ οἱ πλησιάζοντες

αὐτὴν Σέρβλοι. ὀλιγώτερον καβαλλαρικὸν ἐκβάλλουσιν, ὁμοίως τε καὶ πεζικὸν παρὰ τὴν βαπτισμένην Χρωβατίαν, ὡς συνεχέστερον πραιδευόμενοι παρὰ τε τῶν Φράγγων καὶ Τούρκων καὶ Πατζινακιδῶν. ἀλλ' οὐδὲ σαγήνας κέκτηνται οὔτε κονδούρας οὔτε ἐμπορευτικὰ πλοῖα, ὡς μήκοθεν οὔσης τῆς θαλάσσης. ἀπὸ γὰρ τῶν ἐκεῖσε μέχρι τῆς θαλάσσης ὁδὸς ἐστὶν ἡμέρων λ' ἢ δὲ θάλασσα ἀπὸ γὰρ τῶν ἐκεῖσε μέχρι τῆς θαλάσσης εἰς ἣν διὰ τῶν ἡμέρων λ' κατέρχονται, ἐστὶν ἡ λεγομένη Σκοτεινή.

A 31. fejezetből. A horvátok, kik most a dalmát részekén laknak, a pogány fejr horvátoktól származnak, kik Turkián túl laknak, közel Frankországhoz, és határosak a szklávokkal, a pogány szerblekkel.

Nagy Horvátország, melyet fejrnek is neveznek, mai napig is pogány, csakúgy, mint a vele szomszédos szerblek. Kevesebb a lovas és a gyalog hadi ereje, mint a keresztyén Horvátországnak, mert a frankok, besenyők és turkok betörésétől sokat szenved. Hadi hajói és kereskedelmi hajói sincsenek, mert távol esik a tengertől. Harmincz napi járóföldre van oda a tenger, a tenger pedig, melyhez 30 nap múlva jutnak, az, melyet homályosnak neveznek.

32. fej. *A szerbekről. Ἰστέον ὅτι οἱ Σέρβλοι ἀπὸ τῶν ἀβαπτίστων Σέρβλων, τῶν καὶ ἄσπρων ἐπονομαζομένων κατάρχονται, τῶν τῆς Τουρκίας ἐκεῖθεν κατοικούντων εἰς τὸν*

Κεφάλαιον λζ'

Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Πατζι-
νακιτῶν.

Ἰστέον ὅτι Πατζινακῖται τὸ ἀπ' ἀρχῆς εἰς τὸν ποταμὸν Ἀτὴλ τὴν αὐτῶν εἶχον κατοίκησιν, ὁμοίως δὲ εἰς τὸν ποταμὸν Γεήχ,¹ ἔχοντες τοὺς τε Μαζάρους² συνοροῦντας καὶ τοὺς ἐπονομαζομένους Οὐζ. Πρὸ ἐτῶν δὲ πενήκοντα οἱ λεγόμενοι Οὐζ μετὰ τῶν Χαζάρων ὁμονοήσαντες καὶ πόλεμον συμβαλόντες πρὸς τοὺς Πατζινακίτας ὑπερίσχυσαν, καὶ ἀπὸ τῆς ἰδίας χώρας αὐτοὺς ἐξεδίωξαν, καὶ κατέσχον αὐτὴν μέχρι τῆς σήμερον οἱ λεγόμενοι Οὐζοι.³ Οἱ δὲ Πατζινακῖται φυγόντες περιήρχοντο ἀναψηλαφῶντες τόπον εἰς τὴν αὐτῶν κατασκήνωσιν. καταλαβόντες δὲ τὴν σήμερον παρ' αὐτῶν κρατουμένην γῆν καὶ εὐρόντες τοὺς Τούρκους οἰκοῦντας ἐν αὐτῇ, πολέμου τρόπῳ τούτους νικήσαντες καὶ ἐκβαλόντες ἐξεδίωξαν αὐτοὺς καὶ κατεσκήνωσαν ἐν αὐτῇ, καὶ δεσπόζουσι τῆς τοιαύτης χώρας,

κατ' αὐτοῖς Βοῖκι τόπον ὑπονομαζόμενον, ἐν οἷς πλησιάζει καὶ ἡ Φραγγία ὁμοίως καὶ ἡ μεγάλη Χρωβατία ἡ ἀβάπτιστος ἡ καὶ ἄσπρη προσαγορευομένη.

Α 32. fejezetből. Tudnivaló, hogy a szerblek a pogány szerblektől származnak, kiket fejéreknek is neveznek. Ezek Turkián túl laknak azon a földön, melyet ők Boiki-nak ne-

37. fejezet. *A besenyőkről.*

Tudni való, hogy a besenyők kezdetben az Atel folyónál és a Geékh folyónál laktak, a mazaroknak és az úz nevezetűeknek szomszédságában. Ötven évvel ezelőtt az említett úzok, szövetségben a kozárokkal, megtámadták és legyőzték a besenyőket, és kiűzték őket földjükből, úgy, hogy azt mai napig az úzok bírják. A menekülő besenyők országot kerestek, hol megszálljanak. Így jutottak arra a földre, melyet most bírnak és ott találva a turkokat, háborúban legyőzték és kiűzték őket, és ott megszállottak, és azon uralkodnak ötvenöt év óta a mai napig.

veznek. Határos ezzel Frankország és Nagy-Horvátország, melyet fejérnek is neveznek.

¹ *Jaik*, ma Ural folyó.

² Némelyek, mint Banduri, Animadversiones in Const. Libros. ed. Bonn. 367. l. e helyett *Χαζάρους*-t olvasnak.

³ Az úz az a nép, melyet forrásaink kúnak neveznek.

ὥς εἴρηται, μέχρι τῆς σήμερον ἔτη πεντήκοντα πέντε.

Ἰστέον ὅτι πᾶσα ἡ Πατιζινακία εἰς θέματα ὀκτὼ διαιρεῖται, ἔχουσα καὶ μεγάλους ἄρχοντας τοσούτους. τὰ δὲ θέματά εἰσι ταῦτα. ὄνομα τοῦ πρώτου θέματος Ἡριτήμ, τοῦ δευτέρου Τζούρ, τοῦ τρίτου Γύλα, τοῦ τετάρτου Κουλπέη, τοῦ πέμπτου Χαροβόη, τοῦ ἕκτου Ταλμάτ, τοῦ ἑβδόμου Χοπόν, τοῦ ὀγδόου Τζοπόν. κατὰ δὲ τὸν καιρὸν ὃν ἀπὸ τῶν ἰδίων τόπων οἱ Πατιζινακῖται ἐξεδιώχθησαν, εἶχον ἄρχοντας εἰς μὲν τὸ θέμα Ἡριτήμ τὸν Μαῖτζαν, εἰς δὲ τὸ Τζούρ τὸν Κούελ, εἰς δὲ τὸ Γύλα τὸν Κουρκοῦταν, εἰς δὲ τὸ Κουλπέη τὸν Ἰπαόν, εἰς δὲ τὸ Χαροβόη τὸν Καῖδούμ, εἰς δὲ τὸ θέμα Ταλμάτ τὸν Κώσταν, εἰς τὸ Χοπόν τὸν Γιαζή, εἰς δὲ τὸ θέμα Τζοπόν τὸν Βατάν. μετὰ δὲ θάνατον αὐτῶν δεδέξαντο τὰς ἀρχὰς οἱ τούτων ἐξάδελφοι. νόμος γὰρ ἐν αὐτοῖς καὶ τύπος ἐκράτησε παλαιὸς μὴ ἔχειν ἐξουσίαν πρὸς παῖδας ἢ ἀδελφούς αὐτῶν μεταπέμπειν τὰ ἀξιάματα ἀλλ' ἀρκεῖσθαι μόνον τοῖς κεκτημένοις τὸ καὶ μέχρι ζωῆς ἄρχειν αὐτούς, μετὰ δὲ θάνατον προχειρίζεσθαι ἢ ἐξάδελφον αὐτῶν, ἢ ἐξαδέλφων παῖδας, πρὸς τὸ μὴ καθ' ὅλου εἰς ἓν μέρος γενεᾶς διατρέχειν

Tudnivaló, hogy egész Patzinakia nyolcz kerületre oszlik, és mind-egyiknek külön nagy fejedelme van. E kerületek a következők: Az első-neve Értém, a másodiké Tzur, a harmadiké Gyla, a negyediké Kulpeé, az ötödiké Kharoboé, a hatodiké Talmat, a hetediké Khopon, a nyolczadiké Tzopon. Abban az időben, midőn a besenyők régi lakóhelyeikből kiűzetének, ezek voltak fejedelmeik: Értémben Maitza, Tzúrban Kuel, Gylában Kurkuta, Kulpeében Hipaosz, Kharoboében Kaidum, Talmat kerületében Kósza, Khoponban Giazé, Tzoponban Bata. Haláluk után pedig unokatestvéreik követték őket az uralomban. Náluk tudniüllik az a régi törvény és szokás, hogy a méltóság nem száll a fiakra vagy a testvérekre, hanem elég, ha a fejedelmek addig uralkodnak, a míg élnek, haláluk után pedig unokabátyaik vagy azok fiai következnek, hogy a méltóság ne szorítkozzék a nemzetségnek csak egy részére, hanem az oldalágak is részesedjenek benne. Más nemzetségből

τὸ ἀξίωμα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἐκπλα-
γίους καὶ κληρονομεῖν καὶ ἀπεκδέ-
χεσθαι τὴν τιμὴν ἀπὸ ξένης δὲ γενεᾶς
οὐχ ὑπεισέρχεται τις καὶ γίνεται
ἄρχων. τὰ δὲ ὅκτω θέματα διαι-
ροῦνται εἰς τεσσαράκοντα μέρη,
καὶ ἔχουσι καὶ ἐλάττονας ἄρχοντας.

Ἰστέον ὅτι αἱ τέσσαρες τῶν Πατζι-
νακιτῶν γενεαί, ἡγουν τὸ θέμα Κου-
αρτζιτζούρ καὶ τὸ θέμα Συρουκαλπήν,
καὶ τὸ θέμα Βοροτάλματ, καὶ τὸ
θέμα Βουλατζοσπόν, κεῖνται πέρα
τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ, πρὸς τὰ
ἀνατολικώτερα καὶ βορειότερα μέρη
ἐναποβλέποντα, πρὸς τε Οὐζιάν καὶ
Χαζαρίαν καὶ Ἀλανίαν καὶ τὴν Χερ-
σῶνα καὶ τὰ λοιπὰ κλίματα. αἱ δὲ
ἄλλαι τέσσαρες γενεαὶ κεῖνται ἔνθεν
τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ, πρὸς τὰ
δυτικώτερα καὶ ἀρχτικώτερα μέρη
τουτέστι τὸ θέμα Γιαζιχοπὸν πλη-
σιάζει τῇ Βουλγαρίᾳ, τὸ δὲ θέμα
τοῦ κάτω Γύλα πλησιάζει τῇ Τουρ-
κίᾳ, τὸ δὲ θέμα Χαροβόη πλησιάζει
τῇ Ῥωσίᾳ τὸ δὲ θέμα Ιαβδιερτίμ
πλησιάζει τοῖς ὑποφόροις χωρίοις
χώρας τῆς Ῥωσίας, τοῖς δὲ Οὐλκίνοις
καὶ Λεοβλενίνοις, καὶ Λενζενίνοις
καὶ τοῖς λοιποῖς Σκλάβοις, ἀπόχι-
σται δὲ ἡ Πατζινακία ἐκ μὲν Οὐζίας
καὶ Χαζαρίας ὁδὸν ἡμερῶν πέντε,
ἐκ δὲ Ἀλανίας ἡμερῶν ἑξ, ἀπὸ δὲ

való azonban soha sem lesz fejedele-
lem. A nyolcz kerület negyven részre
oszlik, és apróbb fejedelmeik is van-
nak.

Tudnivaló, hogy a besenyők négy
törzse, t. i. Kuartzi-tzúr, Szyru-kalpeé,
Boro-talmat és Bula-tzoszpon, túl lakik
a Dnyeperen, a keleti és északi
részekén, Uzia, Chazaria, Alánia,
Cherson és más tartományok felé.
A többi négy pedig innen lakik a
Dnyeperen nyugatnak és északnak.
Ugyanis Giazi-khopon kerülete Bol-
gáriával határos, felső Gyla területe
Turkiával, Kharoboé Rosziával, Jabdi-
ertim pedig a Rosziának alávetett
országokkal, a viltinekkal, dervlyeni-
nekkal, lenzenyinekkal és másszklávok-
kal. Patzinakiának távolsága Uziától
és Chazariától öt napi járó föld, Ala-
niától 6, Mordiatól 10, Rosziától 1,
Turkiától 4, Bulgáriától fél napi járó-
föld. Közel van Chersonhoz, még
közelebb a Bosporushoz.

Μορδίας¹ ὁδὸν ἡμερῶν δέκα, ἀπὸ δὲ Ῥωσίας ὁδὸν ἡμέρας μιᾶς, ἀπὸ δὲ Τουρκίας ὁδὸν ἡμερῶν τεσσάρων, ἀπὸ δὲ Βουλγαρίας ὁδὸν ἡμέρας ἡμισυ καὶ εἰς Χερσῶνα μὲν ἔστιν ἔγγιστα, εἰς δὲ τὸν Βόσπορον πλησιέστερον.

Ἰστέον ὅτι κατὰ τὸν καιρὸν ὃν οἱ Πατζινακῖται ἀπὸ τῆς ἰδίας χώρας ἐξεδιώχθησαν, θελήσει τινὲς ἐξ αὐτῶν καὶ οἰκεία γνάμη ἐναπέμειναν ἐκεῖσε καὶ τοῖς λεγομένοις Οὔζοις συνήκησαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν εἰσὶν ἐν αὐτοῖς, ἔχοντες τοιαῦτα γνωρίσματα ὥστε διαχωρίζεσθαι αὐτοῖς καὶ νοεῖσθαι τίνες τε ἦσαν καὶ πῶς αὐτοὺς ἀποσπασθῆναι τῶν ἰδίων συνέβη· τὰ γὰρ ἱμάτια αὐτῶν εἰσι κόντευρα μέχρι γονάτων, καὶ τὰ μανίκια αὐτῶν ἀπὸ τῶν βραχιόνων ἀποκεκομμένα, ὥς δῆθεν ἐκ τούτου δεικνύντες, ὅτι ἀπὸ τῶν ἰδίων καὶ ὁμοφύλων ἀπεκόπησαν.

Ἰστέον ὅτι ἔνθεν τοῦ Δανάπεως ποταμοῦ πρὸς τὸ ἀποβλέπον μέρος τὴν Βουλγαρίαν εἰς τὰ περάμματα τοῦ αὐτοῦ ποταμοῦ εἰσὶν ἐρημώκαστρα, κάστρον πρῶτον τὸ ὀνομασθὲν παρὰ τῶν Πατζινακῖτῶν Ἀσπρον διὰ τὸ τοὺς λίθους αὐτοῦ φαίνεσθαι καταλεύκους,² κάστρον δεύτερον τὸ

Tudnivaló, hogy abban az időben, midőn a besenyőket földjükről elűzték, némelyek közülök saját szántukból ott maradtak, együtt laktak az úzokkal, és most is ott vannak. Meg vannak a jeleik, a melyekről reájok lehet ismerni és meg lehet tudni azt is, kik voltak és hogy népüktől elszakadtak. Mert ruháik csak térdig érnek, és ingujjuk is rövidebbre van vágva, hogy ily módon is mutassák atyafiaiktól való elszakadásukat.

Tudnivaló, hogy a Dnyeper folyón innen, a Bolgáriának néző részen, egészen ama folyó átjáróiig pusztavarak vannak. Az első várat Fejérnek nevezik a besenyők, mert egész fejér kőből épült; a második Tunggátai, a harmadik Kraknakátai, a ne-

¹ A mordvinok országa. — ² Valószínűleg a későbbi Neszter Fejérvár, a mai Akkermann.

Τουγγᾶται, κάστρον τρίτον τὸ Κρακνακάται, κάστρον τέταρτον τὸ Σαλμακάται, κάστρον πέμπτον τὸ Σακακάται, κάστρον ἕκτον Γιαιουκάται. ἐν αὐτοῖς δὲ τοῖς τῶν παλαιοκάστρον κτίσμασιν εὐρίσκονται καὶ ἐκκλησιῶν γνωρίσματά τινα καὶ σταυροὶ λαξευτοὶ εἰς λίθους πορίνους. ὁθεν καὶ τινες παράδοσιν ἔχουσιν ὡς Ῥωμαῖοι ποτε τὰς κατοικίας εἶχον ἐκεῖσε.

Ἰστέον ὅτι Κάγκαρ ὀνομάζονται οἱ Πατζινακῖται, ἀλλ' οὐχὶ πάντες, πλὴν ὁ τῶν τριῶν θεμάτων λαός, τοῦ Ἰαβδιηρτί, καὶ τοῦ Κουαρτζιζοῦρ καὶ τοῦ Χαβουξινγυλά, ὡς ἀνδρειότεροι καὶ εὐγενέστεροι τῶν λοιπῶν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ ἡ τοῦ Κάγκαρ προσηγορία.

Κεφάλαιον λη'

Περὶ τῆς γενεαλογίας τοῦ ἔθνους τῶν Τούρκων καὶ ὁθεν κατὰγονται.

ὅτι τὸ τῶν Τούρκων ἔθνος πλησίον τῆς Χαζαρίας τὸ παλαιὸν τὴν κατοικήσιν ἐποιεῖτο εἰς τὸν τόπον τὸν ἐπονομαζόμενον Λεβεδία ἀπὸ τῆς τοῦ πρώτου βοεβόδου αὐτῶν ἐπωνυμίας, ὅστις βοεβόδος τὸ μὲν τῆς κλήσεως ὄνομα Λεβεδίας προσαγορεύετο, ὃ τὸ δὲ τῆς ἀξίας, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ μετ' αὐτόν, βοεβόδος ἐκαλεῖτο. ἐν τούτῳ οὖν τῷ τόπῳ τῷ προρρηθέντι Λεβεδία, ποιαμός ἐστι ῥέων

gyedik Szalmakátai, az ötödik Szakakátai, a hatodik Gaiukátai. E régi várak épületei közt emlékeket és kőkereszteket is találnak, a miért az a hagyomány, hogy valaha rómaiak laktak ott.

Tudnivaló, hogy a besenyőket Kangarnak nevezik, de nem mindnyáját, hanem csak három kerületnek népét: a Jabdiertit, Kuartzi-tzúrt és Khabukszi-gylát, mert a többinél derekasabbak és nemesebbek. Mert ez a Kangar szónak értelme.

38. fejezet. *A turkok népének genealogiája és hogy honnét származik.*

A turkok népe régente Chazariához közel lakott, a Lebedia nevű tartományban, melyet első vajdájuk után neveztek. Ennek tulajdonneve ugyanis Lebedias volt, méltóságára nézve pedig vajda volt, úgy, mint a többi utánavaló. Ebben a Lebedia nevű tartományban van a Khidmasz folyó, melyet Khingylosznak is neveznek. Abban az időben nem hitták őket

Χιδμάς, ὁ καὶ Χιγγυλοὺς ἐπονομαζόμενος. οὐκ ἐλέγοντο δὲ τῷ τότε χρόνῳ Τούρκοι, ἀλλὰ Σαβαρτοιάσφαλοι¹ ἐκ τινος αἰτίας ἐπωνομάζοντο. καὶ οἱ μὲν Τούρκοι γενεαὶ ὑπῆρχον ἐπὶ, ἄρχοντα δὲ εἰς αὐτοὺς εἴτε ἰδιον εἴτε ἀλλότριον ποτε οὐκ ἐκίησαντο, ἀλλ' ὑπῆρχον ἐν αὐτοῖς βοέβοδοι τινες, ὧν πρῶτος βοέβοδος ἦν ὁ προρρηθεὶς Λεβεδίας, συνῆκhsαν δὲ μετὰ τῶν Χαζάρων ἐνιαυτοὺς τρεῖς, συμμαχοῦντες τοῖς Χαζάροις ἐν πᾶσι τοῖς αὐτῶν πολέμοις.² Ὁ δὲ χαγάνος ἄρχων Χαζαρίας διὰ τὴν αὐτῶν ἀνδρίαν καὶ συμμαχίαν τῷ πρώτῳ βοεβόδῳ τῶν Τούρκων Λεβεδίᾳ ἐπονομαζομένῳ γυναῖκα δέδωκε πρὸς γάμον Χαζάραν εὐγενῆ διὰ τὸ τῆς ἀνδρίας αὐτοῦ περίφημον καὶ τὸ τοῦ γένους περιφανές, ὅπως ἐξ αὐτοῦ τεκνώσῃ. ὁ δὲ Λεβεδίας ἐκεῖνος ἐκ τινος τύχης μετὰ τῆς αὐτῆς Χαζάρου οὐκ ἐπαιδοποίησεν, οἱ δὲ Πατζίνακῖται οἱ πρότερον Κάγγαρ ἐπονομαζόμενοι (τοῦτο γὰρ τὸ Κάγγαρ ὄνομα ἐπ' εὐγενείᾳ καὶ ἀνδρίᾳ ἐλέγετο παρ' αὐτοῦς) πρὸς Χαζάρους οὖν οὕτοι κινήσαντες πόλεμον καὶ ἡττηθέντες

turkoknak, hanem Szabartoiaszfaloinak, valami okból. Hét törzsből állottak és soha sem tettek meg fejedelmöknek sem közülök valót, sem idegent. Voltak azonban vajdáik, kik közt az említett Lebedia volt az első. Három évig együtt laktak a kozárokkal, és együtt harczoltak velök minden háborúban. Chazaria fejedelme, a khagán, az ő vitézségök és hadi segítségök miatt a turkok első vajdájához, Lebediashoz nőül adott egy előkelő kozár hölgyet, az ő híres vitézsége és dicső nemzetsége miatt, hogy gyermeke legyen tőle. De Lebediasnak attól a kozár hölgytől nem lett gyermeke. A besenyők pedig, kiket előbb Kangarnak neveztek, (ezt a Kangar nevet nemességök és vitézségök miatt nyerték), haddal megtámadták a kozárokat, de legyőzettek, elvesztették földjüket és a turkok földjén voltak kénytelenek megszállani. Háború támadván a turkok és az akkor Kangarnak nevezett be-

¹ E név magyarázata régóta foglalkoztatja tudósainkat. Újabban is megvitatták e kérdést Pecz Vilmos és Fiók Károly.

² Az évhatározás nehezen helyes. Ha csak

három évig voltak együtt a kozárokkal, hogyan segíthették őket minden háborújokban?

τὴν οἰκείαν γῆν καταλεῖψαι καὶ τὴν τῶν Τούρκων κατοικῆσαι κατηναγκάσθησαν, ἀναμεταξὺ δὲ τῶν Τούρκων συναφθέντος πολέμου καὶ τῶν Πατιζινακίτων τῶν τηγικαῦτα Κάγγαρ ἐπονομαζομένων, τὸ τῶν Τούρκων φροσσάτον ἡττήθη καὶ εἰς δύο διηρέθη μέρη· καὶ τὸ μὲν ἐν μέρος πρὸς ἀνατολὴν εἰς τὸ τῆς Περσίδος μέρος κατέφκησεν, οἳ καὶ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὴν τῶν Τούρκων ἀρχαίαν ἐπωνυμίαν καλοῦνται Σαβαρτοιάσφαλοι· τὸ δὲ τὸ ἕτερον μέρος εἰς τὸ δυτικὸν κατέφκησε μέρος, ἅμα καὶ τῷ βοεβόδῳ αὐτῶν καὶ ἀρχηγῷ Λεβεδίας, εἰς τόπους τοὺς ἐπονομαζομένους Ἀτελκούζου, ἐν οἷς τόποις τὸ νῦν τῶν Πατιζινακίτων ἔθνος κατοικεῖ. ὀλίγου δε χρόνου διαδραμόντος ὁ χαγάνος ἐκεῖνος ἄρχων Χαζαρίας τοῖς Τούρκοις ἐμήνυσε τοῦ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλῆναι χελάνδια τὸν πρῶτον αὐτῶν βοεβόδον. ὁ Λεβεδίας τοίνυν πρὸς τὸν χαγάνον Χαζαρίας ἀφικόμενος ἀνηρώτα τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν μετεπέμψατο. ὁ δὲ χαγάνος εἶπε πρὸς αὐτὸν ὅτι διὰ τοῦτο σε προσεκαλεσάμεθα, ἵνα ἐπειδὴ εὐγενὴς καὶ φρόνιμος καὶ ἡνδρειωμένος ὑπάρχεις καὶ πρῶτος τῶν Τούρκων, ἄρχοντά σε τοῦ ἔθνους σου προβαλόμεθα καὶ ἵνα ἐπείκῃς τῷ λόγῳ καὶ τῇ προστάξει

A magyar honfoglalás kútfői.

senyők közt, a turkok tábora megveretett és két részre oszlott. Az egyik rész keletnek ment lakni, a perzsa részek felé, és ezeket mai napig a turkok régi nevén Szabartoiaszfaloinak nevezik. A másik rész pedig nyugot felé ment lakni vajdájával és fővezérével, Lebediassal, az Atelkuzunak nevezett tartományba, a hol most a besenyők népe lakik. Rövid idő múlva Chazaria fejedelme, a khagan, felszólította a turkokat, küldjék hozzá hajón első vajdájukat. A mint Lebedias Chazaria khagánjához érkezett, megkérdezte tőle: miért hivatta? A khagán azt válaszolta: «Azért hivattalak, hogy te nemes, vitéz, bölcs létedre, mint a turkok közt az első, fejedelme légy népednek, nekem pedig engedelmeskedjél.» Emez pedig így felelt: «Nagyba veszem irántam való kegyedet és hajlandóságodat, s elismerem, hogy hálámra számíthatnál érte; de mivel az ily uralomra képes nem vagyok, szavadat nem fogadhatom. Jobb lesz utánam való vajda Szalmutszesz, kinek van fia is, Árpád nevű. Vagy Szalmutszesz, vagy az ő fia, Árpád legyen a feje-

ἡμῶν. ὁ δὲ ἀποκριθεὶς πρὸς τὸν χαγάνον ἀντέφησεν, ὅτι τὴν περὶ ἐμέ σου σχέσιν τε καὶ προαίρεσιν μεγάλως ἐναποδέχομαι, καὶ τὴν εὐχαριστίαν ὁμολογῶ σοι προσήκουσαν· ἐπεὶ δὲ ἀδυνάτως ἔχω πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχήν, ὑπακοῦσαι οὐ δύναμαι, ἀλλὰ μᾶλλον ἔστιν ἕτερος ἀπ' ἐμοῦ βοέβωδος, λεγόμενος Σαλμουίτζης, εἴτε ὁ υἱὸς αὐτοῦ Ἀρπαδῆς ἵνα γένηται ἄρχων, καὶ ἔσται ὑπὸ τοῦ λόγου ὑμῶν. ἐν τούτῳ οὖν τῷ λόγῳ ἀρεσθεὶς ὁ χαγάνος ἐκεῖνος δέδωκεν ἀνθρώπους αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰς τοὺς Τούρκους ἀπέστειλεν, οἳ καὶ συλλαλήσαντες περὶ τούτου μετὰ τῶν Τούρκων, μᾶλλον οἱ Τούρκοι τὸν Ἀρπαδὴ γενέσθαι προέκριναν ἄρχοντα ἢ περ Σαλμουίτζη τὸν αὐτοῦ πατέρα, ὥς ἀξιολογώτερον ὄντα καὶ περισπούδαστον ἐν τε φρονήσει καὶ βουλῇ, καὶ ἀνδρίᾳ καὶ ἱκανὸν πρὸς τὴν τοιαύτην ἀρχήν. ὃν καὶ ἄρχοντα κατὰ τὸ τῶν Χαζάρων ἔθος καὶ ζάκανον πεποιήκασιν, σηκώσαντες αὐτὸν εἰς σκουτάριον. πρὸ δὲ τοῦ Ἀρπαδῆ τούτου ἄρχοντα ἕτερον οἱ Τούρκοι οὐκ ἐκτίσαντο πώποτε. ἔξ οὗ καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἐκ τῆς τούτου γενεᾶς ἄρχων Τουρκίας καθίσταται. μετὰ δὲ τινὰς χρόνους τοῖς Τούρκοις ἐπιπεσόντες οἱ Πατζινακῆται κατεδίωξαν αὐτοὺς μετὰ

delem és függjön tőled.» A khagánnak tetszett ez a beszéd és mindjárt küldött vele embereket a turkokhoz. A mint ezek aztán a turkokkal tanácskoztak, a turkok úgy ítélték, hogy jobb lesz Árpádot megtenni fejedelmöknek, mint atyját, Szalmutzeszt, mert méltóbb volt arra, bölcs tanácsú és gondolkodású, kiválóan vitéz és az uralomra alkalmas. Meg is tették fejedelmöknek, a kozárok szokása és törvénye szerint pajzsukra emelve őt. Ezen Árpád előtt soha sem választottak fejedelmet a turkok és mind a mai napig az ő nemzetségeből válik Turkia fejedelme. Néhány év múlva a besenyők megtámadván a turkokat, kiűzték őket fejedelmökkel, Árpáddal együtt. A menekülő turkok országot kerestek, a hol megszállhassanak, és kiűzve azokat, kik Nagy Morvaországban laktak, azon a földön megtelepedtek és ott is laknak mind a mai napig. Azon időtől fogva pedig soha sem harcoltak többé a turkok a besenyők ellen.

τοῦ ἄρχοντος αὐτῶν Ἀρπαδῆ. οἱ οὖν
Τουρκοὶ τραπέντες καὶ πρὸς τὴν
κατοίκησιν γῆν ἐπιζητοῦντες ἐλθόν-
τες ἀπεδίωξαν οὗτοι τοὺς τὴν μεγά-
λην Μοραβίαν κατοικοῦντας, καὶ εἰς
τὴν γῆν αὐτῶν κατεσκήνωσαν, εἰς
ἣν νῦν οἱ Τουρκοὶ μέχρι τῆς σήμε-
ρον κατοικοῦσι. καὶ ἔκτοτε πόλεμον
οἱ Τουρκοὶ μετὰ τῶν Πατζίνακιτῶν
οὐκ ἐποίησαν, εἰς δὲ τὸ κατασκηνώ-
σαν τὸ προορηθὲν ἔθνος τῶν Τούρ-
κων πρὸς τὴν ἀνατολὴν εἰς τὰ τῆς
Περσίδος μέρη μέχρι τοῦ νῦν πρα-
γματευτὰς ἀποστέλλουσιν οὗτοι οἱ
πρὸς τὸ δυτικὸν μέρος οἰκοῦντες
προειρημένοι Τουρκοὶ, καὶ βλέπου-
σιν αὐτοὺς, καὶ ἀποκρίσεις παρ'
αὐτῶν πρὸς αὐτοὺς πολλάκις ἀπο-
χομίζουσιν.

Ὅτι ὁ τῶν Πατζίνακιτῶν τόπος
ἐν ᾧ τῷ τότε καιρῷ κατέκησαν οἱ
Τουρκοὶ, καλεῖται κατὰ τὴν ἐπωνυ-
μίαν τῶν ἐκεῖσε ὄντων ποταμῶν· οἱ
δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι, ποταμὸς
πρῶτος ὁ καλούμενος Βαρούχ, ποτα-
μὸς δεύτερος ὁ καλούμενος Κουβοῦ,
ποταμὸς τρίτος ὁ καλούμενος Τροῦλ-
λος, ποταμὸς τέταρτος ὁ καλούμενος
Βροῦτος, ποταμὸς πέμπτος ὁ καλού-
μενος Σέρετος.¹

¹ A három utolsó folyóban lehetetlen
fől nem ismerni a Szeret-et, Pruth-ot és
Dnyeszter-t. Az irány szerint az első kettő

Ezek a nyugot felé lakó turkok
mind a mai napig követeket küldé-
nek a turkoknak imént említett, kele-
ten, Perzsia felé lakó népéhez, szemmel
tartják őket és gyakran választ is
nyernek tőlök.

A besenyők földjét, melyen abban
az időben a turkok laktak, az ott
levő folyók neve szerint nevezik.
Ezek a folyók: az első a Barukh, a
második a Kubu, a harmadik a Trul-
losz, a negyedik a Brutosz, az ötödik
a Szeretosz.

keletre esik tőlük. E szerint a Kubu való-
színűleg a Bug, a Barukh tán a Dnyeper
(Borysthenes).

Κεφάλαιον λθ'

Περὶ τοῦ ἔθνους τῶν Καβάρων.

Ἰστέον, ὅτι οἱ λεγόμενοι Κάβαροι ἀπὸ τῆς τῶν Χαζάρων γενεᾶς ὑπῆρχον. καὶ δὴ συμβᾶσάν τινα παρ' αὐτῶν ἀποστασίαν γενέσθαι πρὸς τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, καὶ πολέμου ἐμφυλίου καθιστάντος, ἡ πρώτη ἀρχὴ αὐτῶν ὑπερίσχυσεν, καὶ οἱ μὲν ἐξ αὐτῶν ἀπεσφάγησαν οἱ δὲ ἐξέφυγον καὶ ἦλθον, καὶ κατεσκήνωσαν μετὰ τῶν Τούρκων εἰς τὴν τῶν Πατζιναχιτῶν γῆν, καὶ ἀλλήλοις συνεφιλιώθησαν, καὶ Κάβαροι τινες ὠνομάσθησαν. ὅθεν καὶ τὴν τῶν Χαζάρων γλῶσσαν αὐτοῖς τοῖς Τούρκοις ἐδίδαξαν, καὶ μέχρι τοῦ νῦν τὴν αὐτὴν διαλέκτον ἔχουσιν· ἔχουσι δὲ καὶ τὴν τῶν Τούρκων ἑτέραν γλῶτταν. διὰ δὲ τὸ εἰς τοὺς πολέμους ἰσχυροτέρους καὶ ἀνδρειότερους δείκνυσθαι τῶν ὀκτὼ γενεῶν καὶ προεξάρχειν τοῦ πολέμου προεκρίθησαν πρῶται γενεαί. εἰς δὲ ἐστὶν ἄρχων ἐν αὐτοῖς, ἥγουν ἐν ταῖς τρισὶ γενεαῖς τῶν Καβάρων, ὅστις καὶ μέχρι τῆς σήμερον ἔστι.

Κεφάλαιον μ'

Περὶ τῶν γενεῶν τῶν Καβάρων καὶ Τούρκων.

Πρώτη ἡ παρὰ τῶν Χαζάρων ἀποσπασθεῖσα αὕτη ἡ προορηθεῖσα τῶν Καβάρων γενεά, δευτέρα τοῦ Νέκη,

39. fejezet. *A kabarok népéről.*

Tudnivaló, hogy a kabarok a kozárok nemzetségéből származnak. Előfordult, hogy pártot ütöttek az uralom ellen, és a polgárháborúban az uralom kerekedett fölül és némelyeket közülök leváगतott, a többi a ki elmenekült, elment és a turkokkal együtt lakott a besenyők országában. Összebarátkoztak egymással és kabaroknak nevezték őket. Megtanították a turkokat a kozár nyelvre és mai napig azt a nyelvjárást használják, de a mellett birják a turkok másik nyelvét is. Mivel pedig ők a háborúban a nyolcz törzs közt legbátrabbaknak és legvitézebbeknek mutatkoztak, őket választották, hogy a háborúban elől járjanak a törzsek közül. Egy fejedelmök van, t. i. a kabarok három nemzetségének, mind a mai napig.

40. fejezet. *A kabarok és turkok nemzetségeiről.*

Az első a kabaroknak a kozároktól elszakadt nemzetsége, a második a

τρίτη τοῦ Μεγέρη, τετάρτη τοῦ Κουρ-
 τυγερμάτου, πέμπτη τοῦ Ταριάνου,
 ἕκτη Γενάχ, ἑβδόμη Καρή, ὀγδὴ
 Κασή καὶ οὕτως ἀλλήλοις συναφθέν-
 τες μετὰ τῶν Τούρκων οἱ Καβάραι
 εἰς τὴν τῶν Πατζίνακιτῶν κατοίκησαν
 γῆν. μετὰ δὲ ταῦτα παρὰ Λέοντος
 τοῦ φιλοχρίστου καὶ αἰοιδίμου βασι-
 λέως προσκληθέντες διεπέρασαν, καὶ
 τὸν Συμεὼν πολέμησαν κατὰ κρά-
 τος αὐτὸν ἡττήσαν, καὶ ἐξέλασαντες
 μέχρι τῆς Πρεσθλάβου¹ διῆλθον,
 ἀποκλείσαντες αὐτὸν εἰς τὸ κάστρον
 τὸ λεγόμενον Μουνδράγα,² καὶ εἰς
 τὴν ἰδίαν χώραν ἐπέστρεψαν· τῷ δὲ
 τότε καιρῷ τὸν Λιούντινα τὸν υἱὸν
 τοῦ Ἀρπαδὴ εἶχον ἄρχοντα. μετὰ δὲ
 τὸ πάλιν τὸν Συμεὼν μετὰ τοῦ βα-
 σιλέως τῶν Ῥωμαίων εἰρηνεύεσθαι,
 καὶ λαβεῖν ἄδειαν, διεπέμψατο πρὸς
 τοὺς Πατζίνακίτας, καὶ μετ' αὐτῶν
 ὁμοφώνησε τοῦ καταπολεμῆσαι καὶ
 ἀφανίσαι τοὺς Τούρκους καὶ ὅτε οἱ
 Τοῦρκοι πρὸς ταξείδιον ἀπῆλθον, οἱ
 Πατζίνακίται μετὰ τοῦ Συμεὼν ἦλ-
 θον κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ τὰς
 αὐτῶν φαμίλιας παντελῶς ἐξηφάνι-
 σαν, καὶ τοὺς εἰς φύλαξιν τῆς χώ-
 ρας αὐτῶν Τούρκους ἀπεχεῖσε κα-
 κινάκως ἀπεδίωξαν. οἱ δὲ Τοῦρκοι

Neké, a harmadik a Megeré, a ne-
 gyedik a Kurtugermat, az ötödik a
 Tarján, a hatodik a Genakh, a hete-
 dik a Karé, a nyolczadik a Kaszé
 nemzetség. Így összeolvadva laktak
 a kabarok a turkokkal a besenyők
 országában. Azután Leótól, a Krisz-
 tust szerető és nagy hírességű csá-
 szártól felszólítva átkeltek és Symeon
 ellen harczolva, őt hatalmasan le-
 győzték, és őt üldözve, Preszthlavig
 jutottak, bezárva őt Mundraga vá-
 rába, aztán haza tértek országukba.
 Abban az időben Liuntina, Árpád fia
 volt a fejedelmök. Mikor aztán Sy-
 meon ismét kibékült a császárral és
 biztosságban érezte magát, a bese-
 nyőkhöz küldött, és megegyezett ve-
 lők, hogy megtámadják és megsemmisí-
 tsék a turkokat. És midőn a tur-
 kok elmentek csatázni, a besenyők
 Symeonnal együtt a turkokra rontot-
 tak, az ő családjaikat teljesen elpusztí-
 tották, és az országot őrző turkokat
 csúnyául elkergették onnét. A mint
 a turkok visszatértek és pusztának és

¹ Bolgária régi fővárosa Priszlav, a Kam-
 sik mellett.

² E vár helyét nem tudjuk. Említik kü-
 lömben a görög krónikások is.

ὑποστρέψαντες καὶ τὴν χώραν αὐ-
τῶν οὕτως εὐρόντες ἔρημον καὶ κα-
τηφανισμένην, κατεσκήνωσαν εἰς τὴν
γῆν εἰς ἣν καὶ σήμερον κατοικοῦσι,
τὴν ἐπονομαζομένην κατὰ τὴν ἀπο-
τέρω, ὡς εἴρηται, τῶν ποταμῶν ἐνω-
νυμίαν. ὁ δὲ τόπος ἐν ᾧ πρότερον
οἱ Τοῦρκοι ὑπῆρχον ὀνομάζεται κατὰ
τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ ἐκεῖσε διερχομέ-
νου ποταμοῦ Ἐτέλ καὶ Κουζού, ἐν
ᾧ ἀρτίως οἱ Πατζίνακῖται κατοικοῦ-
σιν. οἱ δὲ Τοῦρκοι παρὰ τῶν Πατζί-
νακῖτῶν διωχθέντες ἦλθον καὶ κα-
τεσκήνωσαν εἰς τὴν γῆν εἰς ἣν νῦν
οἰκοῦσιν. ἐν αὐτῷ δὲ τῷ τόπῳ πα-
λαιά τινα ἔστι γνωρίσματα· καὶ πρῶ-
τον μὲν ἔστιν ἡ τοῦ βασιλέως Τραϊ-
ανοῦ γέφυρα κατὰ τὴν τῆς Τουρκίας
ἀρχήν, ἔπειτα δὲ καὶ Βελάγραδα
ἀπὸ τριῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς γεφύ-
ρας, ἐν ἣ καὶ τὸ πύργος ἔστι τοῦ
ἁγίου καὶ μεγάλου Κωνσταντίνου
τοῦ βασιλέως· καὶ πάλιν κατὰ τὴν
τοῦ ποταμοῦ ἐκδρομὴν ἔστι τὸ Σέρ-
μιον ἐκεῖνο τὸ λεγόμενον, ἀπὸ τῆς
Βελαγράδας ὁδὸν ἔχον ἡμέρων δύο,
καὶ ἀπὸ τῶν ἐκεῖσε ἡ μεγάλη Μορα-
βία ἡ ἀβάπιστος, ἣν καὶ ἐξίλειψαν
οἱ Τοῦρκοι, ἥς ἦρχε τὸ πρότερον ὁ
Σφενδοπλόκος. ταῦτα μὲν τὰ κατὰ
τὸν Ἰστριον ποταμὸν γνωρίσματά
τε καὶ ἐπωνυμίαι· τὰ δὲ ἀνώτερα
τούτων, ἐν ᾧ ἔστιν ἡ πᾶσα τῆς

elhagyottnak találták a földet, abba
az országba mentek lakni, a hol mai
napig is laknak, a melyről főlebb
mondottuk, hogy azt a folyók után
nevezték el. Az a tartomány, melyet
előbb birtak a turkok, az azt átszelő
folyam neve szerint Etelnek és Ku-
zunak neveztetik, és ott most a besé-
nyők laknak. A turkok pedig a be-
senyőktől elűzetve, elmentek és azon
földön szállottak meg, hol most is
laknak. Abban a tartományban van-
nak régi emlékek. Az első Trajanus
császár hídja, Turkia szélén, aztán
Belagrada három napi járásnyira attól
a hidtól, a melyben van a nagy és
szent Constantinus császárnak tornya.
Aztán a folyó kifolyásánál van Ser-
mion, két napi járásnyira Belagradá-
tól, és azután van Nagy Morvaország,
a keresztleletlen, melyet a turkok
szintén elpusztítottak, és melyen az-
előtt Szfendoplokosz uralkodott. Ezek
az emlékek és elnevezések vannak
az Istros folyam mentén. A mi azon
túl esik, egészen a turkoknak lakó-
helye és azt most az ott folyó folya-
mok szerint nevezik. Ezek a folya-
mok a következők: az első a Timé-

Τουρκίας κατασκήνωσις, ἀρτίως ὀνομάζουσι κατὰ τὰς τῶν ἐκεῖσε ῥέοντων ποταμῶν ἐπωνυμίας. οἱ δὲ ποταμοὶ εἰσιν οὗτοι, ποταμὸς πρῶτος ὁ Τιμήσης, ποταμὸς δεύτερος Τούτης, ποταμὸς τρίτος ὁ Μορήσης, τέταρτος ὁ Κρίσος, καὶ πάλιν ἕτερος ποταμὸς ἡ Τίτσα.¹ πλησιάζουσι δὲ τοῖς Τούρκοις πρὸς μὲν τὸ ἀνατολικὸν μέρος οἱ Βούλγαροι, ἐν ᾧ καὶ διαχωρίζει αὐτοὺς ὁ Ἰστρος, ὁ καὶ Δανούβιος λεγόμενος ποταμὸς, πρὸς δὲ τὸ βόρειον οἱ Πατζινακῖται, πρὸς τὸ δυτικώτερον οἱ Φράγγοι, πρὸς δὲ τὸ μεσημβρινὸν οἱ Χρώβατοι. αἱ δὲ ὅτια γενεαὶ τῶν Τούρκων αὗται πρὸς τοὺς οἰκείους ἄρχοντας οὐχ ὑπηρετοῦσιν, ἀλλ' ὁμόνοιαν ἔχουσιν εἰς τοὺς πολέμους,² εἰς οἷον μέρος προβάλλει πόλεμος, συναγωνίζεσθαι μετὰ πάσης φροντίδος τε καὶ σπουδῆς. ἔχουσι δὲ κεφαλὴν πρώτην τὸν ἄρχοντα ἀπὸ τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀρπαδῆ κατ' ἀκολουθίαν, καὶ δύο ἐτέρους, τὸν τε γυλᾶν καὶ τὸν καρχᾶν, οἷ-

szész, a második a Tutesz, a harmadik a Morészész, a negyedik a Kriszos, és ismét más folyó a Titza. Határosak pedig a turkokkal: kelet felé a bolgárok, kiktől elválasztja őket az Istros folyó, melyet Danubiosnak is neveznek, észak felé a besenyők, nyugot felé a frankok, dél felé a horvátok. A turkoknak az a nyolcz törzse pedig nem engedelmeskedik saját fejedelmeinek, hanem szövetségek van a háborúkra nézve, és a mely részt megtámadják, azt teljes tanácscsal és törekvéssel megsegítik. Első fejedelmők az Árpád nemzetségéből sorrend szerint való uralkodó, van még két más fejedelmők is, a gülász és a karkhász, a kik birói tisztet viselnek. Van még fejedelme mindegyik törzsnek is.

¹ A Temes, Maros, Kőrös és a Tisza könnyen felismerhetők. A Tutes, fekvése szerint csak a Bega vagy Berzava lehet. Úgy látszik, hogy a görög követek akkor is arra jártak a magyar fejedelmekhez, úgy mint Attila korában Priskos Rhétor elbeszélése szerint. Külömben nem lehetne megmagya-

rázni, miért említi a császár csak a délkeleti vidék folyóit.

² A szövegben ποταμοὺς — folyók áll. De mivel annak nincs értelme, megengedettnek tartom ezt a conjecturát. Igen csekély a különbség a két szó írása közt.

τινες ἔχουσι τάξιν κριτοῦ· ἔχει δὲ ἐκάστη γενεὰ ἄρχοντα.

Ἰστέον ὅτι ὁ γυλᾶς καὶ ὁ καρχᾶν οὐκ εἰσιν ὀνόματα κύρια, ἀλλὰ ἀξιόματα.

Ἰστέον ὅτι ὁ Ἀρπαδῆς ὁ μέγας Τουρκίας ἄρχων ἐποίησε τέσσαρας υἱούς, πρῶτον τὸν Ταρκατσοῦν, δεύτερον τὸν Ἰέλεχ, τρίτον τὸν Ἰουτοιζάν, τέταρτον τὸν Ζαλιάν.

Ἰστέον ὅτι ὁ πρῶτος υἱὸς τοῦ Ἀρπαδῆ ὁ Ταρκατσοῦς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Τεβέλη, ὁ δὲ δεύτερος υἱὸς ὁ Ἰέλεχ ἐποίησεν υἱὸν τὸν Ἐζέλεχ, ὁ δὲ τρίτος υἱὸς ὁ Ἰουτοιζᾶς ἐποίησεν υἱὸν τὸν Φαλίτζιν τὸν νυνὶ ἄρχοντα, ὁ δὲ τέταρτος υἱὸς Ζαλιᾶς ἐποίησεν υἱὸν Ταξίν.

Ἰστέον ὅτι πάντες οἱ υἱοὶ τοῦ Ἀρπαδᾶ ἐτελεύτησαν, οἱ δὲ ἔγγονοι αὐτοῦ ὁ τε Φαλῆς καὶ Τασῆς καὶ ὁ ἐξάδελφος αὐτῶν ὁ Τάξις ζῶσιν.

Ἰστέον ὅτι ἐτελεύτησεν ὁ Τεβέλης, καὶ ἔστιν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ Τερματσοῦς, ὁ ἀγρίως ἀνελθὼν φίλος, μετὰ τοῦ Βουλτζοῦ τοῦ τρίτου ἄρχοντος καὶ καρχᾶ Τουρκίας.

Ἰστέον ὅτι ὁ Βουλτζοῦς ὁ καρχᾶς υἱὸς ἐστὶ τοῦ Καλή τοῦ καρχᾶ, καὶ ὅτι τὸ μὲν Καλή ἐστὶν ὄνομα κύριον τὸ δὲ καρχᾶς ἐστὶν ἀξίωμα, ὥσπερ καὶ τὸ γυλᾶς, ὁ ἐστὶ μεῖζον τοῦ καρχᾶ.

Tudnivaló, hogy a gülász és a karkhász nem tulajdonnevek, hanem méltóságok.

Tudnivaló, hogy Árpád, Turkia nagy fejedelme négy fiút nemzett, az első Tarkatzú, a második Jelekh, a harmadik Jutotza és a negyedik Zalta.

Tudnivaló, hogy Árpád első fia, Tarkatzú, nemzette Tebelét, második fia, Jelekh, nemzette Ezelekh-et, harmadik fia, Jutotza, nemzette Falitzi-t, ki most fejedelem, negyedik fia, Zalta nemzette Takszi-t.

Tudnivaló, hogy Árpád fiai már mind meghaltak, de vérei, Falész és Taszész és azoknak unokatestvére, Takszi, még élnek.

Tudnivaló, hogy Tebele is meghalt, az ő fia pedig az a Termatzu, ki mostanában eljőve mint szövetségeseink, Bultzúval, Turkia harmadik fejedelmével és karkhászával együtt.

Tudnivaló, hogy Bultzú karkhász fia Kalé karkhásznak, a Kalé pedig tulajdonnév, a karkhász meg méltóság, valamint a gülász is, mely fölebbvaló a karkhásznál.

Κεφάλαιον μα'. περὶ τῆς χά-
ρας τῆς Μοραβίας.

Ἰστέον ὅτι ὁ Μοραβίας ἄρχων ὁ
Σφενδοπλόκος ἀνδρεῖος καὶ φοβερός
εἰς τὰ πλησιάζοντα αὐτῷ ἔθνη γέγο-
νεν. ἔσχε δὲ ὁ αὐτὸς Σφενδοπλόκος
τρεῖς υἱοὺς, καὶ τελευτῶν διεῖλεν εἰς
τρία μέρη τὴν ἑαυτοῦ χώραν, καὶ
τοῖς τρισὶν υἱοῖς αὐτοῦ ἀνὰ μίαν
μερίδος κατέλιπε, τὸν πρῶτον κατα-
λείψας ἄρχοντα μέγαν, τοὺς δὲ ἐτε-
ρους δύο τοῖ εἶναι ὑπὸ τὸν λόγον
τοῦ πρῶτου υἱοῦ. παρήνευσε δὲ αὐ-
τοὺς τοῦ μὴ εἰς διάστασιν καὶ κατ'
ἀλλήλων γενέσθαι, παράδειγμα αὐ-
τοῖς τοιοῦτον ὑποδείξας· ῥάβδους
γὰρ τρεῖς ἐνεγκὼν καὶ συνδήσας
δέδωκε τῷ πρῶτῳ υἱῷ τοῦ ταύτας
κλάσαι. τοῦ δὲ μὴ ἰσχύσαντος πάλιν
δέδωκε τῷ ἐτέρῳ ὡσαύτως καὶ τῷ
τρίτῳ καὶ εἰδ' οὕτω διαιρῶν τὰς
τρεῖς ῥάβδους δέδωκε τοῖς τρισὶ πρὸς
μίαν, οἱ δὲ λαβόντες καὶ κελευσθέν-
τες ταύτας κλάσαι εὐθέως αὐτὰς
κατέκλασαν. καὶ διὰ τοιούτου ὑπο-
δείγματος παρήνευσεν αὐτοὺς, εἰπὼν,
ὅτι εἰ μὲν διαμένετε ἐν ὁμοψυχίᾳ
καὶ ἀγάπῃ, ἀδιαίρετοι, ἀκαταγώνιστοι
παρὰ τῶν ἐναντίων καὶ ἀνάλωτοι
γενήσεσθε· εἰ δὲ ἐν ὑμῖν γένηται
ἔρις καὶ φιλονεικία, καὶ διαχωρι-
σθῆτε εἰς τρεῖς ἀρχὰς μὴ ὑποκείμε-
νοι τῷ πρῶτῳ ἀδελφῷ, καὶ ὑπ' ἄλ-

41. fejezet. *Moravia országaról.*

Tudnivaló, hogy Moravia fejedelme,
Szfendoplokosz, vitéz ember volt és
félelmissé vált a szomszéd népek
előtt. Ennek a Szfendoplokosznak há-
rom fia volt. A mint halála közele-
dett, három részre osztotta birodal-
mát, és egy-egy részt hagyott mind-
egyik fiára, a legidősebbet rendelve
nagy fejedelemnek, úgy, hogy a többi
kettő függjön tőle. Megintette őket,
hogy ne viszálykodjanak egymás közt,
és ezt a következő példával mutatta
meg. Három vesszőt összekötött és
az első fiúnak adta oda, hogy törje
szét; midőn ez nem bírta, oda adta
a másodiknak és harmadiknak. Aztán
szétbontva őket, egyet-egyet adott
mindegyiknek. Megparancsolta, hogy
törjék össze, és így könnyen össze is
törték. És ezen példa alkalmából in-
tette őket, mondván: ha egyetértés-
ben és kölcsönös szeretetben meg-
maradtok, ellenségeitek soha sem ve-
hetnek rajtatok erőt. Ha azonban
viszály és irigység támad köztetek,
és három fejedelemségre osztotok,
nem engedelmeskedve bátyátoknak,

λήλων ἀφανισθήσεσθε καὶ ὑπὸ τῶν πλησιαζόντων ὑμῖν ἐχθρῶν παντελῶς ἐξολοθρευθήσεσθε.

μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ αὐτοῦ Σφενδοπλόκου ἕνα χρόνον ἐν εἰρήνῃ διατελέσαντες, ἐριδος καὶ στάσεως ἐν αὐτοῖς ἐμπεσούσης, καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐμφύλιον πόλεμον ποιήσαντες, ἔλθοντες οἱ Τοῦρκοι τούτους παντελῶς ἐξολοθρευσαν, καὶ ἐκράτησαν τὴν αὐτῶν χώραν, εἰς ἣν καὶ ἀρτίως οἰκοῦσι. καὶ οἱ ὑπολειφθέντες τοῦ λαοῦ δισκορπίσθησαν προσφυγόντες εἰς τὰ παρακείμενα ἔθνη, εἰς τοὺς Βουλγάρους καὶ Τούρκους καὶ Χρῶβάτους καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη.

Κεφάλαιον μβ'

γεωγραφία ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ καὶ τοῦ κάστρου Βελεγράδας, Τουρκίας τε καὶ Πατρινακίας μέχρι τοῦ Χασαρικοῦ κάστρου Σέρκελ. τῆς Ῥωσίας, καὶ μέχρι τῶν Νεχροπύλων τῶν ὄντων εἰς τὴν τοῦ Πόντου θάλασσαν πλησίον τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ, καὶ Χερσῶνος ὁμοῦ καὶ Βοσπόρου, ἐν οἷς τὰ κάστρα τῶν κλιμάτων εἰσὶν, εἴτα μέχρι λίμνης Μαιώτιδος τῆς

elpusztitjátok egymást és tönkre tesznek a szomszédos ellenségek. Szfendoplokosz halála után egy ideig békében maradtak, majd viszály és pártütés támadt köztük és a mint polgárháborút viseltek egymás ellen, az oda jövő turkok mindenestől megsemmisítették őket és meghódították országukat, hol most is laknak. A nép maradékai pedig szétzüllyve a szomszéd népekhez menekültek, úgymint a bolgárokhoz, a turkokhoz, a horvátokhoz és más népekhez.

42. Fejezet. *A föld leírása Thessaloniké városától a Duna folyóig és Belegrada váráig. Turkia és Patzinakia Sarkelig, a kozárok váráig. Oroszország és a fekete tengerben, a Dnyeper közelében levő Nekropulék. Cherson és Bosporus, hol a tartományok várai vannak, végre a Maiótisz tava, melyet nagysága miatt tengernek is neveznek, Matarkha váráig. Ezután Zikhie, Papagia, Karakhia, Alania és Abasgia egész Soteriopolis váráig.*

¹ Szvatopluk a fuldai évkönyvek szerint 894-ben halt meg.

καὶ θαλάσσης διὰ τὸ μέγεθος καλουμένης, καὶ μέχρι τοῦ κάστρου τοῦ Μάταρχα λεγομένου, πρὸς τούτοις δὲ καὶ Ζιχίας καὶ Παπαγίας καὶ Καζαχίας καὶ Ἀλανίας καὶ Ἀβασγίας, καὶ μέχρι τοῦ Κάστρου τοῦ Σωτηρίου πόλεως.¹

Ἰστέον ὅτι ἀπὸ Θεσσαλονίκης μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δανούβεως ἐν ᾧ τὸ κάστρον ἐστὶ τὸ Βελέγραδα ἐπονομαζόμενον, ἔστιν ὁδὸς ἡμερῶν ὀκτώ, εἰ καὶ μὴ διὰ τάχους τις ἀλλὰ μετὰ ἀναπαύσεως πορεύηται. καὶ κατοικοῦσι μὲν οἱ Τοῦρκοι πέραθεν τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ εἰς τὴν τῆς Μοραβίας γῆν, ἀλλὰ καὶ ἐνθεν μέσον τοῦ Δανούβεως καὶ τοῦ Σάβα ποταμοῦ ἀπὸ δὲ κάτωθεν τῶν μέρων Δανούβεως ποταμοῦ τῆς Δίστρας² ἀντιπέρα ἢ Πατζινακία παρέρχεται, καὶ κατακρατεῖ ἢ κατοικία αὐτῶν μέχρι τοῦ Σάρκελ³ τοῦ τῶν Χαζάρων κάστρου, ἐν ᾧ ταξεῶται καθέζονται τὰ κατὰ χρόνον ἐναλλασσόμενοι. ἐρμηνεύεται δὲ παρὰ αὐτοῖς τὸ Σάρκελ ἄσπρον ὁσπίτιον· ὅπερ ἐκτίσθη παρὰ σπαθαροκανδιδάτου Πειρωνᾶ τοῦ ἐπονομαζομένου

Tudnivaló, hogy Thessalonikétől a Duna folyóig, hol Belegrada vára van, nyolcz napi járóföld, ha nem túlságosan gyorsan, hanem meg-megállva utaznak. A Dunán túl pedig a türkok laknak Moravia földjén, laknak azonban innen is a Duna és a Száva folyamok közt. Az alsó Dunánál, szemben Distrával Patzinakia fekszik, mely onnét egész Sarkelig, a kozárok váráig terjed. Ebben őrség van, melyet időről-időre felváltanak. Sarkel-nek pedig az az értelme: fejtér tanya. Ezt a Kamatérosz melléknevű Petronasz spatharocandidatus építette Theophilus császár idejében, kit a kozárok kértek erre. Mert maga a khagán és Chazária bégje követeket küldtek Theophilus

¹ A párisi kéziratban a cím: περιήγησις γεωγραφικὴ τῆς Σκυθικῆς γῆς.

² Szilisztria.

³ Talán Bjelovezse a Don mellett, hol közel ér a Volgához, a mai Czariczinél.

καματηροῦ, τὸν βασιλέα Θεόφιλον πρὸς τὸ χτισθῆναι αὐτοῖς τὸ κάστρον τοῦτο τῶν Χαζάρων αἰτησαμένων. ὁ γὰρ χαγάνος ἐκεῖνος ὁ καὶ πᾶς Χαζαρίας εἰς τὸν αὐτὸν βασιλέα Θεόφιλον πρέσβεις ἀποστείλαντες χτισθῆναι αὐτοῖς τὸ κάστρον τὸ Σάρκελ ἡτήσαντο οἷς ὁ βασιλεὺς τῇ τούτων αἰτήσῃ πεισθεὶς, τὸν προρρηθέντα σπαθαροκανδιᾶτον Πειρωνᾶ μετὰ χελανδίων βασιλικῶν πλωτῶν ἀπέστειλε, καὶ χελάνδια τῷ κατεπάνω Παφλαγονίας. καὶ δὴ ὁ αὐτὸς Πειρωνᾶς τὴν Χερσῶνα καταλαβὼν τὰ μὲν χελάνδια εἶρεν ἐν Χερσῶνι, τὸν δὲ λαὸν εἰσαγαγὼν εἰς καματερὰ καράβια ἀπῆλθεν ἐν τῷ τόπῳ Ταρνάιδος ποταμοῦ, ἐν ᾧ καὶ τὸ κάστρον ἔμελλε χίσσαι· καὶ ἐπειδὴ ὁ τόπος λίθους οὐκ εἶχε πρὸς χίσιν τοῦ κάστρου ἐπιτηδείους, καμίνιά τινα ποιησάμενος καὶ βήσαλον ἐν αὐτοῖς ἐγκαύσας μετ' αὐτῶν τὴν τοῦ κάστρου χίσιν ἐποίησατο, ἐκ μικρῶν τινῶν τῶν ἐκ τοῦ ποταμοῦ καχλήκων ἄσβεστον ἐργασάμενος· — ἀλλ' αὕτη μὲν ἢ κάστρον Σάρκελ χίσις καθέστηκεν ἀπὸ δὲ τοῦ Λαγούβεως ποταμοῦ μέχρι τοῦ προρρηθέντος κάστρου τοῦ Σάρκελ ὁδὸς ἐστὶν ἡμερῶν ξ' μέσον δὲ τῆς τοιαύτης γῆς ποταμοὶ

császárhoz, és kérték őt, építtesse meg nekik Sarkel várát. A császár, kérésükre hajolva, az említett Petronast elküldte császári hajókon és a paphlagoniai katapán hajóin. Petronas pedig Chersonba érve, otthagyta a hajókat és teherhajókon vitette népét a Don folyó mellett azon helyre, hol a várat építeni akarta. És mivel azon a vidéken nincs várépítésre alkalmas kő, kemenczékét építtetett és azokban égetett téglákból építtette a várat. A meszet pedig a folyóban található apró kavicsokból égettette. És ily módon alapították Sarkel várát. A Dunától az említett Sarkel váráig hatvan napi járóföldnyi e távolság. E területet számos folyó szeli, melyek közt a legnagyobbak a Dnyeszter és a Dnyeper. A többi folyó pedig: a Szüngul és a Hübül, az Almatai, a Kufis, a Bogu és sok más. A Dnyeper folyó felső folyásánál az oroszok laknak, a kik a folyón lehajózva jutnak a rómaiakhoz. Patzinakia pedig körülfogja az egész Oroszországot és Bosporost egész Chersonig, Saratig,

† Sarkel építését bőven elbeszéli Theophanes folytatása ed. Bonn. 122. 123. l.

μέν εἰσι πολλοί, δύο δὲ μέγιστοι ἐξ αὐτῶν, ὃ τε Δανάστιρις καὶ ὁ Δάναπρις. εἰσὶ δὲ ἕτεροι ποταμοί, ὃ τε λεγόμενος Συγγούλ καὶ ὁ Ὑβύλ, ὁ Ἀλματαὶ καὶ ὁ Κοῦφρις καὶ ὁ Βογοῦ, καὶ ἕτεροι πολλοί.¹ εἰς δὲ τὰ ὑψηλότερα τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ μέρη κατοικοῦσιν οἱ Ῥῶς, δι' οὗ ποταμοῦ ἀποπλέοντες πρὸς Ῥωμαίους ποιοῦνται τὴν ἀφίξιν. ἡ δὲ Πατζίνακία πᾶσαν τὴν γῆν τῆς τε Ῥωσίας καὶ Βοσπόρου κατακρατεῖ, καὶ μέχρι Χερσῶνος καὶ ἕως τὸ Σαράτ, Βουράτ καὶ τῶν λ. μέρων. τὸ δὲ τῆς παραλλίας τῆς θαλάσσης ἀπὸ τοῦ Δανούβεως ποταμοῦ διάστημα μέχρι τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ εἰσὶ μίλια ρκ' ἀπὸ δὲ τοῦ Δανάστιρεως ποταμοῦ μέχρι τοῦ ποταμοῦ Δαναπρεῶς εἰσι μίλια π' ὁ χρυσὸς λεγόμενος αἰγιαλός. ἀπὸ τὸ σιτόμιον ποταμοῦ τοῦ Δανάπρεως εἰσι τὰ Ἀδαρά, καὶ ἐκεῖσε κόλπος ἐστὶ μέγας ὁ λεγόμενος τὰ Νεκρόπιλα,² ἐν ᾧ τις διελθεῖν ἀδύναται παντελῶς. καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Δανάπρεως ποταμοῦ μέχρι Χερσῶνος³ εἰσι μίλια τ' ἐν τῷ μέσῳ δὲ λίμναι καὶ

Buratig és a többi részig. A tengerpart hossza a Duna torkolatától a Dnyeperig 120 mérföld, a Dnyeszter és Dnyeper közt pedig 80 mérföld: ezt nevezik aranypartnak. A Dnyeper torkolatánál van Adara és ott van a Nekropyla nevű nagy öböl, melyen nem lehet egészen átjárni. A Dnyepertől Chersonig 300 mf. és közben vannak azok a mocsarak, melyekből a chersoniak sót nyernek. Chersontól Bosporusig vannak a tartományok várai, a távolság pedig 300 mf. Bosporusnál van a Maiotis tavának bejárása, mely tavat sokan nagysága miatt tengernek neveznek. E maiotisi tengerbe számos és nagy folyó ömlik. Északi részébe a Dnyeper folyó, a melyen az oroszok eljárnak Fekete Bolgáriába, Chazariába és Syriába. A Maiotisnak az az öble elér egész szembe Nekropylával, mely közel van a Dnyeper folyóhoz négy mérföldnyire és összeolvad vele. Ott a régiek

¹ Ezen folyók között a Syngul valószínűleg az Ingul, mely Niklajevnál egyesül a Buggal, a Bogu a Bug. A Dnyeszter és Dnyeper közt ezek a folyók következnek egymásután: a Gnyalnik, a Tiligul, a Bug, Ingul

és az Ingulecz, mely Cherson közelében ömlik a Dnyeperbe.

² A régi Sinus Carciniticus: a holt tenger, a krimi félsziget északnyugati partján.

A mai Sebasztopol, a régi görög gyarmatok főhelye.

λιμένες εἰσὶν, ἐν αἷς Χερσωνῖται τὸ ἄλας ἐργάζονται. ἀπὸ δὲ Χερσῶντος μέχρι Βοσπόρου εἰσὶ τὰ κάστρα τῶν κλιμάτων, τὸ δὲ διάστημα μίλια τ' καὶ ἀπὸ Βοσπόρου τὸ τῆς Μαιώτιδος λίμνης στόμιόν ἐστιν, ἣτις καὶ θάλασσα διὰ τὸ μέγεθος παρὰ πάντων ὀνομάζεται, εἰς δὲ τὴν αὐτὴν Μαιώτιδα θάλασσαν εἰσρέουσι ποταμοὶ πολλοὶ καὶ μεγάλοι. πρὸς τὸ ἀρκτῶν αὐτῆς μέρος ὁ Λάναπρις ποταμός, ἐξ οὗ καὶ οἱ Ῥῶς διέρχονται πρὸς τε τὴν μαύρην Βουλγαρίαν καὶ Χαζαρίαν καὶ Συρίαν,² ὁ δὲ αὐτὸς κόλπος τῆς Μαιώτιδος ἔρχεται ἀντικρὺ τῶν Νεκροπύλων τῶν ὄντων πλησίον τοῦ Λανάπρεως ποταμοῦ ὥς ἀπὸ μιλίων δ' καὶ μίσγεται, ἐν ᾧ καὶ σούδαν οἱ παλαιοὶ ποιησάμενοι διεβίβασαν τὴν θάλασσαν, μέσον ἀποκλείσαντες πᾶσαν τῆς Χερσῶντος γῆν καὶ τῶν κλιμάτων καὶ τὴν Βοσπόρου γῆν κρατοῦσαν μέχρι α' μιλίων³ ἢ καὶ πλειόνων τινῶν· ἐκ δὲ τῶν πολλῶν ἐτῶν κατεχάσθη ἡ αὐτὴ σούδα καὶ εἰς δάσος ἐγένετο πολὺν. καὶ οὐκ εἰσὶν ἐν αὐτῷ πλὴν δύο ὁδοί, ἐν αἷς οἱ Πατζίνακῖται διέρχονται πρὸς τε Χερσῶνα καὶ Βόσπορον καὶ τὰ κλίματα. εἰς δὲ τὴν

άρκτον vonva belevezették ebbe a tenger vizét, elvágva Cherson földjét, a tartományokat és a Bosporus tartományát egy mér földnyi, vagy annál nagyobb hosszúságban. Számos év elfolytával az az árok be lett hánnyva és sűrű erdővé változott. Csak két út vezet át rajta, melyen a besenyők átjárnak Chersonba, a Bosporushoz és a tartományokba. A maiotisi tónak keleti részébe sok folyó szakad, így a Don folyó, mely Sarkel vára felől jő, és a Khorakul, melyben a berzétost halászszák. Más folyók is vannak: a Bal, a Burlik, a Khader stb.

¹ Kerics.

² Nehezen helyes. Talán Zichia.

³ A perekopi szoros.

ἀνατολικώτερον μέρος τῆς Μαιώτιδος λίμνης εἰσέρχονται πολλοί τινες ποταμοί, ὃ τε Τάναϊς ποταμός, ὃ ἀπὸ τὸ κάστρον Σάρκελ ἐρχόμενος, καὶ τὸ Χωράκουλ,¹ ἐν ᾧ καὶ τὸ βερζήτικον² ἀλιεύεται, εἰσὶ δὲ καὶ ἕτεροι ποταμοί, ὃ Βὰλ, καὶ ὃ Βουρλίκ, ὃ Χαδὴρ καὶ ἄλλοι πλεῖστοι ποταμοί.

Κεφάλαιον ν᾽. *A császári diszhajóról.*

— Τὰ δὲ αὐγουστιακὰ ἀγραρία καθὼς προεῖρηται, ἐπεκράτει ὁ τῆς τραπέζης τῆς Αὐγούστης, μετὰ τοῦτο δὲ προεβάλετο ὁ βασιλεὺς τὸν τε Ποδάρωνα καὶ τὸν Λέοντα τὸν Ἀρμένην τοποτηρητὰς τοῦ βασιλικοῦ πλωῖμον· πρωτοκαράβους δὲ τοῦ δρομωνίου αὐτοῦ προεβάλετο τὸν Μιχαὴλ ἐκεῖνον τὸν γέροντα, πρωτελάτην τῷ τότε καιρῷ δρομωνίου τυγχάνοντα, δευτεροελάτην δὲ γεγονότα τοῦ ἀγραρίου Βασιλείου, τοῦ φιλοχρίστου δεσπότη, καὶ τὸν ἕτερον Μιχαὴλ, οὗ τὸ ἐπὶ κλην Βαρκαλάς, ὅστις ἦν πρότερον εἰς τὸ πλωῖμον πρωτελάτης τοῦ δρουγγαρίου Εὐσταθίου καὶ πατρικίου, ὅτε ἐπέ-

51. fejezet. *A császári diszhajóról.*

A császári diszszászádót, mint mondva volt, a császári asztal mestere kormányozta. Ezután pedig (Leo) császár Podaront és az örmény Leót nevezte ki hajóhada alvezéreinek. Diszhajója főtisztjeinek pedig kinevezte az öreg Mihályt, abban az időben a diszhajó első kormányosát, azelőtt pedig a Krisztust szerető Basileus császár diszcsónakjának második kormányosát, aztán a másik Mihályt, kinek Barkalas volt a mellékneve. Ez azelőtt a hajóhadban főkormányosa volt Eustathius patriciusnak és csapatvezérnek, a midőn átszállította a turkokat és Sy-

¹ A Donon túl levő folyók: a Sal, a Mancio, a Jeia és a Kuban.

² Egy halfaj, melyet besózottan vittek Konstantinápolyba. Latinul Oxianusnak ne-

vezték, mert az Oxusban is találták. Bevásárlását a császári udvar részére, mint Konst. de cerem. aulæ. 464. lapon említi, az asztalnokmester (domesticus) eszközölte.

ρασε τοὺς Τούρκους καὶ κατεπολέμησε τὸν Συμεὼν τὸν ἄρχοντα Βουλγαρίας. οὗτος οὖν ὁ Συμεὼν ὁ ἄρχων Βουλγαρίας, μαθὼν τὴν τοῦ πλωῖμου πρὸς τὸν ποταμὸν ἄφικιν, καὶ ὅτι μέλλει τὸ πλωῖμον τοὺς Τούρκους κατ' αὐτοῦ περᾶσαι, ἐποίησε λέσας ἥτοι πλοκάς ἰσχυράς πάνυ καὶ στερεμενίους, ὥστε μὴ δύνασθαι τοὺς Τούρκους ἀντιπερᾶν δι' ἣν ἐπινόειαν καὶ ἐκωλύθησαν οἱ Τοῦρκοι τὸ πρῶτον περᾶσαι. ὁ οὖν προρρηθεὶς Μιχαήλ ὁ Βαρκαλᾶς μετὰ καὶ ἄλλων δύο πλωῖμων ἀναλαβόμενοι τὰ σκουταρία καὶ σπαθία αὐτῶν, ἀνδρείῳ καὶ ῥωμαλέῳ ὁρμήματι ἐκπηδήσαντες τοῦ χελαντίου κατέκοψαν τὰς λέσας ἥτοι τοὺς πλοκοὺς, καὶ ἤρριξαν τὸν πόρον Τούρκοις. τοῦτον οὖν τὸν Βαρκαλᾶν οἱ Τοῦρκοι ἰδόντες, καὶ τὸ ἀνδρεῖον αὐτοῦ ὑπερθαυμάσαντες, ὅτι μόνος τῶν δύο πορορευόμενος πλωῖμων πρῶτος κατέκοψε τὸν πλοκόν, θαυμάσαντες εἶπον, ὅτι τοῦτον ἔπρεπεν ὀνομαζέσθαι πατρίκιον, καὶ εἶναι κεφαλὴν τοῦ πλωῖμου. τὴν οὖν τοῦ Βαρκαλοῦ ἀνδρειότητα ἀκούσας ὁ βασιλεὺς ἐποίησεν αὐτὸν δευτεροελάτην εἰς τὸ δρομῶνιον βασιλικόν.

meon, Bolgária fejedelme ellen harczolt. Ez a Symeon ugyanis, megtudva, hogy a hajóhad megérkezett a (Duna) folyamba, és át akarja szállítani a turkokat ő ellene, nagy, erős köteleket készíttetett, hogy a turkok ne kelhessenek át. Ez által első ízben meg is akadályozta a turkok átkelését. Az említett Barkalas Mihály, két más hajós katonával, pajzsot és kardot ragadva, vitéz és derekas rohammal kiszállott a hadihajóból, szétvágta a köteleket és így megnyitotta a turkok előtt az átkelést. A turkok látva Barkalast, csodálták vitézi tettét, hogy ő, a többi kettő előtt járva, először vágta szét a köteleket, és bámulva mondták, hogy őt kellene kinevezni patriciusnak és a hajóhad vezérének. A császár pedig meghallva Barkalas vitézségét, a császári diszhajó második kormányosának tette meg őt.

TARTALOM

II.

KELETI KÚTFŐK.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA, FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKKEK KÍSÉRTE

GR. KUUN GÉZA.

TARTALOM.

Előszó	139
I. Ibn Roszteh, Gurdézi, El-Bekri	141
II. Ibn Fadhlán	197
III. Isztakhri és Ibn 'Haukal	221
IV. Masz'ûdi	247

ELŐSZÓ.

A magyar honfoglalás keleti kútfői közé a mohamedán világnak azon X. és XI. századbeli íróit sorozzuk, kik a magyarokról, vagy a velük rokon, vagy összeköttetésben levő népekről, lakóhelyükről írtak, s vagy közvetlenül, vagy közvetve, honfoglaló őseink régibb viszontagságaira, vándorlásaira kisebb-nagyobb világosságot árasztanak. Közöljük tehát mindenek előtt I. alatt a IX—X. század fordulópontján élt Ibn Roszteh művéből, ki Dsaihâni szamanida nagyvezér elveszett könyvéből meritett, nem csak azt, mit a magyarokról, a kozárokról, bolgárokról, burtaszokról, hanem azt is, mit a szlávokról, oroszokról s a Kaukázus népeiről írt, a szlávokról írtakat különösen azért, mert az azokra vonatkozó adatoknak legalább egy részét más források segítségével ellenőrizhetjük, s így általában véve Ibn Roszteh hitelességének megállapítására szilárdabb alapot nyerünk. Mellette közöljük a XI. századbeli persa Gurdêzi még kiadatlan művének megfelelő részeit, ki szintén Dsaihâniból meritett, még pedig általában véve bővebben, mint Ibn Roszteh; s Dsaihâni művére vezethető vissza, és annak megismerésére szolgál ama kivonat is, melyben a XI. századbeli, spanyolországi El-Bekri a magyarokról megemlékezik. Dsaihâni művének nyomait megtaláljuk még a későbbi, XIII., XIV., sőt XVII. századbeli török írók — mint Hadsi Khalfa — műveiben is, de a későbbi, újat nem tartalmazó hajtásoknak felvétele már nem tartozik a jelen kiadás keretébe. II. alatt közöljük Ibn Fadhlân tudósítását a X. század első negyedéből, a bolgárokról, kozárokról, baskirokról; III. alatt közöljük a X. század derekáról, illetve utolsó negyedéből párhuzamosan egymás mellett Isztakhri és Ibn 'Haukal vonatkozó helyeit, IV. alatt pedig adjuk a X. század derekán élt Masz'ûdinak adatait, különösen teljesen azokat

is, melyek a Kaukázus különféle népeire vonatkoznak, minthogy sokan itt keresik a magyar nemzet nyomait.

Az eredeti szöveget magyar fordítással és némi jegyzetekkel kísérjük. Az egyes írókról mindenütt az illető szövegek előtt adunk rövid ismertetést, általánosságban még megjegyezvén, hogy az arab geographusokról és történetírókról írt munkák kevés számmal fordulnak elő, s ezek is inkább csak bevezetések történelmi, népismei s földrajzi tárgyú munkákhoz, vagy irodalomtörténeti tanulmányok a történetírás korszakainak kimutatására, vagy életrajzi munkák, mindazonáltal ezek közt van néhány olyan, melyeknek kiváló nagy hasznát veheti az, ki az arab történelmi irodalommal foglalkozik. Ilyenek Reinaud bevezetése a keletiek földrajzi irodalmához, mely a *Géographie d' Abulféda* stb. című művének első kötetét alkotja következő cím alatt: «Introduction générale à la géographie des Orientaux» (Paris, MDCCCXLVIII.), Reinaud «Extraits des historiens arabes relatifs aux guerres des Croisades» (Paris, MDCCCXXIX.), — Frähnnek «Ibn-Foszan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit» cz. művéhez írt bevezetése, — De Goeje «Die Istakhrî-Balkhi Frage», megjelent a «Zeitschrift der D. M. G.» XXIV-ik kötetében, a 42—58. l., — Wüstenfeld «Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke» (Göttingen, 1882.), — Brockelmann «Das Verhältniss von Ibn al-Athir's Kâmil — — zu Tabari stb. (Strassburg, 1890), — Goldziher Ignác «A történetírás az arab irodalomban» cz. kitűnő tanulmánya, a «Budapesti Szemle» 1896. évf. januári füzetében. Az arab földrajzi s történeti írók maguk is foglalkoznak az általok művelt tudomány-ág történetével, így MASZ'ÛDI «Kitâb el-mûruds stb.» cz. műve előszavában, MOKADDESZI «Kitâb ahszan et-tekâszim» cz. könyve előszavában s magában a munkában is több helyen, így a عجائب البلدان stb. című fejezetben, ABULFEDA stb. IBN KHALDÛN pedig (szül. 1332-ben Tunisban) a történelmet bölcsészeti szempontból nézi, mint a hogy ezt nagy világtörténelmet bevezető *prolegomena*-iban szépen kifejtette.¹

GRÓF KUUN GÉZA.

¹ L. Prolegomènes d'Ebn-Khaldoun, texte Arabe publié par Quatremère. P. 1—3. Páris, 1858. — GOLDZIHÉ I. az id. h.

I.

IBN ROSZTEH, GURDÊZI, EL-BEKRI.

Hadsi Khalfa vagyis Musztafa ben Abdallah Kâtib Cselebi, XVII. századbeli török író (meghalt 1658-ban, Konstantinápolyban) Keszf ez Zunûn czimû munkájában¹ El meszâlik ve el memâlik czim alatt a következőket írja:

«*El-meszâlik* stb. czimû munkát írt *Abû 'Abdallâh Dseihânî* khoraszâni emir, ki a bölcsészetben és csillagászatban nagy jártassággal bírt. Ez az utazókat magához hívta s az (általok megjárt) tartományokról kikérdezte s arról, hogy minő módon lehetne azokba jutni, és minők volnának az oda vezető utak, a melyeken a hódító azon tartományokba mehetne. A földtekét hét éghajlatra osztotta (*iklîm*, gr. *κλίμα*)² s minden éghajlatnak egy-egy

¹ Kiadta FLUEGEL GUSZTÁV, VII kötetben, Lipcse 1835. — London 1858.

² PTOLEMAEUS földünk felületét a nap-hosszak szerint 38 klímára osztotta, s e klímák a görög mathem. földrajzírók szerint az egyenlítővel párhuzamos öveket (zóna) alkotnak. MASZ'ÛDÎ X. századbeli tudós arab író a «Murûds stb. czimû munka VIII. fejezetében a klímákat következő sorrendben számítja fel: az első égalj Babel tartománya, Khoraszân, Farsz, Ahwaz, Moszul s Dsebal tartománya (Media); ezen országoknak állatövi jeleik a kos és a nyilas, bolygójok Jupiter. A második égalj: Szind, Hind és Szudan; ezek állatövi iele a bak, bolygójuk Saturnus.

A harmadik égalj: Mekka, Medina, Taif, Hedsaz s a közbeeső tartományok; állatövi jelök a skorpió bolygójok Venus. A negyedik égalj: Aegyptom, Áfrika, a berberék tartománya, Hispania és az ezen határok közt foglalt tartományok; állatövi jelök az ikrek, bolygójok Merkur. Az ötödik égalj: Szyria, Rûm és Mesopotamia; állatövi jelök a vízöntő, bolygójok a hold. A hatodik égalj: a törökök lakta föld, a khazarok, a deilemieek «(a Kaspi-tengertől délre)» s a szlávok tartománya; állatövi jelök a rák, bolygójok Mârs. A hetedik égalj: Dail tartománya s a sinai birodalom; állatövi jelök a mérleg, bolygójok a nap.»

bolygó csillagot tulajdonított. Majd az indek bálványait, majd *Szind* egyéb csodálatosságait írja le. Azonban a tartományok kellő felosztását nem közli s a városok leírását sem nyújtja, leginkább a kelet, nyugat és éjszak felé vezető úttal foglalkozik, a mi a munkát hosszadalmassá teszi. Az *A'hszan et-tekászim* szerzője¹ ezeket így mondja.»

Hádsi Khalfa a közölt szöveget *El-Mokaddeszí* idézett munkájából vette, illetőleg rövidítette, mint a hogy a következőkben látni fogjuk. *El-Mokaddeszí*ről *Hádsi Khalfa* bibl. szótárában az *A'hszan et-tekászim* czimzet alatt ezek mondatnak: «Munkája következő szavakkal kezdődik: Dicséret Istennek, ki hatalmából teremtette stb., szerzője a 'hanefita seikh *Samsz ed-din Abú 'Abdalláh Mohammed ben Ahmed Mokaddeszí*, meghalt 444. esztendőben. A rendes gyakorlatnak megfelelőleg éghajlatok szerint beosztott munkája (igen) nagybecsű (*ve hu kitáb dsalíl el-kadr*), ebben szerző a teremtett világ lakott negyedét írja le, úgymint városait, szárazföldjét, tengereit, hegyeit, folyamait, földrészeit, útjait, bányáit, sajátosságait. Azt mondja, hogy ez a munka nélkülözhetlen az utazónak s ezzel a tudósok és fejedelmek be nem telhetnek. Továbbá azt is mondja, hogy a munkát azután írta, hogy a különböző földrészeket (tulajdonképen égaljakat) beútaztas területeiket parasángákban felmérte s azon helyek iránt, a melyeket nem látott, másoknál tett kérdést s azt, a miben az illetők megegyeztek, munkájába felvette, a mire nézve különböztek, abból kihagyta. Az általam látott példány a hidsra 414-ik évében készült (1023-ban Kr. u.).»²

Hádsi Khalfa e szövege *Mokaddeszí* könyvéből rövidítés. Lássuk már a teljesebb szöveget, a mint az a de Goeje által kiadott «Keszf» stb. czímű munkában előttünk áll:

«A mi *Abu 'Abdalláh el Dsaihâni*-t illeti, ő Khoraszân emirjének vezírje volt, s a bölcsészetben, csillagászatban és az égtér ismeretében nagy jártassággal bírt. Ez az utazókat magához hitta s az (általok megjárt) tarto-

¹ *Samsz ed-din Abú 'Abd-alláh Mohammed ibn-Ahmed ibn-abi Bekr el-Bennâ el-Besârt el Mokaddeszí*. Az id. munkát de Goeje a berlini kéziratból adta ki «Bibliotheca Geographorum Arabicorum» III-dik

kötetében (Leidában, 1877.), melyet Sprenger Indiából hozott, de felhasználta a konstantinápolyi kézirat egy másolatát is, melyet a hollandiai követ íratott le számára.

² L. fennebb a 141. l. 1. jegyzetében.

mányokról kikérdezte s arról, hogy minő módon lehetne azokba jutni, és minők volnának az oda vezető utak, úgyszintén igyekezett magának tájékozást szerezni a csillagok egyenes emelkedéséről és az árnyék nyújtotta oltalomról, hogy majdan ezek kedvezményeivel hódíttassanak meg a tartományok, és tudassék meg a behatolás iránya, s mindez hasznára váljék a csillagisme s az égi testek forgása tudományának. Tudd meg, hogy a földtekét hét éghajlatra osztotta, s minden éghajlatnak egy-egy bolygó csillagot tulajdonított. Majd a csillagokról és a földmérés tudományáról értekezik, majd olyanokat hoz fel, melyek a közönséges emberre nézve haszon nélkül valók. Hol Hind bálványait ismerteti, hol Szind csodáit írja le, majd megint az adókat és jövedelmeket számítja fel s (munkájának több helyén) láttam, hogy ismeretlen vendégfogadó helyeket, egykori szállásokat említ meg. Azonban a tartományok kellő felosztását nem közli, a katonaság nagyobb állomásait számba nem veszi, a városok leírását sem nyújtja, s a mit ezekről ír (tulajdonképen), mást nem foglal magában, mint a mi az utak ismertetére tartozik azok keleti, nyugati, északi, déli irányai szerint oly magyarázat kíséretében, melyben a lapályokról, a hegyekről, a völgyekről, az erdőkről s a folyókról van szó, a mi a munkát szerfelett hosszadalmassá teszi. Ezenközben teljesen elhanyagolja a legtöbb nagyobb katonai állomásra vezető utak és a jelentékeny városok leírását.»¹

*Mokaddesz*i a Nilusról szólóban, Khoraszánt és a számânida ház királyságát említve, a bábili égaljról, a számânida ház történetéről² emlékezve több helyen *Dsaihâni*t idézi s tekintélyére hivatkozik.

Ibn 'Haukal a X. század második felében elismeri, hogy könyve a hosszúság és szélesség méreteit illetőleg nem közelíti meg *Dsaihâni* munkáját, s egy másik helyen azt mondja, hogy *Ibn-Khordádbeh* s *El-Dsaihâni* munkáját³ soha sem hagyta el magától, a miért Alláh neki bocsásson meg.⁴ *Masz'ûdi* szerint *Dsaihâni* a számânida emir *I. Iszma'il* (uralkodott 892-től 907-ig Kr. u.) vezirje volt s ezen minőségében szolgált II. *Naszr*-t is (uralkodott 914-től 943-ig) s kiskorúsága éveit alatt gyámja s mintegy uralkodó

¹ L. a de Goeje kiadását a 3-ik és 4-ik lapon.

² L. az idézett kiadás 337-ik lapján.

³ L. a de Goeje kiadás 7-ik lapján.

⁴ L. az id. kiadás 236-ik lapján.

társa volt,¹ neve, *Mühammed*, ezen időből a kiskorú emir rézpénzein olvasható. *Edrisi* a tudós *Dsaihâni* elveszett munkájának egy részét átvette saját munkájába.²

Láttuk tehát, hogy *Dsaihâni* munkája nagy elterjedésben részesült, többen idézték s még többen lehettek azok, kik egyes részeit hivatkozás nélkül reá felhasználták. Munkájának az elméletin kívül messzemenő gyakorlati célja volt, a mely a kereskedelmi érdekek előmozdítására, a hit-térítésre s a tartományok meghódítására irányult. A számánida dynastia távoli tartományokon keresztülhatoló politikájának világos jelét adják az általok vert pénzek feltűnőleg nagy elterjedése s ezek egyszersmind *Dsaihâni* azon főtörekedésének is bizonyítékai, melyet ő a különböző országok és földrészek állapotainak kinyomozására s ezen ismeretek gyakorlati célokra való felhasználására fordított. Oroszországnak vladimiri kormányzóságában 10079 számánida dirnhem találtatott, ilyeneket találtak Skandináviában, sőt Íslámban is.³ A Volga-bolgárok lakta terület különböző helyein szintén nagy mennyiségben találtattak számánida pénzek.⁴ Ezekből látjuk, hogy az északnyugati tartományok mily élénk kereskedelmet folytattak a számánida birodalommal. Nem azon csodálkozunk tehát, hogy *Dsaihâni* a kazárokról, besenyőkről, magyarokról szintén birt tudomással, mint azon kellenék csodálkoznunk, ha ezen népekről nem hallott volna.

A Volga melléki népekről, nevezetesen a bolgárokról, kozárokról fennmaradt legrégibb arab tudósítások öt kútfőre vezethetők vissza, úgymint: 1. Szallam tolmács útinaplójára, melyet Ibn el Vardi könyvnek (kitáb)

¹ L. MIRKHOND: Hist. Saman. ed. Wilken, a 34-ik lapon.

² L. REINAUD: Introduction générale à la Géographie des Orientaux Paris MDCCCXLVIII., melyben írja: «Il (*Edrisi*) paraît surtout avoir puisé dans le traité d'Aldjayhâni, qui ne nous est point parvenu.» Dsaihaniról FRÄHN is szól «Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit.» (Sz.-Pétervár, 1823. XX. I.) SACHAU Ed. barátom, a berlini egyetemen a sémi nyelvek kitűnő tanára pedig előttem *Ibn-Rosztehről*

folytatott beszélgetéseink közt azon nézetének adott kifejezést, hogy *Ibn-Roszteh* a magyarokról vett tudósítását *Dseihâni* elveszett nagy munkájából vette volna s erre a kérdésre felhívta figyelmemet.

³ L. dr. JACOB: «Die Waaren beim nordisch-baltischen Handelsverkehr der Araber», megj. a «Correspondenzblatt der deutschen anthrop. Gesellschaft» 1891-ik évf. 11-ik számában, a 142-ik lapon.

⁴ L. FRÄHN: «Die ältesten arab. Nachrichten über die Wolga-Bulgharen stb. (1832.)

nevez. E könyvet, melyet Szallam 847 körül Krisztus után írt, Kitáb el-Meszâlik stb. című munkája számára kivonatolta Ibn Khordâdbeh főpostamester, ki a IX. században hivatalos adatok felhasználásával dolgozott. 2. Ibn Fadhlân útinaplójára (készült 921-ben Kr. u.). 3. *Isztakhrîra*, illetőleg *Abu Zaid Ahmed ibn-Sahl el-Belkhi*-re, kinek művét Isztakhri feldolgozta, s némely adatra nézve *Ibn-Haukalra*, a ki ugyan *Kitáb el-meszâlik ve el memâlik* című művében előbbeninek *Kitáb el-meszâlik vel-memâlik* című művét dolgozta át, de mert a Volgatartományok némelyikét a X-ik évszáz közepe körül maga is beúta, munkájába, melyet Kr. u. 976 körül írt, a volgamenti népekről oly adatokat is illesztett, melyek *Isztakhri*-nél nincsenek. 4. *Abu Dolef*-re.¹ 5. Egy ötödik kútfőre, melyből *Ibn Roszteh* (Kr. u. 913 előtt írt), a perzsa *Gurdêzi* (1052 körül írt), és *Abû 'Ubejd 'Abdallâh el-Bekrî* (meghalt 1094-ben Kr. u.) merítettek.

Az arab írók egy része, mint *Masz'ûdi*, a XIII. századbeli *Fakût*, *Kazvini* és mások, a kik a magyarokról említést tesznek, őket *baskiroknak* (*Masz'ûdi* *bedsgardnak*) nevezik, az a három író azonban, — *Ibn Roszteh*, *Gurdêzi*, *El-Bekrî* — a kik a kazár főváros nevét *Szâra'sen*-nek, vagy a másolók hibájából *Bara'is*-nak írják, a *baskir* név helyett *magyart*, illetőleg *madsgaharijje*-t írnak, a mely névnek szintén különböző változatai fordulnak elő a különböző kéziratokban, p. o. *mahfarijje* stb.² Ezek az írók a magyarokról

¹ Ibn-Fadhlânról, Isztakhri-ról, Ibn-Haukal-ról gyűjteményünk folyamán még bővebben lesz szó. Abu Dolef Misz'ar ben el-Mohalhel el-Khazredsi el-Janbui

أَبُو دَلْفٍ مَسْعَرُ بْنُ الْمُهَلَّلِ الْخَزَرَجِيِّ
(الْيَنْبُوعِي)

született Janbui városban, Medina közelében nyugatra, a *Khazreds* törzsből. Születése évét nem tudjuk, élete körülményeiről is csak annyit, hogy a költészettel is foglalkozott és sokat utazott. *Dsaihâni* felszólítására a hidsra 331-dik esztendejében (941-ben Kr. után) Bokharából egy követséggel együtt útnak indult s a turkok, tibetiek s más keleti népek tartományain át végre *Kalasin* fejedelem

Szendâbil nevű székvárosába jutott. Innen azután Kasmirt, Kabult s más városokat felkeresvén, *Szidsisztân*-ba ment s onnan azután valószínűleg Bokharába visszatérvén, geográfiai munkáját *عجائب البلدان* czímen («a tartományok csodálatosságai») megírta. E munka egészében elveszett ugyan, hanem legnagyobb részében két arab geographus, ú. m. *Fakût* és *Kazvini* munkáikba fölvtették, előbbi *معجم البلدان* című geographiai szótárába *الصين* («Kina») tartománynév alatt, utóbbi «Kosmographia»-ja mindkét részében. (L. SCHLÖZER *Kurd* kiadása előszavában).

² *El-Bekrî*-nek, Kunik s Rosen báró által kiadott kézirati példányában.

való tudósításaikat ugyanazon forrásból merítették, a melyből a kazár népről való adataikat is vették, tehát nem *Szallam* útinaplójából, a melyben a kazár főváros neve, ha ugyan egyáltalában előfordult, *Khamlids* lehetett, mert *Ibn-Khordádbeh*, a ki *Szallam* útinaplóját feldolgozta, a kazár fővárost így nevezi,¹ nem is *Ibn-Fadhlân*-ból, a ki *Itîl* írt,² azon forrásból sem, a melyből *Isztakhrî* merített, hanem az említett kútfők ötödikéből. Ez az ötödik kútfő nem más, mint *Dsaihâni* azon nagy munkája, melyet *Ibn-^cHaukal* soha sem hagyott el magától. Ebben a véleményünkben, nem is tekintve, hogy úgy *Ibn-Rosztch*, mint *Gurdêzi* szerint a magyarok lakta tartomány egyik folyója «nagyobb a *Dsihûn*-nál», mely összehasonlítás bizonyára *Dsaihâni* könyvéből van véve, a ki a szâmânida ház veziri minőségében a különböző országok folyamait hazája legnagyobb folyójához hasonlítja, s az alább felhozandó kétséget kizáró bizonyítékon kívül, megerősítettünk az a körülmény által, hogy ép azon írók műveiben, kikről úgy vagyunk meggyőződve, hogy *Dsaihâni* nagy művéből merítettek, azt találjuk meg, a mit *El-Mokaddeszî* mint jellemzőt hoz fel *Dsaihâni* «El-meszâlik» stb. című művéről: az itinerariumszerű előadást, a physikai geographia kiváló szerepét tartományok leírásában s a földmérés eredményeire való hivatkozást. A míg *Isztakhrî*, *Ibn-^cHaukal*, *Ibn-Fadhlân*, *Masz'ûdi* és mások a kazárokról szólva kiterjeszkednek a közállapotok és népszokások jellemző részleteire, tekintettel vannak a városokra s az azokban létezett nagyobb épületekre, a milyenek a királyi palota, a templomok, a kereskedelemre, a történet főbb mozzanataira: addig az említett három írónál, kik tudósításaikat nagyrészt *Dsaihâni*-ből vették, a physikai geographia, földmérés, talajleírás áll az illető fejezetek előterében.

Abu Ali Ahmed ibn Omar ibn Rosztch Iszpahân városából való volt, mint a hogy maga mondja e városról szólóban: [*idz*] *kuntu min ahlihâ*;³ nevét Rieu, Chwolson és mások hibásan *Ibn-Dasztâ*-nak írták, pedig a *dhamma* magánhangzó tisztán látható s *Abû Nô'aim* theologiai s jogi bibliogr. szótárából meg lehet tudni, hogy a Rosztch név Iszpahanban gyak-

¹ L. de Goeje kiadása 124-ik lapján.

lapon. *Ibn-Fadhlân* a Volgát is *Itîl*-nek híja.

² L. FRÄHN: «Die ältesten arab. Nachrichten über die Wolga-Bulgaren» az 553-ik

L. ugyanott az 573-ik lapon.

³ L. a de Goeje kiadása 151-ik lapján.

ran fordult elő.¹ *Ibn-Rosztah* tudós családból született s de Goeje véleménye szerint valószínűleg *‘Abd er-Ra‘hmán ibn Omar ibn Fezid ibn Kathîr Abû‘l-Haszan ad-Dhabbi* unokája volt, ki a hidsra 246-ik (= 860. Krisztus után) vagy 256-ik (= 870. Kr. u.) évében halt meg.² *Motadhid* khalifáról úgy emlékezik, mint kortásáról, a hidsra 290-ik évében (= 903. Kr. u.). Kétszer járt Medinában s az ottani templom kapuit megszámlálta, egy arab író se idéz, a ki a hidsra III. évszázánál később élt volna, egy oly eseményt sem említ meg, mely a hidsra 290-ik évén innét történt. Munkája egy helyén azt mondja, hogy Péter és Pál halála óta az ő koráig 900 év folyt el. Azokból, a melyeket a Volga-bolgárokról írt, Chwolson arra következtetett, hogy munkáját, melynek czime «Kitáb el-a‘lâk» stb. a hidsra 301-ik éve előtt írta (913. vagy 914. Kr. u.). Ezek szerint Ibn Roszteh *Ibn el-Fakihî* kortársa volt s gyakran az ettől használt forrásokból is merített, így a többi közt *Tabarisztân* leírásánál. Munkája physikai geographiai részében sok olyan van, melyet *Ahmed ibn-Mohammed ibn-Kathîr el-Farghânî* «Kitáb ‘ilel el eflâk» cz. könyvéből kölcsönzött. Ezeken kívül még más írókat is felhasznált, így a többi közt Gog és Magog falát illetőleg *Ibn-Khordâdbeh*-t, mint a hogy munkája *Khabr Fâdsûds ve Mâdsûds* cz. fejezetében maga mondja (قال ابن خردادبه الح). Iszpahân leírásának kezdetén beismeri, hogy majdnem mindent mások munkáiból vett, gyakran a «mondta» (*kâla*) igealakkkal hivatkozik egy általa meg nem nevezett íróra, s mert nem tartja szükségesnek az ismételt megnevezést, valószínűleg egy az ő idejében nagyon ismert s nagy tekintéllyel bírt szerzőre hivatkozik s ez aligha más, mint az általa egyszer megnevezett *Abu Mohammed* المي, a mely név igen valószínűleg a hírneves *Dsaihâni* teljes nevének megrövidített s rontott alakja, kiesvén az Abu után az Abdallah, annál is inkább, mert *Ibn-Rosztah* művének egyedüli, eddig ismert kéziratában több másolati hiba fordul elő s Abu Mohammed író különben ismeretlen, mint a hogy erre de Goeje előszavában figyelmeztet.³ *Dsaihâni* nagy munkáját valószínűleg még 907 előtt írta s így *Ibn-Rosztah*, ki könyvét, mint érintém, Chwolson szerint 913 vagy 914 előtt szerkesztette, azt

¹ L. de Goeje előszavában.

² L. ugyanott.

³ L. mindezekről de Goeje előszavát, illetve kiadása 226. lapját.

felhasználhatta, annál inkább, hogy *Dsaihâni*-nak érdekében állott művének az iszlám népei közt minél előbb és minél nagyobb nyilvánosságot szerezni s biztosítani, mert hódítási szándékait sem kellett mohammedán hitrokonai előtt eltitkolni, hiszen hódító hadjárataival az iszlám terjesztését czélozta. *Ibn-Rosztah* könyvének egyedüli kézírata Londonban a *British Museum*-ban őriztetik, iratott a hidsra 652 évében (= 1254—5 Kr. u.), a kéziratot leírta Rieu, l. Katalogusa II. k. 604-ik lapján, néhány részét 1869-ben kiadta Chwolson. A munkának több része elveszett, így eleje, a melyben de Goeje szerint valószínűleg a teremtésről volt szó s ezen kívül a történeti rész.¹

Abû Szâ'id 'Abd el-'hajji ben El-Da'h'hâk ben Ma'h'mûd Gurdêzi

(ابو سعيد عبد الكي بن الضحاک بن محمود گردیزی)

mint a hogy magát nevezi az Ouseley gyűjtemény 240-ik számával megjelent kézirati munkája 276—7. lapjain, perzsa író volt. Született *Gurdêz*-ban, melyet *Ka'at Dsurdêz*-nak is írtak (l. Baihakî-t, a 276-ik lapon); ez a város *Ghaznî*-től keletre ötven mértföldre esett. *Ghazna*, a jelenlegi *Ghazni* vagy *Ghizni*, Kabultól délre fekszik; egykor 977—1184. a ghaznavidák hatalmas dynastiájának székhelye, számos szent sirja miatt híres zarándokló hely, «második Medina» — mint nevezték: most pusztta hely, tele romokkal. *Gurdêzi* munkáját *'Abdu-l-Rasid* uralkodása alatt írta a hidsra 443. vagy 444-ik évében (1051. vagy 1052-ben Kr. u.); az életéről és irodalmi munkásságáról szóló adatok megtalálhatók e két munkában: 1. «Catalogue of the Persian manuscripts of the Bodleian library in Oxford, by Sachau and Ethé» a 10-ik lapon (nr. 15.). 2. *Alberuni* «India», an English edition by Dr. Ed. C. Sachau, London, 1888. (Trübner), vol. I. preface p. XLIII., vol. II. p. 360. *Birunî*, kit *Ĵâkût*, *Abulfeda*, *Resîd eddîn* s mások dicsérőleg idéznek, s *Abulfeda* «mester»-nek (*osztad*) nevez, *Gurdêzi*-nek nemcsak kortársa volt, noha több évvel halt meg előtte a hidsra 430-ik évében (= 1039. Kr. u.), de vele személyes ismeretségben is állott s *Gurdêzi* sok részletet vett át munkájából könyvébe,² sőt valószínű, hogy a ghaznavida *Mahmûd* alatt együtt vettek részt az indiai hadjáratban. *Gurdêzi* munkájának azon fejezetében, melyben a török és szláv népekről is

¹ L. de Goeje előbeszédét.

Birun-ban az Indus partján, fiatakorát az

² *Abul-Rihan Mohammed El-birunî* szül. Oxus partján töltötte *Kharizm* városban, a

szól, a magyarokról *Ibn-Rosztéh*-nél bővebben emlékezik s ezen fejezetben több író tekintélyére hivatkozik, így a többi közt a törökökről szólva *‘Abdallah ben Khordádhbeh*-t, *Abu ‘Amrú ‘Abdallah ben El-Mukaf‘h*-t (ابو عمرو عبد الله بن المقفع) és *Abu Zeid ‘Hekim*-t idézi. Valamint *Ibn-Rosztéh* munkája több helyén a «mondta» (*kála*) igealakkkal hivatkozik egy az ő idejében jól ismert nagytekintélyű íróra, úgy *Gurdézi* perzsául írt könyvében a *csunin gőjed* «így mondja» alakkal hivatkozik valamely általa nem ritkán felhasznált íróra.¹

Abú ‘Ubejd el-Bekri, arab geographus és történész, Spanyolországban született, talán a *saltiszi* terület valamelyik községében, hol atyja a szevillai fejedelemség kormányzója volt. Atyja halála után *Almeria* városba ment, hol idő múlva vizírré lett. Meghalt a hidsra 487-ik évében (= 1094. Kr. u.)² *El-Bekri* azon munkájának teljes címe, melyben a magyarokról is ír: «*Kitáb el-memálik ve el-meszálik talíf es-seikh el-imám el-‘álim Abi ‘Ubejd ‘Abdalláh ibn-‘Abd El-Aziz El-Bekri El-Kortobi*». E munkának teljes kéziratára Konstantinápolyban, az Oszman-mecset könyvtárában találtak s ezt a kéziratot használta Kunik és Rosen báró *El-Bekri* id. munkájából vett s az orosz birodalom régi néprajzára tartozó szemelvényeik kiadásánál.³ Párisban a nemzeti könyvtárban *El-Bekri* geographiai munkájának azon része van meg, mely Spanyolország s Afrika földrajzát nyújtja;⁴ ezt a részt Quatremère ismertette a «*Recueil des notices et extraits*» XII-ik kötetében. Pascual de Gayangos könyv-

hova az akkori fejedelem a tudósokat maga körül gyűjtötte: korának legnagyobb tudósa volt, egész a Gangesig utazott; meghalt *Ghaznában*.

¹ *Gurdézi* munkájának egyedüli eddig feltalált kézirati példánya Oxfordban a «Bodleyana» könyvtárban őriztetik («Bodleyan library»), még pedig ennek *Ouseley*-ről elnevezett gyűjteményében a 240-dik sz. alatt, l. a Sachau és Ethé által kiadott, idézett «Catalogue of Persian MSS. of the Bodleyan library». Az eredeti kéziratot, fájdalom, nem láthatam s csakis a jeles orientalista SACHAU ED.

másolatát használhattam, melyet ő oly szíves volt nekem közrebocsátás végett átengedni. Fogadja érette e helyen is hálás köszönetemet!

² L. «Géographie d'Aboulféda traduite de l'Arabe en Français et accompagnée de notes et d'éclaircissements par M. Reinaud» stb. Tome I. Introduction générale a la géographie des Orientaux». (Paris, MDCCCXLVIII.)

³ Sz.-Pétervár, 1878, L. a 18-ik lapon.

⁴ «Ancien fonds Arabe, nro 580». REINAUD följegyzése szerint.

tárában is meg volt El-Bekrî id. geographiai munkájának egy másik része, mely Gog és Magog falának leírásával kezdődik, aztán áttér Syriára, majd Aegyptomot, Perzsiát, Örményországot s a kazárok földjét tárgyalja. Azon országok nem kis részét, melyeket id. munkájában leírt, *El-Bekrî* be is utazta, a többire nézve az előtte írt arab geographusok munkáihoz fordult, melyeket, mint Reinaud helyesen jegyezte meg, jól ismert s bizonyára az általa felhasznált források közt nem hiányzott *Dsaihânî* nagy műve sem.

Ibn Roszteh a minket érdeklő népek közül: a kozárokról, burtaszokról, bolgárokról, magyarokról, szlávokról, oroszokról, szerirekről, alánokról beszél. Gurdêzî ugyanezekről szól, de megelőzőleg még a besenyőkről is értekezik. Közöljük tehát először Gurdêzî szövegét a besenyőkről, párhuzamosan a magyar fordítással; azután Ibn Roszteh és Gurdêzî hasontárgyú szövegeit egymás mellett, fönn az eredetit, lenn a magyar fordítást, végre pedig El-Bekrî kivonatát, egynémely megjegyzéssel.

Gurdêzî a besenyőkről s országukról ezeket írja:

«A mi azt az utat illeti (mely a besenyőkhöz vezet), az Gurgands-ból¹ kivezet Khârizm² hegységéhez és innen a besenyők felé irányul. A khârizmi tó³ szembe látszik; az út jobbra vezet a tónak s innen azon által kelnek. Az út (ezentúl) egy kietlen, pusztta földrészre vezet s azon kilencz napig kell menni. Naponként vagy két napi járóföldön az utas valamelyes kúthoz ér, melybe kötél segítségével leereszkedik s állatjainak vizet hoz. Az út

اما راه او از کرگانج بیرون آید بکوه خوارزم و ازین کوه سوی بکناک شود و بکیره خوارزم پیش آید بکیره را بر راست بگذارد و از آنجا بگذرد و بزیمینی خشک رسد و بیابان و نه روز همیشه و هر روزی یا دو روزی بجایه رسد که بریسمان فرود آیند و ستوران را آب دهند چون روز دهم باشد بچشمها و آب رسد و صید باشد آنجا از هر نوعی از صرغ⁴ و آهو و اندک مایه کباب باشد اندرین شانزده روز راه چون هفدهم باشد بخیمهای بکناکان رسند و درازی ولایت بکناکان سی روزه راهست از هر ناحیتی امتی بدیشان

¹ Ürgends városa az Aral tótól délre fekszik (pers. Gurgands, arabul *Dsurdsanije*) talán a régi *Θοραιοι* Ptolomæusnál VI, 14, 10.

² Khârizm az Aral- és Káspi-tó közt elterülő tartomány, melynek fővárosa *Gurgân*.

³ Az Aral-tó.

⁴ صرغ hibásan áll مرغ helyett.

tizedik napján az utas forrásokhoz ér. Ez a vidék gazdag mindenféle vadban, így madarakban, őzekben, kevés fű is mutatkozik a tizenhatodik napon. Az út tizenhetedik napján végre az utas a besenyők sátraihoz ér.¹ A besenyők tartományának hossza harmincz napi föld minden oldalról. Velök szomszédok (keletről) a kipcsakok,² délnyugatról a khazarok s nyugatról a szlávok és mindezek a népek háborúságszerzők s a besenyőkre gyakran ráütnék, foglyaikúl viszik s eladják.³ A besenyők vagyonos emberek, lovaik, marháik, juhaik nagy számmal vannak, arany és ezüst edényeik⁴ is vannak. Zászlóik és vadászdárdáik⁵ vannak, melyeket háborúban magasan tartanak. Kürtjeik vannak, melyek megharsannak háborúikban. A besenyők útjai nem könnyen járhatók, felettébb rosszak. A ki innen ki akar jutni — tartományba,⁶ szükséges, hogy magának lovakat vegyen, mert ez uttalan tartományból másképen ki nem juthat, hanem lóháton, a nádasok és útvesztők miatt. A kereskedők uttalan utakon kénytelenek utazni, a milyenek ott vannak, mert a (besenyő tartomány) útjai csupa fás helyek s hogy merre tartsanak, a csillagok járásából tudják meg.⁷

پیوسته اند از ولایت خفکاح و از جنوب مغرب جریر و از مغرب سقلاب و این همه قوم بغروانند و بکماکمان را غزوه کنند و بر ده کنند و بغروشدند و این بکماکیان خداوندان مال باشند و خداوندان ستوران و کوسپندان فراوان و اونهای زرین و سیمین دارند و علمهای و طرادها دارند که اندر حربها بر دارند و ایشان را بوق ها بود و از بیرون کاو که اندر حربها زنند و راههای بکماک سخت ادوان و نا خوش است هر که خواهد که از آنجا بناحیتی بیرون رود اسپان باید خرید که اثر هیچ سو بیرون نتوانند رفت الا بر پشت ستور از منکوی و انوانی راههای او و بازرگان از راه بی راه روند که آنجا شوند زیرا که همه راه او درختانست و آن راه بعلامات ستاره شناسند

¹ بکماکمان csak egy ponttal a név első, mássalhangzója alatt s az sem mindig.

² után a شرق v. مشرق szó hiányzik. A خفکاح népet Ibn Khordādhbeh *Khifsākh* (خفشاخ) -oknak írja, l. De Goeje kiadása 31. l. Ibn-el-Fakih pedig خفکاخ (Khifsākh) -oknak.

³ بر ده hibásan van így írva برده helyett, a. m. «fogoly, rab».

⁴ اونهای hibásan áll آوندهای ill. آوندهای helyett.

⁵ Arab طراد «dárda», mely szó VULLERS perzsa szótárában nem fordul elő.

⁶ ناحیتی hibásan van írva ناحیتی helyett s a tartomány neve nem áll.

⁷ Oxfordi kézirat 477-dik lapja.

IBN-ROSZTEH.

الخزر

بين البجائناكية والخزر مسيرة عشرة أيام في مفاز ومشاجر وليس بينها وبين الخزر طريق مسلك ومناهم مقصودة إنما مسيرهم في مثل هذه المشاجر والغياض حتى يوافوا بلاد الخزر وبلاد الخزر بلاد عريضة يتصل باحدى جنباتها جبل عظيم وهو الجبل الذي ينزل في اقصاه طولاس ولوغر ويمد هذا الجبل الى بلاد تفليس ولهم ملك يقال له ايشا والملك الاعظم انما هو خزر خاقان وليس له من طاعة الخزر الا

GURDÊZI.

اما ميان مكاكيان وخرز ده رازه راهست اندر بيابان ودرختان وبيشه است تا بخرز رسد وولاية خزر جاي فراخت وهر پهلوی او کوه عظيم است واز کوه تا نقلس¹ نکنند وایشان را ملکی است نام او ایشاد² ملک بزرگ است وایشان ملک بزرگ خزر خاقان کویند وهر خزر خاقان نامیست وپس اما مدار

¹ (تفليس) helyett Hihâsan دفلس² helyett. ایشان Hibâsan

IBN-ROSZTEH.

«A kazarok.»

A besenyők s kazarok közt tíz napi járóföldön puszták és erdők terjengenek s ezen két tartomány közt nincsen járt út, oly közlekedési útvonal, melyet a rendes forgalomra használnának. Az út ilyféle erdők és *mocsáros* helyek közt vezet egész a kazar határig. A kazarok földje tágas tartomány; egyik oldalát egy nagy hegység határolja s *innen jutnak el a hegy lejtőjén a túlász és lághez*¹ nép

¹ Ezek a leszghek (*Alıves*, örményül *Lék*); a *túlász* név előttem ismeretlen.

GURDÊZÎ.

«A besenyők és kazarok közt tíz napi út vezet puszta helyeken és erdőkön át egész addig, hol az utas kazar földre ér. A kazarok földje tágas tartomány. Egy nagy hegység¹ húzódik déli határán s (ezen) hegységtől egész Tiflisig² lefelé vezet (az út).³ A kazaroknak királyát *isá*-nak

¹ A Kaukáz hegység (arabul *قبح*, törökül *Kafdagh*).² *تفليس*, régen *Tbiliszi* Gruzijában.³ Ebben a mondatban a *يكنند* igealak tárgyszava hiányzik, a mely ige gyakran valamely arab névszóval kapcsoltatik össze; a

الاسم ومقدار الامر على ايشا ان كان في القيادة والجيش بالموضع الذي لا يبالي معه بأحد فوقه ورئيسهم الاغظم على دين اليهود وكذلك ايشا ومن يميل ميلة من القواد والغطاء والبقية منهم على دين شبیه دين الاتراك، ومدینتهم سارعشن وبها مدينة اخرى يقال لها هب نلع او حبلع ومقام اهلها في الشتاء في هاتين المدينتين فاذا كان ايام الربيع خرجوا الى الصكاري فلم يزلوا بها الى اقبال الشتاء وفي هاتين المدينتين خلق من المسلمين لهم مساجد وأئمة وموذنون وكتاتيب، قد وظف ملكهم ايشا على اهل القوة واليسار منهم فرسانا

همه شغل ولایت وحشم بر ابشاد است و هیچ کس از نشان بزرگتر نیست و ریس و بزرگتر ابشاد جهود است و هر که بد میل دارد و از سرهنکان و از بزرگان همچنان و ان باقی بر دینی اند که بدین ترکان عزو ماند و ایشانرا دو شهر است بزرگ یکی را سارغش گویند و دیگر را حبلع^۱ و مقام ان اندر زمیستان اندرین دو شهر باشد و چون بهار آید سوی صکرا بیرون شوند و نیز بشهر نیایند تا زمستان اندر بیاید و اندرین دو شهر قومی از

^۱ Hibásan helyett s ez a leírás hiba talán már Dsaihāni műve kézirat példányai-ban is előfordult.

területére s ez a hegység egész Tifliszig terjed. (A kazarok) királyát *isá*-nak^۱ czímezik, a főkirály azonban *khazar khákán* czímet visel, ennek csakis czime van meg, de népe nem engedelmeskedik neki; a kormányzat az *isá*-nál van, azért, mert úgy a kormányzat, mint a hadsereg dolgában senki felette nem áll. A főkirály a zsidó valláson van és hasonlóképen maga az *isá* is és azok a főemberek és vezérek, kik hozzá

czímezik, van (ezen kívül) egy főkirályuk, kit *khazar khákán*-nak neveznek s a *khazar khákán* nem több pusztá czímnél. A kormányzat és a hadsereg vezetésének minden gondja az *isá*-t terheli, a kinél közöttök nagyobb nincsen (hibásan van *از نشان* helyett). Az *isá* vezérei s főemberei zsidó valláson vannak és mindazok, a kik az (*isá*-hoz)^۱ ragaszkodnak, a hadparancsnokok és főurak hasonlóképen

^۱ A jeles sinolog HYAKINTH szerint több török törzs főhatóságát *se*, *sa* vagy *sekhi*-nek nevezé.

hiányzó arab eredetű szó, úgy gondolom *حدور* vagy *نزل*.

^۱ *بد* megrövidítve *بدو* helyett a. m. «hozzá».

على قدر اموالهم واتساع احوالهم في المعاش
وهم يغزون البجناكية في كل سنة، وايشا
هذا يتولّى الخروج بنفسه ويخرج في
مغازيه بعساكره ولهم جمال ظاهر واذا
خرجوا في وجه من الوجوه خرجوا بأسلحة
تامة مكلاة وجواشن محكمة وركوبه في
عشرة آلاف فارس ممن هو مرتبط أجرى
عليهم وفيهم من قد وظف على الاغنياء
واذا خرج لوجه من الوجوه هبّ بين يديه
مثل شمس على صنعة الدفّ يكتمله فارس
يسير به أمامه فهو يسير وعسكره خلفه
يبصرون ضوء تلك الشمس فاذا غنموا جمعوا
تلك الغنائم كلها في معسكره ثم اختار ايشا

مسلمانان باشند وايشان را مسجد هاست
وامامان وموذنان ودبيرستانها ومردمان خزر
از ان مسلمانان هر سالی چيرى بستانند
بر مقدار بسيار بر يك وايشان را (igy) هر
سال بولايت بجناكيان بحرب روند واز
آنجا مال وبرده آرند واين ايشان¹ خراج
خود بيساتند وبر لشكر تفرقه كند وباشد
كه بعض وبرواش نيز علمها وطرادها وجوشنهاى
محكم ورزمهاى بنك وچون ملك خزر بر
نشينند ده هزار سوار با او نشيند ازين
بعضى بيشكاني حوار باشند وبعضى او جهت

⁴ Hibásan ايشا helyett.

vonzanak; a többi vallása a turkokéhoz hasonló. Városuk neve *Szari'sen*;¹ ebben még egy másik város is van, melyet *Khanlik*-nak² neveznek. A (ka-

¹ Ez a név szerintem összetétel, a melynek első része *szarig* «sárga» s másik *sen*, a mely lakóhelyet jelenthetett a kazarban, l. ö. h. v. az oszmanli török شينلىك *sin-lik* szót «lakóhely» értelmében. Ez a városnév élénken emlékeztet egy másik kazar helynévre, ú. m. a Σάροελ-re.

² Az oxfordi kéziratban hibásan او حبلع خانلىق (két hibás névalak) *هبل نلع* (*Khánlik*) helyett, azaz a «khân székhelye», a *khân* névszóból a köztörök *lik* *lik* képzővel. Ibn-Rosztah s Gurdézi, illetőleg közös forrásuk, a honnan tudósításaikat vették,

ezt a vallást követik; a többi egy oly valláson van, mely a turkokéhoz áll legközelebb. Két városuk van, a nagyobbikat *Szari's-nak*¹ nevezik, a másikat *Khanlik*-nak.² A (kazar nép) lakhelye tél idején e két városban van; a midőn a tavasz eljön, ki-mennek a mezőkre és mindaddig a városba nem jönnek, míg ismét tél lesz. Ebben a két városban lakik a

¹ Hibásan *Szari'sen* (ساروشن) helyett. *Isztakhri* szerint is a khazar főváros *Itil* két részből állott, l. De Goeje kiadás 278-dik l.

² Hibásan او حبلع-nek írva.

وضعت تونكران باشند كه با ملك بروند
 بساز و آلت خویش و چون بر جاننی لشكر
 كشند و بروند لشكر انبوه بخانه بگذارند
 از بهر نگاهداشتن عيال و نبه را و اشان را
 طلايع باشد كه پيش لشكر همی شوند
 و شمعها و نفاطها از موم ساخته پيس ملك
 همی برند¹ تا بروشنائی² ان برود با لشكر
 و چون غنيمت يابند همه كرد كنند بلشكرگاه

¹ L. De Goeje kiadása 139—140. ll.

² helyett. بروشنائی² (بردن) بردن¹.

zar) népnek lakóhelye télen ebben a két városban van, és a mikor eljönnek a tavasz napjai, kimennek a síkságra s ott maradnak egész addig, míg a tél bekövetkezik. Ebben a két városban mohammedán lakosság van, a kiknek mecsetjeik, papjaik, müedzineik s iskoláik vannak. *Isá*-nak címzett királyuk tehetős és gazdag alattvalóira reá rója a lovagok

Dsaihâni, a két ikerváros nevét, sokkal jobban tudják, mint Isztakhri s Ibn-'Haukal, a kik szerint az egyik város neve *Itil*, a másiké *Khazarân* lett volna, a mely utóbbi perzsás többes s annyi mint kazarok. Masz'ûdi szintén

hibásan írja a kazarok fővárosát *آمل*-nak (*Amol*) és abban is téved, hogy régibb fővárosuk *سمندر* (*Szemender*) lett volna, l. *Kitáb el morûds* stb. című műve XVII. fejezetét.

mohammedán lakosság s ezeknek mecsetjeik, imámjaik (papok), müedzineik s iskoláik vannak. *A kazarok azoktól a muszlimoktól* évenként élelmi szerekben jutalmat kapnak egyenként nagy mennyiségben. Ezek¹ évenként becsapnak a besenyő területre s azokra hadat visznek, onnan aztán zsákmánnyal s rabszolgákkal térnek haza. *Ez az isá az adót maga kapja*² és azt a katonaság közt kiosztja, és megtörténik, hogy háborúban³ és a midőn a bevásárlás könnyen történik, hadi jele-

¹ Ebből is látszik, hogy a kazar hadsereg leginkább mohammedán katonákból állott. Az *ایشان* után hibából *را* következik.

² helyett. *بیستاند* hibásan írva *بیساتبد*.

³ helyett. *غزو* hibásan *عز*.

پیس سالار ایشان هر چه خواهد از ان غنیمت از بهر خویشتن را بر دارد و باقی میان لشکریان قسمت کنند و سالار ایشان بفرماید هر مردی را از لشکری با منکی^۱ مقدار سه رسن سر تیز کرده بر دارد و چون لشکر فرود آید آن میبکها کردا کرد لشکر فرود

^۱ Hibásan میبکی helyett.

eltartását, vagyonuk és körülményeik bőségéhez mérten; ezek évenként meg-meg rohanják a besenyőket. Az *isá* személyesen vezeti a hadjáratot és seregével üt az ellenségre, melynek igen jó (katonás tartása van), és a midőn valamelyes irányban kivonulnak, teljes díszes fegyverzetben vannak, zászlókkal, mellöket kemény pánczél borítja. Lovassága tízezer lovasból áll, a kik közt vannak azok, a kik állandó fizetést húznak és olyanok, a kiknek eltartását a király a gazdagokra róttá. A mikor a király valamely irányban indul, előtte egy naphoz hasonló tárgyat hordanak, mely a dob mintájára van készítve; e tárgyat egy lovag viszi, a ki előtte jár, a hátul utána induló sereg figyelmesen nézve a napot ábrázoló tárgy fényét. A mikor zsákmányt ejtenek,

ket, lándsákat^۱, kemény mellvérteket,^۲ jó^۳ ruhát (ar. رزم) is (= نیز) (kioszt). A midőn a kazar király lóra ül, vele együtt tízezer lovas áll hadkészen; ezek közül vannak olyanok kik valamelyes segélydíjt kapnak,^۴ többi (lovasa pedig) oly vagyoni állapotban van, hogy saját költségekön látják el magokat a szükséges hadi készülettel s így kísérik királyokat. A midőn a sereg valamerre megindul, a sereg nagyja haza tér, vigyázásból

^۱ Ar. طَرَادٌ «rövid lándsá».

^۲ محکم hibásan محکم helyett mint Ibn Roszteh-nál.

^۳ نيك hibásan بنك helyett.

^۴ حوار hibásan áll خوار helyett, mely tudvalevőleg a راتبه a. m. «segélydíjas»; itt راتبه helyett a بيشه, illetőleg a بيش szó többes alakja áll, بيش ugyanis pótlékot jelent.

برند و بر هر میخی سری بیاویزند تا لشکر
گاه چون دیوار و اگر دشمنی قصد شبخون
کند بانکا برو آرد هیچ نتواند کرد که
لشکر گاه از ان میخها چون حصاری باشد
واندر ولایت خزر کشتزارها و بستانها بسیار
باشد و نعمت فراوان بود و ابکین بسیار
باشد و موم نیک از آنجا آرند¹

¹ L. az oxfordi kézirat 479. l.

azt a táborhelyen összegyűjtik, aztán az *isá* kiválasztja magának mind- azt, a mit bírni óhajt, s azon (tár- gyakat) birtokba is veszi, a többbit katonáinak hagyja, hogy magok közt megosztanak.»

övéikre,¹ főembereikre,² az isá-ra,³ előőrseik⁴ vannak, a kik a hadsereg előtt járnak (vagy őrt állanak) és viaszból készült fáklyákat visznek a király előtt, hogy annak fényénél járjon seregével együtt. A midőn zsákmányra találunk, azt egy rakásba

összehordják a táborhelyen uralkodójok előtt, a ki ebből mindazt, a mit bírni kíván, magának megtartja, a többbit a katonák közt kiosztják. *Uralkodójok minden katonájának megrendeli*, hogy magánál tartson egy (nagy) sátorszeget és három kiélesített vaspántot⁵ s a mikor a hadsereg tábort üt, a sátorszegeket a tábor körül belé ütik (a földbe) és minden szegbe beillesztik a (széles) vaspán- tokat (a mellvértékhez hasonlókat), hogy a tábor (olyan legyen), mint a fal,⁶ és a

¹ عيال a. m. «család».

² نبه helyett e sz. نبيان.

³ ايشا hibásan اشان helyett.

⁴ Az arab طلائع alak, a rendes perzsa طلابه helyett.

⁵ رسن سر talán سری سر helyett áll, mert رسن سر fej kötél nem ad értelmet.

⁶ A török ezt a védelmi szerkezetet توره-nek nevezi, l. *Seibânînâme* XXV-dik részében a 7-dik és 8-dik verset: «Kétezer védelmi fedőt adott a gyalogoknak s háromezer nyilazót helyezett el a védelmi fedők mögé.» L. VÁMBÉRY kiadása 92-dik lap.

mikor az ellenség váratlanul s éjjel reájok csap,¹ noha reájok tör, semmit sem tehet ellenök, mert a tábor a leszegzett sátorszegek miatt egy várhoz hasonlóvá lesz. A kazarak tartományában szántóföldek és sok kert található, s ez a föld az életnek sok kényelmét nyújtja; méhek is nagy számmal vannak és jó viaszot visznek innen ki»²

¹ A با آنکه első szava a. m. با نكا برو آرد

«noha», برو annyi mint بر او «reája».

² A török írók a kazarakat a török népfaj egyik ágának tartják, így Dselälzáde

Musztafa és Kátib Mohammed XVI. évszázabeli írók, utóbbi *Dsâmi et-tevârih* cz. művében, I. THURY JÓZSEF: «Török történetírók» (Budapest, 1896), II. kötet, 113. s. 365. ll.

A burdászok.

وبلاد برداس بين الخزر وبين بلكار
وبينها وبين الخزر مسيرة خمسة عشر يوما
وهم في طاعة ملك الخزر ويخرج منها
عشرة آلاف فارس وليس لهم رئيس يضبطهم
ويجوز حكمه فيهم وفي كل محلة منهم
شيخ او اثنان يتكاملون اليه فيما يقع

اما برداس ميان خزر و بدكار¹ است و ميان
برداس و ميان خزر پانزده روزه راهست
وايشان اندر طاعت ملك خزر باشند و از
برداس ده هزار سوار بيرون آيد و ايشان را

¹ بلكار h. írva.

«A burdászok¹ tartománya a khazarok és a bolgárok közt fekszik s e tartomány és Khazarország közt tizenöt napi út terül. A burdászok a khazarok fenhatósága alatt állanak s közülök tizezer lovas áll ki (ha szükség van reá). Nincsen fejedelmök, a ki

A burdászok a khazarok és bolgárok¹ közt laknak s köztük és a khazarok közt tizenöt napi járóföld terül. A khazarok királyának² fenhatósága alatt állnak. A burdászok tartományából (a kazar király) felhívására tizezer lovas áll ki. Saját uralkodó-

¹ A mordvinokkal egyfajú népnek látszik. Isztakhri s Ibn-Haukal a nevet برطاس (Burthász)-nak írják.

¹ بدكار bodkar, illet. bodgar-nak írva.

² Itt nem a khazar khákán-ról, hanem a melik-ről (isá) van szó.

سالاری نباشد که فرمان فرماید الا که اندر هر مجلس یکی یا دو نیز باشد که میان ایشان محکم کنند بخصوصتی با چیزی که ایشان را افتد و این بر دس (برداس) ولایت فراخست و همه ساله مکاشفت باشد میان ایشان بلکاریان و بحساکیان و این مردمان برداسی همه جلد و مردانه باشند و دین ایشان مانند غزان باشد و همه نیکو روی و سفید پوست باشند اگر یکی از ایشان بجای دیگر خیانتی کند چون شتمی یا جراحتی میان ایشان صلح نباشد الا همچنان مکافات بکنند و چون کنیزک

بینهم الا انهم فی الاصل مقيمون علی طاعة ملك الخزر ولهم ارض واسعة وهم فی مشاجر و یغیرون علی بلکار والبجاناکية ولهم جلد وشهامة و دینهم شبیه بدین الغزیه ولهم رواه ومنظر واجسام فاذا کان من احدهم علی الآخر اقدام او ظلم او اصابه بجراحة او طعن لم یکن بینهم اتفاق واجتماع علی صلح ما لم یأخذ المجروح بثأره و اذا ادركت الجارية منهم ترک طاعة ابیها واختارت لنفسها من ارادت من الرجال الی ان یجیء اباهَا خاطب فیخطبها الیه فیزوجها منه ان ارادته ولهم جمال وبقر وعسل کثیر واکثر

kormányozna felettük s a kinek parancsát elismernék, hanem az általok lakott községekben egy vagy két *seikh* ítél a köztük felmerült vitákban, eredetileg azonban a *kazar király* engedelmissége alá tartoztak.¹ Tartományuk kiterjedt s *erdős helyeken laknak*. A bolgárokkal s besenyőkkel versengésben élnek; serények és vitézek. Vallások a ghuzzokéhoz hasonlít; tekintélyesek és természetesek. Ha valaki egy másikon igazságtalanságot követett el s őt meg-

¹ Isztakhri s Ibn-Haukal megjegyzi, hogy a burtász-ok, kiknek nyelve különbözik a kazar s bolgár nyelvtől, faházakban elszórtan laknak a Volga (Itil) völgyében.

juk nincs, a ki nekik parancsolna, hanem minden lakóhelyökben egy vagy két (férfi) hoz a köztük felmerült vitás ügyekben (végérvényes) ítéletet. Ez a *burdász*¹ tartomány kiterjedt s (népe) *évenként* nyílt háborúban van úgy a bolgárokkal, mint besenyőkkel. A *burdász* férfiak serények és vitézek. Vallásuk a ghuzzok vallásához hasonlít. A (burdászok) jó kinézésűek s *fehér bőrűek*. Ha egyik a másikat valami igazságtalansággal illeti, milyen bárminemű káromlás, megsebesítés, köztük csak úgy áll helyre a béke, ha a sértett

¹ *برداس* helyett. *ب دس* hibásan írva.

اموالهم الدلق وهم صنفان صنف منهم
يكرق الميت والصنف الآخر يدفنه وهم في
سهل من الارض واكثر اشجارهم الخلدنج
ولهم مزارع واكثر اموالهم العسل والدلق
والوبر وسعة ارضهم مقدار سبعة عشر يوما
طولا وعرضا¹

رسیده شود از طاعت پدر دست بار دارد
وهر که خواهد اختیار کند بشوی کردن
خوبیش پس آن مرد بیاید واورا پدرش
بخواهد و بزنی کند وایشان را اشتر وکاو
فراوان باشد و انکبین بسیار باشد و موم
نیک از آنجا آرند

(Itt a leíró figyelmetlenségéből a
cikkek kezdete ismétlődik egész
átszövegeztetésükben)
اندر طاعت ملك خزر باشند-ig)

الی
واز بر بی اندازه باشد ایشان را و بیشتر مال
ایشان از دله بود وایشان دو گروهند یکی
گروه مرده را بسوزند و دیگری گروه بگور کنند

¹ De Goeje kiadása 140—141. ll.

sebesítette vagy megszúrta, köztök
békés kiegyezés mindaddig nem jöhet
létre, míg az elkövetett erőszak meg-
torolva nincs. A mikor a leány férj-
hez adható, tovább nem áll atyja
gyámsága alatt, és a férfiak közül azt
választhatja magának, a kit akar, hogy
mint kérő, atyjánál fellépjen, s az
illető a leányt megkéri s nőül veszi,
ha a leány akarja. Tevéik, marhá-
jok és sok mézüik van; a miből va-
gyonuk javarésze áll, az a menyét-
bőr. Kétféle burtász van: olyanok,
kik halottjaikat elégetik, s olyanok,
kik azokat eltemetik. Lapályos föl-
dön laknak, a melyben az erdők

fél teljes elégtételt kap. A mikor a
leány férjhez adható, megszűnik atyjá-
tól függni és azt, a kit óhajt, magának
férjül kiválaszthatja, aztán az illető
a leány atyjához megy s őt atyjától
megkéri s nőül veszi. *Őszvérek* és
marhák nagy számban vannak (a
burtász tartományban), mézők is sok
van, s *abból jó viaszok készül, me-
lyet* (e földrészről) *kivisznek*. Felet-
több sok a zeller (?)¹ nálok, s a
menyétbőr képezi vagyonuk java-
részét. Kétféle burtász van, az egyik
halottjait elégeti, a másik eltemeti.

¹ *برالی* talán *براجیل* helyett áll.

و نشست ایشان اندر صکرا باشد و بیشتر
درختان ایشان چوب صلح باشد و ایشان را
کشتزارها باشد و مال ایشان از انکبین باشد
و پوستین ایشان از پوست دله کنند و ولایت
ایشان هفده روز اندر طول است و هم چندین
اندر عرض از ولایت ایشان تا حزر همه
صکراست و راه آبادان با خشمها و درختان
و آبهای روان و بعضی چون برداس حزر شوند
براه آب اقل شوند و در کشتی نشینند و بعضی
براه خشک و صلاح ایشان در زمین و تبر
و کمان باشد و ایشان را جوشن و زره نباشد
و هر کس از ایشان اسب بدارد مگر کسی که

leginkább nyírfából állnak; szántóik
is vannak s vagyonuk legnagyobb
része mézből, menyétbőrből s más
finom bőrből¹ áll. Tartományuk
szélessége tizenhét napi járóföld hosz-
zában s szélességében.»

szélességében. *Tőlük egész a khazar földig mind lapályos a vidék, az
út lakott s művelés alatt álló földeken át vezet források, fás helyek közt,
folyók mentén. Többen, mikor a burdász földről Khazarországba men-
nek, az utat az Itil folyón teszik meg,⁴ mások a szárazföldön utaznak.*

¹ ویر a *Borhâni kâti* cz. perzsa szótár
szerint egy a kék macskához hasonló finom
szőrű állat.

² صلح talán سلاح h. áll.

³ Valószínűleg *nytrfa*, melyet a mordvi-
nok *kileng*-nek vagy *kiling*-nak neveznek.

⁴ A perzsa szövegben két előszócska ki-
hagyása fordul elő, ú. m. از hiányzik
előtt s خزر (ta) előtt.

خداوند نعمت بسیار باشد و جامه ایشان
 فرط¹ و حبه² باشد و اندرین ولایت میوه
 نباشد و شراب ایشان از انکبین باشد و اشان
 کلاه دارند و عمامه کهن او به بیچند³

¹ قراطق h., l. *Isztakhri*-nál a rûszok, khazarok, bolgárok és besenyők öltözetéről a De Goeje kiadás 226-dik l.

² حبه helyett.

³ بیچند helyett. L. ezt a szöveget az oxfordi kézirat 479—481-dik lapjain.

Fegyverzetük —¹ kard, nyíl; pánczélok nincs, sem az, mely csupa vasgyűrűkből van összealkotva (زنجیر) sem az a másik, mely vasgyűrűkből s laposan kivert érczpántokból áll (جوشن). Mindegyikök tartozik lovat tartani, kivéven azokat, kiknek uradalmaik vannak s bőségük a világi javakban.² Ruházatjuk a kurtak és a dsebe.³ Gyümölcs tartományukban nem terem; italuk mézből készül.⁴ Kalapot viselnek s kalapjuk körül turbánt tekernek.»

¹ زنجیر szót nem értem.

² Ezeknek erre a rendeletre úgy sincs szükségük.

³ Katonaruha, vagy talán csuha, guba (s úgy látszik *guba* szavunk az arab-perzsa-török

جَبَّةٌ *(dsubba)*-ból van véve.

⁴ Méhser, a német *Meth*.

A bolgárok.

وَبُلْكَارَ مِتَاخْمَةَ لِبِلَادِ بَرْدَاسٍ وَهُمْ نَزُولٌ عَلَى
حَافَةِ النَّهْرِ الَّذِي يَصُبُّ فِي بَحْرِ الْخَزَرِ
الْمُسَمَّى اِتِلَ وَهُمْ بَيْنَ الْخَزَرِ وَالصَّقَالِبَةِ وَمَلِكُهُم
الْمَشُّ وَهُوَ يَنْتَحِلُ الْإِسْلَامَ وَأَرْضُهُمْ غِيَاضٌ
وَمَشَاجِرٌ مُلْتَفَّةٌ وَهُمْ حُلُولُ فِيهَا وَهُمْ ثَلَاثَةٌ
أَصْنَافٍ صَنْفٌ مِنْهُمْ يَسْمَى بِرُصُولَا وَالصَنْفُ
الْآخِرُ اسْغَلُ وَالثَّلَاثُ بُلْكَارُ وَمَعَاشُهُمْ كُلُّهُمْ
فِي مَكَانٍ وَاحِدٍ وَالْخَزَرُ تَتَجَارَهُمْ وَتَبَايَعُهُمْ
وَكَذَلِكَ الرُّوسِيَّةُ إِلَيْهِمْ يَصِيرُونَ بِتِجَارَاتِهِمْ وَكُلُّ
مَنْ كَانَ مِنْهُمْ عَلَى حَافَتِي ذَلِكَ النَّهْرِ
يَخْتَلِفُونَ بِتِجَارَاتِهِمْ إِلَيْهِمْ كَالسَّمُورِ وَالْقَاقِمِ

اما بلكر پیوسته است با تاحیف رواس¹
واهل بلکار بر کنار جیکون باشند که آب
او بر دریای خزر افتد واین جیکون را از
آب² اتل خوانند³ و او میان خزر و سقلاب
است و ملک ایشان را املان⁴ گویند و او
دعوی مسلمانی کند و این قوم بلکار مقدار

¹ Hibából برداس helyett.

² Ennek az آب-az-nak ebben a mondatban nincs helye.

³ خوابند helyett.

⁴ Hibásan المش helyett.

«A bolgárok határosok a burdászok tartományával s az *Itil* nevű folyó partján laknak, mely folyó a Khazar-tengerbe¹ ömlik s földrészüik a khazarok és szlávok közt van. Királyukat *Almus*-nak czímezik.² Az iszlám hitvallást követik. Tartományuk mocsáros és sűrű erdőkben bővelkedő s ők e területeken belől laknak. Ez a nép háromféle törzsre oszlik, ú. m. 1. a *barszúlá*, 2. az *eszeghel* s 3. a (tulajdonképeni) *bolgár* törzsre; a három törzs ugyanazon helyen ta-

«A bolgárok földje a burdász tartománnyal határos. A bolgár nép-(azon) nagy folyó partján lakik, mely vizeit a Khazar-tengerbe önti; ezt a folyót *Itil*-nek nevezik. *A bolgár föld a khazarok és szlávok tartománya közt van.* Királyukat *almus*-nak czímezik, *ki a mohammedánok hitét vallja. Ez a nép ötszázezer családból*¹ áll. Tartományuk nádas helyekben és sűrű erdőkben bővelkedő és ők e területet lakják, helyről-helyre kóborolva. Három törzsre

¹ Kaspi-tenger.

² Ibn-Fadhlán ugyanezt mondja.

¹ اهل بیت a. m. háznép.

والسنبجاب وغيره وهم قوم لهم زرع وحرث
يزرعون كل الكبوب من الكنطة والشعير
والدخن وغير ذلك واكثرهم ينتحلون دين
الاسلام في محالهم مساجد وكتاتيب ولهم
مؤذنون وأئمة والكافر منهم يسجد لكل
من لقي من مكبية، وبين برداس وبين
هؤلاء البلكارية مسيرة ثلاثة ايام يغزونهم
ويغيرون عليهم ويسبونهم ولهم دواب ودروع
وسلاح شاك وهم يؤذنون الى ملكهم الدواب
وغير ذلك واذا تزوج الرجل منهم اخذ الملك
منهم دابة دابة واذا جاءتهم سفن المسلمين

پانصد هزار اهل بیت است وهمه زمین ایشان
بیشه و دختانش پیوسته وایشان اندران
میان همیکردند از جای بجای واین سه
کروه اند نخستین را برسولا کویند و دیگر
را اسکل و سه دیگر را بلکار و معاش این هر
سه گروه بیکجایست¹ و خزریان² با ایشان
ستد داد کنند و بازگانی³ آیند و روسیان
همچنین و بازگانی ایشان همه سمور

¹ Tévesen بیکجایست helyett.

² روسیان helyett l. alább خزریان.

³ Hibásan بازگانی helyett.

lálja az életfentartására szolgáló mó-
dot. A khazarok velük kereskedelmi
összeköttetésben vannak, az oroszok
hasonlóképp ellátogatnak hozzájuk árú-
cikkeikkel *s mindazok, kik a folyam
két partján laknak, áruikkal eljön-
nek hozzájuk*; ilyen árúk: nyuszt,
nyest, menyétbőrök és egyebek. Ve-
téseik és szántóföldjeik vannak, vet-
nek mindennemű gabonát, búzát, ár-
pát, kölest és egyebet. A legtöbb bol-
gár az iszlám vallást tartja, s lakó-
helyeiken mecsetjeik, iskoláik, müez-
zinjeik s papjaik vannak; a pogányok
közülök, ha barátjaikkal (így) találko-
znak, földre borulnak. A burdászok és
ezen bolgárok közt három napijáró föld
terül; ezek meg-megtámadják azokat
s közülük (sokakat) fogságba ejtenek.

osznak; az első *barszúlá*-nak,¹ a
másikat *eszege*-nek s a harmadikat
(a tulajdonképeni) bolgároknak ne-
vezik; ez a három törzs egyforma
életmódot folytat. A khazarok ve-
lők kereskedést folytatnak és áruik-
kal hozzájuk jönnek, ép így tesz-
nek a rüszok is s áruik nyuszt,
nyest és menyétbőrökből állanak.
*Ez egy folyamparti nép, vetéseik
és (a mindennapi élet dolgaiban kö-
vetendő) szabályaik vannak*; min-
denféle magot művelés alá vesznek,
így a búzát, árpát, *párhagymát,
lencsét, paszulyt* s ezeken kívül

¹ Jakút geogr. szótárában a Khvárezm-ről
szóló cikkben a *barszal*-okat a kazaroikkal
együtt említi.

وقام وسنجاب¹ باشد وایشان قومی
اند که بر کناره آب نشینند وایشان
را کشت ویز باشد و همه چوب² بکار
برند چون کدوم و جو و کال و عدس و ماش
و جز آن هر چیزی و بیشتر ایشان دعوی
مسلمانی کنند و در ولایت ایشان مسجدها
باشند و بر بستان³ و مودنان و امامان و چون
کافری آشنا خویش را به بینند از مسلمانان

للتجارة اخذوا منهم العشر وملابسهم
شبيهة بملابس المسلمين ولهم مقابر
مثل مقابر المسلمين واكثر اموالهم الدلق
وليست لهم اموال صامتة انما دراهمهم الدلق
يتروّج الدلق الواحد بينهم بدرهمين ونصف
وانما يكمل الدراهم البيض المدوّرة من
نواحي الاسلام يبتاعونها منهم¹

¹ helyett. سنجاب

² helyett. حبوب Hibásan

³ h. دبیرستان

¹ L. a De Goeje kiadás 141—142. ll.

Lovaik, mellvértjeik és szűrőfegyvereik vannak. Királyuknak lovakat és ezenkívül még mást is adnak adó fejében. A mikor egy valaki közülük megházasodik, a király tőle egy lovat kap; ha valamely mohammedán kereskedő hajó érkezik hozzájuk, attól tizedet vesznek. Ruházatjuk hasonló a mohammedán ruházathoz, temetőik is olyanok, mint azoké. Vagyonuk javarésze a menyétbőr; arany-, ezüstneműjük nincs, hanem a pénz náluk a menyétbőr, egy ilyen bőr náluk harmadfél dirhemet ér. A fehér (ezüst) kerek dirhemek az iszlám tartományaiból kerülnek hozzájuk, a melyeket ottaniaktól vesznek.»

minden egyebet. A legtöbben közülök a mohammedán hitet vallják s országukban mecsetek, iskoláik, műedzineik s papjaik vannak. A mikor a pogány (bolgár) valamely barátját meglátja a mohammedánok közül, földre borul.¹ A bolgárok és burdászok közt három napi járőföld van, a mely nádasok közt halad; lovaikat meghajtva elbocsátják s (is-

¹ Gurdézi szövegének azon toldalékja: a mohammedánok közül s az آشنا szó világot vet erre a homályos adatra, آشنا ugyanis a többi közt a moszlimok szent férfait jelenti; a pogány bolgár tehát annak daczára, hogy nem egy Isten imádó, mégis érzi az Alláh-t valló szent férfiak szellemi fensőségét s meghajol előttük.

اورا سجده کند و میان بلکار و برداس سه روزه
 راهست و پیوسته بغرو شوند و برو اسبان
 تاختن برند و ایشان بکیرند نایشان را
 صلاح بسیار بود و همه ستوران و اسبان نیک
 دارند و چون ملک بخواهد ستور بدو دهند
 و چون مردی زن آرد ملک از هر یکی اسبی
 بستاند و چون کسی بازرگانی بیاید¹ ده یک
 بستاند و لباس ایسان بلباس مسلمانان
 ماند و کورستان های ایشان بکورستان های
 مسلمانان ماند و بیشتر مال ایشان از دله
 باشد و ایشان را مال صامت نباشد و بجای
 سیوم پوست دله دهند یکی بدو درم ایشان
 از دیار اسلام برند و درمی باشد سپید و کرد
 این درم ببرید² و از ایشان هر چیزی و باز

¹ بیاید helyett.

² Talán ببرند helyett.

mét) elfogják. Sokféle fegyverök van. Öszvéreket, s jó lovakat tar-
tanak s a mikor a király az öszvérek, vagy lovakból egyet kíván,
kettől adnak (neki). Ha egy valaki megházasodik, a király mindegyik-
től egy lovat kap. A mikor valaki árukkal jön, azoknak tizedét fizeti.
Ruháik a moszlimok ruháihoz hasonló, valamint temetkezőhelyeik is olya-
nok, mint a moszlimoké. Legfőbb vagyonuk menyétprémekből áll, ezüst-,
aranyholmijok nincsen, s ezüst-, aranypénz helyett menyétprémet adnak,
egyét két dirhem árába. Az iszlám tartományokból fehér (ezüst), kerékfor-
májú dirhemeket kapnak, ezeket a dirhemeket hozzák s tőlük akármilyen is¹

¹ A mondat vége hiányzik.

ایشان هر درم بروسیان و سقلاییان دهند
که ان قوم جز بدرم صامت اخیان نفرورشد¹

¹ نفرورشد helyett. L. az oxfordi kézirat
481—483-dik ll.

(talán: ezen az áron vásárolható). Ezek a dirhemeket ismét a rûszoknak és szlávoknak adják, mert ezek a népek portékáikat csakis ilyen pénzért árulják.»

A magyarok.

المَجْغَرِيَّة

وبين بلاد البجائكية وبين بلاد اسكل
من البلکاریّة أوّل حدّ من حدود المَجْغَرِيَّة
والمَجْغَرِيَّة جنس من التّرك ويركب رئيسهم
فی مقدار عشرين الف فارس ويسمّی الرّئيس
کنده وهذا الاسم شعار ملّکهم لان اسم الرجل
المتملّک علیهم جله وکلّ المَجْغَرِيَّة يصغون

میان ولایت بلکار و ولایت اسکل که هم
از بلکار است مکفریانست و این مکفریان
عیسی اند از ترکاران¹ و سالاران با بیست
هزار سوار و این سالار را کنده خوانند این

¹ ترکان helyett a leíró hibájából.

«A besenyők és eszegel bolgárok földje közt fekszik a magyarok első határa. A magyarok turk fajbeliek. Fejedelmök 20,000 lovassal indul ki hadjáratra. *Kendeh*-nek hívatik és ez a név főkirályuknak czime, mert annak a férfinak, ki felettök (tényleg) uralkodik, nevè (czime) *dsila*. Min-

«A *bolgárok* és eszegelek tartománya közt, a kik *szintén* bolgárok, van a magyarok határa. A magyar törökfajú nép. Fejedelmeik 20,000 lovassal (állnak ki). Fejedelmöket *Kendeh*-nek nevezik és ez nagyobbik királyuk neve (czime). A ki az ügyeket intézi, azt *dsilá*-nak nevezik. A ma-

الى ما يأمرهم به رئيسهم المسمى جله من
مكاربة وممانعة وغيرها، ولهم قباب يسرون
مع الكلاً والخصب وبلادهم واسعة وحد
منها يتصل ببكر الروم وينصب الى ذلك
البكر نهران احدهما اكبر من جيكون
ومساكنهم بين هذين النهرين فاذا كان
ايام الشتاء قصد كل من كان اقرب منهم
من احد النهرين ذلك النهر واقام هناك
تلك الشتاء يصطادون منه السمك ومقامهم
في الشتاء هناك اوفق لهم وبلاد المجفريّة
ذات شجر ومياه وارضهم ندية ولهم مزارع
كثيرة ولهم الغلبة على جميع من يليهم

نام ملك بزرگتر ایشان است وان سالار که
ثغله¹ خواند اورا جله خوانند وبکفريان²
ان کنند که جله فرماید وایشان را صکراست
همه با کیا و جای فراخ وولایت ایشان
لا الى
مسجدها باشند³ صد فرسنگ اندر صد
فرسنگ است وولایت ایشان بدريا روم پیوسته

¹ Hibásan شغلها helyett.

² Leiró gondatlanságából مجفريان helyett.

³ Ez a két szó (mecsetek vannak), mint felül írt لا és الى mutatja, a leiró gondatlanságából került ide.

den magyar a dsila szavára hallgat s
támadást és védelmet s más ügye-
ket érdeklő parancsainak engedel-
meskedik. Sátraik vannak s oda
mennek, hol a legeltetésre (több) fű
kinálkozik. Tartományuk kiterjedt s
egyik határukat a Fekete-tenger al-
kotja s ebbe két folyam szakad, az
egyik nagyobb a *Dsaihûn*-nál¹ s ezen
folyamok közt laknak. Télvíz idején, a
ki ezen folyók valamelyikének közelé-
ben lakik, e folyóhoz húzódik s a te-
let partjain tölti el halászva; az ott
tartózkodás tél idején nekik alkalma-

gyarok azt teszik, a mit a *dsila* paran-
csol. A magyaroknak lapályaik van-
nak, szénatermő s termékeny helyek-
ben bővelkedők. Tartományuk ki-
terjedése hosszában és szélességében
száz négyzet parasangát teszi.¹ Ez a
tartomány a Fekete-tengerrel határos,
a honnan a *Dsaihûn* folyó ezen ten-

¹ A perzsa parasanga-nak (arab فرسخ, szy-
rül *farskhô*, nyugat-arámi *parsân*, görögül
παράσαγγα) *Hâdsi Khalfa* szerint három
arab mértföld felel meg, i. *Gihân-numa* cz.
művében; az arab ميل pedig a régi római
«milliarium»-mal egyezik. Gurdêzinál ez a
méret nem több pusztá kerekszámánál s a ma-
gyarok lakta földrészt kiterjedése felől nem
tájékoztat.

¹ Ez alatt Ibn-Roszteh talán a Dnepert
érti.

من الصقالبة ويلزمونهم المون الغليظة وهم
في ايديهم بمنزلة الاسرى، والمبغريّة عبدة
النيران ويغيرون على الصقالبة فيسيرون
بالسبايا مع الساحل حتّى يأتوا بهم مرقى
بلاد الروم يقال له كرخ، ويقال ان الخزر
فيما تقدّم كانت قد خدقت على نفسها
اتقاء المبغريّة وغيرهم من الامم المتاخمة
لبلادهم فاذا سارت المبغريّة بالسبايا الى

است که از¹ رود جيکون بران دريا افتد
وايشان اندر ميان اين جوى نشينند
وزمستان² ايد کسی که از جيکون دورتر
شده باشد بنزدیک جيکون باز آيد وزمستان
آنکا بباشد وماهى کيرند و بدان معيشت

¹ Itt az ان névmutató hiányzik.

² Talán زمستان helyett.

sabb. A magyarok tartománya fában és
vizekben bővelkedő, talaja nedves. *Sok
szántóföldjük van.* A velük szomszéd-
os szláv fajú népek felett uralkodnak s
őket termékekből álló nehéz adókkal
terhelik. Ezeket, ha egyszer hatal-
mukba kerítették, rabszolgáiknak te-
kintik. A magyarok tűzimádók. A szlá-
vokat meg-megtámadják *s foglyaikkal*
a tengerparton a római birodalom egyik
kikötő helyére mennek, mely *Karkh-*
*nak*¹ mondatik. Mondják, hogy a
kazarak a megelőző időben félelem-
ből a magyarok s más velők ha-
táros népek berohanásaitól magu-
kat körülsáncolták. A midőn a
magyarok rabszolgáikkal *Karkh* elé
érkeznek, a rómiak eléjükbe jönnek

gerbe folyik¹ és ők e *folyam* ár-
mentében laknak. Tél idején, ki a
Dsaihüntől távolabb lakik, közelébe
húzódik és az egész telet ott tölti,
halászattal foglalkozva s *élelmöket*
ilyeténképen szerzik meg. És ez a
folyam az, mely tőlük balkézre esik.
A szlávok közelében van egy nép,
mely a görögök közül való és keresz-
*tény, ezeket nendereknek nevezik.*²
Ezek a magyaroknál számosabbak
ugyan, de gyengébbek. A mi ezt a
*két folyót*³ *illeti, az egyiket Itilnek,*

¹ *Dsaihün* alatt Gurdézi a Dnepert, s nem
a *Don* folyót érti, a melynél tudvalevőleg
előbbi nagyobb.

² El-Bekri-nél *anti. Nender h. benedi*, ill.
venedi olvasandó.

³ Ebben a szövegben *dsaihün* nem mint
tulajdonnév, hanem mint *n. appellativum*
használtatik. Feltűnő az *in* «ez» mutatónév-
más a két folyamra való vonatkozással, me-
lyeknek egyike (*Itil*) talán a Dnepert, má-

¹ Véleményem szerint a mai *Kercs* vagy
Vospor, melyet régen *Pantikapaion* vagy
*Bosporos*nak neveztek.

کنند وان جی‌کون که بر چپ ایشانست بر کرخ خرجت الیها الروم فسوقوا هناك ودفعوا
جانب سقلاب قومی اند از روم همه ترسا¹ الیهم الرقیق وأخذوا الدیباچ الرومی والزلیات
اند وایشان را نند، کویند وایشان از وسائر متاع الروم²
مکفریهان بیشتتر اند اما ضعیف تر باشند
واین دو جی‌کون یکی را تل² و دیگری را
دوبا³ وجون مکفریان بر کنار رود باشند
این نندزریان را به بینند وزیر نندزریان
بر کناره رود کوهست بزرگ وآ بر پهلوی این
کوه بیرون شود واز پس آن کوه قومی باشند

¹ ترسا, a pehlvi nyelvben תרסאק «keresztény», *dīn Tarsāji* «keresztény vallás».

² Hibásan: اتل (*Itil*) helyett.

³ Hibásan: دونا azaz *Duna* helyett.

¹ L. a De Goeje kiadás 142—143. ll.

s vásárt csinálnak velök. A magyarok rabszolgáikat nekik által adják s cserében byzanti (rúmi) arany-szöveteket, színes gyapjúszőnyegeket és más rúmi árukat kapnak.»

a másikat Dubának nevezik. A mikor a magyarok a folyam partján tartózkodnak, szemtől-szemben látják a nendezeket (így). A nendezek (lakta földnél)¹ lejjebb, a folyam partján egy magas hegy emelkedik,²

víz ered ezen hegy oldalán és ezen hegy mögött egy keresztény nép lakik, melyet *mordat*-nak³ (?) neveznek s ezek és a nendezek (így) közt

sika a Dunát jelenti. *Itil* ugyanis a törökben nem csupán a Volga neve, hanem minden nagyobb folyót jelent. Ugyanígy mondja ezt *Sukrallah* «Behdset et-tevárík» cz. művében.

¹ A *venedi*-k vagy *ant*-ok már Jordanis szerint is a Dneszter és a Dneper közt említetnek. L. műve V. fejezetében.

² THURY JÓZSEF: «A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai» cz. tanulmányában (megjelent a «Századok» XXX. évf. 9-dik füzetében) ezen a hegyen azt érti, «mely a Dneszter forrásától délkeleti irányban, a Dnepernek legkeletibb kanyarulatáig, Jekaterinoszláv városáig húzódik». L. a 802. lapon.

³ A *mordva* népnév finn-ugoros többes alakja.

az trsaiyan aishan ra mrdat koinnd wmban
 aishan wmban ndndz d rwrz rwhst waihan
 qumy bsyar and wjamh aishan bjamh arb
 ماند از عمامه وپیراهن وجبه ایشان را کسب
 وبرز بود ووزان¹ باشد که ایشان را آب
 ایشان بر روی زمین رود وکازیر² ندارند
 وچنین کويند که عدد ایشان از روم بیش³
 است وایشان را امتی جدا گانه اند وبيشتر
 باززگانی ایشان با عرب باشد وان رود که
 بر راست مکعربان است بسقلاب شود واز
 آنجا بر دیار خزر افتند وان رود ازین هر
 دو رود بزرگتر است وولایت مکعربان همه

¹ Hibásan ووزان helyett.

² Talán کاز زیر.

³ helyett. بیشتر.

⁴ Talán آثین helyett, a mely آثین-ből
 rövidült, p. o. عنبر آثین stb.

tíz napi járóföld terjed.¹ Ez egy nagyszámú nép s ruházatjuk az araboké-
 hoz hasonlít, úgy a turbánszerű főveg, mint az ing és a mellvértre nézve.
 Kereskedéssel és földműveléssel foglalkoznak, szőlőik is vannak. Föld-
 jükön víz folyik s csatornáik nincsenek. Mondják, hogy számuk a rúmo-
 kénál nagyobb. Külön nemzetiségűek. Leginkább az arabokkal keresked-
 nek. Az a folyó, a mely a magyaroktól jobbra esik, a szláv területtel
 határos s onnan a kazarok tartományába folyik s az ezen két folyam-
 nál nagyobb.² A magyarok tartománya fás s tavakban bővelkedő. Földjük

¹ Konstantin szerint a besenyő föld vagyis akkor már Lebedia Mordjától (ἀπό δε Μορ-
 δίας) tíz napi távolságra esik.

² Ez a Volga folyó, mely tudvalevőleg úgy a Dnepernél, mint a Dunánál nagyobb.

درختانست و آب کیر^۱ است و زمین او نمناک
 و اشان همه بر صقلاب غلبه کنند و پیوسته
 سقلاییان را مونات فرمایند و ایشانرا چون
 استمر^۱ خویش دارند و مکفریان آتش پرستند
 و بغز و سقلاب و روس روند و از آنجا برده
 ارند و بروم برند و بفروشد و این مکفریان
 مردمانی اند نیکو دیدار باشند و با منظر
 و جامهای ایشان دیبا باشد و سلاحهای
 ایشان سیمین اند و دود را ندود^۲ باشند
 و پیوسته بغارت سقلاییان روند و از مکفریان
 تا صقلاب ده روزه راهست باغبار سقلاب
 شهرست انرا دانیتت خوانند و ایشان را
 رسمیت اندر زن خواستن که چون زن
 بخواهند کابین برند بر مقدار زن تونکری

^۱ Hibásan اسیر helyett.

^۲ Talán بدود helyett.

vizenyős. A szlávok felett fenhatóságot gyakorolnak, reájok szüntelenül terményadókat rónak ki s őket rabszolgaíknak tartják. A magyarok tűz-imádók. A *ghuzokat*, szlávokat és oroszokat meg-megrohanják s azoktól rabszolgákat hoznak, kiket aztán a rûmi birodalom területére hurczolnak és ott eladják. *A magyarok bátrak, jó kinézésűek és tekintélyesek. Ruházatjok színes selyem szövetből készült, fegyverzetük ezüsttel bevont, fényt kedvelők.*^۱ Gyakran rontanak a szlávokra. A magyaroktól a szlávokig tíz napi járóföld van. Szláv földön van egy város, melyet Dánitet-nek neveznek. A magyaroknak egy oly házassági szokásuk van, mely szerint,

^۱ بدود باشند, l. a دود szót Vullers szótárában.

او از ستور کم و بیش آن و چون بکابین بر
 بدن¹ بنشینند پدر دختر مر پدر داماد
 را بخانه خویش بود و هر چه او را باشد
 از سمور و قاقام و سنکاب و دله و شکم و روباه با
 ابرها² دیبا همه پوستها کرد کند مقدار
 ده پوستین و اندر بساطی بیکد و بر اسب
 بدر داماد بندد و او را سوی خانه او کیل
 کند و پس هر چه از جهت کابین دختر
 باید پذیرفته باشند از ستور و سامت و کالا
 همه بدو فرستد آن وقت زن نخانه آرند³

¹ Talán leírói hiba بدن³ vagy بر در helyett.

² Talán ابره vagy ابراه helyett.

³ L. az oxfordi kézirat 483—486. ll.

midőn házasodnak, nászajándékot¹ hoznak. A nő minősége s marhákkal álló vagyona szerint, a nászajándék majd több, majd kevesebb lehet; az ajándékot elhozván, a hajlék (illetőleg sátor) előtt letelepednek.² A leány atyja a vőlegény atyját házába vezeti, s a miye van menyétbőrökben, nyusztprémekben, evetbőrökben, czobolyprémekben, rókabőrben, kamukaselyemszövetben (neki) megmutatja, tíz prémes ruha értékében, (a melyeket aztán) egy szőnyegbe göngyöl(?) s a vőlegény atyjának lovára köti, s őt emígyen házába kíséri. Ezután minden, a nászajándékhoz tartozó tárgyat számba kell venni, a mely ajándék marhából, pénzből és bútorból áll. Mind (ezt) neki küldi a vőlegény. Ezek befejezésével a leányt a házba hozzák.»

¹ کابین, کابین vagy کاوین az az árú, a mivel a vőlegény a menyasszonyt eljegyzi; کابینی زن کردن a. m. «nőül venni». Innen van, hogy a menyét a magyarok régen arának nevezték, mint a hogy ezt Pariz-Pápai «Dictionarium latino-hungaricum»-jában olvassuk (Lőcse, 1708): *Nurus: menyem, menyed, antique aram.*

² Talán így fordítandó: «midőn a Kabin előhozására leülnek, akkor a leány atya stb.»

A szlávok.

میان بحاکبان ومیان سقلاب ده روزه راهست واین راهی بی راه است اما این راه بر^۱ چشمها^۲ ودرختان بسیار است وولایت سقلاب جای فراخست وبا درختان انبوه و ایشان بیشتر اندر میان درختان باشند وایشان را وز نباشد وکشت زار نباشد وایشان را کارها باشد از حوب ساخته وانکبین فراوان باشد آنجا وباشد که از يك انکبین جای پنجای من یا شست من تا صد من

وبین بلاد البجاناکية وبين بلاد الصقلبية مسيرة عشرة أيام والصقلابة في أوائل حدّها مدينة تسمى وايب تسير اليها في مفاوز وارضين غير مسلوكة وعيون مياه واشجار ملتفة حتى تأتي بلادهم وبلاد الصقلابة بلاد سهلة ومشجار وهم نزول فيها وليس لهم كروم ولا مزارع ولهم مثل الكباب من خشب معمول فيها كور لنكلهم وعسلهم ويسمونّها أليشم يخرج من الحب الواحد مقدار عشرة اباريق وهم قوم يرعون الكنازير مثل الغنم؛ واذا مات

^۱ Hibásan پر helyett.^۲ Ezen szó előtt a rendes kötszó hiányzik.*«A szlávok.»^۱*

A besenyők és a szlávok tartománya közt tíz napi járóföld van. A szláv határ kezdetén egy Kiev^۲ nevű város fekszik. *Oda vezető utadban* nagyon terjedelmes járatlan területeken kell áthaladnod, útközben vízforrásokkal és lombos erdőkkel találkozol. A szlávok tartománya lapályos és erdős s ők (ilyen terü-

«A besenyők és szlávok közt tíz napi távolság van, de járt út nincs, források azonban bőven vannak; mindenütt sűrű erdőség (terül). A szláv tartomány lapályos és sűrű erdőkkel borított s a legtöbb közülük az erdőkben lakik. Szőlőhelyeik s gabonájuk nincsen. Vannak faedényekből^۱ álló állványaik és azokban igen sok mézők van; megesik, hogy egy méhkaptárból öt-

^۱ Szaklabijja. Ezekről Maszúdi مروج الذهب cz. nagy műve XVII. fejezetében teszen bővebb említést.^۲ وايب-nak írva, melyet Harkavy Kiev-nek olvas.^۱ Az arab حَبّ, többese حَبَاب fából vagy agyagból készült edények, korsók stb.

منهم مَيِّتٌ احرقوه بالنار ونساؤهم اذا مات
لهنّ ميت قطعن ايديهن ووجوههن
بالسكين واذا احرق ذلك الميت صاروا اليه
من الغد فأخذوا الرماد من ذلك الموضع
فجعلوه في برنية وجعلوه على تلّ فاذا
انقضى للميت سنة عمدوا الى مقدار عشرين
حبّ من العسل او اقلّ او اكثر فذهبوا بها
الى ذلك التلّ واجتمع اهل الميت فأكلوا
هناك وشربوا ثم انصرفوا واذا كان للميت
ثلاث نسوة وزعت واحدة منهن انها مكبة
له عمدت عند ميتها الى خشبتين فقامتهما
في وجه الارض ثم وضعت خشبة اخرى
معرضة على رأسها وعلقت من وسطها

انكبين بيرون آرند وايشانرا خوك بچرانند
ورمهائي خوك باشد ايشانرا ماتارا¹ كوسبند
بود واكر كسي بميرد از ايشان اورا بسوزند
اكر زنان ايشان بميرند ان زن را دست
ببرند² وروش بكارد ببرند وچون مرده
را بسوزند روز ديكر بپايند وان خاكستر از
آنجا بگيرند واندر حرها³ كنند ودر سرمي
نهند وچون يك سالي از مرگ مرده بگذرد
انكبين بسيار بيارند واهل بيت مرده جمع

¹ Hibás írás مانا vagy helyett.

² ببريد.

³ Agyag- vagy üvegedény arabul برنية; a szó ilyen értelemben az általam ismert szótárakban nem fordul elő.

területen) laknak; szállóik és szántó-
földjeik nincsenek. Van valami fa-
állványuk, melybe a méhek és mé-
zük számára lyukak vannak fúrva
s ezeket a faedényeket *ulisce*-nek ne-
vezik; egy ilyen faedényből (méh-
kaptár) *tíz ibrik*¹ nevű mérték súlyú
méz kerül ki. Ép úgy legeltetik
disznóiyájukat, mint juhaikat. Ha
valaki közülük meghal, azt elégetik
és *nejeik*, mikor valaki családjukból
meghal, kezüket s arcukat késsel
megvágják. Midőn a halottat eléget-

*ven, hatvan, sőt száz men*¹ nevű
mérték súlyú méz kerül ki. Disznói-
kat pásztorolják s ép úgy vannak
disznóiyaik, mint juhnyájai. Ha valaki
meghal közülük, elégetik; *ha felesé-
geik halnak meg, úgy a feleségnek*
*kezét s arcját késsel megsebesítik.*²
A mikor a halottat megégetik, követ-
kező nap ismét eljönnek, az (égés
helyéről) hamvat visznek s azt egy

¹ Az arab مَن egy oly mérték, melynek
súlya két font; száz *men* tehát 200 fontot
tenne, ha a perzsa *men* az arab *mannunna*
egyenlő súlyú.

² E helyen G. Dsaihani eredeti szövegét
félreértette.

¹ Egy ابريق a. m. hat ارباط vagyis font.

حبلا شُدَّ احد طرفيه في عنقها وهي
قائمة على كرسي فاذا فعلت ذلك اُخذ
الكرسي من تحتها فبقيت معلقة حتى
تختنق وتموت فاذا ماتت أُلقيت في النار
وأُحرقت ، وهم كلهم عبدة نيران واكثر
زرعهم الدخن فاذا كان ايام حصادهم اخذوا
من حبّ الدخن في مغرقت ثم رفعوها
الى السماء ويقولون يا رب انت الذي رزقنا
فأقمه علينا ولهم ضروب من العبدان
والطناير والمزامير وطول مزاميرهم ذراعان
وعلى عودهم ثمانية اوتار وانبذتهم من
العسل ويطربون عند احراق الميت يزعمون

شوند ودر سر پشته او شوند واز انكبين
بگورند و باز آیند وایشان کاو پرستند
و بیشتر کشت ایشان کاورس باشد و چون
وقت درویدن باشد آن دانه کان اندر کفلیز
کنند و پس سوی سر آسمان کشند و گویند
که یا رب این را نوروزی کردی ما را مار
زدانی دارد¹ ایشان را نوع نوع رودها باشد
و از بربط و طنبور و نای و آنچه بدان ماند
و پای² ایشان دراز باشد مقدار دو رش³

¹ دارند helyett.

² Hibásan نای helyett.

³ ارش-ból rövidítve.

ték, következő nap az (égés helyére)
mennek s onnan a hamvakat elviszik
és azt egy edénybe teszik (üveg vagy
agyagból készült), a melyet aztán egy
magaslaton helyeznek el. A midőn a
haláleset óta már egy év elmúlt,
körülbelül *húsz, vagy több vagy ke-
vesebb méhkaptárt visznek maguk-
kal* a magaslatra s a halott házanépe
összegyűl s ott esznek és isznak, s
ugy aztán haza térnek. *Ha a halott-
nak három felesége volt, s ezek
egyike úgy véli, hogy ura őt szerette
legjobban, halottjánál két darab fát¹
veszen kezébe, azokat felállítja a*

edénybe teszik s egy magaslaton he-
lyezik el, s a halál után egy évre sok
mézet visznek ki s a halott háznépe
összegyűl s felmennek a magaslat
tetejére (a dombtetőre) s a mézből
esznek s aztán (haza) mennek. *A bikát
imádják.*¹ Leggyakoribb gabonane-
műek a köles, s a mikor eljön az
aratás ideje, ennek magját egy lyuka-
tós kalányba teszik s aztán az ég felé
fordulva, így szólnak: «Oh, uram!
ezt (t. i. az aratás ezen szertartását)
az (boldog) új év első napjává te-
szed mi reánk nézve; leütöd a kigyót,

¹ Talán karót.

¹ Ilyenféle kultusz több népnél volt; az
Avesztá-ból ismeretes a keleti irániak *gao-
cpeñta*-ja (bos sanctus).

انهم يفرحون لرحمة ربّه آياه ، وليس لهم
من البراذين الا القليل ولا يكون الدابة الا
عند الرجل المذكور وسلاحهم المزاريق
والاترسة ولرماح وليس لهم غيرها ، ورئيسهم
سُونَجْم له يطيعون وعن قوله يصدرون
ومسكنه في وسط بلاد الصقالبة والمذكور
المعروف منهم الذي يقال له رئيس الرؤساء
يسمونه سَوَيْتْ بلك وهم اجل من سونجم
وسونجم خليفته ولهذا الملك دواب ليس له
اكل من الاطعمة الا ما يحلب من البانها
وله الدروع الجيدة الحصينة النفيسة وتسمى
المدينة التي ينزلها جرواب ولهم بها سوق

وهربط راهست رود بود ونهن¹ باشد وشرب
ایشان از انکبین باشد وزود بوقت سوختن
مرده رند وکوبند ما شدى کنیم که رحمت
بر وی همی فرود آید وایشان را اسب اندک
باشد وجامه ایشان پیراهن باشد وموزه
دارند وکفش ایشان بر مثال موزه طبری
باشد که زنان طبرستان دارند ومعیشت
ایشان سکت فراخ نباشد وسلاح ایشان که
بدان حرب کنند روبین² وسپر ونهره³

¹ نهن helyett.

² ژوبین.

³ Talán نیره helyett.

földszínen, aztán egy harmadik da-
rab fát feljűk helyez s ennek köze-
péből egy erős kötelet húz, melynek
végét nyaka körül erősíti, ezután egy
székre áll, s a midőn mindezt meg-
tette, a széket kihúzzák alóla s ő
maga felakasztva csüng, a míg meg-
fűlad s meghal; a midőn meghalt,
a tűzbe dobják, s elég. Ők mind-
nyáján tűzimádók. Gabonavetésük
java köles, s mikor eljön az aratás
ideje, vesznek a köles magvából, azt
egy lyukas kanálba teszik, a mit
aztán ég felé emelnek, s így szólnak:
«Oh urunk! te vagy az, a ki minket
táplálsz, tedd ezt (az aratást) teljessé
mi rednk nézve». Nekik különböző

oh mindenek alkotója». Különböző
hangműszereik vannak, így a tombora,
dob, flóta s ehez hasonló; flótájuk
hossza két arasz.¹ A tombora zengzet,
hangműszer s kiterjedt. Italuk méz-
ből készül. Szokásban van náluk, hogy
a mikor a halottat elégetik, azt zene-
szó mellett teszik, s (ezt téve ezeket)
mondják: «Örvendezünk, hogy az
(isteni) kegyelem ő reá szállott». Ke-
vés lovuk van s ruházatjuk imég;
sarúik vannak és sarúik a tabarisz-
tániokhoz hasonlítanak, a mi azért
van, mert tabarisztáni nőket tartá-

¹ Arasz szavunk a perzsa آرش, a mely
szó a szanszkritban is előfordul (törökül aris).

في الشهر ثلاثة أيام يتبايعون فيها ويبيعون، وفي بلادهم يستحكم البرد ويشد حتى يحفر الرجل منهم مثل السرب تحت الأرض ثم يجعل له سقفا من خشب مثل الكنيسة ثم يلقي عليه التراب ويدخله الرجل بعياله ويحجى بكطب وحجر قليل ثم يضرب فيه النار حتى يحكمي ويحمر فإذا صار إلى غايته رش عليه الماء حتى ينشر في ذلك البخار فيدق البيت فيلقون ثيابهم ولا يزالون في ذلك البيت إلى أيام الربيع، ويجيبهم ملكهم في كل سنة أن كان للرجل منهم ابنة أخذ من ثيابها خلعاً في السنة

باشد ورتیس ایشان تاج نهد و همه او را مطیع و منقاد باشند و رتیس مهتر را سوت ملك خوانند¹ و سويح خليفه او را خوانند و شهر دار الملك او را جرات كويند هر ماهی سه روز اندر آن شهر روز با روز² باشد كه همه جبرها اندرو بگویند و بفرسند و ایشان حصار ساختن رسم دارند هر³ تنی چند كرن آیند و حصارى كنند كه مكفران بهر وقت بر ایشان تاختن آرند و ایشان را غارت

¹ سوت.

² Hibásan بازار helyett.

³ هرتة helyett («mindenünnen»).

hangszereik vannak, ú. m. tombora, dob, *lant* s lantjuknak hossza két rőf; tomborájuk nyolcz húros hangszer. Italuk mézből készül. A halott el-égetése alatt zenélnek s úgy vélik, hogy örvendezniök kell azon, hogy uruk őt kegyelmébe vette. Csak kevés *baromtartásuk* van, *lova csak az előkelő¹ férfinak van*. Fegyverzetük: hajító dárda, paizs, lándsa, s ezeken kívül egyéb nincs. Fejedelmüket *szubands-nak²* czímezik, en-

nak. Életmódjuk szűkös, épen nem bő. Fegyvereik, melyekkel harczolnak: rövid, szeges dárda, paizs, lándsa. Fejedelmük a koronát fejére teszi s mindenki engedelmeskedik neki s parancsa szerint cselekedik. Nagyob-bik fejedelmüket Swjatopolk-nak¹ híják és a szuwikh² helyettese. A fejedelmi székvárost Dsiravet-nek hívják; ebben a városban havonként három napig tartó vásárunk van, a hol mindenféle árút vesznek. Nálunk a várak építése törvény. Mindenünnen

¹ مذكور ilyen értelemben elég szokatlan.

² Az ó-szláv *županje* ζουπάνος, a *župa* illet. a törzs feje, magyarul ispán. Gurdézi-nél ez a cím egy a *szubands*-nál romlottabb névalakban fordul elő (*szuwikh*).

¹ L. «Magna Moravia» fejedelmének nevét, meghalt 894-ben Kr. u.

² L. ö. h. v. سوينج.

بدو کند اگر دو شبزه باشد اورا بزنی
 کند و اگر نباشد اورا بفروشد و بکوبد اگر
 اندر تو فلاحتی بودی تو خویشتن را نگاه
 داشتی و اگر زنی شوی دار را زنا کند اورا
 بکشند و عذرش نپذیرند و شراب و انکبین
 فراوان باشد ایشان را و مرد باشد که اورا صد
 حم شراب انکبین باشد¹

¹ Az oxfordi kézirat 486—489. ll.

hideg uralkodik tartományukban és lettél voltál; ha feleségnek mész, a oly nagy, hogy az emberek a föld háznak élj». A (ki) paráznaságot alatt egy gödröt ásnak ki, s annak követett el, (azt) megölik s ment-fából fedelet készítenek, hasonlóan ségét nem fogadják el. Italuk s keresztény templomok kupolájához, mézük sok van, s van olyan is kö- azután arra földet hányanak. Ebbe zöttük, kinek száz nagy edény² méh- a földalatti házba ki-ki családjával sere van.»
 együtt bemegyén s magával fát és
 kevés követ viszen, aztán a tüzet meggyújtja, mindaddig, míg a kövek kimelegesznek s megveresednek, s a mikor (a tüzrakás s az üreg kimele- gítés) legmagasabb fokát elérte, vizet hint a kövekre, hogy a füst eloszoljék a fütőben s akkor meleg lesz háza, ruháit leveti s házában marad egész tavaszig. A király évenként adót szed tőlük. A kinek egy leánya van, ruháiból egy díszöltönyt kap évenként egyszer és ha fia is van, a (fiú) ruháiból kap egy díszöltönyt évenként szintén egyszer, és ha (az illető- nek) se fia, se leánya nincsen, akkor felesége vagy szolgálója ruháiból kap egy díszöltönyt. Ha egy rablót kézre kerítenek, a király vagy meg- megfojtatja, vagy legtávolabbi tartományainak kormányzóira bizza.»

² خم «nagy edény»

Az oroszok.

الرُّوسِيَّةُ

وَأَمَّا الرُّوسِيَّةُ فَانْهَافِي جَزِيرَةٍ حَوَالِيهَا
بَكِيرَةٍ وَالْجَزِيرَةُ الَّتِي هُمْ فِيهَا نَزُولُ مَسِيرَةٍ
ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مَشَاجِرٌ وَغِيَاضٌ وَهِيَ وَبِيَّةٌ نَدِيَّةٌ
إِذَا وَضَعَ الْإِنْسَانُ رِجْلَهُ عَلَى الْأَرْضِ تَزَلَزَلَتْ
الْأَرْضُ مِنْ نَدْوَتِهَا، وَلَهُمْ مَلِكٌ يُسَمَّى خَاقَانُ
رُوسٍ وَهُمْ يَغْزُونَ الصَّقَالِبَةَ يَرْكَبُونَ السُّفُنَ
حَتَّى يَخْرُجُوا إِلَيْهِمْ وَيَسْبُوهُمْ وَيَخْرِجُوهُمْ إِلَى
خَزَرَانٍ وَبَلْكَارٍ يَبِيعُونَهُمْ مِنْهُمْ وَلَيْسَ لَهُمْ
مَزَارِعٌ إِنَّمَا يَأْكُلُونَ مِمَّا يَكْتُمِلُونَهُ مِنَ الْأَرْضِ

اما روس جزیره است که اندر بکر نهاد
است واین جزیره سه روزه راه در سه روزه
راهست و همه درختانست و بیشه و زمین او
بس نم دارد چنانکه اگر پای بر نم نهی
بجینند^۱ زمین از نم وایشان هزار مردم
باشند و همیشه این مردمان بغزو سقلاب
روند اندر کشتی و از سقلاب یان بکیرند

^۱ helyett. بجنبد

«Az oroszok.

A mi az oroszokat illeti, ezek egy szigeten laknak, melyet egy tó veszen körül, s ennek a szigetnek, a melyben laknak, kiterjedése három napi föld, tele erdőségekkel s mocsarakkal, egészségtelen levegőjű^۱ s el-

«Az oroszok^۱ tartománya egy sziget, mely a tengeren van; ez a sziget három napi járóföld s az egész csupa erdőből és nádasból áll; ezen földrészt talaja fölöttébb nedves, ha valaki lábát a nedves földre teszi, a föld mozgásba jön a nedvesség miatt. Ez (a nép) ezer férfiúból áll s ezek

^۱ وَهِيَ وَبِيَّةٌ (ve hia vabijja) «ez (a sziget) pestises levegőjű». Nézetem szerint ebből az adatból lett a sziget *Vabia* elnevezése *Semsz ed-din Abu-abd-ullah Muhammed ben Ahmed Mukaddeszí-nél* (meghalt ۱۰۵۲/۳, Kr. u.), melyet azután Frähn *دانية* (*Danít*) «Dania»-ra vélt kiigazítandónak. A *rúsz*-ok lakta földet körülvevő tengert *Abulfeda*, illet. *Btruni* «Warnak»-nak nevezi (*Wareng*).

^۱ Rurik társai, a *wareng*-ek (a byzantiaknál *Βαραγγοι*), «egy veres hajú, fehér bőrű nép», mint a hogy egy perzsa írónál olvasuk: قوم ایشان — جمله سرخ موی سپید اندام l. Mohammed Neršakhi *تاریخ بکارا* cz. művének Schefer K. által eszközölt kiadása függelékében.

الصقالبة، وإذا ولد لرجل منهم مولود قدّم
الى المولود سيفاً مسلّولاً فألقاه بين يديه
وقال له لا أورتك مالا وليس لك إلا ما
تكتسبه لنفسك بسيفك هذا، وليس لهم عقار
ولا قري ولا مزارع إنّما حرفتهم التجارة في
السمور والسنجاب وغير ذلك من الوبير
فبييعونه من مبتاعيههم ويأخذون بالاثمان
الصامت من المال فيشددونه في احقابهم،
ولهم نظافة في لباسهم ويتسوّر الرجل منهم
بأسورة الذهب ويكسّون الى رقبتهم
ويتنوّقون في ثيابهم لانهم يتعاطون التجارة
ولهم مدائن كثيرة ويوسعون على انفسهم

وپرد کنند وسموی خزران وبلکار بربند و بفروشدند
وایسان را کشت و بدر^۱ نباشد و کشت ایشان
عادت سقلاب باشد و چون فرزندی آید شان
شمشیر آخته پیش او بنهند و پدر کوید مرا
زر و سیم و مال منست^۲ که از بهر تو میراث
نام^۳ این میراث تو است خود سلح و خود
بخود و باززکانی ایشان سبور و سحاب بود
و دیگر مویها و ایشان مردمانی پاک جامه

^۱ Talán بزر helyett.

^۲ Hibásan نیست h.

^۳ بام.

annyira nedves, hogy ha valaki tala-
jára lép, az megingattatik a benne
levő nedvesség miatt. Királyukat (*fe-
jedelmüket*) a rúszok *khákân*-jának¹
nevezik. Hajóikon meg-megrohanják a
szlávok (törzseit), kiszállanak az általuk
lakott területekre s fogságba vetik s
elviszik *Khazarân*² s *Bolgár* városba,
s ott (e városok lakóinak) eladják.
Gabonaneműik nincsenek, hanem azt
eszik, a mit a szlávok tartományából
hoznak. Ha valakinek fia születik, egy
kivont kardot hoznak s tesznek a

hajón folyton-folyvást a szlávokra
törnek s azokat fogságra viszik, fog-
lyaikat elhurczolják *Khazarân* és
*Bolgar*¹ városokba s ott aztán őket
eladják. Vetéseik nincsenek s a ga-
bonaneműk a szlávoktól jönnek. A mi-
kor fiúgyermek születik, egy kivont
kardot tesznek elébe, s az atya így
szól: «Aranyom, ezüstöm, s egyéb
vagyonom nincsen, hogy mindezek-
ben téged örökösömmé tehetnélek.
Ez (t. i. a kard) a te örökséged, a te

¹ A kazarak nevezték így.

² *Ibn-Haukal*-nál is előjön a *Khazarân*
(خزران) városnév, l. De Goeje kiadása
278-dik l.

¹ *Ibn-Fadhlân* Bolgar városát (بلغار) nem
említi s talán 922-ben Kr. e. a Volga-bolga-
roknak még nem is voltak tulajdonképeni
városaik. 976-ban Kr. u. azonban már dirhe-
mek verettek *Bolgar*-ban.

باشند وبرد کانرا نیکو دارند وروا ندارند¹ که هیچکس از ایشان مر غریب ستم کند واکر ستم کندش وانصاف غریب بستانند از وی وجامه اهل روس وسقلاب از کتب باشد و مردمان ایشان دست بر نهند² زرین دارند اندر دست³ واندز جزیره شهرهای بزرگست واندز میان شمشیر سلیمانی فراوان باشد وچو حرب کنند همه یک دل باشند

ویکرمون اضیافهم ویحسبون الی من¹ یلوذ لهم من الغرباء وکل من ینتابهم ولم یسوغوا احدا منهم اهتضامهم ولا الجور علیهم وکل من اقدام علیهم بمکروه او ظلم اعانوههم ودفعوا عنهم، ولهم السیوف السلیمانیة وان استنفرت طائفة خرجوا جمیعهم ولم یتفرقوا وکانوا یدوا واحدة علی عدوهم حتی یظفروا بهم وان ادعی واحد منهم علی آخر دعوی حاکمه الی ملکهم واختصا وان قطع بینهما کان

¹ Hibásan دارند helyett.

² h. بخت.

³ Ismétlés.

¹ h. من.

gyermek elé, s az (atya) így szól: «Vagyonomat nem öröklöd, s egyed nem lesz, mint a mit e karddal megszerzel magadnak. Nincsenek fekvő birtokaik, falvaik és szántóföldjeik, egyedüli jövedelmüket a nyesttel, menyéttel és más egyéb prémekekkel való kereskedés adja, melyeket a vásárlók megvesznek tőlük s ezüst- és aranypénzben fizetnek ki, a melyet aztán börtáskaikban jól eltesznek. Igen tiszták ruházatjukra nézve, s férfiak arany karpereczeket öltenek magukra.¹ Rabszolgáikkal jól bán-

fegyvered, ez egyedül». Árúik nyest, menyét és egyéb prémneműek. A férfiak tisztán öltözködnek.¹ Foglyaikkal jól bánnak. Az a szokás van náluk, hogy bárki közülük egy idegent megsértett, ha a sértést elkövette, az idegen tőle teljes elégtételt kap. Az oroszok és szlávok ruhái kenderből készülnek. Az orosz férfiak kezükben aranyos buzogányt tartanak. Az (orosz) szigeten nagy városok vannak. Kardjaik hüvelyein számos onyxkő (díszlík). A midőn háborúba mennek, egyetértők s ellenkezés nincs közöttük, különösen az ellenség előtt.

¹ أسورة¹ egyik többesszám alakja سوار

v. سوار-nak, a. m. karperecz.

¹ Ibn-Fadhlán ép a tisztaság hiányát veti szemére a rûsz-oknak.

الذى يريد وان لم يتفقا على قوله امر ان
يتحاكما بسيفيهما فأى السيفين كان احداً
كانت الغلبة له فخرجت العشيرتان فقامتا
بأسلحتيهما فتجالدا فأثبهما كان اقدر على
صاحبه كان المحكم فى خصمه بما يريد،
ولهم أطباء منهم يحكمون على ملكهم شبه
ارباب لهم يأمرؤنهم ان يتقربوا بما يريدون
الى خالقهم من النساء والرجال والكراع واذا
حكمت الاطباء لم يجذوا بدا من الانتهاء
الى امرهم فيأخذ الطبيب الانسان والبهيمة

وخلاف نكنند يكديکرا خاصه بمشاهدت
دشمن وچون بر یکدیگر دعوى بیش خاقان
شوند اگر بفرمان او آن دعوى فيصل شود
والا بفرماید تا شمشیر بر شمشیر زنند هر
کدام رخنه شود خداوند ان شمشیر را
حطالم¹ باشد وایشان را طبیبان باشند حکم
ایشان بر ملوک ایشان روان باشد واکر طبیبی
مردی را ویا زنی را بکشد ورسن اندر کردن

¹ Valószínűleg helyett.

nak, nagy gondot fordítanak ruhá-
zatjukra, mert a kereskedés az ő
kezükben van. Sok városuk van, bő-
ségben élnek s megbecsülik vendé-
geiket s jól bánnak mindenkivel, a
ki hozzájuk menekül az idegenek
közül, s mindazokkal, a kik hozzá-
juk jönnek, s nem engedik meg, hogy
egy is közülük azokat megsértse s
igazságtalanságot kövessen el rajtuk,
és bárki legyen az, a ki rútul és
igazságtalanul bánik velük, az el-
len megsegítik s azt tőle elhárítják.
Szuleimanijje nevű¹ kardjaik van-

Ha egyiknek a másikkal peres ügye
van, a khakan elé mennek; ha ítélete
az ügyet elintézi, az (el van intézve),
ha nem, akkor azt parancsolja nekik,
hogy karddal döntsék el perüket s a
mely (kard) hasadást kap,¹ a perdön-
tés annak részén lesz. Tudós² em-
bereik vannak, a kik még a fejedel-
mek felett is hatalmat gyakorolnak,
és ha egy ilyen jós egy nőt vagy
férfit kiragad közülük, kötelet vet
nyakába és azt legott felakasztja, hogy
meghaljon s a jós így szól: ez a
király (a menyeyi) parancsa. Senki
neki nem mond ellent, hanem bele-

¹ De Goeje ezen helyhez megjegyzi: *en-
ses Russis proprii*, I. a «Bibliotheca geogra-
phorum Arabicorum» VIII. kötetében foglalt
glossariumot. *Gurdēzi*-ből azt is tudjuk, hogy
milyen ez a kard.

¹ A súlyos vágás következtében.

² طبیب (thabīb) nemcsak orvost, hanem
tudóst, varázslót, jóst is jelent.

منهم فيطرح الكيل في عنقه فيعلقه في خشبة حتى تفيض نفسه ويقول ان هذا قربان لله، ولهم رجلة وبسالة فاذا نزلوا بساحة قوم لم ينصرفوا عنهم دون ان يهلكوهم ويستبيكوا خرمهم ويسترقوهم ولهم جثث ومنظر واقدام ولبس اقدامهم على الظهر وانما غزوهم ومعالجتهم في السفن، ولهم سراويلات قد اتخذوا الواحدة منها من مائة ذراع اذا لبسها اللابس منهم جمعها على ركبتيه وشدّها عندهما ولا يبرز احدُهم لقضاء حاجته وحده انما يصحبه ثلاثة نفر من رفقاءه يتكارسونه بينهم ومع كل واحد

او افكند واز جای بیاویزد تا هلاک شود وگوید این فرمان ملک است کس او را چیری انگوید الا بدان رضا دهند وملك ایشان از بازارگانان ده یک ستاند و همیشه از ایشان صدگان آیند وبقهر از ایشان نفقات ستانند تا آنجا باشند واز سقلاب بسیار مردمان آنجا شوند ودر روسیافرا بند کی کنند تا از بندکی ایمن باشند وشلوارها ایشان را از صدرش چون بپوشند برانوار¹ کشند وآنجا به بندند واز جامهای دواج دارند وکلاه

¹ Hibasan بر زانو h.

nak. *Ha valamelyik törzs¹ harczra indul, mindnyájan kivonulnak s nem különöznek meg, hanem együtt maradnak s vállvetve szegülnek az ellenség ellen, míg rajta győzelmet vesznek. Ha egyiknek pere van a másikkal, ezt a király elé idézi s előtte perlekednek; ha a király a pert eldönti, az történik, a mit akar, ha nem nyugosznak meg közmegegyezéssel, azt parancsolja, hogy karddal kezükben perdöntő párviadalt vívjanak és a mely kard élesebb lesz, annak részén lesz a győzelem. És az (illetők) családjai is fegyverrel kezükben vívnak meg*

¹ Nép vagy hadcsoport.

A magyar honfoglalás kútfoi.

nyugszik akaratába. *Királyuk a kereskedőktől tizedet kap és tőlük mindig százán-százán mennek ki s erőszakkal azoktól kitartást követelnek, a míg ott vannak. Sok szláv férfi van közöttük s szolgálnak nekik, hogy ezen (tett) szolgálataik miatt biztosan élhessenek náluk. Nadrágjukat felülről midőn magukra öltetik, térdőkre húzzák s aztán kötik meg. Felöltőjük van, főveget nem viselnek. Biztonság nincs tartományukban, úgy, hogy ha valaki valahova dolgot igazítani megy, két vagy három felfegyverzett személyt visz magával, a kik reá vigyázzanak, mert ha valakit egyedül talál, azt meg-*

منهم سيفه لقلة امانتهم والغدر الذي فيهم
فان الرجل اذا كان له قليل مال طمع فيه
اخوه وصاحبه الذي معه ان يقتله ويسلبه
واذا مات الجليل منهم حفروا له قبرا مثل
بيت واسع جعلوه فيه وأدخلوا معه ثياب
بدنه وسواره الذي كان يلبسه من ذهب
وطعاما كثيرا وابريق شراب ومالا صامتا
ايضا ويجعلون معه في القبر امرأته التي
كان يحبها وهي بعد حية ويسد عليها
باب القبر فتموت هناك ¹

نهند اما همه بيوفا باشند چنانكه اكر
يكتن بحاجت برد دو تن يا سه تن
اورا بسلاح باوى برونند تا اورا نگاه دارند كه
اكر يكد يكر را تنها يابند بكشند و چون
مردى بزرگ را بكشد از بهر اورا كورى بكنند
اندر زمين فراخ و بزرگ چون خانه فراخ
و همه جامه تن او دست بر بخن ¹ و كوز
بوى و شراب و طعام و مال صامت با او بنهند
وزن اورا زنده با وى اندر بنشانند و سر
كور به بندند تا زن خود بميرد ²

¹ L. De Goeje kiadása 145—147. ll.

¹ برنجن h.

² Az oxfordi kézirat 489—491. ll.

egymással, és a ki a másikon győzelmet vesz, annak hatalmában van, hogy ellenfelével úgy bánjon, a mint akar. Vannak tudós jósaik (varázsaik), a kik a királyok, valamint a főemberek felett hatalommal birnak; parancsolják nekik, hogy áldozatul hozzanak teremőjüknek nőket, férfiakat, állatokat

és a mikor ily rendeleteket tettek, nem lehet ez előtt kitérni s a varázs ¹ (jós) kezéhez veszi az embert s az állatot, kötelet vet nyakába s azt egy tuskóhoz köti s (így hagyja), a míg meg nem fülád, azt mondvá, hogy ez istennek hozott áldozat. Az (orosz) serény, bátor nép, s a midőn valamely törzs lakóhelyét megszállják, addig nem távoznak, míg a férfiakat meg nem ölték s a nőkkel kényük kedvük szerint nem bántottak és rab-szolgákká nem teszik. Föl megtermettek, tekintélyes külsejük van s har-

ölik. Ha egy főbb embert ölték meg, neki egy tágas, nagy sirt ásnak, mint egy tágas épületet és minden ruháját, karpereczét, diót (?), italt, ételt, arany- és ezüstneműt tettek melléje és a nejét is élve temették el vele; aztán a sirt bezárták, hogy a nő meghaljon.»

¹ طبيب tulajdonképen orvos.

cziasak. Midőn támadásra indulnak, nem nyeregbe ülnek, hanem hajóra. Oly nadragjaik vannak, a melyből egy száz singet mér. A mikor az illet valaki felhúzza, térdénél összefogja s erősen megköti. Egyedül senki se megy ki, hogy dolgot végezzen, hanem három embert vesz magához társai közül, hogy ezek megőrizték őtet maguk közé véve s mindegyiknél kard van, és ez azért történik, mert kevés biztonság és (sok) álnokság van e népnél, és ha valakinek csak kevés vagyona is van, testvére vagy társa azt a szándékot forralja ellene, hogy megölje és attól megfosztja. Ha egy főember közülük meghal, egy téres épülethez hasonló sírt ásnak neki s ebbe betemetik használni szokott ruháival, arany karpereczével együtt, melyet viselni szokott, és sok ételt, ivásra szolgáló korsókat s arany és ezüst holmit tesznek mellé. Sirjába teszik nejét (is), kit (leginkább) szeretett s ez még életben van akkor, majd aztán becsukják föltötte a sír ajtaját s (a belé zárt nő) ott meghal.»

A szerírek.

السريـر

اما ولايت سريـر¹ از خزر تا انجا دراز ده فرسكست اول اندر صكرا رود پس كوهی بلند پیش آید ورودی وسه روز برود تا بقلعت

تسير من الخزر اليها مسيرة اثني عشر يوما في الصكرا ثم تصعد جبلا شامخا واودية فتسير مسيرة ثلاثة أيام حتى تنتهي الى قلعة الملك وهي قلعة على رأس جبل اربعة فراسخ في اربعة فراسخ ويحيط بها سور من

¹ Hibásan سريـر helyett.

Szerírek.

»Szerir.«¹

Ha Kazarországból utazol hozzájuk, útnad tizenkét napig tart pusztaságban, aztán egy magas hegyre hágsz,

»A mi a szerír-ek tartományát illeti, a távolság Kazarországból odáig tíz paraszanga. Előbb puszta helyen utazol, aztán egy magas hegy tűnik elő és egy folyó (innen még) s három napig utazol, míg a király egy várához érkezted; ez a vár egy hegytetőn

¹ Ezekről l. Masz'údt-nál, mint alább látni fogjuk. Isztakhri szerint keresztények; királyok arany trónjáról is szól, l. De Goeje kiadása 223-dik l.

حجارة، والملك سريّر من ذهب وسريّر من فضّة وأهل القلعة عامّتهم نصارى وباقى اهل مملكته كلّهم كفّار، ولملكه عشرون الف شعب وبها صنوف من الناس ولهم بها ضياع وقرى وكلّهم يعبدون رأسا يابساً، وإذا مات لهم ميّت وصغوه على الجنّازة واخرجوه الى الميدان فنركوه ثلاثة ايام على الجنّازة ثم ركب اهل المدينة بالجواشن والدروع فيصيرون الى طرف الميدان ويحكمون على الميّت الذى على الجنّازة برماحهم يدورون حول الجنّازة ويشيرون اليه بالرمّاح ولا يطعنونه قال فسألته عن فعلهم فقالوا كان عندنا

ملك برسد وابن قلعت بر سه كوهى است چهار فرسنگ اندر چهار فرسنگ وديوار او از سنك وهران ملك را دو تخت يکى زرین وديكر سيمين بر تخت زرین او نشيند وسيمين نديمان او بيشتتر از اهل ان قلعه ترسا اند وياقى اهل مملكة او كافرند وابن مملكة را بيست هزار قبيله ومذهب است وايشان را هزار دههاى وضياع است وايشان شير¹ پرستند وچون يکى از ايشان بميرد اورا بر جنازه نهند وبميدانى بيرون

¹ Hibásan سر h.

(majd) völgyekbe érkezel s újólág három napig utazol, a míg a király vára elé érsz. Ez a vár egy hegytetőn emelkedik s négy paraszanga négyzetben terül, melyet kőfalak vesznek körül. A királynak egy arany és egy ezüst trónja van.¹ A várnép túlnyomó része keresztény s a tartomány többi népe hitetlen (illetőleg bálványimádó). A királynak húszezer családból álló alattvalója van s ezek különböző rangú, rendű emberekből állnak s ezeknek mezők és faluik vannak s mindnyájan koponyát imádnak.

fekszik, négy paraszanga hosszában és szélességében s fala kőből épült. Ennek a királynak két trónja van, az egyik arany, a másik ezüst, az aranyon ő maga ül, az ezüsten kedvelt tanácsosai. A vár népének legnagyobb része keresztényekből áll s királyságának többi népe hitetlen. Ennek a királyságnak népessége húszezer családból áll, különböző életmódot követők. Ezer falújak s mezei birtokaik vannak. Koponyát¹ imádnak. Ha valaki közülük meghal, azt egy gyászpadra helyezik, és (úgy aztán)

¹ Ennek a trónnak Masz'údí s Isztakhri történetét is elmondják, l. az id. helyen.

¹ Szer (سير) sér helyett.

برند سه روز آنجا بگذارند و همبران¹ جنازه نهاده پس روز سه دیگر بیایند سلاحها پوشیده از جوشن و زره و سلاحهای دیگر بر داشته بر کوشه میدان بیستند و نیزها راست کردند و نیز بر کمان نهند و شمشیرها بکشند و بر آن مرده حمله آرند اما طعن نکنند و چنین گویند که سبب این آن بود که مردی از یشان بمرد و او را در کور کردند و چون روز سه دیگر بود از h. هم بر آن¹

رجل مات و دفن فلما كان بعد ثلاث صاح من قبره فنحن نترك الميت ثلاثة أيام فاذا كان اليوم الرابع نهول عليه بالسلاح حتى ان كان روحه قد عرج به رجع الى جسده وصار هذا سنتهم نحو ثلثانة سنة وملكهم يسمي اوار، وعن يمين القلعة طريق يخرج منه بين جبال شاهقة وغياض كثيرة مسيرة اثني عشر منزلا حتى يقدم مدينة تسمى خيزان ولهم ملك يسمي اذرنسي يتمسك بثلاثة اديان اذا كان يوم الجمعة صلي مع المسلمين واذا كان يوم السبت

Ha valaki közülük meghal, azt egy gyászpadra helyezik s kiviszik a köz-
térre s ott hagyják három napig, majd
a város népe páncélba és paizsba öltö-
tözve a térre kisiet s (ott) a halottra
rohannak, a ki a gyászpaddon nyugszik,
lándsáikkal (kezökben) a gyászpád
körül járnak s a lándsákat feléje tart-
ják, a nélkül azonban, hogy velök
a halottat megsebesítenék. (*Ez adat
közlője*) így szól: *kérdezősködtem
ezen cselekedetük felől s azt mondták
nekem, hogy náluk egy ember meghalt s
eltemették és harmad napon a sírből
kikiáltott és mi (most) a halottat három
napig (temetetlen) hagyjuk, s a mikor
eljön a negyedik nap, fegyvereinkkel rá
ijesztünk*

egy térre kiviszik s három napig ott
hagyják, a három nap eltelte után
kijönnek újból páncélba öltözve,
fegyvereiket kezökben tartva s meg-
állnak a tér egy szegletén, lándsáikat
egyenesen tartva, nyilukat kifeszítve
és kardjukat kihúzza s (fegyvereiket)
a halottra szegeznek, a nélkül, hogy
velük megsebesítenék. Azt mondják,
hogy e szokásnak oka következő:
egyszer közülük valaki meghalt, s az
(illetőt) eltemették, s három nap
múlva az *kijött* sírjából s a *midőn*
(*állapota felől*) megkérdezték, azt
mondta, hogy: «lelkem elhagyta tes-
temet, ti engem egy sírgödörbe tet-
tetek, ott a sírban aztán a lélek ismét
testemhez közeledett (s vele egyesült)

صَلَّى مَعَ الْيَهُودِ وَصَلَّى يَوْمَ الْاِحْدِ مَعَ
النَّصَارَى فَكُلُّ مَنْ جَاءَهُ زَعَمَ اَنْ كَلَّ فِرْقَةً
مِنْ هَذَا الْاَدْيَانِ يَدْعُو اِلَى دِيْنِهِ وَيَزْعُمُ اَنْ
الْحَقُّ بِيَدِهِ وَاَنْ سَوَى دِيْنِهِ باطل فَاِنَا اَتَمَّسَكَ
بِالْكَلِّ حَتَّى اَدْرِكَ حَقَّ الْاَدْيَانِ *

وَعَلَى رَأْسِ عَشْرَةِ فَرَاسِخٍ مِنْ مَدِيْنَتِهِ
مَدِيْنَةٌ يُقَالُ لَهَا رَنْكَسُ فِيْهَا شَجَرَةٌ عَظِيْمَةٌ
لَا تَحْمِلُ شَيْئاً مِنَ الثَّمَرِ يَجْتَمِعُ اِلَيْهَا اَهْلُ
الْمَدِيْنَةِ كُلِّ يَوْمٍ اَرْبَعَاءَ فَيَعْلَقُوْنَ عَلَيْهَا
اَنْوَاعَ الثَّمَارِ وَيَسْجُدُوْنَ لَهَا وَيَقْرَبُوْنَ الْقُرْبَانَ

کور بر آمد و چون از وی پرسیدند گفت
جان از من غایب شده بود شما مرا بکور
کردید پس جان اندر کور بنزدیک من باز
آمد بر خاستم و بیرون آمدم اکنون چون
کسی از ایشان بمیرد او را سه روز بکور بکنند
پس او را بنیزه تیر و شمشیر بترسانند اگر زنده
باشد خود بر خیزد و اگر نباشد بکور کنند
او را و این رسم نمانده^۱ است و ملک ایشان
نمانده^۲.

úgy, hogy ha még a lélek feljár
benne, az visszatér a testbe és ez a
szokásuk körülbelül háromszáz év
óta áll fenn. Királyukat *Avár*-nak
nevezik. A vártól jobb kézen innen
egy út megy ki magas hegyek és
számos nádas helyek közt tizenkét
napi állomás hosszában, a míg egy
*Khaizân*¹ nevű városba ér s azoknak
egy fejedelmök van, kit *Edzernerszi*-
nek² neveznek, ez három vallásfele-
kezet szertartásait követi, pénteken
(ugyanis) a moszlimokkal imádkozik,
szombaton a zsidókkal végzi az elő-

s én (így) felkelhettem s a sírból ki-
jöttem.» Most, ha valaki közülük meg-
hal, öt harmadnap a sírba teszik, az-
tán lándsákkal, nyíllal s karddal ijesz-
teni kezdik; ha élet van benne, (sír-
jából) kikel, ha nincs, eltemetik, és
ez egy tartós (rég) szokás. Királyu-
kat *Aváz*-nak nevezik. *Szerir*-től jobb
kézre egy *Dsendân*¹ nevű tartomány
van s ez(ek) a férf(a) *Csendân*-nak²
három vallást tartanak, mikor péntek
van, a moszlimokkal a *mecsetbe* men-
nek s a pénteki imádságokat elmond-
ják s hazatérnek, s a *mikor vasár-
nap van*, a keresztények templó-
mába mennek s a keresztényekkel

¹ *Gurdézi*-nél *Csendân* vagy *Dsendân*.
Ibn Khordádhbeh-nál ép úgy mint itt *خیزان*
(*Khaizân*), I. a De Goeje kiadása 123-dik l.
Jakut-nál *جيزان*, III., 282.

² L. *Masz údi* id. műve XVII. fejezetében.

¹ *Khaizân*.

² Itt valami hiányzik.

ولملك السريّر قلعة يقال لها الال وغميك
حصينة يكون بها بيت ماله وهي التي اعطاه
اياها انوشروان¹

را اواز خوانند ودر راست سرپر¹ ولایتست²
که آنرا جندان کویند واین مردم چندان
سه دین دارند چون روز ادینه باشد
بمسلمانان بمسجد ادینه آیند ونماز ادینه
بکنند³ وبار کردند وچون شب⁴ شنبه باشد
اندر کلیسیا آیند وباز ترسایان برسم ایشان
پرستش کنند وکسی از ایشان پرسد که چرا
چنین کنید کویند این هر سه فریق
مخالف یکدیگرند وهر کس همیکوید حق
بدست منست پس ما با هر سه فریق

¹ h. سرپر

² h. ولایتست

³ h. وباز

⁴ h. یک

¹ L. De Goeje kiadása 147—48. ll.

irt imákat s vasárnap a keresztények-
kel. Annak, a ki hozzá jön, erre nézve
azt mondja, hogy mind a három fele-
kezet a maga vallásához hja az embe-
reket, s úgy hiszi, hogy az igazság az
ő részén van és hogy minden egyéb
tévedés. Én magamat e felekezetek
mindegyikéhez tartom, a míg a vallás
igazságát (világosan) meg nem ismer-
em. Városától husz paraszangára van
egy *Renhisz* (رنكس)¹ nevű város és

azok törvényei szerint végzik az is-
teni tiszteletet és egy valaki azt kér-
dezi tőlük, hogy miért teszték így,
erre azt mondják, hogy ez a három
felekezet ellenkezik egymással s min-
denki azt vitatja, hogy az igazság az
ő részén van, mi azonban mind a
hárommal egyetértésben óhajtnak
lenni, talán az igazságot egyikükben
fogjuk megtalálni. Tíz paraszangára
a lakott helyektől (?) egy fa van, a
melynek gyümölcse nincs és minden
szerdán a város lakói oda mennek
s mindenféle gyümölcsöt visznek
magukkal, s azokat a fára függesztik

¹ De Goeje ezt a nevet a *Belâdhorti*-nál
előforduló حمرین-nel (Hmrin) tartja egy-
nek, illetőleg ebből rontottnak, l. *Belâdh*.
De Goeje kiadása, 206-ik l.

موافقت میکنیم مگر حق را اندر ان یابیم
 ویده فرسکی عمی بر¹ درختی ایست که
 هیچ بر ندارد و هر چهار شنبه مردمان این
 شهر بیایند و از هر میوه بیارند و بران
 درخت بیاویزند پس او را سجده کنند
 و آنجا قربانها کنند²

¹ Talán *از عمران* h.

² L. az oxfordi kézirat 491—493. ll.

ebben egy nagy fa, mely semmi gyümölcsöt sem terem, a város népe minden szerdán e fa körül gyülekezik és különböző gyümölcsöket akasztanak ágaira s a fa előtt földre borulnak s neki áldozatokat hoznak. *Szerir* királyának van még egy *Alál* és egy *Ghumik* nevű jól megerősített vára, melyben közkinctárát tartja s ezt a várt *Anusirván* adta neki.»¹

¹ Ezt a várost *Isztakhri* is említi, l. De Goeje kiadása 186-ik l.

s aztán neki tisztességet tesznek s áldozatokat hoznak.»

Az alánok.

اللان

تخرج عن يسار ملك السريبر فتسير في
جبال ومروج مسيرة ثلاثة أيام فتصير الي
ملك اللان وملك اللان في نفسه نصراني
وعامة اهل مملكته كفار يعبدون الاصنام، ثم
تسير مسيرة عشرة ايام بين انهار واشجار
حتى تنتهي الى قلعة يقال لها باب اللان
وهي على رأس جبل واسفل الجبل طريق
وحواليه جبال شاهقة ويحرس سور هذه
القلعة كل يوم الف رجل من اهلها مرتبون
بالليل والنهار، والان اربع قبائل فالشرف

از سريبر بيرون نرود¹ سه روز اندر كوهها
ومرغزارها² همی رود با الان رسد وملك
اللان ترساست وهمه اهل مملكت او كافر
اند بت پرستند واز سر خدا³ وده روز بروند
میان درختان وجوبها وجایها خورم تا بقلعه
رسد كه اورا باب اللان كويند و او بر سر كوهی

¹ h. بروند.² مرغزار h., l. ö. h. v.³ h. سرحد Talán.«*Alánok.*»¹

A Szerir királyságtól balra útnak indulván, hegyek közt és réteken át három napi út után az alánok királyságába érsz. Az alán király maga keresztény ugyan, (de) a köz-nép hitetlenekből áll, (a kik) bálványokat imádnak. Tíz napig folyamok és fás helyek közt vezető úton egy vár elé érsz, melynek neve *Báb Allán*, ez egy hegytetőn áll, s a hegy alatt egy út vezet, melyet magas hegyek vezetnek körül s ennek a vár-

«Szerir-ből kijöve, három napig hegyek közt és kellemes rétek oldalán vezet folytonosan az út egész az *alánokig*. Az alánok királya keresztény, de népe hitetlenekből áll, (a kik) bálványokat imádnak. A határ-ból kijutva, tíz napig fás helyek, folyók és gyönyörű szép helyek közt az út egy vár elé vezet, melynek neve *Báb-Allán* (Alán-kapu), ez egy hegytetőn emelkedik s a hegy alatt egy út vezet, s ezt magas hegyek veszik körül s ezer férfi egymást felváltva éjjel és nappal a várra felügyelnek.»

¹ *Masz'údi* id. műve XVII. fejezetében szól az alánokról.

نهادہ است وزیر این کوه راہ راست و ہمہ کرد
 بر کرد او کوههای بلندست و ہزار مردست
 کہ بہ نیابت^۱ این قلعہ را پاس دارند شب
 وروز بر طریق نیابت^۲
 والملك منهم في قبيلة يقال لها دحساس
 وملك اللان يقال له بغاير اسم لكل من
 ملك عليهم، ومدينة الباب والابواب ممدودة
 من رأس جبل القبق الى بکر الخرز ويدخل
 في البکر ثلاثة اميال^۳

^۱ helyett, mint pár szóval alább.

^۲ L. a De Goeje kiadása 148-ik l.

^۲ L. az oxfordi kézirat 493-ik l.

nak falait naponként ezer férfi őrzi a vár népéből felváltva éjjel és nappal. *Az alán nép négy törzsre oszlik; a nemesség és a király egy dehszász nevű törzsből való s az alán királyt beghâir-nak^۱ nevezik, a mely minden királyuknak közös czíme. Elbâb ve Elabvâb város a Kaukáz hegységből a Kazar-tengerig terjed s benyúlik a tengerbe három mérföld^۲ távolságban.*

Eddig, a mint láttuk, Ibn Roszteh s Gurdêzi szövegei nemcsak a fő-tartalomra nézve, de a részletekben is legnagyobb részt megegyeztek s e szerzők közül majd az egyik, majd a másik terjedelmesebb. Innen kezdve az északi népeket illetőleg a két író eltér egymástól, *Ibn-Roszteh* ugyanis röviden *Gôg* és *Magôg* népéről szól, *Gurdêzi* pedig egy rövid itinerarium-mal végzi a volgamenti népekről szóló tudósítását s e szöveg végén megemlíti azon szerzőket, kiktől értesítéseit kapta.

«Ez» úgymond «a török népekről való tudósítás», mely részint *Dsai-hâni* «Útak és tartományok» című művében, részint «A világtörténet»^۳ című műben, részint *Abd Allah Khordâdbeh* s részint egy *Mardsâi*^۴

^۱ *Masz'ûdi*-nál كركنداج (Kerkendâds) l. az id. helyen.

^۲ Egy arab *mîl* a. m. négy, vagy mások szerint háromezer öl.

^۳ Talán *Abu Dsafir Muhammed ben Fazîd ben Kathîr ben Gâlib el-Tabari* munkája (Tabari született *Amul*-ban 839-ben); munkájából egy perzsa kivonatot készített 963-ban *Abu Ali Muhammed el-Balamî*, a szamanida uralkodóház vezírje.

^۴ مرجآى, úgy vélem hibásan *Mardshâ* h. áll. Szerzőnk talán *Masz'ûdi* مروج stb.

nevű műben feltalálható, (a honnan mindezt) ide összehordtam. Igen valószínű, hogy az itt (előhozottakon) kívül e népek különböző törzseiről is lehetne szó, hanem ezekről szóló tudósítások nem találtattak s ezért mentsenek ki, (ha ezekről nem szóltam).»¹

El-Bekri a magyarokról az *Ibn-Roszteh* s *Gurdézi* művében közölt szövegnek következő kivonatát adja:

«Ez ország — Vámbéry fordítását követjük — a besenyők és a Bulgáriához tartozó Eškel között van. A magyarok bálványimádók. Királyuknak a neve *Kundu*. Ez a nép sátrak alatt tanyáz és csak nyirkos, és legelőiben gazdag földet szokott fölkeresni. Országuk 100 farsakhnyi széles és ép olyan hosszú. Földjük egyfelől Rum-mal határos, a másik határ vidékén, mely a pusztával határos, egy hegy emelkedik, melyen az *ans* nevű nép lakik; e népnek lovai, teherhordó öszvérei és szántóföldjei vannak. E hegyen alul, a tengerparton, az *oguna* nevű keresztény nép lakik, ez határos azon moszlim tartományokkal, melyek Tiflisz főnhatóságát elismerik. Itt kezdődik Örményország és a hegység Derbend-ig terjed és a khazarok országát is érinti.»²

czímű művére hivatkozik; a *mards* szó perzsa, többese *mardshâ*, az arab *murâds*, belső, többesszámalaknak felel meg.

¹ Az oxfordi kézirat 495-ik l.

² L. «A Magyarok Eredete» cz. könyv 133—134. lapjain.

ذكر بلاد المكعريه (المكعريه) وهم بين
بلاد البجاناكية وبين بلاد اشكل من
الماكارية (بلكان, بلغار) والمكعريه عبدة
اوثان وسمة ملكهم كنده وهم قوم ذوو قباب
وخيام يتبعون مواقع القطر ومواضع العشب
وعرض بلادهم مائة فرسخ في مثلها وحد
من بلادهم يتصل ببلاد الروم وفي اخر حدهم
مما يلي المفارة جبل ينزله قوم يقال لهم
اسن ولهم كراع ومواش ومزارع واسفل من
هذا الجبل على ساحل البكر قوم يقال لهم
اوغونه وهم نصارى متاخمون لبلاد الاسلام
المنسوبة الى بلاد تفليس وهو اول حد
ارمينية ويمتد هذا الجبل الى ان يسير الى
ارض الباب والابواب ويتصل ببلاد الخزر»¹

¹ L. Kunik és Rosen báró kiadásában (Pétervár, 1878), a 45-dik lapon, s az itt tárgyalt népekről DEFRÉMERY «Fragments de Géographes et d'Historiens arabes et persans inédits» stb. megj. a «Journal Asiatique» 1849-ik évf. júniusi füzetében, 457—477. ll.

El-Bekri kivonata közelebb jár *Gurdêzi* szövegéhez, mint *Ibn-Rosztah*-éhoz, a mennyiben azon hegyről és két népről utóbbi nem emlékezik, melyekről a két előbbeninél van szó. *El-Bekri* szövegében ezenkívül Tiflisoról s Örményországról is van szó. A két nép elseje *El-Bekri* munkájának konstantinápolyi kéziratában *اسن*-nak van írva, a *Gurdêzi* műve oxfordi kéziratában pedig *ندر* vagy *ندر*-nek; ez a két alak a szókezdő elif daczára is ugyanazonegy névnek látszik lenni, mert a perzsa alak kezdő *n*-je az elif megrövidítéséből lett, a másik *n* közös a két alakkal, a *d* a *nenender* alakban a *t* meggyengüléséből eredt s végül az *r* vonala visszakanyarodván *n* betűt ad, illetőleg az *n* betű félkörének megrövidülése az arab írásban *r*-et eredményez. Az *El-Bekri*-nél előforduló névalak *ant-n*-nak olvasandó s a *Gurdêzi* *nend-r* (*z*) alakját valamely leíró ebből rontotta.

II.

IBN FADHLÂN.

Ahmed ben Fadhlân ben Abbasz ben Râsid ben Hammad 921 és 922-ben azon követség tagja volt, mely Bagdadból Muktedir Khalifa részéről a volga-bolgárok fejedelméhez járult, s melynek főfeladata volt őt az iszlám vallás kötelékébe befogadni. Ennek a követségnek feje nem Ibn-Fadhlân volt, mint a hogy Jakutnál s Kazvîninél olvassuk, hanem Sausen er-Raszi, a kinek Ibn Fadhlân, Frähn véleménye szerint talán követségi titkára volt¹ s e minőségben írhatta a követségről szóló jelentését. Életéről és munkásságáról alig tudunk valamit; Ibn Khallikan ép úgy nem említi, mint a többi arab bibliographus, mint Ibn el-Hanbeli, Szojutî és mások. Hadszi Khalfa terjedelmes bibliographiájában könyvről nincs szó; a moszlim évkönyvekben, Muktedir khalifatusa történetében, róla nem történik említés, sőt még a tudós Masz'ûdî, a ki körülbelül husz évvel irt utána, sem szól felőle. Jakut volt az egyedüli, a ki számunkra Ibn-Fadhlân művét megőrizte, azt nemcsak olvasta, de abból saját nagy művébe egész fejezeteket ki is irt, s annak különböző helyein név szerint is említi, így az *Itil*, *Kharezm*, *Basgherd*, *Bulghar* stb. cikkekben. A pétervári codexben a Basgherd cikkben *Ahmed* helyett *Muhammed* áll;² a *Khazar* cikkben Jakut röviden *Ahmed ben Fadhlân*-nak hja s még rövidebben *Ibn-Fadhlân*-nak az *Itil* cikkben. A Jakut kivonataiban Ibn-Fadhlân *maulâ* (مولی)-nak mondatik, a mely egyike azon arab szavaknak,

¹ Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgaren stb., felolvasatott a szentpétervári akademiában 1832-ben, márczius 28-dikán.

² L. C. M. FRÄHN: «Ibn-Foszlân's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit.» (Pétervár, 1823.)

a melyek ellentétes értelemmel bírnak; *mola* ugyanis urat, birtokost és szolgát, pártfogoltat, védenczet¹ jelent s itt épen «védencz» értelemmel bír, még pedig az oroszokról szóló czikkben Ibn Fadhlân *Mohammed ben-Szuleimân*, a Bašgard czikkben «előbb a khalifa, utóbb Muhammed ben-Szuleimân mola»-jának mondatik (مولى امير المؤمنين ثم مولى محمد بن سليمان). Hogy honnan való s hogy a társadalom melyik osztályához tartozott? nem emlittetik; hogy tehetséges, tanult ember lehetett, úgy kiküldetéséből, mint az általa szerkesztett követségi jelentésből eléggé kivehető; születése s halála évét nem tudjuk, s csak annyit tudunk, hogy Muktedir khalifatusa alatt élt, ki 908-tól 932-ig uralkodott Kr. u. Hogy követségi útjára mikor indult, jelentéséből meglátszik, a melyben maga írja, hogy a hidsra 309-ik éve szefer hónapja tizenegyedik éjjelének eltelte után indultak ki Baghdadból (a Kr. u. való 921-ik év júniusában) s a bolgár fejedelemhez egy vasárnap érkeztek, a hidsra 310-ik éve muharrem hónapja tizenkettedik éjjelének eltelte után, tehát a Kr. u. való 922-ik év 11-ik májusán. A követség Baghdadból Bokharán, Kharezmen (a későbbi Khivai khanatus), a baškirok tartományán át jutott a bolgárokhoz. Jakut idejében a XIII. évszáz elején Ibn-Fadhlân követségi jelentése még számos kézirati példányban megvolt. Czime Jakut szerint: *Ahmed ben-Fadhlân, Muktedir, a szlávok királyához küldött követjének rövid jelentése* (رسالة احمد بن فضلان رسول المقتدر الى ملك الصقالبة); *riszâlet* helyett Jakut néhányszor كتاب-ot «könyvet» egyszer قصه-t «elbeszélést» irt.² Frähn szerint is Isztakhri és Ibn-Haukal felhasználták ugyan Ibn-Fadhlân jelentését s azt másnemű tudósításokkal elegyítették, de őt magát nem nevezik meg. *Kazvinî, Ibn el-Vardî, Sabib Harranî* s mások idézik, de úgy látszik az eredeti jelentést nem látták s azt csak Jakut vagy mások kivonataiból ismerték.³ A Jakut által áttanulmányozott gazdag könyvtárakban e mű minden valószínűség szerint megvolt, s mert számos kézirati példányban létezett, remélnünk lehet, hogy egyszer még valahonnan előkerülhet.

¹ Jelesen egy olyan nem tősgyökeres arabot, kit egy arab törzs kötelékébe befogadott, l. erről bővebben Kremer «Culturgeschichte» I. k., Goldziher «Muhammedanische Studien.» I. k.

² L. FRÄHN. id. művét a bevezetésben.

³ L. a bevezetésben.

Fakut nagy geographiai szótárában *Ibn-Fadhlân* nyomán a *baskirokról* ezeket írja:

«Vannak, a kik *Basgurd*-ot, mások kik *Basdsurd*-ot, s megint mások, kik *Baskurd*-ot irnak. Ez a tartomány Konstantinápoly s Bolgár (városa) közt fekszik. *Muktedir-billah* khalifa *Ahmed ben-Fadhlân ben el-Abbasz ben Resid ben Hammad*-t, ki előbb a hívők emirjének, utóbb *Muhammed ben Szuleiman*-nak volt törzsébe fogadva, a szlávok királyához küldte (a Volgamelléken lakó bolgárok királya), a ki népével együtt áttért az iszlám hitére, hogy őt a számára küldött diszruhákban felöltöztesse, s az iszlám törvényeire oktassa. Ez a követ Bagdadból a (hidsra) 309-ik éve *Szefer* hónapjában ment ki s mindazt, a mit attól fogva visszatérteig tapasztalt (út-leírásában), elbeszélte. A *basgurd*-okról szólóban megemlíti, hogy egy törökfajú nép földjére érkeztek, melynek neve *Başgurd*. Ettől a néptől igen nagyon óvakodtunk, mert ezek a legrosszabbféle törökök, a leghatalmasabbak, és ott, a hol arról van szó: gyilkolni, a legbátrabbak. Ha valaki közülök ellenségre talál, fejét veszi s azt a törzs hátrahagyásával magával viszi. Szakálukat beretváltják. A tetűt megeszik s azt ruhájok összevarrása közt szorgalmasan felkutat-

باشغرد يسكنون الشين والغين معجمة وبعضهم يقول باشجرد بالميم وبعض يقول باشقرد بالقاف بلاد بين القسطنطينية وبلغار وكان المقتدر بالله قد ارسل احمد بن فضالان بن العباس بن راشد بن حماد مولى امير المؤمنين ثم مولى محمد سليمان الى ملك الصقالبة وكان قد اسلم واهل بلاده ليفيض عليهم الخلع ويعلمهم الشرايع الاسلامية فحكى جميع ما شاهد منذ خرج من بغداد الى ان عاد وكان انفصاله في صفر سنة تسع وثلاثمائة فقال عند ذكر الباشغرد وقعنا في بلاد قوم من الاتراك يقال لهم الباشغر فذكرناهم اشد الكدر وذاك لانهم شر الاتراك واقدرهم واشدهم اقداما على القتل يلقي الرجل مسكرز (فيججز) هامته ويأخذها ويتركه ويكلمون لكاهم وياكلون القمل يتتبع الواحد منهم دروز قرطقة فيقرض القمل باسنانه ولقد كان معنا منهم رجل قد اسلم وكان يخدمنا فرأيت يومًا وقد اخذ قملة من ثوبه فقصها بظفره ثم لمجها وقال لها راني جيد وكل واحد منهم قد نكت خشبة على قدر الاحليل ويعلقها عليه فاذا اراد سفرا او لقاء عدو قبلها وسجد لها وقال يا رب افعل بي كذا وكذا فقلت للترجمان سل بعضهم ما حاجتهم في هذا ولم جعله ربه فقال لاني خرجت من مثله فلست اعرف لنفسي موجدا غيره

ják s fogaikkal megrágják. Egyik közülök, a ki a mozlim vallásra áttért, velünk volt szolga minőségben. Láttam, a mint egyszer a ruháján talált tetűt onnan felszedte, körmével megtörte s szájába vette. A mint engem meglátott, felkiáltott: oh, dicső falat!¹ Mindegyikök magának fából egy priapus² alakú bálványt faragott, melyet aztán (nyakába) akasztott. Ha utazni ment, vagy csatára készült, bálványát megcsókolta s így imádkozott hozzá: oh uram, add meg neken ezt vagy azt! Tolmácsomnak megparancsoltam, hogy egyikőktől tudakozná meg, mi a bizonyítékok erre nézve s a faragványt miért tartja istennek. Mire az illető azt válaszolta, hogy egy ehhez hasonló nemzette s mást nem ismer, a kitől származott volna.

Vannak közülök olyanok, a kik tizenkét³ isteni lénybe hisznek, u. m. a tél-, nyár-, eső-, szél-, fák-, emberek-, barmok-, viz-, éjjel-, nappal-, halál-, élet- és föld istenébe. Az égben lakozó istent pedig mindezeknél feljebbvalónak tartják, azonban azon nézetben vannak felőle, hogy velök tanácskozik s közös megállapodás szerint teszen, úgy hogy az egyik a

ومنهم من يرمي أن له اثني عشر رباً
للشّاء ربّ وللصيف ربّ وللطرّ ربّ للريح
ربّ وللشجر ربّ وللناس ربّ وللدواب ربّ
وللماء ربّ وللليل ربّ وللنهار ربّ وللموت
ربّ وللحيّة ربّ وللأرض ربّ والربّ الذي
في السماء أكبرهم إلا أنه يجتمع مع هؤلاء
باتفاق ويرضى كل واحد منهم ما يعمل
شريكة... تعالى الله عما يقول الظالمون
علواً كبيراً... وقال وراينا منهم طائفة تعبد
الحيّات وطائفة تعبد السمك وطائفة تعبد
الكراكي فعرفوني أنهم كانوا يحاربون قوماً
من أعدائهم فهزموهم وإن الكراكي صاحت
وراهم فانهزموا بعد ما هزموا فعبدوا الكراكي
لذلك وقالوا هذا ربنا لأنها هزمت أعدائنا
فعبدوها لذلك هذا ما حكاه عن هؤلاء

¹ A baskiok tisztatlanságáról Szellam tolmács is tudósít Ibn Khordadbehnél. DE GOEJE kiadása, 263. VÁMBÉRY: Das Türkenvolk. 1885. 500. l.

² A priapus-kultusz a legkülönbözőbb népeknél megvolt s megvan mai nap is feleszámu vad törzseknél. Az amulettek hordása pedig nem hiányzott a régi magyaroknál sem, mint a régi magyar sírok leleteiből meglát-

ható; így a többi közt medvebocs-fogak találtak egy gyermekcsontváz nyakán, melyet TÉGLÁS GÁBOR jeles régészünk az 1894-ik év novemberében ásatott ki három más csontvázal együtt a dévai szőlőkertek egyikében (Hunyadmegyében). Az egyik csontváz szájában Sz. László pénzére találtak.

³ A szöveg tulajdonkép tizenhárom isteni lényt említ.

másik cselekedetét (mindenkor) helyesli s helyben hagyja. Oh gyalázatos Istentelenség, mely távol legyen tőlünk! Olyanokat is láttunk a basgurdok közt, a kik a kigyókat vagy a halakat isten gyanánt imádták. Megint mások közülök a darvakhoz fohászkodnak s ezek azt adják okául ezen babonás hitőknek, hogy egyszer az ellenségtől megfutamítva, darvakat hallottak kelepelni magok mögött, mire megfordulva (nekibátorodtak) s az ellenséget megszalasztották. Ez az, mit *Ibn-Fadhlán* erről a népről beszél.¹

¹ L. «Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Pétersbourg». Tome VIII. (St. Pétersbourg, 1822), a 621-ik laptól a 628-ik lapig.

A *Volga-bolgárokról* s azok kitéréséről az iszlámra *Ibn-Fadhlán* nagybecsű tudósításában a következőket olvassuk:

«Bulgar, a szlávok¹ fővárosa, messze északon fekszik. A hideg ott igen nagy, a földet nyáron alig takarja kevesebb hó, mint télen és csak imitt-amott látszik egy kevés száraz terület.² A bolgárok házaikat csakis fából építik, még pedig úgy, hogy a boronákat jól egymásba illesztik s azokat egymáshoz szintén erős faszegekkel erősítik meg. Gyümölcsök s más jobbféle termények e tartomány talaján nem teremnek. Bulgarból Itil-be, Kazarország fővárosába, az ember, ha a puszták útját választja, körülbelül egy hónap alatt érkezik meg. Ha az Itil folyón

بلغار بالضم والغين معجمة مدينة الصقلية ضاربة في الشمال شديدة البرد لا يكاد الثلج يقلع عن أرضهم صيفا ولا شتاءً وقلما يرى أهلها أرضاً ناشفة وبنائهم بالخشب وحدة وهو أن يركبوا عوداً فوق عود ويسمروها باوتاد من خشب أيضاً محكمة والفواكه والخيرات بارضهم لا تنجب² وبين اتل³ مدينة الخزر وبلغار على طريق المفاز نكو سري شهر ويصعد إليها في نهر اتل نكو شهرين وفي الحدود نكو عشرين يوماً ومن بلغار إلى أول حد الروم نكو عشر مراحل ومنها إلى كويابة مدينة الروس نكو عشرين يوماً ومن بلغار إلى بشخرد خمس وعشرون

¹ JAKUT s IBN-FADHLÁN is a bolgárokat, szlávoknak tartják.

² E tudósítást JAKUT, mint azt FRÄHN megjegyzi, valószínűleg ABU-HAMID ANDALUSZI «Adsaib el-makhlukát» cz. művéből vette.

A magyar honfoglalás kútfoi.

¹ A pétervári cs. Akadémia kéziratában:

لا يكاد يقلع الثلج عن

² FRÄHN megjegyzi, hogy az illető igealak *تنبت* is lehetne.

³ A sz.-pétervári kéziratban *اتل*..

felhajózik, körülbelül két havi időre van szüksége, ha pedig lefelé hajózik, útját megteheti husz nap alatt. Bulgartól Rûm (a byzánti birodalom)¹ határáig körülbelül tiz állomás van; *Küjabe*-ig (Kiev), az oroszok fővárosáig, husz napi járóföld körül, s *Baskard*-ig (a baskirok tartományaig) huszonöt.² Bolgárország királya alattvalóival együtt Muktedir-billah uralkodása alatt³ a mohammedán vallásra tért át, s követet küldtek Baghadba, a ki ezt a khalifának tudtára adná s tőle egy valakit kikérne, ki (az ujonnan kitérteket) az imádságokra és törvényekre tanítaná. Hogy mi volt az, a mi őket az iszlám elfogadására birta, nem tudtam kinyomozni. Egy kis munkácskát olvastam, melynek szerzője *Ahmed ben Fadhlân ben el-Abbász ben Aszad ben Hammad* pártfogoltja Muhammed ben Szuleimân-nak, a ki mint *Muktedir* követe ment a szlávok királyához, s a ki e

مرحلة وكان ملك بلغار واهلها قد اسلموا في ايام المقتدر بالله وارسلوا الى بغداد رسولا يعرفون المقتدر ذلك ويسألونه انفاذ من يعلمهم الصلوات والشرائع لكن لم اتف على السبب في اسلامهم قرأت رسالة عملها احمد بن فضلان بن العباس بن اسد بن حماد مولى محمد بن سليمان رسول المقتدر الى ملك الصقالبة ذكر فيها ما شاهده منذ انفصل من بغداد الى ان عاد اليها¹ قال لما وصل كتاب المس بن شلكي بلطوار ملك الصقالبة الى امير المؤمنين المقتدر بالله يساله فيها ان يرسل اليه من يفقه في الدين ويعرفه شرائع الاسلام ويبني له مسجدا وينصب له منبرا ليقيم عليه الدعوة في جميع بلده واقطار مملكته ويساله بناء حصن يتكصن به من الملوك المخالفين له اجيب الى ذلك وكان السفير له نذير الكرمي فبدأت انا بقراءة الكتاب عليه وتسليم ما اهدى اليه الاشراف على الفقهاء والمعلمين وكان الرسول من جهة السلطان سوسن الرسي مولى نضير الكرمي قال فرحلنا من مدينة السلام لاحدى عشرة ليلة خلت من صفر سنة تسع وثلاثمائة ثم ذكر ما اتفق له في الطريق الى خوارزم ثم منها الى بلاد الصقالبة ما يطول شرحه

¹ FRÄHN, nézetem szerint helyesen, úgy gyanítja, hogy *er-rûm* hibásan áll *er-rûsz* (az orosz) helyett (Isztakhrnál is *er-rûm* áll).

² Ezt az itinerariumot *Jakut* vagy *Isztakhr* vagy *Ibn-Haukal* munkájából írta ki, mint a hogy azt FRÄHN fordításának illető jegyzetében mondja.

³ Az Abbaszidák uralkodó házából való tizenharmadik khalifa, uralkodott, mint már említők, Kr. u. 908-tól 932-ig.

¹ Mindezeket JAKUT maga mondja nagy geogr. szótárában, illetéknépen bevezetve IBN-FADHLÂN tudósítását.

követségi jelentésében mindazt megírta, mit Baghadból való elutazása óta hazaérkeztéig tapasztalt. (E jelentésből merittem a következő tudósítást a bolgárok felől):¹

A szlávok királya, *Blatavar*² *Almus*³ *Silki* fia (talán *Vaszilko*) egy levelet intézett a hívők emír-jéhez, melyben őt arra kérte, hogy hozzá néhány (alkalmas) egyént küldene, kik őket a vallás dolgaiban oktatnák, az iszlám törvényeivel megismertetnék, számára mecsetet építenének, s abban szószéket (*minber*) állítanának, a melyről országa népét annak minden tartományából Isten (buzgó) imádságára felhívja. Ügyes építőmestereket is kért magához küldetni, a kik neki egy várat építsenek, melyben az ellenséges fejedelmek támadásaitól bizton legyen. Mindez megadott neki. Követe (a baghdadi udvarhoz) Nodzeir el-Hazmi volt. Én azon kezdettem, hogy neki a levelet felolvastam és az ajándékokat, melyeket országának nagyjai küldöttek, a törvénytudóknak és tanítóknak átnyuj-

ثم قال فلما كنا من ملك الصقالبة وهو الذي قصدنا له على سيرة يوم وليلة وجه لاستقبالنا الملوك الاربعة الذين تحت يده واخوته واولاده فاستقبلونا ومعهم الخبز واللحم والجاورس وصاروا معنا فلما صرنا منه على فرسخين تلقانا هو بنفسه فلما رأنا نزل فخر ساجدا لله شاكرا وكان في كمه دراهم فنثرها علينا ونصب لنا قبابا فنزلناها وكان وصولنا اليه يوم الاحد لاثنتي عشرة ليلة خلت من محرم سنة عشر وثلاثمائة وكان المسافة من الجرجانية وهي مدينة خوارزم سبعين يوما فاقمنا الى يوم الاربعة في القباب التي ضربت لنا حتى اجتمع ملوك ارضه وخواصه ليسمعوا قراءة الكتاب فلما كان يوم الخميس نشرنا المطرزين الذين كانا معنا واسرجنا الدابة بالسرج الموجه والبسناه السواد وعميناه واخرجت كتاب الخليفة وقراه وهو قائم على قدمه ثم قرا كتاب الوزير حامد بن العباس وهو قائم ايضا وكان بديننا ونثر اصحابه علينا الدراهم واخرجنا الهدايا وعرضناها عليه ثم خلعنا على امراته وكانت جالسة الى جانبه وهذه سنتهم وادابهم ثم وجه الينا فحضرنا قبته وعنده الملوك عن يمينه وامرنا ان نجلس عن يساره واولاده جلوس بين يديه وهو وحده على سرير مغشى بالديباج الرومي فدعى بالمائدة فقدمت اليه وعليها لحم مشوى فابتدا

¹ Itt végződik JAKUT bevezetése.

² A szláv *Vlatavaz* helyett; a bolgár nyelv ugyanis a nyugati török nyelvek azon osztályához tartozik, melyek a sziszegők helyett *r*-et ejtettek.

³ L. a m. *Almos* személynevet.

tottam.¹ A szultân² követe *Szauszzen er-Reszszi* volt, pártfogoltja *Nodzeir el-Hazmi*-nak. Ezek után a (hidsra) 309-dik³ esztendeje szafar hónapjának 11-dik napján az üdv városából (Baghdadból) útnak indultunk.»

Szerző elmondja, hogy Kharizm (Khiva) tartományában s onnan tovább utazva egész a szlávok országáig mi minden történt vele s aztán így folytatja:

«Huszonnégy órai távolságra voltunk a szlávok királyától, a kinek színe elé járult küldöttségünk, a mikor a négy fejedelmet⁴, a kik neki alattvalói voltak, fiutestvéreivel s gyermekeivel együtt üdvözlétünkre előnkbe küldte. Ezek (szívesen) fogadtak s miután minket kenyérrel, hússal és kölessel megvendégeltek, hozzánk csatlakoztak. A mikor a királytól már csak két paraszángára voltunk, a király maga jött elénkbe s a mikor meglátott minket, (lováról)

¹ Igen homályos szöveg, melyhez sok kétség fér.

² Azóta, hogy a khalifák udvarában a törökök kiváló befolyásra tettek szert, a khalifa után következő első méltóságot *szultân*-nak nevezték, de a szultân címet magára a khalifára is vonatkoztatták.

³ Tehát a Kr. u. való 921-dik év június 21-dikén.

⁴ A négy fejedelem (*ملوك*) nézetem szerint négy bolgár törzs főnökei voltak.

الملك واخذ سكيناً وقطع لقمة فاكلها وثانية وثالثة ثم قطع قطعة فدفعها الى سوسن الرسول فلما تناولها جاءتة مائدة صغيرة فجعلت بين يديه وكذلك رسمهم لا يمد احد يده الى اكل حتى يناوله الملك فاذا تناولها جاءتة مائدة ثم قطع قطعة وتناولها الملك الذي عن يمينه فجاءته مائدة ثم ناول الملك الثاني فجاءته مائدة وكذلك حتى قدم الى كل واحد من الذين بين يديه مائدة واكل كل واحد منا من مائدته لا يشرك فيها احد ولا يتناول من مائدة غيره شيئاً فاذا فرغ من الاكل حمل كل واحد منا ما بقي على مائدته الى منزله فلما فرغنا دعا بشارب العسل وهم يسمونه السججو فشرب وشربنا وقد كان يخطب له قبل قدومنا اللهم واصليح الملك بلطوار ملك بلغار فقلت له ان الله هو الملك ولا يجوز ان يخاطب بهذا احد سبياً على المنابر وهذا مولانا امير المؤمنين قد وصى لنفسه ان يقال على المنابر في الشرق والغرب اللهم واصليح عبدك وخليفتك جعفر الامام المقتدر بالله امير المؤمنين فقال كيف يجوز ان يقال قلت يذكر اسمك واسم ابيك فقال ان ابي كان كافراً وانا ايضا ما احب ان يذكر اسمي اذا كان الذي سماني به كافراً ولكن ما اسم مولاي امير المؤمنين قلت جعفر قال فيجوز ان اتسمى باسمه فقلت نعم فقال قد جعلت اسمي جعفرًا

leszállott, s Istent imádni s neki köszönetet rebegni, földre borúlt. Miután reánk ruhája ujjából ezüst pénzt szórt, számunkra sátrakat emeltetett, a melyekben mi megtelepedtünk. Egy vasárnap volt, a (hidsra) 310-dik esztendeje muharrem havának tizenkettedikén,¹ a mikor a királyhoz értünk. *Urgends*-ből,² mely Khârizm fővárosa, hetven nap alatt utaztunk ide. A számunkra emelt sátrakban egész szerdáig maradtunk, mialatt országának fejedelmei³ s főurai összegyűlekeztek, hogy a khalifa levelének (ünnepélyes) felolvasását meghallgassák. Végül csötörtök a velünk hozott két himzett szőnyeget kiterjesztettük, a lóra az (ajándéku) küldött nyeret ráadtuk, őt (a királyt) egy fekete díszruhába öltöztettük s fejét (egy hasonló színű) turbánnal fedtük be.⁴ A midőn a khalifa íratát elővettem, azt a király nem csekély testessége daczára állva olvasta fel s ugyanigy tett Hamid ben el-Abbasz vezír levelével, mire kör-

¹ Kr. u. 922 május 11-dikén.

² *Dsordsánia* (الجرجانية) a. m. *Urgends* a későbbi khivai khanatusban.

³ T. i. a törzsfőnökök (ملوك ارضه).

⁴ FRÄHN az ezen helynek megfelelő jegyzetében megjegyzi, hogy a díszruha s turbán azért volt fekete, mert az Abbaszida uralkodóház s párthiveik színe a fekete volt, a miért a byzanci írók által *οὐ μαυρόχροτοι*-eknek neveztettek.

واسم ابى عبد الله وتقدم الى الخاطب بذلك فكان يخطب اللهم واصلىح عبدك جعفر بن عبد الله امير بلغار مولى امير المومنين قال ورأيت فى بلده من العجائب ما لا احصيه كثيره من ذلك ان اول ليلة بتناها فى بلده رأيت قبل مغيب الشمس بساعة افق السماء وقد احمر احمرارا شديدا وسمعت فى الجو اصوات عالية وهمهمة فرفعت راسى فاذا غيم احمر مثل النار قريب منى فاذا تلك الهمهمة والاصوات منه واذا فيه امثال الناس والدواب واذا فى ايدي الاشباح التى فيه قسى ورماح وسيوف اتبينها واتخيلها واذا قطعة اخرى مثلها ارى فيها رجالا ايضا وسلاحا ودوابا فاقبلت هذه القطعة على هذه كما تحمل الكتيبة على الكتيبة ففرعنا من هذه واقبلنا الى التضرع والدعاء واهل البلد يضحكون منا ويتعجبون من فعلنا قال و كنا ننظر الى القطعة تحمل الى القطعة فيختلطان جميعا ساعة ثم يتفرقان فما زال الامر كذلك الى قطعة من الليل ثم غابتا فسالنا الملك عن ذلك فرعم ان اجداده كانوا يقولون هولاء من مومنى الجن وكفارهم يقتتلون كل عشية وانهم ما عدمو هذا منذ كانوا كل ليلة قال ودخلت انا وخياط كان للملك من اهل بغداد قبتى لنتحدث فتحدثنا بمقدار ما يقر الانسان نصف ساعة ونحن ننتظر اذان العشاء واذا بالاذان فخرجنا من القبة وقد طلع

nyezete ezüstpénzeket szórt reánk. Mi pedig a többi ajándékot is elővettük s neki azokat is átadtuk. Feleségére, ki az ottani szokás szerint mellette ült, egy diszruhát adtunk fel (خلعة). Aztán behivott sátrába, a hol egy görög aranyszövettel beborított trónon (السرجير) ült, jobbján a (bolgár nép) törzsfőnekei (الملوك) s előtte gyermekei ültek, mi tőle balkézre foglaltunk helyet. Parancsára egy asztalt tettek elébe, melyen sült volt, ebből egy darabkát levágott s megette, aztán még egy darabot s egy harmadik darabot is levágott s ezeket is megette. A negyedik darabot azonban Szauszzen követnek nyújtotta, a ki elébe azonnal egy kis asztalt helyeztek. Az ottani szokás ezt így hozza magával; senki se nyúl az ételhez, míg a király neki abból nem nyújt; a mint valamit kapott, legott külön asztalt is hoznak neki. A király (a sültből) egy újabb darabot vágott le s azt azon törzsfejedelemnek nyújtotta, ki jobbján ült s a kinek tüstént asztalt hoztak, aztán az amellet ült fejedelemnek adott ételt s annak is asztalt hoztak. S ez így ment tovább, míg a jelen volt vendégek valamennyien asztalhoz jutottak. Mindenki külön asztalnál étkezett, a melynél társa nem volt. A befejezett lakoma után mindenki közü-

الفجر فقلت للمودن اى شيء اذنت قال الفجر قلت فعشاء الاخرة قال نصليها مع المغرب قلت فالليل قال كما ترى وقد كان اقصر من هذا وقد اخذ فى الطول الآن وذكر انه منذ شهر ما نام الليل خوفا من ان يفوته صلوة الصبح وذلك ان الانسان يجعل القدر على النار وقت المغرب ثم يصلى الغداة وما آن لها ان ينضج قال ورايت النهار عندهم طويلا جدا واذا انه يطول عندهم مدة السنة ويقصر الليل ثم يطول الليل ويقصر النهار فلما كانت الليلة الثانية جلست فلم ار فيها من الكواكب الا عددا يسيرا ظننت انها فوق الخمسة عشر كوكبا متفرقا واذا شفق الاحمر الذى قبل المغرب لا يغيب بتة واذا الليل قليل الظلمة يعرف الرجل الرجل فية اكثر من غلوة سهم قال والقمر انما يطلع فى ارجاء السماء ساعة ثم يطلع الفجر فيغيب القمر قال وحدثنى الملك ان وراء بلده ثلاثة اشهر قوم يقال لهم ويسو الليل عندهم اقل من ساعة قال ورأيت البلد عند طلوع الشمس تكسر كل شيء فيه من الارض والجبال وكل شيء ينظر الانسان اليه يطلع الشمس كانها غمامة للبرى فلا تزال الكبرة كذلك حتى تتكبد كسماء وعرفنى اهل البلد انه اذا كان الشتاء عاد الليل بطول النهار وعاد النهار فى قصر الليل حتى ان الرجل منا ليخرج الى نهر يقال له اقل بيننا وبينه اقل من مسافة

lünk az ételmaradványokat magához vitte lakására. Mielőtt azonban felkeltünk volna, a király méhserrel vendégelt meg, a melyet ott *esz-szidsunak* neveznek. Megérkezésünk előtt a nyilvános ima így hangzott: *Isten adj sikert a királynak, a vlatavarnak, Bolgárország királyának!* Én őt arra figyelmeztettem, hogy egyedül Isten a király és hogy nem illik, hogy valaki, kiváltképen a szószéken, így neveztesse. Maga a hívők emíreje, védnököd, megrendelte, hogy a kelet és nyugat szószékein érette illetéknép imádkozzanak: *Isten áldja meg szolgáját, Khalifáját, Dsafari-t, Imám Muktedir Billäh-ot, a hívők emírjét!* Kérdésére, hogy hát miképen tegyen, arra oktattam, hogy (az áldó imában) saját maga s atyja nevei emlittessenek. Erre azt válaszolta, hogy atyja pogány volt s ő maga is az volt s nem óhajtja, hogy egy név, mely neki pogány korában adatott, ezentul is kiejtessék. Mi védnököm, a hívők emírjének neve? *Dsafari* felelém, s miután aziránt felvilágosítottam, hogy e nevet (régí neve helyett) felveheti, kinyilatkoztatta, hogy magát ezentul *Dsafari*-nak, atyját pedig *Abdullah*-nak fogja neveztetni s az egyházi szónoknak megrendelte, hogy magát inntova ehhez tartsa s ettől fogva a nyilvános közbenjáró

فرسخ وقت الفجر فلا يبلغه الى العتمة الى وقت طلوع الكواكب كلها حتى تطبق السماء ورأيتهم يتبركون بعواء الكلب جدا ويقولون في سنة خصب وبركة وسلامة ورأيت الحيات عندهم كثيرة حتى ان الغصن من الشجر ليلتف عليها عشرة منها واكثر ولا يقتلونهم ولا تؤذيهم ولهم تفاح اخضر شديد الحموضة جدا يأكله الجوارى فتسمن وليس في بلدهم اكثر من شجر البندق ورأيت منه غياضا يكون اربعين فرسخا وقال رأيت لهم شجرا لا ادري ما هو مفرط الطول وساقه اجرد من الورق وروسة كروس النخل له خوص رقائق الا انه مجتمع يعبدون الى موضع من ساق هذه الشجرة يعرفونه فيشقبونه ويجعلون نكتته اناء يجرى اليه من ذلك الثقب ماء اطيب من العسل ان اكثر الانسان منه اسكره كما تسكر الخمر واكثر اكلهم الجاورس ولحم الخيل على ان الكنطة والشعير كثير في بلادهم وكلهم زرع شيئا اخذه لنفسه ليس للملك فيه حق غير انهم يؤدون اليه من كل بيت جلد ثور واذا امر سرية على بعض البلدان بالغارة كان له معهم حصّة وليس عندهم شيء من الادهان غير دهن السمك فانهم يقيمونه مقام الزيت والشيرج فهم كانوا لذلك رفوض وكلهم يلبس القلائس واذا ركب الملك ركب وحده بغير غلام ولا احد معه فاذا اجتاز في السوق لم يبق احد الا قام واخذ

imádság így hangzott: *Isten áldd meg a te szolgádat Dsafir-t, Abdullah fiát, Bolgárország fejedelmét¹ s a hívők emír-jének pártfogoltját!*

Ezen király országában annyi csodás dolgot láttam, hogy azokat sokaságuk miatt fel sem tudom számítani. Így mindjárt az első éjjel, melyet ott töltöttünk, azt láttam, hogy a láthatár² kevéssel a nap lementé előtt igen nagyon megveresedett, s a levegőég magasságából hallatszó hangokat és egy tompa zúgást hallottam. Szememet ég felé emelém s ihol közelben egy tűzveres felhő lebegett felettem, innen jöttek a hangok s a tompa zúgás s ebben mintegy látni véltem férfiakhoz és állatokhoz hasonló alakok (folytonos) mozgását³, s a férfiak kezében mintha nyilak, láncok s kardok villogtak volna. Így láttam, vagyis inkább így véltem látni. Ekkor egy másik ehhez hasonló felleg jelent meg, ebben is lovon ülő fegyveres férfiakat pillantottam meg; ez a felleg nekirontott a másiknak, mint a mikor egy lovascsapat a másikra ront. Ezek láttára annyira megfélemlítettünk, hogy (legott) oltalomért a Mindenhatóhoz esedeztünk. Az ottaniak magunkviselete fe-

قلنسوته عن رأسه فجعلها تحت ابطه فاذا جاؤهم ردوا قلانسهم فوق رؤسهم وكذلك كل من يدخل على الملك من صغير وكبير حتى اولاده واخوته ساعة يقع نظرهم عليه ياخذون قلانسهم فيجعلونها تحت اباطتهم ثم يمشون اليه برؤسهم ويجلسون ثم يقومون حتى يامرهم بالجلوس وكل من جلس بين يديه فانما يجلس باركا ولا يخرج قلنسوته ولا يظهرها حتى يخرج من بين يديه فيلبسها عند ذلك والصواعق في بلادهم كثيرة جدا واذا وقعت الصاعقة في دار احدهم لم يقربوه ويتركوه حتى يتلفه الزمان ويقولون هذا موضع مغضوب عليه واذا رأوا رجلا له حركة معرفة بالاشياء قالوا هذا حقه ان يعبد بنا فاخذوه وجعلوا في عنقه حبالا وعلقوا من شجرة حتى يتقلع واذا كانوا يسرون في الطريق واراد احدهم البول فبال وعليه سلاحه انتهبوه واخذوا سلاحه وجميع ما معه ومن حط من عنده سلاحه وجعلها ناحية لم يتعرضوا له وهذه سنتهم وينزل الرجال والنساء النهر فيغتسلون جميعا عراة لا يستتر بعضهم من بعض ولا يزنون بوجه ولا شيب ومن زنا منهم كأننا من كان ضربوا له اربع شكل وشدوا يديه ورجليه اليها قطعوا¹ بالفاس من رقبته الى فخذه وكذلك يفعلون بالمرأة ثم يعلق كل

¹ Emir (امير).

² افق السماء.

³ واذا فيه امثال الناس والدواب

¹ Hibásan فقطعوا h.

lett igen nagyon csodálkoztak s hangos kaczajt ütöttek. Mi ezenközben láttuk, mint ront az egyik felleg a másikra s azzal darab időre mint elegyedik össze, majd megint elvál tőle s mindez egész az éjjel bekövetkeztéig így tartott, a mikor aztán láthatatlanokká lettek. A midőn a királyt e tünemény felől megkérdeztük, azt válaszolta, hogy ősei azon hitben éltek, hogy a látott alakok

az ördög imádói s a régi idők hitetlenei, a kik ősrégi időktől fogva minden este egymással harczban vannak.¹ A király szabójával, ki Bagdadban született, sátramba léptem, hogy vele egyről-másról beszélgessek. Egy félóraig beszélgettünk s e közt vártuk az éjjeli imára való felhívást, a mig egyszer csak a *muedzdzin* szavát meghallottuk. A sátorból gyorsan kiléptünk s az (égbolton) a reggeli szürkületet megpillantva, a *muedzdzintól* megkérdeztem, hogy minő imádságra hívott. A reggeli imára, volt válasza. De hát mi lesz az éjjeli imával? kérdém, ezt az esteli imával együtt imádkozzuk, válaszolá. De hát az éjszakával mi lesz? mondám. A mint látod, mondá, s még ennél is rövidebb éjjeleink voltak, most az éjjelek kezdenek már hosszabbodni.² Elpanaszolta, hogy egy hónap óta éjjente még szemét se hűnyhatta be félelemből, nehogy a reggeli imát elaludja. Valósággal, ha az ember abban a tartományban az esteli ima idejekor egy (húsos) fazakot tüzre tesz, a (hús) még meg sem is főtt s már is a reggeli imádságot mondják.³ Magam tapasztalásából is tudom, hogy ott mily rendkívül hosszúak a napok. Az év egyik szakaszában a napok hosszúak s az éjjelek rövidek, a mi után az ellenkező eset fordul elő. A megérkezésünk után való második éjszakán az égbolton csak itt-ott néhány csillagot láttam,

قطعة منه ومنها على شجر ولقد اجتهدت
ان تستتر النساء من الرجال في السباحة
فما استوى لى ذلك ويقتلون السارق كما
يقتلون الزانى ولهم اخبار اقتصرنا على
هذا تم¹

¹ Lásd FRÄHN idézett felolvasását: «Die ältesten arabischen Nachrichten über die Wolga-Bulgharen», s a külön lenyomat 553—564. ll.

¹ FRÄHN e tüneményt egy kiválóan intensív északi fénynek tartja.

² A török *fetva*-gyűjtemények, mint Frähn megjegyzi, a bolgárokat névszerint nevezik meg, mint olyanokat, kiknél az imádság kanoni sorrendjétől, tekintettel északi éghajlatukra, némileg eltérnek.

³ Hasonlót ír ezen földrész rövid éjjeleiről *Masz'údi*, mint a hogy azt Frähn megjegyzi.

alig lehettek nagyobb számmal tizenötnél, ezek is szétszórva. Az alkonypir, amely a nap lementé előtt láthatóvá lesz, nem enyészik el s az éj oly kevésbé sötét, hogy egy nyíllövésnyire megismeri az egyik ember a másikat. A hold alig jött fel az égen, már ismét eltűnik a hajnalpír megjelenésekor. A király (erről való beszélgetésünk közt) felhozta nekem, hogy országa mögött három hónapi távolságra a *viszu* népe¹ lakik, a kiknél az éjjel még egy óránál is rövidebb. Ebben az országban (Bolgárországban) naplementekor a völgyeket és hegyeket, bármerre is nézzon az ember, vereseknek látja. A felkelő nap olyan-nak tűnik fel, mint egy nagy felhő, s ez a veresség nem múlik el előbb, mint a mikor a nap a délpontot elérte. Az ottani lakosok arról értesítettek, hogy télen az éjek a nyári napok hosszával, s a napok a nyári éjek rövidségével bírnak, elannyira, hogyha egy valaki közülök, a mint mondák, reggeli szürkületkor az *Itil* folyam partjára indul, a mely tőlök még egy paraszanga távolságra sincs, este lesz s a csillagok már mind feljöttek és az égbolt velük megtelik, a mikor oda ér.² Az ebvontásban ez a nép egy szerencsés előjelt lát s ebből egy termékeny esztendőre, áldásra s jóllétre következtet. Kigyót nagy mennyiségben lát az ember nálok, néha tiz s ennél is több tekeredik egy faág körül. Nem ölik meg³ és senkinek sincsenek ártalmára. Az ott termő almák zöldek és igen savanyuak; a leányok eszik s meghiznak tőlük. A mi legtöbb terem ebben az országban, az a mogyoróbokrok; ezekből ott egész erdőket láttam, melyek negyven paraszangára terjedtek. Egy előttem ismeretlen, szokatlan nagyságu fát is láttam (a bolgár földön), törzse lombtalan és sudara pálmászerű, levelei finomak s egymással összefüződnek. Ezt a fát a törzs egy bizonyos helyén megfűrják és abból kicsorgó folyadékot egy edénybe felfogják, a mely édességében még a mézet is felülmúlja. Ez az ital ép úgy részegít, mint a bor, ha az ember mértéktelenül iszik belőle.⁴ Legfőbb

¹ Ezeket az orosz krónika *Бечь, Бечь* név alatt említi.

² *Isztakhri, Ibn el-Vardi, Ibn-Batuta* s más arab geographusoknál ehhez hasonló feljegyzések találhatók.

³ A baskirok is — mint feljebb láttuk — a kigyókat tiszteletben tartották. Ép így volt ez a kalmüköknél is.

⁴ FRÄHN szerint a nyírfa, *betula alba* (pendula), a melynek arab neve خدنج, perzsául خدنگ. Ezen fának egy másik, talán szintén arab eredetű elnevezése szárbán (صاربان).

élelmök kölesből és lóhúsból áll, noha árpa és buzaföldjeik is vannak.¹ Mindenki terményeivel szabadon rendelkezik s a király ezekből mit sem követelhet. A királynak csakis minden ház (vagy sátor) után egy-egy marhabőrt adnak, s ha rendeletéből háboruba mennek, a zsákmányból megkapja részét. Más olajuk nincs, mint halzsir, ezt ép úgy használják, mint mások az olivavagy szeszamolajat. A bolgárok süveget viselnek. Ha a király kilovagol, nincs kísérlője. Ha a vásárpiaczon áthalad, mindazok, kik ott vannak, felállanak, süveget emelnek s azt hónok alá teszik s csak akkor teszik ismét fel, mikor már elhaladott. Hasonlóképen tesznek mindazok, kik a király színe elé járulnak, előkelők valamint csekély állásuak, sőt saját fiai és testvérei is, a kik valamenynyien, a mint őt megpillantják, süvegeiket fejökről lekapják s azt hónok alá teszik s ezután fejökkel feléje bólintanak, s mindaddig állnak, míg ülással meg nem kínálja. A ki előtte leül, térdre ereszkedik. Süveget előbb fel nem teszi, míg a király szeme előtt van, csak aztán fedi be magát vele.² Gyakran vannak ott égi háboruk. Ha a villám egy házba beütött, attól mindenki távol tartja magát s úgy hagyják, a míg magától teljesen romba nem dől. Azt hiszik, hogy egy ilyen házat Isten haragja terheli.³ Ha valakiről azt tapasztalják, hogy különös értelmi tehetséggel felruházott, úgy arról azt mondják, hogy méltó arra, hogy urunk Istenünknek szolgálja legyen s az ilyent aztán megragadják, nyaka körül egy kötelet kötnek s egy fára akasztják fel, a hol ott hagyják, míg holtteste szét nem válik. Ha uton vannak, s valaki közülök félrevonul, s míg dolgát végzi, fegyvereit magán tartja, úgy azokat elveszik tőle s mindent, a mit nála találnak. A ki azonban ilyenkor fegyvereit magától távolabb helyezi el, annak baja nem történik. Ilyen szokás van náluk.⁴ Fördözés végett férfiak és nők közösen mennek be a vízbe mezitelenül, anélkül, hogy magokat bármivel is eltakarnák. Paráznság náluk semmi szín alatt elő nem fordul. Ha valaki ez ellen vétett, bármi

¹ *Abulfeda* a bolgár termények közt a retket is említi, a mely ha megéri, fekete színt kap: ويستوى بها الفجل ويكون اسود في غاية الكبر L. Geogr. Tab. XXVIII.

² Ezt a tudósítást *Kazvini*-nál is olvassuk.

³ A villámot nyelvünk is «Isten nyilá»-nak nevezi. A héber יָרֵב szó «nyíl» értelmében Habakuk k. III. r. ben szintén «villám»-ot jelent.

⁴ E szokást *Kazvini* is említi.

állása is legyen, kézzel-lábbal négy czölöphez kötik, a melyeket a földbe vernek s aztán egy szekerczével kettéhasítják nyakán elkezdve ágyékaig. Épen így tesznek a vétkes nővel is. Aztán mindkettő tetemeit egy fára kötik fel. Minden igyekezettel azon voltam, hogy a nőket reávegyem, hogy förödéskor magokat befödjek, de ebben czélt nem értem. Egy tolvajjal épen úgy bánnak, mint a paráznákkal. Még sok minden volna erről a népről elmondani való, de én az elmondottakra szorítkozom. Vége.»¹

¹ Ez utóbbi szavak valószínűleg nem *Ibn-Fadhlán*, hanem *Jakut* szavai.

Ezek után hadd következzen — Frähn kiadása szerint — Ibn Fadhlán szövege a kazarookról.

«(Ezeket) mondja Ahmed, Fadhlán fa, El-Muktedir követe, kit a szlávokhoz küldött, (követségi) jelentésében: ezen jelentésben elmondja, a miket e tartományokban tapasztalt s azon kezdi, hogy *kazar* egy ég-alj neve, melynek fővárosát *Itil*-nek hívják s *Itil* (egyszersmind) a folyó neve is, mely az oroszok és bolgárok tartományából Kazarországba folyik s (mint láttuk) a város neve (is). *Kazar* az ország neve s nem város vagy hegy neve. Két részből áll (ez a város),¹ az egyik a folyó nyugati partján, s ez a nagyobbik, a másik a keleti parton; a király a nyugati várost lakja s kazar nyelven *jelek*

¹ Az eredeti szöveg e helyen igen valószínűleg változtatást szenvedett s a város két részének felemlítése nem *ولا جبل*, hanem *واتل مدينة* *«Itil város»-a* után következett.

قال احمد بن فضلان رسول المقتدر الى الصقالبة في رسالة له ذكر فيها ما شاهده بتلك البلاد فقال الخزر امم اقليم قصبته تسمى اتل واتل اسم النهر يجري الى الخزر من الروس وبلغار واتل مدينة والخزر اسم المملكة لا امم مدينة ولا جبل قطعتان على غربي هذا النهر المسمى اتل وهي اكبرها وقطعة على شرقيه والملك يسكن الغربي منها ويسمى الملك بلسانهم ملك ويسمى ايضا باك وهذه القطعة الغربية مقدارها في الطول فرسخ ويحيط بها سور الا انه مقترش البناء وابنيتهم خراعات لبون الا شيء يسير بنى من طين ولهم اسواق وحمامات وفيها خلق كثير من المسلمين يقال انهم يزيدون على عشرة الاف مسلم ولهم ثلاثين مسجدا وقصر الملك بعيد من شط النهر وقصره من اجر وليس لاحد بناء من اجر غيه ولا يمكن الملك ان

(يلك)-nek¹ nevezetik s ugyanőt *bak*-nak² is czimezik. A nyugati város hosszában egy paraszangára terjed s kőfalak veszik körül, e rész nagyon terjedelmesen épült s épületjei nemezzel fedett fabódék,³ s csak igen kevés ház készül agyagból; a (város lakóinak) vásárhelyei és fürdői is vannak. Ebben a városban igen sok moszlim lakik, a kiknek száma tízezen felül megy, ezeknek harmincz mecsetjük van. A királyi kastély a folyóparttól távol fekszik, az épület téglából épült s a királyon kívül másnak nincsen téglából épült háza s a király meg se is engedi, hogy más is téglából építsen. Az (említett) falnak négy kapuja van, (ezek közül) az egyik a folyó partján; a másik a városon kívül a pusztá felől. A király zsidó valláson van s azt mondják,

يبني بالاجر غيره ولهذا السور اربعة ابواب احدها يلي النهر واخرها يلي الصكراء وعلى ظهر هذه المدينة وملكهم يهودى يقال ان له من الكاشية اربعة الاف رجل والخز مسلمون ونصارى وفيهم عبدة الاوثان واقل الفرق هناك اليهود على ان الملك منهم واكثرهم مسلمون والنصارى الا ان الملك وخاصته يهود والغالب على اخلاقهم اخلاق اهل الاوثان يسجد بعضهم لبعض عند التعظيم واحكام مصرهم على رسوم مخالفة للمسلمين واليهود والنصارى وجريدة جيش الملك اثنا عشر الف رجل فاذا مات منهم رجل اقيم غيره مقامه فلا ينقص هذه العدة ابداً وليس لهم جراية دارة¹ الا شئ يسير يصل اليهم فى المدة البعيدة اذا كان لهم حرب او حربهم امر غظيم يجتمعون له واما ابواب اموال صلاة² الخز فمن الارصاد وعشور التجارات على رسوم لهم من كل طريق وبكر ونهر وظائف على اهل الحال³ والنواحي من كل صنف مما يحتاج اليه من طعام وشراب وغير ذلك وللملك تسعة من الحكماء من اليهود والنصارى والمسلمين واهل الاوثان اذا عرض للناس حكومة قضى فيها هولاء ولا يصل اهل الكوايج الى

¹ Kazvini-nál II. ٣٢٣ بلك, (belek), mely a szóban forgó يلك-ből romlott s az ujjur *ilik* uralkodóval egyazon. L. ö. h. v. Attila elsőszülött fiának *Illak* nevét. FRÄHN szerint يلك (jelek) : باك (bák) helyett állana, de ez nem lehet, mert közvetlen alább a *bak* cím is előfordul. Ibn-Haukálnál is így van.

² Isztakhrinál باك (bák), l. csag. *bajak*, koibal-karagaz *bik*, *big* «úr».

³ وانبينتهم كالخركاهات من خشب, l. Ibn-Haukal-nál

284. l. : «épületeik fából készült nemezzel fedett bódék.»

¹ دارة «rendesen folyó».

² Hibásan صلات h.

³ Leirói hiba المحال h., l. a 225. l. a, 8. sor.

hogy a főurak közt négyezeren veszik körül. A kazarok moszlimokból, keresztényekből, pogányokból állanak, legkevesebb közöttük a zsidó,¹ noha királyuk azok közül való s legtöbb a moszlim és keresztény, bárha a király s a főurak a zsidó valláson vannak.² Szokásaik túlnyomó részben a pogányok szokásaival egyeznek, a köszöntés náluk abból áll, hogy tiszteletből egymás iránt, egymás előtt a földre borulnak.³ Országuk törvényei ellenkeznek a moszlimok, zsidók és keresztények intézményeivel.⁴ A király derékhada tizenkétezer emberből áll, s a midőn ezek közül az egyik meghal, azonnal mást állítanak helyébe, és ez a szám soha meg nem fogy, fizetésök csekély és azt nagyobb időközökben kapják; ha háború tör ki, vagy valami nagy baj éri az országot, a király körül gyülekeznek. A mi a kazar állam

الملك نفسه وانما يصل اليه هؤلاء الحكام وبين هؤلاء الحكام وبين الملك يوم القضاء سفير يرسلونه فيها يجري من الامور ينهون اليه ويرد عليهم امره ويمضونه وليس لهذه المدينة قري الا ان مزارعهم مفترشه يخرجون في الصيف الى المزارع من عشرين فرسخا فيزرعون ويجمعونه اذا ادرك بعضه الى النهر وبعضه الى الصكاري فيكبلونها على العجل والنهر والغالب على قوتهم الرز والسبك وما عدا ذلك مما يوجد عندهم يكمل اليهم من الروس وبلغار وكرثابة والنصف الشرقي من مدينة الكرز فيه معظم التجار والمسلمون والمتاجر ولسان الكرز غير لسان الترك والفارسية ولا يشاركه لسان فريق من الامم والكرز لا يشبهون الاترك وهم سود الشعور وهم صنفان صنف يسمون قرا خزر وهم سمر يضربون لشدة السمة الى السواد كانهم صنف من الهند وصنف بيض ظاهرين الجمال والكسن والذي يقع من دقيق الكرز وهم اهل الاوثان الذين يستجيزون بيع اولادهم واسترقاق بعضهم لبعضهم فاما اليهود منهم والنصارى يدينون تكريم استرقاق بعضهم بعضا مثل المسلمين وبلد الخزر لا يجلب منه الى البلاد شي وكلما يرتفع منه انما هو مجلوب اليه مثل الدقيق والعسل والشمع والكرز والاوبار واما ملك الكرز اسمه خاقان فانه لا يظهر الا في كل اربعة اشهر متنها ويقال له خاقان الكبير ويقال لخليفته

¹ Masz'ûdi szerint, a mint alább fogjuk látni, a moszlimok alkotják a kazar birodalom uralkodó elemét.

² Hanyag ismétlés, a mely talán az eredeti szövegben nem fordult elő.

³ Ez a szokás a moszlimnak nagyon is feltűnhetett, a kik nem egymást üdvözölni, hanem Isten szent fensége előtt borulnak földre.

⁴ Isztakhri s Ibn-Haukal erről világosabban szólnak.

kincstári¹ jövedelmeit illeti, azok részint révvámok, részint az árúk tizeideiből folynak be az érvényben levő szárazföldi, tengeri s folyami vámjegyzékek szerint. Az egyes községek az élelmiszerek s italokról fogyasztási adót tartoznak fizetni. A királynak kilencz² birája van a zsidók, keresztények, moszlimok és bálványimádók közül; ha valakinek valakivel pere van, ezek ítélnek a dologban és senki közvetlenül a királyhoz nem folyamodhatnak, a kihez csakis magok a birák járulhatnak. A törvénykezés napján egy követ hozza tudtára a királynak a birói ítéletet s viszi meg nekik a király (erre vonatkozó) parancsát, a melyet aztán végre hajtanak. A kazar fővárosnak nincsenek (hozzá tartozó) falvai, hanem csakis szélesen elterjedt mezei vannak, a melyekre (a fővárosiak) nyaranta kimennek 20 paraszang távolságról; a vetést idejében eszközlik, s mikor a gabona megérett, a termést összegyűjtván, részint a folyóparthoz, részint a pusztai

خاقان به وهو الذى يقود الجيش ويسوسها ويدبر امر المملكة ويقوم بها ويظهر ويغزو وله تدعن¹ الملوك الذين يصاقبونهم ويدخل فى كل يوم الى خاقان الاكبر متواضعا يظهر الاخباة² والسكينة ولا يدخل عليه الا حافيا بيده حطب فاذا سلم عليه او قد بين يديه ذلك الحطب فاذا فرغ من الوقود جلس مع الملك على سريره عن يمينه ويخلفه رجل يقال له كندر خاقان ويخلفه هذا ايضا رجل يقال له جاشيعر ورسم الملك الاظم الاكبر ان لا يجلس للناس ولا يكلمهم ولا يدخل عليه احد غير من ذكرنا والولايات فى الكل والعقد وتدبير المملكة على خليفته خاقان به ورسم الملك الاكبر اذا مات يبنى له دار كبيرة فيها عشرون بيتا ويكفر له فى كل بيت منها قبر وتكسر الحجارة حتى تصير الكحل وتفرش فيه وتطرح النورة فوق ذلك وتحت الدار والنهر³ نهر كبير يجرى ويجعلون القبر فوق النهر يقولون حتى لا يصل له شيطان ولا انسان ولا دود ولا هوام واذا دفن ضربت اعناق الذين يدفنونه حتى لا يدرى اين قبره من تلك البيوت ويسمى قبره الجنة ويقولون قد دخل الجنة وتفرش البيوت كلها بالديباج المنسوج بالذهب

¹ A pétervári kéziratban ابواب اموال صلاة áll, melynek صلاة szavát FRÄHN بلاد-ra javította ki; Dr. Goldziher I. szerint صلاة tévesen «jövedelem» (több.) helyett áll, a mi az id. helyen tiszta, világos értelmet ad.

² A páratlan számok a turk eredetű népeknél vallásos jelentőségűeknek tartatnak, így a 3, 5, 7, 9.

¹ Leirói hiaba تدعن h.

² Talán الكياء helyett.

³ Talán tévesen والقبر helyett.

útra viszik s hajóra s szekérre téve tovább szállítják. Táplálékuk javarésze rizsből s halakból áll, s a mit ezen kívül nálok találász,¹ azt (bizonyára) az oroszok lakta földről, Bolgárországból vagy *Kujaba*-ból² hozták oda. A legtöbb árucikk *Kazar* város keleti részében van kiállítva, ugyanott lakik a moszlimok és a kereskedők legnagyobb része. A kazarok nyelve nem hasonlít sem a turk, sem a perzsa nyelvhez, sőt a világ egy nyelvéhez sem.³ A kazarok (külsőjökre nézve) sem hasonlítanak a turkokhoz s fekete hajúak. Kétféle kazar van; az egyik kazar fajt *kara kazar*-nak hívják, ezek annyira sötét barnák, hogy majdnem oly feketék, mint az indiaiak, a másik kazar faj fehér és szépsége s arányai által feltűnő.⁴ A kazar származású rabszolgák a bálványimádók közül valók, a kik megengedhetők tartják saját gyermekeik eladását s egyikök mási-

ورسم ملك الخزر ان يكون له خمسة وعشرون امرأة كل امرأة منهم بنت ملك من الملوك الذين يصادونه وياخذها طوعا او كرها وله من الجوارى السراى لفراشه ستون ما منهم الا فأنقة الجمال وكل واحدة من الجوارى السراى فى قصر منفرد لها قبة مغطاة بالساج وحول كل قبة مضرب ولكل واحدة منهم خادم عجيبها فاذا اراد ان يطاء بعضهن بعث الى الخادم الذى عجبه فيوافي بها فى اسرع من لمح البصر حتى يجعلونها فى فراشه ويقف الخادم على باب قبة الملك واذا وطأها اخذ بيدها وانصرف ولم يتركها بعد ذلك لحظة واحدة واذا ركب هذا الملك الكبير ركب سائر الجيوش لركوبه ويكون بينه وبين المراكب ميل ولا يراه حد من رعينته الا خّر لوجهه ساجداً له ولا يرفع راسه حتى يجوزه ومدة ملكهم اربعين سنة اذا جاوزها يوم واحد قتلت الرعية وخاصته وقالوا هذا قد نقص عقله واضطرب رايه واذا بعث سرية لم توال الدبر بوجه ولا سبب فان انهزمتم قتل كل من ينصرف اليه منها فاما القواد وخليفته فمتى انهزموا احضرهم واحضر نسايتهم واولادهم فوهبهم لغيرهم وهم ينظرون وكذلك دوابهم ومتاعهم وسلاحهم ودورهم وربما قطع كل واحد منهم قطعتين وصلبهم وربما علقهم باعناقهم فى

¹ Ez bizonyára túlzás.

² *كوبابة* hibásan *كوثابة*-nak írva, a. m. *Kijev*.

³ Olyan nyelv nincs, a melynek rokona ne lenne.

⁴ Ibn-Haukal a tiszta, nem elegyedett kazarokról mondja, hogy nyelvük sem a török, sem a perzsához nem hasonlít:

والخزر الخالص لسانهم غير لسان الترك
stb., l. a de Goeje kiadás 281. lapján.

¹ Talán *عجسها* h.

kát teszi rabszolgájává. A zsidók és keresztények a kazarok közül ép oly kevésbé tartják vallásukkal megegyeztethetőnek, hogy a közülök valókat rabszolgává tegyék, mint a moszlimok. A kazar birodalomból az árúknak nincsen sen minemű kivitele más országokba¹ s bármit is kivisznek onnan, azt előbb oda (más országból) hozzák, így a lisztet, a mézet, a viaszt, a bársonyt, vidrát s másféle bőroket. A kazar (fő) király czíme *khâkân*, minden négy hónapban egyszer megy ki sétálni, tulajdonképeni czíme «nagy khâkân»;² helytartójának czíme *khâkân bhu*³ és ez vezényli a hadsereget és kormányozza az országot; ő intézi a háborút; a szomszéd királyok ennek engedelmeskednek. Ez a király (alkirály) naponként a nagy khâkân elé járul alázatosan és szerényen.⁴ A főkirály elé csakis mezít-láb járulhat, s ilyenkor kezében egy nyaláb fát tart s midőn üdvözlí, a nyalábot⁵ előtte meggyújtja, a minek megtörténte után a királyi székbe

الشجر وربما جعلهم اذا احسن اليهم ساسة
ولملك الخزر مدينة عظيمة على نهر اتل
وهي جانبان في احد الجانبين المسلمون
وفي الجانب الاخر الملك واصحابه وعلى
المسلمين رجل من اصحاب الملك يقال
له خزمة وهو مسلم واحكام المسلمين
المقيمين في بلد الخزر والمختلفون اليهم
في التجارات مردودة الى ذلك الغلام المسلم
لا ينظر في امورهم ولا يقضى بينهم غيره
وللمسلمين في هذه المدينة مسجد جامع
يصلون فيه الصلوة ويحضرونه في ايام
الجمعات وفيه منارة عالية وعدة مؤذنين
فلما اتصل للملك في سنة عشرة وثلاثمائة
ان المسلمين هدموا الكنيسة التي كانت
في ديار البابونج امر بالمنارة فهدمت
وقتل المؤذنين وقال لولا اني اخاف ان لا
يبقى في بلاد الاسلام كنيسة الا (هدمت)
هدمت المسجد والخزر وملكهم كلهم يهود
وكان الصقالبة وكل من يجاورهم في طاعته
بالعبودية ويدينون له بالطاعة وقد ذهب
بعضهم ان ياجوج وماجوج هم الخزر

¹ Tulzás.

² Arabul: خاقان الكبير (Khâkân el-Kebîr), törökül اولو خاقان (ulu Khâkân).

³ *Bhu* a. m. az oszmánli *beg, bej* «fejedelem».

⁴ FRÄHN az الاخباة szót, mely a pétervári kéziratban előfordul s mely itt nem ad jó értelmet, الحياء-ra hajlandó kiigazítani, a mi szemérmet jelent.

⁵ Bizonyára jószagú fával való füstölésről van szó, mely a főkirályt illető szertartási törvény része lehetett.

tőle jobb kézre ül. Ennek helytartója a *kender khákán*,¹ a kit hivatalban egy *dsausir*-nak címzett férfi követ. A főkirály az ő személyét illető szokásos törvények értelmében alattvalóinak nem ad kihallgatást, őket nem szólítja meg és senki hozzá be nem mehet, azok kivételével, kiket fennebb említettünk. A megkötés és feloldás hatalma s az ország kormányzata *khákán bhu* címmel felruházott helytartóját illeti. A főkirálynak, ha meghalt, a szokásos törvények értelmében egy nagy síremléket emelnek, mely húsz külön helyiségből áll, és ezek mindegyikében neki sirt ásnak; kövek daraboltatnak el finom porrá, mely aztán a sírokra szóratik s erre meszet öntenek. A síremlék s a sír² alatt egy nagy víz folyik, s a sirt azért helyezik a folyam felé, hogy oda sem valami gonosz szellem, sem ember, sem rovar, sem repülő bogár ne közeledhessék. A mikor a királyt eltemették, azoknak fejét veszik, kik a temetést eszközölték, nehogy kitudódjék, hogy a síremlék melyik helyiségében temettetett el; sírját paradicsomnak nevezik s a meghalt királyról azt mondják, hogy bement a paradicsomba. A síremlék minden helyiségét aranynyal hímzett drága szövetekkel borítják be. A kazar (fő) király, a szokásos törvénynek megfelelőleg, tizenöt nővel bírhat, a kiknek mindegyike királyi hercegné, leányai a szomszédos királyoknak s ezeket akarva, nem akarva magához veszi. Ágyasai hatvan fiatal leány, ezek között egy sincs, a ki szépsége által ki nem tűnnék. E leányok mindegyike egy külön kastélyban lakik, mindegyiköknök külön hálójájléka van, melynek tetőzete ébenfából készült, minden ilyen hálójájlékot sátor veszen körül. Ez ágyasok mindegyikének reá felvigyázó³ szolgálja van. A mikor a (főkirály) ezek egyikével párosulni óhajtott, a reá felügyelő szolgának (szándékát) megizeni, ki az illető leányt egy szempillantás alatt a kastélyába viszi, hol tüstént a király ágyába teszik. A szolgál, a míg együtt vannak, a király kapujánál várakozik, a mikor elvégezték, a leányt kezénél fogva haza vezeti s aztán többé egy

¹ *Kender* egyazon a magyar *Kende* címmel, mely *Ibn-Roszteh*-nél fordul elő, l. ö. h. v. a hún *Kadar*, góth *cadarion* «katona» szót, mely kazar szónak látszik lenni, l. FRÍOK KÁROLY: «Az árjak és ugorok érintkezéseiről» az 51-ik lapon.

² A pétervári kéziratban النهر «folyó» áll, melyet FRÄHN القبر-re igazított ki.

³ عجب leirói hiba عجبس h.

perczig sem hagyja szem elől. A mikor a főkirály kilovagol, serege is kíséretében van, hanem közte és a hadsereg közt egy mértföldnyi távolság van és senki alattvalói közül nem láthatja, hanem, (ki előtt ellovagol), arczra borul s csak akkor emeli fel fejét, a mikor már elhaladt mellette. A főkirály csak negyven évig uralkodhatik, a mikor ezt az évet csak egy nappal is túlélte, a nép s a főurak által megöletik, mert azt mondják, hogy esze meggyengült s belátása megingott. Ha egy hadcsapatot háborúba küld, ez semmi szín alatt meg nem futamodik, és ha mégis megfutamodnék, a király mindazokat megöleti, kik közülök színe elé kerülnének. Ha hadvezérei s helyettese fordítottak volna hátat az ellenségnek, ezeket megidézi, majd előhozatja feleségeiket s gyermekeiket s azokat szemök láttára másoknak ajándékozza s hasonlóképen cselekedik lovaikkal, marháikkal, házieszközeikkel, fegyvereikkel, házaikkal. Néha az illetőket ketté vágatja, vagy felakasztja, vagy ha kedvezni akart nekik, lovászaivá teszi. A kazar királynak az Itil folyó partján nagy fővárosa van, a mely két részből áll,¹ egyik részében a moszlimok laknak, a másikon a király s az előkelők. A moszlimok felett egy a király főurai közül való férfi áll, maga is moszlim, a kit *khizmet*-nek² czimeznek. A kazar birodalomban lakó moszlimok s az oda áruikkal érkező moszlim kereskedők bárminémű peres dolgaikban e főhivatalnokhoz fordulnak, a ki ítéletet hoz bennök,³ másnak rajta kívül ezekhez nincs hozzászólása. A moszlimoknak a kazar fővárosban egy főmecsetjük van, a melyben imádságaikat végzik s a pénteket megünneplik, ennek a mecsetnek magas mináretje van, s számos muedzdzin áll szolgálatában. A midőn a kazar király a hidsra 310-ik⁴ esztendejében arról értesült, hogy Bábunds tartományban a moszlimok egy zsinagógát⁵ elpusztítottak, azt rendelte,

¹ Minderről már volt szó ezen cikk elején, l. fentebb.

² Az arab *خدمة* (Khidmat) szónak törökös kiejtése, már a perzsában is előjön a *خدمة* alak.

³ Főntebb a kazar főkirály kilencz bírójáról volt szó. Maszudi szerint, mint látni fogjuk, a moszlimoknak két bírója volt s összesen a kazar királynak hét bírója van.

⁴ 922-ben Kr. u.

⁵ FRÄHN keresztény templomra gondol, de én valószínűbbnek tartom, hogy itt zsinagógáról van szó, a melyet az arabok ép úgy neveztek *كنيسة*-nek, mint a keresztények tem-

hogy (a fővárosban levő mecset) minaretjét lerombolják, a mi meg is történt s a muedzdzineket is megölette, így szólva: «Ha nem félném, hogy az iszlám-birodalomban egy zsinagóga sem hagyatnék épen, bizonyosan még a mecsetet is elpusztítanám. A kazarok és királyuk zsidó vallású.¹ A szlávok s szomszédaik mindnyájan a kazar királynak engedelmeskednek. Vannak olyanok, kik azt vélik, hogy a kazarok *jádsúds* és *mádsúds* népe volnának.»²

plomait, l. ö. h. v. az árámi כְּנִישָׁה-t, s ezt azért is hiszem, mert szerző folytatólag megjegyzi, hogy a kazar király zsidó vallású volt.

¹ Ismételés a megelőző mondat magyarázatául.

² JAKUT művének azon példánya, melyből FRÄHN az itt közölt eredeti szöveget kiírta, Öuwarow keleti kéziratgyűjteményéből való, melyet a gyűjtemény többi kincsével együtt a pétervári tud. Akadémia könyvtárának ajándékozott. Jakutnak egy más kézirati példánya Oxfordban őriztetik. Van még ezenkívül több kézirat, melyekről Wüstenfeld kiadása VI. kötetének elején beszámol.

III.

ISZTAKHRÎ, IBN 'HAUKAL.

Abu Isz'hak Ibrahim ben Mohamed el Fâriszi el Isztakhrî X. évszáz-beli arab geographus életéről, ki 951 körül nagy utakat tett s talán ez év végén halt meg, nagyon keveset tudunk. Munkája egyik kéziratában — a gothaiban — a címlapon en-nahvijjnak (nyelvész), magában a szövegben el-kâdhinak neveztetik. Ibn Fadhlân útleírását jól ismerte s Abu Zeid Belkhî (meghalt 934. Kr. u.) صور الاقاليم című művét a magáéba iktatta, a miért Isztakhrî művének címét De Goeje helyesen így írja:

كتاب مسالك الممالك لابن اسحاق ابراهيم بن محمد الفارسي المصطخرى المعروف بالكرخى وهو معول على كتاب صور الاقاليم للشيخ ابى زيد احمد بن سهل البلخى «A tartományok utainak könyve», (írta) Abû Isz'hâk Ibrâhîm ben Moham-med el-Fâriszi el Isztakhrî, Karkhî néven ismert, és ez (a szerző) seikh Abû Zeid Ahmed ben Szahl el-Belkhî «A földrészek rajzai» (cz.) művére támaszkodik.

E munkának több kézirati példánya van meg Keleten, a nyugatiak közt a gothai, a berlini, a bolognai, — mely utóbbi nagy gonddal készült és csak az kár, hogy hét vagy nyolcz lap kiszakadt belőle, — említendő.

Valamint Isztakhrîről szólva, meg kellett említenünk El-Belkhî-t, szintűgy nem mellőzhetjük Ibn 'Haukalt.

Azon viszonyról, melyben Ibn-'Haukal Isztakhrîhoz s utóbbi Belkhîhez állott, De Goeje «Die Isztakhrî Balkhî Frage» című már idéztük jeles tanul-mányában kimerítőleg értekezett (Z. d. D. M. G. XXV. kötetének 42—58 ll.). Isztakhrî *el-Belkhî* földrajzi munkáját, melyet *Szafadî* a szokott *al-akalîm* cím helyett *Szuvar* név alatt említ, saját munkájába bekebelezte, úgy, hogy

már *Jakut*, a szorgalmas gyűjtő, nem tudta, hogy az illető mű szerzője Isztakhrî-e vagy *Belkhî*? s azt következő czímen idézi:

الكتاب المتنازع بين ابى زيد البلخي وابى اسحاق الاصطخرى فى صفة البلدان
 «A tartományok leírásáról szóló könyv, melynek szerzője felől vitatkoznak, hogy vajjon *Abu Zeid Belkhî* vagy *Abu Iszhak el-Isztakhrî*.» Jakut e műnek némely szövegét bizonyos rendszer szerint, mint De Gœje megjegyezte, *Belkhî*-nek, más és az előbbieknél jóval számosabb szövegeket Isztakhrînek tulajdonít. Azon viszonyra nézve, mely Isztakhrî s Ibn 'Haukal közt kötődött, maga Ibn 'Haukal adja a legbecsesebb felvilágosítást munkájának Indiáról szóló fejezete végén, a mely helyen elbeszéli, hogy ismeretségbe jött *Abû Iszhak el-Fâriszî*-vel, a ki Indiának egy igen hiányos térképét rajzolta, de a Perzsiáról rajzolt térképe igen jó volt; erre aztán Ibn 'Haukal is közölte Isztakhrînek az általa készített térképeket, melyeket az igen jóknak talált s miután horoszkopját megvizsgálta, arra kérte, hogy munkáját, a hol netalán hibázott volna, kijavítaná, mire Ibn 'Haukal készséggel vállalkozott is, s elhatározta, hogy I. egész művét átdolgozza s nem fog tovább *Abû'l Farads (Kodama ibn Dsa'far)* művéhez ragaszkodni, mint a hogy azelőtt tette, a midőn első útjain Kodama, Dsaihâni s Ibn Khordâdbeh munkái mindig vele voltak. És csakugyan Ibn 'Haukal munkája nem egyéb, mint Isztakhrî *Meszâlik* stb. című művének bővített kiadása.

Ibn 'Haukal munkáját 367-ben adta ki (977-ben vagy 978-ban Kr. u.) s első útjait még mint fiatal ember, 331-ben tette (942-ben vagy 943-ban Kr. u.) s úgy látszik, Isztakhrîval még 340 előtt ismerkedett meg (951 vagy 952 Kr. u.). *Mukaddeszi*, ki szintén sokat vett Isztakhrî művéből, a maga könyvét 375-ben írta (985-ben Kr. u.). Isztakhrî *Meszâlik* című művének azért van két exordiuma, mert ezek egyike *Belkhî* művéből van. Mindezekről De Gœje idézett értekezésében bőven szól. Mi itt Isztakhrî és Ibn 'Haukal arab szövegét a kazarookról, baskirookról, besenyőokről, a kazarok és bolgárok egymáshoz való viszonyáról, a volgamenti népeknek egymáshoz való távolságáról, egymás mellett közöljük; minthogy azonban a két író érdemileg úgyszólván alig különbözik egymástól, magyar fordításban csak a régiebb Isztakhrî-Belkhî-féle szöveget adjuk, s Ibn 'Haukal szövegéből csakis a variánsokat közöljük.

A kozárokról Isztakhrî és Ibn 'Haukal így írnak:

ISZTAKHRÎ:

وَأَمَّا الْخَزَرُ فَاسْمُ الْاَقْلِيمِ وَقَصْبَتُهُ تَسْمَى
اِثْلُ وَاثِلُ اسْمُ النَّهْرِ الَّذِي يَجْرِي اِلَيْهِ
مِنَ الرُّوسِ وَبُلْغَارِ وَاثِلُ قِطْعَتَانِ قِطْعَةٌ عَلٰى
غَرْبِيٍّ هَذَا النَّهْرِ الْمَسْمَى اِثْلُ وَهِيَ اَكْبَرُهُمَا
وَقِطْعَةٌ عَلٰى شَرْقِيٍّ وَالْمَلِكُ يَسْكُنُ فِي الْغَرْبِيِّ
مِنْهُمَا وَيَسْمَى الْمَلِكُ بِلِسَانِهِمْ بَكْ وَيَسْمَى
اَيْضًا بَاكُ وَهَذِهِ الْقِطْعَةُ مَقْدَارُهَا فِي الطُّوْلِ
نَحْوُ فَرْسَخٍ وَيَحِيطُ بِهَا سُوْرٌ اِلَّا اَنَّهُ مَفْتَرَشٌ
الْبِنَاءِ وَابْنَيْتُهُمْ خَرَكَاهَاتُ لِبُودٍ اِلَّا شَيْئًا يَسِيرًا
بُنِيَ مِنْ طِينٍ وَلَهُمْ اسْوَاقٌ وَحَمَامَاتٌ وَفِيهَا
خَلَقَ مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ يُقَالُ اَنْهُمْ يَزِيدُوْنَ
عَلٰى عَشْرَةِ اَلْفٍ مُسْلِمٍ وَلَهُمْ نَحْوُ ثَلَاثِيْنَ

IBN 'HAUKAL:

وَأَمَّا الْخَزَرُ فَاسْمُ الْاَقْلِيمِ وَقَصْبَتُهُ تَسْمَى
اِثْلُ وَاثِلُ اسْمُ النَّهْرِ الَّذِي يَجْرِي اِلَيْهَا مِنْ
الرُّوسِ وَبُلْغَارِ وَيَفِيضُ فِي بَكْرِ الْخَزَرِ، وَاِثْلُ
قِطْعَتَانِ قِطْعَةٌ عَلٰى غَرْبِيٍّ هَذَا النَّهْرِ الْمَسْمَى
اِثْلُ وَهِيَ اَكْبَرُهُمَا وَقِطْعَةٌ عَلٰى شَرْقِيٍّ وَالْمَلِكُ
يَسْكُنُ فِي الْغَرْبِيِّ مِنْهُمَا وَتَسْمَى الْقِطْعَةُ
الْغَرْبِيَّةُ اِثْلُ وَالشَّرْقِيَّةُ خَزْرَانُ، وَيَسْمَى الْمَلِكُ
بِلِسَانِهِمْ بَكْ وَيَسْمَى اَيْضًا بَاكُ، وَالْقِطْعَتَانِ
مَقْدَارُهَا فِي الطُّوْلِ نَحْوُ فَرْسَخٍ وَيَحِيطُ
بِهِمَا سُوْرٌ غَيْرُ اَنْهُمَا مَفْتَرَشَةُ الْبِنَاءِ وَابْنَيْتُهُمْ
كَالْخَرَكَاهَاتِ مِنْ خَشَبٍ وَخَرَكَاهَاتُ لِبُودٍ اِلَّا شَيْئًا
يَسِيرًا مِنْ طِينٍ وَلَهُمْ اسْوَاقٌ وَحَمَامَاتٌ وَفِيهَا

«A mi a *khazar* nevet illeti, ez egy tartomány neve, melynek fővárosa *Itszil* s *Itszil* egy folyónak (is) a neve, mely *Rûsz* és *Bulghâr* országból (jőve e városon) átfolyik. [*Ibn 'Haukal*: a Kazar tengerbe ömlik.] *Itszil* városa két részből áll, ú. m. az *Itszil* nevű folyó nyugati oldalán levő rész, mely a nagyobb, s a folyó keleti részén levő rész; a király a város nyugati részét lakja [*Ibn 'Haukal*: s ez a nyugati városrész *Itilnek* nevezetik, a keletit *Khazarannak* mondják] s nyelvükön *bek*-nek neveztetik, s ugyanaz *bak*-nak is neveztetik.¹ (A város) ezen részének kiterjedése hosszában körülbelől egy paraszangát [*Ibn 'Haukal*: mérföldet] teszen ki, kőfal veszi körül; e rész építkezése nagyon terjedelmes. Lakóhelyeik nemezsátrak és csak kevés vályogból készült házuk van; vásártereik s fürdőik vannak s e városrészben feles számú moszlim lakik; mondják, hogy számuk tízezeren is felül megy s ezeknek körülbelől harmincz

¹ V. ö. az oszmanli báj, «gazdag» s beg, bej (بك) «fejedelem» társalakokkal.

خلق من المسلمين يقال أنَّهم يزيدون على عشرة آلاف مسلم ولهم نكو ثلاثين مسجداً وقصر ملكهم بعيد من اقل اريد النهر وقصره من آجر وليس لاحد بناء من آجر دونه ولا يسوغ الملك ذلك لغيره ولسور البلد ابواب اربعة منها الى ما يلي النهر ومنها الى ما يلي الصحراء على ظهر هذه المدينة، وملكهم يهودى ويقال ان له من الكاشية نكو اربعة آلاف رجل والخزر مسلمون ونصارى ويهود وفيهم عبدة الاوثان واقل الفرق اليهود واكثرهم المسلمون الا ان الملك وخاصته يهود والغالب على اخلاقهم اخلاق اهل الاوثان يسجد بعضهم لبعض عند التقائهم واحكامهم يمشونها

مسجداً وقصر الملك بعيد من شط النهر وقصره من آجر وليس لاحد بناء من آجر غيره ولا يسوغ الملك لاحد ان يبنى بالآجر، ولهذا السور ابواب اربعة منها الى ما يلي النهر ومنها الى ما يلي الصحراء على ظهر هذه المدينة، وملكهم يهودى ويقال ان له من الكاشية نكو اربعة آلاف رجل والخزر مسلمون ونصارى ويهود وفيهم عبدة الاوثان واقل الفرق اليهود واكثرهم المسلمون الا ان الملك وخاصته يهود والغالب على اخلاقهم اخلاق اهل الاوثان يسجد بعضهم لبعض عند التقائهم واحكامهم يمشونها

mecsetjük van. A királyi vár távol van a folyamparttól s téglából épült s a királyon kívül nincs más embernek téglából épült háza s a király nem (is) engedi, hogy ilyen házat (valaki) magának építsen. Az (említett) falnak négy kapuja van, melyek közül egyik a folyam felé, a másik a város mögötti térség felé nyílik. Királyuk zsidó valláson van s mondják, hogy negyvenezer [*Ibn 'Haukal*: négyezer] testőre van. A kazarok részint moszlimok, részint keresztények, részint zsidók, bálványimádók is vannak köztük; számra nézve legkevesebb a zsidó s legtöbb a moszlim s keresztény. A király s előkelői zsidó valláson vannak; a kazar nép szokásai leginkább a bálványimádók szokásaihoz hasonlóak, tiszteletből egymás előtt földre borulnak (mintha egyik a másikat imádná). Ezenkívül vannak régi törvényeik, melyekkel csakis ők birnak és melyek (nagyban) különböznek a moszlim, zsidó s keresztény vallás törvényeitől. A királynak tizenkétezer katonája van, és ha ezek közül egy meghal, helyébe (azonnal) más állítatik; ezek nem kapnak rendes fizetést, hanem hosszú időközökben valami

على رسوم قديمة تخالف دين المسلمين واليهود والنصارى، وللملك من الجيش اثنا عشر ألفاً مُثَبِّتِينَ رَاتِبِينَ إذا مات منهم رجل أُقيم غيره مكانه وليس لهم جَرَايَةُ دَارَةٍ ولا أَرْزَاقٌ معلومة بل شَيْءٌ يسير يصل اليهم في المَدَّة الطويلة والاقوات المتراخية إذا كان عليهم خوف أو حربهم امر يجتمعون له، وابواب مال هذا الملك من الارصاد وعشور التجارات على رسوم لهم من كل طريق وبكر ونهر ولهم وظائف على اهل المحال والنواحي من كل صنف ممَّا يحتاج اليه من طعام وشراب وغير ذلك، وللملك سبعة من الكُكَّام من اليهود والنصارى والمسلمين واهل الاوثان اذا عرض للناس حكومة قضى فيها هَؤُلَاءَ ولا يصل اهل الكواشج الى الملك نفسه وأنما يصل الى هَؤُلَاءَ الكُكَّام وبين هَؤُلَاءَ الكُكَّام

kevés pénzbeli segílyt, de csak háború idejében, vagy a midőn valamely [Ibn 'Haukal: ijedség vagy] nagy dolog éri őket, mely miatt össze-
gyülekeznek. A kincstár jövedelmi forrásai vámokból és a kereskedők
tizedeiből állnak, a melyek a szárazföldi-, tengeri- s folyami útvonalakra
megállapítottak. A falusi s vidéki nép kénytelen minden élelmiszer- s
ital után, mire szüksége van, beviteli vámot fizetni. A királynak hét
bírója van a zsidók, keresztények, moszlimok s bálványimádók közül.
Mikor valami peres ügy adja elő magát, azt a bírák igazítják el s a
perlekedő felek ügyeikkel nem járulhatnak a király elé, hanem csakis
a bírákhoz. A törvénykezés napján egy követ közbenjár a király s a
bírák közt, a királynak az ügyeket tudtára hozza s tőle megviszi ítéletét
a bírákhoz, melyet aztán azok végrehajtanak. [Ibn 'Haukal: Törvény-
kezesökben néha (sajátságos) élelműséget használnak, ilyen az, mit Mu-
tadhid elbeszél, s (ilyenekről) előtte említés történt, mire ő ezeket mon-
dotta: A prophéta szerint Isten, magasztaltassék (szent) neve, annak,

حكومة قضى فيها هاولاء ولا يصل اهل الكواثج الى الملك نفسه وانما يصل الى هاولاء الحكام وبينهم يوم القضاء وبين الملك سفير يرسلونه فيما يجرى ويطلعونه على ما يكون منهم فيرد عليهم امره عند ذلك بما يعملون عليه، وربما جرى في احكامه اشياء كالخرافة ومنها ما حكاه المعتضد وقد ذكروا بين يديه فقال ان النبي صلى الله عليه وسلم يقول ان الله جل اسمه لم يؤل رجلاً قومًا الا وايده بضرب من التسديد وان كافرا ومن ظريف ذلك ان رجلاً كان له غلام وقد تبناه وكان الغلام كاتباً نافذاً وكان للرجل ولد من نفسه قد شغله بالسفر والغربة وكان

يوم القضاء وبين الملك سفير يرسلونه فيما يجرى من الامر وينتهون اليه فيرد عليهم امره ويضونه، وليس لهذه المدينة قرى الا ان مزارعهم مفترشة يخرجون في الصيف في الزرع نكو عشرين فرسحاً ليزرعوا ويجمعوا بعضه على النهر وبعضه على الصحارى فينقلون غلاتهم بالعجل وفي النهر والغالب على قوتهم الارز والسمك وهذا الذي يحكم منهم من العسل والشمع انما يحكم اليهم من ناحية الروس وبلغار وكذلك هذه الجلود النحر التي تكمل الى الافاق لا تكون الا في تلك الانهار التي بناحية بلغار والروس وكويابة ولا تكون في شيء من الاقليم فيما علمته، والنصف الشرقي من

kit valamely nép felé helyez, az igazságra való vezetését nem tagadja meg,¹ még ha hitetlen is, a mint a (következő) elbeszélésből kitetszik: egy valakinek egy ifjú legény szolgája volt, kit fiává fogadott, ez a szolga igen ügyes irtok volt; volt ennek a férfiúnak egy (igazi) fia is, a kit (kereskedelmi) utazásokra küldött idegen földre. Ez a férfiú a pénzen vett szolgát úgy a szomszédságában lakó kereskedők közt, mint testvérei és barátai bizalmas körében is fiának nevezte. Meghalt a férfiú s igazi fia épen (megint) úton volt s a szolgának azt írta, hogy azokat a portékákat, melyekkel atyja megbízta, kezéhez küldené; a szolga ezt nem akarta tenni s ekként nyilatkozott: felszólítlak, hogy jöjj ide, hogy azt a mi kezed között van, birtokba vegyem, mert a vagyon mindenestől az enyém. A fiú erre szükségét érzé annak, hogy minél gyorsabban haza induljon. A kettő egymást perbe fogta, s mind (kettő) felhozta bizonyítékait, s

¹ Azaz «kit Isten hivatalra méltat, annak arra való eszet is ad.»

الرجل يدعو ذلك الغلام المشتري بالبصرة
بين التجار من جيرانه وفي الخلوة مع
أخوانه وأخذانه فهلك الرجل وابنه في الغربة
وكتب الابن الغلام لينفذ اليه من التجارات
ما كان أبوه يتعاهده به فأبى وقال أسألك
أن ترد لأقبض ما معك فإلما لي بأجمعه
فورد على الولد ما أسرع به إلى مستقره
وتنازعا الخصومة في ذلك والحجاج
بالبيئات فكان إذا قام لأحدهما ما قد
حسبه كافيًا من الحجّة جاء الآخر من
الشبهة بما ادحضه وأكثر أحكامهم مبنية
على ذلك وطال بهما التنازع حولًا كاملاً وإذا
صار الأمر عندهم إلى ذلك وفي سائر بلدان

الكز في معظم التجار والمسلمين والمتاجر
والغربي خالصة للملك وجنده والكز
الخلص، ولسان الكز غير لسان الترك
والفارسية ولا يشاركه لسان فريق من الأمم
وأما نهر ائيل فإنه فيها بلغني يخرج من
قرب خرخيز فيجري فيها بين الكيماكية
والغربية وهو الكد بين الكيماكية والغربية
ثم يذهب غربًا على ظهر بلغار ويعود
راجعا إلى ما يلي المشرق حتى يجوز
على الرأس ثم يمر على بلغار ثم على
برطاس حتى يقع في بكر الكز ويقال أنه
يتشعب من هذا النهر نيف وسبعون نهرا
ويبقى عمود النهر يجري على الكز حتى

a midőn az egyik azt hitte, hogy már eleget bizonyított, felállott a másik s annak bizonyítékait megczáfolta; náluk a legtöbb ítélethozás ilyenén alapul (t. i. bizonyításokon). A kettő egy kerek évig perelte egymást, s a midőn már a dolog ide jut, (t. i. ha a felhozott bizonyítékok alapján a bíró nem ítélhet) maga a király szokott más bírák mellőzésével ítéletet mondani saját belátása szerint, (itt és) a hitetlenek többi városában. Egy év múltán a király ítélőszéket tartott. A város népe megjelent, (az illetők) igényeiket és czáfolataikat újból előterjesztették s a király semmi olyant (tulajdonképen: utat) nem látott, a mivel az egyiknek igaza a másik felett bebizonyítható lett volna. (A dolog ilyen állapotában így) szólott a fiúhoz: tudod-e valósággal, hogy apád hol van eltemetve? Mire az így válaszolt: «tudom, de nem vagyok bizonyos benne, mert magam nem láttam». (Ekkor a király) a bitorló legényhez intézte a kérdést: ismered-e apád sírját? mire az válaszul adta: «igenis, a temetést én intéztem». (Ezután a király így) szólott: «Hozzatok onnan (t. i. a sírból) bármit,¹ ha valamit találtok».

¹ رَمَةً «rossz kötél» s átvitt értelemben a «legcsekélyebb tárgy.»

الكفر حكم فيه الملك دون غيره بما يراه
فجلس الملك بعد سنة وحضر اهل البلد
فأعيدت دعاويهم كلها وشبههم باجمعها
فلم ير الملك لاحدهما على الآخر سبيلاً
يجاز منه فقال لابن اتعرف قبر ابيك
بالحقيقة فقال عرفته ولست اقطع ما عرفته
لاني لم اشاهده فقال للغلام المدعى وانت
تعرف قبر ابيك فقال نعم انا توليت دفنه
فقال عليّ منه برمة ان وجدتموها فاني القبر
وانتزع منه بعض عظامه البالية وجيء بها
اليه فقال ليفصد الغلام المدعى ففصد ثم
القي دمه على العظم فكان يمضي عنه يميناً
وشمالاً لا يعلق به ولا يقف عليه وفصد
الابن وطرح دمه على ذلك العظم ونشفه

يقع في البكر ويقال ان هذه المياه اذا
كانت مجبوعة في نهر واحد اعلاه يزيد
على جيكون وبلغ من كثرة هذه المياه
وغزارتها انها تنتهي الى البكر فتجري في
البكر داخلاً مسيرة يومين وتغلب على
ماء البكر يجمد في الشتاء لعذوبته وحلاوته
ويبين في البكر لونه من لون ماء البكر
وللخزر مدينة تسمى سمندر فيما بينها
وبين باب الابواب لها بساتين كثيرة ويقال
انها تشتمل على نحو من اربعة آلاف كرم
الى حد السرير والغالب على ثمارها الاعناب
وفيها خلق من المسلمين ولهم بها مساجد
وابنياتهم من خشب قد نسجت وسطوحهم
مستمة وملكهم من اليهود قرابة ملك الخزر

A legény a sirhoz ment, s onnan néhány porladozó csontot vett ki s azzal a (királyhoz) jött, a ki megparancsolta, hogy a legénynek eret vágjanak, aztán vérét a csontra öntötte és az jobbra és balra lefolyt róla s nem ragadt reá s nem maradt meg rajta, ekkor a fiúnak is erét vágták s vérét ugyanarra a csontra csepegtették, s a vér a csontra száradt s rája tapadt. Erre a király a legényt (keményen) megfede s megbüntette, mind őt magát, mind a vagyont az (igazi) fiúnak birtokába átadta.¹ Ennek a városnak nincsenek (hozzá tartozó) falui, csak mezei vannak húsz paraszanga kiterjedésben, a hova (a lakosok) nyáron kimennek szántani, vetni s betakarítani; terményeik egy részét a folyó partjához viszik, más részét a róna kezdetéhez s ezeket részben szekereken, részben vízen szállítják el. Élelmiszereik közt a leg-

¹ Ez egy kazar istenítélet, a milyen a tetemre hívás vagy halálújtás a székeleyknél, l. Balássy Ferencz «Székely tanulmányok» III. megj. az «Új Magyar Múzeum» VIII. évf. első kötetében (Pest, 1858).

وعلق به فادَّب الغلام وعزَّره ودفعه وماله
الى الابن * وليس لهذه المدينة قري غير
ان مزارعهم مفتشة يخرجون في الصيف
باجمعهم الى ما زرعه ويكون بالقرب وبالبعد
نحو عشرين فرسكاً فيمضونه بالعجل الى
النهر والى موضع يقرب منها وينقلون ما
اجتمع الى النهر في السفن وما قرب من
البلد بالعجل، والغالب على قوتهم الارز
والسمك والذي يكمل من عندهم من
العسل والشمع والوبر انما يكمل اليهم من
ناحية الروس وبلغار وكذلك جلود الكز التي
تكمّل الى آفاق ولا تكون الا في تلك
الانهار الشمالية التي بناحية بلغار والروس
وكويابة والذي بالاندلس من جلود الكز

وبينهم وبين حد السير فرسخان وبينهم
وبين صاحب السير هدنة *
والسير هم نصارى ويقال ان هذا السير
هو لبعض ملوك الفرس من ذهب فلما زال
ملكهم حمل الى سير وحمله بعض ملوك
الفرس بلغنى انه من اولاد بهرام جويين
والملك الى يومنا هذا فيهم ويقال ان هذا
السير غيل لبعض الاكاسرة في سنين كثيرة
وبين السير وبين المسلمين هدنة، ولا
اعلم في عمل الخزر مجمع ناس سوى
سمندر * وبرطاس هم امّة مناخمون للخزر
ليس بينهم وبين الخزر امّة اخرى وهم
قوم مفتشون على وادى اثل وبرطاس اسم
الناحية وكذلك الروس والخزر والسير اسم

gyakrabban előforduló a rizs és a hal, és az a méz és viasz, a mit tőlük más országokba visznek, *Rûsz-* és *Bulghârország*ból jön hozzájuk s hasonlóképen a bőrök. A hódbőrök, melyek a világ minden tartományaiba vitetnek, másutt nem fordulnak elő, mint azon folyók mentén, melyek Bulghâr vidékeiben, *Rûsz* tartományában s *Kiev* vidékén folynak, s más tartományokban, a mennyire tudom, nem jönnek elő. [*Ibn 'Haukal*: Hasonlóképen van a hódbőrökkel, a melyeket mindenfelé elvisznek, ezek is csak az északi folyókból hozatnak elő Bolgár-, Oroszország és *Kiovia* területéről. Azok a hódbőrök, melyek Andalusiában használtatnak, oda a szlávok országából kerülnek, honnan azon csatornához vitetnek, a melynek partvidékein terjed a szlávok tartománya s a melynek leírását fennebb adtuk. A legtöbb ilyen bőr s ezek közül a legkiválóbb az oroszok tartományából való, s valami ilyen, még pedig igen becses, *Jâdsûds* és *Mâdsûds* földrészéből is kerül, ezt a vele szomszédos orosz határig viszik s az (orosz) kereskedők oda mennek s a bőröket aztán Bolghâr

شيء من الأنهار التي بنواحي الصقالبة وتشعر إلى الخليج الذي بلد الصقالبة عليه وقد مر وصف هذا الخليج، وأكثر هذه الجلود بل جلها يوجد في بلد الروس وشيء من ناحية ياجوج وماجوج ربيع يصل إلى الروس بمجاورتهم لياجوج وماجوج وتجرهم اليهم فيبيعونه ببلغار قبل أن يخربوها في سنة ٣٥٨ ويخرج بعض ذلك إلى خوارزم لكثرة دخول الخوارزمية البلغار والصقالبة وغزوهما أبياهم والغارة عليهم وسبيهم، ومصب تجارة الروسية الذي كان إلى خزران لم يزل بهذه الحال. وخزران نصف المدينة المعروفة باتل الشرقي وبه معظم التجار والمسلمين والمتاجر والنصف الغربي خاصة للملك

للمملكة لا للمدينة ولا للناس. والخزر لا يشبهون الأتراك وهم سود الشعر وهم صنفان صنف يسمون قراخزر وهم سمر يضربون لشدة السمرة إلى السواد كأنهم صنف من الهند وصنف بيض ظاهر الحسن والجمال والذي يقع من رقيق الخزر هم أهل الأوثان الذين يستجيزون بيع أولادهم واسترقاق بعضهم بعضاً فأمّا اليهود منهم والنصارى فأنها تدين بتكريم استرقاق بعضهم بعضاً مثل المسلمين وبلد الخزر لا يرتفع شيء منه يكمل إلى الأفق غير الغرى وأما الربيق والعسل والشمع والخز والأوبار فمجلوب إليها ولباس الخزر وما حواليتها القراطق والاقبية وليس يكون عندهم شيء من الملبوس وإنما يكمل

városában adják el, mielőtt azt elpusztították volna a 358-dik esztendőben,¹ s ezen (árúból) Khvârezmbe is visznek, mert a khvârezmieiek gyakori közlekedésben vannak a bolgárokkal és szlávokkal s (időnként) megrohanják őket s foglyokat ejtenek közülök. Az orosz kereskedelmi cikkek Khazarân városába való szállítása nem szűnt meg a jelen korban sem]. Khazar² városa keleti részében a kereskedők s moszlimok laknak, s (ugyanott) vannak az árúk is kiállítva, nyugati részében pedig a király, előkelői, katonái s a más népekkel nem elegyedett kazarok tartózkodnak. A kazar nyelv különbözik a török és perzsa nyelvtől s a világnak egy olyan nyelve sincs, mely az övékhez hasonlítana. A mi az *Itszil* folyót illeti, ez, a mennyire én tudom, a kirgizek lakta földrésztől ered, s aztán a *keimak*-ok és *ghuzz*-ok

¹ A keresztény időszámítás 969-dik évében.

² Jakutnál مدينة الخزر (medinet el-Khazar), Melgunofnál a perzsa fordításban pedig Itil (اتل) áll الخزر (El-Khazar) helyett.

وحاشيته وجنده والكُزَّز الخُلص لسانهم
غير لسان الترك والفارسية ولا يشاركه لسان
من السنة الامم ونهر اتل يخرج جانبه
الشرقي من ناحية خرخيز فيجى ما بين
الكيمائية والغربية وهو الكد الذى بين
الكيمائية والغربية ثم يذهب غرباً على ظهر
بلغار ويعود راجعاً الى ما يلى المشرق حتى
يجوز على الروس ثم على بلغار ثم على
برطاس حتى يقع فى بحر الخزر ويقال انه
يتشعب من هذا النهر نيف وسبعون نهراً
ويبقى عمود النهر يجرى الى الخزر حتى
يقع فى البكر ويقال ان هذه المياه اذا
اجتمعت باعلاه فى نهر واحد زان على
جيشكون كثرة وغرز ماء ونسكة على وجه

اليهم من نواحى جرجان وطبرستان وارمينية
وانريجان والروم، واما سياستهم وامر
المملكة بهم فان عظيمهم يستى خاقان خزر
وهو اجل من ملك الخزر الا ان ملك
الخزر هو الذى يقيمه واذا ارادوا ان يقيموا هذا
الخاقان جاءوا به فيخنقونه بكريزة حتى
اذا قارب ان ينقطع نفسه قالوا له كم
تشتهى مدة الملك فيقول كذا وكذا سنة
فان مات دونها والا قتل اذا بلغ تلك
السنة ولا تصلح الخاقانية عندهم الا فى
اهل بيت معروفين وليس له من الامر والنهى
شى الا انه يعظم ويسجد له اذا دخل
اليه ولا يصل اليه احد الا نفر يسير مثل
الملك ومن فى طبقتة ولا يدخل عليه

lakta földrészek közt folyik el, azok közt határt állítva, utóbb nyugat felé
folyik *Bulghâr* tartománya mögött, majd ismét kelet felé irányul egész,
a míg *Rûsz* tartományát éri, honnan aztán a bulghârok s burtászok föld-
jén át a Kazar-tengerbe folyik. Azt mondják, hogy a folyó (alsó folyá-
sában) több, mint hetven ágra oszlik s a folyó főáramlása az, mely *Kazar*
(város)-on átfolyva, a tengerbe ömlik. Azt is mondják, hogy ez a víz felső
folyásában, mikor még egyazon mederben folyik, még a *Dseihun*-nál (*Oxus*)
is nagyobb. S e folyó vizeinek sokasága s nagy bősége miatt, miután a
tengerbe ömlött, még két napi útra terjedő távolságig a tenger vizeitől
megkülönböztethető, elannyira, hogy édes íze következtében tél idején meg-
fagy s színe jól megkülönböztethető a tenger színétől.¹ A kazaroknak még
egy városuk van, a melyet *Szemendernek* neveznek s ez a város a kazar

¹ L. Jakut geogr. nagy szótárát, a hol a Volgáról ugyanez mondatik.

الارض ويبلغ من كثرة المياه وغازتها انها تنتهي الى البحر عن اماكن يتقارب تساقطه الى الماء فيكوى في البكر داخلا مسيرة يومين ويغلب على ماء البكر حتى يجمد فيه في الشتاء لعدوبته وحلاوته ويتبين في البكر لونه من لون ماء البكر والخز ايضا مدينه تسمى سمندر وهي فيما بينها وبين باب الابواب وكانت بها بساتين كثيره يقال انها كانت تشتمل على نحو اربعين الف كرم وسالت عنها بجرجان سنة ٣٥٨ لقريب عهد بها فقال ان كان هناك كرم او بستان فما له على المساكين صدقة او كان خلق الله هناك ورقة على ساق يريد ان جميع ذلك هلك مع البلد الملك ألا لحادثه واذا دخل عليه تمرغ في التراب وسجد وقام من بعد حتى ياذن له بالتقرب واذا حاربهم حرب عظيم اخرج فيه خاتان فلا يراه احد من الاتراك ومن يصاقبهم من اصناف الكفر الا انصرف ولم يقاتله تعظيما له واذا مات ودفن لم يمر بقبره احد الا ترجل وسجد ولا يركب ما لم يغيب عن قبره، ويبلغ من طاعتهم لملكهم ان احدهم ربما يجب عليه القتل ويكون من كبارهم فلا يحب الملك ان يقتله ظاهرا فيامر ان يقتل نفسه فينصرف الى منزله ويقتل نفسه، والكافانبة في قوم معروفين ليس لهم مملكة ويسار فاذا انتهت الرياسة الى احدهم عقدوا له ولم ينظروا

terület s *Báb-el-Abváb* közt fekszik.¹ E városnak sok kertje van, s azt mondják, hogy (ezek területe) Szerir határáig körülbelől négyezer [*Ibn 'Haukal*: negyvenezer]² szőlőkertet foglal magában; [*Ibn 'Haukal*: Dsordsan-ban³ 358-ban⁴ e felől egy olyantól kérdezősködtem, a ki nem rég volt ott,⁵ s ez azt mondta (nekem), hogy ha ott még van venyige vagy szőlőkert, az, a mit terem, alamizsna a szegényeknek, vagy Isten levelet teremtet a szőlőtőn: ezzel azt akarta mondani, hogy mindez elpusztult a várossal együtt.] (e kertekben termő) gyümölcs legtöbbszörre szőlő. Sze-

¹ *Mokaddaszi* a De Goeje kiadás 172-dik lapján e város fekvését a következőkben írja le: وسندر بلد كبير عند البكيرية بين نهر الخز وباب الابواب «Szemender nagy város a (Kaspi)-tó mellett, a Kazar-folyó és *Báb el-Abváb* közt».

² Isztakhri művének egyik kéziratában اربعين الف «negyvenezer» áll.

³ A Kaspi-tenger délkeleti partján, a régi *Vehrkan* (Hyrkania) fővárosa.

⁴ 969. Kr. u.

⁵ قريب عهد.

وكان اكثره الاعناب والكروم وكان يسكنها المسلمون وغيرهم ولهم بها مساجد والمنصاري بيع ولليهود كنائس فأتى الروس على جميع ذلك واهلكوا جميع ما كان على نهر اتل لجميع خلق الله من الكرز وبلغار وبرطاس واستولوا عليها فلجأ اهل اتل الى جزيرة باب الابواب وتحصنوا بها وبعضهم في جزيرة سياه كويه مقيمون خائفون، وكانت منازلهم خراكاهات وابنيتهم من خشب قد نسج وُسِّمت سطوحهم وكان ملكهم من اليهود قرابة ملك الكرز وبينهم وبين حد السريز فرسخان وبينهم وبين صاحب السريز هدنة. واهل السريز نصارى ويقال ان هذا السريز كان لبعض ملوك الفرس وهو من

الى ما عليه حاله ولقد اخبرني من اتق به انه رأى في بعض اسواقهم شاباً يبيع الكبز كانوا يقولون ان خاقانهم اذا مات فليس احد احق منه بالخاقانية الا انه كان مسلماً ولا تعقد الخاقانية الا لمن يدين باليهودية والسريز والقبّة الذهب التي لهم لا تضرب الا لخاقان ومضاربهم اذا برزوا فوق مضارب الملك ومسكنه في البلد ارفع من منزل مسكن الملك.

¹ L. De Goeje kiadása 220—225. II.

mender lakói moszlimok, a kiknek több mecsetjük van; [*Ibn Haukal*: a keresztényeknek templomaik s a zsidóknak zsinagógáik, és jöttek az oroszok s mindent elpusztítottak, a mi az Itil folyó partján létezett s kiirtották a kazaro, bolgárok és burtászok népét (szószertint: kiket Isten kazaro, bolgároknak és burtászoknak teremtet) s uralkodtak tartományaikon. A folyó népe Bab-elAbváb szigetére menekült, s ott magukat megerősítették, némelyikük *Szizah Kovje*¹ szigetén tengették félelmek közt napjaikat.] épületeik fából vannak fonva s fedeleik púposak. Zsidó valláson levő királyuk rokona a kazar királynak; *Szerir* határa két paraszanga távolságra esik tőlük s a két tartomány egymással békében van. A *szerir*-ek keresztények. Mondják, hogy a perzsa királyok egyikének egy arany trónja volt, s a midőn uralma (az iszlám hódításai következtében) elhanyat-

¹ *سياه كويه* perzsául, a mely sziget, vagy helyesebben félsziget, egy fekete, illet. sötét színű, édes ízű növényről van elnevezve.

ذهب فلماً زال ملكهم حمل الى هذا الموضع
مع ذخائر تشاكله وكان حامله من ولد
بهرام والملك الى يومنا هذا باسم هذا
السريز فيهم ويقال انه سريز عمل لبعض
الاكاسرة في سنين كثيرة وبين اهل السريز
والمسلمين هدنة ، ولا اعلم انه كان في عمل
الكوز مجمع للناس غير سمندر وبرتاس
امم مناخمة للكوز وليس بينهم وبين الكوز
لسان غيرهم وهم قوم مفترشون على وادي
اتل وبرتاس اسم الناحية ايضاً وكذلك الروس
والكوز والسريز اسم للمملكة لا للمدينة ولا
لناس ، وليس يشبه الكوز الترك والكوز سود
الشعور صنفان صنف يسمون قراخز وهم سمر
يضربون لشدة السمرة الى السواد كانهم صنف من

lott (a trónt) Szerir-re vitték, (illetőleg) azt egy perzsa király oda vitte. Úgy értesültem, hogy ez a (király) Behrám Dsűbin¹ nemzetségéből lett volna s ott mai napig is ez a család uralkodik, s azt is mondják, hogy ez a trón *Khoszrau* családja (a Szásszánida-ház) valamelyik tagja számára készítettetett volna, (a mely család azt) sok éven át használta is.² Szerir népe a moszlimokkal békében van; nem tudok az egész kazar birodalomban sehol oly népsokaságot, mint Szemenderben. A burtászok szomszédjai a kazaroknak s e kettő közt nincsen más nép; az Itszil folyó mentén laknak elszórtan. *Burtász* tartomány-név, valamint *Rűsz*, *Kazar* és *Szerir* (szintén) egy ország neve, s nem egy városé, vagy nemzeté. A kazarok nem hasonlítanak a törökökhez s

¹ Jakutnál *Dsór* (جور).

² Masz'údi alább közlendő szövegében az «arany trón» története s a *szerir* név eredete bőven tárgyalatik s némely pontban eltérőleg Isztakhritól, l. a *Kitáb Murűds* stb. című mű XVII-dik fejezetét. A *Szebír* tartomány-név (Daghestánban) etymologiai kimagyarázásából eredt úgy a Szerir geographiai elhelyezés, mint talán maga az arany trónról való monda is.

لهند وصنف بيض ظاهره الحسن والجمال
والذى يقع من رقيق الخنز هم اهل الاوثان
الذين يستجيزون بيع اولادهم واسترقاق
بعضهم بعضاً فاما اليهود منهم والنصارى
فانهم يتدينون بتكريم استرقاق بعضهم
بعضاً، وليس يرتفع من بلد الخنز نفسه
شيء يكمل الى البعد والقرب غير غري
السمك فاما الرقيق والعسل والخنز والشمع
والاوبار فمجلوبة اليهم، ولباس الخنز ومن
داناهم القراطى والاقبية وليس عندهم شيء من
الملبوس وانما يكمل اليهم من نواحى جرجان
وطبرستان واذربيجان والروم وما يصاقبهم
من الاعمال، فاما سياساتهم وامر المملكة
فيهم فانه ينتهى الى عظيمهم المسمى خاقان

fekete hajúak; kétféle kazar van, a (kazarok) egyik fajtát *karakhazar*-nak nevezik, s ezek barnasága feketébe játszik, mintha az indek népfajához tartoznának; a másik (kazar) faj fehér és szépsége által kitűnő. (Kazar) rabszolgák csakis a bálványimádók közt találtnak, a kik saját gyermekeik eladását megengedhetőnek tartják s a kiknél az egyik másikat rabszolgájává teheti. A mi a (kazar) zsidókat és keresztényeket illeti, ezek ép annyira vallásukba ütközőnek s meg nem engedhetőnek tartják, hogy egyikök a másikat rabszolgájává tegye, mint azt a moszlimok is tartják. A Kazarbirodalomból semmi egyéb kiviteli czikk nincs, a mi onnan kerül ki (s oda máshonnan nem hozatott volna), mint az enyv. A mi [*Ibn Haukal*: rabszolgákat] a kénesőt, a mézet, a viaszt, a selymet s a szörneműeket illeti, ezek máshonnan vitetnek oda. A kazarok ruházata a *kurthak*¹ s a

¹ A perzsa كُرْتَه (Kurtah) v. كُرْتَك (Kurtak) egy a derekat befedő rövid alsóruha, arabul قُرْطَق (Kurtak).

خزر وهو أجل من ملك الخزر لأن ملك الخزر به ينعقد وهو الذي يقيمه ويُفَعِّده وإذا أرادوا أن يقيموا ملكًا بعد هلاك ملكهم جاء الخاقان به فدَّكره ووعظه وعَرَّفه ما عليه وله من حقوق الملك واثقاله وما ينوبه من الأثم الوزر فيما يتكلَّفه أن قص فيه أو عمل بغير الواجب منه وأتى غير الصواب والحق في أحكامه فربما لم يُجِبُّهُمْ مَنْ عملوا على ولايته إذا سمع ذلك القول ورعًا ورهًا ورغبة عما يسمعه أن الله يجعله له بتركه الولاية فيتركها ويقبلها غيره بما يكسب في نفسه وعقله وإذا جَآؤُوا به لِيُقْعِدُوهُ فِي الْمَمْلَكَةِ وَيَسْلُمُوا عَلَيْهِ بِهَا خَنْقَهُ خَاقَانُ خَزَرٍ بِكَرِيرَةٍ فَإِذَا قَارَبَ أَنْ يَنْقَطِعَ

*kaba*¹ nevű ruha; náluk semminémű ruha nem készül, hanem a mījük van, az mind Dsordsânból, Tabarisztân-ból, Örményországból, Adzerbeidsân-ból s a byzánti birodalomból kerül hozzájuk. A mi a (kazarok) kormányzatát illeti, legfőbb uralkodójukat a «kazarok khakan»-jának nevezik, ez a «kazar király» felett áll, azt (az egyet) kivéve, hogy előbbit utóbbi igtatja be uralkodói állásába. [*Ibn 'Haukal*: És a midőn a megelőzőtt király halála után (új) királyt akarnak felavatni, azt a khâkân bevezeti s intő és figyelmeztető szavakat intéz hozzá, majd aztán tudomására hozza, hogy uralkodása által minő jogok és kötelezettségek háramlanak reá s micsoda hibába vagy vétésbe eshetik azokban, a mikkel felruháztatott, vagy mulasztások által, vagy azért, mert szükség nélkül cselekedett s az igazságot nem tartotta meg ítéleteiben. Néha az, kit a kormányzatra megválasztanak, nem vállalkozik, midőn azt a beszédet hallja, (még pedig nem vállalkozik) jámborsága, a

¹ Perzsa قَبَا (Kabâ) v. قَبَاه (Kabâh) egy hosszú, elől nyitott felső-ruha, arabul قَبَاء (Kabâ^{un}).

نفسه قالوا له كم تشتهي مدّة الملك فيقول
 كذا وكذا وان مات دونها وألا قُتل اذا بلغ
 تلك السنة، ولا تصلح الخاقانية إلا في
 اهل بيت معروفين وليس له من الامر
 والنهي شيء غير أنّه يعظم اذا دُخل اليه
 ولا يصل اليه احد إلا لحاجة فاذا دخل
 عليه تمرّغ له الداخل في التراب وسجد
 وقام من بُعد حتى ياذن له بالعود واذا
 حربهم امر عظيم او حرب أُخرج فيه الخاقان
 فلا يراه احد من الاتراك وغيرهم ممّن
 يصاقبهم من اصناف الكفر إلا سجد وانصرف
 ولم يقاّله تعظيماً له واذا مات وُدُن لم
 يمر احد بقبره إلا ترجّل له وسجد ولا

világiakról való lemondása miatt, visszariadva attól, a mit hall, hogy Isten tenni fog vele, ha a kormányzatot elhanyagolja, azt el nem fogadja s (helyét) legjobb belátása szerint más foglalja el.] A midőn az (ünnepélyes) beigtatást végrehajtani akarják, a khakant elővezetik s egy selyemzsinórral fojtogatni kezdik; a mikor a füladáshoz már közel van, megkérdezik tőle, hogy hány évig akar uralkodni, mire kinyilvánítja, hogy mennyit; ha e határidőn belül hal meg, (nem bántják), de ha ezt túléli, megölik. A khakani méltóság náluk egy bizonyos családban öröklődik; a khakannak sem parancsolni, sem tiltani nem szabad, ő épen csak a legfőbb hatalom kifejezője, a ki hozzá belép, földre borul előtte, de csak nagyon kevés ember jelenhetik meg előtte, ilyen a király s a ki az ő rangjában van, s a király csakis az államügyekben előforduló valamely fontos ujdonság miatt megyen hozzá. (A khakan színe elé járuló) király előtte a földön fetreng, (majd) mélyen meghajlik előtte s mindaddig (bizonyos) távolságban áll tőle, míg a (khakan) meg nem engedi, hogy közeledjék. Ha valamely (váratlan) nagy zendülés történik, a khakant kivezetik (ugyan), de a turkok népéből s a velük hatá-

يركب ما لم يغيب عن قبره، ويبلغ من طاعتهم لملكهم أن أحدهم ربّما وجب قتله ويكون من أكرمهم عليه وأكبرهم منزلة لديه ولا يحبُّ الملك قتله ظاهراً فيأمره أن يقتل نفسه فينصرف إلى منزله فيقتل نفسه، وقد ذكرتُ أن الخاقانية في قوم معروفين ليس فيهم مملكة ولا يسار وربّما كان فيهم موسر فاذا انتهت الرئاسة إلى أحدهم عقدوا له ولم ينظروا إلى ما عليه حاله ولقد أخبرني من اتق به أنه رأى في بعض أسواقهم شاباً يبيع الخبز وكانوا يقولون إن هلك خاقانهم فليس أحد أحق بالخاقانية منه ألا أنه كان مسلماً قال ولا

ros bálványimádók közül senki sem láthatja, hanem (a jelenlévő) elfordul tőle, s (megjelenése) iránt való tiszteletből nem áll vele szemközt.¹ Ha meghal (a khakan) s eltemették, (az útas) sírja mellett csakis gyalog haladhat el s tartozik előtte földre borulni; lovára csak akkor ülhet, mikor már a sír nem látható. Királyuk iránt viseltető engedelmességük odáig terjed, hogy ha valamelyikükre a király kimondta a halálos ítéletet s az illető az ország nagyjai közül való, s a király nem akarja, hogy kivégeztetése nyilvánosan történjék, azt mondja neki, hogy ölje meg magát s az (elitelt) lakására megy s megöli magát. A khakani méltóság csakis bizonyos meghatározott nemzetségben öröklődik, (e nemzetségből olyanokra is,) a kik tényleges hatalom s vagyon nélkül szűkölködnek s a mikor e főméltóság ezek egyike szálott, hódolatot teljesítenek neki s nem néznek jelenlegi állapotára. Egy valaki, kinek szavában teljesen megbízhatom, azt beszélt nekem,

¹ Ugy Isztakhri, mint Ibn 'Haukal műve id. helyén يقاتله ige alakot leírói hibának tartom يقابله helyett.

يُعقد الخاقانية الا اليهود ولهم سرير في
 قبة ذهب لا تضرب الا لخالقان ومضارب
 خاقان اذا برزوا محتاجين الى رحيل فوق
 مضارب الملك ومسكنه في البلدان ارفع
 من مسكنه *

hogy valamely vásártéren egy ifjat látott, ki (ott) kenyeret árult, s a kiről a nép azt mondta, hogy ha a khakan meghal, egy sincs, kinek nálanál több joga volna a khákáni méltóságra, ha moszlim nem volna, de ez a méltóság csak olyanra ruháztatik, ki zsidó valláson van. A trón és az arany mennyezet csakis a khákánt illetik meg, és a khákán sátrai, a mikor szabadban vannak, magasabbra helyeztetnek, mint a királyé s a városban palotája szintén magasabban fekszik, mint a királyi lak.»

ولسان بلغار مثل لسان الخزر ولبطاس لسان آخر وكذلك لسان الروس غير لسان
 الخزر ولبطاس *

«A bolgár nyelv a kazarhoz hasonlít, a burtász-oknak más nyelvük van. Hasonlóképen az orosz nyelv különbözik úgy a kazartól, mint a burtásztól. [Ibn 'Haukal szerint is: ولسان بلغار كلسان الخزر azaz: «a bolgár nyelv is olyan, mint a kazar nyelv.»

Az oroszokról szólva I. megjegyzi, hogy:

ولباس الخزر وبلغار وبجناك القراطق الثامة²

«A kazarok, bolgárok és besenyők öltönye a hosszabb *kurtak*.».

A baskirokról Isztakhri és némi kis hozzátétellel Ibn 'Haukal a következőt írják:

¹ L. a De Goeje kiadás 225-dik lapján.

² L. ugyanezen kiadás 226-dik l.

ISZTAKHRÎ.

IBN-^cHAUKAL.

وَبَسَجَرَتِ صَنْفَانِ صَدَفٍ فِي آخِرِ الْغُرْبَةِ
 عَلَى ظَهْرِ بُلْغَارٍ وَمَبْلَغُهُمْ نَكَوُ الْفِي رَجُلٍ
 مَمْتَنَعُونَ فِي مَشَاجِرٍ لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِمْ وَهُمْ
 فِي طَاعَةِ بُلْغَارٍ وَبَسَجَرَتِ أَكْثَرُهُمْ مَتَاخِمُونَ
 لِبَجْنَاكِ وَهُمْ وَبَجْنَاكِ أَتْرَاكِ وَيَتَاخِمُونَ الرُّومَ
 وَبَسَجَرَتِ أَكْثَرُهُمْ مَتَاخِمُونَ لِبَجْنَاكِ وَهُمْ
 وَبَجْنَاكِ أَتْرَاكِ وَيَتَاخِمُونَ الرُّومَ¹

وَبُرْطَاسُ اسْمٌ لِلنَّاحِيَةِ وَهُمْ أَصْحَابُ بَيْوتِ
 خَشَبٍ وَهُمْ مَفْتَرِشُونَ² وَبَسَجَرَتِ هُمْ صَنْفَانِ
 صَنْفٍ فِي آخِرِ الْغُرْبَةِ عَلَى ظَهْرِ بُلْغَارٍ وَيُقَالُ
 أَنَّ مَبْلَغَهُمْ نَكَوُ الْفِي رَجُلٍ مَمْتَنَعُونَ فِي
 مَشَاجِرٍ لَا يَقْدِرُ عَلَيْهِمْ وَهُمْ فِي طَاعَةِ بُلْغَارٍ
 وَبَسَجَرَتِ آخِرُ هُمْ مَتَاخِمُونَ لِبَجْنَاكِ وَهُمْ
 وَبَجْنَاكِ أَتْرَاكِ وَهُمْ مَتَاخِمُونَ لِلرُّومِ¹

¹ De Goeje kiadása 225-ik lapján.¹ L. a De Goeje kiadás 285-ik lapján.

«Burtász egy tartomány neve s a (burtászok) kemény fából épült házakban laknak szerteszéjjel. Kétféle *basdsirt* (baskir) van. Egyik fajuk a ghuz-zok lakta földrészt szélén tanyázik, a bolgárok mögött; úgy mondják, hogy számuk körülbelül kétezer férfire tehető, ezek megközelíthetetlen erdőkben laknak, a hol őket senki meg nem hódíthatja. (Mindazonáltal) a bolgárok fennhatósága alatt állnak. A másik baskir faj a besenyőkkel határos s úgy ők, mint a besenyők, turkfajú népek s határosok a rûmi birodalommal (Byzáncz).» [*Ibn 'Haukal*: «A legtöbb baskir a besenyők szomszédságában lakik s ezek és a besenyők (egyaránt) a török népfajból valók; határosok a rûmi birodalommal.»]

A besenyőkről *Isztakhri* csak pár szóval emlékezik, ú. m. műve három helyén:

1. وَقَدْ انْقَطَعَ طَائِفَةٌ مِنَ الْأَتْرَاكِ عَنْ بِلَادِهِمْ فَصَارُوا فِيهَا بَيْنَ الْخَزَرِ وَالرُّومِ يُقَالُ لَهُمُ الْبَجْنَائِيُّ وَلَيْسَ مَوْضِعُهُمْ بَدَارٌ لَهُمْ عَلَى قَدِيمِ الْأَيَّامِ وَأَمَّا انْتَابُوهَا وَغَلَبُوا عَلَيْهَا¹
2. وَبَسَجَرَتِ آخِرُ هُمْ مَتَاخِمُونَ لِبَجْنَاكِ وَهُمْ أَتْرَاكِ وَهُمْ مَتَاخِمُونَ لِلرُّومِ²

¹ L. De Goeje kiadása 10-dik lapján.² L. De Goeje kiadása 225-dik l.

3. ومن برطاس (المسافة) الى بجناك نكو 1. مراحل ومن اثل الى بجناك

مسيرة شهر¹

Fordításban:

1. «A turkok közül egy törzs elszakadt s a kazarok és rûmiak közé vette magát, ez *bedsenekijje*-nek neveztetett, lakóhelyeik régen nem jelenlegi szállásaik voltak, melyekhez idő multával jutottak² s foglalták el.»

2. «*Beszdsert* (a *báskird*-ok) végül szomszédjai a besenyőknek és ezek a besenyők turkok s szomszédjaik a rûmiaknak.»³

3. «A burtász-októl a (távolság) a besenyőig körülbelül tíz napra terjed és az *Itzil*-től⁴ a besenyőig egy hónapra.»

Ibn-‘Haukal e három szöveg elsejét szintén közli munkájában, de ezután nem mindjárt az *Isztakh i*-nél olvasható második szöveg következik, hanem e néhány szó:

وربما طرقة في الاحايين مراكب الروس والترك والصقالبة والبجناكية وهم جيل من اجيال الترك المجاورين لارض الخزر والبلغار فانكوا في اعمال الاندلس وربما انصرفوا خاسرين⁵

«Megesik néha, hogy (*‘Abdu ‘l-Rahmán*-t)⁶ a rûszok, turkok, szlávok és besenyők hajói megtámadják; utóbbiak a Kazar- s Bolgárbirodalommal szomszédos török törzsek közül valók s Spanyolország vidékeit nyugtalanítják. Néha (ezek a hajók) csalatkozva térnek haza.»

A besenyőkre vonatkozó 3. s 4. szöveg *Ibn-‘Haukal*-nál egyezik *Isztakhrî* illető szövegeivel.

Úgy *Isztakhrî*, mint *Ibn ‘Haukal* munkájuknak a «Kazar-tengerről» (بحر الخزر) címzett fejezetét a Kazarbirodalom földrajzi távolságainak kitüntetésével rekesztik be, a mely szöveget két rovatban szedve a következőkben közlöm:

¹ L. De Goeje kiadása 227-dik l.

² A نوب igető VIII. alakja azt is jelenti: *magának lakóhelyül választani*.

³ Vajjon *rûmi* helyett nem *rûsz* olvasandó-e?

⁴ A. m. *Itil*, azaz *Volga*.

⁵ L. a De Goeje kiadása 78-dik lapján.

⁶ Spanyolország (الاندلس) partvidékein.

ISZTAKHRÎ.

المسافات بين بلاد بكر الخزر ونواحيها
من آبسكون الى بلاد الخزر عن اليمين نكو
٣٠٠ فرسخ ومن آبسكون عن يسار السائر
الى الخزر نكو ٣٠٠ فرسخ ومن آبسكون
الى دهستان نكو ٤ مراحل ويقطع هذا البكر
اذا طابت الريح عرضاً من طبرستان الى
باب الابواب في اسبوع واما من آبسكون
الى بلاد الخزر فانه زائد على العرض لانه
مزوى، ومن ائيل الى سمندر ٨ ايام ومن
سمندر الى باب الابواب ٤ ايام وبين مملكة
السرير وباب الابواب ٣ ايام ومن ائيل الى
اول حد برطاس مسيرة ٢٠ يوماً ومن اول
برطاس الى اخره نكو ١٥ يوماً ومن برطاس
الى بجنك نكو ١٠ مراحل ومن ائيل الى

IBN-HAUKAL.

ذكر المسافات بين الخزر ونواحيه فمن
آبسكون الى بلاد الخزر عن اليمين نكو
ثلاث مائة فرسخ ومن آبسكون عن اليسار
للماضى يريد الخزر نكو ثلاث مائة فرسخ
ايضا ومن آبسكون الى دهستان نكو ٤
مراحل ويقطع هذا البكر اذا طابت الريح
عرضاً من طبرستان الى باب الابواب في
اسبوع واما من آبسكون الى بلاد الخزر
فانه زائد على العرض لانه مزوى، ومن
ائيل الى سمندر ٨ ايام ومن سمندر الى باب
الابواب ٤ ايام وبين مملكة السرير وباب
الابواب ٣ ايام ومن ائيل الى اول حد من
برطاس ٢٠ يوماً ومن اول برطاس الى اخره
نكو ١٥ يوماً ومن برطاس الى بجنك

«A távolságok Kazarország s a szomszéd tartományok¹ közt: Abasz-kûn-tól a tulajdonképeni Kazarországig jobb felől körülbelül 300 paraszanga s ugyaninnen az utas bal oldalán egész a tulajdonképeni Kazarországig szintén annyi. Abasz-kûn-tól Dihisztân-ig hat uti állomás. A tengeren is át lehet kelni (t. i. a Káspi-tengeren) kedvező szelekkel Tabarisztân-ból egész Bab el-Abvâb-ig egy hét alatt, Abasz-kûn-tól azonban a tulajdonképeni Kazarföldre az út (a tengeren át) hosszabb, mert egy szegletet ír. Itil-től Szemenderig nyolcz napi út alatt juthatni el és Szemendertől Bab el-Abvâb-ig négy napi utat (számlálnak). Szerír tartomány s Bâb el-Abvâb közt három napra terjed az út s Itil-től Burtasz kezdetéig körülbelül húsz napi, s kezdetétől végeig 15 napi út terjed s Burtasz tartományból a besenyőkig körülbelül tíz nap alatt jut el az ember. Itilből a besenyők lakta földrészre egy hónap alatt s ugyanonnan

¹ Ebben a szövegben نواحي szomszédos tartományokat jelent.

١٠ أَيَّامٍ وَمِنْ أَثَلٍ إِلَى بَجْنَاكِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ
وَمِنْ أَثَلٍ إِلَى بَلْغَارٍ عَلَى طَرِيقِ الْمَفَازَةِ نَكُو
شَهْرٍ وَفِي الْمَاءِ شَهْرَانِ فِي صُعُودِ الْإِنْكَدَارِ
نَكُو ٢٠ يَوْمًا وَمِنْ بَلْغَا إِلَى أَوَّلِ حَدِّ الرُّومِ
نَكُو ١٠ مَرَاحِلَ وَمِنْ بَلْغَارٍ إِلَى كُوبَابَةِ نَكُو
٢٠ مَرَحَلَةً وَمِنْ بَجْنَاكِ إِلَى بَسْجَرَتِ الدَّخْلِ
١٠ أَيَّامٍ وَمِنْ بَسْجَرَتِ الدَّخْلِ إِلَى بَلْغَارٍ
٢٥ مَرَحَلَةً ✱

بَجْنَاكِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَمِنْ أَثَلٍ إِلَى بَلْغَارٍ
عَلَى طَرِيقِ الْمَفَازَةِ نَكُو شَهْرٍ وَفِي الْمَاءِ
شَهْرَانِ فِي صُعُودِ الْإِنْكَدَارِ نَكُو ٢٠ يَوْمًا
وَمِنْ بَلْغَارٍ إِلَى أَوَّلِ حَدِّ الرُّومِ نَكُو ١٠
مَرَاحِلَ وَمِنْ بَلْغَارٍ إِلَى كُوبَابَةِ نَكُو ٢٠
مَرَحَلَةً وَمِنْ بَجْنَاكِ إِلَى بَسْجَرَتِ الدَّخْلِ
١٠ أَيَّامٍ وَمِنْ بَسْجَرَتِ الدَّخْلِ إِلَى بَلْغَارٍ
٢٥ مَرَحَلَةً ✱

Bolgárországba a pusztákon át szintén egy hónap alatt, vízen fel körülbelül két hónap alatt, vízen le körülbelül húsz nap alatt lehet megtenni az utat. Bolgárországból a byzánti birodalom első határáig körülbelül tíz-, s ugyanonnan Kiewig húsz uti állomásra terjedő út van. A besenyőktől belső Baskart-ig tíz, s innen Bolgárországig 25 állomás van.»

Isztakhrî és Ibn 'Haukal tudósításainak illusztrálására közöljük még a távolságokra nézve Ibn Khordâdbehnek a IX. század derekáról való régibb, s a kozárok vallásos viszonyairól Dimiskinek sokkal újabb tudósítását.

«A Dsordsân és Khamlîds kazar főváros közti út.»

«Ez északi tájék s ezért emlitem itt e helyen, Dsordsân-tól Khamlîds-ig nyolcz napi tengeri út van, ha a szelek kedvezők. *Khamlîds* Kazarország fővárosa egy a szlávok tartományából jövő folyam partján fekszik, a mely a Dsordsân-tengerbe ömlik. A kazaroknak más városai *Belendser* és *el-Baidhá*. Bohtori (költő Iszhâk ibn Kondâds-ról írt dicsérő költeményében ezeket) mondja:

«Írákban szerzett érdemesítése (hoz-

الطَّرِيقُ بَيْنَ جُرْجَانٍ وَخَمْلِيحٍ مَدِينَةٍ
الْكَزَرِ وَهِيَ شَمَالِيَّةٌ وَلِذَلِكَ ذَكَرْتُهَا فِي هَذَا
الْمَوْضِعِ، فَمِنْ جُرْجَانٍ إِلَى خَمْلِيحٍ وَهِيَ
عَلَى شَفِيرِ النَّهْرِ الَّذِي يَجِيءُ مِنْ بِلَادِ
الصَّقَالِبَةِ وَهِيَ يَصُبُّ فِي بَحْرِ جُرْجَانٍ فِي
الْبَحْرِ إِذَا طَابَتِ الرِّيحُ ثَمَانِيَةَ أَيَّامٍ، وَمِنْ
الْكَزَرِ خَمْلِيحٍ وَبَلَنْجَرٍ وَالْبَيْضَاءِ قَالَ
الْبُكْتَرِيُّ
شَرَفَ تَرَيَّدَ بِالْعِرَاقِ إِلَى الَّذِي عَهْدُوهُ فِي
خَمْلِيحٍ أَوْ بَلَنْجَرٍ وَخَارِجَ الْبَابِ مَلِكُ سُوْرِ

zájárult ahhoz), melylyel Khamlidsban s Balandsarban tüntették ki.»

El-Báb-on kívül (a kaukázusi kapu) Szovar, el-Lakz, el-Lán, Filán, Maszkat s Száhib esz-Szerir fejelemlésegei s *Szemender* város (soroltatnak fel.)»

«*Vége a Dserbi vagy északi tartományokról való tudósításnak.*»

Ibn Khordâdbeh e szövegéhez az itt következő néhány megjegyzést csatoljuk: 1. Ha Tabarasztânból egész Báb-el-Abvâb-ig kedvező szelekkel egy hét alatt elmehet az ember, úgy nem tűnhetik fel Ibn Khordâdbeh azon tudósítása, mely szerint Dsordsânából Khamlids-ig hasonlóan kedvező szelekkel nyolcz nap alatt juthatni el; 2. Khamlids némely kéziratban خليم-nak (*Khamlikh*)-nak van írva, így *Fakut*-nál is s nézetem szerint ez a helyesebb névalak s ez aztán *Khanlikh* helyett áll a «khân székvárosa» értelmében. *Dsordsâni* földrajzi leírásában megjegyzi, hogy a kazar fővárost felváltva *Itil*-nek vagy *Khamlikh*-nak nevezték; 3. *El-Baidhá* talán arab fordítása a *Szarkel* «fehér vár» névnek; 4. مسقط (*Meszket*) a Μοσχου névvel egyazon, melyet a Kr. u. való V. évszáz óta Μοσχου-nak írtak, l. a héber מִשְׁכָּה népnevet Móz. I. k. 10. f.-ben; 5. جربى talán a szyr garbojô-val egyazon, mi északi szelet és északot jelent.

Semsz ed-Dîn Abu Abd-Allah Mohammed el Dimiski (meghalt 1327-ben Kr. u.) نخبة الدهر című kosmographiai munkájában a kazarok vallási viszonyairól ír, Ibn el-Athîr (meghalt 1233-ban Kr. u.)¹ krónikájából vette. Szövege a következő:

¹ Abu-Haszan Ali ben Abul-Karam Athîr ed-dîn Muhammed ben Abd el-Karim *Izz ed-dîn Ibn el Athîr* el Seibâni született 1160-ban Kr. u. Mesopotamiai Dsazírat Ibn Omar nevű helységében, tanulmányait Mosulban végezte, Bagdadban többször fordult meg, meghalt Mosulban. Abul-Fedâ sokat merített munkájából.

«A kazarooknak két osztálya¹ van, az egyik a katonai s ez moszlimokból áll, a másik a zsidók s ez a polgári elem.² Régibb időben nem ismer-tek vallást, olyanok voltak, mint a turkok. Szokásaik nem voltak egye-bek mint.... [itt, valami hiányzik]. A mint Ibn el-Athir³ elbeszéli, Konstantinápoly ura (császára) Harûn er-Rasid idejében a birodalmában található zsidókat onnan száműzte, kik aztán Kazarszágba mentek s ott egy gondtalan, tudatlan⁴ népet talál-tak, a kiknek hittételeiket előadván, a nép azokat üdvösebbeknek találta annál, a mit eddig gyakoroltak s vallásukat elfogadta. Hosszabb időn át békében éltek. Azután a khora-szániak a kazaroakra támadnak, azo-kat legyőzik, birodalmukhoz csatolják s alattvalóikká teszik. Ibn-Athir (foly-tatólag) azt is mondja, hogy a (kazaro) a hidsra 254-ik⁵ évében áttértek az iszlámra⁶ s ezen áttérés okául azt hozza fel, hogy a turkok egyszer reájuk

وهم طائفتان جند وهم المسلمون ويهود
وهم الرعية وكانوا من قبل لا يعترفون ملة
كالترك وانما طريقتهم كما حكاه ابن الاثير
عنهم ان صاحب قسطنطينية في ايام هرون
لرشيد اجلا من كان في مملكته من اليهود
فقصدها بلاد الخزر ووجدوا قوما غفلا
سادجين فعرضوا عليهم دينهم فوجدوه
اصلح مما هم عليه فانقادوا اليه واقاموا
زمانا ثم غزاهم جيش من خراسان فتغلب
على بلادهم وملكها فصاروا رعيته وحكى
ابن الاثير ايضا انهم اسلموا سنة اربعة
وخمسين ومائتين وذكر في سبب اسلامهم
ان الترك غزوه فطلبوا من اهل خوارزم
نصرتهم عليهم فقالوا لهم انتم كفار فان
اسلمتم نصرناكم فاسلموا الا ملكهم فنصرهم
اهل خوارزم وازالوا الترك عنهم ثم اسلم
ملكهم بعد ذلك

¹ طائفة^s osztályt, csoportot jelent, itt osztálynak fordítottam, tekintettel a közelebbi meghatározásra. Szerző a kazar népnek nem ethnikus, hanem hitfelekezeti jellegét s rendes foglalatosságait tartja szem előtt.

² رعية^s tulajdonképen alattvalókat, eredetileg nyájat jelentett, itt az ellentétnél fogva a polgári osztályt jelenti.

³ الاثير helyett hibásan الابير áll, mely hibát Frähn kijavított.

⁴ قوما غفلا سادجين. A سادج szó a perzsa سادة arabos alakja, a. m. egyszerű, őszinte, tudatlan (perzsa نادان).

⁵ 868-ban Kr. u.

⁶ Túlzás; a kazar népnek csak egy része lett moszlimmá.

rontottak s ők Khârezm népétől kértek ellenök segítséget. A khârezmieket erre azt válaszolták, hogy «ti hitetlenek vagytok, ha az iszlám tanait elfogadjátok, úgy felsegítünk», mire (csakugyan) áttértek az egy király kivételével¹ s Khârezm népe a (kért) segítséget megadta, és a turkokat² eltávolította tőlük; ezután királyuk is moszlimmá lett.»

¹ A király továbbá is zsidó vallásúnak maradt, de nem áll, hogy egész népe moszlimmá lett volna.

² Kik ezek a turkok? Nézetem szerint a lebediai magyarok, mert a ghuzzokat s besenyőket az arab írók saját neveiken neveztek, a szeldsukok pedig ekkor még a Merv és Balkhtól Bokhara felé terjedő pusztákon tanyáztak.

IV.

MASZ'ÛDI.

Masz'ûdi, vagyis teljes nevén: Abul-Haszan Ali ben el-Huszein ben Ali el-Hudseli el Masz'ûdi, X. évszázadbeli író (meghalt Egyiptomban 956 vagy 957-ben), Kitâb Murûds el-dzahab című munkájának anyagát részben gyakori s messze tartományokra terjedő utazásai alatt, melyek azonban éjszakra Örményországon túl nem terjedtek, gyűjtögette, részint könyvekből merítette. Munkája első fejezetében egész hosszú lajstromát adja azon íróknak, a kiket saját munkája megírásánál felhasznált. Ezek között legyen elég következőket említenem: Ibn el-Kelbi, Abu-Dsafir Mohammed, Mohammed Ibn Szalah, az Abbaszida-dynastia történetírója, Ibn-Khordâdbeh, a kiről nagy méltánnyal szól s megjegyzi, hogy számos író merített munkájából, El-Beladzori, a kinek az iszlâm hódításairól írt munkáját e nemben legjobbnak tartja.

Több helyen Marinus Tyriusból idéz oly helyeket, melyeknek eredeti szövege elveszett. Munkájának három kézirati példánya van Párisban, kettő Leidában; ezek közül az egyik, mely Dozy katalógusában 537. számmal van megjelölve, a legjobb, de fájdalom, nem terjed túl a munka XXXIII. fejezetén. Kiadták és francziára fordították Barbier de Meynard és Pavet de Courteille. Előbb már Sprenger angolra fordította volt.

Masz'ûdi művében a Kaukázus, a Volga és Fekete-tenger vidékét s népeit következőleg írja le:

«*A Kaukázus hegységről, az alánokról, kazarokról, különböző török népfajokról, bolgárokról,¹ Báb-el-Abwáb városáról (Derbend) és a környék királyairól s országairól.*»

«Masz'ûdi ezeket mondja: a Kaukázus² egy nagy hegység, terjedelme több királyságot s különböző népek lakta területet foglal magában. Ezen hegység területét hetvenkét nép lakja, melyek mindegyikének külön királya s nyelve van, számosak hegyszorosai s völgyei. El-Báb *ve'-l-Abwáb* várost e hegyszorosok egyikénél, a hegyoldal s a Kazar-tenger³ közé Kosroes Anusirvân építette és egy falat húzott a tengertől, mely abban egy mértföldnyire⁴ nyúl, a szorosok irányában fel a hegységre, hol emelkedve, hol lejtve, körülbelül negyven parásángá⁵ hosszában, egész egy Tabarisztân nevű várig. A fal hosszában körülbelül három mértföld távolságra egymástól, a

ذكر جبل القبيح واخبار الامم من اللان والخزر وانواع الترك والبرغز (البرغر) واخبار الباب والابواب ومن حولهم من الملوك والامم

قال المسعودي اما جبل القبيح فهو جبل عظيم وسقعة سقع جليل قد اشتمل على كثير من الممالك والامم وفي هذا الجبل اثنا وسبعون امّة كلّ امّة لها ملك ولسان بخلاف لغة غيرها وهذا الجبل ذو شعاب وادية ومدينة الباب والابواب على شعب من شعابه بناها كسرى انوشروان وجعلها بينه وبين بكر الخزر وجعل هذا السور من جوف البكر على مقدار ميل منه ماذا الى البكر ثم على جبل القبيح ماذا في اعاليه ومنخفضا به وشعابه نكو من اربعين فرسخا الى ان ينتهي ذلك الى قلعة يقال لها طبرستان وجعل على كلّ ثلاثة اميال من هذا السور او اقل او اكثر على حسب الطريق الذي جعل الباب من اجله بابا من حديد واسكن فيه على كلّ باب من داخله امّة تراعى ذلك الباب وما يليه من السور لدفع اذاء الامم المتصلة بذلك الجبل من الخزر واللان وانواع الترك والسرير وغيرهم من انواع الكفار وجبل القبيح يكون في المسافة علوا وطولا وعرضا نكو من شهرين بل اكثر وحوله امم لا يحصيهم

¹ Az eredetiben *borgaz* leirói hibából *bor-gar* helyett, így Isztakhrinál s más arabs geographusoknál.

² Arabul *Dsebel el-Kabkh*, perzsául *Kâf*, örményül *Khabgakh*.

³ A Kaspi-tenger.

⁴ A parásángá harmad része, perzsául *كروه*.

⁵ «Duodecim millium cubitorum» Vullers.

mint az utak fontossága igényelte, vas-
kapukat építtetett s minden ilyen kapu
környékében belül egy-egy népséget
helyezett el a kapu és az ezt kör-
nyező fal őrizetére, hogy a Kaukazu-
sal határos (északi) népeket, a melyek
azokon át akarnak törni, ebben meg-
gátolják; ilyen (északi) népek a kaza-
rok, allánok, különböző turk népek,¹
szerirek s más fajta pogányok. A Kau-
kaszus területének kiterjedése magassá-
gában, hosszában és szélességében kö-
rülbelül két hónapot igényelne, s még
ennél is többet. Azon népek számát,
melyek körül lakják, csak Isten szá-
míthatja meg. Egyik szorosa, mely
Bâb-el-Abvâb-bal határos, mint a
hogyan mondtuk, a Kazar-tenger part-
ján van. Egy másik szorosa az Azóvi-
tenger² közelében nyílik meg, a mely

الا الخالق عز وجل احد شعابه على بكر
البحر مما يلي الباب والابواب على ما ذكرنا
ومن شعابه مما يلي بكر مايطس المقدم
ذكره فيما سلف من هذا الكتاب الذي
ينتهي اليه خليج القسطنطينية وعلى هذا
البحر طرابندة وهي مدينة على شاطئ
هذا البحر لها اسواق في السنة ياتي اليها
كثير من الامم للتجارة من المسلمين
والروم والارمن وغيرهم ومن بلاد كمشك ولما
بني انوشروان هذه المدينة المعروفة بالباب
والابواب والسور في البر والبحر والجبل
اسكن هناك امما من الناس وملوكا وجعل
لهم مراتب ووسم كل ملك باسمه وحد له
حدا على حسب فعل اردشير بن بابك
حين رتب ملوك خراسان فممن رتب منهم
انوشروان من الملوك في بعض هذه
البقاع والمواقع مما يلي الاسلام من بلاد
بردعة ملكا¹ يقال له شروان ومملكته مضافة
الي اسمه فيقال له شروان شاه وكل ملك
يلي هذا الصقع يقال له شروان قال المسعودي
ومملكته في هذا الوقت وهو سنة اثنين
وثلاثين وثلاثمائة فكو من شهر لانه غلب
على مواضع لم يكن وسمها² له انوشروان
فاضافه الي ملكه والملك في هذا الوقت
المورخ والله اعلم مسلم يقال له محمد بن

¹ Masz'ûdi műve XV. fejezetében (De Goeje kiadásában 83. l.) a török népekről ezt írja: Az ötödik nép a turkok nemzet-
ségeit foglalja magában, a karlukokat, a ghuz-
zokat, a keimâkokat, a tuguzguzokat, a kazaro-
kat, a kiket törökül szabiroknak, perzsául
khazaránoknak neveznek, ezek a letelepedett
törökök közül s mások, mindezek egy nyelvet
beszélnek s egy királyuk van.

² Masz'ûdi szóban levő munkája XIII-ik
fejezetében, melyre itt hivatkozik, ezeket
mondja:

ومنه ينفجر خليج القسطنطينية الذي

يصب الى بحر الروم

«Az (Azóvi tengerből) a konstantinápolyi

A magyar honfoglalás kútfoi.

¹ Helyesebben ملك

² Goldziher szerint رسمها, l. p. o. a 250. l.
3. s. alulról.

tengerrel ezen munkánkban már foglalkoztunk, és a melyben végződik a konstantinápolyi öböl. E tenger partján (Fekete-tenger, fekszik Trepizunt,¹ a mely évenként tartatni szokott vásárral bíró tengerparti város, a hova felesszámú moszlim, örmény, rûmi és más népfajú kereskedő ellátogat áruczikkeivel; Kesk tartományából² is jönnek (e vásárookra) kereskedők. A midőn Anusirvân megépítette Bâbel-Abvâb városát s a falat, mely a tengerbe nyúlik s a szoroson át a hegység magaslataira emelkedik, oda különböző népeket telepített királyaikkal együtt s azoknak rangfokozatait megállapította, mindegyiköket saját nevével tüntette ki s birodalmuk határait kijelölte, azon módon, mint azt Ardesir,³ Babek fia, tette, midőn Khorâszân királyait osztályozta. Azok közül, kiket Anusirvân a királyok

öböl ágazik, mely aztán a Közép-tengerbe ömlik.» Az Azövi-tenger arab nevei *Majotîs*, *Manites* (مانيطش) Abulfedânál, 1. földrajza *في البحار* fejezetét, — *Bahr el-Azok*.

¹ *Trapezus (Trabizonda)*; e városból (melyet a keletiek *Tarabuzûn*-nak neveznek) indul ki a Nagy-Örményországba vezető legjobb hegyi út.

² A cserkeszek tartománya.

³ A Szászánida-házból való első király *Ard-sêr Babakân (ben Bahman)*. Az *Ard-sêr* név az ó-perzsa nyelv *arta khshathra* «dicső király» összevonásából lett.

يزيد وهو من ولد بهرام جور لا خلاف في نسبه وكذلك ملك السري من ولد بهرام جور وكذلك صاحب خراسان في هذا الوقت من ولد اسماعيل بن احمد واسماعيل من ولد بهرام جور لا خلاف فيما وصفا من تشهير انساب من ذكرنا وقد تملك محمد بن يزيد هذا وهو شروان على مدينة الباب والابواب وذلك بعد موت صهر له يقال له عبد الله بن هشام وكان رجل من الانصار وكان فيه اشارة الباب والابواب وقد كانوا قطنوا تلك الديار منذ ايام دخلها مسلمة بن عبد الملك وغيره من امراء الاسلام في صدر الزمان ويلي مملكة شروان مملكة اخرى من جبل القبح يقال لها لايران وملكها يدعى لايران شاه وقد غلب على هذه المملكة في هذا الوقت شروان وايضا على مملكة اخرى يقال لها الموقانية والمَعَوَل في مملكته مملكة الكُز وهي امة لا تحصى كثرة ساكنة في اعالي هذا الجبل ومنهم كفار لا ينتادون الى ملك شروان يقال لهم الدودانية جاهلية لا يرجعون الى ملك ولهم اخبار طريفة في المناكح والمعاملات وهذا الجبل ذو اودية وشعاب وفجاج فيها ام لا يعرف بعضهم بعضا لخشونة هذا الجبل وامتناعه وذهابه في الجو وكثرة غياضه واشجاره وتسلسل المياه من اعلاه وعظم صخوره واحجاره وغلب هذا الرجل المعروف بشروان على ممالك كثيرة من

sorába felvett azon tartományok valamelyikében, melyek az iszlám birodalmával határosak Berdah tartománya felől, volt egy király, kit *Sirvân-nak*¹ neveztek s tartománya nevééről neveztetett. Ez (a király) a *Sirvân sâh* címet kapta, s azok, kik e tartomány felett uralkodtak, *sirvân-oknak* neveztettek. Masz'ûdi (folytatólag) ezeket mondja: ez a királyság (t. i. *Sirvân*) mai nap, azaz a (hidsra) 332-ik évében,² körülbelöl egy hónapi távolságra terjed, mert oly vidékeket is foglal magában, melyeket *Anusirvân* nem adományozott s a melyeket királyaik (később) foglaltak el. Királyuk jelenleg, úgy mondják, moszlim, ezt azonban Isten tudja biztosan, neve Mohammed Jezid fia, a ki kétségen kívül *Bahrâm Dsûr-tól*³ származik, ép úgy, mint Szerir fejedelme és *Khorászân* jelenlegi ura, a ki *Iszmaél* ben *Ahmed-től* származik, a kinek őse szintén *Bahrâm Dsûr* volt. Az álta-

هذا الجبل كان رسمها كسرى انوشروان
لغيره ممن رتب هناك فاضائها محمد بن
يزيد الى ملكه منها خراسان شاه وزادان
شاه وسندكر بعد هذا الموضع تغلبه على
مملكة شروان وقد كان قبل ذلك على
الايوان هو وابوه من قبل سائر الممالك ويلى
مملكة شروان في جبل القبح ملك طبرستان
وهو في هذا الوقت مسلم وهو ابن اخت
عبد الملك الذي كان امير الباب والايوان
وهم اول الامم المتصلة بالباب والايوان ويتأذى
اهل الباب والايوان من مملكة يقال لها
جيدان وهذه الامة داخله في جملة ملوك
الخير وقد كانت دار مملكتها مدينة على
ثمانية ايام من مدينة الباب والايوان
يقال له سمندر وهي اليوم يسكنها خلق
من الخير وذلك انها افتتحت في بدو
الزمان افتتحتها سليمان بن ربيعة الباهلي
رحمه الله فانتقل الملك عنها الى مدينة آمل
وبينها وبين الاولى سبعة ايام وآمل التي
يسكنها ملك الخير في هذا الوقت وهي ثلث
قطع يقسمها نهر عظيم يرد من اعالي
بلاد الترك ويتشعب منه شعب نكو بلاد
البرغز ويصب في بحر مايطس وهذه المدينة
جانبان في وسط هذا النهر جزيرة فيها دار
الملك وقصر الملك في طرف هذه الجزيرة
ولها جسر الى احد الجانبين من سفن
وفي هذه المدينة خلق من المسلمين
والنصارى واليهود وجاهلية واما اليهود فالملك

¹ *Khervân* és *Sirvân* a perzsa birodalom egyik tartományának s ezen tartomány fővárosának neve. *Sirvân* tartománya *Bâb-el-Abvâb-tól* délre a *Kur* folyóig terjedt, kelet felől a *Kaspi-tenger* határolta.

² 943-ban Kr. u.

³ *Bahrâm Gôr*, a *Szaszanida* házból való ötödik fejedelem. *Bahrâm* a zend *vereth-raghna* «diadalmas» szóval egyazon, a mely nevet *Abulfarads Varahran-nak* ír.

lunk feltüntetett geneológiára nézve semmi véleménykülönbség nem forog fenn. Mohammed Jezíd fia, sirvân, Bab-el-Abvâb várost veje, Abd-Allah, Hisâm fia, halála után hatalmába kerítette. Ez az Abd-Allah a ki az (említett város) uralkodója volt, az Ansâr-októl származott, s családja e tartományt azóta lakta, hogy azt Maszlama, Abd el-Melik fia és más moszlim emirek az Iszlâm terjedésének kezdetén elfoglalták. Sirvân szomszédságában a Kaukaszban egy Láirân nevű királyság van, melynek királyát *Láirân sâh*-nak nevezik. Jelenleg Sirvân is őt uralja; napjainkban hatalma alá vetette, valamint egy harmadik Mukânit (Mugân) nevű királyságot is. Sirvân királyság védgátja¹ Lekz² királyság, a melynek népe igen számos és a legmagasabb hegységet lakja. Sok hitetlen van közöttük és valamennyien nem ismerik el Sirvân uralmát; Dûdâniyehk-nek³ neveztet-

¹ مَعُولٌ tulajdonképen azt jelenti, a miben bizni lehet, a mi kellő segínyt nyújt, így p. o. Ibn 'Haukal-nál:

(على عين زياد) مَعُولُهُمْ فِي شَرِيهِمْ

«ez a forrás nekik bő italt nyújtott, l. De Goeje kiadása 61-ik lapján a 6-ik sorban.

² Lezgek, görögül *Λεζες*, örm. *Lék* (Sirvântól északra.)

³ *Didó* törzs, a lesgh nyelvcsalád nyugati csoportjából.

وحاشيته والكحزر من جنسه وقد كان تهود ملك الكحزر في خلافة الرشيد وقد انضاف اليه خلق من اليهود وردوا اليه من ساير امصار المسلمين ومن بلاد الروم وذلك ان ملك الروم في وقتنا هذا وهو سنة اثنين وثلثين وثلثمائة وهو ارميوس نقل من كان في ملكه اليهود الى دين النصرانية واكرههم

فتهارب خلق من اليهود من ارض الروم الى ارض الكحزر على ما وصفنا وكان لتهود ملك الكحزر خبر ليس هذا موضع ذكره وقد ذكرناه فيما سلف من كتبنا فاما من في بلاده من الجاهلية فاجناس منهم صقالبة وروس وهم في احد جانبي هذه المدينة ويحرقون موتاهم ودوابهم والآلة والكلية واذا مات الرجل احرقته معه امرأته وهي في الكياة وان ماتت المرأة لم يحرق الرجل وان مات منهم عرب زوج بعد وفاته والنساء يرغبن في تكريق انفسهن لدخولهن عند انفسهم الجنة وهذا فعل من افعال الهند على حسب ما ذكرنا انفا الا ان الهند ليس من شأنها ان تحرق المرأة مع زوجها الا ان ترى المرأة ذلك والغالب في هذا البلد المسلمون لانهم جند الملك وهم يعرفون في هذا البلد بالارسية وهم ناقلة من نكو بلاد خوارزم وكان في قديم الزمان بعد ظهور الاسلام وقع في بلادهم حرب ووبا فانتقلوا الى ملك

nek. Pogányok s egy fejedelemnek sem engedelmeskednek; házasságkötéseiknél és társadalmi érintkezéseikben sajátos szokásokat követnek. Ez a hegység számos völgyet, szorosokat s hasadékokat foglal magában, a melyeknek különböző eredetű lakói a közlekedés nehézségei miatt nem ismerik egymást. Az első sirvân (sirvân sâh) több olyan hegyi tartományra terjesztette ki hatalmát, melyeket Kosroes Anusirvân más hűbéreseinek adott. Mohammed Jezîd fia mindezeket királyságához csatolta; ilyenek Khorâszân sâh és Zâdân sâh. Alább elmondjuk, mint lett Sirvân ura, mert előbb ő és atyja csakis Lairân tartományát birták. A kaukázusi Sirvânt Tabarisztân¹ határolja, a melynek jelenlegi királya moszlim s fia Abd el-Melik leánytestvérének, a ki Bab el-Abvâb emirje volt; azon törzsek, melyek felett uralkodik, a városhoz legközelebb tanyáznak. Bab el-Abvâb város lakói sokat szenvednek egy Dsidân² nevű királyság szomszédsága miatt, a mely a kazar király uralkodása alatt áll, kinek itt volt

¹ Tabarisztân nem Sirvân, hanem *Dilem* szomszédságában fekszik a Kaspi-tenger déli partján.

² Dsidân tartománya a Kaspi-tenger nyugoti partján Szerirtől északra terjed a Kuma folyó torkolatáig.

الخزر وهم ذو باس ونجدة عليهم معول ملك الخزر في حروبه فاثاموا في بلده على شروط بينهم احدها اظهار الدين والمساجد والاذان وان يكون وزارة الملك فيهم فالوزير في وقتنا هذا منهم وهو احمد بن كويه وانه متى كان لملك الخزر حرب مع المسلمين وقعوا في عسكره مفردين من غيرهم لا يكاربون اهل ملتهم ويكاربون معه سائر الناس من الكفار ويركب منهم مع الملك في هذا الوقت نحو من سبعة الاف ناشب بالجواشن والخذوذ والدروع ومنهم رامكة ايضا على حسب ما في المسلمين من آلات السلاح واهم قضاة مسلمون ورسم دار مملكة الخزر ان يكون فيها قضاة سبعة اثنان منهم للمسلمين واثنان للخزر يحكمان بحكم التوراة واثنان لمن بها من النصارى يحكمان بحكم الانجيل وواحد للصقالبة والروس وسائر الجاهلية يحكم بحكم الجاهلية وهي قضايا عقلية فاذا اورد ما لا علم لهم به من النوازل العظام اجتمعوا الى قضاة المسلمين فتحكّموا اليهم وانقادوا لما توجبه شريعة الاسلام وليس في ملوك الشرق في هذه السقع من له جند مرتزقة غير ملك الخزر وكل مسلم في تلك الديار يعرف باسماء عاؤلاء القوم الارسية والروس والصقالبة الذين ذكرنا انهم جاهلية هم جند الملك وعبيده وفي بلده خلق من المسلمين تجار وصناع غير الارسية طروا

Szemender¹ nevű fővárosa, Bab el-Abvábttól nyolcz napi távolságban. Mai nap is kazarok lakják, de mióta az iszlám terjedésének első ideiben Szulejmán Rabiah el-Báhili fia elfoglalta, a kazar birodalom fővárosa áthelyeztetett Amol-ba,² a mely innen hét napi távolságra esik s jelenleg a kazar királyok itt laknak. Ezt a várost egy nagy folyó,³ mely a turkok fönnsikjáról folyik, három részre osztja; a folyó egyik ága a bolgárok⁴ tartománya felé hajlik s úgy aztán az *Azov-tengerbe* ömlik. Amol a folyó két partjára épült, a melynek közepén egy sziget van, a mely a kormányzat tulajdonképeni székhelye. A sziget egyik végén emelkedik a király palotája, a melyet egy hajóhid köt össze a partok egyikével. Ezen város lakos-

¹ *Tarkhu*.

² *Amol* Tabarisztán s nem a kazar birodalom fővárosa, l. Isztakhrit a De Goeje kiadás 211-ik lapján. Khorászánban is volt egy *Amol* (آمل) nevű város, melyről Isztakhri a De Goeje kiadás 254-ik lapján szól.

³ Az Itil (Volga) folyó.

⁴ Itt talán azon bolgárokról van szó, kik a Fekete-tenger és Azovi-tenger partvidékein laktak, hol a VII. évszázban Kuvrat halála után fia *Batbajas* tovább is uralkodott. Az Itil kérdéses elhajlása azon képzelte csatornából lett, melyről az arab földrajzíróknál szó van s a mely szerintük az Itilt a Tanabisz-szal (Don) összekötötte volna.

الى بلاده لعدله وامنه ولهم مسجد جامع والمنازة تشرف على قصر الملك ولهم مساجد اخرى فيها المكاتب يعلم فيها الصبيان القران فاذا اتفق المسلمون ومن بها من النصارى لم يكن للملك بهم طاقة قال المسعودى وليس اخبارنا عن ملك الخزر ونحن نريد به خاقان وذلك ان فى مملكة الخزر خاقان ورسه ان يكون فى يدى ملك غيره وفى داره فخاقان فى جوف قصر لا يعرف الركوب ولا الظهور للخاصة ولا للعامة ولا الخروج من مسكنه معه حرمة لا يامر ولا ينهى ولا يدبر من امر المملكة شيئاً ولا يستقيم مملكة الخزر لملكهم الا بخاقان يكون عنده فى دار مملكته ومعه فى قصره فاذا اجذبت ارض الخزر او نابت بلدهم نائبة او توجه عليهم حرب لغيرهم من الامم او فاجأهم امر من الامور نفرت العامة والخاصة الى ملك الخزر فقالوا له قد تطيرنا بهذا الخاقان وبايامه وتشأنا به فاقتله او سلمه الينا نقتله فربما سلمه اليهم فقتله وربما تولّى هو قتله وربما رق له فدافع عنه بلا جرم استحققه ولا ذنب اتاه ولست ادري انى قديم الزمان كان ذلك ام حدث وانما منصب خاقان هذا من اهل بيت باعيانهم ارى ان الملك كان فيهم قديما والله اعلم وللخزر زواريق يركب فيها الراكب فى نهر فوق المدينة يصب الى نهرها من اعاليها يقال له برطاس عليه امم من الترك حاضرة

sága moszlimokból, keresztényekből, zsidókból és pogányokból áll. A király, udvara s az ő nemzetiségéből való kazarok a zsidó valláson vannak. A kazar király Harun er-Resîd uralkodása alatt¹ tért át a zsidó vallásra, a mikor is a moszlim tartományokból s (később) Rûm birodalmából felesszámú zsidók özönlöttek a kazarokhoz. Armanûsz,² Rûm királya, ugyanis a jelen időben, úgy mint a hidsra 332-ik évében,³ a zsidókat erőnek erejével keresztényekké akarta tenni, (a mely erőszak miatt számosan közülök a kazarokhoz menekültek.) [Az alábbiakban szólni fogunk a rûmi birodalom királyairól (császárajairól), uralkodási éveik számáról, jelszén az (említett) királyról (ú. m. Armanûszról) és uralkodótársáról a jelen időben.] Számos zsidó a rûmi birodalomból az általunk leírt módon (vázolt körülmények következtében) a kazar földre menekült. Nincs itt helye arról szólanunk, hogy a kazar király áttérése a zsidó vallásra, hogy mint történt; erről a tárgyról már szólottunk megelőző munkáinkban. Az ezen tartományban (a kazar biro-

داخلة في جملة ملك الخزر وعمايرهم متصلة بين مملكة الخزر والبرغز يرد هذا النهر من نكو بلاد البرغز وتختلف السفن فيه من البرغز والخزر وبرطاس امة من الترك على ما ذكرنا انفا على هذا النهر المعروف بهم ومن بلادهم تكمل جلود الثعالب السود والكمز التي تعرف بالبرطاسية يبلغ الجلد منها مائة دينار واكثر من ذلك وذلك من السود والكمز اخفض ثمنها منها ويلبس السود منها ملوك العرب والعجم وتباهي بلبسه وهو عندها¹ اغلى من السمور والفنك وما شاكل ذلك ويتخذ الملوك منه القلائد والكفاتين والدواويج ومتعدّ ان يكون في الملوك من ليس له خفتان² او دواج مبطن بهذه الثعالب البرطاسية السود وفي اعالي نهر الخزر مصب يتصل بخليج من بكر نيطس وهو بكر الروس لا يسلكه غيرهم وهم على ساحل من سواحله وهي امة عظيمة لا تنقاد الى ملك ولا الى شريعة ومنهم تجار يكتلفون الى ملك البرغز والروس في ارضهم معدن فضة نكو معدن فضة الذي بجبل بنجهير من ارض خراسان ومدينة البرغز التي على الساحل من بكر

¹ Helyesebb volna عندهم

² C. Barbier de Meynard és Pavet de Courteille kiadásában hibásan خفتان. Ez és a következő sorban بكر : نكر helyett e kitűnő editio kevés számú nyomdahibái sorából valók.

¹ 809-ben halt meg Kr. u.

² I. Romanus Lakapenus byzánti császár uralkodott 921-től 944-ig

³ 943-ban K. u.

dalomban) élő pogányok különböző nemzetiségekből valók, vannak közöttük oroszok és szlávok,¹ a kik a főváros egyik oldalán laknak s halottait, (kedvelt) állataikkal, fegyvereikkel s ékszereikkel együtt elégetik s a midőn egy férfiú meghal, vele együtt elevenen nejét is elégetik, ha azonban a nő hal meg előbb, férjét nem égetik el. A nőtlennek halála után nőt adnak.² A nők azért óhajtanak férjeik oldalán elégettetni, mert így reménylik, hogy lelkeik azokéval együtt a paradicsomba juthatnak. Ez a szokás meg van Indiában is, mint a hogy erről már szóltunk, azon különbséggel, hogy ott a nőt csak akkor égetik el urával, ha azt maga is akarja. A moszlimok alkotják az uralkodó elemet a kazar birodalomban, mert a király testőrei közülük valók; őket (közönségesen) *lâriszi-jeh*-knek³ nevezik. Kharezm környékéről származtak ide s az iszlâm elterjedése után kevéssel kiűtött háborúk

مايطس وارى انهم فى الاقليم السابع وهم نوع من الاثراك والقوافل متصلة منهم الى بلاد خوارزم من ارض خراسان ومن خوارزم اليهم الا ان ذلك بين بواى غيرهم من الترك والقوافل مكفوفة منهم وملك البرغز فى وقتنا هذا وهو سنة اثنين وثلاثين وثلثمائة مسلم اسلم فى ايام المقتدر بالله بعد العشر وثلثمائة لرويا رآها وقد كان ولد له حجاج فورد بغداد وحمل معه للمقتدر لواء وسوادا ومالا ولهم جامع وهذا الملك يغزو بلاد القسطنطينية فى نكو خمسين الف فارس فصاعدا ويشن الغارات حولها الى بلاد رومية والاندلس وارض بجران والجلالقة والافرنجة ومنه الى القسطنطينية نكو من شهرين متصلين عمائر ومقار وقد كان المسلمون حين غزوا من بلاد طرسوس من الثغر الشامى مع امير الثغور ثمل الخادم المعروف بالزلفى ومن كان معه من مراكب الشاميين والبصريين سنة اثنى عشر وثلثمائة وقطعوا فم خليج القسطنطينية وفم خليج آخر من البكر الرومى لا منفذ له وانتهوا الى بلاد فندية واتاهم فى البر جماعة من البرغز لينجدوهم واخبروهم ان ملكهم بالقرب وهذا يدل على ما وصفنا ان البرغز تتصل سراياها الى بكر الروم وقد كان نفر منهم ركبوا فى مراكب الطرسوسيين فاتوا بهم بلاد طرسوس معهم والبرغز امة عظيمة منيعة شديدة الباس ينقاد اليهم

¹ Az arab geographusok az oroszok és szlávok közt különbséget tesznek. A finnek a svédeket nevezik *ruotsi*-knak (= arab *rûsz*).

² Szerző nem mondja, hogy ez hogy történik.

³ Némely kéziratban *lâdisziye* (لادسية) áll. Ezek a moszlimok talán *Lâr* perzsa városából valók voltak, a mely várost régebben *Lâd*-nak hittak.

és pestis miatt a kazar királyhoz menekültek; ezek igen vitéz férfiak s a kazar királynak háború idejében legelőkelőbb támaszát képezik. A midőn a kazar földön megtelepültek, bizonyos előnyöket kötöttek ki maguknak, milyenek: szabad vallásgyakorlatok, templomépítési s a nyilvános imák szabadalma s hogy a vezír mindig közülük választassék. A jelenlegi vezír is moszlim, Ahmed ben Kovaïhnak hívják. Azt is kikötötték maguknak, hogy valahányszor a kazar király háborút folytat moszlimok ellen, ők a háborútól távol maradhassanak s csak azon háborúban vegyenek részt, melyeket a hitetlenek ellen indít. Jelenben körülbelül hét ezer nyilas van ilyen, vértet, sisakot és vasinget hordanak; közülük többen lándsát forgatnak s olyan fegyverzetük van, mint rendszeren a moszlim katonáknak. Biráik is az ő vallásukon vannak. A kazar fővárosban bevett jogi szokás, hogy ott hét bíró ül törvényt, kettő a moszlimok, kettő a kazarok részére; utóbbiak a *tóra*¹ szerint ítélnék; megint más kettő, kik a keresztények peres

¹ A héber תורה melyet az arabok تَوْرَة alakban használnak. Az uigur törü «törvény», «szokás» a m. törvény szóval azonos, l. ö. h. v. a csuvas töре «bíró» szavat s a Dsengizkhán törvénykönyvének Түрө elnevezését. A sémi

من جاورها من الامم والفارس منهم ممن اسلم مع ذلك الملك يقاتل المائة والمائتين من فرسان الكفار ولا يمتنع اهل القسطنطينية منهم في هذا الوقت الا بسورها وكذلك كل من كان في ذلك السقع لا يمتنع منهم الا بالحصون والجدران والليل ببلاد البرغز في نهاية من القصر في بعض السنة ومنهم من يزعم ان احدهم لا يفرغ من طبع قدره حتى ياتي الصباح وقد ذكرنا فيما سلف من كتبنا علّة ذلك من الوجه الفلكي وعلّة الموضع الذي يكون فيه الليل ستة اشهر متصله لا نهار فيها والنهار متصله ستة اشهر لا ليل فيها وذلك نحو الجدى وقد ذكر اصحاب النجوم في الزيجات علّة ذلك من الوجه الفلكي والروس امم كثيرة ذات انواع شتى فيهم جنس يقال لهم اللودعانة وهم الاكثر يختلفون¹ بالتجارة الى بلاد الاندلس ورومية وقسطنطينية والخزر وقد كان بعد الثلاثمائة ورد نحو من خمسمائة مركب في كل مركب مائة نفس فدخلوا خليج نيطس المتصل ببكر الخزر وهناك رجال لملك الخزر مرتبون بالعدد القوية يصدون من يرد من ذلك البكر ومن يرد من ذلك الوجه من البر الذي شعبه من بكر الخزر يتصل ببكر نيطس وذلك ان بوادي الترك الغز ترد الى ذلك البر فتشتي هنالك فربما جمد هذا الماء المتصل من نهر

¹ A párizsi kiadásban hibásan يختلفون

ügyeiben az evangéliumból hozzák ítéletüket s egy a szlávok, oroszok s a többi pogány nép részére s utóbbi a pogányok módjára pusztán a józan ész után ítél. Ha valamely oly fontos ügy merül fel, a melyet bíróik el nem tudnak dönteni, ezekben a perlekedő felek a moszlimok kadhijaihoz¹ fordulnak s az iszlám törvénykezésének megfelelő ítéleteiket elfogadják s magukra nézve kötelezőknek tartják. Ezen földrészen a kazar király az egyedüli, a ki zsoldos katonákat tart. Az ezen tartományban lakó moszlimok (noha különböző eredetűek) közönségesen *lâriszijeh*-eknek neveztetnek. Az oroszok és szlávok, kikről mondtuk, hogy bálványimádók, szintén beléphetnek a hadseregbe s a király szolgálatába. A Kazarbirodalomban a *lâriszijeh*-ken kívül vannak kereskedelemmel s iparral foglalkozó moszlimok is, kik oda azért jöttek, hogy az igazságszolgáltatás és biztonság előnyeiben részesedjenek. Egy nagy mecseten kívül, melynek minâretje a királyi palota fölé emel-

és török-mongol névalak egybehangzása, mint Goldziher I. megjegyzi, csupa véletlenség, mert a törökben a *t* gyökérhang, a sémi nyelvekben pedig képző.

¹ «birói» قَضَا «biró» قُضَا, többesz. قَاضِي, «bírói ítélet». A *kâdhi* elnevezést tudvalevőleg a spanyol keresztények is használják (*alcâlde*).

الخززر الى خليج نبطس فتعبر الغز عليها
بكيولها وهو ماء عظيم فلا ينكشف من
تحتهم لشدّة استنكجاره فتعبر على بلاد
الخززر فربما خرج اليهم ملك الخززر اذا
عجز من هناك من رجاله المرتبين عن
دفعهم فمنعهم العبور على ذلك الجبل ودفع
عن مملكته واما في الصيف فلا سبيل للترك
على العبور عليه فلما وردت مراكب الروس الى
رجال الخززر المرتبين على فم الخليج راسلوا
ملك الخززر في ان يجتازوا ببلاده وينكدروا
في نهريه فيدخلون نهر الخززر ويتصلون
ببكر الخززر الذي هو بكر جرجان
وطبرستان وغيرها من الاعاجم على ما
ذكرنا على ان يعطوه النصف مما يغنمون
من هنالك من الامم على ذلك البكر فاباح
لهم ذلك فدخلوا الخليج واتصلوا بمصب
النهر وصاروا مصعدين في تلك الشعبة من
الماء حتى وصلوا الى نهر الخززر وانكدروا
فيه الى مدينة آمل واجتازوا بها وانتهوا الى
فم النهر ومصبه الى البكر الخزري ومن
مصّب النهر الى مدينة آمل وهو نهر عظيم
وماء كثير فانتشرت مراكب الروس في هذا
البكر وطرحت سرايها الى الجبل والديلم
وبلاط طبرستان وابسكون وهي على ساحل
جرجان وبلاط النفاطة ونحو بلاد اذربيجان
وذلك ان من بلاد ارمينييل من بلاد اذربيجان
الى هذا البكر نحو من ثلاثة ايام فسفكت
الروس الدماء واستباححت النسوان والولدان

kedik, más kisebb mecseteik is vannak, a melyekhez iskolák vannak csatolva, a hol a gyermekek a Koránt tanulják olvasni. Ha a moszlimok a keresztényekkel valamikor egyetérté-
nének, a kazarok királyának nem volna hatalma felettük. Azt mondja Masz'ûdi, hogy a mit eddigelé elmondottunk, nem vonatkozik a főkirályra, vagyis a khâkânra, mert tudni kell, hogy a kazarok birodalmában van egy olyan főkirály, ki szokásaik értelmében egy másik király hatalma alatt áll s ennek palotájában lakik. A khâkân a palota belsejében tartózkodik, lovagolni nem tud s a főuraknak és a népnek magát soha sem mutatja, lakosztályát soha sem hagyja el s háremje vele van, nem parancsol s nem tilt, s egy-
átaljában nem kormányoz. Mindazonáltal a kormányzó király hatalma semmi volna, ha a főkirály nem volna vele palotájában. A midőn a kazar földre szárazság jön, vagy azt valamely más csapás éri, ha egy másik országból háborút indítanak ellenök vagy őket bármely váratlan veszedelem éri, a nép s a főurak a király elé lépnek s így szólunk hozzá: «ettől a khâkântól s uralkodása idejétől jót nem várunk; baljóslatú embernek, tartjuk őt s uralkodását; öld meg őt, vagy add át nekünk, hogy megöljük». Többször a király a khâkânt átadta

وغنبت الاموال وشنت الغارات واحترقت فضج
من حول هذا البكر من الامم لانهم لم
يكونوا يعهدون في قديم الزمان عدواً يطرقهم
فيه وانما تختلف فيه مراكب التجار والصيد
فكانت لهم حروب مع الجيل والديلم ومع
قائد لابن ابي الساج وانتهاوا الى ساحل
النفاطة من مملكة شروان المعروفة بباه
فكانت الروس تاروا عند رجوعها من سواحل
البكر الى جزائر تقرب من النفاطة وعلى
اميال منها وكان ملك شروان يومئذ
على بن الهيثم فاستعدوا الناس وركبوا في
قوارب ومراكب للتجارة وساروا فلكو تلك
الجزائر فمالت عليهم الروس فقتل من
المسلمين وغرق الوف واقام الروس شهر
كثيرة في هذا البكر على ما وصفنا لا
سبيل لاحد عن تجاوز هذا البكر من الامم
اليهم والناس متاهبون لهم حذرون منهم
لانه بكر عامر من حوله من الامم فلما غنموا
وسبموا ما هم فيه ساروا الى فم نهر الخزر
ومصبه فراسلوا ملك الخزر وحملوا اليه الاموال
والغنائم على ما اشترط عليهم وملك الخزر
لا مراكب له ولا لرجاله بها عادة ولولا ذلك
لكان على المسلمين منه آفة عظيمة وعلم
بشانهم الارسية ومن في بلادهم من
المسلمين فقالوا للملك الخزر خلنا وهولاء
القوم فقد اغاروا على بلاد اخواننا المسلمين

¹ A párizsi kiadásban hibásan áll Goldziher helyes megjegyzése szerint لملك h.

(a nép dühének), kit aztán kivégeztek, néha pedig maga végeztette ki, más-szor irgalmazva neki, az őt fenyegető vést tőle elhárította, minthogy nem szolgált reá saját bűnével. Nem tudom, hogy ez a szokás régi-e, vagy csak az újabb időkben kezdődött? Az a szokás, hogy a khákánt az ország egyazon családjából választják, úgy hiszem, ősidőktől fogva (tart); a királyság ebben a családban örökös. Isten tudja, hogy mint van e dolog-gal. A kazaroknak számos hajójuk van, melyekkel azon folyón hajóznak, mely városokon felül az azt átmetsző nagy folyamba ömlik; e folyó azon partvidékét, melyet Bartász-nak neveznek, különböző turk törzsek lak-ják, kik mindnyájan a kazar fenn-hatóság alá tartoznak. Lakóhelyeik a kazarbirodalmat összekötik a bolgá-rokéval, a honnan ered az a folyó, melyen e két nép árúczikkei össze-találkoznak. A burtászok egy török fajú nép, mely, a mint előbb mon-dottuk, a róla nevezett folyó partjait lakja; tartományukból a fekete és vörös rókabőröknek, melyeket álta-lánosán *bartászi-jeh*-knek neveznek, nagy kivitele van. Vannak ilyen bőrök, különösen a feketék közül, melyek-nek egy darabja száz dinárt¹ s még

¹ Arany pénz, görögül *δηνάριον*, némely

وسفكوا الدماء وسبوا النساء والذاري فلم يمكنه منعهم فبعث الى الروس واعلمهم بما قد عزم عليه المسلمون من حربهم وعسكر المسلمون وخرجوا يطلبونهم منكدرين مع الماء فلما وقعت العين على العين خرجت الروس عن مراكزها وكان المسلمون في نكو من خمسة عشر الفا بالخيول والعدد وكان مع المسلمين خلق من النصارى من المقيمين بمدينة آمل فاقامت الحرب بينهم ثلاثة ايام ونصر الله المسلمين عليهم فاخذهم السيف فمن قنبل وغريق ونجا منهم نكو من خمسة الاف وركبوا في المراكب الى ذلك الجانب مما يلي بلاد برطاس وتركوا مراكزهم وتعلقوا بالبرّ ومنهم من قتل اهل برطاس ومنهم من وقع الى بلاد البرغز الى المسلمين فقتلوهم فكان من وقع عليه الاحصاء ممن قتل المسلمون على شاطئ نهر الخزر نكو من ثلاثين الف ولم يكن للروس من تلك السنة عودة الى ما ذكرنا قال المسعودي وانما ذكرنا هذه القصة دفعاً لقول من زعم ان بحر الخزر يتصل ببحر مايطس وخليج القسطنطينية من جهة بحر مايطس ونيطس ولو كان ذلك كذلك لكانت الروس قد خرجت فيه ان كان ذلك ببحرها على ما ذكرنا ولا خلاف بين من ذكرنا من يجاور هذا البحر من الامم ان بحر الا عجم لا خليج له يتصل بغيره من البحار لانه بحير صغير يحاط بعلمه وما ذكرنا

annál is többet ér; a vörösek kisebb értékűek. Az arab és perzsa királyok fekete rókabőrből készült ruhákkal ékeskednek és ezt becsesebbnek tartják, mint a czoboly-, hölgymenyét- és egyéb hasonló prémekeket. Sapkákat, khaftánokat és bundákat is készíttetnek maguknak belőlük s alig van oly király, kinek burtászi fekete rókabőrrel bélelt khaftánja vagy bundája ne volna. A kazar folyam¹ felső részének egyik ága a Nitasz-tenger valamelyik öblébe torkollik, a mely tengert az oroszokénak neveznek, mert ők az egyedüliek, a kik hajón járnak rajta s egyik partját lakják. Ez egy számos nemzet, a mely sem a király szavának, sem valamely vallásbeli törvénynek nem engedelmeskedik. Többen kereskedőik közül a bolgár birodalomba elszoktak látogatni. Az oroszoknak tartományában egy a Khoraszânban levő Bendshir hegységhez hasonló ezüstbánya van. A bolgárok városa az

moszlim tartományban tíz, más tartományokban hét ezüst drachmát ért.

¹ *Nahr el-Khazar* (نهر الكزر) a. m. Volga. Ibn 'Haukal az Itilt vagyis Volgát *Nahr er-Rûsz*-nak nevezi:

نهر الروس المعروف بإتيل

l. a de Goeje kiadás 276-ik l. Szerző itt a Volgát a Donnal zavarja össze, melyet a turkok szintén *Itil*-nek neveztek.

من مراكب الروس فمستفيض في تلك البلاد عند سائر الأمم والسنة معروفة وكانت بعد الثلاثمائة وقد غاب عني تاريخها ولعلني من ذكر ان بحر الكزر متصل بخليج القسطنطينية يريد ان بحر الكزر مايطس ونيطس الذي هو بحر البرغز والروس والله اعلم بكيفية ذلك وساحل طبرستان على هذا البحر وهناك مدينة يقال لها الههم وهي فرضة قريبة الساحل وبينها وبين مدينة آمل ساعة من النهار وعلى ساحل جرجان من هذا البحر مدينة يقال لها السكون على نحو ثلاثة ايام من جرجان وعلى هذا لبحر الجبل والديلم وتختلف المراكب بالتجارات بينهم الى مدينة آمل فتدخل في بحر الكزر اليها وتختلف المراكب فيه من المواضع التي سمينا من ساحله الى باكه وهي معدن النفط الابيض وغيره وليس في الدنيا والله اعلم نطف ابيض الا في هذا الموضع وهي ساحل مملكة شروان — — — فلنرجع الان الى ذكر الباب والادواب ومن يلي السور من الامم وجبل القبيح وقد قلنا ان شر الممالك ممن جاورهم من الامم مملكة جيدان وملكهم مسلم يزعم انه رجل من العرب من قحطان ويعرف بسليفان في هذا الوقت وهو سنة اثنين وثلاثين وثلثمائة وليس في مملكته مسلم غيره وولده واهله واري ان هذه السمة يسمى بها كد ملك لهذا السقع وبين مملكة جيدان وبين

Azowi-tenger partján fekszik;¹ ez a török eredetű nép, úgy vélem, földünk hetedik égalját lakja. Tőlük szünetlenül karavánok mennek Khárezmbe Khoraszánon át s onnan vissza, csak-hogy ez az út oly sivatagokon vezet el, melyeken tőlük különböző török néptörzsek tanyáznak; a karavánok őrizettel indulnak. Jelenleg, a hidsra 332-ik esztendejében (943-ban Kr. u.), a bolgárok királya egy az iszlámra áttért moszlim, ki egy álom következtében fogadta el ezen vallást Moktadir-Billah khalifa uralkodása alatt, a hidsra 310-ik éve után (922. Kr. u.). Fiai egyike zarándokútjáról betért Bagdadba s ott a khalifának egy zászlót, fekete prémekeket s másnemű tárgyakat ajándékozott. Ez a nép magának egy nagy mecsetet épített. Királyuk Konstantinápoly területét meg-megrohanja² 50,000 lovasnál is nagyobb sereg élén s pusztító hordái innen egész Rómaig, déli Spanyolországig, a Bordsânok földéig,³ Galiciáig⁴ s a frankok tar-

¹ Itt Masz'ûdi, mint feljebb a 254. lapon egy régiebb keltű tudósítást használt fel, az V-ik évszázon elkezdve ugyanis a IX-ik évszáz első feléig a Duna balpartján a Fekete-tenger északi partvidékein bolgárok tanyáztak.

² Itt Masz'ûdi a dunamenti bolgárokat összehavarja a volga-partiakkal.

³ A burgundiak.

⁴ Észak-Spanyolország egyik tartománya,

الباب والابواب اناس من المسلمين عرب لا يكسبون شيئاً من اللغات غير العربية في اجام هنالك وغياض واودية وانهار كبار في قرى قد سكنوها وقطنوا ذلك السقع من الوقت الذي افتتحت فيه تلك الديار ممن طرى من بوادى العرب اليها فهم مجاورون لمملكة جيدان الا انهم ممتنعون بتلك الاشجار والانهار وهم على نحو ثلاثة اميال من مدينة الباب والابواب واهل الباب ينجدونهم ويلي مملكة جيدان ما يلي القبح والسرير ملك يقال له برزبان مسلم ويعرف بلده هذا بالكرج وهم اصحاب الاعمدة فكل ملك يلي هذه المملكة يدعى برزبان ثم يلي مملكة برزبان ملك يقال له غميق وهم اناس نصارى لا ينقادون الى ملك ولهم رؤساء وهم مهاندون لاهل مملكة اللان ثم يليهم ما يلي السرير والجبل مملكة يقال لها زريكرا وتفسير ذلك عمال الزرد لان اكثرهم عمال الزرد والركب واللجم والسيوف وغير ذلك من انواع آلات الحديد وهم ذو ديانات مختلفة مسلمون ونصاري ويهود وبلدهم خشن قد امتنعوا بكشونته ممن جاورهم من الامم ثم يلي هؤلاء ملك السرير ويدعى فيلان شاه يدين بدين النصرانية وقد ذكرنا فيما سلف من هذا الكتاب انه من ولد بهرام جور وسمى صاحب السرير لان يزور وهو الاخر من ملوك ساسان حين ولّى منهزماً قدم سريره الذهب

tományáig hatolnak.¹ Ennek a fejedelemnek² nem kevesebb, mint két hónapnyi utat kell tenni, hogy lakott és lakatlan vidékeken keresztül Konstantinápoly elé érjen. A hidsra 312-ik évében (924. Kr. u.) Tarszusból, Syria szélén³ egy moszlim hajóraj indult ki, a határ emirje vezérlete alatt, ki egy Themel nevű rabszolga volt s kit közönségesen *ez Zulfi*-nak nevezték. Ez a tengeri hajóhad, mely syriai és baszrai hajókból állott, a konstantinápolyi csatornán végig evezvén és a rümi tenger (= Közép-tenger) egy másik csatornáján szintén végig evezvén,⁴ melynek (észak felől) nincs nyílása, a *fenedijeh*⁵ nevű nép területére ért. Ott egy a száraz föld felől érkező bolgár csapat találkozott velök s szolgálatait ajánlotta fel a moszlimoknak, mondván, hogy királyuk tőlük csekély távolságra tartózkodik, és ez megerősíti azon álli-

وخرائنه وامواله مع رجل من ولد بهرام جور ليسير به الى هذه المملكة فيكررها هنالك الى وقت موافاته ومضى يزدجرد الى خراسان فقتل هنالك وذلك في خلافة عثمان بن عفان رضى على ما ذكرنا في هذا الكتاب فقطن ذلك الرجل في هذه المملكة واستولى على ملكه وصار الملك في عقبه فسعى صاحب السرير ودار مملكته تعرف بكمج وله اثنتي عشر الف قرية يستعبد منها من يشاء وبلده بلد خشن منيع لكشورته وهو شعب من شعب القبح وهو يغير على التكرز مستظهاً عليهم لانهم في سهل وهو في جبل ثم يلي هذه المملكة مملكة اللان وملكها يقال له كركنداج وهو الاسم الاعم لسائر ملوكهم وكذلك فيلان شاه هو الاعم لسائر ملوك السرير ودار مملكة اللان يقال لها معص وتفسير ذلك الديانة وله قصور ومنتزهات في غير هذه المدينة يتنقل في السكنى اليها وبينه وبين صاحب السرير مصاهرة في هذا الوقت قد تزوج كل واحد منهما باخت الآخر وقد كانت ملوك اللان بعد ظهور الاسلام وفي الدولة العباسية اعتقدوا دين النصرانية وكانوا قبل ذلك جاهلية فلما كان بعد العشرين والثلاثماية رجعوا عما كانوا عليه من النصرانية وطردوا من كان قبلهم من الاساقفة والقسوس وقد كان انفذهم اليهم ملك الروم وبين مملكة اللان وبين جبل القبح قلعة وقنطرة على واد عظيم يقال لهذه القلعة قلعة اللان بني

latinul *Gallaecia Asturia*, l. ö. h. v. a *Cal-laici* népnévet, arabul *البحالقة*.

¹ Franciaország.

² A volgamenti bolgárok királya, kivel szerző a dunaparti bolgárok fejedelmét össze-zavarta.

³ Kilikia régi fővárosa, ma *Terszusz* a *Kydnos* partján.

⁴ Az Adria, mely észak felől zárt.

⁵ Velencei területe, törökül *وندك* (*Venedik*) vagy *صولو وندك* (*Szulu Venedik* «vizes Velence»).

tásunkat, hogy a bolgár lovasok hadi kalandjaikat egész a Középtengerig terjesztették. A bolgárok közül többen a tarszúsi hajókra szállottak s őket haza kísérték. A bolgár egy nagy, hatalmas és hadakozó nép,¹ a melynek a vele szomszéd népek engedelmeskednek. Egy bolgár lovas azok közül, kik királyukkal² együtt az iszlámra áttértek, a pogány lovasok közül százzal, sőt kétszázzal is megmérkőzik. Konstantinápoly városa s körvidéke jelenleg, ha erős falak nem környeznék, melyek mögé lakosai megvonulhatnak, ezen félelmetes ellenségnek nem állhatna ellent.³ A bolgárok tartományában az év egy szakában az éjjelek rendkívül rövidek; azt mondják, hogy egy csupor vizet sem lehet tartalmuk alatt felfőzni, mert mielőtt felfőne, megvirrad. Megelőző munkáimban csillagászati szempontból magyaráztam ezt a tüneményt, valamint azt, hogy az északsarki vidékben hat egymásután következő hónapban át éjjel van, a mely után más hat

هذه القلعة ملك في قديم الزمان من الفرس الأوائل يقال اسبنديار بن يستاسف ورتب في هذه القلعة رجالا يمنعون اللان من الوصول الى جبل القبح ولا طريق لهم الا على هذه القنطرة من تحت هذه القلعة والقلعة على صخرة صماء لا سبيل الى فتحها والوصول اليها الا باذن من فيها ولهذه القلعة المبنية على هذه الصخرة عين من الماء عذبة تظهر في وسطها من اعلى هذه الصخرة وهذه القلعة احد قلاع العالم الموصوفة بالمنعة وقد ذكرتها الفرس في اشعارها وما كان من اسبنديار بن يستاسف في بنائها ولاسبنديار في الشرق حروب كثيرة مع اصناف من الامم وهو السائر الى بلاد اقاصى الترك فحرب مدينة الصفر وكانت من المنعة بالموضع العظيم الذى لا يرام وبها تضرب الفرس الامثال وما كان من افعال اسبنديار وما وصفناه فمذكور في الكتاب المعروف بكتاب البنكش نقله ابن المقفع في اللسان العربى وقد كان مسلمة بن عبد الملك بن مروان حين وصل الى هذا السقع ووطى اهله اسكن في هذه القلعة ناسا من العرب الى هذه الغاية يحرسون هذا الموضع وربما حمل اليهم الرزق من البر من ثغر تفليس وبين تفليس وبين هذه القلعة مسيرة خمسة ايام كفار ولو ان رجلا واحدا في هذه القلعة لمنع سائر ملوك الكفار ان يجتازوا بهذا الموضع لتعلقها في الجوّ

¹ Ezt szerző ép úgy mondhatta a volga, mint a dunaparti bolgárokról.

² A volgamenti bolgárok *Almus* nevű királya 922-ben Kr. u. lett moszlimmá, mely alkalommal a *Dsafari* nevet vette fel, mint Ibn-Fadhlán tudósításában láttuk.

³ Itt megint a dunaparti bolgárokról van szó.

hónap folytonos nappal következik, a melyet a csillagászok tábláikban szintén csillagászati szempontból magyaráznak. Az oroszok elnevezése alatt egy csoport egymástól különböző népet értenek; ezek közül a legszámosabb a *laudzaaneh* nép, mely Spanyolországgal, Rómával, Konstantinápolylyal és a kazarokkal élénk kereskedést folytat. A hidsra 330-ik éve után ötszáz orosz hajó, a melyek mindegyikén száz-száz ember volt, a Nitasz-tenger¹ csatornájába evezett, a mely a Kazar-tengerrel² közlekedik. Ott a kazar királynak feleszámú határőrei állomásoznak, a kik elzárják útját úgy azoknak, a kik a Nitasz-tenger felől jönnek, mint azoknak, a kik a szárazföld belsejéből érkeznek azon vízi úthoz, mely a Kazar-tengertől a Nitaszhoz vezet. Tudni kell, hogy a ghuzzok, a kik a turk vándornépek közül valók, (évenként) ezen területre jönnek s télen ott tanyáznak. Az a folyó, mely a

واشرافها على الطريق والقنطرة والوادي
وصاحب اللان يركب في ثلاثين ألف فارس
وهو ذو منعة وبأس شديد وذو سياسة
من الملوك ومملكتها عمارها متصلة غير
منفصلة اذا تصايحت الديوك تجاوبت
في سائر مملكته لاشتباك العمار واتصالها
ثم يلي مملكة اللان امة يقال لها كاشك
وهي بين جبل القبح وبكر الروم وهي امة
نظيفة منقادة الى دين المجوسية وليس
فيهم ذكرنا من الامم في هذا السقع اتقى
ابشارا ولا اصفى لونا ولا احسن رجالا ولا
اصبح نساء ولا اقوم قدودا ولا ارق اخصارا
ولا اظهر اكفالا واردا ولا احسن شكلا من
هذه الامم ونسأوهم موصوفات بلدته الخلوة
ولباسهن البياض والديباج الرومي والسقلاطون
وغير ذلك من انواع الديباج المذهب وبارضهم
انواع من الثياب تصنع من الكتان وهو
نوع يقال له الطلا ارق من الديبقي وابقى
على الكد يبلغ الثوب عشرة دنابير يكمل
الى ما يليهم من الاسلام وقد تكمل هذه
الثياب ايضا ممن يجاورهم من الامم الا ان
الموصوف منها ما يكمل من هؤلاء واللان
مستظهرة على هذه الاسة لا تنصف هذه
الامة من اللان الا انها تمتنع من اللان
بقلاع لها على ساحل البكر وقد تنوزع
في البكر الذي هم عليه فمن الناس
من رأى انه بكر الروم ومنهم من يرى
انه بكر نبطس الا انهم يقربون في

¹ Nitasz egyazon szó a görög (ó) πόντος-szal, melylyel az epikus nyelv eredetileg a Közép-tengert jelölte. Az arab leírók a pontozatot összezavarván, az *n* betű pontját tették az első mássalhangzó felé s az *i* betű két pontját tették azon betű alá, mely felé ha egy pont tétetett volna, a πόντος szó *n* betűje állana előttünk.

² Az arab földrajzírók ezt a csatornát valószínűleg oda képelték, hol a Don és Volga egymáshoz legközelebb folynak.

Kazar-folyamot (Volga) a Nitasz-tenger csatornájával összeköti,¹ (tél idején) gyakran elannyira befagy, hogy a ghuzzok nem félve a mély vizet, lóháton átmennek a kemény jégkerengen, a mely terhük alatt nem törik meg s így kazar területre jutnak. Előfordul, hogy minden az oda rendelt határőrek nem birnak velük, maga a kazar király személyesen kénytelen ellenük menni, hogy őket a befagyott folyón való átkeléstől s a területére való berohanástól visszatartsa. Nyáron a turkoknak nincs módjukban a folyamon átkelni. Az orosz hajók oda érkezvén, hol a kazar véghad a csatorna bejáratát őrizte, a kazar királytól követség közbenjárásával engedelmet kértek, hogy tartományán átmelessenek a Kazar-folyamig s azon lehajózhassanak a Kazar-tengerre, a mely Dsordsân,² Tabarisztân³ s más tartományok partjait mossá s arra köte-

¹ E szövegben Masz'ûdi a Don alsó folyását látszik a kérdéses csatornával azonosítani, pedig az máshová nem képzelhető, mint a ghuzzoktól nyugotra a Don és Volga közé. A ghuzzok kevéssel, 50—60 évvel azelőtt még az Itiltől messze északkeletre laktak, hol tőlük délre besenyők tanyáztak.

² Dsordsân a Kaspi-tenger délkeleti partján Khvárezm s Khoraszân közt.

³ Tabarisztân a Kaspi-tenger déli partján Dilem s Dsordsân közt.

البكر من بلاد طرابزنده والتجارات تتصل بهم منها في المراكب وتجهز من قبلهم ايضا والعلة في ضعفهم عن اللان يركهم ان يملكوا عليهم ملكا يجمع كلمتهم ولو اجتمعت كلمتهم لم تطقهم اللان ولا غيرها من الامم وتفسير هذا الاسم وهو فارسي التيه والصلف وذلك ان الفرس اذا كان الانسان تأنها صلفا قالوا كَشَّ ويلى هذه الامّة على هذا البكر امّة اخرى يقال لبلدهم السبع بلدان وهي امّة كبيرة ممتنعة بعيدة الدار لا اعلم ملتها ولا نبي الى خبرها في دينها ويليها امّة عظيمة بينها وبين بلاد كَشَّ نهر عظيم كالفرات يصب الى بكر نيطس وعليه طرابزنده يقال لهذه الامّة اِرم ذات خلق عجيب وارؤها جاهليّة ولهذا البلد على هذا البكر خبر طريف في سمكة تاتيهم في كلّ سنة فيتناولون منها ثم تعود ثانية فتتوجه نكوحهم من الشق الاخر فيتناولون منها وقد عاد الحكم على الموضع الذي اخذ منه اولا وخبر هذه الامّة مستفيض في تلك الديار من الكفار — — —

فلنرجع الان الى ما كنا فيه انفا من ذكر الامم المحيطة بالبواب والابواب والصور وجبل القبح وبلاد الخزر والان

فنقول انه يلي بلاد الخزر واللان فيما بينهم وبين المغرب امم اربع ترك ترجع الى اب واحد في بدء انسابها بدو وحضر وذو منعة وباس شديد لكل امّة منها ملك

lezték magukat, hogy a tengerparti tartományok kirablásából kapandó zsákmány felét a királynak engedik át. A kazar király kérelmüknek helyt adván, a csatornába behajóztak s azon át a Kazar-folyam egyik ágán¹ felhajóztak magáig a folyamig. A folyamon lehajózva, Amol városához értek, hol a folyam torkolata és a khazar tengerbe való befolyása van; a torkolattól hatoltak Amol városaig. Ez a folyam egy igen nagy víz. Az oroszok hajói ezen tengert foglalták el. Lovascsapatokkal rohanták meg Dsilân,² Deilem, Tabarisztân s Dsordsân tartományok partvidékeit, törtek be Abeszkûn város falai közé Dsordsân tartomány partvidékén s hatoltak be a Naphta-tartományba.³ A partvidékről az orosz csapatok behatoltak Adzerbeidsân belsejébe is, mert Ardebil³ kerületét, a mely Adzerbeidsân egy részét alkotja, szintén megrohanták, a mi a tengerparttól három napi távolságra esik. Az oroszok mindezen helyeket vérrel áztatták, a nőket és gyermekeket fogságba vetették, s mindenfelé pusztítottak és gyújtogattak. Mindezen

مسافة كل مملكة منها أيام متصلة ممالك بعضها ببكر ذي طس¹ وتتصل غاراتهم ببلاد رومية وما يلي بلاد الاندلس مستظهرة على سائر من هنالك من الامم وبينهم وبين ملك الكزر مهادة وكذلك مع صاحب اللان وديارهم تتصل ببلاد الكزر فالجيل الاول منهم يقال له يجنى ثم يليها امة ثانية يقال لها بجغرد ثم يليها امة يقال لها بجناك وهي اشد هذه الامم بأساً تليها امة اخرى يقال لها نوكردة وملوكهم بدو وقد كان لهم حروب مع الروم بعد العشرين والثلاثمائة او فيها وقد كان للروم في تخوم ارضهم مما يلي من ذكرنا من هذه الاجناس الاربعة مدينة عظيمة يونانية يقال لها ولندر فيها خلق من الناس ومنعة بين الجبال والبحر فكان من فيها مانعا لمن ذكرنا من الامم ولم يكن لهاؤلاء الترك سبيل الى ارض الروم لمنع الجبال والبحر ومن في هذه المدينة اياهم فكان بين هذه الاجناس حروب لخلاف وقع بينهم على راس رجل مسلم تاجر من اهل اردبيل كان نازلا على بعضهم فاستضافه اناس من الجيل الآخر فاحتلفت الكلمة واغار من كان من اهل ولندر من الروم على ديارهم وهم عنها خلوف فسبوا كثيرا من الذرية وسافروا الاموال ونهى ذلك

¹ Sirvántól délre.

² Baku városába, a mely Sirvânban fekszik.

³ Deilemtől északra.

¹ A *Nitas* név a görög *Πόντος*-nak (Pontus Euxinus), mint a 265. lap 1. jegyzete alatt érintők, elrontott alakja.

partok (kétségbeesett) kiabálástól és sóhajoktól visszhangzottak: mert mind e népeket mindeddig a tenger felől soha sem támadták meg s partjaikon csakis kereskedelmi s halászhajók kötöttek ki. Folytonos harcokban Dsilân, Deilem népeivel és azon hadvezérrel, a ki Ibn Abi-sz-Szâds csapatait vezérelte, az oroszok egész a Naphta¹ partig jutottak el, a mely vidék *Bakunak*² neveztetik és Sirvânhoz tartozik. Innen néhány, a Naphta-parttól pár mértföldnyi távolságra eső szigethez hajóztak. Ali, el-Heithem fia, volt ekkor Sirvân királya, ő hadi népét felszerelvén, csónakokba s kisebb kereskedelmi hajókba ültette s e hajóhadát a szigetekhez küldötte. Az oroszok a hajókat megrohanták s ezer és ezer moszlimot öltek meg, vagy fűlasztottak a tenger vizébe. Ezek után az oroszok pár hónapig, olykép a mint fennt megírtuk, kalózáletet folytattak és senki sem merte őket a tengeren megtámadni. A partok feles számú lakosai beérték azzal, hogy magukat megerősítsék s minden üldözés ellen lehetőleg biztosítsák; a partok mentén ugyanis számos népek laknak. A mikor az oroszok már elég zsák-

وهم مشاغيل في حربهم فاجتمعت كلمتهم¹ وتواهبوا ما كان بينهم من الدماء وحمل لقوم جميعا نكرو مدينة ولندر فساروا اليها في نكرو من ستين الف فارس وذلك على غير احتفال منهم ولا جمع ولو كان ذلك لكان في نكرو من مائة الف فارس فلما نكنا خبرهم الى ارمنوس ملك الروم في هذا الوقت وهو سنة اثنين وثلاثين وثلثمائة ارسل اليهم اثني عشر الف فارس من المتنصرة على الكيول بالرماح في رى العرب واضاف اليهم خمسين الفا من الروم فوصلوا الى مدينة ولندر في ثمانية ايام وعسكروا وراءها ونازلوا القوم وقد كانت الترك قد قتلت من اهل ولندر خلقا كثيرا من الناس وامتنع اهلها بسورهم الى ان اتاهم هذا المدد ولما صبح عند الملوك الاربعة ما ورد من المتنصرة والروم بعثوا الى بلادهم فجمعوا من كان معهم من تجار المسلمين ممن يطرى الى بلادهم من نكرو بلاد الكرز والباب واللان وغير ذلك وفي هاؤلاء الاجناس الاربعة من قد اسلم وهم غير متخالطين لهم الا عند حرب الكفا فلما تصاف القوم وبرزت المتنصرة امام الروم خرج اليهم من كان قبل الترك من التجار فدعوههم الى ملة الاسلام وانهم ان دخلوا في امان الترك اخرجوهم من

¹ Perzsâul نفت (*naft*), melyet arabul نفط-nak irnak.

² Perzsâul باكو; Masz'ûdi باكه-t (Bâkah) ir.

¹ E szó értelmét felvilágosítja a كلمتهم kifejezés Ibn-'Haukal-nál «concordiam eorum restituit», l. a De Goeje kiadás 22-ik l.

mánynyal birtak s a (kalóz) életbe beleuntak, visszahajóztak a Kazar-folyam torkolatához s onnan követseget küldöttek a kazarok királyához a zsákmány felével a köztük létrejött egyesség értelmében. A kazar király nem bir hajókkal s népe járatlan a hajókázásban; ha ez másképp volna, a moszlimok élete nagy veszélyben forogna.¹ A láriszijehk és a többi moszlim, a kik a kazar földön éltek, a dologról értesülvén, így szóltak a kazarok királyához: Engedd, hogy boszút álljunk ezen a népen, mely testvéreink tartományait elpusztította, véröket öntötte, nejeiket és gyermekeiket szolgaságba vetette.» A király nem tudván őket visszatartani, az oroszoknak megizente, hogy meg fognak támadtatni. Az összegyülekezett moszlimok a folyamon lehajózván, váró helyzetbe tették magukat. A midőn az ellenfelek egymással szembeállottak, az oroszok hajóikból kiszálltak. A moszlim sereg körülbelül tizenöt-ezer emberből állott, ezek mind lovasok és jól felfegyverkezve voltak, köztük Amol városából való keresztények is nem kis számmal találtak. Egy felettébb véres csata után, mely három napon át tartott, Isten a győzelmet a moszlimoknak adta.

¹ Szerző nem mondja meg: miért?

بلادهم الى ارض الاسلام فابوا ذلك وتوافق الفريقان في ذلك الوقت فكانت للمتنصرة والروم على الترك لانهم كانوا في الكثرة اضعاف الترك وباتوا على مصافهم وتشاور ملوك الترك الاربعة فقال لهم ملك بجناك قلدي بالتدبير في غداة غد فانعموا له بذلك فلما اصبح جعل في جناح الميمنة كراديس كثيرة كل كرادوس منها الف وكذلك في جناح الميسرة فلما تصاف القوم خرجت الكراديس من جناح الميمنة فرشقت في قلب الروم وصارت الى الميسرة وخرجت كراديس الميسرة فرشقت في قلب الروم وصارت الى موضع من خرج من جناح الميمنة واتصل الرمي وتواترت الكراديس كالرحى والقلب والميمنة والميسرة للترك ثابتة والكراديس تعمل عملها في المفيق وذلك ان من خرج من كراديس الترك من جناح ميمنتهم كان يتندى فيرمى في جناح ميسرة الروم ويبر بميمنتهم فيرمى وينتهي الى القلب وما يخرج من كراديسهم من جناح الميسرة يرمى في جناح ميمنة الروم وينتهي الى الميسرة فيرمى وينتهي القلب فيكون ملتقى الكراديس في القلب دائرا على ما وصفنا فلما نظرت المتنصرة والروم الى ما لحقهم من تشوش صفوفهم وتواتر الرمي عليهم حملوا على القوم متشوشين في مصافهم فصادفوا صفوف الترك ثابتة فافرجت لهم الكراديس فرشقتهم الترك كلها رشقا

Az oroszok kardélre kerültek, vagy a hullámok közt letek halálukat; ötezer menekülhetett meg közülük s hajóikon a folyam másik partjára siettek, közel a bartaszok tartományához; a hajókat odahagyták és a szárazföldön maradtak. Ekkor a bartaszok által megtámadtattak s megöltettek, mások a bolgárok földjére jutván, a moszlimok által öltettek meg. Körülbelül harmincezer embert öltettek meg a moszlimok a Kazar-folyam partjain. A szerencsétlenség esztendejétől fogva az oroszok többé ily vállalatba nem bocsátkoznak. Ezt az elbeszélést ide azért fűztük, hogy azok véleményét megczáfoljuk, a kik szerint a Kazar- és Azovi-tenger egymással s ez utóbbi s a Nitasz-tenger által a konstantinápolyi csatornával összeköttetésben állna. Ha ez így volna, az oroszok bizonyára céljuk elérésére ezt a tengeri utat használták volna fel, annál inkább, hogy a mint fennebb mondtuk, a Nitasz-tenger felett ők uralkodtak. Ne felejtjük el, hogy az összes tengerparti népek tanusága megegyezik abban, hogy a barbárok¹ tengerének nincsen

و احدا فكان ذلك الرشق سبب هزيمة الروم و غلبت الترك بعد الرشق بالحكمة على صفوفهم فهم غير متشوشين عما كانوا عليه من التعبية و ركضت الكراديس من اليمين والشمال و اخذ القوم السيف و اسود الافق و كثر صياح الخيل فقتل من الروم و المنتصرة نكحوا من ستين الفا حتى كان يصعد الى سور المدينة على جثثهم و افتتحت المدينة فاقام السيف يعمل فيها اياما و سبى اهلها و خرج عنها الترك بعد ثلاث ايام يؤمون القسطنطينية فتوسطوا العباير و المروج و الضبايع قتلا و اسرا و سبيا حتى نزلوا على سور القسطنطينية فاقاموا عليها نكحوا من اربعين يوما يبيعون المرأة منهم و الصبي بالخزقة و الثوب من الديباچ و الكرير و بذلوا السيف في الرجال فلم يبقو على احد منهم و ربما قتلوا النساء و الولدان و شتوا الغارات في تلك الديار قد اتصلت غاراتهم بارض الصقالبة و رومية ثم اتصلت غاراتهم في هذا الوقت الى نكحوا ثغور الاندلس و الافرنجة و الجالقة فغارات من ذكرنا من الترك متصلة الى ارض القسطنطينية و ما ذكرنا من الممالك الى هذه الغاية

¹ Az eredeti szövegben بکر الاعاجم az *adşamün* (عجم) szó az arab nyelvben mind azokat jelenti, a kik nem arabok, jelesen a perzsákat, innen a perzsa «عجمستان» Perzsia.

semmiféle összekötő csatornája más tengerrel, ezt annál inkább megállapíthatjuk, hogy ez a tenger összeszorult s medre teljesen ismeretes. Az orosz hajóhad balesetét ezen tartományokban mindenki tudja, úgyszintén annak idejét is; a hidsra 300-ik¹ éve után történt, az illető évszámra nem emlékezem. Azok, kik azt állítják, hogy a Kazar-tenger a konstantinápolyi csatornával² összeköttetésben van, a Kazar-tenger alatt talán az Azovi és Nitasz-tengert értik, a mely utóbbi a bolgárok és oroszok³ tengere. Isten egyedül a tudója annak, hogy a dolog így van-e. A Kazar-tenger (mint a hogy fentebb mondva volt) Tabarisztân partját mossa, a melynél Amoltól egy órányira egy *Hum* nevű kikötőváros fekszik.⁴ Dsordsân partján, melyet ugyanezen tenger vize mos, egy *esz-Szekûn* nevű város létezik⁵ Dsordsântól körülbelül három napi távolságra. Ezen tenger medréhez tartoznak még

¹ 912. Kr. u.

² A Dardanellák szoros, melyet törökül اق دنگر بوغازى-nak neveznek (*ak dengiz boghâzi*), u. m. a «Fehér tenger szorosá»-nak.

³ بکر البرغز والروس, helyesebben بکر البرغر والروس, a. m. a Fekete-tenger.

⁴ *Hum* (الهم), Abulfeda földrajzában

الهم, a. m. *El-Humm*.

⁵ *Abeszkun*.

Dsílân¹ és Deilem tartományai. Ezen két tartomány s Amol közt az árúkkal megrakott kereskedelmi hajók folyvást közlekednek és a Kazar-tenger felől oda indulnak. Más hajók e partokról *Baku*-ba eveznek, a hol a fehér- és másféle naphta forrásai vannak. A fehér naphtáról azt mondják, hogy másutt, mint e helyen, ugyanis Sirvân partvidékén, nem fordul elő.»

«Ezek után térjünk vissza Bab-el-Abwab városához, azon népekhez, melyek a kőfal közelében laknak s Kaukaszus leírásához. Már (fennebb) mondtuk, hogy mindazon királyságok közt, a melyek e földrészen találhatók, hatalmánál fogva a legfélelmetesebb *Dsidân*;² királya moszlim, a ki magát az arab *Kahtân* néptörzsből származottnak mondja; őt, gyermekeit s családját kivéve, országában több moszlim nincs. Az ez idő szerint, úgymint a hidsra 332-ik³ évében, uralkodó királyt *Szelifân*-nak⁴ hívják, mely név, véleményem szerint, ezen tartomány királyainak közönséges czíme. Dsidân és Bab el-Abwab közt arab moszlimok laknak, kik folyéko-

فلنرجع الان الى ذكر جبل القبيح والسرور
والباب والابواب اذ كنا قد ذكرنا جملا
من اخبار الامم القاطنة في ذلك السقع
فمن ذلك ان امة تلى بلاد اللان يقال له
الابخاز منقادة الى دين النصرانية ولها ملك
في هذا الوقت وملك اللان مستظهر عليهم وهم

¹ Vagy *Dsil* (الجيل).

² A Kaspi-tenger nyugoti partján Szemendrától északra a Kuma torkolatáig.

³ 943. vagy 944. Kr. u.

⁴ Talán az arab سَلِيف⁵ előmenő, «előd».

nyan (tulajdonképen szépen) csak az arab nyelvet beszélik; ezek a völgyek mélyében s az erdők sűrűjében laknak; nagy folyók metszik ketté falukat. Ezen földrésze a hódítás idejétől fogva ide szakadt beduin arab hordák telepedtek. Noha Dsidân királyság szomszédságában élnek, mindazonáltal tartományuk fekvésénél fogva, mely lakosainak erdők és folyamok védelmét nyújtja, függetlenségüket megtarthatták; szükség esetében a tőlük három mértföldnyire eső Bâb el-Abwâb lakói segélyükre lennének.

Nem messze Dsidântól s a Kaukasz hegység és a szerîri fejedelemség közelében egy moszlim uralkodó tartománya fekszik, kit, valamint ezen tartomány minden fejedelmét, *Berzbân*¹ néven czimeznek; tartományát *El-Kerds*-nek hívják, melynek lakosai buzogánnyal vannak felfegyverkezve. E tartomány szomszédságában egy Ghumîk nevű tartomány fekszik, melynek lakói keresztények, fejedelmük nincs, hanem több főnöknek (törzfőnöknek) engedelmeskednek s az alánokkal békében élnek. Ghumîk mellett a hegység és Szerîr szomszédságában *Zerikerân* királysága terjed, a mely perzsa szó perzsa nyelven pân-

متصلون بجبل القبح ثم يلي ملك الابطخاز ملك الجورية وهي امة عظيمة منقادة الى دين النصرانية تدعى خزران ولها ملك في هذا الوقت يقال له الطبيعي ومملكة هذا الملك موضع يعرف بمسجد ذي القرنين وقد كانت الابطخاز والكززية تودى الخراج الى صاحب ثغر تفليس مذ فتحت تفليس وسكنها المسلمون الى ايام المتوكل فانه كان بها رجل يقال له اسحق بن اسمعيل وكان مستظفرا بمن معه من المسلمين على من حوله من الامم وهم منقادون الى طاعته واداء الجزية اليه وعلى امره من هناك من الامم حتى بعث المتوكل ببغا فنزل على ثغر تفليس واقام عليها مكاربا لها حتى افتنكها بالسيف فقتل اسحق لانه كان متغلبا على الناحية وكانت له اخبار يطول ذكرها هي مشهورة في اهل ذلك السقع وغيرهم ممن عني باخبار هذا العالم واره رجلا من قريش من بنى امية او مولى لاحقا فانخرقت هيبة المسلمين من ثغر تفليس من ذلك الوقت الى هذه الغاية فامتنع من جاورهم من الممالك من الازعان لهم بالطاعة واقتطعوا الاكثر من ضياع تفليس والوصول من بلاد الاسلام الى ثغر تفليس بين هاولاء الامم من الكفار ان كانت محيطة بذلك الثغر واهلها ذو قوة

¹ *Merzbân* (مرزبان) perzsául határőrt, őrgroftot jelent.

A magyar honfoglalás kútfői.

¹ Masz'ûdi talán مملكة-et irt.

czéling készítőket¹ jelent s valósággal lakosainak főiparága pánczélingek, kengyelvasak, zabolák, kardok és más vasneműek készítésében áll. Ez a nép moszlimokra, keresztényekre és zsidókra oszlik. Tartományuk nehezen megközelíthető s fekvése szomszédaik támadásai ellen megvédi. Ez a tartomány Szerír-rel (mai nap Daghisztân) határos, a melynek királya a *filân sáh* czímet viseli s keresztény valóságú. Fennebb megjegyeztük, hogy Bahrâm Dsûr-tól származik. Itt elmondjuk, hogy minő alkalomból neveztetett *Száhib esz-szerir*-nek, a trón birtokosának. A mikor Jezdedserd, a Szászánidák dynastiájának utolsó királya, az arabok elől megfutamodott, arany trónját s drágaságait egy Bahrâm Dsûr nemzetségéből való férfi felügyelete alatt e tartományba előre elküldötte, hogy biztos helyen legyenek, míg maga is oda érkezne. Ez a fejedelem Khorá-

¹ Barbier de Meynard és Pavet de Courteille ezt a népet a jelenlegi *kubači*-k törzsével azonosították; a *kubači* nyelv a leszgh nyelvek Dargua-csoportjához tartozik, l. Ercskert «Die Sprachen des Kaukasischen Stammes» cz. jeles műve (Bécs, 1895) 16-ik lapján. *Zerkâr v. Zerger* perzsául aranymívest

(زر کار) jelent, s az itt szóban forgó szó helyesen *zeriger*-nek (زره گر) hangzik; arab زرد ugyanis perzsául زره (*zeri*).

و بأس شديد وان كان من ذكرنا من الممالك محيطة بهم ثم يلي مملكة خزران مملكة يقال لها الصمصصا نصارى وفيهم جاهلية لا ملك لهم ويليها أولاء الصمصصية بين ثغر تفليس وقلعة باب اللان المقدم ذكرها مملكة يقال لها الصنارية وملكهم يقال له كرسكوس هذا الاسم الاعم لسائر ملوكهم وينقادون الى دين النصرانية وهاولاء النصرانية يزعمون انهم من العرب من نزار بن معد بن مضر ثم فخذ من عقيل سكنوا هنالك من قديم الزمان وهم هنالك مستظهرون على كثير من الامم — — — — — ثم يلي مملكة الصنارية شكين وهم نصارى وفيهم خلق من المسلمين من النجار وغيرهم من ذوى المهن ويقال لملكهم فى هذا الوقت المورخ به كتابنا هذا ادرنرسه بن همام ثم تليهم مملكة قبيلة ما حوته المدينة مسلمون وما حولها من العباد والضياغ نصارى ويقال لملكهم فى هذا الوقت لمورخ به كتابنا هذا عنبسه الاعور وهو ماوى اللصوص والصعاليك والدعار ثم تتصل هذه المملكة بمملكة الموقانية وهى التى قدمنّا ذكرها وانها متغلب وانها مضافة الى مملكة شروان شاه وليس هذا البلد المعروف بالموقانية هو الملك الذى على ساحل بحر

¹ Barbier de Meynard és Pavet de Courteille kiadásában: قدمنّا, a mi ott valószínűleg nyomdahiba. Különben, mint Goldziher

szában megöletvén, Othmán Affán fia khalifatusa alatt, mint a hogy e munkánkban már előadtuk, követe Szerír tartományában megtelepedett s ott a királyi hatalmat magához ragadta, a mely utána családjában örökössé lett s illetéknépen *száhib esz-szerir*-nek neveztetett.¹ *Humrads*² nevű fővároson kívül e királyság tizenkétezer falut számlál, a melyekből a fejedelem annyi rabszolgát kaphat, a mennyit épen ohajt. A tartomány nagyon nehezen megközelíthető, mert a Kaukasz hegység egyik ágát foglalja magában s királya a kazarok ellen folytatott harcaiban azon előnyvel bír, hogy míg ő a hegységet lakja, azok a lapályban tanyáznak. Az alánok királysága Szerírrrel határos, királyai *kerkandads*-oknak³ neveztetnek, mint Szerír *filán sáh*-oknak.⁴ E

¹ Daghesztánban szábirok laktak, a kikről azt mondja Procopius: *Σάβειροι ἔθνος μὲν ἐστὶν Οὐννικόν, ὥκηται δὲ ἀπὸ τὰ Καυκάσια ὄρη*, l. B. Gothico 4, 11.

² Helyesebben *Humri* a *Humri* partról így nevezve, l. ö. h. v. *Hum* kikötőváros nevét Tabarisztán partvidékén.

³ Az alánok utódai a jelenleg iráni nyelven beszélő osztékok. Az alán nyelv gyér maradványai török eredetre vallanak, így *Kerkandads* fejedelem, mely *kerk-and-ads* szóelemekre bontandó s törökül a «köteles eskü tevőjét, v. «elfogadóját» jelenti.

⁴ A szabir *filán* a. m. a török *bilán*, tehát a «tudó király».

الخزرج وقد كان محمّد بن يزيد المعروف في هذا الوقت بشروان شاه ملك لايران شاه هو ومن سلف من ابيه وكان ملك شروان شاه علي بن الهيثم فلما هلك علي تغلب محمّد علي شروان شاه علي حسب ما ذكرناه انفا بعد ان قتل عمومة له واحتوى علي ما ذكرنا من الممالك وله قلعة لا يذكر في قلاع العالم احصن منها بجبل القبح يقال قلعة ثيار الا قلعة بارض فارس نحو بلاد سيراف من ساحل فارس في الموضع المعروف بالزیدباد بلاد عبد الله بن عماره وهي القلعة المعروفة بالديكدان وفي العالم قلاع كثيرة لها اخبار عجيبه — قال المسعودي فهذه جمل من اخبار مدينة الباب والابواب والصور وجبل القبح ومن في ذلك السقع من الامم قد اتينا علي مبسوط اخبارهم وشيئهم وخالقهم في حروبهم ومكايد ملوكهم في كتابنا في اخبار الزمان من الامم الماضية والاجيال الخالية والممالك الدائرة وما ذكرنا من اخبارهم واوصاف ممالكهم فهو اخبار عن موجود يدركه الكس غير معدوم يعرفه من طرا الي ما وصفنا من البلاد وقد ذكر عبيد الله بن خردادبه في كتابه المترجم بالمسالك والممالك ان الطريق من موضع كذا الي موضع كذا مقدار كذا

megjegyzí, a *tesdid*-eket sokszor hagyják el a kéziratokban.

¹ Helyesebben *tesdid* nélkül.

királyság fővárosa *Ma'asz*,¹ a mi áhitatosságot jelent; területén várak s a városokon kívül kéjlakok találatnak, hova királyaik időnként mulatni mennek. Az alánok és szerîrek királya az utóbbi időkben egymással sógor-ságot kötöttek, egymás testvéreivel házasságra lépven. Az iszlâm győzelmei után, az Abbászidák uralkodása alatt, az alán királyok, kik addig pogányok voltak, keresztényekké lettek, de a hidsra 320-ik éve² után új vallásukról letettek, s azon püspököket s papokat, kiket Rûm királya (byzánti császár) országukba küldött, maguktól elkergették. Az alán királyság és a Kaukasz-hegység közt egy kastély emelkedik s egy nagy folyam felett épült híd. A kastélyt «az alánok kastélyának» nevezik s azt régen Perzsia egyik fejedelme, Iszbendiâr (Iszfindiar),³ Iusztászf fia építette s ide egy ôrséget helyezett, mely az alánok betöréseit megakadályozza. Ezek a népek csakis úgy tudtak volna beljebb hatolni, ha a kastély által oltalmazott hídon átmehettek volna; a rendíthetlen sziklára épült kastélyt pedig csakis úgy vehet-

من المسافة ولم يخبر من الملوك والممالك ولا فائدة في معرفة المسافات والطريق ان كان ذلك من عمل الفتوح وحبال الخرائط الكتب وذكر ايضا ان خراج طساسيج العراق كذا وكذا من المال وهذا ما ينخفض ويرتفع ويقفل ويكثر على حسب الاحوال وتصرف الزمان

على انه احسن كتاب ذكر في هذا المعنى وكذلك كتابه في التاريخ وما كان من ذكر الامم الماضية قبل مجيء الاسلام وقد رايت احمد بن الطيب صاحب المعتضد بالله صنف له في هذا المعنى كتابا ذكر فيه جملا من اخبار العالم اكثرها على خلاف اخبارها عنها وارى ان هذا الكتاب منسوب اليه ان كانت منزلته من العلم ارفع من هذا ولولا ان الله عز وجل بلطيف حكمته وعظيم قدرته ورحمته لعباده يمن عليهم بتوفيق من وفقه من ملوك الفرس لبناء مدينة الباب والادواب وما ذكرنا من السور في البر والبحر والجبل والقلاع وسكنى من اسكنها هنالك من الامم ورتب من لملوك لكانت ملوك الخزرج والالان والسرير والترك وغيرهم ممن ذكرنا من الامم فرد بلاد برذعة والران والبيلقان واذرييجان وزنجان وابهر وقزوين

غير ان الله صدهم بما ذكرنا لا سيما مع ضعف الاسلام في هذا الوقت وذهابه وظهور الروم على المسلمين وفساد الحكم وعدم

¹ A török *mak* ige-többször képezve, p. o. uigur *makutmak* «magasztalni».

² 932. Kr. u.

³ اسفنديار v. اسپنديار Gushtászf fia.

ték volna be, ha őrsége ellent nem áll. A szikla magaslatáról, a kastély belsejében egy édesvíz-forrás fakad; ez a kastély egyike a legbevehetetlenebbeknek széles e világon, a perzsa költeményekben gyakran van szó róla s azokban részletesen elbeszéltetik Iszfendiár, Iusztász

الجهاد وانقطاع السبل وفساد الطرق وانفراد
كل رئيس وتغلبه على السقع الذي هو فيه
كفعل ملوك الطوائف بعد مضي الاسكندر
الى ان ملك اردشير بن بابك بن ساسان

fia által történt alapítása. Ez a fejedelem Kelet különböző népei ellen gyakran állott harczban, a turkok lakta földrészt véghatáráig jutott el, Szifir¹ várost lerombolta, a mely fekvésénél fogva egy majdnem bevehetetlen erősség volt s erőssége a perzsáknál példabeszédként említették. Iszfendiárnak ezen s más jeles tényei, melyekről munkánkban is szólottunk, részletesen megírva egy *Kitab el-Benkes* című műben fordulnak elő, melyet Ibn el-Mokaffa fordított arabra. A midőn Maszlamah, Abd el-Melik ben Mervân fia, a szóbanforgó vidékre érkezett s lakóit meghódította, a kastélyba arab őrséget helyezett, a melynek utódjai annak jelenlegi őrei. Legtöbbször Tifliszből kapják élelmi szereiket, mely innen öt napi távolságra esik. A közbeeső vidéket hitetlenek lakják, de egy ember a kastélyban elég volna arra, hogy a körvidék összes hitetlen királyait visszatartsa; a kastély mintegy a légbe van függesztve és a magasságból az utat, hidat és folyót egyaránt uralja. Az alán király harminczezer lovast tud csatába vezetni; ez egy hatalmas fejedelem, a kinek nagyobb tekintélye és biztosabb közigazgatása van, mint a többi fejedelemnek. Tartománya annyira lakott s a lakóhelyek oly közel vannak egymáshoz, hogy országszerte a kakasok egymásnak felelnek (a különböző majorokban). Az alánok szomszédjában, a Kaukasz és a Rûm-tenger² közt, a kasakok népe lakozik,³ a

¹ L. a *Sah-nâmeh* Mohl által eszközölt kiadása IV. k. 524-ik lapján. صفر arabul «réz», مس perzsául.

² *Bahr er-Rûm*: (بحر الروم) a Közép-tenger arab elnevezése, mint a hogy Abulfedánál is olvassuk földrajzának a tengerekről szóló fejezetében (الفصل في البحار).

³ Ezek az Ukrus folyótól délre Zichia s Abasgia felett laktak, de nem a Közép-tenger, hanem a Fekete-tenger keleti partvidékén. A név a török *kasák* (قازاق, قازاق) névvel egyazon, l. ö. h. v. *kozák*.

mely egy (eléggé) művelt nép s a mágusok¹ vallását követi. Az ezen tartományokat lakó törzsek közt egy sincs, melynek húsa egészségesebb, arczbőre tisztább, férfiai szebbek, női kellemesebbek lennének, mint a kasak népé. Sehol sincsenek férfiak, kiknek magatartásuk délczegebb, termetük karcsúbb, csipőik jobban kifejlettek, tagjaik arányosabbak volnának, mint ennél a népnél. A kasak nők híresek bájos társalgásukról, fehérbe öltözködnek s byzánti kamuka ruhákat, skarlát- és aranyfonalú kelméket viselnek. Ebben a tartományban egy lenből készült kelmét gyártanak, melynek *tala*² a neve, a mely finomabb és tartósabb, mint a *dibaki*-nak³ nevezett; egy ilyen kelméből készült ruha tíz dinárba kerül. Ezeknek a kelméknek nagy kivitelük van a közellevő moszlim tartományokba, hol más szomszédos törzseknél készült, ezekhez hasonló kelmék sem hiányoznak, melyek azonban a kasakok által készítettékekkel nem versenyezhetnek. Ez a nép az alánokénál kevésbbé hatalmas s velük szemben függetlenségüket meg nem tudnák őrizni, ha nem volnának a tengerparton épült erődjeik. A tenger felett, melynek partján laknak, eltérők a nézetek, némelyek szerint a Közép-tenger, mások szerint a Fekete-tenger⁴ volna. Annyi bizonyos, hogy a khasakok Trebizont⁵ város lakosaival élénk érintkezésben vannak, a honnan nem is laknak messze; e városból árúkkal megrakott hajók érkeznek hozzájuk s tőlük azokhoz szintén sűrűn közlekednek a kereskedelmi hajók. Azért gyengébbek az alánoknál, mert nincs egy közös királyuk, a ki őket maga körül gyűjtené. Ha egy tömör egységet alkotnának, sem az alánok, sem más nemzet nem birhatna velük. Nevük perzsa s büszkeséget, hiúságot jelent, a perzsa nyelvben ugyanis a büszke *kes*-nek⁶ mondatik. Ugyanazon tenger partján és a kasakokhoz közel egy más nép lakik, melynek tarto-

¹ Zoroaszter tana, arabul *دين المَجوس*.

² *تله* perzsául «arany», a. m. a perzsa *طلا*.

³ Perzsául *ديبا* vagy *ديباچ* «színes selyem kelme», szyrül *dibag*, arabul *ديباچ* (*dibáds*).

⁴ A mint megjegyeztem, ezek nézete helyes, mit Trebizont közelsége is bizonyít.

⁵ Trebizontról már fennebb volt szó.

⁶ *Kes* perzsául a. m. szép, jó, de büszkét tudtomra nem jelent; *كش رفتار* «szépen járó» sb.

mányát *Esz-szab'-boldán-nak*¹ hívják; ez egy hatalmas nemzet, a melyet (szomszédai) félnek s a melynek lakóhelyei messzire elterjednek. Vallása és történetei felől nincsenek kellő értesítéseim. Aztán egy számos törzs következik, a melynek területét a kasakok tartományától egy az Euphráthoz hasonló nagyságú folyam választja el, a mely a Nitasz-ba ömlik; ennek partján emelkedik Trebizont. Ez az *Irem* törzs,² melynek népjellege igen szépnek mondható, de a pogányság tévedéseit osztja. Egy sajátságos esemény újul meg ezen a tengerparton: esztendőnkint egy-egy hal veti ki magát a partra élelmül a lakosoknak; ezek egy darabot kívágnak belőle: aztán ismét visszajő a hal a (víz) másik részéről; ismét vesznek belőle s azt látják, hogy az első ízben kívágott darab a hal testén helyreállt. Ezt a tényt jól ismerik az ezen tartományokban lakó hitetlenek.»³ — — — — —

«Térjünk vissza most azokra, a miket megelőzőleg a Bab el-Abváb városa körül lakó népekről, a kőfalról, a Kaukasz-hegységről s a kazarok és alánok tartományairól mondtunk.»

A Kazar- és Alanország szomszédságáról fogunk szólni, illetőleg azon népekről, a kik köztük és a nyugoti országok közt tanyáznak. Ilyen négy török eredetű nemzet van, melyek nemzetségük rendjén egy közös őstől származnak, ezek részint vándornépek, részint megtelepedettek. Mindnyájan a védelemben és támadásban (egyaránt) vitézek. E népek mindegyikének külön királya van; tartományaik több napi földre terjednek, ezek némelyike a Fekete-tengerrel határos. Hadviselésüket kiterjesztik egész a byzánti birodalomig s az Andalusziát határoló tartományokig győzedelmeskedve a különböző népeken. Békében vannak a kazar királylyal s hasonlóképen az alánok urával. Tartományaik a kazar birodalommal határosak. Ezen népek elsejét *jadsni*-nak híják, a vele szomszédos nép a *bedsgard* (= magyar), ezzel (szintén) határos a *bedsnak* (besenyő) s ez az említettek közt a leg-harcziasabb; utolsója a (bedsnakok) szomszédságában a *nökerdeh*. Királyaik

¹ Arabul a. m. «hét tartomány».

² A *láz* nevű törzsek területén.

³ Jakut nagy földrajzi szótárában *Itil* alatt hasonlót említ fel a Jádsuds és Mácsuds lakta föld partvidékeire kivetődő halakról.

nomádéletet folytatnak. A hidsra 320-dik éve után (= 932. Kr. u.)¹ az (említett) népek a byzántiakkal háborúba keveredtek. A byzántiaknak az említett négy nép tartományainak határán egy *Valendar*² nevű nagy görög városuk volt, igen népes s a hegyek és a tenger közt való fekvésénél fogva nehezen megközelíthető. A benne levők ellentálltak a támadóknak s az (említett) török népek a hegyek, tenger és a valendari őrség (erélyes) védelme miatt a byzánti birodalomba nem hatolhattak. E (török) törzsek közt háború ütött ki egy moszlim kereskedő személyét illető viszálykodás miatt, ki *Ardebil*-ből³ való ember volt, s ezek egyikénél megtelepedett s a kivel egy másik törzs rosszul bánt. (Ezért a törzsek közt) egyenatlenség ütött ki. A valendari őrség s még mások is a rûmiak közül (az alkalmat felhasználva) tőlük üresen maradt tartományaikat megrohanták s ott hátrahagyott gyermekeiket összefogdosták s azokat a talált gulyákkal s nyájakkal együtt lakóhelyeikre hajtották. Ennek híre elterjedvén, a törökök, kiket épen akkor a belviszály foglalt el, gyorsan kiegyeztek,⁴ s kölcsönösen lemondtak a megtorlásról, hogy egyesülten rohanják meg *Valendar* városát. Hatvan-ezer lovasra tehető vitézeik száma, noha általános összehívás nem is volt, a mi, ha lett volna, legalább is százezer lovas jött volna össze. Romanus, ki a byzánti birodalomban mai nap uralkodik, a hidsra 332-ik évében (943-ban Kr. u.), értesülvén a történetekről, tizenkétezer, a keresztény hitre áttért lovast küldött övéihez segélyül, kik arab módra lándsával harczoltak s velük együtt ötvenezer rûmit. Ezek *Valendar* városa elé nyolcz nap alatt érkeztek s tábort ütöttek a város mögött s a legénység háborúra készült.

¹ A magyarok 932-ben Zoltán vezért uralták s ez évben keleti szomszédaiknak békét hagytak, de 934-ben tavasszal egy csapatuk Thracziát s Görögországot Konstantinápolyig feldulta.

² Egy nehezen meghatározható fekete-tenger-parti város.

³ *Ardebil*-ről *Maszúdi* megjegyzi, hogy *Azerbeidsán*-hoz tartozó terület s a kaspai tengertől háromnapi távolságra van.

⁴ A *فاختلفت الكلمة* ellentétje a szöveg rendjén fennebb olvasható *كلمتهم* nak s a *كلمة* a latin «vociferatio», «heves szóváltás» értelmében áll. *Ibn 'Haukal* geogr. műve egy helyén írja: *جمع كلمتهم* s ez a kifejezés De Goeje szerint a. m. az egyetértést köztük helyreállította, l. *Ibn 'Haukal* általa eszközölt kiadása 22-ik lapján. Különben ez a kifejezés az arab prózában eléggé gyakori.

A turkok ugyan sokat öltek le Valendar lakosaiból, de azért ezek mégis a város falai közt helyt állottak a segédc csapatok megérkezése idejéig. A mikor a négy turk király értesült a kereszténynyé lett moszlimok és rûmiak megérkezése felől, tartományaikba követeket küldöttek s a náluk levő moszlim kereskedőket, kik Kazarországból, Báb el-Abváb városából, az alánok tartományából s máshonnan jöttek hozzájuk, összehítták. E négy csoportban olyanok is voltak, a kik moszlim létükre velük együtt csakis azon háborúban vesznek részt, melyeket a turk királyok az iszlám elleneivel folytatnak. A midőn a két hadsereg egymás ellen állást foglalt s a rûmiak előhadát megalkották a keresztényekké lett moszlimok, a kereskedők, kik a turk hadsereg részén állottak, kiléptek (a sorokból) és amazokat felhítták, hogy az iszlám hitére visszatérjenek, mit, ha megcselekednének, a turkok oltalma alatt fogják ez országokból az iszlám birodalmába visszakísérni. Ezt azok el nem fogadták s a harcz legott kezdetét vette. A győzelem a hitehagyottaknak s rûmiaknak kedvezett, a kik kétszer annyian voltak, mint ellenségeik. A két sereg az éjjel a csatatéren töltötte s a turk királyok tanácsot ültek a teendők felett. A besenyő király társait kérte, hogy a következő napi csata idejére a vezénylettel megbizassék, mely kérését azok teljesítették is. A mint reggel lett, a sereg jobbik és bal szárnyába több lovassági szakaszt helyezett el, melyeknek mindegyike ezer lovast foglalt magában. A sereg (ilyen módon) elhelyezkedvén, a jobb szárny szakaszai a rûmi sereg középhadára öntve nyilai záporát, a bal oldalra nyargaltak s ekkor a balszárnny szakaszai hasonló rohammal az ellenséges középhadra nyilazva, a jobb szárnyról eltávoztak helyébe léptek. A nyilazás folyton tartott, s a lovassági szakaszok malomkerékhez hasonlóan forogtak. A turk hadsereg középhada, jobb és bal szárnya (az említett lovassági szakaszok kivételével) ezalatt mozdulatlanul maradt. A jobbszárnnyból kiinduló lovasok a rûmi sereg balszárnnyára nyilazva, majd középhadát vették célba s így érték el a balszárnnyt. A balszárnnyból kirohanó lovasság hasonlóképen az ellenségnek előbb jobbszárnnyára, majd középhadára lőtte el nyilait s így jutott el a jobbszárnnyhoz; ekképen a két szárny lovassága gyors fordulatai közt az ellenséges középhad előtt találkozott. A hitehagyottak és rûmiak látva, hogy soraik a folytonos nyilzáporban összezavarodnak, az ellenségnek eddig mozdulatlanul

állott seregére rohamot intéztek. A lovasszakaszok utat nyitottak nekik. A turk hadsereg ekkor az egész soron végig erős nyilazással fogadta a feléje rohanókat, a kik megzavarodva futásnak eredtek. A jobbra és balra nyaraló lovasosztályok egy porfelleg közepette karddal estek neki a megfutmodottaknak s minden felől zavart kiáltások hangoztak. Körülbelül hatvan-ezer kereszténynyé lett moszlim és rûmi maradt a csatatéren s a turkok az ellenség egymást borító holttetemein, mintegy grádics fokain, mászták meg a falak ormait. A bevett város lakói több napon át gyilkoltattak, és az életben hagyottak mindnyájan fogságba kerültek. Három nap múlva a turkok elhagyták a várost s Konstantinápoly elé vonultak. Útközben mindazokat, kikkel találkoztak, részben lemészárolták, részben fogságba hurczolták s a mezőket, tanyákat és falvakat feldúlták s végre Konstantinápoly elé érkeztek, a melynek falai előtt körülbelül negyven napig táboroztak, a hatalmukba kerített nőket és gyermekeket szövetekért és himszövetű ruhákért kicserélve. A férfiakat egytől-egyig lemészárolták s néha még az asszonyok és gyermekek életét sem kimélték. Hadi kalandjaikat innen még sokkal távolabb eső országokra is kiterjesztették, a szlávok és rûmiak tartományaiba. Napjainkban prédáló hadjárataikat egész a spanyol-, francia- és galicziai¹ határig vitték. A négy turk nép Konstantinápolyt és a legnyugatibb tartományokat hadjárataikkal egész mostanig folytonosan nyugtalanítják. Ezek után térjünk vissza a Kaukázus hegység, a kőfal, Báb el-Abváb s e tartományok népeinek leírásához, melyekről nagyrészt már megelőzőleg szoltunk. Az alánok országa mellett laknak az abkházok,² a kik keresztény hitűek s napjainkban királynak engedelmeskednek. Az alánok királya hatalmat gyakorol felettük; tartományuk egész a Kaukázusig terjed. Az abkházok szomszédságában Dsúriah királysága fekszik, az azt lakó hatalmas nép keresztény vallású és khazrânnak³ neveztetik. Jelenlegi uralkodójuknak neve Tabîi, ki egy *Meszdsid dzi'l-Karnein*⁴ nevű helyen tartja székhelyét. Az abkházok

¹ *Galiczia* Spanyolország északnyugoti tartománya, melyet délről Portugal s északról s nyugatról az Atlanti-oczeán határol.

² Görögül *'Αβασγοί*, a kabardok legközelebbi rokonai, a cserkesz népek csoportjából

³ Erről a névalakról még lesz szó.

⁴ «Nagy Sándor mecsetje.»

és kazarak Tiflisznek¹ meghódítása óta kormányzójának adófizetői lettek, a mely várost a moszlimok attól fogva egész Motevekkil khalifa uralkodásáig birtak. Tifliszben egy Izsák nevű ember élt, kinek atyját Izmaelnek hitták; ez a férfi a moszlimok segítségével a szomszéd népeket meghódította és adófizetővé tette. Az új állapot mindaddig tartott, míg Motevekkil Boga nevű vezérét Tiflisz elé küldötte, ki is a várost bevette s Izsákot, kinek hatalma a szomszéd tartományokra is kiterjedt, kivégeztette. Ezen események részletes leírása igen hosszúra nyúlna s felesleges is volna, a mennyiben a tartomány lakói s a történettudománynyal foglalkozók jól ismerik. Úgy gondolom, hogy ez az Izsák koreisita eredetű volt a Benu-Omejjah családból, vagy legalább ezen törzs szabadosa. Tiflisz moszlimjai attól fogva elveszítették addigi fölényüket, a szomszéd fejedelemségek megszűntek nekik engedelmesskedni, a körvidék falui kihúzták magukat törvényhatóságuk alól s a Tiflisz és a többi moszlim országok közt való közlekedés csakis a körülötte lakó hitetlen népek tartományain át történhetik. Mindazonáltal népe megtartotta (rég)i bátorságát s erélyét. Khazrân királysága szomszédjában van egy Szamszakha nevű királyság, a melynek pogányokkal elegyes keresztény lakossága királyt maga felett nem ismer el. Szamszakha szomszédságában, Tiflisz és az alánok említett kastélya közt fekszik a szanârijjah-ok² királysága, melynek királyai valamennyien *koriszkôsz*-oknak neveztetnek. Ez a nép keresztény, mindazonáltal arab eredettel dicsekedik, még pedig azt mondják magukról, hogy Nizartól Ma'add ben Modhar fiától erednek, az Okail-ág egyik sarja által, mely régen még a tartományba települt, a hol ők jelenleg igen hatalmasak.»

«A szanârijjah-ok tartományát a sekîn-ek határolják, keresztény nép, a kik közt sok moszlim kereskedő s iparos él. A sekînek királya azon időben, a melyben e munkánkat írjuk, Adernersze ben Hamâm-nak neveztetik. Ezután Kilah királysága következik, a melynek fővárosát moszlimok, faluit s tanyáit keresztények lakják. A jelenleg uralkodó királyt a félszemű *Anbaszah*-nak hívják. Ez az ország a zsiványok és gézengúzok menedékhelye; Mukân királysággal határos, a melyről már elmondattuk,

¹ Gruzia fővárosa.

² A Phasis folyó körül.

hogy Sirvân sâh meghódította s tartományához csatolta, ezt azonban nem kell összetéveszteni azon más hasonló nevű országgal, mely a Kazar-tenger partján fekszik. Mohammed Jezid fia, a jelenlegi sirvân-sâh, őseitől Lairân-sah királyságot örökölte; Sirvân-sâh akkor Alié, Haithem fiáé volt. Ali halála után Mohammed megölte bátyjait, s mint fennebb mondtuk, Sirvân-sâh-ot elfoglalta s a már említett királyságokat hozzá csatolta. A Kaukázus-hegységben egy *Kalat Thijâr* nevű kastély van, a mely talán a világ legerősebb vára, hogy ha Dikdîn kastélyát kiveszed, a mely Perzsiában nem messze Szîrâf-tól, a Perzsa-öböl partján, egy Zîdbâd nevű helyen emelkedik s Abd Allâh Amarah fia területéhez tartozik. E világon számos kastély létezik, melynek (különös és) csodálatos történetei közajkon forognak.

«A fennebbiekben előadtuk Bâb el-Abvâb városára, a kőfalra, a Kaukázus hegységre s ezen hegyi tartományok lakóira tartozókat. A mi ezen törzseket illeti, történetükkel, szokásaikkal, hadakozási módjukkal, királyaik hadi cseleivel bőven foglalkoztunk azon történeti munkánkban, a melyben az elmúlt nemzetségek s a letűnt királyságok történetei foglaltatnak. A mit itten (a népek és fejedelmeik) történeteikről és birodalmaik tulajdonságairól elmondottunk, az létező, személyesen megfigyelhető dolgokról szól, nem pedig¹ nem létezőkről; bárki is azon országokba menne, a melyeket leírtunk, leírásaink valódiságáról meggyőződhetnék.»²

¹ Ugyanis ellentétül a megelőző sorban idézett könyvével, melyben letűnt nemzetekről, most már nem létező viszonyokról is szól.

² Barbier de Meynard és Pavet de Courteille kiadása. II. 1. kk. 11.

III.

NYUGOTI KÚTFŐK.

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

MARCZALI HENRIK.

TARTALOM.

Bevezetés	287
I. Annales Sithienses (Bertiniani)	301
II. Conversio Bagvariorum et Carantanorum	301
III. Description of Europe by king Alfred the great	314
IV. A fuldai évkönyvek	316
V. Regino krónikája	320
VI. Theotmar salzburgi érsek és suffraganeusainak levele IX. János pápához	323
VII. Levél a magyarokról, Dado verduni püspökhöz	329
VIII. Versus Waldrammi ad Dadonem episcopum a Salamone missi	334
IX. Ekkehardi (IV.) Casus Sancti Galli	335

BEVEZETÉS.

A honfoglalás és a közvetlen utána következő korszak forrásai közt számra nézve azok foglalják el az első helyet, melyeket hazánktól nyugotra, Nagy Károly birodalmának egyes, elválóban levő részeiben, különösen pedig Németországban írtak. Minthogy a magyarok Pannonia elfoglalása után úgyszólván évről-évre kisebb-nagyobb hadjáratokat intéztek nyugot felé, a klasztromok évkönyvei sorban megemlékeznek pusztításukról és az ellenök kifejett, legtöbbször sikertelen védelemről. Az új, addig merőben ismeretlen, mindjárt első föllépése által ijesztő ellenség, szinte babonásan hatott a kor történetíróinak képzeletére. Ők aztán többnyire nem személyes megfigyelés, hanem a régi római írókból, vagy a bibliából vett vélt tudomás útján igyekeztek számot adni a magyarok eredetéről és életök módjáról. Bár az ilyenmű művek történeti hitelességre nem tarthatnak számot, a gyűjteményben még sem voltak mellőzhetők, mert nagyban hozzájárultak a magyarokkal foglalkozó, egészen megtérésökig kizárólag uralkodó közvéleménynek alakulásához.

Chronologiai rendben az itt tárgyalandó kútfők három csoportra oszthatók. *A)* Azok, a melyek vagy Pannoniáról, vagy pedig magokról a magyarokról szólnak, a honfoglalást még megelőző időszakban. *B)* Azok, melyek mint teljesen egykorúak, magára a honfoglalásra vetnek világot. Végre *C)* azok, melyek bár a honfoglalásnál valamivel később írtak, tartalmuknál fogva becses adatokat szolgáltatnak Árpád magyarjainak megismeréséhez.

E kiadás főszempontja az volt, hogy benne csupán magok a közvetlen kútfők foglaljanak helyet. Az egyes kéziratokról, melyek alapján a szöveget

megállapította, mindegyiknél külön számol be a kiadó. Itt csak azt jegyzi meg, hogy minden egyes adatnál megjelöli azokat a közel egykorú forrásokat is, melyek a közvetlen kútfőből eredtek, és melyekre, bár tulajdonképp önálló értékkel nem bírnak, mégis gyakran úgy hivatkoznak, mint eredetiekre.

A) Az első csoport három munkát foglal magában: a Sz. Bertin után nevezett sithiui belga klastrom évkönyveit; a bajorok és karantánok megtéréséről szóló elbeszélést; végre Alfréd angol királynak földleírását, melyben Orosiusnak földrajzi adatait saját korának 878—901 ismeretével egészíti ki.

I. ANNALES BERTINIANI.¹

(Sithienses)

Pertz e fontos munkát, melyet a karoling birodalmi évkönyveknek folytatása gyanánt tekintenek, Bouquet és Du Chesne régibb kiadásai alapján nyomatta le a Monumenta Germaniae Scriptores I. kötetében 419—515 l. Azóta ismeretessé lett a brüsseli kir. könyvtár 8448. számú óriási folio kézírata, melynek 102. lapján találtuk a magyarokra vonatkozó egyetlen egy, de annál fontosabb tudósítást.²

Ez évkönyvek szerzője gyanánt Richer, a XI. század elején élő rheimsi krónikás, Hinkmart, Károly frank király nagyhírű és tudós tanácsosát, Rheims érsekét nevezi meg. Ezért nevezik az évkönyveket gyakran Hinkmar annaleseinek. Nem szorítkoznak egy ország történetére, helyi vonatkozás is kevés van bennök, hanem kiterjednek a frank birodalom egész területére. Hitelességöket némileg hivatalos jellegök és szerzőjük állása nagyon emeli. Az a hely, mely minket első sorban érdekel azért fontos, mert már a 862. évnél szól a magyarokról, mint a frank birodalom ellenségeiről, tehát 30 évvel, mielőtt Arnolf királylyal szövetségben harcolnak a szlávok ellen. Későbbi interpolatio nem igen lehet, mert a kézirat alig későbbi 900-nál.

¹ A német tudósok rendszeren így nevezik, megkülönböztetésül a szorosán vett, csak 823-ig terjedő Annales Sithienses-től.

² Annales Bertiniani, ed. Waitz. 1883.

Feltűnő, hogy az annyira bő és részletes egykorú fuldai évkönyvek, melyeknek szerzője sokkal közelebb élt a magyarok megjelenésének színhelyéhez, bár sok adatot illetőleg megegyeznek a Sz. Bertin annaleseivel, ezt az értesítést nem közlik.

Hinkmar értesítése egészen elszigetelt s különálló; nem használta azt fel semmi közel egykorú író. Van azonban az esemény elbeszélésének egy más változata is, melyet a weingarteni, st. galleni és alemann évkönyvek tartottak fenn. Ebben a magyarokat nem Ungri-nak, hanem Huni-nak nevezik, és nem Német Lajos birodalmának megtámadásáról szólnak, hanem az egész keresztyénségről. Év gyanánt 863-at jelölik. Mindez okból ezt későbbi levezetett változatnak tekintem, bár az alemann évkönyveknek a zürichi állami levéltárban levő kézírata, melyet összehasonlítottam, a X. század elejéről való írást mutat.

II. CONVERSIO BAGVARIORUM ET CARANTANORUM.

Ezen 871 körül a salzburgi érseki udvarban készült emlékirat legfőbb forrásunk a pannoniai állapotokra nézve a honfoglalást közvetlenül megelőző időkből. Különösen fontos annak Privina és Kozel szláv fejedelemségére vonatkozó része.

A conversio-nak fő tendenciája annak kimutatása, hogy Pannonia földén Nagy Károly intézkedései értelmében kizárólag a salzburgi érseket illeti meg a főpásztori jog. Ezt a jogot a szláv fejedelmek is elismerték mindaddig, míg nem jött oda Methodius a philosophus, ki a latin liturgia helyett a szlávot hozta be. Ez a tendentia e munkát a salzburgi érsekségre nézve igen értékesé tette abban az időben, midőn a pannoniai magyar térítés intézésének kérdése felől viszály támadt közte és Piligrin passauai püspök között. Ennek köszönhetjük, hogy a munka aránylag sok kéziratban van meg. Viszont, minthogy a XI. századnál régiebb kézirat nem maradt reánk, nincs kizárva, hogy az iratot 975 körül salzburgi érdekben interpolálták. Mind ennél, mind a többi forrásmunkánál megelégedtem a legfontosabb kéziratok felhasználásával. Azokat, melyekről már kimutatták, hogy csak emezeknek másolatai, bizvást mellőzhettem.

Öt kéziratot hasonlítottam össze, mindannyit a bécsi cs. udv. könyvtárban. Kiadásunk alapja az 596. számú kézirat, mint a legrégibb és az eredeti szöveghez legközelebb álló. Úgy látszik, hogy a többiek (1064. sz. 546., 434 és 423. számúak) ennek csak másolatai. Az 596. codexből a 12. levél után hiányzik egy lap. Ezt az 546-ból, mint hozzá legközelebb állóból pótoltam.

A *Conversio* első kiadása Flacius Illyricustól való: *Catalogi testium veritatis* 1597. Az első kritikai kiadást Wattenbach nyújtotta; a *Monum. Germaniæ Scriptorum* XI. kötetében jelent meg az 1—17. lapon.

III. ALFRÉD ANGOL KIRÁLY, DESCRIPTION OF EUROPE.

Nagy Alfréd az angolok királya, hogy népét bevezesse a tudományba, anyanyelvére fordította Paulus Orosiusnak, a sevillai papnak az V. század elején írt történeti könyvét. E mű I. könyvének második fejezetében, melyben Orosius az ő kora Európájának adja rövid rajzát, a fordító, látva, mennyire változtak azóta a viszonyok, saját korának adja geographiáját.

Ez a leírás abból az időből való, melyben a magyarok beköltözése még nem történt meg, vagy legalább nem jutott még az angol király tudomására. Ezen a területen még csak Morvaországot és Karintiát ismeri, Karintiától pedig Bolgáriáig pusztaság terül.

Kiadásunk azon facsimilén alapul, melyet Alfréd e művének kiadója, Bosworth, a Lauderdale kézirat után nyújt.¹ A Morvaországra, Karinthiára és Bolgáriára vonatkozó hely a facsimile 1. és 2. lapján található.

B) A honfoglalással foglalkozó nyugoti források közt három teljesen egykorú: a fuldai évkönyvek; Regino krónikája; és a salzburgi érsek és a bajor püspökök levele IX. János pápához. Ezekhez csatlakozik egy névtelen levél Dado verduni püspökhez, ki 923-ban halt meg, a mely levél igen bőven, bár nem nagyon tudományosan, még kevésbbé hitelesen, tárgyalja a magyarok eredetének kérdését.

¹ A description of Europe and the voyages of Ohthere and Wulfstan, written in anglo-saxon, by king Alfred the Great. By the rev. Joseph Bosworth. London. 1855. 4°.

IV. A FULDAI ÉVKÖNYVEK.

A karoling historiographiának ezt az utolsó nagyértékű hajtását a 887. évtől fogva már nem Bonifacius régi klastromában, hanem Bajorországban folytatták.¹ Ily módon a szerző Arnolf király és császár udvarából a legközvetlenebb értesüléseket szerezhette a birodalom keleti határán végbemenő nagyfontosságú események felől. Ez a feljegyzés teljesen egykorú, 901-ig terjed, miután még bőven elmondta a magyarok első betörését Bajorországba, 900-ban.

Tárgyunkra nézve különösen abban áll az u. n. fuldai évkönyvek páratlan fontossága, hogy szinte évről-évre mutatják a magyarok megjelenését, előrehatolását és megszállását, a honfoglalás teljes befejezéseig. E szempontból különösen a 892., 894., 896., 900. évekre vonatkozó följegyzések bírnak nagy értékkel.

E munkának számos kiadása közt említendő, Bouquet-é,² Pertz-é,² és Kurzé-é.³

Kéziratai közül felhasználtam a lipcsei városi könyvtárban levőt, a brüsseli 7503. számú és a bécsi 451. számú. A kiadás alapja a lipcsei kézirat, mely Altaichból került oda, s mely nemcsak hogy teljesen egykorú, hanem valószínűleg az utolsó részre nézve az eredeti szöveg. Csak a 894. évre kellett kivételt tennem, minthogy annak följegyzése e codexből elveszett. Ez évet a brüsseli codexből pótoltam, mely véleményem szerint, e helyen jobban megközelíti az eredetit, mint a valamivel régebbi bécsi kézirat.⁴

¹ Wattenbach, Deutschland Geschichtsquellen. I. 5. 229.

² Scriptores Rerum Gallicarum et Francicarum. VIII. 48. I.

² Mon. Germ. Scr. I. 337—415.

³ Scriptores Rerum germanicarum in usum scholarum. Hannoveræ, 1891.

⁴ Nézetemet, mely Kurz-éval ellenkezik, a következőkre alapítom: A brüsseli Danubium-ot ír, a bécsi Danubium-ot. A brüsseli: internationem, a bécsi: internacionem. Br.: Radasbona, B.: Radisbona. Látszik, hogy a bécsi kiegyenlítette, javította az eredeti textust.

V. REGINO KRÓNIKÁJA.

Regino prümi lotharingiai apát, kit 899-ben onnét elűztek, Trier-ben húzódott meg, és ott krónikát, világtörténetet írt, melyet 908-ban beküldött Adelbero augsburgi püspöknek, gyermek Lajos német király nevelőjének. Aránylag nagyon olvasott tudós férfiú volt, de chronológiája nem megbízható, minthogy feljegyzéseit az eseményekkel nem egészen egyidejűleg szerkesztette.

Munkájának tervénél fogva nem elégszik meg az események időrendi elsorolásával, hanem feldolgozást, összefoglalást akar nyújtani. Így a 889. évnél egész történetét adja, jellemzését mondja el a magyaroknak. Minthogy egyéb kútfő nem áll rendelkezésére, azt írja át, igen csekély változtatásokkal, mit a III. századi Justinus a skythákról és a parthusokról és a VIII. századbeli Paulus Diaconus a germánokról írtak. Ez a munka nem alapul tehát közvetlen megfigyelésen, de másrészt, úgy az, mit Regino átvett, mint az, mit mellőzött, világosan bizonyítja, hogy a magyarok felől sok értékes értesítést is nyert. Konstantinoson kívül ő az egyetlen, ki a besenyők támadásáról tud. Irodalomtörténeti tekintetben is nagyon becses, mert igen számosan felhasználták, többek között nálunk Béla király névtelen jegyzője, Németországban, hogy csak a legnevezetesebbeket említsem: a hersfeldi évkönyvek, reichenau-i Hermann s freisingi Ottó.

Regino művét körülbelül 60 évvel később folytatta egy trieri szerzetes egészen saját koráig 967-ig. Minthogy ez a kor épen a magyar portyázásoknak kora, ezekre nézve ez a *continuatio* egyik leghasználtabb forrás. A legtöbb megmaradt régi kéziratban együtt találni Regino krónikáját a folytatással. Ilyen codexet kellett használnia az Anonymusnak és krónikáinknak, mert a külföldi kalandozásokról szóló elbeszélések, a mennyiben nem alapul hagyományon, csaknem szószerint megegyezik a forrás szövegével. Regino számos kiadása közt megemlítjük Pistorius-ét,¹ Pertz-ét² s Kurz-ét.³ Kéziratai közt a legbecsesebb a müncheni, előbb freisingi 6388. számú, a X. század második feléből. Ebben a *continuatio* is megvan, csak néhány sor hiányzik

¹ *Scriptores Rerum Germanicarum*. 1726.
curante Struvio. 89—90. l.

² *Monum. Germaniæ Scriptores*. I.

³ *Scriptores Rer. Germ. in usum scholarum*. Hannovera, 1890.

belőle. Kiadásunknak ez szolgáltatja az alapját. Összehasonlítottam még a bécsi cs. udvari könyvtár 408. és 508. számú codexeit, melyek közül az előbbi a XI. századból, az utóbbi a XII. századból való.

VI. THEOTMAR SALZBURGI ÉRSEK ÉS SUFFRAGANEUSAINAK LEVELE IX. JÁNOS PÁPÁHOZ.

Methodius ideje óta soha sem szűnt meg a viszály a morva szlávok nemzeti egyháza és a salzburgi egyház között, mely ott metropolitai hatóság gyakorlatára tartott igényt, régibb jogai alapján. A morvák 899-ben azzal vádolták a bajor püspököket, hogy ezek pénzt adtak a pogányoknak, hogy ne őket bántsák, hanem menjenek inkább Olaszország ellen. A püspökök e vádat visszautasítandók, írnak a pápának. Ezzel azonban nem elégszenek meg, hanem a magok részéről viszont a szlávokat tüntetik fel a leggyűlöletesebb színekben, mint a kik nyíltan czimborálnak a magyarokkal és máris azok pogány erkölcei szerint kezdenek élni.

E levél nincs datálva. Ideje azonban meghatározható tartalmából. Akkor kelt, midőn a magyarok már visszamentek első nagy italiai hadjáratukból, tehát 900-ban. Ez év tavaszánál nem lehet későbbi, mert IX. János, kihez intézve van, 900. július 6—26. között meghalt.¹

Hitelességét nem támadták meg soha; azt első sorban saját rendkívül érdekes és egészen különálló tartalma igazolja. E belső bizonyítékokra annál nagyobb szüksége van, mert a külsők épen nem kedvezők. A fenmaradt két kézirat a XII. század elejéről való, tehát jóval későbbi, és ez a levél mind a kettőben a lehető legrosszabb társaságban jelenik meg: t. i. a passai hamisított és interpolált levelekkel együtt, melyek Piligrin püspök műhelyéből kerültek ki.

Első kiadója Gevold Chronikon Reichersbergense című művében, egy reichersbergi kéziratból² közölte, 1613-ban. Ezt lenyomatták Boczek³ és Fejér a magyar Codex Diplomaticusban⁴ nem nagy pontossággal. Kiadásunk az első, mely a meglevő kéziratok összevetésén alapul.

¹ Jaffé, Regesta Pontificum. I. 305.

³ Cod. Dipl. Moraviæ. I. k. 35. l.

² Bajor klastrom, nem messze Passau-tól.

⁴ I. k. 229—235. ll.

Ezek közt az egyik a kölni városi levéltárnak tulajdona, a másik a bécsi udv. könyvtárnak 1051. számú codexe. Ez a passauai leveleken kívül sok más theologiai értekezést foglal magában; a kölniben kivüle csak még néhány levél van. Hanthaler azon véleményben van, hogy a két codex közt a bécsi a hitelesebb. Ezt arra alapítja, hogy amannak írása valamivel régiesebb színezetű, és hogy néhol jobb szöveget nyújt mint a kölni.¹ Mi a kétféle írást összehasonlítva, épen nem láttuk semmi indiciumát annak, hogy az egyik, a másiknál sokkal régibb volna. Van azonban két okunk, mely arra bír, hogy a kölni codexnek adjunk elsőséget, s azt fogadjuk el kiadásunk alapjául. 1. A kölni codexben a levelek chronologiai rendben vannak, a bécsiben pedig oldaljegyzetek állapítják meg a kéziratban teljesen felforgatott sorozatot. Ezek a javítások pedig teljesen megfelelnek a kölni codex berendezésének. Igaz, hogy ez még nem tenné lehetetlenné azt, hogy a kölni kéziratot akkor másolták le, midőn ez a helyreigazítás már megtörtént. Csakhogy ezt a második, valóban döntő ok teszi lehetetlenné. 2. A bécsi codexben a passauai püspöki dioecesiséről van szó Pannoniában, azon a helyen, a melyen a kölni csak általában dioecesiset említ. A passauai igényeknek ez az előtérbe helyezése nem más, mint interpolatio és így annak előfordulása a bécsi codexben a másiknak, mely e folttól ment, a javára billenti a mérleget.

VII. LEVÉL DADO VERDUNI PÜSPÖKHÖZ A MAGYAROKRÓL.

Az a réműlet, melyet a kelet pusztai harczos népeinek megjelenése a már letelepedett, békésebb nemzetek közt keltett, élénk viszhangot keltett az irodalomban is. Ismeretes, minő leírását nyújtják Ammianus Marcellinus, majd Jordanes a hunnoknak. Regino midőn korának magyarjait akarja ismerettni, a classicus írók scytháihoz és parthusaihoz fordul mintákért. Még távolabb megy vissza egy Dadohoz, Verdun tudós püspökéhez intézett levélnek írója, ki azt a kérdést veti föl: nem a magyar-e az a nép, melyről Ezékiel próféta jövődölése szól, melyet sz. János titkos jelenései hirdet-

¹ Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. VIII. 608—609. 1.

nek? Ezt a kérdést tagadólag oldja meg, hanem aztán a magyarok nevének magyarázatára furcsa mesét beszél, a melynek a Hungarus szó hasonlósága a német «Hunger» — éhséghez, az egyedüli alapja.

Mindeddig a levélnek csupán egy kiadása volt ismeretes: Martène és Durand-é a múlt század első feléből.¹ Az e kiadásnak alapjául szolgáló kéziratot hiába kerestem és kerestettem Brüsszelben, Verdunben és Párisban. Sikertült ellenben Göldlin Alfréd custos úrnak szíves segítségével megtalálnom e levélnek még épenséggel fel nem használt kéziratát, a bécsi udvari könyvtárnak 956. számú codexében, melynek írása a XI. század végére mutat. «Az a körülmény, hogy a levél katalogusainkban Tegnagel és Denis útmutatása szerint, mint Rabanus műve szerepel, az pedig, hogy Dadohoz van intézve, nincs benne megjelölve, nehezítette meg annyira megtalálását», írja Göldlin úr hozzám intézett levelében. A bécsi codex igen gazdag és változatos tartalmú. Elöl görög alphabetet és számjelölést találunk, aztán Beda munkái következnek: de octo principalibus viciis. De virtutibus. Expositio in librum canticorum; Haymo in Apocalypsi; Rabani de benedictionibus filiorum Jacob. Quaestiones cuiusdam de theologia, végre: *Rhabani ad Verdunensem episcopum*.

Ezzel a felirattal összefügg az a kérdés, ki volt annak a levélnek írója?

A bécsi kéziratban a verduni szentegyház püspökének ír: R. eius fidele mancipium. Ez az R. mint kezdő betű megfelel a Rabanus-nak, és ez lehetett az oka, a miért a codex írója ennek a híres tudósnek, a mainzi iskola megalapítójának, kinek különben más műve is megvan e gyűjteményben, tulajdonította ezt az autorságot is. Ennek a véleménynek azonban nincs semmi alapja. Hrabanus Maurus már 856-ban meghalt, tehát még a magyarok megjelenése előtt, és így nem írhatott rólok, még kevésbé pedig Dadonak, ki csak 886-ban lett verduni püspök.

Gibbon egy würzburgi püspököt tartott szerzőjének, és minthogy a levélnek tartalmát szörnyű félszegnek és nevetségesnek találja, ezt a megjegyzést fűzi hozzá: és ilyen embereket kellett valamikor tisztelni!²

¹ Collectio Amplissima Veterum Scriptorum. Paris, 1724. fol. I. 2. 230—235. ll.

² History of the decline and fall of the Roman empire. Lipcse, 1821. kiadás. X. k. 185. l. jegyzet.

Martène és Durand kiadása alapján azonban általában St. Germain-i apátra gondoltak, minthogy a szöveg végén az áll: beatissimi Germani congregatio s az író «fratres et domini»-kat említ, kik vele együtt imádkoznak a püspökért.

Véleményem szerint a Páris melletti St. Germain-re nem lehet gondolni. Még érthető volna, ha Verdunból ír oda valaki a magyarokról, de megfordítva nagyon valószínűtlen.

A St. Germanus congregatiojának megjelölése az egyetlen biztos adat, mely ha nem is a szerző nevét, de legalább lakóhelyét megvilágosítja. St. Germanusnak volt egy congregatioja nem messze Verduntól, a Vogézek alján. Ez Granval klastroma. Épen a IX. század végén eléggé foglalkoztak ott bibliai és történeti tanulmányokkal, úgy, hogy a levélnek odahelyezése e szempontból nem okozhat nehézséget. Másrészt ez a közelség és szomszédság magyarázza meg nemcsak azt, hogy a verduni püspöknek szól, hanem az egész iratnak rendkívüli tiszteletteljes, aláztos hangját is.

C) Fontosabb emlékek a kalandozások korából.

Mióta a magyarok a Duna mellékén állandóan megszállottak, évről-évre kellett a szomszéd német s olasz évkönyvíróknak betöréseikkel, pusztításaikkal foglalkozniok. E följegyzések többnyire csak száraz elősorolásai a becsapásoknak, az ütközeteknek, néha a hely és idő megjelölésével, és keserves bánatot fejeznek ki a keresztyénséget ért csapáson. De nem hiányzanak bennök egészen az olyan adatok sem, melyek fényt derítenek az akkori magyarságnak életmódjára, különösen pedig hadviselésének módjára. Már pedig e tekintetben a honfoglalás ideje óta nem igen állhatott be változás, úgy, hogy az adatok is felhasználhatók a honfoglalásnak történetében.

Ilyenmő adatokat találunk különösen Liutprand cremonai püspöknek Antapodosisában.¹ Liutprand tudós, ügyes férfiú, még görögül is tud és mint Ottó császár követe, Kostantinápolyban is jár, hanem lelkének egész szenvedélyével gyűlöli a magyarokat. Három nagyobb csatájukat írja le: a

¹ Mon. Germ. III. 264—363. Münchenben őrzik a 6388. számú kéziratban, ugyanabban, mely Reginónak legjobb szövegét adja, Liutprandnak saját keze írását.

brentait 899., az ágostait 910-ben és a Thüningiában szenvedett vereségöket 933-ban.¹ Az első kettőben a magyarok rendkívüli gyorsasága és meglepő ügyességök a nyilazásban van kiemelve, az utóbbiban azt, mit már Leo császár is felemlít, hogy legveszélyesebb ellenségek a szorosan összetartó lovasság. Liutprand az egyetlen nyugati író, ki a magyarokat turk-oknak nevezi, azt is csak egy helyen, valószínűleg, mert a görögöktől úgy hallotta.² Ő említi a magyarok ördögi «hui, hui» kiáltását.

A többi olasz forrás közt Johannes Diaconus velencei krónikája³ a magyaroknak azt a kísérletét beszéli el, hogyan akarták hatalmukba keríteni a lagunák városát. A monte casinói híres klastrom krónikája részletesen előadja, mennyi kincscsel, arannyal, ezüsttel, drága szövettel kellett az apátnak szolgálni, hogy kiváltsa elfogott embereit.⁴

Németség krónikásai közt legtöbb adatot szolgáltat a korveyi Vidukind, Nagy Ottónak mintegy udvari historiographusa.⁵ Ő beszéli el a magyarok betörését Szászországba, hová, mint a dalemincziai szövetségesei jutottak. Ezek megszabadultak ugyan egy időre a szászoktól, de most meg segítőkkel gyűlt meg a bajuk. A Szászországból visszatért magyar haddal egy időben egy más magyar sereg jött hozzájuk, mely keményen megdorgálta s háborúval fenyegette őket, miért hívták amazokat, és nem őket arra a gazdag prédára.⁶ Érdekes adat, mely mutatja, mennyire önállók voltak az egyes portyázó csapatok. Ő beszéli el a magyar vezér elfogatását Szászországban s a fegyverszünetet, melyet kiváltása miatt kötöttek.⁷ Az u. n. merseburgi csatának sokkal pontosabb leírását adja, mint Liutprand.⁸ Az ágostai ütközetre nézve ő a legfőbb forrás.⁹ Kiegészítik sok tekintetben, különösen az ágostai ostromra nézve, Udalrich ágostai püspök és Bruno kölni érsek életírói. Az utóbbi említi azt a kürtszót, melynek hangját az egész magyar sereg ismerte.¹⁰

¹ II. 7. II. 3—5. II. 25.

² II. 4.

³ Chronicon Venetum ed Giovanni Montecolo I. k. 130. l. MG. SS. VII. 22. l.

⁴ Cron. Montis Casinensis auctore Leone. MG. SS. VII. 619. l. Ennek eredeti kéziratát Münchenben összehasonlítottam.

A magyar honfoglalás kútfoi.

⁵ Res Gestæ Saxonicae, ed. Waitz. Mon. Germ. III. 408—467. összehasonlítottam a 338. számú drezdai kézirattal.

⁶ I. k. 18. fej.

⁷ I. 32. — ⁸ I. 35.

⁹ III. 46.

¹⁰ Gerhardi, vita Oudalrici. Mon. Germ.

Francia hadjárataikra nézve a rheimsi Flodoard-nál (894—966.) találunk legtöbb adatot, ki néha olasz és burgundi táborozásaikra is kiterjeszkedik.¹ Különösen részletes elbeszélése maradt fenn Cambray városa ostromának a cambrayi püspökök történetében.² Ez a munka csak 1040 körül készült ugyan, de azért ez ostromra nézve hiteles, egykorú hagyományokat használt fel. Már nemcsak általánosságban szól a magyarság vitézségéről és ügyességéről, hanem megőrzi a kezdődő lovagias, katonai erénynek egy kiváló emlékét. Midőn «Bulcsu király»-nak öcscsét körülveszi az ostromlottak egy csapata, ő megfuthatna, de nem teszi, mert becsülete ellen valónak tartja, és így vitézül küzdve elesik.

Mindezek azonban elszórt részletek. A magyar tábornak összefüggő, nagy gonddal írott rajzát csak egy kútfőben találjuk: Ekkehardnak st. galleni történeteiben. A magyar pusztításnak költői rajzát Salamon st. galleni apátnak később baseli püspöknek Dado verduni püspökhöz küldött verses levelében bírjuk.

VIII. VERSUS WALDRAMMI AD DADONEM EPISCOPUM A SALAMONE MISSI.

A magyarok 899—900. évi olasz hadjárata nyilvánvalóvá tette a nyugoti birodalomnak gyöngeségét, és megmutatta, minő jövő vár Németországra is, Arnolf kiskorú fiának, gyermek Lajosnak országlása alatt. A hazafias aggodalom, melyet az egyház szenvedései iránt való érzék még fokozott ösztönözte Waldram st. galleni szerzetest arra, hogy szívét kiöntve, Itália pusztulását rajzolja és a birodalom megoszlásának átkos következéseit előadja.

A levél czíme azt mutatja, hogy azt Waldram írta, de volt előjárójának, Salamon Constanzi püspöknek, kora híres tudósának nevében és megbízásából. Nem annyira történeti, mint irodalomtörténeti érdekű és értékű munka, mely mintegy mintát szolgáltat a későbbieknek a magyar rabló hadjáratok romboló hatásán való kesergésre.

Scr. IV. 401. Ruotgeri Vita Brunonis u. o. 268. l.

¹ Mon. Germ. Scr. III. 363—408.

² Gesta episcoporum Cameracensium. Mon. Germ. Scr. VII. 393—525. ed. Bethmann. Hágai 305. sz. kézirat.

Szerkesztésének idejét megállapíthatjuk abból, hogy még csak az olasz hadjáratról tud, de azt, hogy a magyarok már Alemanniát dölják, nem említi. Ebből következik, hogy 900 után, mindenesetre azonban 909 előtt írták.¹

Egy X. századi st. galleni kéziratban maradt fenn, melyet lemásoltam. Ebből adta ki 1859-ben Dümmler.²

IX. EKKEHARDI (IV.) CASUS SANCTI GALLI.

A keleti frank birodalomnak egy helyén sem jegyezték föl több, a magyarokra vonatkozó adatot, mint Sz. Gál-nak régi hires klastromában. Ott készült az alemann évkönyveknek egy kézírata, mely a magyarok 863-iki betöréséről is megemlékezik; ott írták a nagy évkönyveket, melyek kezdet-től fogva egész Péter és Aba idejéig kísérik a magyar történetet, igen becses és önálló adatokat szolgáltatva különösen a magyarok 904-iki (902) és 955-iki hadjáratairól és a magyar vezérek kivégzéséről. Sz. Viboráda életét, ki a klastrom közelében lakott és a magyarok 926-iki betörésekor szenvedett vértanu-halált, szintén st. galleni szerzetesek írták meg: Hartmann a X. század végén,³ Hepidanus 1072 körül.⁴ Ezen legendákban is találunk egy-két fontosabb adalékot a magyarok hadviseléséről, különösen azt, hogy seregeik apró csapatokra oszlottak fel, midőn az országokat bejárták. Még a klastrom nekrológiumában is történik említés arról, hogy egy st. galleni szerzetes sok magyart, sőt a királyt is megtérítette.⁵ Általában a klastromnak 926 máj. 2-án történt megszállása a magyarok által rendkívül foglalkoztatta a tudós és já bor szerzetesek képzeletét. Mindjárt utána nem foglalták írásba a mit felőlük tudtak és tőlük tapasztaltak, hanem a felőlük szóló hagyomány oly élénk volt, hogy a több mint egy századdal később a klastrom történetét megíró IV. Ekkehard, annak alapján még igen részletes képét rajzolhatta a magyarok st. galleni tartózkodásának.

¹ Wattenbach Deutschl. Geschichtsquellen. I. 224. l.

² St.-Gallische Denkmale aus der Karolinger Zeit. 1859. 230–239. ll.

³ Ed. Waitz, Mon. Germ. Scr. IV. 452–457.

⁴ Sz.-galleni kézirat, 487. sz.

⁵ A kézirat 308-ik lapján III. Nonas Februarii.

Ekkehard 1040 körül írta művét, melynek egy XII. századi kéziratát, (915. szám) most is ott őrzik a klostrom kincsei közt. Ezt kiadta de Arx, Ildefons, hanem e kiadás feltűnően hibás.¹ Sokkal megbízhatóbb Meyer von Knonau kiadása.² Kiadásunk egészen a kéziratot, az egyetlen meglevőn, alapul.

MARZALI HENRIK.

¹ Mon. Germ. Script. II. 94. 183.

² St. Galler-Mittheilungen zur vaterländischen Geschichte. XV. kötet. 1877.

I.

ANNALES SITHIENSIS.

(BERTINIANI.)

Brüsseli kir. könyvtár Cod. 6448.

Fol. 100. 2. columna.

862. Dani magnam eius regni partem cede et igni vastantes prædantur. Sed et hostes antea illis populis inexperti, qui Ungri vocantur, regnum eiusdem populantur.

Annales Alamannici. Zürich.

D.CCC.LX.III. Gens hunorum christianitatis nomen aggressa est. Ugyanaz: Annales Sangallenses Maiores. Annales Weingartenses. Mon. G. SS. I. 50. 66. 1.

II.

CONVERSIO BAGVARIORUM ET CARANTANORUM.

Codex 596. bécsi cs. könyvtár.

I. *Incipiunt quaedam exceptiones de vita apostolici viri beati scilicet Rodberti, qualiter ad regionem pervenit Bawariam.*

Tempore igitur Hildiberti regis Francorum,¹ anno scilicet regni eius II. o. honorabilis confessor Christi Roudbertus in Wormacia civitate episcopus habebatur, qui ex regali progenie Francorum ortus, catholicæ fidei et ewangelicæ doctrinæ totius bonitatis nobilissimus reffloruit doctor. Erat enim vir simplex, pius et prudens, in sermone verax, justus in iudicio, providus in consilio, strenuus in actu, conspicuus in caritate. In universa morum

¹ III. Childebert frank király 696.

honestate præclarus, ita innumerabiles ad eius sacratissimam convenerunt doctrinam, et ab eo æternæ salutis documenta susceperunt. Cumque fama sanctæ conversationis illius longe lateque crebresceret, pervenit ad notitiam cuiusdam ducis Bawariæ regionis nomine Otto,¹ qui supradictum virum Dei enixis precibus, prout potuit libentissime rogare studuit per missos suos, ut hanc provinciam visitando, sacra inluminaret doctrina. Unde prædicator veritatis divino conpunctus amore consensum præbuit. Primo suos dirigens legatos, postea vero ad Christi gregem lucrandum per semetipsum venire dignatus est. Hoc audiens præfatus dux magno perfusus est gaudio, obviamque illi cum suis pergens, et sanctum virum, ewangelicumque doctorem cum omni honore et dignitate suscepit in Ratispona civitate. Quem vir Dei cepit de christiana conversatione admonere, et de fide cat olica inbuere, ipsumque non multo post et multos alios istius gentis nobiles atque ignobiles viros ad veram Christi fidem convertit, sacroque baptismo regeneravit, et in sancta corroboravit religione. Præfatus itaque dux sancto viro concessit licentiam, locum aptum eligendi sibi et suis, ubicunque ei placeret in hac provincia ecclesias Dei construere et cetera ad opus ecclesiasticum habitaculum perficere. Tunc supradictus vir Domini accepta licentia per alveum Danubii usque ad fines Pannoniæ inferioris spargendo semina vitæ navigando iter arripuit; sicque tandem revertens ad Lauriacensem pervenit civitatem,² multosque ibi infirmos variis languoribus oppressos orando per virtutem Domini sanavit. Deinde arrepto itinere pervenit ad quendam locum qui vocatur Walarium, ubi ecclesiam in honore sancti Petri principis apostolorum construxit et dedicavit.³ Præfatus itaque dux ibidem primitus ei in circuitu aliquas proprietatis possessiones tribuit, postea vero ad noticiam venit sancto pontifici Roudberto aliquem esse locum iuxta fluvium viarum⁴ antiquo vocabulo Iuvavensem vocatum, ubi antiquis scilicet temporibus multa fuerunt mirabiliter constructa ædificia, et tunc pæne dilapsa, silvisque cooperta. Hoc audiens vir Domini, propriis cupiens prospicere oculis, quid inde ipsius rei veritas haberet, propter fidelium animarum lucrum

¹ 546. sz. kéziratban Theodo.

² Lorch, Felső-Ausztriában.

³ Wattenbach szerint Seekirchen a Waller-tó mellett.

⁴ Többi codex: Ivarum. Salzach.

divina disponente gratia cœpit Theodonem rogare ducem, ut istius loci potestatem ei tribueret, ad purificanda loca, et ecclesiasticum prout ei libitum foret ordinare officium. Quod ipse dux consensit, tribuens in longitudine et latitudine de territorio super duas leuvas possessiones, ut inde faceret, quod ei placeret ad utilitatem istius sanctæ ecclesiæ. Tunc vir Domini ista cœpit renovare loca, primo Deo formosam ædificans ecclesiam, quam in honore sancti Petri principis apostolorum dedicavit, ac demum claustra cum ceteris habitaculis clericorum per omnia ordinabiliter construxit. Postea vero delegato sacerdotali officio omnem ibidem cottidie cursum congruo ordine fecit celebrari. Tunc prædictus doctor Rodbertus cupiens aliquos adipisci socios ad doctrinam ewangelicæ veritatis propriam repetivit patriam. Iterumque cum XII. revertens discipulis, secumque virginem Christi Erindrudam adducens, quam in superiori castro Iuvaviensium statuens, ibidemque colligens congregationem sanctimonialium, et earum conversationem rationabiliter, sicut canonicus deposcit ordo, per omnia disposuit. Ipse quoque assidue totum spatium istius circumiens patriæ, confirmans animas christianorum, admonensque in fide fortiter permanere, quod verbis docuit, operibus adimplevit mirificis. Ubi constructis consecratisque ecclesiis, ordinatisque inferioribus et superioribus gradibus, proprium sibi ordinavit successorem. Ipse vero præsciens longe ante diem vocationis suæ, confirmatis discipulis ad propriam remeavit sedem, ibique adstantibus admonitione divina peracta fratribus, inter verba orationis spiritum reddidit in pace, die videlicet resurrectionis domini nostri Jesu Christi.¹ Ad cuius sepulcrum exuberant innumera beneficia curationum cunctis fideliter petentibus usque in hodiernum diem, per eum qui vivit et regnat Deus per omnia sæcula sæculorum. Amen.

*II. Sequitur dehinc Catalogus episcoporum sive abbatum eiusdem Iuvavensis sedis, quam ewangelicus doctor Rodbertus ab anno adventus eius de Wormacia in Bawariam usque in die vocationis suae rexit Anno nativitatis Domini DC. XC. III.*² Igitur post excessum beatissimi Rodberti pontificis vir carus omni populo egregiusque doctor et seminator verbi Dei Vitalis episcopus sedem Iuvavensem regendam suscepit. Post cuius transitum Anzogolus extitit abbas. Post cuius depositionem predite

¹ Márczius 27-én.

² Iráshiba 696 helyett.

sedi adhæsit Savolus abbas. Cuius vitæ finito cursu Ezius abbas successit. Quo migrante de sæculo, iterato illa sedes honorata refulsit episcopo Flobar-giso. Post quem Johannes pastorem gessit in sede præfata curam.

Isdem igitur temporibus scilicet Otilonis ducis Bagariorum, qui tunc subiectus fuit regi Pippino Francorum, venit vir quidam sapiens et bene doctus de Hibernia insula nomine Virgilius ad prædictum regem, in Francia loco vocato Karisiaco. Qui propter Dei amorem retinuit eum secum fere duobus annis, et comperto eo bene docto, misit eum præfato duci Otiloni, ac concessit ei episcopatum Salzburgensem. Qui dissimulata ordinatione ferme duorum annorum spatiis habuit secum proprium episcopum comitantem de patria nomine Dobdagrecum, ad persolvendum episcopale officium, Postea vero populis petentibus et episcopis regionis illius consensit Virgilius consecrationem accipere, ordinatusque est a conprovincialibus præsulibus ad episcopum, anno scilicet nativitatis Domini DCC. LX. VII. sub die XVII. Kal. Julii.

III. Actenus prænotatum est qualiter Bawarii facti sunt christiani, seu numerus episcoporum et abbatum conscriptus in sede Iuvavensi. Nunc adiciendum est, qualiter Sclavi, qui dicuntur Quarantani et confines eorum fide sancta instructi, christianique effecti sunt, seu quomodo Huni Romanos et Gothos atque Gepidos de inferiori Pannonia expulerunt, et illam possederunt regionem quousque Franci ac Bawarii cum Quarantanis continuis affligendo bello eos superaverunt. Eos autem qui obediebant fide et baptismum sunt consecuti, tributarios fecerunt regum, et terram quam possident residui, adhuc pro tributo retinent regis usque in hoiernum diem.

IV. *Nunc recapitulandum est de Quarantanis.* Temporibus gloriosi regis Francorum Dagoberti Samo nomine quidam Sclavus manens in Quarantanis fuit dux gentis illius. Qui venientes negotiatores Dagoberti regis interficere iussit et regia expoliavit pecunia. Quod dum conperit Dagobertus rex, misit exercitum suum, et damnum quod ei idem Samo fecit, vindicare iussit. Sicuti fecerunt qui ab eo¹ et regis servitio subdiderunt illos. Non multo post tempore cœperunt Huni eosdem Quarantanos hostili seditione graviter affligere. Fuitque tunc dux eorum Boruth nomine, qui Hunorum

¹ Hiányzik : missi sunt.

exercitum contra eos iturum Bawariis nunciari fecit, rogavitque eos, sibi in auxilium venire. Illi quoque festinando venientes expugnaverunt Hunos et obfirmaverunt Quarantanos, servitutique eos regum subiecerunt, similiterque confines eorum. Duxeruntque inde secum obsides in Bawariam. Inter quos erat filius Boruth nomine Cacatus, quem pater eius more christiano nutrire rogavit et christianum facere, quod et factum est. Et de Cheitmaro filio fratris sui similiter postulavit. Mortuo autem Boruth, per iussionem Francorum Bawarii Cacacium iam christianum factum petentibus eisdem Sclavis remiserunt, et illi eum ducem fecerunt. Sed ille postea tertio anno defunctus est. Iterum autem per missionem domni Pippini regis ipsis populis petentibus redditus eis Cheitmar christianus est factus. Cui etiam Lupo, presbyter ordinatus de Iuvavense sede in insulam Cheminge lacis,¹ quæ et Arna vocatur, dedit ei nepotem suum Majoranum ad presbyterum iam ordinatum. Et quia compater eius erat idem Lupo presbyter, docuit eum ut ad Iuvavense monasterium se devota mente ad christianitatis officium subdidisset. Quem suscipientes idem populi ducatum illi dederunt. Ille vero secum habens Maioranum presbyterum in Iuvavensi monasterio ordinatum ad presbyterum. Qui ammonuit eum ad ipsum monasterium suum caput² in servitium Dei, et ille ita promisit et fecit atque annis singulis ibidem suum servitium persolvebat, et inde semper doctrinam et officium christianitatis percepit, usque dum vixit.

V. Peractis aliquantis temporibus prænominatus dux Carantanorum petit Virgilium episcopum visitare populum gentis illius, eosque in fide firmiter confortare.³ Quod ille tunc minime adimplere voluit, sed sua vice misso suo episcopo nomine Modesto ad docendam illam plebem, et cum eo Wattonem, Reginbertum, Cozarium, atque Latinum presbyteros suos, et Ekihardum diaconum suum cum aliis clericis, dans ei licentiam ecclesias consecrare, clericos ordinare iuxta canonum diffinitionem, nihilque sibi usurpare, quod decretis sanctorum patrum contra iret. Qui venientes Carentanis, dedicaverunt ibi ecclesiam Sanctæ Mariæ,⁴ et aliam in Liburna civitate, seu ad Undrimas,⁵ et in aliis quam plurimis locis. Ibique permansit usque ad

¹ lacus helyett. Chiemsee.

⁴ Maria-Saal, Karinthiában.

² Hiányzik: declinare.

⁵ Spital vidékén, Felső-Karinthiában.

³ Virgil 767—784 volt salzburgi püspök.

A magyar honfoglalás kútfoi.

vitæ suæ finem. Eo igitur defuncto episcopo, postulavit iterum idem Cheitmar dux Virgilium episcopum, si fieri potuisset, ut ad se veniret. Quod ille rennuvit orta seditione, quod carmula dicimus.¹ Sed inito consilio misit ibidem Latinum presbyterum et non multo post orta alia seditione exivit inde ipse Latinus presbyter. Sedata autem carmula misit iterum Virgilius episcopus ibidem Madalhohum presbyterum, et post eum Warmannum presbyterum. Mortuo autem Cheitmaro et orta seditione aliquot annis nullus presbyter ibi erat, usque dum Waltunc dux eorum misit iterum ad Vergilium episcopum et petiit ibidem presbyteros mittere. Qui tunc misit eis Heimonem et Reginbaldum presbyterum atque Maioranum diaconum cum aliis clericis. Et non multo post misit iterum illuc eundem Heimonem et Duplitterium ac Maioranum presbyteros,² alios clericos cum eis. Iterumque misit eis Gozarium presbyterum, Maioranum et Erchenbertum. Post eos Reginhaldum et Regenharium presbyteros. Ac deinde Maioranum et Augustinum presbyteros. Iterumque Reginbaldum et Guntarium. Et hoc sub Virgilio factum est episcopo.

VI. *Item anazephaleos de Avaris.* Antiquis enim temporibus ex meridiana parte Danubii in plagis Pannoniæ inferioris et circa confines regiones Romani possederunt, ipsique ibi civitates et munitiones ad defensionem sui fecerunt aliaque ædificia multa, sicut adhuc apparet.³ Qui etiam Gothos et Gepidos suæ ditioni subdiderunt. Sed post annos natiuitatis Domini CCC. LXX. VII. et amplius Huni ex sedibus suis in aquiloni parte Danubii in desertis locis habitantes, transfretantes Danubium expulerunt Romanos et Gothos atque Gepidos. De Gepidis autem quidam adhuc ibi resident. Tunc vero Sclavi post Hunos inde expulsos venientes, cœperunt istis partibus Danubii diversas regiones habitare. Sed nunc qualiter Huni inde expulsi sunt, et illa pars Pannoniæ ad diocesim Iuvavensem conversa est, edicendum putamus.

Igitur Carolus imperator anno natiuitatis Domini DCC. XC. VI. Aeri-

¹ Ducange szerint carmula = carinula = zendülés. Talán Thassilo bajor herceg felkelése Nagy Károly ellen.

² et hiányzik.

³ Akkor, a IX. század végén még sokkal

több állhatott fenn a régi római épületekből Pannoniában.

⁴ Itt kezdődik, a 14. lapon a régebbi, XII. századi írás.

cum comitem destinavit, et cum eo immensam multitudinem, Hunos exterminare. Qui minime resistentes reddiderunt se per præfatum comitem Carolo imperatori. Eodem igitur anno misit Carolus Pippinum filium suum in Hunia eum exercitu multo, qui perveniens ad celebre¹ eorum locum qui dicitur Rinch, ubi iterum omnes eorum principes se reddiderunt Pippino. Qui inde revertens partem Pannoniæ circa lacum Pelissa inferioris,² ultra fluvium qui dicitur Hrapa et sic usque ad Dravum fluvium et eo usque Drauvus fluit in Danubium, prout potestatem habuit, prænominavit cum doctrina et ecclesiastico officio procurare populum qui remansit de Hunis et Sclavis in illis partibus, Arnoni Iuvavensium episcopo, usque ad præsentiam genitoris sui Karoli imperatoris. Postmodum ergo anno DCCC. III. Karolus imperator Bagoariam intravit et in mense octobrio Salzburc venit, et præfatam concessionem filii sui iterans, potestative multis adstantibus suis fidelibus adfirmavit, et in ævum inconvulsam fieri concessit.

VII. Simili modo etiam Arn episcopus successor Virgilii sedis Iuvavensis deinceps curam gessit pastorem, undique ordinans presbyteros et mittens in Sclaviam, in partes videlicet Quarantanas atque inferioris Pannoniæ, illis ducibus atque comitibus, sicut pridem Virgilius fecit. Quorum unus Ingo vocabatur, multum carus populis et amabilis propter suam prudentiam. Cui tam obediens fuit omnis populus ut si cuique vel carta sine litteris ab eo directa fuit, nullus ausus est suum neglegere præceptum. Qui etiam mirabiliter fecit.

Vere³ servos credentes secum vocavit ad mensam, et quos eorum dominabantur infideles, fores quasi canes sedere fecit, ponendo ante illos panem et carnem, et fusca vasa cum vino, ut sic sumerent victus. Servis autem stauipis⁴ deauratis propinare iussit. Tunc interrogantes primi deforis dixerunt: cur facis nobis sic? At ille: non estis digni, non ablutis corporibus, cum sacro fonte relutis communicare, sed foris domum ut canes sumere victus. Hoc facto fide sancta instructi certatim cucurrerunt baptizari. Et sic deinceps religio christiana succrescit.

VIII. Interim contigit anno videlicet nativitatis domini. DCC. XC. VIII.

¹ celebrem helyett.

² A Balaton, mint világosan kitűnik abból, hogy — Salzburgból nézve — túl esik a Rábán.

³ 9. levél itt kezdődik. — ⁴ Kupa.

Arnonem iam archiepiscopum a Leone papa accepto pallio remeando de Roma venisse ultra Padum eique obviasse missum Caroli cum epistola sua, mandans illi ipso itinere in partes Sclavorum ire, et exquirere voluntatem populi illius, et prædicare ibi verbum Dei. Sed quia hoc facere nequivit, antequam responsum referret suæ legationis, festine perrexit ad imperatorem, et retulit ei quicquid per unum dome Leo papa mandavit. Post expletam legationem ipse imperator præcepit Arnoni archiepiscopo pergere in partes Sclavorum et providere omnem illam regionem et ecclesiasticum officium more episcopali colere, populosque in fide et christianitate prædicando confortare. Sicuti ille fecit illuc veniendo, consecravit ecclesias, ordinavit presbyteros populumque prædicando docuit. Et inde rediens nunciavit imperatori, quod magna utilitas ibi potuisset effici, si quis inde habuisset certamen. Tunc interrogavit illum imperator, si aliquem habuisset ecclesiasticum virum, qui ibi lucrum potuisset agere Deo. Et ille dixit se habere talem, ut Deo placuisset, et illi populo pastor fieri potuisset. Tunc iussu imperatoris ordinatus est Deodericus episcopus ab Arnone archiepiscopo Iuvavensium, quem ipse Arn et Geroldus comes perducentes in Sclaviniam, dederunt in manus principum, commendantesque illi episcopo regionem Carantanorum et confines eorum occidentali parte Dravi fluminis usque dum Dravus fluit in amnem Danubii, ut potestative populum regeret sua prædicatione, et ewangelica doctrina doceret servire Deo, et ut ecclesias constructas dedicasset, presbyteros ordinando constituisset, totumque ecclesiasticum officium in illis partibus prout canonicus ordo exposcit perficeret, dominationem et subjectionem habens Iuvavensium rectorum. Sicuti ille fecit, quamdiu vixit. IX. Post diem vero transitus de hoc sæculo Arnonis archiepiscopi anno nativitatæ Domini DCCC. XX. I. Adalrammus piissimus doctor sedem Iuvavensem suscepit regendam. Qui inter cetera beneficiorum opera, finito cursu Deodorici episcopi, prout Arn archiepiscopus antea Deodorico episcopo Sclavos commisit, ita et iste Hottonem constituit episcopum. Ipse enim Adalrammus anno nativitatæ Christi DCCC. XX. IV. pallium accepit ab Eugenio papa, rexitque gregem sibi commissum XV. annos, eoque superna clementia vocanti¹ a nexibus corporis absoluto, Liuprammus venerabilis prædictæ sedis

¹ vocante helyett.

pontificatum accepit pastor anno DCCC. XXX. VI. Quem Gregorius pallio honoravit.¹ Qui innumerabilibus Deo placitis operibus peractis, sidereas conscendit sedes, anno nativitatis Christi DCCC. L. IX. Cui successor, quem ipse nutritivus Adalwinus venerabilis præsul, pallio honoratus a Nicolao papa, ad præsens enitet tempus, cum² omni regens diligentia gregem divinitus sibi commissum.³ Quorum temporibus, Liuprammii videlicet ac Adalwini archiepiscoporum, Osbaldus episcopus Sclavorum regebat gentem, prout iam priscis temporibus iam dicti episcopi fecerunt, subiecti episcopis Iuvavensium. Et adhuc ipse Adalwinus archiepiscopus per semet ipsum regere studet illam gentem in nomine Domini, sicut iam multis in illis regionibus claret locis.

X. Enumeratis itaque episcopis Iuvavensium, conamur, prout veracius in chronicis imperatorum et regum Francorum et Bagoariorum scriptum repperimus, scire volentibus manifestare. Postquam ergo Karolus imperator Hunis reiectis episcopatus dignitatem Iuvavensis ecclesiæ rectori commendavit, Arnoni videlicet archiepiscopo et suis successoribus tenendi perpetuo atque regendi perdonavit, cœperunt populi sive Sclavi vel Bagoarii inhabitare terram, unde illi expulsi sunt Huni, et multiplicari. Tunc primus ab imperatore constitutus est confinii comes Goterammus, secundus Werinharius, tertius Albricus, quartus Gotafridus, quintus Geroldus. Interim vero dum prædicti comites orientalem procurabant plagam, aliqui duces habitaverunt in illis partibus ad iam dictam sedem pertinentibus. Qui comitibus præfatis subditi fuerunt ad servitium imperatoris; quorum nomina sunt Priwizlauga, Cemicas, Ztoimar, Etgar. Post istos vero duces Bagoarii cœperunt prædictam terram dato regum habere in comitatum, nomine Helmwinus, Albgarius et Pabo. His ita peractis Ratbodus suscepit defensionem termini.⁴ In cuius spacio temporis quidam Priwina exulatus a Moimaro duce Maravorum supra Danubium venit ad Ratbodum. Qui statim illum præsentavit domno regi nostro Hludowico, et suo iussu fide instructus baptizatus est in ecclesia sancti Martini loco Treisma nuncupato, curte videlicet perti-

¹ E mondat a lap szélére van írva.

² A kéziratban: Cum.

³ E szerint e munkát Adalvin idejében írták, ki 873-ban halt meg.

⁴ 859-ben tették le Ratbod-ot hűtlensége miatt. Ann. Fuld.

nente ad N. sedem Iuvavensem. Qui et postea¹ Ratbodo commissus, aliquod cum illo fuit tempus. Interim exorta est inter illos aliqua dissensio, quam Priwina timens, fugam iniit in regionem Uulgariam cum suis, et Chozil filius eius cum illo. Et non multo post de Vulgariis Ratimari ducis adiit regionem. Illoque tempore Hludovicus rex Bagoariorum misit Ratbodum cum exercitu multo ad exterminandum Ratimarum ducem.² Qui diffusus se defendi posse, in fugam versus est cum suis qui cædem evaserunt. Et prædictus Priwina subsistit et cum suis pertransivit fluvium Sawa, ibique susceptus a Salachone comite pacificatus est cum Ratbodo.

XI. Aliqua vero interim occasione percepta, rogantibus prædicti regis fidelibus, præstavit rex Priwinæ aliquam inferioris³ Pannoniæ in beneficium partem circa fluvium qui dicitur Sala. Tunc cepit ibi ille habitare et munimen edificare in quodam nemore et palude Salæ fluminis et circumquaque populos congregare ac multum ampliari in terra illa. Cui quondam Adalrammus archiepiscopus ultra Danūbium in sua proprietate loco vocato Nitrava consecravit ecclesiam. Sed postquam præfatum munimen edificavit, construxit infra primitus ecclesiam quam Lupramus archiepiscopus, cum in illa regione ministerium sacerdotale potestative exercuit, in illud veniens castrum in honore sanctæ Dei genitricis Mariæ consecravit anno 850. Ibi fuerunt præsentés Chezil, Unzat, Chotemir, Livtemir, Zeurben, Siliz, Wlkina, Witemir, Trebiz, Brisnuz, Zuemin, Zeska, Crimosin, Gozmerius, Zistilo, Amalrih, Altwart, Wilhelm, Frideberth, Scrot, Gunther, item Gunther, Arfrid, Uidrih, Isanpero, Rato, Deotrih, item Deotrih, Madalperht Engilhast, Waltker, Diepold. Ipsi viderunt et audierunt complacitationem illo die inter Luiprammum et Priwinonem, quo illa dedicata est ecclesia, id est IX. Kal. Februarias. Tunc dedit Priwina presbyterum suum nomine Dominicum in manus et potestatem Luiprammi archiepiscopi et Luiprammus illi presbytero licentiam concessit in sua diocesi missam canendi, commendans illi ecclesiam illam et populum procurandum, sicut ordo presbyteratus exposcit. Indeque

¹ A kéziratban poste.

² Talán 838.

³ Eddig a 12. lap. Itt egy levél hiányzik az 596. számú codexből. Szövegünket ezen-től az 546. számú codexre alapítottuk, melynek 5. lapján kezdődik e rész.

rediens idem pontifex et cum eo Chezil,¹ consecravit ecclesiam Sandiati presbyteri, ad quam Ezil territorium et silvam ac prata in præsencia præfatorum virorum tradidit et circumduxit hoc ipsum terminum.² Tunc quoque ad ecclesiam Ermperhti presbyteri, quam memoratus præsul consecravit ad quam tradidit Chezil sicut Engildeo et filii eius duo et Ermperht presbyter ibi habuerunt, et circumduxit præfatos viros in ipsum terminum. Transactis namque fere duorum aut trium spatii rannorum³ ad Salapiugin consecravit ecclesiam. In honore sancti Hrodberti,⁴ quam Priwina cum omni supra posito tradidit Deo, et sancto Petro atque sancto Hrodberto perpetuo in usum fructuarium viris Dei Salzburgensium habendi. Postmodum vero roganti Priwinæ misit Liuprammus archiepiscopus magistros de Salzburc murarios et pictores, fabros et lignarios; qui infra civitatem Priwinæ honorabilem ecclesiam quam ipse Liuprammus ædificari fecit officiumque ecclesiasticum ibidem colere peregit.⁵ In qua ecclesia Adrianus martyr humatus pausat.⁶ Item in eadem civitate ecclesia sancti Johannis Baptistæ constat dicata et foris civitatem in Dudleipin, in Ussitin ad Businiza, ad Bettobiam,⁷ ad Stepiliperc, ad Lindvolveschirichun, ad Keisi, ad Wiedhereschirichun, ad Isangrimeschirichun,⁸ ad Beatuseschirichun, ad Quinque basilicas⁹ temporibus Liuprammi ecclesiæ dedicati sunt; et ad Deotachareschirichun,¹⁰ et ad Paldmunteschirichun, ceterisque locis ubi Priwina et sui voluerunt populi. Quæ omnes temporibus Priwinæ constructæ sunt et consecratæ a præsulibus Iuvavensium.

XII. Pervenit ergo ad notitiam Hludowici piissimi regis, quod Priwina benevolus fuit erga Dei servitium et suum; quibusdam suis fidelibus sæpius ammonentibus, concessit illi in proprium totum, quod prius habuit in beneficium exceptis¹¹ illis rebus, quæ ad episcopatum Iuvavensis æcclesiæ pertinere videntur, scilicet ad sanctum Petrum principem aposto-

¹ 434. cod. Hezil.

⁷ Pettau.

² Itt kezdődik ismét az 596. sz. codex.

⁸ 434: Disansgruneschirchen.

13. lev.

⁹ 434: V. basilicas. Valószínűleg Pécs.

³ Az 546. cod.-ben: spatiis annorum.

¹⁰ Az 546. sz. codexben ad otachereschirichun.

⁴ 434. In honore sancti Rudberti ecclesiam.

richun.

⁵ 13. l. verso.

¹¹ 14. lap.

⁶ Mosaburg, a későbbi Zalavár.

lorum et beatissimum Hrodbertum ubi ipse corpore requiescit, ubi tunc ad præsens rector verabilis¹ Liuphrammus episcopus præsesse dinoscitur.² Ea ratione definivit domnus senior noster rex easdem res, quae tunc ad ipsum episcopum in ipsis locis conquæsitæ sunt, et quae in antea, Deo propitio augeri possunt, sine ullius hominis contradictione, et iudiciaria consignatione inlibate ad ipsa loca supradictorum sanctorum perpetualiter perseverare valeant. Isti fuerant præsentes, nomine: Liuphrammus archiepiscopus, Erchanbertus episcopus, Erchanfridus episcopus, Hartwigus episcopus.³ Karolomanus, Hludowicus, Ernust, Ratpot, Werinheri, Pabo, Fritilo, Tacholf, Deowih, Waninc, Gerolt, Liutolt, Deotheri, Wolfregi, Jezo, Egilolf, Puopo, Adalperht, Megingoz, item Adalperht, Odalger, Pernger, Managolt. Actum loco publico in Reganespurc anno Domini DCCC. XL. VIII. indictione XI. sub die quarto Idus Octobris.⁴ Quamdiu enim ille vixit, nihil minuit ecclesiasticarum rerum, nec subtraxit de potestate prædictæ sædis, sed ammonente archiepiscopo, prout valuit, augere studuit, quia ad augmentum servitii Dei primitus post obitum Dominici presbyteri Swarnagel presbyter ac præclarus doctor missus est cum diac(onis) et clericis. Post illum vero Altfridum presbyterum et magistrum cuiusque artis Liuphrammus direxit, quem Adalwinus successor Liuphrammi archipresbyterium ibi constituit, commendans illi claves ecclesiæ curamque post illum totius populi gerendam. Similiterque eo defuncto Riphaldum constituit archipresbyterum. Qui multum tempus ibi demoratus est,⁵ exercens suum potestative officium sicut illi licuit archiepiscopus suus, usque dum quidam Græcus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctoriales Latinas superducens vilescere fecit cuncto populo ex parte missas et evangelia ecclesiasticumque officium illorum, qui hoc Latine celebraverunt. Quod ille ferre non valens, sedem repetivit Iuvavensem.

XIII. Anno igitur DCCC. LXV. venerabilis archiepiscopus Iuvavensium Adalwinus nativitatem Christi celebravit in castro Chezilonis noviter Mosa-

¹ Venerabilis helyett.

² Ezekről szól Német Lajos királynak egy 860 febr. 20-án kelt oklevele, Monumenta Boica. XI. 119.

³ Az akkori freisingi, regensburgi és paszau püspökök.

⁴ Ez az évszám aligha helyes.

⁵ 546. sz. cod.: demoratur.

purc¹ vocato, quod illi successit moriente patre suo Priwina, quem Maravi occiderunt. Ibique illo die officium celebravit ecclesiasticum, sequentique die in proprietate Unitimaris dedicavit ecclesiam in honore sancti Stephani protomartyris. Die vero Kal. Jan. ad Ortahu consecravat ecclesiam in honore sancti Michælis archangeli in proprietate Chezilonis. Item eodem anno ad Weride in honore sancti Pauli apostoli Id. Januar. dedicavit ecclesiam. Item in eodem anno XVIII Kal. Febr.² ad Spizzun in honore sanctæ Margaretæ virginis ecclesiam dedicavit. Ad Termperhc dedicavit ecclesiam in honore sancti Laurentii. Ad Fizekere eodem dedicavit ecclesiam. Et singulis proprium dedit presbyterum ecclesiis. Sequenti quoque tempore veniens iterum in illam partem causa confirmationis et prædicationis contigit illum venisse in locum qui dicitur Cella, proprium videlicet Unzatonis, ibique apta fuit ecclesia consecrandi. Quam dedicavit in honore sancti Petri principis apostolorum, constituitque ibi proprium presbyterum. Ecclesiam vero Ztradach³ dedicavit in honore sancti Stephani. Item in Weritæ ecclesia dedicata floret in honore sancti Petri principis apostolorum. Postea vero tres consecravat ecclesias, unam a Quartinaha, in honore sancti Johannis Ewangelistæ, alteram at Muzzilicheschirichun, tertiam ad Ablanza, quibus constituit proprios presbyteros.⁴

XIV. A tempore igitur, quo dato et præcepto domini Karoli imperatoris orientalis Pannoniæ populus a Iuvavensibus regi cœpit præsulibus, usque in præsens tempus, sunt anni LXXX. V. quod nullus episcopus alicubi veniens potestatem habuit ecclesiasticam in illo confinio, nisi Salzburcensi rectores, neque presbyter aliunde veniens plus tribus mensibus ibi suum ausus est colere officium, priusquam suam dimissoriam episcopo præsentavit epistolam. Hoc enim ibi observatum fuit, usque dum nova orta est doctrina Methodii philosophi.⁵

¹ 546. cod.: Moseburch.

² 546. XVIII. Kal. Febr.

³ 546. Ztradachi.

⁴ Lent: est summa ecclesiarum XII. et amplius.

⁵ 796-ban történt a frank uralom meg-

alapítása Pannoniában. Ehhez 85 évet adva 881-hez érünk. Úgy de akkor Adalvin már meghalt. Ez okozhatta, hogy több kéziratban LXXV-öt írtak, mi 871-hez vezet és így Adalvin idejével összevág.

III.

DESCRIPTION OF EUROPE BY KING ALFRED THE GREAT.

Facsimile kiadás J. BOSWORTH-tól. London, 1855.

2. fejezet. Thonne wyth northan Donua æwylme, and be eastan Rine syndon East Francan; and be suthan him syndon Swæfas, on othre healfe thære ea Donua; and be suthon him, and be eastan, syndon Bægthware, se dæl the man Regnes burh hæet: and rihte be eastan him syndon Beme; and east-north sindon Dyringas; and be northan him syndon Eald-Seaxan and be northan-westan him syndon Frysan; and be westan Eald Seaxum is Ælfe-mutha thære ea and Frysland; and thanon west-north is thæt land the man Angle hæet, and Sillende and sumne dæl Dena, and be northan him is Apdrede, and east-north Wylte, the man Hæfeldan hæh, and be eastan him is Wineda land, the man hæet Sysyle, and east-suth ofer sumne dæl, Maroaro, and hi Maroaro habbath, be westan him, Dyringas and Behemas, and Bæg-ware healfe; and be suthan him, on othre healfe Donua thære ea, is thæt land Ca-

2. Azután a Duna forrásától északra és a Rajnától keletre vannak a keleti frankok, és tőlük délre vannak a svábok, a Duna folyónak másik oldalán. Tőlük délre és keletre vannak a bajorok, arra felé, melyet Regensburgnak neveznek. Egyenesen keletre vannak tőlük a csehek, és északkeletre a thüringek és északra a régi szászok, és ezektől észak-nyugatra a frízek. És a régi szászoktól nyugatra van az Elba folyó torkolata és Frizland. Ettől nyugot-északra van az Angle-nek nevezett föld és Seeland, és Dániának egy része. És északra vannak az afdrede-k (obotritusok) és északkeletre a wylte-k, kiket Havel-danok-nak (Havelli) neveznek. Tőlük keletre van a vendeknek országa, kiket sysile-knek neveznek,* és délkeletre, már távolabb, vannak a morvák. Ezektől a morváktól nyugatra vannak a thüringek, a csehek és a bajoroknak egy része. Tőlük délre, a Duna másik oldalán van Karinthia

* A kiadó itt székelvényekre gondolt, pedig, ez világosan szláv, vend törzs. L. SCHAFFARIK Slavische Alterth. II. 602.

rendre, suth oth tha beorgas, the man hæet Alpis. To thæm ilcan beorgum licgath Bægth-wara-land gemære, and Swæfa, and thonne be eastan Carendran lande, begeondan thæm westenne is Pulgara land, and be eastan thæm is Creca land, and be eastan Maroarolande is Wisle-land, and be eastan thæm sind Datia, tha the iū wæron Gotan. Be northan eastan Maroara syndon Dalamensan, and be eastan Dalamensam sindon Horithi, and be northan Dalomensam sindon Surpe, and be westan him sindon Sysele. Be northan Horiti is Mægthaland, and be northan Mægthalande Sermende oth tha Beorgas Riffin.

14. fej. Thas land syndon Creca leode And be westan Achie andlang thæs Wendel sæs is Dalmatia thæt land, on norththe healfe thæs sæs, and be northan Dalmatia sindon Pulgare and Istria, and be suthan Istria is te Wendel-sæ, the man hæet Atriaticum; and be westan tha beorgas the man hæet Alpis, and be northan thæt westen, thæt is betux Carendan and Fulgarum.

ország, délre az Alpes-eknek nevezett hegyektől: Bajorország és Svábország határai is elérnek ezen hegyekig. Aztán Karinthia országától keletre, túl a pusztaságon van Bolgárország és attól keletre Görögország és Morvaországtól északra van Wisleország (Visztula), és attól keletre van Dácia, kik valamikor góthok voltak. Morvaországtól északkeletre vannak a dalaminczok és Dalamincziától keletre a horithok (horvátok) és Dalamincziától északra a szurpe-k (szerbek) és nyugotra tőlük a szyszele-k. A horithik-tól északra van Mægthaország és Mægthaországtól északra Sermende (Szarmatia) egész a riffi (rhipæi) hegyekig.

14. Ezeket az országokat görög emberek lakják. Achaiától nyugotra a földközi tenger mellett, annak északi részén van Dalmácia országa és Dalmáciától északra vannak Bolgária és Istria, és Istriától délre van a földközi tenger (része), melyet Adriaticumnak neveznek, és nyugotra a hegyek, melyeket Alpeseeknek neveznek, és északra az a pusztaság, mely Karinthia és a bolgárok közt terül el.

IV.

ANNALES FULDENSES.

Lipcsei codex X. sz.

Anno DCCCXCII. — Rex equidem assumptis secum francis, baioariis. alamannis, mense iulio maravam¹ venit, ibi per IIII. epdomadas² cum tanta multitudine, ungariis³ eciam ibidem ad se cum expeditione venientibus, omnem illam regionem incendio devastandam versabatur. Missos etiam suos inde ad bulgarios et regem eorum laodimir⁴ ad renovandam pristinam pacem cum muneribus mense septembrio⁵ transmisit et ne coemptio salis inde maravanis daretur, exposcit. Missi autem propter insidias zuuentibaldi⁶ ducis terrestre iter non valentes habere, de regno brazlavonis per fluvium Odagra usque ad Gulpam dein per fluenta save⁷ fluminis in bulgaria perducti, ibi a rege honorifice suscepti, eadem via qua venerunt, cum muneribus mense mai⁸ reversi sunt.⁹

Anno DCCCXC. IIII.¹⁰ Zwentibaldus dux Maravorum et vagina totius¹¹ perfidie, cum omnes regiones sibi affines dolo et astucia perturbando humanum sanguinem siciens circumiret, ultimum hortando suos, ne pacis amatores, sed potius inimici domesticis persisterent, diem ultimum clausit infeliciter. Avari, qui dicuntur Ungari in his temporibus ultra Danuvium¹² peragrans multa miserabilia perpetrare. Nam homines et vetulas matronas penitus occidendo, iuenculas tantum, ut iumenta, pro libidine exer-

Bécsi codex = B.; Brüsszeli codex = Br.

¹ B. Br.: Maraviam.

² B. Br. ebdomadas.

³ B. Br. Ungaris.

⁴ B. Laodomur, Br. Laodamir.

⁵ Br. septembris.

⁶ Br. Zventibaldi.

⁷ Br. Osave.

⁸ Br. Maio.

⁹ Az Annales Hildesheimenses adatáról, MG. SS. III. 50. 893. «Factum est bellum magnum inter Bawarios et Ungarios» — némelyek hiszik, hogy összetéveszti a bajorokat a bolgárokkal.

¹⁰ E rész a lipcsei codexből hiányzik. Brüsszeli XL. 1.

¹¹ B. tocius.

¹² B. Danubium.

cenda secum trahentes, totam Pannoniam usque ad internecionem¹ deleverunt. Pax tempore autumnus inter Baioarios et Maravos compacta est. Missus Leonis Grecorum imperatoris ad regem urbe Radasbona² Anastasius cum muneribus venit, quem rex audivit et eodem die absolvit.

DCCCXC. V. Avari terminos Bulgarorum invadentes, ab ipsis præventi sunt, et magna pars eorum exercitus interfecta est.

DCCC. XC. VI.³ Pacem ergo Greci⁴ eodem anno cum Avaris, qui dicuntur Ungari,⁵ facientes, quod eorum concives pulgari⁶ in pravum vertentes, hostili expeditione contra eos insurgunt et omnem regionem illorum⁷ usque portam constantinopolitanam devastando insecuntur. Quod ad ulciscendum greci, astucia sua, naves illorum contra Avaros mittunt, ac eos in regnum bulgarorum⁸ ultra Danuvium⁹ transponunt. Illi transpositi manu cum valida gentem bulgarorum ingressi, maximam partem cedendo neci¹⁰ tradiderunt, hoc audientes positi in expeditione¹¹ bulgari, cum omni festinatione patriam deliberare ab infesto hosti recurrunt. Consertoque ilico prelio victi sunt. Iterum pari tenore recuperare nitentes, secundo caruere victoria. Tandem miseri, inscii quam consolationis causam vel remedii potuissent invenire, currunt omnes ad vestigia vetuli¹² eorum regis Mihælis,¹³ qui eos primum ad christianæ religionis veritatem convertit. Inquirentes, quid eis ab imminente periculo evadendum consuleret, qui indicto triduo ieiunio penitentiam de inflata christianis iniuria agere, dein¹⁴ auxilium a deo querendum esse premonuit. Quo¹⁵ peracto durum iniere certamen, pugnantibus vero ambabus acerrime partibus, ad ultimum misericordia dei victoria, quamvis cruenta, christianis concessa est. Quis enim gentilium Avarorum strages tantis congressionibus¹⁶ enumerando possit exponere, cum Bulgarorum, ad quos victoria concessit, numero XX. milia equitum cesa inveniuntur.

¹ B. internicionem.

² B. Radisbona.

³ Ismét a lipcsei codex az alap.

⁴ után : cum B.

⁵ qui dic. Ung. B. és Br.-ben hiányzik.

⁶ Bulgari.

⁷ B. Br. illam.

⁸ Br. Bulgariorum.

⁹ B. Br. Danubium.

¹⁰ A kéziratban : neti.

¹¹ B. expeditione.

¹² B. Br. hiányzik.

¹³ B. Br. Michahelis.

¹⁴ Br. de hinc.

¹⁵ Innét más, régiesebb írás.

¹⁶ A kéziratban : congressionibus.

Stipantibus denique isdem in partibus inter se conflictibus, Imperator panoniam cum urbe paludarum tuendam brazlavoni duci suo in id tempus commendavit. Leo vero¹ imperator Grecorum Lazarum quendam vocatum episcopum ad cesarem augustum cum muneribus transmisit; quem ille apud urbem Radasbonam² gratanter accipiens, paucos eum dies secum retinuit, tandem honoribus ditatum remisit in sua.

Postea vero Anno Incarnationis domini. DCC. CXC. VIII. inter duos fratres gentis Marahensium, Moymirum videlicet ac Zentobolchum eorumque populum dissensio atque discordia gravissima exorta est, ita etiam, ut si uterque alterum suis viribus insequi atque comprehendere valeret, capitalem subiret sententiam. Tunc vero rex imperator ista sciens marchiones suos, Luitbaldum scilicet et Arbonem comitem, una cum ceteris fidelibus suis parti, quæ ad se spem et confugium habuit, auxilium ad eorum liberationem protectionemque Bawarios suos primates transmisit. At illi in ore gladii igneque, prout poterant, inimicos suos humiliaverunt, et devastando necaverunt.

DCCCXXVIII. Iterum autem expeditione ordinata tempore hiemali Bawariorum principes cum suis fines Marahabitaram fortiter atque hostiliter invaserunt et manu valida loca illorum desertantes, predamque colligentes, domumque revertentes habentes ea.

Denique non post multum temporis Bawarii terminos Maraborum confidenter iterato intrantes, et, quæcumque poterant diripiendo populati sunt, et Zentobolchum puerum, filium antiqui ducis Zentobolchi suumque populum de ergastulo civitatis, in quo inclusi morabantur eripuerunt, ipsamque civitatem igni succenderunt atque in fines patriæ suæ pro misericordia secum abduxerunt. (Isanricus)³ timens ne puniretur, fugam iniit et ad Marehenses usque confugit. Quorum⁴ itaque adiutorio suffultus, ut prius, partem regni subripuit, eandem totam secum retinendo obtinuit.

DCCCC. Interea vero Avari qui dicuntur Ungri,⁵ tota devastata italia, ita ut occisis episcopis quam plurimis italici contra eos depellare molientes, in uno prelio una die ceciderunt XX.⁶ milia.

¹ B. Br. hiányzik.

² B. Radisbonam. Br. Radasponam. Arnolf November--decemberben volt Regensburgban.

³ Arbo comes fia.

⁴ Más írás.

⁵ B. Br. hiányzik.

⁶ B. XXII.

Ipsi namque eadem via qua intraverunt, Pannoniam ex maxima parte devastantes, regressi sunt.

Missos illorum sub dolo ad Baworios¹ pacem obtando regionem illam ad explorandum transmiserunt.² Quod pro dolor, primum malum et cunctis retro transactis diebus invisum damnum Baiowarici³ regni contulit. Igitur ex inproviso cum manu valida et maximo exercitu ultra Anesum⁴ fluvium regnum Baiowaricum ostiliter invaserunt, ita ut per quinquaginta⁵ miliaria in longum et in transversum igne et gladio cuncta cædendo et devastando in una die prostraverint. Quod ut comperentes⁶ ulteriores Baiowarii, dolore compulsi econtra festinare disponunt, sed hoc Ungari precognoscentes, cum his quæ depredaverunt, redierunt, unde venerant, ad sua in Pannoniam. Interim vero quædam pars de exercitu illorum de aquilonali: parte Danuvii⁷ fluminis, partem illam devastando prorupere. Quod ut Liutpoldo⁸ comiti compertum foret, moleste hoc patiendum ferens, contractis secum quibusdam primoribus Baiowariorum, uno tantum pattaviensis⁹ sedis episcopo comitante, ultra Danuvium eos insequendum se transposuit. Consertoque ilico cum illis prelio nobiliter dimicatum est, sed nobilius triumphatum. Nam in prima congressione belli tanta dei gratia christianis occurrit, ut mille CC gentilium inter occisos et qui se in Danuvio meruerant, perempti invenirentur. Vix tantum unum de christianis occisum in apparatu belli inveniunt. In eodem loco post victoriam illis celitus datam congressi clamore magno¹⁰ in celo inde deo gratias clamantes ferebant, qui non in multitudine hominum, sed misericordiarum suarum pietate liberat¹¹ sperantes in se. Tandem læti post tantam victoriam ad socios regressi sunt, et citissime in id ipsum tempus pro tuitione illorum regni, validissimam urbem in littore Anesi fluminis muro obposuerunt. Quo peracto unus quisque redierunt in sua. DCCCC.

¹ B. Br. Baioarios.

² Br. terre miserunt.

³ B. Br. Baioarici.

⁴ B. Br. Anesim.

⁵ B. Br. L.

⁶ B. compererunt, Br. comperiunt.

⁷ B. Br. Danubii.

⁸ Br. Liutpaldo, B. Liutboldo.

⁹ Br. Pictaviensis. B. Pactaviensis.

¹⁰ In eodem-tól fogva toldás, ugyanazon kéz írásával, a lap alján.

¹¹ Br. liberet. — A lipcsei kézirat itt megszakad, ezután a brüsszeli szolgál alapul.

DCCCCI.

Interdum vero Ungarii¹ australem partem regni illorum Coruntanum² devastando invaserunt.

V.

REGINONIS ABBATIS PRUMIENSIS CHRONICON.

Müncheni codex X. sz.

Anno dominicæ incarnationis DCCC. LXXXVIII.³ gens Ungarium ferocissima et omni belua crudelior, retro ante seculis ideo inaudita, quia nec nominata, a Sythicis regnis et a paludibus quas Thanais sua refusione in immensum porrigit, egressa est. Sed priusquam ipsius gentis acta crudelia stilo persequamur, non superfluum videatur, si de Scythiæ situ, Scytharumque moribus historiographorum dicta sequentes aliquid commemoremus.⁴

Scythia, ut aiunt, in oriente extensa, includitur ab uno latere Ponto, ab altero montibus Ripheis, a tergo Asia et Ithasi flumine⁵ Patet autem, muetum in longitudinem et latitudinem. Hominibus hanc inhabitantibus inter se nulli fines, perraro enim agrum exercent, nec domus illis ulla aut tectum vel sedes est, armenta et pecora semper pascentibus, et per incultas solitudines semper errare solitis.⁶ Uxores liberosque secum in plaustreis vehunt, coriis imbrium hiemisque causa tectis pro domibus utuntur. Nul- lum scelus apud eos furto gravius, quippe sine tecti munimento peccora et armenta alimenta que habentibus, quid inter⁷ silvas superesset, si furari liceret. Aurum et argentum non perinde ut reliqui mortales appetunt, venationum et piscationum exercitiis inserviunt, lacte et melle vescuntur. Lanae his usus ac vestium ignotus, et quamquam continuis frigoribus afficiantur, pellibus tantum ferinis ac murinis induuntur.⁸ Imperium

¹ B. Ungari.

² B. Caruntanum.

³ A kéziratban DCCC.LXX.VIII.

⁴ A mi dült betűvel van szedve: átvétel Iustinusból és Paulus Diaconusból.

⁵ Így minden kéziratban Phasi helyett.

⁶ solutis.

⁷ nri a kéziratban.

⁸ Iustinus, Trogi Pompei Historianum Philippicarum Epitoma, recensuit Justus Jeap, II. 2.

Asiae ter quaesivere, ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti¹ aut invicti permansere. Nec virorum magis quam feminarum virtutibus claruere, quippe cum ipsi Parthos, Bactrianosque feminae autem eorum Amazone regna condiderint, prorsus ut res gestas virorum, mulierumque considerantibus incertum sit, uter² apud eos sexus illustrior fuerit. Darium, regem Persarum turpi a Scythia summovent fuga. Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt. Alexandri Magni ducem Sopyriona pari³ ratione cum universis copiis deleverunt; Romanorum audire, non sensere arma. Laboris et bellis asperi, vires corporum immensae.⁴

Habundant vero tanta multitudine populorum, ut eos genitale solum non sufficiat alere. Septentrionalis quippe plaga, quanto magis ab estu solis remota est et nivali frigora gelida, tanto salubrior corporibus hominum at propagandis gentibus cooptata, sicut e contra omnis meridiana regio, quo solis est fervore vicinior, eo semper morbis habudat, et educandis minus est apta mortalibus; unde fit, ut tante populorum multitudines arctos sub axe oriantur, ut non inmerito illa regio⁵ usque ad occiduum, licet et propriis loca in ea singula nuncupentur nominibus, generali tamen vocabulo Germania vocitetur. Ab hac ergo populosa Germania sepe innumerabiles captivorum turmae abductae, meridianis populis precio distrahuntur, multae quoque ex ea, pro eo, quod tantos mortalium germinat, quantos alere vix sufficit, frequenter gentes egressae sunt, quae nihilominus et partes Asiae, sed maxime sibi contiguam Europam afflixerunt. Testantur hoc ubique urbes erutae per totam Illiricum Galliamque, sed maxime miserae Italiae, quae pene illarum omnium est gentium experta sevitia.⁶

Ex supradictis igitur locis gens memorata a finitimis sibi populis, qui Pecenaci vocantur, a propriis sedibus expulsa est, eo quod numero et virtute prestarent, et genitale, ut premisimus, rus exuberante multitudine non sufficeret ad habitandum. Illorum itaque violentia effugati ad exquirendas quas possent incolere⁷ terras sedesque statuere valedicentes patriæ iter

¹ A kéziratban és a kiadásokban — hibásan — inacti. Iustinusban: intacti.

² A kéziratban ut.

³ patri a kéziratban.

⁴ Justinus II. 3. II. 1.

A magyar honfoglalás kútfoi.

⁵ Thanay tenus, bécsi kézirat.

⁶ Ez a rész Paulus Diaconus longobard történetének I. fejezetéből van véve. ed. Waitz.

⁷ A kéziratban bicolere.

arripiunt. Et primo quidem Pannoniorum et Avarum solitudinis pererrantes, venatu ac piscatione¹ victum cotidianum quæritant, deinde Carantanorum, Marahensium ac Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrum-punt, perpaucos gladio, multa milia sagittis interimunt, quas tanta arte ex corneis arcubus dirigunt, ut eorum ictus vix precaveri possit.

Comminus enim in acie preliari aut obsessas expugnare urbes nesciunt. Pugnant autem procurrentibus equis, aut terga dantibus, sepe etiam fugam simulant. Nec pugnare diu possunt, ceterum intolerandi forent, si, quantus est impetus, vis tanta et perseverantia essent. Plerumque in ipso ardore certaminis prelia deserunt, ac paulo post pugnam ex fuga et cum² maxime vicisse te putes, tunc tibi discrimen subeundum sit.³

Quorum pugna, quo ceteris gentibus inusitata, eo et periculosior. Inter horum et Brittonum conflictu hoc unum interest, quod illi missilibus, isti sagittis utuntur. Vivunt non hominum, sed beluarum more. Carnibus siquidem, ut fama est, crudis, vescuntur, sanguinem bibunt, corda hominum, quos capiunt, particulatim dividentes veluti pro remedio devorant, nulla miseratione flectuntur, nullis pietatis visceribus commoventur. Capillum usque ad cutem ferro cædunt.

Super illos ire, meditari, consistere ac colloqui solent. Liberos ac servos suos equitare ac sagittare magna industria docent. Ingenia illis tumida, seditiosa, fraudulenta, procatia quippe eandem ferocitatem feminis quam viris adsignant. Semper in externos aut in domesticos motus inquieti, natura taciti, ad faciendum, quam ad dicendum promptiores.⁴ Huius ergo nefandissimæ gentis⁵ non solum memoratæ regiones, verum etiam Italiæ regnum ex permaxima parte devastatum est.

DCCCXCIII. Circa hæc etiam tempora Zuendibold⁶ rex Marahensium

¹ A kézirathban spacione. Talán pastione helyett.

² uim.

³ E részt Regino Iustinusnak a parthuasokra vonatkozó XLI. könyvéből (2. pont vége felé) vette.

⁴ Szintén Iustinusból, de hiányzik, a kezdetből, a mi Iustinusban megvan, és az értelemhez szükséges: Equis omni tempore

vectantur. Illis bella, illis convivia, illis publica et privata officia obeunt. XLI. 3., azután meditari helyett mercari van. Az utolsó-előtti mondat pedig Iustinusban így hangzik: Quippe violentiam viris, mansuetudinem mulieribus adignant.

⁵ Bécsi k. gentis crudelitate.

⁶ Bécsi k.: Zuendibolch.

Slavorum, vir inter suos prudentissimus et ingenio calidissimus, diem clausit extremum, cuius regnum filii eius paucō tempore infelicitē tenuerunt, Ungariis omnia usque ad solum depopulantibus.

Anno dominicæ incarnationis DCCCCI. gens Hungariorum Longobardorum fines ingressa cædibus, incendiis ac rapinis crudeliter cuncta devastat. Cuius violentiæ ac beluino furori cum terræ incolæ in unum conglobati resistere conarentur, innumerabilis multitudo ictibus¹ sagittarum perit, quam plurimi episcopi et comites trucidatis.² Liudwardus episcopus Vercelensis ecclesiæ, Caroli quondam imperatoris, familiarissimus et consiliarius a secreto, assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra quam estimari potest, habundabat, cum effugere eorum cruentam ferocitatem omnibus votis elaboraretur super eos inscius incidit ac mox interficitur, opes quæ secum ferebantur, diripiuntur.

VI.

THEOTMAR SALZBURGI ÉRSEKNEK ÉS
SUFFRAGANEUSAINAK LEVELE IX. JÁNOS PÁPÁHOZ

900. NYARÁN.

Kölmi kézirat. XII. sz. Fol. 8. v.

Summo pontifici et universali pape non unius urbis, sed totius³ orbis domno Johanni romane sedis magnifico gubernatori, humillimi paternitatis vestre filii Theotmarus⁴ iuvavensis ecclesie archiepiscopus, Waldo frisingensis, Erchenpald⁵ eistatensis, Zacharias sæbanensis,⁶ Tuto radisponensis, Richarius pataviensis ecclesie episcopi, nec non et universus clerus populusque christianus, per totam noricam, que et bawaria conversatur, prosperum in salvatore nostro provectum, catholice pacis augmentum, et regnum

¹ A kéziratban : actibus.

² Bécsi kéziratban : trucidati sunt.

³ Bécsi kézirat, 1051. sz. 79. l.: totius.

⁴ Oldaljegyzet: Hic Dietmarus ab arnone

archiepo. iuvav. vel salzb. A bécsin: Ista epistola missa Johi ppe ultima debet esse.

⁵ Bécsi k.: Erchenbaldus.

⁶ Bécsi k.: Sebanensis.

optamus eternum.¹ Antecessorum vestrorum decretis et catholicorum patrum institutis plenissime instituimur in omnibus nostro ministerio sacerdotali² obstantibus et adversantibus romanum appellare pontificem, ut, quod ad unitatem concordie et ad custodiam pertinet discipline, nulla dissensione violetur, sed ab ipso summa provisione decernatur. Nequaquam autem credimus, quod coacti cottidie audimus, ut de illa sancta et apostolica sede, que nobis sacerdotalis mater est dignitatis, et origo christiane religionis, profluxerit quippiam perversitatis, sed doctrina et auctoritas ecclesiastice rationis. Sed venerunt, ut ipsi promulgaverunt, de latere vestro tres episcopi, videlicet Johannes archiepiscopus, Benedictus et Daniel³ episcopi in terram sclavorum qui Maravi dicuntur, que regibus nostris et populo nostro nobisque⁴ cum habitatoribus suis subacta fuerat tam in cultu christiane religionis, quam in tributo substantiæ secularis, quia exinde primum imbuti et ex paganis christiani sunt facti. Et idcirco⁵ pataviensis episcopus civitatis, in cuius diocesi sunt illius terre populi, ab exordio christianitatis eorum, quando voluit et debuit, illuc nullo obstante introivit, et sinodalem⁶ cum suis et etiam inibi inventis conventum frequentavit, et omnia quæ agenda sunt potenter egit, et nullus ei in faciem restitit, quod etiam et nostri comites illi terre confines, placita secularia illic continuaverunt, et quæ corrigenda sunt correxerunt, tributa tulerunt, et nulli eis restiterunt, usque dum incrassante corda eorum diabolo christianitatem abhorrere et omnem iusticiam detractare,⁷ belloque lacescere et obsistere seivissime ceperunt, adeo ut via episcopo et prædicatoribus eo non esset, sed libitu suo egerunt, quod voluerunt. Nunc vero, quod nobis grave videtur et incredibile, in augmentum iniurie iactitant se, magnitudine pecunie id egisse, qualia de illa apostolica sede nunquam audivimus exisse, neque canonum decreta sanxisse, ut tantum scisma una pateretur ecclesia, est autem unus episcopatus in quinque divisus.⁸ Intrantes enim prædicti episcopi in nomine vestro,⁹ ut ipsi dixerunt, ordinaverunt in

¹ B. k.: æternum.

² B. k.: sacerdotali ministerio.

³ B. k.: Danihel.

⁴ B. k.: nobis quoque.

⁵ B. k.: iccirco. — ⁶ B. k.: synodalem.

⁷ B. k.: detractare.

⁸ B. k.: magnitudine pecunie egisse, vos eosdem præfatos episcopos ad te direxisse, et in eodem pataviensi episcopatu talia egisse, qualia etc.

⁹ B. k.: Intrantes autem prædicti in nomine vestro episcopi.

uno eodemque episcopatu unum archiepiscopum, si tamen¹ in alterius episcopatu archiepiscopium esse potest, et tres suffraganeos eius episcopos,² absque scientia archiepiscopi et consensu episcopi in cuius fuerunt diocesi. Cum in concilio affricano, cap. XX. decretum sit, ut plebes, quæ in diocesis ab episcopis retinentur, que nunquam episcopos habuerunt, nisi non cum voluntate eius episcopi a quo tenentur, proprios³ accipiant rectores, id est episcopos. Et item in eodem consilio cap. LXV., ut plebes quæ nunquam habuerunt proprios episcopos, nisi ex consilio plenario uniuscuiusque provincie et primatis, atque consensu eius, ad cuius diocesim eadem plebs pertinebat, episcopos minime accipiant. In decretis pape Leonis cap. XV. scriptum est: nulla ratio sinit, ut inter episcopos habeantur, qui a provincialibus episcopis cum metropolitani iudicio non consecrantur.⁴ Item cap. XLVIII.: si indignis⁵ quibusque et longe extra sacerdotale meritum constitutis pastorale fastigium et gubernatio ecclesie detur, non est consulere populis, sed nocere, nec præstare regimen, sed augere discrimen. Et in eodem capitula post pauca.⁶ Difficile est, ut bono peragantur exitu, que malo sunt inchoata principio. Et in decreto pape celestini antecessoris vestri cap. XVII. continetur, ne alicui locus concedatur sacerdoti in alterius iniuriam. Antecessor vester Zuentibaldo duce impetrante, Wichingum consecravit episcopum, et nequaquam in illum antiquam pataviensem episcopatum eum transmisit, sed in quandam neophitam gentem, quam ipse dux domuit bello, et ex paganis christianos esse patrauit. Cum autem eisdem Sclavis⁸ locus familiaritatis⁹ apud legatos vestros dabatur, accusabant nos et diffamabant¹⁰ nos in multis, et verbis mendacibus instabant, quia nemo eis vera respondebat, dicentes, nos cum francis et alamannis scandalum habuisse, cum hoc falsum esse ex hoc convincitur, quia amicissimi nostri sunt et caritativi cooperatores, et etiam cum ipsis impacatos esse accusabant. Quod non nostra culpa exigente, sed sua protervia faciente, ita fatemur esse, quia quando christianitas illis cepit vilescere, et insuper debitum tributum seniori-

¹ B. k.: tamen hiányzik.

² B. k.: episcopos eius suffraganeos.

³ B. k.: proprias.

⁴ B. k.: consecrantur.

⁵ B. k.: ut si indignis.

⁶ B. k.: pauca után: inquit.

⁷ B. k.: dux bello domuit.

⁸ Sclivos.

⁹ B. k. familiaritis.

¹⁰ B. k.: accusabant et diffamabant nos.

bus nostris regibus et principibus eorum solvere respuerunt, belloque resistere et gentem nostram ceperunt lacessere, orta est seditio inter illos. Et quando armis sibi eos defenderunt, et in servitium redegerunt, idcirco¹ iure proprio tributarios habere debuerunt et debent, et sive velint, sive nolint, regno nostro subacti erunt.² Quapropter oportet vos ab alto speculari et moderaminis temperiem præ omnibus tenere, ne peior pars confortetur et melior infirmetur. Progenitores namque serenissimi senioris nostri Ludowici,³ videlicet imperatores et reges ex christianissima francorum⁴ gente prodierunt, moimarii vero Sclavi a paganis et ethnicis venerunt. Illi potentia imperiali romanam rempublicam sublimaverunt, isti dampnaverunt. Illi christianum regnum confortaverunt, isti infirmaverunt. Illi toto mundo spectabiles apparuerunt, isti latibulis et urbibus occultati fuerunt. Illorum consilio apostolica sedes pollebat, istorum persecutionem⁵ christianitas dolebat. In omnibus his iuvenulus rex noster, nulli prædecessorum suorum⁶ inferior, secundum⁷ virtutem a deo sibi datam Sancte romane ecclesie et vobis summo pontifici⁸ cum omnibus regni sui principibus adiutor optat esse fortissimus. Omne namque regnum divinitus sibi commissum ad dei servitium, suumque adiutorium, unum vult et operat.⁹ Unde et pace viget, et concordia gratulatur, atque ad vestram paternitatem sicut patris sui se pertinere letatur. Quod nos præfacti sclavi criminabantur¹⁰ cum ungaris¹¹ fidem catholicam violasse, et per canem seu lupum, aliasque nefandissimas et ethnicas res sacramenta et pacem egisse, atque ut in italiam transirent¹² pecuniam dedisse, si vobis coram positis ratio inter nos agitaretur, ante deum, qui cuncta novit antequam fiant, et coram vobis, qui vice eius apostolica¹³ tenetis, eorum falsitas manifestaretur, et nostra innocentia probaretur. Quia enim christianis nostris longe a nobis positis semper imminebant, et persecutione nimia affligebant, donavimus illis nullius pretiose pecuniam substantie, sed tantum nostra linea vestimenta, quatenus aliquatenus¹⁴ eorum feritatem mulceremus, et ab eorum persecutione quiesceremus.¹⁵ Talia nam-

¹ B. k.: iccirco. — ² B. k.: fuerint.

³ B. k.: Hludovici. — ⁴ B. k.: Francorum.

⁵ B. k.: persecutione.

⁶ B. k.: nulli predecessorum suorum secundus, nulli inferior.

⁷ sed secundum. — ⁸ patri.

⁹ operatur. — ¹⁰ criminabant. — ¹¹ Ungariis.

¹² transeant. — ¹³ vicem eius apostolicam.

¹⁴ quatenus aliquotiens.

¹⁵ quiescere faceremus.

que, ut præscripsimus, iuxta maliciam cordis sui argumentantes, et pontifices vestros ad iniuriam nostram incitantes, adeo, ut directa nobis epistola, quasi ab apostolica sede, hæc omnia improperabant, et diversas iniurias ingerabant, atque inter alia divino gladio feriendos dignos dicebant. Inpletur enim nobis,¹ quod quidam sapiens ait: Iustus tulit crimen iniqui. Ipsi enim crimen, quod nobis falso semel factum² imposuerunt, multis annis pegerunt. Ipsi Ungarorum non modicam multitudinem ad se sumpserunt, et more eorum capita suorum pseudo-christianorum penitus detonderunt, et super nostros christianus immiserunt, atque ipsi supervenerunt, et alios captivos duxerunt, alios occiderunt, alios pessima carcerum fame ac siti perdiderunt, innumeros vero exilio deputaverunt, et nobiles viros³ ac⁴ honestas mulieres in servitium⁵ redegerunt. Ecclesias⁶ dei incenderunt, et omnia edificia deleverunt, ita ut in tota pannonia, nostra maxima provincia⁷ tantum una non appareat ecclesia, prout episcopi a vobis destinati, si fateri velint, enarrare possunt, quantos dies transierunt et totam terram desolatam viderunt. Quando vero Ungaros⁸ italiam introisse⁹ comperimus, pacificari cum eisdem slavibus teste deo¹⁰ multum desideravimus, promittentes¹¹ propter deum omnipotentem ad perfectum indulgere omnia mala contra nos, nostrosque acta,¹² et omnia reddere, quæ de suis nostros constaret habere, quatenus ex illis securos nos redderent,¹³ et tam diu spatium darent, quamdiu longobardiam nobis intrare et res sancti petri defendere, populumque christianum divino adiutorio redimere liceret; et nec ipsum ab eis optinere potuimus, et post tanta maleficia habent beneficia et sunt falsi accusatores, qui semper fuere christianorum persecutores. Si quis in toto mundo aliorum nos oberrasse et iusticie restitisse probare conetur, veniat præsens, et eum ludificasse, nosque de hac re sencietis¹⁴ purissimos esse. Idcirco singuli omnesque ammonendo precamur, ne ullo modo alicui falso de nobis aliquam suspensionem referenti creduli sitis, antequam oportunitas exigat, ut huius rei gratia missus, de vestra celsitudine nobis aut a nostra parvitate directus appareat vobis. Communis gemitus est¹⁵ et generalis dolor angustat, quos

¹ in nobis.² s. factum hiányzik. — ³ nostros.⁴ B. k.: et. — ⁵ servitutem.⁶ Aecclesias. — ⁷ Pannonia, provintia.⁸ Ungarios. — ⁹ intrasse.¹⁰ communi deo.¹¹ eis. — ¹² facta.¹³ facerent. — ¹⁴ sentietis. — ¹⁵ Hiányzik.

Germania et tota tenet norica, quod unitas ecclesie dividitur scissura. Est enim, ut præmisimus, episcopatus¹ in quinque divisus. Ideo si quod² fraus maligni Sclavorum calliditate adduxerat, iusticia³ avertat. Vosque ex alto virtute induti et apostolica potestate armati, iuxta prophetiam, quod fractum est alligate, quod infirmum consolidate, quod obiectum reducite, ut de in-ceps⁴ populus et fidei integritate gratuletur, et sancta ecclesia tranquilla devotione lætetur. Theotmarus indignus archiepiscopus et apostolicarum rerum procurator promptissimus. Pecuniam, vestro iuri debitam, propter infestam paganorum sevitiam, nec per se perferre, nec per alios poteram transmittere. Sed quia dei gratia liberata est Italia, quantocius potero vobis transmisero. Precatur nostra humilitas, ut dignetur vestra sublimitas respondere, per singula transmissa, cum epistola.

Alme pater mundi, dignus prænominē Petri.
Nominē quem sequeris, utinam virtute sequaris.
Sisque tuis famulis protector verus et ipsos.
Commendes domino, celo qui præsidet alto.

¹ unus ep.

² quid.

³ Itt végződik a kölni kézirat.

⁴ Így a kéziratban.

VII.

RHABANI VIRTUNENSEM AD EPISCOPUM.¹

Fol. 110 verso. 1. col. 3. sor. Cod. 956. bécsi udv. könyvtár. XI. sz.

Domino beatissimo et vere apostolico, veræ et æternæ sapientiæ amatori,² — Scæ Viridunensis æcclesiæ ierarcho dignissime ab omnibus venerando; R. eius fidele mancipium et minimus servulorum eius servulus, fidelissimas orationes in Christo,³ et servitium sempiternum. Omnipotenti deo gratias refero, eiusque⁴ e totis præcordiis⁵ laudo. qui sacræ menti vestræ tantam misericordiam dignatur⁶ inspirare, ut me exiguum cognoscere et sacris vestris litteris omni nectare dulcioribus dignaremini honorare; Taceo quod multiplici munerum collatione me inmeritum decorastis, qui nec saltim⁷ dignus sum cuilibet minimo ex vestris servulis exequari, facitis hoc certe, quia creditis me alicuius esse momenti,⁸ cum ego nullius meriti vel scientiæ mihi conscius sim Verum siquidem illud,⁹ totum eius gratia qui habet flatum hominis in manu sua, quique est nostræ dator et moderator vitæ qui etiam dona sua sepe¹⁰ in-

dignis et non merentibus tribuere consuevit. Hanc gratiam utique in omnibus et in singulis vos amare certissimum,¹ qua et ipse plenius estis, ut pote qui secundum apostolum primitias spiritus habundantius² exhausistis, Ceterum quod dixistis velle vos me esse vobiscum, me miserum cui non³ contigit vos id velle, dum adhuc calidus medullas sanguis alebat, solideque suo stabant sanguine vires. Nunc longo senio putre corpus et succedentibus sibimet morbis membra debilia, hoc exoptabile bonum mihi⁴ invident. Essem certe, essem apud vos, assisterem inhererem erudirer alloquio, firmarer exemplo, benedictionibus sacrarer. Verum, quia id non licet, ago quod possum, vos noctibus, vos diebus memoria, desiderio tenendo, et spirituali intuitu assidue contemplando. Sane quod profess(i) estis non posse vos non dolere pro miseriis chisticolarum, quas nostris meri —

De miseriis Christianorum

tis exigentibus patimus, scio pater sanctissime hoc⁵ esse verissimum. Quod enim pace omnium dixerim, vos vel præcipuum vel solum esse esse constat, qui pro calamitatibus sanctæ dei æcclesiæ ingemiscatis,⁶ cuius filios videtis gravissimis cladibus atteri,

¹ A bécsi kéziratot soronkint követi a nyomtatás.

² Martène és Durand kiadása. 230. l.

³ fidelissimas et devotissimas in Christo orationes.

⁴ eiusque clementiam.

⁵ totis præcordiorum viribus.

⁶ dignatus est.

⁷ saltem.

⁸ utilitatis.

⁹ si quid illud est.

¹⁰ persæpe.

¹ certissimum est.

² abundantius.

³ nec.

⁴ mihi exoptabile bonum.

⁵ hoc hiányzik.

⁶ ingemiscitis.

et divinæ ultionis iam destricto, iam imminente gladio feriri, quidquid¹ doloris vestri pondus exaggerat, cernitis non nullos dei patientia² in superbiam abuti, et non solum suorum nullam peccatorum agere pœnitentiam, verum etiam inter ipsa flagella deteriores fieri,³ dum bonitatis dei⁴ divitias contempnunt, tesaurizantes sibi iram in die irae, et revelationis iusti iudicii dei; de talibus propheta dicit:⁵ Impius cum in profundum venerit, iniquitatum contempnit; et apostolicus,⁶ ut impleant peccata sua semper. Juste ergo talibus superducitur ira dei, ut nullam mereantur misericordiam, sed pereant in æternum.⁷ Nam electis flagella non ab irato, sed a propicio deo irrogantur, quia per illa quasi igne purgantur, et excoquitur in eis omnis vitiorum rubigo. Ergo flagellis
(*De flagellis más irás*)

Dei alii emendantur, alii exercentur, alii puniuntur, fitque miro et ineffabili modo, ut aliquando mali ab irato deo tolerantur, Iusti vero a propicio flagellantur; Isti permittuntur ad tempus florere, ut in seculum seculi intereant, illi temporaliter affliguntur, ut in perpetuum gaudeant. Cum haec ita sint, oportet vos, ter beatissime pater venerari et admirari iudicia dei, buæ aliquando occulta, sunt, semper autem iusta et non nimis dolere de his, quæ tum ad bonorum correctionem, tum⁸ ad malorum constat fieri iustissimam dampnationem; Num enim aliquid novi contigit.

Usitatissima sunt (est) ista et communis generis humani deplorata querela, et ne longius ad multa effluam,¹ beatus Gregorius in ultima parte Ezechielis prophetæ, hæc ipsa deplorat dicens; Nostræ tribulationes excrevere undique gladiis circumfusi sumus, undique imminens mortis periculum timentes² et post pauca quid igitur restat, nisi inter flagella quæ ex nostris iniquitatibus patimur, cum lacrimis gratias agamus, et cætera, quæ doctor egregius lugubriter deplorando persequitur. Ipse auctor salutis nostræ, non nobis prospera sed adversa promisit:³ In mundo pressuram habebitis, sed continuo consternatos, ac pavidos consolari dignatus est, dicens: confidite ego vici

mundum. Beatus pater Augustinus scribens ad quendam,⁴ ruinam suæ civitatis plus iusto dolentem, inter cætera dixit: Non est magnus, qui magnum putat quod corruunt lapides et moriuntur mortales. Beatus item Gregorius ad huius vitæ contemptum nos provocans, inquit,⁵ Absit. ut de mundi perturbationibus lugeant, qui et aliam vitam esse credunt, et ad hanc per meritum aspirant. De mundi enim fine eorum lugere,⁶ qui in eius amore radicem⁷ cordis plantavere, et aliam vitam aut esse nesciunt, aut non amant, dicit apostolicus,⁸ quicumque voluerit amicus esse seculi huius, inimicus dei constituitur.

Gregor in
Ezech.

August.

Gregor.

¹ Quodque.

² potentia, mi nem ad oly helyes értelmet.

³ fieri hiányzik, mi szintén hibás.

⁴ Dei bonitatis.

⁵ de qualibus per prophetam dicitur.

⁶ Apostolus.

⁷ Föléje irva kis o.

⁸ vel

¹ profluam.

² timemus.

³ promisit, dicens:

⁴ quemdam episcopum.

⁵ Hiányzik.

⁶ lugere eorum est.

⁷ radices.

⁸ Et cum dicat Apostolus.

Qui de mundi percussione ac¹ dolore concutitur, inimicus dei esse convincitur.

Quæ igitur ratio, est ut vir sapiens de mundi percussione lugeat, quem finire ipsis suis percussione non ignorat? Scio me fore improbum,² quod sic audacter,³ vel fortassis inreverenter loquor, cum domino meo, nulla subserviente verecundia, quasi⁴ velim consolari eum, in quo est auctore deo consolationis et sapientiae plenitudo; sed dabitis spero veniam oboedientiæ, quæ me facit temptare, quod nequeo, nec arrogantiae deputabitis impossibilia me præsumpsisse, sed potius devotioni.

(*Opinio frivola, quæ censet Gog et Magog esse Deo odibilem gentem Hungrorum*)

Inter hæc vel maxime iussistis, ut aciem mentis ad ultimam partem⁵ Ezechielis prophetæ converterem, et quid sibi velit, quod de Gog et Magog, aliisque gentibus, cum eis congregatis, sermo propheticus describit, diligentius investigarem.

Ac primo,⁶ dicendum, opinionem, quæ innumeros tam in vestra, quam in nostra regione pervasit, frivola esse, et nihil veri in se habere, quæ putatur, deo odibilis gens hungrorum esse Gog et Magog, ceteræque gentes, quæ cum eis describuntur,⁷ propter hoc maxime, quod dicitur: a lateribus aquilonis venies, et post dies⁸ visitaberis. In novissimo annorum venies ad terram, quæ reversa est gladio. Dicunt, nunc esse no-

vissimum sæculi tempus,¹ finemque immineere mundi. et idcirco Gog et Magog esse *Hungros*, qui nunquam antea auditi sunt, sed modo in novissimo tempore apparere. Sed considerandum attentius, quæ gentes cum eis venturæ dicantur: Fili hominis, pone faciem tuam contra Gog et Magog, principem capitis Mosoch et Tubal, et paulo post, Persæ et Libies cum eis, omnes scutati et galeati, Gomer,² domus Togorma, et cetera.

Si ergo Hungri sunt Gog et Magog, ubi sunt gentes istæ, quæ cum eis venire dicuntur? Nam Mosoch ipsi Cappadoces secundum Josephum, Tubal Hiberi sive Hispani, vel secundum Hebreos Itali; Persæ et Libies, notissimæ gentes Persarum et Ethiopum, Gomer Galathæ,³ quos⁴ Gallogrecos vocamus, Togorma Friges.

Sabei, quos in consequentibus commemorat, Arabes, Dedan,⁵ Cartaginenses, Tarsis, Cilices, sive maritimi negotiatores. Ubi ergo hæ gentes sunt cum Hungris? quorum nomina saltim aut regiones ignarunt?⁶

Quod vero sagittas et arcum arripere et in sequentibus contos habere dicuntur, numquid soli Hungri hoc genere armaturæ utuntur? Pene omnes gentes orientales et australes, plures etiam aliæ nationes in hoc armaturæ genere confidunt.

Sed et Philistei sagittis plurimum posse⁷ leguntur; legimus, quia Saul vulneratur⁸ a sagittariis, et de David

¹ Hiányzik.

² forte improbum.

³ audaciter.

⁴ et quasi.

⁵ partem hiányzik.

⁶ primum.

⁷ ascribuntur.

⁸ dies multos.

¹ enim non esse novissimum sæculi, tempus finem que etc., mi nem ad jó értelmet.

² Gomer etc.

³ Galatha.

⁴ Hiányzik. — ⁵ De Dan.

⁶ ignorant.

⁷ valuisse.

⁸ vulneratus est.

Judeaorum
opinio de
Gog et
Magog

legimus, quia rex factus, praecepit ut docerent filios Juda arcum ut eodem genere proelii cum Philisteis discerent decertare. Judei et quidam nostrorum iudaizantes computant Gog¹ gentes esse Scithicas immanes, innumerabiles, quæ trans Caucasum montem, in Meoticam paludem, iuxta Caspium mare ad Indiam usque tendantur; Eas post mille annorum regnum putant a diabolo commovendas, ut veniant in terram Israel et regnent contra sanctos, multis secum gentibus congregatis, de quibus etiam in Apocalypsi Johannis dicitur. Cum finiti fuerint mille anni, solvetur Satanas de carcere suo, et egredietur, ut seducat gentes in quattuor angulos terræ, Gog et Magog et cetera.³ Cum ergo liber iste Apocalypsis, id est revelationis titulo pernotetur,² quis dubitet totum hoc⁴ esse mysticum et⁵ revelatione hoc est expositione indigere? Itaque Gog et Magog non gentes esse⁶ aliquæ corporaliter intelligendæ sunt. Sed his nominibus inmanissima persecutio hæreticorum designatur, qui contra civitatem dei id est ecclesiam sanctam diabolo instigante consurrexerunt de angulis et cavernis errorum; hi sunt anguli, iuxta quos meretrix sedet, quæ adolescentes, hoc est stultos quosque per plateas, hoc est per latam et spaciosam viam quæ ad mortem ducit⁷ transeuntes, decipere festinat.

¹ Gog et Magog.

² Jelenések könyve 20, 7, 8.

³ prænотetur.

⁴ Hiányzik.

⁵ Hiányzik.

⁶ Hiányzik.

⁷ ducit ad mortem

In evangelio quoque reprehunduntur Phariſei, quod orent in angulis platearum, ut videantur ab hominibus et receperunt mercedem suam. Gog autem tectum, Magog detectum¹ interpretatur, et Gog quidem heresiarchas id est principes heresum Magog vero² reductum nomen eorum sequaces et adiutores intelligimus; Gog ergo id est tectum, et Magog id est de tecto sunt heretici magistri cum sequacibus erroris sui, et³ in sublimi tecto superbiæ stantes et falsi nominis scientia gloriantes. De quibus et⁴ Esaïas sub increpatione dicit. Quid tibi quoque est, quia ascendisti, et tu intacta,⁵ urbs plena, civitas exultans? quæ quia a beato Hieronimo exposita sunt, et brevitatis epistolæ plura de his dicere non permittit, ad nostri temporis Gog et Magog, ad Hungros scilicet veniamus, et quæ gens ista possit esse,⁶ quodve solum incolat investigemus, In nullis enim historiis huius monstri feræ nationis nomen scriptum invenitur,⁷ et certe nulla est in mundo regio mediterranea, nulla mediamna,⁸ nulla insulæ,⁹ quas potestas romana non adierit, qui proferendi nominis curiosissima indagatione, ultimam omnium insularum Tile, Taprobanæ quoque¹⁰ insulam sub ipsa perusta plaga solis positam, ipsosque Hyperboreos ultra polum nostrum feliciter viventes, investigare labore maximo etiam cum

¹ de tecto

² vero a Gog.

³ cum sequacibus suis in etc.

⁴ Hiányzik.

⁵ in tecta.

⁶ quæ ista gens esse possit.

⁷ legimus hujus monstri feræ nationis nomen.

⁸ media via — minek nincs helyes értelme.

⁹ mediæ insulæ.

¹⁰ Filetam probant, quod — minek szintén nincs értelme.

vitæ periculo studuere, quorum industria probatum oceanum ex omni parte mundi esse navigabilem. Cum ergo omnes regiones cognoverint et ad noticiam sequentium sæculorum scribendo transmississent? cur hanc hungrorum gentem solam prætermittere¹ et eterno silentio dampnantes nescire voluere? Potest dicere aliquis,² aliud nomen hujus gentis aliquando fuisse, et temporis vetustate mutatum, sicut solent mutari urbium vel fluminum seu locorum nomina. Nam Tiberis quondam Albula vocabatur. Unde Virgilius Amisit vetus Albula nomen, et Italia prius Saturnia³ sicut idem dicit poeta: et nomen posuit Saturnia tellus. Sic ergo⁴ hæc natio forte alterius nominis in historiis habetur, et propter mutatum nomen, quæ sit gens⁵ non recognoscitur. Referam, quid audiverim⁶ a maioribus cum primum execrandæ⁷ huius gentis nomen apud nos auditum est, sive illud sit historia,⁸ sive sit fabula, famæ inmanissima quondam omnem Pannoniam, Histriam⁹ et Illiriam ac vicinas gentes invasit: Cumque iam strages vulgi catervatim fieret, principes regionum illarum ex consilio decrevere, ut numerarentur singulæ domus, et ut¹⁰ ex singulis domibus tot homines a dominis retinerentur, quot se viderent a famis periculo posse salvare. Cetera vero multitudo innumerabilis diversi sexus

diversæque ætatis abdicata est et proiecta in desertis et ignoratis regionibus,¹ interminantibus, his quidem eos² dedituros se morti, quicumque ex eis³ reverti voluissent. Illi ergo a suis⁴ crudeliter relictis, diu per vastas solitudines vagantes, tandem intraverunt Meotides paludes ibique maiore illius multitudinis parte consumpta,⁵ pauci qui robustiores erant et ingenio strenui, cœperunt insistere venationi quum regio illa feris, avibus, et piscibus fertilissima erat,⁶ et captarum ferarum carnibus alebantur, pellibus tegebantur. Tali modo eorum crevit innumerabilis exercitus,⁷ et a fame quam sustinuerant⁸ Hungri vocati sunt, freti ergo innumera multitudine, loca inculta et horrida reliquentes, vicinarum primogentium terras invaserunt, summam sibi virium statuantes⁹ in exercitio¹⁰ sagittarum, quam artem ex necessitate didicerant, cum miseram in desertis degerent vitam. Nunc iusto dei iudicio in nostris grassantur cervicibus, et ubique intolerabilis eos formido præcurrit, deo se per talia monstra¹¹ ulciscente de nobis, qui ipsius gratiam cognoscentes, non sicut deum glorificavimus aut gratias egimus, sed elegimus servire avaritiæ, quam idolorum servitutem diffinit¹² apostolus, et a libertate qua Xristus nos liberavit, demum nos

Hunger.

Fabula sive
histor. de
Hungris.

¹ prætermiserunt.

² aliquis dicere.

³ Saturnia dicebatur.

⁴ ergo et.

⁵ quæ gens sit.

⁶ primum audiveram.

⁷ Cum execratione — minek nincs helyes értelme.

⁸ sive illud historia.

⁹ Histriam quoque.

¹⁰ Hiányzik.

¹ desertis regionibus et ignotis.

² his qui eos ducebant dedituros.

³ his.

⁴ Illi vero a suis tam.

⁵ fame consumpta.

⁶ est.

⁷ Talimodo innumerabilis eorum crevit exercitus,

⁸ patiebantur.

⁹ statuerunt.

¹⁰ exercitatione.

¹¹ per talia hominum monstra.

¹² definit.

captivari et durissimis peccatorum catenis male patientes adstringi permisimus; Verum¹ non in perpetuum irascetur, dominus in æternum comminabitur; Recordabitur misericordiæ suæ nec sinet evacuari² triumphum passionis, quam sustinuit pro nobis, miserebitur poenitentibus, aperiet sinum clementiæ, ad se confugientibus, salvabit sibi populum suum, et dabit gloriam nomini suo Amen.

Hæc sunt o ter beatissime et ipsa gratiosior luce, quæ vobis præcipientibus scribere potuimus; quæ possimus, ut benigne suscipere, et cognita vobis pietate corrigere ac tueri dignemini.

Martène és Durand kiadásában még néhány sor következik:

Fratres et domini mei vestri fidelissimi et de-

votissimi oratores, omnis scilicet beatissimi Germani congregatio, æterna vobis præmia exorant et omnimodas mercedes referunt, pro beneficiis sibi a nobis¹ collatis, qui quantum vobis fideles sint, testes sunt orationes, quas pro vobis fundunt noctu et interdiu privatim et publice. Peculiarem vestrum servum E. nostrum dilectissimum fratrum et vestræ dominæ mansuetudini in quantum audeo, commendo. Scio enim, quod multum vobis fidelis est, et si necesse fuerit, animam pro vobis ponere paratus sit. Omnipotentis Dei gratia vos semper et ubique custodiat, et sua misericordia circumvallet, provehat in prosperis protegat in adversis, et post longæ vitæ curricula summis sacerdotibus in cælesti gloria vos consociet domne beatissime præsul.

VIII.

VERSUS WALDRAMNI AD DADONEM EPISCOPUM A SALOMONE EPISCOPO MISSI.

St. galleni codex 197. X. század.

301. 1. Dado pater celebris, speculum, via lumen et orbis.
Discrete antistes, præsul venerande, vicarie Xristi.
Nauta, gubernator, populorum pastio pastor.
Qui mihi causa maneo, huiusque occasio scripti,
Per quem cœpit opus, cuius dulcedine ductus.

Cœlum, lympha, solum, nec non et cetera rerum
Ordine cum proprio temerata lege recedunt,
Pro domino pugnant, qui nos hoc more flagellat.
An non peccatis paganæ natio gentis
Que mundus fecit, vastans mortalia vincit?
Hostibus ecce dei, qui censebamur amici,

¹ verumtamen.

² vacari.

Tradimur in prædam, Joseph fera pessima mandit,
Israel allophilus, Jacobos gens ethnica mactat
Ingenuos maledicta choors² chananea triumphat
Libertos olim, servilis fractio cædit.
Ferre canis pretium templo lex prisca refutat.
Nunc canis ipse domum Xristi spurcissimus intrat.
Dat necibus plebem, vulgo res, ignibus ædem.
Et mensam domini sacram, manus impia scindit
Tractat pollutus sanctorum pignera tactus.
Ecclesiæque pleno perægre trasducit abactum.
Non miseret patris, nulla est maseratio³ matris

¹ e helyett: a vobis.

² így a kéziratban.

³ így a kéziratban.

Transfigit natum feritas, ante ora parentum,
Nec natam redimit, quod mater funera plangit.
Junior atque senex lactans puer atque puella,
Alter in alterius moribundi cæde volutant.
Instant Italides spoliatae civibus urbes,
Ac desolati demptis cultoribus Agri.

Jam puto tot viri non sunt, quam Marte perempti,¹
Illorum vatis dicamus congrue verbis:
Ante quidem summa de re statuisset Latinos,
Si vellent, fuerat melius non tempore tali,
Cogere concilium, cum muros obsida² hostis
En quo perduxit miseros discordia cives.

305. 1. Campi cesorum siccatis ossibus alben.

¹ Vergilius, Aeneis. xi 302. — ² Így a kéziratban.

IX.

EKKEHARDI CASUS SANCTI GALLI.

Sz. galleni kézirat, 915. sz. A XII. század végéről.

Engilbertus vero, ut, unde digressi sumus, ad Henricum venit, abbatiam ab eo suscipiens fidem iuravit, omni que honore ab eo dimissum domum ad maiora adhuc infortunia rediit.¹ Nam Ungri, auditis tempestatibus regni, Noricos rabidi invadunt et vastant, Augustaue diu obsessa, precibus Uodalrici episcopi, sanctissimi quidem inter omnes tunc temporis viri, repulsi, Alemanniam nemine vetante turmatim invadunt.² At Engilbertus, quam idoneus ad mala toleranda quidem fuerit, impiger ostendit. Nam malis his imminentibus, militum suorum unoquoque pro semet ipso sollicito, validiores fratrum arma sumere jubet, familiam roborat, ipse velud domini gigans lorica indutus, cucullam super induens et stolam, ipsos eadem facere iubet. Contra diabolum, inquit, fratres mei, quem hactenus animis in Deo confisi pugnaverimus, ut nunc manibus ostendere valeamus, ab ipso petamus! Fabricantur spiculæ, piltri loricae fiunt, fundibula plectuntur, tabulis compactis et wannis scuta simulantur; sparrones et fustes acute focis prædurantur. Sed primo fratrum quidam et familiae, famae increduli, fugere nolunt. Eligitur tamen locus velut a deo in promptu oblatus ad arcem parandam circa fluvium Sint-tria-unum, quem S. Gallus quondam sanctae trinitatis amore de tribus fluviis in unum confluentibus sic equivocasse fertur.³ Præmunitur

¹ 926-ban.

² Úgy látszik összetévesztés későbbi eseménnyel. Ágostát 955-ben ostromolták a magyarok.

³ Siterun folyó.

in artissimo collo vallo et silva excisis locis, fitque castellum, ut S. trinitati decuit, fortissimum. Convehuntur raptim, quæque essent necessaria. Hæc in vita Wiboradae per scriptorem eius minus dicta, a fratribus, qui hæc noverant, docti perstrinximus. Capella citata fit oratorium, in quod invehuntur cruces et cum diptitiis capsæ, nec non et pene omnis præter libros repositorios, æcclesiae thesaurus. Illos abbas Augiam,¹ non satis tuto tamen, commiserat, nam cum reportarentur, ut aiunt, numerus conveniebat, non ipsi. Senes cum pueris in Wazzirburc² tuitioni dedit, quam cum familia, quæ trans lacum erat, sollicite firmavit. Quibus etiam, ut navibus quidem crebrius inessent, victualia secum assumere iussit.

Ibant exploratores per nota sibi loca nocte dieque, adventum hostium fratribus, S. Gallum unquam a barbaris invadi nimis incredulis, ut ad castellum fugerent, prædicturi. Engilbertus enim et ipse talibus assentiens, pene sero carissimas Galli res castello intulit, unde et ciborium³ Otmari relictum est hostibus. Nam hostes non simul ibant, sed turmatim, quia nemo restiterat, urbes villasque invaserant et spoliatas cremaverant, ideoque improvisi, quæ vellent, imparatos insiliebant. Silvis quoque centenis vel minus interdum latentes eruperant; fumus tamen et coelum ignibus rubens, ubi essent turmae quæque, innotuit. Erat autem tunc inter nostrates frater quidam simplicissimus et fatuus, cuius dicta et facta sepe ridebantur, nomine Heribaldus. Huic cum ad castellum fratres primo pergerent, ut et ipse fugeret, cum terrore quidam dicerent. Enimvero, ait ille, fugiat, qui velit, ego quidem, quoniam corium meum ad calceos camerarius hoc anno non dedit, nusquam fugiam. Cum autem illum fratres, ut secum pergeret, in novissimo articulo vi cogere vellent, multa reluctatus, nisi annotinum corium sibi ad manus daretur, nusquam se iuravit iturum. Sicque Ungros ingruentes imperterritus exspectabat. Fugiunt tandem pene sero fratres cum aliis incredulis, horridicis vocibus, hostes instanter irruere, perculsi, sed iste intrepidus in sententia permanens, otiose deambulabat.

Ingruunt tandem pharetrati illi, pilis minantibus et spiculis asperi. Locum omnem perscrutantur solliciti; nulli sexui vel ætati certum est misereri.

¹ Híres klastrom a Rajna egy szigetén,
hol kifolyik a bodeni tóból: Reichenau.

² Lindau mellett.

³ A kéziratban: ciborium.

Inveniunt solum illum in medio stantem intrepidum. Quid velit, curque non fugerit mirati, ferro interim parcere necatoribus iussis, primipilares per interpretes interrogantes fatuitatis monstrum ubi sentiunt, omnes illi risibiles parcant. Aram lapideam S. Galli quod prius crebro talibus frustrati nihil intus, nisi ossa vel cineres cum invenissent, nec tangere curant. Requirunt tandem a fatuo suo, ubi thesaurus loci sit conditus. Quos cum ille alacer ad gazophilatii duceret occultum ostiolum, effracto illo, nihil ibi, nisi candelabra et coronas deacratas reperientes,¹ quas in fugam festinantes reliquerant, deceptorii suo alapas dari palmis intentant. Duo ex illis ascendunt campanarium, cuius cacuminis gallum aureum putantes deumque loci, sic vocatum, non esse nisi carioris metalli materia fusum, lancea dum unus, ut eum revellat, se validus protendit, in atrium de alto cecidit, et periit. Alter interea in dedecus fani dei ipsius ad summum pinnaculi orientalis veniens, dum ad alvum se parasset purgandum; retrorsum cadens totus confractus est. Quos ambos, ut Heribolt post retulit, inter postes valvarum dum cremassent, rogosque flammivomus superliminare et laquear vehementer invaderet, contisque incendia certatim plures miscerent, nequaquam templum Galli, sicut nec Magni, incendere quiverant. Erant autem in cellario fratrum communi duo vasa vinaria usque ad sigillos adhuc plena. Quae quia in articulo illo nemo boves iungere aut minare est ausus, ita sunt relictæ. Hæc vero, nescio quo loci fortunio, nisi quod talibus in vehiculis prædarum habundaverant, hostium nullus aperuit. Nam cum quidam illorum ascia vibrata² unum retinaculorum succideret, Heribaldus inter eos iam domestice versatus: Sine, inquit, vir bone! Quid vis vero, ut nos, postquam abieritis, bibamus? Quod ille per interpretem audiens et cachinnans socios, ne fatui sui vascula tangerent rogavit. Sicque usque ad abbatis conspectum,³ Ungris locum deserentibus sunt servata.

Exploratores autem, qui silvas et quæque latentia sollicitissime scrutarentur, certatim illi mittunt, eos, si quid novi referant, operiuntur. Sparguntur tandem, Wiborada iam passa,⁴ per atrium et prata ad prandia copiosa. Cyborium quoque sancti Otmari, argento vestitum, nudant, quod repente invasi fugientes asportare non poterant. Primipilares quidem claustrum plani-

¹ Fügő lámpák.

² Föléje írva: iactata.

³ A kéziratban: conspectos.

A magyar honfoglalás kútfői.

⁴ A lapon lent ez a följegyzés: Anno Dni DCCCCXXV. passa est beata Wiborada.

tiem tenentes omni copia convivantur. Heribaldus ætiam coram illis plusquam unquam, ut ipse postea discebat, saturatus est. Cumque more suo super viride foenum singuli ad prandendum absque sedilibus recumberent ipse sibi et clerico cuidam præda capto sellulas posuit. Ipsi vero cum armos¹ et cæteras victimarum portiones semicrudas absque cultellis dentibus laniando vorassent, ossa obæsa inter se unus quidem in alterum ludicro iecerant. Vinum quoque plenis cubbis in medio positum, sine discretione, quantum quemque libuerat, hausit. Postquam vero mero incaluerant, horridissime diis suis omnes vociferabant, clericum vero et fatuum suum id ipse facere coëgerant. Clericus autem linguae bene eorum sciolus, propter quod ætiam eum vitæ servaverant, cum eis valenter clamabat. Cumque iam satis lingua illorum insanisset, antiphonam de sancta cruce, cuius postera die inventio erat;² Sanctifica nos, lacrymans inceperat, quam Heribaldus cum eo, quamvis voce raucus, et ipse decantabat. Conveniunt omnes, qui aderant, ad insolitum captivorum cantum, et effusa lætitia saltant coram principibus et luctantur. Quidam etiam armis concurrentes, quantum disciplinae bellicæ nossent, ostenderant. Interea clericus ille, pro relaxatione sua rogandi tempus opportunum in tali alacritate arbitratus, sanctæ crucis implorans adiutorium, provolvitur miser principum cum lacrimis pedibus. At illi nimis effero spiritusibilis et quasi grunnitu horrido satellitibus, quid velint, insinuant, illique rabidi advolant, hominem dicto cicius corripiunt, cultellos, ut ludicrum, quod Teutones picchin vocant in coronam eius facerent, antequam capite illum plecterent, exigunt.

Interim dum talia parant, exploratores in silva, quæ castellum vergit subitanea tubarum et vocum significatione accelerant. Castellum cum armatis legionibus obfirmatum in proximo sibimet esse asserunt, clerico ibi et Heribaldo relictis solis in claustro, celeres pro se quisque viri foras festinant, et ut assueti erant, priusquam credat,³ parati in acie stabant. Audita autem castelli natura, quod obsideri non possit locum autem longo collo et artissimo impugnantibus maximo damno certoque periculo adibilem, tutores eius suae multitudini, dum victualia habeant, modo viri sint, nunquam cessuros,

¹ Föléje írva : scapulas.

² Inventio sanctæ crucis május 3-ára esik.

³ A kéziratban hiányzik credat előtt a quis.

monasterio, eo quod Gallus, deus eius, ignipotens sit, tandem omisso, villae domos, ut videre possint, — nam nox proxima erat — aliquas incendunt, et silentio tubis et vocibus indicto, via, quæ Constanciam ducit, abeunt.¹ Castellani autem, cum monasterium arderi putassent, abitu eorum comperto, per compendia eos insecuti, exploratores de longe multitudinem prosecutos in faciem aggressi, quosdam occidunt, unum autem vulneratum captum avehunt; ceteri vix fuga lapsi, multitudini tubis, ut caveant, significant. At illi campos et planitiem, quam citissime poterant, optinentes aciemque, prout copia esset, alacriter instruunt vehiculis et cæteris impedimentis circumpositis, noctem vigiliis partiuntur, fusique per herbas vino et somno taciti indulgent. Mane autem prima villas proximas incurrentes, si quid fugientes reliquerint, investigant et rapiunt, cunctaque quæ prætereunt, ædificia exurunt. At Engilbertus hostium invasionis primicerius castellum repetere, cæteris dimissis, cum paucis æque audacibus monasterium visitabundus² inambulat, si aliqui ad insidias relictæ sint, explorat. Heribaldi fratris fatuitatem bene quidem nati miserans, si vel corpus eius ad sepeliendum inveniant, sollicitè investigant. Illo quidem nusquam reperto, nam cacumen proximi montis, vix a clerico persuasus, cum ipso occupans, inter arbusta et frutecta latuit, miserebatur, adhuc, si tantæ simplicitatis mancipium hostes quidem secum abegerint. Miratus aetiam vini vasa ab hostibus nimium bibulis vitata, gratias deo egit.

Matutinas deinde laudes cursim de s. cruce,³ prout silentissime poterant persolventes, ianuas et laquear præustum mirantur, locoque celerrime abeuntes, si Wiborada vivat ad clausulam eius silentio sciscitantur,⁴ Comperitque, quod passa sit, tardare non ausi, montem proximum superant, castellumque per avia nota celeres tandem revisunt, timentes, ut fit, ne aut in insidiis relictæ, aut ad alia circumquaque sparsi socios in locum secuti superveniant, parati tamen, quoniam res eis pro anima erat, aut fortiter emori, aut manibus quidem viriliter defendi. Et clericus Heribaldo assumpto, castellum enim de monte conspexerant, matutini adveniunt. Sed custodes de

¹ E vár helyét nagy gonddal igyekezett megállapítani Meyer, de kutatásai még nem vezettek teljes eredményre.

² A kéziratban: vitabundus.

³ 926 május 3-án.

⁴ A kéziratban: scissitantur.

longe illos et adhuc in tenebris prospicientes exploratores putantes, socii clamabant. At illi agiliter erumpentes, Heribaldo agnito, de clerico primo hesitant, in municionem tamen eum recipiunt et omnem tragediam eius audientes hospitaliter tum pro Christo, sed et pro captivo suo, cuius linguam noverat¹ tractant curando. Tandemque per illos duos omnes insolentiæ hostium didicerant mores. Ungar baptizatus uxorem duxit, filios genuit. Dein, quoniam reverti eos interdum solere didicerant, arbores silvæ iterato contra castelli aditum latius succidunt, fossamque altam fodiunt, puteum, ubi scirpus ante crescere solebat, altissime fodientes, certi aquæ, purissimam inveniunt, vinumque, quod Heribaldo Ungri indulserant, languenis et quibuscunque possent vasculis clandestini, die noctuque currares reportant, sicque degentes dominum assidui invocant.²

At Engilbertus noster, circumquaque omnibus igne cælo nocte dieque relucens, exploratores iam emittere non ausus, castellum suum cum suis immanens tuebatur. Raro autem in monasterio magis animo fidentibus ut missas ibi agerent, missis, spiritum inter eorum reditum vix habere potuit. Multum autem socios roborabat inter timorem et spem Heribaldi et clerici assidua de hostibus relatio. Mirabantur tandem altioris ingenii fratres pium deum tam amicum simplicitati, ut eum ætiam fatuos et ebetes tueri non pigeat inter hostium gladios et contos. Querentes autem ab Heribaldo inter otia, quomodo sibimet tam numerosi hostes S. Galli placerent; Eia, inquit, quam optime. Nunquam ego, credite mihi, hilariores in claustro nostro homines vidisse me memini; cibi enim potusque datores sunt largissimi. Quod enim ego ante cellararium nostrum tenacissimum vix rogare poteram, ut vel semel sitientem me potaret, ipsi mihi affluenter roganti dabant. Et clericus: et si bibere, inquit, nolles, alapis cogeant. Non nego, ait, in enim unum valde displicebat, quod tam indisciplinati quidem erant. In veritate dico vobis; nunquam in claustro S. Galli tam indisciplinatos vidi; neque plus in æcclesia et in claustro, quam si fores in prato essent, ferales illi, inquit, egerant. Nam cum eis semel manu signum darem, ut dei ipsius

¹ A kéziratban: noverant. Észrevette a Mon. Germ. kiadója is: 107. l.

² Itt félben szakad az elbeszélés: Udalrik ágostai püspökre tér át a szerző.

³ A kézirat 166. l.-ján folytatódik.

memores vel in æcclesia silentius agerent, grandes mihi collo infregerant ictus, atque ilico, quod in me peccaverant, vino oblato, quod nemo quidem vestrum faceret, emendabant.

Taliter imperterriti illi deum semper invocantes miseriis suis se pascebant, dum otia haberent. Fama vero volante, ut fit, reversos hostes iterum in cœnobio versari, emitti se fatuus, ut ad caros suos veniret, enixe rogabat. Sicque per aliquot dies ipsi et Wazzirburgenses in navibus tamen sepius agentes, quas hostes nullas habebant, finem hostice tempestatis expectabant. Audiunt tandem Constancia foris muros cremata, intus armis defensa.¹ Augia quoque navibus subductis armatis multis in circuitu fulgida hostes sevos² cis ultraque³ Rhenum omnia igne-cedibusque pervadentes transisse. Ausi tandem monasterium secure intrare, oratoria purgant, officinas perscopant, episcopo Nothingo tunc accito, aqua benedicta cuncta spargi rogantes, vim demonum omnem eliminant. Atque sic Engilbertus armis relictis militiæ cælesti se suosque iterum assuefaciens, in utrisque frugi hominem se exhibuit. Oves enim dispersas velud humeris reportans ad gregem, regulæ eas reducit tenorem, pabula eis, quæ cara tunc quidem omnibus erant omni industria undequaque corradere sollicita curavit sollercia; neque enim erat emere, omnibus profligatis, neque spes verni fructus, hostibus arare vetantibus. Sic ille octo post hanc tempestatem annis loci sui provisor, Hartmanni decessoris sui disciplinam deintus tenuit, protervam deforis servorum naturam frangens emendavit.

De Ungrorum queque infortuniis tragedie nostre non piget ascribere. Erat ea tempestate in pago, quem Friccouve dicunt, Hirminger quidam, vir non adeo præpotens, sed manu et animo validus, filiorumque Machabeorum sex sicut Mathathias quondam, pater fortissimus. Iste enim turmam illam, quæ cis Rhenum nos quoque a sociis, qui ultra Renum erant, disiuncta invaserat ita circumvenerat. Enimvero cum Secchingensem⁴ sanctæ crucis locum illi invasuri in arto Rheni pontem parantes inspectivi sociis consedissent, seque invicem super flumen allocuti securius iam agerent, ipse isto cum filiis copiis pro tempore undecumque corrasis, intempesta noctis, somno vinoque

¹ Konstancz.

² A kéziratban : sevvos.

³ U. o. ultra.

⁴ Säkingen, Schaffhausen és Basel közt.

sepultos, tribus partibus impetu facto improvisos invaserat, et pene omnes, præter qui Rhenum fuga transnataverant, aut occiderat, aut merserat. Nam et villani quidam prædocti ollas, prunas in proximo monte paratas habentes, tun ultu audito faces accensas levabant, et ut discretionem sociorum et hostium nossent, quasi perlustrium fecerant. Spectabant sociorum internecionem transfluminales hostes otiosi, iraque armati accurrunt ad profluentis litus rabidi, missilia¹ furori satisfacientes plurima iaciunt, caninoque ululatu voces horridas miscent. At Irminger cum suis spolia in facie hostium collecta basilicæ triumphans intulit et per omnes circumquaque munitiones dispersivit. Et quia naves præter eius urbis defensaculo subductas nullas in Rheni viciniis sciverat, suadebat urbanis navibus ipsis pontibus iunctis armatas legiones transponere, se duce, qui illorum mores in armis iam nosset, quantocius configere. Dum hæc sataguntur, navibus Ungri de Swarzwalde multis paratis in Alsatiam ipsi priores suas legiones transponunt, et a Liutfredo quodam, terræ illius potentissimo bello suscepti, plurimo dampno sui tandem cruentam victoriam sunt adepti. Senserant iam mitius ibi agendum inter Teutones et in terra illorum minus fore tardandum. Alsatia tandem, qua ierant, vastata et cremata, Hohfeldi montem,² Jurisque silvam³ festinanter transeuntes, Vesontium⁴ veniunt.

¹ Föléje írva : sagittas.

³ Jura.

² Hohenberg, a Vogesek hegységében.

⁴ Besançon.

IV.

SZLÁV FORRÁSOK.

ÖSSZEÁLLITOTTÁK

Dr JAGIĆ V., THALLÓCZY LAJOS, Dr HODINKA ANTAL.

★

FONTES SLAVICI.

RECENSUERUNT ET VERTERUNT

Dr V. JAGIĆ, LUDOVICUS THALLÓCZY,
Dr ANTONIUS HODINKA.

TARTALOM.

	Lap
Előszó ---	345
I. A) A Konstantin (Cyrill) és ---	348
B) A Method legenda magyar vonatkozásai ---	354
II. Elbeszélés a magyar-bolgár háborúból ---	355
III. Nestor krónikájának magyar vonatkozásai ---	362

ELŐSZÓ.

A szláv népvándorlás szorosan egybefügg a turáni népek, tehát a magyarságnak is a mozgalmaival. Politikai harcok, határvillongások, zsákmány és prédaejtés céljából ki-kicsapó kalandok jelzik a magyarságnak a német-séggel való viszonyát. A szláv népekkel való viszony azonban szorosabb, nyelvére, vérére a magyarságnak sokkalta erősebb ezeknek a népeknek a hatása, mert együtt éltek. Az a mindenütt észlelhető befolyás, mely a turáni és szláv népiségek érintkezése alkalmával jelentkezik, hogy a turáni, mint hódító, az uraság szerepét viseli, mely a későbbi ország szóban jut kifejezésre,¹ míg a szláv népségek eleinte leigázva, hódítóik társadalmi szervezetét, életök nézetét megváltoztatják,² megvolt a mai hazába érkezés előtt már magyarok s délorosz szlávok, szlovenek között. Az avarok uralma szláv néprétegeken alapúl, mikor politikailag megernyedtek s az uralmok alatt álló népségeket katonailag megnevelték, ellenök fordúl a koczka, eltűnnek s szolgálk vesznek rajtok erőt. Ugyanez a politikai s vitézi nevelőség jut osztályrészül az oroszokat illetőleg a besenyőknek, kúnoknak, tatároknak.

Míg azonban a turáni népvándorlásnak a IX. század végéig a «flagellum dei» szerepe jut, mely véget ér, mihelyt a flagellumban rejlő hódító

¹ Dalmáciában erre vall a l'Arzago, a horvátoknál, szlovéneknel az ország, ruszag kifejezés, mely a kis-orosz és lengyel nyelvben is megvan.

² Nyelv-psychologiai szempontból érdekes, hogy a *szabad* és *szolga* kifejezések szláv

eredetűek, minek természetes magyarázata, hogy az úr szerepét viselő magyarság, mint *gazdád*-ja (ismét szláv szó) nem magyar szolgáljával szemben az állapotjelzőt ez utóbbinak a nyelvéből vette.

erő megszűnik, a magyarság gyökeret vert s a különféle szláv népek köze-pette oly államot alkotott, mely a görög mellett, intézményeivel is példa-képen hatott szomszédaira.¹

A magyarságnak a szlávokkal való viszonyára a IX—X. században job-bára idegen kútfőkből értesülünk. Magok az egyes szláv népek, melyek nem sokkal előbb vették fel a keresztyénséget, mint a hogy a magyarság tér-foglalása sikerült, hijával vannak a nemzeti kútfőknek, akár a magyarok. Byzantin és német kútfők nyújtják a szlávok kezdetleges történetéhez az anyagot, akár csak a biborban született Konstantin stb. a magyar lét első századához. Az orosz kútfők Nestorral a XII. században formálódnak, a csehek Kosmasa 1125-ben hal meg, a lengyel Martinus Gallus 1110—1135 közt virágzik, a horvát-szerb költeményes jellegű diokleai krónika később gyűjtetett egybe. A szláv egyházi nyelvet a IX—X. században írják először s mint Jagić V. kifejti: a «szlávok a IX. század előtt írástudatlanok lévén, sem a magok, sem a szomszédaiak nevét nem jegyezhatték fel».

Mindamellett vannak szláv nyelvű egykorú, vagy legalább közelkorú ha-gyományokon alapuló oly vonatkozások, melyek egynek a kivételével eddig is ismeretesek voltak, de rendszeresen, szövegeket illetőleg is teljesen meg-bízhatóan össze nem állítottak.

Korrendi sorozatban következnek egymás után:

I. a) *A Konstantin (Cyrill) és b) a Method legenda* magyar vonat-kozása, melyek a magyarságnak honfoglalás előtti koráról szólnak még.

II. Egy eleddig e részben ismeretlen *Elbeszélés a 893. (895?) bolgár háborúból.*

¹ Ez Nemanja Istvánnak, Szerbia nagy-zsupánjának, 1198—1199. a hilandari kolos-tor részére kiállított adománylevele bekezdé-séből is látható, melyben így szól:

«Kezdetben teremté isten az eget és a földet és rajt' az embereket, kiket megáldott és hatalmat adott nekik minden teremtmé-nyei fölött és egyeseket királyokká, másokat fejedelmekké, többeket uralkodókká tőn, ki-nek-kinek rendelvén, hogy nyáját őrizze és

megvédje minden feléje közeledő gonosztól. Igy barátim, a legkegyelmesebb isten a gö-rögöket császárok, a magyarokat királyok ál-tal megszilárdította (всѣхъ православныхъ оутверди Грѣке царьми и Оугре кракъми) és bölcseségével szétválasztotta külön a nemzeteket, törvényt adván és szokásokat állítván fel, egyszer-smind törvények és szokások szerint uralko-dókat rendelvén nekik». — Miklosich: Mo-numenta Serbica. 4. l. IX. oklevél.

III. *Nestor krónikájának magyar vonatkozásai*, az eredetiről vett szövegek alapján.

Az összeállítás akképen történt, hogy minden vonatkozást, az eredetinek vehető szöveg alapján horvát testvér hazánkfiá, a bécsi egyetem tanára, Jagić V. leírt, pontos latin fordítását adta, melyet az ő igazolására beléiktatunk e kiadásba, s azután bevezetéseit írta a vonatkozásoknak. A magyar fordítást alólírt és dr. Hodinka Antal, a cs. és kir. hitbizományi könyvtár segédőre végezte, még pedig az eredeti szövegből s dr. Jagićsal együtt megbeszélést a magyarságnak megfelelő variánsokat. A szerkesztést, történeti commentálást alólírt állította össze; a jegyzetknél dr. Hodinka A. is segédkezett; dr. Jireček Konstantin, a bécsi egyetem tanára pedig — köszönet érte — gazdag ismereteivel az egyes részleteknél szíves készséggel támogatta.

THALLÓCZY LAJOS.

I.

RELATIONES LEGENDARUM CONSTANTINI
(S. CYRILLI) ET METHODII DE HUNGARIS.

A KONSTANTIN (CYRILL) ÉS A METHOD
LEGENDA MAGYAR VONATKOZÁSAI.

I.

INTRODVCTIO.

Quamquam gentes Slovenicæ, quæ vulgo meridionales sive cisdanubianæ appellantur, iam inde a sæculo p. Chr. n. VI-o in regionibus, quas nunc incolunt, nec non in terris, quibus postea Ungari et Valachi potiti sunt, paulatim consederunt, tamen ante sæculum IX. domestici litterarum usus nulla apud Slavos vestigia apparent: neque suimet ipsorum, neque vicinorum populorum memoriam litteris tradere potuerunt, quippe qui scripturæ prorsus ignari fuerint. Medio demum sæculo IX-o inter cultos Græcos Thessalonicenses duo fratres, viri egregii, quorum nomina Constantini et Methodii quis ignorat? exorti sunt, ut desiderio imperatoris Byzantii obtemperantes Slovenis Moraviæ et Pannoniæ verbum divinum in eorum lingua, quæ a vernacula Slovenorum Mace-

I.

BEVEZETÉS.

Jöllehet a déli, vagy dunáninneni szlovének neve alá foglalt népek, lassan-lassan már a VI. században megszállották a tőlük manapság is lakta vidéket, nem különben azt a földet, melyet később a magyarok s oláhok foglaltak el, annak nincs nyoma, hogy a szlávok a IX. század előtt betűket használtak volna: nem is jegyezhatték föl tehát sem a saját, sem a szomszédaik nevét, mert teljességgel írástudatlanok voltak. Csak a IX-ik század közepén kerekedett föl Thessalonica (Salonichi) tudós görögei közül két testvér, mindkettő kiváló férfiú, — ki ne ismerné Konstantin és Method nevét? — hogy a byzanczi császár kívánságára Morvaország és Pannonia szláv lakosságának a saját nyelvén, mely az akkori macedoniai szlovén köznyelvtől csak kevéssé tért

doniæ tum temporis parumd effirebat, prædicarent. Constat enim, quod hoc loco addere lubet, apud singulas Slavorum gentes iam tum diversas in usu fuisse dialectos, quarum varietatem currentibus sæculis ulterius propagatam, etiam nunc novimus. Verumtamen inter singulas dialectos tum temporis minor intercedebat discrepantia, quam nunc. Qui viri, ut quam maximum operæ fructum sumerent, primum litteras sonis linguæ slovenicæ accomodatas ad exemplar graecarum composuerunt, tum vero evangelia omniaque officia ecclesiastica in eandem linguam slovenicam, quam ipsi in Macedonia didicerant, vertere conati sunt. Qua re feliciter absoluta, quod partim Constantinopoli, partim in Moravia et Pannonia factum est, omnibus fere populis slavici librorum in propria lingua tam legendorum quam scribendorum occasio data est. Et primis quidem operibus, quæ præter librorum sacrorum aut ecclesiasticorum interpretationem scripta sunt, vitæ utriusque viri apostolici, Constantini nempe et Methodii, adnumerari debent. Quæ legendæ utrum græce scriptæ et mox in slovenicum idioma translatae sint, an slovenicam originem præseferant, haud facile discernitur. Sunt, qui textus slovenici originem græcam fuisse contendunt, in quibus

el, hirdessék az Isten igéjét. Megjegyezzük azonban e helyütt, hogy a szláv törzsek már akkor különféle nyelvjárásokra oszlottak, melyekről tudjuk, hogy századok folytán mindinkább eltértek egymástól. Mindazonáltal akkor az egyes nyelvjárások között kisebb volt az eltérés. E férfiak azután, hogy fáradozásuk sikeresebb legyen, legelőbb is a görög betűk mintájára a szlovén nyelv hangjaihoz alkalmazott a-b-c-t alkottak, azután azon iparkodtak, hogy az evangéliumokat és az összes egyházi szertartásokat arra a szlovén nyelvre ültessék át, a melyet Macedóniában sajátítottak volt el. Elvégezvén mind ezeket szerencsésen, történt vala pedig ez részint Konstantinápolyban, részint Morvaországban és Pannoniában, az összes szlávoknak alkalom adaték, hogy a saját nyelvökön olvassanak és írassanak. Azokhoz a munkákhoz, a melyek a szent avagy egyházi könyvek magyarázatain kívül irattak, a két apostoli férfiúnak, Konstantinnak és Methodnak, az életiratai számítandók első sorban. Azt már alig lehet meghatározni, hogy e munkák eredetileg görögül irattak-e s aztán fordítottak szlovén nyelvre, avagy már eredetiben szlovén nyelven irattak? Vannak, a kik azt állítják, hogy az eredeti szöveg görög

præ cæteris E. Dümmler,¹ Fr. Miklosich,² Voronov,³ Malyszewski,⁴ viros eruditissimos iudicesque sagacissimos nominare licet. Alii vero, ut olim P. Šafařík,⁵ novissime P. Lavrov,⁶ Clementem, episcopum bulgaricum, unum ex discipulis Constantini et Methodii, auctorem legendarum vel saltem vitæ Constantini fuisse credunt. Mihi quidem prior sententia verisimilior esse videtur. Attamen omnium, qui huic studio operam dabant, una eademque est sententia, utrique legendæ maximam fidem esse habendam, cum de rebus gestis illius temporis, si miracula ad legendarum normam explicata exemeris, multa et vera referant.

Nullum sane dubium est opuscula hæc mox post mortem amborum fra-

volt, ezek közül a többiek közt megemlítjük Dümmler E.,¹ Miklosich F.,² Voronov,³ Malyševski⁴ neveit, mint tudós és jeles kutatókét. Mások ismét, mint régebben Šafařík P.,⁵ újabban Lavrov P.⁶ azt tartják, hogy mind a két legendának, vagy legalább a Konstantin-félének, Konstantin egyik tanítványa: Kelemen bolgár püspök a szerzője. Részemről valószínűbbnek tartom az előbbi nézetet. Mindazonáltal a mi a két legenda hitelességét illeti, abban mindnyájan megegyeznek, a kik a tárggyal foglalkoztak, hogy mindakettő nagyon is hitelre méltó, mivelhogy, letudva belőlök a legendák mintájára magyarázott csodatételeket, arról a korról sokat és igazat tartalmaznak.

Kétségtelen, hogy mind a két művet menten a két testvér halála után

¹ E. Dümmler: Die pannonische Legende vom hl. Methodius, in opere «Archiv für öest. Geschichtsquellen», tom. XIII. p. 147 sqq.

² In eodem opere Dümmleri p. 153.

³ In opere russo: Главнѣйшіе источники для исторіи свв. Кирилла и Меодія. А. Вороновъ. Кіевъ, 1877. cf. imprimis p. 48—59. (Voronov A.: Szt. Cyrill és Method életének főforrásai. Kijev, 1877.)

⁴ Святые Кириллѣ и Меодій первоучители славянскіе. Сочиненіе Ив. Малышевскаго. Кіевъ, 1886. (Szt. Cyrill és Method, a szlávok első tanítói. Malyševski J. műve. Kijev, 1886.)

⁵ In opere: Život sv. Konstantina řeče-

ného Cyrilla. Z rukopísu XV. století vydal P. J. Šafařík. V Praze, 1851. cfr. pag. IV. (Cyrillnek nevezett szent Konstantin élete. XV. századi kéziratból kiadta Šafařík J. P. Prágában. 1851.)

⁶ In opere periodico: Чтенія въ Импер. Обществѣ Исторіи и Древностей pro anno 1895. dissertatio Lavrovii inscribitur: «Климентъ епископъ словѣнскій. Трудъ В. М. Ундольскаго съ предисловіемъ П. А. Лаврова.» Москва. 1895. cf. imprimis pag. XVI—XXXI. (Kelemen szlovén püspök. Undolski M. V. műve Lavrov A. P. előszavával. Moszkva, 1895.)

trum, sub finem sæculi IX-i aut certe ineunte sæculo X-o scripta esse. Et quidem textus vitæ S. Methodii auctoritate codicis membranacei, diversas homilias vitasque sanctorum continentis, qui exeunte sæculo XII-o in Russia scriptus nunc Mosquæ in ædibus ecclesiæ cathedralis obdormitioni b. Mariæ virginis dedicatæ servatur, multorumque aliorum posterioribus sæculis adnumerandorum librorum manuscriptorum nititur; vita autem Constantini, cui monacho S. Cyrilli nomen inditum, in multis quidem codicibus occurrit, sed nullus sæculo XV-o antiquior est. Maximus omnium fere codicum consensus textum utriusque operis verba primi auctoris fideliter conservasse docet.

Inter varias harum legendarum editiones Šafaříkii¹ et Miklosichii² curæ imprimis commemoratione dignæ sunt; sed nobis Josephi Bodjanskii opera,³ quam in complu-

a IX-ik század végén, avagy bizonyosabban a X-iknek az elején írták. Szent Method életiratának a szövege egy különféle homiliákat és szentek életiratait tartalmazó hártya-codexen alapul, mely a XII. században Oroszországban íratott s jelenleg a moszkvai boldogságos szűz elszenderüléséről nevezett székesegyházban — Успенский соборъ въ Москвѣ — őriztetik, azonkívül számos későbbkelt kéziratban is megvan. Konstantinnak, szerzetes néven Szent Cyrillnek, az életirata sok kéziratban maradt fenn ugyan, de egy sem régibb a XV-ik századnál. Az a körülmény, hogy csaknem valamennyi kézirat szövege pontosan megegyez, bizonyosságul szolgál, hogy mindkét forrás híven őrizte meg első írója szavait.

E legendák különféle kiadásai közül főleg a Šafaříké¹ és a Miklosiché² említendők meg. A legjelesebb kiadás azonban nézetünk szerint a Bodjanski Józsefé,³ a ki a két legen-

¹ Vide opus citatum in adnotatione 5) prioris paginæ et ab eodem: Život sv. Methoda. Z rukopísu XVI. století vydal P. J. Šafařík. V Praze, 1851. (Sz. Method élete. XVI. századi kéziratból kiadta Šafařík J. P. Prágában, 1851.) Utrumque textum cum multis aliis collectum in opere habes, quod inscribitur: Památky dřevního písemnictví Jihošlovanův. Díl předchozí. Sebral a vydal Pavel Josef Šafařík. V Praze, 1851. (A délszlávok régi irodalmá-

nak emlékei. Első rész. Összeszedte és kiadta Šafařík József Pál. Prágában, 1851.)

² Die Legende vom heiligen Cyrillus, von Ernst Dümmler und Franz Miklosich. (Denkschriften der philosophisch historischen Classe. Bd. XIX.) Wien, 1870. Vita Sancti Methodii, russicoslovenice et latine edidit Fr. Miklosich. Vindobonæ, 1870.

³ Кирилль и Методій. Собрание памятниковъ до дѣятельности святыхъ первоучителей и просвѣти-

ribus utriusque operis textibus ad fidem codicum accuratissime edendis contulit, summopere laudanda videtur esse. Cuius editionibus equidem usus ex utraque legenda quæ ad Ungaros referuntur verba in medium proferam, addita interpretatione latina.¹

dát a kéziratok szövegének pontos egybevetése után adta ki. Az ő kiadásából közlöm a magyarokra vonatkozó helyeket, s adom fordításukat latinul.¹

TEXTUS.

SZÖVEG.

A)

IN VITA S. CYRILLI, QUÆ VULGO «LEGENDA PANNONICA» INSCRIBITUR, UBI ITER EJUS AD CHASAROS DESCRIBITUR, HISCE VERBIS UGRORUM COMMEMORATIO FIT. KONSTANTIN (SZT. CYRILL) ÉLETIRATA, MELY «LEGENDA PANNONICA» (PANNONIAI LEGENDA) NÉVEN ISMERETES, AZON A HELYEN, A HOL A SZENTNEK A KAZAROKHOZ TETT ÚTJA VAN LEÍRVA, AZ UGROKRÓL EKKÉPEN EMLÉKEZIK:

859—861.

AZ EREDETI, SZLÁV SZÖVEG:

VERSIO LATINA:

Възвративъ же се философа къ скон-
поутъ и къ прѣвыи часъ мѣтроу тво-

Reversus autem philosophus ad iter
suum, cum prima hora preces faceret,

телей славянскихъ племень относящихся, составляемое О. Бодянскимъ. (Cyrill és Method. A szláv népek szent őstanítóinak és felvilágosítóinak működésére vonatkozó emlékek gyűjteménye, összeállítja Bodjanski J.) Sub hoc titulo editæ sunt legendæ Cyrilli vitam continentés in opere periodico: Чтенія, Москва, 1863. кн. II. (septem diversi textus), Чтенія, 1864. II. (textus 8—12), Чтенія, 1873. I. (textus 13—16.). Legendæ vitam Methodii continentés ibid. 1865. I. (Octo diversi textus.)

¹ Magyar fordításuk Thallóczytól és Hódinkától. Megjegyezzük, hogy az újabb Cyrill és Method irodalmat Jagić V. méltatta Pétervárott 1885-ben: Вопросъ о Кириллѣ и Меодіи въ славянской Филологіи (Cyrill és Method kérdése a szláv filológiában) cz. művében. Voronov fontos munkáját ugyancsak Jagić méltatta az Archiv f. slav. Philologie. IV. 99. s köv. lapjain.

Th. L.

рецоу емоу, нападоше на-нь Оугри, яко
вльчскы вьнуце, хотеце оубити его.
Он' же не оужасе се ни остави своее
мѣтвы, гѣ помѣоуи тѣкмо зокыи' вѣ
бш' окончалъ юже слоужьбоу. Они же
оузрѣвше и, по вѣжю повелѣнью оукро-
тише се и начеше кланити се емоу и
слышавше оучительнаа словеса ѿ оустъ
его, ѿпоуститише и съ вьсею дружиною.

impetum fecerunt in eum Ugri, luporum quasi more ululantes, volentes eum occidere. Ille vero non est perterritus neque preces suas desiit, «kyrie eleison» tantum clamans: iam enim finierat officium. Illi autem, conspicati eum, iussu divino mitigati sunt eumque adorare cœperunt atque auditis ex ore ipsius verbis monitoriis dimiserunt eum simul cum omnibus sociis.¹

MAGYAR FORDITÁSA:

Visszatérvén pedig a bölcs (férfiú) a maga útjára, a mint az első órában imádságát végezé, nekiestek az ugrok, farkasmódra üvöltvén, és megakarták ölni. Ő azonban nem ijedt meg s nem is hagyá félbe imádságát, csak kyrie eleisont monda, mert már bevégezte volt ájtatoskodását. Amazok pediglen rátekintvén, az isten akaratából megszelidültek s elkezdtek hajlongani előtte és meghallgatván intő szavait, elbocsáták összes kísé-
rőivel.²

¹ Ex hac narratiuncula elucet Ugros etiam tum in plagis meridionalibus ingentis planitie Russicæ, haud procul ab ora maritima ad Pontum Euxinum sita, vagatos esse. Confer, si placet, librum, quem Constantinus Grot de Moravia et Ugris sæculi IX. russice (Моравія и Мадьяры съ половины IX, до начала X. вѣка, К. Я. Грота. Спѣтербургъ 1881.) scripsit, Petropoli, 1881. p. 199. Quodsi scire velis quo tempore Constantinus philosophus ad Chasaros iter fecerit, lege commentarium Malyszewskii (in opere citato sub 4.), qui pag. 480—481. demonstrare conatur, iter illud exeunte 858 aut anno 859 Constantinopoli susceptum atque ineunte anno 861 repertis reliquiis sancti Clementis finitum esse.

² Ez elbeszélésből kitűnik, hogy a magyarok (ugrok) akkor még a roppant kiterjedésű orosz síkság déli részein vándorolgattak, nem messze a Fekete-tenger partjaitól. V. ö. Grot K. munkáját: Moravia és a magyarok a IX. században. Pétervár, 1881. 199. lap. — Cyrillnek (Konstantin) a kazarokhoz való utazásáról Malyševski (feljebb, a 350. l. 4. a. i. m. a 480—481. ll.) azt igyekszik bizonyítani, hogy ez útját 858 végén, vagy 859 elején tette meg s 861-ben Szt. Kelemen ereklyéinek a feltalálásával fejezte be.

Ж. V.

Általán véve azonban a kazar utazást 860-ra teszik, a Morvába valót 862-re.

Th. L.

B)

IN VITÆ S. METHODII POSTERIORI PARTE REGIS CUJUSDAM UGRORUM HIS
VERBIS MENTIO FIT.

SZENT METHOD ÉLETIRATÁNAK A VÉGE FELÉ VALAMELYIK MAGYAR KIRÁLY-
RÓL EKKÉPEN VAN SZÓ:

874—885.

AZ EREDETI, SZLÁV SZÖVEG:

Пришѣдъшию же на страны доу-
нанскыи королю оугърьскомоу, въсхотѣ
и видѣти. И естеромъ глѣоушемъ и
непырюющемъ, яко не избеоудеть его
без моукы, иде къ нему. Онъ же,
яко достонть влѣдцѣ, тако и приять,
чѣстнѣно и славно, съ веселиемъ. И
бесѣдовавъ съ нимъ, якоже достонше
тацѣма моужема бесѣды глѣти, ѿпоу-
сти и, оулюбавъ и шелоуызавъ, съ дары
великыими, рекъ ему: помани ма,
чѣстныи шѣ, въ стѣмнѣхъ молитвахъ
твоихъ присно.

VERSIO LATINA:

Cum vero rex¹ Ugrorum in regio-
nes Danubii venisset, videre eum² vo-
luit. Et quibusdam dicentibus et pu-
tantibus non fore ut sine calamitate
effugeret illum, (tamen) ad eum per-
git. Ille autem, ut principem decet, sic
excepit eum, honorifice et sollemniter,
cum gaudio. Atque collocutus cum
eo, quemadmodum tales viros decuit
sermone habere, adamatum deoscula-
tus dimisit eum cum muneribus magnis
dicens ei: memento mei, venerande
pater, in sacris precibus tuis semper.

MAGYAR FORDITÁSA:

Midőn pedig az ugrok királya¹ a Duna tájékaira érkeze, látni akarta
őt.² És valának, kik mondták és vélték, hogy (Method) nem fog tőle

¹ Quem auctor slovenici textus regem appellavit, — pro russica nominis forma король in textu slovenico cisdanubianæ originis genuina forma краљ legi debebat, — re vera regulus quilibet aut princeps haud scio an fuerit, qui forsitan prædabundus usque ad medium Danubii cursum penetraverit.

¹ Hogy az, a kit a szlovén szöveg királynak nevez, — az orosz король név helyett a dunáninneneni eredetű краљ alak állott, — valójában király volt-e, vagy csak valamelyes fejedelem, ki zsákmányejtés céljából a Közép-Dunáig nyomult volt elő, nem tudom.

² Sc. Methodium. T. i. Methodot.

baj nélkül megszabadulni, ő (mindazonáltal) elmene hozzá (a királyhoz). Ez (a király) pedig, miként úrhoz illik, azonkép tisztességesen és fényesen, ünnepélylyel fogadta. És beszéle vele, a mint az ilyen férfiaknak illet egy-mással beszélniök, megszerette, megcsókolta, nagy ajándékokkal bocsátá el, mondván neki: emlékezzél meg mindig én rólam, tisztelendő atya, szent imáidban.

II.

NARRATIUNCULA E BELLO UNGARO-
BULGARICO.

In libro ecclesiastico, qui apud Slavos orientalis ritus græco nomine Prologus¹ inscribitur, diversasque sanctorum vitas et miracula comprehendit, brevis quaedam historia militis Bulgarici legitur, qui sub primis Bulgaricæ principibus, Boris et Simeon nomina eorum, vixerit atque in bello, quod Simeon cum Ungaris habuit, miraculose a S. Georgio adjutus sit.

Narratiunculæ textus slavicus, qui an non ex græco fonte fluxerit, dubitari licet, in duplici prostat forma: altera antiquior eaque paulo amplior, sed in fine mutila, in codice sæculi

ELBESZÉLÉS A MAGYAR-BOLGÁR
HÁBORÚBÓL.

Abban a szláv egyházi könyvben, a melyet a keleti szertartású szlávok görög nevén Prolognak hívnak,¹ s a mely az egyes szentek életét és csodátételeit tartalmazza, egy bolgár katonának a rövid történetéről van szó, a ki Boris és Simeon, Bulgária első kereszttyén fejedelmei idejében élt és abból a hadjáratból, melyet a magyarok Simeon ellen viselének, Szent-Györgynek csodálatos segedelmével menekült meg.

Ez elbeszélésnek két szláv szövege van: — kétely tárgya, vajjon nem görög forrásból eredtek-e? — a régibb s valamivel bővebb, bár csonka a végén, egy XIV. századbeli, Orosz-

¹ Quid contineat Prologus, edisces e libro russico: О происхождении и составѣ славяно-русскаго печатнаго Пролога. Сочиненіе А. Петрова. Кіевъ,

1875. (A szláv-orosz nyomtatott Prolog eredetéről és szerkezetéről. Petrov A. műve. Kijev, 1875.)

XIV-i obvenit, qui in Russia scriptus nunc in bibliotheca Academiae sacerdotalis Mosquensis servatur; altera ætate multo posterior in codice sæculi XVII-i habetur. Redactionem priorem iam anno 1863. Ismael Sreznevski ediderat in opere, quod Monumenta linguæ russicæ¹ inscribitur atque Petropoli prodiit; novissime vero anno 1894. Chrysanthus Loparev² eundem textum emendatum in suam editionem recepit, quæ etiam alteram redactionem historiæ comprehendit variisque eruditi editoris adnotationibus atque commentariis ornata est.

Nos redactionem antiquiorem secuti partim breve argumentum damus, partim ad verbum vertimus quicquid ad Ungaros refertur.

SZLÁV SZÖVEG.³

¹ Древнѣе памятники русскаго письма и языка. Трудъ И. Срезневскаго. Санктпетербургъ, 1863. fol. pag. 259—260. (Az orosz írás és nyelv régi emlékei. Sreznevski I. műve. Sz.-Pétervár, 1863.)

² In serie editionum, quæ sub titulo: Памятники древней письменности (A régi irodalom emlékei) prodeunt. Numerus 100. inscribitur sic: Чудо святаго Георгія о Болгаринѣ.

országban írott kéziratban fordul elő, a melyet most a moszkvai papi akadémia könyvtárában őriznek (Библиотека Московской духовной академіи); a másik szöveg jóval újabb keletű s egy XVII. századbeli kéziratban maradt meg.

Az előbbi szöveget 1863-ban kiadta Sreznevski Izmael: «Az orosz nyelv emlékei»¹ című, Pétervárott megjelent munkájában, újabban 1894-ben javítva, a másik szöveggel együtt, Loparev Chrysanth fölvette a maga, magyarázó jegyzetekkel ellátott kiadványába.²

Mi a régebbi szöveget követjük s részben a tartalmát adjuk, részben szószerint fordítjuk, ott t. i., a hol a magyarokról van szó.

VERSIO LATINA:

Vir peregrinus, ita incipit historia, crucem ferream manu tenens venit in quoddam monasterium, cuius hegumenus Petri nomen habebat. Qui cum

Сообщеніе Хрисанеа Лопарева. Сп. 1894. (Sz. György csodája a bolgárral. Loparev Chr. közlése. Sz. Pvár, 1894.)

³ A szláv szövegből csak azon helyeket vehettük föl, a hol a magyarok meg vannak említve, mert az ekkora terjedelmű pusztá cyrill-szöveg közlése nyomdai nehézségekbe ütközött.

morbo affectus mortem exspectaret, hegumeno crucem servandam tradere voluit. Sed priusquam vitam finiret, precibus hegumeni cedens sui ipsius et crucis ferreae fata adstantibus monachis enarravit. Pater hegumene Petre, inquit, equidem gentis bulgaricae sum, quam hisce annis deus per dilectum suum Boris, qui in sacro baptismo Michaelis nomen acceperat, sacro baptismo illuminavit. Hic virtute Christi signoque crucis inobedientem et rigidam gentem bulgaricam domuit, dolosis diaboli machinationibus obscurata corda eorum cognitionis veri dei luce illustravit, a tristibus, fraudulentis, foedis, deo invis sacrificiis avertit; hic Bulgaros e tenebris in lucem perduxit, inquinatos et impios cibos eorum reiecit, altaria eorum destruxit; hic sacris libris in orthodoxa fide christiana eos confirmavit, adducto beato Josepho archiepiscopo magistro et praedicatore, per quem ecclesias et monasteria erexit, episcopos, sacerdotes, hegumenos constituit, ut populum edocerent atque in viam divinam dirigerent. Deinde a deo dignus factus est, ut figura angelica recepta ex hac fraudulenta vita ad Christum decederet. Sed dum in vivis, in statu monachorum degit eiusque loco Volodimerus, filius aetate prior, regit, benedictio dei et Micha-

И вѣста на-нь
изыкъ Оугорскни и полониша юмоу
люди и би са с ними и одолѣша юмъ,
во тѣ годѣ и мнѣ сущю в сѣчѣкѣ тон.

Ико нѣ разгнаша Оугри, по-
бѣже насъ ѿ. юдинѣмъ путемъ. И
погнаша нѣ Оугри и нача ми конь сла-
бѣти и оставати.

Озрѣв са видѣхъ Оугри къ коневн
гонаше.

И Оугрикъ гонаше са въ
слѣдъ его, яти юго хотяху и не мо-
жаше ни юдинѣ же приблизити са
къ нему. И погна-
ша ма Оугри, стрѣлиша ма многими
стрѣлами и не получиша.

elis super Simeonem venit, qui ex-
pulso fratre throno potitus est. «Et
coorta est in eum gens Ugrorum et
prædam hominum eius fecerunt. Et
confluxit cum illis, sed superatus est:
hoc tempore et ipse in hac pugna
interfui.»

Interrogatus, quo munere apud
principem imbutus fuerit, respondit,
se non cum principe, sed foris apud
populum vixisse. «Postquam Ugri nos
dispulerunt, nos quinquaginta una via
aufugimus. Atque Ugri nos persecuti
sunt et meus equus languescere et
fatigari cœpit.»

His angustiis oppressus s. Geor-
gium patronum in auxilium vocavit, ut
vitam servaret. Equus eius prolapsus,
dextero e latere pedem fregerat, com-
mitones vero aufugerant. Erat prope
silva et vallis. Arcu tento, sagittas
manibus tenens, ab equo in vallem
confugit, unde «respiciens Ugros in
equum ruentes vidit». Denuo precibus
ad deum missis, ut intercedente
S. Georgio servaretur, equum, cuius
pes integer factus erat, iuxta se stan-
tem conspexit. «Sed Ugri vestigia eius
persequentes, capere voluerunt neque
quisquam appropinquare potuit.» Gra-
tias agens deo, equum conscendit.
«Et Ugri pepulerunt eum, multas sagit-
tas conicientes in eum neque ferire po-
tuerunt.» Eadem illa hora domum re-

versus est, quamquam inter locum, ubi sagittis petebatur, et vicum ipsius trium dierum iter intererat. Sociorum duo postridie reverterunt, reliqui ex fuga reprehensi et occisi sunt.

И потомъ пакъ повѣда нѣмъ воннѣ
Гемонъ, оуслышавъ Оугры идуща.

«Postea Simeon iterum bellum indixit, cum Ugros appropinquare audivisset.»¹

MAGYAR FORDÍTÁSA:

Kezében vaskeresztet tartva egy idegen férfiú érkezék a kolostorba, melynek hegumenje Péter vala. Midőn megbetegedett s a keresztet megőrzés végett a hegumennek akarát adni, ennek a kérésére, mielőtt élte végét szakítaná halála, a maga s a vaskereszt sorsát ekképen beszélé el a körülálló szerzeteseknek:

Péter igumén atya! én a bolgárok nemzetségéből való vagyok, melyet ez időben isten, kedvelt hive Boris útján, ki a szent keresztségben a Mihály nevet kapta, világosított meg a szent keresztségben. Ő a Krisztus segedelmével, s a kereszt jelvényével meggyőzte az engedetlen és zord bolgár népet, az ördög álnok incselkedésével elhomályosult szíveiket az igaz isten megismerésének világával megtöltötte, elvonta őket az istennek nem tetsző kárhozatos, hamis, ocsmány áldozataiktól, ő vezette a bolgárokat a sötétségből a világosságba, elszoktatta őket káros és tisztátalan ételeiktől, összerombolta oltáraikat, ő, ki a szent könyvek segedelmével megerősítette őket az igaz keresztyén hitben, oda híván a kegyes József érseket tanító és prédikáló képében, a ki templomokat és monostorokat alapított, püspököket, papokat és iguméneket rendelt, hogy a népet oktassák és az istenes útra tereljék. Azután az isten méltóvá tette, hogy angyal képében ebből a csalóka életből Krisztushoz költözzék. De mikor még élte folytán szerzetes ruhát öltött magára s az ő helyén idősebbik fia, Volodimer uralkodott, Istennek és Mihálynak áldása Simeonra² szállott, a ki bátyját

¹ Az idézőjel közé foglalt helyek a közölt szláv szöveg fordításai.

A bolgár-magyar háborúnak idejét illetőleg Hirsch alább idézendő m. 354. l. világo-

elűzvé, elfoglalta a trónt. *És ellene támadt az ugrok népe és pusztítván emberben, ő megütközött velök, de meggyőztették, az időben én is ott voltam a csatában.*

Megkérdezte, hogy miféle tiszte volt neki a fejedelemtől, azt felelte, hogy ő nem a fejedelem körül, de lenn a nép között élt. *Minekutánna az ugrok szétszórtak bennünket, mi ötvenedmagunkkal egy irányban menekültünk. De az ugrok üldöztek minket és lovam ernyedezni s fáradni kezdte.*

Ebbéli szorultságában Szent-Györgyöt hívta segélyül, hogy mentse meg életét. Lova elesvén, jobb lábát törte, bajtársai pedig menekültek. A közelben erdő volt, meg völgy. Felajzott ijással, nyilakkal a kezében, leugrott a lóról, s a völgybe futott, *visszatekintés közben látta, hogy az ugrok neki estek a lónak.* Ujlag fohászodott hát az istenhez, hogy Szent-György közbenjárásával mentse meg őt, s íme lovát meggyógyult lábbal látta maga mellett. *És az ugor a nyomában volt, el akarták fogni, de egyik sem tudott a közelébe jutni.* Hálát adván az istennek, lovára kapott és az ugrok üzték, sok nyilat küldvén utána, *de nem tudtak rajta sebet ejteni.* Ugyanabban az órában tért haza, ámbár a hely, a hol rányilaztak, s szülőfaluja között három napos volt a távolság. Bajtársai közül kettő másnap érkezett oda, a többi futás közben elfogták és megölték.

Simeon utóbb ugyancsak háborút kezdett, mikor az ugrok közeledéséről hallomása esett.¹

Novum s. Georgii miraculum narratur, sed Ugrorum nulla mentio fit. S. Georgius nempe per somnium

Szent Györgynek egy újabb csodájáról van aztán szó, de a magyarokról nincs több emlékezés. Szt. György

san bebizonyította, hogy Simeon magisternek (ed. Bonn. 701.?) eddig elfogadott chronologiai adatai teljesen értéktelenek. E korszak chronológiájáról tüzetesen ír De Boor az újonnan fölfedezett Szt. Euthymius-féle életírat függelékében (Berlin, 1888.) 93—127. II. Legnagyobb fontossággal bír a Simeon magisternek említett napfogyatkozási időpontja, melyel magyar részről Lakits Ferencz foglalko-

zott, a Természettudományi Közlöny 1890-iki évfolyamában (XXII. 561—571.). Szerinte a kérdéses napfogyatkozás csak az lehetett, mely 891 augusztus 8-án volt Byzanczban látható. Egyébiránt v. ö. itt a 93., 94. II.

Th. L.

¹ A dült betűs helyek a közlött szláv szöveg fordításai.

apparuit Bulgaro eumque iterum in bellum ire iussit, sed præter priorem equum, cui post tres dies interire destinatum erat, ut alterum adjungeret commonuit. Bulgarus, epulis factis promiseris et pauperibus, in bellum profectus est, duos equos secum ducens. Quorum prior cum tertio die subito periisset, excoriato qui fractus erat pede, tres ferrei annuli genus fracturam cohibentes inventi sunt. Bulgarus mox domum reversus eisdem annulis mulierem, quæ febris doloribus laborabat, sanam fecit. Qua re impulsus, ex annulis crucem ferream fabricari iussit.

Hæc brevis historia de Bulgaro et ferrea cruce non parvi est momenti ad illustrandas res gestas Bulgarorum sæculi IX-i exeuntis. Hoc scilicet uno testimonio nomen primi Bulgariæ archiepiscopi confirmatur, quem in narratiuncula nostra Josephum appellari comperimus. Etiam quæ de bello Simeonis cum Ungaris traduntur, minime a re abhorrent, quamvis accuratiore locorum nominumve determinatione careant. Nihil ergo obstat, quominus historiam hanc sæculo fere X-o compositam esse credamus.

ugyanis álmában megjelent a bolgárnak s meghagyta neki, hogy menjen a háborúba, de megintette, hogy lova mellé, mely három nap múlva kimult, vegyen egy másikat. A bolgár megvendégelvén a nyomorultakat és szegényeket, két lóval a háboruba ment. Ezek közül az előbb említett harmadnapra hirtelenséggel kimult; mikor bőrét lenyúzták, törött lábán három vasgyűrűt találtak, melyek a törést összefogták. A bolgár csakhamar visszatérvén, ugyanezekkel a gyűrűkkel egy hideglelésben szenvedő asszonyt meggyógyította. Ez a körülmény vitte rá, hogy a gyűrűkből vaskeresztet csináltatott.

Ez a rövid történet a katona-viselt bolgárról s a vaskeresztről nem csekély fontosságú a bolgároknak a IX. század végső tizedében viselt dolgai megvilágítása szempontjából. Ez az egyetlen adat, mely Bulgária első érsekének a nevét említi, a kit mint látjuk Józsefnek hívtak. Nem érdektelen, a mit Simeonnak a magyarokkal viselt háborújáról mond, noha sem a személyeket, sem a helyeket illetőleg nincs benne határozott adat. Nincs ok, hogy e történetet egykorúnak ne tekintsük; a X. századból ered bizonyára.¹

¹ A bolgár-byzanczi, állítólag 893. viselt háború kútfői:

A magyar honfoglalás kútfői.

III.

CHRONICA NESTORIS DE HUNGARIS.

NESTOR KRÓNIKÁJA A MAGYAROKRÓL.

INTRODVCTIO.

Continuantes filum narrationis iam ad fontes historiæ russicæ venimus, quorum ratio hæc est. Litteræ nempe slovenicæ, quas sæculo medio IX-o

a) *Leon Choirosphaktes* vagy *Choirosphageus* byzantin *μάγιστρος ἀνθύπατος* és *πατριχιος* levelei, a ki többször járt követül a bolgároknál és araboknál. Kiadta a patmosi kolostornak egy kéziratából Sakkelion Jo. a *Δελτίον τῆς ἱστορικῆς καὶ ἐθνολογικῆς ἐταιρίας τῆς Ἑλλάδος* című f. i. Athen. I. k. 3. f. (1884 febr. 377—410. II.). Ezek között van (1—14. sz.) Simeonnak három rövid, lapidaris levele Leohoz s Leonak tizenegy levele Simeonhoz abból az időből, mikor Leo byzantin részről vezette az alkudozásokat. Kevés bennök a reális tartalom. A byzantin követ Simeon szavaiból rá nézve kedvező dolgot vélt kiolvashatni s a bolgár fejedelemnek hosszú grammatikai fejtegetéseket írt a tagadó szókról s az interpunktióról. A levelek a byzantin foglyoknak a bolgár fogságból leendő elbocsátására vonatkoznak. Simeon (1. sz.) említi, hogy Leo császár pontosan előre megmondta neki egy napfogyatkozásnak (*ἡλιακὴν ἔκλειψιν*) a bekövetkezését, de a 3. sz. levélben élcelődik a követtel szemben a *ὁσος βασιλεὺς καὶ μετεωρολόγος* fölött. Leo magister (18. sz.) levelében a császárral

BEVEZETÉS.

Követvén az elbeszélés fonalát, immár az orosz történeti forrásokhoz jutunk, a melyekről a következőket jegyezzük meg. A szlovén írás, mely

szemben hivatkozik különféle érdemeire; 120,000 foglyot hozott haza Bulgáriából, meg egy írásos szerződést és Dyrrhachion mellett 30 várat szabadított ki az oroszslán torkából.

b) Az összes görög krónikák egy *közös* forrásból származnak, az ú. n. *logothet-krónikából*, vagyis *Georgios Monachos* (842—948) krónikája folytatásából. Erről l. Hirsch J.: *Byzantinische Studien* (Berlin, 1876.) 73. l. Forráselemzést találunk még N. Popov: *Императоръ Левъ Мудрый и его царствованіе въ церковноисторическомъ отношеніи*. Moszkva, 1892. p. X—LV. VI. (Bölcs Leo császár és uralkodása egyháztörténeti szempontból.)

c) Az *Annales Fuldenses* Mon. G. I. 412. ad 896. ismert helye. Itt 317. l.

d) Tabari arab író († 922—23.) tudósítása a rómaiak és a sakálbok (szlávok) közti háborúról. L. Abicht: *Archiv f. slav. Philologie*. XVII. 1895. 477—82. II. A magyarokról nem szól.

e) Az itt 355. kk. II. közlött Szt. György-féle csodatétel.

f) Konstantin Porphyrog. tudósítása a magyarok és bolgárok harczeit. Itt 125. l. *Ź. K.*

vel etiam aliquot annos postea apud Slavos Moraviæ et Pannoniæ, mox etiam Bulgariæ, in usum præcipue ecclesiasticum venisse vidimus, sub finem proximi sæculi X-i simul cum religione christiana secundum ritum græcum instaurata ad Slavos Kiovienses et Novgorodenses pervenerunt, quibus nomen Russorum inditum iam tum celebre erat. Quorum idioma vernaculum quamquam non nihil discrepabat a lingua illa slovenica meridionali, tamen litteras slovenicas utpote usui ecclesiastico consecratas gratissime amplexi auctoritati earum se subdiderunt, cui obtemperantes in propriis quoque scriptis normam linguæ ecclesiasticæ observandam censuerunt. Inde factum est, ut iam a primordiis Slavi russici libros ecclesiasticos slovenica lingua conscriptos diligenter legerent resque memoratu dignas eodem idiomate litteris mandarent. Et quidem præcipua litteraturæ sedes apud Russos tum temporis erat Kioviæ, in celeberrimo sancti Theodosii monasterio ad cavernas, cuius incolæ monachi mirum quanta diligentia his studiis operam navabant. Dum præsules ecclesiæ Kioviensis, quorum complures primis temporibus græcos fuisse constat, linguam litterasque græcas colunt, apud monachos semper lingua litteræque slove-

— mint említők — a IX. század közepén vagy néhány évvel utóbb Morvaország és Pannónia, majd meg Bulgária szlávjai között leginkább egyházi téren terjedt el, a X. század folytán a byzanci szertartást valló keresztyénség révén eljutott a kijevi és novgorodi szlávokhoz is, a kik *rus*, *urus* néven már akkor híresek valának. Jóllehet nyelvök némileg különbözött a déli szlovén nyelvtől, örömmel fogadták az egyházi használatra szentelt szlovén betűket; elismerték azokat s a magok irataiban is éltek velők. Ennek következtében az orosz szlávok már elejétől fogva szorgalmasan olvasták a szlovén nyelven írott egyházi könyveket s emlékezetre méltó viselt dolgaikat ugyanezen a nyelven jegyezték föl. Az orosz irodalomnak azon korbéli székhelye a kijevi híres szent Theodos-féle barlang-kolostor volt, melynek szerzetesei csudálatraméltó szorgalommal szentelték erejüket a tanulmányokra. Míg a kijevi egyház főpapjai kezdetben nagyobb részt görögök valának, a görög nyelvet és irodalmat művelték, addig a szerzeteseknél mindig nagy becsületben és szeretetben részesült a szlovén nyelv és irodalom. Ez a kolostor, a míg egyfelől szigorú szerzetesi szabályokat írt elő, másfelől abban is követte a keleti és nyugati

nicæ summo honore et amore fruebantur. Quod cœnobium cum in aliis rebus strenuas vitæ monasticæ regulas tum in eo insignium orientis et occidentis monasteriorum morem observabat, quod iam pridem defunctorum fratrum memoriam variasque narratiunculas atque brevem monasterii et rei publicæ chronicam lingua slovenica ad vernaculam russicam inclinante scribere consuevit. Ex his fontibus præclarum illud opus, quod vulgo Nestoris chronica inscribitur, fluxit, cuius singulæ partes procul dubio variis scriptoribus tribuendæ sunt, sed totum opus in unum collectum atque in chronologicum ordinem redactum, cuius narratio usque ad annum 1110. pertinet, operam unius viri, qui haud scio an non fuerit Nestor, repræsentat. Auctorem compilati operis sub titulo «Historiæ præteritorum temporum» vel potius «Ἱστορία τῶν χρονικῶν ἐτῶν», ut ad verbum vertam slovenicum: «Повѣсть временныхъ лѣтъ», monachum quendam monasterii s. Theodosii fuisse, qui exeunte sæculo XI-o et primis annis sæculi XII-i in cœnobio vitam egerit, certum est.

Hæc chronica in permultis codicibus occurrit, quorum duo potissimum agmen ducunt: alter membranaceus Laurentianus anno 1377. a monacho

kiváló monostorokat, hogy már régebben elhunyt szerzetestársainak emlékezetét, különféle mondákat s a kolostor rövid krónikáját oroszszal kevert szlovén nyelven följegyezteté. Ezekből a forrásokból jött aztán létre az a közönségesen Nestor-félének nevezett krónika, melynek egyes részeit kétségtelenül különböző szerzők írták, de az egész, korrendi sorozatban 1110-ig összeállított mű egy embernek a munkája, a ki alighanem Nestor volt. Bizonyossággal csak azt lehet állítani, hogy a «mult idők történetei», görögül: «Ἱστορία τῶν χρονικῶν ἐτῶν», szlovénül: «Повѣсть временныхъ лѣтъ» cím alatt egybefoglalt műnek a szerzője szent Theodosius kolostorában szerzetes volt, és a XII. század első évtizedeiben élt.

E krónika számos codexben maradt fenn, kettő közülök vezér-codex. Az egyiket, a Laurentius-féle hártya-kéziratot egy ilyen nevű szerzetes írta

eiusdem nominis scriptus est, alter Hypatianus ad sæculum XV. refertur, cui a monasterio s. Hypatii, Costromæ ad Volgam sito, ubi repertus est, nomen inditum. Sed in utroque codice «Historiam præteritorum temporum» continuatio rerum gestarum posterioris temporis, inde ab anno 1111. excipit, quæ uti ex discrepantia narrationis elucet, diversis auctoribus diversisque locis tribui debet. Eam partem utriusque codicis, quæ Historiam, vulgo Nestoris chronicam præbet, archæographica quæ dicitur commissio annis 1871 et 1872. Petropoli photolithografica arte imprimendam curavit, plane ad instar ipsorum codicum, quorum veram effigiem præ se ferunt. Exstant præterea amborum codicum ampliores, totum textum continentés, communibus typis confectæ editiones, apparatu critico, variantibus aliorum codicum, qui proxime ad utrumque accedunt, lectionibus indicibusque nominum, personarum, locorum et rerum uberrime adornatæ, quarum alteram, codicem Hypatianum, Palauzov¹ anno 1871, alteram, codicem Laurentianum, Ath. Byčkov² anno 1872 publici iuris fecit.

¹ Лѣтопись по Ипатскому списку. Издание археографической комисіи. Сп. 1871. (Évkönyv a Hypatius-kézirat szerint. Az archæogr. bizottság kiadása. Szt. Pétervár, 1871. Szerk. Palauzov.)

1377-ben; a második a XV-ik századból eredő Hypatius-féle kézirat, mely nevét a volgamenti Kostroma város szent Hypatius kolostorától nyerte, a hol találták. Azonban a «mult idők történetének» mind a két codexében a későbbi idők történetét is folytatták, mely folytatás az eltérő szöveg bizonyossága szerint, különböző szerzőktől ered s különböző helyekre vonatkozik. A két szóban forgó codexnek azt a részét, mely a mult idők történeteit, közönséges nevén Nestor krónikáját adja, az orosz cs. régészeti bizottság Pétervárott 1871. és 1872. photolithographikus, az eredetivel híven megegyező másolatokban bocsátotta közre. Van ezenkívül a két codexnek egy teljes, nyomtatott, kritikai apparátussal, a közelkorú codexek egybevetése alapján készült kiadása, mely a különféle eltéréseket, személy és hely, valamint bő tárgymutatókat tartalmazza; a Hypatius-codexet Palauzov adta ki 1871;¹ a Laurentius-félét Byčkov Ath. 1872-ben.²

² Лѣтопись по Лаврентіевскому списку. Издание археографической комисіи. Сп. 1872. (Évkönyv a Laurentius-kézirat szerint. Az archæogr. bizottság kiadása. Sz. Pétervár, 1872. Szerk. Byčkov.)

Hisce subsidiis usi, nos ex utroque codice, quæ ad Ungaros ante annum millesimum spectant, quam accuratissime adferemus.

TEXTVS.

Postquam de migratione gentium, quæ teste sacra scriptura veteris testamenti per totum orbem terrarum dissipatæ sunt, narratio facta est, «post multa tempora Sloveni¹ ad Danubium² consedissee» referuntur, «ubi nunc Ugrorum et Bulgarorum terra est.»³ Iam singuli Slovenorum populi enumerantur, quo quisque loco consederit. Deinde chronographus hisce verbis narrationem continuat:

VERBA CODICIS LAURENTIANI:

Словѣньскѣ же ѣзѣмѣ, ꙗкоже рекохомъ, живуще на Дунаи, придоша ѿ Скѣфѣ, рекше ѿ Козарѣ, рекомни Болгарѣ, сѣдоша по Дунаевѣ, насельници Словѣнѣмѣ бѣша. По семъ придоша Оугри Бѣлани, насельниша землю словѣньскѣ.⁴

¹ Словѣне.

² по Дунаевѣ.

³ гдѣ есть нынѣ оугорская земля и болгарская.

⁴ Aliquot verba omisa in Laurentiano venies in Hypatiano.

E segédforrások alapján adjuk mind a két codexnek a magyarokra vonatkozó azon helyeit, melyek az 1000-ik év előtt említettnek.

SZÖVEG.

A/

Miután a szentírás fonalán az egész föld kerekiségén elszóródott népek vándorlásáról beszélt a krónikás, azt mondja, hogy «sok idő múlva szlovének¹ telepedtek a Duna² mellé, a hol most az ugrok és bolgárok földje vagyon».³ Azután felsorolja az egyes szlovén népségeket, melyik hová telepedett. Majd ezekkel a szavakkal folytatja elbeszélését:

VERSIO LATINA:

Slovenica vero gente, ut diximus, ad Danubium habitante, advenerunt ex Scythis, imo Kozaris, Bulgari qui dicuntur, (et) circa Danubium consederunt, Slovenorum accolæ facti sunt. Postea (autem) Ugri Albi advenerunt, (et) Slovenorum terram occupaverunt.⁴

Nota: In versione: «Slovenorum accolæ facti sunt», lectionem codicis Laurentiani secutus sumus, alii насельници pro насельници legendum esse putant, quod veritas vocabulo tyranni vel vexatoris.

Си бо Оугри почаша быти при Раклини¹ црѣ, иже находиша на Хоздроа црѣ перьскаго.

Isti namque Ugri sub Heraclio¹ imperatore in ore omnium esse cœperunt, qui Chosroen, regem Persarum, bello infestabant.

A LAURENTIUS-CODEX SZÖVEGÉNEK MAGYAR FORDÍTÁSA:

Midőn a szlovén népség, mint mondtuk, a Duna mellett lakozék, a szkythák, névszerint a kazarok közül jövének, a kiket bolgároknak neveznek, a Duna mellékére telepedtek, s a szlovénok szomszédaivá lettenek. Azután a *fehér ugrok* jöttek, elfoglalták a szlovénok földjét.² Ezek az ugrok pedig Heraklius császár³ idejében kezdének hírre kapni, a ki hadat viselt Chosroessel, a perzsák királyával.

EADEM VERBA CODICIS HYPATIANI:

VERSIO

Словенскѣ же языкѣ, такоже ркохъ⁴ живущю на Дунаи, придоша ѿ Скѣфъ, рекше ѿ Козаръ, рекомни Болгаре и сѣдоша по Дунаеву, насѣлницѣ Словеномъ бѣша. И по семъ придоша Оугре Бѣли и насѣдиша землю словенскую, прогнавши Волохы,⁴ иже бѣша преже прииалѣ землю словенскую. Си бо Оугри почаша быти при Раклини црѣ, иже находиша на Хоздроа црѣ перьскаго.

codicis Hypatiani verborum latina eadem est, ac supra additis hisce:

pulsis Volochis,⁴ qui prius Slovenorum terra potiti erant.

A Hypatius codex szövege a következő mondatbetoldás kivételével: «Kiűzvén a volochokat,⁶ mert ezeké volt előbb a szlovénok földje», meg-egyezik a Laurentiuséval.

¹ Ungarorum vel potius Turcorum prima mentio fit apud Georgium Hamartolum sub Heraclio (ed. Muralt. p. 567.)

² V. ö. az előző lap 4. jegyz. Nehány, a Laurentius-féle codexből hiányzó szó megvan a Hypatius-félében. (L. alább a 6. alatt.) A fordításban ezt a fordulatot, hogy: «a szlovének szomszédaivá lettenek», a Laurentius-codex olvasása szerint adtuk, mások

населенници-t olvasnak населенници helyett, a mi zsarnokot, elnyomót jelent.

³ A magyarokat, vagyis inkább törököket Georgius Hamartolus először Heraklius alatt említi. (Muralt kiad. 567. l.)

⁴ Sub volochis semper romanos intelligere debes. — ⁵ L. az 1. és 3. alatt. — ⁶ Oláh alatt mindig római értendő. L. 4. a. Ez az a Laurentiusból hiányzó pár szó. V. ö. 2. a.

Sequitur descriptio crudelitatum, quibus Avars in mulieres potissimum Duleborum, gentis Slovenicæ, sæviabant, cujus latinam et hungaricam interpretationem addimus:

Következik az avarok kegyetlenkedésének a leírása, melyet a Duleb nevezetű szlovén törzs asszonyain követtek el, melynek latin és magyar fordítását adjuk.

«Eisdem temporibus etiam Avars in vulgus prodierunt, qui Heraclium imperatorem bello persecuti sunt neque multum abfuit, quin caperent. Isti Avars pugnantes cum Slovenis, Dulebos, ipsos quoque Slovenos, oppresserunt eorumque mulieribus vim inferebant. Quodsi cuilibet Avari curru vehi opus erat, neque equum neque bovem iungi iussit, sed tres vel quatuor vel quinque mulieres curru iunctæ Avarem vehere cgebantur. Hoc modo Dulebi vexati sunt. Erant enim Avars corpore magni, mente superbi. Sed deus delevit eos omnesque morte absumpti sunt, ne unus quidem remansit. Inde apud Russos usque ad hunc diem proverbium est: perierunt, sicuti Avars, quorum neque stirps neque progenies restat.»

«Ez időben tűntek fel az avarok, a kik Heraklius császárt haddal támadták meg s kevésbe múlt, hogy el nem fogták. Ezek az avarok a szlovénekkal harczolván, a Dulebokat, ugyancsak szlovéneket megigázták s ezeknek az asszonynépén erőszakoskodtak. Ha valamely avar szekeren akart menni, nem lovat, nem ökröt, hanem három, négy, vagy öt asszonyt fogtak a szekér elé s így kellett az avart vonszolniok. Ekképen nyomorgatták a Dulebokat. Az avarok pedig magas termetűek és gőgös elméjűek valának. De az isten elpusztította őket és megannyian halállal emésztetének el, úgy,

hogy egy sem maradt meg közülök. Ezért mind mái napig él az oroszoknál a közmondás: elvesztek, mint az avarok, kiknek már se nemzetségök, se maradékuk.»

Relatio hæc concluditur verbis:

По снхъ же придоша Печенѣзи.
Паки идоша Оугри Чернии мимо Кнѣвъ
послаѣже при Ёлазѣ.

«Post istos advenerunt Pečenêgi.
Iterum Ugri Nigri iuxta Kioviam
migrarunt, quod postea tempore Olegi
factum est.»¹

Az elbeszélés ezekkel a szavakkal végződik:

«Utánok pecsenyégek (bessenyők) jöttek. Utóbb Kijev mellett költözé-
nek el a fekete ugrok, történt pedig ez Oleg idejében.»²

¹ Chronographum russum, qui ex auctoritate Georgii Hamartoli maxime penderet, cum nomen τὸν Τοῦρχων in Georgii versione slavica iam antea facta voce Оугринѣ redditum vidisset, primam Ugrorum memoriam ad tempora Heraclii retulisse, optime vidit Constant. Grot o. c. p. 241. Eadem de causa etiam narrationem de Avarum crudelitate hic adnexam esse constat, in qua singulas res chronographus proprio ex fonte hausit. Non tam facile dictu est, cur inter Ugros Albos et Nigros distinctio fiat. Opinionem Groti si vis, lege o. c. p. 243. ss.

² Igen helyesen vette észre Grot (i. m. 241), hogy az orosz krónikás, ki főképen Georgius Hamartolus tekintélyére támaszkodott, látván, hogy a τὸν Τοῦρχων szó Hamartolusnak már előbb készült szláv fordításában *ugorral* van visszaadva, az ugrokat első sorban Heraklius alatt említette fel. Bizonyos az is, hogy éppen ez okból van ide illesztve

az avarok kegyetlenségeiről szóló rész. Nem oly könnyű azonban a fehér és fekete ugrok közötti különbségnek a tisztázása. V. ö. erre nézve Grot véleményét i. m. 243. s köv. II. 7. V.

A fehér és fekete ugrok közötti különbségről a magyar történetírás bőven foglalkozott, újabban Nagy Géza a székelyekről s a magyarok bevándorlásáról szóló munkáiban, valamint Réthy L. után Vámbéry Ármin.

Az Ugri béli-féle hely — mint már megjegyeztük — Georgios első szláv fordításából származik, ez pedig Theophanesből vette (Ed. de Boor, I. 315. «τοὺς Τοῦρχους ἐκ τῆς ἐφ' ἡμῶν, οὓς Χαζάρεις ὀνομάζουσιν»). Hogy a fehér ugrok kazarok, azt már Schlözer is állítja (Nestor, II. 402.), Barsov: Очерки русской истор. Varsó, 1885. 65. A fekete ugrok, Nestor kortársai, magyarok.

Th. L.

B/

Quæ de migratione Ugrorum iuxta Kioviam priori loco breviter prænunciantur, idem chronographus sive compiler, 'Historiæ' accuratius sub anno 898. hisce verbis repetit:

898.

TEXTUS LAURENTIANUS:

Бѣ ѿкъ сѣсѣ.

Идоша Оугри мимо Киевѣ горою, еже са зоветъ нѣкъ Оугорское. Пришедѣше къ Днѣпру и сташа вежами бѣша бо ходаце, аки се Половци. Пришедѣ ѿ (къ)стока и оустремниша чересѣ горы великия, и почаша боевати на живущаа тѣ Болхи и Словѣни. Бѣдаху бо тѣ преже Словѣни и Болхове приша земаю словѣнскую.

VERSIO LATINA:

Anno 6406 (p. Chr. n. 898).

Ugri iuxta Kioviam iverunt per saltum¹ qui nunc Ugricus appellatur; ad Danaprim venientes, constiterunt tentoriis positis. Namque eodem ac nunc Polovci modo iter facere solebant. Qui ab oriente advenientes, trans magnos montes (qui Ugrici dicti sunt), contenderunt atque cum Volochis et Slovenis qui ibi incolebant, bellare cœperunt. Consederant quidem hic antea Sloveni, sed Volochi terram Slovenorum suæ ditionis fecerant.

¹ Annum migrationis Ungarorum præter Kioviam, quam nihil est cur in dubium vocemus, chronographus russus unius, nisi fallor, indictionis spatio serius quam opus erat determinavit. Eodem errore Simeonem anno 942 contra Croatos bellum fecisse et mortuum esse scribit, cum manifestum sit Simeonem anno 927 obiisse. Montis vel saltus, qui Ugricus appellatur, (Ugorscoje est adjectivum neutrius generis, subintelligi potest substantivum mēsto, locus) mentio fit in chronica iam sub a. 882, ubi adventus Olegi

sub Kioviam, regnantibus ibi Ascoldo et Diro, narratur. Olegus appulerat navem sub montem Ugricum (пришлу подѣ Оугорское) et occisos Ascoldum et Dirum sepelierunt in monte, «qui nunc Ugricus dicitur, ubi nunc curia Olmæ sita est» (еже са ныне зоветъ Оугорское, где ныне Олѣмнѣ джорѣ). Nonnulli scriptores historiæ russicæ ipsos Ascoldum et Dirum pro Ugris habere non dubitarunt. Europæus Olmam, quo nomine curia quædam Kioviæ sæculo XI-o nota erat, cum ducis ungarici Almi nomine conferebat.

По сѣмъ же Оугри прогнаша Волѣхъ и наслѣдиша землю и сѣдоша съ Словѣнѣмъ, покориши ѿ подѣ сѧ. ѿ толе прозва сѧ земля Оугорьска. И начаши воевати Оугри на Греки и поплѣниша землю фрячьскѣ и макидоньскѣ доже и до Селѣна. Начаша воевати на Мараѣ и на Чахи. Бѣ единъ языкъ словѣнскъ. Словѣни же сѣдаху по Дунаевѣ, иже прѣиша Оугри и Мараѣ, Чеси и Лажове и Полани, иже нѣмѣ зовомаи Русь.

Posthac vero Ugri, pulsus Volochis, ea terra potiti sunt atque cum Slovenis, quos subegerunt, sedes habuerunt. Abinde terra Ugrica nomen trahit. Atque Ugri cum Græcis bellare cœperunt regionesque Thraciæ et Macedoniæ usque ad Thessalonicam deprædati sunt. Etiam cum Moravis et Cechis bellare cœperunt. Erat enim una Slovenorum gens, tam Sloveni, qui ad Danubium habitabant, quos Ugri subegerunt, quam Moravi et Cechi et Ljachi et Poljani, qui nunc Russi dicuntur.

TEXTUS HYPATIANUS:

Въ лѣто .ѿ. ѿ. ѿ.

Идоша Оугре мимо Кнеѣвъ горою, еже сѧ зоветъ нѣкъ Оугорьское. И пришедше къ Днѣпру сташа вежами въша во ходоуше ѿко и Половци. И пришедше ѿ вѣстока и оустремниша сѧ чересъ горы великыи, иже прозваши сѧ горы Оугорьскыи. И почаша воевати на живущаи тѣ. Сѣдаху бо тѣ преже Словене и Волохове перинаша землю волѣньскѣю (sic!). По сѣмъ же Оугре прогнаша Волохы и наслѣдиша землю тѣ и сѣдоша съ Словѣнѣмъ, покориши ѿ подѣ сѧ. И ѿ толѣ прозва сѧ земля Оугорьска. И начаши воевати Оугре на Грѣкы и поплониша землю фрячьскѣю и македоньскѣ, доже и до Селѣна. И начаши воевати на Мо-

VERSIO LATINA:

est eadem, nam textus Hypatiani est idem.

РАВУ и на Чехы бѣ бо единъ языкъ
словѣнскъ. Словѣнѣ же сѣдаху по
Дунаю, нхъже приша Оугре, и Моравѣ
и Чеси и Лаховѣ и Поланѣ, иже нѣк
зовема Русь.

MAGYAR FORDÍTÁS:

A magyarok költözéséről szóló rövid — közvetlenül föntebb adott — megemlékezésnek a krónikában a 898-ik évnél van bővebb folytatása.

6406 év — 898.

Az ugrok Kijev mellett¹ azon a hegyen (magaslaton) át vonultak, melyet magyarnak neveznek. A Deneperhez érkezvén, sátrakat verének, mert azon mód vándorlának, mint most a palóczok. Kik a keletről jöven, átkeltek a nagy hegyeken, a melyeket ezért magyar (ugor) hegyeknek neveznek, és hadakozni kezdenek ott a volochokkal és szlovénekkel. Ott ugyan szlovének ültek előbb, de a volochok a szlovének földjét elfoglalták. Az ugrok ezután elűzték a volochokat s elfoglalták azt a földet s a tőlük leigázta szlovénekkel együtt lakják. Ettől fogva ezt a földet ugornak (magyarnak) nevezik. És az ugorok a görögökkel kezdenek hadakozni s a thrák földet és Macedoniát Thessalonikáig elpusztíták. Azután hadat kezdenek a morvákkal és csehekkal. A szlovének népe pedig egy vala, úgy az ugrok megigázta

¹ A magyaroknak Kijev mellett való elvonulását, a melynek megtörténtében nincs okunk kételkedni, az orosz krónikás, ha nem csalódom, egy indictióval későbbre tette, mint kellett volna. Épp ilyen hibája, midőn azt írja, hogy Simeon 942. a horvátokkal hadakozott és meghalt, mert Simeon kétségkívül 927. halt el. A magyarnak nevezett hegyről (ugorskoje = magyar, semleges végű melléknév lévén, magától értetődik a mæsto = hely) már 885-ben tesz említést a krónika, midőn Olegnek (879—912) Kijev alá érkezését beszéli el,

a hol Ascold és Dir uralkodtak. Oleg hajón ért a magyar hegy (ириша подъ Оугорскѣ) alá, a megölt Ascoldot és Dirt pedig e hegyen temették el, «melyet most magyarnak neveznek, a hol jelenleg az Olmín udvar vagyон». (иже сѣ нынѣ зоветь Оугорское, где нынѣ Олѣминъ двортъ.) Némely orosz történetíró magát Ascoldot és Dirt is magyaroknak tartja. Europæus az Olmín nevet, a mely elnevezés alatt Kijevben a XI. században egy udvarház volt ismeretes, a magyar Álmos vezér nevével hozta összeköttetésbe.

dunamelléki szlovének, mint a morvák, csehek és lachok, poljánok, kiket ma ruszoknak neveznek.

A Hypatius-féle szöveg azonos.

C)

De rebus Ungaricis, post adventum eorum in hodiernas regiones, tractatur in chronica Nestoris his locis;

Nestor krónikája a magyarok dolgairól, mai hazájokba kiköltözésük után a következő helyeken szól.

a) 902. évben:

TEXTUS HYPATIANUS:

VERSIO LATINA.

В лѣто 85. 5. 1.

Anno 6410

Левонъ црѣ на Оугры на Болгары. Оугре же нашедше всю земаю болгарскую пакиноваху. Семенъ же оувѣдакъ на Оугры възврати сѧ. Оугри противу пондоша и побѣдиша Болгары, яко вѣдака Семеновъ въ Деръстеръ оувѣжа.¹

Leo imperator¹ Ugros contra Bulgaros conduxit, Ugri vero aggressi omnem Bulgarorum terram depredati sunt. Simeon autem certior factus contra Ugros arma vertit. Ugri obviam iverunt et Bulgaros devicerunt, ita ut Simeon vix Durostorum aufugerit.

6410—902.

Leo császár¹ megfogadta az ugrokat a bolgárok ellen. Az ugrok pedig nekirohanván, az egész bolgár földet fölprédálták. Simeon azonban hírt vévén, az ugrok ellen fordult, a kik eléje indultak és úgy megverték a bolgárokat, hogy Simeon alig tudott Dersterbe menekülni.

¹ In codice Laurentiano, ubi aliquot folia deperierunt, hæc verba desunt, sed in aliis qui ex eo pendent codicibus eiusdemque originis sunt, suo loco leguntur. Hanc memoriam chronographus procul dubio e Georgio Hamartolo deprompsit. Vide Georgii Hamartoli chron. p. 772—74. ed. Muralt.

¹ A Laurentius-codexben hiányzanak e szavak, mert néhány levele elveszett, de más belőle származott, vele egyeredetű kodexekben megvannak az illető helyen. E tudósítást a krónikás kétségkívül Georgios Hamartolosból merítette. V. ö. Georg. Hamart. kron. 772—74. ll. Muralt kiad.

b) 934. évben:

TEXTUS HYPATIANUS:

VERSIO LATINA.

В ЛѢТО 934. ѿ мѣ.

Anno 6442.

Първое придоша Оугри на Црь градъ
и пленаху всю Фракию. Романъ же
створи миръ со Оугры.¹

Ugri primum contra Constantinopolim pervenerunt totamque Thraciam prædabantur, Romanus vero pacem cum Ugris iniit.¹

6442—934.

Az ugrok első ízben mentek Konstantinápoly ellen és felpredáltak az egész Thrákiát. Roman¹ pedig békét kötött az ugrokkal.

c) 943. évben:

TEXTUS LAURENTIANUS:

VERSIO LATINA.

В ЛѢТО 943. ѿ нѣ.

Anno 6451.

Паки придоша Оугри на Црь градъ.
Миръ створивше съ Романомъ возвра-
тиша са въ свои си.²

Ugri iterum contra Constantinopolim pervenerunt, sed pace cum Romano facta ad suos reverterunt.²

6451—943.

Az ugrok újból Konstantinápoly ellen menének. Békét kötnek Romanal s visszatértek övéikhez.³

¹ In codice Laurentiano hæc verba ommissa sunt. Conferas Georgii Hamartoli chron. p. 840. ed. Muralt. A Laurentianus-codexben hiányzanak e szavak. V. ö. Georg. Hamart. Krón. 870. l. Muralt kiad. 920. decz. 17. — 944. decz. 19. Ж. V.

V. ö. e hadjáratot a X. sz. Georgios monachus (Hamartolus) és Theophanes folytatója Simeon mester, továbbá Leo Grammatikos, s Cedrenos elbeszéléseivel. Az a ma-

gyarok ú. n. «első berohanása» kelet-római földre. Feldolgozta: Szabó K. Vezérek kora. 202—203. ll. Th. L.

² Cf. Georgii Hamartoli p. 844. ed. Muralt. V. ö. Georg. Hamart. (Muralt kiad.) 844. l. Ж. V.

³ 943 ápr. — Leo Grammatikos, Theophanes folyt. Simeon, Georg. Hamartolus, — ebből merít Nestor, Cedrenos (Scylitzes, Zonaras átírják). Th. L.

TEXTUS HYPATIANUS:

Ѣ лѣто .Ѣ. ѣ. ѡа.

Паки приидоша на Цѣхъ гра и миръ
створивше с Романомъ възвратиша са
въ своа си.

A Hypatius-féle szöveg egyezik.

Ultimus denique locus, qui ad Ungaros refertur, quod si rerum post annum 1000. gestarum nulla ratio habeatur, sub anno 6477 (969) legitur, ubi Sviatoslaus coram matre et magnatibus se sedem imperii Kiovia ad Danubium, in locum, qui Perejaslavec appellatur, translaturum esse declarat, ubi omnes divitiæ diversis e regionibus confluant, in quibus argentum et equos ex Ugris venire affirmatur.¹

TEXTUS HIPATIANUS IDEM,

hinc et versio eadem.

Az utolsó hely, mely a magyarokról szól, mert az 1000-ik éven túl terjedő feljegyzések már nem tárgyai e munkának, a 6477—969 esztendő alatti feljegyzés, midőn Svjatoslav anyja s országnagyjai előtt kijelenti, hogy országa székhelyét Kijevből a Dunához: Perejaslaveche teszi át, hol különféle országok kincse gyűl egybe. «Az ugroktól ezüstöt és lovakat szállítanak oda.»¹

¹ изъ Оугоръ серебро и конони. — Magyarországból ezüst és lovak.

Svjatoslav bulgár hadjárataival függ egybe Nestor krónikájának ez a helye. *Prěslav* a régi bolgár főváros Šumentól (Sumla) két órányira feküdt délnyugat irányban, a mai Preslav nevezetű (tör. Eszkii Sztambul) nagy falu környékén, mely ma mint járási középpont (2818 lakos) szerepel. Veliki Prěslav Μεγάλη Περισθλάβα romjai a Tiča (tör. Akylly Kamcsik) folyó partjai mentén mintegy két kilométer távolságban maig is láthatók. Régi leírások, mint a franczia Bongars (1585), a ragusai Giorgi (1595),

Luccari (1605), Hadzsi Chalfa (XVII. sz.) s részletesen Bogdan Péter püspök 1640-ben (Acta Bulgariae. E. Fermendžin. 77. l. Zág-ráb, a Monum. slav. mer. XVIII. kötete) s Karstennel Niebuhr, ki itt 1767-ben Arabiából jövet látta a helyet, említik a romokat. Ez utóbbi mondja, hogy azt hallotta a lakosoktól, hogy Eszki Sztambul «bulgarúl Praslav, s ez azonnal fölkelté benne a gondolatot, hogy ez a hely a régi bulgár királyok székhelye» (Reise, III. 172.). Újabbán Ka nitz említi Bulgáriáról szóló művében (III. 70. l.), a romokat kimerítően tárgyalja Jireček K. (Arch.-ep. Mitth. aus Oest.-Ung.

Chronica Nestoris, quotquot locis Georgio Hamartolo fonte utitur, slovenica versione eiusdem scriptoris byzantini in Bulgaria sæculo ineunte decimo facta nititur. Quæ res chronographum russicum in errorem duxit. Interpres enim ille bulgaricus, (Bulgarum eum fuisse patet, cum aurea Simeonis ætate vixerit) quotiescunque in textu græco Turcorum nomen (Τούρκοι) invenit, in translatione vocabulum Ugrus (slavice Оугринъ vel potius Жгринъ plur. Жгре aut Жгри substituit quippe cui Ugri, utpote populus vicinus, optime noti fuissent. Chronographus russicus istius versionis bulgaricæ vocabulum Ugrus, uti vidimus, retinuit. Sed posterior slavicæ versionis interpres sive emendator (scire enim necesse est, existere plures Hamartoli slavicæ versionis codices, quorum qui serbicæ redactionis sunt textus, falso prorsus novam versionem exhibere creduntur) veterum relationum iam immemor græci textus vocabulum restituit. Ut rem exemplo illustrem, in versione illa, cuius textus chronographo russo ante oculos erat, referuntur hæc:

X. 201—203.), továbbá Cesty po Bulharsku (Utazás Bulgáriában, Prága, 1888. 642—46.) és 1891-ben Bulgáriáról Lipcsében megjelent német művében (542—43. ll.) *Kis-Préslov* az éjszaki Dobrudzsában feküdt a Duna tor-

Nesztornak a krónikája, a mikor Georgios Hamartolusból merített, ennek a görög írónak, a X-ik század elején Bulgáriában készült szláv fordítását használta. Ebből folyik egyik-másik tévedése. A bolgár fordító ugyanis (bolgárnak kellett lennie, mert Simeon aranykorában élt) az eredeti görög szövegben használt *turk* elnevezést mindannyiszor a *magyar*, szlávul Оугринъ vagy helyesebben Жгринъ többesben Жгре vagy Жгри szóval helyettesítette, mert a magyarokat, mint szomszéd népet igen jól ismerte. Az orosz krónikás — mint a közlöttük szövegekből látható — megtartotta a bolgár fordítás *magyar* szavát. A későbbi szláv fordítások azonban — tudnunk kell ugyanis, hogy Hamartolusnak van későbbi szláv, állítólag szerb eredetű forrása is — nem emlékezvén többé az egykori viszonyra, visszaállították a görög eredetinek erre vonatkozó szavát. Hogy példát idézzünk, az orosz krónikás itt közlött szövege Оугри-t mond:

kolatainál. V. ö. Tomaschek: Zur Kunde der Hæmushalbinsel II. Idrisi. Bécs, 1887. 19—20. ll. (Sitz. Ber. der k. Akad. 113. köt.)

Žireček K.

ГЕМЕОНУ же на бранѣ Никифорову
прилежащу, Угри нашедше всю бол-
гарскую плѣнаху землю. ГЕМЕОНЪ же
оувѣдѣвъ на Угры обрати са.

Versio vel potius emendatio poste-
rior vestigia originalis textus græci
arctius secuta, eundem locum reddi-
dit sic:

Прѣшедше убо Түрци, ГИМЕОНЪ
же упражнь се ратѹе вонску грѣчьскую,
плѣнише Түрци болгарскую землю.
Сиа увѣдѣвъ ГИМЕОНЪ подвиже се на
Түрки.

Aliud ejusdem rationis inter græ-
cum fontem et slavicam versionem
exemplum præbet vetustissima ora-
tionum Joannis Chrysostomi interpre-
tatio slovenica, quæ vulgo Zlatostruj
(verba aurea) inscribitur atque ad sæ-
culum nonum exiens referri debet:
codex ipse sæculo duodecimo non
est posterior. In hoc codice, testibus
Vostokovio et Sreznevskio, verba
græci textus ἄλλὰ καὶ Σκύθαι καὶ
βαρβαροὶ vertuntur sic: не мы же
тѣчию, нѣ и Оугѣри и Овѣри. Inter-
pres slovenicus, qui in Bulgaria vel
alibi in regionibus cisdanubianis de-
gebat, Scythas et barbaros Ugris et
Avaribus commutavit. *ſ. V.*

ſegyzet. Georgios Monachos (mellékneve
ὁ Ἀμαρτωλός, a bűnös) egy *Χρονικὸν σύντο-*
μον-t írt, mely Ádám-tól 842-ig terjed. Néme-

A magyar honfoglalás kútfoi.

A későbbi fordítás még szorosab-
ban ragaszkodik a görög szöveghez.
Түрци-t említ, akár Konstantin Por-
phyrogenneta.

A görög forrás s a szláv fordítás
eltérésének más példáját nyújtja arany-
szájú szt. János imáinak Zlatostruj
(arany igék) néven ismert legrégibb
szláv fordítása, mely a IX. századból
ered s kézírata sem későbbi a XII.
századnál. E kéziratban Vostokov és
Sreznevski tanúsága szerint a görög
szöveg: ἄλλὰ καὶ Σκύθαι καὶ βαρ-
βαροὶ szavait így olvassuk: не мы же
тѣчию, нѣ и Оугѣри и Овѣри (ma-
gyarok és avarok). Nyilvánvaló, hogy
a szláv fordító, a ki Bulgariában vagy
a Dunamellékén élt, a szkythákat és
a barbárokat magyarokkal és avarok-
kal cserélte föl.

lyek szerint III. Mihály császár (842—867),
Regel (Analecta byzantino-russica Petropoli
Acad. 1891. p. XIII.) szerint VI. Leo (886—

912) idejében élt. Forrásai az ókort illetőleg fontosak, a byzantin történetre nézve 813-ig *Theophanest*, 769-ig *Nikephoros* patriarchát követi; eredeti csak a 813—842. évekre.

Forrásairól értekezik Šestakov (I—III. k.) a kazani egyetem 1891. Zapiskiiban, a IV. könyvről a cs. orosz akadémia 1890. közleményeiben. V. ö. Hirsch Byz. Studien. 1876. 1—88.

Teljes kiadását eddig csak *Muralt E.* tette közzé: *Georgii monachi dicti Hamartoli chronicon* (Petropoli, 1859.) cz. alatt, de csak egy nagyon interpolált XII. sz. moszkvai codexet vett alapul, a többi kéziratot nem hasonlítja vele egybe. Új kiadása készülöben. V. ö. De Boor: Zur Kenntniss der Weltchronik des Georg. Monachos, Hist. Untersuchungen, Arnold Schäfer zum 25-j. Jubiläum gewidmet. Bonn, 1882.

Szláv fordításai:

1. Körülbelül Simon bolgár czár († 927) idejéből a IX. sz. végén, vagy a X. elején készült. Legr. 1371. keltezett kézírata Pogodinnál, ma Pétervárt; egy XVI. sz. kézírata a krušedoli zárdában, Szerém m.

Ezt a fordítást használta a Nestor-féle krónika.

2. Szerb fordítás a XIV. sz. 1386 Chilandar, 1387 Athos, 1389 Prága. Az 1386-iki codexet kiadta az orosz bibliophilek társ. Pétervár, 1878—1881. 3. f.

Georgios Monachos 842—948. s tovább folytatta a Logothet-krónika. Hirsch i. m. 5. Nem bizonyos, hogy ez a Logothet mikor élt, mindenesetre a X. században s jó forrásokat használt. Ez a Logothet-krónika azonos az 1013-ban szerkesztett Leo Grammaticos-félével.

Fireček K.

V. ö. erre nézve itt 91. 92. ll.

Szerkesztők.

V.

HAZAI KÚTFŐK.

KÖZLIK

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ és MARCZALI HENRIK.

TARTALOM.

	Lap
I. Béla király Névtelen jegyzőjének műve. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ; jegyzetekkel ellátta PAULER GYULA.	
<i>A)</i> Bevezetés.	
1. A kézirat, FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ-tól --- --- --- --- ---	381
2. A tartalom, PAULER GYULÁ-tól --- --- --- --- ---	386
<i>B)</i> Szöveg --- --- --- --- ---	392
II. Julian útja Nagy-Magyarországba. Közli FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.	
<i>A)</i> Bevezetés --- --- --- --- ---	464
<i>B)</i> Szöveg --- --- --- --- ---	466
III. A magyar krónikák. Töredékek Kézai Simonból és a Képes Krónikából. Összeállította MARCZALI HENRIK.	
<i>A)</i> Bevezetés --- --- --- --- ---	473
<i>B)</i> Szöveg --- --- --- --- ---	476

I.

BÉLA KIRÁLY NÉVTELEN JEGYZŐJÉNEK MŰVE.

A) Bevezetés.

I. A KÉZIRAT.

A névtelen jegyző elbeszélését a magyarok bejövételéről és a honfoglalásról egyetlenegy kézirat őrizte meg.

E kéziratnak története régóta ismeretes. Csak a XVII. századig megy vissza. Honnét, ki által jutott a tirolai Ambras várába, nem tudjuk; csak annyi ismeretes, hogy e vár világhírű gyűjteménytárgyaival egyetemben 1665-ben Bécsbe került és azóta ott, a cs. kir. udvari könyvtárban őrzik.

Az irodalom is e tájon vesz róla tudomást. *Lambeccius* 1666-ban említi először a Bécsben őrzött magyarországi történelmi kútfők között.¹ *Nessel Dániel* a bécsi udv. könyvtár őre 1692-ben igéri, hogy e nevezetes emléket közzé fogja tenni;² e szándéka azonban meg nem valósult. A nagyérdeklő elbeszélés szövegét — meglehetősen hibásan — első ízben *Schwandtner* tette közzé 1746-ban.

Az Ambrasból 1665-ben Bécsbe került kéziratkötet két művet tartalmazott. Az egyik a mi Névtelenünké; a másik egy vele semmi összefüggésben nem lévő, újkori jelentés, melyet Pansa Gáspár írt 1610-ben tett franciaországi útjáról: «*Iter ex Germaniæ finibus in Galliam susceptum.*» Természetes, hogy az egymáshoz nem illő két darabot Bécsben szétválasztották s a hártýára írt magyar krónikát mint külön kéziratot iktatták be az udvari könyvtár állományába, hol mostani jelzete *Cod lat. 514.*³

¹ *Diarium sacri itineris Cellensis.* Vindob. 1666. 267.

² *Sciagraphia etc.* Vindob. 1692. 29.

³ *Tabulæ codicum bibl.* Vindob. I. 442.

A bécsi udv. könyvtárnak akkori igazgatója, Tengnagel, számozta meg a leveleket és a fejezeteket, mely utóbbiak száma 57.

Ez az első sorban ránk nézve fontos hártya kézirat 23 teljesen beírott kis ívrétű levelet és egy megkezdett 24-iket foglal magában, melyen csak öt sornyi írás van. A hártya sok helyt hibás, kevésbbé finoman kidolgozott; a sorok száma egy-egy oldalon általában 34; csak néhány lapon találkozunk 33, illetőleg 35 sorral. Az írás határozottan a XIII. század második feléé; a betük a minuta erecta írásnak e században szokásos törött formáit mutatják.

A kézirat gondosnak, hibátlannak nem mondható. Nincs oldal, a melyen javítások, rasurák elő ne fordulnának. A javítások két kéztől erednek, melyeknek nyomát úgyszólván egyforma számmal találjuk.

Úgy a kézirat írója, mint egy más — de még közeli korú — kéz átjavította a szöveget; ennek daczára azonban maradt benne bőven hiba. Alig van levél, melyen hibát ne találunk.

Ilyenek:

1. ^b lev.	1. sor	mindjárt a címbe:	<i>Hungarum</i> , e helyett: <i>Hungarorum</i> .
2. ^a "	11. "	<i>uestimeta</i> , a rövidítési jel elmaradt.	
"	25. "	<i>iux</i> ,	e helyett: <i>iuxta</i> .
2. ^b "	4. "	<i>pigmenta</i> ,	" <i>iumenta</i> .
4. ^a "	21. "	<i>statura</i> ,	" <i>statuta</i> .
4. ^b "	20. "	<i>Hyeu</i> ,	" <i>Kyeu</i> .
"	27. "	<i>Edum</i> ,	" <i>Edumen</i> .
"	31. "	<i>ercitu</i> ,	" <i>exercitu</i> .
5. ^b "	32. "	<i>Sudal</i> ,	" <i>Susudal</i> .
7. ^a "	31. "	<i>conductu</i> ,	" <i>conducti</i> .
"	34. "	<i>Dunc</i> ,	" <i>Tunc</i> .
8. "	16. "	<i>Louiou</i> ,	" <i>Souiou</i> .
8. ^b "	23. "	<i>ulterius</i> ,	" <i>ulturus</i> .
9. ^a "	5. "	<i>Opar</i> ,	" <i>Olpar</i> .
0. ^a "	14. "	<i>capere</i> ,	" <i>caperet</i> .
10. ^b "	3. "	<i>talis et tantus irruit</i> ,	" <i>talis et tantus timor irruit</i> .
"	6. "	<i>geonere</i> ,	" <i>genere</i> .
"	33. "	<i>per petitionem ne populi</i> ,	" <i>per petitionem populi</i> .
11. ^a "	33. "	<i>sad</i> ,	" <i>ad</i> .
11. ^b "	9. "	<i>hanelare</i> ,	" <i>anhelare</i> .
12. ^a "	11. "	<i>Ultrasiluanis</i> ,	" <i>Ultrasilvanus</i> .
13. ^a "	11. "	<i>Bulsuu</i> ,	" <i>Zobolsu</i> .
14. ^b "	18. "	<i>Borssed</i> ,	" <i>Borssod</i> .
15. ^b "	13. "	<i>sil</i> ,	" <i>silvam</i> .

16.	lev. a 39. fejezet címében:	<i>Arpium</i> ,	e helyett:	<i>Arpadium</i> .
«	«	18. sor <i>Sithici</i> ,	«	<i>Scithici</i> .
«	«	26. « <i>Bogar</i> ,	«	<i>Bogat</i> .
«	«	32. « <i>cum ci vidisset</i> ,	«	<i>cum vidisset</i> .
18. ^a	«	7. « <i>permaserunt</i> ,	«	<i>permanserunt</i> .
«	«	31—32. sor <i>ut</i> , kétszer írva.		
19. ^b	«	35. sor <i>Cusee</i> ,	«	<i>Eusee</i> .
20. ^a	«	30. « <i>Etilburgu</i> ,	«	<i>Etilburgu</i> .
«	«	33. « <i>Elciburgu</i> ,	«	<i>Etilburgu</i> .
20. ^b	«	1. « <i>Zolsu</i> ,	«	<i>Zobolsu</i> .
«	«	6. « <i>pulchritune</i> ,	«	<i>pulchritudine</i> .
«	«	27. « <i>Byhoriensen</i> ,	«	<i>Byhoriensem</i> .
21. ^a	«	18. « <i>Hugarii</i> ,	«	<i>Hungarii</i> .
«	«	28. « <i>faga</i> ,	«	<i>fuga</i> .
21. ^b	«	21. « <i>milibus</i> ,	«	<i>militibus</i> .
«	«	25. « <i>ominibus</i> ,	«	<i>omnibus</i> .
«	«	az 53. fejezet címében: <i>suscessione</i> ,	«	<i>successione</i> .
22. ^a	«	10. sor <i>Bonton</i> ,	«	<i>Botond</i> .
22. ^b	«	9. « <i>audaucter</i> ,	«	<i>audacter</i> .
«	«	10. « <i>mensuram</i> ,	«	<i>mansuram</i> .
«	«	18. « <i>Erchargenum</i> ,	«	<i>Erchangerum</i> .
«	«	26. « <i>uincere</i> ,	«	<i>uicem</i> .
23. ^b	«	13. « <i>unque</i> ,	«	<i>undique</i> .

A codex nem mondható tehát gondos másoló munkájának; mert hogy másolat, azt mutatja az írás kora és a benne, kivált a tulajdonnevekben előjövő számos hiba; legkétségtelenebbül pedig a kézirat 23^a levelének 17-ik sora, hol a másoló szeme a közvetlenül előtte lévő sornak *ceperunt* szavára tévedt és ezt írta le még egyszer az *expugnaverunt* helyett.

Régibbnek kellett lennie ennél annak a kéziratnak, melyet Richardus prédikáló barát használt a Nagymagyarországba tett hittérítői út leírásánál. Nemcsak megnevezi jelentése bekezdésében Anonymus művének címét: «Gesta Ungarorum», hanem szószerint idéz is belőle. E jelentés IV. Béla uralkodásának legelején, mindenesetre 1240 előtt kelt. A mi kéziratunk korát pedig palæographiai okokból nem lehet korábbra tenni a XIII. század második felénél.

Ez a hibákkal és javításokkal teljes kézirat az egyetlen lévén, mely a Névtelen jegyző elbeszélését reánk juttatta: nem csuda, ha annak leírásával, beosztásával és méltatásával sokan foglalkoztak.

Ismeretes, hogy a kézirat első levelének egyik oldala beiratlan és a szöveg a levél másik oldalán e szavakkal kezdődik: *Pdictus magister ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis Hungarie notarius*. E szavak egész irodalmat idéztek elő, kivált a *P* betű és a *Bela* név.

Minden Béla királyunknak akadt híve, minden *P*-vel kezdődő név szóba került, mikor az ismeretlen szerző koráról és kivoltáról írtak.

I. Béla király jegyzőjének tartották őt Bárdosy, Keresztúry, Toldy Ferencz, Szabó Károly, Vass József és Foltiny János; II. Béla király kora mellett foglaltak állást Fejér György, Podhradczy József, Jámbor Pál, Pauer János, Békey István; III. Béla király jegyzőjét látják benne Cornides, s az újabbak közül Rösler, Pič, Mátyás Florián, Pauler Gyula, Sebestyén Gyula stb.; míg IV. Béla korára ismernek reá Kollár Ádám, Pray György, Bartal György stb. és legújabban Marczali Henrik.¹ A legnyomósabb okok III. Béla kora mellett bizonyítanak; és újabban, úgy látszik, ez a nézet kezd uralkodóvá lenni. A Mátyás Florián által e kor mellett felhozott historiai és diplomatikai súlyos érveket meggyöngíteni eddigelé senkinek sem sikerült.

A *P* betűhöz fűzött név-combinatiók mind hibás alaptól indultak ki. A betűben nevet rejtő siglát láttak, és nem volt Pál, Péter, Pous nevű kancelláriai alkalmazott, kiben a szerzőt ne keresték volna. Pedig az olvasás igen egyszerű; a krónika első szavát csak *Praedictus*nak (megnevezettnek) olvashatja az, a ki régi írások olvasásában jártas. Az már megint más kérdés, miért mondja magát a szerző az első szóban *megnevezettnek*, holott előbb nem volt róla szó. Szabó Károly és vele többen azt tartják, hogy a kézirat üresen maradt első oldalát a munka címének és szerzője nevének szánták, a mit aztán cifra írással írtak volna oda; ez azonban valami okból elmaradt. Akár ez az oka, akár talán az, hogy a Gesta Hungarorum elé a szerzőnek egy más munkáját (pl. azt a trójai históriát, a miről előbeszédében maga is megemlékezik) akarták lemásolni, a hol a szerző meg van nevezve: annyi tény, hogy az első szót csak annak lehet olvasni, a minnek az alábbi szöveg is írja.

¹ A különböző nézeteket és általában az egész irodalmat igen jól ismerteti Sebestyén Gyula, Ki volt Anonymus? I—II. köt.

A kézirat, úgy a hogy az egyetlen példányban előttünk van, csonkának látszik. Hiányzik az elején az, a mire a *praedictus* szó vonatkoznék. Csonka a vége is; mert nem képzelhető, hogy az a másoló vagy rubricator, ki a kézirat első betűjét elég ügyes tollrajzban vörös és zöld színekkel oly díszessé tette, a ki a fejezetczímeket és a kezdőbetűket elég ügyesen rubricálta: a kézirat végét ne jelezte volna egy veressel írott colophon vagy középkori másolók szokása szerint legalább *finis* szó által. Annyival inkább feltehető a kézirat csonkasága, mert a szerző oly tárgyokról is ígérkezik beszélni, a melyekről nem szól. Mindaddig, míg a *Gesta Hungarorum* egy másik, esetleg régiebb és teljesebb kézírata elő nem kerül, sok kérdésre, s így a szerző kilétére is — minden fáradságos kísérlet daczára — teljes világosság nem fog derülni.

A tárgy érdekessége, a kézirat egyetlen volta okozta, hogy kiadásokban nincs hiány. Az első, 1746-iki teljes kiadás óta 12-szer látott napvilágot. A sorozat, időrendbe szedve a következő:¹

1. *Schwandtner*. *Scriptores rerum Hungaricarum veteres*. I. köt. Vindobonæ 1746. 2°.

2. *Anonymi* Belæ regis notarii historia de septem primis ducibus Hungariæ. Cassoviæ 1747.

3. U. az. Claudiopoli 1747. (Új czímlap az előbbinek szövegéhez.)

4. *Schwandtner*. *Scriptores rerum Hungaricarum*. (Editio altera) Tyrnaviæ 1765. I. köt. 8°.

5. *Calendarium* Tyrnaviense ad a. 1765—1766.

6. *Schwandtner*. *Scriptores rerum Hungaricarum* (Editio tertia.) Vindobonæ 1766—1768. I. köt. 4°.

7. *Anonymi* Belæ regis notarii historia hungarica de septem primis ducibus Hungariæ. Cassoviæ 1772.

8. *Endlicher*. *Anonymi Belæ regis notarii de Gestis Hungarorum liber*. Viennæ 1827.

9. *Endlicher*. *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Sangalli. 1849.

¹ L. Sebestyén Gyula említett munkáját, ki az Anonymus-kérdés teljes bibliographiáját adja. I. XXI—XLVI. l.

10. *M. Florianus. Historiæ Hungariæ fontes domestici. Script. Vol. II. Quinqueecclesiis* 1883.

11. *Gesta Hungarorum*. Facsimile-kiadás. I. melléklet. Béla király névtelen jegyzőjének könyve a magyarok viselt dolgairól. A kézirat olvasását közli *Fejérpataky László*. Budapest 1892.

12. *Marczali Henrik*. Anonymi Belæ regis notarii *Gesta Hungarorum*. Budapestini 1892. (Forgalomba nem került.)

A szintén nagyobb számban megjelent magyar fordításokat ide nem számítva, az alábbi teljes szövegközlés tehát a *tizenharmadik*. A közlés módjára nézve megjegyezzük, hogy az a kézirat beosztását is feltüntetni igyekszik. Meg van jelölve a lap- és sor-kezdet. A megállapodott közlési elvek tekintetbe vételével híven ragaszkodik az egyetlen kézirat orthographiai sajátságaihoz; feltünteti a kéziratban található javításokat és hibákat, úgy miként az az Akadémia könyvkiadó hivatalának bizományában 1892-ben megjelent facsimile- és palæographikus kiadásban is történt.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

2. A TARTALOM.

A magyarok bejövételéről, a honfoglalásról csak egyes elszórt, összefüggéstelen, részben merész és mégis homályos adatok szóltak a hazai és külföldi forrásokban: mikor a Névtelen jegyző műve megjelent, s a honszerzés teljes, összefüggő részletes képét nyújtotta. Történetíróink tehát örömmel kaptak rajta, elfogadták, s Katona Istvánon kezdve a legújabb időkig a *Gesta Hungarorum* szerint beszélték el Magyarország elfoglalását. Naiv történetírónak tartották, ki híven átvette a nemzeti mondákat az ősök beköltözéséről, honszerző csatáikról s mikor már újabb időben, a skepsis elbeszélése iránt mindinkább terjedt, hitelességét azzal védelmezték, hogy a honfoglalás menete, a mint ő elbeszéli, oly természetes, hogy az másképp nem is történhetett, tehát igaznak kell lennie.¹ Nagy súlyt tulajdonítottak annak, hogy melyik Béla királynak volt jegyzője? mert minél régiebb, annál

¹ Így például Rohonyi Gyula a *Honfoglalás* 163. s köv. ll., mely mű különben sok finom és találó észrevételt tartalmaz.

tisztábban ismerhette — vélték — a honfoglalási mondákat s teljesen feledék azt, mit ő maga mond előbeszédében művéről, hogy «különböző *történet-írók elbeszélése* nyomán» írta meg; «hadd tudja az olvasó, mikép történtek a dolgok; nem illenék, hogy a nemes magyar nemzet eredetét, vitézi tetteit csak a parasztság hamis meséiből vagy a hegedősök csacska énekéből ismerje, hanem inkább mostantól kezdve az írott munkák megbízható elbeszéléséből, s a történelem tiszta magyarázatából merítse tudomását.» Ő tehát nem akart mondákra támaszkodni, hanem a történeti valóságot kereste. Kritikus író volt, mint most mondanók, ki Botond mondáját elveti, mert egy történetíró könyvében sem találta, s csak a parasztok hiú meséiből hallotta (C. 42.); Lél és Bulcsú halálának epikai részleteit — melyeket bizonyosan ismert — teljesen mellőzi, a fehér ló mondáját pedig szétszedi és pragmatice ellapítja. Ha krónikáink egyet-mást fenn nem tartanak: az ő művéből vajmi keveset ismernénk a magyar történet első századáról szóló mondákból.

De mik voltak azok a történeti források, a melyekre támaszkodott? Mátyás Florián szép fejtegetéseiben, melyekkel Anonymus kiadását kíséri (Fontes Domestici II. 251., 252. ll.), összeállított több helyet, a melyek a Gesta Hungarorumban és krónikáinkban, jelesen a Képes Krónikában, majdnem szóról-szóra megegyeznek, jöllehet teljesen ki van zárva az, hogy krónikáink mostani formájukban a Névtelen jegyzőt, vagy a Névtelen jegyző a krónikákat ismerte volna. Ilyenek: Emese álma (Névtelen jegyző C. 3. Képes Krónika C. 11.); a megjegyzés, hogy a magyarok *Taksony idejéig* kalandoztak külföldön (Névtelen C. 56. Kkrónika C. 34.); Erdély leírása (Névtelen C. 25. Kkrónika C. 37.) és még egy pár. *Latin* szövegekről lévén szó, nem kereshetjük a szószerinti megegyezés okát valami közösen ismert *magyar* mondában, énekben, hanem valami latin írott emlékre kell gondolnunk; ez megmagyaráz még más több tartalombeli megegyezést, *közös tévedést*, mint p. o. hogy mind a Névtelen jegyző, mind a Képes Krónika C. 33. Erchanger és Bertold német grófok halálát, kiket I. Konrád német király fejeztetett le, a magyaroknak tulajdonítják, s e tekintetben különösen a külföldi kalandozásokról szóló fejezetek (Névtelen C. 53—56. Képes Krónika C. 32., 33.) tanulságosak, mert azok eseményeit jobbra a külföldi forrásokból, a melyekből régi íróink is merítettek, ismerjük s így kölcsönzésük minőségét, értékét meg tudjuk ítélni.

Volt tehát egy közös forrás, nevezzük I-nek, melyből mind a Névtelen jegyző, mind pedig Kézai és krónikáink, nem ugyan közvetlenül, de egy a XIII. század végén, talán Kun László első éveiben írt II., nevezzük annak! krónika útján merítettek.¹ Reginot és folytatóját is csak ez I. krónikából ismerik, mert lehetetlen, hogy a ki például Regino folytatójából közvetlenül merít, adatait úgy össze-visszazavarja, s a Lech melletti csatát úgy mellőzze, mint Névtelenünk. Ez I. krónikából ismeri tehát Névtelenünk Reginonak azokat a szavait, melyekben jóformán a honfoglalás egész története benn foglaltatik «Carantanorum Marahensium et Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt»² s melyeket 50. fejezetében felhasznál, bár módosítva, mert a bolgárokat, a kikkel való háború úgy szólván műve java részét foglalja el, elhagyja, a morvákat már nem ismervén, vagy okoskodva nem akarván ismerni, a karantánok jelzőjévé teszi, s így Carinthinorum Moroanensium — murai karantánok — kifejezéssé ferdíti. Ismerik e szavakat a I. krónika nyomán a Képes Krónika és származékai is, mikor a 899. lombardiai háború, tehát a honfoglalás teljes befejezte *előtt*: a cseh-morvákat, karantokat, bolgárokat — tehát a Regino által felsorolt népek ellen való harcokat emlegetik, felcífrázva már a XIII. század tudományával vagyis tudatlanságával és végzik nem egészen azonos szavakkal, de azonos gondolattal, mint Névtelenünk: «Castra ipsorum occupantes et civitates eorum destruentes, que domino concedente et nunc habent et possident» vagyis — mint Névtelenünk írja (i. h.) «praesidia subverterunt, et regiones eorum possiderunt et usque in hodiernum diem, adiuvante domino, potenter et pacifice posteritas eorum detinet.»³

Másik forrása Névtelenünknek voltak a családi hagyományok, melyeket részben énekek tartottak fenn az ősök viselt dolgairól, mint Tuhutum tet-

¹ Bővebben e II. krónika szükségképi hypothesiséről, mely nélkül nem lehetne megmagyarázni, miként van az, hogy Kézai és krónikáinkban igen sok van, miről — mint pl. a húnok történetéről — a Névtelennek tudomása nincs, az tehát a közös forrásban még nem lehetett benn: Pauler

Gyula, A magyar nemzet története az Arpád-házi királyok alatt. II.² 602. kk. II.

² A jelen kiadmányban 322. l.

³ M. Florianus, Fontes Domestici II. 134. Az összefüggést a honfoglalás harcrai és a Képes Kr. c. 31., 32. közt észreveszi Rohonyi Gy. i. h. 158. l., de bővebben a dolgot nem kutatja.

teiről világosan felemlíti (C. 25.). Hol? mikor? kikkel? folytak a harczok — lehet, hogy idővel összezavarodott, elhomályosult ez emlékekben, de fenn maradtak tisztán a genealogiai adatok, az ősök nevei — primitív, henye népeknek, mint p. o. a mai kirgizeknek is, egyik legkedvesebb témája, hogy mindjárt őseikről beszélnek, nevüket — még a gyerek is — hetedízig ismerik¹ — és, már csak practicus okokból is, a birtoklás, birtokszerzés emlékei. A Névtelen, mint királyi jegyző, nagyon jól ismerhette az ország «aristocratiáját», sokat foglalkozik az egyes nemzetségek leszármazásával, birtokaival, s ez adatainak hiteles voltát — számos esetben — más forrásokkal is támogathatjuk. Különben egyik főczélja épen, hogy megírja a magyar nemesek és királyok származását, genealogiáját s talán nem pusztán véletlen, hogy művében, melyben sok a czélzás dolgokra, melyeket még mondani fog, de nem mond, tehát vagy a munka, vagy a kézirat — s ez, mint láttuk az első szám alatt, valószínű — maradt csonkán — egy eseményre sem utal, mely I. Béla király korát meghaladná. Úgy látszik tehát, hogy története csak eddig a királyig terjedt, a kitől aztán egyenes vonalban származtak le az Árpádházi királyok. A most említett két forrás azonban, összevéve se nyújtott valami sok és összefüggő részletet a honfoglalásról. Kipótolta tehát etymológiával — mi a középkornak nyelvészete volt — és okoskodással, mint mai napság is sok «pragmaticus» író, a dolgok természetéből. Ismeretes volt p. o. hogy a magyarok «Scythiából» keletről, a Volgán — Etelen — túli vidékről jöttek. E közt és Magyarország közt feküdt Oroszország, a XII. század végén Szuzdal, Kiev, Lodomér, Halics fejedelemségeivel, melyekkel az Árpádházi királyoknak sokféle érintkezése volt; a magyarok tehát mind erre jöttek. Mikor átkeltek a Kárpátokon és Munkács és Ungvár vidékén szinte szorulva megállapodnak, először is balra (keletre) a Tisza mentét foglalják el Ugocsaig (C. 14.); majd kinyerik a földet a Sajóig, s a mint a központ előre nyomul, a jobb szárny északra Sóvárig terjeszkedik, hátukat Lengyelország felé biztosítják (C. 16—18.), azután a bal szárnyon megszerzik a Tiszántúlt a Körösig (C. 20—22., 28.) s Árpád egyik vezére Tuhutum — a geographiai sorrend úgy hozza magával — átmegy a Meszesen Erdélybe, s ott magának külön földet szerez (C. 25—27.) Mikor így Árpád hátban, oldalvást — keletfelé — biztosítva

¹ Reclus I. Geographie universelle. VI. 444. 1.

van: újra előre nyomul s így megy ez tovább, kifogástalan logikai és stratégiai rendben, az ország teljes meghódításáig. Kétségtől a honfoglalás így — megtörténhetett volna; de abból arra, hogy valóban így történt? még semmi sem következik s ilyen történetből csak az író korának geographiájára nézve kapunk nagybecsű adatokat.

Névtelenünk gyakorlott tollú író. Már az iskolában — ha nem is gyermekkorban — pusztán kedvtelésből megírta a trójai háború történetét Dares Phrygius mesés könyvéből és más forrásokból. Sok időre rá, barátja N. kívánságára, ki valószínűleg külföldi ember volt,¹ mert megmagyarázza neki, hogy a somnium magyarul — «in lingua hungarica», nem mint krónikáink mondják «in lingua nostra» — álom, amabilis pedig Árpád és népe nyelvén — interpretatur in lingua eorum (C. 17.) — szerelmes, és tudni akarta: «miképen szállott alá a scythiai földről a hét fejedelmi személy, kiket hét magyarnak nevezünk, vagy milyen a scythiai föld, s miképen született Álmos, vagy miért nevezték Álmosnak Magyarország első vezérét, kitől a magyar királyai eredetüket vették, vagy hány országot és királyt hódoltattak, vagy miért nevezik a scythiai földről kijött népet az idegenek nyelvén hungarusoknak, s tulajdon maguk nyelvén magyaroknak?»² — megírta: «Magyarország királyai és nemesei származását.» Művébe belevitte korának, a XII—XIII. század fordulójának, némi tudakosságát, stylusfogásait. Helyenként rím cseng össze, mintha csak a saladoi (1211-iki spanyolországi) csata leírását olvasnók az Annales Colonienses maximiban;³ az átmeneteket: Quid plura? Quid ultra? kérdések könnyítik meg, mint a XII. századbeli lengyel Gallusban,⁴ s itt-ott a tulajdonneveket magyaros módon ragozza, Edu, Edumen dativusát p. o. Edunek, Edumennek írja,⁵ a mi hivatalos iratainkban is előfordul néha, majd-

¹ Ha Anonymus barátja N. idegen volt, ez megfejtene, hogy tünt el a Gesta Hungarorum nyomtalanul, úgy hogy csak az idegen forrásokkal is rendelkező dominikánusok jelentésében Julian nagy magyarországi útjáról maradt meg némi nyoma; és századok kellettek, míg a magyarok a művet külföldről megismerhették.

² Én itt — s a hol csak lehet mindenütt —

Szabó Károly szép fordítását használok, mely először 1860-ban jelent meg Pesten, Ráth Mór kiadásában.

³ MG. SS. XVII. 830. l.

⁴ Gumplovicz Miksa: Bischof Balduin Gallus von Kruszwic értekezésében a «quid plura» formulában a lüttichi francia-iskola hatását látja. (Sitzungsberichte der k. k. Ak. d. W. CXXXII. köt. IX. 7. l.)

nem a XIII. század végéig.¹ Egy-két vezért, mint Álmot, Zoltánt, Taksonyt — de föltűnő! nem Árpádot — leír, mint Dares írja le a trójai háború hőseit, kétségtelenül szintén tisztán fejből, minden alapot nélkülözve.

A munka egyes helyneveit, kitételeit — a mennyiben szükséges — magyarázni, a más krónikáinkhoz hasonló helyeket feltüntetni, itt-ott elkövetett tollhibáit megigazítani, helyes állításait más forrásaink adataival támogatni, felvilágosítani: a jegyzetek feladata. Ezekben Mátyás Florián tanulságos disquisitioi² mellett felhasználtam, s a hol csak lehetséges, szószerint idéztem Szabó Károly jegyzeteit, melyekkel a Névtelen jegyző szép magyar fordítását kísérte. Tettem azt talán nagyobb mértékben, mint épen szükséges lett volna, de szándékosan, hogy, ha már nem adta meg Szabó Károlynak a gondviselés megérni a honfoglalás megkezdésének ezeredik évét, melyet megérni hazafias szíve annyira vágyott; ha már nem vehetett részt a honfoglalás kútfőinek jelen kiadásában, melynek oroszlán része, ha él, kétségkívül őt fogta volna illetni: legalább tudománya és emléke kísérjen bennünket a Gesta Hungarorum megvilágításában.

PAULER GYULA.

¹ Lásd Anonym. c. 17., 31., 32., 40., 41., 46., 47., 50., 52. ll. Fontes Dom. II. 299. Pauler Gy. i. h. I.² 515. l. 569.

² Fontes Domestici II. 256. kk. ll.

B/ SZÖVEG.

16

INCIPIT PROLOGUS IN GESTA HUNGARORUM.^(a)

Predictus magister| ac quondam bone memorie gloriosissimi Bele regis| Hungarie notarius N. suo dilectissimo amico, viro| venerabili et arte litteralis scientie inbuto, salutem| et sue petitionis effectum.^(b) Dum olim in scolari studio| simul essemus et in hystoria troiana, quam ego cum summo amore| complexus ex libris Darethis Frigii ceterorumque auctorum, sicut a ma|gistris meis audiveram, in unum volumen proprio stilo compilaveram,| pari voluntate legeremus,¹ petisti a me, ut sicut hystoriam tro|ianam bel-laque Grecorum scripseram: ita et genealogiam regum| Hungarie et nobilium suorum, qualiter septem principales persone,| que hetumoger vocantur, de terra scithica descenderunt, vel| qualis sit terra scithica, et qualiter sit generatus dux Almus,| aut quare vocatur Almus primus dux Hungarie, a quo reges Hunga|rorum originem duxerunt, vel quot regna et reges sibi subiugave|runt, aut quare populus de terra scithica egressus per ydioma alie|nigenarum Hungarii et in sua lingua propria Mogerii vocantur, tibi scri|berem. Promisi etenim^(c) me facturum; sed aliis negotiis impeditus, et^(d) tu|e petitionis,^(e) et mee promissionis iam pene eram oblitus, nisi michi per litteras| tua dilectio debitum reddere monuisset. Memor igitur tue di|lectionis, quamvis multis et diversis huius laboriosi^(f) seculi impe|ditus sim negotiis, facere tamen aggressus sum, que facere ius|sisti, et secundum tra-

(a) A codexben: *Hungarum*.

(b) A szóban javítás a kézirat másolójának kezével (jelezve: u. a. kézzel); előbb *affectum* volt.

(c) Az *et* későbbi betoldás u. a. kézzel.

(d) Az *et* későbbi betoldás más kézzel.

(e) A *ci* szótagot u. a. kéz utólag toldotta be.

(f) E szó után vakarás (rasura).

¹ Ki legyen ez N., kihez a Névtelen előbeszédét intézi? sokan sokféleképp, néha igen furcsa módon találgatták, de megnyugtató eredményre nem jutottak. Az iskola, melyre célzás történik, alkalmasint Franciaországban volt, hol a XI. század óta sokat foglalkoztak a trójai történettel s a francziákat a trójaiaktól származtatták s a hol — Párisban — a XII. század óta a magyarok közül többen, mint a híres Lukács, esztergomi érsek (1158—1181), tanulás végett megfordultak.

ditiones diversorum hystoriographorum, divi|ne gratie fultus auxilio, opti-
 mum estimans, ut ne posteris in| ultimam generationem oblivioni tradatur.
 Optimum ergo duxi, ut| vere et simpliciter tibi scriberem, quod legentes
 possint agnoscere,| quomodo res geste essent. Et si tam nobilissima gens
 Hungarie| primordia sue generationis et fortia queque facta sua ex falsis
 fa|bulis rusticorum vel a garrulo cantu ioculatorum quasi sompnian|do
 audiret, valde indecorum et satis indecens esset. Ergo potius| ammodo^(a) de
 certa scripturarum explanatione et aperta hystoriarum| interpretatione rerum
 veritatem nobiliter percipiat. Felix igitur Hun|garia, cui sunt dona data
 varia. Omnibus enim horis gaudeat| de munere sui litteratoris. Quia ex-
 ordium^(b) genealogie re||gum suorum et nobilium habet, de quibus regibus ^{2a}
 sit laus et honor regi| eterno et sancte Marie matri eius, per gratiam cuius
 reges Hungarie et| nobiles regnum habeant felici fine hic et in evum. Amen.|

(I.)^(c) DE SCITHIA.

Scithia igitur| maxima terra est, que Dentumoger dicitur versus orien-
 tem;| finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad nigrum pontum.|
 A tergo autem habet flumen, quod dicitur Thanais, cum plaudibus mag-
 nis, ubi ultra modum habundanter inveniuntur zobolini, ita| quod non solum
 nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum| etiam bubulci et subbulci ac
 opiliones sua decorant| vestimenta^(d) in terra illa. Nam ibi habundat aurum
 et argen|tum, et inveniuntur in fluminibus terre illius preciosi lapides| et
 gemme.¹ Ab orientali vero parte vicina Scithie fuerunt| gentes Gog et Ma-

(a) Javítás nyoma. A codex írója *amo-t*
 irt; ezt más kéz javította ki *ammodo-ra*.

(b) E szó után rasura.

(c) A fejezetek számozása későbbi, xvii.
 századi kéztől ered.

(d) A kéziratban hibásan: *vestimeta*.

¹ A Dentu mögert, a mint nevezték e tartományt a Névtelen koráig (Dent magyar mai olvasással, mint Szabó Károly megjegyzi i. h. 3., 2. sz.) sokfélekép, ujabbán jobbára Dontó magyarnak magyarázták, bár a Dontól, a Tanaistól nagyon messze eső vidékekre vonatkozik. Lehet, hogy a Dent szóban a török Dest, pusztaság lappang, s azért a Jaik (ma Ural) és Volga melletti pusztaságot, melyről szól, részben legalább, Névtelen jegyzőnk, a kunok idejében, a xiii., xiv. században Dest-i-Kipcsaknak hívták. (Voyages d'Ibn Batouta ed Defrémery et Sanguinetti II. 356. l.). xiii., xiv. századbéli krónikáinkban is feltaláljuk

gog, quos inclusit magnus Alexander.¹ Sci|thica autem terra multum patula in longitudine et latitudine.| Homines vero, qui habitant eam, vulgariter Dentumoger di|cuntur usque in hodiernum diem, et nullius^(a) umquam impera|toris potestate subacti fuerunt. Scithici enim sunt antiquiores| populi, et est potestas Scithie in oriente, ut supra diximus.| Et primus rex Scithie fuit Magog filius Iaphet et gens^(b) illa a Magog rege vocata est Moger. A cuius etiam progenie regis| descendit nominatissimus atque potentissimus rex Athila, qui anno| dominice incarnationis CCCCLI.^(c) de terra scithica descendens| cum valida manu in terram Pannonie venit, et fugatis Ro|manis regnum obtinuit; et regalem sibi locum constituit iuxta^(d) Danubium super calidas aquas^(e) et omnia antiqua opera, que| ibi invenit, renovari precepit, et in circuitu muro fortis|simo edificavit, que per linguam hungaricam dicitur nunc| Buduuar, et a Teothonicis Ecilburgu^(f) vocatur.² Quid plura?| Iter hystorie teneamus. Longo autem post tempore de progenie| eiusdem regis Magog descendit Vgek, pater Almi ducis,| a quo reges et duces Hungarie originem duxerunt, sicut in sequen|tibus dicitur.³ Scithici enim, sicut dixi

(a) Javítás más kézzel; előbb *nullus*.

(b) A végső *s* egykorúlag fölébe írva.

(c) Eredetileg: CCCCLII.^o; a második *i* ki van vakarva.

(d) A *ta* szótag az író tollában maradt.

(e) Rasura nyoma.

(f) Rasura nyoma.

e nevet, csak hogy azok már nem értvén a dolgot, a Dentu mogerből két tartományt, Denciát és Mogeríát csináltak.

¹ Szerző itt a Gog és Magog népének ősi mondájára vonatkozik, mely a szentírásban — Ezechiél prófétánál c. 39., az Apocalypsisben c. 20. vers 7. és kk. — kezdődik, az egész középkorban Európa nyugatán, keletén ép úgy, mint a mohamedán népeknél kísért. A falat, a melylyel Nagy Sándor e veszélyes népet elzárta, az arabok Baskiriától keletre, a világ végén keresték. E népeknek semmi közük Magoggal, ki a Névtelen szerint a magyarok őse, bár a babona Európában, mint később a tatárokat, a magyarokat is Gog és Magog népének tartá; de már a x. század elején Rhabanus levele a verduni püspökhöz (l. itt 331. l.) ezt czáfolja. (Peschel, Geschichte der Erdkunde 97. kk. II.)

² Buduuar, Albericus Monachusnál (MG. SS. XXIII. 913) Bodavaria: a mai Ó-Buda, a calidas aquas alatt, melyek fölött Attila székhelye volt, a mai Császár-fürdő, Szent Lukács-fürdő hévizei értendők. A 451-ik évnek sem történeti, sem mondai alapja nincs.

³ Kézai és a Képes Krónika szerint Ugek Almos öregatyja volt (l. 485. és 499. l.), atyjának pedig Eleudot (Eladot) mondják. A Névtelen jegyző szerint azonban Eleud nem Árpádnak öregatyja, hanem Szabolcs atyja s a Csák-nemzetség őse volt. És csakugyan biborban

mus, sunt antiquiores populi, de quibus hystoriographi, qui gesta^(a) Romanorum scripserunt, sic dicunt: || quod scithica^(b) gens fuissent sapientissima^(c) 26 et mansueta,^(d) qui teriam non labo|rabant, et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant| domos artificio paratas, sed tantum tentoria^(e) de filtro parata. Carnes| et pisces et lac et mel manducabant et pigmenta^(f) multa habe|bant. Vestiti enim erant de pellibus zobolorum et aliarum ferarum. Aurum| et argentum et gemmas habebant sicut lapides, quia in fluminibus| eiusdem terre inveniebantur. Non concupiscebant aliena, quia om|nes divites erant, habentes animalia multa et victualia suffici|enter. Non erant enim fornicatores, sed solummodo unusquisque suam| habebat uxorem. Postea vero iamdicta gens fatigata in bello,| ad tantam crudelitatem pervenit, ut quidam dicunt hystorio|graphi, quod iracundia ducti humanam manducassent carnem| et sanguinem bibissent hominum. Et credo, quod adhuc eos cog|noscetis duram gentem fuisse de fructibus eorum. Scithica enim| gens a nullo imperatore fuit subiugata. Nam Darium re|gem Persarum cum magna turpitudine Scithici fecerunt fugere,| et perdidit ibi Darius octoginta milia hominum, et sic cum| magno timore fugit in Persas. Item Scithici Cirum^(g) regem| Persarum cum trecentis et xxx. milibus hominum occiderunt.^(h) | Item Scithici Alexandrum magnum, filium Phylippi re|gis et regine Olympiadis, qui multa regna pugnando sibi sub| iugaverat, ipsum etiam turpiter fugaverunt. Gens namque sci|thica dura erat ad sustinendum omnem laborem et erant| corpore magni Scithici et fortes in bello. Nam nichil ha|buissent in mundo, quod perdere timuissent pro illata sibi in|iuria. Quando enim Scithici victoriam habebant, nichil de| preda volebant, ut moderni de posteris suis, sed tantum|modo laudem

(a) Javítás u. a. kézzel; előbb *gasta*.

(b) Javítás más kézzel; előbb *Scithici*.

(c) Javítás más kézzel; előbb *sapientissimi*.

(d) Javítás más kézzel; előbb *mansueti*.
Az egész mondat szerkezete a javítás előtt

ez volt: *quod Scithici gens fuissent sapientissimi et mansueti*.

(e) A szóban *rasura*; előbb *temptoria*.

(f) *Tollhiba*, hihetőleg *iumenta* helyett.

(g) Javítás más kézzel; előbb *Cirium*.

(h) Javítás más kézzel; előbb hihetőleg *exciderunt*.

született Konstantin császár szerint (De adm. Imperio c. 38. itt 119. kk. II.) Lebedias — kinek nevében nem nehéz az Eleud eltorzítását felismerni — nem tartozott Álmos és Arpád nemzetségéhez.

exinde querebant. Et absque Dario et Cyro| atque Alexandro nulla gens
 ausa fuit in mundo in ter|ram illorum intrare. Predicta vero scithica gens
 dura erat| ad pugnandum et super equos veloces, et capita in galeis te|
 nebant, et arcu ac sagittis meliores erant super omnes| nationes mundi, et
 sic cognoscetis eos fuisse de posteris| eorum. Scithica enim terra quanto a
 3a torrida zona remotior est,|| tanto propagandis generibus salubrior. Et quamvis
 admodum sit spa|tiosa, tamen multitudinem populorum inibi generatorum
 nec alere| sufficebat, nec capere. Qua propter septem principales persone,
 qui hetu|moger dicti sunt, angusta locorum non sufferentes, ea maxime
 devi|tare cogitabant. Tunc hee^(a) septem principales persone habito inter|
 se consilio constituerunt, ut ad occupandas sibi terras, quas| incolere pos-
 sent, a natali discederent solo, sicut in consequentibus| dicitur.¹

(2.) QUARE HUNGARI DICITUR.|

Nunc restat dicere, quare populus de terra scithica egressus| Hungari
 vocantur. Hungari dicti sunt a castro Hungu, eo| quod subiugatis sibi Scla-
 vis, VII. principales persone intrantes ter|ram Pannonie diutius ibi morati
 sunt. Unde omnes nationes| circumiacentes vocabant Almu filium Vgek
 ducem de Hun|guar et suos milites vocabant Hunguaro.² Quid plura?
 His| omissis, redeamus ad propositum opus, iterque hystorie teneamus, et|
 ut spiritus sanctus dictaverit, inceptum opus perficiamus.

(3.) DE ALMO PRI|MO DUCE.

Anno dominice incarnationis DCCCXVIII. Vgek, sicut supra diximus,
 longo post tempore de genere Ma|gog regis erat quidam nobilissimus dux

(a) Javítás más kézzel; előbb *hii*.

¹ Scythia e leírása — mint M. Florianus is figyelmeztet (Fontes Domestici II. 248.) — sokban Reginora (l. 320., 321. ll.) emlékeztet, ki megint adatait Justinustól és Paulus Diaconustól vette.

² Kézai is említi, de nem a többi krónika, hogy a magyarok az Ung folyó mellett letelepedtek: «a quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati». (485. l.)

Scithie, qui duxit| sibi uxorem in Dentumoger filiam Eunedubeliani ducis,|
nomine Emesu. De qua genuit filium, qui agnominatus^(a) est Almus. Sed
ab eventu divino est nominatus Almus, quia matri eius pregnantī per| som-
pnum apparuit divina visio in forma asturis, que quasi ve|niens eam gra-
vidavit. Et innotuit ei, quod de utero eius egre|deretur torrens, et de lum-
bis eius reges gloriosi propagarentur, sed| non in sua multiplicarentur terra.
Quia ergo sompnum in lingua| hungarica dicitur almu, et illius ortus per
sompnum fuit pronos|ticatum,^(b) ideo ipse vocatus est Almus.¹ Vel ideo
vocatus est Almus id est| sanctus, quia ex progenie eius sancti reges et
duces erant nascituri. Quid ultra?^(c)

(4.) DE DUCE ALMO.

Dux autem Almus postquam natus est in mundum, factum est duci|
Ugek et suis cognatis gaudium magnum^(d) et fere om|nibus primatibus
Scithie, eo quod pater suus Vgek erat de ge|nere^(e) Magog regis. Erat
enim ipse Almus facie decorus|| sed niger, et nigros habebat oculos sed 3b
magnos, statura longus| et gracilis. Manus vero habebat grossas et digitos
prolixos;² et erat ip|se Almus pius, benivulus, largus, sapiens, bonus miles,
hyla|ris dator omnibus illis, qui in regno Scithice tunc tempore erant mi-
lites. Cum autem ipse Almus pervenisset ad maturam etatem, velut| donum

(a) A *no* szótag u. a. kézzel a szó fölé írva.

(b) A *ca* szótag u. a. kézzel a szó fölé írva.

(c) Rasura nyoma.

(d) Javítás u. a. kézzel, eredetileg *magnum gaudium*. A szók fölött kettős vonás van, a mi azok áthelyezését jelenti.

(e) Rasura nyoma.

¹ Krónikáink — (a Képes Krónika itt 499. l.) de nem Kézai, ki erről hallgat — mint már M. Florianus (i. h. II. 252.) kiemelte, — kissé rövidebben, de majdnem ugyanazokkal a szavakkal beszélik el Álmos születését. «In Dentu mogor» szavait a Képes Krónika «in Scitia», a dubniczi Krónika «in Scitia mogor», a budai és pozsonyi «in Mogor» (Fontes Domestici III. 25., IV. 22.) szavakkal helyettesítik. Álmos születési éve (819) talán valami hagyományon alapul, hogy 70 éves volt, mikor a mai hazába belépett.

² Álmos leírásában, mint már M. Florianus figyelmeztet (F. D. II. 247.) a Névtelen jegyző Dares Phrygius szavaival él, melyeket az Castor és Pollux szemeinek, Palamedes termetének, Polyxéna ujjainak leírására használ.

spiritus sancti erat in eo, licet paganus, tamen potentior fuit et sapientior omnibus ducibus Scithie. Et omnia negotia regni eo tempore faciebant consilio et auxilio ipsius. Dux autem Almus dum ad maturam etatem iuventutis pervenisset, duxit sibi uxorem in eadem terra, filiam cuiusdam nobilissimi ducis, de qua genuit filium nomine Arpad, quem secum duxit in Pannoniam, ut in sequentibus dicetur.

(5.) DE ELECTIONE ALMI DUCIS.

Gens itaque Hungarorum fortissima et bellorum laboribus potentissima, ut superius diximus, de gente scithica, que per ydio ma suum proprium Dentumoger dicitur, duxit originem. Et terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi generatum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere, ut supra diximus. Qua propter tunc VII. principales persone, qui hetumoger vocantur usque in hodiernum diem, angusta locorum non sufferentes, habito inter se consilio, ut a natali solo discederent, ad occupandas sibi terras, quas incolere possent, armis et bello querere non cesarunt.¹ Tunc elegerunt sibi querere terram Pannonie, quam audiverant fama volante terram Athile regis esse, de cuius progenie dux Almus pater Arpad descenderat. Tunc ipsi VII. principales persone communi^(a) et vero consilio intellexerunt, quod inceptum iter perficere non possent, nisi ducem ac preceptorem super se habeant. Ergo libera voluntate et communi consensu VII. virorum elegerunt sibi ducem ac preceptorem in filios filiorum suorum usque ad ultimam generationem Almus filium Vgek, et qui de eius generatione descenderent, quia^(b) Almus dux filius Vgek et qui de generatione eius descenderant, clariores erant genere et potentiores in bello. Isti enim VII. principales persone erant viri nobiles genere et potentes in bello, fide stabiles. Tunc pari voluntate Almo duci sic dixerunt: Ex

4a

(a) A szóban javítás nyoma.

(b) Rasura; előbb a quia.

¹ Arra, hogy a magyarok őshazája elégtelen volt lakóinak táplálására, s ezért voltak kénytelenek kivándorolni, némi czélzás van Reginoban, (itt 321. l.) és Rhabanus már 394. l. idézett levelében, mely a Hungri nevet egyenesen az éhségtől, Hungertől származtatja (itt 333. l.).

ho|dierna die te nobis ducem ac preceptorem eligimus, et quo fortu|na tua te duxerit, illuc te sequemur. Tunc supradicti viri pro| Almo duce more paganismo fuis propriis sanguinibus in unum| vas, ratum fecerunt iuramentum. Et licet pagani fuissent,| fidem tamen iuramenti, quam tunc fecerant inter se, usque ad| obitum ipsorum servaverunt tali modo.¹

(6.) DE IURAMENTO EORUM.|

Primus status iuramenti sic fuit: ut quamdiu vita du|raret, tam ipsis, quam etiam posteris suis semper ducem ha|berent de progenie Almi ducis. Secundus status iuramenti sic fu|it: ut quicquid boni per labores eorum acquirere possent, nemo e|orum expers fieret. Tertius status iuramenti sic fuit: ut isti| principales persone, qui sua libera voluntate Almum sibi dominum| elegerant, quod ipsi et filii eorum nunquam a consilio ducis et| honore regni omnino privarentur. Quartus status iuramenti| sic fuit: ut siquis de posteris eorum infidelis fieret contra per|sonam ducalem, et discordiam faceret inter ducem et cog|natos suos, sanguis nocentis fuderetur, sicut sanguis eorum fu|it fusus^(a) in iuramento, quod fecerunt Almo duci. Quintus status| iuramenti sic fuit: ut siquis de posteris ducis Almi et aliarum perso|narum principalium iuramenti statuta^(b) ipsorum infringere voluerit,| anathemati subiaceat in perpetuum. Quorum VII. virorum nomina| hec fue-

(a) Javítás u. a. kézzel.

(b) A kéziratban hibásan *statura*.

¹ Kézai és utána a XIV. században keletkezett krónikáink ismerik Álmost, de Árpádot mondják a magyarok első vezérének; azokban a régi, mai szerkezetükben is a XIII. század elejéről származó (Pauler, A magyar nemzet története. II.² 607. l.) feljegyzésekben azonban, melyek a XIV. század derekáig, sőt végeig terjedő ú. n. zágrábi és származékában a nagyváradi krónikában maradtak fenn s minden esetre régiebbek Kézainál, mert Andrást, Bélát, Leventét Vazul fiainak mondják, mit Kézai és többi krónikáink czáfolnak: olvassuk, hogy a magyarok közt: «quam plures fuere duces, sed unus ex ipsis fuit principaliter ab aliis propter suam virtutem electus, qui vocabatur Almus». (Tkalčić, Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis II. 1. Másolathól Font. Dom. III. 250.) s ugyancsak Álmost mondja a magyarok első vezérének Albericus Monachus krónikája a XIII. század derekán: «893. His diebus gens Hungarorum sub primo duce suo Almo ex Scythia egressa est . . . Pannoniam inhabitare cœpit.» (MG. SS. XXIII. 748.)

runt: Almus pater Arpad. Eleud pater^(a) Zobolsu, a quo genus| Saac descendit.¹ Cundu pater Curzan.² Ound pater Ete, a quo genus| Calan et Colsoy descendit.³ Tosu pater Lelu.⁴ Huba, a quo genus Ze|mera descendit.⁵ VII-us Tuhutum pater Horca, cuius filii fuerunt| Gyyla et Zombor, a quibus genus Moglout descendit,⁶ ut inferius| dicitur. Quid plura? Iter hystorie teneamus.

(a) A *pater* után állott *et* kivakarva.

¹ Eleudot mint egyik hét magyart nem, de Szabolcsot minden krónikánk ismeri s tőle származtatják a Chák (Csák) nemzetséget, melyből származik Kisfaludy Sándor és Károly költőinknek maig még virágzó családja.

² Kundot is minden krónikánk ismeri, mint egyik hét vezért, csakhogy két fiút Cusid (Kézainál: Eusid) és Cupant (Cupiant) tulajdonítanak neki. A görög krónikások: Kuszan vagy Kurszánnak nevezik az egyik magyar vezért, kivel a görögök a bolgárok ellen adandó segítség végett tárgyaltak (itt 106. l.). 1248-ban Terra Korchanról (Wenzel II. 206., 209. ll.), 1268. Piscina Corzanról (Knauz I. 257. l.) olvasunk a Csallóközben, épen Karcsa helységek közelében; lehet tehát, hogy a Corzan név ép oly teljesebb formája a Karcsának, mint a Zoltán a Zsoltnak, vagy Zoltának s a Taksony a Taksnak.

³ Oundot krónikáink nem ismerik. Oundi személynévvel 1138-ban találkozunk (Kn. I. 91.). 1247-ben Szerencs mellett (Zemplénben) két Ound földet említene (W. VII. 223.), ott Ond ma is van. A Kalan nemzetséggel többször találkozunk a XIII. század második felében (CD. IV/2. 24., 378.; IV/3. 315—319.). Ismeretes Kalan pécsi püspök III. Béla idejében, a ki 1218-ig élt. A Colsoy nemzetségről — mely név mai nyelvünkben alkalmasint Kalsa, Galsa, Gelsének hangzik, a mint hogy van Galsa magyar falu Nógrádban, Zalában, Gelse Szabolcsban, Zalában — nincs nyom eddig ismert okleveleinkben, csak 1142-ben találkozunk II. Géza egyik oklevelében — *az eredetiben*, Fejérpataky L. szíves közlése szerint, mert a nyomtatásban (CD. II. 118.) Calanus áll — egy *Culcey* nevű ispánnal.

⁴ Nem ugyan Tosut (Tast), de a kit a Névtelen jegyző fiának mond, Lélt, Kézai és krónikáink mind ismerik, s az egyik hét vezérnek tartják.

⁵ Hubát krónikáink nem ismerik. A Scemura nemzetségről 1247-ben olvasunk mint nógrádmegyei birtokosról. W. II. 193.

⁶ Tuhutumot, kit talán Tétenynek kell ejtenünk (Karácsonyi, Turul XII. 96.), krónikáink nem ismerik, se fiát Horkát (kinek nevére 1229-ben egy clericus Harga emlékeztet W. VI. 473.); de a hét vezér közé számítják Gyulát, a ki Erdélyben uralkodott. Utódjául oly embereket emlegetnek, kikről tudjuk, hogy a baranyamegyei Kán nemzetségből származtak, mely nemzetségből való volt a II. Endre korabeli Gyula nádor és bán. (W. VII. 100.) A Moglout nemzetség nevével nem találkozunk okleveleinkben.

(7.) DE EGRESSU EORUM.

Anno dominice incarnationis dcccclxxxiiii., sicut in anna|libus continetur cronicis,¹ septem principales persone, qui he|tumoger vocantur, egressi sunt de terra Scithia versus occiden|tem, inter quos Almus dux filius Ugek de genere Magog regis,| vir bone memorie, dominus et consiliarius eorum, una cum uxore|| sua et filio suo Arpad, et duobus filiis Hulec avunculi sui, ^{4b} scilicet| Zuard et Cadusa,² necnon cum multitudo magna populorum non| numerata federatorum de eadem regione egressus est. Venien|tes autem dies plurimos per deserta loca, et fluvium Etyl super| tulbou sedentes ritu paganismo transnataverunt, et nun|quam viam^(a) civitatis vel habitaculi invenerunt. Nec labo|res hominum comederunt, ut mos erat eorum, sed car|nibus et piscibus vescebantur, donec in Rusciam, que Susudal| vocatur, venerunt.³ Et iuvenes eorum fere cottidie erant in| venatione. Unde a die illo usque ad presens Hungarii sunt| pre ceteris gentibus^(b) meliores in

(a) E szó után rasura.

(b) Javítás más kézzel; előbb hihetőleg *generibus*.

¹ A 884. év kétségtől hiba, mely onnan keletkezett, hogy a dcccclxxxiiii számban a négy i elől v = öt kimaradt, mert Regino is (itt 320. l.) 889. évhez beszéli el a magyarok kiindulását őshazájukból és mai hazájuk elfoglalását s belőle ment át kétségtől ez évszám abba a régi magyar krónikába, melyre a zágrábi krónika hivatkozik: «Relatio enim hungarorum in scriptis ab olim redacta . . . habetur, quod ab incarnatione domini octingentesimo sive octocenteno et octogesimo nono de gente scytica oceano in septemtrione conjuncta magna multitudo fines Pannoniæ intraverat et potenter occupavit totam Pannoniam.» Tkalčić i. h. E 889. azonban azokban a codexekben, melyek későbbi feldolgozások alapjául szolgáltak, íráshibából 888-ra változott, így a nagyváradi krónikában, ámbár e részekben csak a zágrábinak másolata (Font. Dom. III. 250., s Bunyitay V. a váradi káptalan legrégibb statutumai 8. l.), a dubniczi s budai krónikában; ezt tekintik aztán majdnem általánosan, a legújabb idők a magyar honfoglalás évének.

² A Zuard neve egy magyar nemzetségnek, mely a XIII. században már szerepel s azt krónikáink Lél vezértől származtatják. Ugyanott a hunnok történetében Zuard és Kaducha hun vezérek nevei.

³ Szuzdal, Oroszországnak észak-keleti hercegsége, a melynek területén Moszkva épült, Bogolubszki András fejedelemsége alatt (1157—1175.) emelkedett nagyobb tekintélyre s lett úgyszólván Kievvvel egyenrangú.

venatu. Et sic Almus dux cum| omnibus suis venientes terram intraverunt Ruscie, que| vocatur Susudal.^(a)

(8.) DE RUTENIA.|

Postquam autem ad partes Rutenorum pervenerunt, sine aliqua| contradictione usque ad civitatem Kyeu transierunt, et| dum per civitatem Kyeu transissent, fluvium Deneper^(b) trans|navigando, voluerunt regnum Rutenorum sibi subiugare.¹ Tunc duces Rutenorum hoc intelligentes timuerunt val|de, eo quod audiverant Almun ducem filium Vgek de| genere Athile regis esse, cui proavi eorum annuatim tri|buta persolvebant. Attamen dux de Kyeu^(c) convocatis omnibus| primatibus suis, habito inter se consilio, elegerunt, ut pug|nam promoverent contra Almun ducem, et magis vel|lent mori in bello, quam amitterent regna propria, et sub|iugati essent sine sua sponte duci Almo. Statim dux| de Kyeu missis legatis, VII. duces Cumanorum suos fidelis|simos amicos in adiutorium postulavit.² Tunc hii VII. duces,| quorum nomina hec fuerunt: Ed, Edum,^(d) Etu, Bun|ger, Ousad pater Ursuur, Boyta, Ketel pater Oluptul|ma,³ non modica multitudine equitum insimul coad|unata, causa amicitie ducis de Kyeu celerrimo cursu| contra Almun ducem venerunt. Et dux de Kyeu cum | exercitu^(e) suo

(a) Az egész szó u. a. kézzel rasurára írva.

(d) Így, később *Edumen*.

(b) Előbb két szónak írva, így: *de neper*.

(e) Hibásan: *ercitu*.

(c) Hibásan: *Hyeu*.

¹ A Kiev mellett való átkelést nemcsak krónikáink, de az ú. n. Nestor-féle évkönyvek is említik 6396—6406. vagyis 888—898. Kr. u. évekhez. (Itt 372. l.)

² Figyelemre méltó, hogy a Névtelen jegyző már a «Cumanus» nevet használja mint az oroszok, byzancziak, míg nálunk a XIII. század elejéig a «Cunus» elnevezés — kún — volt divatban, mint M. Florianus (i. h. II. 263. kk. II.) szépen kimutatta: talán azért, mert külföldinek írt és világosan akart beszélni.

³ A kún vezérek nevei közül: Ed, Edemen előfordul krónikáinkban, csak hogy Csaba fiait, Attila unokáit hívják így. Közülök Edemen visszatér a húnok vagyis magyarokkal Pannoniába, Ed azonban visszamarad Scithiában atyjánál. Ursuur, az ötödik vezér fia: Örs úr, a kit krónikáink — mint Szabó Károly is észreveszi (i. h. 43. l. 2.) — a hét magyar vezérek egyikének emlitenek. Boyta mai nyelvünkön Bajta, a minthogy a hontmegyei Bajtát 1261-ben még Boytának írják (W. VIII. 13.). A hetedik vezér fiának neve:

obviam processit eis et adiutorio Cumanorum| armata multitudine contra
 Almus ducem venire|| ceperunt. Dux vero Almus, cuius adiutor erat san- 5a
 ctus spiritus, armis in|dutus, ordinata acie, super equum suum sedendo,
 ibat huc et il|luc confortans suos milites, et facto impetu, stetit ante om-
 nes suos, et dixit eis: O Scithici et conmilitiones mei, viri| fortissimi,
 memores ^(a) estote initium viarum vestrarum, quando dixistis,| quod terram,
 quam incolere possetis, armis et bello quereretis. Ergo| nolite turbari de
 multitudine Ruthenorum et Cumanorum, qui| assimulantur nostris canibus.
 Nam canes statim ut audiunt| verba dominorum suorum, nonne in timorem
 vertuntur? Quia virtus non| valet in multitudine populi, sed in fortitudine
 animi. An nes|citis, quia unus leo multos cervos in fugam vertit, ut dicit qui-
 dam philosophus? Sed hiis omissis dicam vobis: Quis enim| potuit contra stare
 militibus Scithie? Nonne Darium regem| Persarum Scithici in fugam conver-
 terunt; et sic cum timore et| maxima turpitudine fugiit in Persas? et perdidit
 ibi octo|ginta milia hominum. Aut nonne Cyrum regem Persarum| Scithici
 cum trecentis xxx-ta milibus occiderunt? ^(b) Aut nonne mag|num Alexan-
 drum filium Philippi regis et regine Olimpiadis,| qui multa regna pugnando
 sibi subiugaverat, ipsum etiam| Scithici turpiter fugaverunt? Unde strenue et
 fortiter| pugnemus contra eos, qui assimulantur nostris canibus, et sic multi-
 tudinem eorum timeamus, ut muscarum multitudinem. Hoc au|dientes milites
 Almi ducis, multum sunt confortati. Statim|que sonuerunt tubas bellicas per
 partes, et conmixta est u|traque acies hostium, ceperuntque pugnare acriter
 inter se.| Et interficiebantur plurimi de Ruthenis et Cumanis. Pre|dicti vero
 duces Ruthenorum et Cumanorum videntes suos de|ficere in bello, in fugam
 versi sunt, et pro salute vite| properantes, in civitatem Kyeu intraverunt.¹
 Almus dux| et sui milites persequentes Ruthenos et Cumanos us|que ad

(a) Javítás más kézzel; eredetileg *memor*; az *es* szótag utólag fölébe írva.

(b) Javítás más kézzel; eredetileg *exciderunt*; az *oc* szótag fölébe írva.

Oluptulma, összetett név lehet, mert a 15. fejezetben egyszer Tulma néven fordul elő. Alup, alp — a régi törökben — annyi mint nagy.

¹ A kievi csata leírásában, mint M. Florianus i. h. II. 250., 251. l. kimutatta, a Névtelen jegyző a Gesta Alexandri Magni szavait és fordulatait használja. Jelesen Álmos beszéde seregéhez majdnem ugyanaz, mint a melyet Nagy Sándor mond a Porussal való ütközet előtt.

civitatem Kyeu, et tonsa^(a) capita Cumanorum Al|mi ducis milites macta-
bant, tanquam crudas cucurbitas.¹| Duces vero Ruthenorum et Cumanorum
in civitatem ingressi| videntes audaciam Scithicorum, quasi muti reman-
serunt.|

56

(9.) DE PACE INTER DUCEM ET RUTHENOS.

Dux vero Almus| et sui milites adepta victoria, terras Ruthenorum sibi
subiu|gaverunt, et bona eorum accipientes, in secunda ebdomada civi|tatem
Kyeu ceperunt expugnare. Et dum scalas ad murum| ponere cepissent,
videntes duces Cumanorum et Ruthenorum| audaciam Scithicorum, timue-
runt valde. Et dum hoc intellex|issent, quod eis obsistere non valerent,
tunc missis legatis, dux de| Kyeu et alii duces Ruthenorum necnon Cuma-
norum, qui ibi fuerunt,| rogaverunt Almus ducem et principes suos, ut
pacem face|rent cum eis. Cum autem legati venissent ad Almus ducem,|
et eum rogassent, ut domini eorum de sedibus non expellerentur suis,| tunc
dux Almus inito consilio cum suis, sic legatos remisit Ru|thenorum, ut
duces et primates sui filios suos in obsides da|rent tributumque annuatim
persolverent decem milia mar|carum,² et insuper victum, vestitum et alia
necessaria. Duces| vero Ruthenorum, licet non sponte, tamen hec omnia
Almo duci con|cesserunt. Sed rogaverunt Almus ducem, ut dimissa terra|
Galicie, ultra silvam Houos^(b) versus occidentem in terram| Pannonie descen-
derent, que primo Athile regis terra fuisset.^(c)| Et laudabant eis terram Pan-
nonie ultra modum esse bo|nam. Dicebant enim, quod ibi confluerent nobi-
lissimi fontes| aquarum, Danubius et Tyscia, et alii nobilissimi fontes bonis|

(a) Az o betűben más kézzel javítás nyoma.

(c) Javítás, előbb fuissent.

(b) Eredetileg két szónak írva, így: *Hó uos*; más kézzel utóbb összekötve.

¹ Közönséges szójárás lehetett, hogy «vágták a tar kún fejeket, mint a nyers tököt», mert a Képes Krónika (c. 55.) is használja a cserhalmi ütközet leírásánál, csak kissé czi-kornyásabban: «Capita quippe Cumanorum noviter rasa, tanquam cucurbitas ad maturitatem non dum bene perductas gladiatorum ictibus disciderunt». (Fontes Dom. II. 172.)

² A «Marca» kifejezés okleveleinkben legelőször II. Béla korában fordul elő. CD. VII/5. 104. l.

piscibus habundantes. Quam terram habitarent Sclavi, Bul|garii et Blachii ac pastores Romanorum. Quia post mortem| Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse,| eo quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure ter|ra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Ro|mani pascuntur de bonis Hungarie.¹ Quid plura?

(10.) DE VII. | DUCIBUS CUMANORUM.

Dux vero Almus et sui primates,| inito inter se consilio, petitioni^(a) ducum Ruthenorum satis|facientes, pacem cum eis fecerunt. Tunc duces Ruthenorum,| scilicet de Kyeu et Sudal,^(b) ut ne de sedibus suis expelle|rentur, filios suos in obsides dederunt^(c) Almo duci, et cum| eis miserunt x-cem milia marcarum, et mille equos cum sellis|| et frenis more ruthenico ^{6a} ornatis, et centum pueros Cumanos| et xl. camelos² ad onera portanda, pelles ermelinas et grise|as sine numero, ac alia multa munera non nume|rata. Tunc| prenominati duces Cumanorum, scilicet Ed, Edumen, Etu,| Bunger^(d) pater Borsu, Ousad pater Vrsuuru, Boyta, a quo genus| Brucsa³

(a) A *ci* szótagot u. a. kéz utólag irta a szó fölé.

(c) Rasura nyoma.

(d) Javítás u. a. kézzel, előbb *Burger*.

(b) Iráshiba, *Susudal* helyett.

¹ A «Pascua Romanorum» kifejezés emlékeztet Odo de Diogilo szavaira, ki 1147-ben, mint VII. Lajos francia király papja, a második keresztes hadjáratban keresztül ment Magyarországon: «Terra hæc (Magyarország) in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Julii Cæsaris extitisse.» (MG. SS. XXVI. 61. l.) Spalatoi Tamás is, ki 1266. után írt, mondja: «Hæc regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum» C. 14. (ed. Rački, Monumenta spect. ad historiam Slav. meridionalium XXVI. 42. l. Schwandtnernél, III. 549.) Ezzel kapcsolatos — úgy látszik — krónikáinknak, jelesen a hún történetnek (Font. Domestici II. 65., 114. III. 17.) az a megjegyzése, hogy az oláhok a rómaiaknak «fuere pastores et coloni» (dubniczi és budai krónikában csak: coloni) s azok elköltözése után önként visszamaradtak Magyarországbán.

² Mikor II. Frigyes császár 1189. a harmadik keresztes hadjárat alkalmával keresztül ment Magyarországon, III. Béla az ország elhagyásakor sok más mindennel négy megrakott tevét is ajándékozott neki. (Arnold. Lubecensis MG. SS. XXI. 172. l.)

³ Brugsza nemzetségről nem olvasunk okleveleinkben. E név alkalmasint mai nyelvünkben, Borogesa, Baracsának hangzanék, mint 1281. Bikchey a mai Bicske (W. IX. 320. l.). *Brocca* országbíró IV. István mellett 1163-ban (Tkalčić, i. h. I. 3., ugyanaz CD. II. 165.). Borocsa-nak hívják a tihanyi apátság egyik alattvalóját 1211-ben. (W. I. 112.)

descendit, Ketel pater Oluptulma, cum vidissent pieta|tem Almi ducis, quam fecit circa Ruthenos, pedibus eius provoluti| se sua sponte duci Almo subiugaverunt dicentes: Ex ho|dierna die nobis te dominum ac preceptorem usque ad ultimam| generationem eligimus. Et quo te fortuna tua duxerit, illuc te| sequemur. Hoc etiam, quod verbo dixerunt Almo duci, fide iuramenti| more paganismo firmaverunt. Et eodem modo dux Almus et^(a) sui primates eis fide se et iuramento se constrinxerunt. Tunc hii vii.| duces Cumanorum cum uxoribus et filiis suis necnon cum magna mul|titudine in Pannoniam venire concesserunt. Similiter etiam^(b) mul|ti de Ruthenis Almo duci adherentes secum in Panno|niam venerunt, quorum posteritas usque in hodiernum diem| per diversa loca in Hungaria habitat.

(II.) DE CIVITATIBUS LODOMER| ET GALICIA.

Tunc Almus dux et alii principales| persone, qui^(c) hetumoger dicuntur, nec non duces Cumanorum| unacum cognatis et famulis ac famulabus^(d) suis| egressi sunt de Kyeu, et in ductu Ruthenorum Kyeuyensium| venerunt usque ad civitatem Lodomer.¹ Dux uero Lodomeriensis| et sui primates obviam Almo duci usque ad confinium^(e) regni cum| diversis preciosis muneribus processerunt, et civitatem Lodome|riam ultro ei aperuerunt. Et dux Almus cum omnibus suis in| eodem loco per tres ebdomadas mansit. In tertia vero ebdoma|da dux Ladomeriensis duos filios suos cum omnibus filiis^(f) iobagionum suorum² duci Almo in obsides dedit. Et insuper duo| milia marcarum argenti et centum marcas auri^(g) cocti cum| pellibus et

(a) A szó fölött rasura.

(b) Javítás más kézzel, előbb *et*.

(c) Javítás más kézzel, előbb *que*.

(d) E szó helyén a hártában luk (foramen) van; ezért a szó ketté van választva.

(e) Javítás más kézzel; előbb *finium*.

(f) E szó után rasura.

(g) Rasura nyoma.

¹ Lodomér a wolhyniai Wladimir, melynek fejedelmei Roman, Dávid nagy szerepet játszottak a magyar-orosz (halicsi) viszonyokban III. Béla és II. Endre korában.

² A jobbágy szó, mely eleve általjában véve valamely osztály előbbkelőit jelenté, főur értelemben először 1171-ben fordul elő: Cuius redditionis interfuere jobbagyones Ambodinus banus stb. (CD. II. 185., javítva az Országos Levéltárban levő 15. DL. számú okmány szerint), de II. Endre korát túl nem éli. V. ö. M. Florianus i. h. II. 272—274. ll.

palliis non numeratis et ccc. equos cum sellis et frenis, et xxv. camelos et mille boves ad onera portanda et alia munera non numerata tam duci quam suis primatibus presentavit. Et in quarta ebdomada dux Almus cum suis in Galiciam venit et ibi requiei locum sibi et suis elegit. Hoc dum Galicie dux audivisset, obviam Almo duci cum omnibus suis nudis pedibus venit et diversa munera ad usum Almi ducis presentavit, et aperta porta civitatis Galicie,¹ quasi dominum suum proprium hospitio^(a) recepit, et unicum filium suum cum ceteris filiis primatum regni sui in obsidem dedit, et insuper x. farisios optimos et ccc. equos cum sellis et frenis et tria milia marcarum argenti, et cc. marcas auri et vestes nobilissimas tam^(b) duci quam etiam omnibus^(c) militibus suis condonavit. Dum enim dux Almus requiei locum per mensem unum in Galicia habuisset, tunc dux Galicie ceterique consocii sui, quorum filii in obsides positi erant, sic Almum ducem et suos nobiles rogare ceperunt, ut ultra Howos versus occidentem in terram Pannonie descenderent. Dicebant enim eis sic, quod terra illa nimis bona esset, et ibi confluerent nobilissimi fontes, quorum nomina hec essent, ut supra^(d) diximus: Danubius, Tyscia, Wag, Morisius, Crisius, Temus et ceteri, que etiam primo fuisset terra Athile regis. Et mortuo illo preoccupassent Romani principes terram Pannonie usque ad Danubium, ubi collocassent^(e) pastores suos. Terram vero, que iacet inter Thisciam et Danubium preoccupavisset sibi Keanus magnus, dux Bulgarie, avus Salani ducis, usque ad confinium Ruthenorum et Polonorum, et fecisset ibi habitare Sclavos et Bulgaros.² Terram vero, que est inter Thisciam et silvam

(a) Javitás más kézzel, előbb *hospicium*.

(b) Javitás más kézzel, előbb *quam*.

(c) Eredetileg *omnibus etiam*; a szavak előtt álló kettős vonás azok áthelyezését jelenti.

(d) Javitás más kézzel, előbb *super*.

(e) Eredetileg *collocassent*; a *vi* szótagot u. a. a kéz utóbb a szó fölé írta.

¹ Civitas Galicie a mai Halics, a Dnieszter mellett, mely a xii. század derekán adott nevet Vladimirkó alatt a veres Oroszország több kisebb fejedelemségéből ép ez időben alakult nagyobb fejedelemségnek, mely II. Béla kora óta többféle érintkezésben volt Magyarországgal, mint M. Florianus is kiemeli (i. h. II. 271.), sőt III. Béla korában ideig-óráig magyar tartományná is lőn.

² Keanus, Árpádkori nyelvünkben a mai Kánnak felel meg, azért a Kean magyar nemzetséget egy 1191-re tett, de kétségtelenül később kelt oklevél (W. XI. 51.) Kánnak nevezi

Igfon,¹ que iacet| ad Erdeuelu, a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus, preoccupavisset sibi dux Morout, cuius nepos dictus est ab Hungaris Me|numorout, eo quod plures habebat amicas, et terram illam| habitarent gentes, qui dicuntur Cozar.^{(a) 2} Terram vero, que est| a fluvio Mors usque ad castrum Vrschia, preoccupavisset^(b)| quidam dux nomine Glad^(c) de Bundyn castro egressus adiutorio Cu|manorum, ex cuius progenie Ohtum fuit natus, quem postea longo| post tempore sancti regis Stephani, Sunad filius Dobuca, nepos re|gis,^(d) in castro suo iuxta Morisium interfecit, eo quod predicto regi| rebellis fuit in omnibus. Cui etiam predictus rex pro bono servi|tio suo uxorem et castrum Ohtum cum omnibus appendiciis| suis condonavit,

(a) Eredetileg *gentes Cozar qui dicuntur*; s azavak előtt álló kettős vonásokkal u. a. levő pont a betű elhagyását jelenti.
 (b) Eredetileg *preoccupavissent*; az *n* alatt kéz azok áthelyezését jelezte.
 (c) Javítás u. a. kézzel, előbb *Gaad*.
 (d) Javítás más kézzel, előbb *regem*.

s ily alakban maradt fenn Baranyában, a nemzetség főfészkében, a Kán helységnévben. A Keanus magnus dux Bulgariæ kifejezésben a magnus a Keanusra, és nem a duxra vonatkozik, mint a c. 12.: «magnus Keanus, proavus ducis Salani» szavaiból kitűnik, s régi, de mai népies nyelvünk szellemében «öreg», «idősebb»-nek fordítandó. Salánt krónikáink nem ismerik; Magyarország urának a honfoglalás idején Zuatopolugot, Zuatoplugot, a bíborban született Konstantin császár Szfendoplokoszát (l. itt 126.), a nyugati írók (l. itt 316., 322., 325.) Zuendibold, Zuentibaldját tartják s arra vonatkoztatják a fehér ló mondáját, mely a Névtelen jegyző szerint Salánnal történt. Csakhogy ők a történelem *morva* fejedelméről azt tartják, hogy lengyel volt — princeps quidam in Polonia, qui... Bulgaris Messianisque imperabat. (Itt 498. l.) Lehetséges, hogy a Névtelen jegyző okoskodó természetével a to polugot: a polyák, lengyel, jelzőnek vette, vagy talán már a magyar szóbeszéd a hosszú szót megrövidítette s a névnek a Zwan vagy Zuant tartotta, mely a magyarban — mint Zuard Szalárddá, — könnyen és természetesen változott át Szalánná.

¹ Igfon erdőt Igfan néven krónikáink is említik (Font. Dom. III. 179., 180.; II. 83.) még pedig oly formán, hogy fekvése megfelel a Névtelen jegyző által jelzett fekvésnek.

² Morot fejedelmet, mely név régi nyelvünkön morvát jelentett, mint Aranyos-Marótnak, s a hontmegyei Marót helységeknek tót neve: Morawce mutatja, krónikáink is ismerik, csak hogy Szvatoplug atyjának tartják, különben érintik azt is, hogy némelyek szerint a magyarok: «Morot non Zuatoplug... in Pannonia reperissent principantem». (Itt 498. l.) Kozár a szláv nyelvekben kecskepásztor, s kozárinak (bakoknak) gúnyolják a kis oroszok a nagy oroszokat. Saffarik: Slavische Alterthümer, II. 692. l. Lehet azonban, hogy itt valami régi hagyomány lappang abból az időből, mikor a magyarok Lebediában a volgamelléki kozároknak szomszédjai voltak; a *sok feleségű* Men-Morot legalább hasonlóan ebben a kozár khakanhoz. Ennek Ibn Fádhlán szerint (l. itt 218.) 15 felesége és 60 szebbnél-

sicut enim mos est bonorum dominorum suos fideles|| remunerare, quod 7^a castrum nunc Sunad nuncupatur.¹ Quid ultra?

(12.) QUOMODO PANNONIAM| INTRAVERUNT.

Dux vero Almus et sui primates acquiescentes consiliis Rutheno|rum, pacem firmissimam cum eis^(a) fecerunt. Duces enim Ruthe|norum, ut ne de sedibus suis expellerentur, filios suos, ut supra| diximus, in obsides dederunt cum muneribus non numeratis. Tunc| dux Galicie duo milia sagittatorum^(b) et III-a milia rusticorum ante|ire precepit, qui eis per silvam Houos viam prepararent usque ad con|finium Hung. Et omnia iumenta eorum victualibus et aliis| necessariis oneravit, et pecudes ad victum con|donavit sine nume|ro. Tunc VII. principales persone, qui^(c) hetumoger dicuntur, et| hii VII. duces Cumanorum, quorum nomina supra diximus, una cum| cognatis et famulis ac famulabus consilio et auxilio Ruthenorum| Galicie sunt egressi in terram Pannonie. Et sic venientes per| silvam Houos ad partes Hung descenderunt.² Et cum illuc| pervenissent, locum, quem primo

(a) E két szó későbbi közbeszúrás más kézzel.

(b) Javítás más kézzel, előbb *sagitturum*.

(c) Javítás más kézzel, előbb *que*.

szebb ágyasa volt. Némelyek abból, hogy jegyzőnk c. 51. Marótról mondja «bulgarico corde superbe mandando», azt következtetik, hogy szintén bolgárnak tartotta. Bolgár és kozár egyébiránt rokon faj volt s a Volga mellékén hasonló nyelvet beszélt (l. itt 239.). Szabó Károly megjegyzése szerint (i. h. 18. l. 6.) Szatmármegyében van egy Kozárd nevű puszta, Belső-Szolnokban — ma Szolnok-Dobokában — Kozárvár nevű falu — 1261-ben terra Kazarwar W. VIII. 10. — «mely vidékeken, jegyzőnk szerint, csakugyan Marót uralkodott».

¹ Szent Gellért nagy legendája «Vita S. Gerardi Morisenæ ecclesiæ episcopi» egyik legrégebbi részében (c. 10. Endlicher Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana 214.) szintén említi Ohtumot mint Achtumot, újabb nyelvünkön Ajtonyt (Karácsonyi János, Turul, IX. 94. l.), Marosvár urát, ki «secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus». Ugyancsak e «Vita» említi Sunadot is Chanadinus néven (i. h. 215. l.). Figyelemre méltó, hogy Csanádot Sunadnak írják a XII. század derekától a XIII. század elejéig. 1163-ban IV. István alatt electus Sunadiensis (Tkalčić i. h. 3. l.), III. Béla idejében: episcopus Sunadensis (Endlicher i. h. 245.), II. Endre korában, a Regestrum de Varad 259. tételében: Sunad, azután e formát kiszorítja a «Chanad» írásmód.

² Kézai szerint is: a magyarok «de fluvio Hung» kenyerezik le, és kémelelik ki Szva-

occupaverunt, Muncas no|minaverunt, eo quod cum maximo labore ad ter-
ram, quam sibi ad|optabant, pervenerant. Tunc ibi pro requie laborum
suorum xl. dies| permanserunt, et terram ultra quam dici potest dilexerunt.
Sclaui| vero habitatores terre audientes adventum eorum, timuerunt valde,|
et sua sponte se Almo duci subiugaverunt, eo quod audive|rant Almus
ducem de genere Athile regis descendisse. Et| licet homines fuissent Salani
ducis, tamen cum magno hono|re et timore serviebant Almo duci, omnia
que sunt neces|saria ad victum, sicut decet domino suo, offerentes. Et
talis ti|mor et tremor irruebat super habitatores terre et adulaban|tur^(a)
duci et suis primatibus, sicut servi ad suos proprios dominos. Et| laudabant
eis fertilitatem terre illius, et narrabant, quomodo mor|tuo Athila^(b) rege,
magnus Keanus preavus^(c) ducis^(d) Salani, dux de| Bulgaria egressus, auxilio
et consilio imperatoris Grecorum preoccupave|rat terram illam. Qualiter
etiam ipsi Sclaui de terra Bulgarie con|ducti^(e) fuerunt ad confinium Ruthe-
norum, et qualiter nunc Sa|lanus dux eorum se et suos teneret, et quante
potestatis esset| circa suos vicinos.

(13.) DE HUNG CASTRO.

76 Tunc^(f) dux Almus et sui primates audientes talia, letiores|| facti sunt
solito, et ad castrum Hung equitaverunt, ut caperent eum.| Et dum castra
metati essent circa murum, tunc comes eiusdem| castrum, nomine Loborcy,
qui in lingua eorum duca vocabatur, fuga lapsus| ad castrum Zemlum^(g) pro-
perabat. Quem milites ducis persequentes iuxta| quendam fluvium compre-

(a) Javitás más kézzel, előbb hihetőleg
adubrabantur.

(b) Javitás u. a. kézzel, előbb Athala.

(c) pre és auus előbb külön írva, utóbb
más kézzel összekötve.

(d) Javitás u. a. kézzel, előbb duces.

(e) Hibásan conductu.

(f) A kéziratban hibásan D kezdőbetű.

(g) E szó más kézzel később beírva.

toplugot és Kievtől jövet útjuk végén «in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt». A képes, a budai, a dubniczi krónikák (itt 500. l. és Font. Domestici III. 24.) ugyan a hét vár, a «septem castra», a Siebenbürgen-féle szójáték révén már Erdélyt csempészik be a földnek, a hová a magyarok legelőször jutottak volna, de azért X. fejezetükben még felismerszik a régi szerkezet, mert azt mondják, hogy Szvatoplugot a magyarok «de Erdelew et de fluvio Hung» kémlélték ki.

hendent, laqueo suspenderunt in eodem| loco. Et a die illo fluvium illum
vocaverunt sub nomine eiusdem| Loborcy. Tunc dux Almus et sui castrum
Hung subintrantes, diis| immortalibus magnas victimas fecerunt, et convivia
per iii-or| dies celebraverunt. Quarto autem die inito consilio et accepto
iu|ramento omnium suorum, dux Almus, ipso vivente, filium suum| Arpa-
dium ducem ac preceptorem constituit. Et vocatus est Ar|pad dux Hun-
gariae^(a), et ab Hungu omnes sui milites vocati| sunt Hunguari secundum
linguam alienigenarum, et illa vocatio| usque ad presens durat per totum
mundum.¹

(14.) DE ARPAD DUCE.|

Anno dominice incarnationis dccciii² Arpad| dux missis exercitibus suis,
totam terram, que est inter| Thisciam et Budrug usque ad Vgosam, sibi

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *Hungarie*.

¹ Volt vélemény, mely a duca szóban a szláv «vladika» megcsonkított alakját látta; Duca-ducának hívják egyébiránt III. István, III. Béla korában Dalmácia görög helytartóit (Kukuljević, Codex Diplomaticus Croatiae, Dalmatiae, Slavoniae. II. 113. l.), mint a XIII. század elején Kandia velencei kormányzóit. A Hungarus szó származtatásról l. a 396. a 2-ik jegyzetet.

² A 903. év, mint a tulajdonképeni honfoglalás megkezdésének éve, világosan tollhiba, mert maga a Névtelen jegyző mondja (c. 53.), hogy Zoltán, Árpád halála után, mely szerinte (c. 52.) 907-ben történt, «transactis quibusdam temporibus» («némi idő multával» mint Szabó Károly fordítja) 13 évensé lőn. Ezt a «némi idő»-t egy évnek vévén, Zoltán 13. évét 908-ban érte el, mert ugyancsak szerinte ettől számítva ötödik évben (c. 55.) a magyarok az Inn mellett vereséget szenvedtek, mi 913-ban történt. Zoltán születését tehát, mely ugyancsak szerinte (c. 50.) már a dunántúli rész elfoglalása után, mikor már a honfoglalást majdnem teljesen befejezték, történt, 895-re képzelte; nem lehetett tehát szándéka a honfoglalás megkezdését 903-ra tenni, hanem a legnagyobb valószínűséggel a: dccciii, dcccxciii vagyis 893 lesz, s az x a negyedik c elől csak véletlenségből esett ki. E 893. évhez jegyzi Albericus Monachus, ki sokat tud a magyar dolgokról, hogy a magyar nemzet «Pannoniam inhabitare coepit». (MG. SS. XXIII. 748.) Ez tehát valami ismeretes plausibilis évszám volt, s a Névtelen jegyző, ki mint kritikus fő észrevehette, hogy a magyarok ősi hazájukból ki nem jöhettek, egész mai hazájukat el nem foglalhatták egyetlen egy, a 889-iki év alatt, Árpád uralkodásának, s a tulajdonképeni honfoglalásnak megkezdésére, más évet keresett, s — úgy látszik — e 893-ik évben nyugodott meg.

cum omnibus habitatori|bus suis preoccupavit, et castrum Borsoa obsedit,¹
 et tertio die| pugnando apprehendit, muros eius destruxit, et milites| Salani
 ducis, quos ibi invenit, catenis ligatos in cas|trum Hung duci precepit.
 Et dum ibi per plures dies| habitassent, dux et sui videntes fertilitatem
 terre, et| habundantiam omnium bestiarum et copiam piscium de flu|minibus
 Thiscie et Budrug, terram ultra quam dici potest| dux Arpad et sui dilexe-
 runt. Tandem vero dum hec omnia,| que acta fuerant, dux Salanus a suis
 fuga lapsis^(a) au|divisset, manum levare ausus non fuit. Sed^(b)| missis lega-
 tis suis more bulgarico, ut mos| est eorum, minari cepit, et^(c) Arpadium
 ducem Hun|garie quasi deridendo salutavit, et suos| pro risu Hungaros
 appellavit, et| multis modis mirari cepit, qui essent| et unde venissent, qui
 8a talia ausi| facere^(d) fuissent. Et mandavit|| eis, ut mala facta sua emendarent,
 et fluvium Budrug nullo modo| transire auderent, ut ne ipse veniens cum
 adiutorio Grecorum et| Bulgarorum, de malo facto eorum eis vicem red-
 dens vix aliquem| dimitteret, qui ad propria remeans salutis gaudia nuntia-
 ret. Missi vero| Salani ducis venientes ad castrum Zemlin, et transito fluvi|o
 Budrug secunda die ad ducem Arpadium pervenerunt. Tertio| autem
 die ducem Arpadium^(e) verbo domini sui salutaverunt, et man|data eius
 duci Arpadio retulerunt. Dux autem Arpad audita le|gatione Salani
 superbi ducis, non superbe sed humiliter ei respon|dit dicens: Licet
 preavus meus potentissimus rex Athila habu|erit terram, que iacet inter
 Danubium et^(f) Thysciam usque ad confi|nium Bulgarorum, quam ipse
 habet; attamen ego non propter aliquem| timorem Grecorum vel Bulgaro-
 rum, quod eis resistere non valeam,| sed propter amicitiam Salani ducis
 vestri, peto de mea iustitia unam| particulam propter pecora mea, scilicet
 terram usque ad fluvium| Louiou,^(g) et insuper peto ab ipso duce vestro, ut

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *lapsus*.

(b) Innét kezdve a lap végeig a sorok rövidülnek.

(c) Az *et* más kézzel későbbi betoldás.

(d) Javítás u. a. kézzel. A szavak élén álló kettős vonás jelenti, hogy a sor végén álló

ausi felcserélendő a következő sor elején lévő *facere* szóval. A correct szöveg tehát: *facere ausi fuissent*.

(e) Javítás u. a. kézzel, előbb *Apadium*.

(f) E szó után rasura.

(g) Hibásan, e helyett: *Souiou*.

¹ Borsova várát, melyet a mai *beregmegyei* Borzsova helységeknél kell keresnünk, krónikáink is említik Szent László korára «in provinciam castrorum Ung et Borsua». (Font. Dom. II. 194. III. 95.)

mittat michi gratia| ipsius duas lagungulas plenas aqua Danubii et unam
sarci|nam de herbis sabulorum Olpar, ut possim probare, si sint| dulciores
herbe sabulorum Olpar herbis Scythicorum idest^(a) Dentumo|ger, et aque
Danubii si sint meliores aquis Thanaydis. Et data| eis legatione diversis eos
muneribus ditavit, et capta be|nivolentia eorum repatriare precepit. Tunc
dux Arpad inito consi|lio eodem modo misit nuncios suos ad Salanum du-
cem et misit| ei XII. albos equos et XII. camelos et XII. pueros cumanicos|
et ducisse XII. puellas ruthenicas prudentissimas et duodecim| pelles erme-
linas et XII. zobolos et XII. pallia deaurata. Et| missi sunt in legatione illa
de nobilioribus personis: Oundu pa|ter Ethe et^(b) alter Ketel, pater Olup-
tulmae. Et tertium miserunt| quendam strennuissimum militem nomine
Tursol, causa spec|taculi, qui inspiceret qualitatem terre et citius reversus
nuntiaret| domino suo duci Arpad.¹

(15.) DE CAMARO^(c) CASTRO.|

Missi vero Arpad ducis, Oundu pater Ethe et Ketel pater| Oluptulma
et Turzol miles cumanus, cuius genealogia defe|cit in semetipso, venientes
fluvium Budrug transnatave||runt in illo loco, ubi parvus fluvius manans a 86
Saturholmu descen|dit in Budrug. Et sic transeuntes fluvium Budrug, cum
pre|dictum parvum fluvium transirent quasi leti, tunc per inunda|tionem
aquarum Ketel equo offendente in aquam submersus est, et| sociis suis
adiuvantibus vix a leto liberatus est. Tunc fluvius ille per| socios Ketel
vocatus est per risum Ketelpotaca. Et postea dux Arpad| per gratiam suam
totam terram cum habitatoribus suis eidem Ke|tel a Saturholmu usque ad

(a) L. e rövidítés (.i.) megoldására nézve
Walther, Lexicon dipl. 1747. 162. és Cappelli,
Lexicon abbrev. 150.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *ac.*

(c) Javítás u. a. kézzel, előbb *Camero.*

¹ E fejezetben kezdődik a fehér ló s az ország megvételének mondája, melyet Kézai csak érint, a Képes Krónika és származékai a maga naiv egyszerűségében beszélnek el, (l. itt 502. l.) Névtelen jegyzőnk azonban több fejezetre (c. 14., 16., 38.) elnyújt. A krónikák szerint nem is Ound és két társa, hanem Kund fia Kusid, kit a Névtelen jegyző nem is ismer, volt követ. Tursol névvel 1138-ban találkozunk (Kn. I. 89.)

fluvium Tulsua condonavit.^(a) Et non tantum| hec, sed etiam maiora hiis condonavit, quia dux Arpad sub|iugata sibi tota terra Pannonie, pro fidelissimo servitio suo eidem| Ketel dedit terram magnam iuxta Danubium, ubi fluvius Wag| descendit. Ubi postea Oluptulma filius Ketel castrum construxit,| quod Camarum nuncupavit. Ad servitium cuius castri tam de populo secum| ducto, quam etiam a duce aquisito duas partes condonavit. Ubi etiam longo post tempore ipse Ketel et filius suus Tulma more| paganismo sepulti sunt^(b). Sed terram^(c) illam, que nunc Ke|telpotaca vocatur, posteritas eius usque ad tempora Andree regis| filiū calvi Ladizlay habuit. Attamen^(d) rex Andreas de poste|ris Ketel canbivit illum locum duabus de causis, unum quia| utilis regibus erat ad venationes, secundum quia diligebat partes| illas habitare uxor sua, eo quod propius ad natale solum esset^(e),| quia erat filia ducis Ruthenorum, et timebat adventum impera|toris Theotonicorum, ut ne ulturus^(f) sanguinem Petri regis Hun|gariam intraret, ut in sequentibus dicetur.

(16.) DE MONTE TUR|ZOL.

Tunc Ound et Ketel nec non Turzol| transeuntes silvam iuxta fluvium Budrug equitando,| quasi bravium accipere volentes, super equos velocissimos cur|rentes, super verticem unius altioris montis ascenderunt.| Quos Turzol miles strennuissimus antecedens, cacumen mon|tis primus^(g) omnium ascendit. Et montem illum a die| illo usque nunc montem Turzol nominaverunt. Tunc hii| tres domini super verticem eiusdem montis terram undique perspi|cientes, quantum humanus oculus valet, ultra quam dici potest| dilexerunt, et in eodem loco more paganismo occiso|| equo pinguisimo magnum aldamas fecerunt. Turzol a sociis ac|cepta licentia, sicut erat vir audax et

(a) Javitás u. a. kézzel, előbb *condomuit*.

(b) Rasura nyoma.

(c) Javitás u. a. kézzel.

(d) Javitás u. a. kézzel.

(e) Javitás u. a. kézzel, előbb *essent*.

(f) Hibásan: *ulterius*.

(g) Javitás más kézzel, előbb *primum*.

¹ Kechelpatakról olvasunk 1252-ben (HO. VI. 69.), Kutel (Ketel) patakáról 1262-ben is (W. XI. 519.); Tulsua a Tolcsva patak, a mai Tolcsva község mellett, mint Szabó Károly megjegyzi (i. h. 24. 3.).

fidus in armis, cum suis militibus| ad ducem Arpadium reversus est, ut ei utilitatem illius terre nuntiaret. Quod| et sic factum est. Ound vero et Ketel equitantes celerrimo cursu, egressi| de monte Turzol, tertio die ducem Salanum in castro Opar^(a) iuxta Thysi|am invenerunt. Quem ex parte Arpad^(b) salutaverunt, et ei secunda| die post ingressum curie sue dona, que secum portaverant, presen|taverunt, ac mandata Arpad ducis ei retulerunt. Dux Sa|lanus visis muneribus et audita legatione tam suorum quam istorum, le|tior factus est solito, et missos Arpad ducis benigne suscepit, et| diversis donis ditavit. Et insuper postulata Arpad concessit. De|cimo autem die Ound et Ketel accepta licentia a Salano duce| repatriare ceperunt. Per quos dux Salanus duas lagungulas^(c) aqua| Danubii plenas et unam sarcinam de herbis melioribus sabulorum| Olpar, quasi pro risu deridendo, cum diversis muneribus duci Arpad mi|sit. Et insuper cum habitatoribus suis terram usque ad fluvium So|uyoy concessit. Tunc Ound et Ketel ad ducem Arpad citius venientes| cum legatis Salani ducis ac munera missa presentaverunt, et| terram cum omnibus habitatoribus suis duci Arpadio condonatam esse| dixerunt. Unde maxima letitia orta est in curia Arpad du|cis et per III. dies magnum convivium celebraverunt. Et tunc| roborata pace legatos Salani ducis diversis muneribus di|tatos repatriare dimisit paciferos.

(17.) DE ZERENSZE.

Arpad vero dux et sui nobiles egressi de castro^(d) Hung cum mag|no gaudio ultra montem Turzol castra metati sunt in| campo iuxta fluvium Tucota¹ usque ad montem Zerenche;| et inspicientes super montana illa qualitatem illius loci, et| nominaverunt locum illum amabilem, quod interpretatur in lin|gua eorum zerelmes, eo quod multum dilexerunt illum locum, et a die| illo^(e) usque nunc a zerelmu locus ille vocatur Zerenche. Ubi

(a) Hibásan, Olpar helyett.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb Apad.

(c) Javítás más kézzel, előbb lagugulas.

(d) Javítás u. a. kézzel, előbb casto.

(e) Javítás más kézzel, előbb illa.

¹ Tucota, mint Szabó Károly helyesen megjegyzi (i. h. 27. 1) «a Takta vize», «a Tisza egyik szakadéka, mely abból Tokaj alatt kiválva Lucz fölött szakad ismét vissza, s a Tiszával együtt az úgynevezett Taktaközt alkotja».

etiam| dux Arpad et omnes sui primates cum omni familia sua la|bore
postposito, factis tuguriis requiei locum sibi elegerunt. Et non| paucos ibi
dies permanserunt, donec omnia loca sibi vicina| subiugaverunt, scilicet usque
9b ad fluvium Souyou, et usque|| ad castrum salis.¹ Et ibidem iuxta Tocotam
et infra silvas dux| Arpad dedit terras multas diversorum locorum cum suis
habitatoribus| Edunec et Edumer nec. Quas etiam terras posteritas eorum,
divina| gratia adiuvante, usque nunc habere^(a) meruerunt.² Predictus vero|
Turzol per gratiam Arpad ducis ad radicem eiusdem montis, ubi| Budrug^(b)
descendit in Tysciam, aquisivit magnam terram.| Et in eodem loco castrum
construxit terreum, quod nunc in presenti Hy|musuduor nuncupatur.³

(18.) DE BORSOD.|

Et dum ita radicati essent, tunc communi consilio et ammo|nitione
omnium incolarum missus est Borsu filius Bunger cum| valida manu ver-
sus terram Polonorum, qui confinia regni con|spiceret et obstaculis confir-
maret usque ad montem Turtur, et in| loco convenienti castrum construe-
ret causa custodie regni. Bor|su vero, accepta licentia, egressus felici for-
tuna, collecta multitu|dine rusticorum, iuxta fluvium Buldua castrum con-
struxit, quod| vocatum est a populo illo Borsod, eo quod parvum fuerit.⁴

(a) Javítás nyoma más kézzel.

(b) Eredetileg *Brudrug*. Az első *r* alatt pont van, mi a betű elhagyását jelenti.

¹ Castrum salis, Sóvár Sárosmegyében, itt mint a foglalás végpontja jelentkezik. Az is lehetett, mert valamivel feljebb, a Stras hegy aljában Fintán örök laktak, de már 1272 előtt kipusztultak. (HO. V. 47.)

² 1246-ban Csobajt a Taktaközben Györgyfia Péter birta, az Aba nemzetségből, mely krónikáink szerint (itt 484. l.) Attila fiától, Csabától, Ed és Edemen atyjától származott.

³ Hymesudvar földvára nem fordul elő okleveleinkben. A leírás szerint a mai Tokaj helyén kellett állnia. 1283-ban Kún László király megengedi a nyírségi nemeseknek, hogy védelmükre «in monte Turzol et in iunctura fluviorum Tysciæ et Budrug» várat építhessenek, a *mai Tokajt*. Hymesudvar vára tehát már akkor nem volt meg.

⁴ A Névtelen jegyző úgy látszik, azt gondolta, hogy a Borsból Borsod a kicsinyítő «d» által alakult. Hogy Borsod várat még a XII. század végén végvárnak tekinték, mutatja, hogy III. Béla 1194-ben a mai borsodmegyei Nagy-Barczát, a Sajótól délre, magához váltá és öröknek adta. (W. XI. 56.). A Tatra Turtur nevét egy 1269-iki okmányban is találjuk (HO. VI. 158., Fejéernél CD. IV/3. 516. hibásan Tatur).

Bors| vero acceptis filiis incolarum in obsides, et factis metis per mon|tes Turtur, reversus est ad ducem Arpad. Et de reversione Bor|su factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux vero pro| beneficio suo Borsum in eodem castro comitem constituit, et| totam curam illius partis sibi condonavit.

(19.) DE DUCE BYCORIEN|SY.

Dux vero Arpad transactis quibusdam| diebus, accepto consilio nobilium suorum,^(a) legatos misit in cas|trum Byhor ad ducem Menumorout, petens ab eo, quod de| iustitia atthavi sui Atthyle regis sibi concederet terram a fluvio| Zomus usque ad confinium Nyr, et usque ad portam Mezesynam.| Et misit ei donaria sua, sicut primo miserat Salano duci Ty|tulensy. Et in legatione illa missi sunt duo strennuissi|mi milites: Vsubuu pater Zoloucu et Velec, a cuius progenie| Turda episcopus descendit.¹ Erant enim isti genere nobilissimi, sicut| et alii de terra scythica egressi, qui post Almun ducem venerant| cum magna^(b) multitudine populorum.

(20.) QUALITER CONTRA BYHOR MIS|SUM EST.

Missi vero Arpad ducis, Vsubuu| et Veluc, fluvium Thyscie in portu Lucy² transnavigaverunt.|| Et hinc egressi in castrum Byhor venientes, ducem 1007

(a) Eredetileg: *suorum consilio nobilium*; a szavak előtt álló kettős vonásokkal más kéz azok áthelyezését jelezte.

(b) Javítás más kézzel, előbb *magno*.

¹ «A Nyir, Nyírség neve alatt — mondja helyesen Szabó. Károly — ma Szabolcs nagyobb, és Szathmár vármegye kisebb részét értjük», s tovább: «a meszesi kapu a Szilágy-Somlótól Zilahon át Dobokába s innen Kolozsvárra vezető úton esik» (i. h. 30. l. 1. 2.) és tehetjük hozzá, a Meszes hágóján keresendő. Turda püspök nevét okleveleinkben nem találjuk. Leginkább hasonlít e névhez még a Theodericus, annak a dominicanus perjelnek neve, kit 1228-ban kún püspöknek neveztek ki (Theiner, Mon. Hung. I. 87. l.). A Theodericus, a német Dietrich, magyar fordítása ugyan Detre, de lehetett, kivált eleinte, a latin, nem német forma nyomán: Teodra, Tudra, Turda is.

² Usubuut Öcsöbőnek, Öcsöbnek olvassa Szabó Károly, Velecet Velegnek. Öcsöbő helynevet nem ismerünk, de Veleg van Fehérmegyében. A luczi rév, jegyzi meg továbbá, ma is nevezetes átkelő pont Alsó-Zemplénből Szabolcsba (i. h. 30. l. 4., 5.).

Menuoro|ut salutaverunt, et donaria, que dux eorum miserat, ei presen-
tave|runt. Tandem vero mandata Arpad ducis ei referentes, terram,| quam
prenominavimus, postulaverunt. Dux autem Menuoro|ut eos benigne rece-
pit, et diversis donis ditatos tertia die| repatriare precepit. Quibus tamen
ita respondit, dicens: Dicite Ar|padio duci Hungarie, domino vestro. Debi-
tores sumus ei, ut amicus| amico, in omnibus, que ei necessaria sunt, quia
hospes homo est, et in| multis indiget. Terram autem, quam petivit a nostra
gratia, nulla|tenus concedimus nobis viventibus. Hoc etiam indigne tulimus,
quod| Salanus dux ei concessit maximam terram, aut propter amorem,| ut
dicitur, aut propter timorem, quod negatur. Nos autem nec propter amo-
rem nec propter timorem ei concedimus terram, etiam quantum pugillus|
caperet,^(a) licet dixerit ius suum esse. Et verba sua non conturbant| animum
nostrum, eo quod mandaverit nobis se descendisse de ge|nere Atthile regis,
qui flagellum dei dicebatur.¹ Qui etiam violenta ma|nu rapuerat terram
hanc ab atthavo meo, sed tamen modo per gratiam| domini mei imperato-
ris Constantinopolitani nemo potest auferre de|manibus meis^(b). Et hoc dicto
dedit eis licentiam recedendi. Tunc| Vsubuu et Veluc, legati ducis Arpad,
cursu celeriori ad dominum su|um properaverunt. Et venientes mandata
Menuorout domino suo| duci Arpad retulerunt. Arpad vero dux et sui
nobiles hoc audi|entes iracundia ducti sunt, et statim contra eum exercitum
mit|tere ordinaverunt. Tunc constituerunt, quod Tosu^(c) pater Lelu et|
Zobolsu filius Eleud, a quo genus Saac descendit, nec non Tuhtum pater|
Horca, avus Geula et Zumbor, a quibus genus Moglout descendit,| irent.
Qui cum a duce Arpadio essent licentiati, cum exercitu non mo|dico egressi
sunt et Thysciam^(d) transnataverunt in por|tu Ladeo,² nemine adversario
contradicente. Secundo autem die cepe|runt equitare iuxta Thysciam ver-
sus fluvium Zomus et castra|metati sunt in illo loco, ubi nunc est Zobolsu.
Et in eodem loco| fere omnes habitatores terre se sua sponte eis subiuga-

(a) Hibásan : *capere*.

(b) E szó rasurára írva.

(c) Javítás u. a. kézzel ; előbb hihetőleg
Tasu.

(d) Ez után egy szó kivakarva.

¹ A «flagellum Dei» jelzőt krónikáink is ismerik (Font. Dom. II. 60, 110. III. 12. 1.).

² Portus Ladeus-t Szabó Károly a taktaközi Tisza-Ladányra magyarázza (i. h. 31. l. 1.):
azt tartom, helyesen.

ve|runt, et pedibus eorum provoluti filios suos in obsides dederunt,| ut ne aliquid mali paterentur. Nam timebant eos fere|| omnes gentes, et quidam 106 a facie eorum fugientes vix evaserunt, qui| venientes ad Menumorout facta eorum nuntiaverunt. Hoc audito| talis et tantus^(a) irruit super Menumorout, quod manum levare au|sus non fuit. Quia omnes habitatores timebant eos ultra quam dici| potest, eo quod audiverant Almun ducem patrem Arpadii a ge|nere^(b) Atthile regis descendisse. Unde nullus credebat se pos|se vivere, nisi per gratiam Arpad filii Almi ducis et suorum nobili|um. Unde plurimi se sua sponte subiugabant eis. Bene| implevit deus in Almo duce et filio suo Arpad prophetiam, quam| cecinit Moyses propheta a filiis Israel, dicens: Et locus, quem calcave|rit pes vester, vester erit.¹ Quia a die illo loca, que calcaverunt Al|mus dux et filius suus Arpad cum suis nobilibus, usque ad presens| posteritates eorum habuerunt et habent.

(21.) DE ZOBOLSU.|

Tunc Zobolsu vir sapientissimus considerans quendam locum| iuxta Thysciam, et cum vidisset qualitatem loci, intellexit esse| munitissimum ad castrum faciendum. Comuni ergo consilio soci|orum suorum, congrega-tione facta civium, fecit fossatam magnam| et castrum^(c) fortissimum edifi-cavit de terra. Quod nunc castrum^(d) Zo|bolsu nuncupatur. Tunc Zobolsu et socii sui de incolis terre ad| castrum illud multos ordinaverunt servien-tes, qui nunc| civiles vocantur.² Et dimissis ibi militibus sub quodam nobi-

(a) Egy szó kimaradt, hihetőleg *timor*.

(c) E szó után rasura.

(b) Hibásan *geonere*.

(d) E szó után rasura.

¹ Az idézet Mózes V. könyve, II. r. 24. verséből való.² Régibb, XI., XII. századbeli latin nyelvünkön civitas levén a vár neve, Szent István idejében Alba civitas (HO. VI. 1.), 1138-ban in civitate Naugrad (Kn. I. 90.): civisnek hívták azokat, kiket később várjobbágyoknak vagyis a várnép előbbkelőinek neveztek, míg a régibb civilisnek, a szolgáló várnépnek, később a castrensis felelt meg. A civis a civitas-szal együtt már a XII. század derekán elenyészik, a civilis azonban még szélkében divatozik a XIII. század első két évtizedében s elvéte — bár 1237-ben már «castrensium de villa Mager»-ről olvasunk (W. VII. 48.) — még 1256-ban a castrensis szó mellett «civiles de Syd» (Zalában) előfordul (HO. VII. 59.).

lis|simo milite nomine Eculsu, se longius ire preparaverunt. Tunc Zo|bolsu et socii sui totum exercitum in duas partes divi|serunt, ut una pars iret iuxta fluvium Zomus et al|tera pars per partes Nir. Zobolsu et Thosu pater Lelu cum medie|tate exercitus egressi sunt per crepidinem Thyscie subiugando sibi gentes,| et venerunt versus fluvium Zomus ad illum locum, qui nunc dicitur| Saruuar.¹ Et in eodem loco infra paludes Thosu pater Lelu congre|gata multitudine populi fossatam magnam fecit, et castrum| munitissimum de terra construxit, quod primo castrum Thosu nomina|tum fuit, nunc vero Saruuar vocatur. Et acceptis fliis incolarum| in obsides, castrum militibus plenum dimiserunt. Tunc Thosu per| petitionem^(a) populi domino suo duci Arpad subiugati, fecit stare fo|rum inter Nir et Thysciam. Cui
 11a etiam foro nomen suum im||posuit, quod usque nunc forum Thosu nuncupatur.² Post vero Zobolsu| et Thosu hinc egressi usque ad castrum Zotmar pervenerunt.| Et castrum per tres dies pugnando obsidentes victoriam ad|epti sunt. Et quarto die castrum intrantes milites ducis| Menumorout, quos ibi apprehendere potuerunt, cathenis ferre|is obligatos in teterrima carceris inferiora miserunt,| et filios incolarum in obsides acceperunt. Et castrum mili|tibus plenum dimiserunt. Ipsi vero ad portas Mezesinas ire| ceperunt.

(22.) DE NYR.|

Tuhutum vero et filius suus Horca per partes Nyr equitantes,| magnum sibi populum subiugaverunt, a silvis Nyr usque| ad Umusouer.³ Et sic

(a) A *ci* szótag u. a. kézzel utólag betoldva. E szó után *ne* szócska van, mely teljesen elhagyandó.

¹ A szatmári Sárvárt, vagyis az ott Szent Péter tiszteletére épült híres monostort a tatárok IV. Béla idejében elpusztíták (CD. iv/2. 67.), de újra felépült, és még a xiv. században is említik (Anj. Okm. V. 18. Károlyi Okmánytár I. 322. l.).

² Tasvásár — a mai Tass helység Szabolcsban — már 1361-ben is csak Tass nevet visel (Csánki, Magyarország történelmi földrajza I. 527. l.) «vásárjának némi nyoma még a legujabb korban (1836.) is megvolt a kisvárdai martius elején eső cserevásárban». «E cserevásárt Tassról Kisvárdára a Várday-család, mint mindkét helység földesura, tette át.» (Szabó Károly i. h. 33. l. 3.)

³ Umusouer alatt Szabó Károly megjegyzése szerint (i. h. 34. l. 1.) a ma egyszerűen Érnek nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika szerint (Font. Dom. II. 196.)

ascendentes usque ad Zyloc¹ pervenerunt^(a),| contra eos nemine manum levante, quia dux Menumoro|ut et sui non sunt ausi pugnare contra eos, sed fluvium Cris|custodire ceperunt. Tunc Tuhutum et filius suus Horca|de Ziloc egressi, venerunt in partes Mezesinas ad Zobol|sum et Thosum. Et cum se ad invicem vidissent, gaudi|o gavisí sunt magno, et facto convivio unusquisque laudabat se|ipsum de sua victoria. Mane autem facto, Zobolsu, Thosu et|Tuhutum inito consilio constituerunt, ut meta regni ducis|Arpad esset in porta Mezesina. Tunc incole terre iussu|eorum portas lapideas edificaverunt, et clausuram mag|nam de arboribus per confinium regni fecerunt. Tunc hii tres^(b)|prenominati viri omnia facta sua duci Arpad et suis|primatibus per fideles nuntios mandaverunt. Quod cum renuntiatum|fuisset duci Arpad et suis yobagyonibus, gavisí sunt gaudio|magno valde. Et more paganismo fecerunt aldumas, et|gaudium adnuntiantibus diversa dona presentaverunt. Dux vero|Arpad et sui primates ob hanc causam letitie per totam unam|ebdomadam sollempniter comedebant et fere singulis di|ebus inebriabantur propter eventum^(c) tante letitie. Et hoc audito|dux Arpad et sui egressi sunt a Zeremsu et castra metati sunt|iuxta fluvium Souiou, a Thyscia usque ad^(d) fluvium Honrat.²|

(23.) DE VICTORIA THOSU, ZOBOLSU ET TUHUTUM.|

Thosu et Zobolsu necnon Tuhutum cum vidissent, quod deus de||dit 116 eis victoriam magnam et subiugaverunt domino suo fere plu|res nationes illius terre, tunc exaltati sunt nimis super habitato|res illius terre. Et dum ibi nullus inventus esset eis, plures dies|ibi manserunt, donec confinia regni firmaverunt obstaculis fir|missimis.

(a) A *runt* szótag u. a. kézzel később hozzá írva.

(b) Az *e* betű a szó fölé írva.

(c) A szóban rasura és javítás más kézzel.

(d) A kéziratban hibásan *sad*.

Kapolcs kún vezér Szent László korában: «depopulata terra transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen *Vmsoer* aliquantis diebus permoratus est».

¹ A váradi regestrumban, melynek esetei II. Endre korából valók, 187. sz. a. szintén «Ziloc»-ot olvasunk; ma Zilah.

² Honrat, a Hernád folyó.

(24.) DE TERRA ULTRASILVANA.

Et dum ibi diutius morarentur, tunc Tuhutum pater Horca, sicut| erat vir astutus, dum cepisset audire ab incolis bonitatem ter|re Ultrasilvane, ubi Gelou quidam Blacus dominium tenebat, cepit| ad hoc hanelare^(a), quod si posse esset, per gratiam ducis Arpad domini sui ter|ram Ultrasilvanam¹ sibi et suis posteris acquireret. Quod et sic| factum fuit postea. Nam ter-ram Ultrasilvanam posteritas| Tuhutum usque ad tempus sancti regis Stephani habuerunt, et diu|tius habuissent, si minor Gyla cum duobus filiis suis, Biiua et| Bucna, christiani esse voluissent et semper contrarie sancto regi non| fecissent, ut in sequentibus dicitur.²

(25.) DE PRUDENTIA TUHUTI.

Predictus vero Tuhutum, vir prudentissimus, misit quendam virum| astutum, patrem Opaforcos Ogmand,³ ut furtive ambu|lans previderet sibi qualitatem et fertilitatem terre Ultra|silvane, et quales essent habitatores eius. Quod si posse esset, bel|lum cum eis committeret. Nam volebat Tuhutum per se nomen| sibi et terram aquirere. Ut dicunt nostri ioculatores: omnes loca| sibi aquirebant, et nomen bonum accipiebant. Quid plura? Dum| pater

(a) Igy; eredetileg *anelare*. A *h* betűt u. a. kéz rossz helyre toldotta be, *anelare* helyett.

¹ Az *Ultrasilvanus* név — a *Transsilvanus* helyett — némileg korhatározó, a mennyiben körülbelül II. Endre uralkodása végeig a magyar oklevelekben mindig az *Ultrasilvanus* kitételrel találkozunk, mint azt M. Florianus (Font. Dom. I. 165—167. ll.) szépen kimutatta.

² A Bivia és Bucna neveket a c. 27. Bue és Bucne-nak írja. Krónikáink is (Font. Dom. II. 153. III. 59.) Bua és Buhna nevű magyar nemeseket említenek, kik Péter király ellen összeesküdtek, s *talán* Gyula fiai voltak. Szabó Károly (i. h. 36. l.) e két nevet Buja és Boknának olvassa; én inkább — egészen modern nyelvünkön — Baja és Bajná-nak tartom. (V. ö. Pauler Gyula i. h. I.² 395. l. 86.)

³ Az Ogmand nevet találjuk IV. Béla kora végén (HO. III. 20.), sőt még 1345-ben is Zalában (Zal. Történeti Oklevéltár I. 425.) előfordul, az tehát nem agg Mand, mint Szabó Károly véli (i. h. 36. l.)

Ogmand, speculator Tuhutum, per circuitum more| vulpino bonitatem et fertilitatem terre et habitatores| eius inspexisset, quantum humanus visus valet, ultra quam| dici potest dilexit, et celerrimo cursu ad dominum suum re|versus est. Qui cum venisset, domino suo de bonitate il|lius terre multa dixit. Quod terra illa irrigaretur optimis flu|viis, quorum nomina et utilitates seriatim dixit. Et quod in arenis| eorum aurum colligerent, et aurum terre illius optimum| esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia,¹ et habitatores| terre illius viliores homines essent totius mundi. Quia essent| Blasii² et Sclai, quia alia arma non haberent, nisi arcum et| sagittas, et dux eorum Geleou minus esset tenax et non haberet|| circa se bonos milites, et aude-^{12a} rent stare contra audaciam Hun|garorum, quia a Cumanis et Picenatis³ multas iniurias paterentur.|

(26.) QUOMODO CONTRA GELU ITUM EST.

Tunc Tuhutum audita| bonitate terre illius, misit legatos suos ad ducem Arpad, ut| sibi licentiam daret ultra silvas eundi contra Gelou ducem pug|nare. Dux vero Arpad, inito consilio, voluntatem Tuhutum lau|davet, et ei licentiam ultra silvas eundi contra Gelou pugna|re concessit. Hoc dum Tuhutum audivisset a legato, prepara|vit se cum suis militibus, et dimissis ibi sociis suis, egressus| est ultra silvas versus orientem contra Gelou ducem Blacorum.| Gelou vero dux Ultrasilvanus^(a) audiens adventum eius, congregavit| exercitum suum et cepit velocissimo cursu equitare obviam ei,| ut eum per portas Mezesinas prohiberet. Sed Tuhutum uno| die silvam per-

(a) Hibásan *Ultrasilvanis*.

¹ Krónikáink is (Font. Dom. II. 140. ; III. 44.) úgy jellemzik Erdélyt, mint a Névtelen jegyző, kétségtelenül közös forrásuk alapján: «Irrigatur plurimis fluviis, in quorum arenis aurum colligitur et aurum terre illius optimum est». Leírásából látszik, hogy Ogmand, legalább is Torda és az Aranyos vidékéig hatolt. A tordai sóról és Aranyos helyről már a garamszentbenedeki — igaz, hogy formájára nézve nem aggálytalan — alapító-levél is, 1075-ben, emlékezik (Kn. I. 59.)

² Blasii tollhiba Blaci helyett? (c. 44-ben Blacorum adiutorio-ról van szó) nem bizonyos.

³ A bessenyők picenatus neve a Névtelen jegyzőnél magánál is c. 57. s krónikáink által általjában használt bissenus, ritkábban bessus helyett, Regino-féle reminiscentia lehet.

transiens ad fluvium Almas pervenit.¹ Tunc uterque| exercitus ad invicem
pervenerunt, medio fluvio interiacente. Dux| vero Gelou volebat, quod ibi
eos prohiberet cum sagittariis suis.|

(27.) DE MORTE GELU.

Mane autem facto, Tuhutum| ante auroram divisit exercitum suum in
duas partes.| Et partem alteram misit parum superius, ut transito fluvio,
militi|bus Gelou nescientibus, pugnam ingrederentur. Quod sic factum est.|
Et quia levem habuerunt transitum, utraque acies pariter ad pug|nam
pervenerunt. Et pugnatum est inter eos acriter, sed victi sunt| milites
ducis Gelou, et ex eis multi interfecti, plures vero capti. Cum| Gelou
dux eorum hoc^(a) vidisset, tunc pro defensione vite, cum paucis fu|gam
cepit. Qui cum fugeret, properans ad castrum suum iuxta flu|vium Zomus
positum, milites Tuhutum audaci cursu persequen|tes, ducem Geloum iuxta
fluvium Copus interfecerunt.² Tunc| habitatores terre videntes mortem
domini sui, sua propria voluntate| dextram dantes, dominum sibi elegerunt
Tuhutum patrem Horca.| Et in loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum
iuramento firmave|runt. Et a die illo locus ille nuncupatus est Esculeu, eo
quod ibi| iuraverunt.³ Tuhutum vero a die illo terram illam obtinuit^(b)| paci-
fice et feliciter. Sed posteritas eius usque ad tempora sancti regis| Stephani
12b obtinuit. Tuhutum vero genuit Horcam. Horca genuit Geu||lam^(c) et Zubor.
Geula genuit duas filias, quarum una vocabatur Ca|roldu^(d) et altera Saroltu,

(a) E szó későbbi betoldás más kézzel.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *optinuit*.

(c) Javítás más kézzel, előbb *Gelam*.

(d) Javítás nyoma u. a. kézzel.

¹ Almás hegyi folyó Erdély északnyugati részében. Mellette fekszik Hidas-Almás helység, mondja Szabó Károly (i. h. 38. l.). A xiii. század elején itt monostor is állott, melynek László bán, a Kán nemzetségből volt patronusa. (Theiner, Mon. Vaticana Hung. I. 161.)

² «A Kapos (Copus) patak Gyalutól nyugatra egypár mérföldre ered s e város mellett szakad a Szamosba» jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 38. l. 3.).

³ Jelenleg is megvan még az Almás vizétől keletre Nagy- és Kis-Esküllő. (Szabó K. i. h. 38. l. 4.) E név egyébiránt partifecskét jelent, azért Esküllő neve németül Schwalbendorf. (Karácsonyi J. A Honfoglalás és Erdély. Kath. Szemle. X. 467., 468. ll.)

et Sarolt fuit mater sancti regis Stephani.¹ | Zumbor vero genuit minorem Geulam, patrem Bue et| Bucne, tempore cuius sanctus rex Stephanus subiugavit sibi terram| Ultrasilvanam. Et ipsum Geulam vinctum in Hunga-| riam duxit, et per omnes dies vite sue carceratum tenuit, eo quod in fide esset vanus et noluit esse christianus, et| multa contraria faciebat sancto regi Stephano, quamvis fuisset ex cognatione matris sue.²

(28.) DE DUCE MENUMOROUT.|

Tosu vero et Zobolsu adepta victoria reversi sunt ad du|cem Arpad, subiugando totum populum a fluvio Zomus| usque ad Crisium, et nullus contra eos ausus fuit manus leva|re. Et ipse Menumorout dux eorum magis preparabat vias| suas in Greciam eundi, quam contra eos veniendi. Et deinde| egressi, descenderunt iuxta quendam fluvium nomine Hu|musouer, et venerunt usque ad lutum Zerep. Et deinde| egressi venerunt usque ad Zeguholmu^(a) ³ et ibi volebant tran|sire Crisium, ut contra Menumorout pugnarent, sed ve|nientes milites Menumorout, eis transitum prohibu|erunt. Deinde egressi, per diem unum equitantes, castra| metati sunt iuxta parvos montes.⁴ Et hinc iuxta| fluvium Turu equitantes, usque ad Thysciam per-vene|runt. Et in portu Drugma fluvium Thyscie transna|vigantes, ubi etiam per gratiam Arpad ducis cuidam cu|mano militi, nomine Huhot, magnam terram aquisive|runt, quam posteritas eius usque nunc habuerunt.⁵ |

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *Zeguhulmu*.

¹ Karold és Sarolt annyi mint barna és szőke. Saroltról, az erdélyi Gyula leányáról, Szent István anyjáról krónikáink is emlékeznek (l. itt 503. l.)

² «Nec ad fidem Christi conversus, nec ab inferenda hungaris iniuria conquievit» mondják e Gyuláról krónikáink (Font. Dom. II. 140. ; III. 44. l.).

³ Humusouer az Umuzouer, melyről l. a 420. l. a 3. jegyzetet. A szerepi mocsár a biharmegyei Sárrét, melynek legnyugatibb szélén fekszik ma is Szerep helység. Zeguholmu a békésmegyei Szeghalom. (V. ö. Szabó Károly i. h. 39. l. 3., 4.)

⁴ A parvos montes-t Szabó Károly (i. h. 40. l. 1.) a békésmegyei Póshalomnak tartja, s azt csakugyan a középkorban: Apróhalomgyháznak hívták. (Karácsonyi J., Békésvármegye Története. II. 265. l.)

⁵ A Túr vize a Berettyó; még 1326-ban is használják e nevet; a drugmai rév a borsodmegyei Dorogma; Huhot nevére emlékeztet e vidéken, a Tisza balpartján Ohat pusztá

(29.) DE REDITU EORUM.

Dum navigassent| fluvium Thyscie, nuntios suos ad ducem Arpadium| premiserunt, qui gaudia salutis nuntiarent. Qui cum ad| ducem Arpad venissent et gaudia ei annuntiassent, quod| Zobolsu et Tusó cum exercitu suo sani et incolumes re|versi essent, et portum Drugma cum omnibus exercitibus| suis transnavigassent. Hoc cum audivisset dux Arpad,| quod^(a) 13a Thosu et Zobolsu cum omnibus exercitibus suis sani|| et incolumes reversi essent, et fluvium Thyscie transnavi|gassent, fecit magnum convivium et gaudium annuntiantibus| diversa dedit donaria. Tunc Thosu et Zobolsu cum curiam| ducis intrare vellent, dux omnes suos milites obviam eis| premisit, et sic eos cum magno gaudio recepit. Et sicut mos| est bonorum domino- rum suos diligere fideles, fere cottidie eos faci|ebat ad mensam suam comedere, et multa eis dona presen|tabat. Similiter etiam ipsi duci Arpad diversa dona ac filios| incolarum in obsides eis^(b) positos presentaverunt.

(30.) DE DUCE SALA|NO.

Dux vero Arpad, transactis quibusdam diebus,| inito consilio, et sui nobiles miserunt nuntios suos ad| ducem Salanum, qui nuntiarent ei victo- riam Thosu et Bul|suu,^(c) necnon et Tuhutum, quasi pro gaudio, et pete- rent ab| eo terram usque ad fluvium Zogea.¹ Quod sic factum est. Missi sunt| enim Etu et Voyta, qui cum invenissent ducem Salanum| in sabulo Olpar, mandata gaudia nuntiaverunt; et ter|ram ab eo usque ad fluvium Zogea postulaverunt. Sa|lanus dux hoc audito in maximum irruit timorem, et| terram ab ipso postulatam timore percussus usque ad flu|vium Zogea duci^(d) Arpad concessit, et legatis diversa| dona presentavit. Septimo autem

(a) Ez után e szó *Thaso* kivakarva.

(b) Javitás nyoma u. a. kézzel.

(c) Hibásan *Zobolsu* helyett. L. az előbbi fejezetet.

(d) E szó után rasura.

(Szabó Károly i. h. 40. l. 2—4.) a mai Hajdumegyében Egyek mellett; az ott állott mo- nostort 1299-ben Hahoth munusturá-nak hívják. (W. V. 203.)

¹ Zogea a mai Zagyva, mint Szabó Károly is megjegyzi (i. h. 40. l. 1.)

die Etu et Voyta accep|ta licentia ad dominum suum sunt reversi. Quos dux Ar|pad honorifice recepit, et audita legatione eorum, factum| est gaudium magnum in curia ducis. Et cepit dux donare su|is fidelibus loca et possessiones magnas.

(31.) DE EGRESSU ZEREM|SU.

Postea dux et sui principes egressi sunt| de Zeremsu et transnavigaverunt fluvium Souyou| in illo loco, ubi fons Honrad descendit. Et castra metati| sunt iuxta fluvium Heuyou¹ usque ad Thysciam^(a) et usque| ad Emeud,² et permanserunt ibi per unum mensem. Ibi etiam| dux dedit Bungerec patri Borsu terram magnam a flu|vio Topulucea usque ad fluvium Souyou, que nunc vocatur| Miscoucy,³ et dedit ei castrum, quod dicitur Geuru,⁴ et illud| castrum filius suus Borsu cum suo castro, quod dicitur Borsod, u||num fecit comitatum.

136

(32.) DE CASTRO VRSUUR ET FLUVIO EGUR.|

Postea dux Arpad^(b) et sui nobiles hinc egressi, venientes usque| ad fluvium Naragy⁵ et castra metati sunt iuxta rivulos aquarum| a loco illo, qui nunc dicitur Casu.⁶ Ubi etiam dedit terram mag|nam Ousadunec patri Ursuur, et ibi postea Ursuur filius eius| ad caput eiusdem fluminis castrum

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *Thyciam*.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *Apad*.

¹ A Heuyou a mai Héjő, mely Tisza-Oszlárón alul szakad a Tiszába, jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 42. l. 1.).

² Emőd ma is megvan Borsodban, nem messze a Héjőtől (Szabó Károly i. h. 42. l. 3.).

³ Topulucea «azon meleg forrás és patak, ... mely mellett a tapolczai fürdő áll Borsodban». (Szabó Károly i. h. 42. l. 3.) Miscoucy (még 1245-ben is így W. VII. 201.): Miskolcz, melyet a XIII. század elején a Miskócz nemzetség birt.

⁴ Geuru «a mai Diósgyőr», 1248-ban Nagy-Győrnek hívják. (CD. IV/2. 17., 18.)

⁵ Naragy a mai Nyárád vize Borsodban (Szabó Károly i. h. 42. l. 6.).

⁶ Casu: Kácsfalu Borsodban a Bikk hegység közt épen a Nyárád patak partján esik. (Szabó Károly i. h. 43. l. 1.) 1193-ban Kac (Kn. I. 145.), 1248-ban Monasterium de Kach. (CD. IV/2. 18.)

construxit, quod nunc| castrum Ursuur nuncupatur.¹ Hinc vero dux Arpad et sui egressi| venerunt usque ad fluvium Egur et ibi paratis tuguriis| plures dies permanserunt, et montem illum, super quem| duci foliata fecerunt, nominaverunt Zenuholmu, et castra| eorum fuerunt a fluvio Ystoros usque ad castrum Purozlou.² Deinde egressi venerunt usque ad fluvium Zogea et castra| metati sunt per crepitudinem eiusdem fluminis a Thys|cia usque ad silvam Matra, et subiugaverunt sibi omnes| habitatores terre a Grisio usque ad fluvium Zogea et| usque ad silvam Zepus. Tunc dux Arpad in silva Matra| dedit terram magnam Edunec et Edumenec, ubi postea| Pota nepos eorum castrum construxit, ex quorum etiam progenie| longo post tempore rex Samuel descendit, qui pro sua pietate| Oba vocabatur.³

(33.) DE CASTRO NOUGRAD ET NITRA.|

In eisdem temporibus dux Arpad, dum se per milites suos| vidisset ita sublimatum et tutum esse, tunc habito| inter se consilio, misit multos milites in expeditionem,| qui subiugarent sibi populum de castro Gumur et Nougrad. Et| si fortuna eis faveret, tunc ascenderent versus fines| Boemorum usque ad castrum Nitra. Quibus etiam militibus in ex|peditionem euntibus principes et ductores constituit duos| filios avunculi sui Hulec, Zuardum et Cadusam, nec non| Hubam, unum de principalibus personis. Tunc hii tres domini, ac|cepta licentia a duce Arpad, egressi sunt a loco

¹ «Örsur vára nevezet ma már nem létezik», jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 43. l. 3.). Okleveleinkben sem fordul elő, bár az Wrsur nemzetség birtoklásának e vidéken több nyomát találjuk. (1249. CD. IV/2. 17., HO. VI. 51., 394. l. VIII. 368. l.)

² Eger, Ostoros (Ystoros) vize, Szinhalom (Zenuholmu) — ma Szihalom — Poroszló, mind megvannak mai napig, mint Szabó Károly helyesen megjegyzi (i. h. 43. l. 4—7.). Szinhalmot III. Béla 1193. Cenholm-nak írja. (Kn. I. 145. l.)

³ Az Aba nemzetség birtoklásáról e vidéken számos nyom van okleveleinkben. Pata vára, a mai Gyöngyös-Pata mellett feküdt, a hol némi nyomait Szabó Károly még említi. Hogy a történelem Aba királyát — keresztény néven — Sámuelnek hívták, semmiféle történeti forrás, jegyzőnkön kívül, nem mondja, de pénzek köriratai igazolják. A «pro sua pietate Oba — apa, vagy törökül nagyapa (Vámbéry, A magyarok eredete, 187. l.) — vocabatur» csak a jegyzőnkönél megszokott okoskodó szószármaztatás, melynek semmi alapja. (L. Szabó Károly, i. h. 43. l. 9., 44. l. 1.)

illo, qui dicitur| Paztuh, equitantes iuxta fluvium Hongyn^(b) et eundem| fluvium transierunt iuxta fluvium Souyou.¹ Et inde e|gressi sunt per partes castrum Gumur, et venerunt usque| ad montem Bulhadu,² et inde ad partes Nougrad veni||entes usque ad fluvium Caliga pervenerunt. Hinc vero egre- 14a
dientes| per crepitudinem Danubii iverunt, et fluvium Wereuecca| trans-euntes, castra metati sunt iuxta fluvium Ypul.³ Et quia di|vina gratia in eis erat, timuit eos omnis homo, et maxime ideo| timebant eos, quia audierant ducem Arpadium filium Almi| ducis ex progenie Athile regis descendisse. Tunc omnes Scla|ui habitatores terre, qui primo erant Salani ducis, propter timo|rem eorum, se sua libera sponte subiugaverunt eis, nullo| manum sublevante. Et ita cum magno timore et tremore ser|viebant eis, ac si olim domini eorum fuissent. Tunc Zuardu| et Cadusa necnon Huba, a quo prudens Zemera descendit,⁴ cum| vidissent populum multum sine bello ipsis subiugatum, fe|cerunt magnum convivium, et melioribus habitatoribus terre,| qui filios suos in obsides dederant, diversa dona presenta| verunt, et blandis verbis sub dominium ducis Arpad| sine bello subiugaverunt, et ipsos secum in expeditionem| duxerunt, filios vero eorum in obsides accipientes, ad ducem| Arpad cum diversis muneribus remiserunt. Unde dux| et sui nobiles letiores facti sunt solito, nuntiis gaudia| ferentibus multa dederunt dona.

(a) A *g* után eredetileg állott betű kivakarva, és fölébe más kézzel *v* írva.

¹ Gömör, Nógrád, Pásztó (Paztuh) — a nép nyelvén Szabó Károly szerint (i. h. 44. l. 5.) ma is Pasztoha, Hangony patak, máig élő nevek.

² 1254-ben Szerdahely nógrádi várföldről olvasunk «prope montem Bulhad.» (CD. IV/2. 234.). A XIV. század végén a mai Szandaváralja: Balhadaya (Balhad alja) nevet viselt (Csánki i. h. I. 110.). Minthogy pedig Szanda a Cserhát alatt fekszik, ezt tekinthetjük a Névtelen jegyző Balhátjának.

³ A Galga (Caliga), Verőcze, Ipoly maig használt nevek, jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 45. 2—4.).

⁴ A Zemera (Szemere) itt személy- nem nemzetségnév. III. Béla egy évnélküli oklevelében előfordul: Zemere comes de Semptey (W. I. 69.). Figyelemre méltó, hogy a Névtelen jegyző c. 37. szerint Árpád Hubát, a Szemere nemzetség őseit «fecit comitem Nitriensem et aliorum castrorum» — mely többi vár közé Sempte — vagy a Névtelen írása szerint Stumptey is tartozott.

(34.) DE FLUVIO GRON ET CASTRO | BORSU.

Interea Zuard et Cadusa filii Hulec, necnon Huba | et omnis exercitus eorum fluvium Ypul iuxta Danubium tran|sierunt. Et alio die transito fluvio Gron castra metati | sunt in campo iuxta quoddam castellum terreum, quod nuncupatur | Uarod.¹ Et capto illo castro manserunt ibi tres dies, ex|pectantes adventum Borsu filii Bumger, quem dux Ar|pad cum magno exercitu miserat in auxilium eorum. Quar|to die cum Borsu ad eos venisset cum valida manu, timu|erunt eos omnes incole terre et nullus ausus fuit le|vare manus contra eos. Tunc hii iiii-or domini, inito inter se con|silio, per petitionem incolarum sibi fidelium constituerunt, ut | tertia pars de exercitu cum incolis terre irent in silvam | Zouolon, qui facerent in con|finio regni munitiones for|tes tam de lapidibus, quam etiam de lignis, ut
 146 ne aliquando || Boemy vel Polony possent intrare causa furti et rapine in|regnum eorum.² Tunc communi consilio hac de causa missus est Bor|su filius Buger cum suis militibus. Et cum equitarent iuxta fluvium | Gron, cervus fuga lapsus ante eos cacumina montium | ascendit. Quem Borsu celerimo cursu persecutus, ictibus sa|gittarum in vertice montium interfecit. Et tunc Borsu cum | montes illos in circum aspexisset, in memoriam duxit, | ut ibi castrum construeret. Et statim congregata multi|tudine civium, in ver|tice unius altioris montis castrum | fortissimum construxit, cui nomen suum imposuit proprium, ut | castrum Borsu nuncupatur. Et inde cum exerciti|bus suis usque | ad silvam Zouolon porrexit, et maximam munitionem de|

¹ Várad (Uarod) név alatt ma két falut találunk a Garam mellett Bars vármegyében, Alsó- és Felső-Váradot, «Nagy-Sarlótól északra egy mérföldre», mondja Szabó Károly (i. h. 46. l. 3.)

² A Névtelen jegyző még Zólyomot az ország határának képzei. Turóczról — melynek csak nyugoti, Nyitra felé eső része, a mai Tót-Próna, Stubnya környéke volt már lakott vidék a magyar királyság első századában, mint Kálmán király zobori okleveléből 1113-ban tudjuk (Fejérpataky László: Kálmán király oklevelei. Ért. TT. xv/5., 59., 60. ll.), — Liptóról, Arváról még mit sem tud. Turócz és Liptó csakugyan csak a XIII. század elején, Arva még később, IV. Béla uralkodása végén kezd feltűnni, s a XIV. századig a zólyomi ispán alá tartoznak.

lapidibus facere precepit, quod nunc castrum Borssed^(a) Zouolvn^(b) vo-|
catur.¹

(35.) DE NITRIA CIVITATE.

Zuardu et Cadusa necnon Huba| post discessum Borsu cum omnibus
exercitibus suis egressi| de castro, quod dicitur Warod, ultra silvam Tursoc
castra me|tati sunt iuxta fluvium Sytua. Altera autem die miserunt| quos-
dam speculatores viros, quos sciebant esse audaces, qui tran|sirent fluvium
Nitra, et viderent, si sine bello possent| transmeare usque ad civitatem
Nytra. Qui cum velocissimo| cursu venissent usque ad rivulum Turmas,
ubi descendit| in rivulum Nytre, viderunt habitatores illius provincie| Sclauos
et Boemos eis obsistere cum adiutorio ducis Boe|morum. Quia mortuo
Athila rege, terram, que iacet inter Wag| et Gron a Danubio usque ad
fluvium Moroua, dux Boe|morum^(c) sibi preoccupaverat et in unum duca-
tum fecerat. Et tunc| tempore per gratiam ducis Boemorum dux Nitriensis
factus erat| Zubur.^(d) ²

(36.) DE SPECULATORIBUS MISSIS A DUCIBUS.|

Cum autem speculatores illi, qui fuerant missi a Zuard et Ca|dusa,
vidissent Sclauos et Boemos eis obsistere non valentes,| miserunt sagittas

(a) Hibásan *Borssod* helyett.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *Zouolon*.

(c) Rasura nyoma.

(d) Az egész szó rasurára írva.

¹ Barsvár romjai, jegyzi meg Szabó Károly, Ó- és Uj-Bars helységek mellett maig lát-
hatók. Még 1245-ben, tehetjük hozzá, Borsnak írják (W. VII. 188.). A Borsod-Zólyom vár
nevet nem találjuk okleveleinkben. Ugyancsak Szabó Károly véleménye szerint Zólyomban
«a Szalathna vizén túl fekvő Pusztihrad (puszta vár) nevű hegytetőn feküdt. Pusztihrad-
nak egyik erdőrészét maig is Borsuvának nevezik» (i. h. 47. l. 1. 2.).

² Szabó Károly a Tursoc erdőt, mely Várad alatt, a Garam és Zsitva közt legujabb
időig is erdős vidéken feküdt, Törzsöknek magyarázza. A Zsitva, Nyitra, Tormás vizek
neve maig fenn maradt. Prágai Kozma szerint (MG. SS. IX. 39.) Szvatoplug morva biro-
dalma a Garamig terjedt, a mi némileg megfelel a Névtelen jegyző felfogásának, ki a maga
kora szemével a IX. században is csak csehet, tótót, de nem morvát lát. Figyelemre méltó
egyébíránt, hogy a Névtelen jegyző ez anachronisticus felfogása mellett is csak «dux Boe-

tribus vicibus super eos, et quosdam ex ipsis ictibus| sagittarum interfece-
runt. Hoc cum vidissent Sclauī et Boemi, quos| ad custodiam constituerat
Zubur, quod isti, qui dicuntur hetumo|ger, talibus uterentur armis, timue-
15^a runt valde, quia talis arma||tura nunquam visa fuit eis. Statim nuntiave-
runt Zuburio domino eorum| ceterisque principibus eiusdem provincie.

(37.) DE PUGNA DUCUM ARPADII.

Tunc Zubur, hoc audito, cum adiutorio Boemorum armata multi|tudine
obviam eis venit pugnaturus. Et dum uterque exercitus| ad fluvium Nitra
pervenissent, Zuardu, Cadusa et Huba volebant| transire fluvium. Sed Zubur
dux Nitriensis et sui milites contra e|os diutissime certantes nullomodo eis
transitum concedere volebant.| Et cum diu inter se certassent, Hungarii ex
Boemis et Sclauis| ictibus sagittarum multos interficiebant. Sed per tres dies
nullomodo| Hungarii propter inundationem aquarum transitum habuissent;|
tandem III. die Boemi et omnes Nytrienses Sclauī, videntes| audaciam Hun-
garorum et percussiones sagittarum non sufferentes,| fuga lapsi sunt, et velocis-
simo cursu pro defensione vite in ci|vitatem Nitriam inclusi sunt cum magno
timore. Quos Zuardu, Ca|dusa et Huba necnon ceteri milites, persequentes
eos usque ad civi|tatem, et ex eis quosdam interfecerunt, et quosdam vul-
neraverunt| et alios ceperunt. Zubur vero dux eorum, dum fugiendo contra
eos| pugnare vellet, per lanceam Caduse cecidit, et captus in custo|diam
traditus est. Ceteri vero in civitatem inclusi quasi mu|lti remanserunt. Alio
namque die Zuard, Cadusa et Huba| armata multitudine exercituum, cepe-
runt fortiter expug|nare civitatem Nitriam multis modis. Et dedit eis deus
vic|toriam magnam, et pugnantes intraverunt eam et fusus| est per eos ibi
sanguis multorum adversariorum. Tunc iracundia| ducti Zuburium ducem
illius provincie, quem nudius tertius ce|perant, supra montem excelsum
ducentes laqueo suspende|runt. Unde mons ille a die illo usque nunc
mons Zu|bur nuncupatur.¹ Et propter hoc factum timuerunt eos omnes|

morum»-ról beszél. Tudvalevőleg a cseh herczegek csak 1198-ban lettek — végleg — kirá-
lyokká. Zubur (Zobor) vezérről más történeti forrás nem emlékezik.

¹ Zobor hegy nevét Nyitra mellett a szlávok szabortól, egyháztól, származtatják. A monda
szerint itt már Szvatoplug korában éltek szerzetesek. (MG. SS. IX. 44. l.)

homines illius patrie, et omnes nobiles filios suos eis in obsides^(a) | dederunt. Et omnes nationes illius terre se subiugave|runt sibi usque ad fluvium Wag. Et quia gratia dei antecede|bat eos, non solummodo ipsos subiuga-
verunt, verum etiam omnia| castra eorum ceperunt, quorum nomina hec sunt usque modo: Stum|tey, Colgoucy, Trusun, Blundus et Bana;¹ et ordinatis|| custodibus castrorum, iverunt usque ad fluvium Moroa. Et firmatis| 15b
obstaculis constituerunt terminos regni Hungarorum usque ad Boro|nam et usque ad Saruuar.² Et adepta victoria reversi sunt ad| ducem Arpad, et omnes infideles illius terre ferreis cathenis li|gatos secum duxerunt. Cum-
que Zuard, Cadusa necnon Huba ad| ducem Arpad cum omnibus captivis

(a) Eredetileg így írva: *in obsides eis*; a szavak élére u. a. kézzel írt vonások azok áthelyezését jelentik.

¹ Stumptey: Sempte; Golgoucy: Galgócz; Trusun: Trencsény, 1111-ben Treinchen (Fejérpataky i. h. 42. l.), 1194-ben Turunsun néven említik (W. XI. 57.); Blundus: Bologdos ma Beczkó, 1208 táján: Blundix ejtsd Blundizs (HO. VII. 6. l.); Bana tulajdonkép Bánya a mai Bánka, a Vág mellett, szemben Pöstyénnel; a múlt században még itt voltak hévizek, a mire utal a név is: Bánya = hévíz. (Pauler Gy. i. h. I.² 483. l.)

² Borona nem egyéb, mint a szláv Brana, kapú, latinul porta: az ország bejárata. (Jiriček: Das Recht in Böhmen 10. l.) Az itt szóban forgó brana, vagy mint Rogerius Carmen miserabilejében c. 20. mondja (Font. Dom. IV. 59.), Porta Hungariae, a mai hrozinkai szoros, a melyen át az Olsavánál fekvő Magyar-Bródtól (Bród=rév) az út az országba vezet; a XII. század elején Kálmán és II. István idejében a magyar-cseh határ az Olsavánál volt. (Prágai Kozma MG. SS. IX. 100., 105. l.; nem egészen oly határozottan a Képes Krónika c. 68. Font. Dom. II. 207. l.) Saruuart itt a Névtelen jegyző ép úgy írja, mint c. 21.-ben a nyírségi Saruuart, vagyis Sárvárt. De kérdés, vajjon a «saru» itt nem jelent-e fehéret, vagy szárt (kopasz) s a valódi név tehát — mai kiejtésünk szerint — Szárvárnak hangzanék? A Névtelen jegyző elbeszéléséből világos, hogy az a határ, melynek gyeplőt «usque ad Boronam et usque ad Saruuar» tűzték ki, szárazföldi határ volt ott, a hol a Morva folyó alkotta határ megszűnik. Ha tehát a Borona a *keletre*, Trencsén felé eső végpontot jelöli: a másik végpontot nyugaton kell keresnünk, a Morva közelében. Itt találjuk, kevéssel alább, hogy a Morva folyó lesz a határ, Holicsot, melynek szláv nevében megvan a holy = szár név, s melyet a XIV. században a németek *Weisskirchen*nek neveztek. (Königssaali Évkönyvek, ed. Loserth, Monum. Rerum Austriacarum Scriptores VIII. 363. l.) Magyar neve Ujvár, mely név némileg valami régibb várat gyaníttat, először 1256-ban fordul elő (CD. IV/2. 390. l.) oklevélben, Szakolcza déli határán; de a szakolczai terület 1217-iki legrégibb határjárásában (CD. III/1. 199. l.) még nem említik. Ugy látszik tehát, hogy a *régi* Saruuar akkor már nem létezett, s emléke csak az 1217. után helyére vagy helyette épült Ujvár német és cseh nevében maradt fenn.

suis venissent sani et incol|lumes, factum est gaudium magnum in curia ducis. Dux Arpad| consilio et petitione suorum nobilium donavit, accepto iuramento| infidelium, terras in diversis locis predictis infidelibus de partibus Nytrie| ductis. Ut ne aliquando infideliores facti, repatriando nocerent sibi fi|delibus in confinio Nitrie habitantibus. Et in eodem gaudio dux Ar|pad Hubam fecit comitem Nitriensem et aliorum castrorum. Et dedit| ei terram propriam iuxta fluvium Sytuna usque ad silvam^(a) Tursoc.¹

(38.) DE EXER|CITU GRECORUM ET BULGARORUM.

Interea dux Salanus,| dum intellexisset potentiam et facta Hungarorum, timuit, ut ne| aliquando iracundia ducti eum expellerent de regno suo. Tunc in|ito consilio suorum, misit legatos suos ad imperatorem Grecorum et| ducem Bulgarorum, ut sibi auxilium darent causa pugne contra Ar|pad ducem Hungarorum. Imperator Grecorum et dux Bulgarorum mag|num exercitum Salano duci miserunt. Qui cum ad ducem Salanum| pervenissent, in illo loco, qui dicitur Tetel,² factum est gaudium magnum| in curia ducis. Secundo autem die dux Salanus et sui nobiles, inito| consilio, miserunt legatos ad ducem Arpad, dicendo, ut terram eorum| dimitteret, et ad natale solum repatriare inciperet. Qui cum ad ducem| Arpad pervenissent, ac mandata Salani ducis ei dixissent, dux| Arpad et sui nobiles egre ferentes, sic per eosdem legatos duci| Salano remandaverunt: Terram, que inter Danubium et Thysci|am iacet, et aquam Danubii, que a Ratispona in Greciam des|cendit, pecunia nostra comparavimus³ tunc tempore, quando

(a) Tollhibából csak ez áll: *sil*.

¹ Huba ivadékainak, a Zemera (Szemere) nemzetség birtoklásának nyomait e vidéken Komárom északi részében, a hol még most is Szemere nevű falu van, még a xv. században is találjuk. E nemzetségből származtak s birtak itt a Csuzy (Csuz helység is van itt), Szemerei családok; birtokaik közt 1460 körül egy *Hoba* nevű pusztát is találunk. (Csánki i. h. III. 513., 521., 532. ll.) Vajjon az *abaujmegyei*, a xiv. században feltűnő Szemerei vagyis a maig virágzó Szemere-családnak ehhez a nemzetséghez van-e valami köze? nincs kimutatva, sőt eddig még csak valószínűnek sem mondható.

² Tétel, a mai Titel. «A Titel, Tétel és Tétől kiejtés az alvidéki magyarságnál maig is egyaránt hallható.» (Szabó Károly i. h. 51. l. 1.)

³ Figyelemre méltó, hogy írónk, mint a felső Duna legnevezetesebb pontját, a honnan

novi| fuimus, et pro pretio ei misimus XII. albos equos et cetera, ut supra. Ipse| etiam laudans bonitatem terre sue, misit unam sarcinam| de herbis sabulorum Olpar, et duas lagungulas de aquis Danu|bii. Unde precipimus domino vestro duci Salano, ut dimissa nostra ter|ra, celerrimo cursu ter-ram Bulgarorum eat, unde preavus suus|| descenderat, mortuo Athila rege ^{16a} atthavo nostro. Si autem hoc| non fecerit, sciat nos in proximo tempore contra eum dimi|caturus. Legati vero^(a) hoc audientes, accepta licentia, tristi vul|tu ad ducem Salanum properaverunt. Dux autem Arpad et| sui nobiles egressi de fluvio Zogea cum omni exerci|tu, castra metati sunt iuxta montem Teteuetlen¹ usque| ad Thysciam. Deinde venientes per crepidinem Thyscie| usque ad sabulum Olpar pervenerunt.

(39.) DE EGRESSU SALANI DUCIS CONTRA| ARPIUM^(b) DUCEM.

Dux autem Salanus cum adiutorio Grecorum et Bulgarorum| egressus de Tetel, furiata mente per ammonitionem| suorum contra ducem Arpad equitare cepit. Et dum uterque| exercitus ad invicem prope pernoctassent, neuter eorum dor|mire per totam noctem ausus fuit, sed equos sellatos| in manibus tenendo, pernoctaverunt. Mane autem fac|to ante auroram utraque pars se ad bellum preparavit.| Dux vero Arpad, cuius adiutor erat deus omnium, armis indu|tus, ordinata acie, fuis lacrimis deum orans, suos confor|tans milites, dicens: O Sithici,^(c) qui per superbiam Bulgarorum| a castro Hungu vocati estis Hungarii, nolite oblivisci| propter timorem Gre-
corum gladios vestros, et amittatis vestrum| bonum nomen. Unde strennue

(a) E szó későbbi betoldás u. a. kézzel.

(c) Így, *Scithici* helyett.

(b) Hibásan, *Arpadium* helyett.

az Magyarországra foly, Regensburgot említi, mely a XII. században fő emporiuma volt a délnémet-keleti kereskedésnek. Mikor Konstantinápoly kereskedése 1204-ben Velencze kezébe jutott, Velencze útján a nyugatibb német városok: Ágosta, Ulm, Norimberga lettek közvetítői; Magyarország felé pedig Bécs zárta el Regensburg útját, s kereskedőit VI. Lipót osztrák herceg 1221-ben eltiltá a Magyarországra való meneteltől. (Riezler, *Geschichte von Bayern*. I. 775.; II. 200. kk. II. CD. III/1. 343. l.)

¹ «Tetétlen halom (mons Teteuetlen) egy magas halom a Szolnoktól délnyugotra terjedő sík pusztán, mely maga is ezen halomtól vette nevezetét.» (Szabó Károly i. h. 52. l. 1.)

et fortiter pugnemus contra| Grecos et Bulgaros, qui assimilantur nostris
feminis, et sic ti|meamus multitudinem Grecorum, sicut multitudinem fe-
minarum. Hoc audito, milites sui multum sunt confor|tati, statimque Lelu
filius Tosu tuba cecinit, et Bulsuu| filius Bogar^(a) elevato vexillo in prima
acie contra Grecos| pugnaturi venire ceperunt. Et commixta est utraque^(b)
acies hostium ad bellum, et ceperunt pugnare| acriter inter se. Et dum
totus exercitus ducis| Arpad accessisset pugnaturus contra Grecos,| plurimi
interficiebantur de Grecis et Bulgariis. Predictus vero dux Salanus cum^(c)
vidisset suos deficere| in bello, fuga lapsus est, et pro salute vite Albam
166 Bul|garie properavit. Greci vero et Bulgari timore Hungarorum|| percussi,
viam, quam venerant, oblivioni tradiderunt, fuga| lapsi pro salute vite, Thy-
sciam pro parvo fluvio reputan|tes, transnatare volebant. Sed quia talis
timor et terror| irruerat super eos, ut propter timorem Hungarorum fere
om|nes in fluvio Thyscie mortui sunt, ita quod aliqui vix| remanserunt,
qui imperatori eorum mala salutis nuntiarent. Unde locus ille, ubi Greci
mortui fuerunt, a die illo| usque nunc portus Grecorum nuncupatur.¹

(40.) DE VICTORIA ARPAD DUCIS.

Dux vero Arpad et sui milites adepta victoria hinc e|gressi venerunt
usque ad stagnum, quod dicitur Curtuel|tou² et manserunt ibi iuxta sil-
vam Gemelsen³ xxxiiii-or^(d) diebus. Et in^(e) illo loco dux et sui nobiles
ordinaverunt omnes con|suetudinarias leges regni et omnia iura eius, qua-

(a) Hibásan *Bogat* helyett.

(b) E helyen a hártján hasadás van, mely már az írás előtt is megvolt; ezért a sorok rövidülnek.

(c) Itt a kéziratban egy fölösleges *ci* szó-tag van.

(d) A *IIII*-or egykorúlag a *XXX*. fölé írva.

(e) Későbbi betoldás u. a. kézzel.

¹ Bulcsut krónikáink is ismerik s a hét vezér egyikének tartják. Alba Bulgariae, köz-tudomásulag, Belgrád, magyarul Nándor- vagy Landorfehérvár. A görög révnek (portus Græcorum) még eddig nincs nyoma emlékeinkben.

² E tavat Szabó Károly (i. h. 54. l. 1.) a Pusztaszer közelében fekvő Dócz kertész-köz-ség tavának tartja.

³ Gemelsen erdő: gyümölcsény, gyümölcsiny = arbor ulmus, dumus. Nyelvtörténeti szó-tár, I. 1211. l.

liter| servirent duci et primatibus suis, vel qualiter iudicium| facerent pro quolibet crimine commisso. Ibi etiam dux| condonavit suis nobilibus secum venientibus diversa| loca cum omnibus habitatoribus suis. Et locum illum, ubi| hec omnia fuerunt ordinata, Hungarii secundum suum| idioma nominaverunt Scerij, eo quod ibi ordinatum| fuit totum negotium regni.¹ Et dux locum illum de|dit Oundunec patri Ete, a Thyscia usque ad stagnum Botua,| et a Curtuelto usque ad sabulum Olpar.² Postea vero transac|tis quibusdam temporibus, Ethe filius Oundu congregata multi|tudine Sclauorum, fecit inter castrum Olpar et portum| Beuldu edificari^(a) castrum fortissimum de terra, quod| nominaverunt Sclai secundum ydioma suum Surungrad, idest nigrum castrum.³

(41.) DE EGRESSU ARPAD.

Postea vero dux Arpad et sui| nobiles hinc egressi venerunt usque ad Titulum,| subiugando sibi populum. Deinde egressi venerunt| usque ad portum Zoloncaman,⁴ et totum populum infra| Thysciam et Danubium habitantem, sub iugum su|um constituerunt. Hinc vero venientes ad partes Budrug| pervenerunt, et iuxta fluvium Uoyos castra metati sunt.⁵ Et in

(a) Eredetileg *edificari*; a *ci* szótag kipontozása annak elhagyását jelzi.

¹ Szerről — szer — itt ordo, series értelemben. Nyelvtörténeti szótár III. 191. c—r. e névben a szláv ozero — sziget — nyomát látja. Három monographia, Budapesti Szemle, XCIV. 457. l.

² Szabó Károly a stagnum Botua-t a Pusztaszertől nyugotra eső, pestmegyei mai Bocsa puszta «pocsolyái» közt keresi (i. h. 54. l. 4.). Az Ondtól származó Kalan nemzetség birtokviszonyairól e tájon, melyek a Névtelen jegyző adatainak megfelelnek, bőven értekezik Karácsonyi János: A pusztaszéri monostor kegyurai. Értekezések a történeti tudományok köréből xvii/1. füzet.

³ «A böldi rév (portus Beuldu) ma is e néven ismeretes tiszai rév Szentés és Csongrád városok közt» (i. h. 55. l.). «A régi Csongrád vár alapját a Tisza egyik zugában Csongrád városhoz közel maig is láthatni» írja Szabó Károly (i. h. 55. l. 1. 2.).

⁴ Zolonkaman, ma Szalánkemén, a Duna jobb partján, tulajdonképen Slankamen, sókő, az Erdélyből a Maroson és Tiszán lejövő sószállításnál az Arpádok idejében jelentékeny pont; neve semmiféle összefüggésbe sincs Szalánnal, ily összefüggést a Névtelen jegyző sem állít, sőt a két nevet egészen különbözően: Salanus és Zolonnak írja.

⁵ Bodrogszegye a mai Bács-Bodrog nyugati részét foglalta el. «A Vajas (Uoyos) vize

17a partibus illis dux dedit terram magnam cum om||nibus habitatoribus suis Tosunec patri Lelu, cum avunculo suo| Culpun patre Botond. Tunc dux Arpad et sui primates inito| consilio constituerunt, quod exercitum mitterent propter Salanum| duce[m] ultra Danubium contra Albam Bulgarię. Super quem ex|ercitum constituti sunt principes et ductores: Lelu filius Tosu, Bul|suu filius Bogat, Botond filius Culpun. Qui accepta licentia a duce| Arpad equitantes transnavigaverunt Danubium, nullo contra|dicente, in illo loco, ubi ^(a) fluvius Zoua descendit in Danubium.| Et inde egressi contra Albam Bulgarię civitatem equitare ceperunt.| Tunc dux Bulgarorum, consanguineus Salani ducis, cum magno| exercitu contra eos pugnaturus cum adiutorio Grecorum accessit.| Altera autem die ordinate sunt utreque acies in campo iuxta| ripam Danubii. Statim Lelu filius Tosu elevato vexillo sui| signi, et Bulsuu filius Bogat tubas bellicas sonando¹ pugna|turi accesserunt. Et commixte sunt per partes manus utriusque| hostis, et ceperunt pugnare inter se acriter. Et interfecti sunt| de Grecis et Bulgariis plurimi, et quidam capti sunt ex| eis. Videns ergo dux Bulgarię suos deficere in bello, fuga| lapsus, pro defensione vite Albam civitatem ingressus est.| Tunc Lelu, Bulsuu necnon Botond adepta victoria castra| metati sunt iuxta Danubium parum inferius in campo. Et| omnes captivos Bulgarorum et Grecorum ante se duci fecerunt,| quos ferro ligatos duci Arpad in Hungariam remiserunt.^(b)

(a) E szó későbbi betoldás u. a. kézzel.

(b) Javítás más kézzel; eredetileg *remiserunt in Hungariam*.

alatt a Bács vármegye alsó részén folyó Vajas értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába» — jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 55. l. 5.) — tehát nem a kalocsai Vajas-ér. Kulpin e vidéken csakugyan Botond atyja nevére emlékeztet — mint Szabó Károly megjegyzi (i. h. 56. l. 1.); a xiv., xv. században Kulpi, Kurpi, Kurpe néven említik. (Csánki II. 156. l.)

¹ A bolgárok elleni csatában — figyelmeztet Szabó Károly (i. h. 56. l. 3.) — ellenkezőleg, mint az alpári ütközetben, melyet egyébiránt a Névtelen jegyző majd ugyanazokkal a szavakkal ír le: Lél emeli a zászlót, Bulcsú fújja a riadót, mi alkalmasint csak elvétel lesz, mert a magyar hagyomány szerint Lél a kürtös, Bulcsú kezébe pedig — igaz, hogy már csak aránylag újabb kori képeken — a zászlót adják. A Képes Krónika xiv. századbeli festményeiben a két vezérnek még nincsenek ezek az emblemaí.

(42.) DE NUNTIIS DUCIS | BULGARIE.

Secundo autem die dux Bulgarie misit nuntios suos cum diversis do-
 nis ad Lelu et Bulsuu atque Bontond et deprecans eos, ut pa|ci faveant.
 Et insuper mandavit, quod partem Salani ducis| avunculi sui non foveret.
 Sed Arpadio duci Hungarie sub|iugatus fideliter serviret et annuale vecti-
 gal persolveret.| Illi vero paci faventes, proprium filium ducis in pignus
 accipi|entes, cum multis bonis rebus Bulgarie discesserunt, et| ducem eorum
 illesum^(a) dimiserunt. Deinde egressi usque ad| portam Wazil iverunt, et ex
 hinc egressi terram Ra|cy subiugaverunt, et ducem eius captum diu ferro|
 ligatum tenuerunt.¹ Hinc vero egressi usque ad mare|| pervenerunt, et omnes 17b
 nationes illius patrie dominatui Arpad ducis Hun|garorum potenter et paci-
 fice subiugaverunt. Et civitatem Spaletensem| ceperunt et totam Crouatiam
 sibi subiugaverunt. Et inde e|gressi, filios nobilium in obsides acceperunt,
 et in Hungariam| reversi sunt ad ducem Arpad. Quorum etiam bella et
 fortia queque| facta sua, si scriptis presentis pagine non vultis, credite^(b)
 gar|rulis cantibus ioculatorum, et falsis fabulis rusticorum, qui fortia fac|ta
 et bella Hungarorum usque in hodiernum diem oblivioni non tra|dunt.
 Sed quidam dicunt eos ivisse usque ad Constantinopolim,^(c) et| portam
 auream Constantinopolis Botondium cum dolabro suo inci|disse. Sed ego,
 quia in nullo codice hystoriographorum inveni, nisi| ex falsis fabulis rusti-
 corum audivi, ideo ad presens opus scribere^(d)| non proposui.²

(a) Javítás más kézzel, előbb *in lesum*.

(b) E szó után rasura.

(c) Javítás u. a. kézzel, előbb *constanti olim*.(d) Javítás, előbb *scribere*.

¹ A porta Wazil, a keresztesek Clastra S. Basili-jé, az ókor Succ nevű balkáni Trajánkapuja. (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 30. kk. II. 92. l.) A Terra Racy, a mai Ó-Szerbia, Rácország. Nagy Zsupanja, Neman, III. Béla szövetségese volt 1183. a görögök ellen.

² A Botond vitézségéről szóló mondát, melyre a Névtelen jegyző céloz, fentartották krónikáink (Font. Dom. II. 76., 137.), csakhogy Botond nem vezér, hanem csak «quidam hungarus»; a vezér, a Képes Krónika szerint Apor, Kézai szerint Taksony s a kalandot nem a honfoglalás idejére, hanem az augsburgi csata után való harmadik évre teszik.

(43.) DE CASTRIS ZABRAG, POSAGA ET VLCOU.

Bulsuu, Lelu et Botond hinc egressi, silvam, que dicitur Petur|goz,¹ descendentes iuxta fluvium Culpe castra metati sunt.| Et transito fluvio illo, usque ad fluvium Zoua pervenerunt.| Et transito Zoua, castrum Zabrag ceperunt, et hinc equitan|tes castrum Posaga et castrum Vlcou ceperunt.² Et hinc egressi| Danubium in portu Greci³ transnavigantes, in curiam ducis| Arpad pervenerunt. Cumque Lelu, Bulsu et Botond ceterique mi|lites sani et incolumes cum magna victoria in secundo anno| ad ducem Arpad reversi fuissent, factum est gaudium magnum| per totam curiam ducis, et fecerunt convivium magnum et epu|labantur cottidie splendide Hungarii una cum diversis natio|nibus. Et vicine nationes audientes facinora facta eorum, con|fluebant ad ducem Arpad, et pura fide subditi serviebant ei| sub magna cura, et plurimi hospites facti sunt domestici.|

¹ A silva Peturgoz, a Gozd, a mai Kapella, mely Horvátországot a Kulpa és Száva folyam vidékétől, az úgynevezett Szlavoniától, Tótországtól elválasztá. A Korana mellett fekvő Dresnik határos volt a Gozddal. (Thallóczy: A Blagay család oklevéltára. M. Tört. Emlékek. Oklevéltárak. XXVIII. 57. l.) Péter Gozdjának hívták, krónikáink szerint azért, mert itt ölte meg Kálmán király serege Pétert, a horvát királyt. (Font. Dom. II. 58., 206.; III. 97.)

² Zábrág — a mai Zágrábnak népies magyar formája az újabb időkig, mely Szabó Károly szerint (i. h. 59. l. 1.) a drávamelléki magyar köznépnél maig is nagyon divatozik. Pozsegának is szokott formája Posoga, Posaga a XIII—XV. században (W. VI. 70.; XI. 159.; Blagay Oklevéltár 69., 70.; Posagawar Róbert Károly idejében Font. Domest. IV. 42. l.) Ulcout, Valkot, a mai Vukovárt, okleveleinkben — a hol legelőször 1220-ban olvasuk — (CD. III/1. 286. l.) már csak Valkónak, Wolcounak találjuk.

³ A dunai görög révet (in portu Greci) okleveleink nem ismerik; Szabó Károly Pétervártnak tartja (i. h. 59. l. 4.), mely egyébiránt a XIII. században még a Duna balpartján feküdt (W. VII. 29.), de talán inkább Kónél vagyis Bánmonostránál, a mai Banostornál, a hol 1164-ben Manuel császár átkelt a Dunán, vagy Ujlaknál, Ó- és Uj-Palánkával szemben, kell keresnünk.

(44.) DE INSULA DANUBII.

Post hec vero egressus dux Arpad de partibus illis, ubi nunc est castrum| Budrug,¹ et descendit iuxta Danubium usque ad insulam| magnam. Et castra metati sunt iuxta insulam, et dux Ar|pad suique nobiles intrantes insulam, visa fertilitate et| ubertate illius loci, ac munitionem aquarum Danubii, dilexerunt| locum ultra quam dici potest. Et constituerunt, ut ducalis esset| insula, et unusquisque nobilium personarum suam ibi haberet|| curiam et villam. Statim dux Arpad conductis artificibus precepit| facere 18a egregias domos ducales, et omnes equos suos longitudi|ne dierum fatigatos ibi introductos pascere precepit. Et agasoni|bus suis magistrum prefecit^(a) quendam Cumanum virum pruden|tissimum, nomine Sepel. Et propter Sepel magistrum agasonum in ibi| morantem, vocata est insula illa nomine Sepel usque in hodiernum diem.² Dux vero Arpad et sui nobiles perman- serunt^(b) ibi cum famulis et fa|mulabus suis pacifice et potenter a mense Aprilis usque ad mensem| Octobris. Et dimissis ibi uxoribus suis, communi consilio ab insula exe|untes constituerunt, ut ultra Danubium irent, et ter- ram Panno|nie subiugarent. Et contra Carinthinos bellum promoverent, ac in| marciam Lambardie se venire prepararent. Et antequam hoc fieret,| mitterent exercitum contra Glad ducem, qui dominium habebat a fluvio| Morus usque ad castrum Horom,³ ex cuius etiam progenie longo post tem-| pore descenderat Ohtum, quem Sunad interfecit. Ad hoc autem| missi sunt Zuardu et Cadusa atque Boyta, qui cum accepta li|centia equitarent, Tysciam in Kenesna ⁴ transnavigaverunt| et descensum fecerunt iuxta fluvium

(a) Javitás más kézzel, előbb *precepit*.(b) Hibásan : *permaserunt*.¹ Bodrog vára Bezdán alatt a mai Monostorszeg közelében állott. Csánki i. h. II. 190.² A Csepel-sziget különféle elnevezéseit összeállította Csánki (III. 296. l. 3.). Itt hódol- tak meg 1203-ban Imre király előtt a bosnyák bogomilok az egyháznak.³ Horom — a görögöknél Chram — a mai temesmegyei Palánk, Fehértemplom kö- zelében.⁴ Kenesna a mai Ó- vagy Magyar-Kanizsa, Bácsban, jegyzi meg helyesen Szabó Károly (i. h. 61. l. 1.).

Seztureg.¹ Et nemo| adversarius inventus est eis, qui levaret manus contra eos, quia ti|mor eorum irruerat super omnes homines illius terre. Ex hinc egressi| ad partes Beguey pervenerunt,² et ibi per duas ebdomadas per|manserunt, donec omnes habitatores illius patrie a Morisio usque| ad fluvium Temes sibi subiugaverunt, et filios eorum in ob|sides acceperunt. Deinde amoto exercitu venerunt versus| fluvium Temes et castra metati sunt iuxta vadum arenarum.³ Et cum vellent transire amnem Temes, venit obviam eis| Glad,^(a) a cuius progenie Othum descendit, dux illius patrie, cum| magno exercitu equitum et peditum, adiutorio Cumanorum| et Bulgarorum atque Blacorum.⁴ Altera autem die, dum utraque acies| interiacente fluvio Temes ad invicem nullatenus transire| valuisset, tunc Zuardu iniunxit fratri suo Caduse, ut^(b)| cum dimidia parte exercitus sui descenderet inferius.| Et quodlibet modo posset transmeare, pugnaret contra hostes.| Statim Cadusa
186 preceptis fratris sui obediens cum medietate|| exercitus equitans descendit inferius celerrimo^(c) cursu. Et sicut divina| gratia erat eis previa, levem habuit transitum. Et dum una| pars exercitus Hungarorum cum Cadusa ultra esset, et dimidia pars| cum Zuard citra esset, tunc Hungarii tubas bellicas sonue|runt, et fluvium transnatando acriter pugnare ceperunt.| Et quia deus sua gratia antecedebat Hungaros, dedit eis victoriam| magnam, et inimici eorum cadebant ante eos, sicut manipuli post| messorum. Et in eodem bello mortui sunt duo duces Cuma|norum et tres kenezs Bulgarorum. Et ipse Glad dux eorum fuga| lapsus evasit, sed omnis exercitus eius liquefacti, tamquam cera a fa|cie ignis, in ore gladii consumpti sunt. Tunc

(a) E négy szó: *venit obviam eis Glad*,
rasurára írva.

(b) E szó kétszer írva.

(c) Javítás u. a. kézzel, előbb *celerimo*.

¹ Sestureget Szabó Károly Csesztőreg vagy Csesztregnek olvassa, s az Aranka vizének tartja, mely a Marosból kiszakadván Pádénál a Tiszába ömlik (i. h. 61. l. 2.). Ortway szerint azonban (Magyarország vízrajza II. 213.) az Ó-Béga egyik ága.

² Partes Beguey, a Bege ma rendszeren Béga folyó melléke. (Szabó K. i. h. 61. l. 3.)

³ A vadum arenarumot Szabó Károly (i. h. 61. l. 4.) Tomasevacz homokos vidékén, a mai Torontálmegyében keresi.

⁴ Figyelemre méltó, hogy a bolgár Gladnak seregét ép úgy, mint a III. Béla korában alakult Asenida bolgár-oláh birodalomnak, Kalojannak hadait, bolgárok, oláhok és kunok alkotják.

Zuard et Cadusa| atque Boyta, adepta victoria, hinc egressi venerunt versus fi|nes Bulgarorum et castra metati sunt iuxta fluvium Ponou|cea.¹ Dux vero Glad fuga lapsus, ut supra diximus, propter timorem| Hungarorum castrum Keuee ingressus est. Et tertio die Zuardu et| Cadusa necnon Boyta, a quo genus Brucea descendit, ordinato exer|citu contra castrum Keuee pugnare ceperunt. Hoc cum Glad dux| eorum vidisset, missis legatis, pacem ab eis petere cepit, et castrum| sua sponte cum diversis donis con|donavit. Hinc euntes, castrum| Ursoua² ceperunt, et per mensem unum ibi habitaverunt et Bo|ytam cum tertia parte exercitus ac filiis incolarum in obsides po|sitis ad ducem Arpad remiserunt. Et insuper legatos suos mise|runt, ut eis licentiam daret in Greciam eundi, ut totam| Macedoniam sibi subiugarent, a Danubio usque ad nigrum| mare.³ Nam mens Hungarorum tunc tempore nichil aliud op|tabat, nisi occupare sibi terras, et subiugare nationes et belli|co uti labore. Quia Hungarii tunc tempore ita gaudebant| de effusione humani sanguinis, sicut sanguissuga, et nisi ita| fecissent, tot bonas terras posteris suis non dimisissent. Quid| plura? Boyta et legati eorum ad ducem Arpad pervenerunt, et| res gestas sibi narraverunt. Dux vero opus eorum conlaudavit, et| Zuardu ac Caduse licentiam concessit liberam in Greciam e|undi et terram preoccupandi sibi. Et Boyte pro suo^(a) fidelissimo| servitio dedit teram magnam iuxta Thysciam, nomine Torhus.⁴ Tunc legati Zuard et fratris sui Caduse accepta licentia leti|| ad 19a dominos suos reversi sunt.

(a) Javitás más kézzel, előbb *su.*

¹ Ponucea folyót Szabó Károly (i. h. 62. l. 2.) Panocsának olvassa, s a Duna egy erének tartja a mai Pancsova mellett, melyet ma — mondja Ortvay Pesty és Podhraczký nyomán (Magyarország vízrajza II. 116.) — Bonjaviczának neveznek.

² Keve a mai Kubin, a Duna mellett, Temesmegyében «ubi — írják 1204-ben — solo Danubio mediante regnum Ungariæ a Bulgarorum provincia separatur.» (CD.II. 433. l.) Ursoua: Orsova. Sajátságos, hogy Orsova neve árpádkori, eddig ismert okleveleinkben elő nem fordul.

³ A Névtelen jegyző itt a középkori nyelvszokás szerint Macedoniának nevezi a régi világ Thráciáját, mint p. o. 1189-ben a passai püspök írja: «Tota Macedonia usque ad muros Constantinopolis». Riezler, Der Kreuzzug Friedrich I. Forschungen X. 45. l. 6.

⁴ 1325-ben a bácsi káptalan előtt Nicolaus de Thorhus szerepel. (Anjoukori Okmánytár II. 211. l.)

(45.) DE CIVIBUS BULGARORUM ET MACEDONUM.

Transactis quibusdam diebus, Zuard et Cadusa cum omni exercitu suo, elevatis vexillis signiferis,^(a) aquam Danubii transnavi|gaverunt, et castrum Borons ceperunt,¹ deinde ad castrum Sceredu|cy iverunt.² Audientes hoc cives Bulgarorum et Macedonum,| timuerunt valde a facie eorum. Tunc omnes incole illius terre mi|serunt nuntios suos cum donariis multis, ut terram sibi sub|iugarent, et filios suos in obsides traderent. Zuard et Cadusa paci faventes, et dona et obsides eorum accipientes,| eos quasi suum proprium populum in pace dimiserunt. Ipsi vero ceperunt| equitare ultra portam Wacil et castrum Philippi regis cepe|runt,³ deinde totam terram usque ad Cleopatram civitatem| sibi subiugaverunt. Et sub potestate sua habuerunt totam terram| a civitate Durasu usque ad terram Rachy. Et Zuardu in ea|dem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur Sobamoge|ra, mortuo duce Zuard, in Grecia remansit. Et ideo dictus| est Soba secundum Grecos, idest stultus populus, quia mortuo domino suo, viam| non dilexit redire ad patriam suam.⁴

(a) A szó eleje más kézzel rasurára írva.

¹ Boroncs, Barancs — a nyugoti íróknál Brandiz, Brundusium (Ann. Col. Maximi i. h.) a mai Braničevo, a római Viminacium, a Mlava mellett, nem messze a Dunától; nevezetes stratégiai pont, mely a magyar-görög háborúban gyakran szerepelt. Itt fordult a Belgrádtól Konstantinápolyba vezető út, mely eddig keletre tartott, délre.

² Scereducy, a szláv Srêdec-ből: a régi Sardica, későbbi Triaditza, ma Szófia, a bolgár fejedelemség fővárosa.

³ Castrum Philippi regis: Philippopolis (Plovdiv, Plovdiv), a török Filibé — mint Szabó Károly megjegyzi (i. h. 64. l. 1.), xvii. századbeli bujdosóink Filippéje. Az Ann. Col. maximiban: Vinipopolis quæ et Philippis (i. h.).

⁴ A Névtelen jegyző elbeszéléséből kitetszik, hogy Zuard és Cadusa Philippopolisból nyugotra vagy délnyugotra fordultak. A föld, a melyet elfoglaltak, Cleopatra városáig terjedt. Ily nevű várost sem a régi, sem a középkori földrajz a Balkánfélszigeten nem ismer. Én tehát azt hiszem, hogy itt valami rossz hallásból — így lesz Nicopolisból, a mai Prevesából: Ricopalla — vagy leírásból folyó hiba van, s a Cleopatra vagy talán Cleopatras civitas: Neopatras, Thessalia déli szélén, a Sperchios mellett, a Thermopylæi szorostól északnyugotra. Ez nem csak alkalmas geographiai végpont, mert a hegyek (az Oeta) aljában fekszik, melyek a régi Thessaliát a tulajdonképeni Hellastól elválasztják, hanem nevezetes

(46.) DE PORTU MOGER.

Transactis quibusdam diebus, dux Arpad et omnes sui primates| communi consilio et pari consensu ac libera voluntate egredientes^(a) de insula, castra metati sunt ultra Surcusar, usque ad| fluvium Racus. Et dum vidissent, quod undique tuti essent, nec^(b)| aliquis eis obsistere valeret, transi-

(a) Javítás más kézzel, előbb *agredientes*.

(b) Javítás u. a. kézzel, a rövidített szó előbb teljesen ki volt írva.

város is, érseki székhely volt a XIII. század elején (Tafel és Thomas, *Fontes R. A. Dipl. XII.* 488. l.). Figyelemre méltó, hogy mikor 1204-ben a keresztesek Konstantinápolyt elfoglalták s a byzanci birodalmat maguk közt feloszták, e nyugoti részeket, Thessalonika székhelylyel, a lovagias montferrati Bonifácz ögróf, ki III. Béla leányát, Margitot, Angelosz Izsák császár özvegyét vette nőül, kapta s a byzanci császári trón helyett e részt választotta magának, hogy — *Villehardouin Gottfried* szerint — közelebb legyen Magyarországhoz. (Pauler Gy. i. h. II.² 493. l. 45.) Itt kellett volna — úgy tervelték legalább Thessalonikában — oly latin birodalomnak alakulni, mely Philippopolistól Durazzoig — az adriai tengerig, délre pedig Moreáig terjedjen, körülbelül tehát azt a területet foglalta volna magában, melyet, a tulajdonképeni Hellas: Bœotia, Attika kivételével, Névtelenünk szerint Zuard és Cadusa magyarjai elfoglaltak, s a mely birtok északi részén Durasut — a mai Durazzo és régi Dyrrachiumot és Rácországot — Rigómező vidékét — említi végpontokul. A Soba magyar nevet írónk, Szabó Károly is (i. h. 64. l. 5.), a Névtelen jegyző ellenére Csabamagyarnek fordítják, de Csaba, bár ez olvasást a Névtelen orthographiája megengedi, nem halt el Görögországban — bár a székelek, Krónikáink szerint azt tarták róla — s népéről nem is mondták, hogy ott maradt és századokig fentartotta magát; azonkívül a soba, a Névtelen szerint görög szó volna, s azt Szabó Károly valami *στοβ* gyökben, melyhez hasonló a latin *stupidus* a magyar ostoba, keresi, s annál fogva hiszi, hogy tulajdonképen stobának kel-lene állni soba helyett. Egyszerűbb és véleményem szerint, kielégítőbb magyarázatát nyújtja e szónak *Schvarcz Gyulának*, a régi görög élet és nyelv e kitűnő ismerőjének szíves közlése, hogy Athenaios Deipnosophistaiban (XIV. 629. f.) sobas «*σολύς*» valami nevetséges táncznemet jelent; jelent még örvény, heves mozdulatú bacchansnőt; *σολύω* ige passivuma szintén örült forgolódás, s egy további összefüggő szó: *σολυρός*: túlságo-san gögös ostoba vagy féleszü ember. Bármilyen legyen is azonban a soba magyar szó nyelv-tani származása, ily nevű népet a XIII. században a Balkán-félszigeten oly kevésbé ismerünk, mint nem ismerünk az európai Oroszország keletén dentmagyarokat; hacsak a bolgár sapai, sopi törzsben nem látjuk, mely a régi trákok ivadéka, a felső Strumanál, Kőstendil körül és az aegi tengernél, Thasos szigetével szemben lakott s melynek a bolgároknál maig ostoba, esetlen híre van. (Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, 59., III. II.)

erunt Danubium. Et portum, ubi transitum fecerunt, portum Moger nominaverunt, eo quod VII. principales persone, qui hetumoger dicti sunt, ibi Danubium transnavigaverunt.¹ Transito Danubio castra metati sunt iuxta Danubium usque ad aquas calidas superiores.² Et hoc audito omnes Romani per terram Pannonie habitantes vitam fulga servaverunt.³ Secundo autem die dux Arpad et omnes sui primates cum omnibus militibus Hungarie intraverunt in civitatem Atthile regis. Et viderunt omnia palacia regalia, quedam destructa usque ad fundamentum, quedam non, et ammirabantur ultra modum omnia illa edificia lapidea. Et facti sunt leti ultraquam dici potest, eo quod capere meruerunt sine bello civitatem^(a) Atthile regis, ex cuius progenie dux Arpad descenderat. Et epulabantur cottidie cum gaudio magno in palacio Atthile regis conlateraliter sedendo. Et omnes symphonias atque dulces sonos cythararum et fistularum cum omnibus cantibus ioculatorum habebant ante se. Fercula, pocula portabantur duci et nobilibus in vasis aureis, servientibus et rusticis in vasis argenteis. Quia omnia bona aliorum regnorum circumiacentium dederat deus in manus eorum. Et vivebant large ac splendide cum omnibus hospitibus ad se venientibus. Et hospitibus secum commorantibus dux Arpad terras et possessiones magnas dabat, et hoc audito multi hospitem confluebant ad

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *civitem*.

¹ Soroksár — Surcusar — Rákos, Megyer-rév, melynek a Duna bal partján Káposztás-megyer, s a jobb parton Békásmegyer felel meg: mai napig élő nevek. «A portu Megyer usque ad insulam magnam regis» olvassuk 1148. II. Géza egy okmányában. (CD. II. 129.)

² Az aquæ calidæ superiores alatt a mai Ó-Buda és Békásmegyer közt fekvő hévvizeket, mint a római fürdőt, kell értenünk. Az aquæ calidæ, melyekről már a 394. l. a 2. jegyzetben volt szó, a mai Császár-fürdő tája, 1212 Budától (Ó-Buda) délre estek. (CD. III/1. 119. l.) Később, a tatárdulás után, mikor a pestiek új telepe a mai várhegyen — nyerte a Buda nevet, lett országos helylyé, majd királyi lakká a régi Ó-Buda helyett: e vidéket nevezék *Felhévíznek*, míg az új Budától délre eső Gellért-hegy forrásai: Rudasfürdő, Ráczfürdő lettek az *Alhévíz*. (Csánki, Szent Erzsébetfalva, Pest mellett, Századok, 1893. 26. l.)

³ Mikor a Névtelen jegyző Pannonia lakóit, a Nagy Károly által feltámasztott nyugot római császárság alattvalóit, rómaiaknak nevezi, olyformán ír csak, mint a Chronicon Episcoporum Merseburgensium, melynek I. része 1136 előtt készült, hogy a magyarok: «finitimos sibi Romano regno subditos invadunt, perturbant, et tam hominum, quam iumentorum depopulationem faciunt», (MG. SS. X. 164. l.)

eum et ovanter| morabantur cum eo. Tunc dux Arpad et sui propter letitiam permanse|runt in civitate Atthile regis per xx-ti^(a) dies. Et omnes milites Hun|garie ante presentiam ducis^(b) fere cottidie super dextrarios suos seden|do cum clipeis et lanceis maximum turnamentum faciebant.^(c) Et alii| iuvenes more paganismo cum arcubus et sagittis ludebant. Un|de dux Arpad valde letus factus est. Et omnibus militibus suis| diversa donaria, tam in auro quam in argento, cum ceteris pos|sessionibus donavit. Et in eodem loco Cundunec patri Curzan dedit| terram a civitate Atthile regis usque ad centum montes, et usque| ad Gyoyg,¹ et filio suo dedit unum castrum ad custodiam populi| sui. Tunc Curzan castrum illud sub suo proprio nomine iussit ap|pellari. Quod nomen usque in hodiernum diem non est oblivioni tra|ditum.²

(47.) DE TERRA PANNONIE.|

Dux vero Arpad xxi. die, inito consilio, egressus est de Ecilburgu,| ut subiugaret sibi terram Pannonie usque ad fluvium Droua.| Et prima die castra metatus est iuxta Danubium versus centum| montes. Tunc ordinatum est, quod dux de exercitu suo unam par|tem mitteret iuxta Danubium versus castrum Borona, cui prefe|cit principes^(d) et ductores^(e) duos de prin-

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb XX-ta.

(b) Javítás más kézzel.

(c) Hibásan: *feciebant*; a szóban javítás u. a. kézzel, előbb *fecebant*.

(d) Javítás más kézzel, előbb *principem*.

(e) Javítás más kézzel, előbb *ductorem*.

¹ «Százhalom (centum colles) név alatt értendők a Fejér vármegyében, a Duna mellett, a battai és érdi határookban még most is száznál számosabb régi kún temetőhalmok». Különben Százhalom falu még a xv. században is szerepel. (Csánki III. 346. l.) «Gyogy (Gyoyg) ... nem egyéb, mint a Diód név palóczos kiejtése ... Ezen Diód helység a mai Diós puszta Fejér vármegye legszélén Budához egy pár, Tétényhez egy fél órára. A szent Gellért legendában is szerepel.» (Szabó Károly i. h. 67. l. 1., 2.)

² Curzan vára a mai Ó-Budán állott, s emléke még a xiv. században is fenn volt; 1363, majd 1391-ben olvasunk bizonyos *több holdas* területről, mely Ó-Budán «Inter anti-qui castri Curchan (1391. Curthyan) vocati locum et curiam reginalem ac ortum lapideum adiacentem usque magnam viam et claustrum sanctimonialium» feküdt. (*Kiadatlan* oklevelek az Országos Levéltárban. DL. 9127., 10519. sz. Anj. Okm. II. 636.) Thold Titus, Archæolog. Ért. 1882, XCII. l. egyébként idézi.

cipalibus personis, scilicet| Ete pater Eudu et Boyta, a quo genus Brugsza descendit. Quibus etiam| pro suo fidelissimo obsequio^(a) dux Arpad donavit munera non minima| et Eudunec filio Ete dedit terram iuxta Danubium cum populo non| numerato. Et in loco illo Eudu, subiugato populo illius partis, edificavit castrum, quod nominavit vulgariter Zecuseu, eo quod sibi sedem| et stabilitatem constituit.¹ Et Boyte eodem modo dedit terram magnam| versus Saru cum populo non numerato, que usque modo nuncupatur Boyta.²|

(48.) DE CIVITATE BEZPREM.

In secunda parte exercitus missus est Vsubu pater Zolocu et Cusee^{(b) 3}
 20a qui|| iret versus civitatem Bezprem et subiugaret omnes habitatores terre| usque ad Castrum Ferreum. Tunc Usubu princeps et ductor illius exercitus li|centiatus a duce, elevato vexillo egressus est, et castra metatus est iuxta mon|tem Pacoztu. Hinc vero equitantes in campo Peytu castra metati sunt,| et per tres dies ibi permanserunt. Quarto autem usque ad castrum Bez|prem pervenerunt. Tunc Usubu et Eusee ordinato exercitu contra Roma|nos milites, qui castrum Bezprem custodiebant, pugnare acriter cepe|runt. Et pugnatum est inter eos per ebdomadam unam. In secunda autem eb|domada feria IIII-ta, dum utraque pars exercitus labore belli nimis esset| fatigata, tunc Usubu et Eusee plures milites Romanorum in ore gla|dii consumpserunt, et quosdam ictibus sagittarum interfecerunt. Reliqui vero| Romanorum videntes audaciam Hungarorum, dimisso castro Bezprem,| fuga lapsi sunt, et pro remedio vite in terram Theotonicorum properave|runt. Quos Usubuu et Eusee usque ad confinium Theotonicorum persecu|ti sunt. Quadam autem die, dum Hungarii et Romanii in confinio essent,| Romani

(a) E szó betoldás más kézzel.

(b) Hibásan, *Eusee* helyett.

¹ Zecuseu a mai Szekcső *Baranyában*. 1267-ben Zekchenek olvassuk. (W. VIII. 181.)

² Alkalmasint a mai Vajta, Fejérmegye déli csúcsán a Sár mellett, mint Szabó Károly (i. h. 68. l. 3.) véli.

³ Az Eusee nevet — úgy látszik — a Fejérvár és Veszprém közt fekvő Ősi falu tartja fenn, jegyzi meg helyesen Szabó Károly (i. h. 68. l. 4.).

fugiendo latenter fluvium, qui est in confinio Pannonie et Theo|tonicorum, transnataverunt. Unde fluvius ille ab Hungaris vocatus| Loponsu, eo quod Romani propter metum Hungarorum latenter transnataverunt.¹

(49.) DE CASTRO| FERREO.

Et ex hinc Usubuu pater Zoloucu et Eusee pater Urcun²| reversi, Castrum Ferreum ceperunt, et filios incolarum in obsides acce|perunt. Hinc vero equitantes iuxta fluvium Bolotun usque ad Thyon| pervenerunt. Et subiugatis sibi gentibus, XIII. die castrum Bezprem intrave|runt. Tunc Usubuu et Eusee inito consilio, nuntios suos cum diversis| muneribus et filiis incolarum in obsides positos, duci Arpad transmise|runt et qualiter dedit eis deus victoriam, et quomodo Romani, dimisso castro| Bezprem, ante eos fuga lapsi fluvium Loponsu latenter transnatave|runt. Missi vero eorum ducem Arpad in silva Turobag arpalice ambulanti| invenerunt, et eum cum diversis ex parte Usubuu et Eusee salutave|runt et filios incolarum in obsides positos duci presentaverunt.³ Dux vero Ar|pad audito hoc letior factus est solito, et iterum in Etiburgu^(a) reversus,| magnum fecit convivium. Et legatis gaudia nuntiantibus munera mag|na condonavit.

(50.) DE DEVASTATIONE PANNONIE.

Tunc dux Arpad et sui nobiles cum| tertia parte exercitus sui de Elciburgu^(b) egressi, castra metati sunt| iuxta campum putei salsi. Et inde equi-

(a) Igy, *Ecilburgu* helyett.

(b) Igy, *Ecilburgu* helyett.

¹ Pacoztu-Pákoz, a velencei tó mellett, Peytu-Pét, Palota mellett Veszprém-ben. A Loponsu — ma Lapincs — mint Szabó Károly helyesen megjegyzi, a német Lafnitz magyarosítása, a mely név már 865-ben Labenza alakban előfordul (i. h. 69. l. 2—4.).

² Urcun alkalmasint Örköny vagy Örkénynek hangzanék mai nyelvünkben.

³ A Balaton, Thyon — I. András 1055. alapító levelében, mely csak másolatban, de egykorúban van meg — Tichon, valamint Turobag, ma Torbágy, Budapest mellett a Duna jobb partján, ismert nevek. Alig fejthető meg az arpalice jelző az ambulare mellett; Szabó Károly magyarázatát: árpadosan (i. h. 70. l. 5.), Szabó István véleményét, ki ebben a mythologiai Harpalyce nőnevet látja, holott itt a szó adverbium (Századok 1890. 367. l.), nem lehet elfogadnunk.

206 tantes usque ad montem Bo|doctu pervenerunt.¹ Dux vero Arpad ab
 orientali parte dedit Eleu||dunec patri Zolsu^(a) silvam magnam, que nunc
 Uertus^(b) vocatur propter clipeos The|otonicorum inibi dimissos. Ad radi-
 cem cuius silve iuxta stagnum Ferteu Sac| nepos Zobolsu longo post tem-
 pore castrum construxit.² Quid ultra? Dux autem| Arpad et sui milites sic
 eundo iuxta montem sancti Martini castra|metati sunt, et de fonte Sabarie
 tam ipsi quam eorum animalia biberunt.| Et montem ascendentes et visa
 pulchritudine^(c) terre Pannonie, nimis| leti facti sunt. Et inde egressi usque
 ad Rabam et Rabuceam venerunt.|³ Sclauorum et Pannoniorum gentes et
 regna vastaverunt et eorum re|giones occupaverunt. Sed et Carinthino-
 rum Moroanensium fines cre|bris incursibus irripuerunt. Quorum multa
 milia hominum in ore gla|dii occiderunt, presidia subverterunt, et regio-
 nes eorum possiderunt,| et usque in hodiernum diem, adiuvante domino,
 potenter et pacifice| posteritas eorum detinet.⁴ Tunc Usubuu et Eusee
 pater Urcun cum omni| exercitu eorum sani et incolumes cum magna vic-

(a) Igy, Zobolsu helyett.

(c) A kéziratban *pulchritune*.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *Uetus*.

¹ Campum putei salsi a fehérmegyei Sós-kút vidékére vonatkozik; mons Bodoctu a fehérmegyei bodajki hegy (Szabó Károly, i. h. 71. l. 1., 2.). 1236-ban Bodoctnak írják. HO. VI. 25.

² «Locus ille, unde tam turpiter dedecorati abjectis clipeis fugerunt, usque hodie Wertes hege nuncupatur», írja a Képes Krónika c. 50. (Font. Dom. II. 162.) Miklós ispán, a Kisfaludiak őse a Csák nemzetségből, mely Elődtől származott, 1231-ben említi ősi birtokát «in silva Wertus, que communis est cum cognacione mea» s örökösének hagyja 1237-ben «terram de Chacvara». (CD. III/2. 227. HO. VII. 42. l.) Szabolcs — Előd fia — megtelepülését e vidéken, és Csák várát, krónikáink is említik (l. itt 503. l.). A Fertő alatt, — mint a szövegből világos, és Szabó Károly is helyesen megjegyzi (i. h. 71. l. 4.) — nem a sopron- és mosonmégyei nagy tó, hanem valamely kisebb-szerű vértessaljai mocsár vagy tó értendő. III. Béla korában 1193. a mai velencei tavat mondják Fertőnek: «In Agar (ma Agárd) iuxta Ferteo». (Kn. I. 145. l.)

³ A fons Sabarie a Pannonhalmi közelében fakadó Pánzsza — 1220-ban Pounsa (W. I. 170.) — ér. Figyelemre méltó, hogy a Névtelen jegyző szerint Árpád csak a Rábca és Rábáig nyomul. Azontúl volt felső Pannonia, mely közvetlen német birtok, Markgrófság volt, és csak 907-ben a bajorok nagy csatavesztése után enyészik el teljesen.

⁴ Reginóban olvassuk: Carantanorum Marahensium et Vulgarum fines crebris incursionum infestationibus irrumpunt (itt 322. l.). E szavakban, a mint előbeszédünkben B/388. l. bővebben említők, benfoglaltatik a honfoglalás egész története.

toria reversi sunt ad| ducem Arpad. Deus enim, cuius misericordia previa erat, tradidit duci Arpad et suis| militibus inimicos eorum, et per manus suas labores populorum possederunt. Ubi| cum radicati fuissent, et fere omnia viciniora regna sibi subiugassent,| reversi sunt iuxta Danubium versus silvam causa venationis, et di|missis militibus ad sua propria, dux et sui nobiles manserunt in eadem| silva per x. dies. Et inde venerunt in civitatem Atthile regis, et ad^(a) insulam| Sepel descenderunt, ubi ducissa et alie mulieres nobilium fuerunt.¹

Et eodem anno dux Arpad^(b) genuit filium nomine Zulta;² et factum est| gaudium magnum inter Hungaros. Et dux et sui nobiles per plurimos| dies faciebant convivium magna. Iuvenesque eorum ludebant ante faciem| ducis et suorum nobilium, sicut agni ovium ante arietes. Transactis autem| quibusdam diebus, dux Arpad et sui nobiles communi consilio miserunt ex|ercitum contra Menumorout ducem Byhoriensem.^(c) Cui exercitui principes et| ductores facti sunt Usubuu et Velec. Qui egressi sunt de insula equi|tantes per sabulum,³ et fluvium Thyscie in portu Beuldu transnaviga|verunt. Et inde equitantes iuxta fluvium Couroug castra meta|ti sunt,⁴ et omnes Siculi, qui primo erant populi Atthyle regis, audita| fama Usubuu, obviam pacifici venerunt, et sua sponte filios| suos cum diversis muneribus in obsides dederunt. Et ante exerci|tum Usubuu in prima acie contra Menumorout pugnaturi cepe|runt. Et statim filios Siculorum duci Arpad transmiserunt, et|| ipsi precedentibus Siclis una contra Menumorout 21a

(a) E szó későbbi betoldás más kézzel.

(c) Hibásan: *Byhoriensen*.

(b) E szó után rasura.

¹ Árpád és vezéreinek e mulatozása emlékeztet, mikép szórakoztatta 1189-ben III. Béla I. Frigyes német császárt, mikor Esztergomból Attila városába vitte s a császár itt négy napig vadászott. (Arnoldus Lubecensis MG. SS. XXI. 171. l.)

² Árpád Zulta fiát csak a Névtelen jegyző, mint Zoltánt a Képes Krónika (itt 500. l.), és Biborban született Konstantin császár mint Zaltast — Zaltot — ismerik (itt 128. l.). Fejedelemnek is csak a Névtelen jegyző nevezi — másutt, se kül-, se belföldi forrásokban nem fordul elő.

³ A Képes Krónikában is sabulumnak — homoknak — hívják a Duna-Tisza közt, Pest-től délre fekvő síkságot c. 62. (Font. Dom. II. 196.)

⁴ «A Kórógy vize (fluvius Couroug) nem egyéb egy a Tiszából szakadozó érnél, Szentes város határában» jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 73. l. 5.).

equitare ceperunt;¹ fluvium| Cris in Ceruino monte transnatauerunt, et inde equitantes iuxta| fluvium Tekereu castra metati sunt.²

(51.) DE DUCE MENUMOROUT.|

Hoc cum audivisset Menumorout,^(a) quod Usubuu et Velec nobilissimi milites ducis Arpad cum valida manu, precedentibus Siclis, contra eum| venirent, timuit ultra quam debuit, et contra eos ausus venire non fuit,| eo quod audiverat ducem Arpadium et suos milites validiores esse| in bello, et Romanos fugatos esse de Pannonia per ipsos, et Carinthe|norum Moroa-nensium fines devastasse, et multa milia hominum oc|cidisse in ore gladii eorum. Regnumque Pannoniorum occupasse, et inimi|cos eorum ante faciem eorum fugisse. Tunc duc Menumorout dimis|sa multitudine militum in castro Byhor, ipse cum uxore et filia sua| fugiens a facie eorum in nemoribus Ygfon habitare cepit. Vsubu|u et Veluc omnisque exercitus eorum leti contra castrum Byhor equitare cepe|runt et castra metati sunt iuxta fluvium Iouzos.³ Tertio autem die| ordinatis exercitibus, ad castrum Bellarad^(b) egressi sunt.⁴ Et e converso milites| congregati ex diversis nationi-

(a) Javítás u. a. kézzel, előbb *Menurout*.

(b) Javítás u. a. kézzel, előbb *Bellaad* volt írva; a két *a* közé egy *r* van betoldva.

¹ A Névtelen jegyző szerint a székelyek «eleve Athila népei voltak», de már viszonytagságukról, melyeket krónikáink említenek, nem tud semmit. Nem Oroszországban mennek a magyarok elé, mint krónikáink állítják (i. 483. és 497. l.), nem is Erdélyben, hanem Bihar szélén csatlakoznak, hol Bihar vármegyében a XIII. század elején Székelyszáz (*Sceculsaz*) kerületet találunk (Reg. de Varad 208. sz.). Figyelemre méltó, hogy a *kozár* Marót ellen támadnak és csatlakozva a magyarokhoz, *előcsapatjukat* alkotják, ép mint a kabarok, Bátorban született Konstantin szerint (De adm. Imp. c. 39., itt 124. l.). Hogy a székelyek a XII. században, II. Géza idejében, «szokás szerint» a csatában a magyarok előcsapatjai voltak, a Képes Krónikában is olvassuk. (Font. Dom. 218. l.)

² A mons cervinus a mai békésmegyei Szarvas mellett van. «A Tekerő (fluvius Tekereu) tulajdonképp csak a Sebes-Körös egyik ere a biharmegyei Sárrethben, mely e név alatt ott maig ismeretes», jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 74. l. 1., 2.).

³ A Jozos folyó, mint a Névtelen elbeszéléséből kitűnik, valami ér a Tekerő és Bihar közt, talán a mai Kis-Körös, semmi esetre sem az egészen félreeső aradmegyei Józás hegyi patak.

⁴ A Névtelen jegyző itt, mintegy elfeledkezvén, Byhor helyett — mi szintén lehet

bus, contra Usubuu et suos milites pugna|re ceperunt. Sycli et Hungarii^(a) ictibus sagittarum multos hominum inter|fecerunt. Vsubuu et Velec per balistas cxxv. milites occiderunt.| Et pugnatum est inter eos xii. dies et de militibus Vsubuu xx. Hunga|rii et xv. Sicli interfecti sunt. Tertiodecimo autem die,^(b) cum Hungari et Sy|cli fossata castris implevissent^(c) et^(d) scalas ad murum ponere vellent, milites ducis Menumorout videntes audaciam Hungarorum, ceperunt|rogare hos duos principes exercitus,^(e) et aperto castro nudis pedibus sup|plicantes ante faciem Usubuu et Velec venerunt. Quibus Usubu|u et Velec custodiam ponentes, ipsi in castrum Byhor intraverunt|et multa bona illorum militum in ibi invenerunt.¹ Hoc cum Menu|morout per nuntios fuga^(f) lapsos audivisset, irruit in maximum|timorem. Et misit nuntios suos cum diversis muneribus ad Vsu|buu et Velec, et rogavit eos, ut ipsi paci faventes, ut ipsi le|gatos suos ad ducem Arpad eundi dimitterent, qui nuntiarent ei, quod|Menumorout, qui duci Arpad primo per legatos proprios bulgarico corde su|perbe mandando, terram cum pugillo se daturum negabat, modo per eosdem|nuntios victus et prostratus totum regnum et Zulte filio^(g) Arpad filiam|suam dare non dubitaret. Tunc Vsubuu et Velec consilium eius laudave||runt, et cum 216 legatis suis nuntios miserunt, qui dominum suum ducem|Arpadium causa pacis rogarent. Qui cum insulam Sepel intravissent et|ducem Arpad salutassent, secunda die legati mandata Menumorout|dixerunt. Dux vero Arpad

(a) Hibásan: *Hugarij*.

(b) Javitás u. a. kézzel, az eredeti sorrend ez: *die autem*.

(c) A szó közepén a hártján foramen van.

(d) E szó után rasura.

(e) Javitás más kézzel, előbb *exercitum*.

(f) Hibásan: *fuga*.

(g) E szó után rasura.

Bjelihoradból — Bellaradot ír, mi nagyon hasonlít Szvatoplugnak — a magyar felfogás szerint Marot fiának — mondai *székhelye Welehrad* névéhez. Eszünkbe juthat itt Sarkel — a fehér vagy szárhely — a kozárok földén, eszünkbe Veszprém — Szabó Károlynak talán nem egészen megvetendő véleménye szerint eredetileg Weissbrunn vagy Weissbrunn (i. h. 68. l. 5.), a hol ugyancsak krónikáink szerint Marót, a Szvatoplug atyja lakott (itt 498. l.), s a melyet, ugyancsak Névtelenünk c. 48. szerint ugyancsak Öcsöb foglalt el, — mint Bihar várát.

¹ A vesztések e bulletinszerű elsorolása Dares Phrygiusra (c. 44. p. 52. Ed. Meister.); az ostrom, capitulatio a III. István korában Manuellel vívott háborúkra, jelesen Zimony ostromára 1165-ben emlékeztet.

inito consilio suorum nobilium, mandata Me|numorout dilexit et laudavit, et dum filiam Menumorout eiusdem| etatis, ut filius suus Zultus, iam esse audivisset, petitionem Menumo|rout differre noluit, et filiam suam in uxorem Zulte accepit,| cum regno sibi promisso. Et missis legatis ad Usubu et Ueluc^(a) man|davit, ut celebratis nuptiis, filiam Menumorout filio suo Zul|te in uxorem acciperent, et filios incolarum in obsides positos secum| ducerent, et duci Menumorout daret Byhor castrum.

(52.) DE USUBUU,| VELUC.

Usubuu et Veluc nec non omnis exercitus preceptis domini sui faventes, filiam| Menumorout celebratis nuptiis acceperunt, et filios incolarum| in obsides positos secum duxerunt. Et ipsum Menumorout in castro| Byhor dimiserunt. Tunc Usubuu et Veluc cum magno honore et| gaudio ad ducem Arpad reversi sunt. Dux vero et sui yobagyones| obviam eis processerunt, et filiam Menumorout, sicut decet spon|sam tanti ducis, honorifice ad ducalem domum duxerunt. Dux vero| Arpad et omnes sui primates celebrantes nuptias, magna fecerunt| convivium, et fere cottidie comedebant nuptialiter cum diversis mi|libus^(b) circumiacentium regnorum. Et iuvenes eorum ludebant ante faci|em ducis et suorum nobilium. Dux Arpad accepto iuramento pri|matum et militum Hungarie, filium suum Zultam ducem cum magno| honore elevari fecit. Tunc dux Usubunec patri Zoloucu pro suo fi|delissimo servitio dedit castrum Bezprem cum omnibus^(c) appendiciis suis.| Et Veluquio dedit comitatum de Zarand. Et sic ceteris nobilibus ho|nores et loca condonavit. Menumorout post istam causam in secundo| anno sine filio mortuus est, et regnum eius totaliter Zulte generi suo di|misit in pace. Post hec anno dominice incarnationis dccccvii.| dux Arpad migravit de hoc seculo.¹ Qui honorifice sepultus est supra caput| unius

(a) Rasura nyoma.

(b) Hihetőleg tévesen *militibus* helyett.

(c) A kéziratban tollhibából: *ominibus*.

¹ Min alapszik az, hogy Arpád 907-ben halt meg, *nem tudjuk*. Tollhiba itt nincs, mert ez év szolgál, mint alább látni fogjuk, a Névtelen jegyző további számításának alapul. Talán a krónikáinkban fenmaradt s jelesen a Képes Krónika 31., 32. fejezetében a cseh-morva, karantán és bolgár háborúkra vonatkozó időmeghatározások, mindössze 13 év, be-

parvi fluminis, qui descendit per alveum lapideum in civitatem| Atthile regis. Ubi etiam post conversionem Hungarorum edificata est ecclesia,| que vocatur Alba, sub honore beate Marie Virginis.¹

(53.) DE SUCCESSIONE^(a)| ZULTE DUCIS.

Et successit ei filius suus Zulta, similis patri moribus, dissimilis|| natura.^(b) 22a
Fuit enim dux Zulta parum blesus et candidus, ca|pillo molli et flavo, statura mediocri, dux bellicosus, animo| fortis, sed in civibus clemens, voce suavi, sed cupidus imperii.² Quem omnes primates et milites Hungarie miro modo diligebant. Trans|actis quibusdam temporibus, dux Zulta cum esset XIII-cim annorum, omnes primates| regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam rectores regni sub| duce prefecerunt, qui moderamine iuris consuetudinis dissidentium lites| contentionesque^(c) sopirent. Alios autem constituerunt ductores exercitus,^(d) cum quibus| diversa regna vastarent, quorum nomina hec fuerunt: Lelu filius Tosu, Bul|suu vir sanguinis filius

(a) Hibásan: *successione*.

(c) A szó eleje rasurára írva.

(b) A lap elején a hártýában nagyobb foramen van.

(d) Javítás, előbb *exercitum*.

folyásolták s így 893-tól számítva 906-ban látta a honfoglalás befejezésének évét, mely után következett, hogy Árpád meghalt, mert a külföldi kalandok már, felfogása szerint, fia Zoltán alatt folytak. 907-ben volt egyébiránt az a nagy csata, melyben a magyarok a bajorokat tönkre verték, s úgyszólván ezzel befejezték, megszilárdíták a honfoglalást. Saját-ságos, hogy erről az ütközetről, melyet újabb íróink a XVI. századbeli Aventinus nyomán pozsonyi csatának szoktak nevezni, forrásaink hallgatnak, ámbár valószínű, hogy a hún történetben említett bánhidai csatában, a hol állítólag Zvatoplugot semmisíték meg seregével, ennek a döntő csatának emléke maradt fenn (itt 484. és 498. l.).

¹ Árpád sirjának, a Fejéregyházának, mely a magyarok megtérése után odaépült, kérdésében egész irodalom keletkezett; a kérdést azonban eldöntötte már Tholdt Titusz, az Archæologiai Ertesítő 1882-ik folyamában, kimutatván, hogy Fejéregyháza csakugyan az óbudai hegyek alatt, a vörösvári úton, ama gazdag forrás mellett feküdt, mely még ma is a szemközti fekvő úgynevezett Radl-malmot hajtja, csakhogy, mert be van fedve, az útról nem látszik, de folyását sem látni, mert vizét ma is a csatornák tisztítására föld alatt vezetik be Ó-Budára. Annak tehát az egészen másfelé, s a síkon fekvő római vízvezetékkel semmiféle köze sincsen.

² Zoltán e leírása, mint már Szabó Károly érinté (i. h. 78. l. 1.), és M. Florianus tüzetesebben kimutatta (Font. Dom. II. 247. l.), mint Álmosé a c. 4-ben, Dares Phrygius

Bogat, Bonton^(a) filius Culpun.¹ Erant enim isti vi|ri bellicosi et fortes in animo, quorum cura nulla fuit alia, nisi domino suo subiu|gare gentes, et devastare regna aliorum. Qui accepta licentia a duce Zul|ta cum exercitu caranthino decreverunt. Et per Forum Julii in marchiam|Lombardie venerunt, ubi civitatem Paduam cedibus et incendiis et|gladio et rapinis magnis crudeliter devastaverunt. Ex hinc intrantes|Lombardiam, multa mala facere ceperunt. Quorum violentie ac belluy|no furori cum terre incole in unum augmen conglebate resistere conaren|tur, tunc^(b) innumerabilis multitudo Lombardorum^(c) per Hungaros ictibus|sagittarum periit, quam plurimis episcopis et comitibus trucidatis. Tunc Lu|tuardus episcopus Uercelensis ecclesie, vir nominatissimus, Caroli minoris quondam|imperatoris familiarissimus amicus ac fidelissimus consiliarius a secreto, hoc|audito, assumptis secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus ultra|quam estimari potest habundabat, cum omnibus votis effugere labo|raret eorum cruentam ferocitatem, tunc inscius^(d) super Hungaros in|cidit, et mox ab eis captus interficitur, et thesaurum existimationem|humanam transcendentem, quem secum ferebat, rapuerunt. Eodem|que tempore Stephanus frater Waldonis comitis, cum in secessu residens|super murum castris in nocturnis alvum purgare vellet, tunc a quodam|Hungaro per fenestram cubiculi sui sagitte ictu graviter vulneratur,|de quo vulnere eadem nocte extinguitur.²

(a) Botond helyett.

(b) Rasura.

(c) Javitás más kézzel, előbb *Lumbardorum*.

(d) Javitás u. a. kézzel.

vonásaiból, melyekkel Hectort leírja, «blæsus», «candidus», «bellicosus», «clemens in civibus» van összealkotva.

¹ E rectores et ductores alatt a gyulák és kendék, a Konstantinos gylasza és karkhasának emléke lappang. A rector nyoma megvan krónikáinkban is, a hún történetben, majdnem oly szavakkal, de hívebben a valóhoz, mint Névtelen jegyzőknél. «Constituentes inter se rectorem unum . . . qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret» (itt 494. l.). Hogy ez a Gyula, mert Kende a *hadvezér*, kitűnik Ibn Rosztehből (itt 167. l.), és Biborban született Konstantinból (i. h. c. 40., itt 128. l.), ki Bulcsut, Névtelen jegyzőnk egyik *hadvezérét*, világosan Turkia Karkhaszának nevezi. Nem ellenkezik ezzel ugyancsak a császár mondása: hogy mint a Gylasz, a Karkhasz is birói tisztet visel: «ἐχουσι τὸ ξὺν χριτοῦ» (itt 127. l.), mert a hadvezérnek, mikor seregét kivezeti az ellenség ellen, kell ott birónak is lenni, mint biró p. o. a szibériai török eredetű burjatoknál az is, ki a szokásos nemzeti nagy vadászatokat vezeti.

² Forum Julii, Heltai Gáspár krónikájában Julius vására, a mai Cividale, Friaulban.

(54.) DE DEVASTATIONE LOTORIGIE, ALEMAN|NIE ET FRANCIE.

Deinde Lotorigiam et Alemanniam devastaverunt. Francos quoque ori|entales in confinio Franconie et Bauarie, multis milibus eorum^(a) cesis,| ictibus sagittarum in turpem fugam converterunt. Et omnia| bona eorum accipientes ad ducem Zultam in Hungariam|| reversi sunt.¹ 22b

(55.) DE MORTE LELU ET BULSUU.

Postea vero anno v. regnante Cūnra|do imperatore, Lelu, Bulsu, Botond, incliti quon am et| gloriosissimi milites Zulte ducis Hungarie, missi a domino| suo, partes Alemannie^(b) irrupuerunt, et multa bona eorum accepe|runt. Sed tandem Bauarorum et Alemannorum nefandis fraudibus| Lelu et Bulsuu capti sunt, et iuxta fluvium Hin in patibulo| suspensi occi- duntur.² Botondu et alii Hungarorum milites, qui ex eis| residui fuerant,

(a) E szó későbbi betoldás u. a. kézzel.

(b) Javítás u. a. kézzel.

Pádua feldulását a nyugoti források nem említik. Ez olasz hadjáratot, mely felfogása sze- rint 899 helyett 908-ban történt, a Névtelen jegyző is, mint krónikáink (Fontes Domestici II. 74., 134. ll.), Reginonak megfelelően, ki azt 901. évre teszi, írják le (itt 323. l.). Csak- hogy jegyzőnk az olasz hadjáratához kapcsolja, s annak egyik epizódjának veszi Walo vagy Walaho, de nem Waldo gróf, István testvérének halálát, melyet — mint már Szabó Károly is észreveszi (i. h. 79. l. 5.) — Regino közvetlenül az olasz háború után beszél el, de azzal semmi összefüggésben sincs, még csak Olaszországban sem történt, mert István és Walo német, rajnavidéki, lotharingiai urak voltak. A gyilkos *mérges* nyíllal lőtte agyon Istvánt; a Névtelen jegyző — ki a tettest magyarnak gondolja — jellemző! — a «mérges» jelzőt elhagyja. (V. ö. Dümmler, G. der Ostfränkischen Reiches III.² 518. l.)

¹ E rövid fejezet tartalmáról helyesen jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 80. l. 1.), hogy Regino folytatójának több — 909., 910., 912. évi — adatait összefoglalja, *bizonyosan nem a közvetlen* forrásból merítve. Hasonlít, de némileg el is tér e fejezet a Képes Krónika XXXIII. fejezetétől s nem esik abba a hibába, mint krónikáink, hogy az orientales fran- cosokat, a németországi frankokat, keleti francziáknak vagyis burgundiaknak magyarázza. (Font. Dom. II. 74., 135. ll.; Cont. Regionis MG. SS. I. 614.)

² A Névtelen jegyző számítása szerint, az ötödik év 908-tól 913-ra esik, s az Inn mel- letti csatavesztés csakugyan ebben az évben történt, mint Regino folytatójában is olvassuk. (MG. SS. I. 615.) A Névtelen jegyző nem ismerte vagy — a mi valóbszínű — meg-

videntes se malo dolo inimicorum coartatos, au|dacter^(a) et viriliter steterunt. Et ab invicem^(b) non sunt alienati, sed| alter alteram partem mansuram^(c) in periculum precipue sumpserunt adiuva|re et vulneratorum more leonum in media arma fremebundi ruen|tes in hostes suos gravissima cede prostraverunt. Et quamvis erant| victi, tamen victores suos fortius et victoriosius vicerunt, et gravis|sima cede prostraverunt.¹ Felix igitur Hungarorum embola, multa pe|riculorum experientia, iam securior et exercitior de ipsa continu|a exercitatione preliorum viribus et potestate prestantior, totam Ba|variam et Alemanniam ac Saxoniam et regnum Lathariense igne| et gladio consumpserunt. Et Erchargenum^(d) atque Bertoldum,^(e) duces eorum,| decollaverunt.² Hinc vero egressi Franciam et Galliam expugnaverunt,| et dum inde victores reverterentur, ex insidiis Saxonum magna stra|ge perierunt.³ Qui autem ex ipsis evaserunt, ad propria redierunt. Sed| de morte Lelu et Bulsuu aliorumque suorum militum dux Zulta et|sui primates non

(a) Hibásan : *audacter*.

(c) Hibásan : *mensuram*.

(b) Előbb a két szó összeírva, más kéz által szétválasztva.

(d) Hibásan *Erchangerum* helyett.

(e) Javítás u. a. kézzel, előbb *Bertuldum*.

vetette a mondát, melyet krónikáink Lél és Bulcsú haláláról, az augsburgi ütközet után, fentartottak, s mert a két vezér veszte — a monda szerint is — Konrád császár idejében történt, az ágostai csata pedig I. Ottó császár idejére esik, kiről a Névtelen beszél, de kit a krónikák nem ismernek: halálukat az innmelletti ütközetrel, mely Konrád alatt történt, kapcsolja össze.

¹ A magyarok bosszuját az innmelléki vagy ágostai csata után, krónikáink is érintik, de változott alakban (Fontes Dom. II. 74., 75., 136. ll.)

² Itt, mint Szabó Károly is megjegyzi (i. h. 81. l. 4.), Regino folytatójának 915. és 917-hez való adatai vannak felhasználva, s ilyenfélet találunk krónikáinkban is — jellemző — az augsburgi csata után (Font. Domestici i. h.), csak hogy jobban elütnek Regino folytatójától, mint a Névtelen jegyző. Valamennyien azonban elkövetik azt a hibát, hogy Erchanger és Bertold halálát, melyet Regino folytatója közvetlenül és minden bővebb részletezés nélkül a magyarok 917-iki, Lotharingiáig terjedő hadjárata után említ, — mint Walo testvére István halálát a Névtelen jegyző feljebb c. 53., a magyaroknak tulajdonítja.

³ «E pontban jegyzőnk Regino folytatójának 926., 932., 934-re jegyzett adatait vontatta össze röviden és elég hibásan minden megkülönböztetés nélkül», mondja Szabó Károly (i. h. 82. l. 1.), mihez csak azt jegyezzük meg, hogy a hibát alig követte el a Névtelen jegyző maga, hanem az a magyar forrása, melyből Regino folytatójának adatait *közvetve* merítette.

modicum sunt conturbati, et inimici Theotonicorum| sunt facti. Tunc dux Zulta et sui milites propter illatam iniu|riam inimicorum contra eos inspirare ceperunt, et quolibet modo pos|sent eis vicem ^(a) reddere, non tacerent. Sed divina gratia adiuvan|te dux Zulta anno dominice incarnationis dccccxxxi. genu|it filium, quem nominavit Tocsun, pulchris oculis et magnis, capilli| nigri et molles, comam habebat ut leo, ut in sequentibus audietis.¹

(56.) DE ^(b) INIMICIS ATHONIS REGIS.|

Eodem anno inimici Athonis regis Theotonicorum in necem eius| detestabili facinore machinabantur.² Qui cum per se nichil mali ei| facere potuissent, ^(c) auxilium Hungarorum rogare ceperunt.| Quia sciebant, quod Hungarii essent insuperabiles in|| assuetis bellorum laboribus, et plurimis regnis ^{23a} deus per eos furoris sui flagella| propinasset. Tunc illi inimici Athonis regis Theotonicorum miserunt nun|tios suos ad Zultam ducem, virum bellicosum, et rogavit eum, dato auro| multo, ut adiutorio hungaro predictum regem Athonem invaderent.| Dux vero Zulta iracundia ductus, tam pro eorum pace et precio, quam etiam pro mor|te Lelu et Bulsuu gemebundo pectore misit exercitum magnum contra| Athonem regem Teothonicorum. Quibus principes et ductores fecit Botundi|um filium Culpun et Zobolsum filium Eleud, necnon Ircundium ^(d) filium Eusse.³ Qui cum egressi essent a duce Zulta, rursum Bauariam, Alemanniam et| Saxoniam atque Turingiam

(a) Hibásan : *vincere*.

(b) E szó előtt rasura.

(c) E szó foramen által szétválasztva.

(d) Javítás más kézzel, előbb *Icundium*.

¹ Taksony születési évét a Névtelen jegyző alkalmasint Géza, Szent István korával kombinálva állapította meg, *körülbelül* helyesen. Leírása Dares Phrygius leírásaira emlékeztet.

² A Névtelen jegyző 931-re teszi az Otto császár ellen való hadjáratot, kétségkívül abból a megfontolásból, a melyből krónikáink az ágostai csatát az abachi vagyis — Névtelenünknél az Inn melletti 913-iki csata után való 18. évre teszik. (Font. Dom. II. 136., a dubniczi és budai krónikában u. o. III. 39.)

³ Ircundius hiba Urcun helyett, mint azt a c. 49. és jelen 56. fejezetből már Szabó Károly (i. h. 83. l. 1.) megállapítja.

in gladio percusserunt. Et exinde egressi in|quadragesima transierunt Renum fluvium, et regnum Latariensem in arcu| et sagittis exterminaverunt. Universam quoque Galliam atrociter affli|gentes, ecclesias dei crudeliter intrantes spoliaverunt. Inde per abrupta^(a)| Senonensium per populos Aliminos ferro sibi viam et gladio apperuerunt.| Superatis ergo illis bellicosissimis gentibus et naturali situ locorum tutissimis,^(b)| montes Senonum transcendunt et Segusam ceperunt civitatem. De|inde egressi Taurinam civitatem opulentissimam expugnaverunt.^(c) Et post|quam planam regionem Lambar-die aspexerunt, totam pene Italiam bonis| omnibus affluentem et exuberantem conscitatis^(d) cursibus spoliaverunt.¹ De|inde vero Botond filius Culpun et Urcun filius Eusee superatis omnibus gentibus| prememoratis, felici victoria fruantes, ad propria regna revertuntur. Tunc| Hoto rex Teothonicorum posuit insidias iuxta Renum fluvium, et cum| omni robore regni sui eos invadens, multos ex eis interfecit. Botond| et Urcun ac reliqui exercitum magis volentes mori in bello, quam apropiatam| sibi victoriam amitterent, tunc hostibus pertinaciter insistunt, et in| eodem bello quendam magnum ducem, virum nominatissimum interfil|ciunt. Et alios graviter vulneratos in fugam convertunt, quorum spo|lia diripiunt. Et exinde ad propria redeunt regna cum magna victoria.²| Et cum Bothond et Vrcun in terram Panno-

(a) Javitás u. a. kézzel.

(b) Javitás, előbb *tutissimus*.

(c) Az eredetileg hibásan irt *ceperunt* az elhagyás jeléül kipontozva és fölébe u. a. kézzel *expugnauerunt* írva. E hely világosan

mutatja, hogy a kézirat másolat, mert egy sorral előbb *ceperunt* fordul elő, és a másoló írásközből egy sorral tévedett.

(d) Eredetileg *conscitatis* írva, a második *ta* szótag ki lévén pontozva, elhagyandó

¹ Ez elbeszélés főleg Regino folytatójának 954-hez való adatain alapszik. (MG. SS. I. 623.) A mit a francia-olasz hadjáratot megelőző németországi pusztításról mond, talán a 937-iki francia-olasz hadjárat előzményeiből van véve. E hadjárat egyébiránt majdnem szóról-szóra megvan a Képes Krónikában és származékaiban (Font. Dom. II. 136. III. 40. 1.) s Névtelen jegyzőnkől lehet megigazítani egy érthetetlen corruptált helyüket: *populos eterne martis* — melyet Thuróczy (Schwandtner 8° I. 147. 1.) *populos exterminantes-re* magyaráz — «*populos Aliminos*»-ra (Alemannost akarnak mondani — a mai Svájcban?) Segusa: Susa, Taurina: Turin, mint Szabó Károly is megjegyzi (i. h. 83. I. 2., 3.); megvívásukat a külföldi források nem említik.

² Ebben a részletben az augsburgi vereségnek emléke csillámlik fel, melyről Regino folytatója is, bár röviden (MG. SS. I. 623.) emlékezik. Az «igen nevezetes nagy vezér», ki a magyarok ellen elesik: a frank vörös Konrád lesz — de végre mégis a magyarok

nie leti reverterentur, tunc| Bothond longo labore belli fatigatus miro modo infirmari cepit, ex lu|ce migravit, et sepultus est prope fluvium Uereucea.¹ Sed istud notum| sit omnibus scire volentibus, quod milites Hungarorum hec et alia huiusmodi| bella usque ad tempora Tucsun ducis gesserunt.²|

(57.) DE CONSTITUTIONE REGNI.

236

Dux vero Zulta post reversionem militum suorum fixit metas regni Hungari|e ex parte Grecorum usque ad portam Wacil, et usque ad terram Racy. Ab| occidente usque ad mare, ubi est Spaletina civitas.³ Et ex parte Theotoni|corum usque ad pontem Guncil, et in eisdem partibus dedit castrum constru|ere Ruthenis, qui cum Almo duce avo suo in Pannoniam venerant.⁴ Et in| eodem confinio ultra lutum Musun collocavit etiam Bissenos non paucos habi|tare pro defensione regni sui, ut ne aliquando in posterum furibundi The|otonici propter iniuriam sibi illatam, fines Hunga-

győznek, Botond Urcunddal — a harmadik vezérről, Szabolcsról többé nincs szó — szerencsésen hazatérnek. E részlet nincs meg krónikáinkban.

¹ A Vereucea folyó alatt Szabó Károly (i. h. 84. l. 3.) a nógrádmegyei Verőcze mellett folyó kis patakot érti — de talán inkább valahol a mai Bácsban, a hol Botond atyja (c. 41.) nagy birtokot nyert, kellene keresni.

² E téves, de azért annál jellemzőbb befejezés megvan krónikáinkban is: «Communitas itaque Hungarorum cum suis capitaneis sive ducibus hec et alia huiusmodi usque ad tempora Toxun ducis (Kézai már okoskodva: ducis Geiche) gessisse perhibetur». (Képes Krónika c. 34. Font. Dom. II. 138. l.)

³ A magyar határ a Balkán-félszigeten körülbelül az, melyet III. Béla szerzett, Manuel halála után, bár e szávántúli részeket 1186. visszaadta Angelosz Izsák görög császárnak, jegyajándékol Margit leányával, mint Imre király 1204-ben a pápának írja. (CD. II. 437. l.)

⁴ A német határon, a mosonyi Oroszvár vidékén fekvő Guncilhid — ad pontem Guncil — kétségtől a mai Bruck irányában, merre a Lajthán átjártak, keresendő. Guncel volt neve egy magyar kémnek, ki az 1146-iki lajtamenti csata idejében szerepelt. Képes Krónika c. 70. (Font. Dom. II. 217. l.). Villa Zumbóthel — írják a XIII. század második felében — vagyis a mai Nezsider (v. ö. CD. VI/2. 333.), a Fertő mellett, *prope Guncel* (W. X. 453. l.) 1330-ban meg olvassuk, hogy Ugrin mester — az Ujlakiak ősei közül — az 1328-iki osztrák háborúban «prope civitatem Guncheyl» megsebesült. (Anjoukori Okm. II. 465.) E pons Guncil alkalmasint a magyar földön fekvő mai *Bruck*, melyet már 1436-ban is így hívnak. (Csánki III. 685. l.) Oroszvárt már 1208-ban említik (Orsz. Lev. DL. 50. sz. Kiadva CD. III/1. 63., csakhogy ott hibásan Weiswar van).

rorum devastare possent¹ | Ex parte vero Boemorum fixit metas usque ad fluvium Moroa, sub tali conditi|one, ut dux eorum annuatim tributa persolveret duci Hungarie.² Et e|odem modo ex parte Polonorum usque ad montem Turtur, sicut primo fecerat| regni metam Borsu filius Bunger. Et dum dux Zulta et sui milites| ita radicati essent undique^(a) Hungarii, tunc dux Zulta duxit filio Tocsun| uxorem de terra Cumanorum. Et ipso vivente accepit iuramenta suorum| nobilium, et filium suum Tocsun fecit ducem ac dominatorem super to|tum regnum Hungarie. Et ipse dux Zulta III. anno regni sui fi|lii^(b) de ergastulo corporis viam universe carnis egressus est. Thocsun vero| dux cum omnibus primatibus Hungarie potenter et pacifice per omnes dies| vite sue obtinuit omnia iura regni sui. Et audita pietate ipsius,^(c) | multi hospites confluebant ad eum ex diversis nationibus. Nam de terra| Bular venerunt quidam nobilissimi domini cum magna multitudine^(d) His|mahelitarum, quorum nomina fuerunt: Billa et Bocsu.³ Quibus dux per diversa| loca Hungarorum condonavit terras, et insuper castrum, quod dicitur Pest,| in perpetuum concessit.⁴ Bylla vero et frater eius Bocsu, a quorum progenie Ethey| descendit,⁵ inito consilio de populo secum ducto, duas partes ad servitium| predicti castri concesserunt. Tertiam vero partem suis posteris dimise|runt. Et eodem tempore de eadem regione venit qui-

(a) Hibásan: *unque*, a rövidítés jele elmaradt.

(b) Javítás u. a. kézzel; a helyes sorrend filii sui.

(c) Az eredetileg irt *sua* az elhagyás jeléül kipontozva és fölébe u. a. kézzel *ipsius* írva. Az *ipsius* előtt rasura.

(d) Javítás u. a. kézzel.

¹ A bessenyők mosonyi telepének sok nyoma van; ide sorolhatjuk a Képes Krónika c. 59. (Font. Domestici II. 187. l.)

² A Névtelen jegyző itt csak nagyjában beszél a magyar-cseh határról, azért a szárazföldi határt, melyről c. 37. szólt, nem is említi.

³ Bulart helyesen magyarázza Szabó Károly (i. h. 86. l. 3.) a Volga melléki nagy Bulgáriára, melynek lakói mohamedánok, vagyis latin nyelvünk szerint izmaeliták voltak. Plan Carpin, a XIII. század derekán bylerosnak nevezi Nagy-Bulgária lakóit. (CD. IV/1. 427., 433. ll.)

⁴ 1218-ban olvassuk: Saraceni de Pest. (CD. III/1. 263. l.)

⁵ 1111-ben Etheus az «institores regii fisci quos hungarice caliz (a szláv chwaliz = kozár?) vocant» közé tartozik. (Fejérpataky L. Kálmán király oklevelei. Ért. a Tört. Tud. köréből. xv/5. füzet 42.) II. Endre korában pedig 1218 előtt olvasunk egy Etheyről W. VI. 373. l., ki úgy viselkedik, hogy lehetne szaraczen ivadéknak tartani.

dam nobilissi|mus miles nomine Heten,¹ cui etiam dux terras et alias possessiones non| modicas condonavit. Dux vero Thocsun genuit filium nomine Geysam| quintum ducem Hungarie.² Et in eodem tempore de terra Bysse-
norum| venit quidam miles de ducali progenie, cuius nomen fuit Tho|nu-
zoba^(a) pater Vrcund, a quo descendit genus Thomoy.³ Cui dux Thoc|sun
dedit terram habitandi in partibus Kemey usque ad Tysciam, ubi| nunc
est portus Obad.⁴ Sed iste Thonuzoba vixit usque ad^(b) tempora sancti|| regis ^{24a}
Stephani nepotis ducis Tocsun. Et dum beatus rex Stephanus ver|ba vite
predicaret et Hungaros baptizaret, tunc Thonuzoba in fide| vanus noluit esse
christianus, sed cum uxore Uiuvs^(c) ad portum Obad est sepultus,| ut ne
baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in eternum;| sed Vrcun
filius suus christianus^(d) factus, vivit cum Christo in perpetuum.⁵

(a) Javítás u. a. kézzel.

(b) E szó előtt rasura.

(c) Javítás más kézzel, eredetileg *Uiuos*

írva, az *o* az elhagyás jeléül kipontozva és fölébe *v* írva.

(d) Javítás u. a. kézzel.

¹ Hetény nevű helység több van, jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 87. l. 2.): «ezek közül melyik vette nevét ezen bessenyő telepítőtől? meg nem határozhatjuk».

² A Geysa nevet Szabó Károly (i. h. 87. l. 3.), nem alap nélkül, Gyeicsa vagy Gyeicsnek, Karácsonyi J. Gecsének (Turul VII. 30. kk. 11.), Mátyás Flórián Gyécának olvassa. (Ért. TT. xvi/10. 22. l.)

³ Thonuzoba összetett név Thonuz és oba vagy abából, mi a törökben herceget, hőst is jelent (Wirt, Geschichte von Sibirien 53. l.) és az orosz évkönyvek kún vezéreinek, Uruszoba, Aroszlanapa nevére emlékeztet. A Tomaj nemzetségben csakugyan 1292., 1343-ban (Zalamegyei Tört. Oklevéltár I. 103., 410—412.) Thonyz, Thanyz és Urkund — 1281-ben Urkun (HO. VIII. 208.) nevekkal találkozunk. E nemzetségből származnak a Losonczyak és losonczy Bánffyak: ősök Dénes II. Endre korában sok ideig kir. tárnokmester, majd nádor is volt.

⁴ Kemey a Tisza bal partján, a Tiszafüred tájékától délre eső vidék, újabb időben jobbra Nagy-Kúnság; itt harczoltak Salamon és Géza herczeg hadai 1074-ben. A Tomaj nemzetség birtoklását e vidéken, jelesen hogy Abád az övék volt (HO. VI. 178. l.), oklevelek is tanúsítják, mint Szabó Károly megjegyzi (i. h. 87. l. 6.).

⁵ Uiuvs a feleség neve, alkalmasint a Reg. de Várad 151. számában említett Uyes (ügyes?), s ezzel elesik a «vivus» olvasásból vont következtetés, hogy Thonuzobát nejjével élve temették el. Névtelen jegyzőnk e befejező sorait egyébiránt érdekesen magyarázza Mátyás Flórián: Történeti egyezések és tévedések. Ért. a Tört. Tud. köréből xvi/10., 17. kk. 11.

II.

JULIÁN ÚTJA NAGY-MAGYARORSZÁGBA.

A) BEVEZETÉS.

Julián sz. Domonkos-rendű szerzetesnek az Ázsia szélén lakó magyarokhoz 1236-ban tett hittérítői útjáról egy nagyérdekű jelentést ismerünk, melynek legrégibb kézírata a vatikáni levéltárban jutott korunkra. A jelentés azért fontos, mert részletesen írja le a hittérítő magyar barát által ott talált magyarok szokásait és életmódját; ebből pedig — a tudósítás késői volta daczára — következtetést vonhatunk a magyarok honfoglaláskori ethnikai jellemzésére.

E nagyérdekű tudósítás, melynek írója Richardus, Julián rendtársa, *Fraknoi Vilmos* szíves közlése szerint, ki a jelen vállalat érdekében azt tüzetesen megvizsgálta, egy a XIII. század végéről való, igen vegyes tartalmú hártya-codexben maradt meg, melyet a vatikáni levéltárnak legrégibb, u. n. angyalvári osztálya (*Tabularium Castelli S. Angeli*) «*Armarium xv. num. 1*» jelzet alatt őriz.

A codex címe «*Liber censuum*»; e címet pedig első darabjától, mely annak 1—74 kéthasábos levelét foglalja el, vette. E nagyfontosságú munkát szerzője *Cenciús camerarius*, a későbbi III. Incze pápa.¹ E darabra igen vegyes tartalom következik; úgymint a római szentszéket érdeklő constitutiók, pápai bullák, császári és magán adománylevelek stb. gyűjteménye; majd a pápák legrégibb történetét tartalmazó elbeszélés (*Gesta Pontificum*) stb.

¹ Kezdeté: Incipit liber censuum Romane Ecclesie a Cencio camerario compositus secundum antiquorum patrum regesta et memorialia diversa anno incarnationis dominice MCXCII. pontificatus Clementis pape III. anno II. Richardus tudósítása megvan a párizsi nemz. könyvtár 3343. sz. (régí jelzet) xv. századi kéziratában is, mely a vatikáni kéziratnak másolata.

A 350—359. leveleken Magyarországot illető oklevelek találhatók az 1232—1233. évekből, melyek ismeretesek.¹ Erre a nicæai patriarcha egy levele következik IX. Gergely pápához (440 lev.) És erre jön a codex 445^a—446^b levelein a Julián útjáról való jelentés. A vegyes tartalmat IX. Gergely pápának egy bullája fejezi be.

Látható e felsorolásból, mily különböző természetű és jelentőségű darabokat ölel fel e kézirat s valóban nehéz meghatározni, mily gondolat vezethette a tartalom egybeállítóját, mikor a szentszékre nézve legfontosabb emlékek és oklevelek közé a Julián útjáról szóló jelentést is felvette.

A Vatikáni anyagban egyébként, ugyancsak *Fraknoi Vilmos* szives közlése szerint, többször találkozunk emlékekkel, melyek a Julián útjáról szóló tudósítás hitelessége mellett bizonyítanak. Így a könyvtárban Cod. Vatic. 4161 jelzet alatt egy kis hártycodexet őriznek, mely a XIII. század végéről vagy a következőnek elejéről való. Ez is vegyes tartalmú, egymással össze nem függő darabokat foglal magában. E codex 41—43 levelei tartalmazzák Julián ismeretes levelét: «Epistola de vita Tartarorum», melyben nagy-magyarországi útjáról is megemlékezik.

IV. Incze pápáról tudva van, hogy dominikánus térítőket küldött középszerű népekhez, a többi közt «ad terras... *Hungarorum Maioris Hungarie*».² Ily megbízásokat kaptak a dominikánusok IV. Miklós pápától is.³ Hasonló emléket ismerünk még a XIV. századból, XXII. János pápától kinek: «Dilectis filiis Jeretomir et universis Christianis *Ungaris*, Malchaytis ac Alanis» kezdetű bulláját Raynald az *Annales ecclesiastici*-ben közli.⁴

Az alábbiakban adjuk a Julián útjáról szóló jelentést a kézirat szövege után, mely az eddigelé legjobb kiadásnak, a Theinerének, kisebb hibáit egyben-másban kiigazítja.⁵ A szöveg felvilágosítására szolgáló néhány jegyzetet Pauler Gyula írta.

FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ.

¹ Közli Theiner Mon. Hung. I. 187., 190., 191., 198., 199., 203., 205., 209. sz. alatt.

² Bullarium Dominicanorum I. 237., Wenzel Árpádk. új Okm. II. 238. Theiner után.

³ Dat. Reate, III. non. Sept. a. I. Regesta Vatic. vol. 44. fol. 95.; és Dat. apud Urbem Veterem id. Aug. a. IV. Reg. Vatic. 46. fol. 171^b.

⁴ Dat. Avenione III. kal. Oct. a. X. Reg. Vatic. vol. 92. ep. 65.

⁵ Monum. Hung. I. 151—153.

B/ SZÖVEG.

DE FACTO UNGARIE MAGNE A FRATRE RICARDO INVENTO TEMPORE DOMINI
GREGORII PAPE NONI.

Inventum fuit in Gestis Ungarorum christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset; qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum, quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem.¹ Ubi tandem per sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi, prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in infidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani. Fratres igitur predicatorum, hiis in gestis Ungarorum inventis, compassi Ungaris, a quibus se descendisse novērunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt IIII-or de fratribus ad illos querendum, ubicumque eos possent, iuvante domino, invenire. Sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent;² ubi essent, penitus ignorabant. Predicti vero fratres, qui missi fuerant, multis se exponentes laboribus, per mare, per terras eos usque post annum tertium quesiverunt; nec tamen propter multa viarum pericula poterant invenire; uno ipsorum excepto sacerdote, nomine Otto, qui tantum sub mercatoris nomine processit, qui in quodam regno paganorum quosdam de lingua illa invenit, per quos certus efficiebatur, ad quas partes manerent; set illorum provinciam non intravit; ymmo in Ungariam est reversus pro fratribus pluribus assumendis, qui cum ipso redeuntes fidem illis catholicam predicarent. Set multis fractis laboribus post octavum reditus sui diem, cum omnem viam

¹ A Gesta Hungarorum a Névtelen jegyző művének címe; a bevezető sorok is élénken emlékeztetnek művének 1. és 9. fejezetére, a mint már Szabó Károly is Julian utazásának magyar fordításához mellékelt jegyzeteiben észrevette. («Rogerius mester váradi kanonok siralmas éneke» mellett 1861. 89. l. 3.)

² Az «ad orientem essent» szintén a Névtelen jegyzőre emlékeztet: «Scythia igitur maxima terra est, que Dentumoger dicitur *versus* orientem» (c. 1. itt 393. l.).

illos querendi exposuisset, migravit ad Christum.¹ Fratres vero predicatorum infidelium conversionem desiderantes, quatuor fratres ad querendam gentem predictam iterato miserunt; qui accepta fratrum suorum benedictione, habitu regulari in secularem mutato, barbis et capillis ad modum paganorum nutritis, per Bulgariam Assani et per Romaniam cum ducatu et expensis domini Bele nunc regis Ungarie usque Constantinopolim pervenerunt;² ubi intrantes in mare per triginta et tres dies venerunt in terram, que vocatur Sychia, in civitate, que Matrica nuncupatur;³ quorum dux et populi se christianos dicunt, habentes literas et sacerdotes Grecos. Princeps centum dicitur habere uxores; omnes viri capud omnino radunt et barbas nutriunt delicate, nobilibus exceptis, qui in signum nobilitatis super auriculam sinistram paucos relinquunt capillos, cetera parte capitis tota rasa. Ubi propter societatis spem, quam expectabant, quinquaginta diebus moram fecerunt. Deus autem dedit ipsis gratiam in conspectu domine, que super centum uxores regis maior erat, ita ut mirabili eos amplexaretur affectu, et in omnibus eis necessariis providebat. Inde progressi consilio et adiutorio dicte domine per desertum, ubi nec domos, nec homines invenerunt, diebus tresdecim transiverunt; ibique venerunt in terram, que Alania dicitur,⁴ ubi christiani et pagani mixtim manent; quot sunt ville, tot sunt duces, quorum nullus

¹ A dominikánusok, alig hogy 1216-ban megalakultak, már feltűnnek Magyarországon. Otto és társainak ez utazása a XIII. század harminczas éveinek elejére eshetett.

² E kitétel: expensis domini Bele *nunc* regis Ungarie azt mutatja, hogy a mikor a négy dominikánus elindult, IV. Béla még nem volt király, elindulásuk tehát még II. Endre király halála, 1235 szept. 21. előtt történt. Elérte Julian Nagy-Magyarországot 1236-ban, és ugyanaz év december 24-én lépett ismét — kétségkívül a vereczkei szoroston át — magyar földre, mert: *Julian* második útja, a melyről való jelentés W. VII. 549. kk. II. olvasható, mint Albericus Monachus krónikája is megjegyzi (MG. SS. XXIII. 492. l.), 1237-ben történt, mikor még a szuzdali fejedelemség állott, melyet 1238. év tavaszán dúltak fel a tatárok.

³ Sychia — a byzantinusoknál rendszeren Zichia — a Kaukaszus éjszaknyugoti lejtőjén feküdt, Matrikái — a byzantinusok Tamatarkaja, az orosz évkönyvek Tmutarakánja — a mai Tamanig, jegyzi meg Szabó Károly is (i. h. 91. l. 3., 4.).

⁴ Alania a Kaukaszus éjszaki lejtőjén az Elbruztól a *darieli* vagyis vladikavkazi szorostól keletre feküdt. Kezdeté Tamantól a légvonalat véve, mintegy 65—70 geogr. mérföldre esett, s ennek körülbelül megfelel Juliánnak tizenhárom napi útja, mely a leírást tekintve, a kaukaszusai síkságon s dombos vidéken ment délkeletre.

ad alium habet subiectionis respectum. Ibi continua est guerra ducis contra ducem, ville contra villam. Tempore arandi omnes unius ville homines armati simul ad campum vadunt, simul omnes metunt, et contiguo terre spatio hec exercent, et quicquid extra villas sive in lignis acquirendis sive in aliis operis habent, vadunt omnes pariter et armati; nec postea ullo modo pauci per totam septimanam de villis suis quacumque de causa egredi absque periculo personarum, excepta sola die dominica a mane usque ad vesperam, que in tanta devotione apud illos habetur, quod tunc quilibet, quantumcumque mali fecerit, vel quocumque habeat adversarios, securus potest sive nudus, sive armatus, etiam inter illos, quorum parentes occidit, vel quibus alia mala intulit, ambulare. Illi qui christiano ibi censentur nomine, hoc observant, quod de vase illo nec bibunt, nec comedunt, in quo murem mori contingit, vel de quo canis comedit, nisi prius a suo presbitero fuerit benedictum; et qui aliter facit, a christianitate efficitur alienus; et si quis eorum quocumque casu hominem occidit, pro eo nec penitentiam nec benedictionem accipit; ymo apud eos homicidium pro nichilo reputatur. Crucem in tanta habent reverentia, quod pauperes sive indigene sive advene, qui multitudinem secum habere non possunt, si crucem qualemcumque super astam cum vexillo posuerint, et elevatam portaverint, tam inter christianos, quam inter paganos, omni tempore secure incedunt. De loco illo fratres societatem habere non poterant procedendi, propter timorem Tartarorum, qui dicebantur esse vicini; propter quod duobus ex ipsis revertentibus, reliquis duobus perseverantibus in eadem terra, in penuria maxima sex mensibus sunt morati, infra quos nec panem, nec potum preter aquam habebant; set unus fratrum, sacerdos, coclearia et quedam alia preparavit, pro quibus aliquando parum de milio receperunt, de quo nonnisi tenuerit, nimis poterant sustentari, unde decreverunt duos ex se vendere, quorum pretio alii ceptum iter perficerent; sed non invenerunt emptores, quia arare vel molere nesciverunt. Unde necessitate coacti duo ex eis de illis partibus versus Ungariam redierunt, alii vero remanserunt ibidem, nolentes¹ desistere ab itinere inchoato. Tandem ipsi habita quorundam paganorum societate, iter arripientes per deserti solitudinem triginta septem diebus

¹ A kéziratban hibásan: *volentes*.

continue iverunt; infra quos viginti duobus panibus subcinericiis usi sunt, adeo parvis, quod in quinque diebus potuissent et non ad satietatem totaliter comedisse. Unde frater, qui sanus quidem set sine viribus fuit, cum maximo labore et dolore, libenter tamen de deserto eduxit. Infirmus autem frater plus sano quam sibi compatiens illi frequenter dicebat, quod ipsum in deserto relinqueret tanquam mortuum et truncum inutilem, ne per occupationem ipsius negligeretur (*sic*) opus dei; qui nequaquam consensit, set usque ad mortem ipsius secum in itinere laboravit. Pagani comites vie ipsorum, credentes ipsos habere pecuniam, fere eos occiderant perquirendo. Transito autem deserto sine omni via et semita, tricesimo septimo die venerunt in terram Sarracenorum, que vocatur Vela, in civitatem Bundam; ubi nullo modo apud aliquem poterant hospitium obtinere, sed in campo manere oportuit, in pluvia et frigore.¹ Dictus² vero frater, qui sanus fuit, sibi et infirmo fratri helemosinam per civitatem querebat, et tam in potu quam in aliis potuit invenire, precipue a principe civitatis, qui eum christianum esse intelligens, libenter ei helemosinas porrigebat, quia tam princeps quam populus illius regionis publice dicunt, quod cito fieri debebant chri-

¹ A leírásból világos, hogy Julián és társa Alaniától északfelé indulva, valahol a mai Asztrakán és Szarepta közt átkeltek a Volgán s a balparton, a steppeben, nem az erdős jobb parton folytatták utjukat. Rubruk, IX. Lajos francia király minorita követé a tatár khánhoz, ki visszajövet 1255-ben a Volgától a Kaukazusig terjedő utat maga is megtette, Derbenttől a Kaukazus aljától kezdve Nagy-Bolgárországig, több mint harmincz napi járó utat számít «per transversum solitudinem ascendendo iuxta Etiliam... ubi nulla est civitas nisi quædam casalia», (Recueil de voyages IV. 266. l.). Nem szabad egyébiránt felejtetni, hogy Rubruk, ki hivatalos támogatás mellett utazott, s a khánhoz menet p. o. napjában 80—100 kilométert tett meg (Schmidt F. M. Ueber Rubruks Reise: Zeitschrift der G. für Erdkunde, XX. 189. l.), gyorsabban járt, mint Julianék karavánja járhatott. A x. század arab írói, s még Edriszi is a xii. század közepén a burtasz népről is beszélnek, mely három napi járó földre (Ibn Roszteh, itt 164. l.) a bolgároktól délre, mint Smirnof J. ujabban kétségtelenné tette (Les peuples finnoises I. 261. kk. II.), a Volga balpartján lakott. Lehet, sőt biztosra vehetjük, hogy a Vela tartomány és Bunda város, melyet a jelentés Bulgáriától világosan megkülönböztet, erre a tartományra vonatkozik. Rubruk azonban ép úgy mint Plan Carpin e megkülönböztetést nem teszi meg, csak Bylert id est magna Bulgariát ismeri, s így az ő harmincz napnál több útja Nagy-Bulgáriáig tulajdonkép csak a burtaszok földéig számítandó, mely az Obcei szyrteknél Kamysin és Szaratov közt kezdődött.

² A kéziratban hibásan: *diebus*.

stiani et ecclesie Romane subesse. Inde ad aliam civitatem processerunt, ubi predictus frater infirmus, Gerardus nomine¹ sacerdos, in domo Sarraceni, qui eos propter Deum recepit, in domino obdormivit, et est sepultus ibidem.

Postmodum frater Julianus, qui solus remanserat, nesciens qualiter posset habere processum, factus est serviens unius Sarraceni sacerdotis et uxoris ipsius, qui fuit in Magnam Bulgariam profecturus, quo et pariter pervenerunt. Est vero Magna Bulgaria regnum magnum et potens, apolentitas habens civitates; set omnes sunt pagani. In regno illo publicus est sermo, quod cito debeant fieri christiani, et Romane ecclesie subiugari; set diem asserunt se nescire, sicut enim a suis sapientibus audiverunt. In una magna eiusdem provincie civitate, de qua dicuntur egredi quinquaginta milia pugnatorum, frater unam Ungaricam mulierem invenit, que de terra, quam querebat, ad partes illas tradita fuit viro. Illa docuit fratrem vias, per quas esset iturus, asserens quod ad duas dietas ipsos posset Ungaros, quos querebant, procul dubio invenire; quod et factum est. Invenit enim eos iuxta flumen magnum Ethyl;² qui eo viso, et quod esset Ungarus chri-

¹ Endlicher kiadásában (Rerum Hung. Monumenta 252. l.), sőt még Szabó Károly magyar fordításában is (i. h. 94. l.), bár Theiner nyomán készült, Bernardus, Bernát áll, Gerardus, Gellért helyett.

² A magyarok, mint a tatárok még ma is (Nagy Géza: A vogulok őskorához, Ethnographia, VIII. 264. l.), a Volgát nevezik Atilnek, Etelnek, csakhogy a x. század arab geographusai, Isztakhri, Ibn Haukal szerint (Mordtmann, illetve Ouseley fordításában 104., és 187. ll.), kiket Edriszi (Recueil de Voyages VI. 332., 336.) követ: «Az Itszil a kirgizek lakta földrészt közeléből ered; . . . utóbb nyugot felé folyik Bulgár tartománya mögött», a Volga folyásának tehát a Bjelaját, melynek baskir neve még a múlt század közepén Ak-Idel, vagyis Fehér-Idel volt (Ricskof Péter, Orenburgische Topographie, németre fordította Rodde Jakab II. 152. l.) — azután a Kamát — (Kama votják név, annyi mint nagy folyó, Pallas Reisen III. 331. l.), majd a tulajdonképi Volgát tarták, s azt nem is lehet csodálni, mert a Bjelaja, mikor a Kamaba szakad, majdnem olyan nagy mint a Kama, a Kama pedig ott, a hol Kazán alatt a Volgába torkol, nagyobb a Volgánál (Sommier, Un estate in Sibiria 42., 46. ll.). Krónikáinkba is átment e felfogás, azért azt mondják (l. itt 479. és 492. l.), hogy az Etul a Havas hegyeken keresztül foly, melyek Scythiát környezik — s a Bjelaja forrása közel esik a déli Ural hóval borított bérczéhez az Irimelhez. Julian tehát a magyarokat nem a mai Volga, talán nem is a Kama, hanem a legnagyobb valószínűség szerint a mai Ufától északnyugatra, a Bjelaja mellett találta, a melytől nem messze — a mai Jelebugától keletre a Kama mellett — valami bolgár város állott. (Reclus, Geographie universelle. V. 765. l.)

stianus, intellecto, in adventu ipsius non modicum sunt gavis, circumducen-
tes eum per domos et villas, et de rege et regno Ungarorum christiano-
rum fratrum ipsorum fideliter perquirentes, et quecumque volebat, tam de
fide, quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant, quia omnino
habent Ungaricum ydioma, et intelligebant eum, et ipse eos. Pagani sunt,
nullam Dei habentes notitiam; set nec ydola venerantur; set sicut bestie
vivunt; terras non colunt, carnes equinas, lupinas et huiusmodi comedunt;
lac equinum et sanguinem bibunt. In equis et armis habundant, et strenuis-
simi sunt in bellis. Sciunt enim per relationes antiquorum, quod isti Ungari
ab ipsis descenderant; set ubi essent ignorabant. Gens Tartarorum vicina
est illis, set hiidem Tartari committentes cum eis, non poterant eos in bello
devincere; ymo in primo prelio devicti sunt per eos. Unde ipsos sibi ami-
cos et socios elegerunt, ita quod simul iuncti quindecim regna vastaverunt
omnino. In hac Ungarorum terra dictus frater invenit Thartaros et nuntium
ducis Tartarorum, qui sciebat Ungaricum, Ruthenicum, Cumanicum, Theo-
tonicum, Sarracenicum et Tartaricum;¹ qui dixit, quod exercitus Thartaro-
rum, qui tunc ibidem ad quinque dietas vicinus erat, contra Alemaniam
vellet ire; set alium exercitum, quem ad destructionem Persarum miserant,
expectabant. Dixit etiam idem, quod ultra terram Thartarorum esse gens
multa nimis, omnibus hominibus altior et maior, cum capitibus adeo magnis,
quod nullo modo videntur suis corporibus convenire, et quod eadem gens
de terra sua exire proponit, pugnaturi cum omnibus, qui eis resistere volue-
rint, et vastaturi omnia regna quecumque poterunt subiugare. Frater, hiis
omnibus intellectis, licet ab Ungaris invitaretur, ut maneret, donec decre-
vit, duplici ratione, una, quia si regna paganorum et terra Ruthinorum, que
sunt media inter Ungaros christianos et illos, audirent, quod illi ad fidem
catholicam invitarentur, dolerent, et vias omnes forsitan de cetero obser-
varent, timentes, quod si illos istis contingeret christianitate coniungi, omnia
regna intermedia subiugarent; alia ratione, quoniam cogitabat, quod si
eum in brevi mori aut infirmari contingeret, frustratus esset labor suus, eo
quod nec ipse profecisset in illis, nec fratres Ungarie, ubi esset gens eadem,

¹ Szintén bizonyíték arra, hogy a kún nyelv különbözött a magyartól. A sarracen nyelv
alatt az arabot kell érteni, mondja helyesen Szabó Károly (i. h. 96. l. 2.).

scire possint. Cum igitur vellet reverti, docuerunt eum hiidem Ungari viam aliquam, per quam posset citius pervenire. Incepit autem frater redire tribus diebus ante festum nativitatis beati Johannis baptiste,¹ et paucis diebus in via quiescens, tam per aquas quam per terras, secundo die post nativitatem domini Ungarie portas intravit; et tamen per Ruciam et per Poloniam eques venit. In redeundo de predicta Ungaria transivit in fluvio regnum Morduanorum quindecim diebus,² qui sunt pagani, et adeo homines crudeles, quod³ pro nichilo reputatur homo ille, qui multos homines non occidit; et cum aliquis in via procedit, omnium hominum capita, quos occidit, coram ipso portantur, et quanto plura coram uno quoque portantur capita, tanto melior reputatur; de capitibus vero hominum civos faciunt, et libentius inde bibunt. Uxorem ducere non permittitur, qui hominem non occidit. Isti a prophetis suis accipientes, quod esse debeant christiani, miserunt ad ducem Magne Laudamerie, que est terra Ruthenorum illis vicina, quod eis mitteret sacerdotem, qui ipsis baptismum conferret; qui respondit, non meum hoc est facere, set pape Romani: prope enim est tempus, quod omnes fidem ecclesie Romane debemus suscipere et eius obedientie subiugari.

¹ Tehát 1236 június 21-ikén, mint a *napra* nézve helyesen mondja Szabó Károly is (i. h. 97. l. 1.).

² Julian útja Nagy-Magyarországból a mordvák földén keresztül vizen csak úgy történhetett, hogy a Kamán le, a Volgán föl a mai Nizsni-Novgorodig ment, s ott az Okaba fordulván érte az *északoroszországi* Klyazmaladoméri herczegség földét, a honnan már lóháton folytatta útját hazafelé. Az ő s a dominikanusok közlésén alapszik, mint világosan mondja, Rubruk állítása, hogy Pascatur vagyis Baskiria, a honnan Jaik ered, a magyarok őshazája, s a pascatur és magyar nyelv egy és ugyanaz (Recueil de Voyages i. h. IV. 274., 275. ll.) s kétségtől ez alapon járult a XIII. század második felében készült krónikáinkban a magyarok őshazájának régi Dentumogerból alkotott Dentia és Mogeria tartományok mellé, mint harmadik Bascardia (itt 480. és 492. l.; Kézai Barsatiája csak tollhiba lehet). E távol magyaroknak emléke mind homályosabban és gyengébben, a mint elmerültek a törökségbe, még élt Hunyadi Mátyás korában, mint Thuróczyból (Chronica C. IX.), Ranzanusból (Index VII. Font. Domest IV. 174.) tudjuk s a nagy király foglalkozott az eszmével, hogy őket haza hozza, mint Bonfini írja (Rerum Hung. Dec. I. Lib. II.). További nyomokat az irodalomban, a hol azonban nem mindig a *baskiriai* magyarokról van szó, lásd gróf Kuun Géza Relationum Hungarorum . . . Hist. Antiquissima I. 63—65. ll.

³ A kéziratban hibásan: *qui*.

III. A MAGYAR KRÓNIKÁK.

A) BEVEZETÉS.

A honfoglalás emlékét sem egykorú, sem közel egykorú hazai forrás nem tartotta fenn, a minthogy más nemzetek sem írták meg magok rögtön alakulásuk, eredetök történetét. Csak a hegedősök éneke szólott Árpádról és vezéreiről, de azoknak a regéknek, melyek a honalapítók dicsőségét zengették, csak töredékei maradtak fenn.

E töredékeket is csak aránylag későn írt krónikák őrizték meg részünkre. Kétségtelen, hogy ez újabb krónikák régibb anyagot vettek át. Erre nézve egész kis irodalom fejlődött. Különösen Toldy Ferencz igyekezett kimutatni a krónika egyes részeinek régi szerkesztését.¹ Pauler Gyula szerint több különböző korban írt, majdnem változatlanul összeszótt részekből áll, melyek közül a legrégebbet oly alakban, a mint most bírjuk, III. Béla korában írták.² Nézetünk szerint II. Géza korában állították össze dömösi szerzetesek, kiknek művét százötven évvel később, az Árpádház kihalása idejében folytatták budai minorita barátok.³ A külföldi írók közül különösen Zeissberg és Huber foglalkoztak e kérdéssel. Az utóbbi II. Endre korába (1205—1235) helyezi a magyar krónika szerkesztését, de bővebb okadatolás nélkül. Azt a tényt, hogy Magyarországnak már 1250 előtt volt krónikája, Wattenbach is elfogadta.⁴ Annál feltűnőbb, hogy Heinemann a Monum. Germaniae XXIX. kötetében még mindig Kézai krónikáját tekinti krónikáink közt az eredetinek.

¹ Marci Chronica kiadása, előszó.

² M. nemzet története. I. k. 467. l.

³ A magyar történet kútjai az Árpádok korában.

⁴ Deutschlands Geschichtsquellen. VI. kiadás. II. k. 211. l.

Minthogy e krónikát eredeti alakjában nem birjuk, annak sokféle változatát és elágazását kellett felhasználnunk a lehető legjobb szöveg megállapítására.

E változatok a következők:

1. Kézai Simonnak, IV. László udvari papjának krónikája, mely 1280-ig terjed. Egy régibb munkánkban kimutattuk, hogy krónikája nem forrása a többinek, hanem egy közös kútforrásból merített velök. A hún történetet feltűnő bőven tárgyalja; a magyart, különösen a királyokét IV. Lászlóig, nagyon röviden adja.

Minthogy e szerkesztés nem pusztá átvétel, hanem sok helyütt eltérő átdolgozás, a bizottság szükségesnek tartotta az ide vonatkozó szakaszoknak teljes közlését.

Az a pergamen kézírata, melyet Kis-Martonban Eszterházy Pál nádor könyvtárában még a múlt század elején őriztek, nyom nélkül elveszett. Megvan azonban e kézirat másolata Hevenesi-től a budapesti egyetemi könyvtár kézíratai közt (LXX. 1—15. l. folio). Jelen kiadásnak ez az alapja. Összevettem még a bécsi udv. könyvtár 3374. számú XV. századi codexével.

Kiadták: Kósa Jenő. Horányi Elek. 1782. Endlicher 1849. M. Florianus 1883. és Heinemann, a Monum. Germ. Script. XXIX. kötetében 1892.

2. A budai krónika. Ez a legrégibb magyar nyomtatvány (1473). Kiadták azóta Podhradczky (1838) és a dubniczival összevetve Mátyás Florián 1884. (M. Florianus.) Kétségtelenül régibb forráson alapúl, mit legjobban bizonyít az a tény, hogy szinte szószerint megegyezik egy XIV. századi kéziratnak (Bécs 545) megmaradt részével, valamint Muglen Henriknek szintén XIV. századi fordításával. Idézzük B.-vel.

3. Muglen Henrik szász lovag 1358—1365 közt írta Nagy Lajos udvarában «*ungerische coronick*»-ját. Ez annyira híven ragaszkodik a budai krónikához, hogy körülbelől biztos képét nyújtja régibb, reánk nem maradt alakjának, és ezért, bár néhol félreértette a szöveget, annak rekonstruálására is használható. Kiadta Kovachich M. György (1805). Bécsben két kézírata van, melyek azonban nem mutatnak jelentékenyebb eltérést a kiadás szövegétől. A pozsonyi lyceum codexe (XV. század eleje) ellenben igen számos, bár nem igen lényeges varia lectiót nyújt. Idézzük M.-mel.

4. A pozsonyi krónika. Ez a pozsonyi káptalannak egy 1462-ből való

kéziratában maradt reánk. Kiadták Toldy (1852), Knauz (1856) és M. Florianus (1885). Tartalmát illetőleg jobbra megegyezik a budai krónikával, de azért több értékes külön adatot is nyújt. Idézzük P.-vel.

5. A dubniczi krónika. Ez nevét onnét nyerte, hogy előbb Dubniczban az Illésházy-könyvtárban őrizték. Most a nemzeti muzeum tulajdona. A honfoglalás korára nézve textusa közel áll a budai Krónikához, de némely önálló megtoldással. Kiadta M. Florianus 1884. Idézzük D.-vel.

6. Legbővebben maradt reánk a hagyomány a képes Krónikában, a bécsi udv. könyvtárnak 405. számú gyönyörű, úgy látszik sienai művésztől eredő festményekkel diszitett, 1358-ban írt kéziratában. Kiadta Toldy Ferencz, fordította Szabó Károly (1867); és M. Florianus 1883. Kiadásunknak ez a kézirat az alapja.

Minthogy a krónikák a hűnt nemcsak közel rokonnak, hanem szinte azonosnak nézik a magyarral, sokat, mit a hagyomány fentartott, vagy a mit a régi állapotok felől hallottak, nem a honfoglalás történetében, hanem már a húnok történetében beszélnek el. A bizottság e szempontból szükségesnek tartotta a hún történetek idevonatkozó részleteinek közlését.

A hún krónikát, mint keleti Európának benne foglalt leírása mutatja, valószínűleg a XIII. század első felében csatolták a magyar krónikához. Scythiának rajza, a magyarok vándorlásának elbeszélése azon kor elnevezéseit tükröztetik vissza.

7. Az eddigi kiadásokban, utoljára a Toldy-éban is idézett római vaticani kéziratot Rómában időztöm alatt kerestem, de minden utánjárásom mellett sem voltam képes megtalálni, bár főt. Ehrle könyvtárnok úr lekötelező szíveséggel támogatta kutatásomat.

B) SZÖVEG.

SIMONIS DE KEZA CHRONICON HUNGARICUM ELEGANS
OPUSCULUM.

Descriptum ex M. S. super membrana, quod exstat in bibliotheca
Palatini Ung. Kismartonii 1701. 26. May. (In MSS. G. Hevenesi.)

Invictissimo et potentissimo domino Ladislao tertio gloriosissimo regi Hungarorum, magister Simon de Keza, fidelis clericus eius. Ad illum aspirare, cuius pulchritudinem mirantur Sol et Luna.¹ Cum nostro² cordi affectuose adiaceret Hungarorum gesta cognoscere, et id etiam veraciter constisset, nationis eiusdem victorias, quæ diversis sparsa bellis³ per Italiam, Franciam ac Germaniam sparse sunt et diffuse, in volumen unum redigere procuravi, non imitatus Orosium, qui favore Ottonis cesaris, cui Hungari in diversis suis preliis confusiones plures intulerant, multa in libellis suis apochrifia confingens, ex Demonibus incubis Hungaros asseruit generatos.⁴ Scripsit enim quod Filimer, magni Aldarici regis Gothorum filius, dum fines Scythie armis impeteret, mulieres, que generatio Baltucme⁵ nominantur, plures secum in exercitu suo dicitur deduxisse. Que dum essent militibus infestissime, retrahentes plurimos per blandities a negotio militari, consilium

¹ Ez nem László szépségére vonatkozik, hanem, mint már Szabó Károly is észre vette, Isten dicsőítése. Hasonló felszólítást intéznek Freisingi Ottó és Viterbói Gottfrid fejedelmekhez intézett ajánlásaik elejére.

² *Vestro* helyett.

³ Scartabellis helyett. A 3374. c. így is írja.

⁴ Paulus Orosius az v. század elején írta: *Adversus paganos historiarum libri septem* című művét (Ed. Thorn. 1857). Nagy Ottó

936—973. uralkodott! Külömben Orosius munkájában szó sincs a hunnok eredetéről. A varázsló nőkről szóló mondát először a vi. század közepén író Jordanesnél találjuk, kitől aztán átvették a középkori krónikások. Kézai valószínűleg Viterbói Gottfrid művét használta.

⁵ Haliorumnæ-nek nevezi Jordanes, ki különben az illető 24. fejezetben hivatkozik Orosiusra.

regis ipsas fertur de consortio exercitus eapropter expulisse. Que quidem peragranter per deserta, litora paludis Meotidis tandem descenderunt. Ibique diutius dum mansissent, private solatio maritali, incubi Demones ad ipsas venientes, concubuisse cum ipsis, iuxta dictum Orosium, referuntur. Ex qua quidem coniunctione dixit Hungaros oriundos. Sed ut eius assertio palam fiat falsissima, porro per textum comprobatur evangelicum, quod spiritus carnem et ossa non habent, et quod est de carne, caro est, quod autem de spiritu, spiritus est.¹ Contrarium quoque naturis rerum dixisse iudicatur et penitus adversatur veritati, ut spiritus generare possint, quibus non sunt concessa naturalia instrumenta, que virtutem ac officium dare possint generandi, valentes perficere veram formam embrionis. Quocirca patet, sicut mundi nationes alias, de viro et femina Hungaros originem assumpsisse. In eo etiam idem satis est transgressus veritatem, ubi solos sinistros preliorum eventus videtur meminisse ipsorum Hungarorum, felices preterisse silentio perhibetur, quod odii manifesti materiam portendit (*sic*) evidenter. Volens itaque veritatem imitari, sic improspere ut felices interseram, scripturus quoque ortum prefate nationis, ubi et habitaverint, quot etiam regna occupaverint, et quoties immutaverint sua loca. Illius tamen adiutorio et gratia ministrante, qui rerum omnium, que sub lunari circulo esse habent, et ultra, vita quoque fruuntur creatione habita, est Deus opifex, Creator idem et Redemptor, cui sit honor et gloria in secula sempiterna.

Explicit prologus, incipiunt Hungarorum gesta.

Multifarie multisque modis olim² in veteri testamento et nunc sub etate sexta seculi³ diversas historias diversi descripserunt, prout Josephus, Isidorus, Orosius et Gotfridus, alique quamplures, quorum nomina exprimere non est opus.⁴ Porro cum per cladem diluvii preter Noe et tres filios eius deleta esset omnis caro, tandem ex Sem, Japhet et Kam 72 tribus

¹ Lukács ev. 24. 39.

² Itt pár szónyi hézag van.

³ A krónikások Sz. Ágoston példáját követve, hat világkorszakot különböztettek meg. Isidorus és Beda voltak ebben is a mintaképek. A hatodik és utolsó korszak Krisztus születésével kezdődik.

⁴ Josephus Flavius a zsidó régiségek írója (Kr. u. 70.), Isidorus sevillai püspök, kinek etymológiái és krónikája nagyon el voltak terjedve († 636.), viterbói Gottfrid egy szintén nagyon elterjedt világkrónika (Panthéon írója), melyet VI. Henriknek, Barbarossa Friderik fiának ajánlott. († 1191.)

post diluvium sunt progresse. De Sem 25, ex Kam 37, a Jafeth vero 10 et 7. Dum autem tribus iste, sicut refert Josephus, lingua hebraica uterentur, deinde primo anno post diluvium Nemroth gigans, filius Thana ex semine Jafeth oriundus, turrem construere cepit cum omni cognatione sua, attendentes periculum preteritum, ut si contingeret diluvium iterari, possint evitare ultionis iudicium, turris interfugio. Divini vero misterii arbitrata sententia, cui non sufficit resistere humanus intellectus, sic illorum mutavit loquelam ac confudit, ut dum proximus a proximo non possit intelligi, tandem in diversas sunt dispersi regiones.¹ Sita etenim erat inter Nubiam et Egiptum. Cuius antiqualia cernuntur usque hodie euntibus de Memphis Alexandriam.²

Dimissis ergo incidentiis, que cepte materie dant colorem, redeundum est ad Nemroth. Qui gigans post linguarum inceptam confusionem terram Evilath introivit, que regio Persidis isto tempore appellatur et ibi duos filios, Hunor scilicet et Mogor ex Eneth sua coniuge generavit, ex quibus Huni seu Hungari sunt exorti. Sed quia gigans Menroth uxores alias sine Eneth perhibetur habuisse, ex quibus absque Hunor et Mogor plures filios et filias generavit. Hi sui filii et eorum posteritas Persidem inhabitant regionem, statura et colore Hunnis similes, tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Turingi.³ Cum autem Hunor et Mogor essent primogeniti, a patre ipsorum tabernaculis separatis incedebant.

Accidit autem dierum una venandi causa ipsos perrexisse; quibus in deserto cum cerva occurrisset, in paludes Meotidas illam insequentes, fugiit ante eos. Cumque ibi ab oculis eorum prorsus vanuisset, diutius requisitam invenire nullo modo potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis pro armentis nutriendis ipsam conspexerant oportunam. Ad patrem deinde redeuntes ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes Meotidas intraverunt moraturi.

¹ Következik a babyloni torony leírása.

² A XIII. században, midőn a keresztések gyakran jutottak el Egyiptomba, Kairót nézték Babylonnak és a nagy gúlát Bábel tornyának.

³ Ez a hely valószínűvé teszi, hogy a hunnok történetének első redactióját német ember írta.

Regio quidem Meotida Persidis patrie est vicina, quam undique pontus preter unum vadum parvissimum giro vallat, fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiat. Aditus illuc difficilis et exitus. Paludes autem Meotidas adeuntes annos quinque immobiliter ibidem permanserunt. Anno ergo sexto exeuntes in deserto loco, sine maribus in tabernaculis permanentes, uxores ac pueros filiorum Belar casu reperiunt, quos cum rebus eorum in paludes Meotidas cursu celeri deduxerunt. Accidit autem principis Dule Alanorum duas filias inter illos pueros comprehendendi, quarum unam Hunor et aliam Mogor suam sumpsit in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Hunni originem assumpsere. Factum est autem, cum diutius in ipsis paludibus permansissent, in gentem validissimum succrescere inceperunt, nec capere ipsos potuit ipsa regio, et nutrire. Exploratoribus ergo in Scithiam abinde destinatis, Scithie regno explorato, cum pueris et armentis ipsam patriam intravere permansuri. Regnum itaque ipsum dum adissent, Alpzuos et Prutenos in eo invenerunt habitantes, quibus deletis et expulsis usque hodie illud regnum pacifice dinoscuntur possidere. Scithica enim regio in Europa situm habet, extenditur enim versus orientem, ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans.¹ De oriente quidem Asie iungitur. Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina, uni nomen Etul et alterius Togora. Gentes siquidem in eo regno procreate otia amplectuntur, vanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas cupiunt; generaliter plus nigre colore quam albe. Scithico quoque regno de oriente iungitur regnum Iorianorum et post hec Tarsia et tandem Mangalia, ubi Europa terminatur. Ex plaga vero estivali subsolana gens iacet Corosmina,² Ethiopia etiam, que India minor dicitur, ac post hec inter meridiem et cursum Don fluvii desertum existit immeabile. Fluvius siquidem Don in Scythia oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo, Don est appellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum, postea vero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. Togora autem fluvius discurrit de Scithia exeundo per desertas silvas, paludes, ac montes

¹ Scythia leírását Paulus Diaconusból vették át a krónikások.

² Corosmina=Chovarezm, a mai Khiva.

niveos, ubi nunquam sol lucet propter nebulas, tandem intrat in Yrcania vergens in mare aquilonis.¹

Longitudo siquidem Scithice regionis stadiis trecentis et sexaginta extendi perhibetur, latitudo vero centum viginti. Situm enim naturalem habet tam munitum, ut in solo locello parvissimo ibi aditus reperitur. Propter quod nec Romani cesares, nec Magnus Alexander, quamvis attentassent, potuerint in eam introire. Scithia enim solo leta est, nemoribus, silvis herbis venustata et bestiis diversi generis mirabiliter dives ac referta. Habet etiam de occidente vicinos Bessos et Comanos albos.² Sed circa mare Aquilonis, quod eidem vicinatur, usque regnum Susdalie³ est desertum silve, humano generi immeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per novem menses iacet, ibi nec sol cernitur, nisi⁴ tantummodo in Junio, Julio et Augusto, et id in tanta diei hora, quantum a sexta est usque nonam.⁵ In montibus etenim deserti cristallus invenitur, et grifo nidum parat, avesque Jegerfalk,⁶ que hungarice Kerechet appellantur, procreare pullos dinoscuntur. Scithicum enim regnum comprehensione una cingitur, sed in regna tria dividitur principando, scilicet in Barsatiam, Denciam et Mogoriam.⁷ Habent etiam provincias centum et octo propter centum et octo progenies, que dudum per filios Hunor et Mogor, quando in Scithiam invaserunt, sunt divise. Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria et non plures, alie autem, si que ipsis sunt coniuncte, advene sunt, ultra ex captivis oriundi. Quoniam ex Hunor et Mogor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni missitalia fuere generate. Quorum ergo advenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim.

Igitur in etate sexta seculi multiplicati Huni in Scithia habitando, sicut arena, anno Dei septingentesimo⁸ in unum congregati, capitaneos inter se

¹ E leírás szerint a Togora a Pecsora lenne. Csakhogy Yrcania meg a Kaspi-tó mellé esett.

² Besenyők és fejér (keleti) kúnok.

³ Susdal, a XII. század közepétől fogva a keleti orosz nagyfejedelemség széke.

⁴ A kéziratban *nec*.

⁵ A poláris évszakok e különben hibás leírásának Solinus római földrajza az alapja.

⁶ A kéziratban *Legerfalc*.

⁷ Kuun Géza: *Relationum Hung. cum oriente* I. k. 62. 136. stb. nagy gondot fordít e három név megmagyarázására.

⁸ Világosan téves. A hunnók első betörése 375-ben történt.

seu duces vel principes prefecerunt, quorum unus Vela fuit Ihelefile filius ex genere Zemein oriundus. Cuius fratres Cuve et Caducha ambo capitanei. Quarti vero ducis nomen Ethela fuit, Bendacuz filius, cuius fratres Reuva et Buda uterque duces existere, de genere Erd oriundi, ut simul uno corde occidentales occuparent regiones. Constituerunt quoque inter se rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures et latrones. Ita quidem, ut si rector idem immoderatam sententiam definiret, communitas in irritum revocaret, errantem capitaneum et rectorem deponeret quando vellet. Consuetudo etenim ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora ducis Geyche filii Tocsun inviolabiliter extitit observata. Antequam ergo baptisati fuissent Hungari et effecti christiani sub tali voce precones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: Vox Dei et populi hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco precise debeat comparere, communitatis consilium, preceptumque auditurus. Quicumque ergo edictum contempsisset, pretendere non valens rationem, lex Scithica per medium cultro huiusmodi detruncabat, vel exponi in desperatas causas, aut detrudi in communium servitutem. Vitia itaque et excessus huiusmodi unum hungarum ab alio separavit (*sic*), alias, cum unus pater et una mater omnes hungaros procreaverit, quomodo unus nobilis, alter innobilis diceretur, nec¹ victus per tales casus criminis haberetur. Tunc de tribubus 108 elegerunt viros fortes ad bellandum, assumentes de quolibet genere decem millia armatorum, aliis in Scithia derelictis, qui eorum regnum ab hostibus custodirent. Elevatisque baneriis egredientes Bessorum et Comanorum alborum terras transierunt. Deinde Susdaliā, Rutheniam et nigrorum Comanorum terras ingressi tandem usque Tize flumen salvis rebus, invitis gentibus prefatis pervenerunt. Qua quidem regione circumspecta omni cetui complacuit, non incedere ulterius cum armentis et familia. Cum uxoribus etenim, tabernaculis et bigis descenderant de eorum terra.

Cumque eo tempore Pannoniam, Panfiliam, Frigiam, Macedoniam, Dalmatiamque, Tetrarcha, Macrinus, natione Longobardus, urbe Sabaria oriundus gubernaret, armis bellicis informatus, audito, quod Huni supra

¹ *nisi helyett.*

Tizam resedissent, et de die in diem lacerarent regnum eius, cum alumnis regni sui ipsos aggredi reformidans, ad Romanos suos nuncios destinavit, contra Hunnos petiturus gentem et auxilium commodari. Ex parte etenim Romanorum in predictis patriis imperabat. Tunc Romani Ditricum Veronensem Alamanum natione illo in tempore regem super se prefecerant voluntarie, quem petentes, ut Macrino subsidium importaret, Ditrico ergo animo constanti annuente, egressus cum exercitu italico, germanico ac ceteris mixtis gentibus occidentis pervenit in Zazholm, ubi ipsi Longobardi convenerant ad Potentianam civitatem, pertractan(te)s cum Macrino consilium, utrum Hunos in eorum descensu Danubium transeundo, vel in alio loco congruenti invadere oporteret.

In istis itaque tractatibus Ditrico Macrinoque residentibus noctis silentio super utres Huni Danubium in Sicambria transierunt, exercitum Macrini et Detrici, quem capere potentia (*sic*) non potuit, in tentoriis campis commorantem, crudeliter trucidarunt. Pro qua enim invasione Ditricus acerbatus, in campum Tavarnucveg exivit, cum Hunis committens prelium, cum suorum ac Macrini maximo interitu ac periculo, fertur tamen Hunos in hoc loco potenter devicisse. Hunorum autem residuum in sua est reversum, arrepta fuga, tabernacula. In eo enim prelio ex Hunis virorum 125 millia corruerunt, Cuve etiam capitaneo ibidem interfecto. De militia vero Detrici et Macrini exceptis illis, qui in suis tentoriis ante urbem memoratam fuerant trucidati, 210 millia perierunt. Videns ergo Ditricus tantam cedem suorum accidisse, die altera post congressum prelii perrexerat versus Tulnam civitatem cum Macrino. Tunc Huni intellecto, quod Macrinus et Ditricus de loco certaminis removissent sua castra, reversi ad locum certaminis sociorum cadavera, que poterant invenire, Cuvemque capitaneum prope stratam, ubi statua est erecta lapidea, more Scithico solemniter terre commendarunt, partesque illius territorii Cuveazoa post hec vocaverunt. Cognita itaque armorum et animi occidentis nationis qualitate et quantitate, Huni animum resumendo, exercitu resarcito adversus Ditricum et Macrinum versus Tulnam pugnaturi porrexerunt. Quorum adventum Ditricus ut cognovit, in Cezunmaur eis convenit et a mane usque nonam prelium est commissum, tam vehemens ac hostile, ut Vela, Reva et Caducha Hunnorum illustres capitanei cum aliis 40 millibus in ipso certamine interirent.

Quorum etiam cadavera ab inde removentes apud statuam memoratam cum ceteris sociis subterrarunt. Occubuit quoque Macrinus ex Romano exercitu ipso die et quamplures principes Germanorum, Ditrico per iaculum in fronte lethali-
liter vulnerato et quasi toto exercitu occidentis interempto et fugato. Postquam vero exercitus se dispersit, Romano more Huni super se Ethelam regem preficiunt, ipseque Budam fratrem suum de flumine Tiza usque Don super diversas exterarum nationes principem constituit ac rectorem, ipse autem se ipsum Hunorum regem, metum orbis, flagellum Dei a subiectis fecit appellari. (*Következék Etele jellemezése.*)

Expediitio autem eius preter exterarum nationes decies centenis armatorum millibus replebatur, ita quidem, ut si unum Scithicum decedere contigisset, alter pro ipso confestim ponebatur. Sed arma gentis eius ex corio maxime et etiam metallis variis diversimode fuerant laborata, ferens arcus, cultros et lanceas. Bannerium quoque regis Ethelæ, quod in proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, que hungarice turul dicitur in capite cum corona. Illud enim banerium Huni usque tempora ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere.

Istud est enim prelium, quod Huni prelium Crumhelt usque adhuc nominantes vocaverunt. In quo quidem prelio tantus sanguis Germanicus est effusus, quod si Teutonici ob dedecus non celarent, et vellent pure referre, per plures dies aqua bibi in Danubio non poterat, nec per homines, nec per pecus, quoniam de Sicambria usque urbem Potentie sanguine inundavit. Fugit ergo Chaba cum 15 millibus Hunorum in Greciam ad Honorium, et quamvis retinere voluisset et Grecie incolam efficere, non permansit, rediens in Scithiam ad patres, nationem et cognatos. Qui dum Scithiam introisset, mox incepit suadere, quod penitus redirent in Pannoniam, ultionem de Germanicis accepturi. Remanserant quoque de Hunis virorum tria millia ex prelio Crimildino erepti pro fuge interfugium, qui timentes occidentis nationes, in campo Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi non Hunos, sed Zaculos vocaverunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Ruthenie finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquesta, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannonie, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti

literis eorum uti perhibentur. Isti quidem Zaculi in Grecia Chabam perivisse putaverunt. Unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, dicunt recedenti, quando Chaba de Grecia revertetur.

Iste ergo Chaba filius Ethele est legitimus ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus, cui Edemen et Ed filii sui sunt vocati. Edemen autem, cum Hungari in Pannoniam secundo sunt reversi, cum maxima familia patris et matris introivit. Nam mater eius de Corosminis orta erat. Eed vero in Scithia remansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Aba est egressa. Cum ergo Chaba adiens in Scithiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, Hunorum nobilitas ipsum contemnebat, asserentes eum non esse verum alumnum regni Scithie, sed quasi missitalium extere nationis. Propter quod uxorem in Scithia non accepit, sed traduxit de gente Corosmina.

Postquam autem filii Ethele in prelio Crumhelt cum gente Scithica fere quasi deperiissent, Pannonia extitit 10 annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Teutonicis, Messianis et Ulahis advenis remanentibus in eadem, qui vivente Ethela populari servitio sibi serviebant. Surrexit tandem Zuatapolug filius Morot princeps quidam in Polonia, qui Bracta subiugando, Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia post Hunorum exterminium dominari. Hunc quidem Hungari de fluvio Hung, variis muneribus allectum, et nunciis explorantes, considerata militia eius immunita, ipsum Zuatapolug irruptione subita prope fluvium Racus iuxta Banhida, in quodam oppido, cuius interrupta adhuc eminent, cum tota militia peremerunt. Et sic Pannonie populis, qui superius sunt notati, inceperunt dominari. Tradunt quidam, quod Hungari Morot non Zuataplug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem, hoc idcirco esse habet, quia Morot pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro, quod Bezprem nominatur, audito infortunio, quod filio acciderat, morte subita obfinivit vitam suam, filius vero in dominando novus erat.

EXPLICIT LIBER PRIMUS DE PRIMO INTROITU, INCIPIT SECUNDUS DE REDITU.

Digestis ergo Hunorum natalibus, preliis felicibus et sinistris, quotiesque sua loca immutaverint, nunc videndum est, quo tempore redierint in Pannoniam iterato, qui fuerint redeuntium capitanei, quantusque numerus armatorum, presenti opusculo apponere dignum duxi.

Imperante ergo Ottone Suevo in Germania et Italia, in Francia Lodovico rege Lotarii filio, et Greciam Antonio Duro filio Theodori gubernante, trecentesimo¹ septuagesimo anno ab incarnatione Jesu Christi Huni sive Hungari denuo ingressi in Pannoniam, transierunt per regna Bessorum, alborum Comanorum et civitatem Kyo, et deinde in fluvio Hung vocato, ubi castrum fundavere, resederunt. A quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati. Cumque et alia sex castra post hec fundavissent, aliquamdiu in illis partibus permanserunt. Tandemque Zuataplug interempto, quemadmodum superius est narratum, in 7 exercitus sunt divisi, ita quidem, ut unus exercitus sine centurionibus decurionibusque unum haberet capitaneum, cui tamquam duci deberent unanimiter intendere ac parere. Habebat enim unus exercitus 30 millia virorum armatorum, exceptis decurionibus et prefectis. Egressi ergo vexillis erectis, cum uxoribus liberis et armentis Danubium in Pest et in portu Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zuataplug recollecti, qui fuere erepti per fugam, quando dominus ipsorum interierat, expugnarunt, in quo quidem affinem Morot nimis vetulum cum aliis perimentes, usque hodie fabulose Morot ipsum fuisse asseverant.

Ex istis ergo capitaneis Arpad filius Almi, filii Elad, filii Uger de genere Turul, rebus ditior erat et potentior gente. Hic ergo Arpad cum gente sua Ruthenorum Alpes prior perforavit et in fluvio Ung primus fixit sua castra, eo quod sua prosapia ista pre ceteris Scithie tribubus prerogativa investitur dignitate, ut exercitum precedit in eundo, retrograditur redeuntem. Et cum transmeato Danubio Pannoniam introissent, ipse Arpad

¹ Ki van törölve és helyébe írva : *octingentesimo*.

in loco illo fixit tabernacula, ubi modo Albensis civitas est fundata. Illeque locus primus descensus existit Arpad ducis.

Alterius vero exercitus capitaneus Zobole vocabatur, qui in eo loco fixit sua castra, ubi modo Chakvara iacet desolata. Ab isto Zobole generatio Chak esse habet.

Tertii quidem exercitus Jula fuit capitaneus, hic iacet¹ cum aliis Pannoniam introisset, in partibus Erdevelu tandem habitavit.

Sed quarti capitaneus Urs est nominatus, iste circa flumen Soio sua tabernacula fixisse perhibetur.

Quinti vero exercitus Cund² est dictus capitaneus, hic circa Nyr habitavit, huius filii Eusid et Cupian sunt vocati.

Lel ergo exercitus sexti ductor fuerat, iste circa Golgotha primitus habitans, exinde Messianis, item Boemis extirpatis, tandem in partibus Nitrie sepius fertur habitasse. Ex isto Zuard oritur tribus et cognatio.

Septimi siquidem exercitus Verbulchu dux est dictus, hic in Zala circa locum Bolotim descendisse perhibetur. Pro eo enim Verbulchu est vocatus, quia cum avus eius in prelio Crimildino per Teutonicos fuisset interfectus et id ei pro certo constitisset, volens recipere vindictam super eos, plures Germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate dicitur in eos exarsisse, quod quorundam quoque sanguinem bibit sicut vinum.

Isti quidem capitanei loca descensusque, ut superius est dictum sibi elegerunt, similiter et generationes alie, ubi eis placuit eligentes.

¹ Igy a kéziratban *licet* helyett, Endlicher kihagyja.

² Kijav  tva *Eund*-b  l.

A KÉPES KRÓNKA.

Bécsi kézirat 405. sz.

Anno domini M. CCC.¹ quinquagesimo octavo, feria tertia infra octavas ascensionis eiusdem domini, incepta est ista Cronica, de² gestis Hungarorum antiquis et novissimis, ortu et progressu victoria eorundem et audacia, collecta ex diversis Cronicis veteribus, earundem veritates ascribendo et falsitatem omnino refutando. In nomine domini Amen. Incipit prologus in Cronicam Hungarorum.³

Per me reges regnant, ait dominus Deus per sapientem Salomonem proverbiorum VIII. capitulo. Gloriosus Deus in sanctis suis, in maiestate mirabilis, cuius ineffabilis altitudo prudencie nullis terminis comprehensa, recti censura iudicii celestia pariter disponit et terrena. Et cum cunctos eius ministros magnificet et altis decoret honoribus et celestis efficiat beatitudinis possessores, illes (*sic*) tamen, ut dignis digna rependat, potioribus attollit insigniis dignitatum et premiorum uberiori retributione prosequitur, quos digniores agnoscit et commendat ingentior excellentia meritorum. Prout apparet luculentissime in excellentia regum illustrium et victoriarum exercitio celebratissimarum per reges Hungarorum⁴ patratarum. Qui divino freti auctoritatis presidio gladiatorum aciebus validissime profugatis,⁵ castra subvertentes regum et imperatorum,⁶ fortes facti sunt in bello, nullo eisdem potente resistere in pugnando, quod bene ostenditur in verbo divino oraculo exarato: Per me, inquit Deus, et non virtute propria⁷ reges regnant et regnabunt Hungarorum. Ubi primo divina exprimitur auctoritas, virtutem insuperabilem allativa: per me, inquit, qui sum virtutis infinite, cunctos valens

D. = dubniczi krónika.

B. = budai krónika.

P. = pozsonyi krónika.

M. = Muglen Henrik krónikája.

¹ Dubnici kr.: tricesimo.² D. De³ D. Incipit prima pars Cronice de origine hungarorum.⁴ D. Hungariæ.⁵ D. Profugant.⁶ 2. lap.⁷ D. ubi primo. divina exprimitur auctoritas.

adiuvare presidentes. Quia ego occidam, et ego vivere faciam,¹ percutiam et sanabo, et non est, qui de manu mea possit eruere, suscitans de pulvere egentem, ut sedeat cum principibus, et solium regale teneat. Ideo subditur; reges regnant, qui habent iustitie equitatem, sapientie claritatem, patientie tranquillitatem, et misericordie pietatem, attestante sacro eloquio Proverbiorum, XX:² Misericordia et veritas custodiunt regem, et roboratur clementia tronus eius. Et iterum in alio loco dicit Scriptura: Rex sapiens sedens in solio intuitu suo dissipat omne malum. Et rursus Salomon ait Sapientie VI-to: Rex sapiens et misericors stabilimentum populi est, et dissipat impios, subiectos populos a tyrannis eripiendo. Quod bene impletur in regibus Hungarie, qui cunctos tyrannos debellando, populos Hungarie in pulchritudine pacis et in requie opulenta sedere procurarunt, propter hoc, quia pre cunctis regibus timuerunt dominum Deum. Unde scribitur Deuteronomii XVII. capitulo, loquens Deus de regibus ait: Rex constitutus postquam sederit in solio regni sui, describet sibi legem Dei, et habebit secum, legetque illam omnibus diebus vite sue, ut discat timere dominum Deum suum, et custodire verba eius, que in lege precepta sunt, ut longo tempore regnet ipse et filii eius super terram, et gloriam meam possideat in eternum. Quorum, regum scilicet Hungarorum originem, principium, et egressum de Scitia, diversis sanctorum doctorum ystoriis hoc ordine declarabo.³

DE PRIMA ORIGINE HUNGARORUM, SECUNDUM SACRAM SCRIPTURAM.⁴

Sicut scribit magister ystoriarum Genesis X. capitulo, iste sunt generationes filiorum Noë, et de istis tribus filiis eius, scilicet Sem, Cam et Iapheth, exorte sunt post diluvium⁵ septuaginta duo generationes: |⁶ de Iaphet⁷ XV., de Cam XXX., de Sem vero XXVII. Isti disseminati sunt in

¹ D. vivefaciam.

² D. VI.

³ B-ban az egész prologus hiányzik.

⁴ B.: Porro, cum per cladem diluvii preter Noe et tres filios (P. et uxores eorum) eius, deleta esset omnis caro, tandem ex

Sem, Japhet et Kam septuaginta due tribus sunt progresse.

⁵ D-ban hiányzik ex. s. p. dil.

⁶ 3. lap.

⁷ B. és M.: Sem 22, Cham 33, Japhet 17. Kézai: Sem 25, Kam 37, Japhet 17. A többi

tribus partibus orbis, Sem Asyam, Cam Affricam, Iapheth Europam sortitus est. Nam, secundum Josephum, filii Iapheth possederunt septentrionalem regionem a Tauro et Amano¹ montibus Sycilie et Syrie, usque ad fluvium Tanay, qui est in Scytia. Et hoc idem asserit beatus Ieronymus in libro de Ebraicis Quaestionibus, quod filii Iapheth possederunt in Asya ab Amano et Tauro montibus, usque ad fluvium Tanay, in Europa vero usque ad Gadyra,² nomina locis et gentibus reliquentes; ex quibus postea mutata sunt plurima, cetera permanent in se, vel in aliquo simili, vel propinquo. Filii Iapheth: Gomer, a quo nominati sunt Galathe, et postea Gallici, qui sunt Francigene, a quodam Francione dicti, filio Paridis, filii Priamidis,³ primi regis Troie, qui venientes de Troia post eius excidium in Pannoniam, que olim, tempore Alexandri Magni, superior Grecia nuncupabatur, sub monte Syccan, circa fluvium Hystri, qui alamanice Dun⁴ nominatur, civitatem fortissimam construxerunt, et ei nomen Syccambriam a monte Syccan⁵ imposuerunt, et ibidem quadringentis annis ante incarnationem Christi permanserunt;⁶ et tandem orientales timentes nationes, se ad partes occidentales transtulerunt, et regionem circa fluvium Sakana⁷ occupaverunt, cui nomen Franciam, a Francione duce eorum dictam indiderunt, et civitatem principalem Paris, nomine patris eiusdem Francionis, appellarunt.⁸ Secundus filius Iapheth: Magog, a quo descenderunt Scyte, secundum Ieronymum, et Maday, a quo dicti sunt Medi; Iavan, a quo Greci; unde in hebreo adhuc Grecia nominatur, Iavan, et Tubal, a quo descenderunt Hispani, et Mesoch, a quo Cappadoces descenderunt, unde et apud eos adhuc Mazecab⁹ civitas nominatur, et Tyras, a quo nominati sunt Traces. Porro filii Gomer; Assenech,¹⁰ a quo Troiani; filii Iavan: Elyza, a quo dicti sunt Elysei primo et post Eolides, et Tarsis, a quo descenderunt Cylices, unde

mind a háromnál hiányzik egész a babyloni torony építéséig. Petrus Comestor Historiája szerint: Japhet 15, Cham 30, Sem 27.

¹ D. Emano; Josephus Flavius Antiquitates Iudaicae I. 6. Amano et Tauro.

² D. Gedyra.

³ D. filii.

⁴ D. Hyst. Don. — ⁵ D. Siccum.

A magyar honfoglalás kútfoi.

⁶ Les grandes Chroniques de France. Publiées par M. Paulin Paris. I. k. I. f. 7. és 9. II. Viterbói Gottfried. Speculum Regum. Mon. Germ. XXII.

⁷ D. Zakana.

⁸ U. o. IV. fej. 12. I.

⁹ D. Mazetab.

¹⁰ D. Afeneth.

et civitas metropolis eorum vocata est Tarsus, unde natus Paulus apostolus, ut habetur in Actibus Apostolorum XXI. capitulo. Et sequitur: Ab his divise insule gentium in regionibus suis, unus quisque secundum linguam suam. Hoc dicitur hic per anticipationem, quia factum fuit postea tempore divisionis linguarum. Filii autem Cam: Chus, a quo dicti sunt Etyopes, unde in Ebreo Etyopia Chus numinatur, et Mezarim, a quo Egypcii, unde et in Ebreo Egyptus Mezarim dicitur;¹ Phuth, a quo Libies;² qui tamen primo vocati sunt Phuthei,³ unde ibidem est fluvius, qui usque nunc Phuth dicitur; et Chanaan, a quo dicti sunt Chananei, quorum terra postea filiis Israel data est. Filii autem Chus: Saba, a quo dicti sunt Sabei, Evila, a quo descenderunt Gentil,⁴ et Sabatha, a quo Sabatheni. Porro Chus genuit Nemproth; iste fuit, qui induxit posteritatem Noë ad faciendam civitatem et turrim contra dominum, de qua dicitur Genesis XI. capitulo, ideo dicitur: Ipse cepit potens esse in terra, quia per potentiam alios sibi submittebat, et nolentes ad opus predictum conpellebat; ideo sequitur: Et erat robustus venator, idest oppressor hominum coram Domino, quia nichil latet eius aspectui, ob hoc exivit proverbium, id est verbum commune vel vulgatum: quasi Nemproth. Quando enim postea videbatur aliquis oppressor hominum, vocabatur alter Nemproth, vel similis Nemproth. Fuit autem principium regni eius Babilon, et eius posteritas obtinuit regiones ad mare Oceanum. Ex quibus apparet omnibus, dictum illorum esse vanum,⁵ qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Chus, qui fuit Cam, qui fuit a Noë maledictus; tum quia non essent Hungari de genere Iaphet, secundum dictum beati Ieronymi, tum etiam, quia Nemproth nunquam habitavit circa fluvium Tanay, qui est ad orientem, sed ad mare Oceanum. Ergo sicut dicit sacra scriptura et sancti doctores, Hungari descenderunt a Magor, filio Iaphet, qui post diluvium anno DVIII., sicut dicit sanctus Sigilbertus episcopus Antiochenus in cronica orientalium nationum, intravit terram Evilat, et ex coniuge sua Enee genuit Magor et Hunor, a quo Magari et Huni sunt nominati.

¹ 4. l.² A kéziratban Sibies. Szintúgy D.-ben.³ D. Phanteii.⁴ D. gentiles.⁵ A szövegben verum. Szintúgy D.-ben.

2. PRIMA ORIGO DILATATIONIS HUNGARORUM IN ORIENTE SCYTIE.¹

Accidit autem dierum una venandi causa illos perrexisse. Quibus in deserto cum cerva occurrisset, in palludes Meotydas illam insequentes, fugit ante eos. Cumqui ibi ante eos prorsus evanisset, diutius requisitam nullo modo invenire potuerunt. Peragratis tandem paludibus memoratis, pro armentis nutriendis terram conspexerunt oportunam. Deinde ad patrem redeuntes, ab ipso licentia impetrata, cum rebus omnibus paludes Meotydas pro armentis nutriendis intraverunt moraturi. Regio quidam Meotyda Perside patrie² est vicina. Quam undique, preter vadum unum, pontus gyro vallat fluviis currens, herbis, silvis, piscibus, velucibus (*sic*) et bestiis copiat. Aditus illic difficilis et exitus. Paludes ergo Meotydas adeuntes quinque annis ibidem immobiliter permanserunt.

Anno vero VI. exeuntes in deserto loco sine maribus in thabernaculis permanentes, uxores ac filios filiorum Bereka,³ cum festam tube colerent et coreas ducerent, ad sonitum simphonie, casu reperiunt. Quos cum eorum rebus in paludes Meotydas rapinis celeribus deduxerunt. Hec fuit prima preda post diluvium.⁴ Accidit autem Dule principis Alanorum in illo prelio inter illos pueros, duas filias conprehendi, quarum unam Hunor, aliam Magor sibi sumpserunt in uxorem. Ex quibus mulieribus omnes Huni sive Hungari originem sumpserunt.

Factum est autem cum diutius in paludibus Meotidis habitassent, in gentem validissimam crescere ceperunt, nec eos capere ipsa regio poterat, aut nutrire. Exploratoribus igitur ab inde in Scytiam destinatis, scrutinii astutia subtilissima Scythie regione explorata, cum pueris et armentis ipsam patriam intraverunt permansuri. Regnum igitur ipsum dum adissent, Alpzu-ros,⁵ qui nunc Pruteni nuncupantur, in eo habitantes invenerunt. Quibus deletis et expulsis ac occisis, usque hodie ipsum regnum invitis⁶ vicinis

¹ 5. l. — ² B. provincie.³ P. Wereta, D. Berela.⁴ P-ban csak : hec fuit prima preda. In illo pr.⁵ B. és D. Alprozuros. M. Do wonten preussen.⁶ P. vivictis.

possidere dignoscuntur. Scytia enim regio in Europa situm habet, et extenditur versus orientem. Ab uno latere ponto aquilonari, ab¹ alio vero Rifeis montibus includitur, cui de oriente Asya et de occidente fluvius Ethul, id est Don.² Gentes siquidem in eadem procreate otia amplectuntur, vanitatibus dedite, nature dedignantis, actibus venereis intendentes, rapinas amant; generaliter colore plus nigre, quam albe. Scythia enim comprehensione una cingitur, sed in tria regna dividitur principando, scilicet in Bascardiam, Benciam, et Magoriam.³ Habet quoque provincias C. et VIII. que dudum per filios Hunor et Mogor ob C. et VIII. progenies, que egressae fuerunt ex femoribus eorundem, de paludibus Meotydis intrantes Scytiam, sunt divisi. Regno autem scytico de oriente regnum iungitur Juri-anorum, et post hec Tarsia, tandem vero Mangalia, ubi et Europa terminatur. Ex plaga autem estivali subsolari gens iacet Corosmina, et Ethyopia, que minor India dicitur, et post hec inter meridiem et cursum Don fluvii est desertum inmeabile, ubi propter intemperiem aeris illius zone sunt serpentes diversi generis, rane velut porci, basillicus, et plura animalia toxicata, tigris et unicornis ibi generantur. Don grandis fluvius est, in Scythia oritur, ab Hungaris Etul nuncupatur, et ibi montes niveos, qui Scythiam cingunt, transcurrit,⁴ amisso nomine Don vocatur. Circa enim meridiem iuxta ipsum iacet gens Kytanorum et gens Alanorum, tandem in mare cadit rotundum tribus ramusculis.

Alter quoque fluvius nomine Thogata, valde magnus, in regno nascitur Scythicorum, qui per sylvas vadit desertas, paludes et montes niveos, ubi sol nunquam lucet, discurrens intrat tandem in Irchaniam, et ibi vergit in mare aquilonis. Longitudo quidem scytice patrie trecentis et sexaginta stadiis extendi perhibetur, latitudo C. nonaginta. Situm enim habet tam munitum, quod in solo loco uno parvissimus vadus ibi reperitur, propter quod ibi Scythe nulli imperio, nec etiam Macedonico, aliquo tempore sunt subiecti, et pro tanto vocamus eos demptos, id est exemptos ab omni potestate. Dicimus etiam Dentos, a dentositate, quia sicut dentes omnia corrudunt et

¹ 6. l. — ² Scythiától fogva M-ben a következő fejezetben.

³ B. Dentiam et Mogoriam.

⁴ K. P. fluvius tumescit.

triturant, ita ipsi omnes alias nationes triturbabant, unde Romani eos vocabant flagellum Dei. Sola tamen dicta Scythia in quibusdam locis satis lata esse dicitur nemoribus, silvis, herbis venustata, diversique generis bestiis dives et referta.

Cui de oriente vicini sunt Bessi et Cumani Albi. Circa etiam mare aquilonis de occidente, quod ei vicinatur, usque Susdaliā, est desertum¹ silvestre, humano generi inmeabile, quod ad magnum spatium extendi perhibetur, ubi nubium densitas per sex² menses continue iacet, ubi sol non cernitur per menses memoratos, nisi in mense Julio, Junio et Augusto, et hoc³ in tanta hora diei, quanta est a sexta usque ad nonam. In montibus enim deserti memorati cristallus invenitur, grifones nidum parant, avesque Legisfalk,⁴ que hungarice Kerecheth appellantur, pullos procreare dignoscuntur.⁵

III. PRIMUS INGRESSUS HUNGARORUM IN PANNONIAM.⁶

Anno ab incarnatione domini CCCLXXIII.⁷ tempore Valentis imperatoris et Celestini primi pape Romane ecclesie, in sexta etate seculi, multiplicata Huni in Scythia habitando,⁸ congregati in unum, inter se capitaneis constitutis, Wele,⁹ filio Chele de genere Zemein¹⁰ oriundo, Keve et Kadicha eiusdem,¹¹ Ethele,¹² Kewe et Buda filiis Bendekus de genere Kadar, ad occidentales regiones invadere¹³ decreverunt. De centum enim et octo tribubus, decies centena milia, scilicet de uno quoque genere decem milia armatorum virorum eligentes, derelictis aliis¹⁴ Hunis in Scythia, qui

¹ 7. l.

² B. novem.

³ B. D.-et id.

⁴ D. legifalk.

⁵ P. appellamus. 4. avesque-töl kezdve M.-ben hiányzik.

⁶ B. Scythia exeundo.

⁷ M. tausentjar und 28 jar.

⁸ B. P. In sexta igitur etate seculi mul-

tiplicati sunt Huni in Scitia ut avena que est in littore maris. A. D. 328.

⁹ B. P. Bele ; M. Bela, Chela, sun.

¹⁰ B. Zemyn. P. Zemerin. M. Stemym.

¹¹ B. fratribus. M. Kewe und Kadischa desselben pruder.

¹² D. Atila.

¹³ M. Erd. P. Ed.

¹⁴ P. hiányzik.

ipsorum sedes regnumque ab hoste custodirent. Constituentes¹ inter se rectorem unum nomine Kadar² de genere Turda,³ qui lites sopiret dissidentium, fures et latrones ac malefactores castigaret, ita tamen, ut si rector idem inmoderatam sententiam diffiniret, in irritum posset communitas revocare, errantemque rectorem et capi|taneos⁴ deponerent, quando vellent. Consuetudo itaque ista legitima inter Hunos sive Hungaros usque ad tempora ducis Geyche, filii Toxun, extitit observata. Ante etenim baptismum Hungarorum in castris vox preconia clamando taliter Hunos congregabat ad exercitum: Vox Dei et communitatis universe, quod unusquisque in tali loco armatus vel sicuti esse debeat⁵ precise comparere, communitatis preceptum ac consilium auditurus; quicumque ergo edictum contempsisset, non valens pretendere rationem, cultu divino⁶ per medium lex scythica sanccebat, aut ire in desperatas causas, vel in communium servitium inmisericorditer tradebatur.⁷ Vitia itaque et huiusmodi excessus unum Hunum ab aliis fecerunt separari. Alias autem, quoniam unus pater et una mater Hunos omnes generans procreaverit, quomodo unus nobilis et alter ignobilis esse diceretur, nisi victus per hos casus criminis haberetur? Tunc omnes capitanei simul uno animo, unoque consilio, egressi de Scythia intrantes tandem Bessos⁸ et Cumanos Albos,⁹ deinde Susdalos Ruthenos, terramque Nigrorum Cumanorum¹⁰ intravere. Abinde egressi usque ad Tysciam pervenerunt, qua quidem regione circumsepta, concorditer placuit omni cetui ulterius non incedi cum uxoribus et armentis. Cum uxoribus enim et bigis et suis thabernaculis de natali solo descenderant. Cumque eo tempore Pannoniam, Pamphyliam, Frigiam, Macedoniam et Dalmatiam tetrarcha Macrinus¹¹ natione Longobardus, de Sabaria oriundus, gubernaret, armis bellicis informatus, audito, quod Huni super Tysciam resedissent, et de die in diem devastarent regnum eius, cum alumpnis sui regni eius aggredi formidans, ad Romanos nuncios

¹ B. P. nihilominus.

² 3374. k. i. Radar.

³ B. Torda, P. Curda. M. Dorda.

⁴ 8. l.

⁵ P-vel sicuti est.

⁶ B. P. cultro dividi. D. Lex Scytica per medium cultro huiusmodi detruncabat. M. Man scholt yn teilen mit eim messer.

⁷ D. Aut detrudi in communium servitutum.

⁸ Besenyók.

⁹ A Don melléki kúnok vannak értve, minthogy keletről jöve előbb érik őket, mint Susdaliát.

¹⁰ Az etelközi kúnok.

¹¹ P. Maternus D. B. Matrinus.

suos destinavit, petens sibi auxilium commodari contra Hunos: ex gratia etenim Romanorum imperatoris memoratis¹ imperabat. Romani vero eo tempore Detricum de Verona,² natione Alamanum, voluntarie super se regem prefecerant, quem petentes, ut Macrino subsidium importaret; illo autem animo gratanti annuente egressus est cum exercitu Ytalico, Germanico,³ ac aliis mixtis gentibus partis occidentis. Pervenit tandem in Zazholm,⁴ ubi ipsi Longobardi ad civitatem Potentianam conveniant, ut tractarent cum Macrino consilium, utrum Hunos in eorum thabernaculis, in suo descensu, transmeando Danubium, vel in alio loco conpetenti invadere oporteret. In istis itaque consiliis et tractatibus De|trico⁵ Macrinoque residentibus, Huni super utres, noctis in silentio, in Sicambria Danubium transeuntes, Macrini et Detrici exercitum, quem civitas Potentiana capere non poterat, in campis in tentoriis conmorantem, crudeliter trucidarunt. Ex qua enim invasione Detricus exacerbatus exivit contra Hunos in campum Tarnukvolg⁶ pugnaturus, qui conmittendo prelium, Hunos fertur devicisse, cum suorum maximo interitu et periculo. Ex Hunis vero, qui remanserunt, fugerunt ultra Tysciam. Ceciderunt autem illo die ex Hunis C. et XXV. milia, Keveque capitaneus interiit et in ipso prelio inter illos. Ex Detrici vero et Macrini, exceptis illis, qui in suis tentoriis fuerunt trucidati, CC. et II. milia⁷ corruerunt.⁸ Videns autem Detricus tantam cedem accidisse de sui populi in prelio, post congressum altera die perrexit versus Tulnam civitatem cum Macrino, que tunc erat civitas Latinorum inter urbes Pannonie computata. Tulna⁹ civitas est in Austria, tres rastas¹⁰ distat Vienne. Ut autem cognoverunt Huni retrocessisse suos adversarios, ad locum certaminis sunt reversi, et cadavera suorum sociorum et Kevam capitaneum more Scythico prope stratum, ut putamus, solempnis lapidea est erecta,¹¹ decentissime subterrarunt, locumque illum et partes illas

¹ B. in patriis m.

² D. Detricum Veronensem. M. Herrn Ditt-
rich von Pern der do ein romischer Kunig
waz.

³ M. ein gross her der Deuschen.

⁴ B. D. P. Zazhalm. M. Sashalin.

⁵ 9. l.

⁶ P. Tawarunkwelt. D. Tavarukvelghy.

⁷ B. P. D. M. 210 ezret írnak.

⁸ B. P. hiányzik.

⁹ D. Tolna.

¹⁰ P. Kastás.

¹¹ A többi kéziratban: prope stratum, ubi
statua solempnis lapidea est erecta.

Kewe oza¹ vocaverunt. Experientes igitur in prelio precesso animositatem Romanorum et armorum paraturam, resarcito exercitu, versus Tulnam civitatem, ubi se inimici eorum collegerant, Huni perrexerunt, contra quos Detricus cum Macrino in Cezumaur² dicitur occurrisset et a mane usque ad nonam preliantes, Romani sunt devicti. Ubi et Macrinus mortuus est et Detricus per sagittam in fronte vulneratus,³ totoque exercitu Romanorum interempto ac fugato. Ex Hunis vero in illo prelio quadraginta milia perierunt, Wela, Kewe et Kadicha ibidem interfectis, quorum cadavera abinde removentes, apud statuam memoratam cum aliis Hunis sepulture tradiderunt. Postquam autem Romanorum exercitus de Cezumaur est dispersus, nunquam deinceps per plures annos contra Hunos congregare potuerunt.

A 4. fejezetből: De electione Atyle regis Hungarorum, et de victoria eius monarchiali.

— Expeditio vero sua, preter extraneas nationes, decies centenis milibus virorum armatorum replebatur, ita quidem, ut si unum Scythicum decedere contigisset, statim pro ipso alter ponebatur. Arma quidem gentis eius ex corio maxime, et metallis variis diversimode fuerunt laborata. Arcus habens et lanceas acutissimas, pariter et cultros accinctos in femore. Bannerium⁴ quoque regis Atyle, quod in suo scuto gestare consueverat, similitudinem austuris in capite habebat, cum corona. Quod signum Hungari, dum se regerent per communitatem, usque tempora ducis Geyche, filii Toxun, in exercitu semper communium gestavere.

A 10. fejezetből (18 lap verso):

Istud est illud prelium, quod Huni Crumheld⁵ prelium vocant usque in diem istum. In istis itaque preliis semper Chaba et Huni victoriam habuerunt, postmodum vero Detricus de Verona per traditamentum Chabam fecit superari. Devicerat enim primitus Chaba frat-

¹ P. B. Keweháza.

⁴ D. balnerium. P. Walnerium.

² B. Cezmaur. P. Cewzmaur. M. temesway.

⁵ P. Remheled. D. Crimhelt B. Crimi-

³ Thuróczy krón. XII. Halhatatlan Detreh. held.

rem suum,¹ sed tandem in ultimo est devictus, ut vix quindecim milia ex parte Chabe remanerent, aliis Hunis et filiis Atyle regis totaliter deletis et occisis. Mortuo itaque Atyla, tam filii sui, quam Huni inter se sunt necati. Devictus itaque Chaba et germani sui, filii Atyle, qui ei assisterant ex adverso numero sexaginta, cum quindecim milibus Hunorum ad Honorium avunculum suum fugisse perhibetur.² Et quamvis Honorius imperator Grecorum incolam Grecie eum facere voluisset, illo rennuente remanere, paternam sedem, videlicet Scythiam moraturus repetivit. Manserat namque Chaba in Grecia cum Honorio annis XIII., sed rediit in Scythiam anno uno propter viarum discrimina et difficultatem passiagiorum. Hic autem in Scythiam, paternam scilicet sedem, adiundo, uxorem de Scythia non accepit, sed traduxit de Korosmenia, de consilio Bende-kuz avi sui, quem sanum, sed nimis decrepitum dicitur invenisse. Ex ista quidem uxore sua genuit Edemen et Ed. Hic igitur Chaba suo amonitu redire fecit Scythicos iterum in Pannoniam. Remanserant autem ex Hunis virorum tria milia, qui profuge³ interfugium erepti de prelio Crumheldino, in campum Chiglamezei⁴ se colligere procurarunt. Qui cum timerent occidentis nationes, ne eos invaderent ex obrupto, ad Erdeelev intraverunt, non se Hungaros, sed Zekul⁵ alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali nationi. Etenim Zekuli Hunorum sunt residui, usque ad aliorum Hungarorum reditum in campo prefato commorantes. Dum ergo Hungaros iterum in Pannoniam redire cognovissent, in Rutheniam eis occurrerunt, conquestrantes simul Pannonie regionem. Qua quidem conquestrata, in eadem sorte remanserunt, ut tamen Hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt; unde Vlachis conmixti literis ipsorum uti perhibentur.⁶

Isti namque Zekuli Chabam in Grecia perisse putaverunt, unde vulgus adhuc loquitur in communi: Tunc redire debeas, quando Chaba de Grecia revertitur. Iste igitur Chaba filius Atyle est legitimus, ex filia Honorii imperatoris Grecorum genitus, cui, Edemen et Ed filii sui sunt vocati. Edemen

¹ Aladárt Krimbild fiát.

² 19. l. — ³ per fuge helyett.

⁴ B. D. Chigladmezei. P. Siglamezei. M. Chigula Zamey.

A magyar honfoglalás kútfoi.

⁵ 3374. k. i. Zaculis. P. Zewkalos. B. D. Siculos. M. Tzeckel.

⁶ Ut tamen-tól B. P. M-ben hiányzik.

autem, cum Ungari in Pannoniam secundo sunt reversi, cum maxima familia patris sui et matris introivit. Nam mater eius de Corosmenis orta erat. Ed vero in Scythia mansit apud patrem. Ex isto enim Chaba generatio Abe est egressa. Cum igitur Chaba adiens in Scythiam nobilitate genitricis in communi se iactaret, Hunorum nobilitas¹ ipsum contempnebat, asserentes eum non verum esse alumpnum regni Scythie, sed quasi missitalium extere nationis, propter quod ex Scythia uxorem non accepit, sed traduxit de gente Corosmina.² Postquam autem filii Atyle in prelio Crumhelt cum gente Scythica fere quasi deperissent, Pannonia exstitit decem annis sine rege, Sclavis tantummodo, Grecis, Vlathis, Teutonicis, advenis Messianis³ remanentibus in eadem, qui vivente Atyla populari servitio sibi serviebant. Surrexit post hec quidam princeps Zuatapolug⁴ nomine, Moroti filius, in Polonia, qui Bracta subiugando, Bulgaris Messianisque imperabat, incipiens similiter in Pannonia dominari post Hunorum exterminium. Hunc quidam⁵ Hungari de Erdelw et de fluvio Hung⁶ variis muneribus allec-tum et nunciis explorantes, considerata illius militia inmunita, ipsum Zuatapolug irruptione subita in quodam oppido circa Pontem Bani iuxta Tatam,⁷ cuius oppidi adhuc apparet interruptio, cum tota militia peremerunt, et sic populis Pannonie memoratis, quos Moroti filius dilatando adauxerat, inceperunt dominari. Tradunt quidam, quod Hungari Morot, non Zuatapolug in secundo eorum reditu in Pannonia reperissent principantem; hoc idcirco esse habet, quia Moroth pater eius nomine maior erat, sed confectus senio repausabat in castro, quod Besprem nominatur, audito infortunio, quod filio acciderat, morte subita ob dolorem finivit vitam suam, filius vero in dominando novus erat. Huius autem applicuerunt fluvio Tyscie, et Tyscia egressi quinto anno a prelio Kezumaur usque regnum Atyle annus fluxit unus.⁸⁻⁹ Regnavit autem Atyla annis quadraginta quattuor, ducatum tenuit quinque annis, vixit autem CXX. quattuor annis. Mortuus est autem post ingressum Hungarorum in Pannoniam anno LXX. secundo, ab incarnatione

¹ 20. l.² Cum-igiturtól hiányzik B. P. M-ben.³ P. Marhianis.⁴ P. Zachopolus. D. Sueti Bolug. M. Swente pollusch.⁵ P. D. quidem.⁶ Et de fl. H. hiányzik P-ban.⁷ P. Catam.⁸ Csak a képes krónikában van meg.⁹ P-ben hiányzik tradunt quidam-tól eddig.

autem domini anno CCCCXL. quinto, tempore imperatoris Marciani secundi et pape Gelasii primi. Nocte autem illa, qua Atyla mortuus est in Sicambria, vidit Marcianus imperator in sompnis arcum Atyle fractum, ex hoc intelligens, ipsum esse mortuum, qui tunc Constantinopolim morabatur.¹

6. EXPLICIT PRIMA CRONICA HUNCARORUM.

In|cipit² prologus de secundo ingressu, et de casibus prosperis et adversis eorundem.

De gestis igitur Hunorum natalibus, preliis felicibus et sinistris, quotiensque eorum loca inmutaverunt,³ videndum nunc est, quo tempore in Pannoniam redierunt iterato, quique redeuntium fuerunt capitanei, quantusque numerus armatorum in exercitu, apponere in presenti opusculo dignum duxi.

Anno ab incarnatione domini sexcentesimo septuagesimo septimo, a morte vero Atyle regis Hungarorum anno centesimo quarto, tempore Constantini imperatoris tertii et Zacharie pape, sicut scribitur in Cronica Romanorum, Hungari de Scythia secundo egressi sunt hoc modo.⁴ Quod Eleud, filius Ugeg, ex filia Eunodbilia in Scythia genuit filium, qui nominatur Almus ab eventu, quia matri eius in sompno innotuerat avis, quasi in forma austuris veniens, dum esset gravida; et quod de utero eius egrediretur torrens, ac in terra non sua multiplicaretur, ideoque factum fuit, quod de lumbis eius gloriosi reges propagarentur. Quia vero sompnum in lingua nostra dicitur alm, et illius ortus per sompnum fuit prenosticatus, ideo ipse vocatus est Almus.⁵ Qui fuit Eleud, qui fuit Ugeg, qui fuit Ed, qui fuit Chaba, qui fuit Ethele, qui fuit Bendekuz, qui fuit Turda, qui fuit Scemen, qui fuit Ethei, qui fuit Opus, qui fuit Kadicha, qui fuit Berend, qui fuit Zulta, qui fuit Bulchu, qui fuit Bolug, qui fuit Zambur, qui fuit Zamur, qui fuit Leel, qui fuit Levente, qui fuit Kulche, qui fuit Ompud,

¹ Mortuustól végig csak a K. K. s D. Attila haláláról egy időben Marcianus császár álmával a Historia Miscella emlékezik meg. Ed. Muratori, Script. Rer. Italic. I. k. I. 98. l.

² 21. l.

³ D. Digestis.

⁴ 22. l.

⁵ V. ö. Anonymus 3. fejezet.

qui fuit Miske, qui fuit Mike, qui fuit Beztur, qui fuit Budli, qui fuit Chanad, qui fuit Buken, qui fuit Bondofard, qui fuit Farkas, qui fuit Othmar, qui fuit Kadar, qui fuit Beler, qui fuit Kear, qui fuit Kene, qui fuit Keled, qui fuit Dama, qui fuit Bor, qui fuit Hunor, qui fuit Nemproth, qui fuit Thana, qui fuit Japheth, qui fuit Noè. Almus genuit Arpad, Arpad genuit Zoltan, Zoltan genuit Toxun.¹

Anno igitur ab incarnatione Domini sexcentesimo vel sexingentesimo septuagesimo septimo,² a morte vero Atyle regis anno centesimo, vulgariter Magori sive Huni, latine vero Ungari, tempore Constantini tertii imperatoris et Zacharie pape denuo ingressi sunt Pannoniam.³ Transeuntes igitur per regnum Bessorum, Alborum Cumanorum, Susdaliā⁴ et civitatem Kyo nominatam, transierunt Alpes in quandam provinciam, ubi viderunt aquilas innumerabiles, et ibi propter aquilas illas manere non potuerunt, quia de arboribus tamquam musce descendebant aquile et consummebant devorando pecora eorum et equos; volebat enim Deus, ut citius descenderent in Hungariam.⁵ Exinde montes descendunt per tres menses, et deveniunt in confinium regni Hungarie, scilicet in Erdelw, invitis gentibus memoratis, ibique terreis castris septem preparatis pro⁶ uxoribus et rebus suis conservandis, aliquamdiu permanserunt. Quapropter Teutonici partem illam ab eo die Simburg, id est septem castra vocaverunt.⁷

12. DE SEPTEM CAPITANEIS ELECTIS.

Cumque in eisdem castris permanerent, irruptionem circumquaque iacentium dominorum formidantes, deliberato comuni consilio septem capitaneos inter se prefecerunt,⁸ et in septem exercitus sunt divisi, ita ut unus quisque exercitus unum haberet capitaneum sine centurionibus et decanis consueto modo positivis. Unus namque exercitus habebat tria⁹ milia

¹ Ez a genealogia M-ben hiányzik.

² B. D. 888.

³ B. D. M. Do der Kayser Ott von Swaben reychte.

⁴ M-ben hiányzik.

⁵ P-ben hiányzik Transierunt-tól kezdve.

⁶ 23. l.

⁷ Csak B. és D-ben, rövidítve P-ben.

⁸ Igy B. P. D.

⁹ B. D. P. M. triginta.

virorum armatorum sine centum viris. Ex centum itaque tribubus et octo in secundo egressu de Scytia de qualibet tribu duo milia virorum armatorum sunt egressi, familiarum numero non apposito.¹

13. PRIMUS CAPITANEUS.

Fuerat autem ex istis capitaneis dicior et potencior Arpad, filius Almus,² filii Elev,³ filii Ugeg. Huius autem pater Almus in patria Erdelve⁴ occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire.⁵ In⁶ Erdelw igitur quieverunt et pecora sua recreaverunt. Audientes autem terre utilitatem de habitatoribus, quod optimus fluvius esset Danubius, et melior terra in mundo non esset partibus illis; accepto itaque communi consilio miserunt nuncium nomine Kusid, filium Kund, ut iret, et totam terram prospiceret, habitatoresque terre agnosceret. Cum ergo Kusid venisset in medium Ungarie, et circa partes Danubii descendisset, vidit locum amenum et circumquaque terram bonam ac fertilem, fluvium bonum et pratosum, placuit ei. Deinde venit ad ducem provincie, qui regnabat post Atilam, vocatum Zuatapolug. Salutavitque eum de suis, et causam pro qua venerat manifestavit. Hec audiens Zuatapolug gavisus est gaudio magno, putabat enim illos esse rusticos, ut venirent et terram eius colerent. Propter hoc nuncium delicatum remisit. Kusid autem de aqua Danubii lagenam implens, et herbam periarum ponens in utrem, et de terra nigri sibuli⁷ accipiens, ad suos reversus est. Cumque narasset⁸ (*sic*) omnia que audierat et viderat, valde placuit eis, et lagenam aque terram et herbam eis presentavit. De quibus ipsi sapiendo bene cognoverunt,⁹ quod terra optima sit, et aquam habebat dulcem, et pratum cum herbis similibus, que nuncius eis recitavit. Arpad vero cum suis de aqua Danubii cornu in-

¹ P-ben hiányzik.

² P. Alinus. A mondat vége hiányzik P-ben.

³ B. D. Eleud.

⁴ D. B. Erdeel. P. Herdewebe.

⁵ Chron. Zagrab et Varad. In qua gente quamplures fuere duces, sed finaliter fuit principalis forsan ab aliis propter suam nobi-

litem et virtutem electus, qui nominabatur Almus. Huic in ducatu successit eus filius, qui vocabatur Arpad.

⁶ Innentöl fogva hiányzik K-ban.

⁷ Sabuli helyett.

⁸ 24. l.

⁹ M. Do erkanten die weyesen der Hew-nen.

plens, et ante omnes Hungaros super illud cornu omnipotentis Dei clementiam rogavit, ut dominus eis terram in perpetuum concederet.

Finitis hiis verbis omnes Hungari clamaverunt: Deus, Deus, Deus, tribus vicibus, et ibi inventus est usus iste, et servatur apud Hungaros usque modo. Deinde communi consilio ad predictum ducem eundem nuncium remiserunt, et ei equum magnum cum sella deaurata auro Arabie et freno deaurato miserunt pro terra sua. Quo viso dux ipse magis gavisus putabat, quod ei pro terra quadam hospitalarii misissent. Nuncius ergo impetravit ibi a duce terram, herbam et aquam. Dux vero subridens ait: habeant, quantumcumque volunt, pro hoc munere. Et sic nuncius ad suos reversus est. Arpad autem interim cum VII. ducibus Pannoniam intravit, non sicut hospites, sed sicut terram iure hereditario possidentes. Tunc nuncium alium ad ducem miserunt, et ei hanc legationem mandaverunt: Arpad cum suis tibi dicit, quod super ista terra, quam a te emerunt, diutius nullo modo stes, quia terram tuam cum equo emerunt, herbam cum freno, aquam cum sella. (Et tu propter emphiteosim, id est inopiam et cupiditatem terram, herbam et aquam concessisti.) Cumque duci dicta esset legatio, subridens dixit. Equum illum malleo ligneo interficiant, frenum autem in pratum proiciant, sellam vero deauratam in aquam Danubii abiiciant. Cui nuncius: Et inde, domine, quid dampni habebunt? Si equum interficis, canibus suis victualia dabis, si frenum in herbam proicies, homines sui qui fenum falcant, aurum freni inveniunt; si vero sellam in Danubium abicis, piscatores illius aurum sellæ super litus exponunt, atque domum reportabunt. Si ergo terram, herbam et aquam habent, totum habent. Dux ergo ille hiis auditis, exercitum cito congregavit, timens Ungaros, et auxilium ab amicis impetravit, et omnibus coadunatis,¹ eis obviam venit. Illi autem interdum prope Danubium pervenerunt et in campo pulcherrimo summo diluculo pugnam inierunt. Fuit autem auxilium domini cum Hungaris, a quorum facie dux sepedictus se in fugam convertit, persecuti suntque eum Hungari usque Danubium et ibi pre timore in Danubium se iactavit, in quo pre aquarum vehementiam suffocatur. Retradidit autem dominus Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filii² tempore Moysi terram Seon regis

¹ 25. 1.

² B. D. filiis Israel.

Amorreorum et omnia regna Chanaan in hereditatem. Dum ergo capitaneus iste Arpad uteretur speciali quadam dignitate in Scytia, et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem, Scythica legitima et probata, ut unus expeditione gradientibus debeat anteire, in redeundo vero retrocedere, ipse pro eo alios capitaneos in Pannoniam adeuntes fertur precessisse. Eoque Arpad Zuatapolug cum ceteris Hungaris, ut dictum est, debellato et occiso, castra fixit in monte Noë prope Albam, et ille locus est primus, quem Arpad sibi elegit in Pannonia, unde et civitas Alba per sanctum regem Stephanum, qui de ipso processit, fundata est ibi prope.

14. SECUNDUS CAPITANEUS.

Zoboleh¹ vero alius capitaneus, unde Chak² oritur generatio, descendisse dicitur in ipso campo, ubi Chakuara nunc iacet desolata. Illud³ etenim Zobolci fundavit capitaneus, quod postmodum Chak, ipso mortuo, suo nomine a suis cognatis et familia iussit appellare; primo quidem Zobolci dicebatur. Illud etiam castrum temporibus Andree, Bele et Levente, filiorum Zaar Ladizlai, per commune concilium Ungarorum est confractum.

15. TERTIUS CAPITANEUS.

Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula, filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdelw in venatione⁴ sua invenerat, que iam pridem a Romanis constituta fuerat. Habebatque filiam nomine Sarolt⁵ pulcherrimam. De cuius pulchritudine provinciales duces diutius loquebantur. Quam Geysa dux consilio et auxilio Beliud, qui terram Kulan possiderat, traduxit in uxorem legitimam. Isti Beliud Kulan dedit filiam suam, ut contra fratrem suum⁶ Kean rebellaret. Et post obitum suum terram suam idem Kulan Beliud hereditavit. Tandem cum Gyula Hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset, et multipli-

¹ B. Zabley. P. Zoboley. M. Tzebeloy.

² P. Cakak.

³ Hiányzik P.-ben.

⁴ 26. l.

⁵ P. Soroth.

⁶ A kéziratban : fresu suum.

citer aggravatus, per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius.

16. QUARTUS CAPITANEUS.

Quarti siquidem capitanei vocabulum fuerat Cund, cuius filius Kusyd et Cupan, qui prope Nyr fixere sua castra, ibique post baptismum monasterium fundavere.

17. QUINTUS CAPITANEUS.

Sed quintus Leel est nominatus. Qui Messianos seu Bohemicos de partibus Golgate expulit, ibique diutius castra metatus fuisse perhibetur. Ex isto quidem Zuard oritur generatio sive prosapia et origo.

18. SEXTUS CAPITANEUS.

Sextus capitaneus Werbulchu nomen habuit, qui circa Salatim¹ sua thabernacula fixisse probatur.

19. VII-US CAPITANEUS.

Septimus capitaneus Urs dicitur.² Istius siquidem generatio circa Seyo³ locum habebat. Alie vero generationes, que genere sunt istis pares et consimiles, acceperunt sibi locum et descensum ad eorum beneplacitum. Cum igitur codices quidam contineant, quod isti capitanei septem Pannoniam introierint, et Hungaria ex ipsis solis edita sit ac plantata, unde ergo venit generatio Akus, Bor,^{4 5 6} Abe, aliorumque nobilium Hungarorum? cum om-

¹ B. Balatun. D. Walatun. A keziratban S.

⁴ P. Kaak.

² Az eredetiben: *dicun*.

⁵ 27. l. — ⁶ P. Weor.

³ D. B. Seo. P. Wrus; Seoloam.

nes isti non hospites, sed de Scythia descenderunt? Assignant enim hanc rationem solam, quam vulgus dicit: VII. Hungari. Si ergo septem soli sunt Hungari cum familia, et non plures familie, uxores, filie accepi possunt, servi et ancille, numquid enim cum tali familia regna possunt expugnari? Absit.

Accidit autem temporibus Toxun hungarorum exercitus versus Galliam pro accipiendis spoliis ascendisse. Qui cum in reditu Reno transmeato divisi forent in tres partes, due sine honore, una cum honore in Hungariam descendebat. Quam¹ dux Saxonie apud Ysnacum Thuringie civitatem sine VII. hungaris omnes interfecit. Septem autem ex ipsis reservatis, amputatis auribus misit in Pannoniam. Ite, inquit, ad Vestros hungaros taliter enarrantes, ut amplius non veniant in hunc locum tormentorum. Due vero partes iam Sueviam introierunt. Audito, ut acciderat eorum sociis et cognatis, dimiserunt spolia accipere in Suevia, et quidquid eis occurrit a flumine Illirici usque flumen Saar sive Leytah, occiderunt ab homine usque ad pecus. Hungaris autem VII. sine auribus, pro eo ut vivi redierunt, et se occidi cum sociis non elegerunt, communitas talem sententiam dedisse perhibetur. Omnia, que habebant, amiserunt, tam in re stabili, quam mobili, ab uxoribus et pueros illos separantes, pedites sine calceis, proprium nil habere permiserunt. Semper etiam insimul de thabernaculo in thabernaculum mendicando usque dum viverent ire compulerunt. Qui quidem septem ob offensam huiusmodi Lazari² sunt vocati. Ex istis³ itaque sic dampnatis vulgus dicit, non de septem capitaneis istis primis. Preterea, cum sit quodammodo proprium mundanorum arrogantie plausum plus de se assumere, quam ex alienis de se ipsis componentes, ideo isti capitanei VII. de se ipsis cantilenas componentes,⁴ fecerunt inter se decantari ob plausum secularem et divulgationem sui nominis,⁵ ut quasi eorum posteritas hiis auditis inter vici-

¹ Quas duas partes P.

² Heth magiar et Gyak. B. het mogoriek. P.

³ De istis. B. D. P.

⁴ Preterea — componentes h. P. Preterea isti iam dampnati VII. cantilenas de seipsis componentes.

A magyar honfoglalás kútfoi.

⁵ Ut — valerent h. P. Zent lazar usque modo zegini nuncupantur. Et hi sic vocati, quod sanctus rex Stephanus omnes illicite procedentes corrigebat; istorum generationes vidit per domos et tabernas cantare, ad ipsorum sectas et truffas voluit edoceri, qui per singula qualiter eorum acciderant, enar-

nos et amicos iactare arrogantia se valeret. Constat itaque non tantum septem capitaneos Pannoniam conquestrasse, sed etiam alios nobiles, qui de Scytia descenderunt. Unde in ipsis venerari potest nomen dignitatis plus aliis et potentie; nobilitatis vero equaliter.

raverunt. Sed beatus Stephanus consyderans, cruciferorum sancti Lazari de Strigonio subdere se teneantur, et ideo vocantur Zent Lázár zygini.

VI.

A HONFOGLALÁSI KOR
HAZAI EMLÉKEI

ISMERTETI

HAMPEL JÓZSEF.

TARTALOM.

Bevezetés	505—512
I. A honfoglalók sírjai	513—741
<i>A)</i> Kortörténetileg megállapítható sírok csoportja	515—585
<i>B)</i> Sírleletek érmek nélkül (betűrendben)	586—733
<i>C)</i> Ismeretlen lelhelyü vagy szórványos emlékek	733—741
II. Temetkezés módja, fegyverzet, ékszerek	742—794
III. Ornamentika	795—826
Ábrák magyarázata	827—830

BEVEZETÉS.

Mikor a következőkben a «honfoglalási kor» emlékeit bemutatom, tudatában vagyok annak, hogy e cím többet ígér, mint a mennyit a bemutatandó emlékek beváltanak. Mégis használom, mert «a potiore fit denominatio» és úgy vélem, helyén van akkor is, ha csupán a honfoglalók emlékeire szorítkozunk. Ők, a kik ezer évvel ezelőtt megszállották e földet, tényleg bebizonyították, hogy hatalmasabbak voltak, mint az egész terület többi lakossága, mely kénytelen volt meghódolni. A meghódítottak közt lehettek szlávok, avarok, bajorok, frankok, gepidák, bolgárok, dalmaták s italiaiak és bizonyára e sokféle néptől is van hagyaték a IX—X. századi emlékek közt, de archæologiai és néprajzi ismereteink nem jutottak odáig, hogy az egyes meghódoló népek hagyatékából mindegyikének odaítéljük a maga holmiját. Ellenben igenis módunkban van a homályba burkolt környezetből kiemelni a honfoglaló ősök hagyatékát.

Különválík az a nyugoti világ akkori emlékeitől. Fölismerhető rajta, hogy a hódítók nem nyugat felől érkeztek, nem is gyalog jöttek, de lóháton és e tényeket tisztán látnók a sírok tartalmából akkor is, ha nem

őrizte volna meg a honfoglalás történetét a historia és ha nem is volnának segítségünkre sem embertani, sem nyelvészeti vagy néprajzi mozzanatok.

Az emlékek csoportja tehát, melyet pogány magyar vagy vezérek korabeli emlékeknek szoktunk nevezni, világosan tanúskodik maga mellett; nem lehet kétségünk az iránt, hogy azoktól származnak ez emlékek, kik e hazát megalapították.

A dicső honalapítók iránti kegyelet lelkesítette a magyar Akadémiát, mikor elhatározta, hogy a nemzet ezeréves ittlétének évfordulóját a maga részéről is megülni kívánja, oly irodalmi mű közzétételével, mely a hon-szerzés korából maradt emlékeket átöleli és a melyből a honfoglalók síri maradványai sem maradhattak ki.

Az első sír, melyről hiteles tudomást kaptunk, a benepusztai, abban az időben került színre (1834), mikor hazánk történetírásában Horváth István romantikus iskolája javában virágzott. A nagyérdemű Jankovich Miklós hazafias lelkesedéstől lángoló dithyrambussal ünnepelte meg az Akadémiában e nevezetes tényt és abból a kegyeletből, melylyel ő a Benének vélt vitéz föltámadását üdvözölte, átszállott valami az utána következő két nemzedékre is. A benepusztai vitéz népszerűsége túlélte Horváth István ködképeit, mert kétségtelen korhatározó tanúságok, ix. századi érmek, bizonyítottak kora mellett.

Jankovich nyomdokain haladva, Érdy János mint második mutathatta be (1858) a fejérmegyei Vereb község területén előkerült honfoglalási sírt. 1868-ban mint újabb sírhely jelentkezett Galgócz, 1870-ben Szolyva, 1871-ben Pilin és Pörös, 1877-ben Neszmély.

Már Jankovich korában voltak az ő és mások gyűjteményeiben elvértve apróbb emléktárgyak, melyek kétségtelenül honfoglalók sírjaiból kerültek elé; néhány az ötvenes években Fehr gyűjteményével a zürichi muzeumba jutott, egyik-másik darabot Szalay Ágost régiségeivel a nemzeti muzeumba

kebeleztek be és a szabolcsi muzeumból már 1870-ben jelezhettem szabolcsi homokbuczkákból előtűnt jellemző boglárkákat és pitykéket.

A hetvenes évektől kezdve mind sűrűbben jelentkeztek rokon sírleletek. Nemes-Ócsán, Nagy-Teremián és Csornán, a nyolczvanas években Szeged vidékén, Mezőhegyesen és Mogyoróson. Leggazdagabb volt a közelmúlt évek aratása: Fejérvárott, Tarczalon, Törtelen, Gombáson (Alsó-Fejér m.) és Kecskeméten stb. Nem remélt bőséggel nyíltak meg a honfoglalók sírjai; annál nagyobb a számuk, mennél közelebb értünk az ezeréves fordulóhoz.

Az irodalom híven követte a fel-feltűnő emlékeket. A kutatók, kik szerencsések voltak a sírok fölbontásánál jelen lenni, vagy kiknek ily sírok tudomásukra jutott, tehetségök szerint számot adtak tapasztalásaikról. Mások szorgalmasan lajstromoztak addig ismeretes leleteket és egyes szaktársaink, mint Pulszky Ferencz, Nagy Géza és mások megkezdték a szorgalmasan összegyűjtött anyag tudományos megvilágítását. Kötelességünk volt, mindez előmunkálatokat a jelen dolgozat folyamatán kellő helyen érvényesíteni. Minden egyes sírlelet tényálladékanak megállapításánál reászorulunk az első megfigyelők észleleteire; inkább nélkülözhetjük őket, mikor az emlékek leírása és tudományos megállapítása kerül sorra, mert a mennyiben magukról az emlékekről van szó, közbenjáróra csak ritkán van szükség.

Arra törekszünk e műben legelőbb, hogy a tudomásunkra jutott sírleleteket lehetőleg hű ábrák kíséretében összefoglaljuk és leírjuk. (I.)

Megvonjuk azután a tanúságokat, melyek a csoportonként összeállított analógiák az ősök temetkezéseire, fegyverzetére és ékszereire nézve nyújtanak. (II.)

Végül lehetőség szerint keressük e culturális hagyaték kútforrásait vagy legalább is azon környezetet puhatoljuk, melynek közepette keletkezett. (III.)

Pörschach, 1899. augusztus hó 12-ikén

I.

A HONFOGLALÓK SÍRJAI.

Első feladatunk lehető teljes áttekintést adni a sírleletekről, melyek muzeumokban vagy magánbirtokban a honfoglalási korból fönmaradtak. Leiró lajstromunkban* nyolczvankét helyről egészben több mint kétszáz sírból származó emléktárgyakat közlünk; legtöbbjéről ábrát is adunk.

A leletek bemutatásánál czélszerűnek látszott három csoportba sorolni a leleteket. Az első csoport (*A*) a legfontosabb, mert ez adja meg a chronologiai alapot az összes emléksorozat időrendi megállapítására; magába foglal tizennégy oly leletet, melyeknek korát a sírban lelt egy vagy több érem segítségével meg lehet állapítani.

A második (*B*) csoport azokat a leleteket öleli át, melyeknek ugyan

* A magyar pogánykori leletekről összefoglaló képet legelőször Pulszky Ferencz adott (Magyar Tud. Ak. évk. XVI. 1878. III. rész. 63—66. l.). E leletek a n. muzeum harmadik termében már 1878 óta magukra álló külön emlékcsoportban együtt voltak, és a Muzeumi Kalauz (III. kiadás 1889. 18. l.) röviden felsorolja. Mikor Varázséji Gusztáv a szeged-öthalmi magyar pogánykori sírokat tárgyalta, a leletek föltünésének sorrendje szerint adott róluk lajstromot. (Arch. Ért. XIV. 1881. 331—333 l.) Az alpári lelet ismertetése kapcsán utóbb —a—a (Dr. Tergina Gyula) a népvándorlási kortól a XII. századig terjedő időszakból való leleteket betűrendes sorban irodalmi jegyzetek kíséretében közlé (Arch. Ért. III. 1884. 160—163.). A leletek közül azok, melyek 1884-ben a n. muzeumban őriztettek, ki voltak állítva az ötvösmű-kiállításon és kritikátlan ismertetésük megjelent e műtárlat lajstromában. Első terem. 96—108. II. Ujabb áttekintést adott 1891-ben Pulszky Ferencz (A magyar pogány sírleletek, 1891. 4. l.); legújabb Nagy Géza lajstroma «A magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében» című cikkhez csatolt jegyzetben. (A. É. 1892. 299.)

a lelőhelyét ismerjük, többször a sírlelet előfordulása körülményei is ösmeretesekek, de mivel érmeket bennök nem találtak, csupán stilistikus támasztó pontokon alapul a korhatározásuk.

Végül nem lehetett figyelmen kívül hagyni azokat a szórványosan akadó egyes ékszereket vagy fölszerelési tárgyakat, melyeknek stilistikus rokonsága az előbbi két csoportbeli emlékekkel kétségtelen, de eredeti lelőhelyük vagy ismeretlen vagy csak általában megállapítható; ezeket soroljuk a harmadik csoportba (*C*).

A) Az első csoporthoz tartozó sírleleteknél önkénytelenül kinálkozik az érmek által nyújtott chronologiai mozzanat arra, hogy az érmek időrendje szerint soroljuk föl.

1. E sorrendben első egy pilini sír, melyben Kegyes Lajos császár (814—840) érmét találtak.

2. Következik a szeged-királyhalmi, mert kísérője Ismael ben Ahmed Balkhban vert (906) dirhemje.

3. Közelkorú a galgóczi sírlelet, a hol Naszr ben Ahmed emirnek Szamarkandban vert (918—919) dirhemje fordult elé.

4. E sorozathoz tartozik a bodrogvécsi temető is; mert egyik sírjában hasonló sammanida dirhemet lelték.

5. Ugyancsak dirhemet lelték Kecskeméten, de hová tartozását bizonyos sírlelethez nem lehet bizton állítani.

6—7. Egykorúaknak tekintendők a bene-pusztai és neszmélyi sírok, mert a bennök lelt legújabb érme Berengar császártól († 924) való.

8. Egy csornai sírban I. Henrik német királyé (919—936) volt az utolsó pénzdarab.

9. A verebi sír legújabb érme Provencei Hugóé († 945).

10. A gödöllői sírlelet korát jelzi Athelstan angolszász király († 948) pénze.

11. A tokaji kincsben voltak I. Romanus és Christophorus, valamint II. Nicephorus s II. Basilius-féle aranyok (920—964).

12. Az egri temető egyik sírjában I. Romanus és fiai Christophorus és VIII. Constantinus (928—944) ezüstérmének csonka darabját lelték.

[13. Csak föltételelesen csatolunk ide néhány szeged-öthalmi sírt, mert nem lehet tudni, hogy Dukasz Mihály byzanczi császár (1067—1078) aranya ott volt-e tényleg a sírban?]

14. Az aradföldvári sírokkal I. Béla és I. László király érmei kerültek elé.

Tizenkét esetben kutatók közvetlenül magából a sírból emelték ki az érmekeket, vagy elfogulatlan és szavahihető egyének révén a sírlelettel együtt jutottak ismeretünkre az érmekek.

A korhatározásnál figyelembe veendő mozzanat, hogy az érmekek legtöbbször át vannak lyukasztva, tehát a tulajdonosuk hosszabb-rövidebb ideig ékszerűl hordta az öltönyén; más fontos körülmény, hogy hosszan uralkodó fejedelmek, a milyenektől a felsorolt pénzek legtöbbje való, oly tetemes mennyiségű pénzt érmelnek, hogy haláluk után is, különösen a külföldön,* jó darabig maradnak forgalomban.

Hogyha e két körülményt figyelembe vesszük, akkor nagy valószínűséggel a honfoglalás kezdetétől fogva mintegy négy-öt nemzedékre, tehát a vezérek korára és az árpádházi királyok első századára tehetjük a datált tizennégy sírleletet és a mennyiben a *B/* és *C/* csoport szoros stilistikus kapcsolatot mutat az *A/* csoporttal, az első csoport korhatározása irányadó lehet a többi csoportra is. A *B/* csoportban a leleteket a lelőhelyek betűsorrendjében, végül a *C/* csoport emlékeit a gyűjtemények szerint soroljuk föl, a hol fönmaradtak.

A) CSOPORT.

ÉRMEK ÁLTAL MEGÁLLAPÍTHATÓ SÍRLELETEK.

I. Pilin (Nógrádm.). 1871. évi október hó 29-ikén báró Nyáry Jenő a pilini határban fekvő Leshegyen öt sírt ásatott föl, melyről az Arch. Közl. 1873. évi IX. kötet 1. füzetében (16—24. ll.) értekezett. A legtöbb tárgy fénynyomatos képe megjelent az Antiquités préh. de la Hongrie XXIV. tábláján megfelelő rövid szöveg kíséretében és az Arch. Közleményekből vett képek kíséretében, a Catalogue de l'expos. 1876. 146—151. lapjain.

* Erre már Ormós Zsigmond figyelmeztetett, kinek szavait b. Nyáry Jenő (A. Kk. IX. 24.) idézi; vsd. ö. Pulszky F. M. pog. lel. 10. l.

Lenhossék József kivonatot közöl b. Nyáry értekezéséből (A szeged-öthalmi ásatásokról, 1882. u. l.). Pulszky Ferencz ismerteti «A pogány-magyar sírleletek» című értekezésében (7—10. ll.). A leletek túlnyomó részét a n. muzeum őrzi.

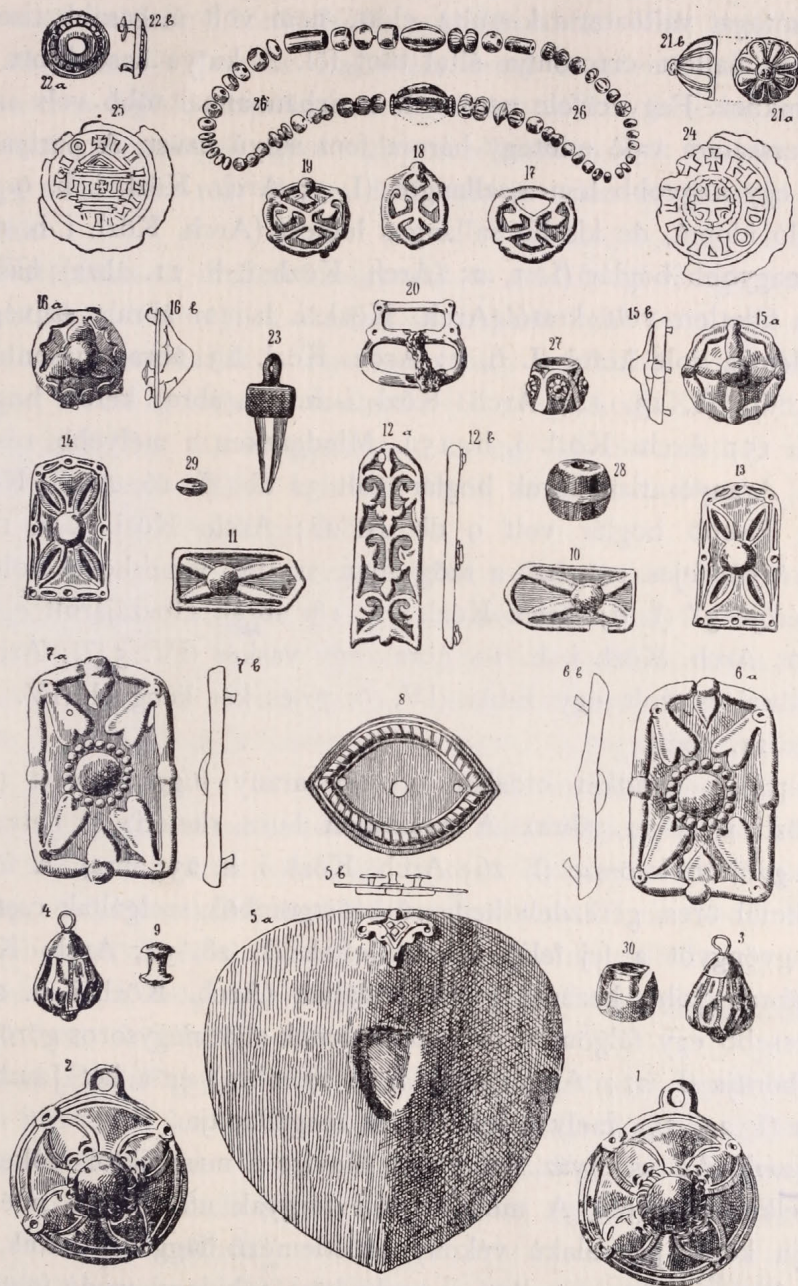
Az *első* sírban egy lábnyi mélységben férfi-csontváz volt, mellette ló és eb csontváza. A lovas középtermetű és erős alkotású, fogai még megvoltak, homloka magas, arczsontjai nem kiállók, feje szabályos; a csontváz elhelyezése a kutatóra azt a benyomást tette, mintha rajta ült volna a lován, és előtestével a ló elejére nehezédvén, került volna feje a ló feje mellé. A ló nagysága magyar fajta lovaink nagyságát közelíthette meg, kosorrúnak látszott és fogai után ítélve még nem volt teljesen hat éves. A kutyát a lovas jobb oldalánál, leshelyzetben találták, fejét első lábai közé téve; a mostani vadászkutyáknál valamivel kisebb lehetett.

A halott oldala mellett csontlemezek (III. tábla 1., 2., 3., 4., 5.) és hat vasnyilcsúcs feküdt. (II. tábla 1—9. Arch. Közl. IX. 17. l. 1. ábra.) Fának széthullott porát és kisebb-nagyobb vastöredékeket a kézvért maradványainak véli a kutató. A vastárgyak közt voltak faporról betapadt lapos és kerek csavarok (?) s egy vaspánt (IV. tábla 10. a., b.; Arch. Közl. i. h. 3. ábra). A csontlemezek közt voltak olyan töredékek, melyekben bronz szögecsék ültek, hegyükig fapor borította, a mi mutatja, hogy a csontlemezek egykor fát borítottak (Arch. Közl. i. h. 3. ábra). A váz mellett feküdt vaskés (IV. t. 12.) és lábánál két kengyelvas (IV. t. 1., 2.), a milyen volt a többi sírban is.

A koponyán felül három aranylemez és üveggyöngyöt leltek (I. tábla 27; Arch. Közl. i. h. 5. ábra).

A lószerszám vastag bőrének foszlányai még megvoltak; ezeken egykor ezüstékségek ragyogtak, melyek átjáró és szorító lemezkével ellátott szögecsékkel voltak belé erősítve. Rossz ezüstdől készült hatszögű pityke volt tizenkét db. (I. t. 18; Arch. Közl. i. h. 6. ábra), voltak hasonló, de kerekded pitykék (I., 17, 19; Arch. Közl. i. h. 7. ábra) és két (vagy több pár) ezüstös szíjvég «egymással szemben» (I. 12; Arch. Közl. i. h. 8. ábra).

A *második* sírt egy ölnyire az elsőől hasonló mélységre lelték. Orvos állítása szerint a csontváz alacsony termetű, erős csontú nő volt, a ki ép-ségben lelt fogai és tökéletes alkotású koponyája után ítélve, huszadik évét

I. PILIN $\frac{1}{2}$. (A 23—24. SZÁM $\frac{1}{1}$.)

még nem haladta meg. A nőt paripájával és vadászkutyájával lelték. A ló utolsó csikófogat változtatta kimulta előtt, nem volt magasabb tizenötödfél maroknál és hajlott orrcsontja által tünt föl. A kutya hasonlított mostani vadászebeinkhez. Fegyverféle nem volt a sírban, annál több volt az ékszer, közte lószerszámra való mintegy három font súlyú ezüst. A paripa szügyénél letek egy nagyobb lemez-sallangot (I. 5; Arch. Közl. i. h. 9. ábra) és egy hasonló idomú, de kisebb sallangos lemezt (Arch. Közl. i. h. 10. ábra). Volt hét nagyobb boglár (I. 1, 2; (Arch. Közl. i. h. 11. ábra); hasonló, de kisebb és fületlen volt kettő (Arch. Közl. i. h. 12. ábra); szíjvégre való nagyobb lemez volt kettő (I. 6, 7; Arch. Közl. 13. ábra), hasonló kisebb volt négy db. (I. 13, 14; Arch. Közl. i. h. 14. ábra) kerek boglár volt 13 db. (I. 15; Arch. Közl. i. h. 15.). Mindezek a mélyebb részek aranyozottak. Aranyozatlan kerek boglár volt 32 db. (I. 16, Arch. Közl. i. h. 16. ábra), kisebb boglár volt 9 db. (I. 22; Arch. Közl. i. h. 17. ábra), gömbszelvényű fejes szögecs, a szög alján szorító lemezkével volt 85 db., a fej átmérője 3" (I. 9; Arch. Közl. i. h. 18. ábra). Hozzájárult egy bronzcsat (I. 20; Arch. Közl. i. h. 19. ábra), egy vaskés (IV. 5 [?]; Arch. Közl. i. h. 20. ábra) és volt egy zabla (IV. 6, 7) és két kengyel (IV. 3; Arch. Közl. i. h. 21. ábra).

A koponya mindkét oldalán egy-egy arany függő hevert (I. 3, 4; Arch. Közl. i. h. 22. ábra). A nyaktájon husz «keleti» és hetven üveggyöngyöt gyűjtöttek össze (I. 26; Arch. Közl. i. h. 23. ábra). A füzér «két végén a belül üres, gerezdelt hengerű ezüstgömbök szolgáltak csatúl». Két nagyobb gyöngyöt a fej felső részén letek (I. 28, 30; Arch. Közl. i. h. 24—25. ábra). Jobb kezénél gyűrűt találtak (Arch. Közl. i. h. 26. ábra). Legérdekesebb egy félgömbű csüngő, melynek alját négysoros görög fölíratú lemezke borítja (I. 21; Arch. Közl. i. h. 27. ábra) és a két Jámbor Lajos féle érem (I. 24, 25), mely a lelet korát megállapítja.

A *harmadik* csontváz, mely egy ölnyire a másodiktól előkerült, már teljesen elkorhadt volt. A mellette lelt tárgyak után ítélve, nőé lehetett. Koponyája körül paizsalakú vékony ezüstlemezű függőket letek, szélüket körülfutó kivert gyöngysor ékíti, a mely közt a kidomborodó fölületet függélyesen futó gyöngyszalag oszt ketté, hosszuk 1" 3". Volt azon kívül négy ezüstpityke, mely keresztformára állított kidomborodó négy nagyobb és

közben négy kisebb karélyra van tagozva, hosszuk 9^{mm}, mind a négyet a mellkas táján találták (Arch. Közl. i. h. 28. ábra). Volt még négy négy helyütt átlukasztott Jámbor Lajos-féle érem és követlenül a váz mellett egy vaskeretbe foglalt czápa fog s a foglaltványon kis fülecske, az amulette fölakasztására. A csontváz egyes tagjai össze-vissza voltak hányva, tanuságul arra, hogy a sirt már régi időben feldúlták és talán értékesebb tárgyaiból kifosztották.

Közvetlenül a sír mellett a *negyedik* és *ötödik*, közel egymáshoz fekvő csontváz széthányt csontjaira akadtak, a lovakon már nem volt ékesség és egyik emberi csontváznak a feje hiányzott; azt hiszik, hogy férfiak sírjai voltak, mert voltak nyílcsúcsok mellettük (II. 1—3; Arch. Közl. i. h. 31. ábra), kis vaskések (IV. 4, 11), kengyelvasak és egy lábszárcsontból készült kis henger (III. 6; Arch. Közl. i. h. 30. ábra), melyről b. Nyáry Jenő «meg volt győződve, hogy tegezdisz lehetett».

I. tábla. 1., 2. Boglár, rossz ezüsből trébelve; hetet leltek a második sírban. Körded idom, közepe felé domborodó fölülettel, legfölül gömbszelvényű dudorral, melyet tövén rovátkolt gyűrű szegélyez; innen négyszirmú rózsza szirmai módjára keresztben álló négy tojásdad domborulat indul a keret felé, a hol mindegyik «szirom» kis gyűrűvel végződik, minden szirom-féle idom szélét keskeny sima sáv szegélyez, melyet belül néha mélyített vonal kísér, némely szirom kezdetén apró félhold- és pontidom mutatkozik. A boglár szélén a gyűrűk közeiben laposan kidomborodó kettős sáv szegélyez; egy helyütt a külső sávból kis gyűrűforma fül emelkedik ki. A boglár mélyebben fekvő részei aranyozottak. A boglárak aljából négy szögecs áll ki és többször a szögecs végén a kis lemezke is megmaradt, mely a bőrre szorította. A második sírból.

3. és 4. Fülönfüggő aranylemezről bogyó formájú, apró füles gömbszelvényű hüvelyből kiindulva, lefelé szélesbül s alja közepén gyöngykeretes gomb van. A fölületüket hosszában lefelé vonuló nyolcz keskeny vonalas díszű sáv tagozza, a sávok közt a sima fölület nyolcz czikkelyben domborodik ki. A második sírból.

5. Ezüstlemez, nagyjából szívidomú, a második sírban lelték. A lemez föllete sima, közepett van egy kis szívidomú, aranyozott mélyedés. Felső szélén egy kis háromágú pityke van három szögeccsel reá erősítve. Két

szögecsen még megvan a szorító lemezke (5b), a pityke idoma közös bogból kétfelé nyuló levelet és közepett kiálló, gömbölyded aljú, hegyben végződő levelet példáz; vonalas ékítés kíséri a fölület belsején a külső szél és a hegy csúcsa által képezett tér három négyzetre van osztva. A csüngő lemez rendeltetése valószínűleg az volt, hogy a szügyellőről lógjon le. Hasonló, de még kevésbbé díszített példány talán a homlokszíjról csüngött le. A második sírból.

6. és 7. Szíj végéről való lemez, hosszénégyszögű, egyik keskenyebb széle egyenes, a másik kevésbé kihajló. Az 1. és 2. sz. boglárók díszítése durvábban és a helyhez alkalmazva nagyjából ismétlődik. Közepett gömbszelvényű dudor gyöngykeretben, a négy sarok felé hegyével állított szív-idomú domborulat, mindegyik a dudoros keretben körformában végződik, a dudoros szegély mindegyik oldalán közepett körded domborulat és a keskenyebb oldalon lévő kördudorból kiindul a fölület közepe felé csúcsosodó domború szív-idom. A háttér aranyozott, a domborulatok nem. Mindegyik trébelt lemez alján négy szögecs (6b, 7b). A második sírból.

8. Bronzlemez, tojásdad, két hegyes csúcscsal, síma kerettel s ezen belül kötél díszszel. Középtere síma, egy nagyobb lyuk a közepén mutatja, hogy ürességét valami díszítmény boríthatta, a két kisebb lyuk a csúcscok táján a lemeznek az alapra való erősítését tette lehetővé. B. Nyáry Jenő leírásában (i. h.) nem szólván e lemezről, lehet, hogy tévedésből került a pilini sírleletek közé. Rendeltetése kétséges, a honfoglalási kor ékszerei közt szorosabb analógiáját nem ismerjük. ?

9. Szögecs, gömbszelvényű fejjel és ellenző lemezzel a végén; 85 darab volt a második sírban.

10. és 11. Két szíjvégre való díszlemez bronzból, az idoma a 6. és 7. számhoz hasonlít, díszítése is, de egyszerűbb és durvább. Szélét dudoros keret szegélyezi, a gömbszelvényű dudor nem áll a közepén és az innen ferdén a négy sarok felé induló domború idom szorosan véve sem levélnek, sem szívnek nem mondható; a háttér aranyozott. B. Nyáry Jenő nem említi a pilini sírok leírásában és lehet, hogy csak tévedésből kerültek a pilini ékszerek közé. ?

12. Szíjvégre való ezüstdísz, két példány volt az első sírban. Egyenletes szélességű széles lemez, egyik keskenyebb végén behajlott szélű,

másik keskenyebb végén kihajlott szélű. A behajlott szél közepén körded kiugrás van, a szögecs feje; a lemez fölületét innen kiinduló négy kidomborodó növényidom ékíti. Az első körhajlásból egy szárral fölszáll és kétfelé egy-egy ágat bocsájt, mely lehajló hármastagú levélben végződik és melyet a lemez-szél elmetesz. A hol e növényidom szárai ketté válnak, hármastagú levelű szár középső levele érinti, a szár hosszabb, mint az első növényidomnál és a két ágból lefelé álló levél is nagyobb; e második idom még egyszer ismétlődik, ehhez a legvégén már csak egy háromszögű csúcscsal rajta álló rövidebb szár csatlakozik, melyből a lemez széle mellett jobbra-balra vonuló két egyszerűbb levél indul ki. A levélschema szorosan a középtengely irányában fejlődik és mindkét oldalán pontosan ismétlődik, idomai szigorú, majdnem mértani stilizációt mutatnak. A háttér aranyozott, a kitrébelt díszítmények megtartották az ezüstsínt. A lemez aljából öt ilyen szögecs áll ki, melyen többször még megvan a szorító lemezke (12 b).

13 és 14. Szíjvégre való lemezek, rossz ezüsből, volt egészben négy darab a második sírban. Idomuk szorosan csatlakozik az e táblán látható többi szíjvégre és domború díszei is hasonlítanak a már leírtakhoz; közepén gömbszelvényű domborulat, a tőle négy felé irányuló tojásdad idomokban nem képzelhetett magának az ötvös szirmokat, mert az idomokat közepükön bemélyítette; a szélkeret hasonlít a két 2. számú boglár keretéhez, ezúttal így gyűrűk váltakoznak sávokkal, de a sávok nem szorosan párhuzamosan futó kettős sávok, hanem egy sáv, melynek közepén határozatlan idomú hasadék vonul. A mélyedéseken aranyozás; a domborulatokat kitrébelték. Az alsó oldalon szögecs.

15. Kerek boglár, rossz ezüsből, a második sírban 13 darab volt. Díszítése az 1. és 2. sz. boglárokét követi, csak hogy durvább. Közepett gömbszelvényű dudor, derékszög alatt kiinduló négy tojásdad domborulattal, mely a szélén mindig kisebb körded domborulattal végződik, e kördedek négy szelvényre osztják a domború keretet és mindegyik szelvény ismét ketté van tagozva, úgy hogy a két tag a külső szélén mindig tompa csúciban fut össze, a belső szélén pedig csipkevonalat mutat. Az alap aranyozott; alján szögecs (15 b).

16. Kerek boglár, rossz ezüsből; 32 darab volt a második sírban; a fölületét ékítő mustra az előbbi boglárok díszítéséhez hasonló, de a középső gömbszel-

vényű dudorból csak három szíromforma domborulat vonul a belül csipkézett szélű domború keret felé. Aranyozás nyoma nincs rajtuk, alul szögecskék (16 b).

17. Pityke, rossz ezüstből, két darab; tojásdad idomú, dudoros kerettel a szélén. Szélesebb oldalán háromszögű áttöréssel, a háromszög belső szélén is domború keret; a háromszög csúcsából kiinduló egyenes domborulat és a rövid egyenesből tompa szögben a pityke-szélkerete felé nyúló két hosszabb ág három mélyebb mezőre osztja a fölületet, a tompa szögből és az áttört háromszög mindegyik kerete közepéből kiinduló rövid száron a rhombust megközelítő domború idom emelkedik ki egy-egy mélyebben fekvő mezőből; a mélyedések aranyozottak. Alján három szögecs.

18. Pityke, rossz ezüstből, hatszögű; ilyen volt tizenkét példány az első sírban. Díszítése hasonlít a 17. számúéhoz, csak hogy itt négy mezőben állnak a sajátsterű száras rhombus idomok. A mélyedésekben aranyozás; az alján három szögecs.

19. Pityke, rossz ezüstből, nyolcz példányban került elő az első sírból; idoma és díszítése hasonlít a 17. számúéhoz, de nincs rajta áttörés és a hol a mezőket elválasztó pálczatagok a szélét érintik, kis kihajlás van a szélén. Aranyozással a mélyedésekben; alján szögecskék.

20. Bronz csat a második sírból, vastüskével, mely a keretéhez rozsdásodott; a kerete tojásdad, a szíjra való része négyszög keretet mutat, minden sarkában lyukkal az erősítésre.

Az ékszerek sorában ismertetjük a második sírban lelt s főntebb említett ezüst gyűrűt. Feje és karikája külön darabból készültek és a sírban elváltak egymástól. A fej körded idomú lemezes rekesz, melynek szélei négy nyelvdommal reája hajolnak a rekeszbe foglalt világos zöld üvegpasztából való félgöngyre. Hogy gyöngy volt valamikor, mutatja a rajta látható lyuk. A négy reáhajló lemez szelvény közei egyenágú keresztkét mutatnak, mindegyik szelvénynek megfelelőleg a rekesz külső oldalán gömböcs domborodik ki. A karikát képező pánt a fej helyén kiszélesbül, alul egyenlő szélességű, fölülete síma, nyílása négyszögöt mutat, melynek szögei tompán lementszettek. A fönnérített jelentésen kívül közli és magyarázza Rómer Fl. (Arch. Ért. 1872. VI. 114.)

PILINI GYÜRÜ
2/3 n.

21. a. b. Félgömbű csüngő, rossz ezüstből, a félgömb legerősebb haj-

lásán gombocskas rajta kis karikás fül, melyen lógott (rajzat l. Arch. Közl. IX. 1. f., 22. l., 27. ábra), a gomb felől az alja felé nyuló nyolcz pálczatag és ugyanannyi hosszúra nyuló tojástag díszíti fölületét, a belsejét kemény anyag tölti meg; a nyilást lemez borítja, melyen bevert nyilaktól képezett keretben négysorú görög fölirat domborodik ki. A föliratot legelőször Rómer Flóris közölte (Arch. Ért. 1872. VI.), de nem hiba nélkül, az első sorban B helyett R betűt olvasván.

Pontosabban írta le Uvaroff Alexis gróf és magyarázatát is megkísérlte Rómer kérésére. (Arch. Ért. 1876. X. 35. l.)

A fölirat megfordított helyzetben Uvaroff gr. megfejtése szerint így szól: *Κ(ύρι)ε βοηθ(εί) ἀνά ἀμ(ν)* vagyis: Uram siess felsegélésemre! Amen.

Magyarázatából az első két szó elfogadható, de a folytatását nem igazolja a végén lévő *μν*, mely bizonyosan magára a fölkiáltóra vonatkozik és bizonyosan nem lehet az *αμ(ν)* rövidítése, mert arra a rövidítésre itt a fölirat készítőjének semmi oka sem volna; de szükséges is az első kérés kiegészítésére, melynek értelme Uram segits engem. A mi e két szó között van, fölfogásunk szerint egy második kérés, a mely ismét az urhoz szól, KH állván KE helyett; az igéből itt is csak az *ἀμνδ* tö jelentkezik *ἀμνδέστω* helyett, a mely egy classikus időben is használt *ἡδεσάμην* igealaknak lehet *ἀνά* hozzátétellel megerősített alakja és mint aoristusi alak azt jelenti: megbocsátani, irgalmazni.

E szerint az amuletten olvasható fölirat fölfogásunk szerint e kettős fohászt tartalmazza: Uram segits, uram irgalmaz nekem.

22. Kerek pityke, határozatlan érczkeverékből, közepett kerekded mélyedéssel, körülötte két síma és közben rovátkolt sáv, némely példányon a középső mélyedés alatti alap kitört; alul három szögecs (22b), némelyeken még megvan a feszítő lemezke. Ilyen volt kilencz példány a második sírban.

23. Amulette a harmadik sírból; négyszögű füles rekeszbe foglalt czápa fog.

24 és 25. Ezüstérem két lapja $\frac{1}{1}$. Már Rómer Flóris jól határozta meg a hozzá küldött pilini érmeket (Arch. Ért. 1872. VI. 113.) előlapján a zavaros fölirat értelme +HLVDOVI . . . IP, hátlapján SANCTA COLONIA. Az itt bemutatott példányon +HVDOIVVIIX, hátlapján XRITIAN religIO.

Mind a két példányon Ludovicus pius (814—840) császár neve értendő; a hátlapi körirat egyszer Köln nevét, a másik példányon pedig «christiana religio»-t jelenti. Két ily érmet találtak a második sírban, egyet pedig a harmadikban; a rajtuk észlelhető lyukak mutatják, hogy fölvarrásra szánt ékességek gyanánt jutottak a sírba.

26. Gyöngyök, a második sírban a csontváz nyaka táján 70 darabot lelték. Vannak köztük tojásdad, hengerded s gömbölyű idomúak, a legtöbb egyszerű, de volt három hármás és tizenegy db kettős; színük váltakozó, sárga, kék, lila, zöld és fekete, a feketéken néha fehéres sávok látszanak.

27. Fekete üveggyöngy, összefonódó fehér körsávokkal, minden körben tojásdad, vörös, sávos idommal; az első sírban a koponya fölött lelték.

28. Fekete üveggyöngy, legerősebb kihajlásán körülfutó fehér sávval; a második sírból.

29. Lencseidomú feketés gyöngy a második sírból.

30. Fekete gyöngy, hullámhajlású fehér sávval és vöröses színű tojásdad idomú sávval.

II. tábla. 1—3. Vasnyilak a negyedik és ötödik sírből; a lemezük megközelítőleg rhombikus idomú, a száruk csonka.

4—9. Tojásdad vagy rhombikus fejű vas nyílcsúcsok az első sírből, a hol egymás mellett lelték. Némelyiken (6, 7) még benne van a nyílászár a vesszőben, melyre bőrrel s körülszorított fonállal vannak reá erősítve; a 9. sz. átmetszet a beléillesztés módját mutatja; az Arch. Közl. IX. kötet, I. füzet, 17. lapján közlött 1. ábra term. nagyságban mutatja a legépebb vesszős nyilat.

III. tábla. Csonttárgyak a pilini sírből.

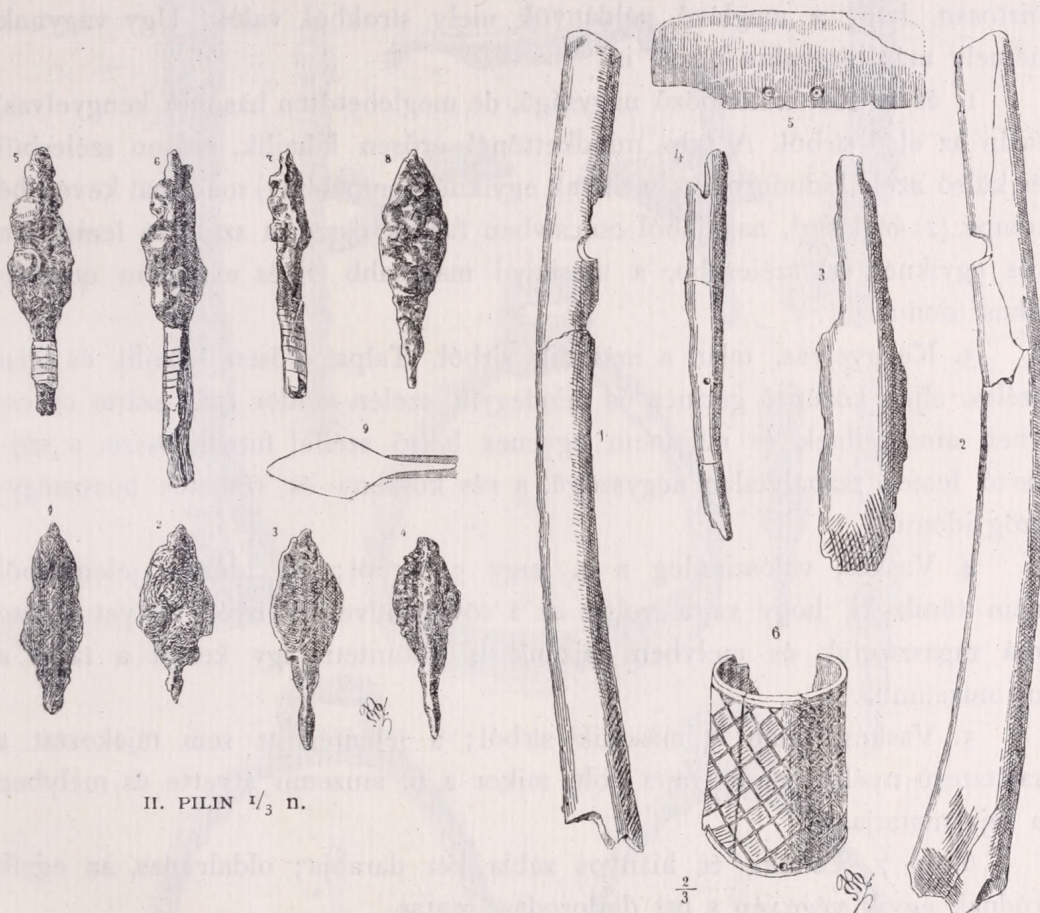
1—5. Töredékek az első sírből; ezekhez járulnak még az Arch. Közl. i. h. 3. számú ábrán bemutatott töredékek. A találáskor vörös festék nyomai látszottak a csontok külső lapjain.

A két keskeny hajlított töredék (1, 2) homoru részével egymásra illik, keskenyebb végükön épeknek látszanak és mindkettőn ugyanazon helyen látszik a szélen félkörű bemetszés; valószínű, hogy ez arra szolgált, hogy a közbefogott tárgyra (kardhüvelyre) való erősítésre szolgáló szögnek legyen a helye. Szélesebb végükön a lemezek csonkák. Idomuk és arányaik a nemes-ócsai lemezekkel összevágának, melyek kard mellett találtattak és valószínűleg a hüvely diszítésére szolgáltak.

3. és 4. Töredék, talán hasonló lemezből.

5. Csonka négyszögű lemez, rajta két bevert központi köröcske; rendeltetése bizonytalan.

6. Csont hengerféle, a IV. vagy V. sírból, több darabra tört és nem lehet tudni, hogy teljesen zárt volt-e a fala; külsejét ferdén futó s egymást

II. PILIN $\frac{1}{3}$ n.

III. PILIN $\frac{1}{2}$ n.

keresztező vonalakból alakított koczkák ékitik, melyeket váltakozva finomabb párhuzamosak töltenek be. Felső és alsó szélén szegélyző vonal fut körül és alsó, kissé szélesebbre nyíló szélén négy apró lyuk mutatja, hogy e csontgyűrűt valamelyes alpra erősítették. Hogy vajjon tegez díszítésére szolgált-e, mint b. Nyáry Jenő hitte, avagy más tárgyra volt-e reá erősítve, ezt eldöntetlenül kell hagynunk. Az Arch. Közl. IX. k. 1. füzet 23. lapján

megjelent 30. sz. ábra más oldalról és nagyobb méretben tünteti fel a rejtélyes tárgyat, mely b. Nyáry szerint lábszárcsontból készült.

IV. tábla. Vastárgyak a pilini sírokból. Az Arch. Közl.-ben megjelent és többször idézett jelentés alapján nem lehet bizonyítani, hogy hány kengyelvas került ki a pilini sírokból, valamint nem állapítható meg biztosan, hogy a meglévő példányok mely sírokból valók. Úgy vagyunk némely más tárgyra nézve is.

1. és 2. Két különböző nagyságú, de meglehetősen hasonló kengyelvas, talán az első sírból. A talp mindkettőnél erősen kihajlik, erősen szélesbül és külső széle kidudorodik; a száraz egyiknél tompább (1) másiknál kevésbé tompa (2) hajlással, nagyjából csúcsívben futnak össze, a szíjtartó lemez s a rés egyiknél (1) szélesebb, a másiknál magasabb (2) és majdnem quadratikus idomú.

3. Kengyelvas, talán a második sírból. Talpa erősen lehajlik és igen széles, alján középső gerincz és mindegyik szélén dudor (3b), szárai csúcsívben emelkednek és majdnem egyenes belső széllel futnak össze, a szíjtartó lemez szabálytalan négyszögű, a rés keskeny és szabatos hosszényszög idomú.

4. Vaskés, valószínűleg a 4. vagy 5. sírból; az idézett jelentésből nem tűnik ki, hogy rajta volt-e az a rövid hüvelyes nyél, melyet utólag reá ragasztottak és melyben rajzunk is föltüntetett; így került a tárgy a n. muzeumba.

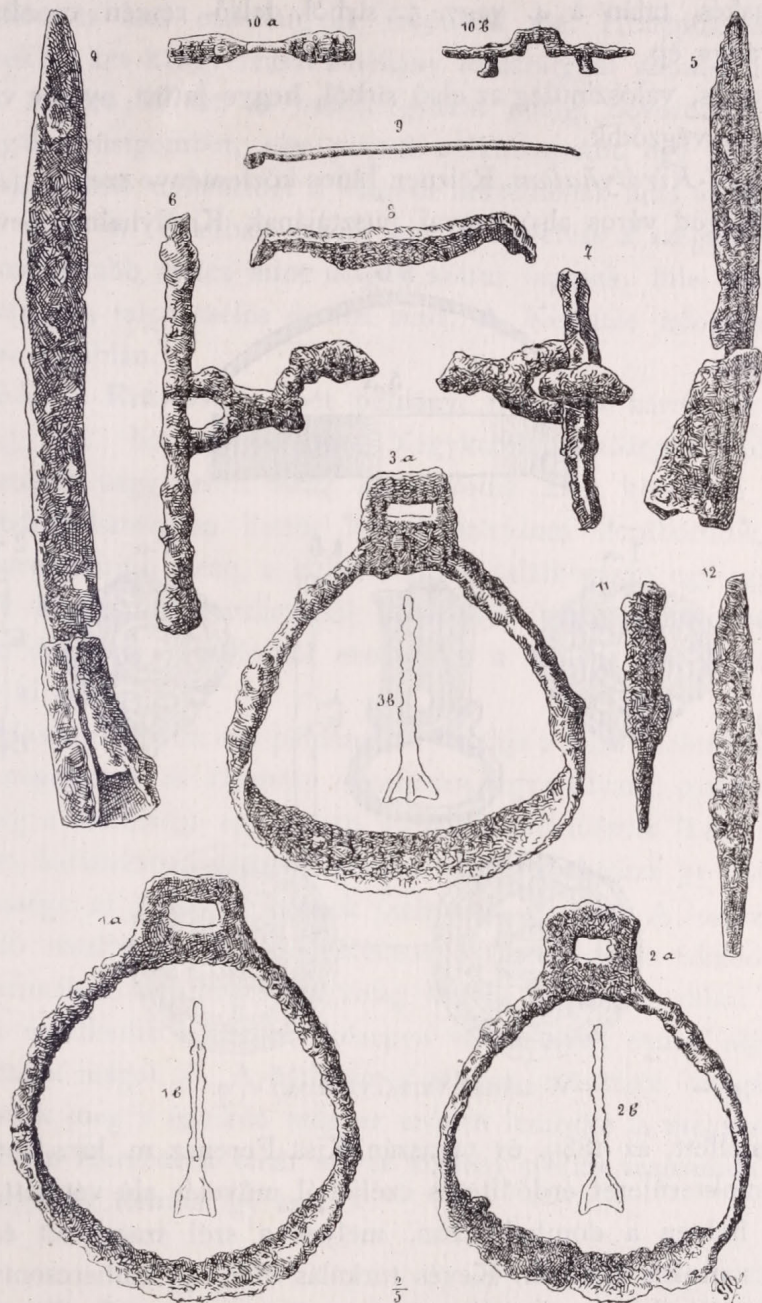
5. Vaskés, talán a második sírból; a jelentés itt sem tájékoztat a sajátzerű nyélre, mely rajta volt, mikor a n. muzeum átvette és melyben a rajz mutatja.

6. és 7. Csonka és hiányos zabla két darabja; oldalrudas, az egyik rúdnak egyik vége ép s ott dudorodást mutat.

8. Vastárgy kampósan hajló végekkel, csíholó vas; nem tudni, melyik sírból.

9. Bronztű, tekercsbe hajló fejevéggel; a jelentés nem említi s így lehet, hogy véletlenül került e sírleletek közé.

10. Vaspánt, a) fölülről b) oldalról tekintve, az első sírból; a középső kiemelkedés nyilván szíj befogadására, a két szögecs *bőrre* való erősítésre szolgált; nem valószínű, hogy fára erősítették volna, arra ilyfajta szögecssek nem alkalmasak.

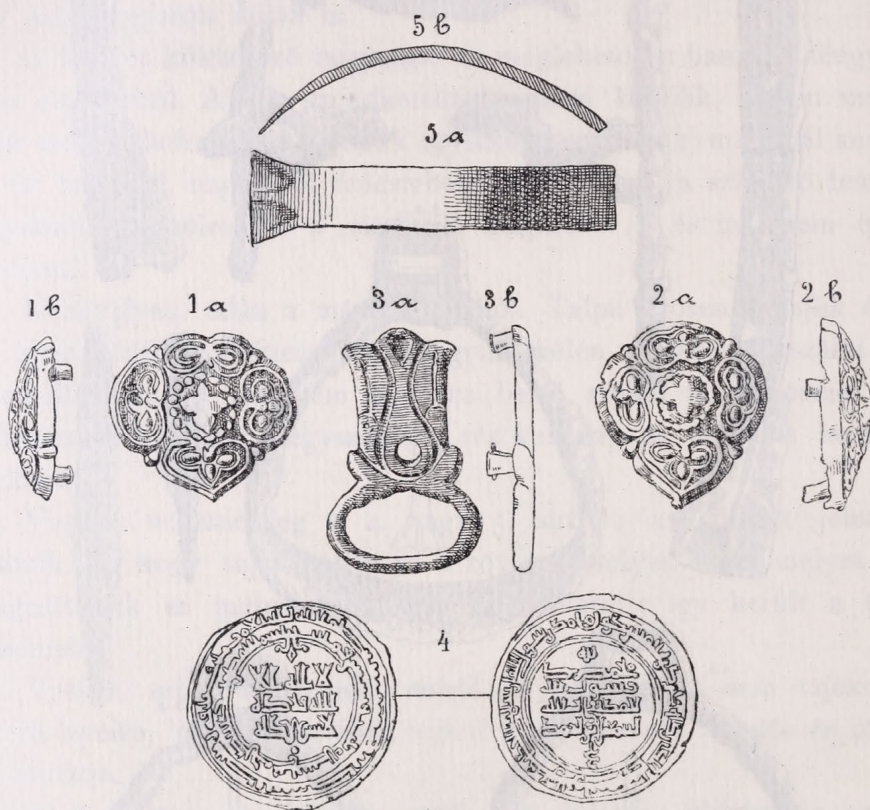

IV. PILIN $\frac{2}{5}$ n.

11. Vaskés, talán a 4. vagy 5. sírból, felső részén csonka, nyélbe való nyújtványa ép.

12. Vaskés, valószínűleg az első sírból, hegye letört, nyélbe való nyújtványa tompán végződik.

II. Szeged-Királyhalom. Reizner János közleménye szerint. (Arch. Ért. 1891. 99.) Szeged város alsó tanyai pusztájának Királyhalma nevű tájékán

V. SZEGED (KIRÁLYHALOM) $\frac{1}{1}$ n.

a «Rivó» mellett, az 1889. év tavaszán Kiss Ferencz m. kir. főerdész egy buczkás homokterületet erdőültetés céljából művelés alá vettetett. A munkások egy helyen a domboldalban, melyet a szél szaggatott és részben elhordott, csontokra akadtak. Kevés turkálás után egy embercsontváz tárult fel, s mellette találtak egy lócsontvázat is, de ennek a feje hiányzott. A lócsontváz körül két kengyelvasat és fölismerhetlen rozsdátté vastörédeket találtak, ez utóbbiakat elhajigálták. Az embercsontváz körül több

ezüstgombféle és más ezüstitárgyak fordultak elé. Hónapok mulva Kiss Ferencz ezekből két kengyelvasat s néhány ezüstitárgyat szerzett meg. A két kengyelvas Aradra került, az ezüstitárgyakat pedig, nevezetesen öt ép és három rongált ezüstgombot, egy peczek nélküli csatot, egy hajlított ezüst-pántot és egy darab ezüstérmét a szegedi muzeumnak adta át Kiss Ferencz s ott őrzik most is. Újabban (1898) egy kengyelvas a szegedi muzeumba jutott. Idoma inkább széles mint magas, szárai laposak, füle megközelíti a fekvő négyszögöt, talpa széles és alja sima. A Kiss-féle adomány tárgyait mutatjuk be a táblán.

V. tábla. 1. Ezüstboglár, hét példány, négy ép, három csonka. Szélességük 23 mm., hosszuk 20 mm. Négykarélyú, közepén kidomborodó lemez; közepett négyszirmú virág domborodik ki s körülötte gyöngysor vonul. Minden karélyban kettős keretű szívidom domborodik, a belső keretben háromszirmú virág, a külső keretek találkozásán egy-egy gömböcs domborodik ki. A domborulatoktól fönmaradó háttéren aranyozás látszik. A lemezek díszítései présölésből eredtek s a lemez aljából három erős szögecs áll ki (1 b).

2. *a.* Hasonló pityke egy példányban; alakja a felső szélén való csekély eltéréssel megegyező és díszítése is teljesen ugyanolyan; csak hogy hossza 23 mm., míg a szélessége egyformán 20 mm.; oldalnézete (2 b).

3. Csát, határozatlan érczből, peczke hiányzik; hossza 33 mm., karikájának szélessége 21 mm., lemezének szélessége 12 mm. A lemez fölületén kidomborodó díszítményben, már Reizner virágot, «talán fakadó tulipánt» látott; a karimához tapadó rész a virág kelyhe és széke, abból két oldalt függélyesen emelkedik a szírom, közepén van a bibe; ennek alján látható lyuk képezné a magot (?). A hátlaapon a szíjhoz erősítésre szolgáló három szögecs maradt meg s egyikén még az erősítő lemezke is megvan (3 b).

4. Az érem Karabacek tanár szíves közlése szerint szamanida dirhemes szerint előlapjának fölirata így szól:

لا اله الا
الله وحده
لا شريك له

Nincs más isten
az egyedüli Alláhn kívül
nincs társa.

A körirat:

بسم الله ضرب هذا الدرهم ببلخ سنة ثلث وتسعين ومائتين

«Isten nevében veretett ez a dirhem Balchban, a 293. évben.»

A külső körben:

لله الامر من قبل ومن بعد ويومئذ يفرح المؤمنون بنصر الله

«Istené a parancs előbb és utóbb és a maga idején a hívők örvendeni fognak isten segítségével miatt» (Sûre XXX. 3. és 4. vers).

A hátlayan:

لله
محمد
رسول الله
المكتفي بالله
لسميعيل بن احمد
بلخ

Istenért!
Muhammed
Isten követje
el-Muktafi billáh
Ism'aíl b. Ahmed
Balch

A körirat:

محمد رسول الله ارسل بالهدى وديي الحق ليظهره على الدين
كاه ولو كره المشركون

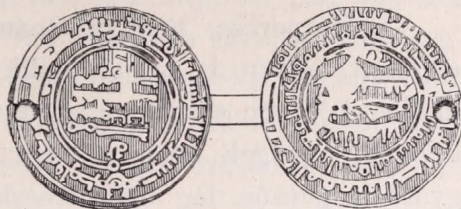
«Muhammed Isten követje, a ki küldte a jó vezetéssel és az igaz vallással, a bálványimádók ellenkezése daczára» (Sûre IX. 23. vers). A pénzdarabot Isma'il Ahmed Emir 279—295 (892—907) Balchban verette 293-ban = 906 Kr. után.

5. Karperecz töredéke ezüstből, egyik vége felé kiszélesbülő síma lemez; a szélesbülésen látható két mélyedés talán szírmot példáz; oldalnézete (5b).

III. Galgóc (Nyitram.). A galgóczy határban, nem messze a Vágtól, a gr. Erdődy család birtokán 1868-ban árokásás alkalmával sírra akadtak a munkások; a sírleletet 1871-ben gr. Erdődy Ferencz a n. muzeumnak ajándékozta, a hol az jelenleg is őriztetik.

Először Rómer adott rövid hirt a leletről (Arch. Ért. 1869. I. 105.), e szerint volt benne két ezüst fülbevaló, egy ezüst «karperecz», egy paizsocska idomú ezüstlemez s egy átlukasztott ezüstpénz. A pénzről Rómer

kérésére dr. Karabacek, bécsi egyetemi tanár, adott utóbb részletes fölvilágosítást (A. É. III. 1870. 117—119.), melyet alább közlünk; a lelet főbb tárgyairól fametszetek kíséretében újra értekezett Römer (Arch. Ért. IV. 1871. 165—166.). Pulszky a Magyar pog. sírleletek 13—14. lapjain ismerteti, de tévesen csatol a lelet leírásához oda nem tartozó tárgyakat.

1. GALGÓCZ $\frac{1}{1}$ n.

1. Szamanida dirhem $\frac{1}{1}$ nagyságban. Dr. Karabacek szerint a chorasani vagy transoxaniai szamanida uralkodó család s név szerint Nasr ben Ahmed emirtől, ki a Hedzsra 301—331. évében, vagyis 913/914—942/943 közt uralkodott. Az érem előlapjának közepén a fölirat értelme: Nincs Isten csak Allah, az egy, neki nincsenek társai. A belső körben: Isten nevében veretett e dirhem Samarkandban a háromszáz és hatodik évben, azaz Kr. u. 918—919. évben.

A külső körben: Istené az uraság, volt és lesz, s annak idején örven-den-i fognak a hívők Isten ótalmának.

A hátlapon: Isten (dicsértessék!) Muhammed Isten küldötte el-Mukta-dir-billah Nasr ben Ahmed.

Körirat: Muhammed Isten küldötte, ki őt megbízta a vezetéssel és igaz vallással, hogy ezt minden vallás fölé emelje, habár ez ellen küzdenek (a polytheisták). Ez utóbbi szó hiányzik.

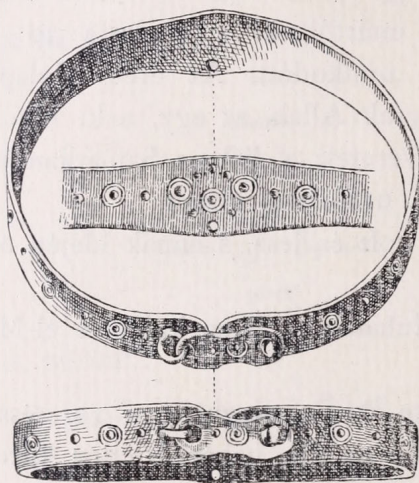
Dr. Karabacek szerint ez volt az első eset, hogy Magyarországon szamanida érmet lelték, hasonló esetet Galicziából tudott. A szamanida pénzek a x. században világkereskedelmi eszköz voltak és nagy mennyiségben vitettek Éjszak-Európába és Oroszországon át Európa nyugati részeibe is elhatottak, természetesen ide csak egyes darabokban. (Arch. Ért. 1870. III. 117—119.)

2. Két fülönfüggő, tojásdad idomú, két hosszában összeforrasztott, trébelt díszű lemezből, fölül lyukkal, melyet gyűrűcske szegélyez, a lyukból kiálló kis fül, melyben apró, zárt sodronygyűrű jár; ez ismét nagyobb nyílt végű síma aranykarikán lóg. A szélesebb

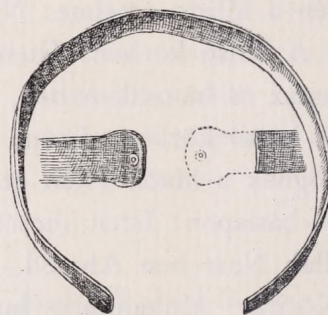
2. GALGÓCZ $\frac{2}{3}$ n.

oldal közepén tojásdad keretben hagymás virágot (?) példázó idom. A mit a virág hagymájának nézhetünk, mandolaforma keretből kiemelkedő domborulat; a keret csúcsa körül legyező formára öt háromszögű idom csoportosul.

3. Karperecz, síma ezüstpántból, szélesbülő nyílt végekkel, a nyílással ellentett helyen is széjjel hajlik a pánt s ugyanitt apró kerek lyuk van; fölülte közepén sorba helyezett mélyített pontok és pontozott körök változnak; a végek táján egyiken gömbös fejű szög áll ki, a másikon kis gyűrű, a gyűrűn lóg egy lemezke, melynek lyuka reámegyén a szögre és így záródik a karperecz; a lemezken is poncczal bevart pont és központi kör. $\frac{2}{3}$ n.

3. GALGÓCZ $\frac{2}{3}$ n.

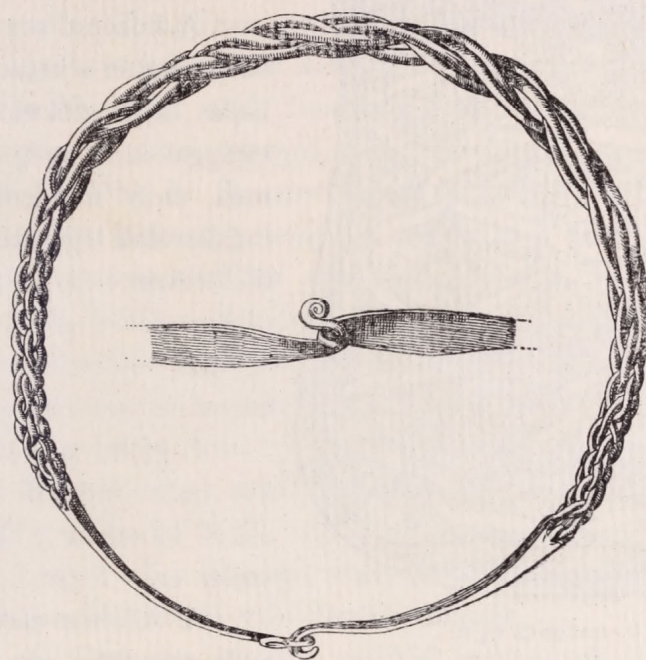

4. GALGÓCZ $\frac{2}{3}$ n.

4. Karperecz, egyenletes szélességű keskeny ezüstpántból, melynek végei nyíltak, egyik vége csonka, másik körded hajlású s külső fölületét bevart két központi köröcske ékíti. $\frac{2}{3}$ n.

5. Nyaktekercs ezüsből, legnagyobb belső átmérője 11.5 cm.; sodronyt kettesével egymás mellé rakva, félkörre összetekertek, ezentúl a vékonyodó sodronyt sűrűn összefonták és a kör mintegy negyedrésnyi metszetben keskeny lemezzé olvasztották össze a sodronyszálakat, melyek ott legvastagabbak, a hol a sodronyok indulnak, azután vékonyulnak, gyöngye kihajlással szélesbülnek s az egyiknek vége kajmóba, a másodike pedig S forma hurokkal végződik, melynek alsó hajlásába a kajmó belényúlik, míg a felső hajlás apró két és fél hajlású korongos tekercset képez. $\frac{2}{3}$ n.

6. Ezüstlemez, laposan kidomborodó növényékitményekkel. Rómer találóan paizsalakú lemeznek mondja, mely a huszártarsoly fődőjéhez hasonlít. Legnagyobb hossza 13 cm., legnagyobb szélessége 11 cm., egyenes oldalának szélessége 9.5 cm. Két lemez van egymásra téve, az alsó valamivel nagyobb, rosszabb ezüsből vagy nemtelen keverékű fémből való, a felső keskenyebb ezüsből készült s a kitrébelt idomok megtartották az ezüstsínt, míg a háttér aranyozott. A felső lemezt ezüstkeret szegélyzi,

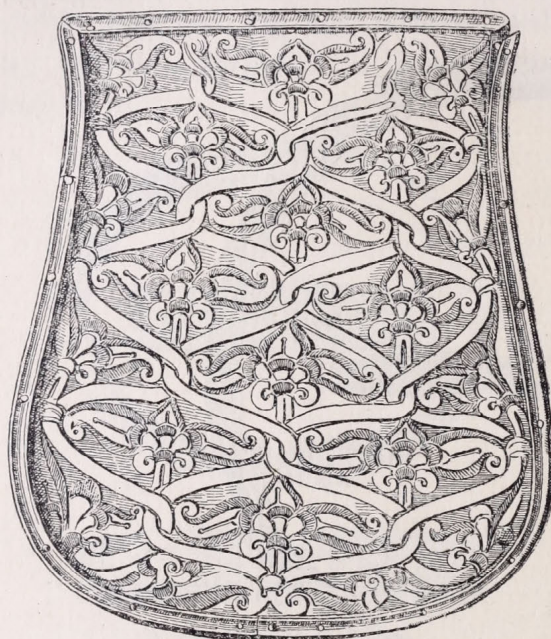
5. GALGÓCZ $\frac{2}{3}$ n.

mely leszorítja a lemezt és szélével reá talál az alsó lemez szélére, a keret 22 apró szögecske tartotta össze a három alkatrészt.

A lemez valószínűleg talán süveg elejét díszítette. A szolyvai sírban hasonló lemezt a fej táján talált Lehóczky Tivadar (lásd alább: Szolyva). Rövidebb tengely irányában kissé kihajlik a lemez, egyenes oldalán kevésbé, mint szélesebb részén. A süveg homlokfelőli vonalához inkább illik a lemez olyféle állítása, mint a hogy rajzunk mutatja, bár mustrájának csak megfordítva van igazi értelme és azért leírásunk a megfordított rendet követi.

Az egész compositio az ezúttal adott tér számára külön van megszer-

kesztve. A lemez legerősebb hajlásának közepén közvetlenül a kereten kétfelé álló tekercs s a belőle kétfelé nyúló dupla levél jelzi az egész indafonadékos szerkezet alsó kiinduló pontját. A két tekercsből kötést jelző gyűrű fölött kétfelé hajlik az inda, szabálytalan dülő négyszögöt keretel be, a négyszög felső tompa szögébe egymásba ölelkezik és ezt háromszor ismétli, így képezvén három, majdnem egyenesen egymás fölött sorakozó zárt és legfelül egy fölfelé nyíló mezőt.

6. GALGÓCZ $\frac{2}{3}$ II.

A középső sor mellett jobbra-balra szintén a kereténél, de a ferde hajlás miatt szűkülő téren palmettvirággal indul meg egy-egy oldalas inda, mely mindenkor a középső indakeretek legerősebb kihajlásával ölelkezvén, és a két középinda ölelkezésével szemben kihajolván, egymás fölött jobbra-balra szintén három-három zárt mezőt alkot.

Legfelül a két külső inda a két belső indával összetekeredzik és 8 idomban a lemez egyenes szélét éri.

A kilencz zárt s a legfelső nyílt mezőben egy-egy teljes palmettvirág

tölti be a tért. Az oldalas indák kihajlásai által támadó keret melletti négy-négy mezőben a tér idomához símuló megcsonkított palmettvirág foglalja el a mezőt.

A zárt mezőkbe s a felső középső nyílt mezőben a virág mindig kétrétű szárból nő ki, a szárból közvetlenül két sima tekercs hajol ki s közepett vonalzott szírom áll, e fölött három vonalzott szélű s ezen belül sima kisebb szírom s e három szíromból kinövő egy hegyes középső s két tekercsvégű oldalszírom ered, ez utóbbiaknál mélyedés jelzi a bordát s mind a háromnak a széle vonalzott.

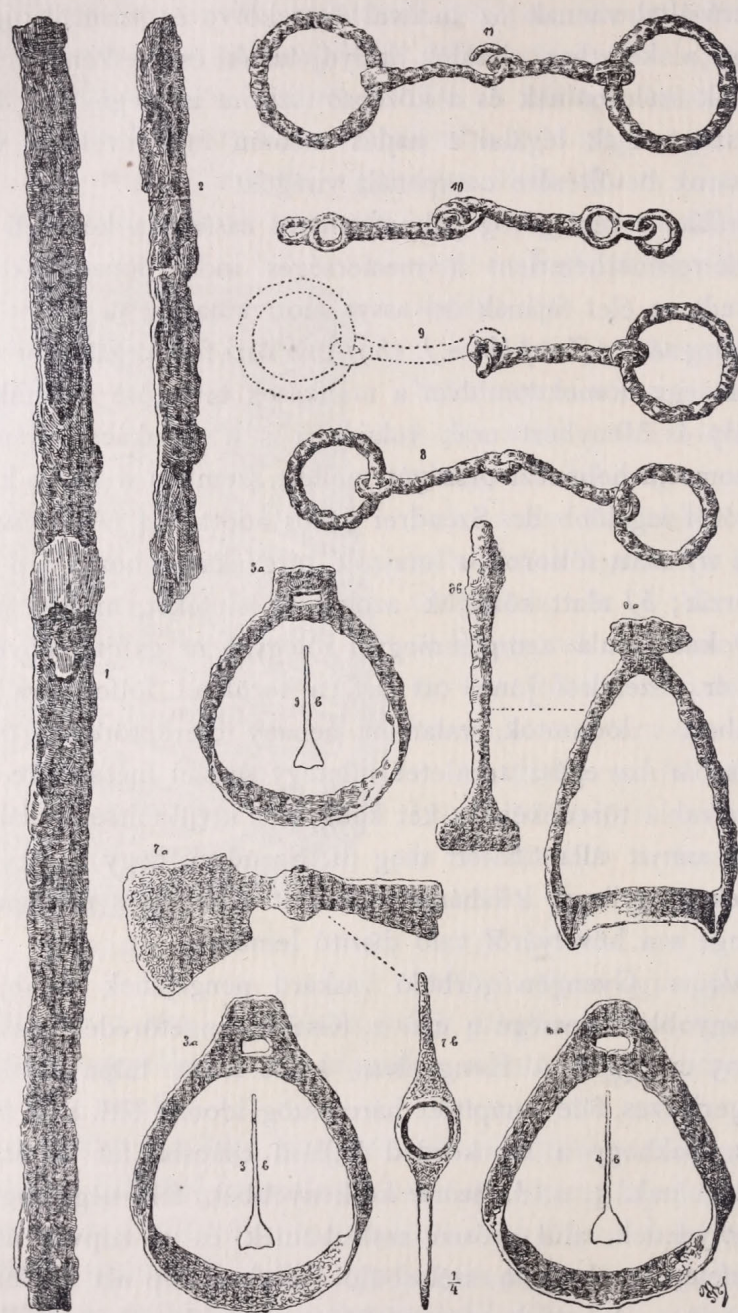
Az oldalindák kihajásaiból kiinduló palmettvirágok kétrétű szárai

mintegy gyűrű által vannak az indával összekötve és szirmaik úgy változnak el, hogy a kerethez simulók kinyújtóznak és keskenyülnek, míg a mezőbe nyúlók szélesbülnek és a középső szírom is megnyúlik. Ismét más módosulást szenvednek legalul a hajlás mentén futó levelek s virágok és a két felső sarok betöltésére componált virágok.

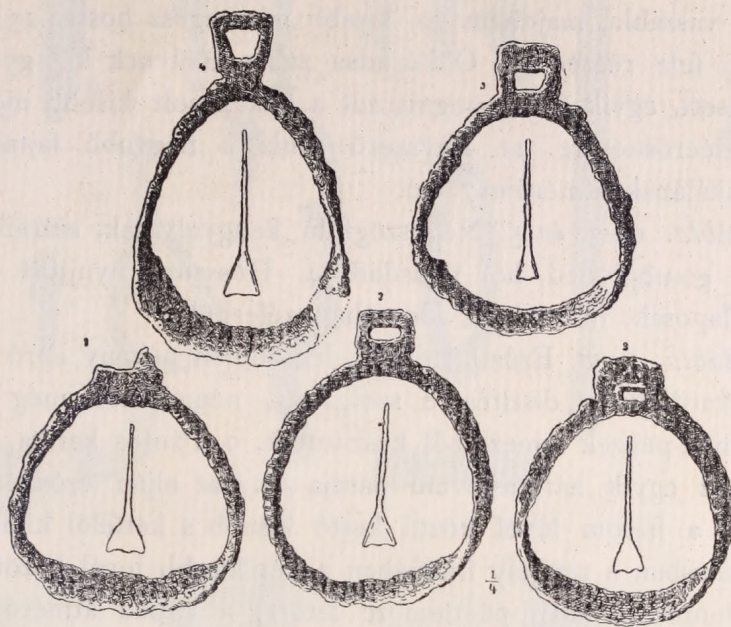
E mustrában a régi görög palmettmustra sassanida korabeli sajátzerű átalakulása félreismerhetetlen, a mesterséges indás fonadékokban pedig talán fönmaradt az élet fájának ősi assyr motivuma. $\frac{2}{3}$ n.

IV. Bodrogvécs (Zemplénm.). 1897-ben őszi földforgatáskor a bodrogvécsi határban egy homokdombban a munkások temetőre akadtak. A domb Kozma Mihály és Menyhért urak tulajdona s a munkács-szerencsi vasúti vonalon a szomotor-helmeczi országút mellett, szemben a Lecse-korcsmával áll. A temetőről legelőbb dr. Szendrei János adott hirt (Arch. Ért. XVIII. 7—14.) és az *a)* alatt felsorolt s lerajzolt tárgyakat ő hozta a n. muzeumnak, a hol őrzik; *b)* alatt közöljük azokat a leleteket, melyek ugyanazon temetőből Dokus Gyula zemplénmegyei főjegyző úr gyűjteményébe jutottak. Midőn dr. Szendrei János ott járt, a területet fölforgatva találta, a felszínen emberi s lócsontok, valamint néhány cseréptöredék összekeverten hevert és bár az egész területet mintegy másfél méternyire újból fölásatta, két vaszabla töredékén és két kengyelen kívül mitsem talált. A talált sírokról csak annyit állapíthatott meg dr. Szendrei, hogy a vázak kinyújtóztatva feküdtek s egyiknek a lábánál előkerült a ló feje s négy patája, mellette kardpenge s a hüvelyéről való diszitő lemezek.

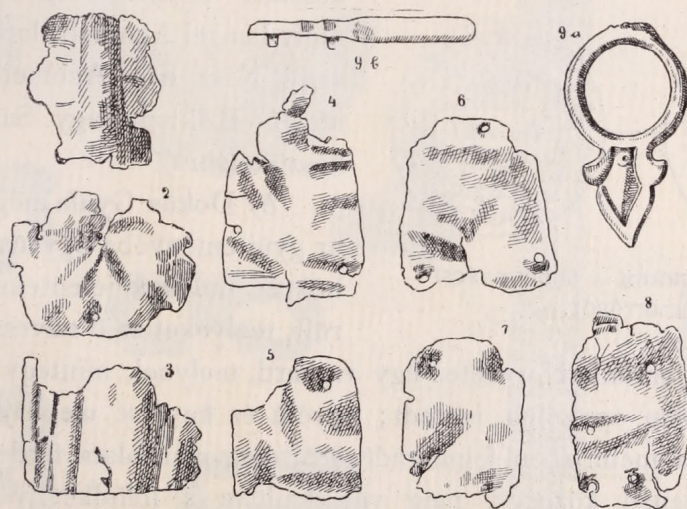
VI. tábla. 1. Gyengén görbülő vaskard pengéjének darabja; hossza 72 cm., legnagyobb szélessége 4 cm. 2. Kisebb pengetöredék hossza 33 cm., szélessége 2.05 cm. 3. *a. b.* Kengyelvas, lapos szárú, talpa erősen kihajló és külsején gerinczes, füle tompított háromszög idomát ölti. 4. *a. b.* Hasonló az előbbihez, csak hogy a fül körded hajlású csúcsba fut és szárai kicsit szélesebbre tágnak. 5. *a. b.* Szárai keskenyebbek, füle négyszögű. 6. *a. b.* Szárai gömbölydedek, alul erősen szélesbülnek és a talpvas nem hajlik kifelé, de befelé, úgy hogy a szélesbülő szárak a talp alá nyúlnak, a talp alján nincs gerincz. A szárak csúcsos háromszög idomában érnek össze, a fül csonka. 7. *a. b.* Harci csákány, két karja tompa szögben hajlik le, egyik keskenyebb, a másik jóval szélesebb, az utóbbi szélessége 7.05 cm.,

VI. BODROGVÉCS $\frac{1}{4}$ n.

VII. BODROGVÉCS $\frac{1}{4}$ n.

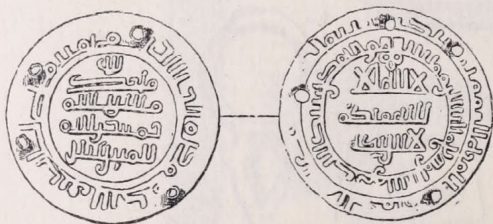
VIII. BODROGVÉCS $\frac{1}{1}$ n.

az előbbié 3·05, a nyéllyuk átmérője 3 cm.; a csákány egész hossza 19 cm. 8. Egyszerű vaszabla, majdnem ép, kisebb fajta, egész hossza 23 cm. 9. Nagyobb zabla fele része. 10. Oldalrudas zabla, melynek két gyűrűjéből az oldalrúd kiesett, egyik felén megmaradt a bekapcsolt kisebb mozgó karika a gyeplő beléerősítésére. 11. Egyszerű zabla a nagyobb fajtából, hossza 27 cm., karikájának átmérője 7 cm.

VII. tábla. 1—3. és 5. Négyszögfüllű kengyelvasak, száraik laposak s idomuk hol gömbölyded, hol tojásdad. 4. Hosszúra nyújtott kengyelvas, szárai nem laposak, füle trapez idomúlag szélesbül.

VIII. tábla. 1—8. Ezüstlemezek, legtöbbször néhány apró lyuk, valószínűleg a kardhüvely díszítésére szolgáltak, némelyiken még meglátszik, hogy szamanida pénzek lemezeiből készítették. 9. Pántos karika, megmaradt a karika s az egyik hármalevélű pántja (*a.*) az alján erősítésre szolgáló szögecsekkel a három levél közül kettő kisebb s kétfelől kifelé hajlik, a harmadik csúcsban a tengely irányában a két kisebb levél között kinyúlik; a karika ellentett oldalán pántlemeze letört; a karika átmérője 2 cm., a pántos lemez hossza 2·02 cm.

A temető korának megállapítására szolgálhat egy négyszeresen átlyukasztott dirhem vagyis ezüstpénz, mely Ismael Achmed alatt (892—907.) vagy Nasr ben Achmed (913—993) idején Balkban vagy Samarkandban készült (ábra).

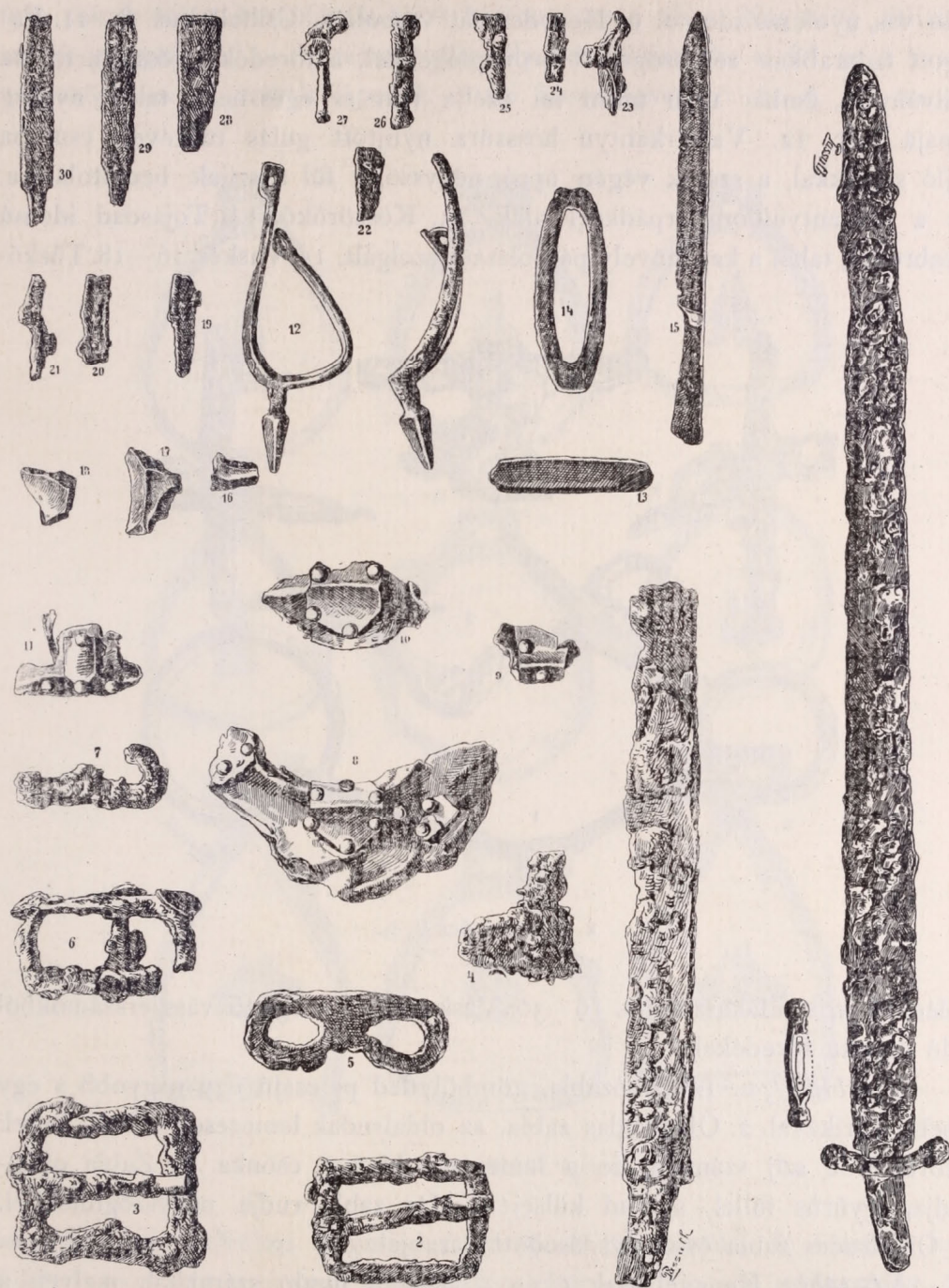

SAMANIDA DIRHEM A BODROGVÉCSI
TEMETŐBŐL.

b/ Dokus Gyula megyei főjegyző úr gyűjteményébe ugyanazon temetőből az emlékek jelentékeny sora került, melyeket az ő szivességéből rajz-

ban is bemutatathatunk. Nevezetes egy vaskard, melynek mintegy 5 cm. széles pengéje majdnem épségben maradt; egyélű és kevésbé meghajlott. A kard egész hossza, a mennyiben fenmaradt, 88·3 cm., markolata ferdén áll a tengelyre, az ellenző közepett meg van hajlítva s mindkét vége dudoros (ábra); a kard mellé rajzolt ábra az ellenző idomát fölülről tekintve mutatja.

IX. tábla. ²/₃ n. 1. Kard csonka darabja, alján megmaradt ferdén álló markolata. 2. és 3. Hevedercsatok vasból. 4. Határozatlan vasdarab. 5. Csi-

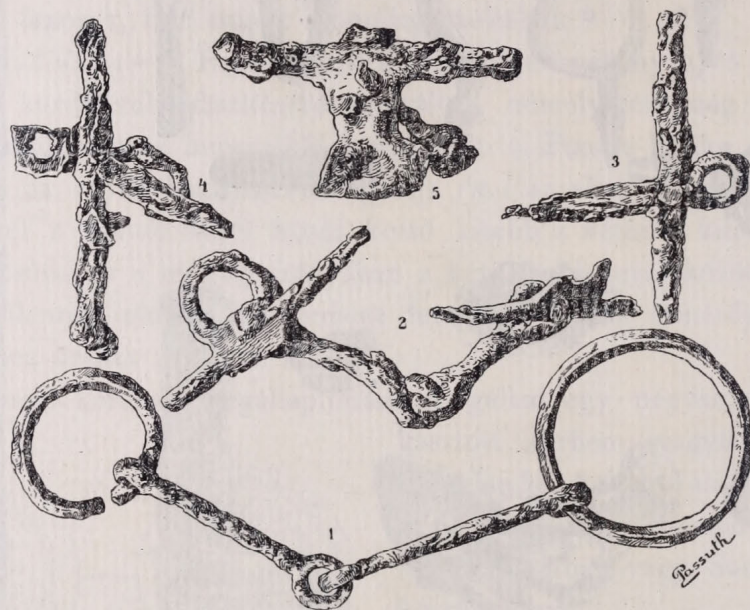

IX. BODROGVÉCS $1\frac{1}{3}$ n.

BODROGVÉCS cca $1\frac{1}{6}$ n.

Szél. 5 cm., hossza 88'3 cm.

holó vas, nyolcvas idomu. 6. Hevedercsat vasból. 7. Csiholó vas. 8—11. Faragott fadarabkák reá szögezett bronzpléhekkal, a töredékek összetartozása nyilvánvaló, ámbár nem tudni mi czélja volt az egésznek; talán nyereg kápája volt. 12. Vassarkantyú hosszúra nyújtott gulás tüskével, csúcsba hajló szárakkal, a szárak végén apró négyszögű fül a szíjak becsatolására. Ez a sarkantyuidom árpádkori alak. 13. Kösörűkő. 14. Tojásdad idomú vasabroncs, talán a kardhüvely pántolására szolgált. 15. Vaskés. 16—18. Tűzkő-

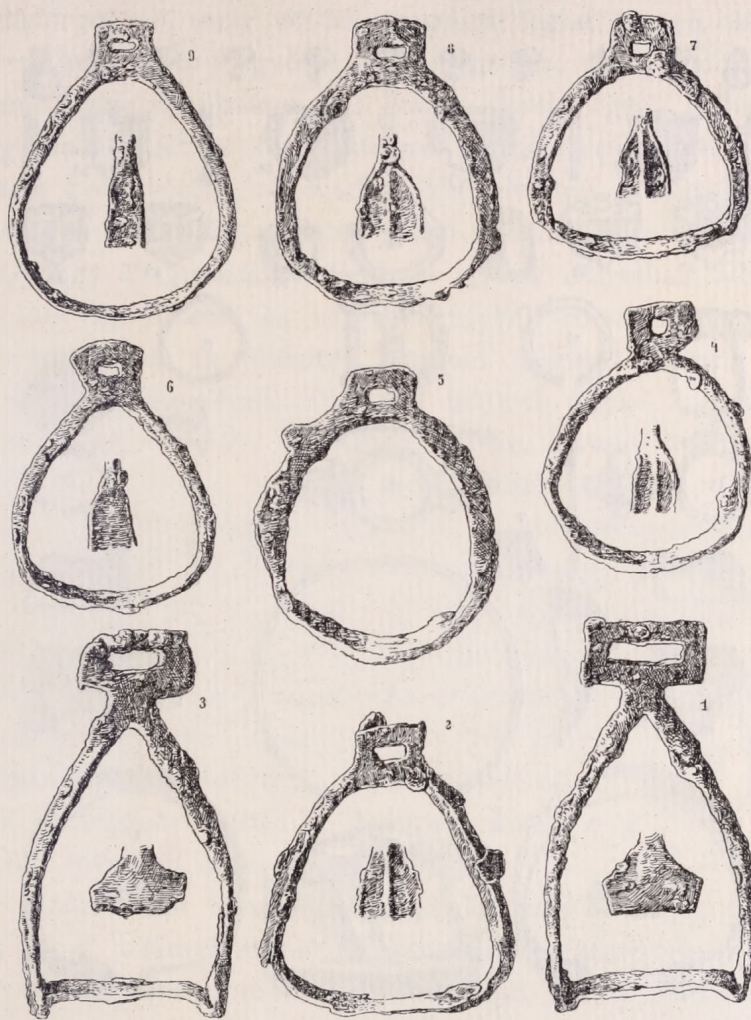
X. BODROGVÉCS $\frac{1}{3}$ n.

szilánkok szikra fakasztására. 19—30. Vaskésekből s egyéb vasszerszámokból való csonka töredékek.

X. tábla. $\frac{1}{3}$ n. 1. Csikózabla, gömbölyded pálcájú egy nagyobb s egy kisebb karikával. 2. Oldalrudas zabla, az oldalrudak lemezesek voltak, kerek áttöréssel a szíj számára, de a lemezes toldvány csonka. 3. Zabla oldalrudja, gyűrűs füllel a rud külsején. Más zabla rudja négyszögfülekkel. 5. Oldalrudas zabla összerozsdásodott darabjai.

XI. tábla. Kengyelvasak 1. és 3. hosszan nyuló szárakkal, melyek a talp felé szélesbülnek és a talp alá nyúlnak; a fül a hegyes csúcsban össze-

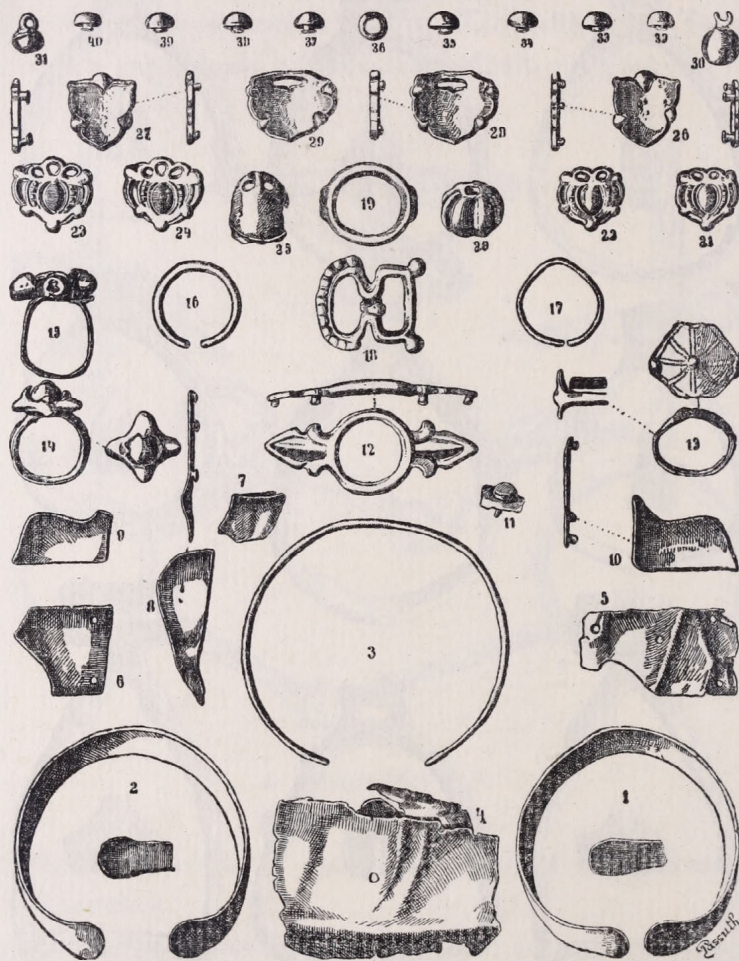
futó szárok fölött harántosan, mint hossz-négyszög ül. 2. Négy-szög füllel, a szárok négyélűek. 4. A szárok gömbölyded fölületűek, a fül nem hossz-négyszögű. 5. A szárok laposak, a fül hossz-négyszögű. 6. A fül trapez-

XI. BODROGVÉCS $\frac{1}{4}$ n.

idomú, a talp nélküli a gerinczet. 7—9. A fül hasonló, de a szárok hajlásának idoma és a nagyság tekintetében eltérő, a talp alja gerinczes (7., 8.) vagy csak a széle dudoros (9.).

XII. tábla. $\frac{1}{2}$ n. 1. és 2. Karpereczek rossz ezüstpléhből, félkörű idomú nyílt végekkel. 3. Nyíltvégű karperecz kerekded bronzpálczából. 4—11. Ezüstpléhek, némelyeken szögecseknek való apró lyukakkal, másokon még benne vannak a korongos fejű szögecsek. A pléhek talán a kard-

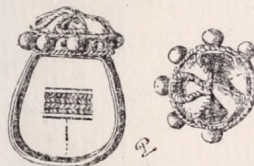

XII. BODROGVÉCS $\frac{1}{2}$ n.

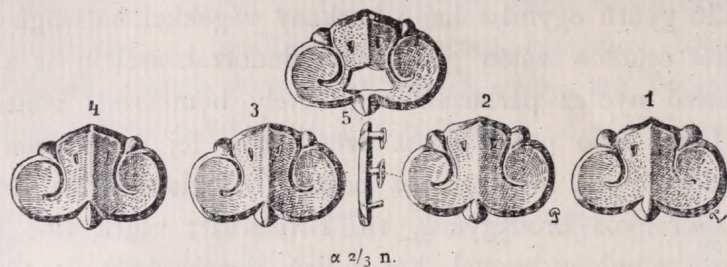
hüvely díszítésére szolgáltak. 12. Pontos karika bronzból; karika két ellentett oldalán egy-egy hármass levelű pánt ül, mindegyiknek az alján három szögecs, melylyel bőrre lehetett erősíteni. Idomuk két kisebb oldalt kihajló s egy nagyobb középső levél, mely lándsaidomú s a középtengelyben áll.

13. Ujjra való gyűrű egymáshajló keskeny végekkel, hatszögű fejlemezzel, közepett s két csúcsos szélén gömböcsös dudorral, szélein és a központján egymást metsző nyolcz párhuzamossal, mely bemetszett vonalakból áll. 14. és 15. Ujjra való gyűrű rossz ezüstműből, a fej keresztben álló négy hólyagos dudorból áll, mely zöldes pasztát (?) foglal be. 16. és 17. Nyílt végű sima sodronyos bronzgyűrű. 18. Bronzcsat; szijra való része áttört négyszögkeret, gömböcsdísszel két külső derékszögén, a tüske letört, valószínűleg vasból volt, a keret, melyre a tüske reáhajlott, körszelvényű és külső széle gyöngyözött. 19. Karika, két ellentett szélén letört pántok nyomai látszanak; olyan fajta pántos gyűrű lehetett, mint a 12. számú példány. 20. Gyöngy üvegpasztából, fölületét a lyuk irányában álló hornyolatok ékítik. 21—24. Kisebb és nagyobb pitykék rossz ezüstműből, laposak s nagyjából szívidomúak és fölületük középső tojásdad dudorát bekeretelő tagozatok két felől szegélyzik. 25. Sima fölületű pityke, csonka töredéke két apró áttöréssel. 26., 27. Szívidomú pityke, hármass levelű tagozással, mindegyiken három átjáró akasztóg rossz ezüstműből. 28., 29. Rokon idomú pityke, rossz ezüstműből harántos résszel. 30., 31. Gömböcsös csüngők, apró karikás füllel. 32—40. Apró, gombidomú aklák, bronzból.

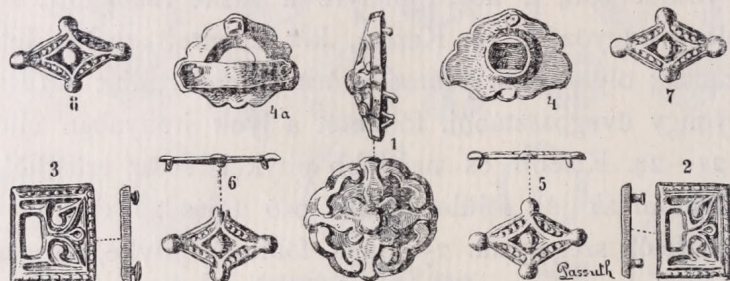
Aranygyűrű, karikája szalag forma lemez, melyet kalász mustrában rakott sodrony ékít; fején kerek idomú fölálló pléhes szallagú keret követ vagy pasztát foglalt be, a keret két szélét rovátkolt sodrony szegélyzi, a kettő között üres pléhből való gömböcsök sorakoznak; a keret széléből négy nyelvvidomú pléhszirom borult a befoglalt kőre, a szirmok szélét rovátkolt sodrony szegélyzi.

BODROGVÉCS $\frac{2}{3}$ n.

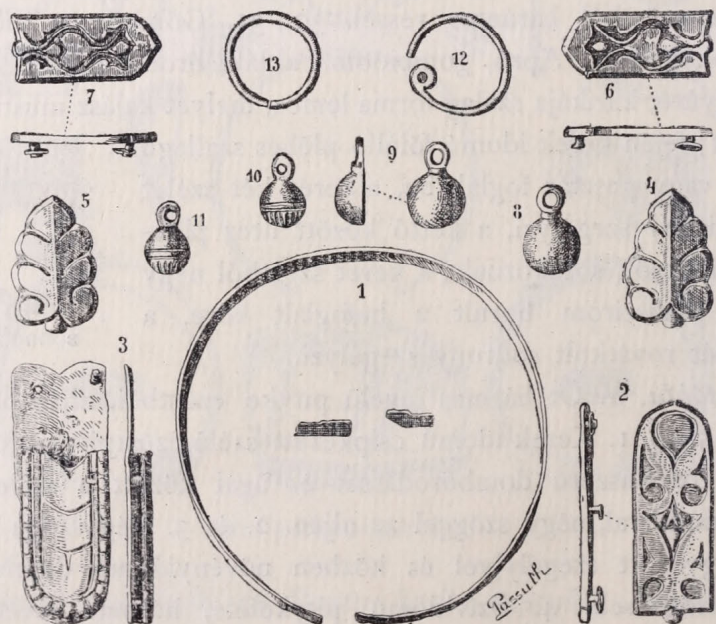
XIII. tábla. α. Öt hármass levelű pityke ezüstműből, alján három-három aklával. (1—5.) *β.* 1. Kerek idomú csipkézett szélű ezüstpityke, középső csillagos vagy rozettaszerű domborodással és ágai között a széle hosszában perecszerű dudorral, négy szöggel az alján. 2. és 3. Négyszögű lemez áttört résszel, gyöngyözött szegélylyel és közben növényidomú domború díszekkel; alján szögecsék. 4. Szívidomú pitykeféle, hármass levélszerű tagozással kerek áttöréssel, melynek szélén fölálló keretbe talán pasztát foglaltak; a pityke alján pántos lemez nyilván arra szolgált, hogy szíjat lehessen áthúzni rajta. 5—7. Rombusidomú pityke, mindegyik csúcsán gömböcs

$\alpha \frac{2}{3}$ n.

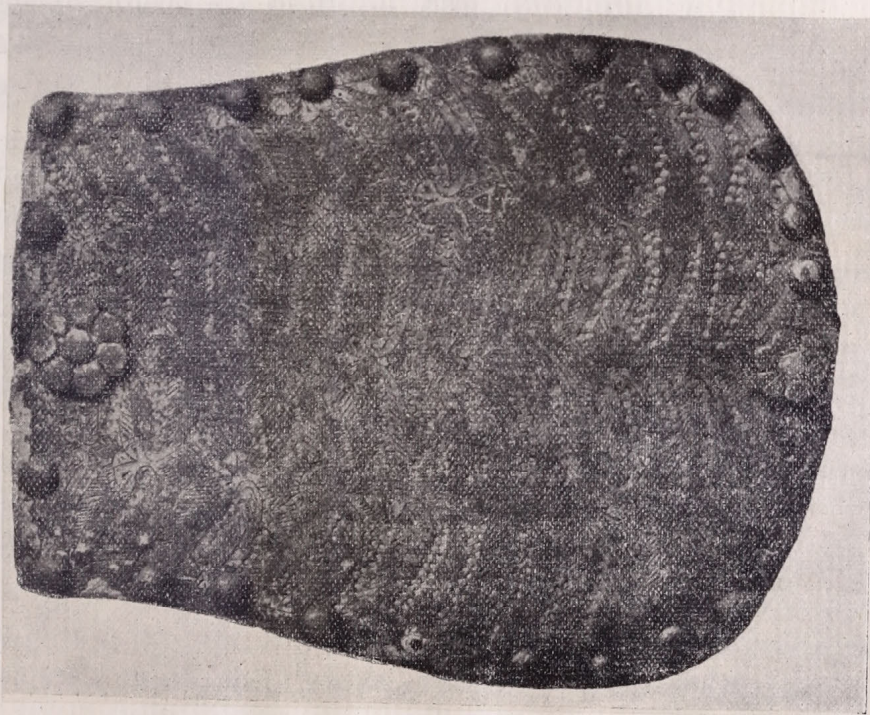

$\beta \frac{2}{3}$ n.

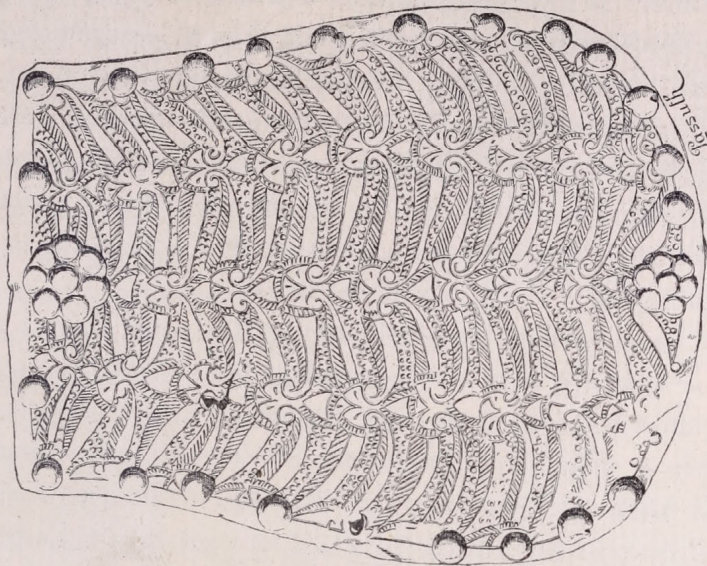

$\gamma \frac{2}{3}$ n.

XIII. BODROGVÉCS.

II : 145
a)

cca $\frac{2}{3}$ n.
b)

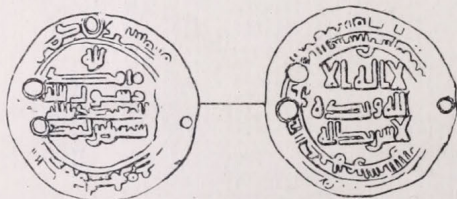
XIV. BODROGVÉCS.

A magyar honfoglalás kútfoi.

s gömböcs a közepén, közben gyöngyözött szegélylyel. 7. 1. Karperecz keskeny ezüstpántból. 2. Szíj végéről való ezüstlemez kidomborodó levél-díszekkel, a mélyedésben aranyozás nyomaival, alján aklaszerű szögecsekkel. 3. Szíj végéről való hüvely, csonka; a felső lap széle gyöngyözött, közben a tér pikkelyszerűen tagozott. 4. és 5. Levélidomú ezüstpitykék hétágú tagozással. 6. és 7. Szíjvégekről való domborműves lemezek félig növényi félig mértani idomokkal díszítve. 8. és 9. Gömböcsidomú csüngők gyűrűs füllel. 10. és 11. Hasonlók, de a gömböcs alja hornyolatokkal ékített. 12. és 13. Sima sodronygyűrűk bronzból.

XIV. tábla. Tarsolylemez bronzból ezüstözéssel, egyik ábránk (a) fénynyomatban adja a képét, a másik (b) csupán a lemez felső felületét díszítő vonalas mustrát tünteti föl. A mustrának három, majdnem párhuzamos tengelye van, melyben a csigás végű, harántosan álló levélformák összefutnak; a levélszerű mezők háromfélék, egy-egy sima fölületű váltakozik vonalzottal és gyűrűs poncczal érdeessé tett mezővel; a csigás végek között lefelé keretelt szegélyű háromszög nyúlik, melyből fölül legyezőszerűen tagozott taréj áll kétfelé. A taréjos háromszögek sora mind a három tengelyben egymáshoz záródik. A rajzot gömbszelvényű szögfejek szegélyzik s a lemez középtengelyén, a rajz felső és alsó végén egy-egy domborműves rozetta áll; az egész fölület aranyozott volt. — A bodrog-vécsi maradványok után ítélve legalább is mintegy tizenkét lovas sír feküdt ott egymás mellett.

V. Kecskemét. A ref. főiskolában őriznek egy tizedik (?) századi szamanida

KECSKEMÉT ORSOVÁNYI LELET. A K. REF.
FŐISKOLA TULAJDONA 1/1 n.

ezüst dirhemet, melynek rajzát Kada Elek úr szivességéből ide csatolhatjuk. Az érem három helyen át van lyukasztva, a mi azt mutatja, hogy nyilván sírleletből származik és ékességül szolgált.

VI. Bene puszta (Pestm.). 1834-

ben a benei puszta egyik homokos hal-
mában a pásztorok lovas sírra akadtak; a sírlelet jelentékeny részét megmentette Szentkirályi Móricz, Pestmegye főjegyzője és 1846-ban a n. muzeumnak juttatá; Jankovich Miklós értekezett róla ezen a czímen: «Egy magyar hősnék — hihetőleg Bene vitéznek — ki még a tizedik század elején Solt fejed-

lemmel I. Berengár császárnak diadalmas védelmében Olaszországban jelen volt, újdonna fölfedezett tetemeiről s öltözetének ékességeiről.» (A m. tud. társaság Évkönyvei II. kötet. 1832—1834. 281—296. ll. Három rézmetszetű táblával.)

Megmaradt: a lovas többszörös vágás által megsérült koponyája, a lócsontváz, a ló szájában a vas zabla, két kengyelvas és több nyílhegy.

A kardot a találók azonnal három részre törték és maguk közt eloszták. Szentkirályi Móricz szerint a kard egyenes volt és hossza, a mikor ép volt, öt arasznál hosszabb lehetett, szélessége pedig egy hüvelyknyi.

Voltak: harmincnál több háromféle idomú boglár vagy «pikkely»-szerű ruházatról való ékesség s egy szíjvég griffes díszszel, azonkívül két lyukkal átfúrt, ékességül használt Berengarius rex és Berengarius imperatortól való mintegy 30—40 érem «négyféle változata» találtatott. (Pulszky: A magyar pog. sírl. 5—7.)

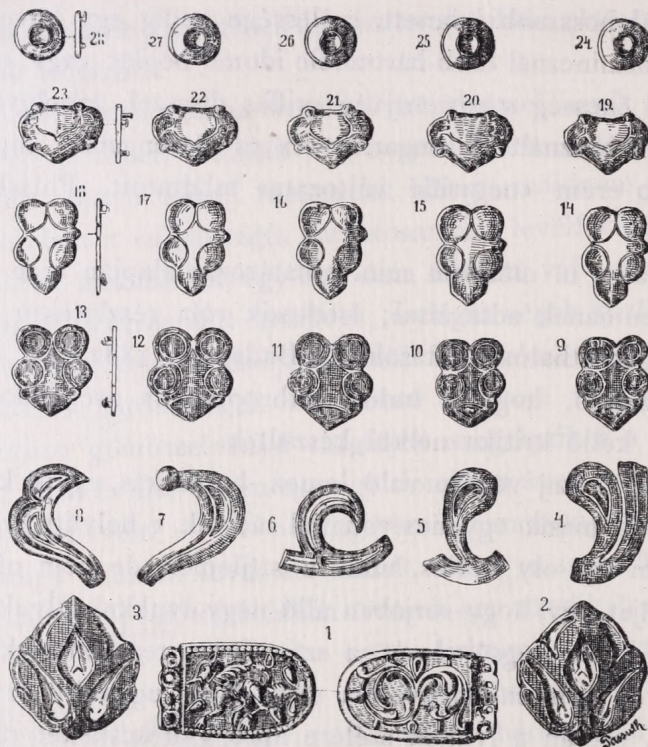
A koponyát a n. muzeum min. elhatározás alapján a m. tud. egyetem anatómiai muzeumának adta által; értekezik róla részletesen dr. Lenhossék József: A szeged-öthalmi ásatásokról. Budapest, 1882. 13. lap. III. szám alatt; megjegyzendő, hogy a tudós anthropologus archæologiai és numismatikai leírásai kellő kritika nélkül készültek.

XV. tábla. 1. Szíj végére való lemez, hosszúkás, egyik keskenyebb oldala körhajlású, a másik egyenes vonallal záródik, e helyütt keskeny lemezke áll ki, majdnem ép oly széles, mint a szíjlemez, de nem oly vastag, erre erősítették a szíjat úgy, hogy sorjában álló négy lyukkal átlyukasztott lemez-kére reá tették a szíj végső részét, a szíj végére reá fektettek vékony ezüstlemezket, melyen szintén megvolt a négy lyuk, ugyanily lemezket raktak a tulsó oldalra, ezután a lyukak szélére apró gyűrűskéket raktak és végül átütötték a lyukakon a szögecsket, melyeknek a végeit szélesebbre kalapácsolták s így tartották össze a közbe eső ötszörös réteget. Most azonban csak három szögecs a felső ezüstlemezke, rajta a négy koszorús gyűrűske van, meg az alján a szíj hiányzik, az ezüstlemezkeből csak egy kis darab s az egyik kis koszorúcska van meg.

A szíjlemez szélét kiálló keret szegélyezi, mely az alsó lapon szélesebb, a felsőn keskenyebb, mert itt gyöngykeret simul hozzá; a felső oldalon a szegély legerősebb kihajlása közepén kis kúpidomú, síma domborulat áll, melyből jobbra-balra egy-egy tojásdad levél hajlik fölfelé, melynek kidomboruló

fölületén niellós vonal szegélyezi a szélét; a két levél között bokrétafélet példázó idom áll egyenesen.

A fönmaradó téren körmös lábu szárnyas állat jár a tengely irányában balra; csak két lába látszik, a lábfej fölött gyűrűtag, a hátsó láb czombja alja csúcsban szögél kifelé, mindkét czomb fölületén niellós vonal szegélyezi a simán domborodó fölületet, a fark hosszú és fölfelé kunkorodik és

XV. BENEPUSZTA $\frac{1}{2}$ n.

tüskés szélű csomóban végződik; bordáit föl és lefelé párhuzamosak jelzik, a szárny stilizált inda idomát ölti, melynek aljából sorjában szélesre hajló levelek indulnak, nyakán gyűrűtag, fején tojásdad idomú, alján csúcsos szögű bemetszéssel, mely a száját példázza, felső hajlásában mélyített s niellóval megtöltött mélyedés a szemet jelzi; a külső szélét belül niellós vonal követi; a legerősebb kihajlásból csúcsos idom áll ki, mely a fület képviseli; a nyitott szájból kilóg a hosszú nyelv s ez reá megyen egy tojás-

dad idomra, a milyen még kétszer ismétlődik a mező üres helyein; nyilván az a rendeltetésük, hogy kitöltsék a tért; fölületüket két esetben a külső széllel párhuzamosan niellős vonal ékíti; egy esetben mélyedés van az idom közepén, a háttér s a mélyedések aranyozottak, a jelzett idomok mind ki-domborodnak.

A hátlapon dupla körben hajló dús levelű inda domborodik ki, három helyütt pálczás tagok, és három helyen levélidomok kötik össze a kerettel, a levelek közül kettőn közepett mélyedés; a mélyedések és a háttér aranyozottak. E szíjlemez rajz kíséretében ismertettem Arch Ért. 1881. XIV. 352; ugyanott reáutaltam a szerkezeti és stilistikus rokonságra, mely a blatniczai szíjvéghez csatolja. (A régibb középkor emlékei hazánkban I. k. CLXXXVII. 7.) Pulszky i. h. 7. lap a ketlachi zománczos díszlemez szörnyéhez hasonlítja (Much. Kunsthist. Atlas 1889. XCVIII. tábla 9. ábra).

2., 3. Boglárok ezüstből; 10 db. Külső idomuk és mélyedéseik aranyozottak, függélyesen átmetszett növénybimbó formáit példázzák, míg a laposan kidomborodó ezüst részek két leveles indát mutatnak, mely közös töből föl és lefelé leveleket bocsájt; az alsó ágak sarkából körded kiugrás, melynek aljából az egyik szögecs áll ki, míg a másik kettő feljebb a szélesebb részen áll.

4—8. Leveles indákat példázó ezüstlemezek, aranyozott mélyedésekkel, melyek hol a levél idomát követik, hol keskeny rés gyanánt a száron vonulnak. Mindegyik más idomú és kezdettől fogva önállóan készült, valamennyinek síma az alja. Egészben 16 db. van; a 4. és 5. számú egy példányban van meg, a 6. egy egész és egy töredék példányban, azonkívül ugyanennek az idomnak fordítottja három példányban; a 7. sz. két példányban van és megfordítottja csonka példányban maradt; végül a 8. sz.-ból van három egész s egy csonka, a fordítottjából pedig három példány.

9—13. Boglárok potinból, nagyjából szívidomot példáznak, fölületük síma, csúcsba futó részükön vonalakkal bemélyített kettős háromszögféle s azontúl a mezőt párosával álló központos kettős vonalkörök ékítik; aljukon három szögecs, némelyik szögön még megvan a szorító lemezke; egészben 24 db. van, három lényegtelen változatban.

14—18. Hasonló idomú boglárok bronzból, csak hogy keskenyebbek s a lapos fölületet csak négy párosával rakott körvonal ékíti; aljukon három szögecs; egészben 14 példány van.

19—23. Szívidomú boglárkák bronzból, a széléből négy helyen körded kihajlás, a szögecsék elhelyezésére szolgál, a lapos felületet vonal és mélyedés ékíti, melynek idoma a boglárka külső szélét követi; van 15 példány.

24—28. Apró kerek boglárka, rossz ezüsből; a közepén körded behorpadással, külső széle s a behorpadás szélén keskeny keret; a mélyedés s a keretek aranyozottak; aljukon két szögecs; van 42 db.

XVI. tábla. Érmek a benepusztai sírleletből dr. Réthy László leírása szerint:

1. *Kopasz Károly* francia király (840—877). Av. ✱ CARIVS REX középen egyenkarú kereszt. Rev. ✱ CAVILONIC (Chalon sur Saône) középen monogramm. Két lyukkal.

2. U. a. mint császár. Av. ✱ CARLVS IMPR Rev. ✱ TOLOSA ✱ CIVI (Toulouse). Belül CARL betűk keresztbe állítva. Két lyukkal.

3. *I. Miklós pápa* (858—867) II. Lajos császárral. Av. ✱ LVDOV-VICV∞ IP középen Róma monogrammja. Rev. ✱ ∞C∞ PETRVS középen I. Miklós monogrammja. Két lyukkal.

4. *IV. Benedek pápa* (900—903). Av. ✱ BENE Szembenéző mellkép, mellén kereszttel. Rev. ✱ PETRV ✱ középen két sorban RO | MA s a két szótag közt pont. Két lyukkal.

5. *I. Berengár olasz király* (888—915). Av. ✱ BERENHARIVS REX. középen egyenkarú kereszt négy ponttal. Rev. XPSTIANARGIO templom-homlokzat, benne II ✱ II két lyukkal.

6. U. a. töredék. Av. . . RENCARI Rev. XPSTIAN . . . és II ✱ II.

7. U. a. Av. ✱ BERENCARIV . . Rev. XPISTANARELIO és II ✱ II két lyukkal.

8. U. a. Av. ✱ BERENGARIVS R középen Krisztus monogrammja. Rev. ✱ XPISTIANARELIG. Belül három sorban: PA | PIA | CI két lyukkal.

9. *IX. Fános pápa* (898—900) I. Berengárral. Av. ✱ BERENGARIVSR. Középen Róma monogrammja. Rev. ✱ ∞C∞ PETRV∞ középen a pápa monogrammja. Ugyanaz, töredék. Lyukkal.

VII. Neszmély. A neszmélyi határban fekvő «Meleges» nevű szőlőhegyen, a neszmélyi vártól mintegy 300 ölnyire délkelet felé szőlőforgatáskor 1877.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

XVI. BENEPUSZTA $\frac{1}{1}$ n.

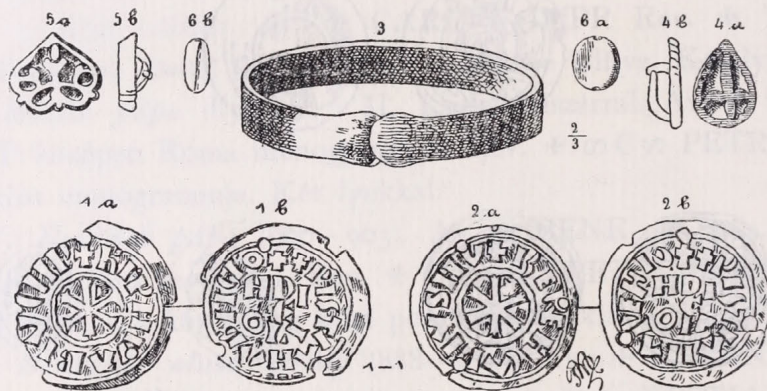
április havában sirlelet került elé, melyet Weninger Mátyás a n. múzeumnak ajándékozott.

A megmentett darabokat a következő két táblán mutatjuk be.

XVII. tábla. 1 és 2. A rajzok meglehetősen híven tüntetik föl a két átlukasztott ezüstérem elő- és hátlapját. Az előlapon hatágú csillag körüli körirat mindkét esetben † Berengarius imp (erator)-t jelent, míg a hátlap közepén Mediolanum, a köriratban pedig † Christiana religio értendő.

3. Ezüst karperecz síma lemezből, egymásra nyúló, körded szélű végekkel.

4. Tojásdad pityke, rossz ezüstműből, csipkézett dudorkerettel s közben

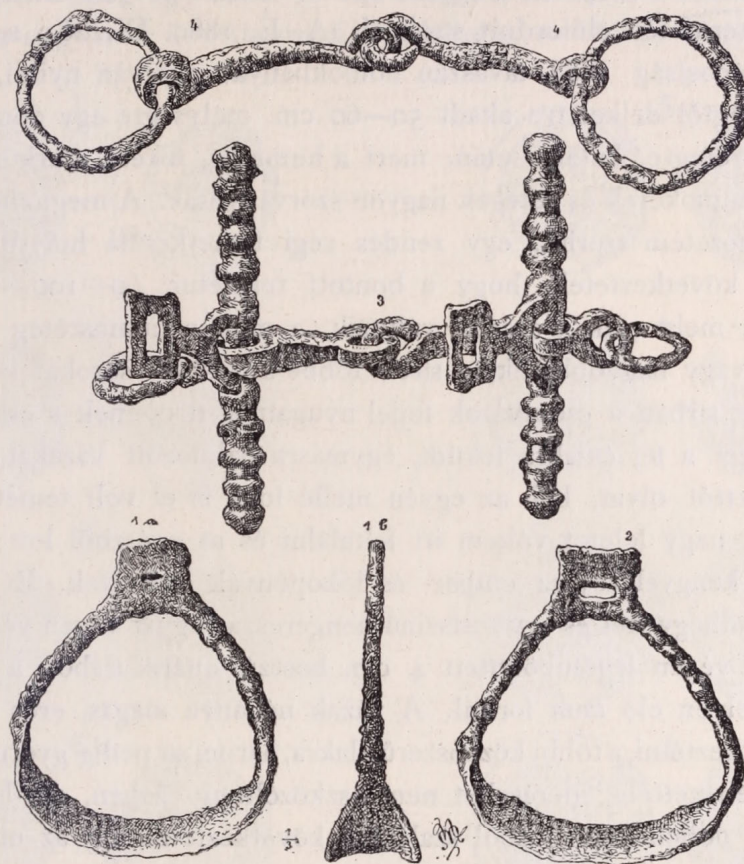
XVII. NESZMÉLY I, 2. $\frac{1}{1}$; 3–6 $\frac{1}{3}$ n.

négyszögű, kidomborodó virágféle idommal, a mélyedésben aranyozás nyoma. Hátlapján (4. b.) tompavégű egyenes szögeccsel és reáhajló kampós szögeccsel.

5. Szívidomú pityke, rossz ezüstműből, csúcsával ellentett széle két karélyra van tagozva, a bemetszési szögben mindig kis bibircscsel; széle karimás s az alsó karima középső szögéből növény szárféle domborulat nyúlik a csúcs felé, ott két rövid tompa ágra oszlik és a két ág közt tojásdad idomú szírmot példázó domború idom tölti ki a tért. A középszárból a keret oldalas szögei felé hajlik egy-egy domború sáv, melynek mindegyikéből kétfelé ágazó rövid idom emelkedik úgy, hogy a jobbik jobbra, a balfelőli balra hajlik s mindegyik alsó hosszabb ágát a keretbe bocsátja. Az alapon aranyozás nyomai; hátlapján két kampósan egymás felé hajló szögecs (5. b.).

6. Sötétkek gyöngy üvegpasztából, tojásdad idomú; laposra nyomott oldalainak átmetszetét mutatja 6. b. ábránk.

XVIII. tábla. Vastárgyak 1. és 2. Két kengyelvas, talpa kihajló, igen széles, alján erős dudorral a szélén; szárai csúcsívben emelkednek és az ív hajlása

XVIII. NESZMÉLY $\frac{1}{3}$ n.

mintegy a jobb és a balfelöli elhelyezést jelzi erősebben, a szíjnak való lemez szabályos négyszögű s a keskeny rés keskeny hosszénégyszögű idomot mutat.

3. Zabla, oldalszáras; a szárat hornyolatokkal váltakozó gyűrűtagok díszítik és az állazó beléerősítésére erős négyszögű tagok állanak ki belőlük. A zabla közép tagja két nyílt gyűrűvel egymásba kapcsolt két rúdból áll, külső gyűrűikben állanak a szárok és egy második gyűrűbe van beléakasztva a vaskarika, melyen a kantár csüngött.

4. Egyszerű u. n. csikó-zabla, két egymásba kapcsolt gyűrűs végű pálcza, s mindegyik pálcza külső gyűrűjébe akasztott karika.

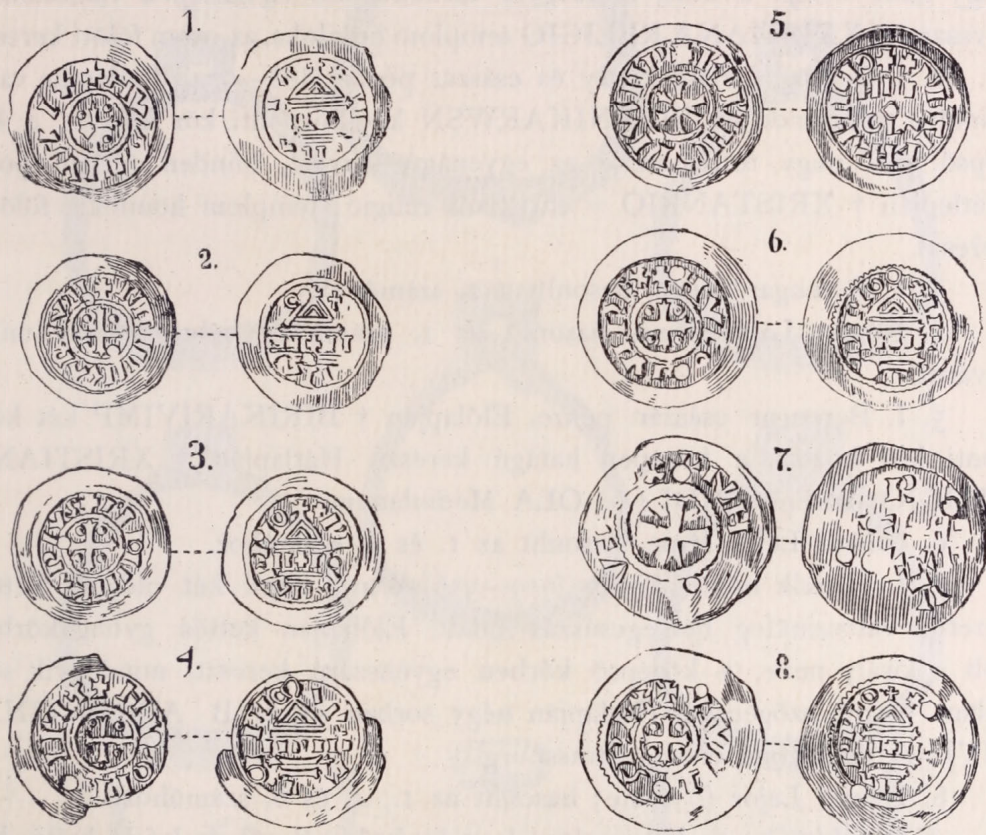
A két zabla arra látszik utalni, hogy Neszmélyen több lovas sirra akadtak a munkások.

VIII. Csorna. (Sopronm.) Lakner Ambró hírt adott 1888-ban a prémontrei prépostság területén előfordult sírokról. (A. É. 1889. IX. 264. s. k. II.)

«A prépostság 1888 tavaszán homokbányát akarván nyitni, kutatások után a községtől délkeletre akadt 50—60 cm. mélységre egy döngeletes helyen homokrétegre, kutatás után, mert a humusos, fekete szurkos agyagú e vidékben a homokerek és rétegek nagyon szórványosak. A megnyitott homokbányában, nézetem szerint, egy rendes régi temetkezési helyre akadtunk, mit onnan következtetek, hogy a bontott területen 60—100—150 cmnyi mélységben, mely csak a szerint változik, a mint a humusréteg magassága kisebbedik vagy nagyobbodik, a sírok többé-kevésbé sorokat képeznek, a 20 kibontott sírban a csontvázak fejjel nyugatnak fekszenek s csak kettőnél találtuk, hogy a fej északra feküdt, egymásra halmozott vázakat nem találtunk, de kettőt olyat, hol az egyén mellé lova is el volt temetve; magas egyéniséget, nagy leletet véltem itt feltalálni és az egészből lett: egy zabla és két pár kengyelvas; az ember- és lókoponyák eltétettek. E két sírban találtunk nyílhegyeket és egy testszinü hengeres, az egyik végen vékonyabbra, de mindkét végen legömbölyített 4 cm. hosszú quarzdarabot, a kavics különben e helyen elő nem fordul. A vázak néhányra magas, erős emberekre enged következtetni, a többi középserű alakra, három sír pedig gyermekre, több koponyát félretettem, méréseket nem eszközöltem ezeken, de, ha a rangra az ortho- és dolichocephalosból szabadna következtetni, úgy az utóbbi egyénekből, (mint rabszolgákéból) többnek sírját fedtük fel, mert ezeknél mitsem lehetett találni. A felfedett sírokban egyszerű ékszereket találtunk, részint bronz-, részint üvegből, ezek közül tán legérdeesebbek a kerek, belől üres, domborművű függők, melyek a sírban épek voltak, de távollétemben az enyimeknél még avatatlanabb kezek, — még a levegőn való teljes kiszáradás előtt, — annyira formálgatták, hogy összeomlottak és csak az egyiknek fele maradt meg.

A legújabb lelet tárgyai mind egy sírból valók, a kör- és sarkított négyszög alakú csillagok a koponya felett voltak, a fejtető, hol találtattak,

fémes zöld és — cm. átmérővel legömbölyített széllel átlukasztott, ép a két arany függő; e zezugos nyújtott hatszögü melldisz, a gyöngyök, az átlukasztott cypraeák a nyakról, az ezüstbádog karikák, az apró dombor szegszerű darabok a lábszárnál, a karperecz a balkezen találtattak. A láb alatt találtatott még egy zabla és két kengyel, de mert a felsorolt tárgyak női hullára engednek következtetni, azt hiszem, az utóbbi tárgyak egy más

XIX. CSORNA $\frac{1}{1}$ n.

odábbi sírhoz tartoznak, melyet felfedni azért nem lehetett, mert oda szóratott a kiásott homok. Csorna, 1889 márcz. 22. *Lakner Ambró.*»

A csornai sírleleteket idézi: Pulszky F. Magyar pog. sírleletek 15. l., hol az ékszerek táblája az A. É.-ből ismételtetett.

A leletek ismertetésében nincs szó az érmekről, melyek a sírokból előkerültek, pedig ezek adják meg a legbiztosabb támasztó pontokat a sírok

korának megállapítására. Az érmekből nyolcz különböző változat rajzát közöltük az Arch. Ért. 1889. 264. lapján; e rajzokról már akkor is megjegyeztük, hogy nem mindenben híven adják a középkori bélyegmetsző minden apró hibáját, de egészben eltalálják a jelleget.

XIX. tábla. 1. Német Lajos (840—876). Előlapjain valószínűleg olvasandó † HLVDVICVS REX két központi kör között, a középső kereszt négy térre osztja a kört, mindegyik térben pont. A hátlapon valószínűleg olvasandó: XRISTIANA RELIGIO templom homloka, az orom fölött kereszt.

2. I. Berengar olasz király és császár pénze (888—924). Előlapján valószínűleg olvasandó: † BIRENIKARWSN két központi kör között; a középső kört négy térre osztja az egyenágú kereszt, minden térben pont. Hátlapján † XRISTANRIO = christiana religio; templom homloka, fölötté kereszt.

3. I. Berengar pénze, hasonlít a 2. számúhoz.

4. Német Lajos érme, hasonlít az 1. számhoz; bélyegcsúszás miatt zavaros.

5. I. Berengar császár pénze. Előlapján † BIRIKARIVIMP két központi kör között, a középén hatágú kereszt. Hátlapján † XRISTIANA RILIGIO, közepett MDI (†) OLA Mediolanum.

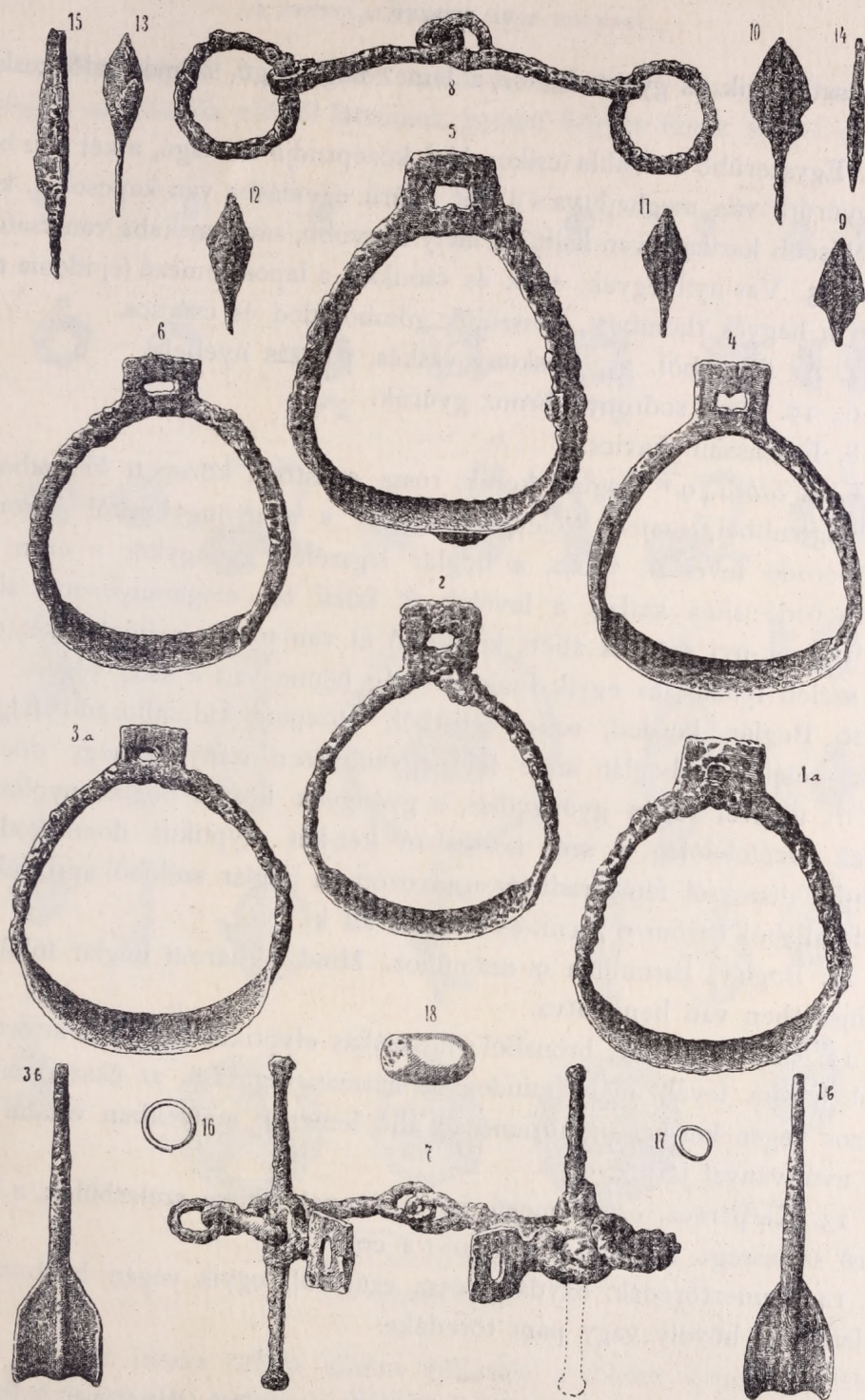
6. Német Lajos érme, hasonlít az 1. és 4. számúhoz.

7. I. Henrik német király (919—936) érme, mind két oldalán kettős veretű, valószínűleg bélyegcsúszás miatt. Előlapján kettős gyöngykörben volt a király neve, a középső körben egyenszerű kereszt, mindegyik sarkában három szögecske. Hátlapján négy sorban állott B | ARGENTINA | CIVI | A Argentina civitas Strassburg.

8. Német Lajos (?) érme; hasonlít az 1., 4. és 6. számúhoz.

XX. tábla. 1—6. Kengyelvasak, talpuk kiszélesül és lefelé hajló, két száruk keskeny, lapos és kihajló, a szíjtartó fül nyílása és lemeze négyszögű lapos. 1. *b.* és 2. *b.* oldalnézet, a talp alja gerinczes, a gerincz mellett mindkét felől hornyolt.

7. Vas zablá. A szájba való rúd két tagú, a két tag belső vége gyűrűs és egymásba kapcsolt; külső végükön kisebb gyűrű a két függélyes szár gyűrűjébe van kapcsolva, a pálczák kerekded átmetszetűek, egyenesek és végük felé gombosak, középső részükön legvastagabbak, külső oldalukon

XX. CSORNA $\frac{2}{5}$ n.

gyűrű csatlakozik és gyűrűs lemez, a lemez négyszögű, szíjnak való keskeny réssel.

8. Egyszerűbb vas zabla (csikózabla), középrudja két tagú, a két rész belső vége gyűrűre van meghajlítva s a két gyűrű egymásba van kapcsolva, külső végük kisebb karikára van hajlítva, mely nagyobb, zárt karikába van csatolva.

9—13. Vas nyílhegyek, épek és csonkák, a lapos lemezű fej idoma megközelíti a hegyes rhombust, vesszőjük gömbölyded és csúcsos.

14. Ár (?) vasból. 15. Keskeny vaskés, pálczás nyéllel.

16., 17. Síma sodronyú bronz gyűrűk.

18. Rózsaszínű kavics.

XXI. tábla. 9.* Boglár, kerek, rossz ezüstből, közepett kidomborodó apró félgömbbel, ennek szélén gyöngykör s a gyöngykörből háromfelé kidomborodó levél (?) idom, a boglár legszélén gyöngykör s ezen belül kidomborodó sima szalag, a levelek (?) közti tér megaranyozott; aljából négy 1·3 cm.-nyi szögecs állott ki, kettő el van törve; a boglár két ellentétes szélén lyukas, az egyik lyukban még benne van a szög vége.

10. Boglár, körded, rossz ezüstből, közepett kidomborodó félgömb, ennek széléből a boglár széle felé egyenletesen irányuló négy domború levél (?), a levél végén gyöngydísz, a gyöngyök közt a boglár nyolcz hajlásának megfelelőleg a szél hosszában két-két elyptikus domborodás, a domború díszektől fönmaradt tér aranyozott; a boglár széléből apró fülecske áll ki; aljából három 0·7 cm.-es szögecs áll ki.

11. Boglár, hasonlít a 9. számúhoz. Mind a három boglár fölülről és oldalnézetben van bemutatva.

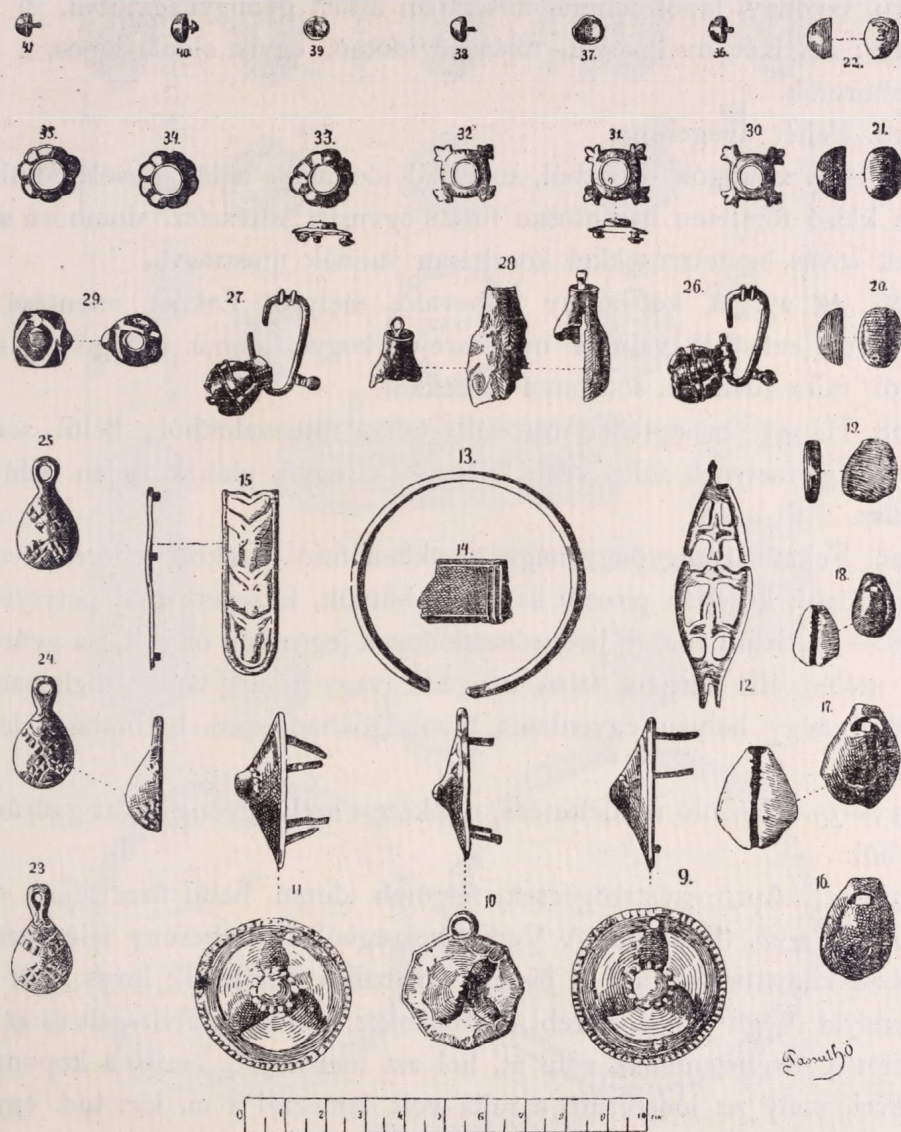
12. Csonka ékszer, bronzból; hosszúkas elyptikus keretben áttört munkával három levél, mely mindegyik hármass tagozású, az ékszer mindkét csúcsos végén két-két párhuzamosan álló lemezke, melyekben valami függő dísz nyújtványai jártak.

13. Karperecz, ezüstlemezű, végei tompák s kissé szélesbülők, a lemezgyűrű szélessége 1·1 cm., a végein 1·4 cm.

14. Lemeztöredék, oxydált rossz ezüstből, egyik végén harántos hornyolatokkal, hüvely vagy pánt töredéke.

* Az ábrák rajzolója a számozásnál tévedésből a megelőző tábla számait is betudta.

15. Szíj végéről való lemez ezüstmű, hosszában három kidomborodó állatfejjel, az állatfők előlről látszanak, hosszú hegyes füleik széjjel nyúlnak,

XXI. CSORNA $\frac{1}{2}$ n.

ezen s az arcz idoma tülkös állatra vallanak; a fölület kopott; a lemez alján öt apró szögecs, melylyel a bőrre volt erősíthető.

16—18. Tengeri kagylók (cypræa), melyek ékítésül szolgáltak, miről a rajtuk tört lyuk tanúskodik, melyen a kagylót föl lehetett aggatni vagy fűzni.

19. Gyöngy, lapos idomú, hosszában átfúrt gyöngykagylóból. (?)

20.; 21. Két üvegpaszta, tojásdad idomú, egyik oldala lapos, a másik kidomborodik.

22. Fehér üvegcsapp.

23—25. Csüngők bronzból, tojásdad idomúak, belül üresek, fölül fülek, a külső fölületen harántosan futó s egymást keresztező domború sávval, melyek rovás bemetszésekkel kockásan vannak mustrázva.

26. és 27. A két arany fülbevaló, melyről Lakner jelentése szól. A sodrony ezüstből való, a négykaréjú, bogyó idomú csüngő tag aranypléhből, rajta rovátkos sodronyú díszekkel.

28. Háron ezüstpléhes töredék, talán fülbevalókból; belül sodrony ment végig, melynek füles vége kilátszik, az egyik pléh külsején belévéselt levéldísz.

29. Fekete üveggyöngy négyszögökben futó berakott fehéres sávokkal, a négyszögök közepén pirosra színezett bütyök, közepett zöld petytyel.

30—32. Szíjra való (?) bronzdíszítmények (egészen öt volt); a gyűrűcske belső szélén álló karima talán üvegnek vagy kőnek volt a foglalványa, a gyűrűből négy helyen egyenletes távolságokban apró háromtagú levélke áll ki.

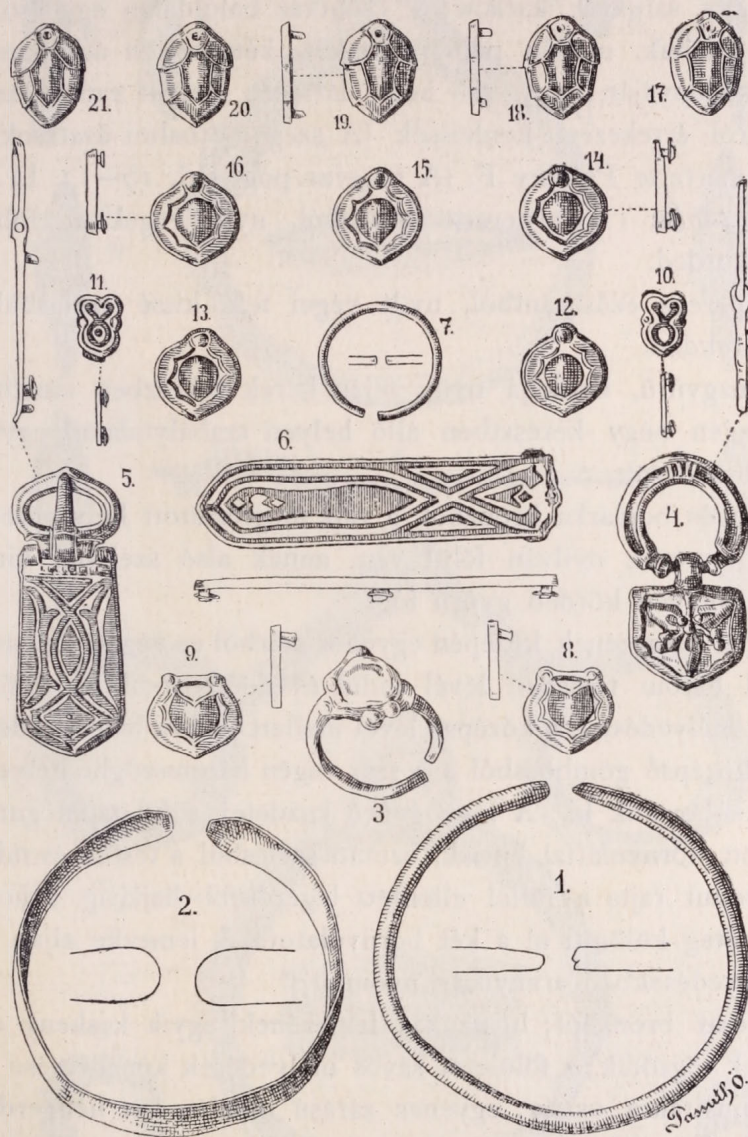
33—35. Hasonló rendeltetésű, csipkézett szélű, gyöngyözött gyűrűcské, bronzból.

36—41. Apró ezüstszőgecsek, félgömb idomú, belül üres fejfel.

IX. Vereb. (Fehérm.) A Vereb községből Lovasberény felé vezető út 1853-ban kijavítottván, az út éjszaki árkában a munkások lovas sirra akadtak, melyet Végh János, verebi földbirtokos, gondosan átvizsgált és az egész sírleletet a n. múzeumnak adta át, hol azt mai nap is őrzik, a koponya kivételével, mely ez időszerint a rajta volt lemezzel a m. kir. tud. egyetem anthropologiai gyűjteményében van.

Érdy János, a m. tud. akadémia évkönyvei IX. kötetében «Régiség-tani közlemények 1858. II. A verebi pogány sír» cím alatt 14—27. ll. három képes táblával a leletet leírta. (Ak. Évk. IX. k. 1. rész.)

Mindjárt a hányt föld felső rétegei között elkorhadt lócsontváz fordult elé, ez alatt a sírgödör közepén elszórva találtatott: két kengyelvas, zabla,

XXII. VEREB $\frac{3}{4}$ n.

vaskarika, vas csat, vas csatlóféle, 29 boglár, karikás boglár, ezüst csat és ezüst-lemez; ez ékszereket a lócsontváz alatt, az embercsontváz fölött, a sírgödör közepén találták. Az emberi csontváz a lócsontváz alatt, lábaival keletnek

fejével nyugatnak, a sírgödör egész hosszában terült el. Jobb oldalán keze elporlott csontjai között ezüstgyűrű volt, ezenkívül ugyanott leltek két ezüst karikát és egy sárgaréz karikát; a csontváz baloldalán egy csomóban hat nyílcsúcsot találtak, mellén pedig tizenkét, kétszeresen átlukasztott ezüst érmet. A koponyáján nagy seb helye látszott, melyet ezüstlemez borított. A koponyáról értekezett Lenhossék (A szeged-öthalmi ásatásokról 13. l.) A leletet ismertette Pulszky F. (A magyar pog. sírl. 10—12. l.)

XXII. tábla. 1. Karperecz, bronzból, nyílt végekkel, fölülete síma, átmetszete körded.

2. Karperecz ezüstpántból, nyílt végei felé kissé szélesbül és végei kihajlása kerekded.

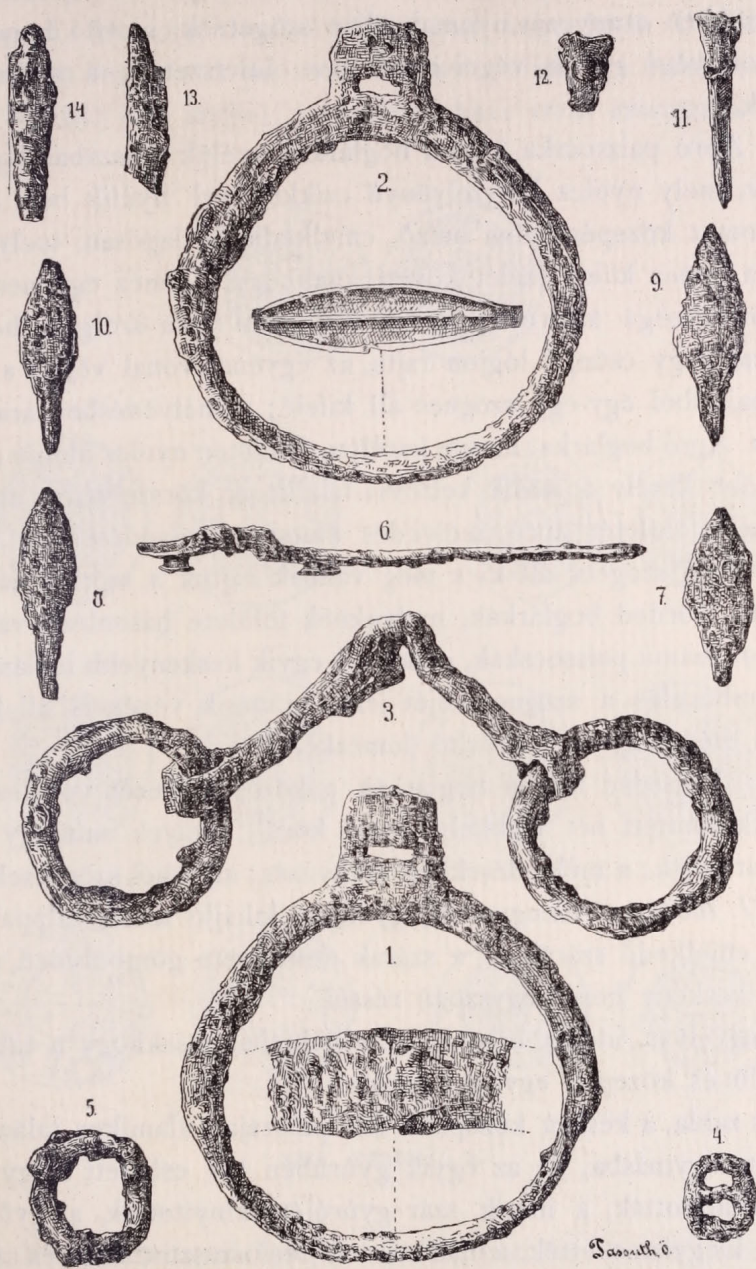
3. Bronzgyűrű, karikája nyílt, fején kerek rekeszben steatitféle kő, a rekesz külsején négy keresztben álló helyen szabálytalanul egymás mellé helyezett gömböcsök.

4. Csüngős boglárka bronzból, a rajz megfordított helyzetben mutatja; az ötszögű lemezke nyilván fölül van, annak alsó széléből kinyúlik egy karikás fül, melyen körded gyűrű lóg.

A boglár lemezének közepén egyenes szárból és végére helyezett három gömböcsből három tojásdad levél indul és domborodik ki, fölületén töve felé csekély mélyedéssel, a középső levél mellett jobbra-balra ferdén álló szár indul ki a középső gömböcsből s a szár végén háromszögbe helyezett három gömböcs domborodik ki. A lógó gyűrű kezdetei a fül táján gumósak és a gumó mögött hornyolattal bírnak, ezután szélesbül a testük és mindkét felől hornyolat vonul rajta a füllel ellentett legerősebb hajlásig, a hol négy harántos pálczatag különíti el a két hornyolatot. A lemezke alján rövid szögecs; a mélyedésekben aranyozás nyomai.

5. Szíjcsat bronzból; hosszúkas lemezének egyik keskeny oldala kör-szelvénynyel végződik; a fölületét sávós mélyedések közbevetése geometriai és növénymustrákra osztja; egyenes zárású oldalán két hengerded peczek áll ki, melyben a tüske és karika tövét tartó harántos tengelyszög van megerősítve, a karika tojásdad, egyik szélesebb oldala kissé kicsúcsosodik; a lemez alján három szögecs; a mélyedésekben aranyozás nyomai.

6. Szíjvégre való lemez bronzból, idoma hasonlít a szíjcsat-lemezéhez, csakhogy hosszabb és keskenyebb, fölületét is hasonló mélyedések és dom-

Таврич. о.

XXIII. VEREB $\frac{2}{5}$ п.

borulatok díszítik, csakhogy a díszítések idomai majdnem teljesen mértaniak; a mélyedésekben aranyozás nyomai, alján szögecs, szorító lemezekkel.

7. Nyílt végű gyűrű, végei egyenesen elmetszettek, a sodrony átmet-szése kerek.

8., 9. Apró paizsocska idomú boglárkák, szélük hosszában laposan domborodó sáv, mely nyolcz körszelvényű cikkelylyel nyúlik bele a mélyített alapra, a lemez közepén síma mező emelkedik ki laposan, melynek idoma nagyjából a lemez külső szélét követi, csakhogy a lemez egyenes alapja helyett itt háromszögű áttörés van, mely nyilván arra szolgált, hogy kampó járjon benne vagy csüngő lógjon rajta, az egyenes vonal végén a két sarkon körded kihajlásból egy-egy szögecs áll kifelé; a mélyedésben aranyozás.

10., 11. Apró boglárka; három karélyu, fölületén nyolcz idomú mélyedés, a hol a nagyobb karély a másik kettővel találkozik, körszelvényű apró kihajlás van, melynek fölületét apró mélyedés ékíti; a mélyedésekben aranyozás; aljából két apró szögecs áll ki s meg vannak rajtuk a szorító lemezek.

12—16. Körded boglárkák, melyeknek fölülete hasonlóan van tagozva, mint a 8., 9. számú paizsocskák, csakhogy egyik keskenyebb hajlású szélükön körded domborulás a szögecs fejét jelzi, a másik végén is áll ki szögecs, mindkettőn még megvan a szorító lemezke.

17—21. Tojásdad idomú boglárkák, a középső mezőt vonalas mélyedések által elkülönített hét cikkely veszi körül, melyek mintegy pikkelyes bimbó rajzát adják; a mélyedésekben aranyozás; aljukból szögecs állnak ki.

XXIII. tábla. 1. Kengyelvas, gyengén kihajló széles talppal, nyomott csúcsívben emelkedő szárakkal, a szárak átmetszete gömbölyded, a szíjlemez négyszögű, keskeny hosszénégyszögű réssel.

2. Kengyelvas, idoma hasonló az előbbiéhez, csakhogy a talpának alja keretes szélű és közepén egyenes gerincz.

3. Vas zablá, a kétágú középrúd két pálczája valamikor talán gyűrűben fogódzkodott egymásba, de az egyik gyűrűben kár eshetett s így egyik pálcza végét kilapították, a másik szár gyűrűjét felnyitották, a gyűrűt képző véget kissé kiegyenesítették, a másik szára reáforrasztották (?) és szöggel reáerősítették; a két pálcza külső vége gyűrűs és nagyobb vaskarika van mind-egyikben.

4. Szíjcsat vasból, a tüskéje odarozsdásodott.

5. Szijcsat (?) karikája vasból, a túske hiányzik.

6. Vaspánt, keskeny, domború fölülettel, vége kissé kihajló és csőrformájú, alul ürt hagyván, talán szij erősítésére, alján két erős, de rövid szögecs áll ki, kihajló alsó széllel; talán kard hüvelyéről származik.

1.

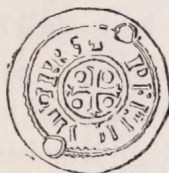
2.

3.

4.

5.

6.

7.

XXIV. VEREB $\frac{1}{1}$ n.

7—10. Nyílcsúcsok vasból, fejük tojásdad csúcsos lemezből, száruk csonka.

11. Hasonló nyílcsúcs szára s rajta a lemez alsó darabkája.

12., 13. Határozatlan töredékek vasból.

14. Nyílcsúcs, csonka fölül és alul, idoma mégis hozzávetőleg fölismer-

hető, a csúcs táján volt legerősebb átmérője és a szára felé egyenletesen keskenyült.

XXIV. tábla. Érmek a verebi sírleletben; dr. Réthy László leírása szerint.

1. *I. Berengár olasz király* (888—900 és 905—924.) Av. ✱ BERENGARIVS REX középen Krisztus monogrammja. Rev. XPISTIANA RELIGIO középen három sorban: MEDI | C | OLA (Milano.) Két lyukkal.

2. U. a. de ✱ XPISTIANA RELIG és MEDI | X | OLA két lyukkal.

3. U. a. Av. ✱ BERENIKAIVS középen egyenkarú kereszt, ágai közt egy-egy gömböcs. Rev. ✱ XPITIANAPE^cIO, középen templom-homlokzat, benne: II ✱ II közepén lyuk.

4. U. a. de ✱ BERENGARIVS REX és XPISTANA RELIO; a templom-homlokzatban: M ✱ DI közepén és karimáján lyuk.

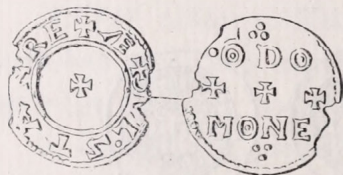
5. U. a. de XPSTIANARGIO és II ✱ II két lyukkal.

6. U. a. de ✱ BERENIKARIVS R... Rev. XPISTIANA RELIGIO és M ✱ DI két lyukkal.

7. *Provencei Hugo olasz király* (926—945.) Av. ✱ HVGO PIVS MIR(?) középen monogramm. Rev. ✱ PISTIANA RE; középen két sorban: PA | PIA (Pavia) karimáján hosszukás lyuk.

X. Gödöllő. A n. muzeum 1877-ben Gödöllőről szerzett egy kis ékszerleletet, mely érdekes, mert érem is volt mellette.

XXV. tábla. 1. Egy Athelstan-féle († 948) ezüstérem állapítja meg a lelet korát. Előlapján két központi vonalközben a körirat +Æ+) VLSTANRE, közepett +. Hátlapján fölül háromszögbe rakott három gömböcs, alatta ODO, alatta egy sorban három keresztke, alatta MONE, legalul háromszögbe helyezett három pont.

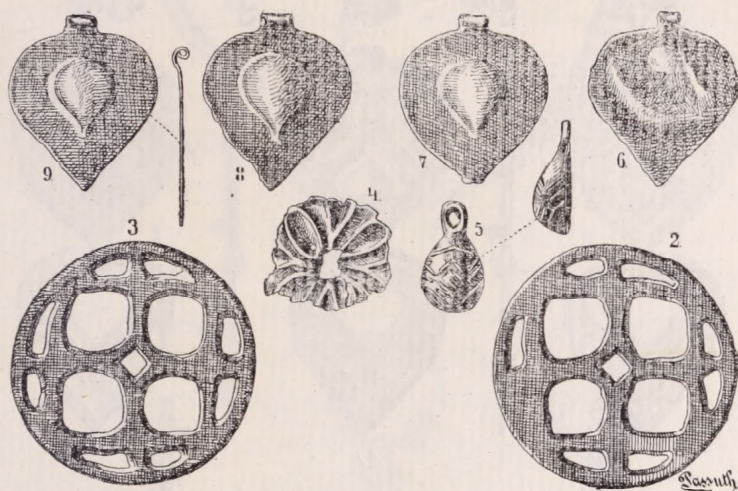
1. SZÁM 1/1 n

2. és 3. Áttört művű korongok, rossz ezüsből, közepén négyszög áttörés, a körülötte négyszögbe csoportosuló négy áttört idomot növényenziromhoz hasonlították; valószínűbbnek tartjuk, hogy nem az áttörések, de a megmaradt részek adják a szándékolt rajzot, a mely e szerint derékszögek alatt négyfelé irányuló növény szár volna, mely kétfelé egy-egy ágat bocsájt szét és a két ág között csúcsos hajtással a korong sima keretébe nyúl.

4. Ezüstlemez, csonka; úgy látszik korongos volt és a középső darabját birjuk, mely kidomborított szélű, nyolczszirmú virágfélét mutat, a mélyedések aranyozottak.

5. Csüngő, csöppformájú füllel (két oldalról tekintve mutatja a tábla), nyilván két ily féltag képezett egy egészet, fölületét zigzag vonalak ékítik; anyaga bronz.

6—9. Csüngő lemezek ezüstből, nagyjából szívidomot példáznak, fölületük sima, közepett kis aranyozott mélyedéssel, melynek idoma a külső szél formáját követi; a csüngők felső széléből kiálló nyujtványok csőformára

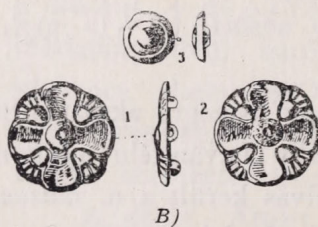
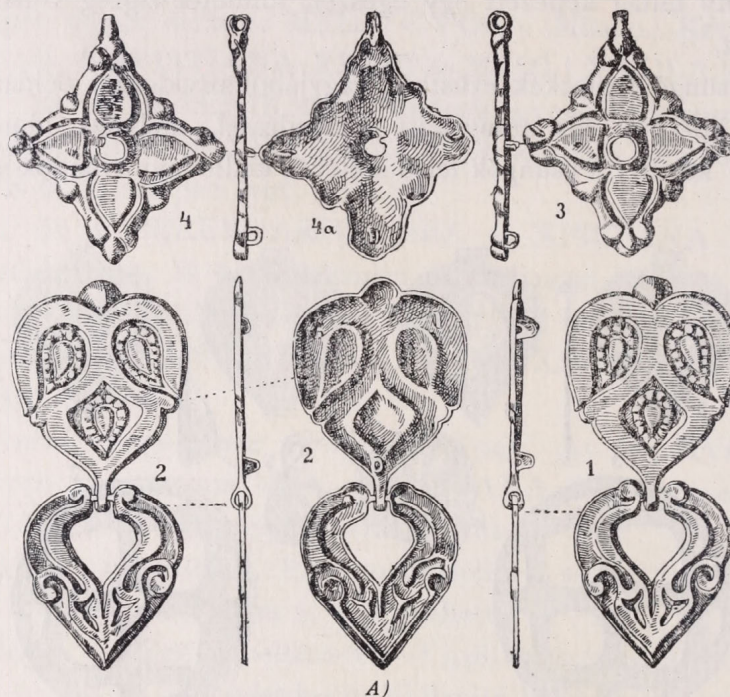

XXV. GÖDÖLLŐ (1) $\frac{1}{1}$ (2—9) $\frac{2}{3}$ n.

vannak behajlítva, úgy hogy zsinagregre akaszthatták; a 6. ábra egy csüngőt hátulról mutat. A Závodszy István-féle gyűjteménnyel Gödöllőről egy honfoglalási korbéli kengyelvas került a n. muzeumba.

XI. Tokaj (Zemplénm.). Kereskedő útján szerzett a n. muzeum 1897-ben ékszereket és aranyérmeket, melyek Tokajból eredtek. Mikor először köz-zétettük (Arch. Ért. 1897. XVII. 233—241.), úgy vélekedtünk, hogy a lele-tek talán szétdúlt sírokból erednek, melyekből a vastárgyak elkallódtak. Utóbb megbízható úton arról értesültünk, hogy cserépedényben lelték az összes holmikat s így kincsleletnek kellett lennie. (V. ö. A régibb középkor emlékei II. 494—497.)

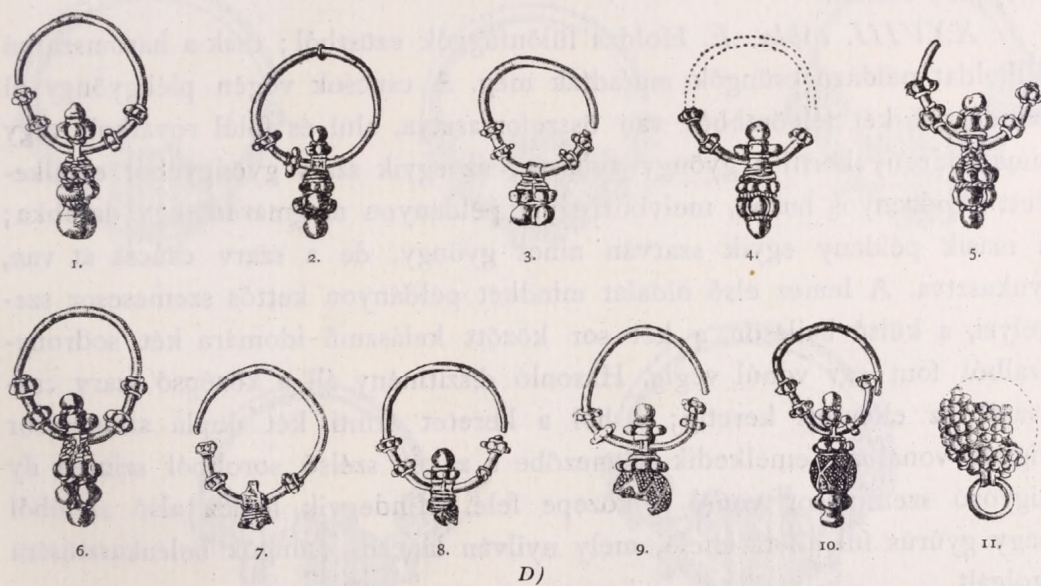
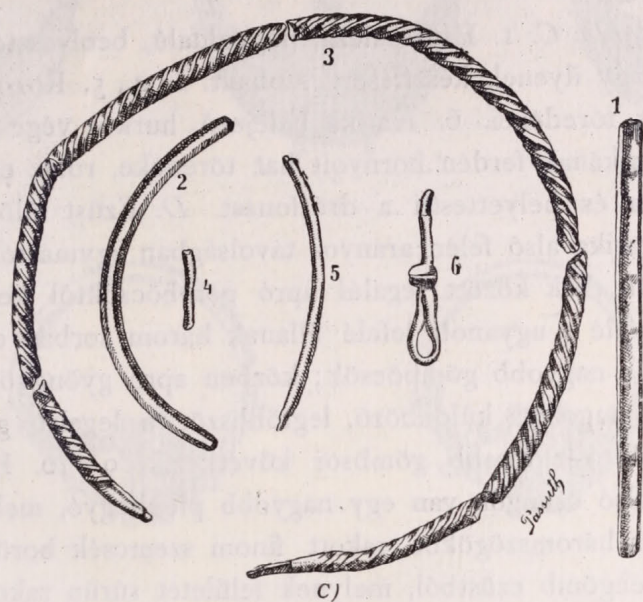
XXVI. tábla. A. 1—2. Csüngős boglárók préselt ezüstlemezről, a domborulatokat a főoldalon meghagyták fénylő ezüstösnek, a mélyedéseket aranyozták; van tizenöt példány. A kidomborított idomok növényi sémákat példáznak. 3—4. Négylevelű fülesboglárók, négyszirmú rozettákat példáznak.

XXVI. TOKAJI KINCS $\frac{2}{3}$ n.

nak, a karimán a szirmok csúcsán hármaskarú, a behajló szögekben dudor. Egészben négy példány van. Alul négy apró fül áll ki.

B. 1—2. Körded boglárók ezüstből, négyszirmú virágot példáznak, egybefüggő körszelvényes szélű szirmokkal és közben rovátkolt összekötő sávokkal, alul apró gyűrűs fülekkel. Nyolcz példány van. 3. Körded pityke,

XXVII. TOKAJI KINCS $\frac{2}{3}$ II.

sima karimás sávval a szélén, közepett gömbszelvényű kis dudor, alján fül. Egy példány van.

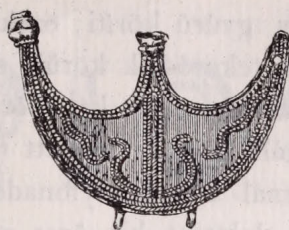
XXVII. tábla. C. 1. Ezüstpálcza, négyoldalú, beolvasztott ékszerekből származhatik vagy ilyenek készítésére szolgált. 2., 4., 5. Rossz ezüstből való sima karperecz töredékei. 6. Karika befejező hurkos vége rossz ezüstből. 3. Nagyobb karikának ferdén hornyolt hat töredéke, rossz ezüstből, a hornyolás utánozza és helyettesíti a drótfonást. *D.* Ezüst fülönfüggők. 1—8. A fülbenjáró karika alsó felén arányos távolságban egymástól két-két gömböcsös gyűrű ül, ezek között legalúl apró gömböcsöktől kerítve nagyobb gömböcs áll befelé s ugyanott lefelé állanak három sorban egymáshoz forrasztva, kisebb s nagyobb gömböcsök; közben apró gyöngyös gyűrű köríti. Az alsó csüngő tagozása különböző, legtöbbször a legalsó gömb a legnagyobb és fölfelé két kisebb gömbsor következik. 9—10. Hasonló fülönfüggők, de az alsó csüngőn van egy nagyobb pléhbogyó, melynek fölületét rhombusokba és háromszögökbe rakott finom szemcsék borítják. 11. Apró gyűrűn lógó pléhgömb ezüstből, melynek felületét sűrűn rakott gömböcsök borítják; csonka.

XXVIII. tábla. E. Holdas fülönfüggők ezüstből; csak a háromszarvú félholdat példázó csüngők maradtak meg. A csucskok végén pléhgöngy ül mindegyik két félgömbből van összeforrasztva, alúl és fölül rovátkolt vagy sima sodrony köríti a gyöngy nyílását; az egyik szarv gyöngyéből emelkedett a sodronyos hurok, melyből egyik példányon megmaradt egy darabka; a másik példány egyik szarván nincs gyöngy, de a szarv csúcsa át van, lyukasztva. A lemez első oldalát mindkét példányon kettős szemcsesor szegélyzi, a külső hajláson a két sor között kalászmű idomára két sodronyszálból font sáv vonúl végig. Hasonló díszítmény áll a középső szarv csúcsától az ellentett keretig; a hol a keretet érinti, két dupla szemcsesor kigyós vonalban emelkedik a mezőbe s a két szélső sorokból szintén ily kigyózó szemcsesor vonul a közepe felé. Mindegyik lemez alsó széléből négy gyűrűs fül állott lefelé, mely nyilván lánczos csüngők beléakasztására szolgált.

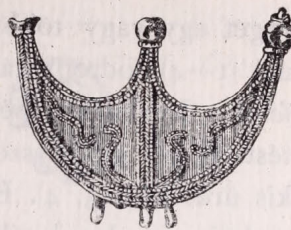
F. Börtűs díszű fülönfüggők ezüstből. A karika vízszintesen fekvő pléhbogyókon jár át. A bogyó felületét közepett nagyobb és kisebb börtűs sortól szegélyezett rovátkolt fonalú sodronyszalag ketté osztja; a bogyó két

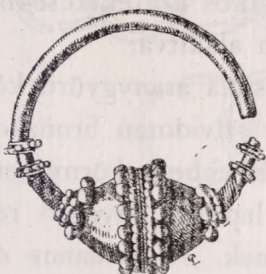
1 b)

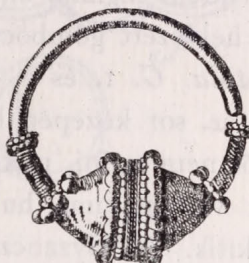
1 a)
E)

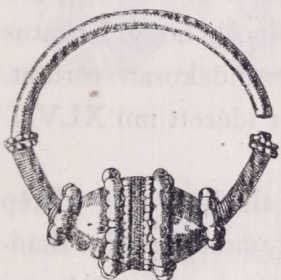
2.

1

2.

3.

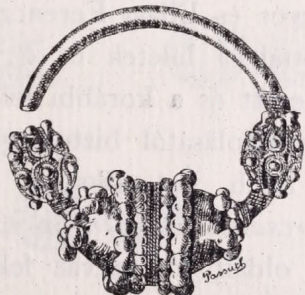
4.

5.

6

7.

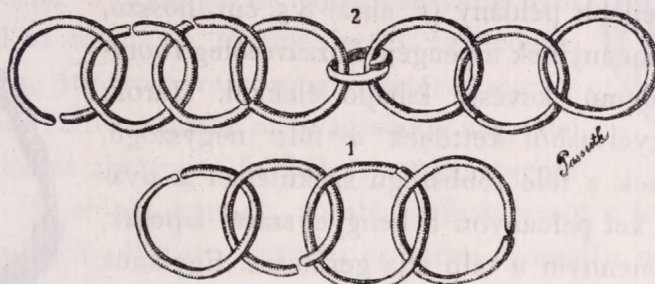
F)

XXVIII TOKAJI KINCS $\frac{2}{3}$ n.

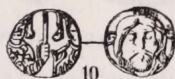
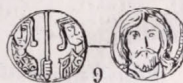
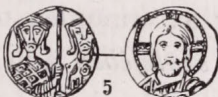
végét egy vagy több bőrtűs gyűrű köríti; ezeken túl a karikán négy párnál (1—4) sodronyszál sűrűn tekerődzik körül, egyfelől az alsó végig, másfelől a karika közepéig, a sodrás végén két bőrtűs gyűrű fejezi be a díszítést. E két gyűrű szorosan áll egymás mellett (2—3) vagy van köztük egy kis üres köz (3, 4). Két párnál a sodronyfonadékot a belső oldalon megszakítja fonalas karikákból alakított kis üres gömb, melyen a karika átjár és hasonló gömb ékíti a karika alsó végét. (5., 6.) Egy párnál e gömbök helyét tojásdad idom foglalja el, mely rovátkos körtekerescekből és a tekeresek közepére helyezett gömböcsökből van alakítva.

XXIX. tábla. G. 1. és 2. Tizenegy sima aranygyűrű közeljáró tompa végekkel; a 2. sz. sor közepén látunk egy szívdomú bronzkori aranyláncszemet, melyről nem tudni, miképen került ebbe a környezetbe. 3—7. Hátlánték gyűrűk vastag, sima huzalból, a lapított bevégző részt hosszában hornyolatok ékítik. *H. Byzanci aranyérmek.* 1. Romanus és Christophorus aranya (920—944) Sabatier Descr. des monnaies byz. XLVI. táblán. 2—11. II. Nicephorus és II. Basilius aranyaiból kimetszett kisebb-nagyobb korongok; a kisebb példányokat mindig úgy vágta körül, hogy Krisztus arcza a hátlapon épségben maradt, a mi valószínűleg szándékosan történt. Az aranyok kora a 963—964. évekbe esik. Lásd Sabatier idézett mű XLVII. tábláján 11. sz. alatt.

XII. Eger (Hevesm.). 1899-ben őszi szőlőmunka alkalmával a «Szép Asszony» völgyének gerinczein honfoglaláskori temető maradványaira akadtak a szakmáymunkások. Eleinte ügyet sem vetettek a sok előkerülő vas-
tárgyakra és cserépedényekre s elhánták. Utóbb Dr. Turcsányi Gyula megyei főorvos és Eliásy Ferencz urak révén főt. Bartalos Gyula úr tudomására jutottak a leletek és ő a lelőhelylyel szomszédos parlagszőlőben ásatást rendezett és a korábbi leletekből is mindent megmentett, a mit a munkások rombolásától biztosságba hozni lehetett. (Vsdö. Bartalos közleményét az Arch. Ért. 1899. 4. füzetében, a honnan az ábrákat átvettük.)
a) Dr. Turcsányi szövegén ép sírt is lehetett fölbontani, melyben a lovas lábánál bal oldalt lócsontváz feküdt; a ló szájában a vaszabla töredéke hevert, mely bronzkarikával végződött. A halott feje éjszaknyugotra, lába délkeletre irányult. Dereka táján hevedercsat és öt átlukasztott bronzpléh feküdt. Ezen a tájon került elő egy háromlevelű pitykeféle lemez, az egyes

G) 2/3 n.

H) 1/1 n.

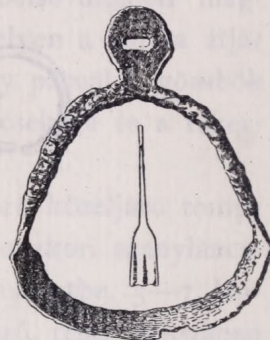
XXIX. TOKAJI KINCS.

levelek tojásdad idomúak, kettő egymás mellett szívidomot alkot, a harmadik a hossz tengely irányában csatlakozik hozzá, a beugró szögeket félkör-idom tölti ki. A lábsontjai táján a kard maradványait rozsdás sáv jelezte és van a pengéjéből egy, a hüvelyéből két darab; ez utóbbiak szélessége 4·4 cm. A jobb karnál négy nyilcsúcs egy csomóban hevert. A legépebb példány (1. ábra) 8·5 cm. hosszú,

1. ábra.
2/3 n.

valamennyinek a pengéje hozzávetőleg rhombusidomú, kevésbé kihajló élekkel. Három kengyelvasból kettőnek a füle négyszögű, egynek a füle többszögű szűküléssel a nyakán, két példányon a kengyel-szárai laposak, valamennyin a talp alja gerinczes. Egyiknek ide csatoljuk az ábráját (2. sz.) 1/4 nagyságban.

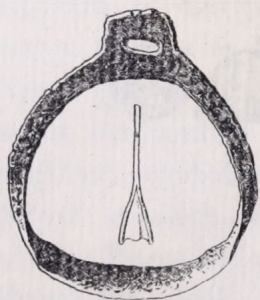

2. ábra 1/4 n.

A lelet korát egy I. Romanus és fiai, Christo-

phorus és X. Constantinustól való ezüstérem csonka darabja állapítja meg; a pénz át van lyukasztva, leírását adja Sabatier Mon. byz. II. k. 127. l. A három fejedelem együttes uralma Sabatier szerint a (928—944.) évekre talál. Az 1899. és 1898. évi szőlőforgatásnál dr. Turcsányi szőlőjében összesen mintegy 16 emberi tetemre és négy lócsontvázra akadtak és Bartalos Gyula a megásott helyen mintegy 75 cm. mélységben még egy emberi csontvázra talált. Valószínű, hogy az érintetlen területen a temető folytatódik.

b) *Eliásy Ferencz úr szőlőjében* a munkások 1898 decz. 22-én sírokra akadtak, melyekből a csontokat kiszedték, a cserepeket pedig elhányták. Bartalos Gyula úr három kengyelvasat gyűjtött innen, melynek egyikét 1/3 nagyságban bemutatjuk. (3a. ábra.) Mind a három ugyanegy fajtájú, de mindegyik más méretű, a

3. a) ábra. 1/3 n.

3. b) ábra. 1/4 n.

legkisebbnek belső magassága 11 cm., legnagyobb belső szélessége 10·3 cm., a legnagyobbban ugyanazok a dimensiók 11·5 és 11·3 cm. A szárok mind-

egyiknél laposak s a talp alja gerinczes; a fül egyiknél szabályos négyszögű, a másik kettőnél csak megközelíti ez idomot. Ugyan e helyről megőrzött Bartalos úr egy lóablát, rajzát $\frac{1}{3}$ nagyságban mellékeljük. (3 b. ábra.) Az egymásba kapcsolt szárok négyélűek, a két végső karika lapos oldalú. A hevedercsat szintén megkerült, a szokottnál gondosabb a kidolgozása, majdnem szabályos hossz-négyszögű az idoma, a tüskéje letört. Legérdekesebb egy 5 cm. átmérőjű rézkorong ezüstözés maradványaival (4. ábra); áttört munka, mely ágaskodó négylábú állat stilizált idomát ábrázolja, fejéből és nyaka tövéből leveles ág nő ki, előbbi kéttagú, utóbbi hármass levelű s farka is kéttagú leveles ággá fejlődik. Nyakán, törzsén és hátsó czombján nyujtott hólya-

4 ábra. $\frac{3}{5}$ n.

KÉT SÍR HELYSZÍNI FÖLVÉTELE A FÖLBONTÁS UTÁN.

gokhoz hasonló mélyedések ékítik, s testét párhuzamos vonaldisz borítja. Teste előrsze alatt körkeretű tag és feje fölött három kis körded áttörés arra szolgált, hogy a korongot valami alapra, talán színes bőrre erősítsék. Az Eliásy-féle szőlőben mintegy tizenkét csontvázat leltek. Egyet megvizsgálhatott Bartalos Gyula úr. Ez 45 cm.-nyi mélységben féloldalt feküdt,

térdei be voltak hajlítva, feje északnyugotra, lábai délkelet felé voltak irányozva. Egyébként a leletek s az elhelyezési mód Bartalos Gyula úr szerint az *a/* alatt ismertetett tárgyakkal összevágna.

c/ Barna István szomszédos szőleje még nem lévén fölforgatva, Bartalos Gyula úr 1899. évi januárius 10-ikétől 23-ikáig ezt átkutatta és abban harminczhárom sírt ásatott föl.

XXX. tábla. Az idecsatolt térrajz ad róluk megfelelő áttekintést. A sírok változó mélységben voltak megásva, némelyik egy ásónyomnyira, más meg egy méternyi mélységre került elé. A tetemek fekvése általánosan északnyugatról délkeletnek irányúl, csak a 33. számúnál van a fej megfordítva délkeletnek s a lábak északnyugotra. Azonban nem teljesen párhuzamos minden sír helyzete, a miből Bartalos azt következteti, hogy a nap állása szerint a különböző évszakokban temették el a holtak. Férfiak, nők s gyermekek vegyesen feküdtek s a csontvázakat a fehér porondos liaszréteg meglehetősen jól őrizte meg. Egészben csak négy helyen lelt a kutató lómaradványokat, a miből biztos, hogy a vitézzel a lovát is oda temették; egyéb esetekben csak a két kengyel és a zabla feküdt a lábaknál, a mi által Bartalos véleménye szerint a halott mivoltát kívánták jelezni. Nem bírjuk mind a harminczhárom sír részletes leírását, csak egynémelyikről vannak pontosabb adataink.

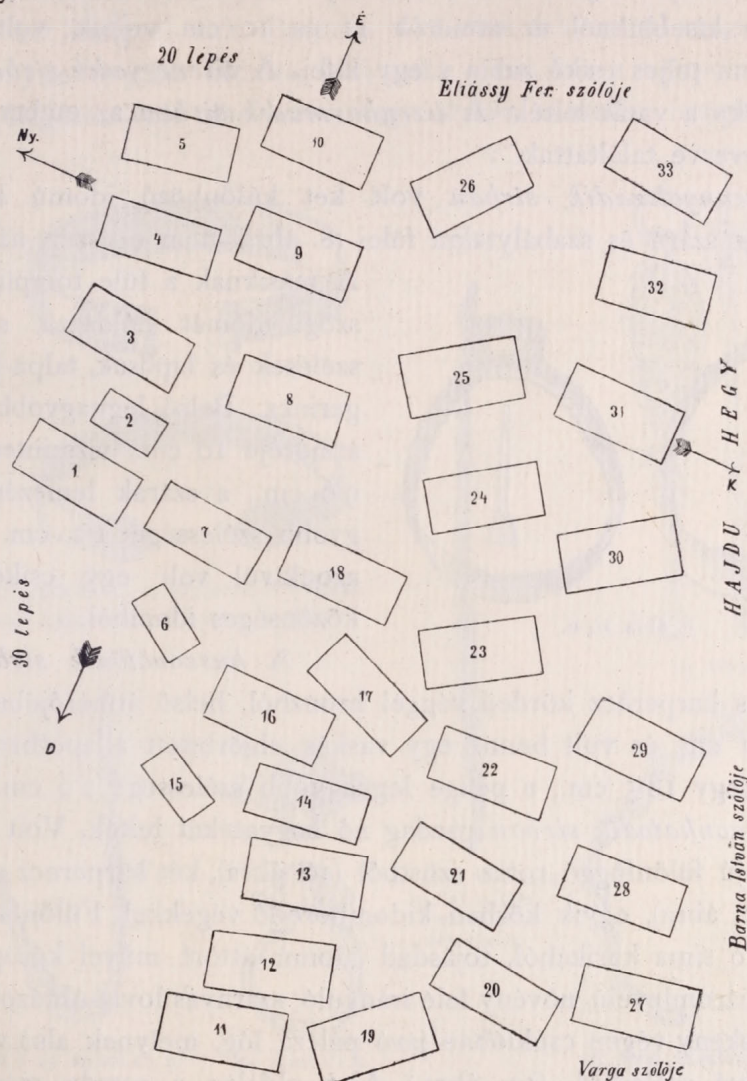
A harmadik sírban a csontváz hossza 145 cm. volt. Találtak mellette két sima sodronykarikát, egyik 2,5, másik 2,2 cm. legnagyobb átmérettel, nyilván fülönfüggők voltak; a kisebbiknek közelérő két vége közül egyik tompa, a másik hegyes. A fej mellett feküdt egy két ágú nyílcsúcs (5. ábra), mellénél is feküdt egy hosszú nyílcsúcs három szögű fejlappal (6. ábra) és egy rövidebb (7. ábra) rhombikus pengével; mind a háromnál a vesszőbe való tüske épségben maradt. A lábainál két kengyelvas hevert a megszokott formából.

5. ábra. 6. ábra. 7. ábra.
1/3 nagyság.

Fülük négyszögű, száraik laposak és szélesek, talpuk széles, szélei lehajlók s alsó oldalukon gerinczesek. Méreteik nem egészen ugyanazok, a nagyobbiknak belső legnagyobb szélessége 11,5 cm., magassága 11 cm. A talp legnagyobb szélessége 3,5 cm. Egy zabla is

akadt a megszokott egyszerűbb idomúakból, két karikája lapos, két pálczája négyélű.

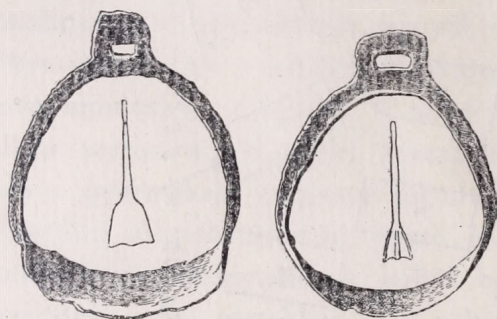

XXX. EGERBEN BARNÁ ISTVÁN SZŐLEJÉBEN FÖLÁSOTT 33 SÍRNAK HELYRAJZA.
Bartalos Gyula fölvétele szerint.

A *negyedik sírban* letek két kengyelt, egy zablát és egy kerek gyűrűs fülönfüggőt. A *hetedik sírban* a fejet fél méternyire a törzs csontvázától találták. A *nyolczadik sírban* a csontváz jobb oldalára volt fektetve s a nyakán csigasor volt. A *kilenczedik sírban* volt két kengyel, szárai

laposak, füle négyszögű, talpa széles és gerinczes. A nagyobbak belső nagyobb átmérője 12.5 cm. alsó átmérője 11 cm. (belül), a talp szélessége 3.5 cm.; a kisebbiknél az átmérők 11 és 10 cm. voltak; volt azonkívül egy majdnem teljes csikó zabla s egy lófej. A *tizenegyedik sírban* állítólag «derékövnek» a vasát lelték. A *tizenharmadik sírban* az ember és lócsontok összekeverve találtattak.

A *tizennyolczadik sírban* volt két különböző idomú kengyelvas. Egyik lapos szárú és szabálytalan fülei (8. ábra) nem egészen négyszögűek.

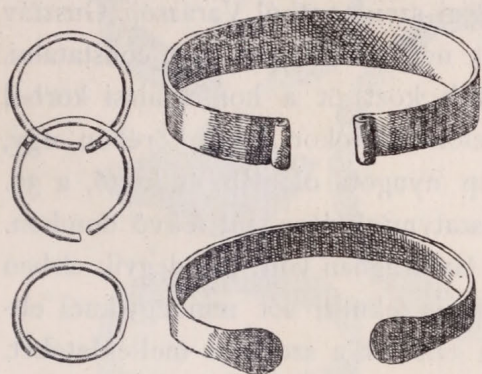
8. ábra. 1/4 n.

A másiknak a füle tompított háromszög idomát példázza, szárai igen szélesek és laposak, talpa alján nincs gerincz. Belső legnagyobb függélyes átmérője 10 cm., vízszintes átmérője 9.6 cm., a szárok lemezének legnagyobb szélessége 1.2 cm. A sírban azonkívül volt egy csikó zabla a közönséges idomból.

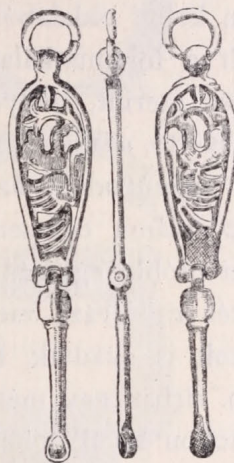
A *huszonötödik sírban* akadt egy lemezes karperecz körded véggel bronzból, belső átmérőjében a lemez szélessége 1 cm. és volt benne egy vaskés elgörbitett állapotban, (9. ábra) hossza mintegy 18.5 cm., a penge legnagyobb szélessége 2.2 cm.

A *huszonhatodik sírban* gazdag nő hagyatékát lelték. Volt benne két sima karikájú fülönfüggő rossz ezüsből (10. ábra), két karperecz ezüstlemez-ből (11., 12. ábra), egyik körben kidomborodó végekkel. Fülönfüggő bronzból, áll apró sima karikából, tojásdad idomú áttört művei középső lemezből, mely háromlevelű növény felé irányuló, szárnyas lovat ábrázol; a közép-tag alsó keskeny végén csuklóban járó pálcza lóg, melynek alsó vége kanálformára kissé szélesbül. (13. ábra.) Alsó oldalán a rozsdá megtartotta a ruhaszövet foszlányát. Volt a sírban egy aranygyűrű (14. ábra), mely hasonlít a pilini gyűrűhöz, csak hogy a pilini ezüsből való; fején fölfelé nyuló négy nyelvvidomú lemez szolgál foglaltványúl egy gömbölyded carneolkőnek, a foglaltvány szélén mindegyik lemezen behorpadt gyöngydudor áll ki, a gyűrű karikája keskeny szalagos lemezből áll. Volt még a sírban egy átlátszatlan, sötétkék üvegből való gyöngyszem és a halott lábainál cserép fazék állott.

A *harminczkettedik sírban* a kengyelt a kar alatt találták. A *harminczharmadik sírban* négy helyen feküdtek lócsontok; más sírokban legtöbbször csak két kengyel volt. Bartalos a holtak fekvéséről megjegyzi, hogy fejük többször a jobb oldalra billentek; a bal kéz a tomporra, a jobbik pedig függőlegesen volt elhelyezve, vagy olykor a mellen nyugodott. Torra

10. ábra. Fülönfüggők és 11., 12. karpereczek a Barna-féle sírokból Egerben $\frac{2}{3}$ n. rossz ezüstből.

13. ábra $\frac{1}{1}$ n.

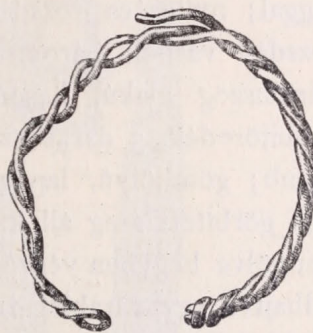

9. ábra. Vaskés a 25. sírból $\frac{1}{3}$ n.

14. ábra $\frac{1}{1}$ n.

15. ábra. Vas kard a Barna-féle sírokból cca $\frac{1}{10}$ n.

16. ábra. Maklári karperecz $\frac{2}{3}$ n.

állati csontok s helylyel-közzel széndarabok emlékeztettek. A kutató tudomására jutott, hogy a Hajdúhegy gerinczén s az alsó szomszédos, valamint a felső harmadik szőlőben is kerültek elé sírok, de a munkások széthányták.

Eger környékén Ostoros határában Kakuk Ignác úr szőlőjében tizenkét csontvázas sirt hanytak szét a munkások. Makláron szórványosan fordultak elé sírleletek; egyikből megmentett Bartalos két-két kengyelvasat,

egy csonka vaskést és egy hármassodronyból font karpereczet. (16. ábra.) A kengyelvasak az ismert idomot mutatják, fülük szabályos négyszögű, a száruk lapos, a talpon gerincz vonul végig, belső méreteik: a legnagyobb magasság 8·8—9 cm., a legnagyobb szélességi átmérő mindegyiknél 9 cm.

XIII. Szeged (Öthalom). A szegedi árvíz után a védtöltés építéséhez szükséges földtömegek nagy részét az «Öthalom»-nak Szeged felé eső első halom keleti oldalából vették. Archæologiai szentponti Varázséji Gusztáv ügyelt a földmunkálatokra, melyek közt negyvenkét sírt birt. constataálni. Leírása szerint, melyet itt követünk, ezek közt öt a honfoglalási korból való. Kettő, a 14. és 18. számmal jelölt előkerült ókori sírok körében, egy, a 41. számú odább az őskori tűzhelytelep nyugoti oldalán és kettő, a 39. és 40. számú egészen külön, a szeged-szatymázi úton túl fekvő dombon. E két utóbbi egymás mellett két méter távolságban volt. Mindegyik sírban a vitéz csontváza mellett a ló csontváza is feküdt, sőt mindegyiknél ebcsontok is akadtak. Csak három sírban találták a szokásos mellékleteket. A 39. sírban egy méter mélységben az ép emberkoponya, a ló- s a kutya-csontokon kívül voltak: Két kengyelvas, rozsdás, több darabra törve, alsó része lapított, felül a szíjhoz kapcsolásra egy kiemelkedő négyszögletes taggal; nyílcsúcs rozsdás vasból, háromélű, 10·4 cm. hosszú lándzsacsúcs rozsdás vasból, háromszög alakú, két darabra törve; rozsdás vasdarab háromszög alakú, hasonló két darabra törve; több vasdarab, hihetőleg zablatöredék, 3 darab szeg rozsdás vasból; 17 darab aranyozott ezüstpitykegomb; gömbölyű, lapos, bemélyített körrel s aranyozás nyomaival, hátul egy görbitett szeg áll ki, karperecz vékony ezüstlemezből, nyílt végei keskenyülve hegyben végződnek, egyik hegye letörve; ezüstlemezke egyik vége felhajtva egy darabka famaradványra, másik vége egyenes, mindkét végén lyukkal; 3 darab hasonló kisebb és egy háromszögű ezüstlemezke.

40. sír. Ember-, ló- s kutya-csontváz egy m. mélyen, az előbbi sírtól 2 m. távolságban, az emberkoponya ép, mellette voltak: két kengyel rozsdás vasból, az előbbiektől csak annyiban tér el, hogy a szíj befogadására nem négyszögű, de gömbölyded tag áll ki fölül; lózabla rozsdás vasból, egy nagyobb töredék, többi része kisebb darabokra törve; egy nagyobb és két kisebb karika rozsdás vasból.

41. sír. Ember-, ló- és kutya-csontváz 1·3 m. mélyen, az emberkoponya

XXXI. SZEGED (ŐTHALOM) $\frac{1}{1}$ és $\frac{1}{2}$ n.

ép, mellette volt két kengyel igen rozsdás vasból, több darabra törve, egészen hasonló a 39. sírban talált kengyelvashoz; erősen elrozsdásodott lózabla több darabra törve; négyélű, 15.5 cm. hosszú; négyszögletes rozsdás vascsat; karperecz vastag ezüstlemezről, súlya 36.7 gr. — Lenhossek József az összes sírletelekről külön munkában értekezett: A szeged-öthalmi ásatásokról. 1882.

XXXI. tábla. 1. Vas zablának rozsdás töredéke; megvan a középrúd két tagjának gyűrűkben összejáró darabja; a 40. sz. sírból.

2. Rövid lándsacsúcs vasból, csúcsa letört, fölülete rozsdás; a 39. sz. sírból.

3. Nagyobb vaskarika, fölülete rozsdás; a 40. sz. sírból.

4. Vascsat, négyszögű, tüskéje letört; a 41. sz. sírból.

5. Hajító lándsá (?) vasból, kettétört, alsó pöczke hiányzik (?); a 39. sz. sírból

6. Hasonló lándsacsúcs töredéke; ugyanazon sírból.

7. Kengyelvas, három darabja alul szélesbülő talppal, szárai csúcsos ívben felhajlók és kerek átmetszetűek, a szíjlemez négyszögű; ugyanazon sírból.

8. Vaskarika, talán zárt volt s a rozsdá rágtá ki egy darabját; a 40. sz. sírból.

9. Határozatlan négyélű vastárgy, fölül hegyes, alján csonka, a 41. sz. sírból.

10. Vasszög, kúpidomú fejjel, fölül lapos; a 39. sz. sírból.

11. Ezüstkarperecz sima pántból, mindkét végén csonka, a 39. sz. sírból.

12. Ezüstkarperecz lapos végei felé szélesbülő lemezből, nyílt végekkel; a 41. sz. sírból.

13. Ezüstpánt, fadarabkákra hajlított s reászögezett véggel, másik vége szélesbül és átlukasztott, hegye letört.

14. Pitykegomb, kerek felhajló ezüstlemezről, közepén körded behajlással s annak legmélyén kerek gyűrűtag, a mélyedés aranyozott; alján fülecske; a 39. számú sírban 17 darab ily pitykét találtak a lócsontváz szügye táján, a miért Varázséji úgy vélekedett, hogy a lóhám sallangját vagy a vitéz öltözetét díszítették.

15. Csát bronzból, megvan a hossznégyszögű keret és tüske, a szíjra való lemez csonka, csak egy szögecs helye maradt meg; sírlelet. (?)

16. Ezüstlemezű pánt, két vége lehajlítva és átlukasztva, más lemezekkel együtt határozatlan fa (?) tárgy díszítésére szolgálhatott; a 39. sz. sírban lelték.

17. Szíjvégre való (?) bronzlemez; alján két rövid tömör szögecs; idoma

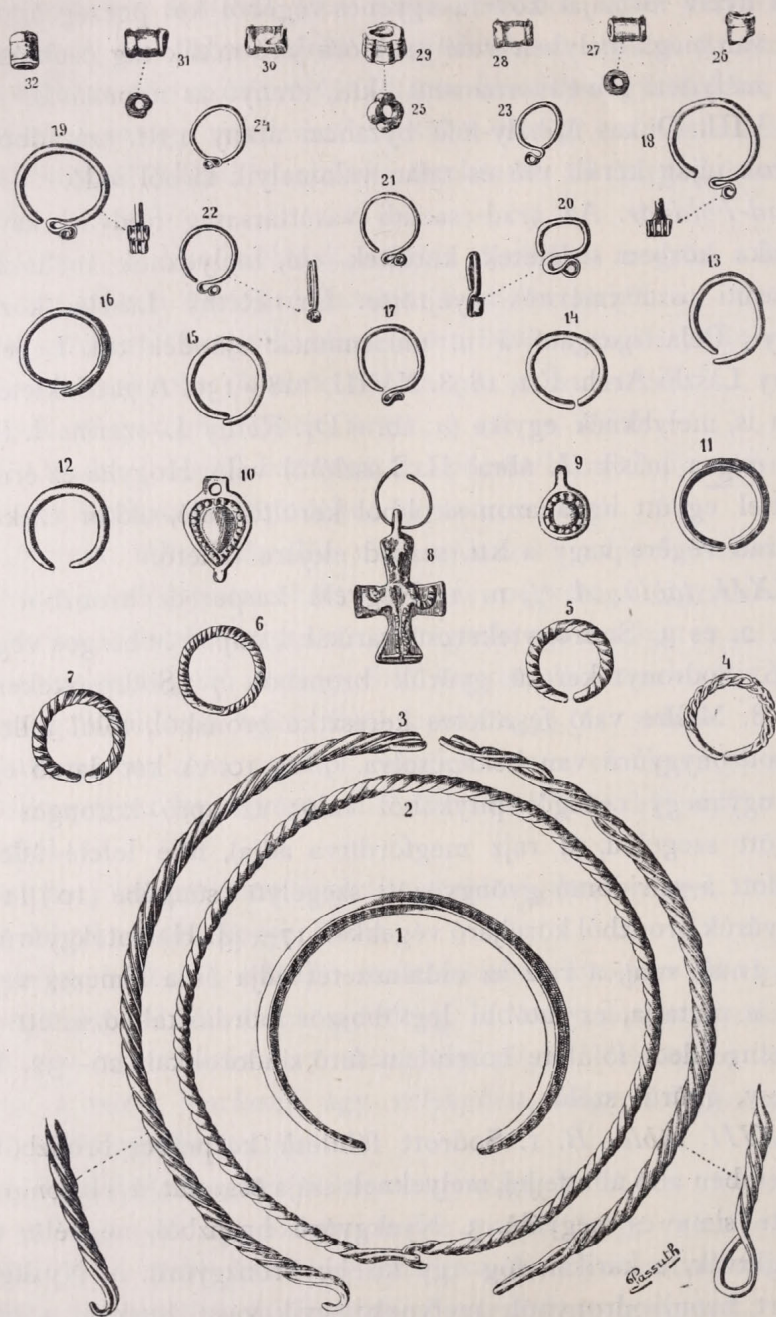
egészben nyelv formáját követi, egyenes végéből két peczeg állott ki (most csak egy van meg), melyben vele csuklóra járó másik tag csuklószőge állott; fölületét mélyített növényornament ékíti, aranyozás nyomaival.

Egy VIII. Dukas Mihály-féle byzanci arany a XI. századból az ismeretett sírok táján került elé és talán valamelyik sírból való.

Arad-Földvár. Az arad-csanádi vasúttársaság földvári kavicsbányájában munka közben sirleletek kerültek elé, melyeknek mellékleteit Dáni János vasúti osztálymérnök gyűjtötte. Dr. Réthy László közbenjárására Vásárhelyi Béla igazgató a n. muzeumnak ajándékozta. Legelőbb leírta Dr. Réthy László Arch. Ért. 1898. XVIII. 128—130. A mellékletek közt van két érem is, melyeknek egyike (a. ábra) Dr. Réthy L. szerint I. Béla királytól való, míg a másik (b. ábra) II. Lászlótól való. Hogyha ez érmek a többi melléklettel együtt ugyanazon sírokból kerültek elé, akkor ezeknek a kora a XI. század végére vagy a XII. század elejére tehető.

XXXII. tábla. A. $\frac{1}{2}$ n. 1. Négyélű karperecz bronzból széjjel álló végekkel. 2. és 3. Sodronytekercsű karikák kampós és horgos véggel, bronzból. 4—6. Sodronytekercsű gyűrűk bronzból. 7. Sodronytekercsű gyűrű ezüstműből. 8. Mellre való feszületes keresztke bronzból, fölül füllel, melyben vékony sodronygyűrű van bekapcsolva. 9. és 10. A két darab együtt valószínűleg ugyanegy csüngős pitykéből való; az apró korongos pityke (9.) gyöngyözött szegélyű, (a rajz megfordítva adja), füle lefelé állott és belé kapcsolódott a szívidomú gyöngyözött szegélyű csüngőbe (10.) 11—16. Sima sodronygyűrűk bronzból közeljáró végekkel. 17—24. Halántékgűrűk bronzból (egészben 11 db van), a rajz az oldalnézetet adja és a lemezes végzést néha szemközt is mutatja, ez utóbbi legtöbbször bordákkal díszített. 25. Üveggyöngy hengerded, fölülete hosszában futó dudorokkal. 26—32. Hengerded üveggyöngy, gyűrűs szélű.

XXXIII. tábla. B. 1. Sodrott fölületű karperecz bronzból, két egymással szemben álló állatfejjel, melyeknek szája összefut. 2. Hasonló karperecz, de fölülete sima és négyélű. 3. Nyakgyűrű bronzból, négyélű, végei egymásba hajlítvák, a karikán lóg egy kisebb bronzgyűrű. 4. Nyakgyűrű négy összetekert bronzsodronyból, melynek egyik vége hurkos, a másik kampós; a négyes sorzás elejét vékony sodronytekercs borítja, mely nyilván a négy sodrony elejének lefeszítésére szolgál. 5. Keskeny lemezű karperecz,

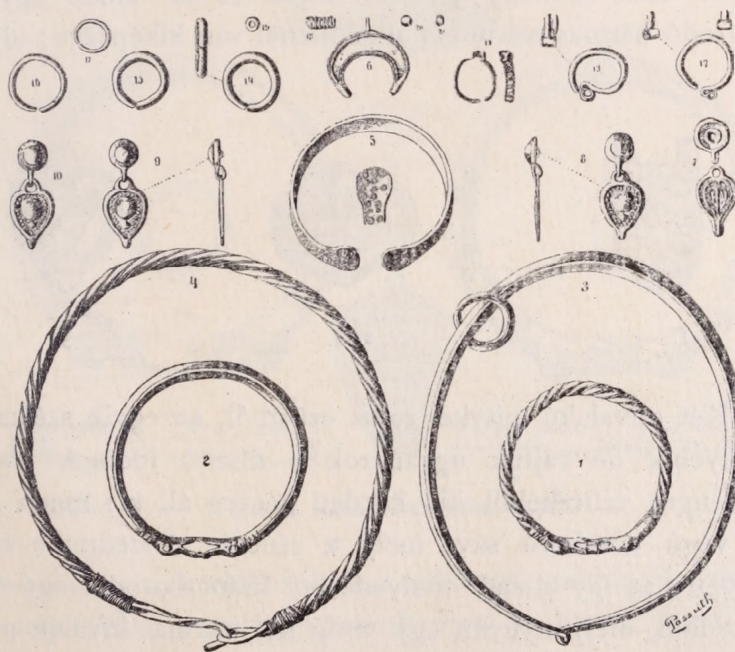

xxxii. A) ARADFÖLDVÁRI SÍRLELETEK $\frac{1}{2}$ n.

kihajló nyiltan álló körded végekkel; a külső fölületet vonalas kördíszek ékítik. 6. Félholdas csüngő dudoros kerettel, a keretet vonalak ékítik, a közbenső tér üres. 7—10. Csüngős pitykék bronzból, a kerek pityke dudoros szélű, némelyik gyöngyözött szegélyű, a csüngő szívidomú és gyöngyö-

zött szegélyű vagy egész fölületét gyöngyözött sorok ékítik. Egészben 11 db van. 11. Ujjra való bronzgyűrű pléhes körrekeszszel, a melyből a kő hiányzik. 12—13. Halántékgyűrűk, egészben nyolcz db van. 14—16. Három sima sodronyos gyűrű közeljáró végekkel. 17. Vékony sodronyú zárt gyűrű bronzból, van négy darab. 18—19. Üveggyöngyök. 20. Hengerded sodronytekercs töredéke.

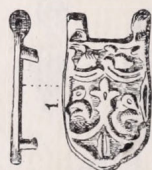
XXXIII. B) ARADFÖLDVÁRI SÍRLELETEK 1/3 n.

B) CSOPORT.

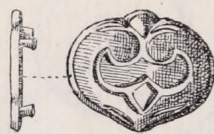
SÍRLELETEK ÉRMEK NÉLKÜL.

(A lelőhelyek betűrendje szerint.)

Anarcs (Szabolcsm.). 1870-ben kapott a n. muzeum ajándékba hét darab kisebb régiséget, melynek sem előfordulása körülményeiről, sem közelebbi lelőhelyéről nincs biztos hír. Három darab azonban minden valószínűség szerint össze látszik tartozni: 1. Szióvég rossz ezüsből, egyenes szélén két peczeggel, ellenkező végén körded kihajlású széllel; e helyütt széle dudoros, a dudor közepéből két domború pálczatag nyúlik a hossz-tengely irányában és belétalál a mező közepén csúcsban összefutó indára, az indák végei háromszirmú levelet bocsátanak és közös találkozásuk után mintegy kétcsúcsú virágkelyhet alakítanak, melyből háromszirmú virág nő ki. A virág középszirma ismét belényúl a közepén egyesülő hajlott kettős ág vagy inda csúcsába és itt a tér szűk volta miatt, az indákból kinövő oldalleveleknek csak mintegy jelzését látjuk és az indák egyesüléséből közvetlenül eredő hármasszirom is tökéletlenül van kiképezve; alján három szögecs.

1.

2.

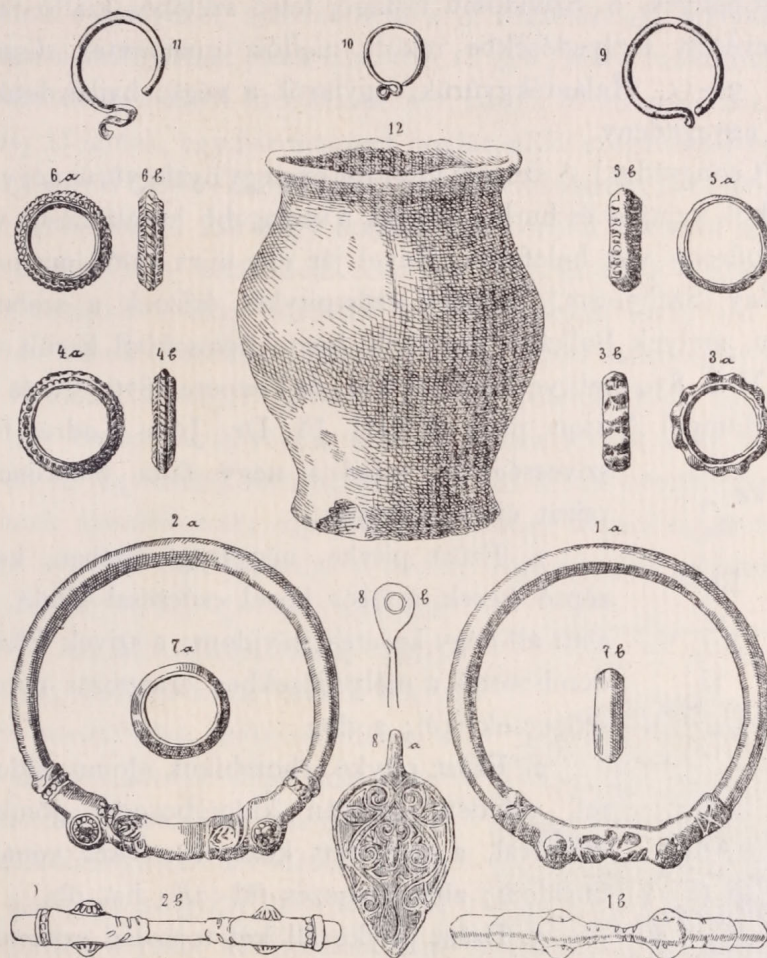

3.

2. és 3. Két szívalakú pityke rossz ezüsből, az egyik szélesebb (2), a másik keskenyebb, de rajtuk ugyanazok a díszítő idomok ismétlődnek. A szívidom beugró csücskéből kis körded peczeg áll ki; innen indul ki a két körded végű domború sáv, mely a csúcsán összefut; e sávot belül hornyolat követi s az így támadt mélyedésből kidomborodik egy összefüggő kettős félholdidom, mely nyilván egy virág két szirmát kívánja példázni és ez idomtól hornyolat által elkülönített kidomborodó négyszögű idom képviseli mintegy a harmadik szirmot; a közbefutó aranyozott hornyolat kör-

vonalaiban szabatosan három szirom, a szár s a tő két széjjelfutó gyökerét képviselő rajz ismerhető föl. Mindkét pityke alján négy-négy kiálló szögecs, melylyel bőrszíjra lehetett erősítve.

Volt az anarcsi küldeményben még háromélű bronznyílhegy, a milyenek

XXXIV. BÁCSKERESZTÚR. $\frac{2}{3}$ n.

skytha sírokból szoktak előkerülni s a milyenek nálunk Monajon és Szirma-besenyőn találtattak; volt egy bronzkapocs beakasztó tagja, egy rovátkos bronztöredék és egy ékszer bronzból, mely félhold és öttagú csillagot példáz.

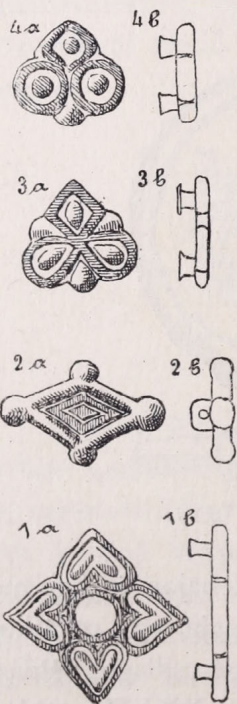
Bács-Keresztúr. Kuzmiák Sándor úr szivességéből a XXXIV. táblán

bemutathatunk sirleleteket, melyeket nevezett kutató a bács megyei határban folytatott földmunkálatoknál gyűjtött össze. 1. és 2. sz. Karpereczek határozatlan fémkeverékből, a sima kerek karikán két egymással szembenálló állatfő domborodik ki. 3. *a/* és *b/*. Ujjgyűrű határozatlan fémkeverékből, külső széle hullámos fölületű. 4—7. Ujjgyűrűk, kihajló széllel, némelyikén (5. *b/*) díszítmények. 8. Szívidomú csüngő, felső széléből kiálló füllel (8. *b/*) fölületét bevéssett mélyedésekbe rakott niellós ornamentek díszítik; rossz ezüsből(?). 9—11. Halántékgyűrűk, egyikről a végső hajlás letört. (9. sz.) 12. Durva agyagedény.

Baks (Csongrádm.). A szegedi muzeum őriz egy nyakgyűrűt négy fonadékos bronzhuzalból, kampós és hurkos véggel, a vastagabb huzalfonásba vékonyabb rovátkolt sodrony van beléfonva. Evvel jár egy ujja való sima bronzgyűrű

Balkány (Szabolcsm.). Néhány ezüstpitykét őriznek a szabolcsmegyei muzeumban, melyek Balkány határbeli homokfuvásokból került elé. Arch. Ért. 1871. V. k. 83., említve Hampel Cat. de l'expos. 1876. 33. és fényképes ábrákban Hampel Antiqu. préh. XXIII. Pl. Dr. Jóna András főorvos úr

szívességéből mind a négy fajta pitykének hívebb rajzát újból adhatjuk.

1. Ezüst pityke, négyszögformában, keretes középső kerek áttörés körül csúcscsal kifelé derékszög alatt áll négy keretes szívidom; a szívek középtere kidomborodó, a mélyedésekben aranyozás nyomai; alján szögecs (1*b*); 2 db.

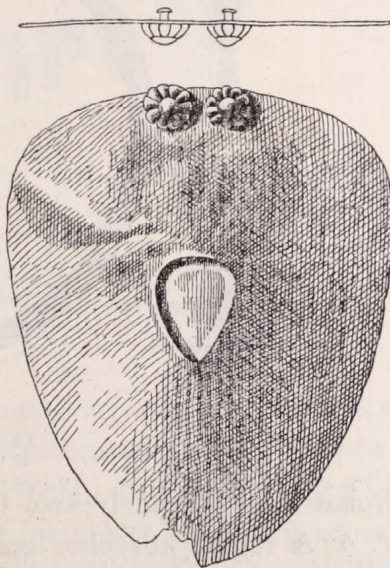
2. Ezüst pityke, rhombikus idomú dudoros kerettel, minden csúcán kidomborodó gömbszelvényű dudorral, a mélyített középtéren két vonalas rhombusidom; alján lemezes fül (2*b*); hat db.

3. Ezüst pityke áll két tojásdad szíromféléből s a kettő fölé emelkedő négyszögidomból, mind a három idom szélét laposan kidomborodó keret szegélyzi, az idomok közti sarkokban egy-egy kihajló domborulat, mindegyik idom belsejében egy-egy tojásdad domborulat; alján szögecs (3*b*), némelyiken meg van még a szorító lemezke; 2 db; a háttéren aranyozás nyomai.

4. Ezüst pityke, idoma két keretes körből s egy keretes négyszögből áll, mindegyik idomban egy-egy laposan domborodó gömbszelvény, a két kör találkozásán körszelvényű kihajlás; a háttéren aranyozás, alján szegecs (4 b); 7 darab.

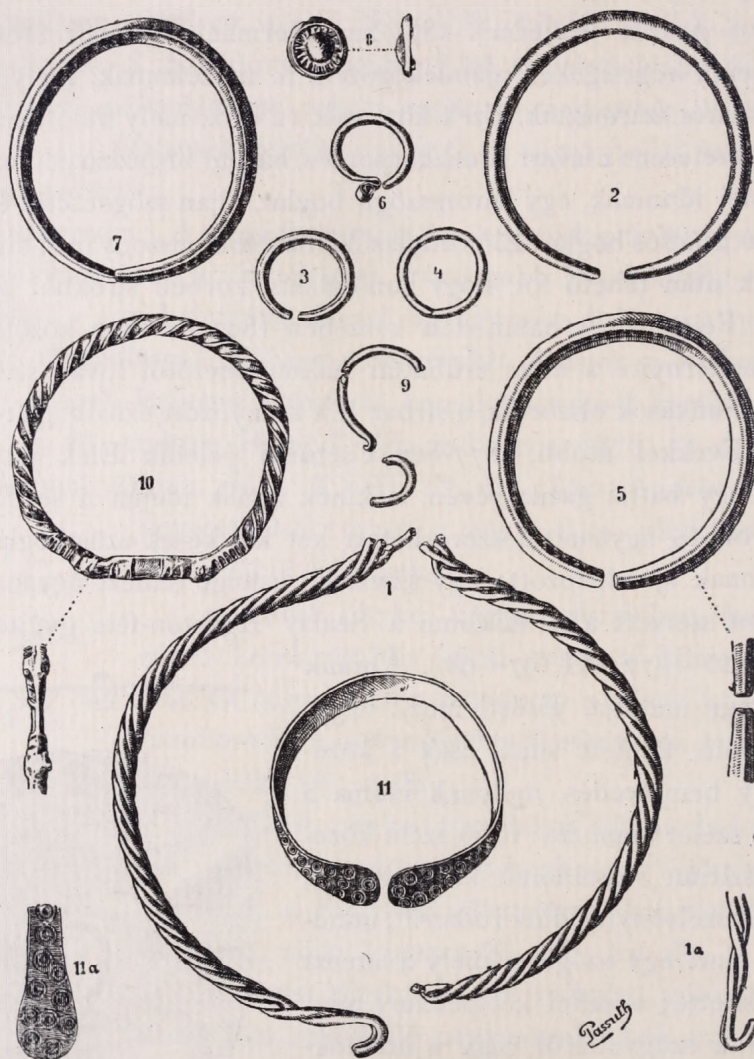
Baracsi puszta (Fejérm.). 1871-ben Hermann Ferencz ercsi útvállalkozó többnemű régiségeket ajándékozott a n. muzeumnak, melyek mind a baracsi pusztáról származtak. Ezek közt volt 12 drb., mely valószínűleg összetartozik, nevezetesen: csavart bronzkarperecz, három bronzkarperecz, melynek végei kigyófej idomúak, egy háromszögű boglár, alján szögeccsel és öt darab bronzlemezű csúcsos boglár. Előfordulásuk közelebbi viszonyairól nincs hírünk, csak idomuk után tehető föl, hogy honfoglalási korbeli sírokból származnak.

Batta (Fejérm.). A határ déli részében 1867 és 1872 között, mintegy másfél kilométernyire a híres érdbattai halomtemetőtől lovas sírt leltek, a csontokat a munkások elszórták, a sírban lelt aranyozott ezüstboglárokat pedig elosztották. Évekkel utóbb, 1877-ben Csetneki Jelenik Elek jutott a lelet tudomására egy battai gazda révén, a kinek annak idején a sír föltakarásában része volt és ugyanattól szerezhetett két kis kerek ezüstboglárt, melyet a n. muzeumnak ajándékozott; egy szívalakú csüngő lemezt ugyanazon leletből 1877-ben szerzett a n. muzeum a Szalay Ágoston-féle gyűjteménnyel (Arch. Értesítő 1877. XI. 97—98.). Ábránk $\frac{2}{3}$ nagyságban mutatja. Ezüstlemez, nagyjából szívidomú, fölülete síma, csak a közepén van egy bemélyedés, melynek idoma a lemez külső szélét utánozza: felső széle közepén két tizszirmú rózsaidomú kis boglárka, középső gömbszelvényű kidúdorodással; mindegyik rózsza alatt egy szögecs, mely a lemezt a szíjra erősítette; a pilini két példány mintájára ez is a szügyellőről vagy a homlok-szíjról csünghetett le. — 1874-ben a n. muzeum Würger Albert és Halász M. ajándéka gyanánt kapott Battáról «egy gyengén ívült kardpengét tokjának némi maradványával, a markolat keresztvasa igen vékony» (n. mu-

BATTÁ $\frac{2}{3}$ n.

zeum régiségosztályi szerz. napló 1874 108. l., 200. sz.). Lehet, hogy ez a kard is magyar pogánykori sírból származott.

Berettyó-Újfalu (Biharm.). A puszta-kovácsi tanya közelében 1897-ben

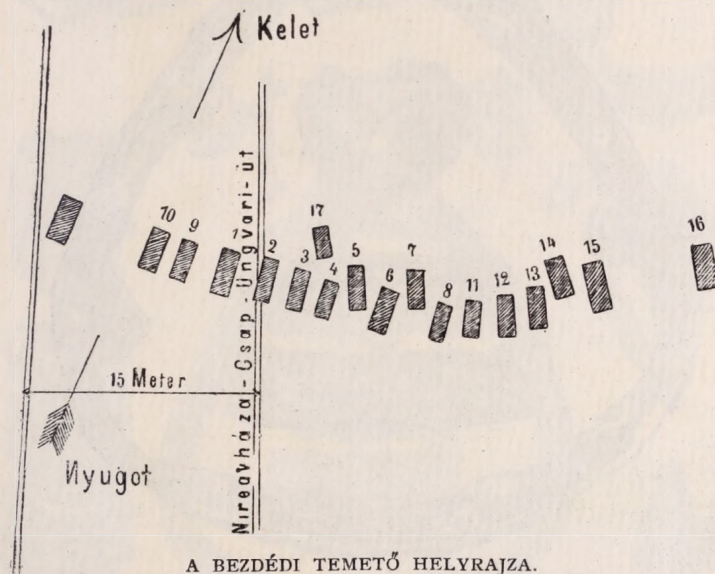

XXXV. BERETTYÓ-UJFALU 1/2 n.

sírokat ástak föl, melyekről Cséplő Péter értekezett (Arch. Ért. XVII. 440). V. ö. A régibb középkor emlékei II. 490. A halottak sűrűn egymás mellett feküdtek keletre fordított fővel; legtöbbször szétmállott a csontja. A sírok

alig egy méternyi mélységben feküdtek sárga homokban. Egészben 14—16 sír került elé, de ez a temetőnek állítólag csak kis része. A sírmellékletek a nagyváradi muzeumba kerültek.

XXXV. tábla. 1. Nyakgyűrű négy összefont sárgaréz huzalból, ketté vágva, kampós vége (1. a.) ép. 2. Sima karpereczek nyílt végűek, kerekded átmetszettel. 3, 4. Sima karikák sárgaréz huzalból. 5. Négyélű karperecz sárgarézből közeljáró nyílt végekkel. 6. és 9. Halántékgyűrűk. 7. Hasonló az 5. sz.-hoz. 8. Korongos apró pityke, közepett gömbszelvényű dudorral, körülötte fogsordíszszel, dudoros széllel. 10. Zárt karperecz sárgarézből, ferdén futó csavarjárású hornyolat ékíti fölületét, a csavarmenetek végén kétfelől egymással szemben két állati fej, melynek szája egybefut. 11. Lemezes karperecz sárga fémről, félkörídomú, nyílt végei felé szélesbül és külső fölületét körmélyedések ékítik központtal.

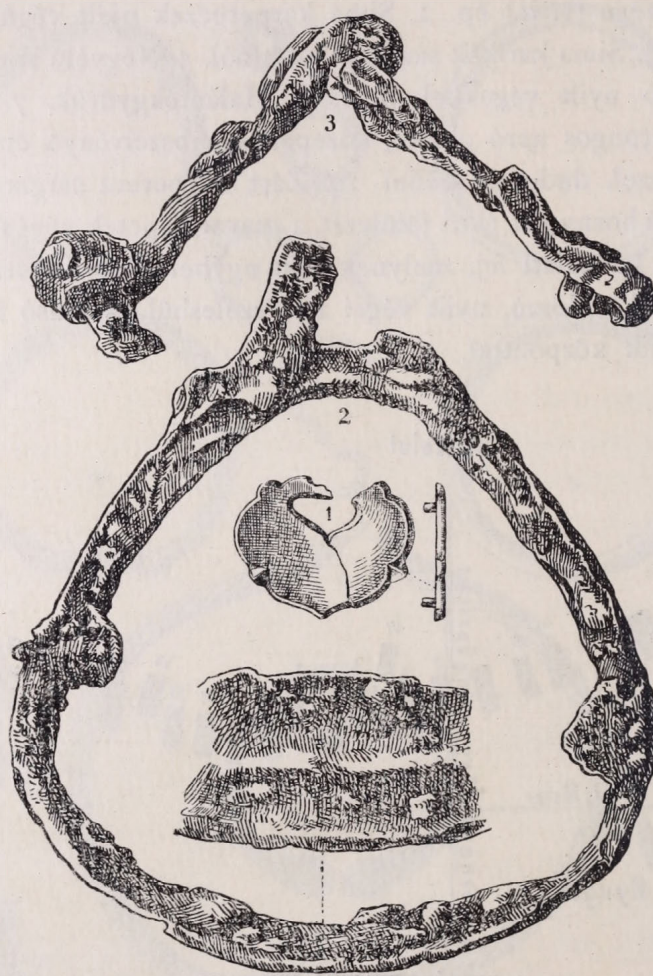

A BEZDÉDI TEMETŐ HELYRAJZA.

Bezdéd (Szabolcsm.). A nyíregyháza-csap-ungvári országút készítése-nél előkerült sirnyom után, Vidovich László szolgabíró megindított 1896-ban ásatást, mely tizenhét sír földelésére vezetett. Több sír fölbontásánál jelen volt dr. Jósza András, ő neki köszönhető az itt közölt tényszerű adatok iava része; a jelen sorok írója is megsejmelte az ásatást. V. ö. Arch. Ért.

1896. 385—412. Dr. Jósa közleménye és ez után: A régibb középkor emlékei. II. k. 496—505.

A temetőt mintegy fél kilométernyire a falútól természetes homok

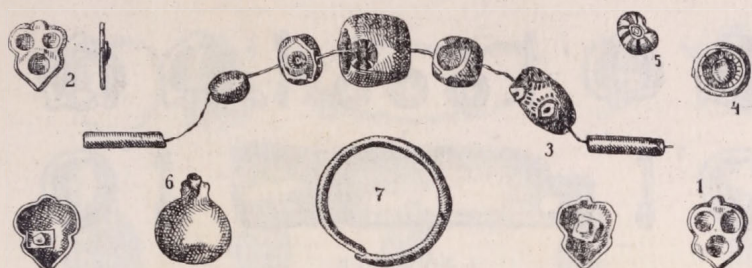

I. sír. 2/3 n.

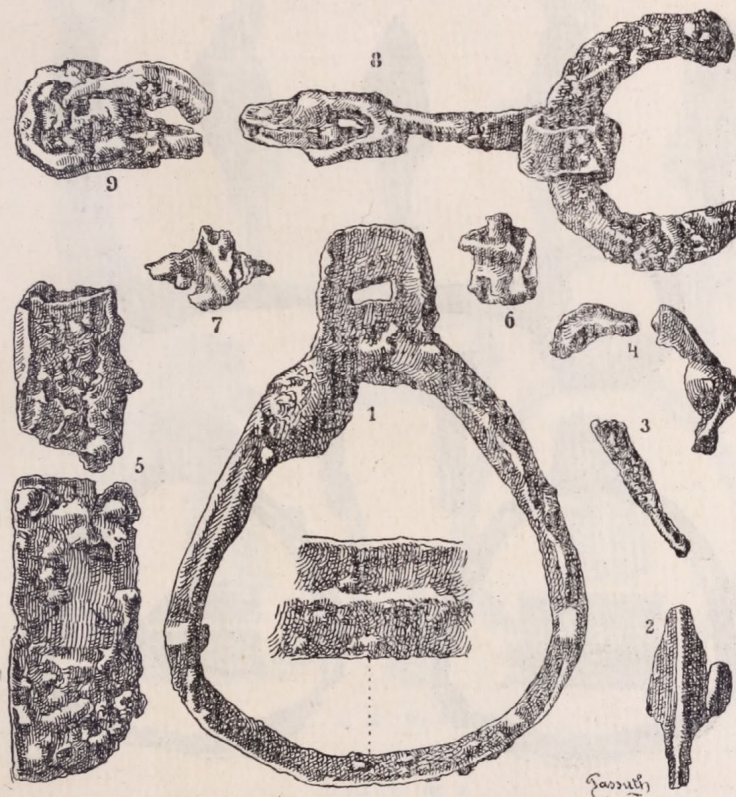
XXXVI. BEZDÉD.

partokon találták. A sírok helyrajzát idecsatoljuk. Átlag 2—3 méternyire feküdtek a sírok egymástól és legtöbbje keletnyugoti irányban áll, de soruk nem igen szabályos. Tizenegy sírban lovastól temették el az embert; a

lovak csontjai rendszeren 30—40 cm.-nyire az emberi csontváz fölött feküdtek. Úgy az emberi mint az állati csontok egyaránt el voltak korhadva. Dr. Jósa

2. sír. B) $\frac{2}{3}$ n.

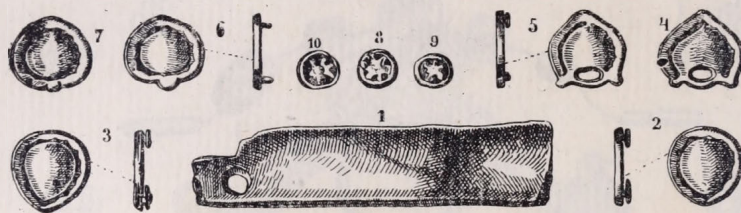

2. sír. A) cca $\frac{1}{2}$ n.

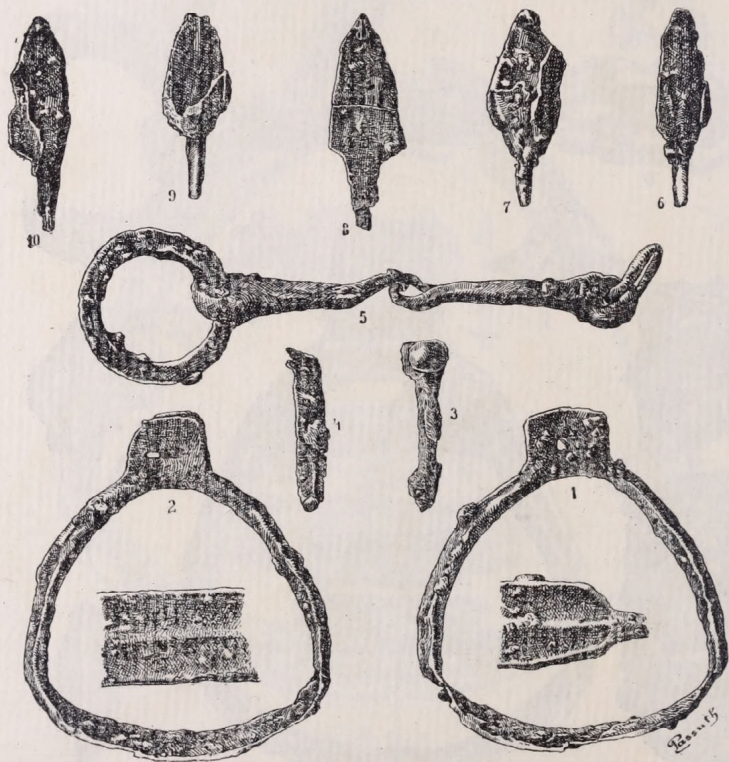
XXXVII. BEZDÉD.

úr észleletei szerint úgy vélekedik, hogy a lovakat élve rakták a sírba. A sírmellékletek túlnyomó része a n. muzeumba jutott.

XXXVI. tábla. Első sír. 1. Nagyjából szívidomot példázó pityke rossz ezüstmű. Széle hármastagú és a lemezke tompa oldala közelében áttört; alján szögletek; csonkán és ketté törve az emberi csontváz bal lába mellett

3. sír. B) 2/3 n.

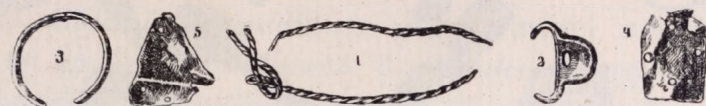

3. sír. A) 1/3 n.

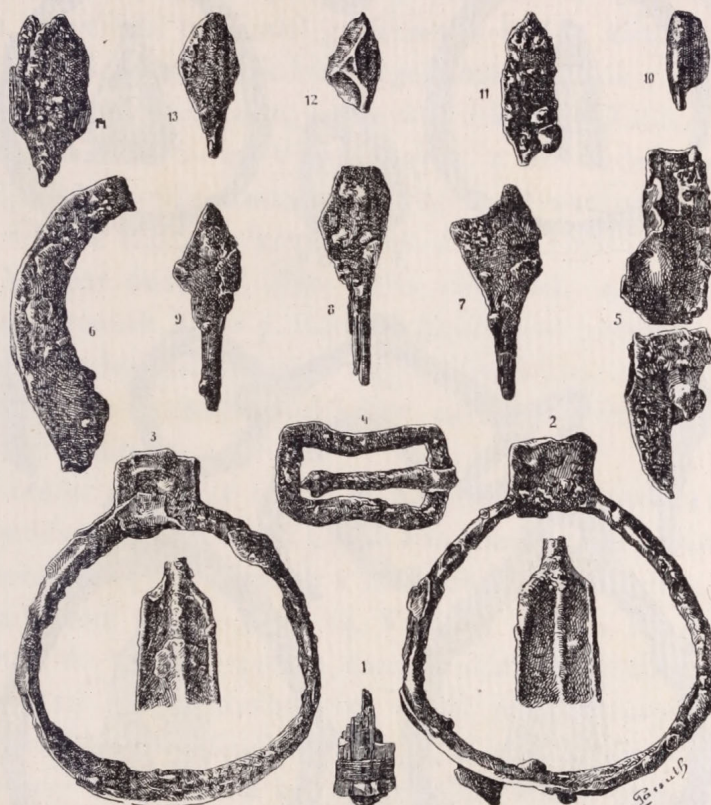
XXXVIII. BEZDÉD.

találták. 2. Kengyelvas, füle csonka, de meglátszik rajta hogy tompított csúcsba szögelt, talpa alján gerinczes, találták a ló feje alatt. 3. Csonka csikózábla, oldalas karikái letörtek; a ló szája táján lelték.

XXXVII. tábla. *Második sír*; másfél méter mélységben lelték. A kenyelvas négyszögű füllel, szárai gömbölydedek, talpa alján gerincz; a férfi bal medenczezsontja fölött találták. 2. Vasnyílhegy, ugyanott került elé.

4. sír. B) 2/3 n.

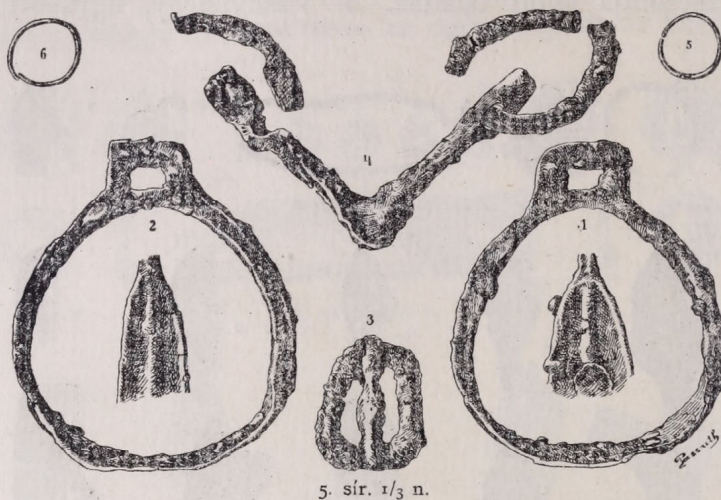

4. sír. A) 1/3 n.

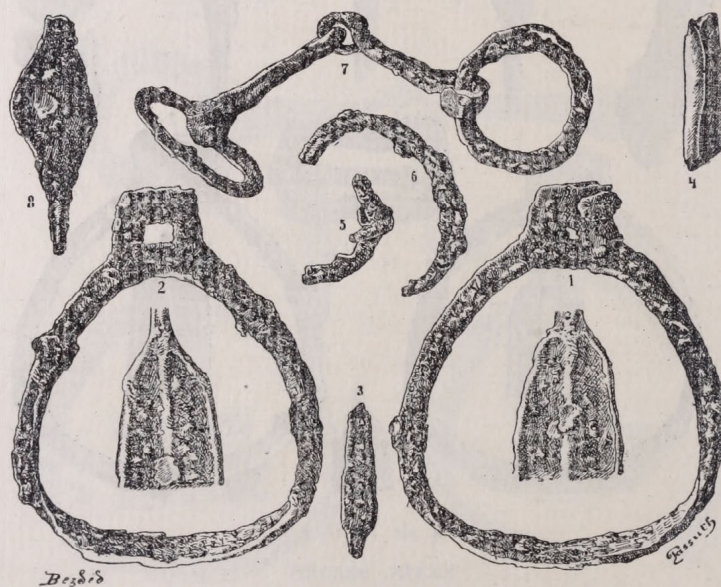
XXXIX. BEZDÉD.

3—7. Határozatlan vastöredékek, a czombcsont külső oldalán lelték. 8—9. Vas zabra darabjai, a lókoponya alatt találták. B. 1—2. Három karéjú apró pitykék rossz ezüsből, mindegyik karéjban egy-egy körded mélyedés, az alján szögecs és szorító lemezke. 3. Hét üveggyöngy, némelyik berakott

többszínű idomokkal; a mellkas mindkét oldalán fölülről lefelé irányuló sorban lették. 4. Kerek pityke dudoros széllel és középső lapos dombor-

5. század.

6. század.

XL. BEZDÉD.

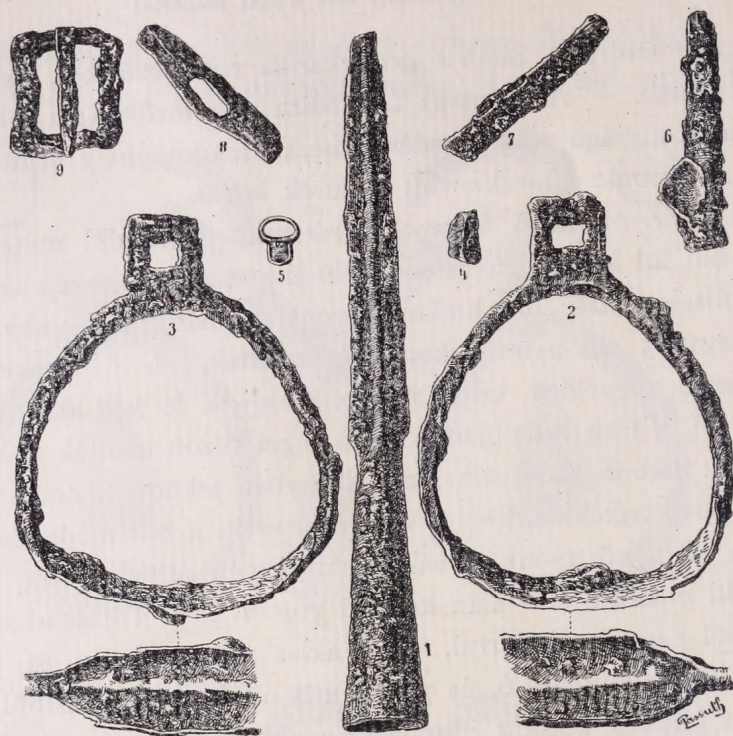
lattel, közben gyöngyözött kör, rossz ezüsből. 5. Apró kerek pityke bronzból, sugaras rovátkokkal, a szem üregében lették. 6. Gömböcsös csüngő

bronzból, füle letört. 7. Sima sodronykarika rossz ezüsből, nyiltvégű, a bal fül táján találták. — A csontváz feje balra volt fordítva; a jobb szemüregben hártavékonyosságú zöld rozsdás lemezke feküdt, mely érintésre szétporlott, néhány hasonló lemezke volt a derék körül.

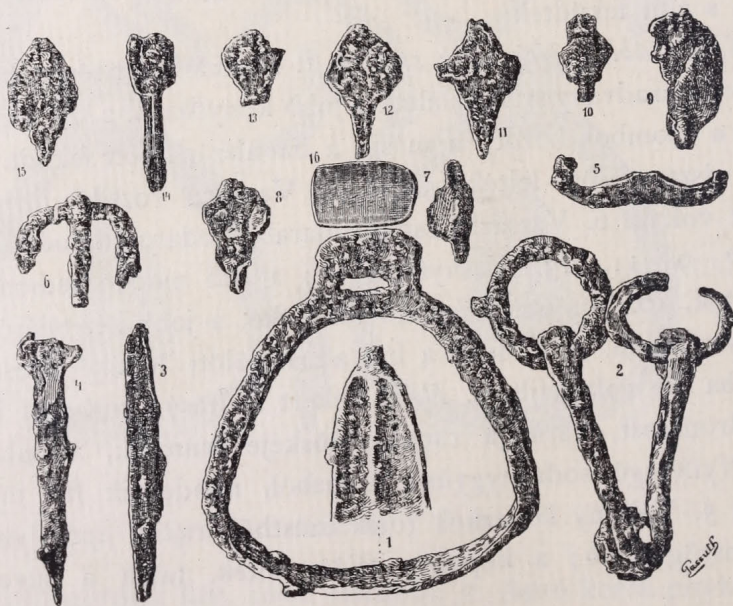
XXXVIII. tábla. A harmadik sír mintegy másfél méternyi mélyen feküdt. A bal fül közelében csonkaszelű durva művű cserép csuprot letek, melynek külsejét ritka sorú hullámos vonalak ékítik. Az ember bal alszára fölött mintegy 25 cm.-nyire lókoponyát találtak. *A.* 1. Vaskengyel négyszögfejű, szárai négyélűek, talpa alul gerinczes, a ló feje alatt letek. 2. Hasonló kengyel, a férfi czombjainak felső végei között találtak 3. és 4. Vaskés darabjai(?) az emberi csontvázzal egy irányban feküdt. 5. Zabla, egyenlőtlen nagyságú lapos karikákkal. 6—10. Vasnyílhegyek, a bal medenczecsont táján letek. *B.* 1. Fenőkő, csonka, keskenyebb végén átlukasztott, a jobb kézfejnél feküdt, mellette alakatlan kovakő volt. 2. és 3. Tojásdad idomú pityke rossz ezüsből karimás dudorral, alján aklás szögecsék. 4. és 5. Kapcsok rossz ezüsből szívidomúak. 6. és 7. Karimás pityke rossz ezüsből, szívidomú, 8—10. Apró pitykék körded idomúak sugaras díszítéssel, mintegy 59 dbot találtak a derék táján egyenlő távolságban egymástól, mások a czombok táján fölül s alul feküdtek.

XXXIX. tábla. Negyedik sír. A. 1. Késmarkolat töredéke, odarozsdásodott szövetmaradványnyal; találtak a jobb könyöknél. 2. és 3. Két kengyelvas, egyik a czombok között, a másik a bal alszár fölött feküdt. 4. Hevedercsat a bal alszár fölött letek. 5. és 14. Vaskard rozsdás töredékei, a bal kar mellett voltak. 6. Vassarló csonka darabja odarozsdásodott vászonfoszlánynyal. 7—9., 11., 13. Vasnyílhegyek; a bal medenczecsont fölött hét darabot letek. 10. Sötétszínű fenőkő töredéke, a jobb kéz tájáról. 12. Tűzkő darabja ugyanonnan. A ló fejét a bal alszár fölött letek, törzse az emberi csontváz lába elé volt hajlítva. *B.* 1. Tekert sodrású bronzdrót három töredéke. 2. Bronzcsat, karikája csonka, tüskéje hiányzik, a bal alkar alatt letek. 3. Nyiltvégű sodronygyűrű bronzból, mindegyik fül táján találtak egyet. 4. és 5. Vékony lemezkék rossz ezüsből, rajtuk apró lyukak, nyolcz dbka háromszögidomú; a koponya táján letek, talán a süvegre voltak erősítve.

XL. tábla. Ötödik sír. 1—2. Kengyelvasak, lapos szárú. 3. He-

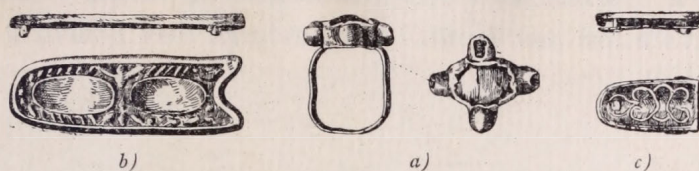

7. sir. 1/3 n.

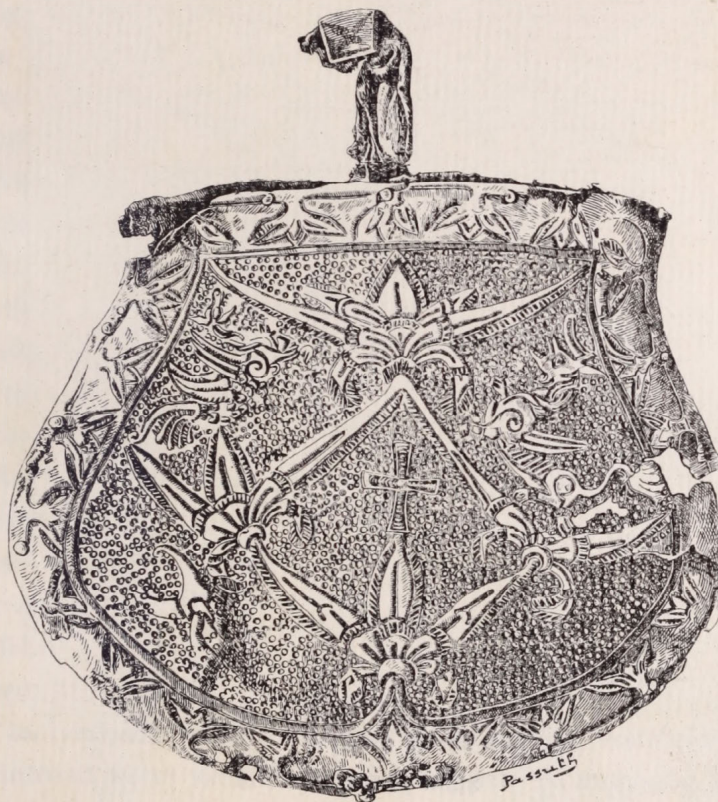

8. sir. A) 1/3 n.

vedercsat. 4. Zabla, csonka karikákkal. 5. és 6. Apró sodronygyűrűk rossz ezüstből, a fülek mellett lették. *Hatodik sír.* 1—2. Kengyelvasak. 3. Határozatlan vastárgy, talán csiholó vas töredéke (?). 4. Kovaszilánk, a jobb kéz

8. sír. B) cca $\frac{2}{3}$ n.

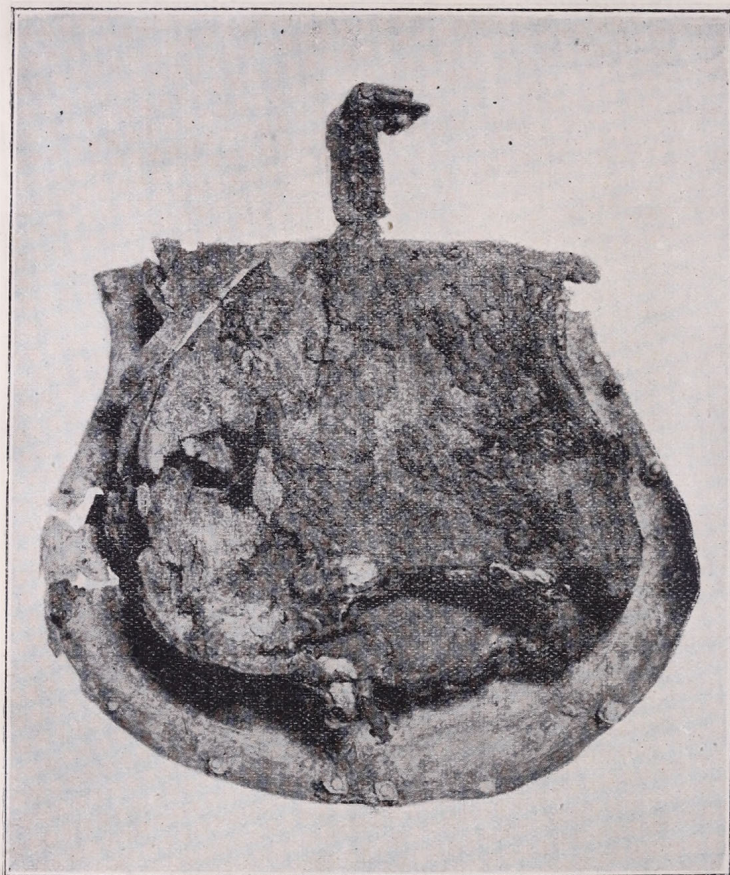
8. sír. C) cca $\frac{2}{3}$ n.

XLII. BEZDÉD.

tájáról. 5. és 6. Csonka vaskarikák. 7. Vas zabla. 8. Rhombikus idomú nyilcsúcs.

XLI. tábla. Hetedik sír. 1. Vaslándsza, köpös, négyélű pengéje

csonka, a czombok közt lelték. 2—3. Kengyelvasak, négyszögű füllel, a ló fejétől éjszakra találták. 4. Kovaszilánk, a jobb kézfe táján került elő. 5. Csát rossz ezüsből, tuskéje hiányzik, a bal könyökizület táján lelték. 6. 7. Kardpenge töredékei(?) a csontváz mellett találták. 8. Lapos csont-

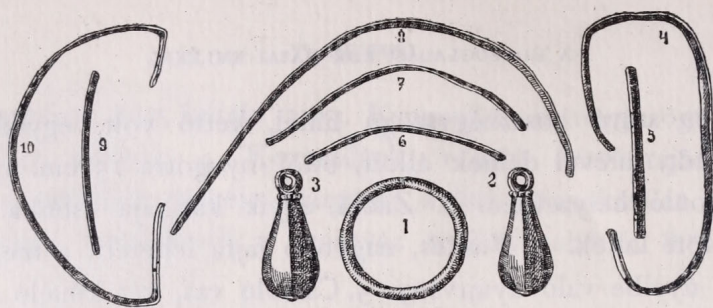
8. sír. D) cca $\frac{2}{3}$ n.

XLIII. BEZDÉD.

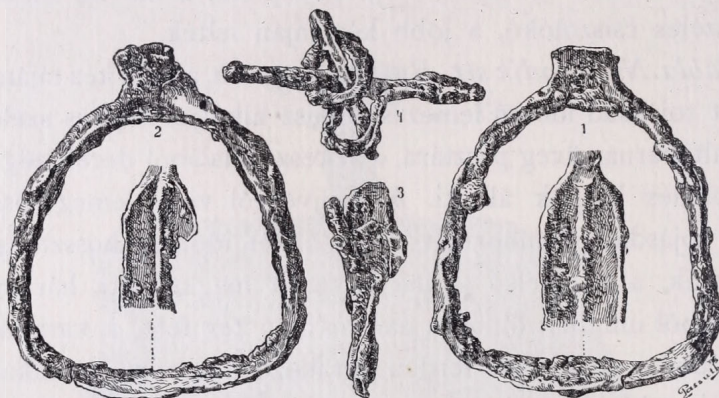
darab, hosszában tojásdad áttöréssel, az előbbi töredékek mellett találták. 9. Hevedercsat vasból, a két kengyel között került elő. A lófej 50 cm.-nyire az emberi alszár fölött feküdt, hossztengelye az emberi koponya felé volt irányítva, első végtagjai térdben behajlítva éjszak felé, hátsó lábai egymás mellett vízszintesen kinyújtva találtattak. *Nyolczadik sír. A. 1.* Ken-

gyelvas, lapos szárú hossznegyszögű füllel, kettő volt, egyikben emberi koponya feküdt, fülével délnek állott, ettől nyugotra 15 cm.-nyire találták a párját hasonló helyzetben. 2. Zabla, egyik karikája csonka. 3. Kés, a medencze fölött lelték. 4. Vaskés, nagyobb fajta lehetett, a meglevő darab talán csak a nyélbe való nyujtvány. 5. Csiholó vas, két kihajló ága csonka. 6. Hevedercsat csonka darabja. 7—15. Vasnyilak, a bal fül mellett találták. 16. Lapos, széles csiszolókö, a jobb kéz táján lelték.

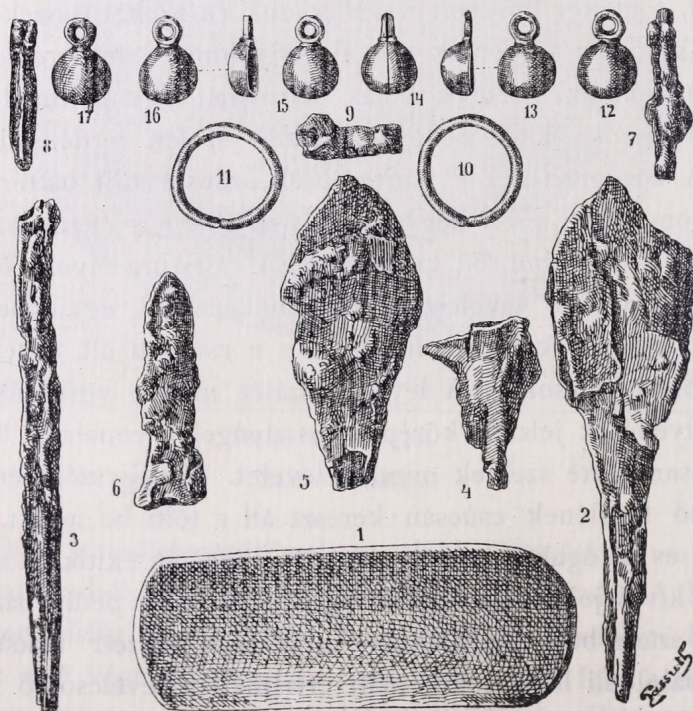
XLIII. tábla. Nyolczadik sír. B. a/ Ezüstgyűrű, a jobb kéz táján egyik ujjon találták; fejét tojásdad idomú lemezes rekesz alkotja, csipkés széle reáhajlott a benne foglalt barnás üveg pasztára, a rekesz oldalából derékszög alatt állítva négy üres pléhes bütyök áll ki. *b/* Szíjvégről való lemez rossz ezüstdől, fölületét két tojásdad domborulat ékíti, a két idom a hossztengely irányában terjeszkedik, a hol belső szélük egymást megközelíti, hármassal levél terjed a szűkületből mindkét oldalt a háromszögű tér felé, a karimás keret s a két tojásdad dudor közti tért ferdén sorakozó domború vonalkák és egyéb díszítő idomok töltik ki; alján szögecsék. *c/* Kisebb szíj végéről való lemez rossz ezüstdől, fölületét bevéssett levélidomok és azokat összekötő két körszelvény ékítik; alján szögecsék. *C.* Tarsolyidomú lemez rossz ezüstdől, a bal alkar táján találták. Széle karimás, karimáját egymás mellett sorakozó bevéssett levélcsomók ékítik, a levelek külső szélén ferdén álló vonalkák sorakoznak. A középtérről kerek ponczolóval érdessé tett háttéren négy nagyobb levélcsomó ékíti, mely négyszögbe van állítva s egymással összefügg. Az alsó csomó a keretből nő ki és oldalsó hosszúra nyúló levele végén emelkedik a két oldalsó levélcsomó, viszont ezeknek egyik belső levele a négyszög felső csúcsát képezve, fut össze s e csúcson áll a felső legdíszebben tagozott levélcsokor. A levelek szélét mindig vonalkák sora kerekeli be és mélyedések jelzik a középső hossztengelyt, vonalzott körszelvényű sávok harántosan ketté szelnek minden levelet. A négyszög térben az alsó csokor középső levelének csúcsán kereszt áll s tölti be a tért, ágai végük felé szélesbül, és az ágak fölületét sorakozó vonalkák ékítik. A négyszög két felső ferdéjén kívül jobbra egyszerű ágaskodik, balra pedig három egymás mellé rakott szárnyból összealakuló csőrösfejű képzelte madáridom tölti be a tért; a baloldali levélcsokor alatt értelmetlen levélcsomó szolgál a tér megtöltésére. A lemez szélén látszanak a szögek laposan kidomborodó kördéd

9. sir. B) $\frac{2}{3}$ n.

9. sir. A) $\frac{1}{3}$ n.

10. sir. A) $\frac{2}{3}$ n.

XLIV. BEZDÉD.

fejei, e szögekkel erősítették a lemezt a bőrtarsolyra. A lemez egyenes oldalán a tarsolyból bőrszalag emelkedik ki s azon trapez-idomú rossz ezüsből való lemezke ül.

XLIII. tábla. D. A lemez hátulja. Még rajta van, bár összefonyadt, a hármás bőrréteg és a lemez egyenes szélén még nem lazult meg a szögecsekkel való odaerősítés, a többi széléről már levált, körded hajlású szélén még megvannak a szögecsek a szorító lemezekkel; az egyenes oldalból kinyulik a bőrszík, melyen a tarsoly lecsüngött.

E. (rajz a szövegben). Vaskard gyöngén hajló pengével; markolata ferdén áll a pengére, vége letört; az ellenző két ága gömbösvégű. A kard egész hossza mostani állapotában 83.5 cm. A kardot a csontváznak a czomb felé hajló bal alkar alatt, közvetlenül a csontváz mellett úgy találták, hogy markolatvége majdnem a hónaljáig nyúlt. A sírban a koponya táján apró lemezek voltak, melyek talán a süveget ékitették. A ló koponyája 40 cm.-nyire feküdt a bal alszár fölött, törzse az emberi csontváz lába elé volt hajlítva, a ló első lába be volt hajlítva, a hátsó lábak hátra voltak nyújtva.

XLIV. tábla. Kilenczedik sír. A. 1—2. Két kengyelvas, a ló feje alatt találták. 3. Rozsdás vastöredék két darabja. 4. Oldalszáras vas-zabla töredéke. A lófő az ember bal alszára fölött feküdt, törzse az ember lábai elé hajolt, mind a négy végtagja közel volt egymáshoz. *B.* 1. Zárt sima karika aranyból, súlya 3.5 grm., találták a bal fül mellett. 2—3. Csüngők, határozatlan keverékfém-ből vastag aranyozással, csöppidomúak hosszában futó hat sima lappal, fölül közvetlenül a fül alatt apró gyöngyözött gyűrű; találták a kulcscsont belső vége táján. 4—10. Ezüstlemezek, szalagszerűek, 2 mm. szélesek, 1 mm. vastagok, különböző hajlású csonka töredékek; a bal felkar alsó végén és az alszárak felső végén lelték. Voltak még a sírban határozatlan vastöredékek a váll fölött, a kéznél lejjebb érő vonalban s az ágyékcsigolyák magasságában.

Tizedik sír. A. 1. Csiszoló kő, a bal könyökizület fölött lelték. 2., 4., 5., 6. Egy majdnem ép nyílcsúcs és három töredék, a jobb kéz izülete

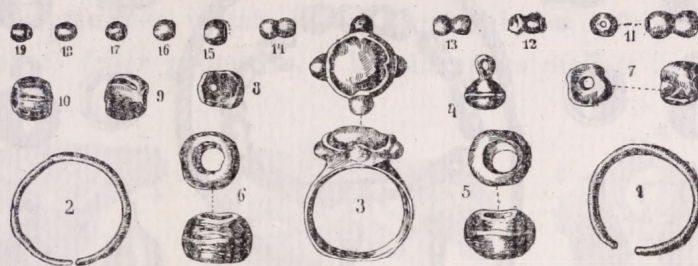
B).

táján lelték. 3., 7., 8., 9. Keskeny pálczaszerű vastöredékek. 10—11. Sima ezüstkarakók vastag sodronyból, közeljáró végekkel, a két fül táján lelték. 12—17. Gömböcsös, belül üres fémcsőngők, fölül apró gyűrűcskével, két függélyesen összeálló egyenlő részből állanak, tíz darabot találtak a kulcsonttól lefelé a belcsont tarajáig majdnem egyenlő távolságokban; három darab volt a bal alkar alsó vége alatt: alighanem a ruha szélén csüngtek. *B.* (ábra a szövegben) vaskard két töredéke, kevésbé hajlított, markolata ferdén állott a pengére, ellenzője hiányzik. Találtak a jobb oldalon hegygyel a váll táján, sem ló, sem zabra, kengyel vagy csat nem volt a sírban; csak egy kis késdarabot és a fül táján rossz ezüstműből való kis karikát lelték.

XLV. tábla. Tizenkettedik sír. 1—2. Nyíltvégű sodronyos karikák rossz ezüstműből a fülek tájáról. 3. Újjra való gyűrű rekeszes foglalású fejjel rossz ezüstműből, a rekeszben sötétkék üvegpaszta, a rekesz külsején keresztben álló négy pléhdudor a jobbkez ujjáról. 4. Apró gömbös csüngő, a gyöngyök közt lelték. 5—19. Gyöngyök. Egészben tizenhat darabot lelték, a mellkas bal oldalán közökben egyenes irányban. Volt nyolcz karneolgyöngy. Volt kettős üveggyöngy aranyos béléssel. (13., 14.), Három feketés-kék üvegből, egy sima felületű sötétkék üvegpaszta, fehér sávú vörösbarna (5. sz.), fekete felületű sárga sávval (7. sz.), gerezdes felületű sárgásfehér, nagyjából négy szögű. (9. és 10. sz.) A jobb kéz mellett állítólag vassarló darabját (?) lelték, a balmedencze fölött elrozsdásodott csatból való (?) vastöredék hevert. *Tizenharmadik sír.* 1. és 2. Sima karikák rossz ezüstsodronyból, a fülek táján lelték. 3. Sötétkék üveggyöngy, fehér sávokkal, a sávok keretben vörös, fehér és zöld vonalak egy zöld petty körül; az áll alatt lelték. 4—21. Üveggyöngyök. A bal felkaron tíz, a bal alkaron pedig nyolcz egyenes vonalban lefelé a könyök tájáig vonult; kék üvegből (4. és 9.) kettős példányok kékszínűek (5—8.), fehérek áttetszők (9—14.), kettős sárgás-fehérek áttetszők (15—21.). A *tizennegyedik sír* csontvázát Dr. Jósá

E). András fiatal nőének mondja (i. h. 405. l.). Nyakcsigolyái alatt fehér sávú kék paszta gyöngyöt találtak, barnászörös pettytel minden körsávban. A fogsoroktól jobbra ketté tört fehér sávú gyöngy feküdt, kevésbé följebb apró

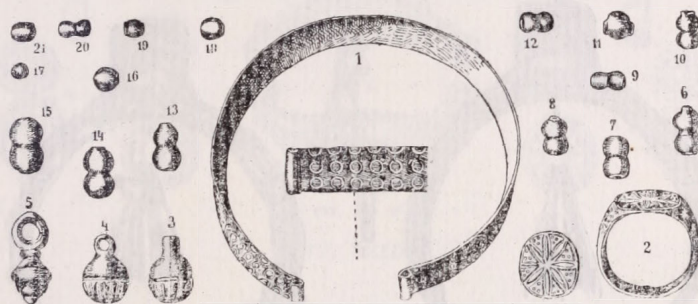
ezüstkarika töredékét lelték. Három darabka vastöredék a bal felkaron, talán késből való. 1. Karperecz keskeny ezüstsávból, hengerded behajlású egyenes végekkel, külsejét három sor beponczozott apró körrel ékítették, a bal kar felső végén lelték. Az alkar külső szélén a karpereczek közelé-

12. sír. 2/3 n.

13. sír. 2/3 n.

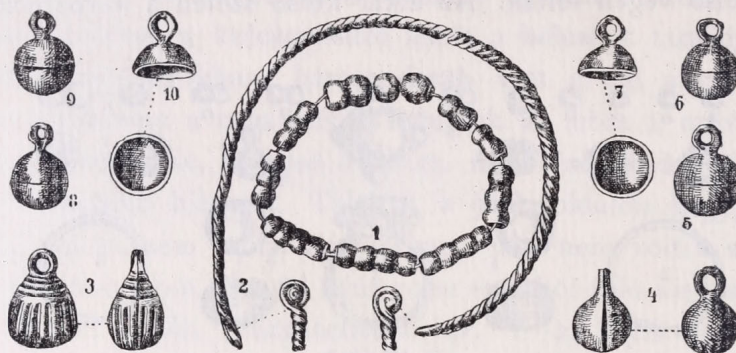
14. sír. 2/3 n.

XLV. BEZDÉD.

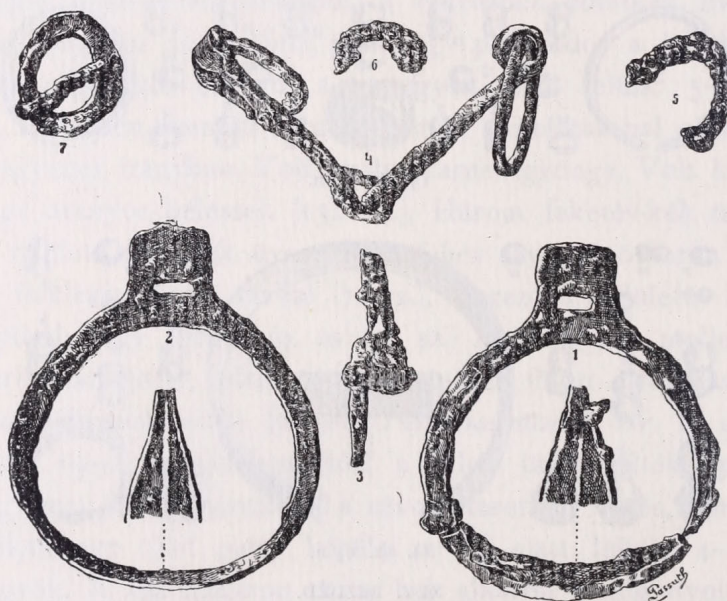
ben gömbös vastöredék feküdt. 2. Ujjra való gyűrű rossz ezüsből, körded fejlapját bevéssett nyolczszirmú csillagvirág ékíti, a körökben hármaz pontok; a jobb kézről származik. 3. és 4. Gömbös csüngő rossz ezüsből, a bal alkar külső szélén lelték. 5. Hasonló csüngő, de füle valamivel nagyobb. 6. Sárgásbarna pasztagyöngy, a fogsor közelében találták. A bal

alkar külső szélén hártya vékonyságú lemezke feküdt. A 7—15 és 17—21. számú gyöngyök alighanem más sírból erednek.

XLVI. tábla. Tizenötödik sír. 1. és 2. Kengyelvek, fülük négyszög

15. sír. B) 2/3 n.

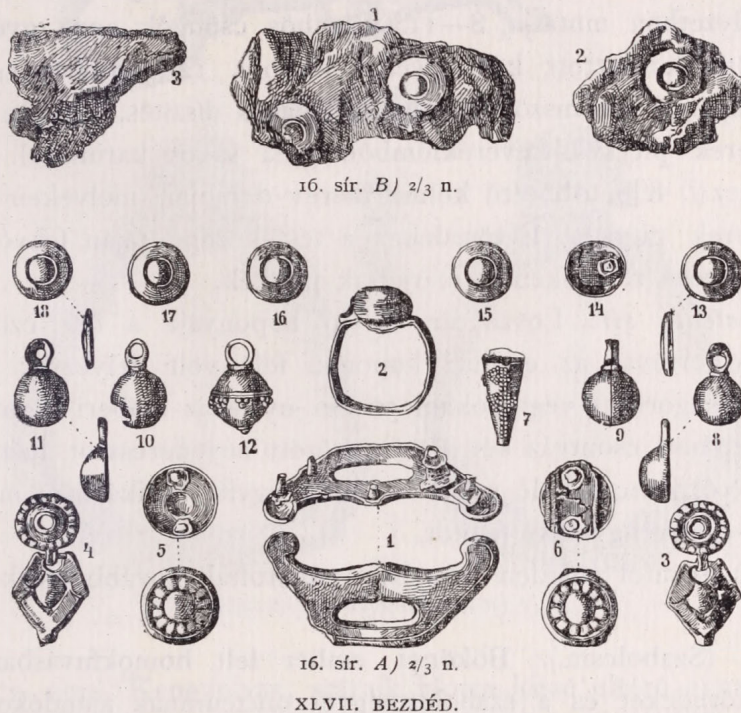

15. sír. A) 1/3 n.

XLVI. BEZDÉD.

ídomú. Száraik laposak, talpuk alja gerinczes. 3. Nyilcsúcs csonka töredéke; nem biztos, hogy ebből a sírból származik-e. 4. Vaszabla, a ló első lábánál találták. 5. és 6. Vaskarikák töredékei. 7. Hevedercsat vasból. A ló feje 30 cm.-nyi vastagságban a térdizület fölött feküdt és az emberi

koponya felé irányult. A ló első végtagjai egymás mellett összehajlítva égfelé, a hátsók szintén egymás mellett éjszak felé irányultak, a ló gerincoszlopa erősen el volt hajlítva jobbra. *B.* 1. Kettős, hármás és négyes gyöngyök üvegéből. Rajtuk kívül egyes gyöngyök is akadtak. A gyöngyök a csontváz jobb felkarja fölött és ezzel egy vonalban közössel a könyöktől a váll felé irányuló sorrendben voltak, fehér, sárga, feketés, ezüstös, kettős aranybélésű, barna és fehér gyöngyök, a bal állkapocs mellett is és alatta is volt

gyöngy, összesen volt nyolcz kettős és hét egyes gyöngy. A rajzban ábrázolt hármás és négyes gyöngyök más sírból származhatnak. 2. Karperecz, három összesodrott sárgaréz sodronyból, mely lapos tekercsekben végződik; ketté tört; az alszár felső végén letek. 3. Gömbös csüngő, a füle alatt vízszintesen körülfutó négy hornyolat és azontúl hosszában futó hornyolatok ékítik. 4—9. Gömbös csüngők, sima fölülettel vízszintesen vagy függélyesen összeillesztett két félgömbből állanak. Két egyenes sorban négyesével letek 6 cm.-nyi közökben a szegycsonton és ezzel párhuzamosan a jobb szegyvonalban.

XLVII. tábla. Tizenhatodik sír. A. 1. Övkapocs(?) bronzból, trapez-idomú, áttört lemez, melynek hosszú végei szarvak módjára kinyúlnak és körded idommal végződnek; a lemez alján szögecskék szorító lemezekkel. 2. Gyűrű rossz ezüsből, kerekded fejjel. 3. és 4. Csüngős pitykék, keverék fémből, a pityke kerek, gyöngyözött szegélylyel, a szegélyben kördudor, a csüngő ötszögű, alsó két oldala sima sávú, felső része pikkelyes. 5. és 6. Kerek pityke gyöngyözött kerettel. 7. Pléhes kúp keverékfémből, fölületét bőrtűs sorok és háromszögek ékítik; valószínűleg csüngő volt s akkor a rajz fordított helyzetben mutatja, 8—11. Gömbös csüngők apró gyűrűs füllel, hosszában összeforrasztott két egyenlő részből. 12. Gömbös csüngő, leg-erősebb kihajlásán háromszögekbe rakott bőrtűs díszítés, legalján gömböcs. 13—18. Kerek pitykék keverékfémből, sima sávok karimával. *B.* 1—3. Vastag nemez(?) féle többbrétű kelme merev darabjai, melyeken még rajta vannak a kerek pitykék. E töredékek a test közepe táján fekvő kelméből valók, a közbeeső rétegeken is maradtak pitykék.

Tizenhetedik sír. Lovas sír. A ló koponyája a bal czomb fölött 55 cm.-nyire orrával az emberi koponya felé volt helyezve; a ló többi csontja összezsugorított végtagokkal 30 cm.-nyire az emberi csontváz fölött feküdt. Az emberi csontváz két alszára között hevedercsatot találtak, a láb nagyujjának végperece belé nyúlt a zabla egyik karikájába; mindkét láb végénél egy-egy kengyelvas feküdt.

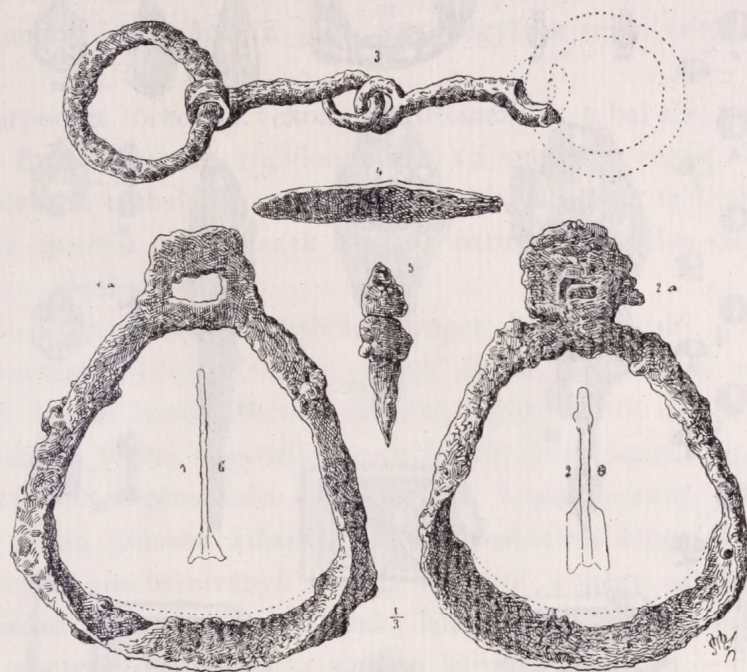
A sírok sorától minden irányban puhatoltak tovább sírok után, de sikertelenül.

Bököny (Szabolcsm.). Bökönyi ember lelt homokfuvásban egy kis ezüstpityke-töredéket és a szabolcsmegyei múzeumnak ajándékozta. Rossz ezüsből való, szívidomú volt, a mit a meglévő darabka is enged fölismerni; kettős sávok keret közt gyöngysor vonul a csúcsa felé, közepett elmosódott akanthus-levél féle dísz töltötte ki a tért; alján két erős szögecs maradt fenn.

Bukovácz (Modrus-Fiumem.). Innen származó néhány ékszerből álló leletet említ a zágrábi múzeumból dr. Kuzsinszky Bálint (Arch. Ért. 1896. 1. füzet); a horvát tudósok szláv eredetűeknek tartják az ékszereket és a zágrábi folyóiratukban készülnek közzétenni; képeket róluk nem birtunk szerezni.

Csongrád. 1892-ben Farkas Sándor a «petenczhalom»-ban lovas sírra akadt, melyben az elhúnyt lovával együtt volt eltemetve. Az emberi koponyát a csongrádi muzeum őrzi. A sírban lelt mellékletek közül a lószerszám-ból három darabot, egy nyílcsúcsot és vaskést a n. muzeumnak ajándékozott a találó.

CSONGRÁD (PETENCZHALOM) $\frac{1}{3}$ n.

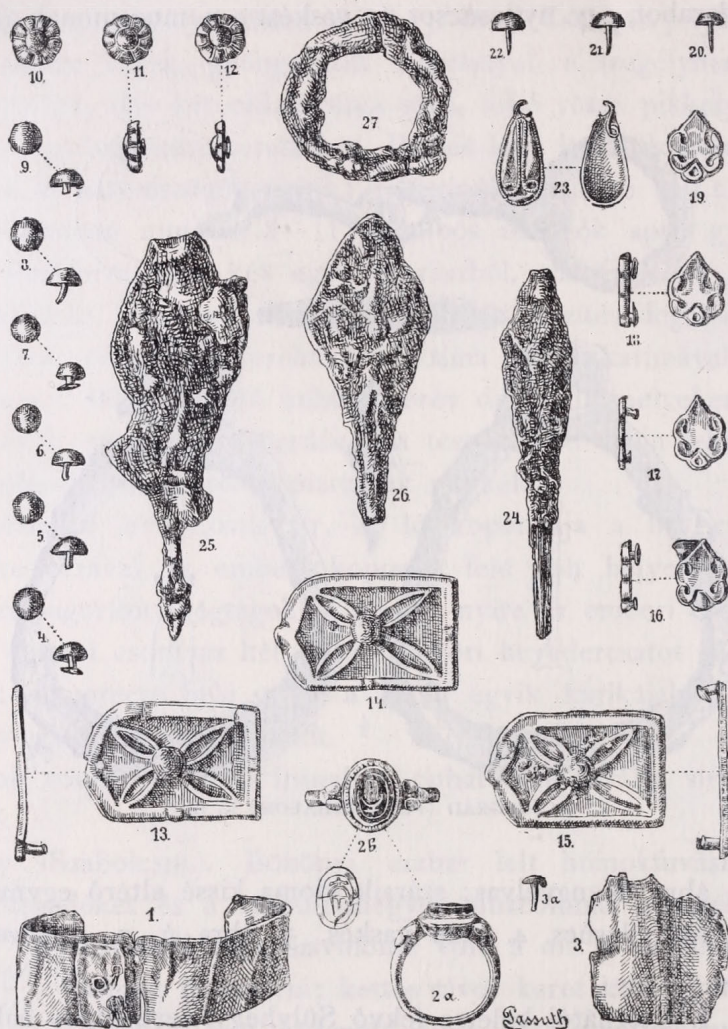
1. és 2. ábra. Kengyelvas; száraik idoma kissé eltérő egymástól.

3. ábra vasnyílcsúcs. 4. ábra vaskés. 5. ábra ú. n. csikózábla, egyik vége csonka.

Csorna. I. Csornától keletre fekvő Sülyhegy nevű lapos halom dombján, mely homokbányának szolgál, ásatott föl Bella Lajos tanár egy sírleletet, melyről az Arch. Ért. 1895. 253—256. lapjain értekezik.

A homokgödör déli partjában kiálló csontokra bukkant, miért is ott nagyobb vermet ásatott. Az ásás eredményeül egy csontváz tűnt fel, melynek sem koponyája, sem bal karja felső csontja már nem volt meg, ezek homokásás közben veszhettek el; a hiányos csontváztól jobb kézt lócsontváz

is volt, melyből a fejet s csak a négy alsó lábszárcsontot lelte Bella, a mit ő lovastúl eltemetett lócsontvázaknál máskor is tapasztalt már, a miért

XLVIII. CSORNA (SÜLYHEGY) $\frac{2}{3}$ n.

hiszi, hogy a ló húsosabb részeit áldozatnál vagy tornál elköltötték; a közelükben mellékletek heverték, melyeket az idecsatolt táblán bemutatunk.

XLVIII. tábla. 1. Karperecz rossz ezüstpléhből, szélesség 2 cm., két végét fonal köti össze, a fonal is megvan; találták a jobb kar alsó végén.

2. Ezüstgyűrű, vékony karikája fölül tojásdad idomú foglaltványú fejben végződik, mellette jobbról-balról csúcsba rakott három-három gömböcsdíz, a foglaltvány hossza 1.5 cm., szélessége 1 cm., a foglaltványban három darabra tört, vésett almandinkő volt (2b); a tábla rajza nem lévén egészen hű, idecsatoljuk egy hűvebb képét. A kő alul homorúan csiszolt és a fölületébe bevéssett czímerféle is homorú. A gyűrűt a jobb kéz negyedik ujján találta a kutató.

3. Karperecz töredéke vékony ezüstlemezről; a bal alsó karon találták.

4—9. Ezüstszőgecskék kúpidomú fejjel s a szár alsó végén ellenző lemezzel, nyilván a lábbeli feje részét díszítették, mert ott találták a középláb és az ujjak csontjai táján s ezek a bronz patinájától zöldes színűek voltak; összesen 52 darabot leltek.

10—12. Virágocskák ezüstműből, közepén kidomborodó gömböcsdízű dudor s körülötte kilencz részre osztott dudor; alján rövid szögecs, mely alsó végén le van lapítva; három darabot leltek, kettőt a jobbik láb, egyet pedig a bal láb fölött, negyediket nem leltek, de valószínű, hogy volt az is.

13—15. Szíj végére való ezüstlemez, hosszánegyszög, melynek egyik rövidebb oldala csúcsba kihajlik, szélét domborodó lapos sáv szegélyezi, a mező közepén gömböcsdízű dudor, melyből a négy sarok felé keretes szélű, tojásdad idomú szirmok állanak; hosszuk 3.8 cm., szélességük 2.4 cm.; az alapon aranyozás nyomai; az aljukon három szögecs.

16—19. Szívidomú paizsokocskák ezüstműből, ötszirmú levélféle domborodik ki laposan a fölületéből, aljukon két szög. A ló fejének jobb oldalán egy nagyobb és két kisebb, a bal oldalán két nagyobb és két kisebb ily ezüstlemezket talált a kutató.

20—22. Kúpidomú fejjel bíró hegyes szárú ezüstszőgecskék, a ló koponyája hátsó része fölött vékony és törékeny ezüstlemez darabjain lették, ez kissé hajlítva volt és a szögekkel fafélére, talán a nyeregbe volt erősítve.

23. Csöppidomú, hosszúkás ezüstcsüngő, sodronyos szélű és fölületén 8 idom reáforrasztott sodronyból; füle csonka; utólag a sírból kihányt homokban lették.

24—26. Vasnyilak. Egyik (24) keskenyebb lemezű, hegye letört, vesszőbe való szárral; a második (26) rhombikus idomú, szára csonka; a har-

madik (25) idomát nem lehet határozottan fölismerni, de a szára fönmaradt. Mindegyik nyílhegyet Bella egy-egy csontváz mellett találta, melyet az első sirtól éjszakra lelt; ott átlag 40—60 cm. mélységben 3 felnőtt és mintegy 12 gyermek csontvázát ásták ki, fejfel többnyire nyugotnak feküdtek; háromnál éjny-ról dk-re való helyzetet konstataált. A nyíl mindig az alsó lábszárak között, valamivel a térden alul, csúcsával a testnek fordítva feküdt.

27. Vaskarika, a második csontváz dereka táján lelték.

A gyermekeknél mi sem volt, kivéve egy csecsemőt, kinek felső karja csontját kis bronz karperecz fogta körül.

A sülyhegyi dombon ugyanazt a tapasztalást tette Bella, mint a csornacsatári majortól éjszakra eső Eperjes-dombon, hogy a gazdagabb sírok a domb legtetetjén, a szegényebb sírok inkább a töve felé voltak elhelyezve; mindkét helyen a gyermekek sírjai a temető szélén voltak. A sülyhegyi temető korát a x. századra teszi, míg az eperjes-dombi — a Petrus rex-féle éremlelet miatt — a xi. századra váll.

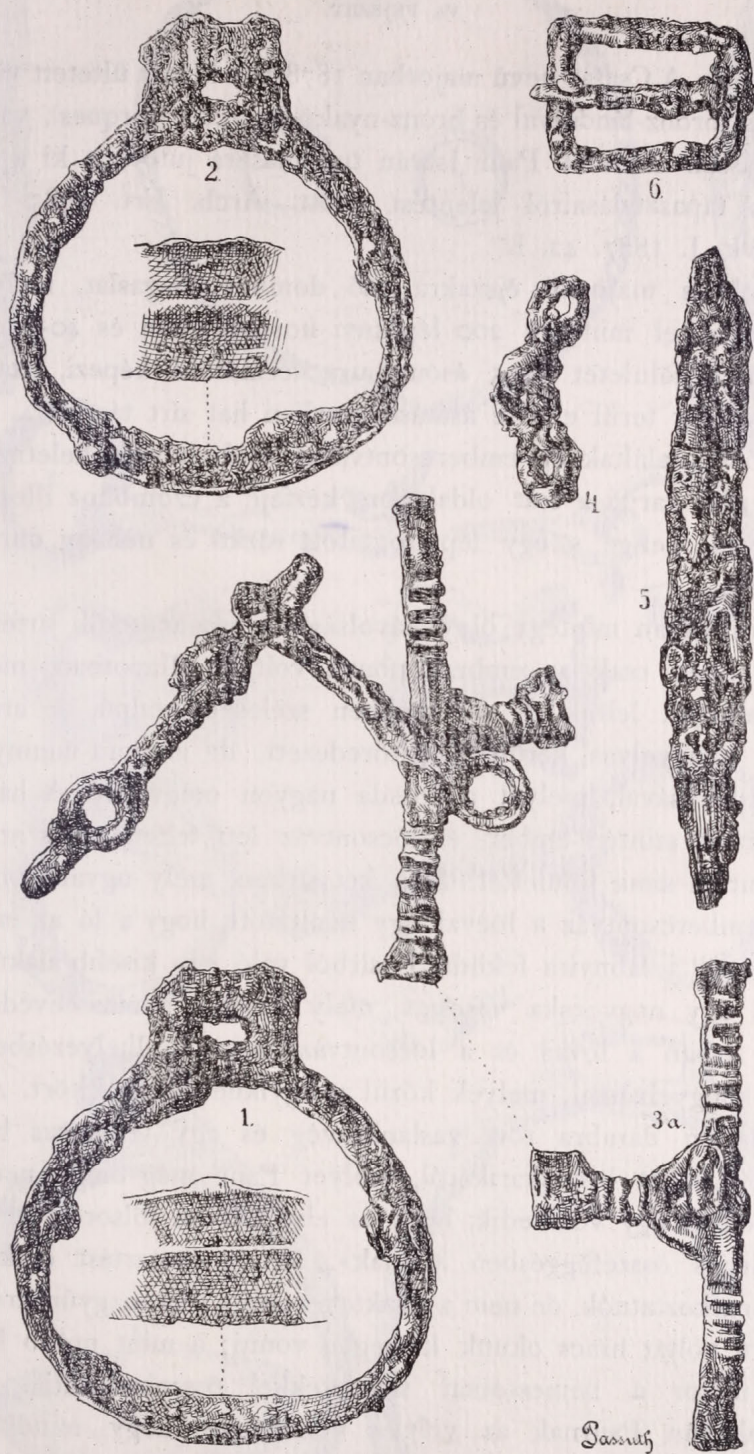
XLIX. tábla. 1.; 2. Kengyelvaspár, találták az első sírban, az ember csontvázától a jobb vállal egy irányban fekvő ló koponyája alatt; talpuk széles és kihajló, alul közepett vonuló gerinczczel, lapított szárai erős hajlással tompa ívben hajlanak, a szíjlemez négyzetidomú volt, hossznegyszögű réssel; fölületük rozsdás.

3. és 3a. Vaszabla, a ló szájában lelték, a középrúd mindkét pálczája és az egyik oldalrúd maradt meg; a középrúd két pálczája közepett gyűrűvel kapcsolódik egymásba; egyik pálczán egy külső karika van, a másikon kettő, a külső karika üres, a másodikban áll az oldalrúd; a pálcza közepén félkör gyűrű áll ki, melynek lemezszerű folytatása van, talán a kantárszíz odaerősítésére, a pálcza fölületét hornyolatok és gyűrűtagok ékítik, végei kissé szélesbülnek és tompák; a kantártartó lemez kezdetén is gyűrűs díszű a nyak.

4. Három egymásba kapcsolt vasgyűrűből álló rövid láncz, a lófő körül lelték az első sírban.

5. Vaskés, sem a csúcsa, sem a szára nem teljes, szárán farostok, pengéje rozsdás; a lófő közelében lelték az első sírban.

6. Szíjcsat vasból, hossznegyszögű, az odarozsdásodott túske a hosszirányban áll; az első sírban a lófej mellett lelték.

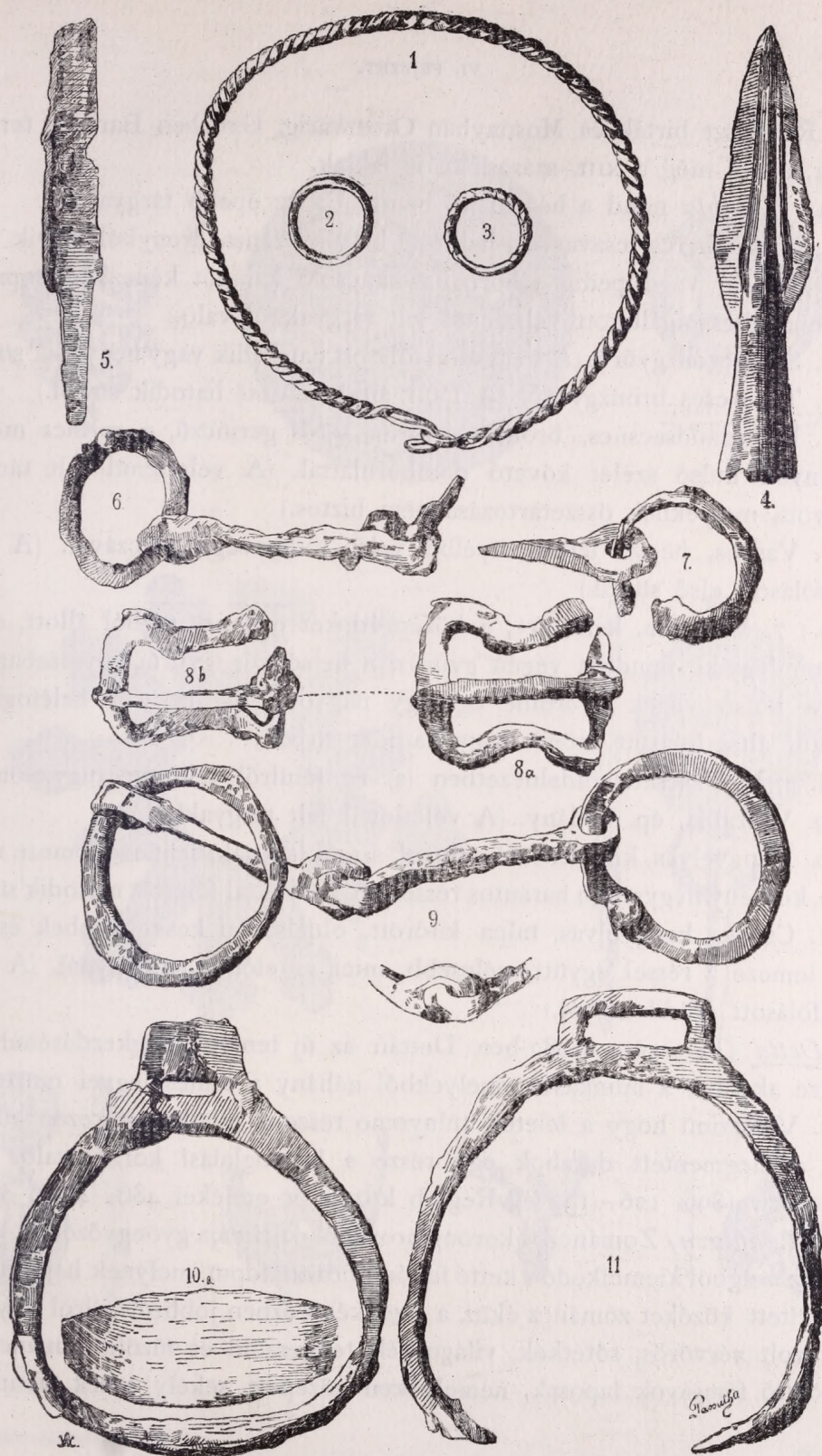
XLIX. CSORNA (SÜLYHEGY) $\frac{2}{5}$ n.

Csorna. II. A Csatár nevű majorban 1878-ban lovára ültetett vitéz csontvázát ásták ki, bronz-lándsával és bronz-nyakperecczel (torques), vas zablával és kengyelvassal. A lelet Paur István tudomására jutott, a ki a helyszínét átkutatta és tapasztalásairól jelentést adott. Arch. Ért. 1885. 319—323. Sopronm. évk. I. 1887. 42. l.

A lelhely a majortól éjszakra eső dombos magaslat, mely keletről nyugotra terjed el mintegy 200 lépésnyi hosszúságban és 40—50 lépésnyi szélességben, a fölületét 3—5 ásonyomra termőföld képezi, azalatt pedig sárga fövenyréteg terül el. Az ásatás egészben hat sírt tárt föl.

Az elsőben találtak ép embercsontvázat, mely lábával keletnek fordítva volt elhelyezve, karjai a test oldalához, kézfeje a czombhoz illesztve, jobb oldalán vaskés, penge s egy lepattogtatott tűzkő és néhány durva edénycserép hevert.

E sír irányában mintegy ölnyi távolságban egy második sírfészket terítettek fel, ebben csak az emberkoponya volt ép állapotban, mellette lócsontváz darabjait lelték. E sírfészkekben szélesebb talpú, de aránylag kis lábra szánt kengyelvas került elő, töredezett, de annyira-mennyire összeállítható vaslándsával, melyet a rozsdá nagyon megviselt. A harmadik és negyedik sírban szintén ember- és lócsontváz lett felfedezve s az egyikben egy bronzkarika sima fölülettel. Más két sírban, mely ugyanazon irányban feküdt, az embercsontváz a lóéval úgy találtatott, hogy a ló az embertetem bal oldalán alig 3 lábnyira feküdt. E sírból való egy kisebb alakú kettétört vaszabla és egy nagyocská vascsat, mely hasonló a mai hevedercsatthoz. Az ötödik sírban a lovas és a lócsontváz hasonló elhelyezésben tünt fel egy bokor kengyelvassal, melyek közül az egyiknek talpa kitört. A hatodikban egy három darabra tört vaslándsavég és egy tekercses bronzgyűrű került elé. Két-két bronzkarikáról, melyet Paur még említ, nem mondja, hol került elé és úgy vélekedik, hogy az első helyen felsorolt bronztárgyak «csak esetleges összefüggésben állanak». Ezt a föntartást csak a bronzlándsára vonatkoztatnók, de nem a nyaktekercsre s a bronzgyűrűkre, melyeknek egykorú voltát nincs okunk kétségbe vonni; a mint utóbb Paur maga is vallja, mikor a nemes-ócsai sírleletekkel összehasonlítja. Ez összehasonlítás alapján Paurnak az volt a véleménye, hogy mindkét helyütt x. századi sírokkal van dolgunk, melyekben bessenyők voltak eltemetve,

L. CSORNA (CSATÁR) 1/2 n.

kik a Rábaközt birták és Mosonyban Oroszvárig, Győrben Barátiig terjeszkedtek, a hol még a XIII. században is laktak.

Az *L. tábla* mind a hét sírból bemutatja az épebb tárgyakat.

1. Nyaktekercs, csavarban hajlított kettős bronzsodronyból, egyik vége horgot, másik vége pedig a horogba kapcsoló kampót képez. (A sopronyi főispánnak beszolgáltatott véletlenül lelt tárgyakból való.)

2. Sima bronzgyűrű. (A Paur által fölasott harmadik vagy negyedik sírból.)

3. Tekercses bronzgyűrű. (A Paur által fölasott hatodik sírból.)

4. Bronzlándsacsúcs, bronzkori forma, erős gerinczű, a gerincz mellett a szárnyak külső szélét követő domborulattal. (A véletlenül lelt tárgyak közt volt, melyeknek összetartozása nem biztos.)

5. Vaskés, hegye letört, nyélbe való, tompavégű pálczával. (A Paur által fölasott első sírból.)

6.; 7. Vaszabla, kettétört; a középrúd két egyenes tagból állott, melynek mindegyike mindkét végén gyűrűs, a belső vég gyűrűi egymásban járnak, a külső végek gyűrűibe egy-egy nagyobb karika van beléfoglalva. (A Paur által fölasott ötödik vagy hatodik sírból.)

8. a. b. Vascsat, oldalnézetben (a) és fölülről tekintve (ugyanonnan).

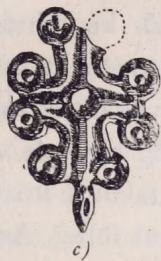
9. Vaszabla, ép példány. (A véletlenül lelt tárgyakból.)

10. Kengyelvas, kiszélesbülő talppal, szárai laposak, szíjtartó lemeze négyszögű, keskeny négyszögű harántos réssel. (A Paur által fölasott második sírból.)

11. Csonka kengyelvas, talpa kitörött, oldalszárai keskenyebbek és szíjtartó lemeze a réssel együtt szélesebb, mint az előbbi példánynál. (A Paur által fölasott ötödik sírból.)

Detta (Temesm.). 1882-ben Dettán az új temető megkezdésénél régiségekre akadtak a munkások, melyekből néhány a temesmegyei muzeumba jutott. Valószínű hogy a leletek túlnyomó része a munkások kezén elkallódott; a megmentett darabok egy része a honfoglalási korból való. V. ö. Arch. Ért. 1896. 126—132 és Régibb középkor emlékei 486—487.

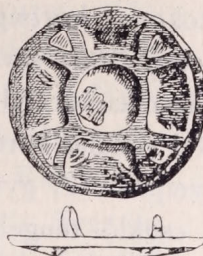
LI. tábla. a) Zománczos korong bronzból, karimája gyöngyözött, a mezőben közös ágból kiemelkedő s ketté fejlődő növényidom, melynek hajtásai közt a mélyített közöket zománcz ékíti, a tizenkét közben jobbról-balról egyenletesen volt vérvörös, sötétkék, világoskék, tengerzöld és fűzöld zománcz. Az elkülönítő fémcsávok laposak, némelyeken közepett sekély rések vonulnak,

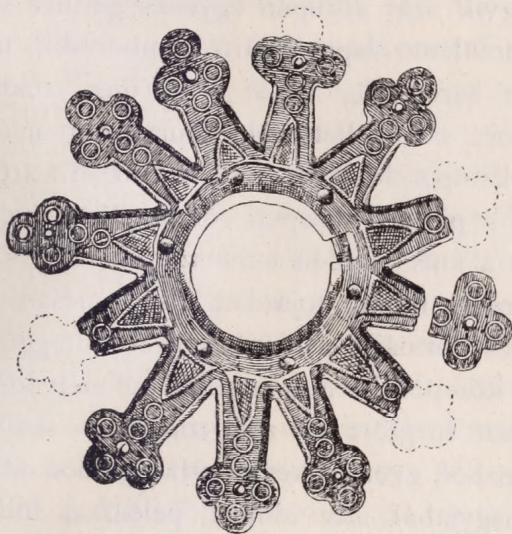
c)

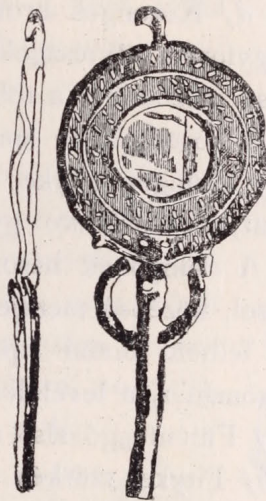
a)

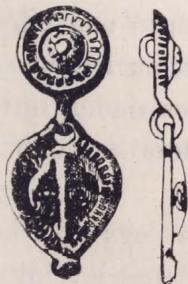
d)

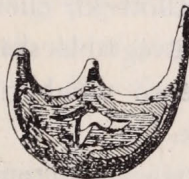
b)

i)

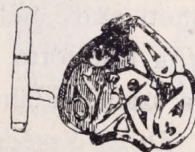
e)

f)

g)

h)

LI. DETTA $\frac{3}{4}$ n.

A magyar honfoglalás kútfoi.

melyekben zöld zománcz nyoma maradt. A korong egy helyütt át van lyukasztva és a karimán két ellentétes helyen behajlás mutatkozik, valószínű, hogy e pontokon a korongot valamely alapra erősítették. *b)* Mellesat sárga fémből, idoma áttört sávós gyűrű, melyből tizenkét sugár ágazik ki, mindegyik sugár hármas karélylyal végződött, mindegyik ág fölületét tövén háromszög s azontúl vonalas körök ékítik; mindegyik hármas karélyt átlukasztottak erősítés céljából. A gyűrű belső szélén egyik helyütt négyszög bevágás van és benne csukló tengelynek szolgáló pálcácska. Ez ékszer talán a középkor más szakaszából való. *c)* Ólmos fémből való keresztke, fölül füllel. Az ágak végeit két-két domború keretű kör díszíti, közepett kidomborodó petytyel, a keretes gyűrűket az ágak külső szélén keret köti össze. A kereszt közepén gyűrűs idom áll ki s mindegyik szár közepén egyenes gerincz vonul végig. *d)* Korongos bronzfibula, fölületén lapos gyűrű domborodik, melyből egyforma távolságokban négy háromszög áll ki a korong széléig; a középső mezőben s a többi domború sáv mellett zöld zománcz nyoma maradt. A korong alján apró fül és kampós lemezke a tű erősítésére szolgáltak. *e)* Csüngős pityke, a korongos pityke közepén gömbszelvényű dudor s a bütyköt körülfutó gyöngysor; a külső ferdén lemetezett keretet fogsor ékíti. A csüngőnek hasonló a kerete; idoma tojásdad, alsó csúcsán gömböcscsel, középső mezeje madárcz formáját példázza. *f)* Fülönfüggő alsó része, félhold idomú lapos lemez közepén hármas levélidomú mélyedésben zöld zománcz, a levélidomot szögben megtört két zöld zománczos sáv köríti be. *g)* Fülönfüggő alsó része bronzból, gyöngyöket példázó gumós fölülettel. *h)* Pityke szürkés fémből, nagyjából szív idomát példázza, fölületét laposan kidomborodó stylizált levelek s indák ékítik. *i)* Kézitükör ólmos fémből, a kerek üveglemez befogadására egy korong középső mélyedése szolgált, a korong egyik széléből fül állott ki, ellentett szélén két karral erősített szár, melynek vége letört. Az üvegtáblácskát keretes dudor tartja meg, a körülötte fönmaradó sávot középső domború köridom és jobbra-balra szabálytalanul kiálló pettyek ékítik.

Duna-Szekcső (Tolnam.). Pécsi magángyűjteményben egy pitykét láttam rossz ezüsből, idoma megközelíti a hatszöget, fölületén levéldíszű keretben hármas tagú bokréta domborodik.

Esztergom vidéke. Vásárhelyi Géza földbirtokos gyűjteményében Tinnyén

van egy karperecz sárgaréz-ből, fölülete sima, nyílt végein egy-egy állati fejjel.

Gáva (Szabolcsm.). Az ú. n. Katóhalom északnyugati oldalán dr. Jósa András úr 1898. évi november 3. és 4-ikén ásatást rendezvén, sirra akadt. Leletéről maga a kutató adott hírt a Nyírvidek 1898. évi egyik deczemberi számában és e cikk különnyomatának 13—16 lapjain. A cikk címe: A gávai Katóhalom és környéke. A halott csontváza annyira korhadt volt, hogy az elhelyezést már csak a lisztvé vált csontok fekvéséből lehetett fölismerni. Iránya éjszaki volt, úgy hogy a fej éjszaknak feküdt. A baloldalon vaskard volt, melynek rajzát (1.) dr. Jósa vázlata szerint közöljük. Hét darabra volt törve, melyek már nem illelnek össze egész pontosan, ebben az állapotában a kard egész hossza volt 50.5 cm.; a penge hossza 37.5 cm.; legnagyobb szélessége 3.9 cm. vastagsága 0.1 cm. A penge két élű egyenes, lapos és hegyes és helylyel-közzel a hüvely korhadtsárgái még hozzá tapadnak. Az ellenző rövid és széles, felső nézetét *B.* ábrában közöljük. Egy kis «teknőalakú» lemezke vékony bronzlemez-ből, (*C.* 1. felső nézet 2. és 3. hosszú és keskeny átnézete) valószínűleg az ellenző egyik végét díszítette, a másikat nem lelték meg. A markolat vasa 7.6 cm. volt, legnagyobb szélessége 2.2 cm. s végén 1.2 cm.-nyire keskenyül; hengerded karikával végződik, melynek belső átmérője 2.1 cm., fala vastagsága pedig 1.1 cm. A karikához szövet rostjai rozsdásodtak. — A sír alatt mesterségesen összehányt földben 3½ méternyire hatoltak le és mintegy 2½ méterrel odább a sírtól 10—20 cm. átmérőjű tölgyfa gerendák maradványaira akadtak, az a gerendáktól körülvevett sír már ki volt rabolva.

C)

B)

A)

Gombás (Alsó-Fejérm.) A gombási fensík lankás emelkedésén a b.

Zeyk-féle szőlőtelep és az éjszakkeltre eső erdőség között fekvő Zeyk-féle családi sírkert környékének szintezése alkalmával néhány sírlelet került elé,

melyeket b. Zeyk József a nagyenyedi múzeumnak ajándékozott. Herepey Károly tanár leírta a leleteket az Arch. Ért. 1895. 426—430. lapjain.

Az első sírban feküdt egy férfi csontváz a koporsó legkisebb nyoma nélkül, hosszant oldalaihoz helyezett karokkal s keletre tekintő arczczal. Jobb oldalánál vaskard, balján vasnyílhegyek kerültek elé.

A második sírban, mintegy két méterre az elsőtől, nő csontváza keletnek néző arczczal volt fektetve. Alkarján három karperecz, a vállak táján szívalaku csüngő és három gyűrű tünt elé.

Egy harmadik sír az előbbiekkal egyközűen ugyanegy irányban, férfi csontváza mutatkozott keletre tekintő arczczal. Bal oldalánál vas szekercze, lyukkal ellátott fenőkő, néhány vasnyílhegy és egy összeropedezett agyagedény volt.

A negyedik sírban, hosszant férfi teteme volt fektetve, a csipő táján alul számos vasnyílhegy, fentebb egy vaskos, egy aczél, egy vasár és vascsat került elé.

Mind a négy sír keskeny négyszögű, az aljuk teknőalaku s gondosan kisikárolt volt. A csontvázakon megejtett mérések és megfigyelések nyomán, melyekről Herepey tanár i. h. gondosan beszámol, arra az eredményre jut, hogy a gombási sírok talán germánok, de nem hunavarok, vagy épen pogány magyarok sírjai voltak; ez utóbbi lehetőséget azonban, a többi, tudomására jutott honfoglalási sírok tanulmánya után, nem vélte kizártnak.

LIII. tábla. 1. Durván gyúrt és rosszul égetett cseréptöredék, harántosan kidomborodó bütyökkel; a harmadik sírból. $\frac{1}{2}$ n.

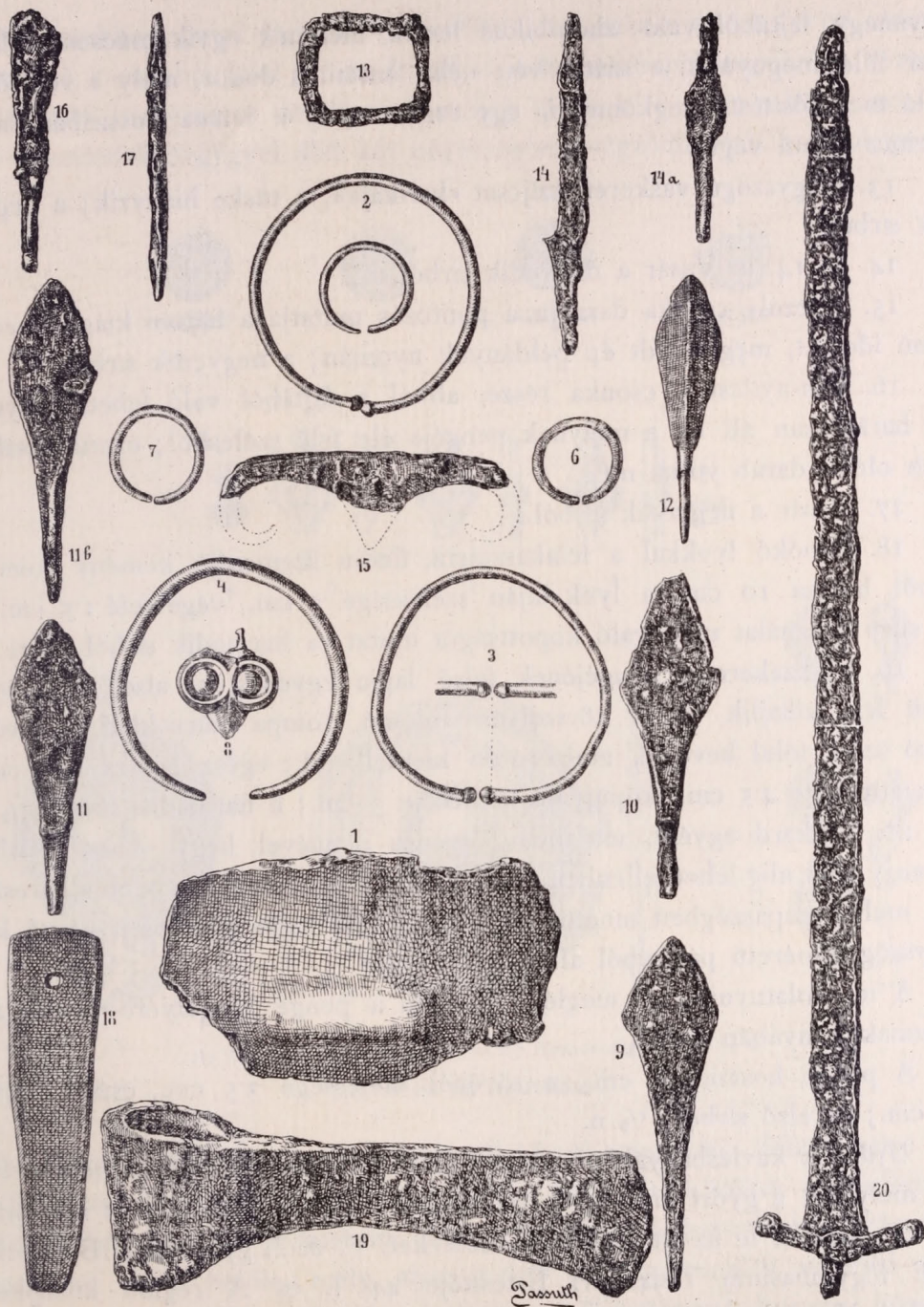
2., 3. Bronz karperecz vastag sodronyból, nyílt végei gombosak; aranyozás nyomaival (?); a második sírból. $\frac{1}{2}$ n.

4. Karperecz kerek bronzhuzalból csúcsos végekkel, a második sírból. $\frac{1}{2}$ n.

5., 6., 7. Gyűrűk ezüstműből, kerek huzalból, közeljáró végekkel $\frac{1}{2}$ n.

8. Ezüstcsüngő, kettétört és csonka, fölületét két egymás mellé rakott gyűrűtag ékíti, melynek középső mélyedéséből gömb és szelvényidomú dudor emelkedik ki, a két karika aljából háromszögű csúcs áll ki, középső gerinczczel, mely reámegy a két gyűrű érintkezési pontjára; a két gyűrű fölötti szélén a fülnek a tövéből és talán oldalából maradt fön egy kis darabka.

9—12. Vas-nyílcsúcsok az első, harmadik és negyedik sírból: valamennyi

LII. GOMBÁS (1—19) $\frac{1}{2}$; 20. sz. cca $\frac{1}{4}$ n.

ugyanegy fajtából való: rhombikus lemez, melynek egyik csúcsos sarka a szár felé megnyúlik, a szár tövén néha harántos dudor, mely a vesszőhöz való megerősítést megkönnyíti, egy esetben (12) a lemez hosszában lapos gerincz vonul végig.

13. Négyyszögű vaskeret, szíjcsat «karikája», a tüske hiányzik; a negyedik sírból.

14. és 14. a. Vasár a negyedik sírból.

15. «Aczél» csonka darabja, a pontozás mutatja a három kiágazás valószínű idomát, megmaradt ép példányok nyomán; a negyedik sírból.

16. Vas-nyílcsúcs csonka része, abból a fajtából való lehet, melynek éle harántosan áll és a melynek pengéje éle felé szélesbül; ezuttal csak a jobb oldali darab volna meg.

17. Vasár a negyedik sírból.

18. Fenőkö lyukkal a felakasztásra, finom szemcséjű kemény homokkőből, hossza 10 cm., a lyuk táján szélessége 3 cm., vége felé 1.5 cm., a mi sűrű használat után való kopottságra mutat; a harmadik sírból $\frac{1}{2}$ n.

19. Vasszekercze, pengéjének felső lapja egyenes, az alsó az él és a köpü felé kihajlik, az él körszelvény idomú, tompa csúcsokkal, a hüvely hátsó széle fölül kevésbé, alul erősen kiemelkedik; egész hossza 15.5 cm., élén átmérője 4.5 cm., köpüjének átmérője 3 cm.; a harmadik sírból; $\frac{1}{2}$ n.

20. Vaskard egyélű, majdnem egyenes pengével, hegye kissé csorba, de nagy híja alig lehet, ellenben csonka a markolatlemez, legépebb a keresztvas, mely tompaszögben megtörött, a penge felé hajló gömbösen végző két négyszög átméretű pálczából áll.

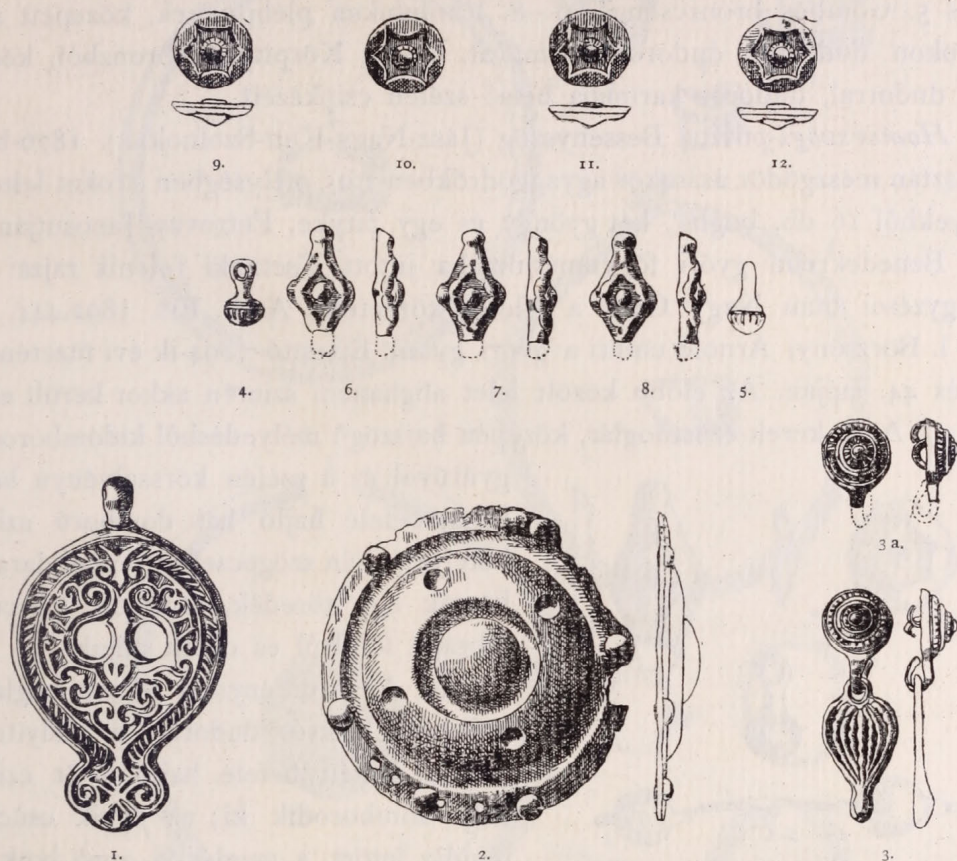
A markolatnyujtvány meglévő darabja a penge tengelyére ferdén áll és annak irányában hajlik.

A penge hossza 76 cm., a tövénél szélessége 3.5 cm., csúcsa táján 2.5 cm.; az első sírból; $\frac{1}{6}$ n.

Győr. A kavicsbányákból szerzett dr. Börzsönyi Arnold sirmellékleteket, melyeket a győri muzeum a milleniumi kiállításra küldött; ez alkalommal rajzoltattuk le az itt ábrázolt ékszereket. V. ö. A győri szent Benedek-rendi főgymnasium 1894. évi Értesítője 44. l. és A régibb középkor emlékei. II. 490—491.

LIII. tábla. 1. Csüngő dísz rossz ezüstből, hasonlít a «madárfejű» csün-

gökhöz, csakhogy jóval nagyobb s a madárfej két szeme áttört körök idomát öltötte. A karimából fölül gyűrűs fül áll ki, a karima dupla szegélyű és közben ferdén álló párhuzamos domború vonalkák töltik ki a tért; a belső szegély alul egymásnak hegygyel álló két négyszögben végződik, találkozásuk pont-

A) Győr: 1., 3—12. sz. $\frac{2}{3}$ n — B) Homorszög: 2. sz. $\frac{1}{2}$ n.

LIII. GYŐR ÉS HOMORSZÖG.

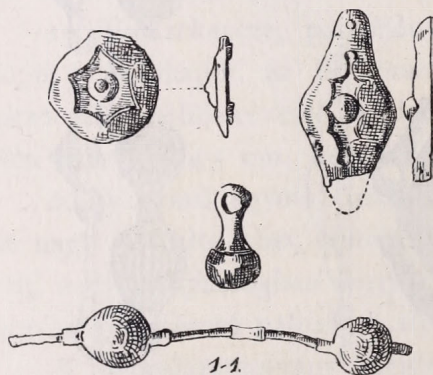
jából kétfelé körhajlású leveles inda áll ki. A «madárfej» felé a belső szegélyből mindkét oldalt heraldikus lilium áll ki, a közöket a madáridom szegélyéből kinyuló geometriai idomok töltik ki, a hossz tengely irányában szívidom indul belőle, mely alján a két szegély vonalait egyesíti és a szívidomba heraldikus liliumot bocsájt. 2. Ezüstlemezű korong, közepett körmélyedésből emelkedő gömbszelvényű lapos dudor; a korongnak sávos

karimája van, a karimán szögök fejei látszanak, a dudort négy helyütt keresztben álló apró körded mélyedés ékíti.

(*Homorszőgi lelet.*) 3. és 3. a. Csüngős pitykék rossz ezüsből, a pityke körded idomú, kidomborodó fölülettel, gyöngyözött gyűrűs tagozással. A csüngő felületét a hossz tengely irányában vonuló csomós fonaldísz ékíti. 4. és 5. Gömbös bronzcsüngő. 6—8. Rhombikus pléhpitykék, közepett s a sarkokon dudorral, dudoros karimával. 9—12. Körpitykék bronzból, közepett dudorral, dudoros karimája belső szélén csipkézett.

*Homorszőgi-puszt*a Bessenyszög (Jász-Nagy-Kun-Szolnokm.). 1876-ban a pusztán mészgödör ásásakor agyaggödörökben 125 mélységben sírokat leltek, melyekből 16 db. boglár, két gyöngy és egy pityke, Petrovay János utján, a Szt. Benedekrend győri főgymnásiumába jutott. Csetneki Jelenik rajzai és följegyzései után Nagy Géza a leletet közzétette Arch. Ért. 1892. 444. és 446. l. Börzsönyi Arnold említi a győri gymn. Értesítő 1894-ik évi füzetének 24. és 44. lapján. Az előbb közölt lelet alighanem szintén akkor került elé.

a) Apró kerek ezüsboglár, közepén hatszögű mélyedésből kidomborodó

gyűrűvel és a szélén körszelvényű hajlással befelé hajló hat domború cikelylyel, alján szögecsék; tizenhét darab, köztük egy töredék, átmérője 1.6 cm. Ábráját fölülről és oldalt adjuk.

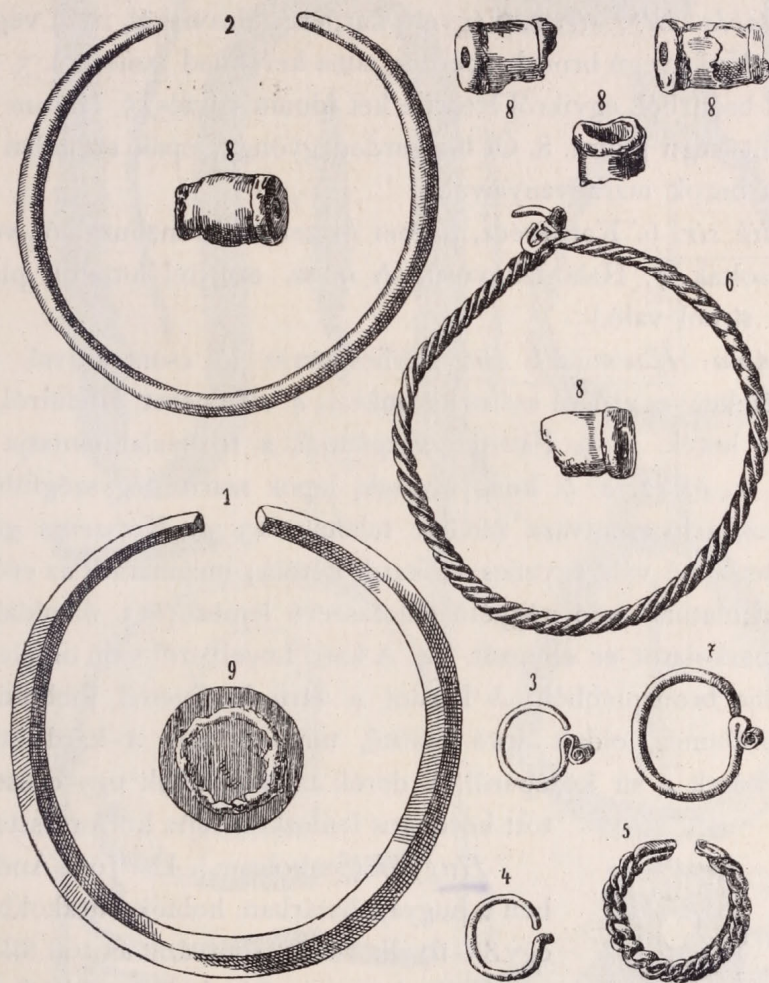
b) Apró dülényded idomú boglár, közepett lencses dudorral a mélyített mezőn, szélén befelé hajló öt-öt cikely domborodik ki; az egyik csúcsa mindig letört, a meglévőn apró lyuk a

boglár erősítésére, négy példány; hossza 2.8 cm., legnagyobb szélessége 1.4 cm., ábránk fölülről és oldalt mutatja. Mindkét fajta boglár préselt lemezből való.

c) Füles csüngő bronzból, tömör gömböcs; ábránk $\frac{1}{1}$ nagyságú.

d) Bronzsodronyra fűzött két ezüstgyöngy, a gyöngyökből hengerded csövecske áll ki kétfelől; az ábra $\frac{1}{1}$ nagyságú. Ide tartozik még az LIII. tábla 2. száma alatt ábrázolt ezüstkorong.

Horgos (Csongrádm.). 1894-ben Röck Iván horgosi földbirtokos, horgosi birtokán az úgynevezett kamaraerdő szomszédságában dombos területen

LIV. HORGOS 5/6 n.

tet ásatott föl; ez alkalommal előkerült mintegy 16—20 sír, melyek közül háromban letek a csontvázak mellett régiségeket. Dr. Tergina Gyula leírta a leleteket Arch. Ért. 1894. 204—205. 1. és Röck Iván átadta a szegedi múzeumnak. V. ö. A régibb középkor emlékei. II. köt. 177—178. 1.

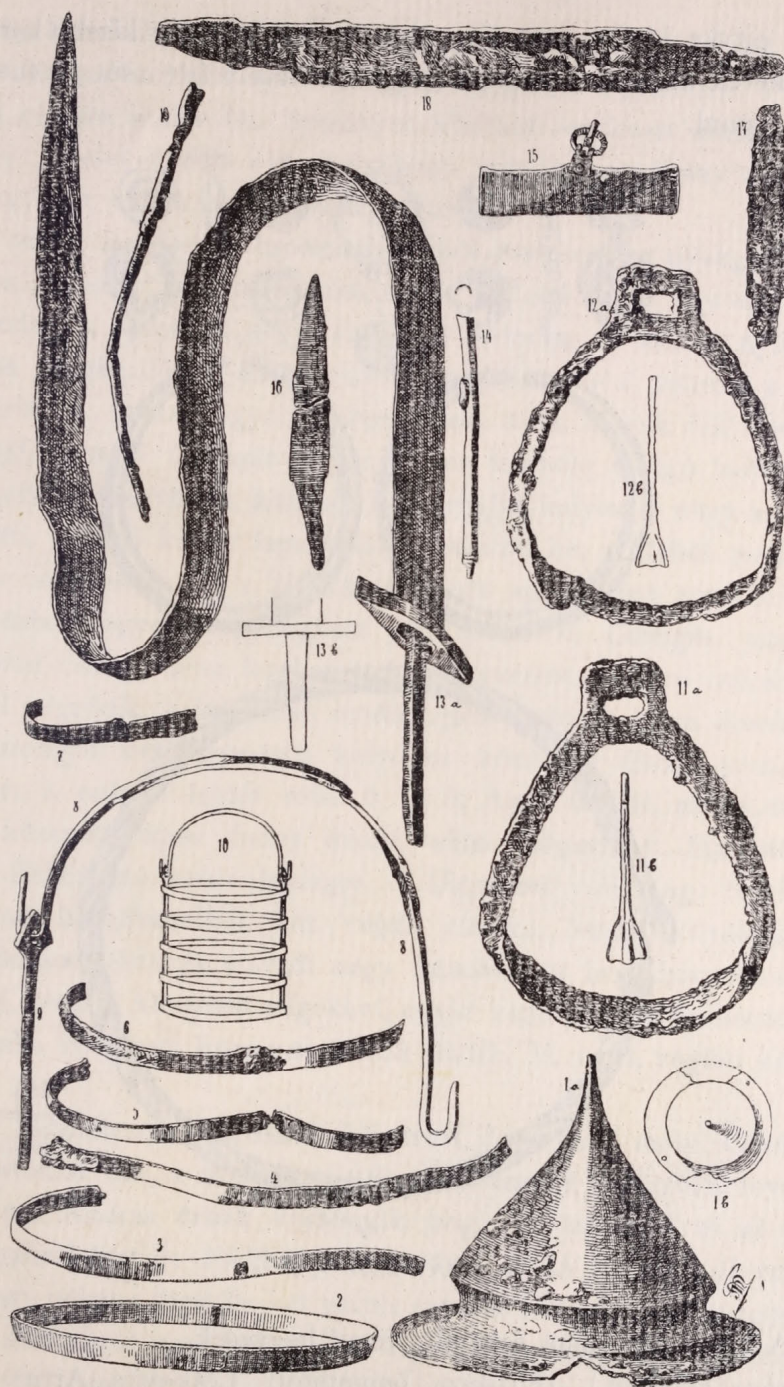
LIV. tábla. Első sír. 1. Négyélű karperecz bronzból, nyílt végű, tompa végekkel. 2. Nyílt végű bronzkarperecz, sima kerekded átméretű. 3. és 4. Halántékgyűrű bronzból, egyikről letört a két idomú végzés. 5. Három sodronyból font nyílt végű gyűrű. 8. Öt hengerded gyöngy, opák szintelen üvegből, ezüstlemezű burok maradványaival.

Második sír. 6. Karperecz, három összefont bronzhuzalból, végei egymásba kulcsoltak. 7. Halántékgyűrű. (A 9. sz. ezüsttel futtatott pléhkorong a harmadik sírből való.)

LV. tábla. Harmadik sír. Férficsontváz ló csontvázával. 1. Paizsdudor vasból, hegyes csúcsú széles karimával; *a.* oldalnézet, *b.* felülről tekintve, a mell táján letek. 2—9. Faveder vaspántjai, a 10. vázlat mutatja az összeállítást. 11. *a. b.* 12. *a. b.* kengyelvasak, lapos szárú négyszögfülű, a talp alján gerincz, a ló csontváza mellett találták. 13. *a.* Kétszeres görbitéssel hasznavehetetlenné vált egyenes vaskard, kétélű; megmaradt az erős ellenző tag s a markolatnak való négyélű pálczaszerű lemeze; 13. *b.* oldalnézetben mutatja a markolatot és ellenzőt. 14. A kard hüvelyéről való oldalas hüvelykeret darabja bronzpléhből. A kardot a férfi kézfejenél jobboldalt találták. 15. Pántlemez, oldalt apró csattal, talán szintén a kard hüvelyéről. 16—18. Vaskések a sír közepéről. A derék táján találtak egy ezüsttel futtatott korongos lemezkét, rajta körforrasztás nyoma.

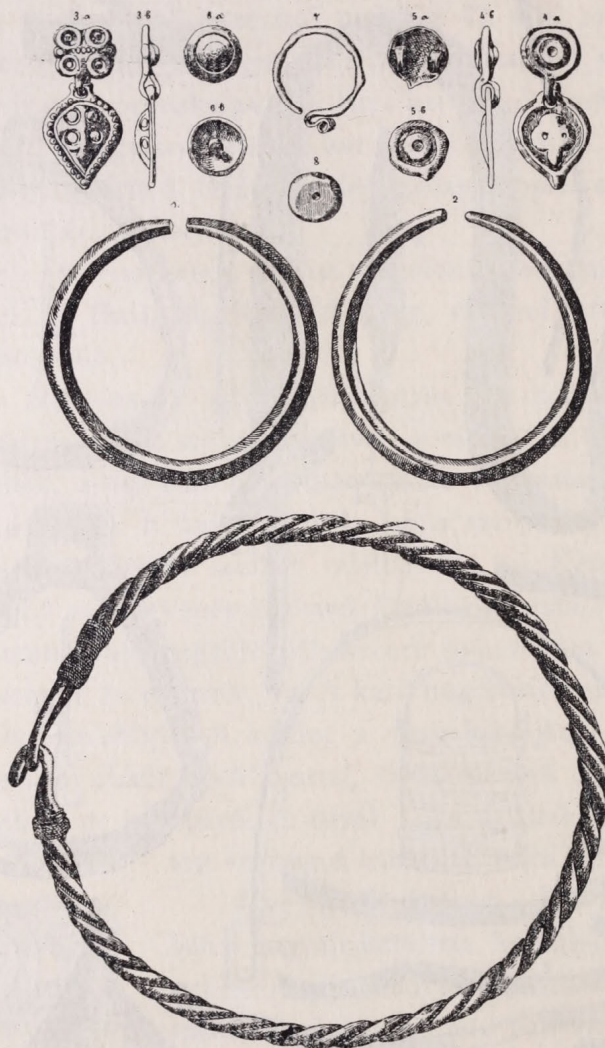

Hugyaj (Szabolcsm.). Dr. Jósa András 1869-ben a hugyaji határban, homok-buczkokban, mintegy 8—10 elkorhadt csontvázat ásatott föl. A csontvázak fővel nyugot felé hanyatt feküdtek és karcsoncjaik szorosan a testhez záródtak. Egyik csontváz dereka táján négyszögű pitykét letek és talán ugyanazon sírből került elé egy kis nyílt végű sodronykarika rossz ezüstből. Mindkét tárgyat a szabolcsmegyei múzeumnak adta dr. Jósa András úr és az ő szíveségéből adhatjuk itt mind a két tárgy ábráját. A pityke említve volt Cat. de l'expos. etc. 1876. 33. 1. és képe megjelent Antiquités préh. de la Hongrie XXIII. pl.

LV. HORGOS I : 3 1/2 n.

1. A pityke idoma négy nagyobb és közben négy kisebb karélyból áll, közepén kerek áttörésből minden nagyobb karély felé csúcsba futó barázdás mélyedés vonul.

a)

LVI. KABA $\frac{1}{2}$ II.

2. A kis karika sima és nyílt, végei hegyesek.

Kaba (Hajdum.). 1897-ben bemutatott Löfkovits Artur debreczeni lakos a n. muzeumban 18 db ékszert, mely Kabán egy ház építésénél elő-

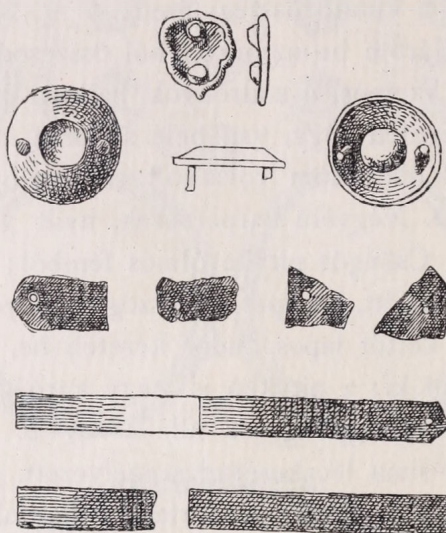
került. A nyakkarikák száma után ítélve, melylyel a karpereczek száma is összevág, három sírból való holmikkal van dolgunk. Ugyanazon a helyen a n. muzeum részére utóbb Dr. Seemayer Vilibald rendezett ásatást, s ekkor még néhány sírlelet került elé, melyekben mindössze néhány apró karika és halántékgyűrűt birt a kutató összegyűjteni.

LVI. tábla. a. Három bronzsodronyból összesodrott nyakgyűrű, egyik vége hurkos, a másik kampós, a sodronyok hajlásai közé egy-egy vékony rovátkolt sodrony, egészben négy, van belé sodorva. A hol a nyílás mellett a sodrás megkezdődik, finom rovátkolt sodronynyal vannak a huzalok körül csavarva. 1. és 2. Négyélű karpereczek, nyílt végeik felé keskenyülnek, bronzból. 3. *a. b.* Csüngős pityke ólmos fémből; a lógó lemezke szívdomú, szegélye gyöngyözött, közepét négyszögbe helyezett négy apró kerek áttörés díszíti, az alsó kettőt lapos dudor kereteli be, melyből madárcsőrre emlékeztető csúcs indul ki; a pitykén is négy apró gyűrű sorakozik négyszögben, közben egyenes gyöngysor áll. 4. *a. b.* Csüngős pityke, az alsó szívdomú csüngő sima léczkerettel szegélyezett, mely a csúcsban alúl gömböcscsel végződik, a keretben madárfejhez hasonló idom domborodik; a pityke korongját két egymásba helyezett kördudor díszíti. 5. *a. b.* Hasonló pityke, a csüngő letört róla. 6. *a. b.* Apró boglár, szélét domború sáv köríti, közepett lapos dudor díszíti, alján szögecs. 7. Halántékgyűrű bronzból. 8. Fehérfoltú karneolgyöngy. — Ugyanott volt meg: Nyakkarika, három sodrott bronzhuzalból, két végén csonka, hasonló nyakkarikának ketté tört csonka példánya maradt négy huzalból és bronzkarperecz, lapos bronzpántból, körded kihajlású végekkel, egyik vége csonka, fölületét négyesével egymásba helyezett központi körök ékítik. V. ö. A régibb középkor emlékei. II. 492.

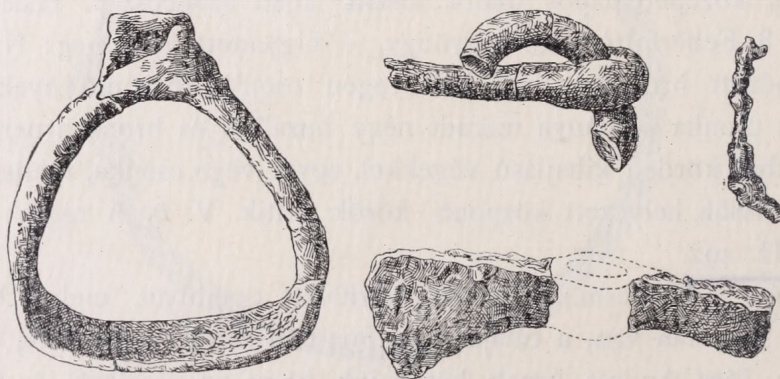
Karász (Szabolcsm.). Árokkal körülvett dombban, mely Okolicsányi Menyhért birtokán van, a tulajdonos 1894-ben ásatást rendezvén, lovas sírra akadt. Dr. Jósa András úrnak köszönjük, hogy ez ásatásról és az ott lelt némely tárgyakról hírt és ábrákat közölhetünk. A ló egészen el volt korhadva, csak egy néhány fogát és két sertés agyarát birta dr. Jósa megszerezni. Az emberi csontvázról nem tudott hírt kapni. Zabolának csekély töredékét, öt darabra tört kengyelt, rossz ezüstből készült két pitykét, négy ezüstlemezket és ezüstpánt három töredékét, vasbalta két darabját s egy vas-

karika rozsdás darabját szerezhette a szabolcsmegyei múzeum számára; ő neki köszönjük, hogy e tárgyakat ábrák kíséretében ismertethetjük.

LVII. tábla. Két csoportban adjuk a lelet tárgyait, alul háromnegyed

b) EZÜSTTÁRGYAK $\frac{3}{4}$ n.

LVII. KARÁSZ. a) VASTÁRGYAK $\frac{1}{4}$ n.

nagyságban a vastárgyakat és a felső csoportban háromnegyed nagyságban a kisebb ékszereket.

Alsó csoport. 1. Kengyelvas talpa erősen kiszélesbül és lapos; szárai

csúcsos hajlásban emelkednek, átmetszetük körded, a szíjlemez négyszögű, erős vasrozda borítja a lemezt s a rést, ez utóbbi négyzetidomú lehetett.

2. Zabla töredéke, megmaradt a közép rud gyűrűre hajló végső darabja és benne erős fékező karika.

3. Ismeretlen rendeltetésű pálczás töredék.

4. Fejsze két töredéke, a középső darab hiányzik; a penge éle lefelé hajlik, felső lapja egyenes, hátsó karja négy élű és tompa lappal végződik.

A felső csoportban ábrázolt tárgyak közt legalul három pánttöredék van, egyik szögben végződik és átlukasztott.

E fölött négy átlukasztott bronzlemezt látunk; mi volt eredeti idomuk és rendeltetésük, bizonytalan.

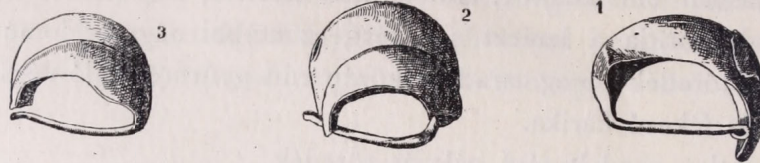
Legfölül három karélyu bronzpityke fölülről és oldalt van ábrázolva, szegélye dudoros s a mélyebb mezőből két szögecs fejéből származó dudorodással; alján két szögecs; mellette oldalnézetben ugyanaz az ékszer.

A második sorban kerek boglár, kidomborodó fölülettel, közepett körded mélyedéssel, alul két szögeccsel; balra a felső nézetben, közepett oldalnézetben és jobbra alsó nézetben látjuk a boglárt.

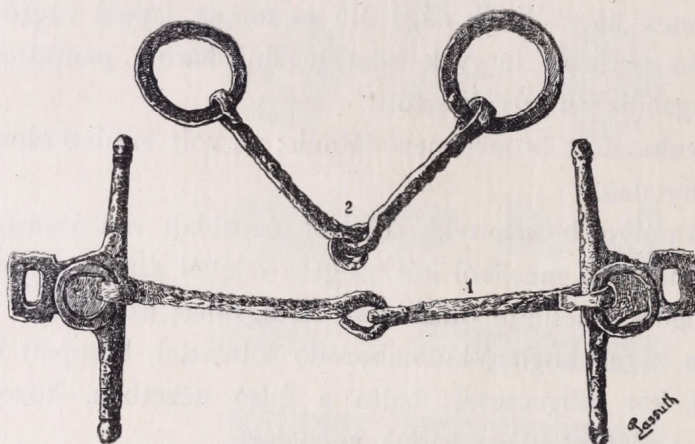
Karos (Zemplénm.). Az «Eperjesszög»-ről néhány lovas sír maradványai kerültek Dókus Gyula úr gyűjteményébe, melyeket a tulajdonos szíveségéből ábrákban bemutatathatunk.

LVIII. tábla. A) Vaskard egyélű, gyengén hajló pengével, a penge csonka, meg van az ellenző mely kissé fölfelé hajlik és gumós végű; markolatának pálczája is épségben van meg, vége felé keskenyül, ferdén áll a tengelyre. A kard mostani hossza 64 cm., a penge szélessége 3 cm.; az ellenző hossza 9 cm; a markolat hossza 10·8 cm. A penge ábrája mellett az ellenző képét fölülről tekintve adjuk.

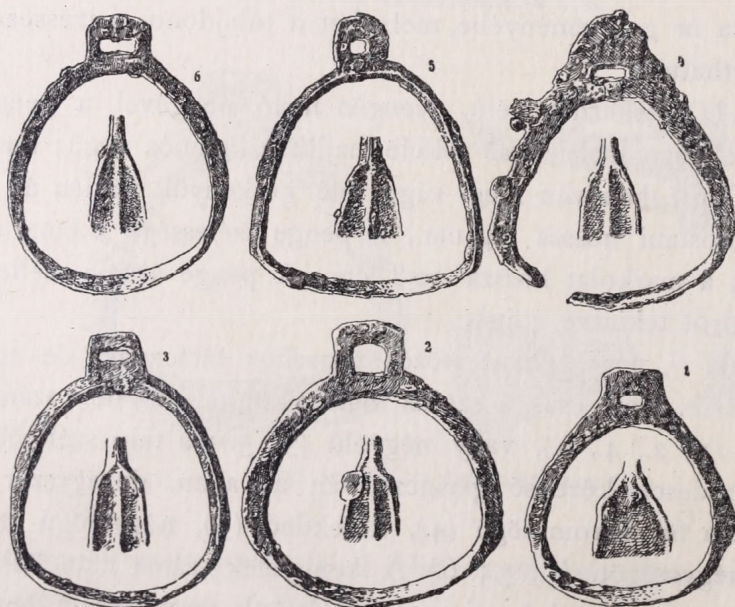
B) Kengyelvasak. $\frac{1}{4}$ nagyságban; közös typushoz tartoznak, de egy sem olyan mint a másik. Nem csak a száruk hajlása különböző, de a száruk idoma is vagy lapos (1., 2., 4., 6.), vagy négyélű (3., 5.); a talp szélesebb vagy keskenyebb, rendszeren középső gerincze van az alján, de egyszer a gerincz hiányzik (1.); a fül háromszögű (4.), kerekded (5.), négyszögű (2.), vagy megközelíti a négyszögöt. (1., 3., 6.) A kengyelek száma után ítélve legalább is három lovas sír maradványai vannak előttünk, de valószínű, hogy néhány kengyelvas kárba ment.

D) $\frac{2}{3}$ n.

C) $\frac{1}{3}$ n.

B) $\frac{1}{4}$ n.

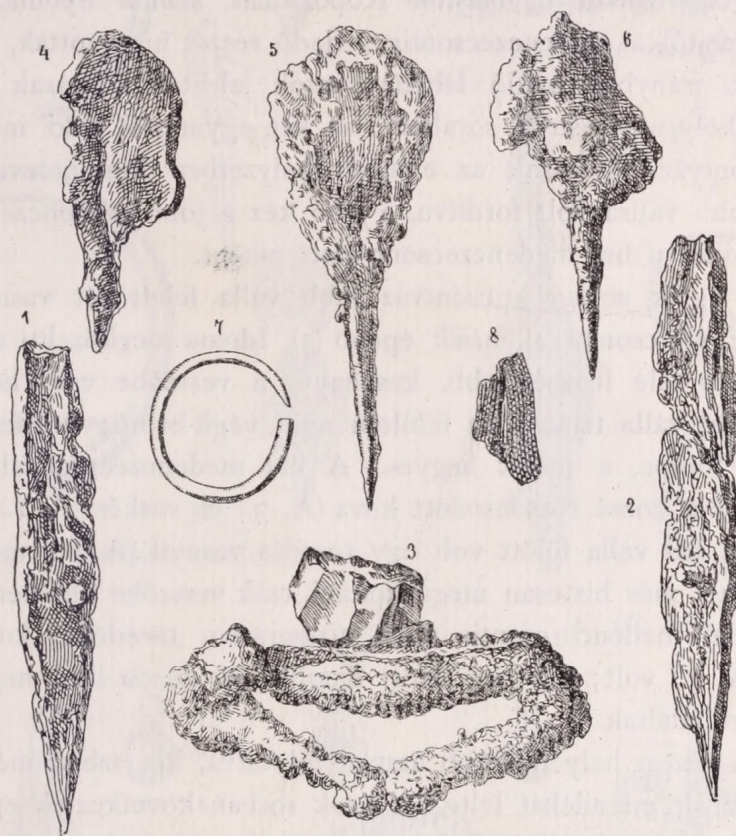

A) cca $\frac{1}{5}$ n

C) Zabláak $\frac{1}{3}$ n. 1. Oldalrudas, a rudak végei gömbösek s a gömb alatt gyűrűtag köríti a pálczát, a rudon négyszög fül van. 2. Vaszabla lapos karikákkal.

D) Aranyékszerek $\frac{2}{3}$ n. lemezből, egyik részök hosszában megfelezett hólyaghoz hasonló.

Kecskemét. Kada Elek az Arch. Ért. 1896. évi első füzetében (40—51 ll.)

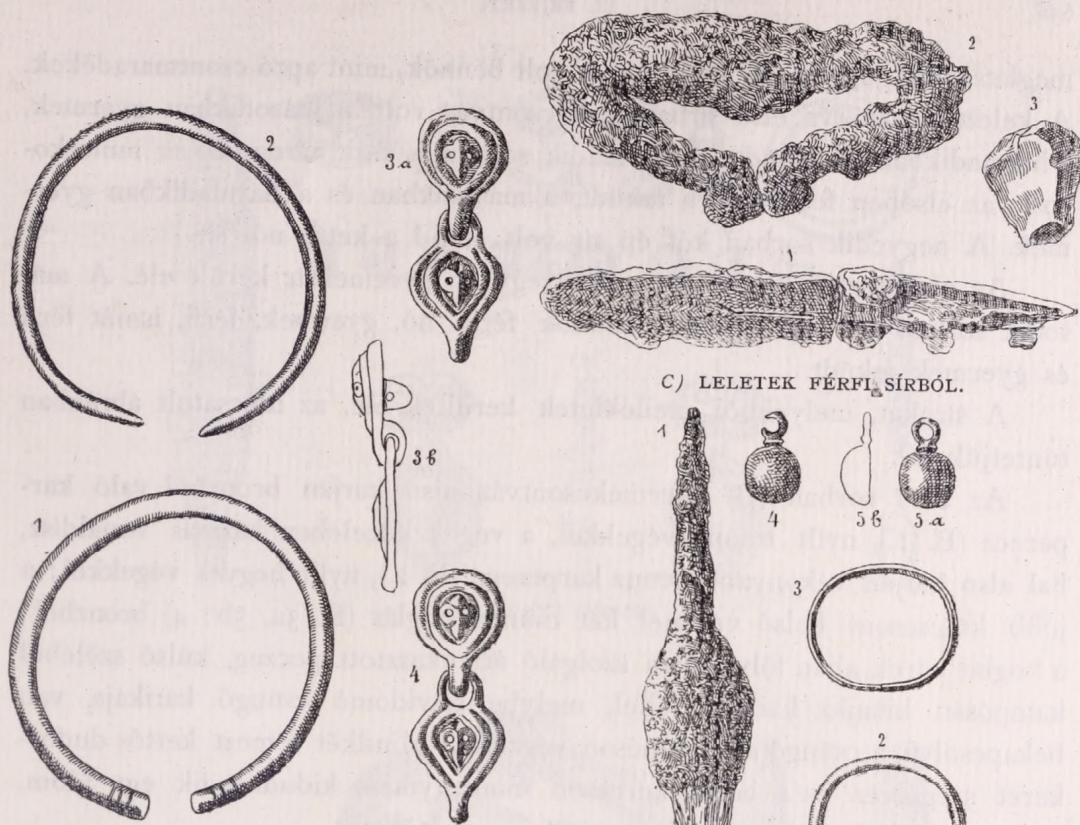
A) LELETEK AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK KECSKEMÉTI SÍRBÓL.

értekeznek egy nagyobb temetőről, melynek jelentékeny részét fölösatta. Az ismertetést és az ábrákat itt fölhasználtuk. A temető akkor került színre, mikor a kecskeméti vásártéren levő «czédulaházi» domb éjszaki részét töltésnek elhordták. Ez alkalommal néhány száz csontvázra akadtak a munkások, melyek vastárgyakkal és ékszerekkel voltak eltemetve, de az ékszereket az ott dolgozó csongrádi kubikusok elhordták.

A nevezett domb felső része agyagos, alsó része tiszta homok, állítólag még a xvi. században víz vette körül, most csak nyugoti részén van nagyobb mélyedés. A «czédulaház» éjszaki oldala mellett a domb közepén kociút vezet; a domb éjszaki oldalát a kociútig lehordták és csak a dombtól a ház éjszaki oldaláig mintegy 9 méter szélességű terület maradt épen. A domb oldalán K. még tisztán láthatta a feldúlt sírhelyeket, melyek mintegy 3 méter távolságban voltak egymástól. Koporsónak semmi nyoma. A csontvázaknak a fejtől a medenczecsontig terjedő részei hiányzottak, de az egyformán ddk. irányban nyúló lábszárcsontok jelezték a vázak fekvésének irányát. A bolygatott sírok sorában volt két egymástól 2'80 mnyire fekvő ép férfi csontváz. A vázak az említett helyzetben kinyújtózva feküdtek. Arczuk a jobb vállra volt fordítva, a jobb kéz a jobb medenczecsont külső szélén, a balkéz a bal medenczecsont alatt pihent.

A. Az egyik sírban a csontváz jobb válla felett két vasnyíl feküdt. (A. 4., 5.) Egyik csonka (4), másik épebb (5). Idoma megközelíti a rhombust, a tompa csúcs felé legszélesebb, keskenyül a vesszőbe való hegyes végű szára felé. Bal válla táján sima felületű nyílt végű bronzgyűrű feküdt (A. 7.), egyik vége tompa, a másik hegyes. A bal medenczecsont alatt rozsdás tűzszerszám s. a hozzá rozsdásodott kova (A. 3.) és vaskés (A. 1.) találtatott. A másik váz bal válla fölött volt egy rozsdás vasnyíl (A. 6.), melynek idomát nem lehet már biztosan megállapítani, csak vesszőbe illesztendő csúcsos szára ép; bal medenczecsontja alatt tűzszerszám töredéke, kovadarab és késpenge (A. 2.) volt; a penge letört darabján a rozsdá által megóvott szőtt ruhafoszlányt találtak.

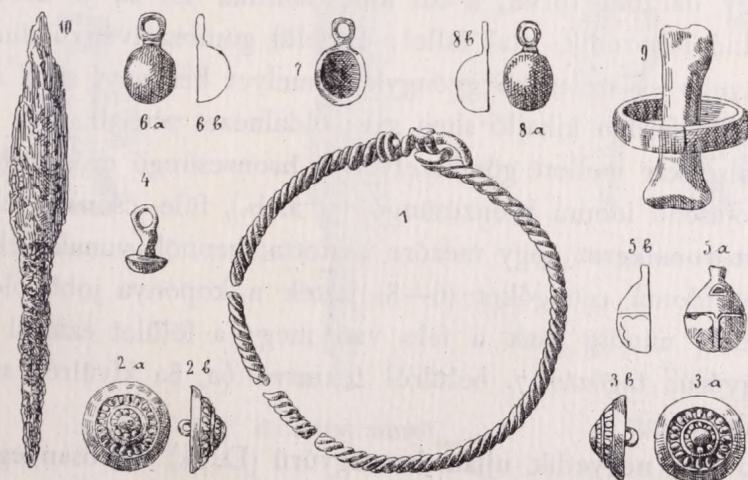
Kada a jelzett helyen utóbb ásatást folytatva, két ízben még egészben huszonhárom sír maradványát lelte. A sírok sorban következtek egymás mellett, a vázak arccal ddk.-nek feküdtek; az átmetszés kelet-nyugoti irányban történt meg. Az első árokban a jelzett módon eltemetett nyolcz csontváz mutatkozott, az 1. és 2. sírban gyermek, a 3-ban fiatal férfi, a 4-ben fiatal nő, az 5—7-ben nő, a 8-ban férfi feküdt. Ettől a sírtól kezdve három sorban délre a ház faláig két sorban tüntek elé sírok, a sírok 15—30 cm.-nyire voltak egymástól és úgy voltak elhelyezve, hogy a negyedik sor kivételével a sorok egyes sírjai váltakozó rendben következtek egymás mögött. Az éjszakra fekvő első sor csak három csontvázat mutatott; helyei részben

C) LELETEK FÉRFI SÍRBÓL.

B) LELETEK GYERMEK SÍRBÓL.

E) NŐI SÍRBÓL.

D) NŐI SÍRBÓL.

meglátszottak ugyan, de semmi sem volt bennök, mint apró csontmaradékok. A kelettől számítva első sírban férfi csontváz volt, a másodikban gyermek, a harmadikban nő feküdt. A harmadik sorban is csak három ép sír mutatkozott: az elsőben felnőtt férfi feküdt, a másodikban és a harmadikban gyermek. A negyedik sorban két ép sír volt, mind a kettő női sír.

Az első sortól délre eső sorban egy ép gyermeksír került elé. A második sorban hat ép sír volt, bennök férfi, nő, gyermek, férfi, ismét férfi és gyermek feküdt.

A sírokat, melyekből mellékletek kerültek elé, az idecsatolt ábrákban tüntetjük föl.

Az *első* sorban (B) gyermekcsontváz alsó karján bronzból való karperecz (B. 1.), nyílt tompa végekkel, a végek közelében hármass vonaldísz, bal alsó karján vékonyabb bronz karperecz (B. 2.), nyílt hegyes végekkel; a jobb kulcscsont belső végénél két csüngő boglár (B. 3a, 3b; 4) bronzból; a boglár kerek alján fölvarrásra szolgáló átlukasztott peczeg, külső széléből kampósan kihajló karikás füllel, melybe szívidomú csüngő karikája van bekapcsolva, a csüngő alul gumósan végződik. Mindkét lemezt kettős dudor-keret szegélyez és a belső keretben mindegyiken kidudorodik egy idom, mely nagyjából szemközt álló madárfejre emlékeztet.

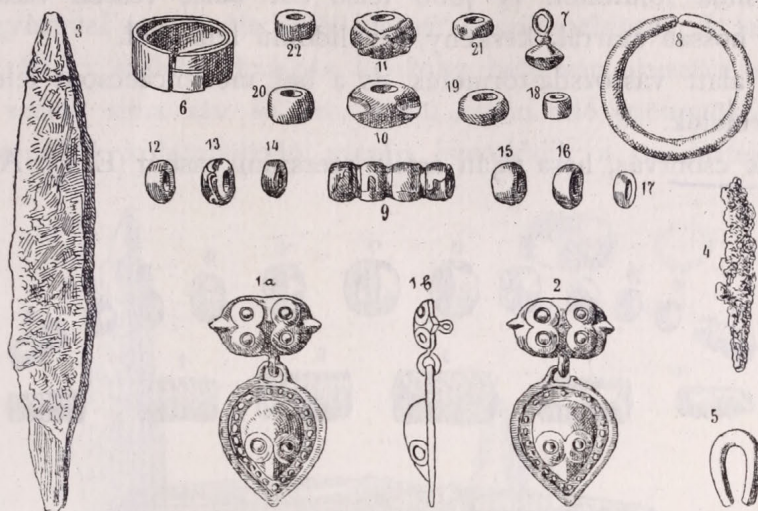
C. Férfi csontváz bal medenczecsonthoz alatt rozsdás vaskés (C. 1.) és tűzszereszám vasból (C. 2.) a hozzávaló kovával (C. 3.).

D. Női csontváz jobb alsó karján (D. 1.) karperecz, kettős bronzsodronyból, négy darabra törve; a bal kulcscsontnál (D. 2., 3.) kerek boglár, középefelé kidomborodik, alul füllel; legfelül gömbszelvényű dudor, körülötte keskenyebb és szélesebb gyöngykör, melyet keskeny, sima sáv választ el, külső szélén ferdén kihajló sima sáv; oldalnézet 2b, 3b.

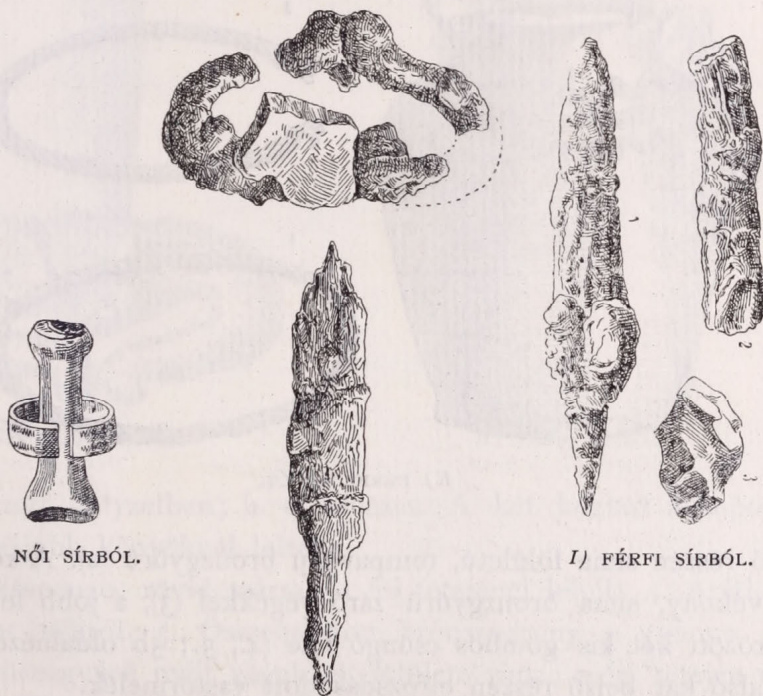
A bal alsó kar mellett gömbszelvényű bronzcsüngő erős füllel (D. 4.); a nyaknál tojásdad idomú bronzcsüngő (5. a. b.), füle csonka, fele hibázik, alsó hajlásait vonalkeret négy mezőre osztotta, bennök vonalas ékítmények.

Hasonló idomú csüngőket (6—8) leltek a koponya jobb oldalán és a jobb kézfejnél; mindig csak a fele van meg; a fölület ezúttal sima és a fül tövén gyűrűs tagozás. 7. belülről tekintve 6a, 8a kívülről szemben és 6b, 8b oldalt tekintve.

A jobb kéz negyedik ujján bronzgyűrű (D. 9.) szorosan egymást érő

F) NŐI SÍRBÓL.

G) NŐI SÍRBÓL.

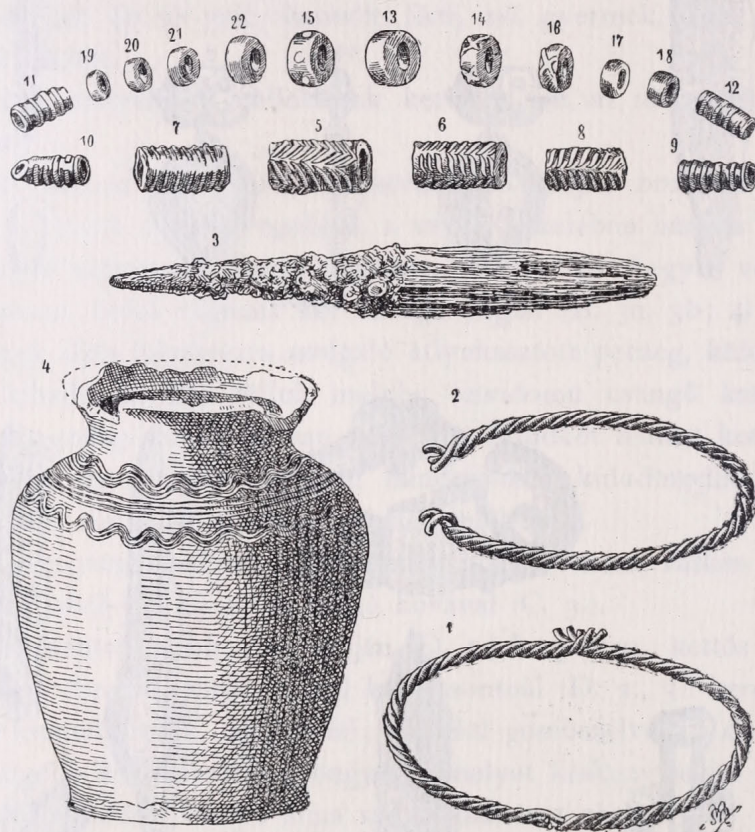
I) FÉRFI SÍRBÓL.

H) FÉRFI SÍRBÓL.

végekkel, sima fölülettel. A jobb felső kar belső részén vasár (D. 10.) nyélbevaló hosszú szárral, keskeny, levélidomú lemezzel.

A fej alatt vasrozsdá-törmelék és a bal medenczecsont felett vékony ezüstlap-törmelék.

E. Női csontváz, hasa táján árféle szerszám vashól (E. 1.). A jobb alsó

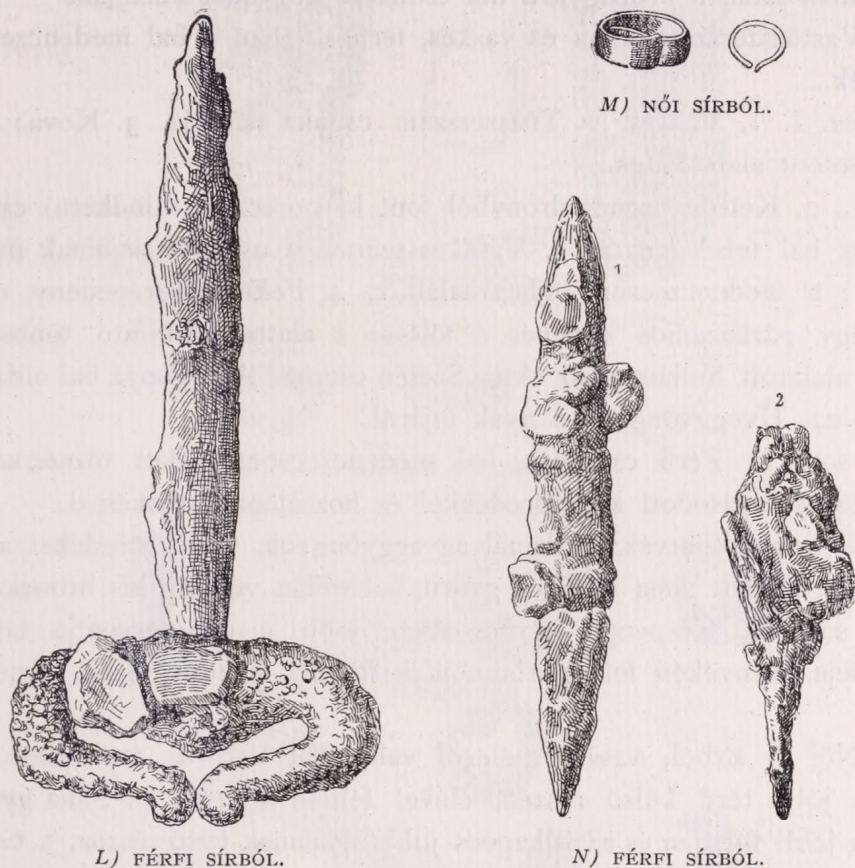

K/ FÉRFI SÍRBÓL.

kar külső részén sima fölületű, tompavégű bronzgyűrű (2). A koponya jobb oldalán vékony, sima bronzgyűrű záró végekkel (3), a jobb felső kar és a bordák között két kis gömbös csüngő fele (4., 5.; 5b oldalnézet) bronzból. A jobb alsó kar belső részén elrozsdásodott vastörmelék.

F. Női sírból. 1. 2. Csüngős boglár bronzból; a boglár kidomborodó s harántosan álló tojásdad lemez, melyet egymásföle helyezett két-két

gyűrűs dudor ékit, a két gyűrű közén a lemezből csúcsos nyújtvány áll ki és a két gyűrűvel együtt madárfej idomát látszik példázni. A lemez aljából gyűrűs fül áll ki, széléből kampós karikába belé van akasztva a szívidomú csüngő, a szélén sima sáv és ezen belül ritkán álló gyöngyökből alakított keret, közepéből kidomborodó mezőn ismétlődik a «madárfej»-motivum,

lefelé irányzott helyzetben; b. oldalnézet. A két boglárt a koponya jobb oldalán és a jobb könyöknél lelték.

3. Vaskéspenge, rövid szárral, a fej tetejénél lelték. 4. Árféle vasszerszám, a has tájáról. 5. Összehajlított bronzsodrony a gyomor tájékáról. 6. Kettős lemezgyűrű nyílt végekkel, fölüllete sima; a fej tetején vastörmelekkel; a vaskés mellett lelték, a miért is Kada helyesen azt véli, hogy a kés famarkolatának összeszorítására szolgált. 7. Gömbszelvényű csüngő,

bronzból, a jobb medenczecsont felső része és a karcsont között lelték. 8. Bronzgyűrű, keskenyülő, gömbölyded végekkel, fölülete sima, a jobb vállnál találták. 9—22. Gyöngyök agyag- vagy üvegből, a nyak tájáról. A gyöngyök egy része barna agyagból való belérakott s kidomborodó fehér sávokkal.

G. Sima lemezű bronzgyűrű női csontváz negyedik kezujján.

H. Vastűzszerszám, kova és vaskés, férfi sírjában a bal medenczecsont alatt lelték.

II. sor. I. 1. Vaskés. 2. Tűzszerszám csonka darabja. 3. Kova; a bal medenczecsont alatt lelték.

K. 1., 2. Kettős bronzsodronyból font karpereczek, mindkettő csonka, a jobb és bal felső karról. 3. Vasár a szárán, a nyél farostjainak maradványaival; a medenczecsont felett találták. 4. Fekete cserépedény, nyaka tövén négy párhuzamos egyenes s fölötte s alatta körülfutó többszörös vonalból alakított hullámvonal ékíti. Szélén csorba. A koponya bal oldalánál állott. 5—22. Üveggyöngyök a nyak tájáról.

III. sor. L. Férfi csontváz, bal medenczecsontja alatt tűzszerszámot lelték, hozzározsdásodott kovatöredékekkel és hozzátapadt vaskéssel.

M. Gyermekcsontváz, nyakánál agyaggyöngyök, vastű töredékei, a medenczecsont mellett sima fölületű gyűrű, bal vállán vékony kis bronzkarika.

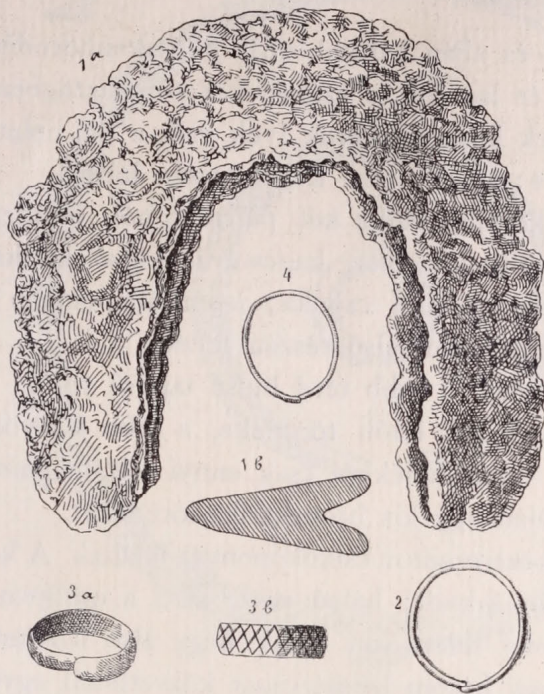
IV. sor. N. Késpenge, férficsontváz jobb medenczecsontja tájáról; vasnyíl, feje környékén lelték, rhombikus idomú lehetett. Szára épségben maradt.

O. Női (?) sírből, vasásó széléről való pántolás (1 *a*), átmetszete (1 *b*), találták a jobb térd külső részén, élével felfelé fordítva. 2. Sima gyűrűk, találták a jobb fültáján és az állkapocs jobb oldalának felső részén. 3. Gyűrű, egymásra járó végekkel, fölületét egymást keresztező, harántosan futó vonalsorok ékítik; a jobb kézfejnél lelték.

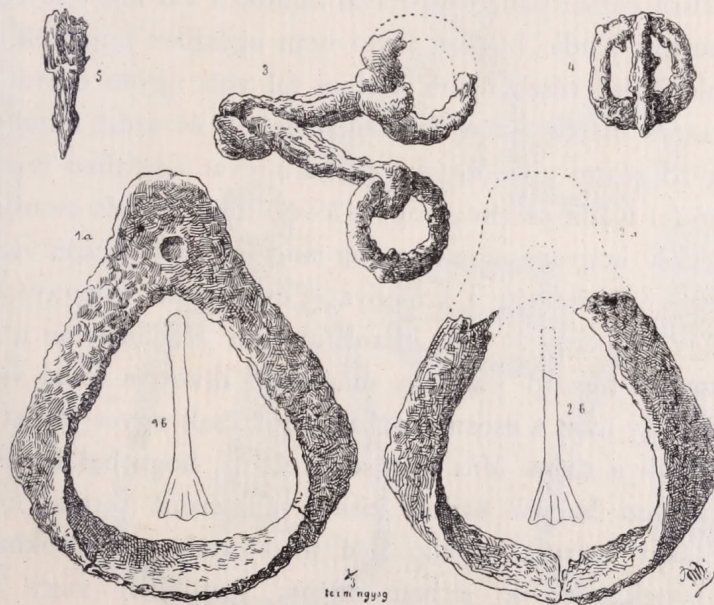
Az V. sorban melléklet nélküli gyermeksírt lelték, a VI. sorban volt tárgyak nélküli gyermeksír, férficsontváz, asszonycsontváz, még egy gyermeksír és egy második férficsontváz, melynek medenczecsontja alatt kés s mellette csontok maradványai feküdtek.

A legérdekesebb sír e sorban egy lovas sír volt.

P. Lovas sírjából való két kengyelvas (1.; 2.), egyik ép, a másik csonka,

O) NŐI (?) SÍRBÓL.

P) FÉRFI SÍRBÓL $\frac{1}{3}$ n.

talpa szélesre hajló és alján hárombordás dísz domborodik ki, szárai csücsíven emelkednek és laposak, a szárok két tompaszögben végződő lapban találkoznak, melynek közepén kerek lyuk volt a szíj belerősítésére; 1b; 2c a szárok oldalnézete; a jobb térd külső részén lelték.

3. Vas zabla, középső rúdja két pálczatagból, mindegyik pálcza belső végén karikával a másikba van kapcsolva, külső karikája pedig a zabla karikáján lóg; egyik ezekből csonka; jelen állapotában a két tag összecukódott; a medenczecsont alsó részén lelték.

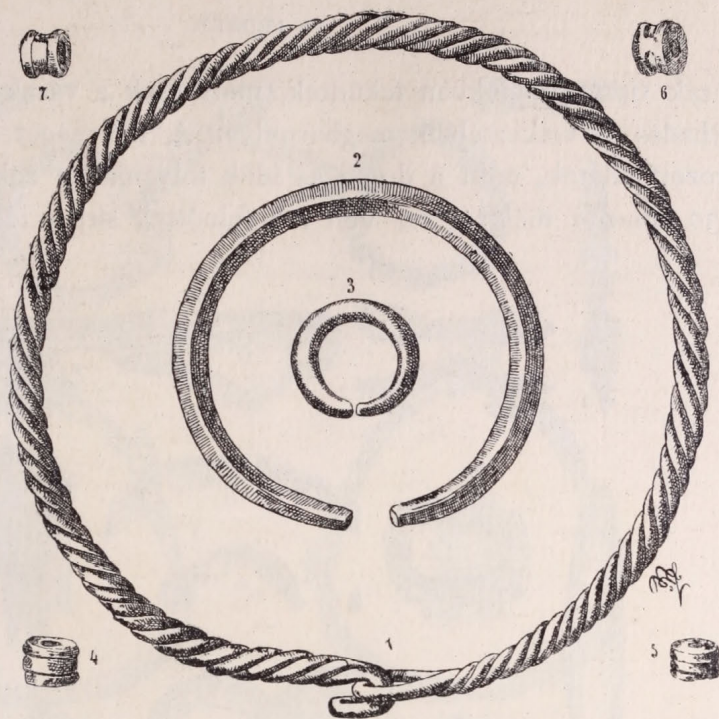
4. Vascsat, rozsdás; a jobb térd belső tájáról való.

5. Kés vagy nyíl szár felőli töredéke, a jobb könyök és borda között a fej felé fordított vastörmelékből csak ennyi volt megmenthető. Ezenkívül leltek még a fül táján egy kis bronzkarika-töredéket.

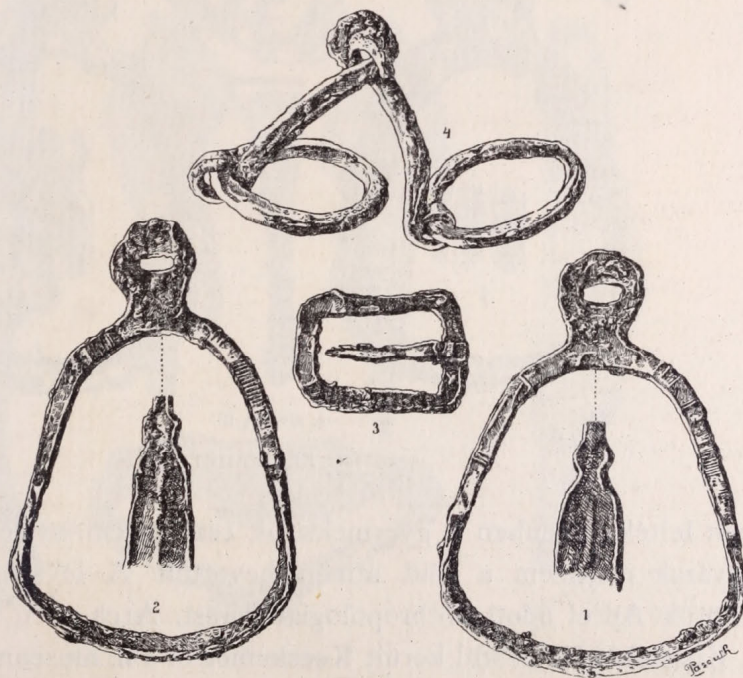
A jobb alsó lábszárcsonton csikókoponyát találtak. A koponya orral nyugotnak jobb pofáján feküdt; hátsó része alatt a csontváz bal alsó lábszárcsontján a bal lábfej felett egy lónak négy alsó lábszárcsontja olyformán volt elhelyezve, hogy három lábszárcsont közvetlenül egymáshoz szorítva és patával a váz felé fordulva, a negyedik közvetlenül a három darab alatt nyugot felé, kissé rézsutosan, de patával szintén a váz feje felé volt fordulva. Ebből következteti Kada, hogy a lovat nem egészben temették el. A sírnak a láb felől való külső része újabb korban fel volt ugyan dülva, mert abban téglatörmeléket és mázos edénydarabokat leltek és azért feltehető, hogy a lóváznak hiányzó részei elkallódtak; de ha a lovat egészben temették volna el, nem tehető fel Kada szerint, hogy a lóváz többi összes csontját kiszedték volna, mert akkor hogyan maradt volna meg épen a férficsontváznak a lóváz alatt levő lábfeje? Szakértők a koponyát 3 éves csikó koponyájának mondták, míg a négy láb öreg ló lába. Ezek alapján Kadának az a benyomása, hogy a kecskeméti temető korában már nem dívott a lóval való együttes temetkezés, de úgy mint a csornai sírban, már csak egyes lórészeket, a fejet s a lábakat rakták a sírba. Más jelenség volt az, hogy bal kezénél az egyes sírokban ugyanezen helyen észlelt kisebb állatcsont (sertés? kutya?) találatott. A hullákat arczczal a nap felé fordították és a sírokba alighanem ételeket is tettek; egyik sírban edény, legtöbbször vagy a karcsont, vagy a láb körül egy-egy darab állati csont hevert. Nem koporsókban temetkeztek, fának nyoma sem maradt; csak egyben találtak faszenet.

cca 1/4 n.

R/ 2/3 n.

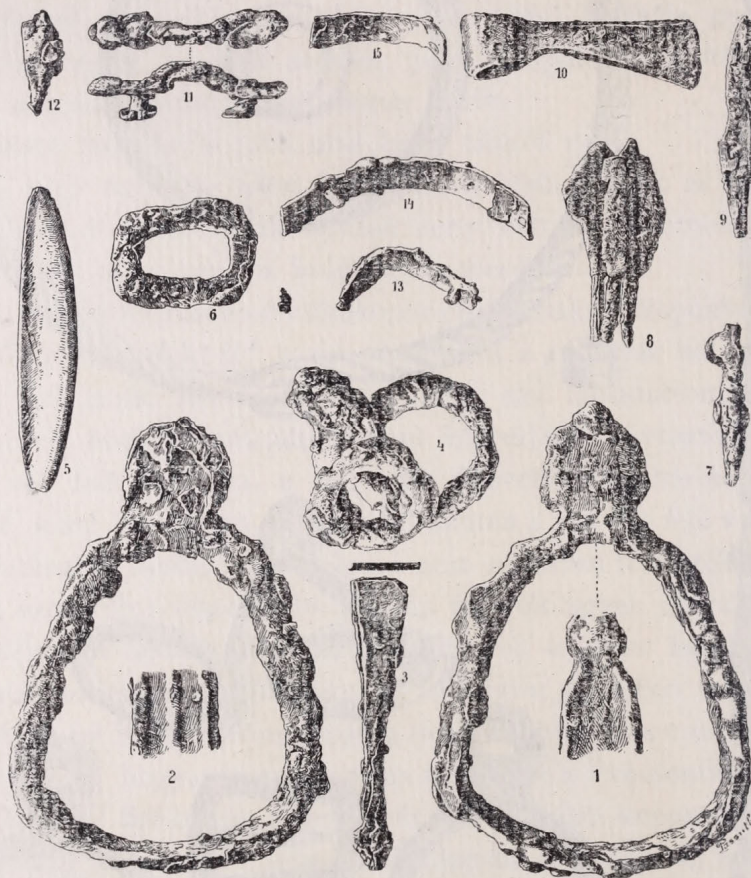

1. sír. 1/3 n.

LIX. KECSKEMÉT.

81*

A vázak tiszta homokban feküdtek, mely csak a vázak körvonalaiban volt a rothadás következtében megbarnulva. A mélységet illetőleg nincsenek határozott adatok, mert a domb az idők folyamában sokat kopott. A lovas sír 130 cm.-nyi mélységben volt s a felnőttek sírjait legtöbbször ily mély-

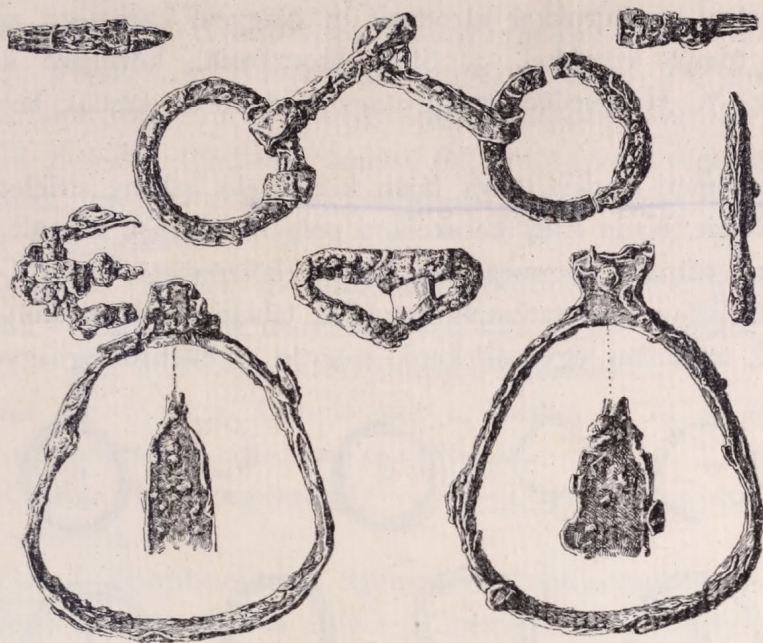

2. sír. 1/3 n.

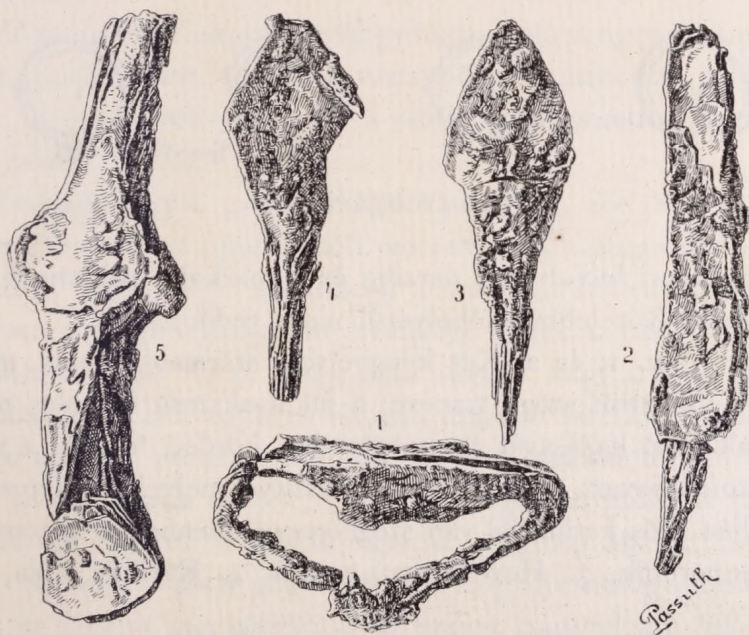
LX. KECSKEMÉT.

ségben lették; ellenben a gyermeksírok csak 10 cm.-nyire voltak, sőt egyes csontvázak majdnem a föld színén heverték. A lovas vitéz csontvázáról dr. Török Aurél adott anthropologiai leírást. Arch. Ért. 1896. I.

Közelebbi hír nélkül került Kecskemétről a n. muzeumba néhány ékszer. LIX. tábla. R) 1. Nyakgyűrű három összetekert bronzsodronyból,

7. sír. 1/3 n.

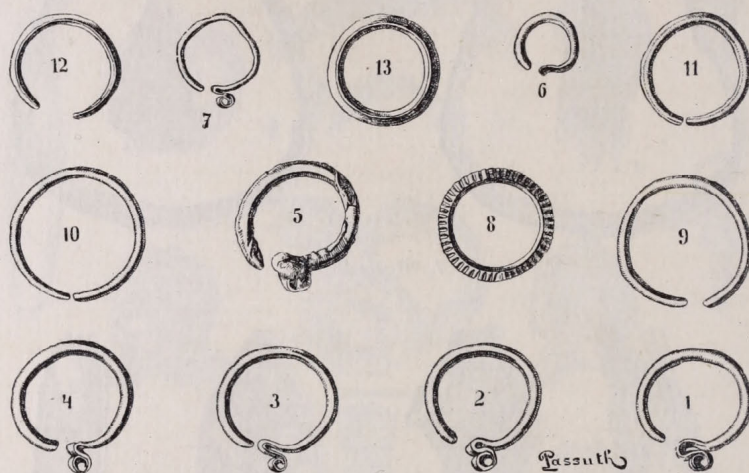
10. sír. 2/3 n.

LXI. KECSKEMÉT.

végei kampóval és hurokkal záródnak. 2. Négyélű karperecz, nyíltan álló keskenyülő tompa végekkel. 3. Sima bronzkarika közeljáró keskenyülő végekkel. 4—7. Hengerded üveggyöngyök dudoros széllel, belül aranybéléssel.

A kecskeméti madari tanya táján került elé néhány sírlelet, melyeknek mellékleteit, Kada Elek kecskeméti polgármesternek sikerült a kecskeméti muzeum számára megmenteni; ő neki köszönhető, hogy a fontosabb tárgyakat ábrákban bemutathatjuk (az LIX. táblán oldalt és alul).

Egyélű, majdnem egyenes kard, megvan az ellenző legnagyobb része

LXII. KECSKEMÉT $\frac{2}{3}$ n.

az oda rozsdásodott hüvelypánt darabja és a markolat pálczája is majdnem teljesen megvan. Közelebbi lelőhelyéről nincs tudomásunk.

Első sír. $\frac{1}{3}$ n. 1. és 2. Két kengyelvas, szárainak idoma megközelíti egyszer (1.) a tompított szögű trapezt, a fül nyakszerű szűkülés révén függ össze a szárak felső hajlásával és szabálytalan körded idomú; a lapos erős szárak harántosan bevert sávokkal voltak díszítve, melyeknek nyomai maradtak; a talp alján erős karimával van szegélyezve, ellenben a középső gerincz gyengén domborodik. 3. Hevedercsat vasból. 4. Karikás zabla, majdnem teljesen ép.

LX. tábla. Második sír. $\frac{1}{3}$ n. 1. és 2. Rozsdás kengyelvasak, melyek hasonlítanak az első sírbeliekhez, csak hogy az egyiknek (1.) a talpán

hiányzik a gerincz. 3. Határozatlan vastárgy csonka darabja. 4. Vas zabla töredéke. 5. Fenőkő. 6. Hevedercsat vasból, a tüske hiányzik. 7. Nyilcsúcs(?) szárfelőli töredéke. 8. Három összerozsdásodott vasnyíl. 9. Vaskés. 10. Egykarú vasbalta. 11. Lapos hajlású fül, két egyenes végén aklaszöggel. 12. Nyilcsúcs. 13—14. Faveder pántjainak két darabja, odarozsdásodott farostokkal és szögökkel.

LXI. tábla. Hetedik sír (számozás nélkül) $\frac{1}{3}$ n. Két kengyelve. — Hevedercsat. — Csiholó vas reározsdásodott tűzkövel. — Karikás zabla lapos karikákkal. — Két nyilcsúcs. — Kisebbfajta lándzsacsúcs.

Tizedik sír. $\frac{2}{3}$ n. 1. Csiholó vas. 2. Vaskés 3. és 4. Nyilcsúcsok. 5. Csonka vasszerszám határozatlan rendeltetésű.

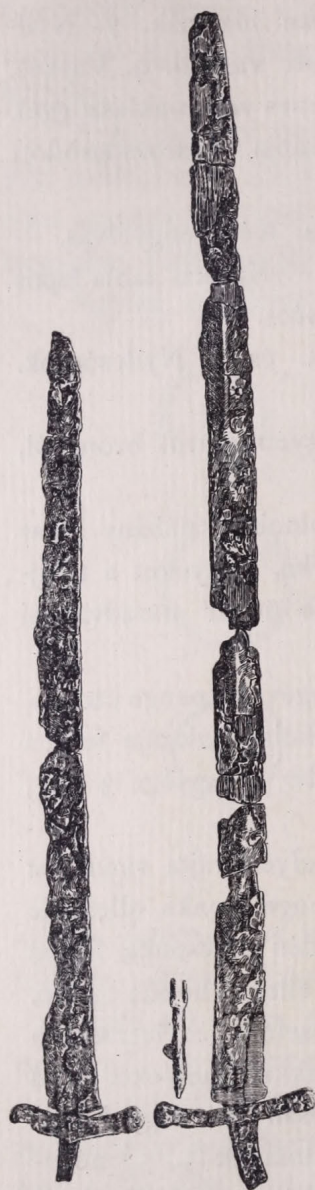
LXII. tábla. Halántékgyűrűk (1—3., 5—7.) és egyéb gyűrűk bronzból, különböző sírokból. $\frac{2}{3}$ n.

Kis-Dobra (Zemplénm.). Az úgynevezett Liga-homokról néhány lovas sír mellékletei kerültek Dokus Gyula úr gyűjteményébe, melyeket a tulajdonos szíveségéből ábrákban bemutathatunk. Legalább öt sír maradványai vannak előttünk.

LXIII. tábla. A) Vaskard egyélű gyengén hajló pengével, a penge csonka, ellenzője meghajlik s két vége felé vastagodik, a markolat pálczája ferdén áll, csonka. Egész hossza 58.5 cm.; a penge legnagyobb szélessége 3 cm.; az ellenző hossza 11 cm.

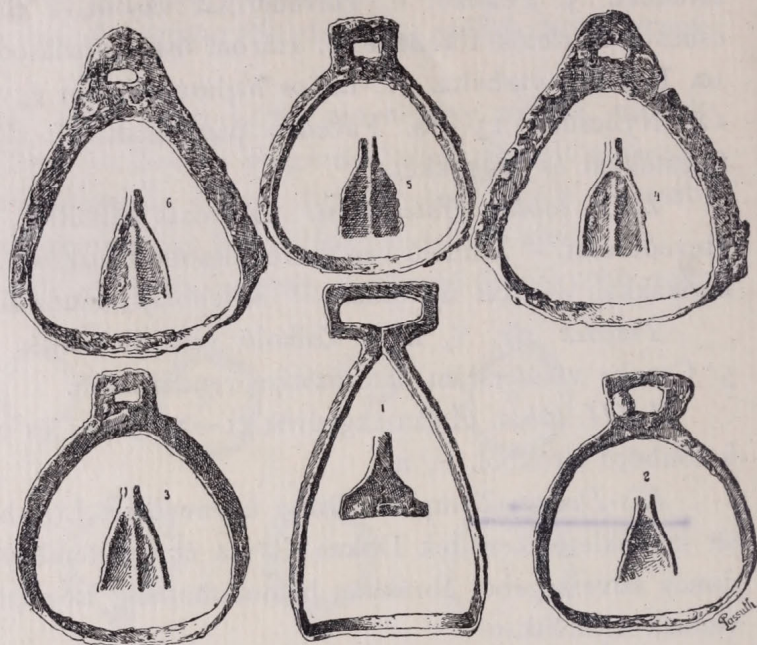
B) Vaskard egyélű gyengén hajló pengével, melyen rajta vannak a korhadt hüvelyrostok reá rozsdásodott maradványai, a penge csonka, ellenzője gyöngén fölfelé hajló, végei dudorosak, a markolat ferdén áll, csonka. Egész hossza 81 cm.; a penge legnagyobb szélessége 3 cm, az ellenző hossza 14 cm.

C) Kengyelvek $\frac{1}{4}$ n. Négy fajta idomot képviselnek. A legritkább idom (1.) hosszúkas, alul egyenes talppal, négyélű szárakkal, melyeket felső találkozásuk csúcsán összekalapácsoltak, azontúl harántosan álló vagy hossz-négyszögű fülle hajolnak széjjel. A legközönségesebb idomnak (3., 5.) négyszögű a füle, de egyiken a szárok laposak s a talp aljának széle dudoros (3.), míg a másiknak a szárai négyélűek s a talp alja csak gerinczes, de szélei simák (5.); ez idomot megközelíti a 2. számú trapezidomú füllel, keskeny, lapos szárakkal, széles, majdnem lapos talppal, melynek alja nem gerinczes. Más kettőnek (4. és 6.) a füle háromszögidomú, szárai szélesek s laposak.

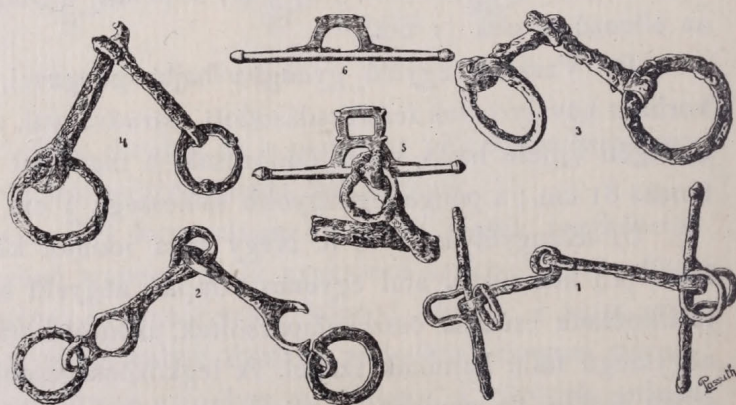

A) 1/5 n.

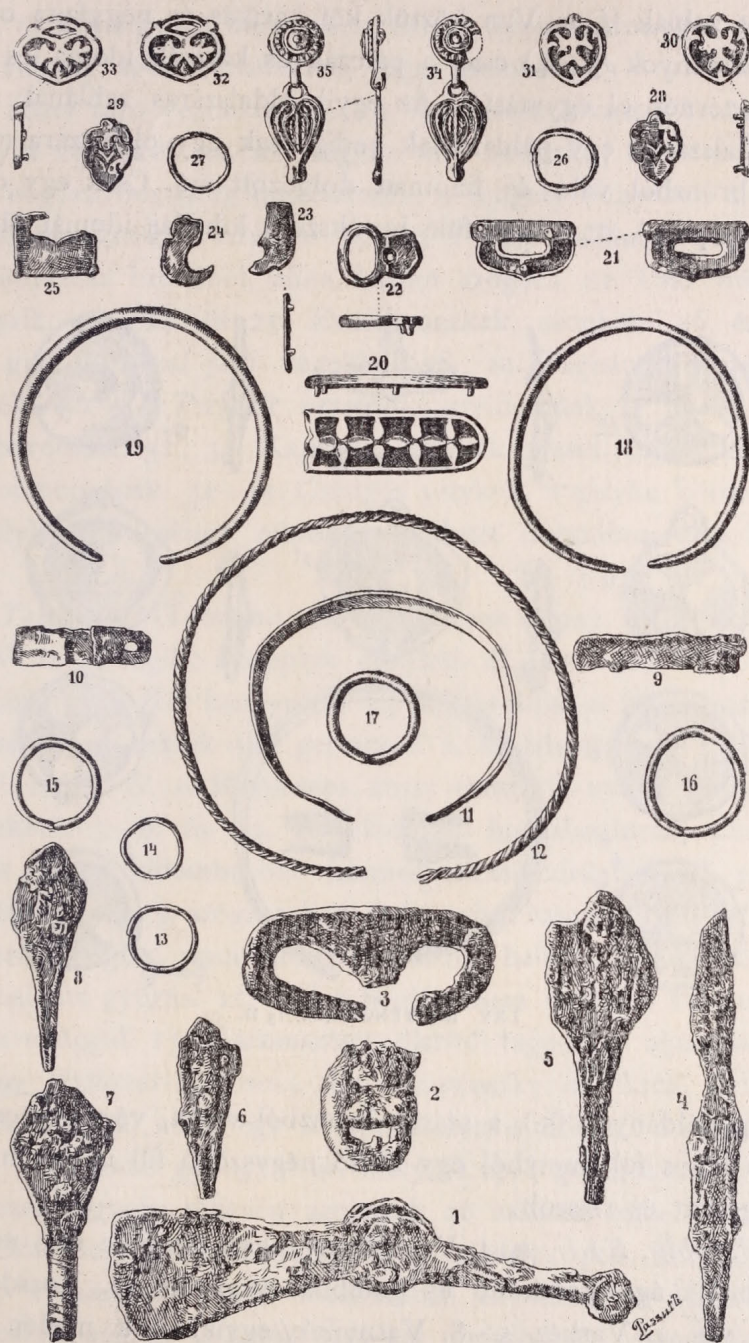
B) 1/5 n.

C) 1/4 n.

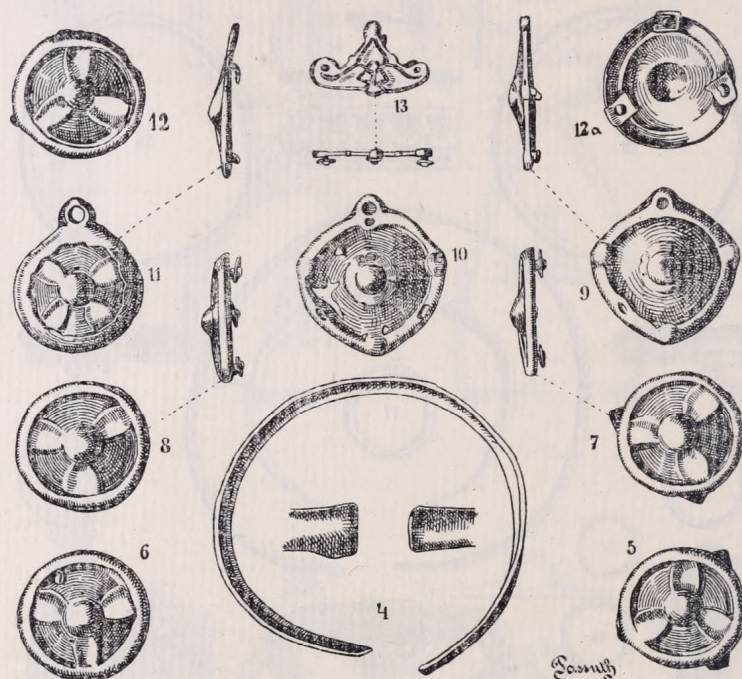

D) 1/4 n.

LXIV. KIS-DOBRA E) $\frac{1}{2}$ n.

D) Vas zablák $\frac{1}{4}$ n. Van köztük két karikás és négyfajta oldalszáras. A karikás példányok (3., 4.) csak a pálczák és karikák idoma és nagysága tekintetében térnek el egymástól. Az egyik oldalszáras zablának (2.) hiányzanak az oldalszárai, egy példánynak pedig csak egy oldalszára (6.) maradt meg, mely bronzból való és finoman dolgozott mű. Csak egy oldalszáras zabra teljesen ép (1.), itt a szár füle hurokszerű kihajlás idomát ölti, a másik

LXV. KIS-TENGELICZ $\frac{2}{3}$ n.

majdnem ép példányon (5.), a szárok bronzból valók, végük gömbös, a száron félkörű lapos fül, melyből egy külső négyszögű fül nő ki, mind a kettő finoman tagozott és csiszolt.

LXIV. tábla. E) $\frac{1}{2}$ n. 1. Vascsakány, egyik pengéje éles és függélyesen áll, a másik ága kerekded és gombbal végződik. 2. Rozsdás vascsat. 3. Csiholó vas. 4. Vaskés. 5—8. Vasnyilak, egyiknek a nyelén még megmaradtak a farostok és a zsineg nyoma is látszik még, melylyel a nyélbe volt erősítve. 9. és 10. Vaspántok darabjai. 11. Keskeny lemezű bronz-

karperecz. 12. Nyakgyűrű, összetekert három bronzsodronyból és közbefont rovátkos, vékony sodronyszálakból, végei csonkák. 13—17. Sodronygyűrűk bronzból, közel záró végekkel. 18., 19. Karpereczek vastag bronzsodronyból, csúcsos nyílt végekkel. 20. Szíj végére való lemezke; fölületén sima keretben négy négyszirmú virág domborodik, a tengely irányában álló közbenső szirmuk mindig két-két virágnál közös; a lemez alján szögecs. 21. Kapocs nőstényrésze bronzból, alján három szögecs. 22. Csát bronzból, tűskéje hiányzik. 23., 24. és 25. Ezüstlemezkek, csonkák. 26. és 27. Ezüstsodronyú gyűrűk közel járó végekkel. 28., 29. Tagozott leveleket példázó ezüstpitykék. 30—31. Pitykék ezüsből, szívidomúak, a fölületen levélidomok domborodnak. 32., 33. Kapcsok, pitykék réssel, rajtuk hasonló levélidomok domborodnak. 34—35. Csüngős pitykék, a pityke körded, gyöngyözött szegélylyel, a csüngő eliptikus fölületét hosszában futó hornyolatok ékítik.

Kis-Tengelicz. (Tolnam.). A n. muzeum innen lovas sír mellékleteit szerezte. V. ö. A régibb középkor emlékei. II. 487—488.

A. Vastárgyak. Két kengyelvas lapos szárakkal, a fül idoma hosszényszögöt közelít meg, talpuk alúl gerinczes. 2. Oldalszáras vas zablá.

LXV. tábla. B. 4. Karperecz rossz ezüsből, nyílt, egyenesen elmetezett végekkel. 5—8. és 12. Kerekidomú bronzboglárok, sima, dudoros kerettel és ebben kidomborodó hármasszirmú virágdíszszel. 12. a. Egyik boglár alját mutatja, a szögecsen még rajta vannak a szorító lemezek. 9—10. Kerek boglár, sima kerettel, három helyütt gömböcsös dudorral, negyedik helyütt gyűrűs. 11. Füles boglár, sima dudoros kerettel, közepett négyszirmú virággal. 13. Háromszögű diszító tagocska, alján szögecskekkel.

Kloštar (Belovár-Kőrösm.). Dr. Kuzsinszky az Arch. Ért. 1896. évi első füzetben (69. l.) említ egy leletet, melyet e vidékről a zágrábi muzeumban látott. «Hosszabb gyöngyfűzér, melyről apró gombokhoz erősített szív alakú lemezek lógnak; teljesen azonosak az anárcsi, törteli ősmagyar leleteinkben előforduló hasonló csüngőkkel, néhány apró, körtealakú csörgő fülbevalók, a minők a m. n. muzeumban az ősmagyar leleteket magába foglaló szekrényben is láthatók, egy-két sodronyból összezsavart torques, mely ősmagyar leleteinkben szintén feltalálható s a halántékgyűrűk hosszú sora.» A vázlatos rajzok, melyeket annak idején a helyszínen e lelet tár-

gyairól készítettem, nem szolgáltatnak a leírásra elég biztos alapot, e munka számára kértem róluk fényképeket; de azt a feleletet nyertem, hogy ez a lelet az 1896. év folyamában a zágrábi «Viestnik»-ben fog közzététetni.

Makó (Csanádm.). A szegedi muzeum innen szerzett három kerek boglárt domború díszítéssel, egyik apró négyszögfüllel, a másik kettő kerek fülecskével, mindegyiknek a szélét levelekkel váltakozó gyűrűcskék szegélyzik s a közepét négylevelű rozetta ékíti.

Mándok (Szabolcsm.). Gr. Forgách László mándoki birtokán néhány lovas sir került elé, melyeknek régiségeit a szabolcsi muzeum őrzi. Először ismertette Dr. Jóna András Arch. Ért. 1897. XVII. 361—363. V. ö. A régibb középkor emlékei. 488—490.

LXVI. tábla. 1. Szíjvég bronzból, négyszírmű domború virágdíszszel a mezőben, hurkokkal váltakozó gyűrűk szegélyzik a mezőt, alján szögecs. 2—7. Kerek pitykék bronzból, hasonló díszítéssel a fölületén; apró fül áll ki a széléből. 8. Karperecz rossz ezüstből, lemezes, egyenesen elmetezett nyílt végekkel. 9. Áttört művű bronzkorong, sávós keretben jobbra álló négy lábú, mely valószínűleg lovat akar példázni. 10—13. Háromszírmű virággal díszített füles bronzpitykék, sima karimával, alul négy szögecs. 14. Háromszírmű virággal díszített bronzpityke, karimáján egyenlő távolságban hat apró gyűrű; alján szögecs. 15—17. Kisebb szíjvégek bronzból, a fölületet sima keretben, négyszírmű virág domború idoma ékíti. 18—19. Bronzcsörgők, alján keresztidomú rés, egyiknek az alja hornyolatos díszszel. 20. Szív-idomú pityke, karimás sima fölülettel, alján szögecs.

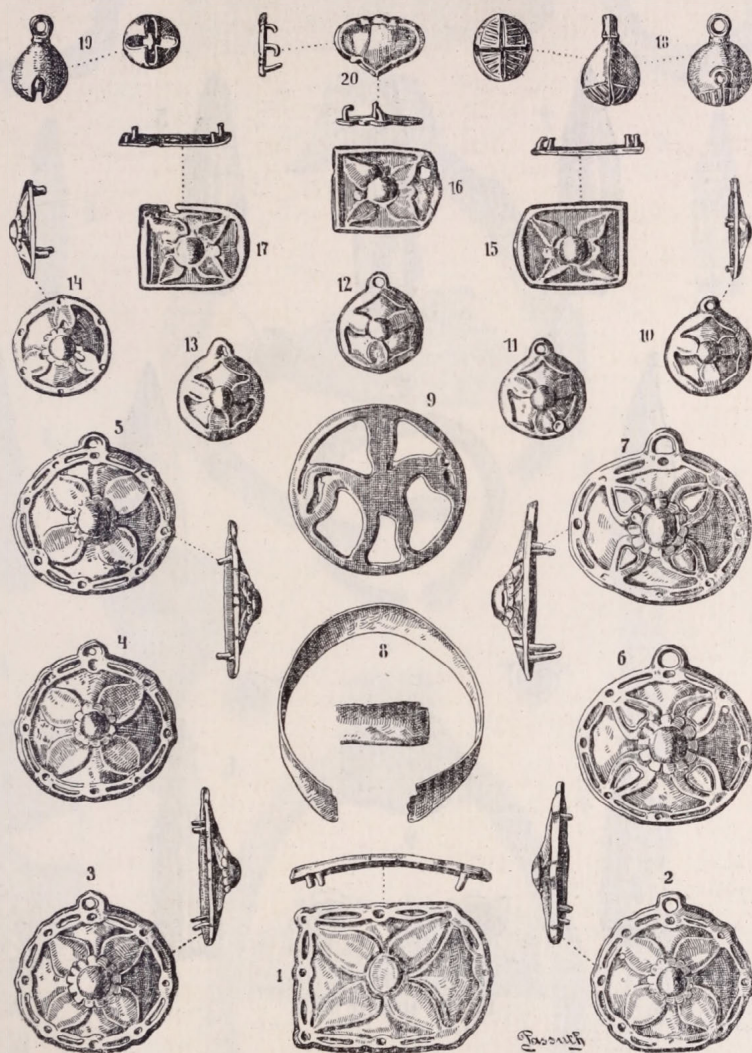
Vastárgyak a mándoki sírleletből. 1—2. Kengyelvasak, sima lapos szárrakkal négyszög füllel, talpuk igen széles és gerinczes. 3. Hevedercsat vasból. 4. és 5. Zabla oldalszárai, egyik háromszögű és füle négyszögű, a másik kerek fülekkel, a külső fülben még benne van a gyeplő karikája.

Mezőhegyes. Horváth J. tábornok elbeszéléséből tudjuk, hogy 1882-ben

a mezőhegyesi határban lovas vitéz sírját találták. A csontvázon állítólag ferdén fekvő bőrszalag vonult harántosan s rajta párosával aranyozott ezüstpitykék kerültek elő, minőt ötöt a n. muzeumban bemutatnak. Van köztük kétféle forma; a rajzaikat idecsatoljuk; az ornamentika kidomborodik, a mélyedésekben az aranyozás nyomai maradtak. Mindkét

fajtan háromlevelű virág a motivum, mely a pityke aljából kiindulva, jobbra-balra a sávok keretbe bocsájt egy hajtást és a középső szírommal a csúcsba emelkedik. Egyik pitykefajta keskenyebb és két kiálló nyújtvány-

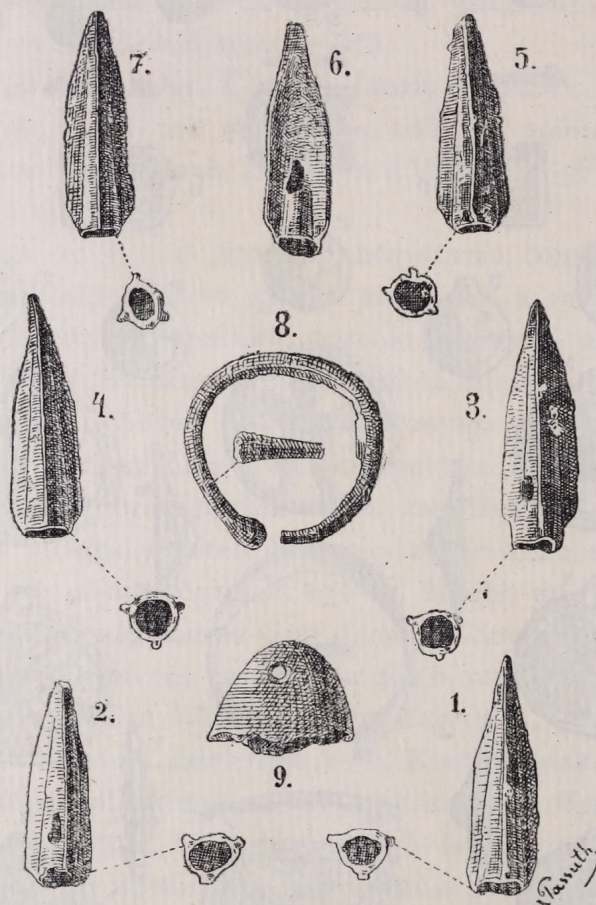
LXVI. MÁNDOK $\frac{1}{2}$ II.

nyal bír, melynek alján szögecs van; a másik fajta szélesebb és bekapcsolásra szolgáló áttört rése van egyik egyenesen záródó szélén.

Mogyorós (Pestm.). A bold. Varázséji Gusztáv közlése szerint apró

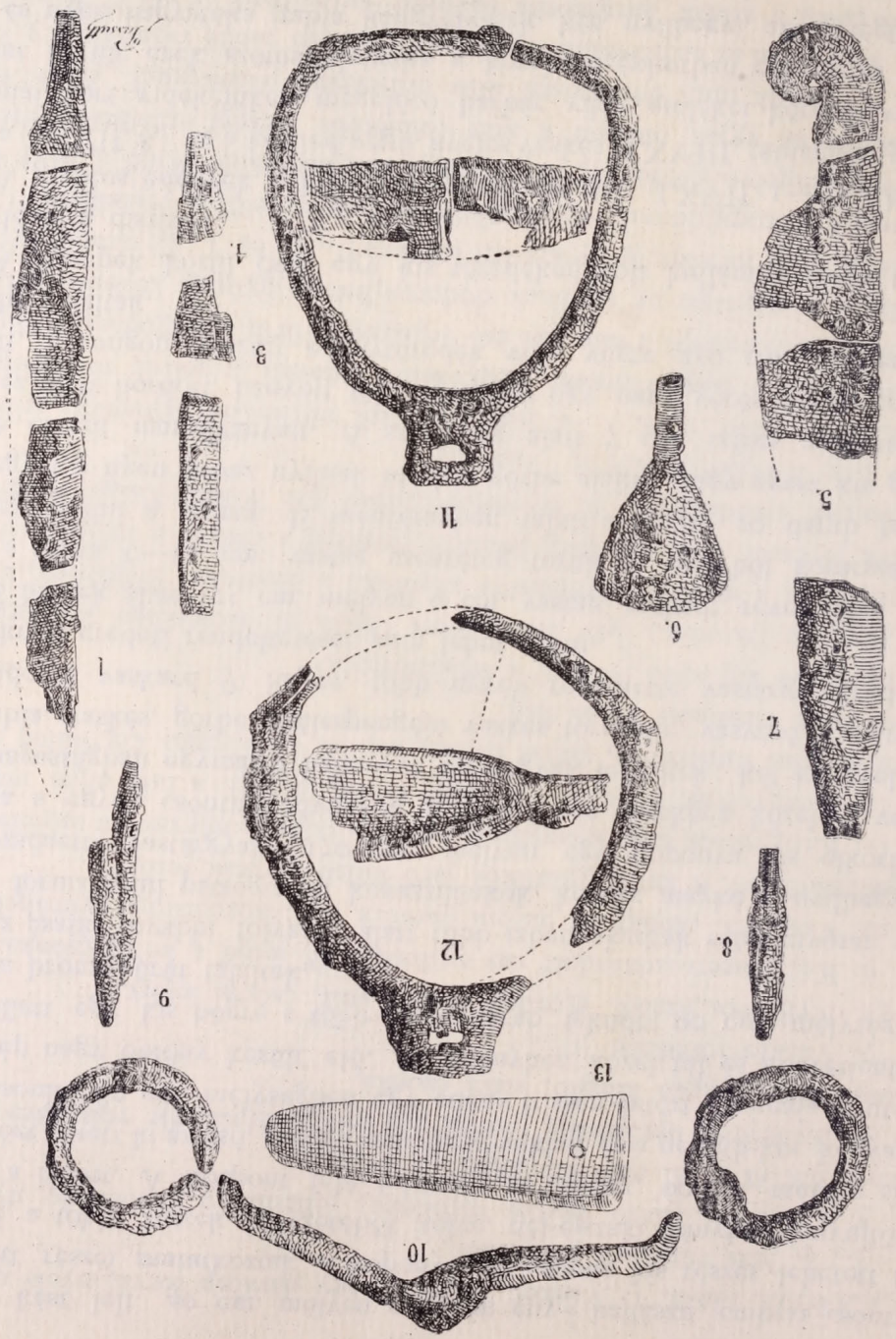
ezüstboglárlák kerültek innen a vácsi muzeumba, melyek a pilini boglárókhoz hasonlóak. —a—a. (Dr. Tergina Gyula.) Arch. Ért. 1884. III. köt. 961. l.

Monaj (Abaujm.) Csoma József, abaujmegeyi földbirtokos, 1886-ban halomsírt ásatott föl, melyről az Arch. Ért. 1887. 60—65. lapjain értekezett.

LXVII. MONAJ $\frac{1}{1}$ n.

A halom a berenczi szőlők délnyugoti sarkánál, a monaji gazdák legelőjén, a Vendégi tetőtől Aszaló mezővárosig húzódó domblánczolat egyik magaslatán áll. Alapja szabályos köralakú, kerülete 82 m., átmérője 24 m., magassága mintegy 8 m. volt. Az ásatást egy északkeletről délkeletre vont 15 m.-nyi árokkal kezdte és mindjárt kezdetben ökörfogat s egy kova

vakaró kést lelt. 40 cm. mélyen a halom ény-i hajlásán emberi csontváz elporlott részei mutatkoztak, a koponyának csupán kis részét lehetett fölismerni, a többi részek helyzetéből ítélve, dél-éjszaki irányban kinyújtózva feküdt a halott. A központ felé folytatva az ásatást, 60 cm. mélyen sima kőeszközt vetett ki az ásó, mely a mai fenkövekhez és a neolith-kor kőgyaluihoz hasonlít. 80 cm. mélységben egy edény frissen letört karimája és utóbb egy szép nagy öblöny került elő. Az edényhez közel tál és közvetlenül a tál mellett egy kis bögre s több cserépdarab feküdt; 90 cm. mélységben egy kis bronzgyűrűt találtak.

Az ásatás további folyama alatt több ízben akadtak szórványosan cserepek, formátlanul pattogatott kovaszilánkok, köztük magkő és nyílhegy és kis rozsdacette vastárgyak; 170 cm. mélyen egy koponya kis elkorhadt darabja s egyéb csontmaradványok fordultak elé. Ezekhez közel és velök egy magasságban egymásra halmozva vastárgyak feküdtek: két kengyelvas, vas zabla, vaskés, görbe, szélespengéjű vaskés töredéke, vasvéső, (?) háromszög idomú vaskard (?) hegye, több egyéb rozsdacette vastárgy töredéke, melyeknek eredeti rendeltetését nem lehet tudni.

E leletek alatt 175 cm. mélyen 9 cm. vastag, rothadt, reves fából álló réteg s alatta 6—12 cm. vastag szénréteg terült el, melyből kosárszámra lehetett szedni a szenet. E szénrétegben talált a kutató 20 darab bronz nyílhegyet s ilyen bronz nyílnak idétlen görbe alakká vagy egész kis gömbökké olvadt maradványait. A szénréteg alatt 7 cm. széles agyagtapaszt volt, ez alatt hordott, hányott föld, melyben egy nagy vörös mázú, erősen égetett, korongon készült edénytöredék volt, végre 250 cm. mélyen az ösföldre találtak.

A cserepek közül csak egy kis töredéken volt hullámos sáv, a többi nélkülözötte a díszítést.

A grafitos edények, a köpűs bronz nyílcsúcsok (LXVII. 1—7.), a bronz karika (LXVII. 8.), és a körded végű, nyeles vaskés (LXVIII. táblánkon 5. sz.) a római kort vidékeinken megelőző barbár világ emlékei köréből valók. Miként került ezek szomszédságába a korai középkorban egy lovas vitéz sírja és némi hagyatéka (zabla kengyelvasak, kés, nyílhegy), azt kielégítőleg alig lehet megfejtetni; csak azt látjuk, hogy egyik sír tartalma sem maradt sértetlenül reánk.

LXVIII. tábla. 1. Vaskés, csonka, négy darabra törve, nyele csonka.

3.; 4. Más vaskések töredékei.

5. La Tène ízlésű vaskés töredéke; jellemző a körbehajló nyél, az egyenes hát és az él erős kihajlása.

6. Nyilcsúcs, háromszög idomú, éle felé szélesül, éle vízszintes és harántosan áll, gyöngén kihajló, szára csonka.

7. Vaskés töredéke. (?)

8. Nyilcsúcs vasból. Körded idomú volt, csúcsa letört.

9. Két összerozsdásodott vas nyilcsúcs, (?) mind a kettő csonka.

10. Vaszabla, csonka és három darabra tört, középrúdja gyűrűben járó két pálczából áll, a kantárgyűrűkbe járó külső karikák letörtek.

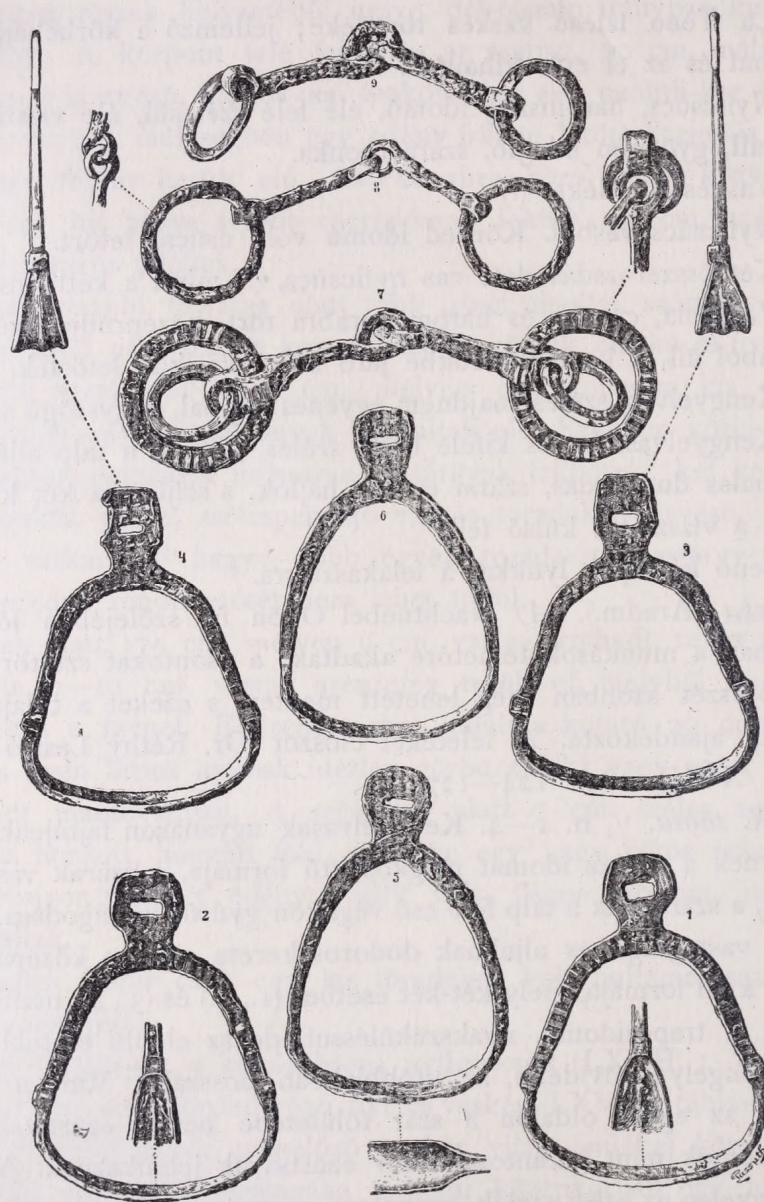
11. Kengyelvas, széles, majdnem egyenes talppal, négyszögű szíjlemezzel.

12. Kengyelvas, le- és kifelé hajló széles talppal, a talp alján mindkét szélén vonalas dudorodás, szárai erősen hajlók, a szíjlemez két külső oldala ferdén fut a vízszintes külső felé.

13. Fenő kő, apró lyukkal a felakasztásra.

Muszka (Aradm.). A) Nachtnebel Ödön úr szőlejében földforgatás-kor 1898-ban a munkások temetőre akadtak; a csontokat széttörték, a mellékletek jórészt azonban meg lehetett menteni s ezeket a tulajdonos a n. muzeumnak ajándékozta. A leleteket először Dr. Réthy László ismertette Arch. Ért. XVIII. 1898. 124—127.

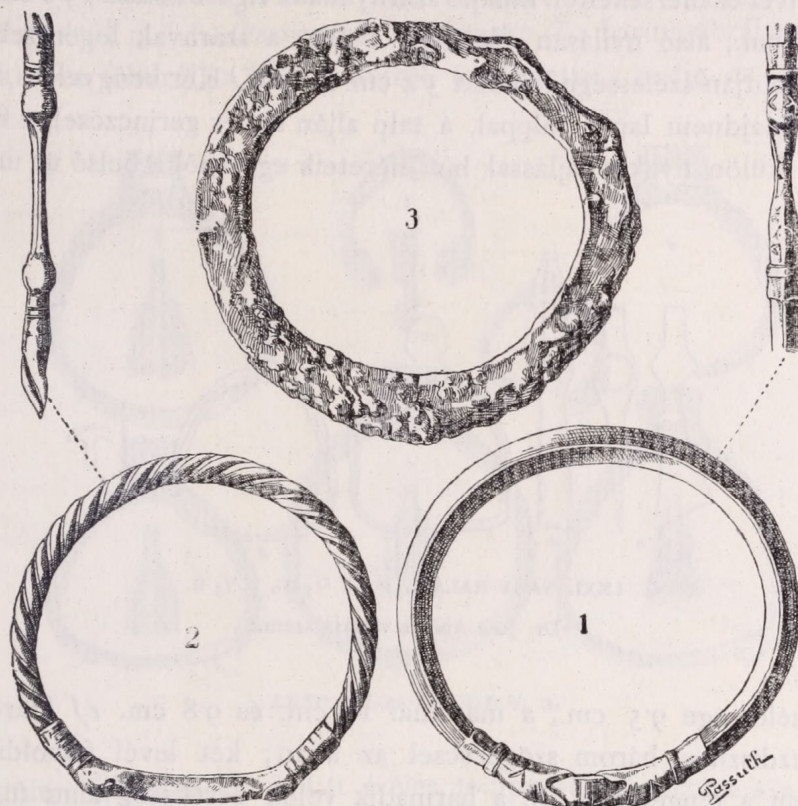
LXIX. tábla. $\frac{1}{4}$ n. 1—4. Kengyelvasak ugyanazon fajtájúak; jellemző a belső ürnek a trapez idomát megközelítő formája, a szárok vastagsága és lapos volta, a szároknak a talp felé eső végükön gyűrűs vastagodása, a talprész aránylagos vastagsága és aljuknak dudoros kerete gyöngé középső gerinczcel, végül a fül formája, mely két-két esetben (1., 2.) és (3., 4.) mindig egészen egyforma t. i. trapezidomú, nyakszűküléssel, de az előbbi esetekben (1., 2.) függélyes tengelye rövidebb, az utóbbiakban hosszabb. Mind a négy kengyel szárát az egyik oldalon a szár fölületébe bevert ezüstsálak csomói ékítik, a csomók mint harántosan álló ezüstsávok jelenkeznek. Az 1. és 2. számú kengyelen az ezüst sálak egyenesen egymás mellé rakattak, a 3. és 4. számún pedig a sálak harántosan egymást keresztezik. 5. és 6. Egymással megegyező dísz nélküli kengyel, a belső ür idoma keskenyebb és inkább csúcsba futó, a szárok laposak, a talp alján nincs gerincz, a fül körded,

LXIX. MUSZKA A) $\frac{1}{4}$ n.

nyakszüküléssel. 7. Zabla oldalszár helyett két nagyobb lapos karikával, melyeknek egyik felülete ezüstberakással van díszítve, miként az 1. és 2. kengyelek szárai. 8. és 9. Egyszerű karikás zablák, a karikák laposak.

LXX. tábla. $\frac{2}{3}$ n. B) Az előbb említett szőlővel határos területen nyilván folytatódik a temető; innen előkerült néhány tárgy, melyeket a telek

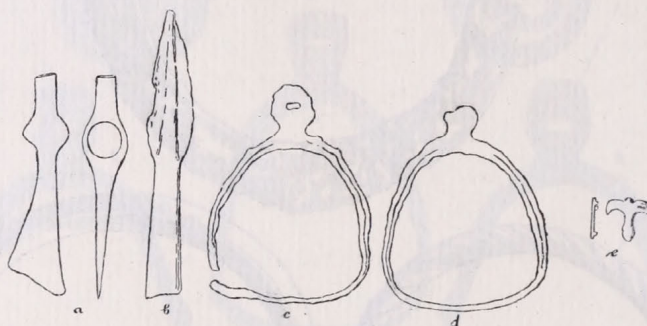

LXX. MUSZKA B) $\frac{2}{3}$ n.

tulajdonosa Gruber Hugó úr a n. muzeumnak ajándékozott. 1. Bronz-karperecz két állati fejjel, mely egymás felé tekint és szájával összefut. 2. Hasonló karperecz a tekercshajlást utánzó öntött fölülettel. 3. Vaszablának lapos oldalkarikája.

Nagy-Halász (Szabolcsm.). A homoki pusztáról lovas sír néhány maradványa került 1898-ban a szabolcsmegyei muzeumba, melyekről dr. Jóna András úr szíveségéből van tudomásunk.

LXXI. tábla. a) Van köztük egy vasfokos, melynek erősen kihajló, ferde élű pengéje és quadratikus végű foktoldása van, felső szintje egyenletes, a hüvely szélén felül-alul két-két nyelvvidomú toldalék áll ki. Hossza 15 cm., élének hossza 10 cm., a hüvely átmérője 2.5 cm., a fok hossza a hüvely belső széléig 2.7 cm., a fok szélessége 1.3 cm. *b)* Egy lándsacsúcs hosszú, széles köpűvel és mérsékelten kihajló szárnyakkal. Egész hossza 19.8 cm., a köpű hossza 9.2 cm., alsó nyílásán átmérője 2 cm., a szárnyak legerősebb kihajlásának a pontján szélessége lehetett 3.4 cm. *c)* és *d)* Két kengyelvas, négy élű szárakkal, majdnem lapos talppal, a talp alján széles gerinczczel, a fül idoma körded és külön nyakbehajlással bír, méreteik egyiknél a belső ür magassága

LXXI. NAGY-HALÁSZ. *a*—*d* $\frac{1}{5}$ n., *e* $\frac{1}{3}$ n.

(Dr. Jóna András vázlata szerint.)

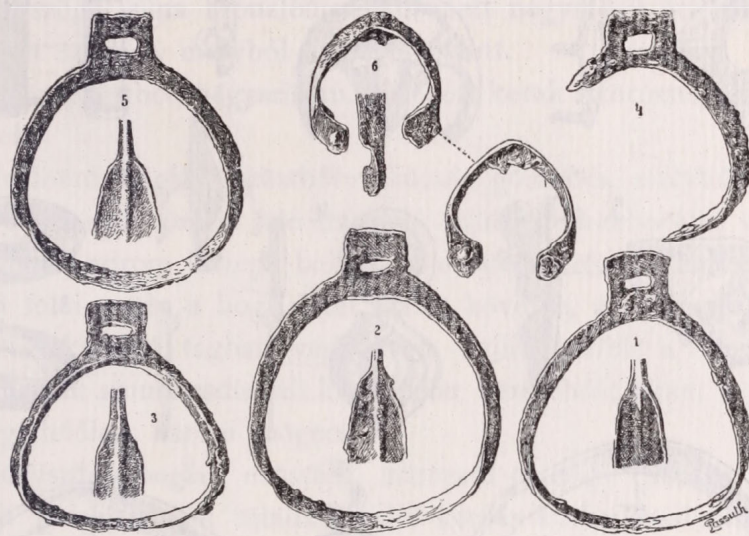
10 cm., szélessége 9.5 cm., a másiknál 10 cm. és 9.8 cm. *e)* Háromlevelű apró bronzdíszítés, három szögeccsel az alján; két levél félholdidomú és ugyanabban a tengelyben áll, a harmadik velök derékszög alatt függ össze.

Nagy-Kajdács (Tolnam.). I. A n. muzeum tolnamegyei gyűjtőtől rossz ezüstműből való csüngő boglárt szerzett 1894-ben. Áll kerek lemezből, melynek alján két apró fül, a lemezke fölületén gömbszelvény módjára dudor emelkedik, körülötte keretes karimával, a karimából gyűrűded fülecske áll ki, melyről szívidomú lemezke lóg; ennek fölülete sima, széle hosszában kettős párhuzamos vonal fut; a díszítés mindkét lemezen présöltnék látszik. Lelték a nagykajdácsi szigeten.

II. Nagy-Kajdácsról magángyűjtő útján halántékgyűrű került 1895-ben a n. muzeumba. A. É. 1895. 184.

Nagy-Kövesd (Zemplénm.). A homokos szőlők tájáról Dókus Gyula gyűjteményébe jutott néhány sírleletből megmentett lószerszám. A tulajdonos szivességéből közöljük a tárgyak ábráit $\frac{1}{4}$ nagyságban.

LXXII. tábla. 1—5. Kengyelvasak, mind ugyanegy fajta, de idomúk és nagyságuk különböző. Legtöbbnek (1., 2., 4., 5.) a szára lapos, egynél négyélű. A talp kihajlása erősebb vagy gyöngébb, legcsekélyebb a négyélű szárú kengyelnél (3.). 6. Öszvérnek való patkó (?); három ábrában mutatjuk be, egyik ábra fölülről, a másik alúlól, a részletrajz pedig az egyik oldal

LXXII. NAGY-KÖVESD $\frac{1}{4}$ n.

felét mutatja. A szögelés a két széles tompa végén történt s a szögecsék lapos fejei most is benn ülnek a két szárban.

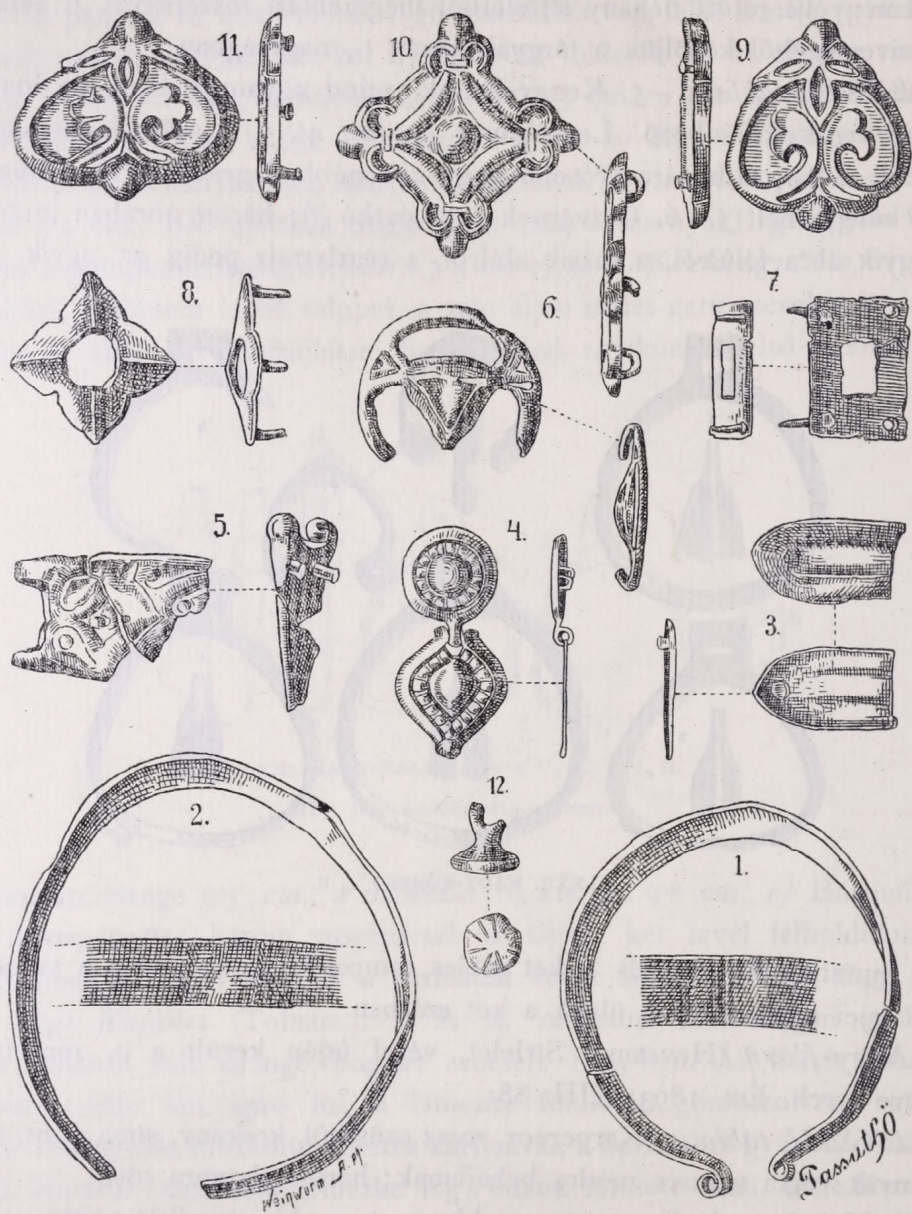
Nagy-Kürü (Hevesm.). Sírlelet, vétel útján került a n. muzeumba, említve Arch. Ért. 1893. XIII. 88.

LXXIII. tábla. 1. Karperecz, rossz ezüstből, keskeny, síma pánt, melynek nyílt végei tekercs módra behajlanak; három darabra tört.

2. Más, hasonló karperecz, csak hogy nagyobb, mindkét végén csonka.

3. Szíjvégre való (?) lemez, fölülete síma, egyik vége csúcsba fut, másik vége tompa, csúcsa táján apró szögecs.

4. Csüngős pityke; a pityke korongos, közepett kidudorodó gömbszel-

LXXIII. NAGY-KÜRÜ $\frac{1}{4}$ n.

vénnyel, körülötte gyöngykeret és a szélén sima, gyűrűs kerettel, alján két apró fül, karimájából kiálló gyűrűs fülről rhombikus idomú lemezke csüng, alsó hegyes csúcsán gömböcs, a középső tér csekélyen kidomborodik, melyet gyöngysor és kívül sima keret szegélyez.

5. Szíjvégre való (?) lemez két töredéke, párhuzamosan meginduló széleiből a két sarkon peczek féle áll ki, fölületének díszítményei nem érthetők meg tisztán a meglévő töredék után; alján két erősebb fajta szögecs.

6. Áttört művű korong, csonka állapotú; föltehető, hogy a középső háromszögű tag körül három szíjnak való rés vonult.

7. Négyyszögű, sima bronzlemez, közepett négyyszögű áttöréssel, minden sarkában volt szögecs, melyből kettő elveszett.

8. Boglár, ezüstből, négyszírmű, közepett kerek áttöréssel, minden szírom alján peczek.

9. Szívidomú boglár, ezüstből; csúcsán gömböcs, melyből a két széthajló szél s a mező közepe felé irányuló tojásdad domborulat vonul, mind-egyik domború szírom közepe behajlott, ezekből erősebb inda domborodik ki mindkét felől, mely a boglár két szélét követve, a boglár széles oldalán összeér és kétkarélyú tagban végződven, hajlik kétfelé a mezőben; a két inda találkozásán gömböcsdísz áll ki a boglár keretéből; alján, a háromszögű térnek megfelelőleg, három szögecs.

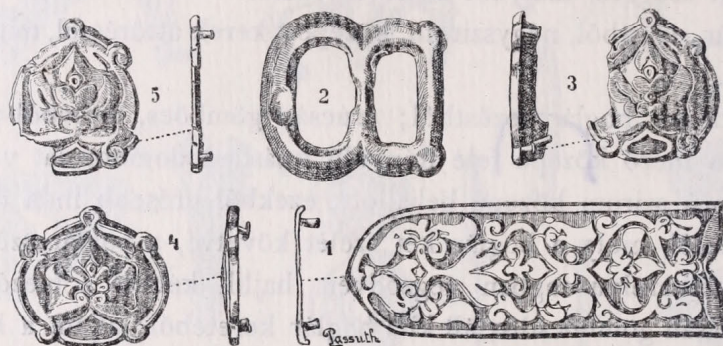
10. Négyyszögű boglár, ezüstből, közepett és négy csúcsán gömböcs; a négy sarok gömböcstáján mindkét felől kecses körhajlással támad egy-egy kidomborodó sáv és gyenge behajlással vonul a szomszéd csücsök felé, a hol a csücsök alatt a két sáv összeér; harántosan vonuló kettős tag a középső gömböcscsel mintegy heraldikus liliommá köti össze; a boglár alján meg-
lehetős erős fülek.

11. Szívidomú boglár, fölületének díszje teljesen összevág a 9. számúéval, csakhog idoma szélesebb és rövidebb; alján szögecs.

12. Apró csüngő ékszer, bronzból; füle csonka, alsó korongos lapját vonalak ékítik.

Nagy-Ősz (Torontálm.). Nyilván szétdult sírból származó ékszereket szerzett innen a n. muzeum az 1898. évben. Legérdekesebb gazdag díszítése miatt egy szíj végéről való nagyobb ezüstlemez (I. ábra), melynek díszítése sima keretben aranyozott alapról domborodik ki. A lemez hosszú

tengelye irányában fejlődő diszitmény valószínűleg a lemez öblös végén indul meg, úgy, hogy a középső öböl két szélén végig nyuló levél találkozási pontján indul ki az inda közös törzsből, mely alul gyűrűtag által van határolva. A tő legelőbb körded levélkét bocsájt kétfelé; azután kétfelé nyílik és tojásdad tért foglal be, ennek felső csúcsán ismét közös töben egyesül a két hajtás, kis körded leveleket bocsájt ki s ismét kétfelé hasadva előbb fölfelé emelkedik és fölfelé indákban, lefelé két-két levélben végződik. A tojásdad keretből alul mindkét oldalt lefelé kisebb és nagyobb levél hajlik, a kereten fölül egy-egy rövidebb körded inda hajlik ki. Magában a keretben egy középső háromtagú indaidombból négy széles levél áll kereszt-

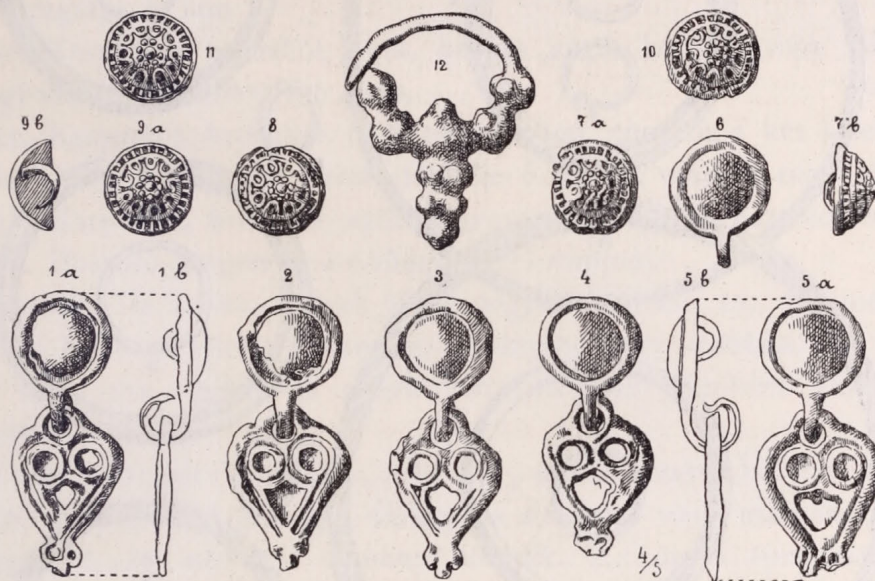
NAGY-ŐSZ $\frac{3}{4}$ n.

ben. Ez az egyik indás és leveles idom a lemeznek alsó kétharmadát tölti meg. A hátralévő harmadban csatlakozik hozzá egy más idomcsoport, a nélkül, hogy vele szervesen összefüggne. Mindegyik végső kettős inda fölött ketté oszló levél áll, a két levél tövéen közös szárból egyesül. A két inda és a két kettős levél közti téren a lemez tengelye irányában álló rövid száron a tengely irányában csúcsos levél s haránt két körhajlású rövid inda áll. A két kettős levél közös szára kétfelé oszlik, tompa behajlását szívidomú levél borítja, mindegyik szára három kisebb levélből, két körhajlású indából és két szélesebb levélből álló bokrétát bocsájt a lemez két karimája s a csúcsa felé. A lemez alján szögecsék. 2. Bronzcsat, hiányzik a túske, a szijra erősítendő rész négyszögű keret. 3—5. Szívidomú pitykék ezüstlemezről, melyeknek a fölületén aranyozott alapon domború leveles keretben levélbokréta domborodik ki, a bokréta hasonlóan de kétféle változatban fejlődik, úgy

mint a szíjvég bokrétaí, csakhogy ezúttal a levelek csoportosítása a tér idomához simul. A lemezek alján szögecsék.

Nagyvárad. A nagyvárad muzeumban van egy ékszerlelet, mely Nagyváradon házépítésnél került elé. Bunyitay Vincze kanonok úr szíves-ségéből ismertethettem A. É. 1893. 140—142. A lelet és lelőhely körülményeiről nincsenek közelebbi adataink.

LXXIV. tábla. 1—5. Csüngő boglár bronzból; (?) a boglár idoma laposan kidomborodó korong, gyűrűs karimával, alján fül (1 b., 5 b.) keretéből

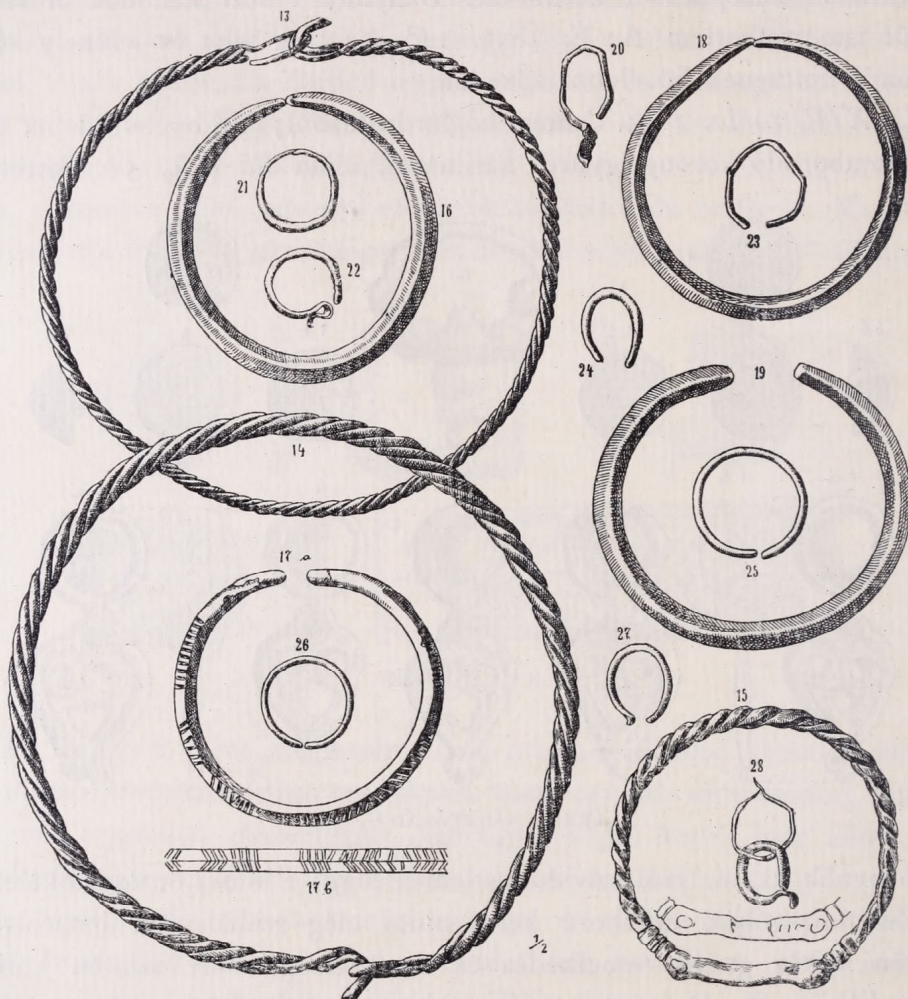
LXXIV. NAGYVÁRAD $\frac{4}{5}$ n.

kampó nyúlik ki, melyről szívidomú lemez függ; e lemez öntése tökéletlen, a felületet szegélyező domború keret nincs elég szabályosan határolva és fölületén a két gyűrűs emelkedés és a négyszög, mely szintén keretes, néha sekély mélyedés, néha pedig áttört. Ép oly határozatlan a lemez csücséből kiálló hármás vagy kettős körded apró nyujtvány.

6. Hasonló korongos boglárka, csüngő nélkül.

7—11. Gömbszelvény idomú gombok, bronzból, alul kampós füllel (9b); fölületét a szélén párhuzamos vonalkeret közt egymás mellett sorakozó pálczatagok fogják körül, ehhez a csatlakozik félkörökből alakított díszsor s a gomb legtetején közepett nagyobb gömböcs körül gyöngyör áll ki.

12. Fülönfüggő, bronzból, a népvándorlási sírmezőkről ismert egyik idom durva utánzása. Karikája nyílt végű, alján kétfelől durván kidomborodó két-két dudor között fölfelé és lefelé álló dudorok csoportja, melyek

LXXV. NAGYVÁRAD $\frac{1}{2}$ n.

e helyütt a nemesvölgyi és egyéb sírmezőkről ismert fülönfüggők gyöngyeit utánozzák.

LXXV. tábla. 13. Nyakgyűrű, négy egymásra tekert sárgaréz sodronyból, egyik végén hurok, másik végén kampó, melyet a középső sodronypárból alakítottak; legnagyobb átmérője 13 cm.

14. Hasonló nyakgyűrű, de valamivel nagyobb. Ilyen nagyobb fajta kettő volt, legnagyobb átmérőjük 13,5 cm.; a négy sodronynak együttvéve legnagyobb vastagsága 6 cm.

Volt azon kívül egy dupla sodronyú karika, belefönt harmadik sodronynyal, legnagyobb átmérője 12,8 cm.

15. Karperecz, bronzból, zárt, két durván nagyolt állatfej néz egymás felé és szája összefut, a két fej tövén a gyűrű harántosan tagolt többi részén hosszában futó csavart-hornyolatokkal ékes. Legnagyobb belső átmérője 6,6; fala vastagsága 6. mm.

16. Karperecz, bronzból, nyílt, hegyes végű, körded, síma fölülettel; legnagyobb belső átmérője 6,4 cm.

17. Karperecz, bronzból, nyílt tompa végű, négyélű, a két külső lapon vonalas díszű, legnagyobb belső átmérője 6 cm.; a vonalak rajza 17b.

18. Karperecz, bronzból, nyílt, hegyes végű, négyélű, hasonló nagyságú.

19. Hasonló karperecz, csakhogy végei tompák.

20—28. Tíz karika, melyek közül négyen (20., 22., 27., 28.) még meglátszik a halántékgyűrűk S forma nyújtványából egy darabka, míg a többi nyílt vagy zárt végű síma gyűrű volt, melynek közelebbi rendeltetése ismeretlen.

Nagy-Teremia (Torontálm.). Az 1875. évi deczember havában dr. Stock Kristóf nagyteremiai szőlőjét fölforgatta s ezúttal sírra akadtak. A szőlő mintegy 10—12 méternyi dombon huzódik. Az orvos épen távol volt, mikor a munkások csontvázra akadtak és mellette «gombokat, mentelánczot, csatmaradványokat, vászon- és selyemdarabokat, ezüstfejű szegekkel ellátott fadarabokat, stb.» leltek. Még mielőtt a földtulajdonos vagy más értelmebb ember a leletről értesült volna, a munkások az ásást gond nélkül folytatván, a csontokat s a mellékleteket a földdel össze-vissza keverték. Mikor az orvos a leletről értesült, legott kisietett a hely színére és a lelőhelyet újra gondosan felforgattatta, de a csontvázat már nem bírta teljesen összeállítani. Állítása szerint középtestű *férfi* volt, feltűnő, rendkívüli széles alsó állkapocscsal, teljesen ép fogakkal. A kiásott egyén alatt állítólag cserépedényt is leltek, de eltörték. E domb hosszában már több ízben ásattak ki emberi csontvázak, nevezetesen 1839-ben pinczeásás alkalmával bukkantak kettőre. (Hunyár János tanítónak a n. muzeum régiségtári levéltárában.

100/1877. sz. a. őrzött levele szerint.) A lelet utóbb 1877. évi június 6-ikán vétel útján jutott a n. muzeumba. Először hivatkozott reá az irodalomban Pulszky Ferencz, Magyar tud. Ak. Évk. 1878., utóbb ugyanő ismertette Magyar pog. sirleletek 1891. 12. l. A leírásba beletévedt egy nagyobb szívalakú lemez, mely nem Nagy-Teremiáról való (lsd Batta).

LXXVI. tábla. 1. Egy darab lenszövet, szövése még erős s jó karban van, de az öltözetdarab, a melynek részét képezte, nem állapítható meg. $\frac{2}{5}$ n.

2. Kisebb szövetdarabka, belészőtt mustrával. $\frac{2}{5}$ n.

3—6. Fadarabkák, belévert szögecsekkel, a szögek feje kúpos vagy kerek boglár alján állottak, mely még rajta van a fadarabkán (3., 5.). A fadarabkák vastagsága különböző és idomuk sem elég határozott arra, hogy valószínűséggel következtessünk a tárgyra, melyből származnak; talán még legelőbb nyeregkapára gondolhatunk. $\frac{2}{5}$ n.

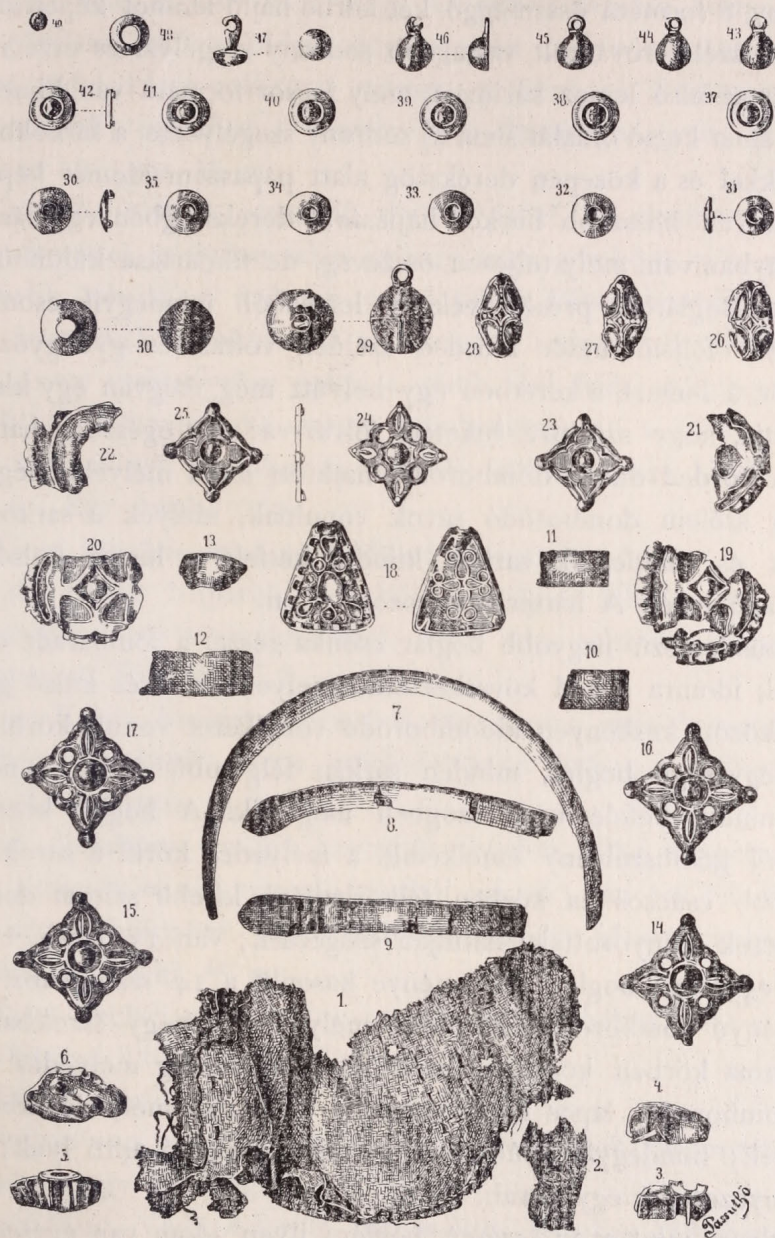
7—9. Ezüstpántú karikának három töredéke; a karika legnagyobb átmérője 12 cm., a pánt szélessége 1 cm., végei csúcsosak. $\frac{2}{5}$ n.

10—12. Ezüstpántok darabjai, egyiknek (10.) szélessége 1.3 cm., a másiké (11. sz.) 1.1 cm., a harmadiké (12. sz.) 1.5 cm.; egyik végük egyenes, a másik csonka. $\frac{2}{5}$ n.

13. Ezüstlemezke, hajlított szélű lemez csonka darabja. $\frac{2}{5}$ n.

14—17. Áttört művű ezüsboglárok, négyszögűek, minden sarok dudorral végződik; közepett szegélyezett körídomú mélyedésből lapos kúp domborodik, a mélyedés szegélyéből a négy csúcs felé a mélyedésből kidomborodó tojásdad levél nyúlik, közepén gerinczczel; a levelek közeiben négy szegélyezett körídomú áttörés, melynek hajlását a boglár külső széle ismétli; a mélyedések aranyozottak. 10 darab. $\frac{2}{5}$ n.

18. Fülönfüggő (?), egymás fölé helyezett háromszögű lemezből, melynek csúcsáról nyilván letört a füles gyűrű, melyen lógott. Előlapja díszesebben van ékítve, mint a hátulsó lemez. Közepét rekeszbe foglalt szabálytalan, nagyjából tojásdad idomú fehér üveg ékíti; a három sarokban tojásdad rekeszben, melynek tövét apró rovátkolt sodrony fogja körül, fölvaltva zöld és vörös színű üveg díszlik; a felső sarokbeli rekesz csúcsa mellett egy-egy kerek rekeszben s a két alsó sarokbeli rekesz között a középső rekeszszel összefüggő kördéd rekeszben szintén színes üveg, ezeket is alul rovátkolt sodrony szegélyezi. A rekeszek közeiben a három szög keskeny oldalán két rovátkolt sod-

LXXVI. NAGY-TEREMIA $\frac{2}{5}$ n.

rony körded hajlásban foglalja el a tért, míg a hosszoldalokon lerakott rovátkolt sodrony S formára összefüggő két körbe hajló idomot képez. A háromszögű lemez szélét rovátkolt vastagabb sodrony szegélyzi és erre reáfekszik és leszorítja az alsó lemez karimája, mely fogsor formára van kimetszve. Az alsó lemez síma külső oldalát síma (?) sodrony szegélyezte, a sarkokon behajló nyújtványokkal és a közepén derékszög alatt pápaszem idomát képező négy sodronyszál van hosszabb hurkos hajlásával derékszögben egymáshoz téve. Két példányban van, mely teljesen összevág, de föntartása különböző. $\frac{2}{5}$ n.

19—21. Boglárak, présölt vékony lemezből, mindegyik csonka, de az eredeti idom fölismerhető. Körded szélűek voltak és gyöngyözött keret keretelte be a lemezt, a keretben egy helyütt még megvan egy kis lyukacs, mely mutatja, hogy szövetre lehetett fölvarrva; van egészben hat töredék. A közepén körded dudor domborodik hajlitott szélű mélyebb négyszögből, a négyszög szélein domborodó sávok vonulnak, melyek a sarkon mindig összefutnak és mindegyik sarkon kiindul kétfelé a lemez külső keretéig nyúló kéttagú levél. A háttér aranyozott. $\frac{2}{5}$ n.

22. Ezüstlemezű nagyobb boglár csonka része, a fönmaradt darab biztosan kerek idomra enged következtetni, melyen belső és külső gyöngykör s a kettő között keskenyen kidomborodó vonalkeret vonult körül.

23. Négyszögű boglár, minden sarkán félgömbű dudor, a négy oldal közepén mindig befelé ugró szögben megtörik. A boglár közepén körmélyedésből gömbszelvény emelkedik, a mélyedés körül a sarok felé egy-egy nagyobb csúcsos és közben félkörhajlású kisebb szírom domborodik. A mélyedések aranyozottak; hátulján szögecskék; van 13 darab. $\frac{2}{5}$ n.

24. Négyszögű boglár, diszitménye hasonlít a 14. számúéhoz. Közepett gömbszelvényű domborodás, körülötte mélyedés; a négy sarokban egy-egy mandolaforma körben körídom, ezek közepén mindig mélyedés van, mely körül kidomborodó, lapos keret vonul; a mandolás mélyedésekben bordás emelkedések; mindegyik csúcson felvarrásra szolgáló apró lyuk; a mélyedések aranyozottak; egy darab. $\frac{2}{5}$ n.

25. Olyan, mint a 23. számú boglár; ilyen idom van egészben tizenhárom darab.

26—28. Aranylemezkék, melyeknek az idoma hosszában ketté metszett tojáshoz hasonlíthatók, síma szegélylyel, melyen fölvarrásra szolgáló lyuka-

csok. A fölületet két rövidebb és két hosszabb ágú keresztidom, melynek szárai végeik felé szélesbülnek, négy kerekded mezőre osztja. A kereszt közepén gömböcs hajlott oldalú négyszögben, melynek csúcsaiból egy-egy gyöngysor indul végig a kereszt szárain; a domború díszítmények présölteknek látszanak; egészben 11 darab ilyen ékszerlemez van; mire szolgálhattak, nem bizonyos. $\frac{2}{5}$ n.

29. Gömbös csüngő, ezüstből, gyűrűs füllel, az ellentett ponton sodronyos körkerettel, melyben talán gyöngy vagy gömböcs volt, mely letört. A legerősebb kihajlason sodrony vonul körül, fölötte rovátkos sodronyból alakított köröcskék sorakoznak; a harántos sodronyból derékszög alatt hármas sodrony szelvényekre osztja a gömb alsó felét; mindegyik szelvény felső sarkában háromszögbe rakott gömböcs csoport s közepén rovátkolt sodronyú körben egy gömböcs és széléből háromszögben kiálló több gömböcs csoport. Egy darab. $\frac{2}{5}$ n.

30. Üres, fületlen ezüst gömbidomú csüngő két fele.

31—36. Kerek boglárka, ezüstből, csekélyen kihajló, síma fölülettel, közepett szegélyezett körmélyedéssel; alján egy, néha két szögecs; mélyedése aranyozott. Hét darab. $\frac{2}{5}$ n.

37—42. Kerek boglárka, ezüstből, 89 darab; síma kerettel, közepett mélyedésből kiemelkedő, lapos gömbszelvényű dudor; a mélyedés aranyozott, alján két szögecs. $\frac{2}{5}$ n.

43—46. Gömböcs, csüngő bronzból karikás füllel, függélyes tengelye irányában összerakott két egyenlő részből (46. sz.) van hat fél db. $\frac{2}{5}$ n.

47. Csüngő, bronzból, egy darab, gömbszelet idomú, melynek aljából hosszú szárú fül áll ki. $\frac{2}{5}$ n.

48. Ezüst boglár, valószínűleg csonka, olyan lehetett, mint a 42. számú, csak hogy közepe kitört. $\frac{2}{5}$ n.

49. Kék üveggyöngy.

A leletben van még feketés, durva cseréptöredék; négyszirmú boglár; egy kis szög s egy kis szögfej.

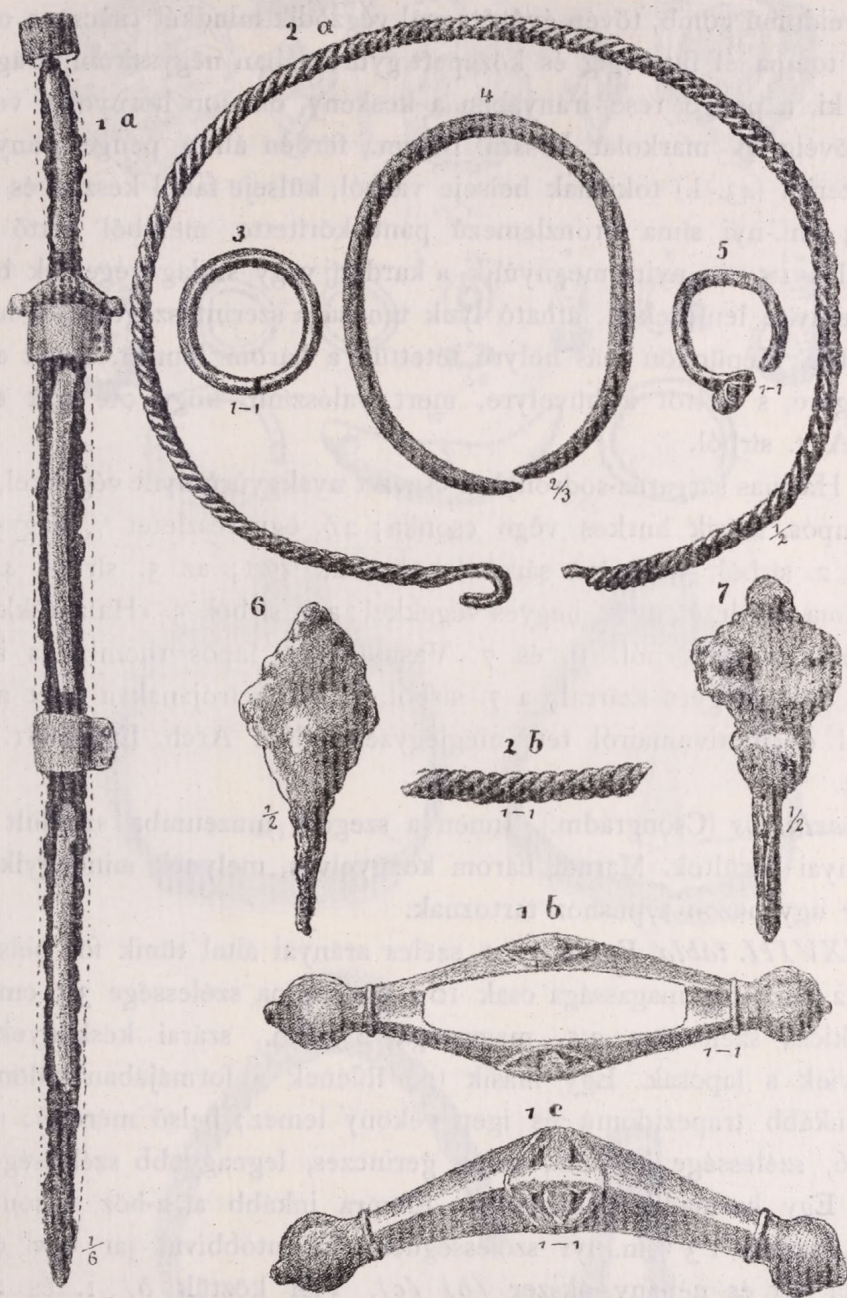
Nemes-Ócsa. Végh Adorján nemes-ócsai birtokos 1880-ban kertjében néhány sírt ásatott föl, melyről az Arch. Ért. 1881. évi folyamában értekezett (41—44. ll.). Az első sírban a csontváz ugyan jó állapotban volt, de mellékleteket nem talált. Ettől 2.50 m. távolságban, 50 cm. mélységben feküdt

a második csontváz hanyatt fekvő kinyújtott helyzetben, arczzal kelet felé, nyaka körül három szál sodronyból csavart sárgaréz-nyakperecz volt. Bal füle táján halánték-gyűrű feküdt, jobb karja alsó szárán nyílt végű karperecz volt. A harmadik sír az elsőől nyugotra 3 m.-nyire feküdt, bolygatott sír volt régiségek nélkül. Ugyancsak az első sírtól 4.35 m.-nyire (4.) gyermek-sír volt mellékletek nélkül. Az első sírtól 3.10 m.-nyi távolságban délkeletre, hanyatt kinyújtott helyzetben, arczzal keletnek, felnőtt ember csontváza feküdt, jobb fülénél 2 cm.-nyi átméretű, bal fülénél $2\frac{3}{4}$ cm. átméretű karika találtatott (5. sír). A hatodik sír 7.55 m.-nyire feküdt éjszakra, a bal fül táján 2.7 cm.-nyi átmérőjű gyűrű feküdt.

5.20 m.-nyire keletre az első sírtól mellékletek nélküli gyermek-sír került elő (6. sír). Az első sírtól éjszak-nyugotra 8.20 m.-nyire ugyancsak 50 cm.-nyi mélységben lovas sír akadt (7. sír); az ember- s a lócsontváz ugyan csonka volt, de a fegyverek s az ékszerek érintetlen állapotban találtattak. A csontok fekvéséből kitűnt, hogy arczzal kelet felé fordult a halott és jobb oldalán hátra hanyatló kinyújtott helyzetben volt, a ló feje pedig jobb oldalával a férfi jobb lába fölé hajolt. A fegyverzet talán e helyzet miatt mind a jobb oldalra csúszott. A ló feje körül fölismerhetlen rozsdás vastöredékek feküdtek, a ló fejcsontján is látszott rozsdafolt; a férfifej jobb füle táján 2 cm. átméretű síma aranykarika találtatott; a mellcsontoknál pitykegombhoz hasonló füles bronzgömböcskét leltek, egész hossza fülestől 1.7 cm. volt; jobb oldalán feküdt a kard, közel hozzá néhány fölismerhetlen rozsdáette vastárgy, három nyílhegy, három hajító dárdacsúcs s egy lándsacsúcs akadt, mind megrozsdásodott vasból, hozzározsdásodott fadarabokkal.

A kutató tekintettel arra, hogy különféle koponyaidomú csontvázak akadtak e helyütt közeli szomszédságban és hivatkozva Anonymusnak Komárom vidékének megszállásáról adott hírére, úgy vélekedik, hogy a nemes-ócsai régi temetőben kúnok és magyarok együtt temetkeztek. A kutató a tárgyak egy részét a n. múzeumnak ajándékozta, azokat mutatja be a következő tábla.

LXXVII. tábla. 1 a. Vaskard rozsdáette fölülettel, több darabban, valószínű, hogy egy élő volt és lehet, hogy kissé hajlott volt, hossza 90 cm., legnagyobb szélessége hüvelyestől, a hüvelyt a faboritékra alkalmazott csontlemezek ékitették; a marokvédő 8 cm. hosszú és bronzból való (1 b. fölülről, 1 c. oldalt mutatja), közepett legvastagabb, végei felé keskenyül és meghaj-

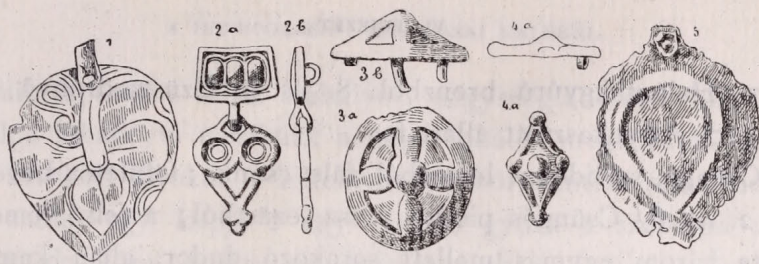
LXXVII. NEMES-ÓCSA.

lik, körtveidomú gomb, tövén gyűrűtaggal végződik mindkét csúcán; oldalán közepett tompa él fut végig és közepett gyűrűtagban négyszirmú virág domborodik ki, a penge rése irányában a keskeny oldalon hornyolat vonul a körtve tövéig. A markolat hossza 16 cm., ferdén áll a penge irányára, a kutató szerint (43. l.) tokjának belseje vasból, külseje fából készült és három helyen 4 cm.-nyi síma bronzlemezű pánt körítette, melyből kettő oldalt nyitva áll s 1.5 cm.-nyire megnyúlik, a kardszif vagy szalag végeinek befogadására, mely e lemezeken látható lyuk tanúsága szerint szegeccsel lehetett beléerősítve. Képünkön más helyre tettük a három lemezt, egyet a markolat végére, s kettőt a hüvelyre, mert valószínű, hogy ott volt eredeti helyük. A 7. sírból.

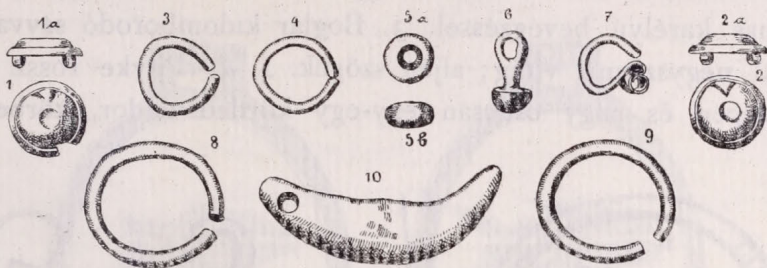
2 a. Hármás sárgaréz-sodronyból csavart nyakgyűrű nyílt végekkel, egyik vége kampós, másik hurkos vége csonka; 2 b. egy részletet $\frac{1}{4}$ nagyságban mutat; a 2. sírból. 3. Gyűrű sárgarézből, síma, zárt; az 5. sírból. 4. Karperecz síma fölületű, nyílt, hegyes végekkel; a 2. sírból. 5. «Halántékkarika» sárgarézből; a 2. sírból. 6. és 7. Vasnyílhegy, lapos rhombikus idomú, vesszőbe való hegyes szárral; a 7. sírból. E sorok írójának a lelet néhány tárgyairól és motivumairól tett megjegyzéseit lásd Arch. Ért. 1881. XIV. 352—353.

Oroszlámos (Csongrádm.). Innen a szegedi muzeumba szétdúlt sírok maradványai kerültek. Maradt három kengyelvas, melynek mindegyike más fajta, bár ugyanazon typushoz tartoznak.

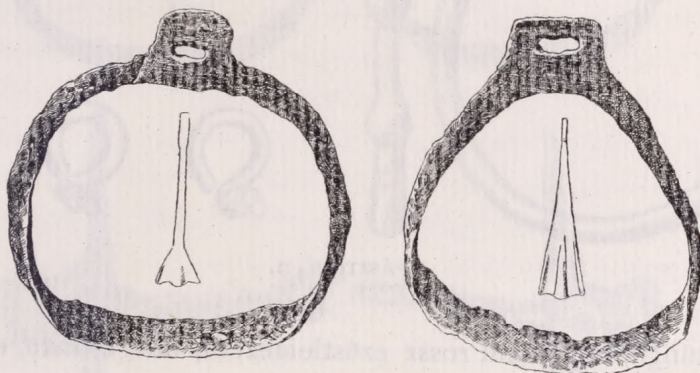
LXXVIII. tábla. Egyik a) 1. széles arányai által tűnik föl, belső szélessége 12 cm., míg magassága csak 10.2 cm., talpa szélessége 3.5 cm., füle föltűnő kicsi, szélessége 3.5, magassága 2.5 cm., szárai keskenyek, alig 1 cm.-nyiek s laposak. Egy másik (2.) fülének a formájában különbözik, a mely inkább trapezidomú és igen vékony lemez; belső méretei: magassága 10.6, szélessége 11 cm., talpa gerinczes, legnagyobb szélessége volt 3.2 cm. Egy harmadik példány (3.) idomra inkább a 2-höz hasonló, de nagyobb, szárai 1.3 cm.-nyi szélességűek. Ez utóbbival jár egy csonka csikózábla (4.) és néhány ékszer (b) (c). Van köztük b) 1. és 2. két laposan domborodó pityke, alján két füllel, a pitykének van középső kis körded mélyedése és dudoros karimája. 3. és 4. Fülbevaló nyílt karika bronzsodronyból. 5. Fehér opák üveggyöngy. 6. Gömbösféjű csüngő pityke

c) 2/3 n.

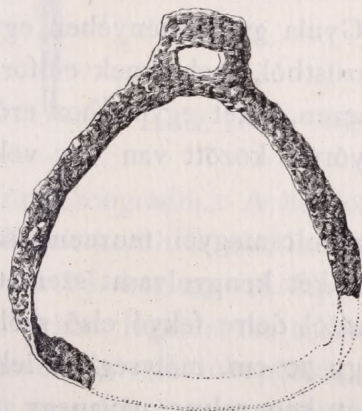

b) 2/3 n.

1.

3.

2.

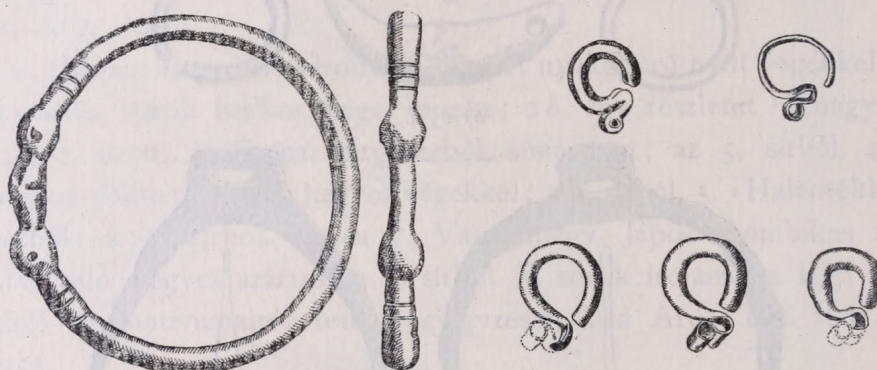
4.

a) 1/3 n.

LXXVIII. OROSZLÁMOS.

bronzból. 7. Halántékgyűrű bronzból. 8. és 9. Ezüstsodronyú nyílt végű két karika. 10. Átlyukasztott állati fog.

c/ 1. Csüngő, szívidomú lemezből, füle csonka; fölületét bevéssett levél-dísz ékíti. 2. a/ b/ Csüngős pityke rossz ezüstműből; a felső lemezke négyszögű, rajta három egymás mellett sorakozó dudor, alján kampós füllel, csüngője szívidomú áttört mű két egymás mellé rakott gyűrűs tagból és apró hármas karélyú bevégzéssel. 3. Boglár kidomborodó sávval, a szélén ezen belül négyszirmú virág; alján szögek. 4. a/ Pityke rossz ezüstműből, a lemez közepén és négy csúcsán egy-egy körded dudor, körben karimás

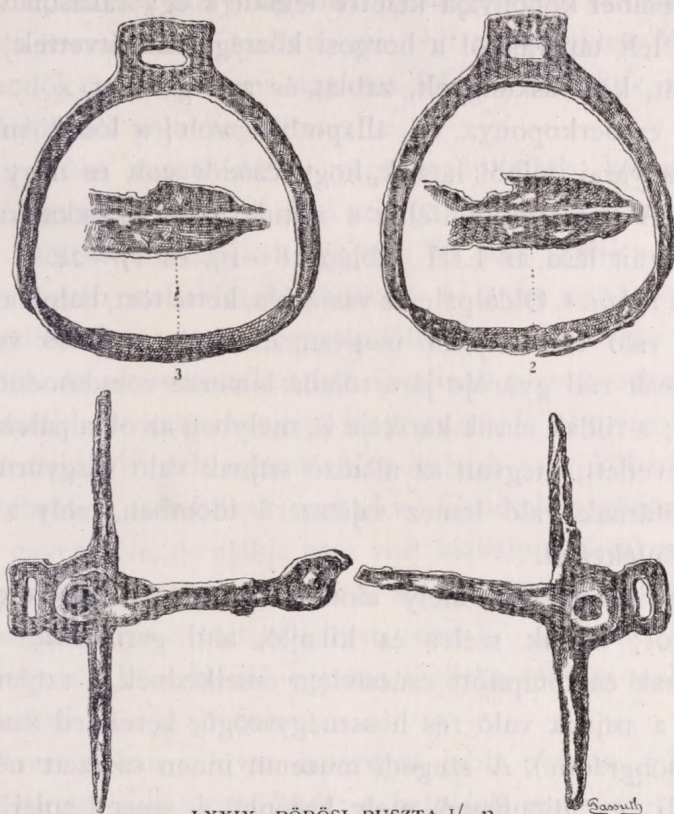
PÁSZTÓ $\frac{2}{3}$ n.

széllel. 5. Csüngő, szívidomú rossz ezüstműlemezéből, füle csonka, egyedüli dísz a külső széllel párhuzamosan kidomborodó szívidomú lécz.

Pásztó (Hevesm.). Bartalos Gyula gyűjteményében egy bronzkarperecz (ábra) és öt halántékgyűrű van ezüstműből, melyeknek előfordulásáról nincsenek közelebbi adatok. A karpereczen a két egymáshoz érő két állatfő világosan fölismerhető. A halántékgyűrűk között van egy vékonyabb és négy vastagabb példány.

Pazony (Szabolcsm.). A szabolcsmegyei muzeum számára dr. Jóna András úr lovas sírból származó két kengyelvasat szerzett. Lelőhelyük a vasúttól keletre esik, a pazonyi úttól délre fekvő első szőlőtelepen az úgynevezett Vértölgy dülön. Mintegy 70 cm. mélységben lelték. A közelebbi körülmények ismeretlenek. A két kengyelvas ugyanegy fajtájú, csak hogy egyik valamivel keskenyebb és hosszabb, a másik pedig rövidebb s széle-

sebb; száraik laposak s fülük szabályos, négyszögídommal bír; a keskeny példány talpa kihajló, a másiknak a talpa inkább megközelíti az egyenest. Pazonyon avarkori sírokat is leltek, melyekből szintén jutott néhány kengyel, egy zabla, egy kopja s egy csatoló gyűrű a szabolcsi muzeumba. E közléseket dr. Jósa András úrnak köszönjük.

LXXIX. PÖRÖSI PUSZTA $\frac{1}{3}$ n.

Pörösi puszta (Csongrádm.). A horgosi községhez tartozó pörösi pusztán 1870-ben sírleletek kerültek elő, melyekről Széll Farkas adott hírt az Arch. Ért. 1872. évi VI. köt. 40—44. lapjain. E szerint 1870-ben egy juhász a pörösi pusztán birkáit legeltetvén, a szél által lehordott homokbuczkák egyikében kilátszó ember- és lókoponyát találván, kíváncsiságból turkálni kezdte a homokot és a lókoponya mellett két kengyelt s fogai közt egy zablát, körülötte ló és ember csontjait és 36 «gombot» lelt. Félévvel utóbb Széll

Farkas Reizner János társaságában a lelet színhelyén már csak egy 10 lépés hosszú és három lépés széles körded mélyedést láthattak, ásatásuk nem járt sikerrel, mert egy ásonyomnyira a sok essőzés miatt víz fakadt föl; be kellett tehát érniök azzal, hogy a mélyedés fölületén és szélein kézzel csinált durva cserépdarabokat gyűjthettek össze, melyek kis újnyi vastagok, vörhenyeges felszínnel, fekete vonallal és fekete törzsszel. Csak hírből tudhatták meg, hogy az ember koponyája keletre feküdt s egy rakáson volt ember- és lócsontváz. A lelt tárgyakból a horgosi községhezán átvettek egy ló- s egy emberkoponyát, két vaskengyelt, zablát és 22 «gombot».

A ló- és emberkoponya ép állapotban volt; a lónak még megvoltak csikófogai és agyari, miből látszik, hogy csődör volt és négy évesnél több nem lehetett. A boglárók kétfélék s rajtuk kívül ezüstkarika is előkerült. A boglárók ábráit lásd az LIII. táblán 18—19. és 17—24.

LXXIX. tábla. 1. Oldalpálczás vas-zabla, ketté tört, baloldali tagja épebb; ezen a szájba való rúd teljesen megvan, csak hogy a belső végén a gyűrű, melyben a másik rúd gyűrűje járt, tömör lemezzé rozsdásodott, a másik rúd gyűrűje letört; a rudak másik karikája is, melyben az oldalpálcza áll, a rozsdá által megmerevedett, megvan az álladzó szíjnak való vasgyűrű mindkét pálczán és a kantárnak való lemez saját szerű idomban, mely a kengyelvasak szíjlemezére emlékeztet.

2., 3. Két kengyelvas, mely idomra hasonló, de méreteiben némileg eltér egymástól; talpuk széles és kihajló, alul gerinczczel és karimával, a száruk laposak és tompított csúcsívben emelkednek, a szíjlemez szabályos négyszögű és a szíjnak való rés hosszúnégyszögű, kerekded sarkokkal.

Rábé (Csongrádm.). A szegedi muzeum innen szerzett néhány ékszer. Legérdekesebb egy fülönfüggő, mely hasonlít a szeged-bojárhalmi függőkhöz (LXXXII. 12. és 13.), csak hogy a felső gyűrűcskét lefelé kis kampó helyettesíti, alsó részén a széléből kis körded hajlású inda nyúlik ki és hiányzik a négy kis alsó gyűrűcske; helyettök a fülönfüggő itt kis négyszög toldvánnyal végződik, melybe a három cseppidomú tagozású pálczácska lecsüng. Van egy kis kerek pityke rossz ezüsből, középső körded mélyedéssel, alján két kis kampó és van négy darab átlukasztott kagyló, mely szintén díszítésül szolgált.

Selypi pusztá (Nógrádm.) A selypi pusztán, Hatvantól 12 kilométer-

nyire, a Zagyvához közel, czukorgyár részére épülő mészkemencze alapozása közben 1892-ben több sírra akadtak a munkások, melyekről Dr. Könyöki Alajos értekezett Arch. Ért. 1892. 227—235.

Az első sírban egy kinyújtott helyzetben koponyával keletnek, hanyatt fekvő emberi csontvázra bukkantak a munkások; a sírban egyéb nem is volt. Ettől néhány méterre északnyugotnak, mintegy tíz emberi holttest maradványa került napfényre, mely ugyanazon helyzetben és irányban feküdt, mint az első és a csontvázak mellett sem volt sírmelléklet. Mind e sírok s az utóbb leírandók is sárgásbarna agyagos földben feküdtek, míg a sirgödör sötétebb színű földdel volt megtöltve.

Mikor a gyárhoz vezető vasúti vágányt építették, közvetlenül a gyár előtt, alig egy méternyire a gyeplát alatt szintén csontvázakra akadtak, melyeknek földalatti létét semmi halom vagy más jel nem árulta el. Két sírban ló maradványa és egyéb mellékletek feküdtek, de hány sírt tártak föl ezúttal, nem volt megállapítható; csak négy sír föltárását ellenőrizte a dolog iránt érdeklődő egyén. Az eltemetettek déltől éjszaknak vezető sorban ketten 4—5 méterre egymástól egyenesen, hanyatt, kinyújtózva, fejfelé nyugotnak feküdtek, úgy, hogy arczczal kelet felé néztek. Koporsónak vagy kőkerítésnek nyoma sem volt észlelhető, a csontvázak szabadon feküdtek a gödörben, melynek feneke ki lett egyengítve, de alakja nem volt szabályos derékszögű, oldalfalai pedig nem laposak és függélyesek, mi a talaj színkülömbőségétől tisztán volt látható. A gödrökben nem volt sem szén, sem kő, sem edény vagy cserép.

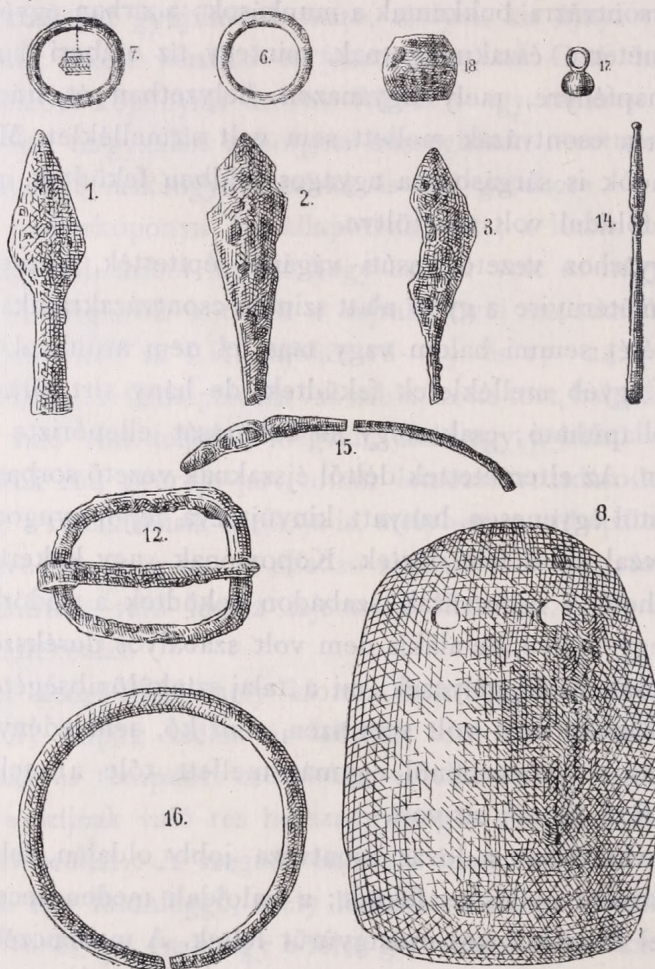
A két lovas sír közvetlenül egymás mellett, tőle a mellékletek után itélve éjszakra férfi és női sír volt.

Az első lovas sírban a lovas csontváza jobb oldalán, felső karcsontja magasságában három nyílcsúcs feküdt; a baloldali medenczeont felett két vaskést és közel hozzájuk két ezüstgyűrűt leltek. A medenczében két lyukkal bíró agyagtárgyat leltek. A lócsontváz koponyájával és végtagjaival az emberi váz lábaitól mintegy méternyire, megfordított fekvésben volt elhelyezve. A zabla a lókoponya mellett feküdt; a bordák alatt kengyelvaspár volt és mellette szíjcsat.

A második lovassír helyzete ugyanaz volt. Volt ebben is két vasnyílhegy, egy vaskés s egy bronzkarika, belső lapos fölülettel; továbbá két kengyelvas, mely a talp s a száraz idomára, valamint nagyságra nézve megfe-

lelnek a főnemlítettéknek, de nélkülözik a bronzdíszítést, szíjtartó lemezük pedig négyszögalakú. Előkerült két szíjcsat és a zabla fele.

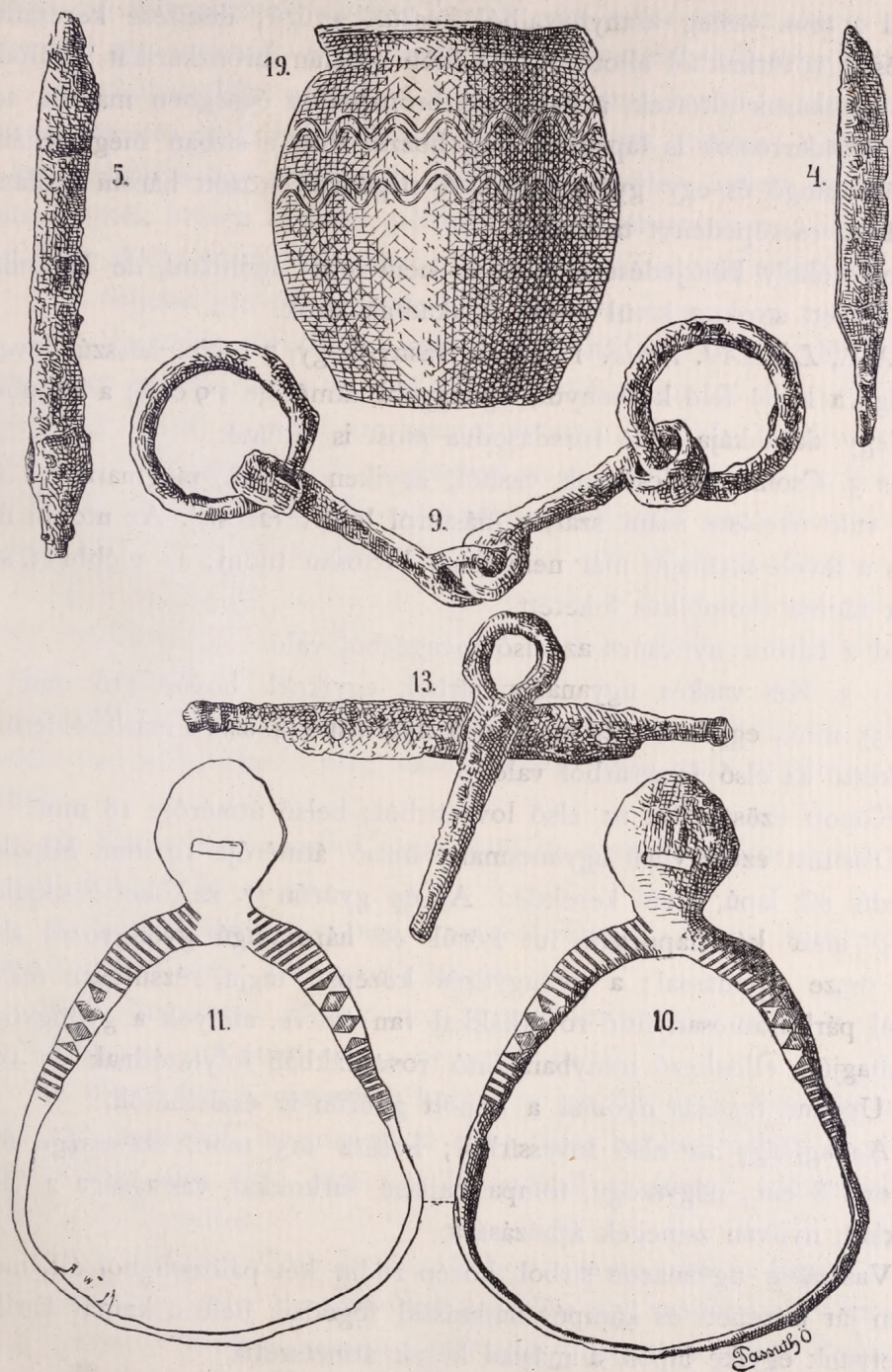
A harmadik sirgödörben erős csontú férfiváz jobb válla mellett 20 cm.

LXXX. SELYPI PUSZTA cca 1/2 n.

hosszú, 5 cm. széles vaskést találtak, hegye le van törve és nyélnek nem akadt nyoma; hátgerinczén vastűnek fele része került elő.

A negyedik sir női sir lehetett, mert csak néhány ékszer, de sem fegyver, sem szerszám nem volt benne. A jobbkéz középujjú csontján maradt

LXXXI. SELYPI PUSZTA cca 1/2 n.

A magyar honfoglalás kútfoi

körülbelül 2 mm. vastag aranyhuzalból készült gyűrű; díszítése keresztbe rakott, vésett rovátkákból állott. A váz jobb oldalán bronzkarikát találtak, melyet a munkások eltörtek, a baloldali bronzkarika épségben maradt, sőt len- vagy kenderrostok is tapadtak még hozzá. Volt a sírban még néhány gömböcsös csüngő és egy gyöngyszem. A sírgödrök között három hullámvonalas díszű cserépedényt találtak.

A temetőhely kiterjedéséről biztosat nem lehet mondani, de hallomás szerint a jelzett sírokon kívül utóbb is akadtak sírok.

LXXX., LXXXI. tábla. 1. Köpűs vasnyílhegy, 7.1 cm. hosszú, levele lapos, vége a köpű felé keskenyül, legnagyobb átmérője 1.9 cm.; a köpűben a faszár egy darabkája belé rozsdásodva most is látható.

2. és 3. Csonka nyílcsúcsok vasból, egyiken (3. sz.) megmaradt a favesszőbe való ékelésre szánt szár, a másiktól letört (2. sz.). Az utóbbi nagyobb és a levele formáját már nem lehet biztosan tudni; az előbbi (3. sz.) levelének idoma rhombikus lehetett.

Mind a három nyílcsúcs az első lovassírból való.

4. és 5. Két vaskés ugyanazon sírból, egyiknek hossza 116 mm., a másiké 155 mm., egyiken még megvan a nyéltüske (4. sz.), a másiktól letört; mind a kettő az első lovassírból való.

6. Kopott ezüstgyűrű az első lovassírból; belső átmérője 18 mm.

7. Díszített ezüstgyűrű ugyanonnan; belső átmérője 19 mm. Mindkét gyűrű belül sík lapú, kívül kerekded. Az ép gyűrűn (7. sz.), belső síkjához derékszög alatt két lapocska fut körül és háromtagú gyöngyözés által köttetik össze egymással; a gyöngyözés középső tagja, rézsútosan fekvő, egymással párhuzamosan futó rovátkákkal van ékítve, melyek a gyöngyözés két oldaltagján, ellenkező irányban futó rovátkákban folytatódnak és végződnek. Ugyane tagozás nyomai a kopott gyűrűn is észlelhetők.

8. Agyagtárgy az első lovassírból; hossza 115 mm., szélessége fönt 7 cm., lenn 8 cm., négyszögű, tompa hajlású sarkokkal, vastagsága 2 cm.; két lyukkal, nyilván zsinegek áthúzására.

9. Vas-zabla ugyanazon sírból, közép rúdja két pálczatagból áll, mely gyűrűben jár közepett és kampós hajlítással fogódzik bele a kantár karikájába, melynek egyike lapos, a másik kerek átmetszetű.

10. és 11. Kengyelvasak ugyanazon sírból, talpa körszelvényben kihajló,

szárai csúcsívben emelkednek, a szíjnak való lemez tompa csúcsú rhombikus idommal bír, melynek egyik hegye befut a szárok külső hajlásába.

A száratok előlő oldalukon finom bronzréteg borítja, a rétegen sávokat, háromszögeket és rhombusokat mutató áttörések vannak; a sárgarézlemez a kengyelszárra úgy erősítették, hogy a szár szélére vésett keskeny barázdába ütötték bele a finom fogakban végződő sárgarézlapot; az áttört díszeket csak akkor vésték ki, mikor a sárgaréz már reá volt erősítve a vasalapra.

12. Szíjcsat vasból, ugyanazon lovassírból.

13. Vas-zabla töredéke a második lovassírból; csak a zabla fele maradt meg, s ez mutatja, hogy ez a zabla más volt, mint az első sírbeli. Ezúttal ugyanis a pörösi s pilini szerkezetet mutatja a zabla oldalvasa s a lapos részével reászögezett félrúd; az oldalvas maga is 15 mm. széles, két vége felé kerekded, gömbös végű pálczává alakul, de mielőtt így átidomúlna, át van lyukasztva s e lyukak alighanem díszített boglárók odaerősítésére szolgáltak.

14. Vastű, felső része 52 mm. hosszú, a fejét keskeny gúla képezi, mely csúcsán úgy, mint tövében, gömböcsben végződik, pálczája törési helyén 4 mm. átmérőjű.

15. Karika két töredéke bronzból; csúcsos vége felé hármasszerű dűrdortagozással, melynek végsője még valamennyire állati szájt példáz; a negyedik sírből.

16. Karperecz bronzból, síma fölületű nyílt végekkel, belső átmérője 6 cm.; a negyedik sírből.

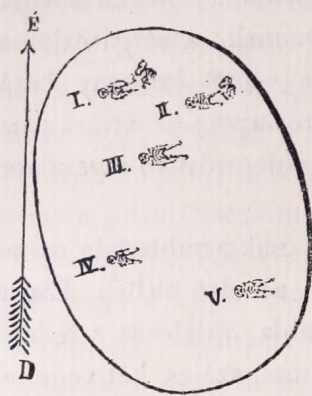
17. Gömböcsidomú csüngő bronzból, füllel; a gömb átmérete 4 mm., a fül hossza 6 mm.; a negyedik sírből.

18. Gyöngyszem, gömbidomú, át nem látszó több színű üveganyagból, 1.6 cm. magas, 1.8 átméretű; a negyedik sírből.

19. Cserépbögre, vastagfalú korongon készült, de ki nem égetett finom szemcséjű agyagból, magassága 12 cm.; öblét két-két sorban négy hullámvonalas mélyedés ékíti. Más két hasondíszű és idomú edénnyel a sírok közti területen lelték.

Szeged (Bojárhalom). A szeged-alsó-tanya-bojárhalmi kapitányság területén 1889 december havában Ördög András egy szélfúttá kisebbszerű bucskát le akarván hordani, munka közben öt külön sírra akadt. Reizner János értekezett a leletekről az Arch. Értesítő 1891. évi folyamának 101. s k. ll.

A halom idomát mutatja az idezárt rajz; magassága gyengén emelkedő lejtővel mintegy 2 méter lehetett; tojásdad területének hosszabb átmérője

50—55 lépésre, kisebbik átmérője 40—45 lépésre tehető. A sírok egymástól mintegy 4—6 méternyire estek, mélységük átlag egy méternyi volt, csupán az 5. sír volt fél méternyi mély. A halott mindannyiban egyenesen, kinyújtózva hanyatt feküdt. A fej nyugotnak, a lábak pedig keletnek voltak irányítva; a halottak pusztán földben találtattak, koporsó-félének, kőnek vagy téglának nyoma sem akadt. A csontvázak környezetén kissé sötétebb volt a homok színe, mint egyebütt. Az első és második sírnál a lábtól mintegy méternyire egy-egy lócsontvázra

bukkantak, de mindkét esetben a lóváz egész hátulja, a derék és a két hátsó lába hiányzott. Reizner lehetőnek tartja, hogy e hiány onnan támadt, hogy a szél elhordta e részeket.

Az első sírban volt egy finom ezüstkarika s a lócsontváz körül zabla és kengyelvas töredékeire is akadtak, de a rozsdáette darabok szétmállottak.

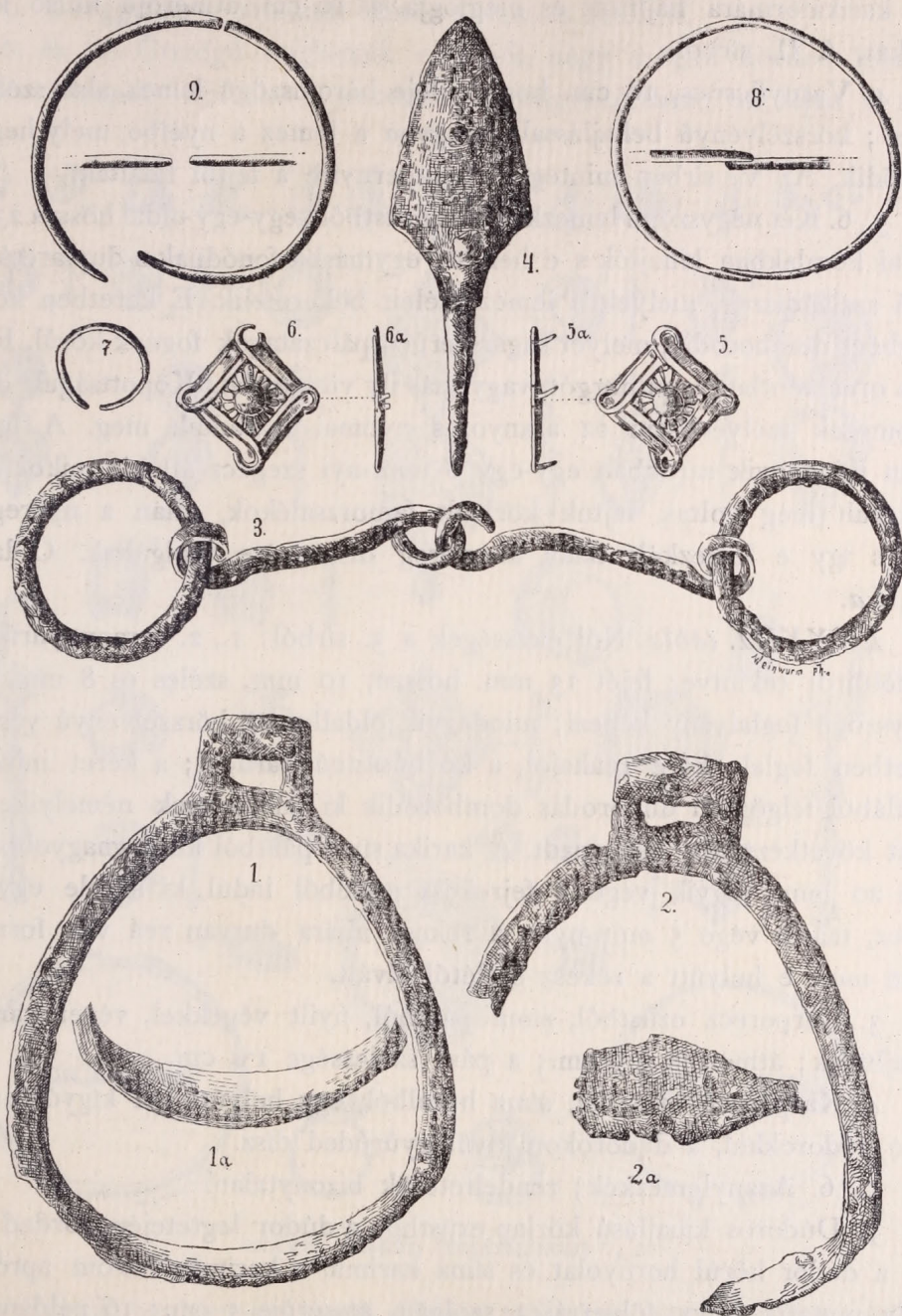
A második sírban az emberi csontvázon két karpereczet leltek, a féltestű ló mellett két kengyelvas, egy zabla s két négyszögű ezüstlemezke került elő.

A harmadik sír a halom közepén, a legkiemelkedőbb pontján volt; ez volt a leggazdagabb, mert 272 db. ékszert találtak benne.

A negyedik sírban a csontvázon kívül semmi sem fordult elő; az ötödikből csak egy nyílhegy került elő. Az utóbbi három sír mellett lócsontok nem akadtak.

LXXXII. tábla. 1., 2. Két kengyelvas, talpuk kiszélesbül és körszelvényben lehajlik; szárai laposak és csúcsos ívben emelkednek; a szíjnak való lemez négyszögű; a szíjrés 1.5 cm. széles. A talp szélessége 32 mm., szélei kissé lefelé hajlók; alul vékony gerincz húzódik rajta végig. Egyik példány ép, egész magassága 16.5 cm., a talpnál szélessége 12 cm., a másik csonka; 1 a., 2 a. alsó nézet. A II. sírből.

3. Vas-zabla; a középrúd két tagból áll, mely karikára visszahajló végein függ össze, az egyik tag 8.5 cm., a másik 10 cm. hosszú; külső végeik szín-

LXXXII. SZEGED (BOJÁRHALOM) $\frac{1}{2}$ n.

tén karikaformára hajlított és megfogja a 10 cm. átmérőjű külső kantárkarikát. A II. sírból.

4. Vasnyilcsúcs, 10 cm. hosszú, feje háromszögű lemez, alsó szélessége 3 cm.; körszelvényű behajlással átmegy a lemez a nyélbe, mely hegyesen végződik. Az V. sírban mintegy fél méternyire a fejtől találták.

5., 6. Két négyszögű lemezke rossz ezüsből; egy-egy oldal hossza 23 mm.; sarkai köralakban kihajlók s e helyütt egymásba fonódnak a duplarétű domború szalagdiszek, melyek a lemez széleit bekeretelik. E keretben közepett gömböcs domborodik, melyet sugárszerűen pálczatagok fognak körül. Reizner ezen ornamentben napraforgót, vagy más ily virágot lát. Kopottságuk daczára a lemezek mélyedése in az aranyozás nyomai maradtak meg. A lemezek hátán mindegyik sarokban egy-egy 6 mm.-nyi szegecs áll ki; mikor a lelet előkerült még voltak rajtuk korhadtt famorzsálékok, talán a nyereg fájából, s így e lemezek talán a nyereg díszítésére szolgáltak. Oldalnézet 5 a., 6 a.

LXXXIII. tábla. Női ékességek a 3. sírból: 1., 2. Aranygyűrű oldalt és fölülről tekintve; fejét 13 mm. hosszú, 10 mm. széles és 8 mm. magas négyszögű foglaltvány képezi; mindegyik oldallemez körszelvényű végével a keretben foglalt köre reáhajol, a kő hússzínű carneol; a keret mindegyik oldalából félgömbű dúdorodás domborodik ki, melyeknek némelyike használat következtében behorpadt. A karika síma pántból áll, legnagyobb átmérője 20 mm.; egyik vége a fejrekesz széléből indul ki s vele egy tagot képez, másik vége 5 mm.-nyire a rekesz aljára durván reá van forrasztva, talán mert e helyütt a rekesz szélétől elvált.

3. Karperecz ezüsből, síma pántból, nyílt végekkel, végei kampósan kihajlították; átmérője 6.5 cm.; a pánt szélessége 1.4 cm.

4. Karperecz ezüsből, síma huzalból, egy helyütt két kígyófőt (?) példázó dúdorokkal, a dúdorokon kívül gyűrűded dísz.

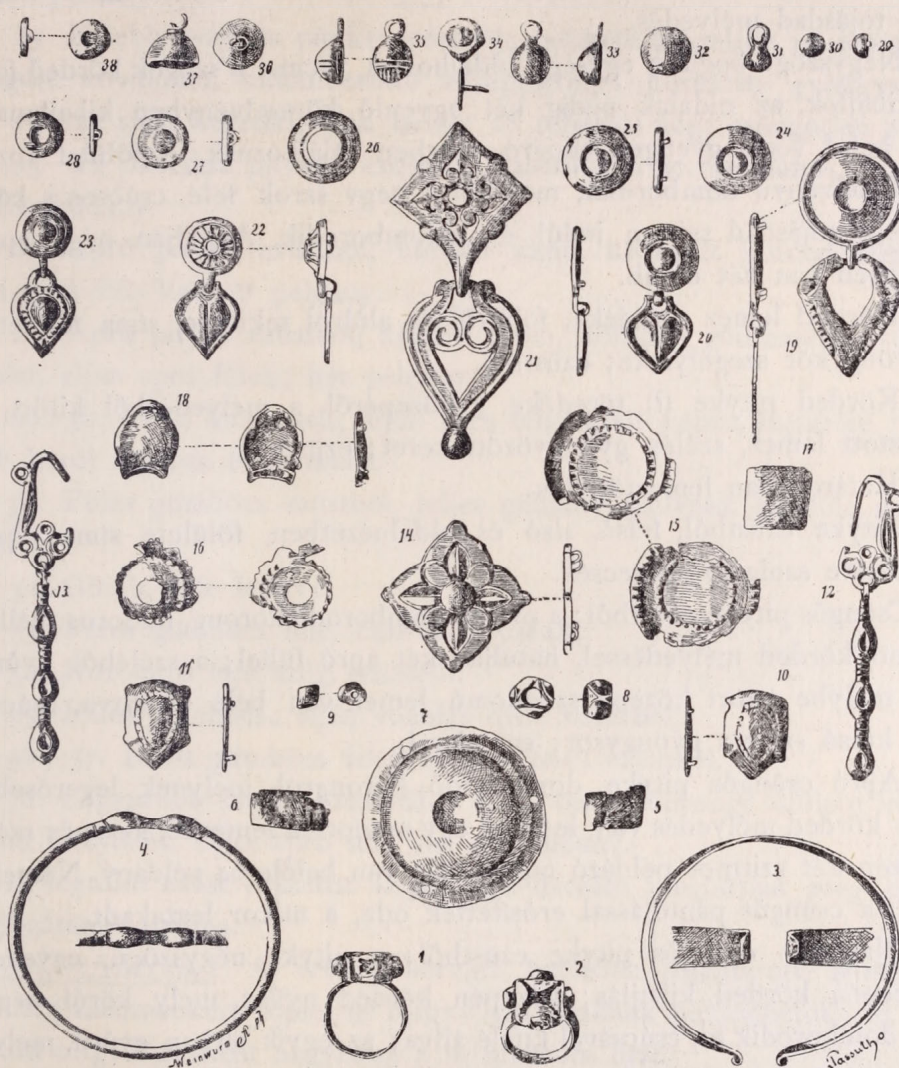
5., 6. Aranylemezkek; rendeltetésük bizonytalan.

7. Dúdoros kihajlású körlap ezüsből, a dúdor legtetején körded behajlás, a dúdor körül hornyolat és síma karima, a karimán három apró lyuk, mely mutatja, hogy fölvarrásra szolgált, átmérője 5 cm.; 16 példány volt.

8. Üveggyöngy, oldalt és fölülről tekintve; barnás pasztából, kerületén három zöld domborulattal és körülöttük futó vörös és barna keret.

9. Üveggyöngy, sötétkék színű; oldalt és fölülről.

10. és 11. Ötszögű boglárkák ezüstműből, négy szögön körded kihajlás, fölületén közepett tojásdad domborulat gyöngykeretben; az alján a négy

LXXXIII. SZEGED (BOJÁRHALOM) 1/2 n.

szög mindegyikében egy-egy apró szögecs, melyeken még rajta van a feszítő lemezke.

12. és 13. Fülönfüggők ezüstműből; egész hosszuk 82 mm.; két tagból

állanak. A felső fülbevaló tag kampósan lefelé hajló tüskével, melynek hátsó oldala szélesbedik, e helyütt fölületét hornyolat ékíti, a hajlásnál egy, a tövénél négy gyűrűske, melynek legalsójából lecsüng a rovátkolt pálczácska, a végén és följebb két helyen csöpp idomra szélesbedik, mindegyik csepp fölületén tojásdad mélyedés.

14. Négyyszögű boglár; egy-egy oldalhossza 3 cm.; a szögek körded formában kihajlók, az oldalak pedig két egyenlő körszelvényben kihajlanak, melynek belső végei gyengén beugró szögben találkoznak. A fölület közepén gömbszelvényű domborulat, melyből a négy sarok felé csúcsos s közben egy-egy tojásdad szírom indul és kidomborodik. Az alján négy apró fül. Egészben van hét darab.

15. Körded lemez töredéke, fölülről és alúlról tekintve, síma fölületét kettős gyöngyör szegélyezte; ezüstből.

16. Körded pityke (?) töredéke, a közepéről, a mélyedésből kitört, a behorpasztott lemez, szélén gyöngyözött keret; ezüstből.

17. Határozatlan lemeztöredék.

18. Pityke ezüstből, felső, alsó és oldalnézetben, föllete síma, alján megerősítésére szolgáló szögecsék.

19. Csüngős pityke ezüstből; a pityke domborodó korong, dudoros széllel és közepett körded mélyedéssel, hátulján két apró füllel; a széléből gyűrű indul ki, melybe áttört közepű szívidomú lemez van belé akasztva, csúcsa felé futó külső szélein gyöngysor; egy darab.

20. Apró csüngős pityke, domborodó korongról, melynek legerősebb kihajlásán körded mélyedés van, lecsüng egy szívforma lemezke, karimás széllel, fölületén két szírmot példázó tagozással; van belőle 64 példány. Némely példányon a csüngőt pántolással erősítették oda, a mikor leszakadt.

21. Nagyobb csüngős pityke ezüstből; a pityke négyyszögű, egyenes szélei közepén körded kihajlás; közepén körded nyílás, mely körül négy szívidom domborodik ki, csúcsával kifelé állva; az egyik sírban gyűrű, melyről szívidomú áttört csüngő lóg le, külső kerete a fülig fut s ott két oldalt kihajlással végződik, hegyes csúcsán csöppforma dúdor; a belső nyílása körüli keret két tekercs formában a nyílás fölött összetalálkozik; maradt tizenhárom egész példány és egy négyyszögű pityke.

22. Kisebb csüngős pityke ezüstből; a pityke kidomborodó körded

lemezből áll, melynek legmagasabb részén körded mélyedés van, e némely példányoknál kitört; ebből sugárszerűen pálczatagok indulnak a széle felé; csüngője hasonlít a 20. számúéhoz. Van belőle 18 teljes és 12 csüngőt nélkülöző példány.

23. Kisebb csüngős pityke ezüsből; pitykéje hasonlít a 19. számúéhoz; csüngője szívidomú, kidomborodó középtérrel s körülötte gyöngyszegélylyel s kívül síma kerettel. Van belőle 18 teljes és négy csüngőtlen példány.

24—26. Körded pitykék ezüsből, hasonlóak a 20. számúhoz, van tizen-nyolcz példány.

27. Apró pityke ezüsből, körded idom, közepett körded mélyedés; alján apró fül. Van 17 példány.

28. Apró pityke ezüsből, körded idom, közepén gömbszelvényű domborulat, alján apró fülek; hét példány.

29., 30. Fejes szögecsék, fejük üres félgömböt képez, átmérője 7 mm.; a láb körül találtak 23 darabot.

31. Füles gömböcs ezüsből, teljes példány, melynek két fele nem vált külön.

32. Gömb, füle letört?

33. Füles gömböcs fele, előlről és oldalt.

34. Korongos fejű szög ezüsből.

35. Füles gömböcs; alján vonalas dísz; ezüsből.

36., 37. Füles gömböcs felső és alsó fele; ezüsből.

38. Legapróbb pityke ezüsből, 2 mm. vastag korong, fölülete közepén körded mélyedés, alján apró fül; van 24 példány.

A legtöbb ezüst ékszeren kopottsága daczára meglátszik még egykori aranyozásának nyoma.

Székesfehérvár. A székesfehérvári határban föl kutatott leletek nagyobbára Lichtneckert József és Nagy Géza uraknak köszönhetők; az összegyűjtött tárgyakat most nagyrészt a n. muzeum őrzi.

Lichtneckert szerint (A. Ért. 1893. 266.) a sírok lelhelye a sóstói sétány mellett elhúzódó u. n. csikvári út mellett, a vasúti vágány átmetszésén túl egykori homokbánya területén, a Demkóhegy szőlői előtt fekszik, a leletek zöme innen került elé. Szórványosan akadtak még leletek szőlőművelés alkalmával a Demkóhegyen az említett bányaterülettel szomszédos térségen

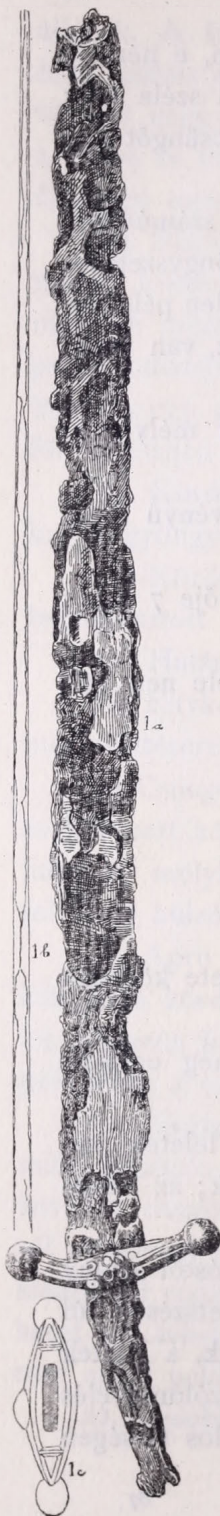
és az u. n. Maroshegyen, mely $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ kmnyi távolságra esik. Akadtak továbbá tárgyak útfeltöltés alkalmával ott, hol a csikvári útból az urhidai indul ki és a csikvári út árka ásása alkalmával a harmadik kilométert jelző oszlop közelében; ezt az egész területet őskori cserepek borítják.

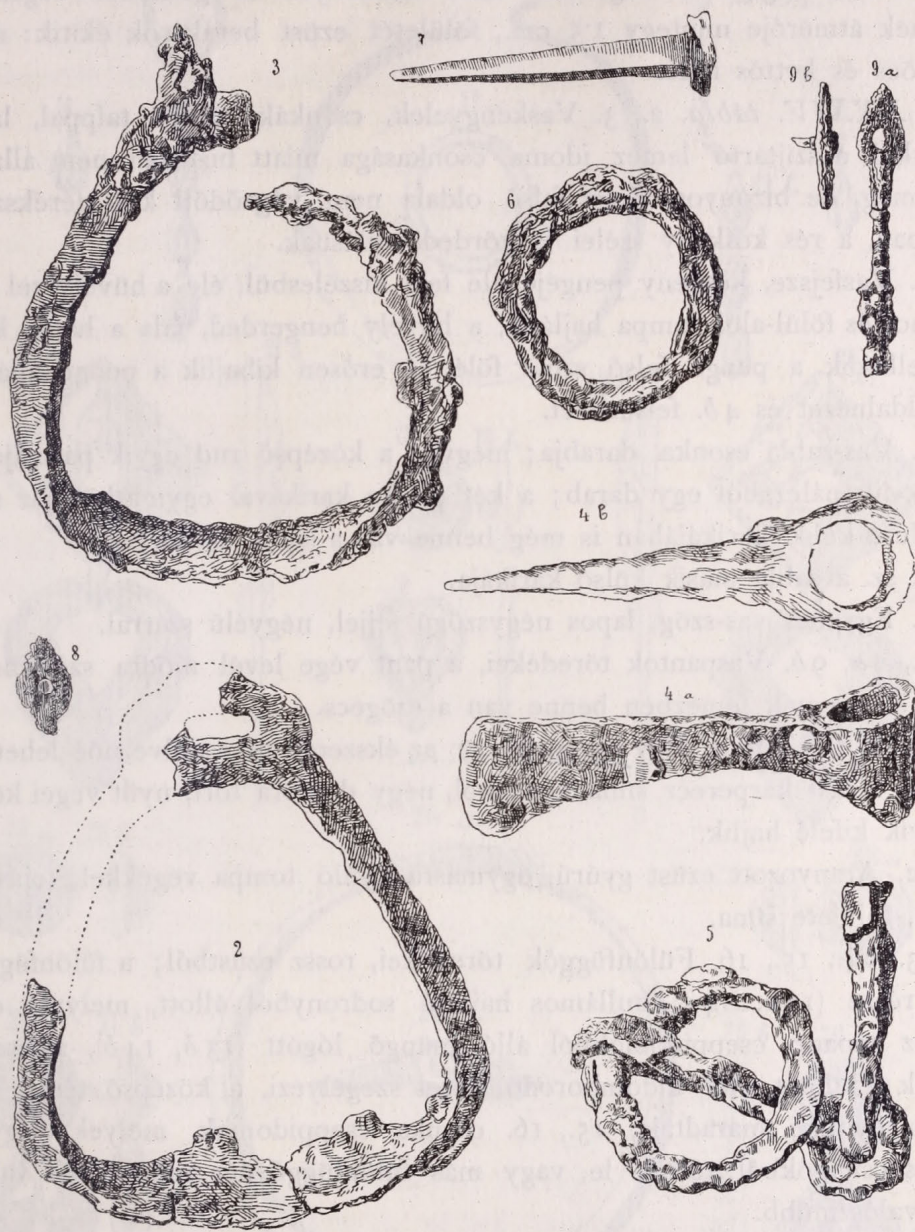
A Demkóhegyen már 1878-ban került elő egy sír, melyet az Arch. Értesítőben (1878. 158. l.) bronzkorinak vélték. Ásás közben a homokos talajban mintegy másfél lábnyira lelték a csontvázat, mely arczzal lefelé fordulva feküdt, fejjel keletnek, lábbal nyugotnak. A csontváz nyakán három szál drótból font bronzperecz volt; a feje körül s kezénél üveggel s arannyal futtatott gyöngyök voltak, mint a munkások beszélték, ezekből megmaradt egy példány, mely némileg hasonlít a n. muzeum régiség képes kalauzának 79. ábrájához. A talált tárgyak a fehér-megyei muzeumba kerültek. Az ismeretlen czikkirónak az a véleménye, hogy ehelyütt még több érdekes régiség kerülhetne elő, 1892-ben megvalósult. Ekkor ugyanis homokhordás alkalmával a Demkóhegynek Szabad-Battyán felé vezető út melletti oldalában négy vagy több sír tárgyai kerültek napvilágra. E sírokról értekezett Nagy Géza (Arch. Ért. 1892. 302—309.). Egyik sírban kard, kengyelvas, csákány, zabla s egyéb vasdarabok voltak együtt s az ember és lókoponyája egymás mellett feküdtek.

Ezen sírtól mintegy öt méternyire Nagy Géza Hattyuffy Dezső társaságában fölbontott egy sírt, melyben 110 cmnyi mélységre a 154 cm. hosszú csontváz fejjel éjszaknyugotnak, lábbal keletnek, arczzal fölfelé nézve találtatott, de semmiféle tárgy nem volt mellette.

A legközelebb eső sírban gazdag fölszerelésű lovas vitézt lelték, a tárgyakat mellékelt ábránk és a LXXXIV. tábla mutatja be.

Legjelentékenyebb a vaskard. Egész hossza 61 cm., vége letört, egyélű pengéje 51 cm. hosszú és rozsdás fölületéhez a fahüvely rostjai tapadnak; a penge egészben egyenes, csak az ellenző táján kissé hajlik és a keskenyülő markolat-lemez ferdén

LXXXIV. SZÉKESFEHÉRVÁR (DEMKŐHEGY) $\frac{1}{2}$ n.

áll a penge tengelyére. A bronzból készült ellenző 9 cm. széles két szára tompán lefelé görbül, vége felé kissé keskenyül és gömbbel végződik, melynek átmérője mintegy 1.5 cm., fölületét ezüst berakások ékitik: négy gömböcs és kettős inda.

LXXXIV. tábla. 2., 3. Vaskengyelek, csonkák, széles talppal, lapos szárakkal, a szíjtartó lemez idoma csonkasága miatt biztosan nem állapítható meg, de bizonyos, hogy felső oldala nem végződött két derékszögű sarokban, a rés keskeny szélei is körded hajlásuak.

4. Vasfejsze, keskeny pengéje éle felé kiszélesbül, éle a hüvelylyel párhuzamos és fölül-alul tompa hajlású; a hüvely hengerded, fala a hátán kissé fölemelkedik a penge felső színe fölé és erősen kihajlik a penge aljából. 4 *a.* oldalnézet és 4 *b.* felsőnézet.

5. Vas-zabla csonka darabja; megvan a középső rud egyik pálczája és a második pálczából egy darab; a két pálcza karikával egymásban jár s az ép pálcza külső karikájában is még benne van a lapos karika;

6. sz. a zabla másik külső karikája.

7. Egyenes vas-szög, lapos négyszögű fejjel, négylélű szárral.

8., 9 *a.*, 9 *b.* Vaspántok töredékei, a pánt vége levél módra szélesbül s lapul, s az egyik lemezben benne van a szögecs.

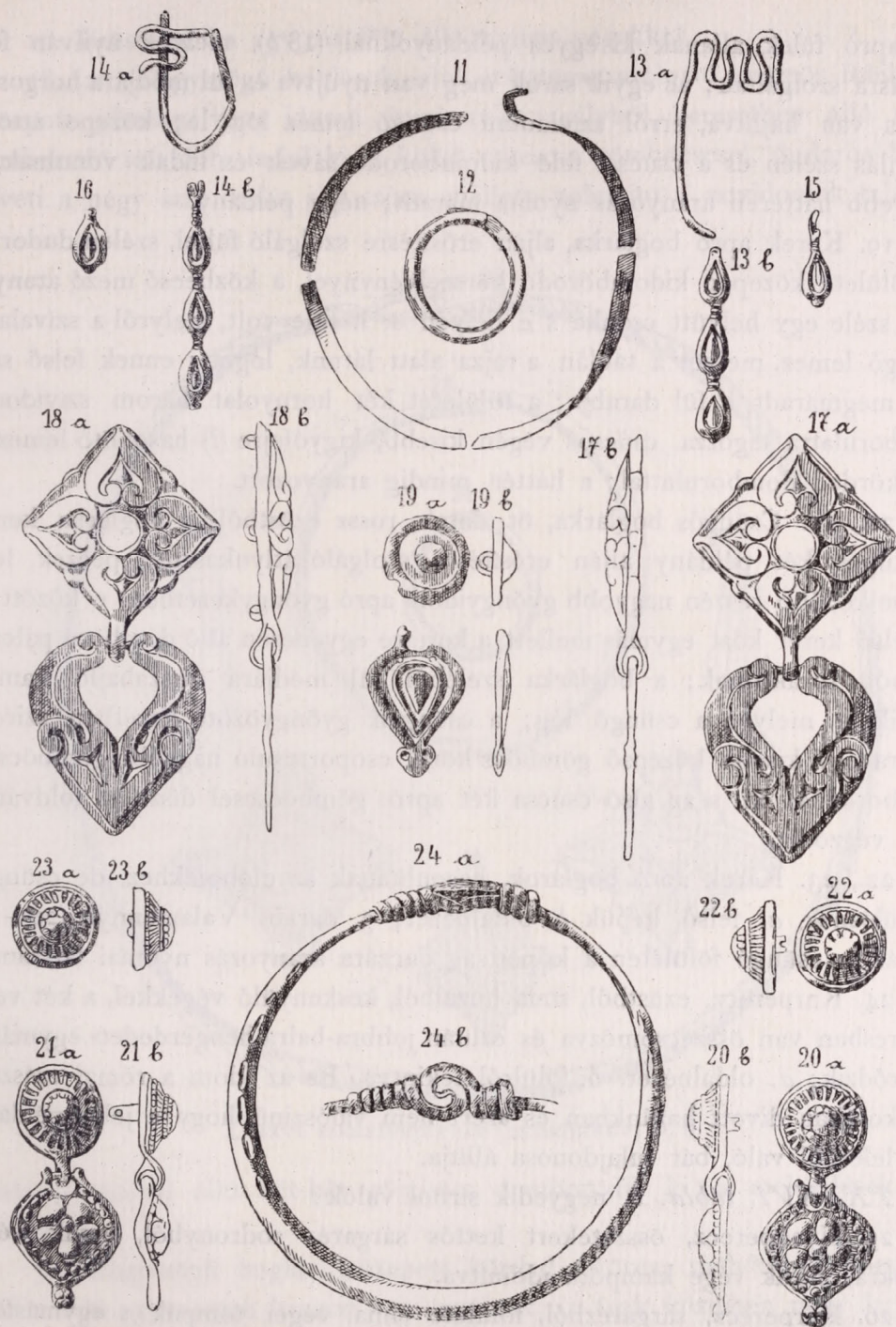
LXXXV. tábla. Egy harmadik sír az ékszerek után itélve nőé lehetett.

11. Ezüst karperecz síma lemezből, négy darabra tört, nyílt végei közül az egyik kifelé hajlik.

12. Aranyozott ezüst gyűrű, egymásra nyúló tompa végekkel, tojásdad idomú, föllete síma.

13., 14., 15., 16. Fülönfüggők töredékei, rossz ezüstből; a fülönfüggők felső része (13 *a.*, 14 *a.*) hullámos hajlású sodronyból állott, melyről egymáshoz tapadó cseppidomokból álló csüngő lógott (13 *b.*, 14 *b.*), a cseppidomok felületét elől kidomborodó keret szegélyezi, a középső téren aranyozás nyomai maradtak; 15., 16. csonka cseppidomok, melyek vagy a hármas csüngőkből törtek le, vagy más fülönfüggő pár csüngőiből valók, a mi valószínűbb.

17., 18. Csüngős boglár, rossz ezüstből, négy darab; a négyszögű boglár közepén kerek áttörés, melynek széléből mindegyik sarka felé szívidomú domború szírom nyúlik, a mélyebb alapon aranyozás nyoma; a boglár alja-

LXXXV. SZÉKESFEJÉRVÁR (DEMKŐHEGY) $\frac{3}{4}$ n.

ból apró fülek állanak ki egyes példányoknál (18 *b*), melyek nyilván fölvarrásra szolgáltak; az egyik sarok meg van nyújtva és fül módjára horgosan vissza van hajlítva, erről szívidomú csüngő lemez lóg le; közepe áttört, a nyílás szélén és a csúcsa felé kidomborodó sávok és indák vonulnak, a mélyebb háttéren aranyozás nyoma maradt; négy példány.

19. Kerek apró boglárka, alján erősítésre szolgáló füllel, szélén dudorral és fölüllete közepén kidomborodó körszelvénynyel, a közbeeső mező aranyozott, széle egy helyütt csonka s e helyen u. l. füle volt, melyről a szívalakú csüngő lemez, melyet a táblán a rajza alatt látunk, lógott; ennek felső szélén megmaradt a fül darabja; a fölületét két hornyolat három szívidomú domborulatra tagozza, csúcsos végén kisebb, kigyófejre (?) hasonlító lemezke két körded domborulattal; a háttér mindig aranyozott.

20., 21. Csüngős boglárka, öt darab, rossz ezüsből; a boglárka kerek és kúpos, két példány alján erősítésre szolgáló átlukasztott peczek, legkiemelkedőbb részén nagyobb gyöngyidom apró gyöngykeretben, e között és a szélső keret közt egymás mellett a keretre egyenesen álló domború pálcza-idomok sorakoznak; a boglárka széléből fül módjára visszahajló kampó nyúlik ki, melyen a csüngő lóg; a csüngőn gyöngyözött keretben szírom módra egy kisebb középső gömböcs körül csoportosuló nagyobb gömböcsök domborodnak ki, s az alsó csúcsa két apró gömböcszel díszített toldvánnyal végződik.

22., 23. Kerek apró boglárók, hasonlítanak az előbbiekhöz, de csüngőt nélkülöznek *a.* felső képük *b.* oldalnézet; 3 darab. Valamennyi (20—23) boglár és csüngő fölületén a kopottság daczára aranyozás nyomai látszanak.

24. Karperecz, ezüsből, sima huzalból, keskenyülő végekkel, a két vége tekercsben van összecsomózva és ezután jobbra-balra hengerdeden egymásra tekerődzik; *a.* oldalnézet, *b.* fölülről tekintve. Ez az idom a római császárság korában divott hazánkban és azért nem valószínű, hogy a jelen példány a sírleletből való, bár tulajdonosa állítja.

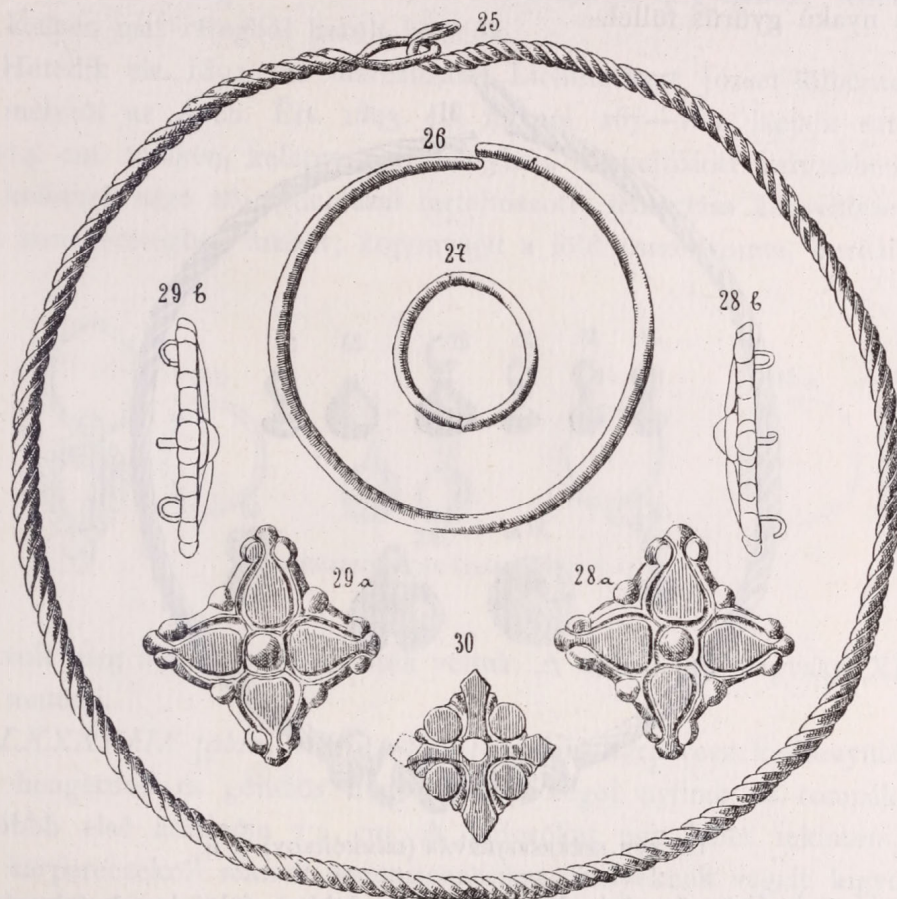
LXXXVI. tábla. A negyedik sírból valók:

25. Nyakperecz, összetekert kettős sárgaréz sodronyból, egyik vége hurokra, másik vége kampóra idomítva.

26. Karperecz, sárgarézből, fölüllete síma, végei tompák s egymásfölé állanak.

27. Ezüst karika egymás fölé álló tompa végekkel.

28., 29. Négyszögű boglárok, alul erősítésre szolgáló kampós fülekkel; közepett gömbszelvény idomú domborulat, melyből keresztben álló négy domborodó szívidom indul ki, a külső csúcson gömböcskel, dudoros keret követi a négy szív szélét s a csúcs mellett, valamint a szívidomok találko-

LXXXVI. SZÉKESFEJÉRVÁR (DEMKÓHEGY) $\frac{3}{4}$ n.

zásán párosával álló két-két gömböcs domborodik ki; a mélyedések aranyozottak.

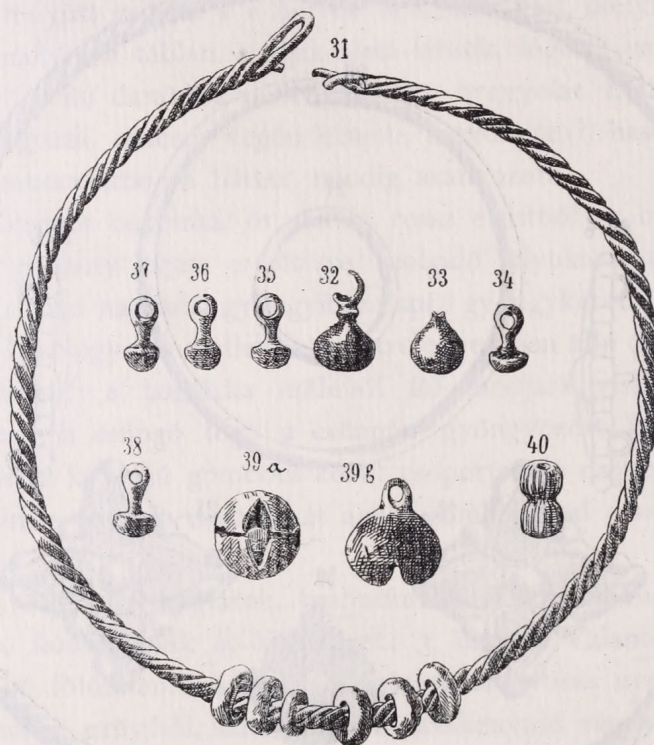
30. Négyszögű boglár, közepett körded áttörés, melyből a négyszög sarkai felé egyenszárú kereszt ágai nyúlnak, az ágak közeiben négy laposan kidomborodó körded idom. Alján négy apró szögecs.

LXXXVII. tábla. Az ötödik sírból valók:

31. Nyakperezcz egymásra tekert három sárgaréz sodronyból, hurkos vége megvan, kampós vége hiányzik; rajta hat agyaggyöngyöt leltek.

32., 33. Körte forma apró csüngő sárgarézből, egyikről letört a fül, a másikon megvan a fül darabja.

34—38. Kisebb csüngők sárgarézből, idomuk megközelíti a félgömböt, hosszú nyakú gyűrűs füllel.

LXXXVII. SZÉKESFEJÉRVÁR (DEMKÓHEGY) $\frac{2}{3}$ n.

39a, 39b. Csörgő, alul rhombikus hasadékkal, fölül kerek fülecskével; bronz.

40. Dupla gyöngy, agyagból.

A hatodik sírból valók (41—45. ábrák.)

41. Nyílt gyűrűről lógó szívidomú csüngő, széle gyöngyözött; közepén szívidomú domborulat; csúcsán háromszögbe helyezett gyöngydísz.

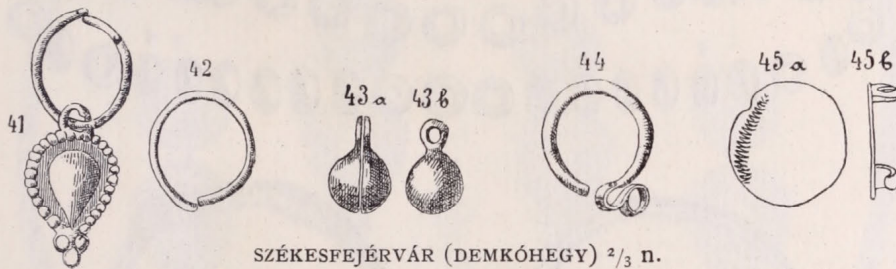
42. Hasonló gyöngydísz.

43 *a*, 43 *b*. Félgömbű csüngő, gyűrűs füllel, sárgarézből.

44. Halántékgyűrű, sárgarézből.

45 *a*. Korongos fibula, fölülről tekintve, 45 *b*. oldalnézetben, megvan a tűske erősítésére szolgáló peczek és a kampó, melybe a tűske vége behajlott; maga a tűske elveszett. Ez a fibulaidom a római császárság korában divott és kérdés, vajjon hozzátartozik-e a felsorolt tárgyakhoz; lehet, hogy ásás közben más rétegből került közéjük.

Hetedik sír. 1893. évi márcziusban Lichtneckert József fölbontott egy sírt, melyről az Arch. Ért. 1893. évi folyam 267—269. lapjain értekezik. Ez 114. cm. mélyen, keletnyugoti irányban, kinyújtózott helyzetben, arczzal keletnek néző női csontvázat tartalmazott; fentartása kedvezőtlen volt, mert humus-rétegben feküdt; koponyáját a föld összenyomta, bordáiból mi

SZÉKESFEJÉRVÁR (DEMKÓHEGY) $\frac{2}{3}$ n.

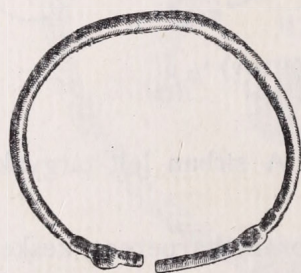
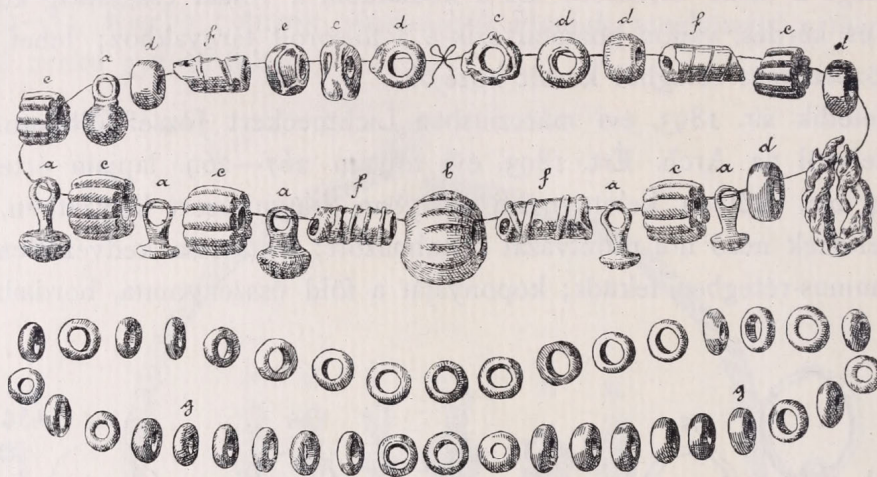
sem volt meg s a csontok omlósak voltak. A sírban lelt tárgyakat XL. táblánk mutatja.

LXXXVIII. tábla. 1. Síma fölületű bronz karperecz, keskenyülő végei táján hengerded és gömbös dudorodással, végei nyíltak és tompák; legnagyobb első átmérője 7.2 cm. A dudorokat úgy lehet tekinteni, mint azon karpereczekről maradt reminiscenciákat, melyeknek végeit kígyó vagy egyéb állatfők ékitették. A karperecz a balkaron volt, közepén az ujjas szövetének lenyomata mintha meglátszanék.

A csontváz nyakán sodrott nyakperecz volt (vesd ö. A. É. XII. 307. l. 25. sz.), ez alatt gyöngysor (*g*) s utána gyöngyszemekből és gombocskákból vegyesen alkotott nyakdísz (*a—f*).

2. Négyrétű sodronyból font karperecz; a fonás módja az volt, hogy előbb két-két sodronyt egymás körül tekertek, azután a dupla rétű sodronyt

meghajlítván, a két-két rétű rakásokat egymás körül csavarták, a végek felé a fonadék fölösztlik, az egyik közép sodrony horog formára meghajlított s a négyes fonadék másik végébe beillesztetett, a többi sodronyt pedig hengerdeden körülcsavarták rajta, e helyütt mind a négy sodronyvég tűnik szembe.

1. szám.

2. szám.

LXXXVIII. SZÉKESFEJÉRVÁR (DEMKÓHEGY) $\frac{2}{3}$ n.

a) Négy kisebb és két nagyobb bronz-csüngő, idomuk gömbforma vagy gombaféle apró karikával, melyen a fűzér zsinege átjárhatott.

b) Agyaggyöngy, hornyolt fölületű, zöldes színű.

c) Öt gyöngy, áttetsző üvegből, fölülete lyuka irányában rovátkolt, van három nagyobb és két kisebb példány.

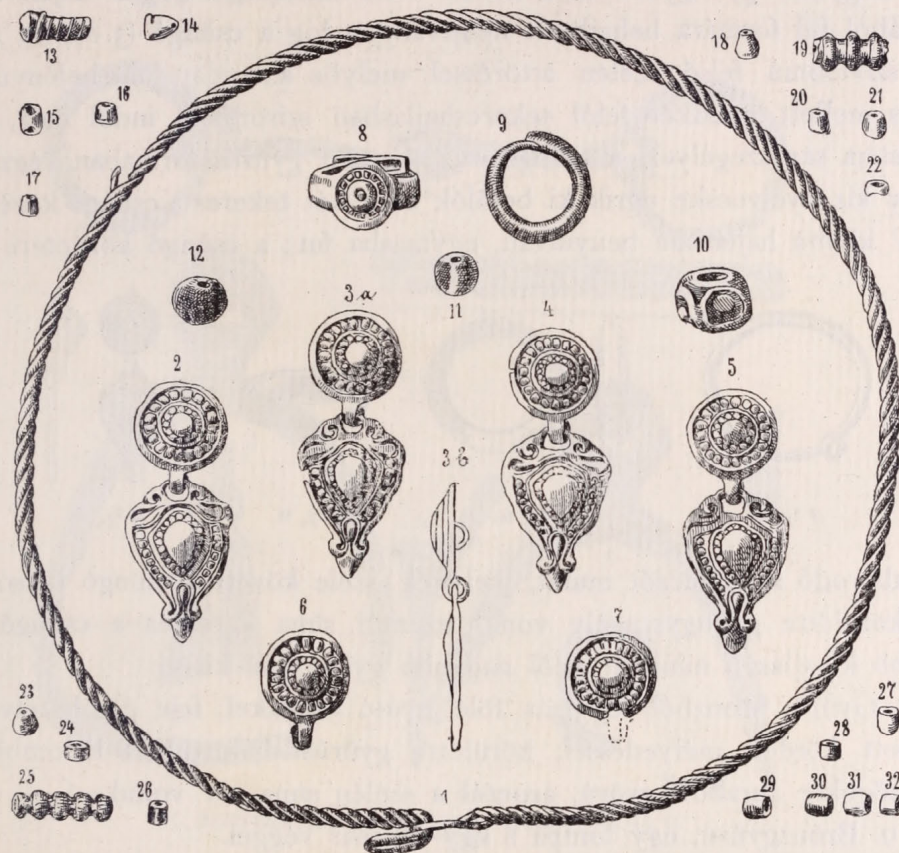
d) Opálszerű üvegből (?) készült gyöngyök, színük feketés, szürkés, barnás, kívül fehéres berakásokkal; hat darab.

e) Három hasonló gyöngy, fölrakott, kidomborodó szálakkal.

f) Hengerded gyöngyök ugyanolyan anyagból, körülfutó, kidomborodó zöldes és fehér szálakkal.

Jelzés nélkül: sodronyfonaadék, talán karperecz töredéke; bronzból.

g) 32 darab kerek gyöngy, szürkés, fehér, barnás.

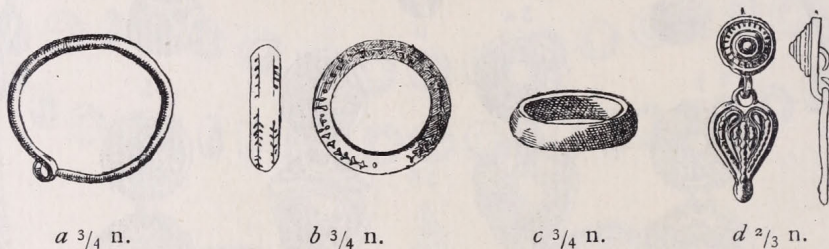
LXXXIX. SZÉKESFEJÉRVÁR (MAROSHEGY) $\frac{3}{4}$ n.

A Maroshegynek a csikvári út melletti részén 1894 tavaszán rigolozás alkalmával mintegy 15 sírra akadtak a munkások, mely több sorban feküdt; a sírok iránya kelet-nyugot volt; a csontokat a munkások összevették, néhány tárgyat sikerült Lichtneckert úrnak gyűjteménye számára megmenteni, ezeket az ő szíveségéből itt bemutatjuk; egy karpereczet, melyről tudomása van, nem sikerült megszereznie.

LXXXIX. tábla. Az itt ábrázolt tárgyak mind egy sírból kerültek elő.

1. Nyaktekercs horgos és hurkos véggel, hármassal összetekert sárgaréz sodronyból.

2—7. Négy ép és két csonka csüngős boglár, rossz ezüsből; a kerek boglár közepén gömbszelvényű síma dudor gyöngykörben, ez síma sávban, kívül nagyobb gyöngykör és a szélén síma karima; a boglár alján fül, a karimából fül formára behajlított nyujtványon lóg a csüngő (3. b); ez nagyjából szívidomú felső szélén áttöréssel, melybe a boglár füle belényül; az áttörés mellett mindkét felől tekereshajlásban szíromféle indul meg, mely mint síma sáv szegélyezi a csüngő szélét s alul gyűrűs formában végződik; itt egy kis nyelvcske ugrik ki belőlök és a két tekeres a csüngő középtere felé Ω idomú hajlásban benyulván, egymásba fut; a csüngő középtere kissé

kidomborodó síma mezőt mutat, melynek széle követi a csüngő külső idomát, körülötte gyöngyszegély vonul, ezentúl síma keret és a csüngő leg-erősebb kihajlásán mindkét felől nagyobb gyöngysor kíséri.

8. Gyűrű, bronzból, egymás fölé nyúló végekkel, feje gömbszelvényű, közepett körded mélyedéssel, körülötte gyűrűs dudorral és kidomborodó négyszögekre darabolt gyűrű, azontúl a szélén síma sáv vonul.

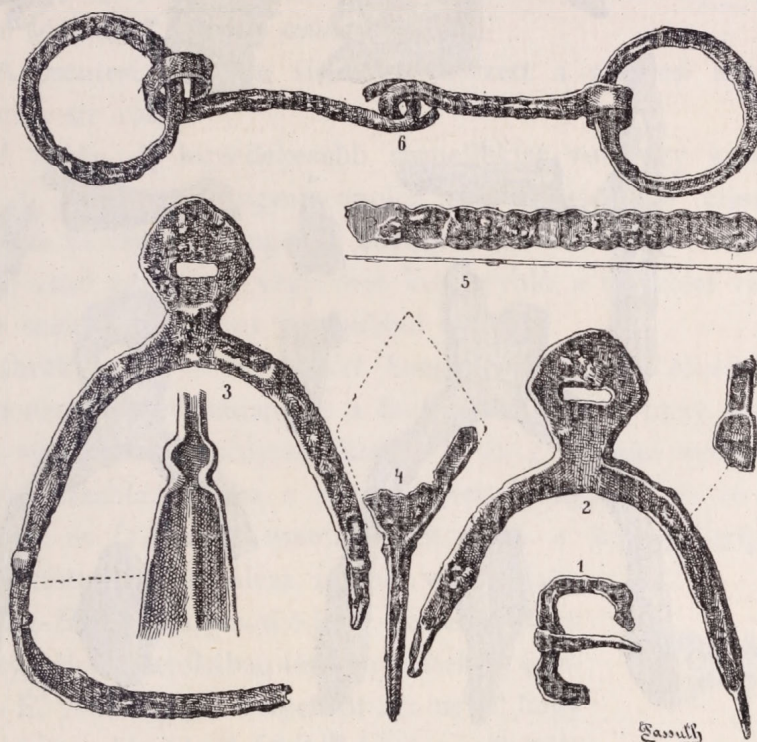
9. Bronzgyűrű, egy tompa s egy csúcsos véggel.

10. Gyöngy, üres, fekete üvegszerű anyagból, rajta fehér körsávok, minden körben közepett sárga petty.

11., 12. Áttetsző kék üveggyöngyök. 13. Átlátszatlan barna üveggyöngy, ferdén futó zöldes bordákkal. 14—18. Opák üveggyöngyök, fehér, sárga, zöld, kék. 19. Gyöngy, áttetsző zöldes, három gyűrűs emelkedéssel. 20—24. Apró opák, fehér, sárga, kék, zöld üveggyöngy. 25. Ötös gyöngy egy tagban, szürkés üvegből. 26—32. Apró gyöngy, fehéres, zöldes, sárgás, kékes. zöldes opák üvegből.

a) Bronzkarika, nyílt végekkel, egyik vége gyűrűs kihajlással, más maroshegyi sírból; Lichtneckert úr gyűjteményében.

b' c) Két zárt ujj gyűrű, belül síma, kívül körded kihajlású; egyikét (b) a fölületet négy csoportban kettős sorban elhelyezett háromszögű mélyedések ékítik; a két gyűrű állítólag ugyanazon egy maroshegyi sírból való; Lichtneckert úr gyűjteményében.

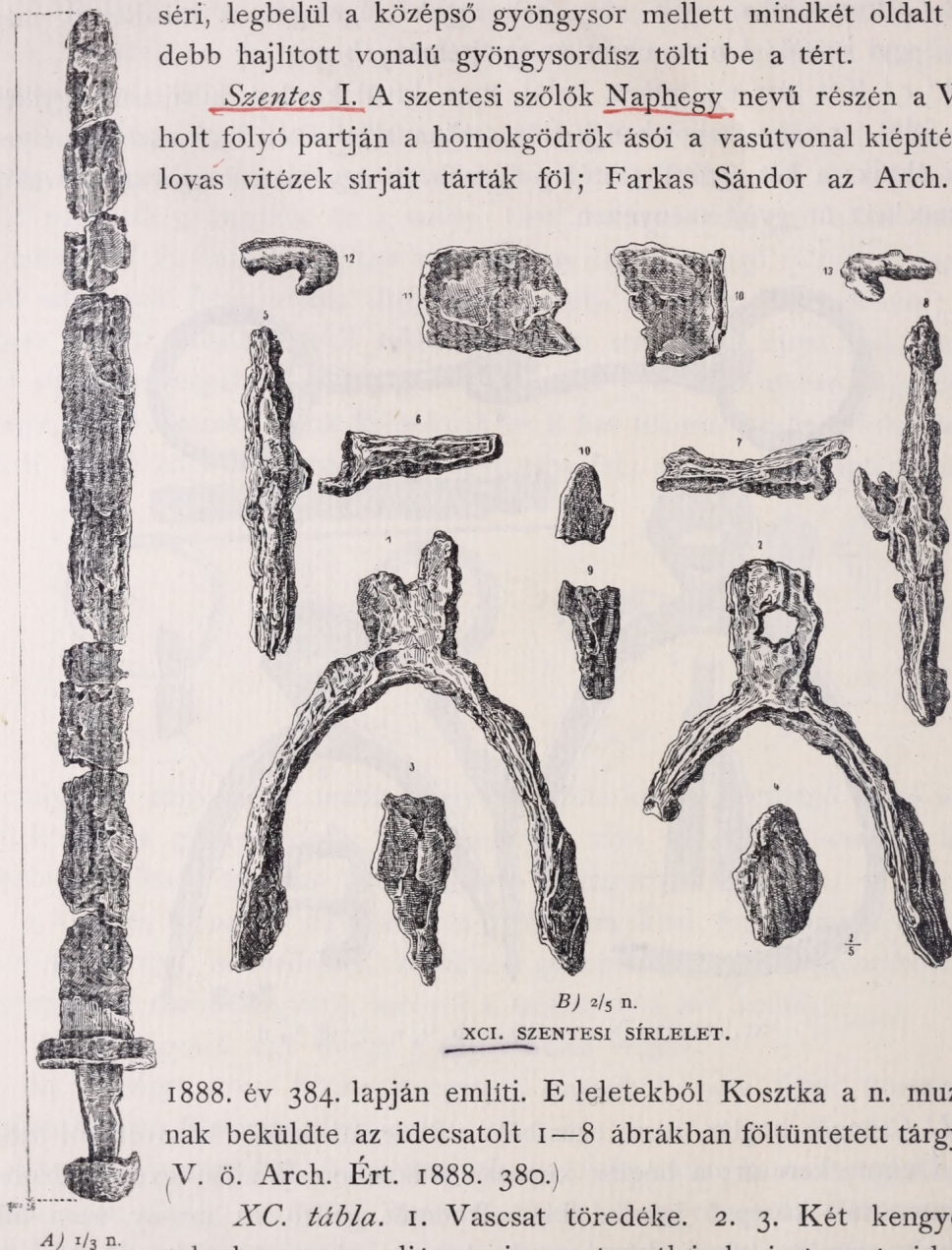

XC. SZENTES (NAPHEGY) 1—6. $\frac{1}{2}$ n., 7—8. $\frac{3}{4}$ n.

d) Csüngős boglár, rossz ezüstműből; a fehérvári «sóstó» környékéről szerezte Lichtneckert úr; a boglár kúposan kidomborodó alján gyűrűre hajlított kampóval; középső körded kiemelkedését gyűrű és horony, azon túl rovátkolt gyűrűtag fogja körül, széle keretes; keretéből kinyúló horgas nyujtványon lóg a szívídomú csüngő, kiálló füllel, alsó csúcsán cseppídomú nyujtvánnyal, melyből tengelye irányában egyenes gyöngysor vonul, kerete síma, a keretet belül gyöngysoros s azon belül simán domborodó vonal ki-

séri, legbelül a középső gyöngysor mellett mindkét oldalt rövidebb hajlított vonalú gyöngysordisz tölti be a tért.

Szentes I. A szentesi szőlők Naphegy nevű részén a Vekerholt folyó partján a homokgödrök ásói a vasútvonal kiépítésénél lovas vitézek sírjait tárták föl; Farkas Sándor az Arch. Ért.

1888. év 384. lapján említi. E leletekből Kosztka a n. muzeumnak beküldte az idecsatolt 1—8 ábrákban föltüntetett tárgyakat. (V. ö. Arch. Ért. 1888. 380.)

XC. tábla. 1. Vascsat töredéke. 2. 3. Két kengyelvas; talpuk egyenes, alján gerinczes és szélein karimás; szárai laposak és tompa ívben összehajlók; a szíjlemez rhombikus idomu szabályos hossz-négyszögű réssel. 4. Nyilcsúcs töredéke; megmaradt az alsó szára, fejének idomát a meglévő töredék után rhombikusnak képzeljük. 5. Vaslemez,

csipkés szélű, egyik körded kihajlású befejezése megvan, ellentett végén csonka; rendeltetése bizonytalan.

6. Vas zabla csikó zabla idomú. Két egymásba hajlított rudból és a végükbe kapcsolt laposan kiveret karikából áll.

7. Pityke rossz ezüstmű rajta madárfőt(?) példázó stilizált domború díszszel; alján két-két fül.

8. Hasonló pityke rossz ezüstmű; széléből átlukasztott nyujtvány áll ki, melyen lóghatott egy kis csüngő. (4 db.)

II. A szentesi muzeum sírleletet szerzett a szentesi határból, mely nyilván lovas sír volt.

XCI. tábla. A legérdekesebb sírmelléklet volt egy kétélű egyenes vaskard (A. ábra), mely ugyan nyolcz darabra tört, de teljesnek látszik. Egész hossza 92 cm. A pengén a hüvely odarozsdásodott farészei maradtak meg; az ellenző egyenes s végei felé keskenyülő, a markolat vasa vége felé tetemesen szűkül és lapított félgömbbel záródik.

(B. ábrák) $\frac{2}{5}$ n. 1. és 2. Két kengyelvas rozsdás töredéke, csak az egyikben mutatkozik valamennyire a fül eredeti idoma, mely a hossz tengely irányában álló hossznegyszögnek látszik. 3. és 4. Csonka nyilcsúcsok. 5—8. Oldalrudas vaszabla, csonka s rozsdásodott darabjai. 9. és 10. Vaskés két töredéke. 10. és 11. Lapos vastöredékek, talán a kengyel talpából. 12. és 13. Két hajlított végű vaspálcza, csíholó vasból való.

Szirma-Besenyő (Borsodm.). Dr. Szendrei János gr. Szirmay Alfréd birtokában lévő sírleletekről értekezett (A. É. 1888. 374.), melyekről azt tartja, hogy a hazai legfontosabb őskori leletek közé sorolhatók,

egyúttal úgy vélte, hogy azok az ősmagyarok, vagy a besenyőktől származnak.

A besenyők nemcsak Anonymus, de okmányok szerint is szerepelnek e vidéken. A Szihalom melletti Besenyő (Borsodm.) közelében a zászti apátság a XI. században birtokot kap adományul és az adományozó levélben egy helyütt a birtok határai közt besenyők sírjairól van szó. Az okirat alapján Foltin János kereste e sírokat s úgy vélekedik, hogy az egyik halomban meg is lelte őket. Az itt kiásott tárgyak s részben a szihalmi leletek is sokban megegyeznek a szirma-besenyői leletekkel.

Az agyagedények és egyéb tárgyak között sok a feltűnő és szokatlan

forma. Vannak apró bronz-csatok, ezüstlemezű végekkel, van keleti idomokra emlékeztető széles pengéjű rövid tör többes számmal. A csontvázak meglehetősen épségben maradtak és a jelentő kiemel egy nagy tálat, melyben külön leltek eltemetve egy koponyát és ebben valamint az apró háromélű skytha bronz nyílcsúcsok előfordulásában a monaji lelettel való rokonságot lát.

Szolyva (Beregm.). Szolyvától nyugotra $\frac{1}{8}$ mérföldnyire, az országút mellett, a völgyet áthasító Latorcza balpartján egy 18° hosszú, 12° széles és $11\frac{1}{2}^\circ$ magas halomban Lehóczky Tivadar 1870 június 24-ikén ásatást rendezett és sirra akadt; az ásatásról ő maga adta az első hírt az Arch. Ért. 1870. évi III. kötetében 201—206. ll.

A nevezett halom négy völgy nyílásában áll, melyek közül három Galicziába vezet. A halmon úgy folyt az ásatás, hogy egyszerre két helyen éjszakkdéli irány végpontjain ásott nyolcz munkás «vájnaszerűleg». Alig három lábnyi ásás után a folyamkavicscsal kevert televényföldet sárgás agyag váltá föl, melyen 4" vastag fekete, füstszerűleg barnított érintetlen rétegek vonultak. 5" mélységben a föld színénél jóval magasabban, korhadtszkaforma barna vonal tünt föl, mely azonban a nyirkos agyagban hamuként szétomlott. Itt az ásatás óvatos folytatása közben elrozsdásodott vas zabla, utána korhadtsz lócsontok, mellettök jobbra rozsdás kengyelvas, a rája tapadt csekély szíjmaradványnyal, s egy agyagböggrének nyitott öble tüntek elé, melyeket az agyagból sértetlenül emelt ki a kutató. A bögrében agyagon és földön kívül egyéb nem volt; kiürítése után fenekén belül két X alakú bekarczott jegy mutatkozott. A bögre az árok keleti részén került elé; csak gyenge agyagréteg választotta el egy vaskardtól, mely tőle tengelyével nyugoti irányban tünt elé, fölülte rozsdás és fahüvelye elkorhadtsz; ez jelezte egyúttal a tetem fekvési irányát; a csontváz $5\frac{1}{2}$ láb hosszú volt, nyugoti végén, tehát fejénél, lónak fölfelé állított állkapczája tünt föl, széthullott fogakkal, a lófej egyéb része egészen elporladva, a nyirkos agyagtól annyira át volt járva, hogy elkülöníteni nem lehetett. Ép ilyen állapotban volt az emberfej, annak még az alakját sem lehetett lenyomatban észrevenni. A fej helyén feltünt egy zöld rozsdától bevont ezüstlemez, a süveg nemezőnek némi foszlányával együtt, valamint haj- vagy prémdarabkák. A földből összegyűjtött fogak után ítélve, a halott s a paripája is fiatal

korúak lehettek. Az embertest nyomtalanul elporladt, csak a körülötte megmaradt fegyverek fekvéséből s a vasrozsdától megbarnult föld után lehetett föltételezni, hogy a hulla egy öl hosszú és 1' 6" széles deszkán feküdt egykor.

A fejtől bal felől maradt meg a közepén kissé görbült vaskard, fatokban, melynek épségben maradt végét vászon s e fölött fehér pontokkal díszített bőr borítja, a tokot helyenként vékony ezüstlemez díszítette; jobb oldalán, közel a vállhoz, hat vasnyíl volt egymásra helyezve, részben még a vesszők darabjai is megmaradtak, melyekre madzaggal vagy lemezkével reá vannak erősítve; puzdrának sem anyagát, sem lenyomatát nem lehetett kivenni, csupán ezüst karikát talált, melyről lehetőnek tartotta, hogy puzdra végét képezheté; ez vászonnal van borítva, mely rajta jól kivehető, felső díszes borítékja azonban egészen elveszett. A mell táján vas-csatt feküdt, rajta most is szíj- és famaradvány látszik. A has táján néhány ujj-izületnek zöldre festett maradványát egy kardkötő szíj vas-csattját, alább a kard két karikáját lelte. A deréknél aranyozott ezüstlemezkét és egy kis félgömbölyű ezüstgombocskát talált. A jobb csipőnél egyélű kés vagy tör nyoma látszott, melynek hüvelyét barna, vékony, üvegszerű gyöngyök díszítették, de ez is oly korhadtt állapotban volt, hogy a késnek csupán a végét, a toknak pedig egyes részecskéit lehetett a nedves agyagból kiemelni, a többinek csak rozsdás nyoma látszik.

A lábnál jobb oldalról a másik kengyelvasat s a teljesen eltűnt nyeregnek némely vasrészecskéit a rájuk tapadt fával együtt, valamint más alakatlan vastöredékeket találtak, melyeket összeilleszteni nem sikerült; nevezetesen patkóformájú vasat, egy szuronyalakra kiálló lemezt s más apróságot.

A nedves sáralaku agyagban sem öltönyre, sem paizs, páncél nyomára vagy egyéb fölszerelés nyomára nem talált, mert az elkorhadtt barna tölgyfadeszka, melyre a hulla fektetve volt, a csekély rozsdanyomot is teljesen magába szívta s vékony hártya gyanánt tűnt föl.

A hulla feje fölött 1'-nyira közönséges homokkő volt téve; a kard markolata bőrrel bevont fából állott és a gömbökben végződő keresztvasa lefelé görbült. A hulla fölötti földben különféle vastagságú vörös és fekete cseréptöredékek, sőt egy zöldes is, találtattak.

A halom déli végéről megkezdett árokban mintegy 2 ölnyire a központ felé egy helyütt egy kis eltört bögre fekete durva cserepei és körülötte, de elkülönítve, elszórva egyenlő négy darab félmakk alakú, belül üres, öntött, füles ezüst ékszert találtak, melyek párosával összetéve, egy-egy diónagyságú egészet képeznek; körülötte azonban égetett hamuféle feketés rétegen kívül egyébre nem akadt.

Nem lehetett eldönteni, vajjon a halmot az éjszaki szélén lelt sír kedvéért rakták-e; valószínű hogy a halom háborgatva nem volt, mert a hulla körüli agyagban vékony fekete rétegek vonultak, épen úgy mint a déli oldalról ásott árokban.

A lelet itt Lehóczky szerint előadott tényálladékát Lehóczky utóbb (A. É. 1886. 370—380) röviden ismételte, mire Salamon F. (Századok 1876. 788) és Boncz Ödön (A. É. 1886. 201.) megjegyzései adtak alkalmat.

A leletet ugyancsak Lehóczky T. Beregmegye monographiájában is tárgyalja (1882. 111.), Pulszky F. említi a Magyar pog. sírleletek 14. lapján.

A szolvai sírból a n. muzeumba jutott tárgyak bemutatását a két kardon kezdjük, melynek töredékeit *a/* és *b/* rajzainkban közöljük. Van egészben hét töredék, mely nem mind helyezhető el biztosan, mert a törési lapok, a vas porló volta miatt, vagy mert egyes közbeeső töredékek elvesztek, néha nem találunk szorosan egymásra; a szélességi méretek sem adnak elég biztos útbaigazítást, mivel a töredékek legtöbbje 4 és 3 cm. között váltakozik. Csak az egyik penge felületéhez tapadt elkorhadt fahüvely rostjai, melyek bizonyos töredékeken egyenletesen megmaradtak, tájékoztatnak biztosan az összetartozás iránt.

a/ Ebből a jelenségből kiindulva, az a négy töredék, melyet rajzunkban bemutatunk, látszik összetartozni. A markolat felőli darab és hozzáhelyezett töredék törési lapjai szorosan egymásra találhatnak és a csúcs felőli darab a hozzá rakott hosszú töredékekkel is meglehetősen összetalál, csak közepett marad egy kis hiány, mely azonban nem lehet jelentékeny, mert így is a meglévő töredékek összes hossza 82 cm.-re megyen. A penge tövéen megmaradt a fahüvely darabja s pálczás tagú vaskerete; úgy látszik, hogy a hüvelyt valami szövetféle borította, melynek szintén nyoma maradt, a reá alkalmazott egyik sárgaréz pléhű pántnak is megmaradt a darabja. A hogy összeillesztettük a töredékeket, gyöngén hajló egyélű penge állott elé, mely

töven mintegy 3,5 cm. szélességű és hegye felé kissé keskenyül. A markolatából megmaradt töredék ferdén áll és megmaradt rajta egy átjáró szög két dudoros véggel, mely mutatja, hogy milyen vastag volt a markolat. Ellenben nem maradt meg az ellenzője, melyet ilyen idomú kardoknál megszoktunk.

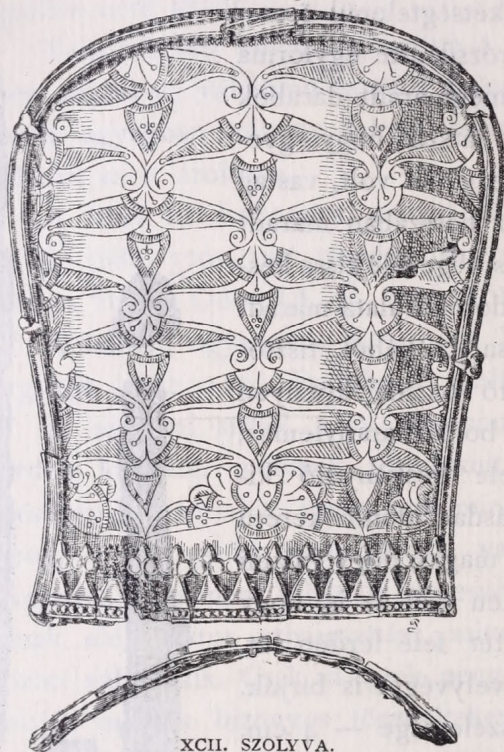
b) A három töredékből, melyekről azt tartjuk, hogy egy második kardnak darabjai, kettő kétségtelenül összeillik, a harmadiknak odatartozását a vas rozsdáette egyforma fölülete igazolja. E kard pengéjéből megmaradt darabok egyformán 3,5—4 cm.-nyi szélesek és úgy látszik, hogy egyenes pengéből valók; a pengének csak egy éle volt, vastag háttal. A markolat vasa majdnem egész hosszában maradt meg, 2,75 cm. hosszú, töven 2,75 cm. széles, vége felé kissé keskenyül, s egyik oldalán az átjáró szög domborulata maradt meg. Mikor e töredéket lerajzoltatása céljából tisztogattuk, kitűnt, hogy az ellenzőt borító rozsdá könnyen eltávolítható és előtűnt a vas ellenzőt borító aranylemez, mely híven követi az ellenző két felé keskenyülő kiugrását és az ellenző egyik oldalán tojásdad idomú keretű díszítésben dudorodik. A keret nem elég magas, hogy valami kőnek képezte volna a foglалását, ez ellen szól az is, hogy a közbefoglalt tér sima és a keret a tér felé ferdén fut.

Ennek a kardnak alighanem a hüvelyvégét is bírjuk. Lehet, hogy az a kardhoz tartozik, de szélessége — 4 cm. — indokolttá teszi, hogy e vaskosabb penge vége járt benne. Belül megmaradtak a hüvely korhadt farostjai, talán a hüvely vaslemeze és fölül rozsdá által megkeményedett lencsövetféle borítja a kúpos tokot.

XCII. és *XCIII.* táblánk mutatják előlről és hátulról azt a rossz ezüstműből készült lemezt, mely Lehóczky tanúsága szerint a szolyvai lovas süvege táján találtatott. Rómer találóan modern lovassági tarsolylemezhez hasonlította. Előlapját *c)* ábránk $\frac{2}{3}$ nagyságban tünteti föl. Alsó szegélyén öt tagból alkotott sajtyszerű díszítő pánt van reá rakva. Mindegyik tag alul két párhuzamosan futó lécztag-

ból és közbe helyezett gyöngysorból áll; a felső léczből kiemelkedik egymás mellett három-három lánDSAformán végződő ötszögű idom s a lánDsacsúcs oldalhajlásán hozzásimul jobbra-balra egy-egy körídom; az öt pántból négy teljes volt, a bal felőli azonban már nem fért teljesen a térbe s így csak valamivel több mint másfél idomból áll; régi időben törés következtében a balfelőli második tag idomán sérelem esett.

XII. SZOLYVA.

A lemez szélének többi részére két lécz és egy közbenfekvő hornyolatból álló keret van reászögezve, négy helyen a szögecsék fejét három szirmú lemez fűdi be.

A lemezt magát laposan koprésolt szabályos ornament ékíti, melynek egyes idomait a szélén és a fölületen vésés egészíti ki. Hogyha a lemezt úgy helyezzük magunk elé, a hogy rajzunk mutatja, könnyen támasztja az ornament azt a képzelmet, mintha az ötvös esti pillangó röpülő alakját akarta volna phantastikus módon tizenkétszer egészében és hatszor felerésztében ábrázolni. Csakhogy így téves benyomást kapunk a készítő szándékáról, az orna-

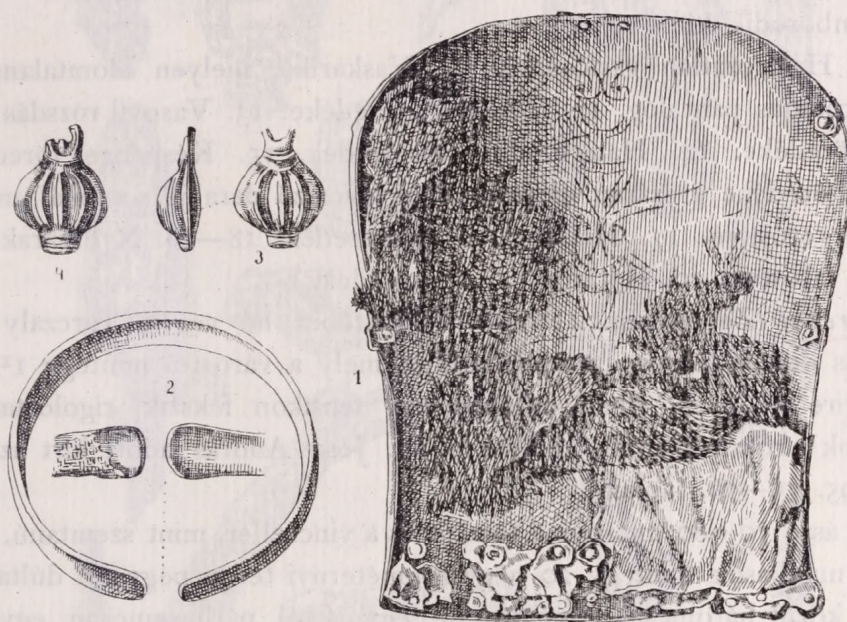
mentet csak akkor látjuk igazi mivoltában, hogyha a lemezt megfordítva tartjuk, mert akkor könnyen megértjük, hogy a mustra növénymustra, mely hármásával összerakott levelekből van összeszerkesztve. A III. fejezetben visszatérünk a mustrára és behatóbban foglalkozunk vele.

XCIII. tábla. 1. Az ezüstlemezt alulról látjuk; a túloldali laposan kidomborodó rajz helylyel-közzel fölismerhető az alján; az alsó széle közelében megmaradt egy darab nemez, mely az oxydatio által elváltozott és úgy látszik, hogy eredetileg is e helyen volt, míg a sötétebb, nagyobb darab nemez, mely fölötte van, nincs eredeti helyén.

2. Lemezes karperecz, ezüstből, végei felé a pánt kissé szélesbül és kördéd idomban kihajlik.

3., 4. Csüngő dísz két fele, mely valószínűleg mindig kettesével egy egészet képezett; az itt ábrázolt két fél darab nem tartozott össze, a csüngő gömbidomú, fölül füllel, alul kis rovátkolt nyújtvánnyal, fölüllete hossz-tengelyében gerezdes s a gerezdesort fölül-alul kis gyűrűtag fejezi be.

XCIV. tábla. A szolyvai leletből számos vastöredék került a n.

XIII. SZOLYVA $\frac{2}{3}$ n.

muzeumba; ezek közt van töredék, mely oldalrudas zablának lehetett darabja, vannak lemez- és karikatöredékek, melyeknek egykori rendeltetése bizonytalan és vannak a fönnemlített cserépedények darabjai, melyek rozsszúl égetett disznélküli edényekből valók.

1. Vaskés, a fanyél korhadt rostjai részben még rajta tapadnak a nyél vaspeczkén; a penge fölületét a rozsdá eredeti idomából kivetkőztette.

2. Határozatlan idomú vaspálcza, eredeti idomát a rozsdá megváltoztatta.

3. Kengyelvas, széles, gyengén kihajló talppal, alja gerinczes és széle karimás, gömbölyded szárai csúcsivben emelkednek, szíjlemeze szabálytalan

négyszög, egész fölületét a rozsdá megrágta, ellepte és részben szétrepesztette. Egy második kengyelvasnak is fönmaradtak egyes töredékei.

4., 5. Nyílcsúcs, egyiknek még nagyobbára megvan a szára (4), a másikkól csak a penge maradt meg, idoma mandolaforma, fölületük rozsdás.

6., 7. Határozatlan vastöredékek.

8. Vascsat, rozsdás fölületű, tuskéjét a rozsdá idomából teljesen kivetköztette korhadt farostok tapadtak hozzá.

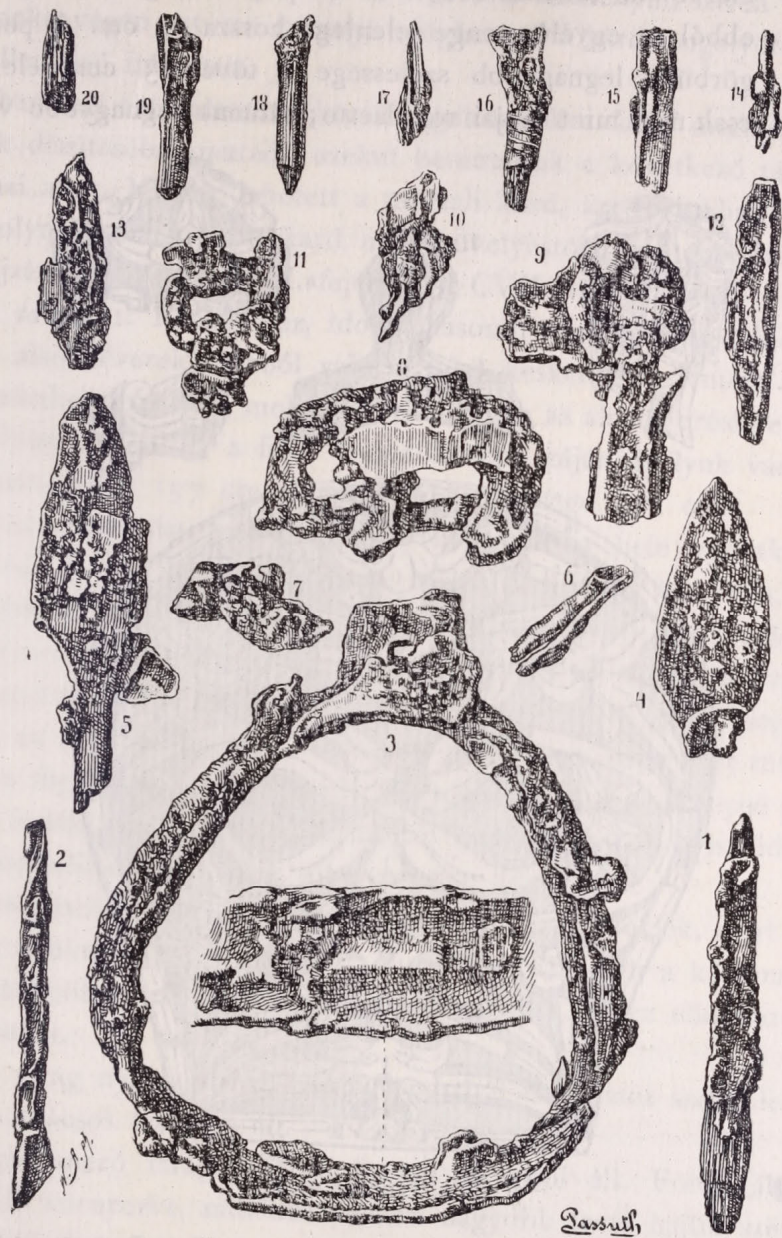
9. Egymáshoz rozsdásott két határozatlan vastöredék, egyikén karika fele domborodik ki.

10. Határozatlan vastöredék. 11. Vaskarika, melyen idomtalanná vált három rozsdás pánt lóg. 12. Vaskés(?) töredéke. 13. Vasnyíl rozsdás pengéjének töredéke. 14. Határozatlan vastöredék. 15. Késpenge töredéke(?). 16. Nyíltöredéke a szárán megmaradt a favessző darabja s a fonál, melylyel oda volt erősítve. 17. Határozatlan vastöredék. 18—19. Nyílzárok rajtuk korhadt farostok. 20. Határozatlan vastöredék.

Tarczál (Zemplénm.). 1894-ik év október hó végén Tarczaly Dávid alezredes öcscse, Lajos, tarczali szőlőjét, mely a várostól mintegy 1½ kilométernyire az ú. n. rimai dülőben egy fensíkon fekszik, rigoloztatván, a munkások sírokra akadtak, melyekről dr. Jósá András adott hírt az Arch. Ért. 1895. 75—76. lapjain.

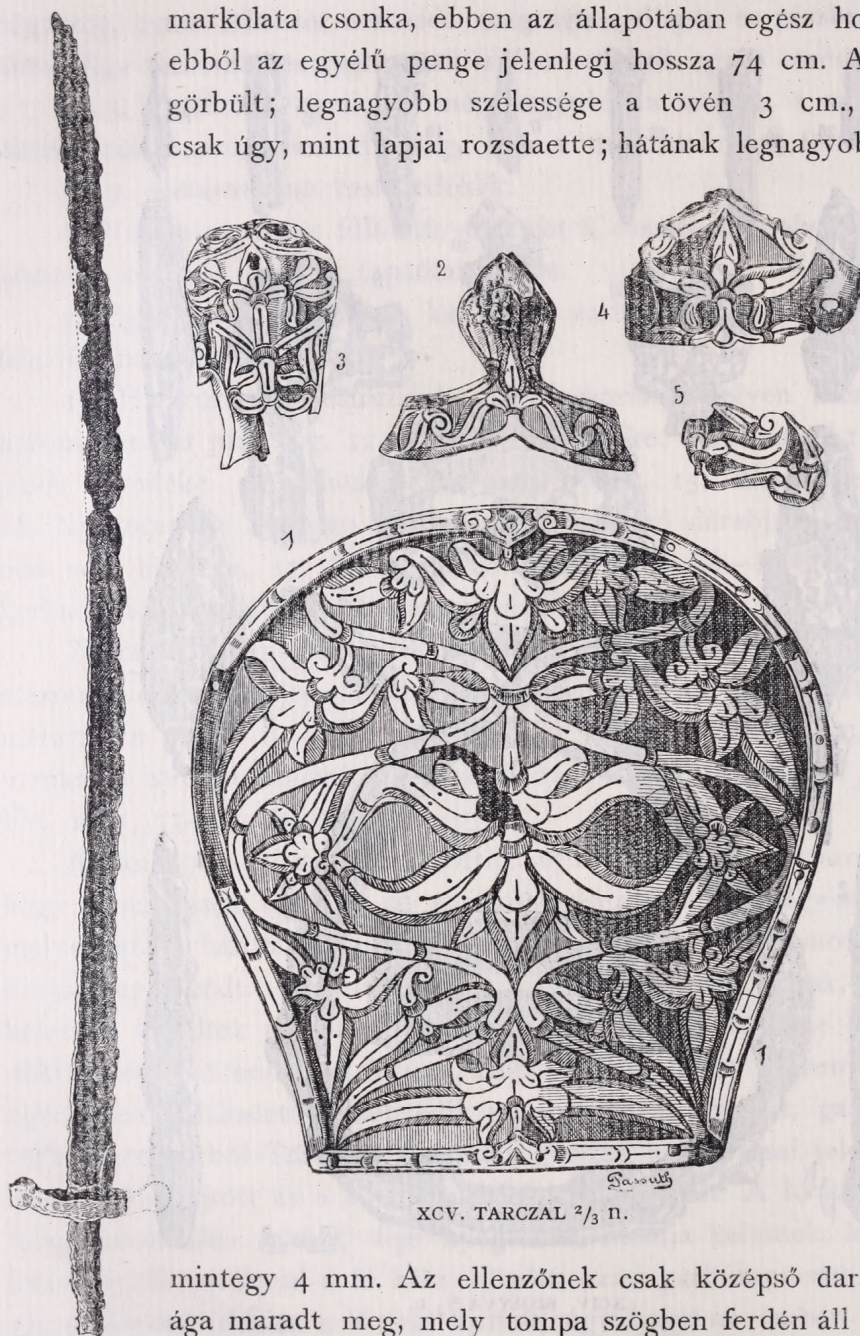
Az ásás 70—80 cm.-nyire történt és a vinczellér, mint szemtanú, állítja, hogy a munkások mintegy 20 négyszögméternyi téren négy sírt dúltak szét, melyek közül három 4—4 méternyire egymástól párhuzamosan, egy pedig keresztben feküdt. A párhuzamos sírokban fejjel nyugotnak, lábbal éjszakeletnek feküdtek a csontvázak pusztá földben, se kőre, se koporsó-korhadékra szemtanú nem emlékezett. Három sírban a csontvázon kívül állítólag egyéb nem találtatott, a negyedik azonban lovas sír volt, gazdag mellékletekkel, melyekből Tarczaly alezredes gondos utánjárással jelentékeny sorozatot összegyűjtött és a n. muzeumnak ajándékozott. A ló kinyújtózva, állítólag bal oldalán feküdt, feje nyugotnak, hátulja keletnek, lábai éjszaknak irányítva. Közvetlenül a ló háta mögött, ezzel párhuzamosan emberi csontváz, kissé bal oldalra a ló felé fordult, úgy hogy az ember s a ló koponyája közel egymás mellett feküdt.

a) Vaskard az egyik tarczali sírból, három darabra tört és hegye meg

XCIV. SZOLYVA $\frac{2}{3}$ n.

markolata csonka, ebben az állapotában egész hossza 82 cm., ebből az egyélű penge jelenlegi hossza 74 cm. A penge kissé görbült; legnagyobb szélessége a tövén 3 cm., éle és háta csak úgy, mint lapjai rozsdáette; hátának legnagyobb vastagsága

XCV. TARCZAL $\frac{2}{3}$ n.

mintegy 4 mm. Az ellenzőnek csak középső darabja és egyik ága maradt meg, mely tompa szögben ferdén áll a pengére és pedig a penge irányában hajlik, hossza 6 cm.; vége felé keskenyül és a végén búbos, fölüllete rozsdás.

a) TARCZAL
 $\frac{1}{4}$ n.

A markolatvas négyszögű, lapos, vége felé keskenyül, tövén szélessége 2 cm., csonka végén 1.5 cm.; tompa szögben áll a kard tengelyére és pedig a háttal ellenkező irányban.

A sírban lelt ezüstlemezek közül egyik-másik a kard markolatának és hüvelyének díszítéséből maradt, ezeket bemutatjuk a következő tábla 3., 4. és 5. számai alatt. Milyen lehetett a tarczali kard, azt legjobban mutatja a Nagy Károlynak tulajdonított kard, mely hüvelyestől teljes épségben maradt reánk. (Rajzát alább adjuk a II. fejezetben CVII. tábla 2. sz.)

XCV. tábla. 1. Ezüstlemez, idoma hasonlít a galgóczihoz. Két lemezből áll, az alsó keverék ércből való, a felső keskenyebb lemezt az alsóba domború ezüstkeret szorítja, mely szögeccsel van az alsóra erősítve. E keret némely helyütt sérült és a felső lemez közepe táján is lyuk van; legnagyobb hosszátmérője 13.7 cm., legnagyobb szélessége 13.2 cm.

A laposan kidomborított díszítmények gondosan belé vannak komponálva a térbe. A két sarokból gyöngé hajlással kiindul két inda, mely a középtengelyben összeér és azután kördedhajlással jobbra-balra a keret két szélét éri, a mező középtengelyében ismét összeér és ott másodszor szétválva, ~ hajlással egyforma távolságban a keretbe fut. Így a tengely irányában alul és fölül nyílt mező, közepett pedig egy nagy zárt tér támad, melyekben a függélyes közép tengely irányában állanak a középső palmett- virágok, az indák négy oldalsó hajlásaitól pedig a keret hosszoldala felé nyíló mellékmezők oldalhajítások elhelyezésére adnak tért.

E jellemzésnél az egyenes oldalt tekintettük alsó szélnek, mert az alsó palmettvirág szárral nő ki a keretből, de már a főalaknak a középmezőben ellenkező irányból nő ki a szára, a miért az egész lemez ellenkező állása is indokolt lehet.

Az alsó virág nyolczszirmú középcsoportból és a lemez sarkai felé hajló két nagyobb csúcsos levélből áll.

A középső mező virágcsoportja három virágból áll. Fölül, alul négy kisebb levéltől környezve, mindkét oldalon nagyobb levél hajlik szét, végei csúcsban ismét összefutnak és e csúcsból kinő egy-egy kisebb palmett-csoport, öt kisebb kerekded és öt nagyobb csúcsba futó levéllel.

A felső mező palmettcsoportja közvetlenül a keret behajlásából igen rövid szárral ered és a legyezőszerűen álló belső öt levélből két felől

tekerceses végű, közepett pedig két körded levéltől befoglalt csúcsos levél nő ki. A tekerceses végekből ismét kinő egy levélcsoport, mely két kisebb és két nagyobb levélből áll.

Az oldalas mezőket megtöltő hajtások megfelelnek egymásnak, de a két belső és két alsó mező idomának különböző volta miatt a két felső hajtás alakítása más mint az alsóké; azonban mind a négy szárral indul ki a főindából s ez a szár fölül két tekereshajtással alapot nyújt a belső és külső szirmok kifejlődésére, melyek az ismert formákat követik, de a tér nagyságához képest kibővülnek vagy elsatnyulnak; a belső tekercesvégű szirm tekereséből a középtengely felé két kisebb s két nagyobb levélből álló tökéletlen csoport indul ki.

Az indák síma sávát vonalzott gyűrűk, irányukat követő vonalak és pontok élénkitik; a palmettcsoportok szirmainak szélein s a szárok tetején vonalzott szegélyek ellensúlyozzák a fölület símaságát s a szirmok közepén pontok és vonalas mélyedések élénkitik a nagyobb lapokat.

A keret maga sem síma, de a két szegélye közötti sávon bevéssett vonalak, pontok és vonalas gyűrűk váltakoznak és az egyenes szél, valamint a legerősebb kihajlás közepén a vonal egyformaságát levélidom szakítja meg, alján két csigavonallal, s a két levélcsúcs (mint láttuk) a mező két virágcsoportjával közvetlenül összefügg. A keret s a mező háttere aranyozott, a kidomborodó indák és levelek nem.

2. Dupla ezüstlemezből alakított határozatlan, dísztag. Sajátszerű idoma után első tekintetre kardhüvely végtagjának tekintenők, de a kicsúcsosodó részének egymástól 3 mm.-nyire álló két lemezét szög tartja össze, ellene szól továbbá hüvelyes részének széjjel terjedő nyílása, mely nem mérsékelt szélességű kardhüvely, de szélesebb nyílású tegez vagy puzdra töve lehet; szélességi átmérője a hüvelyes sáv keskenyebb végén 4.4 cm. és a sáv 1.2 cm.-nyi szélessége mellett a nagyobb nyílásán már 5.2 cm.-nyi. A hüvelyes sávon a szélesebb nyílást, melynek széle közepett tompa csúcsban befelé hajlik, az előlő oldalon laposan domborodó keret szegélyezi, mely a csúcs fölött gyűrűbe fut s ebből hármass levelű palmett s a közép szirmból csúcsba futó hosszabb levél nő ki, az oldalsó levelekből csigas végű levelek hajolnak a sáv két hossz tengelye irányában s a csigákból egy-egy szélesebb levél hajol a keret felé s ott végződik. A keskenyebb nyílás

mindkét szélét duplarétű keret szegélyzi, ezek mindegyike a nyelvidomu toldványon egy-egy gyűrűvel záródik s ebből a szög tája felé vonuló szélesebb levél nő ki. A gyűrűtagok s a nagyobb levelek széle vonalas árnyékolással bír s a levelek közepén a bordákat mélyített vonalak jelzik.

A hüvely hátsó oldala síma és dísztelen. $\frac{2}{3}$ n.

3. A kard markolatáról (?) való ezüstlemez, talán a végső gombot díszítette, a mennyire a meglévő 5 cm. hosszú és 3 cm. széles töredékből megítélhető, melynek harántos átmetszete üres félkört képez; idoma gömbhajlású, vége felé szélesbült.

A lemez aranyozott fölületéből a persa életfa(?) domborodik ki oly fajta stilizálással, minőt a süvegdiszen (I. sz.) láttunk. A középtengely hosszában álló kétrétű szárból, mely fölül csúcsos levéllel végződik, e levél alatt álló gyűrűből jobbra-balra háromszirmú ág áll ki. Lejebb a törzs gyűrűjéből ismét egy ágpár hajlik jobbra-balra, melyeknek leveles indái a felső ág leveleit közbe fogják és a fa csúcsa fölött összehajlanak, azontúl pedig szétvonulnak és újabb leveleket bocsájtanak; a törés fölött közvetlenül van a harmadik ágpár, fölfelé hajló két levéllel. A hol az ágak a törzsből kiindulnak és a levelek tövén gyűrűtag van, mely síma vagy vonalzott; vonalzott keretek szegélyzik olykor-olykor a leveleket, mintha árnyékolnák, és mélyített vonalak jelzik a gerinczet.

4. Lemeztöredék ezüstből, harántos tengelye irányában laposan kidomborodik; alighanem a kard hüvelyét díszítette, mind a négy széle csonka. Az aranyozott háttérrel kiemelkedő lapos ornamentekből csak egy középső palmettvirág és a mellékágak részletei maradtak. A középső virág kétrétű gyűrűs végű szárából emelkedik ki három kisebb s ezekből három nagyobb levél fölfelé, míg kettő a szár mellett lefelé konyúl, a gyűrű s a nagyobb levelek szélei vonalasak, a levelek közepén mélyített vonal jelzi a bordát. $\frac{2}{3}$ n.

5. Határozatlan töredék, az aranyozott alapon laposan domborodó ornamentből megmaradt: a középső palmettes virág gyűrűje, a gyűrű alatt jobbra kihajló, hosszú szárú, tekercses levél, a gyűrű fölött két kisebb levél, az egyikből kiemelkedő levél töredéke, a másik levélből tekercses végű nagyobb levél, úgy az alsó, mint a felső tekercsből gyűrűzött levél indul ki; ezúttal is a gyűrű, valamint a nagyobb levelek egyik széle vonalzott, közepükön pedig mélyített vonalak jelzik a bordákat. $\frac{2}{3}$ n.

Mind a négy (3—5) bemutatott töredék ornamentikája és technikája legszorosabban összefügg a süveglemezzel.

XCVI. tábla 1—2. 4—5. Nagyobb boglárók rossz ezüstműből, lapos palmett díszekkel, melyeknek fölülete rovátkolt, közben aranyozott mezőben domborodó éles gerinczekben kidomborodó szögidomok. Az egyik palmett hármassal levélből áll, melyből kettő a kihajló tekercs alatt össze van kötve, a palmett két-két alatta összefutó oldalhajtásból ered; külső, nagyjából szív- idomú szélük egészben követi a belső tagozást és három nagyobb csúcsba futó és két rövidebb gyengén kihajló cikkelyre oszlik; e két cikkely találkozásán gömbidomú dudor; aljukon rövid szögecskék.

3. Háromszögű kettős lemez sárgarézű, mely egymás fölött áll, az alsó sima és szélesebb, a felső kisebb és présölt vonalas díszekkel van ékítve, mindkét lemezen egyforma nagyságú tojásdad nyílás van; a felső lemez diszítése a háromszög oldalszárait szabálytalan tojásdad keretből kiemelkedő dudor követi, mely a lyuk felé két párhuzamos domborvonallal végződik, a közbeeső téren legalul dupla hullámvonal domborodik s a középső hullámból kétfelé két-két levelet jelző idom emelkedik (tökéletlen palmett); középett három karika domborodik ki.

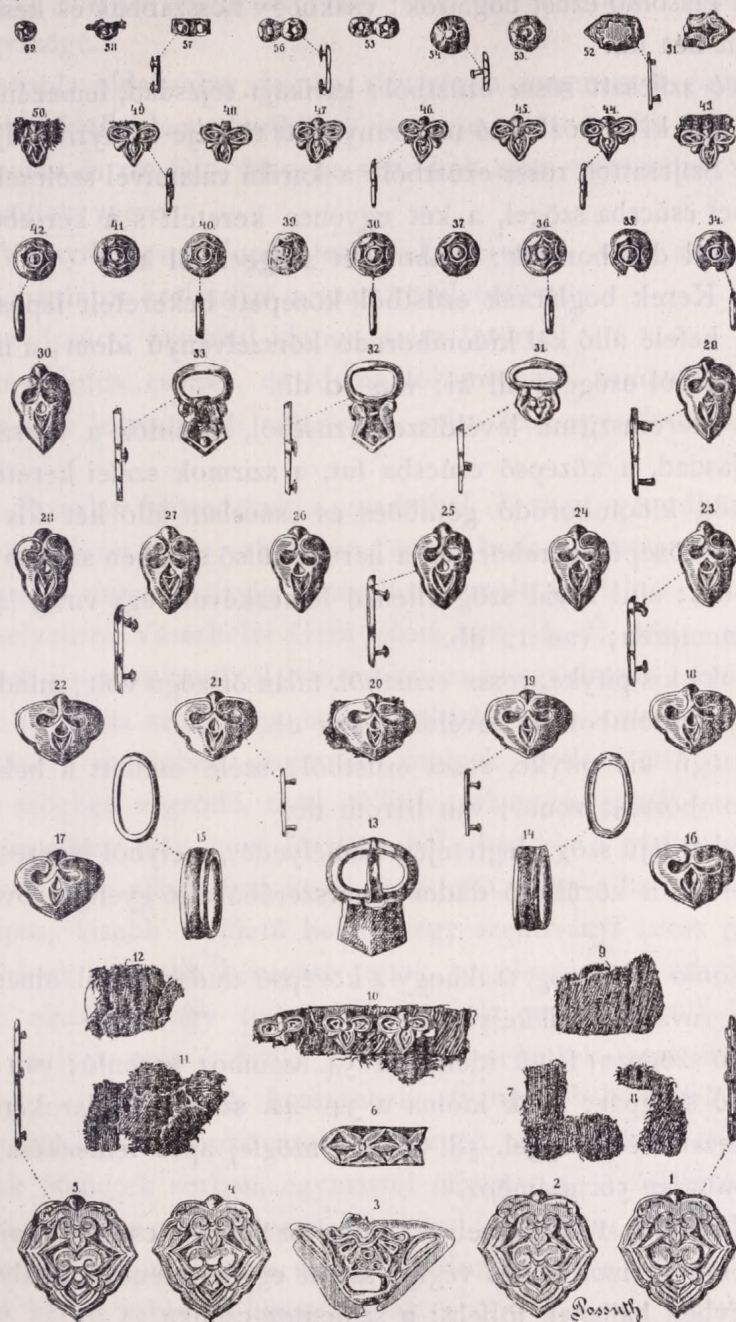
6. Szíj végére való diszítő lemez, melynek két hosszabb oldala párhuzamos, egyik rövidebb vége csúcsba kihajló, másik vége behajló; felületén két négylevelű virág és a csúcs szélén fél virág sorakoznak egymás mellett és két fekmentes levél köti össze középett a három virágot; a szirmok simák és gömböcs jelzi a közepét.

7—12. Szövet vagy nemezfoszlányok; egyik darabkán még rajta maradt három háromszirmú virágdísz.

13. Szíjcsatt bronzból, lemeze ötszögű, karikája tojásdad, kihajló széllel belső lapja egyenes és sima, tüskéje is megvan.

14—15. Bronzkarikák, tojásdad idomúak; faluk kívül mindkét szélén keretes.

16—22. Ezüstboglárók szív- idomúak, bemélyített diszítménnyel, mely nagyjából háromszirmú virágot példáz; két levél összefügg és egyforma, a közben álló különválnak és négy kisebb mélyedésből áll; a mélyedett díszek mind aranyozottak; aljukon két szögecs, az egyik boglár még rajta van egy darabka nemezen; van egészben 10 db.

XCVI. TARCZAL $\frac{1}{2}$ n.

23—30. Hasonló ezüst boglárók; csakhogy hosszabbak és keskenyebbek, van egészben hét db.

31. Apró szíjsatt rossz ezüstből; karikája tojásdad, lemezén két levél-téle domborodik ki; a közbeeső tér aranyozott tüskéje hiányzik; alján szögecs.

32—33. Szíjsattok rossz ezüstből; a karika valamivel szélesebb, a lemez két egyenessel csúcsba szögél, a két egyenes keretelt s a keretből a karika felé nyúló levél domborodik; aljából két szögecs áll ki.

34—42. Kerek boglárkák ezüstből, közepett bekeretelt lapos domborodás, széléből befelé álló két kidomborodó körszelvényű idom; a mélyebb tér aranyozott, aljából szögecs áll ki; van 10 db.

43—50. Háromszirmú levéldíszek ezüstből, hasonlóak a 10. számúakhoz; két levél tojásdad, a középső csúcsba fut, a szirmok szélei keretesek, mind-egyik keretben kidomborodó gömböcs és csúcsban álló két kis lécztag; a három szirm közepén gömböcs és a három külső szögben szintén köridomú apró dudorodás; alul rövid szög ellenző lemezkével; egy virág (43. sz.) még rajta van a nemezen; van 12 db.

51. Csonka kis pityke, rossz ezüstből, talán ötszögű volt; minden oldalán vonul egy-egy kidomborodó levéldísz, egy db.

52. Ötszögű kis pityke, rossz ezüstből; széle mellett a belső tér felé csipkézett domborulat vonul; van három db.

53. Körded fejű szög; legtetején bemélyedés, melyből lencseszerű dudorodás emelkedik, a körülfutó dudor sugárszerűen álló gyenge rovátkok által czikkelyezett.

54. Hasonló fejű szög, csakhogy a középső dudor körül nincs hornyolat és erősebb a rovátkos czikkelyezés.

55. Apró szögpár; fejük idoma az 54. számhoz hasonló; van három db.

56. Apró szögpár; fejük idoma a 34—42. számú boglárókéra hasonlít.

57. Ezüstlemezke két szöggel. 58. Csonka szögfej apró lemezkén. 59. Ezüstszögfej, hasonlít az 56. számhoz.

XCVII. tábla. 1. Kengyelvas, talpa széles és csekély hajlású, alján zsinórtag idomú gerincz vonul végig; szárai egyenlőtlenül szabálytalanok és tompa csúcsívben hajlanak fölfelé; a szíjlemez csonka.

2. Hasonló kengyelvas, a szíj lemeze megmaradt, ez szabálytalan négyszög, melynek egyik oldala kissé ferdén leér a szárig, míg az ellentett oldal

közvetlenül a szárnál félkör hajlással behajlik; a szíjrés szintén szabálytalanul négyszögű.

3. Vas-zabla oldalrúdja, csonka, alsó végén megmaradt gombos vége, a rud közepéből kiálló lapos karikának is megmaradt egy kis töredéke; a rud fölülete rozsdás és rongált, de még maradtak rajta ezüstsálak, melyek fölületébe be voltak verve.

4—5. Vasnyílcsúcsok, lapos lemezzel, vesszőbe való szárral; a lemez legnagyobb harántos szélessége a szár közelében van.

6. Vasnyílcsúcs, tojásdad idomú, szára letört.

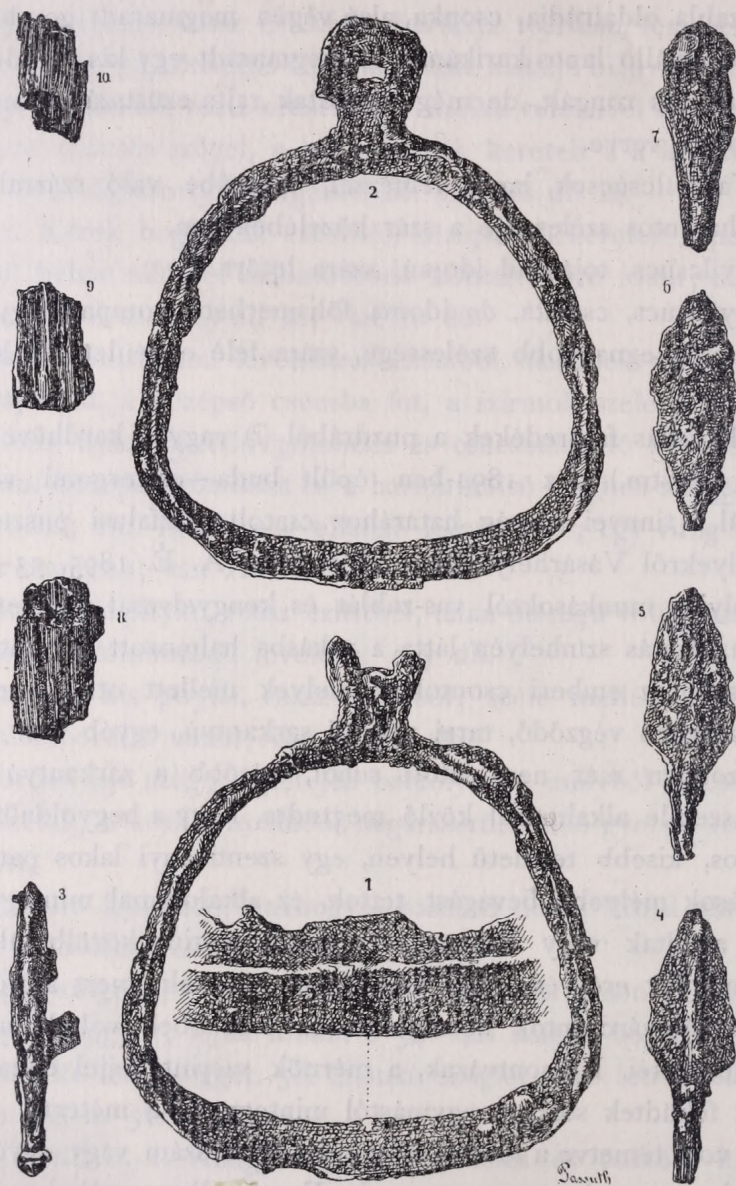
7. Vasnyílcsúcs, csonka, de idoma fölismerhető, tompa hegyű volt és hegye táján volt legnagyobb szélessége, szára felé egyenletesen keskenyült, szára letört.

9—10. Rozsdás fatöredékek a puzdrából (?) vagy a kardhüvelyből.

Tinnye (Pestm.). Az 1894-ben épült buda—esztergomi vasut földmunkálatainál a tinnyi község határához csatolt jászfalusi pusztán sírokra akadtak, melyekről Vásárhelyi Géza adott hírt. (A. É. 1895. 33—35.)

Vásárhelyi a munkásoktól vas-zablát és kengyelvasat szerzett a csősze útján, a ki az ásatás színhelyén látta a rakásba halmozott lócsontokat s egy kisebb rakásban az emberi csontokat, melyek mellett ott hevert a földön egy tompa szögben végződő, taraj nélküli sarkantyú, egyéb vas- vagy fegyverneműt azonban már nem látott sehol, később a sarkantyú is eltűnt. A helyszíni szemle alkalmával közlő megtudta, hogy a hegyoldalban lankás, némileg lapos, kisebb területű helyen, egy szentiványi lakos parcelláján, a hol a munkások mélyebb bevágást tettek, ez alkalommal mintegy négy m. mélységben akadtak vagy tizenöt, a mérnök szerint körülbelül harmincz csontvázra, melyek erős és szálas emberekéi lehettek, mert állítólag úgy a kar-, mint a lábszárcsontok hosszabbak és erősebbek voltak, mint az ott dolgozó munkásokéi. E csontvázak, a mérnök szerint, fejjel éjszaknak, lábbal keletnek feküdtek sorban, egymástól mintegy 3—4 méterre, mindegyik mellett oda volt temetve a lova is. Fegyver, lószerszám vagy egyéb mellékletnek, állítólag, semmi nyoma sem volt. Ennek ellene szoltak a Vásárhelyi tulajdonába került zabla és kengyelvasak.

Az emberi csontokat, a munkások szerint, a felügyelő egy nagyobb rakásba rakatta s az ottani «Szár az ághoz» címzett vendéglővel szemben

XCVII. TARCZAL $\frac{1}{2}$ n.

levő pusztai sírkertbe temettette, úgy ezek talán meg volnának mentve egy későbbi anthropologiai vizsgálat részére. A csontok állítólag nagyon porhanyók és törékenyek voltak, úgy, hogy mindössze csak egy ép koponya került volna a ládába, de ez feltűnő nagy, erős és a mostani koponyáktól elütő, sajátságos alakú. Állítólag az e koponya mellett levő lócsontváz szájában találtatott azon zabla s mellette a kengyelvasak, melyek Vásárhelyi gyűjteményébe kerültek. Vásárhelyi szerint a jászfalusi puszta helyen volt a régi időkben azon budavidéki besenyő-telep, melyről a Jerney által idézett II. András-féle 1214-ik évi levél szól és e besenyőkről mint jeles ijászokról, kik magukat még II. Lajoshoz intézett folyamodványukban is «sagitarii regii»-nek nevezik, kaphatta az utóbb elpusztult Jászfalu s mostani puszta a nevét; a leírt lovas sírok e falu helyétől mintegy fél kilométernyire fekszenek. Azért úgy véli Vásárhelyi, hogy azokban a sírokban besenyő lovasok nyugodtak.

XCVIII. tábla. 1 a. Vaskengyel, magassága 17 cm., talpa 3.5 cm. széles, alján középső gerinczczel, szárai laposak és csúcsívben emelkednek, a szíjnak való lemez négyszögű. 1 b. oldalnézet.

2 a. Hasonló vaskengyel, csakhogy kisebb, magassága 15.5 cm. szárai kevésbé csúcsosodnak és a száruk külső vonalai behajlással mennek át a szíjlemezbe; a száruk elgörbült voltát mutatja a 2 b. oldalnézet.

3. Vas-zabla, a rúd egymásba kulcsolt karikás végű két pálczából áll, a pálczák külső karikaiba lapos karikák vannak bekapcsolva.

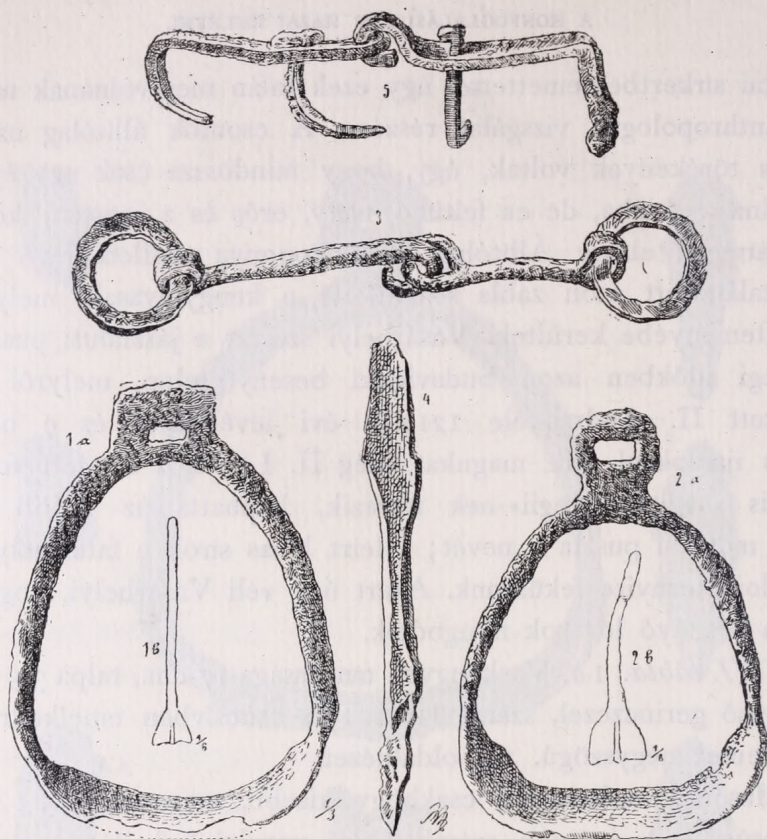
4. Határozatlan vas szerszám vagy fegyver, erős pálcza, mely mindkét végén kiszélesbül.

5. Két egymásba járó kampós végű vaspánt, mindegyik pántban lapos fejű, elgörbült vasszög.

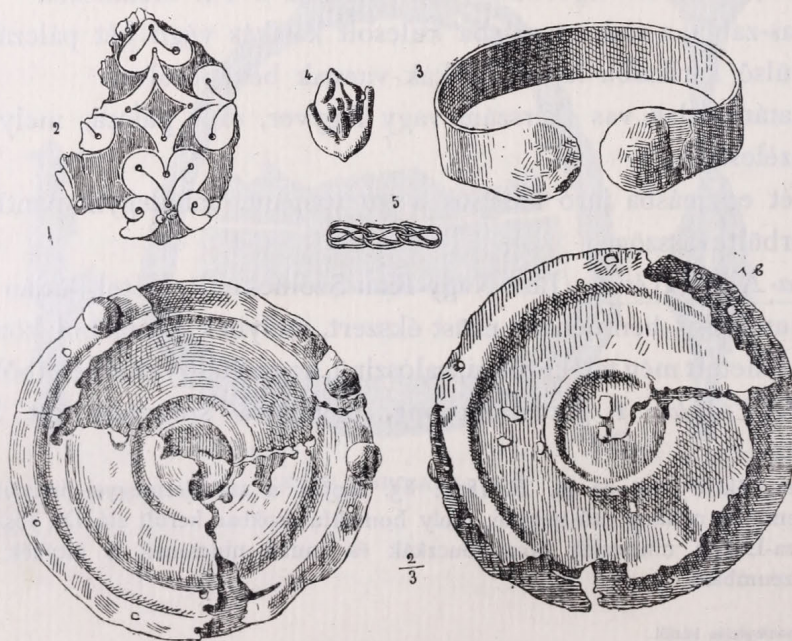
*Tisza-Nagy-Rév.** (Jász-Nagy-Kun-Szolnokm.). Vétel útján szerzett a n. muzeum 1895-ben néhány ezüst ékszer, melynek közelebbi körülményei iránt nem lehetett még tájékozódni, valószínű, hogy a tárgyak sírleletből erednek.

XCIX. tábla. 1. Ezüst korong, egymásra szögezett két lemezből,

* Tisza-Lökről volt az A. É. 1871. 83. lapján a szabolcsmegyei muzeum régiségei leírásában említve néhány ezüstpityke, mely homokfuvásokban került elé. Dr. Jósa András úr szerint Tisza-Lökön nincsenek homokbuczkák és onnan nincsenek is pitykék a szabolcsmegyei muzeumban.

XCVIII. TINNYE $\frac{1}{3}$ n.

XCIX. TISZA-NAGYRÉV $\frac{2}{3}$ n.

egyik lemez sem teljesen ép; a szögek fejei félgömb idomúak voltak és külső karimáját ékítették; a felső lemez (1) karimája síma, ezután laposan kihajlik a lemez s a középtéren is körkörös hornyolat ékíti; az alsó lemez (2) külső karimája dudoros, ezen belül a lemez síma és csak középett, a túlsó hornyolatnak megfelelőleg, szakítja meg domború kördísz síma felületét. A mélyedésen aranyozás maradványai.

2. Ezüstlemez töredéke, reáponczolt levéldíszítménnyel; a levélidomok ezüstösök, a háttér aranyozott.

3. Karperecz, ezüstpántból, kiszélesbülő, körded végekkel.

4. Apró pityke, nagyjából bimbó idomát példázza.

5. Ezüstsodronyos láncz három tagja.

Tolna-Szántó. A szántói templomtól nyugotra, a dombra haladó utczában házak építéskor több ízben akadtak sírokra; a tetemek nyújtottan feküdtek, koporsónak nyoma nem szokott előfordulni. Dr. Kammerer Ernő orsz. képviselő a szántói gazdától többször szerzett érdekes ékszereket, melyeket az ő szívéssége folytán bemutathatunk és leírhatunk.

C. tábla. 1—4. Csüngős boglár, rossz ezüsből öntve, a boglár szív-idomú, két kerek és alul tojásdad tagból, szélesebb síma és keskenyebb kidomborodó karimával, a külső szélén a czikkelyek közti behajlason csúcsosan kiálló apró lemezke; aljából bőrre való, erősítésre szolgáló átlukasztott peczek áll ki. A boglár alsó végéből kampósan hajló fülből keskenyebb lemez csüng, fölülete szintén hármastagozású, hasonlóan keretelt mandolaforma mezőkkel, a czikkelyek külső találkozási pontjaiból csúcsban futó, apró lemezkek állanak ki; a keretek, melyekből a bogláron s a csüngőn a czikkelyek középmezői kidomborodnak, aranyozottak. Egészben négy darabot láttunk, kettő teljes, más kettő csonka.

5—6. Kisebb csüngős boglárka, sárgaréz-ből (?) öntve; a boglárka kör-idomú, fölülete laposan kihajló, középett kidomborodó gyöngykörben emelkedő, domború gömböcsdíz, külső szélét is gyöngykör szegélyezi; alján erősítésre szolgáló peczek; széléből kinyúló, kampós fülön lóg a szív-idomú csüngő, melynek szélesebb részén kicsiben ismétlődik a kerek boglárka díszítése, míg a körded csúcsba futó, keskenyülő mezőt a külső idomát követő idoma tölti ki, szintén kerettel és gyöngyözött széllel. 5 *a.* felső, 5 *b.* oldalsó nézet, 6. csonka példány.

7. Szíjcsattnak trapezidomú kerete, bronzból, kívül éles széllel, befelé domborodó fölülettel.

8. Boglár, kerek, sárgarézből; közepett gömbszelvényű domborulattal gyöngykeretben s belőle három kidomborodó szírommal, melynek csúcsosodó része belé nyúlik a keretbe, a keretet hat behorpasztott kisebb dudor s a dudorokat összekötő, kidomborodó kettős sávok képezték; alján három szögecs s széle táján egy helyütt két lyuk s a keretében törést helyreigazító javítás. 8 a. felső, 8 b. oldalnézet.

9. Karperecz, sárgaréz pántból, egyik, szélesbülő vége ép, másik vége csonkának látszik.

10. Pecsétlő (?) ujjgyűrű, sárgarézből, körded fejjel, melyből a karika felé két-két levélidomú nyújtvány vonul; a kör közbeeső széléből apró csúcs áll ki föl- és lefelé; a fejkorong közepén lyuk, a fölület mélyített idomai fölismerhetlenek.

11. Fülönfüggő, szürkés fémből; a dudorok durván utánoznak gyöngyöket és gömböcsöket.

12. Tekercses ujjgyűrű, síma sárgaréz sodronyból; egy egész és két fél hajlású.

13. Zárt ujjgyűrű, sárgarézből, belül lapos, kívül kihajló.

14—18. Ujjgyűrűk, sárgarézből, közeljáró, keskenyülő, tompa végekkel.

19. Ujjgyűrű, sárgarézből, pántos, egyenesen lementszett nyílt végekkel.

20—23. S idomú kampók, sodrott sárgaréz huzalból, egyik kihajló vége zárt hurkot, másika nyílt kampót képez.

24. Szabálytalan idomú gyűrű, sodrott sárgaréz huzalból.

25—31. Különböző idomú és nagyságú halántékgyűrű, sárgarézből.

Törtel (Pestm.). 1895. évi augusztusban Törtel község határának kákási dülőjében a most Demeter József birtokában levő tanyán a munkások véletlenül lovas sirjára akadtak, melyről Arányi Sándor, törteli jegyző, a n. muzeumot értesítette. Dr. Pósta Béla kiküldetvén a hely színére, a leleteket átvette és a színhelyen ásatást rendezett; ugyanő értekezett a törteli leletekről Arch. Ért. 1896. XVI. 30—39. ll. A lelőhely egy csekély emelkedésű dombhát közepe táján, az ott álló kisebb épület éjszaknyugoti keskeny oldalánál van, a hol dr. Pósta fölasatván egy 62¹/₂ négyszögméternyi területet, a föltúrt sírhely földjéből még néhány ékszerdarabot mentett meg.

Utóbb még egyszer künn járván a helyszínén, még két síma, hengerded arany sodronyú karikát szerzett meg, melyről a tanya tulajdonosa állította, hogy a sírleletből való.

[A sírlelet alig egy ásónyomnyira feküdt a földben, a sírból előkerült az elhunyt lovas csontváza s a ló csontvázából a koponya és néhány láb-szár-rész. A lovas koponyáján barna rozsdafoltok látszanak, egészben tiszta, melyek értekező szerint a süveg szegélyére alkalmazott pitykéktől származhatnak, de a pitykék, melyek a foltokat okozhatták, nincsenek meg és így más magyarázat is lehetséges. Az ismert honfoglalási korabeli leletek közül legszorosabban a pilini első és második sír darabjaihoz hasonlítanak a történelmi ékszerek.

CI. tábla. 1. Karperecz ezüstpántból, körded hajlású, kissé szélesbülő nyílt végekkel.

2. Kerek boglár, ezüsből, középső, kidomborodó, lapos dudorral, gyöngykeretben, melytől keresztben álló négy domború szívidom hegyével fordul a külső szélén körülvonuló gyöngykeret felé, alján négy szögecs; átmérője 5.9 cm. Két példány; egyik példány át van lyukasztva és füles lehetett.

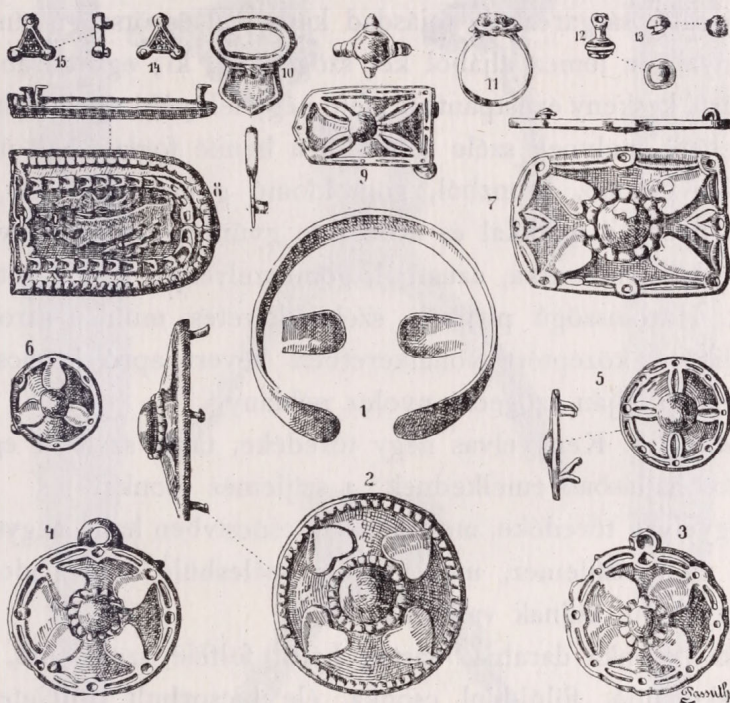
3. és 4. Kerek ezüst boglárok, hasonló, de nem teljesen megegyező domború díszítéssel, közepett gömbszelvény, körülötte gyöngyszegély, keresztben álló négy szívidom, melynek hegyes csúcsa a keretben egy-egy gyűrűskére talál; a keret ugyanis nyolcz, egyforma távolságban elhelyezett, gyűrűtagból áll s azokat összekötő kettős sávokból; a szegély külsején egyik változatnál (3) a gyűrűskék kiállanak, a másiknál nem (4); a szegélyből egy helyütt körded peczek áll ki, mely egyik változatnál (4) át van lyukasztva, máskor csak horpadás van rajta (3); alján szögecs; a fölületen a háttér aranyozott. Egyik változatból (3) van három példány, a másikkól (4) tizenhat.

5. Kerek ezüst boglár, kisebb és egyszerűbb, mint az előbbi, közepett gömbszelvényű dudor, melyet négy, keresztben álló, domború, tojásdad gyűrűidom köt össze a kerettel; ez összevág az előbbi boglárokon tapasztalt kerettel, fölületén a mélyebben fekvő részek aranyozottak; alján négy szögecs; egy darab.

6. Kerek ezüst boglár, átmérője 2.5 cm.; közepén gömbszelvényű dudor, három szívidomú domborulat köti össze egyforma távolságban a

kerettel, mely hat helyen behorpasztott fölületű körded kiszélesbüléssel síma fölületű, domború sávból áll; mélyebb része aranyozott, alján szögecs; tizenhét darab.

7. Szíjvég, ezüstmű, hosszénegyszögű; egyik, keskenyebb oldala egyenes, a másik körszelvényű, a rajta kidomborodó idomok a 4. számú boglár díszítményeivel vágnak össze, csak hogy most négyszög térhez alkalmazkodva, ferdén állanak; a két keskeny oldal keretéből hármastétű hegyes levél-

CI. TÖRTEL $\frac{1}{2}$ n.

idom nyúlik a mezőbe, az alján szögecs lemezes szorítóval és kampós fül; a fölületen a háttér aranyozott; három lyuk a hiányos öntés következménye; egy darab.

8. Szíjvégre való ezüstlemez, egyik keskenyebb széle egyenes, a másik félkörben hajló; egyenes szélén közepett szárain összekötött, kétfelé hajló, hullámos indájú levél képezi a keretet, melyből a szél hosszában futó külső gyöngyözött keret indul ki; ezen belül pikkelyszerű szélesebb keret fogja körül a középső mezőt; ebben balra futó szarvasfélének durván stilizált

képe domborodik; alján egyenes oldala táján két, hajlásán egy szögecs áll ki; a fölületen a háttér aranyozott; egy példány.

9. Szíjvégre való ezüstlemez, hosszénégyszögű, egyenes és csúcsba futó véggel, díszítése az 5. számú bogláréval vág össze, csakhogy a négyszögtérnek megfelelőleg dőlnek az idomok és a tagozások a síma sávon már csak mint rések és mélyített pontok jelentkeznek; a szíjvég hajlított széle közepett kissé kicsúcsosodik, e csúcsot is gyűrűcske ékíti; a háttér aranyozott; négy példány.

10. Szíjcsatt, sárgarézből, tojásdad karikával és ötszögű síma lemezzel, a tüske hiányzik, a lemez aljából két szögecs áll ki; egy darab.

11. Gyűrű, keskeny ezüstpántból; feje négy felnyúló nyelvecskével ellátott kerekded rekesz, melynek széle reáhajlik a benne foglalt kék üvegpasztára.

12. Füles csüngő, bronzból, gömbidomú gyűrűs dudorral, legerősebb kihajlásán hengerded nyakkal és apró füle gyűrűs; egy példány.

13. Csonka gombocska, ezüsből, gömbszelvényű fejjel; két példány.

14., 15. Háromszögű pitykék, szélük keretes, minden sarok gömböcsben végződik, a középtért vonalkeretben bevert apró köröcskék ékítik; minden gömböcs alján szögecs; nyolcz példány.

CII. tábla. 1. Kengyelvas négy töredéke, talpa széles s egyenes volt, szárai csúcsos hajlásban emelkednek; a szíjlemez csonka.

2. Kengyelvas töredéke, megmaradt a csúcsívben hajló négyszögű szárok felső része és a szíjlemez, mely fölfelé szélesbülő trapez idomot példáz, közepén négyszögű, szíjnak való, áttörés.

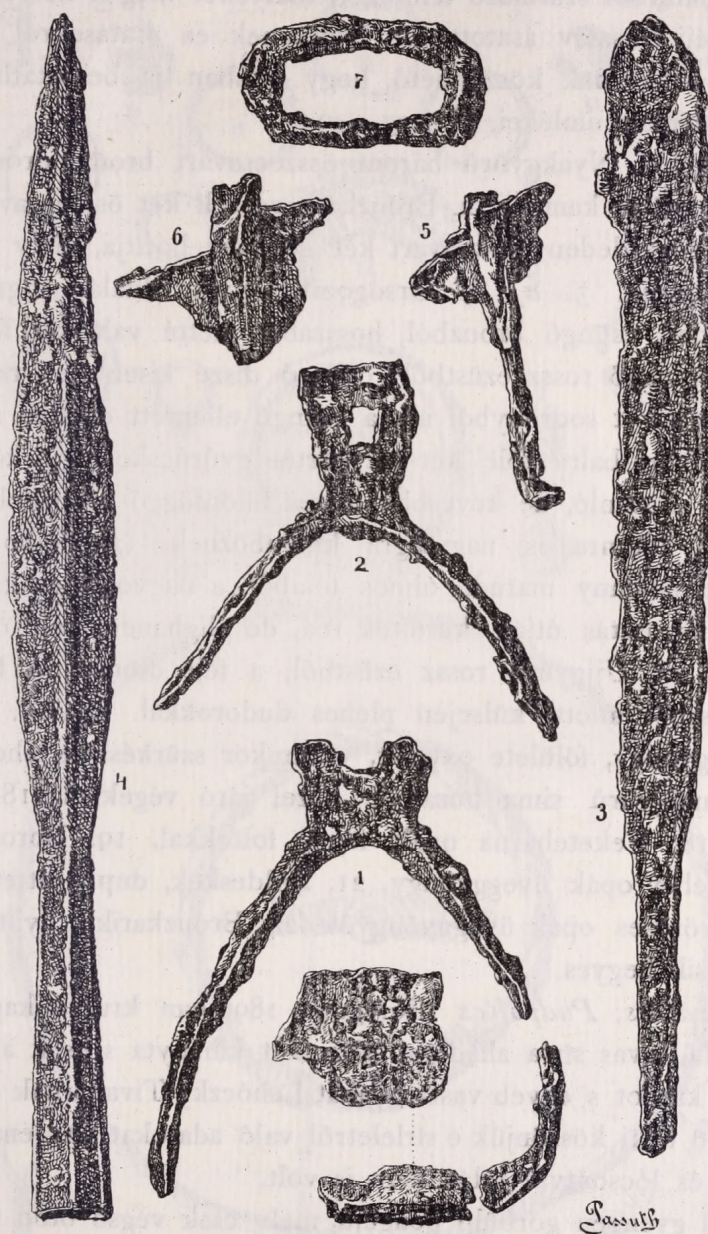
3. Vaskés csonka darabja, vastag hátú, fölfelé szélesbülő, lefelé nyéllemezzé keskenyülő, fölül-alul csonka, éle kicsorbult, föllete rozsdás; a nyélvas végén átjáró szög maradványa.

4. Lándsacsúcs, vasból, keskenyszárnyú köpűvel, a köpű oldalán is végig futó gerinczczel.

5., 6. Két határozatlan vastöredék, melynek mindegyike odarozsdásodott egy-egy szélesebb vaslemezhez; ez utóbbiak a második kengyel talpából származhatnak.

7. Nagyobb szíjcsatt karikája, vasból, egyik oldala egyenes, többi része tojásdad hajlású, a tüskéje hiányzik.

A lelethez tartozik még egy fekete üveggyöngynek fele.

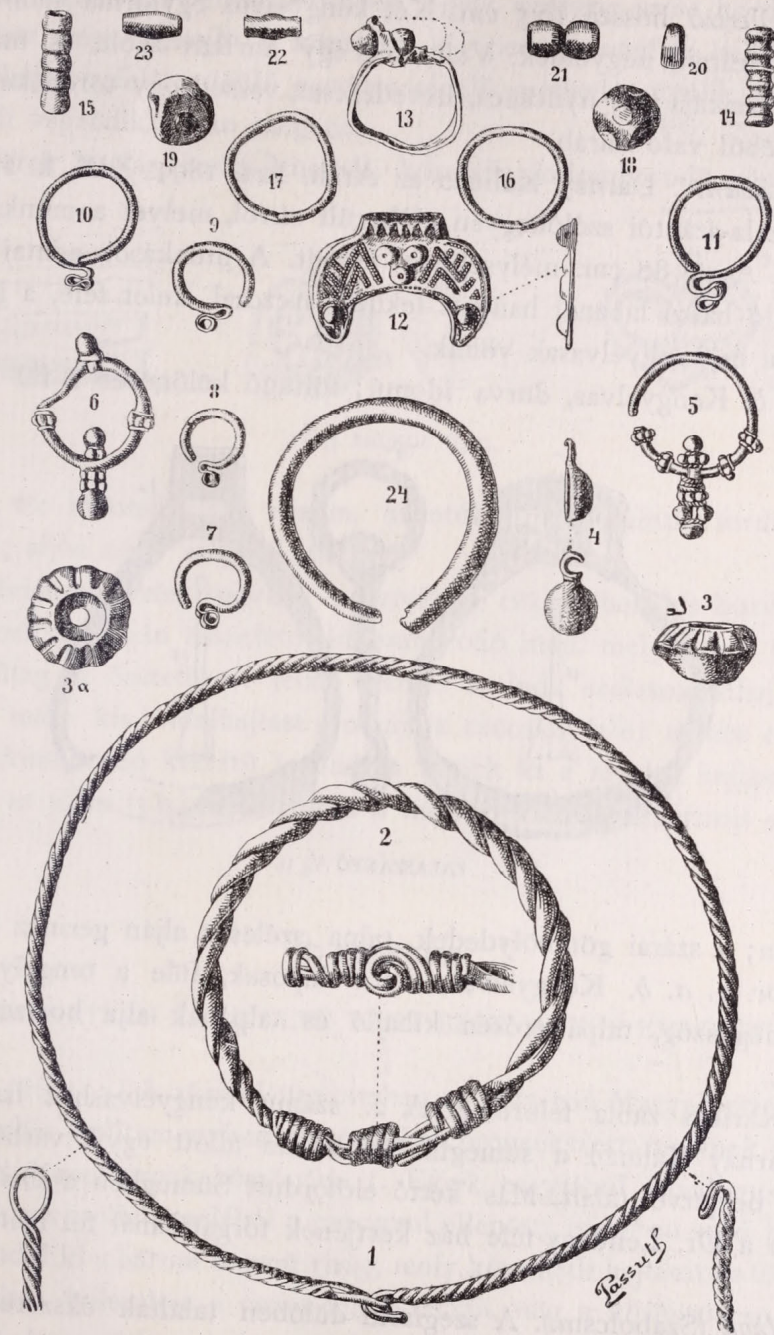
CII. TÖRTEL $\frac{1}{2}$ n.

Vácvidéki leletek (Pestm.). A váci muzeumban őriznek, valószínűleg a váci határból származó leleteket, melyeket még a hetvenes években bold. Varázséji Gusztáv ásatott föl. Nincsenek ez ásatásokról részletesebb hireink. Dr. Tragornak köszönhető, hogy rajzban is bemutatjuk. V. ö. A régibb középkor emlékei, II. 493—494.

CIII. tábla. Nyakgyűrű három összezsavart bronzsodronyból, egyik vége hurkos, másik kampós. 2. Bronzkarperczek két összezsavart sodronyból, végeit hengerdeden reácsavart két sodrony borítja, mely körhajlásban egymásba záródik. 3. *a) b)* Orsógomb, egyik oldalán fogsoros ékítés. 4. Gömbölyded csüngő bronzból, hosszában ketté vált két féltag maradt meg. 5. Fülönfüggő rossz ezüsből; csüngő díszé kisebb és nagyobb bőrtükből és rovátkolt sodronyból áll, a csüngő ellentett oldalán a karikába is belényulik, jobbra-balra tőle két-két bőrtüs gyűrűcske fogja körül a gyűrű sodronyát. 6. Hasonló, de kevésbé díszes fülönfüggő bronzból. 7—11. Halántékgyűrűk, idomra és nagyságra különböznek. 12. Félholdas csüngő, két egyforma példány maradt, ólmos fémből, a nagyobb és kisebb bőrtük nem külön forrasztás útján kerültek reá, de alighanem vele öntettek kezdetől fogva. 13. Ujjgyűrű rossz ezüsből, a feje csonka; a fej kerekded pántos rekészből állott, külsején pléhes dudorokkal. 14—15. Öt- és hatgyűrűs üveggyöngy, fölülete oxydált, valamikor szürkés-kék lehetett a színe. 16—17. Aranygyűrű sima huzalból, közel járó végekkel. 18—20. Üveggyöngyök. 18. Feketebarna opák fehér foltokkal. 19. Borostyángyöngy. 20. Szürkésfehér opák üveggyöngy. 21. Zöldeskék, dupla, áttetsző. 22—23. Szürkés és vöröses opák üveggyöngyök. 24. Bronzkarika, nyílt, egyik vége tompa a másik hegyes.

Vezérszállás, Pudpolócz (Bereg). 1896-ban krumplikapáláskor egy ruthen gazda lovas sírra akadt, a tárgyakat kihányta s csak a kardot vitte magával. E kardot s egyéb vastárgyakat Lehóczky Tivadarnak sikerült megszerezni és ő neki köszönjük e sírletről való adatokat. Az emberi csontok elporlódtak és lócsontváz talán nem is volt.

A kard gyengén görbülő pengéjű, mely csak végső ötöd részében kétélű, különben pedig egyélű. Az ellenző egyenes, végei felé keskenyülő, markolatnyujtványa a penge egyenes folytatása, lapos és kevésbé keskenyül. Az egész kard 106 cm., ebből a penge 97.5 cm., a penge szélessége a tövén

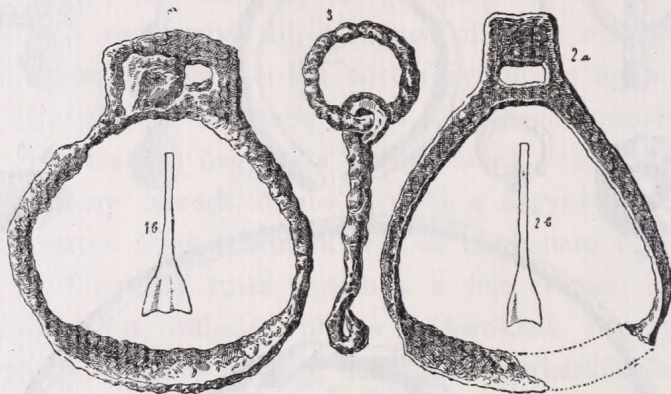

CH. VÁCSZVIDÉKI LELETEK $\frac{2}{3}$ n.

3 cm., az ellenző hossza 10.5 cm. Két kengyelvas egyforma idomú, fülük négyszögű, száraik négyélűek. Volt még egy karikás zabla és más zablá-
nak egyik karikája; öt nyilcsúcs, hevedercsat, vassodrony töredéke és talán
kés pengéjéből való darab.

Zala-Szántó. Darnay Kálmán az Arch. Ért. 1899. XIX. k. 278. lapján
hírt ad a zala-szántói szőlőhegyen előkerült sírról, melyet a munkások szét-
romboltak. A sír 80 cm. mélységben feküdt. A munkások adatai szerint a
harczos a ló hátsó lábánál hanyatt feküdt, arczzal kelet felé, a lócsontváz
körül zabla és kengyelvasak voltak.

1. a. b. Kengyelvas, durva idomú; föltűnő különösen a fül hossza és

ZALASZÁNTÓ $\frac{1}{3}$ n.

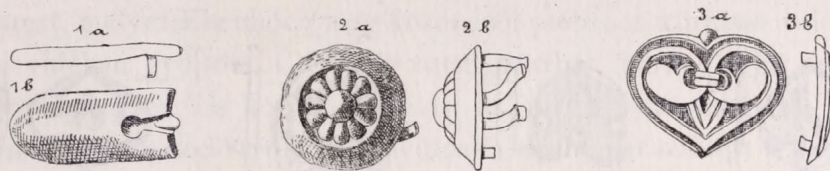
erős volta; a szárai gömbölydedek, talpa széles s alján gerincz és két szé-
lén dudor. 2. a. b. Kengyelvas, szárai laposak, füle a tengely irányában
fejlődő négyszög, talpa erősen kihajló és talpának alja hosszában befelé
hornyolt.

3. Karikás zabla felerésze. A 2. számú kengyelvashoz hasonló ken-
gyelt Darnay Kálmán a sümeghi főutczában állott egyik várbeli őrtorony
alapjába beépítve talált. Más kettő előfordult Sümeghen a Deák Ferencz-
utczában a Dr. Lendvay-féle ház kertjének forgatásánál fél méternyi mély-
ségben.

Zalkod (Szabolcsm.). A szegfarki dülőben találtak ékszereket, melyek
a szabolcsmegyei muzeumba jutottak. Dr. Jósza András úr szívességéből
bemutathatjuk itt.

1. Szíjvégre való lemez, ezüstmű, egyik keskeny széle körded hajlású, az ellentett vége behajló s közepett kis peczek nyúl ki belőle, innen a síma fölületbe befelé szűkülő egyenes oldalú mélyedés nyúlik, mely kihajló $\frac{3}{4}$ körben végződik; alján szögecs.

2. Kerek boglár, rossz ezüstmű, közepett kidomborodó gömbszelvény,

1—3. ZALKOD $\frac{2}{3}$ n.

körülötte tíz kidomborodó szírom, azontúl síma fölületű, ferdén lehajló sávos kör; alján négy szögecs (2 b.).

3. Szívidomú ezüst pityke; a szívidom csücskében kis bütyök; külső szélén a csücske táján összefutó, kidomborodó inda, melyen két harántosan álló gyűrűtag az összefűzést jelzi, ezentúl az inda szélesen kihajló levélbe megy át, mely kis oldalhajlítást bocsát a csücske felé; a szív csúcsa felé szintén kidomborodó kétrétű levélidom nyúlik ki a levelek hajlásából; szögecskekkel az alján (3 b.), a fölületen a mélyedésekben aranyozás nyomai.

C) CSOPORT.

ISMERETLEN LELHELYÜ VAGY SZÓRVÁNYOS EMLÉKEK.

CIV. tábla. a) A zürichi muzeumban az 1853-ban Magyarországból odajutott Fehrféle gyűjteményben őriznek két bronzékszert, melynek fényképét Dr. Heierli József úrnak köszönöm. 1. Egyik nagyjából szívidomot példázó pityke, dudoros széllel, széléből a csücscsal ellentett irányban apró bütyök áll ki; innen indul ki a három szírmű virág, mely két oldali hajlását és több ágban a külső karima hosszában a csücs felé bocsátja, míg a középső csücsba futó szírom a szív hegye felé terjed s ott a két oldalhajlítással egyesül; mind a három szírom tövében tojásdad vonalas mélyedés és ferdén futó rovátkok töltik be

CIV. TÁBLA.

JÁSZ DÓSA $\frac{2}{3}$ n.

kétoldalt a szirmok közti tért. — 2. A másik boglárnak a csüngője, nagyjából szívidomú, csúcsos végén csücskével, ellentett szélén apró gyűrűs füllel, széle karimás, azon belül hornyolat, melyből fölülről tekintett madárfőt (?) példázó idom domborodik ki, mely a Kecskeméten, Gombáson stb. lelt csüngők diszítéséhez hasonló.

CIV. tábla. b) Ebenhöch Ferencztől szerzett a n. muzeum 1871-ben néhány ékszert, melyet Ebenhöch még koronczói plébános korában valószínűleg az ottani vidéken gyűjtött. 1. Szíjvég rossz ezüsből, körded végű széle karimás, egyenes szélén kis körded kihajlás, ez jelzi a középtengelyt, melynek irányában a kidomborodó idomok irányúlnak; legalúl két stilizált levél emelkedik a két sarokból a közepe felé, a hol találkoznak szívidomú kehelyfélét példázó idom domborodik ki és ennek felső behajlásából kiemelkedik egy pistillus-féle, mely mellett két kopott idom, talán két szírom volt; alján szögecsék. 2. Szíjcsat, csúcsba futó gyűrűből, a szíjra való lemezen közepett pistillus-féle áll és jobbra-balra tőle hasított levélidomok emelkednek; alul szögecsék. 3. Boglár, mely az előbbieken is többször tapasztalt idomot képvisel.

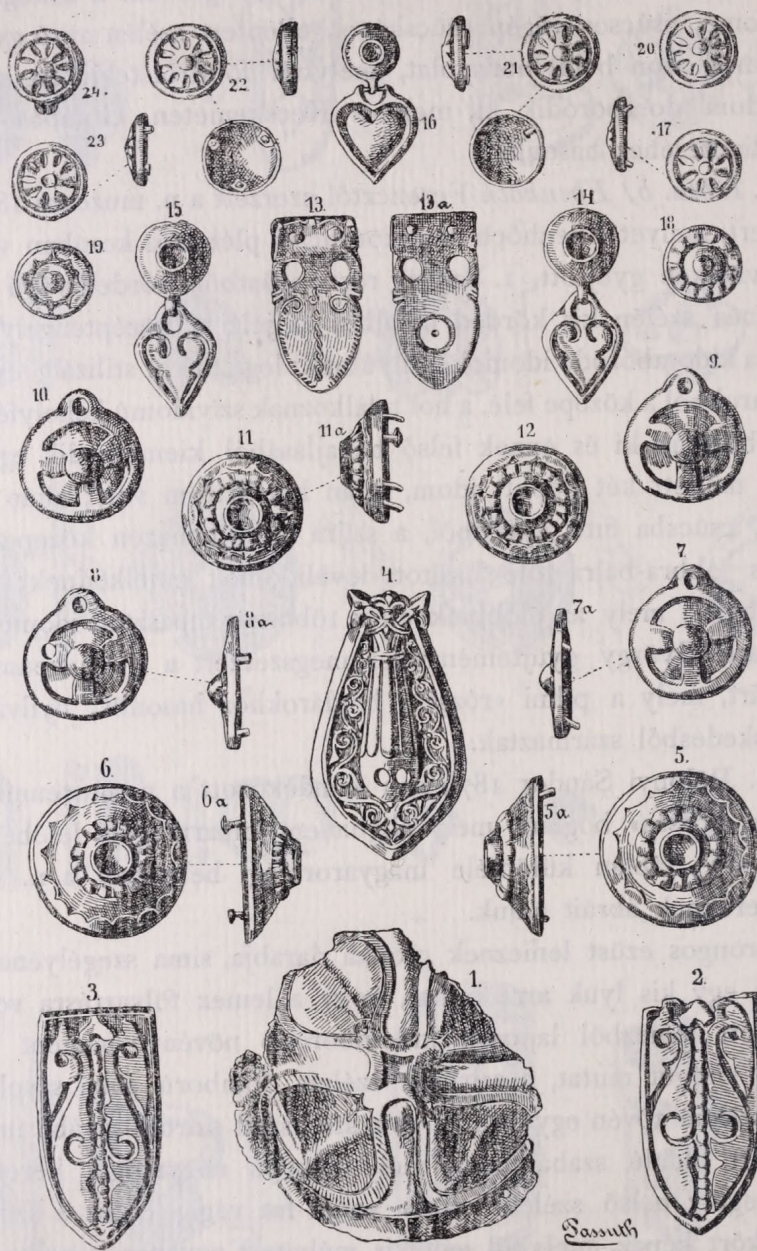
c) Ráth György gyűjteményével megszerzett a n. muzeum 1874-ben négy boglárt, mely a pilini «rózsás» boglárokhöz hasonlít; nyilván a budapesti kereskedésből származtak.

d) Ifj. Bölönyi Sándor 1879-ben ajándékozott a n. muzeumnak egy ily négyszirmú «rózsás» boglárt, mely alighanem biharmegyei lelőhelyről való.

e) A CV. táblán különféle magyarországi helyekről a n. muzeumba jutott ékszereknek ábráit adjuk.

1. Korongos ezüst lemeznek csonka darabja, sima szegélyének megmaradt részén egy kis lyuk arra mutat, hogy a lemez fölvarrásra volt szánva; az aranyozott lemezből laposan kidomborodó növényornament motivuma négyszirmú virágot mutat, a szirmok széleit domború sima sávok képezik, melyek a szírom tövén egyesülnek és a szomszéd szírom sávéba futván közepett hajlított oldalú szabálytalan mély közepű négyszöget keretelnek be. A sávok szegély belső szélén kettős vonal fut végig és ez a szírom tövén behajló félkört képez, melyből egy kis mélyített egyenes vonalka nyúlik be a szírom lapjába. $\frac{2}{3}$ n. Magyarország.

2, 3. Szíjvégekre való hüvelyes diszitmények, a hüvely nyílásán egyenes a szélük, másik vége csúcsba fut, keskenyen kidomborodó széle szegélyezi a

CV. MAGYARORSZÁG $\frac{2}{3}$ n.

mélyebb aranyozott háttért, melyből a szegély magaslatáig domborodnak ki az ornamentek. Közepett a hossztengelyben egyenes gyöngysor ketté osztja a tért, a gyöngysor két végén csúcsos kéttagú levélke domborodik; a két mezőt két-két háromtagú stilizált levél-féle idom tölti be, melynek felülete sima. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

4. Kápa végére való (?) diszes lemez; tojásdad idomú, de csak egy csúccsal a másik végén hármassal levelű palmett domborodik ki; a levelek alatt gyűrűtag, alatta kétfelé ágazik a két kétrétű szár és belemerül az egész ékszert körülfutó szegélybe; a két szár hajlásából kétfelől egy-egy levél áll ki és a szárral ellenkező hajlással szintén a keretre hajlik; mindegyik levélkéből a keret végén túl nyúló levél-féle áll ki, melynek egy oldalhajtása reá hajlik a keret végének külső ferde oldalára.

E levélcsomóból indul ki a díszlemez hossztengelyén egy kidomborodó félhenger, mely a mező tágulásával szélesbül és a lemez csúcsa irányában félkörrel záródik, a legerősebb kihajlásán apró gyöngytag képezi a befejezését. A hengerded idomon tövéből kiinduló és hosszának mintegy háromnegyed részéig nyúló körded végű pálczatagok domborodnak ki, egészben öt, s e tagok tövén harántosan kiemelkedő gyűrűtag mintegy összecsomózza őket. A félhengertag simán kihajló végén egymás mellett két lyuk, mely nyilván a lemez más alapra való erősítésére szolgál. A félhenger s a keret közti mélyebb mezőből kidomborodó indás díszek vonulnak kétfelől a csúcs felé, ott hármassal levelű levéllel végződnek és harántos gyűrűtag fogja össze a hajlások legközelebb eső helyén.

A lemez csúcsában az indáktól fönmaradt tért háromlevelű domború virág tölti ki. Az indák levelei az ez ékszereken többször látott formát mutatják s a szárazon megvannak a gyűrűk is, melyeket ismerünk. Jankovich Miklós gyűjteményéből.

5, 6. Kerek boglár keverék fémből, gömb szelvény idomú kihajlással, legtetőjén kerek keretű behajlás van, a keret tövén gyöngyös gyűrű, a boglár külső szegélye keskeny keretű, melyből a sima mező felé 15 egymás mellé helyezett félkörből alakított csipkézett keret domborodik ki, a sima háttér és a mélyedések aranyozottak; aljából három szögecs áll ki; két db.

7—10. Kerek bronz boglár, közepett kidomborodó gömbszelvénynyel, széles gyűrűs kerettel s abból a csúcs felé nyúló domború levél idomú

domborulattal, a keretnek egy helyen félkörű kis kihajlása van fölületén mélyedéssel; a mélyedés s a háttér aranyozott volt; alján három szögecs. 7a, 8a oldalnézet; hat darab nyilván ugyanegy leletből. 1875-ben szerezte a n. muzeum budapesti kereskedőtől.

11, 12. Kerek boglár összevág az 5 és 6. számú idomokkal, csakhogy kisebb s a gyűrű és külső csipkekeret közötti tér nagyon szűkül, alján négy szögecs, olykor a szorító lemezke is megvan. 11a oldalnézet. $\frac{2}{3}$ n.

13. Eltört művű bronz szíjvég, egyenes szélü végén van a szíj befogadására szolgáló dupla lemez s benne van még a két szögecs; a nyelvvidomú lemez, fölülete közepén s tagokból alakított bevert lyuk sor, külső szélét vonal szegélyezi, melynek két vége az áttört lyukak táján körbe hajolnak a középső ornament felé, e külső vonalat belül ferdén állított apró vonalkák kísérik a hosszoldalokon; a hol a két lyukat kívülről övedző sáv a nyelves lemez behajlására talál, két pálczatag jelzi a végét; ezek a bemetszések a szíjlemez alsó oldalán (13a) szintén megvannak, a mely egyébként sima, csak a közepét díszíti egy bevert központos kör.

14, 15. Csüngős boglárkák ezüstdből; a körded boglárkák fölülete laposan domborodó, közepett szegélyezett kerek behajlással, külső keretéből gyűrűs fül áll ki, melyből szívidomú csüngő lóg kerek lyukon; a lyukat és egész többi szélét domború keret szegélyezi, melyből a lyuk tájékáról lefelé terülő hármastagú levél indul ki és domborodik a körülötte mélyített rés fölé. A mélyedések aranyozottak; a boglár alján szögecs. Tömörkényi sirokból; Széll Farkas ajándéka.

16. Hasonló csüngős boglárka, de a boglár korongja kisebb s a csüngő a boglár gyűrűjébe pálczácskával nyúlik, mely két felső csücske között áll, és a csüngő lemezt ékítő idom ezuttal igazán szívet példáz.

17. Korongos boglárka rossz ezüstdből, közepén csekély domborulattal, melyből a keret felé irányuló domború sugarak indulnak; alján három apró szögecs; fölületükön aranyozás.

18, 19. Kerek boglárkák rossz ezüstdből, hasonlítanak az 5 és 11. sz. idomokhoz, de a közepén kúpos emelkedés van, körülötte lapos sávu gyűrűtag s a külső keret tagozása hol gyöngyözött hol csipkézett; öt db a pörösi sírből.

20—24. Boglárkák, melyek a 17. sz. idommal összevág; a sugarak

száma (8, 9, 10.) váltakozó, a szögecsken többször fönmaradt apró szorító lemezke; fölületük aranyozott volt; egészben van 21 db., legtöbbje a pörösi sírból, Széll Farkas ajándéka.

CIV. tábla. f) Egger Samu budapesti egykori régiségkereskedő ajándékozott 1879-ben a n. muzeumnak néhány ezüst pitykét, mely a honi kereskedésből jutott hozzá. A sorozatban van négyféle typus, melynek mindegyikét $\frac{2}{3}$ -ban bemutatjuk (1—4. ábra.) Az 1. és 2. számú nem különbözik lényegileg egymástól. Erősen stilizált levél domborodik ki az aranyozott háttérből, mely nagyjából szívidomú, alján két rövidebb és oldalán két hosszabb oldalhajtással; a levél közepén kisebb szívidomú aranyozott mélyedés. A két pityke idoma egyszer nyulánkabb (1. sz.), máskor szélesebb (2. sz.) és ez utóbbin a külső körvonal mielőtt csúcsba fut, mindkét oldalt szögben behajlik, alul szögecske. A 3. számú pityke nagyjából szívidomú, aljából két felől kiálló körded kihajlással, az így támadó három öbölben egy-egy gömbszelvényű dudor; a levél csúcsba futó felületén a külső körvonalakat követő szívidomú aranyozott mélyedés; alján szögecske. A 4. számú pityke (négy db.) idoma megközelíti az ötszögöt, de külső széle nem egyenes, hanem a hosszában futó kidomborított levélidomok ki- vagy behajlása szerint változik. A csúccsal ellentett oldal közepén körded idom ketté választja a szél felőli leveleket és a körből mintegy két gyűrűt jelző tagból tojásdad levél-féle domborodik ki az aranyozott háttérből. Jobbra-balra három-három levélidom domborodik ki, melyből mindig kettő-kettő megfelel egymásnak és hasonló idomú. A pityke alján szögecske.

CIV. tábla. g) A n. muzeumban már régi idők óta, talán még a Janovich-féle gyűjteményből származó boglárok vannak, melyek majdnem megegyeznek a Pilinből, Törtelről s egyéb helyekről ismert «rózsa» díszű boglárokkal; fémük ólmos színű keverék. Miként a bemutatott ábrák ($\frac{2}{3}$ n.) mutatják a középső gömb szelvényű dudor körül, hol négy, hol három levélforma domborodás áll ki. A középső dudor széleit két fajtánál (2. és 3. sz.) gyöngysor szegélyzi, a levelek idoma hol határozottan szívidomú (2. sz.), hol tojásdad középső mélyedéssel (1. sz.) vagy a nélkül (3. és 4. sz.); a külső szélkeret sima (4. sz.) vagy körded megszakításokkal és mélyedésekkel élénkített sávós dudor; a boglárok alján szögecske.

CIV. tábla. h) Egy 13 dbból álló sorozat a n. muzeumban, mely még a

század első évtizedeiben kerülhetett oda, a rossz ezüstű tárgyak felületén mutatkozó zöldes rozsdafoltok hasonlatossága miatt látszik ugyanegy leletből származni. Valamennyit $\frac{2}{3}$ nagyságban mutatják be ábráink. 1. Szijcsatt, a lemezen kidomborodó idom átmetszett virágkehelyhez hasonlítható; a kétfelé kihajló szirmok közötti térből apró gömböcscsel végződő, terméhez hasonlítható idom domborodik ki. 2. Kettős karika, talán két szíjvég befogadására szolgált; alján szögecs. 3. Szíjvég, rajta keskeny nyelvdomú domborulat, az alap aranyozott, alján szögecs. 4. Két lemezke, melyből négyszög keret emelkedik ki. 5. Apró pityke körded, fölülte simán emelkedik, közepén körded mélyedés, alján lapos végű szögecs; két példány. 6. Kerek boglárka, közepén gömbszelvényű dudor, széle keretes; közben-közben futó hornyolat, alján szögecs; négy példány. 7. Szívidomú pityke, szélén domboru sáv, középső tere, melynek széle a külső körvonalat követi, aranyozott; alján két szögecs, néha a szögecs végén az ellenző lemezke is megvan; két példány.

CIV. tábla. j) A törtéti határban a Thomka-féle birtokon lelt hét ékszer hozott dr. Pósta Béla a n. muzeumba. (V. ö. Arch. Ért. 1896. 39 l.) 1. Három csüngős boglárka bronzszínű fémből, a boglárka kerek középső dudorral, dudoros kerettel és a közben vonuló hornyolatban aranyozás nyoma. A keretből fül áll ki, melyről nagyjából szívidomu csüngő lóg, a csüngő széle keretes, mezejét akanthus levélhez hasonlítható domborodó idom ékíti; három kis boglárkáról a csüngő hiányzik. 2. Apró csatt bronzból, lemeze ötszögű és fölülte sima.

CIV. tábla. k) Bartalos Gyula úr Egerből a n. muzeumnak 1896-ban ajándékba küldött őskori régiségeket, melyek a jász-dósai káptalani halom őskori telepéről származnak. Ugyanazon küldeményben volt három faragványos csontlemez töredéke. A közelebbi körülményekről, melyek közt e töredékek előkerültek, a küldő nem adhatott felvilágosítást.

1. Csontlemez 3 cm. széles és 7—8 cm. hosszú, alja érdes felületén lapos domborművű ornamentika van kifaragva. Két párhuzamos széle és egyik keskeny vége épségben maradt és ez ferde hajlással záródik; másik keskeny végén új törés. A lemez valószínűleg kardhüvely végét díszítette, miként hasonló csontlemezeket ily alkalmazásban a pilini és nemesócsai sírokból is ösmerünk; megerősítése a két kerek lyuk segítségével történt, mely mintegy 1.5 cmnyire a végétől egymás mellett a lemezen át van fúrva.

A töredék legnagyobb érdekességét a laposan kidomborodó ornament képezi, mely a hossz tengely irányában közös törzsből két felé való és ismét a közép felé visszahajló növény-mustrát mutat; a két ág kiindulási szögéből mindig csúcsba futó levélidom emelkedik és hasonló levélféle emelkedik a lemez szélén az ágak legszélső kihajlásából. A legfelső idom két ága körded hajlású csonka szárban egyesül és e szártól jobbra-balra egy-egy körben végző fekvő levél látszik, melyek közül a balfelőli csonka, míg a jobbiknak végzésén csúcsba futó álló levél is elfér, mely mutatja, hogy a mustra két szélén nem teljes, de lemásolták és kiemelték oly szélesebb mustrából, melyben az álló fél levelek egész levelek voltak és a tövükből széthajló ágak közepén állottak. A galgóczi, szolyvai és törteli leletekben többféle alkalmazásban látunk hasonló mustrákat, a miért indokolt, hogy a töredéket és a vele lelt másik két töredéket is honfoglalási korabeli sírból származtatjuk. 2. Csontlemez töredéke, egész hossza 7 cm. Csak egyik hosszú széle maradt épségben, de az elég határozottan mutatja, hogy a lemez formája egy görbe kard hüvelyének hajlására idomult, melynek diszítésére szolgálhatott. A fölületen laposan kifaragott ornamentikából kevesebb maradt fön, mint a másik lemezen, de biztos, hogy egész hasonló mustráju volt az ornament és csak a széthajló ágak szögéből fölálló levél idoma más, itt ugyanis egyszerű levél helyett hármás palmett emelkedik ki. 3. Szintén csontból van faragva és föntartási állapotára nézve a másik két darabbal megegyező egy állati fejben végződő csonka töredék, a fej is csonka, csak a nyak két széle maradt épségben; hogy ez a töredék is kard diszítésére szolgálhatott, valószínű.

II.

TEMETÉSI MÓD. — FEGYVERZET. — ÉKSZEREK.

A bemutatott sírleletek túlnyomó számát eddig az alföldről és a dunántúli vidékről ismerjük, a felföldről csak Galgócson és Szolyván, a királyhágóntúli vidékről csak Gombáson kerültek elé tudtunk szerint sírok a honfoglalás korából. A sírok felbontásánál ritkán volt jelen gondosan figyelő szaktudós és azért aránylag gyéren vannak a sírleletek elhelyezéséről teljesen megbízható adataink. Ez adatokat az előbbiekből részletesen és lehetőleg a szemtanúk közleményei alapján ismertettük. Most kiemeljük, a mi azokban lényegesnek és jellemzőnek látszik.

Már e jellemzésnél is hangsúlyoznunk kell, hogy kétszáz sír nem képviselheti kielégítőleg a honfoglalók öt-hat nemzedékét, melyről, bármennyien hunytak el idegen földön, vándorlások közepette és az ellenségekkel vívott csatákban, mégis föl kell tételeznünk, hogy a vitézek és hozzátartozóik zöme újonnan kivívott otthonában végezte földi pályáját. Azért remélhető, hogy azon a módon, a hogy, kivált síkságainkon belterjűbb művelésre fog a gazdaság áttérni, mind több meg több sír fog előttünk megnyílni és azt a vázlatos képet, mely gyér adatok révén most adható,* talán már a közvetlenül ezután következő évtizedekben lehet majd élénkebben kiszínezni.

* Nagy Géza tanulságos módon foglalta össze az előtte ismeretes adatokat többrendbeli értekezésében, melyet e vázlatnál is fölhasználtunk. Ide tartozó értekezései: A magyar középkori fegyverzetről. A. É. 1890. 289—301; 403—416 és A. É. 1891. 115—124; a magyar pogánykor emlékei Fejérmegyében. A. É. 1892. 299—315; a régi kunok temetkezése. A. É. 1893. 105—117; a magyarhoni lovas sírok. A. É. 1893. 223—234; a hun, avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. A. É. 1893. 313—323.

Eddigi tapasztalásaink szerint a honfoglalók halottjaikat nem égették el, de a földbe ásták. A temetkezésre szánt helyet legtöbbször lankás emelkedésű tájakon keresték. Csak egy mesterségesen rakott sírhantról, a karászi-ról van tudomásunk; más esetekben Szolyván, Monajon, a szegedi Király- és Bojárhalom valamint a gávai domb alkalmából a kutatók dombokban lelték ugyan a sírokat, de ekkor inkább azt kell föltételeznünk, hogy a környező völgy vagy síkságból máris kiemelkedő dombokat használták föl. Ugyanegy helyen rendszerint egy vagy csekély számú, legfőlebb öt sírt lelték a kutatók. Csak Kecskeméten, Székesfejervárott, Bezdéden, Bodrogvécson és talán Tolna-Szántón kerültek elé egy-egy helyen nagyobb számú sírok és sűrűbb, temetőszerű temetkezést eddig csak Kecskeméten és Egerben lehetett megfigyelni.

A megholtat pusztá földbe temették, a gödör mélysége váltakozó és legtöbbször a föld szintjének változása nem is engedte meg az egykori mélység biztos megállapítását. A gödröt némelykor kitapasztották (Gombás), néha padmalyszerűen aláásták a gödör oldalfalát (Fejérvár), legtöbbször semmi ily különlegességet a sírgödör elkészítésénél nem jegyeztek föl a kutatók. Hogyha egy helyen több sír akadt, az egyes sírok távolsága egymástól különböző volt, úgy, hogy e részben semmi általános tervszerűséget nem tételhetünk föl. Ellenben rendes szokásnak látszik, hogy az elhunytat kiterítve, szorosan a testhez záródó végtagokkal rakták a sírba és a hol épségben lelték a csontvázat, úgy, hogy a befektetés irányát valószínűséggel meg lehetett állapítani, látni hogy legtöbbször úgy helyezték el, hogy a fej inkább nyugotnak, a láb inkább keletnek irányult. Mintha csak az a gondolatuk lett volna, hogy a megholt szeme a fölkelő nap felé forduljon! Egy néhány esetben (Szolyván és Nagyteremián) famaradványok korhadékai arra látszottak utalni, hogy a holtat koporsóba vagy deszkára helyezték; de a legtöbbször nyoma sincs fadeszkának vagy koporsónak. Nemez és bőr részletek, ruhafoszlányok, vastárgyakhoz rozsdásodott vászondarabkák s az ékszerek s egyéb testen hordott tárgyak maradványai nem engednek kétséget az iránt, hogy a holtakat felöltözve rakták sírba. A nem- és korbeli különbségeket néha már e maradványok szerint ítélni lehet meg, ha nem is leljük meg a férfi vagy nő, gyermek vagy felnőtt csontvázat. A sírok nagy többségénél mellékletek teljesen hiányzanak; néha ily szegényes sírok

közepette gazdagon fölékitett női vagy férfi csontvázak akadnak s ilyenkor az a föltevés, hogy urak sirjait cselédjeik sirjai környezik.

A leggazdagabban fölszerelt sírokban lovastúl találjuk a vitézt. Ilyen lovas sírokról eddig mintegy hatvan helyen van tudomásunk. Legtöbbször csak a lózabla és kengyelvas tanuskodik ily előkelő temetésről. Máskor ugyan a kutatók meglehetősen épségű lovas sírt nyithattak meg; de sajnós, hogy az ily alkalmakkal tett megfigyelések sem nyújtanak eléggé pontos tényálladékokat arra nézve, hogy bizton elképzelhessük, mikép történt a lóval való temetés.

A ló csontjait hol jobbra, hol balra a férfi tetemtől lelték, Bezdédén a lovast több esetben a ló alatt találták, máskor úgy látszott, mintha a lovas rajta ült a lovon, de lehanyatlott volna róla. Merészebb képzelőmű kutatók némely jeleket arra magyaráztak, hogy a holtat élő ló hátára rakták s a türelmetlen ló a szegény holt vitéztől szabadulni akarván, lebuktatta; néha végül egész elszigetelten és nagyobb távolságra egymástól, nem is ugyanazon gödörben lelték a holtat s a lovát, sőt Kecskeméten, Egerben és egyik csornai sírban a lóból csak némely csont rész volt meg, a miből azt a következtetést vonták le, hogy ez a jelenség már az átmenetet mutatja a keresztény időkbe, mikor a lovas temetkezést evvel az inkább szimbolikus móddal helyettesítették, a mikor már csak a ló feje képviselte a régibb úri temetkezési szokást. Hogy az úri nőt is lovastúl temették, azt eddig csak egy helyen, Pilinben észlelték és e megfigyelés is inkább azon alapul, hogy bizonyos ékességek, melyeket női ékszereknek tartanak, voltak kisebb méretű kengyelvas mellett, mintsem hogy a csontváz alapján állapíthatták volna meg e magára álló tény. Ugyancsak Pilinben, Bezdédén és öthalmi sírokban kutyacsontokat lelték a sírokban: vadász-kutyáját temették urával. Kecskeméten különböző állatok egy-egy csontja arra utalna, hogy a megholtak hosszú útjára ételt is kívántak vele adni. Ugyanarra magyarázható az a jelenség is, hogy Szolyván, Monajon (?), Csornán, Egerben, Nagy-Teremián, Kecskeméten és Pilinben cserépedény volt a megholt mellett, bár az edényben csak ritkán lelték ételmaradványt, csontot vagy más egyebet, a miből az edény rendeltetését biztosan lehetett volna megállapítani. Talán a bögre otléte úgy is indokolható, hogy vele adták a holtat, a mint vele temették egyéb holmiját, mert életében használta.

1.

2.

3.

4.

CVI. KARDOK.

1. Szolyva. 2. Kassa. 3. Kecskemét. 4. Csúny.

A magyar honfoglalás kúttói.

Bár az előkelő férfiakat fegyveresen, az úri asszonyokat teljes díszben rakták örök nyugalomra, az eddig kezünknel lévő halottas leltár után még sem vagyunk képesek sem az öltözetéről, sem a fegyverzetről kielégítő képet adni. A ruházat kelméje elporlódott, a lószerszám bőre elkorhadt és csak egyes darabkák maradtak reánk, melyekből megtudjuk, hogy vászonnal, csikó- vagy teveszőrből készült nemezzel, állati bőrből cserzett szíjakkal éltek.

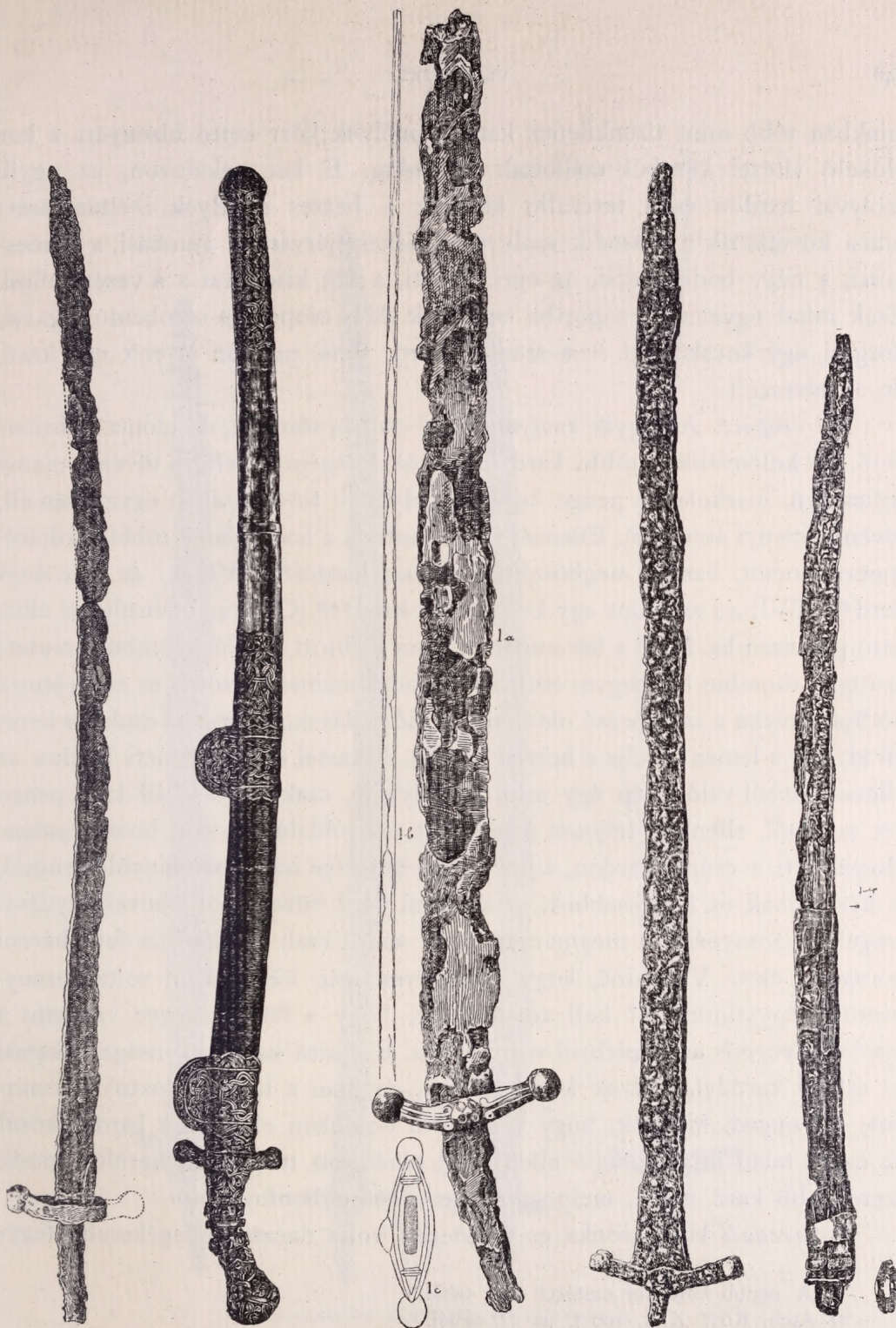
Kedvezőbben állunk az ékszerek dolgában, melyek nemes fémből vagy bronzból készültek. Ezek többnyire ellentállottak az idő romboló hatásának és idomuk, néha elhelyezésük nyomán módunk van egykori használatukra következtetni. Kevésbé kedvezők a fegyverek s egyéb fölszerelés tekintetében észleleteink. A fegyverek és szerszámok azon részei, melyek fából, vagy egyéb könnyebben pusztuló anyagból készültek, nem maradtak meg, a fa csak egyes töredékekben, a csont ritkán és a vas sem bírt mindig ellentállani.

E maradványok két főcsoportjáról, a fegyverekről és ékszerekről adunk a következőkben áttekintő tájékoztatást.

A) Fegyverzet. A hadi fölszerelésben a támadó fegyvereknek jut a főszerepök. Közeli harcra, épúgy mint távoli támadásra alkalmas fegyvereket egyaránt találtunk a honfoglalók sirjaiban.

Kard aránylag ritkán került elé. Miért oly ritka, azt nem lehet biztosan tudni. Alig megengedhető az a föltevés, hogy a kardot nem lehet a honfoglalóknál általánosan divó fegyvernek tekinteni. Leo császár is ösmeri a magyar lovasság kezében. Inkább azt gondolhatjuk, hogy nem volt rendes szokás kardot a sírba tenni. Más népeknél és más csöndesebb időkben, a mikor talán kevesebb szükség volt a kardra, mint volt a honfoglalás idején, szintén nem igen volt általános szokás kardot a sírba tenni. Alig tévedünk, ha azt hisszük, hogy, miként más népeknél,* a honfoglalóknál is inkább családi kincs gyanánt, nemzedékről-nemzedékre szállott át egy-egy díszes kard, mintsem hogy a drága holmit örökké a földbe rejtsék. Talán csak akkor tették ezt, mikor nem volt az elhunytak oly örököse, a ki arra igényt tarthatott. Így könnyen érthetnők, hogy miért nem akadt eddig sír-

* A meriek földjén Uwaroff gróf 7729 fölásott sírban csak három kardot lelt, a minek következtében ő is ugyanezt a nézetet vallja. Les Mériens 167.

CVII. KARDOK.

1. Tarczai. 2. A «Nagy-Károly-féle» kard. 3. Székesfehérvár Demkőhegy. 4. Gombás. 5. Szolyvai
második kard.

jainkban több mint tizenkilencz kard, a melyek közt kettő bizonyára a kor előkelő vitézei kezéből szállottak korunkra. E két példányon, az egyik szolyvai kardon és a tarczalin kezdjük a becses ereklyék méltánylását; utána következik a második szolyvai, a székesfejérvári, a gombási, a nemesócsai, a négy bodrogvécsi, az egri, karosi, a két kisdobrai s a vezérszállási. Ezek mind ugyanegy csoportba tartoznak. Más csoportba sorolandó a gávai, horgosi, egy kecskeméti és a szentesi kard. Bene pusztán is volt egy kard, de az elveszett.

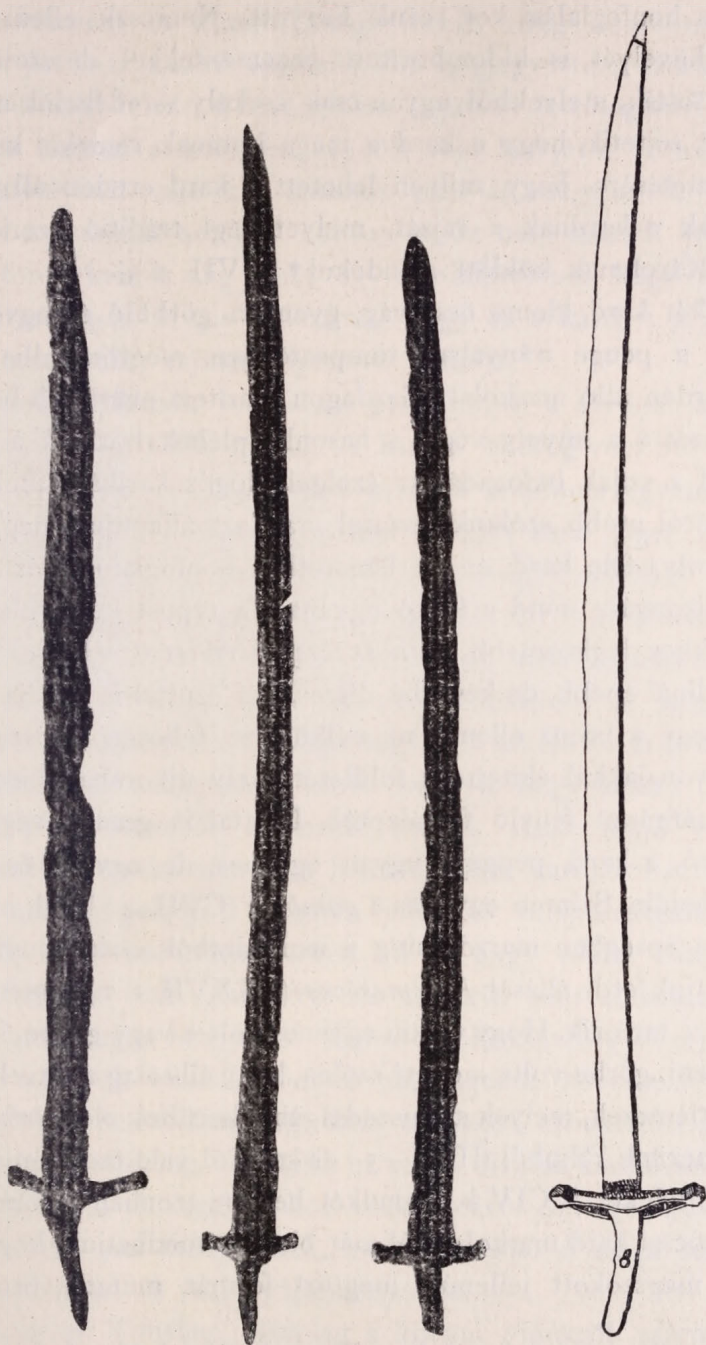
A) csoport. Az egyik *szolyvai* kard csonka töredék, de idoma fölismerhető, ez különválnak a többi kard idomától. Pengéje egyélű és tövén 4 cmnyi szélességű, markolata a penge középtengelyének folytatásakép egyenesen áll, tövén 4 cmnyi átméretű. Ellenzője nem mutatja a honfoglalók többi kardjáról ismert idomot, hanem megközelíti a kassai kardét* (CVI. 2.) és a csúnyi kard** (CVI. 4.) valamint egy kecskeméti kard*** (CVI. 4.) ellenzőjével állítható párhuzamba. Mind a háromnál az idom hajlított oldalú, rhombust mutat; ezúttal a rhombus két hegyes csúcsa tojásdad idommal végződik és aranylemez borítja, melyen a szembeeső oldalon e végső hajlásokon tojásdad dudoros keret áll ki, míg a lemez hátulja e helyen is síma. A kassai és kecskeméti kardon az ellenző vasból való és ép úgy mint a szolyvain, csak kevésbé áll ki a penge két széléből, ellenben teljesen kifejlődött négyoldalú 9.5 cm. hosszú pálcza idomát ölti a csúnyi kardon, a hol a kard tengelye irányában kinyúló csúcsok is hosszabbak és hegyesebbek. A szolyvai kard hüvelyéből a hüvely nyílását szegélyező aranypánt is megmaradt, mely síma; csak harántosan futó három hornyolat ékíti. Valószínű, hogy a hüvelyen még két helyen voltak aranypántok; úgyszintén föl kell tételeznünk, hogy a hüvely hegye valamint a markolat vége is aranypléhvel volt borítva. E diszes kard rokonsága a kassai és csúnyi karddal, melyek közel korúak, de nem a honfoglalóktól származnak, azt engedi hinnünk, hogy a szolyvai dombban eltemetett kardok közül az egyik talán mint előkelő ellenségtől elhódított trophæum került a másik szerényebb kard mellé, mely inkább eredhetett honfoglalótól.

A *tarczali* kard csonka és töredezett volta daczára a legékesebb fegy-

* A régibb középkor emlékei 147. tábla.

** Arch. Közl. XIX. 100 l. az 54. sírból.

*** Arch. Ért. 1896. 157. l.

CVIII. KARDOK KÜLFÖLDI LELHELYEKRŐL.

1. Czechowitz cca 1/6. 2. Koban. cca 1/5. 3. Koban cca 1/5. 4. Liada cca 1/6.

ver, melyet a honfoglalási kor reánk hagyott. Nemcsak ellenzőjét és markolatát, de hüvelyét is kidomborított ornamentekkel díszített aranyozott lemezek borították, melyekből ugyan csak csekély töredékeink maradtak, de ezek is eléggé sejtetik, hogy e kard a maga korának remekei közé tartozott. Annak föltüntetésére, hogy milyen lehetett e kard eredeti állapotában, ide iktatjuk annak a kardnak a rajzát, melyet régi traditio szerint Harun al Rasid Nagy-Károlynak küldött ajándéku* (CVII. 2.).

Mind a két kard idoma összevág, gyengén görbülő és egyélű a penge, és egyforma a penge irányában tompaszögben megtört ellenző s a kard tengelyére ferdén álló markolat. Gazdagon díszített ezüstpléh borítja a markolatot, ellenzőt s a hüvely végét s hasonló pléhek borítják a hüvely azon helyeit, a hol a szíjak befogadására szolgáló lógós karikák ültek. A pléhek ornamentikájáról utóbb szólunk, ezúttal csak azt állapítjuk meg, hogy habár a «Nagy-Károly»-féle kard és az ismeretlen honfoglaló vitéz kardja nem egykorúak, bizonyára mind a kettő ugyanazt a típust képviseli.

E kardokhoz legközelebb áll a *székesfehérvári* (CVII. 3.) demkóhegyi, mely a tarczalinál épebb, de kevésbé díszes, bár ezúttal is gondja volt a kardkovácsnak, hogy a bronz ellenző ne nélkülözze teljesen a díszítést; ezüstös körökkel és vonalakkal ékítette a fölületét, mely újkorában bizonyára díszesen elvált a sárgásan fénylő fémalaptól. Ezúttal is gumós végű a megtört vonalú ellenző, a kard pengéje ugyan egyenes, de egyélű és a markolat ferdén nő ki belőle. Szintén egyenes a *gombási* (CVII. 4.) kard, melynek pengéje majdnem épségben maradt, míg a markolatból csak annyi van meg, hogy bizton látjuk ferde állását. A *nemesócsai* (LXXVII. 1. 2.) szintén a díszesebb példányok közé tartozik. Hogy vajjon egyenes volt-e vagy görbe, azt alig lehet bizton eldönteni, görbe volta mellett szólna, hogy állítólag a hüvely díszítésére szolg álócsontlemezek, melyek szomszédságából kerültek elé, görbék. Hasonló lemezeket ismerünk Pilinből (III. 1—5.) és kardról való csontlemeznek véljük a jász-dósai töredéket is CIV. k., mindkét helyen azonban a kard elpusztult.

A nemesócsai kard markolatáról már bizton mondhatjuk, hogy ferdén áll. Ellenzője a megszokott jellemző megtört formát mutatja, bronzból való,

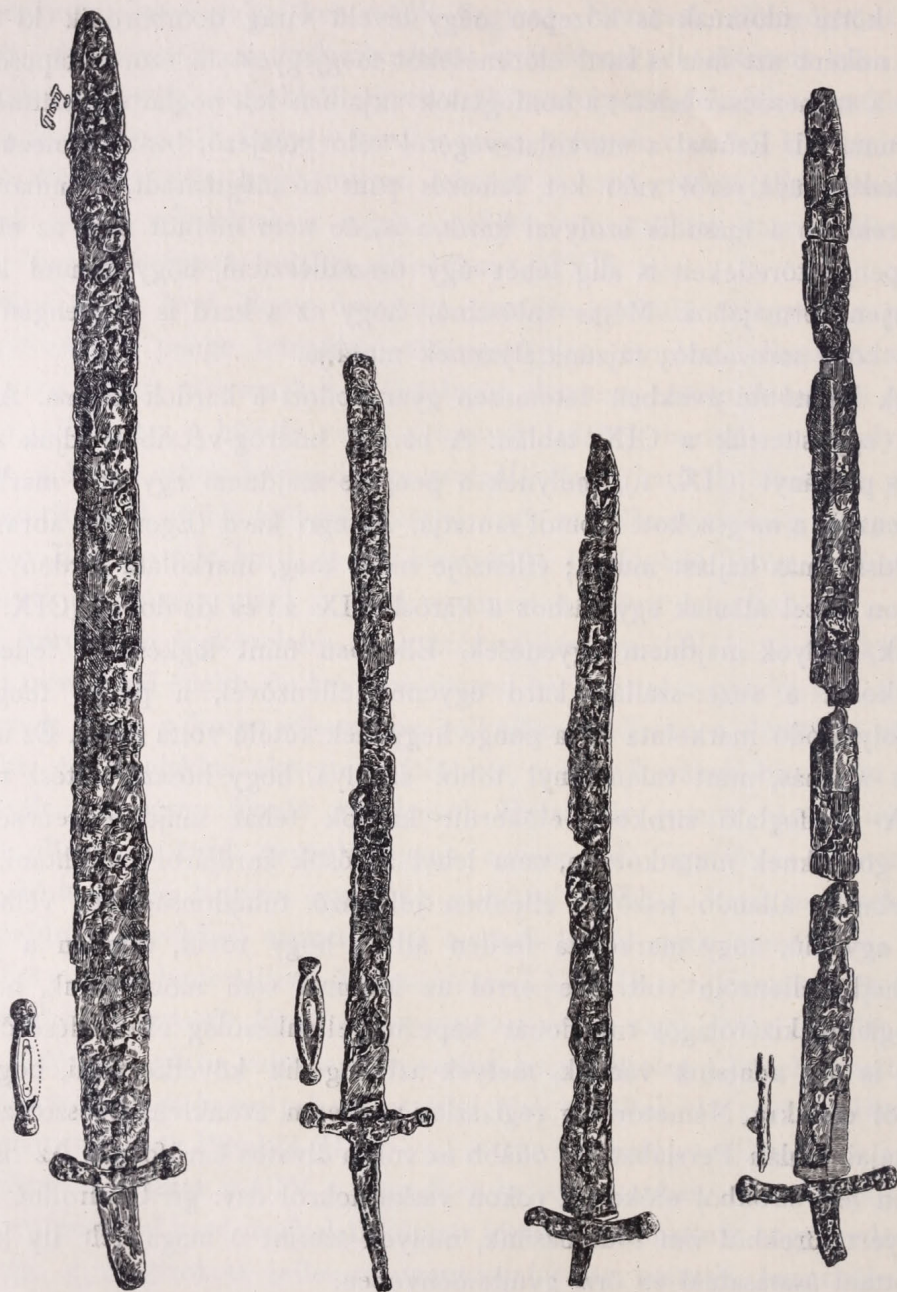
* Ez a legenda csak annyiban helyes, hogy a kérdéses kard csakugyan keleti idomot képvisel; de későbbi korból való, mint a melyben Nagy Károly élt. V. ö. Der sog. Säbel Karl's des Grossen című közleményt a Zeitschr. f. hist. Waffenkunde —k. —l.

végei körte idomúak és közepén négy levelű virág domborodik ki rajta, mely, miként azt már a kard előtünésekor megjegyeztem, szoros kapcsolatba hozza a nemesócsai leletet a honfoglalók sírjaiban lelt bogláros diszitmények motivumaival. Ezúttal a markolat végéről való befejező, bronz lemezű pánt és a kard hüvelyéről való két lemezes pánt is megmaradt. Fönmaradtak ezek részben a második szolvai kardon is, de nem maradt meg az ellenző és a penge töredékeit is alig lehet úgy összeilleszteni, hogy semmi kétely ne férjen formájához. Mégis valószínű, hogy ez a kard is a gyengén görbülők közé sorozandó; rajzunk ilyennek mutatja.

A legutóbbi években tetemesen gyarapodott a kardok száma. A főbeket egyesítettük a CIX. táblán. A három bodrog-vécsiből adjuk a legépebb példányt (CIX. 1.), melynek a pengéje majdnem egyenes, markolata és ellenzője a megszokott idomot mutatja. Az egri kard (Eger 15. ábra) pengéje kissé más hajlást mutat; ellenzője nincs meg, markolata ferdén állott. Nagyon közel állanak egymáshoz a karosi (CIX. 2.) és kis-dobrai (CIX. 3. 4.) kardok, melyek majdnem egyenesek. Ellenben mint legkésőbbi fejlemény mutatkozik a vezér-szállási kard egyenes ellenzővel, a penge tengelyében folytatódó markolata és a penge hegyének kétélű volta miatt. Ez utóbbi abban is más, mint valamennyi többi szablya, hogy hossza túltesz rajtuk.

A honfoglaló sírokból előkerült kardok tehát majd egyeneseknek, majd görbéknek mutatkozván, nem lehet az ősök kardjáról azt állítani, hogy a görbeség állandó jelzője; ellenben jellemző tulajdonságának vélhetjük, hogy egy élű, hogy markolata ferdén áll és hogy rövid, tompán a penge felé hajló ellenzője volt. De erről az idomról sem mondhatjuk, hogy a honfoglalók kizárólagos tulajdonát képezte; ellenkezőleg elterjedéséről már eddig is oly adataink vannak, melyek azt engedik következtetni, hogy hazánktól éjszakra, Németország régi szláv területén, azonkívül Oroszországnak déli tájain, talán Persiában és odább ez volt a divatos kardforma. Az oszettek földjén lelt sírokból előkerült rokon vaskardokról özv. gr. Uwaroffné úrnőtől nyert hírekből van tudomásunk, melyek szerint ő maga lelt ily kardokat ottani ásatásainál és őrző gyűjteményében.

Dr. Grempler Tiflisben állítólag a kobani vidékről származó hasonló két kardot szerzett a berlini muzeum számára, a honnan dr. Voss igazgató és dr. Grempler urak szíveségéből fénykép nyomán itt közölhetjük. (CVIII. 2. 3.)

1.

2.

3.

4.

1. Bodrogvécs.

2. Karos.

3. Kis-Dobra.

4. Kis-Dobra.

CIX. HAZAI KARDOK.

Az egyik kard mindazokat a jellemző tulajdonságokat mutatja, melyeket p. o. a tarczali kardról ismerünk: egyélű, gyengén hajló, ellenzője tompaszögben megtört, markolata ferdén áll; a másik csak abban különbözik, hogy ellenzője nem törik meg tompaszögben. Rokon velük a liadai kard (CVIII. 4.)

Alig lehet kétség, hogy a Déloroszországot lakó népek közül a kazakoknak is ilyen volt a kardjuk, mire nézve már Uwaroff idézte a legrégibb, Nestor nevén szereplő orosz chronikából azt a jellemző adatot a 852 előtti évekhez, melyből kitűnik, hogy a kozárok kardja is egyélű és görbe volt.*

A berlini néprajzi muzeum őskori osztályában őriznek egy vaskardot, mely szorosan csatlakozik a gombási és nemesócsaihoz pengéjének egyenes volta miatt és valamennyi honfoglalási korbeli kardjainkhoz egyélű volta s az ellenző és markolat idoma miatt. (CVIII. 1.)

A kard Czechovitzból Sziléziából, régi szláv telepről került elé, vele volt egy vasbalta és cserép edény, mely mind a kettő porosz tudósok szemében olyannyira magán hordja a «szláv kor» második időszakának jellegét, hogy bizton a 800—1100 Kr. utáni évekből származtatják.**

Ez időhatározás szerint a hussiatyni (Podólia) kőszobor*** időpontját is a jelzett korba helyezik. E szláv istenségnek hitt alak oldaláról is oly kard csüng le a domborművön, mint a milyen a czechovitz. Weigel közli a Krakóban őrzött szláv «Svantewit» képét és adja részletes leírását¹, bennünket e helyütt csak a kard idoma érint, mely szembetűnően hasonlít honfoglalási leleteink kardjaihoz. Hogy a régi permiek is görbe kardot használtak, arról a permi kormányzóságban talált néhány sassanida ezüst tál tanuskodik, melyre permi emberek kardot forgató férfiakat s egyéb alakokat durva módon bekarczoltak. Az egyik csésze karczolatait Aspelin művéből már ismertük,² ezt ismétljük alább (CXXXV. tábla.) Odosbesco közleményében megjelent fénynyomatú rézmetszet után³, bár ezen a képen a karczolatból csak az egyik főalaknak balkezét látjuk hiven s benne a görbe kardot. A másik csészének mindkét oldalába karczoltak a permi ízlésben

* Le comte A. Ouvaroff Les Mériens 1875. 168. l. Ez adatot teljes szövege szerint közlik Nagy Géza Arch. Ért. 1892. 94. és utóbb Hodinka A. É. 1894. 381.

** Archiv f. Anthr. 1892. 61.

*** U. a. 62. l. 1. Nálunk először dr. Boncz (Arch. Ért. 1886. VI. 198.) említette. —

² Aspelin Ant. du nord finno ougrien 143. l. 612. szám. — ³ Gazette arch. 1886. 11. tábla. —

kardot tartó alakokat.* A csésze fölületén (a) legfölül jelentkezik három ágú fejdíszszel (?) a fején egy férfi, mindkét kezében karddal; ezúttal a kardok ismét görbék, de a markolat u. l. egyenes és az ellenző derékszögben áll ki rajta; ugyanilyen alak a csésze alsó lapján (b) ismétlődik s ezúttal még jobban ismerjük föl a két kard idomát.**

Rokon kardformáknak ily széles körben való elterjedése ugyanegy korban alighanem azt engedi föltételeznünk, hogy arra a vidékre, melyen e forma elterjedése észlelhető, ugyanegy gyártási gócpontból, talán Derbendből vagy

a) KARCZOLATOK EGY PERMI TÁL
FELSŐ OLDALÁN.

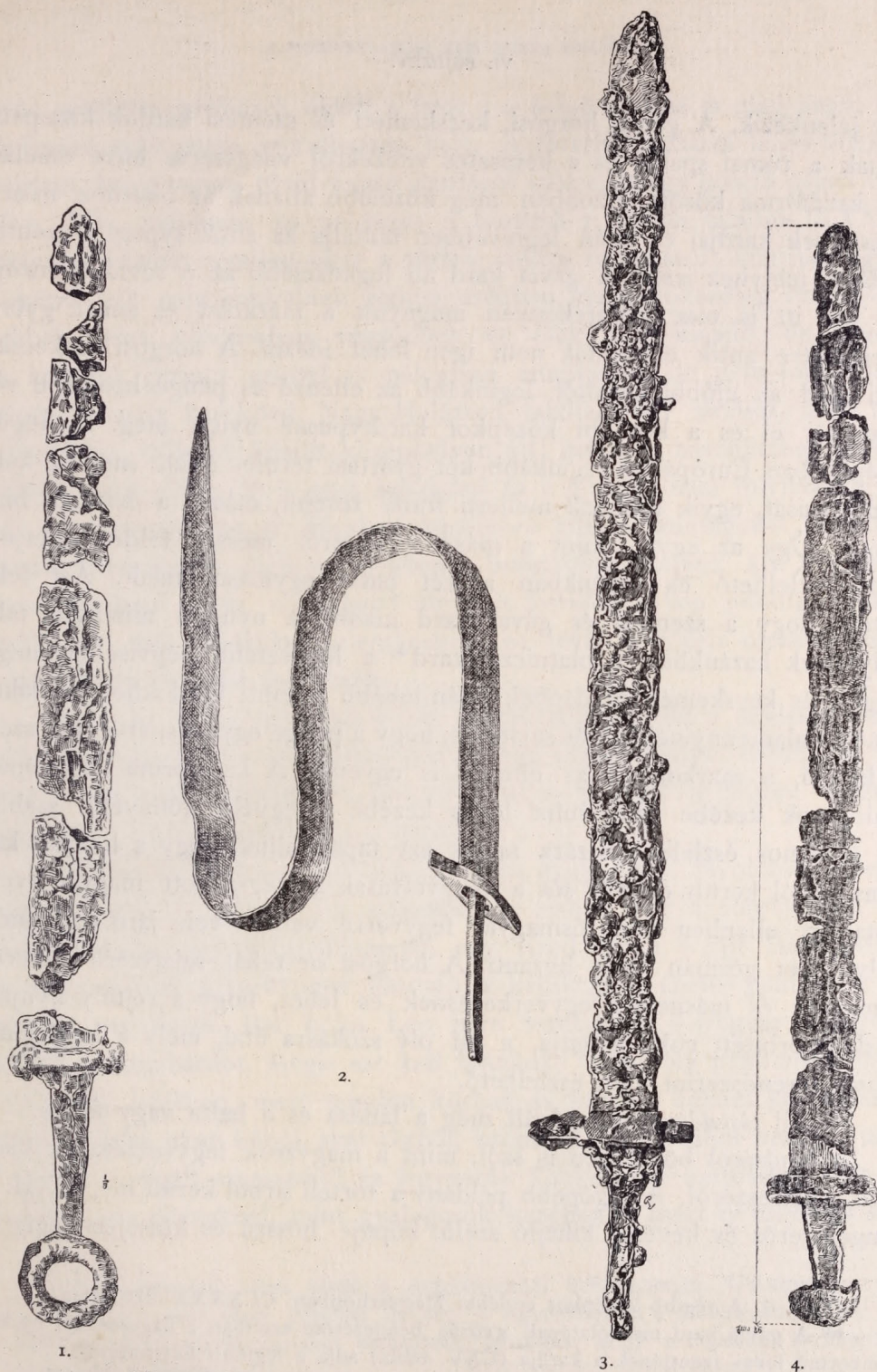
b) KARCZOLATOK UGYANAZON TÁL
ALSÓ OLDALÁN.

valamely középpásziai iparos központból terjedt az egyélű szablya, mely szúrásra és vágásra sokkal alkalmasabb volt, mint a nyugoti, inkább gyalogosok kezébe való két élű, szélesebb és nehezebben kezelhető súlyos kard.

B) csoport. (CX. tábla.) Hogyha az előbbieken azzal a kardformával ismerkedtünk, melyet a honfoglalók a keletről magukkal hoztak, most néhány oly kardot sorolunk föl, melyről nagy valószínűséggel állíthatni, hogy nem a keletről származik, de az antik kard középkori fejleménye gya-

* Gazette Arch. 1886. 82. és 83. l.

** Gazette Arch. 1886. 83. l. Egy példát Aspelin Sibiériából idéz, itt a férfi csak jobb-jában tart egy erősen görbített kardot. Lsd. idézett mű 101. lapján a szöveg előtt.

1. Gáva cca $\frac{1}{4}$ n. 2. Horgos cca $\frac{1}{4}$ n. 3. Kecskemét $\frac{1}{4}$ n. 4. Szentes $\frac{1}{3}$ n.

CX. HAZAI KARDOK.

nánt jelenkezik. A gávai, horgosi, kecskeméti és szentesi kardok közepette állanak a római spatha és a keresztes vitézekről világszerte hirre emelkedett kardforma között. Azonban még közelebb állanak az ókorhoz, mint a keresztesek kardjai és talán leghivebben mutatja az antik typust a szentesi példány, melyhez ismét a gávai kard áll legközelebb az ő rövid ellenzőjével, bár itt is már jelentékenyen megnyúlt a markolat és annak gyűrűs befejezésére antik előmintát nem igen lehet idézni. A horgosi és kecskeméti kard az előbbi kettőtől leginkább az ellenző és penge hosszabb voltában tér el és a későbbi középkor kardtypusait nyitja meg. A régibb középkorban Európában leginkább két gyártási terület őrizte meg az antik kard typusát, egyik a Rajna-melletti frank terület, másik a byzanti birodalom. Úgy az egyik, mint a másik területről messze földre kiterjedő hatás észlelhető és hazánkban a két hatás egymásra talált. Azt lehet állítani, hogy a szentesi és gávai kard inkább a nyugoti mintákra talál, melyeknek hazánkban a blatniczai kard* a legtisztább képviselője, míg a horgosi és kecskeméti példányok talán inkább byzanti kardokhoz csatlakoznak.** Valamennyinek közös sajátága, hogy a penge egyenes, aránylag széles és kétélű, a markolat s az ellenző is egyenes. A kardforma tehát épúgy gyalogosok kezébe való, mint lovas kezébe az egyélű könnyebb szablya. Ez általános észlelet daczára mégis azt tapasztaljuk, hogy a horgosi kard lovas sírból került elé,*** sőt a kengyelvasak a megszokott magyar typust mutatják, ellenben nem ősmagyar fegyverre vall a vele járó paizsdudor, mely lehet germán vagy byzanti. A horgosi sír tehát sajátos keveréke a magyar és másnemű fegyverkezésnek és lehet, hogy a rejtély nyitját a kard elgörbitett volta adhatja, a mi oly szokásra utal, mely a honfoglalók sírjaiban rendszerint nem észlelhető.

Közeli támadásokra szolgált még a lándsa és a balta vagy fejsze.

A lándsáról bölcs Leo is szól, mint a magyarok fegyverzetének kiegészítő alkatrészéről. A legépebb példány a törteli sírból került elé, (CXII. 1.), pengéje erős és kevésbé kihajló szélű, köpüje hosszú és külsején végig hú-

* V. ö. A régibb középkor emlékei Magyarhonban. CLXXXVIII. tábla.

** A gávai kard markolatának gyűrűs befejezésére azonban a nagy-enyedi byzanci dombormű lovas szentjének a kardja (CXV. tábla) adja a legjobb illusztrációt,

*** A másik három egyenes karddal járó sírmellékletekről nincs tudomásunk.

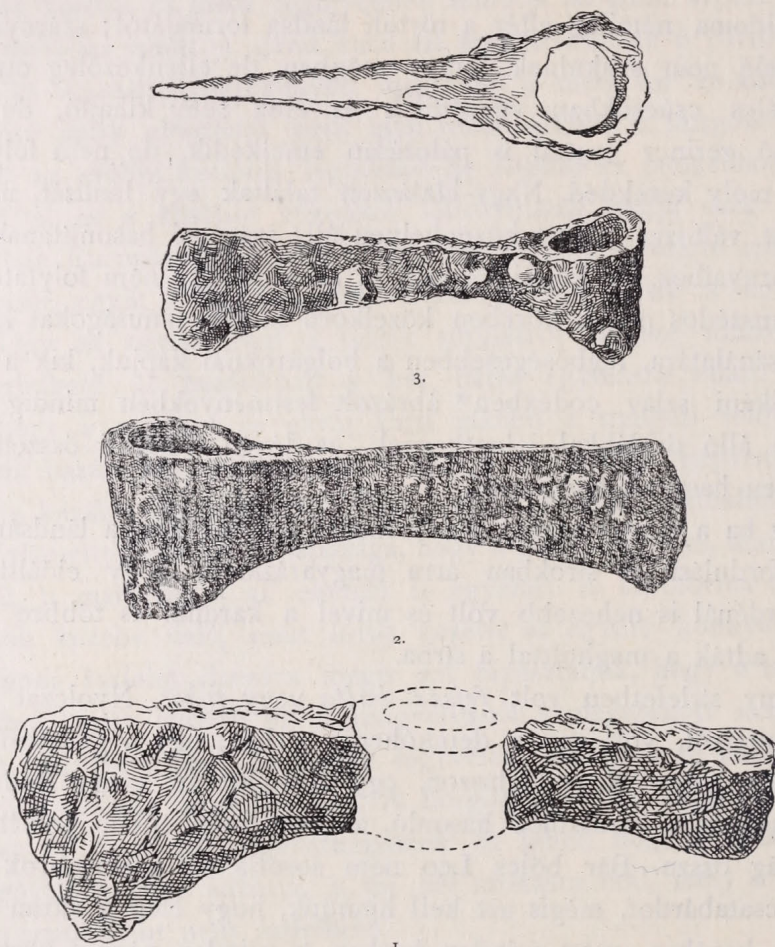
zódó szögletes gerinczek ékítik a falát s a belső nyílása is elég nagy, hogy jó fogású erős pózna szorulhasson belé. A törteli lándsáról bajos volna eldönteni, hogy vajjon rövid hajító dárdáról való-e, avagy hosszú pózna végén ült-e. Más, majdnem ép példányt a bezdédi 7. sírban találtak (XXXXI.), melynek idoma némileg eltér a törteli lándsa formájától; szárnyai ugyanis a köpű felé nem szűkülnek tompa szögben, de ellenkezőleg ott legszelebbek, éles csúcsokban végződnek és élük sem kihajló, de egyenes. A középső gerincz ezuttal is pálcásan emelkedik, de nem folytatódik a köpűn, a mely kerekded. Nagy-Halászon találtak egy lándsát, mely a két ismertetett változat között középhelyen áll; szárnyai hasonlítanak a törteli lándsa szárnyaihoz, de köpűje kerekded és a gerincz nem folytatódik rajta. Ha a szomszédos népek körében közelkorú hiteles tanuságokat keresünk a lándsa használatára, legbőségesebben a bolgároknál kapjuk, kik a x. századi híres vatikáni szláv codexben* ábrázolt festményekben mindig messze a fejük fölé álló dsidákkal jelentkeznek, ez lévén a közeli összeütközésben legsűrűbben használt fegyverük.

Hogy ha a magyarságnál is oly fontos szerepe volt a lándsának, akkor ritka előfordulása a sírokból arra magyarázható, hogy előállításuk talán még a kardénál is nehezebb volt és mivel a kardnál is többre becsülték, nem igen adták a megholtaknak a sírba.

Néhány sírleletben volt *fejsze*, *balta* vagy *fokos*. Nyolczat ismerünk, egyet Karászról, volt egy a demkóhegyi sírban, egy a gombásiban, kettő Kecskeméten, egy Nagy-Halászon, egy Kis-Dobrán s egy Bodrogvécseni. A nagy-halászi a karászihoz hasonló, a kecskeméti épebb példány a gombásival vág össze. Bár bölcs Leo nem sorolja föl a magyarok fegyverei között a csatabárdot, mégis azt kell hinnünk, hogy elég gyakran forgatta a közlegény kezében, mert minden korban és minden népnél köztapasztalás, hogy a balta akár kőből, akár rézből, bronzból vagy vasból készült, mindig egyaránt szolgált szerszámmul és fegyverül. Csekélyebb fontosságú volt bizonyára lovas vitézeknél, mint gyalogosok kezében és azért ez utóbbiak sűrű-

* Több jellemző képet közöl e festményekből Schlumberger. Un empereur byzantin au dixième siècle 1890. címkép és 567. l. Egyébként az e műben közölt oly képek, melyek oroszokat és byzantiakat ábrázolnak, mutatják, hogy e népeknél is főfontosságú fegyver volt a lándsa.

ben használták, miről p. o. a meriek sírjai is tanuskodnak, a hol meglehetősen sok vasbalta került elé, és hogy lovasok is használták, arról lovas sírjaink tanuskodnak. Idomuk nagyobbára igen egyszerű és legtöbbje sem a hazánk

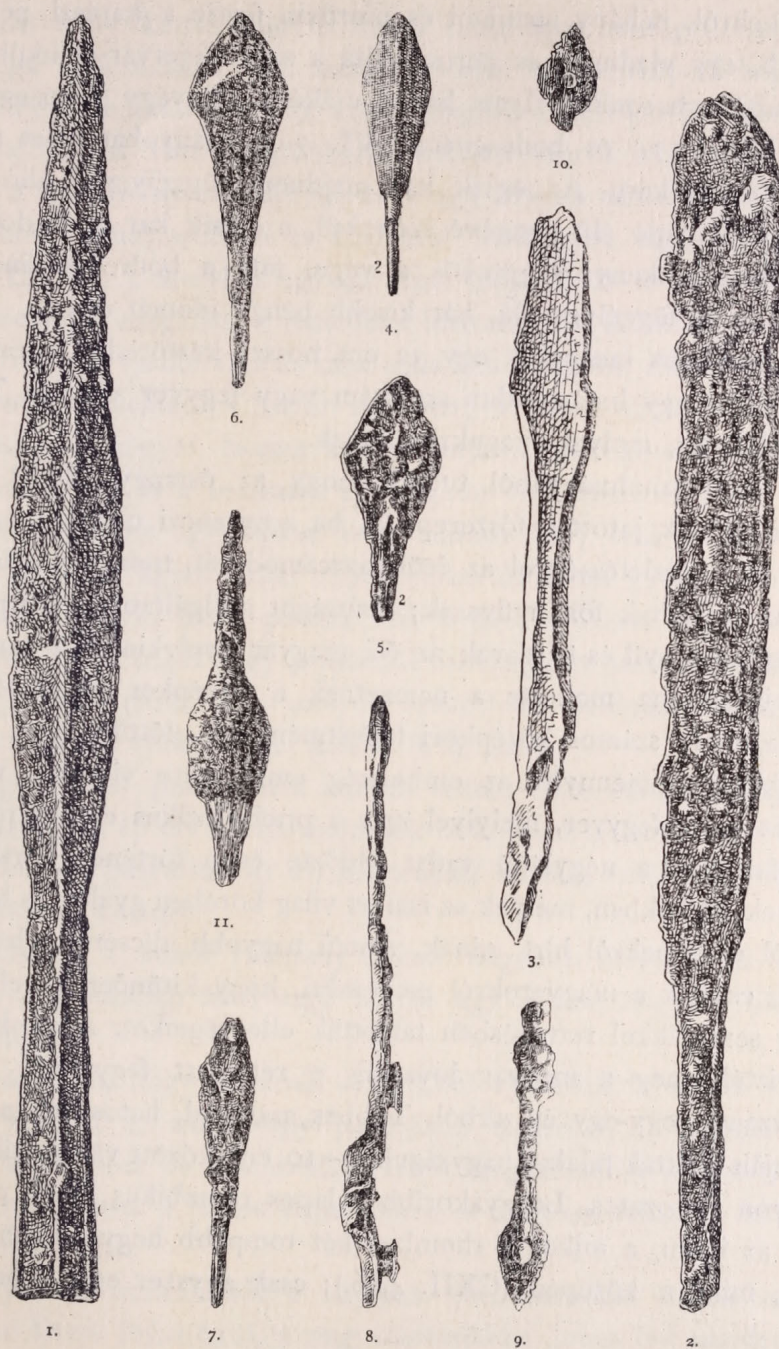

CXI. FEJSZE ÉS BALTÁK $\frac{1}{2}$ n.

1. Karász. 2. Gombás. 3. Székesfehérvár.

soros temetőiben, melyek közelkoruak, sem a x. századi szláv vidékeken egyáltalában előforduló baltáktól lényegesen el nem tér. E jelenség a szerszám idomának ősrégi idők óta való megállapodottságában leli magyarázatát.* Törzs-

* Vsd ö. A balták idomáról szóló fejezetet «Ujabb tanulmányok a rézkorról» 15—21. l.

CXII. VASFEGYVEREK ÉS SZERSZÁMOK $\frac{1}{2}$ n.

rokon vidékekről, néhány ananinoi és mordvin fejsze a karászi példányhoz áll közelebb, egy vladimiri és permi balta a székesfejérvár-demkóhegyi s a gombási baltára hasonlít.* Igazi harczi csákánynak vagy fokosnak csak a kisdobrai (LXIV. 1.) és bodrogvécsi (VI. 7.) példányokat lehet tekinteni. Mind a kettő két karu. Az egyik kar majdnem függélyesen álló egyenes vagy gyengén kihajló élű pengévé szélesbül, a másik kar a kisdobrai példánynál hosszú keskeny s gömbös a vége, míg a bodrogvécsinek ez az ellentett karja is függélyes élű, bár kisebb penge idomát ölti.

Fegyverszámba mehetnek egy 32 cm. hosszú késtörredék a törteli leletben (CII. 3.) és egy határozatlan szerszám vagy fegyver darabja Tinnyéről (LXXXXVIII. 4.), melyek magukra állanak.

Bölcs Leo tanulmányából tudjuk, hogy az ősmagyarságnál a távoli harcban a nyílnak jutott a főszerepe és ha a byzanci császár nem is irta volna meg oly részletességgel az ősök harczmodorát, tudnók a sirleletekből, a hol sűrűn maradtak fön nyílvasak; tanuságot szolgáltatna reá a nyelvészet is, mely szerint a nyíl és íj szavak az ősi magyar nyelvkincshez tartoznak,** s végül bizonyítana mellette a nemzetnek a középkor végéig fönmaradt harczmódja, mely számos középkori falfestményben előttünk van.

Egyébként, a mennyire az emberiség emlékezete visszaér, mindenütt a nyíl volt az a fegyver, melylyel már a præhistorikus ember röptében a madarat, futtában a négylábú vadat üldözte és a történeti kortól kezdve bővelkedünk adatokban, melyek az ismert világ körében gyalog és lovas íjászcsoportokról és népekről hírt adnak. Annál nagyobb dicséret tehát, hogyha a byzanci császár a magyarokról megemlíti, hogy kitünően kezelték az íjat és nyilazó seregeikkel rettegésben tartották ellenségeiket. A sírok elég bőséggel őrizték meg a magyar lovasság e rettegett fegyverét. Nyílvasak alig hiányzanak egy-egy ép sírból. Többes számmal, hatosával, négyesével, a derék táján szokták találni, nagyságuk 6—10 cm. között váltakozik. Idomuk nem nagyon változatos. Leggyakoribb a lapos rhombikus idom, ennek változata az az idom, a mikor a rhombus két tompább hegye inkább a csúcsa táján van, mint a közepén (CXII. 4, 6.); csak egyszer egri sírban találtak

* Aspelin *Antiquités du nord finno-ougrien* 411, 412; 835, 836; 625, 933.

** Vsd ö. Nagy Géza az A. É. 1890. 292. lapján.

nyílcsúcsot, mely kettős hegyű, de ez talán nem honfoglaló sírjából ered és csak egy nyílcsúcsunk van, melynek nincs tulajdonképeni hegye (Mona-jon), de hegyét harántosan álló, kissé kihajló él pótolja. Ez idomnak talán külön rendeltetése volt. Legtöbbször csúcsos száruk volt a nyílvasaknak, melylyel a favesszőbe erősítették; csak egy helyen akadt köpüs nyíl (Sely-pen). Némely pilini, szolyvai és kisdobrai nyílhegyek még rajta vannak a vesszőn. (CXII. 7.), melyből egy darabka megmaradt és még megvannak a fonalak, melyek a megállást a vesszőben biztosították. A lemez, mely a csúcsot alkotja, kovácsolt vasból való és csak néha van gerincze, inkább csak csekély kidomborodás észlelhető a lemez közepén; a lemez szélén körülfut az él, de a csúcs nem hegyes, hanem körded hajlású, szára kerekded vagy lapított pálcza idomát ölti és a lemezzel egy tagban van kovácsolva.

Nyíltartó tegez egy sírban sem maradt fön; csak föltevés, hogyha b. Nyáry Jenő az egyik pilini sírból előkerült csont gyűrűt, melynek kül-seje vonalas díszű és talán pirosra volt festve, nyíltartó tegez alsó boríté-kának vélte. Talán tegez vagy puzdráról való szíjtartó pánt töredékei lehettek azok a sajátságos pántrészek, melyek székesfehérvár-demkóhegyi, verebi és kisdobrai sírokból előkerültek. (CXII. 8, 9, 10).

Íj vagy íjtartó puzdra sem maradt reánk, talán nem is rakták a sírba, mert az bizonyára ép oly becses holmijuk volt, mint a kard, vagy ha sírba is rakták, könnyen pusztulhatott el, mert állati bőrből, fából s egyéb könnyen romló anyagból készült.

Némelykor, a mikor valamely sírban nagyobb mennyiségű fakorhadék akadt, egy-egy darabka fáról vagy bőrről úgy vélték, hogy az íjtartó alkat-része lehetett.

Megengedjük, hogy lehetnek a sírokból előkerült leltárban oly apróbb részletek, melyek az íjhoz vagy puzdrához tartoztak, de tekintetünk még nem elég gyakorlott ily kisebb alkatrészek megítélésében és hiányzanak még oly támasztó pontok a biztos észleletekre, a minőket talán az ezutáni lele-tekből remélhetünk.

Ismerjük az emlékekből a skythák íját, maradtak durva sziklarajzok Szibériában íjászó lovasokról, a nagyszentmiklósi lovas íját mindenki ismeri és úgyszintén közkézen forognak a bécsi képes chrónikából és hazai falképek-ről származó ábrák, melyek középkori íjászó magyarjainkat szemünk elé

állítják; de sem e képek, sem amaz emlékek nem adhatnak megnyugtató fölvilágosítást a IX. és X. századi magyar íjról; mert úgy tapasztaljuk, hogy az említett ábrák egymástól lényeges sajátságokban eltérő íjak használatáról tanuskodnak és így függőben kell tartani a kérdést a honfoglalók íjáról, míg kételyeinket egykorú biztos sirleletek eloszlatják.

Hasonló homályban hagynak bennünket a sirleletek az u. n. védelmi fegyverzet, p. o. a paizs s a vért iránt. Csak arra kaptunk egy ízben (a szolymai sírban) tanuságot, hogy a fejükön nemezes süveget hordtak, melyet ez esetben elől ezüstpléhes diszitmény borított és valami mellvértféle bőrzubbony korhadtt maradványa került elé a mell táján a 16. számú bezdédi sírban.

Sarkantyút csak egyszer találtak (IX. 12.), de mivel ez határozottan Árpádházi forma, kétséges szabad-e azt állítani, hogy a honfoglalók sarkantyúsan érkeztek-e új hazájukba.

A lovas vitéz sírjában több alkalommal találtak köszörűkövet (Selyp, Bezdéd, Bodrogvécs, Kecskemét és Gombás). Vége táján a kő néha át van lyukasztva, úgy, hogy zsinagré fűzve az övön hordhatták; a nyílcsúcsok, a kard, s a fejsze éle gyakran igényelte a kiélesítést s ezért a fenkövet a felszerelés kiegészítő alkatrészének tekinthetjük. Hogyha csak a jelzett esetekben nyertünk róla tudomást, az nem zárja ki, hogy többször nem akadtak reá ép sírban, a nélkül azonban, hogy a kőnek fontosságot tulajdonítottak.

Nem mint fegyver ugyan, de mint a mindennapi életben szükséges szerszám férfi és női sírokban egyaránt jelen van a kés, a mely rendesen nagyon kicsi, de olykor, mint a fentemlített esetben (CXII. 2.), eléri a 32 cmnyi hosszúságot is; rendesen a derék táján találják. Ugyane helyen szokták a csiholó vasat is találni vagy legalább a hozzá való kovát lelteni. A kecskeméti sírokban elég sűrűn akadtak reá, Gombáson is előfordult, ujabban Bodrogvécsen is meglették a kovát s a csiholót és pedig valószínűleg a tarsolyban tartattak, melynek borító fémlemezének a hátán nyoma maradt; Bezdéden is megvolt a tűzfakasztó vas és talán nem véletlenség, hogy éppen a nyolczadik sírban ismét egy meglehetősen jól föntartott tarsoly közelében találták. A kisdobrai példányoknak nyolczas idoma volt. Az u. n. «acél» idomát már ismertük a népvándorlás korabeli sírokból. Keszthelyen

és egyéb soros temetőben elég sűrűn találták. Formáját «összenyomott» lanthoz vagy fekvő nyolczashoz hasonlították némelykor, mint a legutóbbi kecskeméti sírokban (A. E. J. sír) egyszerűbb az idoma; kecskeméti sírokban a kovát többször benne vagy rajta találták a csiholóban. A «lantos» idom előkerült oroszországi ix. és x. századi sírokból és lehet, hogy ott is már korábban dívott.

CXIII. SASSANIDA FEJEDELEM LÓHÁTÓN.

A tüzelő szerszám ennek az idomának a honfoglalás korában nemzetközi használatáról tanuskodik az a körülmény, hogy analógiái a permi és vladimiri kormányzóságban lelt régi sírokban csakúgy kerülnek elé, mint livlandi és finnországi leletekben.

Az ár idomaiban valamivel több a változatosság. Legtöbbször a kecskeméti sírokban lelték. Ottani alapformáját mutatja az CXII. 11. számú ábra:

csúcsba futó kerekded pálcza, mely tövéen megvastagodik, nyélbe való részén néha még megvannak a korhadt fa rostjai. Más formájuk a gombási és pilini áruk, ezek négyszög átmérőjű hegyes pálczák; a szolyvai és más sírokban is akadtak hasonló pálczatöredékek, melyekről több vagy kevesebb valószínűséggel állítható, hogy az árral rokon rendeltetésük lehetett. Egy tinyei csonka vaspálcza, melyről föntebb a fegyverek során volt szó (CXII. 3), itt a szerszámok csoportjában is említhető, mert csonka széle többféle használat lehetőségére enged következtetni. Mint gazdasági fontos szerszámok honfoglalói leleteink közt egyedül állanak a bezdédi sarlótöredék (XXXIX. 6.) és a kecskeméti ásóféle (O. sír. 1. a. b.) Hasonlóképp nagy ritkaság számba megyen néhány vasabroncsféle töredék, melyen megvan a faveder némely korhadt rostja és néhány vasszög, találtak Horgoson.

Egy székesfehérvár-demkóhegyi sírban 8,5 cmnyi négy élű vasszöveget leltek; rendeltetése tekintetében és az iránt, hogy miért szerepel mint sírmelléklet, fölvilágosítást nem adhatunk.

A tinyei sírból vaskampókat s a szolyvaiból is vaskampóféle töredékeket ismerünk, talán koporsó deszkáiról maradtak fön.

A *lószerszámból* rendszerint fönmaradt a zabla és a kengyelvas. Láttuk, hogy lovas sírból, melyet a szerencsés véletlen lelkiismeretes kutató kezébe juttatott, ritkán hiányzott a fölszerelés e két igen fontos alkatrésze, ha nem is voltak mindig oly épségben, mint kívánhatnók.

A zabla közönségesebb formája az, mely a mai csikózablára hasonlít. Közép rúdja gyűrűkben összekapcsolt két pálczából áll s mindegyik pálcza külső vége is gyűrűs és ebben nagyobb gyűrű jár.

Másik fajtájánál szintén két darabból áll a szájba való rúd, de oldalt két álló rúd járul hozzá, mely síma vagy gyűrűs fölületű s az oldalas füle is különböző formájú lehet.

Ez a tökéletesb zablaforma már korábbi népvándorlaskori sírokból ismeretes; előfordult a pusztatóti sírban,¹ olyan volt valószínűleg a szeged-öthalmi hiányosan fönmaradt zabla,² olyan a keszthelyi,³ a kassai⁴ és valószínűleg a mártélyi⁵ is ugyanolyan idomú volt.

¹ «A régibb középkor emlékei» I. k. 55 t. ² U. o. 71. t. 5. sz. ³ U. o. 97. t. 1. sz. ⁴ U. o. 146. t. 3. sz. ⁵ U. o. 151 t. 3. sz.

CXIV. LOVAS VITÉZ A NAGY-SZENTMIKLÓSI MÁSODIK ARANYKORSÓN.

Az u. n. csikózabla a népvándorlás-korbeli sírokban is előfordul és ez annál természetesebb, mert a karikás s kettős szájrúdas zabla formája a régiebb vaskor, a hallstatti izlés körében, mint legegyszerűbb zablaforma föltűnt és föntartotta magát mind a mai napig. A honfoglalási korban úgy ez, mint az oldalszáras idom, Magyarországon kívül is divik és nem csak az uralaltaji népeknél, de germán s más fajta törzsök területén is szokásos.

A honfoglalók sírjaiban némelykor mind a két fajta zabla egymás mellett is jelentkezik, így p. o. Neszmélyben; ilyenkor föl kell tételeznünk, bár biztos adatunk reá nincs, hogy a két zabla különböző sírokból való.

Az oldalszára s a belőlük kiinduló szíjlemez már a honfoglalók korában is több változatot mutat, miként e dolgozat első részében láttuk; közelkorú sirleletek, mint a tömörkényi és salamoni mutatják, hogy későbbi fejlődése szorosan a honfoglalási formához csatlakozik. A kétfajta között közepe áll egy változat, melynél az oldalrudat díszes karika helyettesíti. Ilyent eddig csak a muszkai temetőben találtak (LXVIII. 7.).

A kengyelvas leggyakoribb idoma az, melyet Csornáról, Pilinről, Monajról, Öthalomról stb. ismerünk. Talpa széles, kissé kihajló, alul legtöbbször bordás, szárai csúcsos hajlásban vagy $\frac{3}{4}$ körben emelkednek, laposak vagy négyélűek és a szíjtartó fül mint külön négyszögű tag lép ki a száruk összefutásán, a szíjnak való rés hol keskenyebb, hol szélesebb.

A négyszöges fülnek több változatával ismerkedünk. Változik a szerint a mint a négyszög fekvő hossz-négyszög s ez gyakori idom, de ez a hossz-négyszög igen hosszúra nyúlik néha, mire a legszembeűnőbb példák egy csornai és egy zalaszántói példány. Ugyancsak gyakori eset, hogy a hossz-négyszög inkább függélyesen fejlődik s így emlékeztet az avarkori fülformára. Példákat nyújtott erre a változatra Bezdéd, Horgos, Karos, Kis-Dobra, Oroszlámos, Szentés, stb. Bodrogvécse a négyszög fölfelé szélesbülő trapez formát ölt.

A szíjlemez módosul az egri, karosi, kecskeméti, oroszlámosi, szentesi, tarczali és tinnyi kengyeleken, a mennyiben a lemez az alján mutatkozó szűkülés következtében határozottabban ölt fűalakot s ennyiben ez az alapforma kifejlődöttebb idomának tekinthető. E változat legfejlettebb idomát Kecskeméten, Muszkán és Selypen láthattuk, a mikor a száruk idoma is módosul és többször az ezüsttel való berakás is emeli a kengyel díszét.

Máskor a szíjrés a szárok felső hajlása fölött nem külön fülrészképzésére vezetett, de számára egyszerűen úgy találtak helyet, hogy a szárok külső körvonalait tompított háromszögben nyújtották meg. Erre példákat látni Kecskeméten, Karászon, újabban pedig Bezdédén, Bodrogvécson, Karoson és Kis-Dobrán elég sűrűn fordult elé ez a típus.

Az itt bemutatott három főtypuson kívül gyérekben mutatkozott két változat, mely külön említést igényel, mivel nem vonható az általánosabban elterjedt idomok keretébe. Egyik székesfehérvári demkóhegyi sírból került elé LXXXIV., 2. és bár füle csonka, mégis elég valószínűséggel kiegészíthető. Formája ugyanis hármass karélyú, de úgy, hogy az egyes karélyok csak laposan domborodnak ki.

A másik változatot Bodrogvécsről (XI. 1., 3.) és Kis-Dobráról (LXIII, C., 1.) ismerjük. Különbözik valamennyi honfoglaláskori többi kengyelvastól talpa és füle által s egész idomában. A szárok ugyanis hosszúra nyújtattak és jóval egyenesebbek, mint más formáknál, az igen széles talp pedig nem kifelé, de befelé hajló, úgy hogy a szárok s a talp találkozása hegyes vagy derékszögben történik meg, végül a pálczaszerű szárokat felső összehajlásuknál nem lapították lemezekké, csak összeizzasztatták s rövid egybefoglalásuk után ismét széjjel ágaznak és vízszintes hosszénégyszögű fülle szélesbülnek. A fülnek ez a szerkesztési módja emlékeztet az avar kor rokon kengyelidomaira,* míg a talp szélessége és behajlása a legkorábbinak vélt kengyelformák emlékezte gyanánt** ment át a honfoglalói korba.

Hogyha a kengyelek méreteit tekintjük, akkor általában azt mondhatjuk, hogy a belső fölület magassága legtöbbször megfelel a szárok alsó végein tapasztalható legnagyobb szélességnek és ha az átlagos nagyságot e méretre alapítjuk, úgy találjuk, hogy nagyjából két csoportra oszthatók, nagyobbakra, hol e méret megközelíti a 10 cm-t és kisebbekre, a hol e méret csak valamivel haladja meg a 8 centimétert. Mivel e kisebb méretet pilini, állítólag női sírokban is tapasztaljuk, indokolt a föltevés, hogy a nők számára készült kengyelek kisebbek voltak.

Azok a kengyelformák, melyek a népvándorlási temetőkre jellemzők és

* V. ö. A régibb középkor emlékei. LIV. 3.

** V. ö. u. o. XCVII. 3.

melyeket hazai kutatóink a «hún» és «avargermán» idomok jelzőivel illettek, miként láttuk, a honfoglalók sírjaiban csak elvétele találtattak, viszont a fön ismertetett idomok mind olyanok, melyekre az ismert régibb középkorbéli soros temetőkből példákat, vagy akár csak analógiákat nem idézhetünk.

Ha analógiákat keresünk, a legtöbbet oroszországi x. és xi. század sírokban leljük.

A lovak patkolása a korszakban nem divott, de egyszer Nagy-Kövesden (6. sz.) akadt egy sajátzerű patkó-féle, mely kisebb patájú négy lábú, talán öszvér számára szolgálhatott. Hasonlók előfordultak a népvándorlás-kor leletei között és fönmaradtak a későbbi középkorig.

A zablán és kengyelen kívül, melyek kovácsolt vasból készültek és többnyire ellentállottak a szétmállásnak, bár a rozsdá megtámadta és a többi lószerszámból egyes korhadtt szíjdarabkákon túl alig maradt más, mint a fémből készült ékítmények. Csak mint föltevést említjük, hogy némely bronzpléhekkal borított korhadtt farészecskék a bodrogyécsi temetőből (IX. 8—11.) talán nyereg alkatrészei lehettek. A szíjakról fönmaradt ékszereket föl lehetne használni a lószerszám megállapítására, hogyha volnának oly sírleleteink, a melyekről bizton föltelelezhetnők, hogy a boglárók, pitykék s egyéb ékességek teljes számmal maradtak fön és ha a nagyságuk, idomukból vagy díszítéseik alapján bizton következtethetnénk arra, hogy a lószerszám melyik helyén alkalmazták.

E nehézségek dacára történtek az ékszerek elhelyezésére már eddig is kísérletek,* és nem lehet mondani, hogy teljesen elhibázottak; már azért sem tévedhetünk ugyanis nagyon a bogláros ékítmények elhelyezésében, mert a lószerszám lényeges alkatrészei mindig ugyanazok voltak, a mit közel-korú analógiákból bizonyíthatunk.

Bemutatunk az idecsatolt ábrában (CXIII) egy sassanida fejedelmet, a mint paripáján két oroszlánál szembezáll. A kép domborművet ábrázol, mely IV—V. Kr. utáni időből való ezüsttál közepét díszíti, a tálat Petersburgban őrzik.**

A ló homlokán és száján finom vonalak jelzik az ott alkalmazott szíjakat,

* Dr. Pósta Béla a történelmi boglárokat próbálta elhelyezni. Arch. Ért. 1896. I. f. 37. 1.

** A képet ismétljük a petersburgi rég. bizottság atlasából 1867. III. tábla vsd. ő. «Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós» 87. és 90. ll.

a kantár hátra van vetve a ló nyakára, a sügyellőt és farmatringot sorba rakott boglárók ékítik és csörgők is csüngenek le róluk, a mustázott csótárt pedig apró díszek szegélyezik, csak a heveder nem látszik.

Egyszerűbb a nagyszentmiklósi második korsón* ábrázolt vitéz paripájának felszerelése (CXIV). A farmatringot és a sügyellőt csak egy-egy csüngő ékíti, hasonló ékszer csüng a nyakszíjon és ugyanoly idomú ékszer áll taréjszerűen a homlokszíjon fölfelé; ezeken kívül csak a homlokzó, a kantártető, pofaszíj és állazó szíj találkozási pontját ékíti egy-egy kerek boglár. Az orrszíjat nem jelzi a művész, de gonddal idomítja a zabla oldalrúdjának felső végét, fecskefarkféle alakot adván neki; maguk a szíjak símáknak vannak ábrázolva.

Egy byzanci szent vagy császár képét adja egy harmadik idecsatolt ábránk (CXV); domborműről van véve, melyet a nagyenyedi muzeumban őriznek.*

A dombormű értelmére és hitelességére nem kívánunk itt bővebben terjeszkedni, csak azt kell jeleznünk, hogy fölfogásunk szerint a dombormű előképe nem készülhetett sokkal később, mint a X—XI. századokban. Az ok, a miért e helyütt idézzük, nem annyira a lovas, mint a díszesen felszerszámozott paripája. Nem csak a csótár szélét ékítette a művész, de a sügyellőt és farmatringot, az orr- és pofaszíjat, az állazót s a nyakát is sorba rakott boglárokkal díszítette és csak a kantár szárát hagyta csupaszon.

A bemutatott analógiák után nem lehet kétségünk az iránt, hogy a lovas sírokban lelt boglárók jó része, nevezetesen mindazok, melyeknek alján bőrön átjáró szögecsét látunk, hasonló módon a szíjakat díszítették. A szíjvégek, szíjcsattok és boglárók méretei után hozzávetőleg azt is sejthetjük, hogy hányféle szíjról származnak, de ebben a részben sem juthatunk teljes biztosságra.

A *pilini* második sírban, mint fentebb említettük, volt két nagyobb, négy kisebb szíjvég és egy szíjcsatt, melynek karikáján e szíjvégek egyike sem fért keresztül; tehát hat szíjról vannak tanujeleink.

A nagy szíjvégek átmérete 4 cm., a kisebbeké 2.2 és 1.8 cm., a csatt karikájáé 1.6 cm.

* A rajzot átvettük «Der Goldfund» etc. 115. lapjáról.

** Először közzétettük Arch. Ért. 1892. 315.

A boglárók közt van hét nagy füles példány 5 cm. átmérettel, 32 db. boglár, melynek átmérője 2·8 cm., 13 darabnak szélessége 2·6 cm. A mennyiben a füles boglárók nem csüngők voltak és ha föltételezzük, hogy a szíjak, melyekről származnak, végig egyforma szélességűek voltak, akkor

CXV. BYZANCI LOVAS SZENT VAGY CSÁSZÁR.

azt kell hinnünk, hogy oly három szíjról valók, melyeknek a végső díszítményeit nem bírjuk.

Kilencz korongos boglár átmérete 1·8 cm., tehát ezek valamely 2·2 cm. szélességű szíjról maradhattak.

A méretek után tehát kilencz szíjat tételhetnénk föl, hogyha bizto-

CXVI. SZÍJVÉGEK ÉS CSATOK $\frac{1}{2}$ n.

sak lehetnénk arról, hogy a boglárók valamelyike nem-e ékítette a homlok-szíz vagy a kantártető közepét, avagy borította a különböző szíjak találkozási pontját; sőt azt sem lehet tudni, hogy a kisebb boglárók közül nem ültek-e egyes sorozatok a pantalléron, az övön, vagy a kard hüvelyét tartó szíjakon.

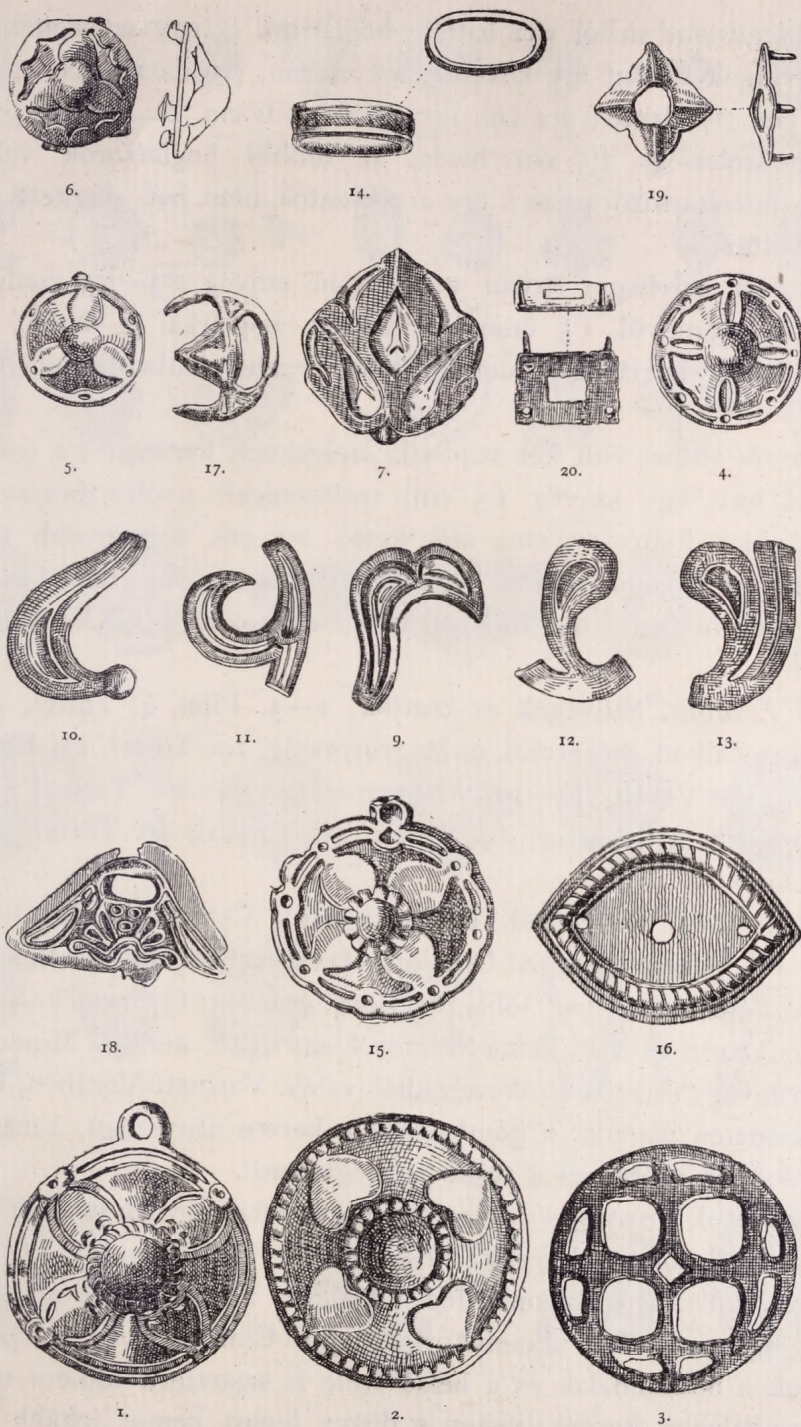
Egy gyakorlati mesterembertől, kinek szakvéleményét e lehetőségek tekintetében igénybe vettük, mindössze annyi útbaigazítást nyerhettünk, hogy a legnagyobb boglárók sorai valószínűleg a sügyellőt és a farmatringot ékítették, mert ezek szoktak rendeltetésük természete szerint a legszélesebb szíjak lenni. Együttal azt a nézetét nyilvánította, hogy az egyforma boglárók száma sem vezethet biztos eredményre, mert bár a lószerszámok arányai nem változhatnak lényegesen és az egyes szíjak hosszát meglehetősen egyforma mértékek szerint szabják, mégsem lehet biztosságunk az iránt, hogy mely szíjak voltak az egyes lószerszámnál földiszítve s melyek maradtak símán.

Ez indokolt kételyek daczára ide iktatjuk még más négy gazdagabb lovas sír boglárainak a méreteit és nem hagyunk föl a reménnyel, hogy egyszer a szerencsés véletlen teljesen ép sírleletet fog kezünkbe juttatni, mely talán ezekben a részletekben is meg fogja hozni a kívánt végleges tájékozást.

A *törteli* sírleletből van hat szíjvégünk s egy szíjcsattunk; ez utóbbi kisebb méretű lévén, semhogy valamely meglévő szíjvéghez tartozhatnék, egészben hét szíjra következtethetünk. A két nagy szíjvég egyike 4 cm., a másik valami csekélységgel szélesebb; a boglárók közül csak azok tartozhatnak e szíjvégekhez, melyeknek átmérete 3 cm. (egy darab) vagy 2.5 cm. (17 darab). A többi négy szíjvég szélessége 2.2 cm. Ha a szíjakról föltételezhetnők, hogy mindegyik elejétől végig egyforma szélességű volt, akkor vagy azt kellene hinnünk, hogy e szíjvégekhez való szíjak dísztelenek voltak, vagy ékítő bogláraik egytől-egyig elvesztek.

A szíjcsatt karikájának belső átmérője 1.5 cm., azért lehetséges, hogy a szíján ült a leletben volt nyolcz darab háromszögű kis boglár, melynek legnagyobb átmérője 1.2 cm.

A leletben levő 5.4 cm. átmérőjű kerek boglár, továbbá két füles boglár 4.8 cm. átmérővel és más három darabnak 4.5 cm. átmérettel, elhelyezése iránt nincsenek elegendő biztos támasztó pontjaink.

CXVII. BOGLÁROK ÉS EGYÉB ÉKSZERFÉLÉK $\frac{2}{3}$ n.

A *benepusztai* sírból van hatféle boglárunk és egy szíjvégünk. A boglárók nagyságuk szerint így következnek: 4 cm. (10 darab), 2.6 cm. (14 darab), 2.5 cm. (17 darab), 2.4 cm. (15 darab), 1.6 cm. és 1.5 cm. (42 darab). A szíjvég szélessége 2.5 cm. lévén, az utóbbi boglársorok valamelyike ékítette a hozzátartozó szíjat s így a sorozatok után hat díszített szíjra következtethetünk.

A *csorna* súlyhegyi sírban volt három szíjvég 2.3—2.5 cmnyi szélességgel, volt azonkívül 1.5 cmnyi hosszúkás boglárka (7 darab), 1 cmnyi átméretű kerek boglárka (3 darab) és 52 darab gömbszelvényű fejjel bíró szögecs.

A *verebi* sírban volt két szíjcsatt, melyeknek karikája 1.2 cmnyi belső átmérettel bírt, egy szíjvég 1.5 cm. szélességgel, nyolcz boglár 1.7 cm., hét boglár 1.6, kettő 1.5 cm., más kettő 1.1 cm. legnagyobb átmérővel. A méretek azt engedik sejteni, hogy ez ékszerek négyféle szíjról származnak.

Szíjvégekről való díszítményeket és csattokat a CXVI. táblán tűntetjük föl.

CXVI. tábla. Szíjvégek és csattok. 1—3. Pilin, 4. Törtel, 5. Csorna, 6. Törtel, 7. Zalkod, 8. Tarczal, 9. Magyarország, 10. Törtel, 11. Bene pusztá, 12. Pilin, 13. Vereb, 14—18. Magyarország, 19—20. Tarczal, 21. Pilin, 22. Nagy-Kürü, 23. Anarcs, 24. Vereb, 25. Tarczal, 26. Törtel, 27. Szeged (Királyhalom).

Ezeken kívül Bezdédről, Bodrogvécsről, Csornáról, Kis-Dobráról és Nagy-Öszről valamint Szeged-Öthalomról van szíjvégünk. Csattok maradtak még a bezdédi temetőben, többször Bodrogvécson, Győrvidéken, Kis-Dobrán, Nagy-Öszön és van Tolna-Szántóról egy csatt kerete. Mindezek vagy bronzszerű, vagy ezüstös fémkeverékből valók. Vascatt Vereben, Gombáson és Kecskeméten maradt; a gombásinak a kerete négyszögű, a másik kettőé gömbölyded, az utóbbinál a tüske is megmaradt.

A szíjvégek díszítésére szolgáló lemezek talán egynek kivételével, egészen ugyanazt a formát követik; hosszoldalaik párhuzamosan követik a szíj szélességét, külső végük kerekded kihajlású, a belső ellentett szélők legtöbbször egyenes, csak némelykor behajló. Csak egyszer (18.) nem párhuzamosak a hosszoldalak és a belső széle is sajátos idomot mutat, úgy hogy egyáltalában kérdés, vajjon e díszes lemez nem-e inkább a nyereg-

CXVIII. PITYKÉK ÉS BOGLÁRKÁK $\frac{2}{3}$ n.

kápa vagy más tárgy díszítésére szolgált-e inkább, mint szíjvég ékítésére. Erre az a körülmény is vezet, hogy a középső kiugró gerinczen látható két lyukán kívül nincs más mód a bőrre való erősítésére, míg a szíjvégeknél az erősíthetéről mindig van gondoskodás. Legsűrűbb az a módja, hogy a lemez alján kiálló szögecskék vannak, melyek a szíj bőrén átjártak és alul szorító lemezekkel voltak a szíjhoz erősíthetők. Más módja az, hogy a lemez hüvelyszerű (13., 14.) és a szíj belejár, vagy legalább a lemez belső vége van megduplázva és befogadja a szíjvég szélét (16., 17.). A harmadik módot mutatja a benei griffes szíjvég (11.); itt ugyanis, mint fentebb részletesen leírtuk (Pilin), a szíj dupla volt s a kettős szíj közé járt a lemez vége és mindkét szíjra e lemezke négy-négy szögeccsel volt reá erősítve. A csattok szíjra való lemezén szintén látunk szögecskéket, a lemez szélei a szíj szélességével találtak össze, de nem mindig párhuzamosak; lemez helyét egy esetben keret pótolja (21.), a karika ugyanegy tagot képez a lemezzel; néha csuklóban jár (23., 24.).

Két táblán egyesítettük a boglárok, pitykék és más rokon ékszerek leggyakoribb mintáit.

CXVII. tábla. 1. Pilin, 2—4. Törtel, Pilin és Csorna, 5. Törtel és más magyarországi lelet, 6. Pilin és Csorna, 7. Benepusztá, 8. Magyarország, 9—13. Benepusztá, talán a farmatring díszítésére szolgáló tagok; 14. Tarczal, 15. Gödöllő, 16. Pilin, 17. Nagy-Kürü, három szíj bekapcsolására szolgálhatott, 18. Tarczal. 19. Nagy-Kürü, 20. Nagy-Kürü.

Az 1—13. számú ékszerek aljából kiálló szögecskék nyilván arra szolgáltak, hogy bőrre erősíttessenek, a 14—17. számú átlukasztott gyűrűk, korongok vagy lemezek valószínűleg szintén szíjakról valók, a 19—20. számú áttört lemezek szögeinek hegyes végei mutatják, hogy nem bőrre, de fa-félére voltak erősítve, viszont az apró ékítő tagocskákat (21., 22.) vagy középső nyílásukon át bevert szögecs szorította az alapra vagy kelmére lehetett fölvarrni.

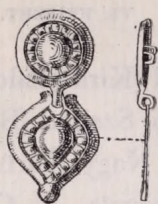
Pitykéket és kisebb boglárokat főbb változataikban tüntet föl a következő *CXVIII. tábla.* Legtöbbjének alján szintén szögecs és e szögecs kiszélesülő végén apró lemezke van, mely a bőrön való megállását biztosította; néha a szögecs szerepét kampósan hajló fülfele viszi; legtöbbje rossz ezüstből való, nem egyszer nemtelen fémből készültek.

10.

4.

1.

5.

6.

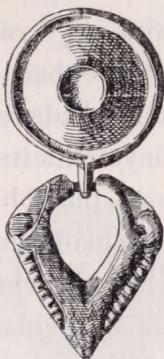
3.

16.

9.

15

11.

8.

2.

12.

18.

7.

17.

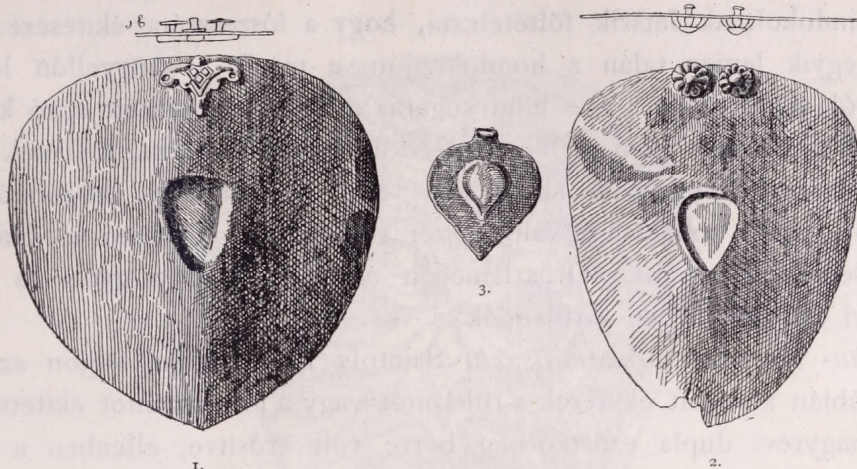
CXIX. CSÜNGŐS PITYKÉK ÉS BOGLÁROK.

CXVIII. tábla. 1. Szeged (Királyhalom), 2. Szeged (Bojárhalom), 3—4. Székesfehérvár, 5. Nagy-Kürü, 6. Szeged (Bojárhalom), 7. Tarczal, 8. Hugyaj, 9. Nagy-Kürü, 10. Pilin, 11. Nagy-Kürü, 12. Zalkod, 13. Magyarország, 14. Tarczal, 15. Pilin, 16. Benepusza, 17. Csorna, 18—19. Tarczal, 20. Pilin, 21—22. Benepusza, 23. Tarczal, 24. Magyarország, 25. Vereb, 26. Nagyvár, 27. Pilin, 28. Kecskemét, 29. Vereb, 30. Vereb, 31. Tarczal, Karász, Selyp, Szeged-Öthalom, 32. Magyarország, 33. Zalkod, 34. Tarczal, 35. Tarczal, 36. Karász, Szeged (Bojárhalom), 37. Benepusza, 38. Nagy-Teremia, Szeged (Bojárhalom), 39. Csorna, 40. Tarczal, 41. Balkány, 42. Balkány, 43. Tarczal, 44—45. Balkány, 46. Törtel.

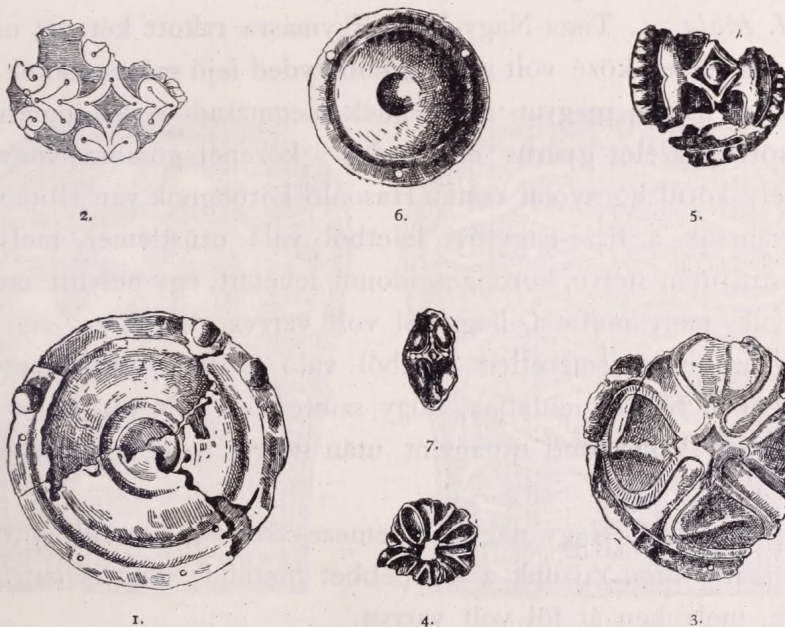
Csüngős pitykék és boglárok többféle változatban kerültek elé. Két tagból szoktak állani, egy kerekded vagy négyszögű boglárból vagy pitykéből, mely alján füllel van a szíjra vagy ruhára erősítve és a róla szabadon lógó csüngőből. Többnyire oly sírokban lelték, melyekről az a vélelem, hogy női sírok voltak és azért női ruhadíszeknek szokták tekinteni. Azonban nem biztos, hogy kizárólag öltönyt ékítették velők, fülüknek néha olyan az idoma, hogy inkább bőrre, mint puhább szövetre való erősítésre látszik alkalmasnak. Csak kevés számú példányban szoktak előfordulni, legnagyobb számmal voltak a szeged-bojárhalmi harmadik sírban, a hol kétféle változattól az egyik fajta 14, a másik 64 példányban került elé. Anyaguk többnyire ezüst, csak ritkán készültek nemtelen fémből. Nagyságuk csak Tolna-Szántón érte a 9 cm.-t, más leletekben 3 és 5 cm. között váltakozott a hosszassági átméretük.

CXIX. tábla. 1. Nagy-Kürü, 2. Tolna-Szántó, 3. Nagyvár, 4. Szeged (Bojárhalom), 5. Gombás, 6—7. Magyarország, 8. Kecskemét, 9. Kecskemét, 10. Tolna-Szántó, 11. Székes-Fehérvár (Maroshegy), 12. Szeged (Bojárhalom), 13. Székesfehérvár (Demkóhegy), 14. Székesfehérvár (Sóstó), 15. Szeged (Bojárhalom), 16. Székesfehérvár (Demkóhegy), 17. Szeged (Bojárhalom), 18. Székesfehérvár (Demkóhegy).

CXX. tábla. Csüngő lemezek. A pilini és battai sírokból nagyjából szív idomát utánzó nagyobb síma ezüstlemezek kerültek elé, melyeknek fölületét a közepén aranyozott szívidomú kis behorpadás ékíti; a csúcscsal ellentett szélén kidomborodó ékítmények jelzik azt a helyet, a hol a lemez széle szögecssek segítségével bőralapra volt erősítve, úgy hogy a lemez szabadon

CXX. CSÜNGŐ LEMEZEK.

CXXI. KORONGOS ÉS MÁΣ IDOMÚ LEMEZEK.

csüngött. 1. Pilinben, a II. lovas sírban két hasonló csüngő lemezt leltek, a miért indokoltnak látszik föltételezni, hogy a lószerszám ékítésére szolgáltak; egyik lemez talán a homlokszíjon, a másik a sügyellőn lógott. 2. Battáról; a két szögecs feje mint sugaras rovátkokkal ékített apró korongoska áll ki a lemez felső szélén. 3. Gödöllő; apró lemezke, melynek felső széléből kampós nyújtvány alkalmassá tette beakasztásra; lószerszámba tartozott-e, avagy ruházathoz való ékszer volt-e, nem dönthető el. Hasonló csüngő lemezek akadtak Oroszlámoson és lehet, hogy a győri és bácskeresztúri csüngők is ide sorolandók.

Ruha- vagy lószerszámdíszek. Szintoly határozatlan, vajjon az idecsatolt táblán ábrázolt ékszerek a ruházatot vagy a lószerszámba ékítették-e? A tiszta-nagyrévi dupla ezüstkorong bőrrre volt erősítve, ellenben a többi ékszer föl volt varrva és legtöbbjéről tudjuk, hogy nem lovas sírból származik, a miért azt hihetjük, hogy a ruhára volt fölvarrva, bár az sincs kizárva, hogy egyik-másik fejpártát vagy süveget díszített, minek megítélésére nincs elegendő alapunk.

CXXI. tábla. 1. Tisza-Nagy-Rév. Egymásra rakott két 7.5 cm. átmérőjű korongos lemez közé volt a bőr gömbölyded fejű szögecssekkel szorítva; a szögecszekből három megvan és többnek megmaradt a két lemezen átjáró lyuka. A korong szélét gyűrűs emelkedés s közepét gömbölyded dudor ékítette, mely körül hornyolat vonul. Hasonló korongunk van Homorszőgről.

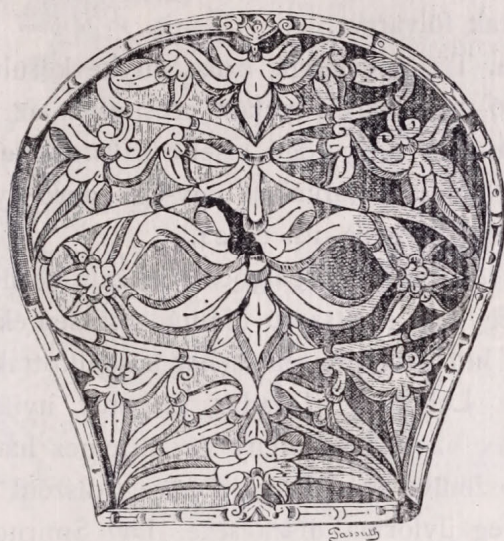
2. Ugyancsak a tiszta-nagyrévi leletből való ezüstlemez, mely a rajta látható mustra után ítélve, korongos idomú lehetett, egy helyütt megmaradt egy apró lyuk, mely mutatja, hogy föl volt varrva.

3. Magyarországi ismeretlen leletből való korongos ezüstlemez; síma sávú szélén apró lyukak mutatják, hogy szintén föl volt varrva.

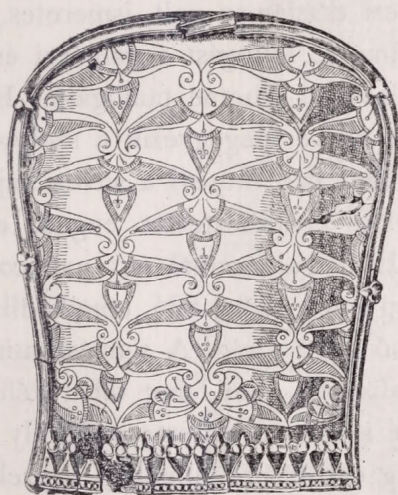
4. Gödöllő. A központi ornament után ítélve, hasonló korongos lemez töredéke.

5. Nagy-Teremia. Négy nagyobb lemezes korong és több apró korong töredéke maradt fenn, rajzunk a legépebbet mutatja; ezen is megmaradtak apró lyukak, melyeken át föl volt varrva.

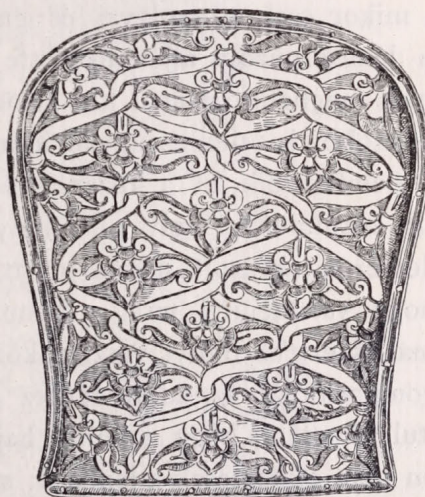
6. Szeged (Bojárhalom). Két vékony ezüstlemezű korong töredékét találták, rajzunk az épebb példányt tünteti föl; két kiponczolt gyöngyör képezi díszítését; erősítési módja bizonytalan.

3.

1.

2.

CXXII. DISZÍTETT EZÜSTLEMEZEK $\frac{1}{2}$ n.

1. Szolymáról. 2. Galgóczi. 3. Tarczalról.

7. Nagy-Teremia. Tojásdad idomú 11 darab ily bronzlemezke került elé, melyek, miként a szélükön fönmaradt apró lyukak tanusítják, tojásdad idomú tárgyakra voltak fölvarrva.

8. Nagy-Teremia. Tíz négyszögű ezüst pityke került elé, melyet valószínűleg a rajtuk lévő négy kerek lyukon erősítettek az alapra.

9. Nagy-Teremia. Egy négyszögű kisebb ezüstpityke nélkülözi az áttört kerek nyílásokat, de minden sarkában egy-egy apró lyuk szolgált a fölvarratására. (Lásd Nagy-Teremia 14. és 24.)

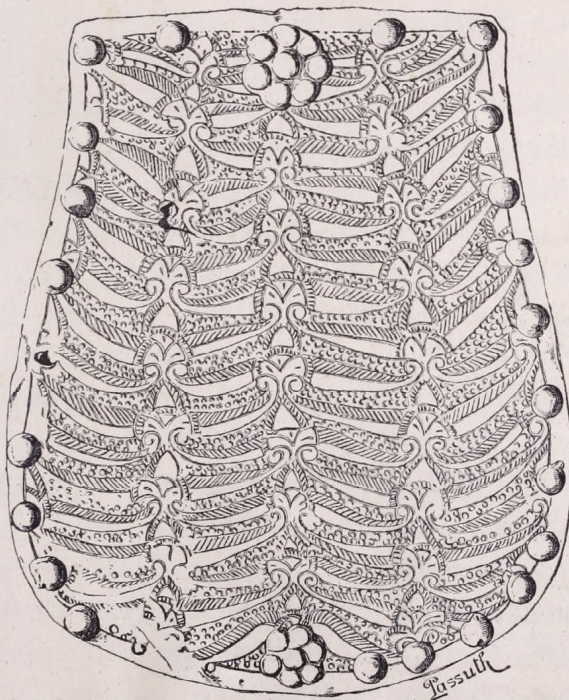
Süvegdisz; tarsoly. Szolyvai, galgóczi, tarczali, bezdédi és bodrogvécsi sírokban fönmaradt egy-egy sajátzerű idomú, díszesen ékített lemez, melyet hol huszártarsolyhoz, hol útkaparó lemezéhez hasonlítottak. A szolyvai lemez elhelyezéséről bírjuk Lehóczky Tivadar szabatos nyilatkozatát, hogy a koponya tetején lelte, ez a körülmény és a lemez hátán ma is meglévő nemezfoszlányok valószínűvé teszik, hogy süveg díszéül szolgált. Analógia is akadt azóta a süveg ilyforma díszítésére. Dr. Smirnowtól tudom, hogy XII—XIII. századi arabs miniaturon a bécsi császári könyvtárban akadt egy lovas vitéz süvegén ilyenfajta díszítő lapra. E magyarázattal szemben már föntebb utaltunk egy más véleményre, melyet Salamon és Boncz még akkor vitattak, mikor csak a szolyvai és galgóczi díszlemez volt ismeretes. Szerintök a lemez puzdra alját díszítette volna. E fölfogást a galgóczi és tarczali lemez meghatározásánál két körülménnyel lehetne támogatni. Egyik, hogy az utóbbi két lemez ugyan idomára nézve megegyezik a szolyvaival, de nem domborodik ki a közepe felé, tehát nem követi a süveg hajlását. A másik körülmény, mely az elhelyezésre következtetést enged, a két utóbbi lemezen ábrázolt növénymustra. Ez a galgóczinál úgy van komponálva, hogy valamennyi virág a lemez egyenes széle felé emelkedik, s a galgóczinál is ezt az irányt veszi a középső nagy virág. A művész mindkét lemez compositióját az adott térhez alkalmazta, nem lehet tehát véletlenséggnek tulajdonítani, hogy a lemez hajlott széle alul jutott; pedig ily elhelyezésben nem alkalmasak a lemezek süveg díszítésére, ellenben képzelhető, hogy az alsó görbe szél a puzdra tompán hajló szélét követte.

CXXII. tábla. 1. A szolyvai süvegdisz; 2. a galgóczi, 3. a tarczali ezüstlemez.

Újabban a bezdédi és bodrogvécsi temetőkből előkerült ismét két

4.

5.

4. Bezédra. — 5. Bodrogvécsröl.

CXXIII. DISZÍTETT EZÜSTLEMEZEK $\frac{2}{3}$ n.

diszes ezüstlemez, mely idomra, technikára és díszítés tekintetében az idézett három lemezzel legszorosabb rokonságban van és legalább a galgóczi és tarczali analogia egykori rendeltetésére adnak fölvilágosítást. A bezdédi lemez hátán megmaradt az egykori tarsoly többretű összeaszott bőrrétegek idomában, a bodrogvécsi példány egykori bőrtarsolya ugyan elpusztult, de a tarsoly tartalmából a lemez hátára oda rozsdásodva találták a tüzelőszerszámot a kovát s a rozsdás vasat.

CXXIII. Ezüstlemezek 4. Bezdédről, 5. Bodrogvécsről.

Gyűrűk és függők. Ujjra való gyűrű meglehetősen sűrűn akadt a honfoglalók sírjaiban, de aránylag kevés olyan, melynek az egyszerű karikán túlemelkedő tagozott formája van. Legdíszesebb a csorna-sülyhegyi gyűrű ovális fejjel, melyet csipkézett keretben kétréteges onyx intaglio díszít, jobbra-balra három-három dudor jelzi a karika kezdetét. A bodrogvécsi, egri, szeged-bojárhalmi és pilini gyűrűk oly idomuak, minők az árpádházi korban azután is dívtak és a melyeket a korábbi népvándorlási időszakban is már ismerünk. Fejük körrekesz, melynek oldalából négy nyelvecske nyúlik a kő fölé, a rekesz oldalának négy egyenletes távolságú pontján üres pléhgömböcs ül. A verebi gyűrűn szabálytalan körded foglaltvány szegélyezi a követ és a foglaltványon gumók domborodnak ki szabály és rend nélkül. A székesfehérvári maroshegyi gyűrű nyílt, tömör karikából áll, melynek gömbszelvényű vele öntött fején ugyanaz a mustra ismétlődik, mely az ottani sírból előkerült csüngős boglárokat ékíti, t. i. középső kidudorodás körül sorakozó fogsormustra. A tolnaszántói gyűrű feje mélyített korong, közepett lyukkal, valószínűleg volt rajta üvegpaszta, mely most hiányzik; a korongból két helyütt apró hegyes csúcs áll ki és a karika kezdetén két-két dudor ül. Egy bezdédi gyűrű feje korongos, egy bodrogvécsié hatszögű, mind két esetben vonalas sugarak ékítik a fölületet. A törteli gyűrű nagyjából hasonló a verebihez, csak hogy a kő keretéből szabályosan elhelyezett négy dudor emelkedik ki. A többi fönmaradt gyűrű, a hármas hajlású tekercsből álló egyik tolna-szántói gyűrű kivételével, mindössze abban tér el egymástól, hogy a karika síma vagy egyszerű vonalas mustrát mutat, hogy nyílt vagy zárt és tömör vagy vékony, lapos vagy kerek oldalú.

Kerek oldalú, vonalakkal díszített tömör gyűrűink vannak Selypről és a székesfehérvári Maroshegyről, mustrázott, lapos oldalú van Tolna-Szántó-

ról, kerek oldalú, síma példányokat bírunk Csornáról, Selypről, a székesfehérvári sírokból, Nemes-Ócsáról, Verebről, Gombásról, Tolna-Szántóról, Kecskemétről s a szegedi bojárhalmi egyik sírból. Lapos oldalú síma gyűrűket találtak a kecskeméti sírokban.

Aradföldváron, Berettyó-Újfaluban, Kabán, Kecskeméten, Majdánon, Oroszlámoson, Pásztón, Székesfehérvárott (Demkóhegy), Tokajon, Tolna-Szántón, Nagyváradon, Vácson és Nemes-Ócsán előkerültek azok a karikák, melyeket, mert hiteles esetekben a halánték táján lelték, halántékgyűrűknek, vagy, mert a hajfonatokba szokták volt fonni, hajgyűrűknek is neveztek. Legszokásosabb formájuk az, melynél a nyílt végű, síma sodronygyűrű egyik vége ∞ formára visszahajlik, ezek mellett előfordulnak mások, hol a sodrony vége többszörös hajlásban gumót vagy egyéb idomot képez. Az ily karikák előfordulását hazánkban a IX. századot megelőző korba lehet visszavinni és használata az árpádkori temetők tanúsága szerint a honfoglalók letelepedése korát századokkal túlélte. A karikák használatának szokása tehát semmikép sem fűzhető a honfoglalók föllépéséhez, hanem oly törzsöknek tulajdonítandó, melyek előbb voltak itt s azután is az országban maradtak; ilyenek a szlávok. Megerősíti ezt a föltevést az a másik tapasztalás, hogy a szokás divatának határa hazánkon túl Cseh- és Poroszországra is terjed, a hol épen a IX—XI. századi temetőkben találják az ilyfajta karikákat legsűrűbben, a miért Sophus Müllernek, a ki először utalt e gyűrűk szláv voltára, e részben igazat adhatunk.

Tolna-Szántón kampóforma sodrott huzalokat lelték, melyeknek rendeltetése iránt még nincs megállapodott nézetünk. A sodrony S formára hajlik, úgy hogy felső vége közeljár a középszárhoz, alsó vége pedig nyílt, úgy hogy más csüngőt akaszthattak reája.

Fülönfüggő aránylag kevés volt a sírokban. Egészben hét vagy nyolcz-félét idézhetünk s ezek közt is kettő majdnem teljesen összevág. Ez a kettő, a tolna-szántói és nagyváradai, oly alak durva utánzatát mutatja, mely a népvándorlási kor soros temetőiben sűrűn szereplő gyöngyös fülönfüggőkre vezetendő vissza.* Az idomtalan nyújtvány, mely a karikából lefelé áll és a tőle jobbra-balra kidomborodó gumók az egykori gyöngyök értelmetlen után-

* Vsd ö. például a nemesvölgyi fülönfüggőket «A régibb középkor emlékei» I. 137. tábla.

zásai. Ez az idom az antik korig megyen vissza és hazánkban mindenféle átalakulásban a xvi—xvii. századig marad fenn; tehát régi helybéli forma és nem a honfoglalók révén ideszármazott alak.

Még közelebb jár hozzá a két csornai aranyfüggő, melynek karikáján szintén gyöngynek való peczek és bogyós tag ül; a bogyó végéről ugyan leszakadt a gyöngye, de a kis peczek, mely átjárt rajta, még most is megvan.

A typus egy pompás változata a tokaji fülönfüggők filigrános ezüst-fülönfüggőiben lép elénk. Ugyancsak Tokajon akadtak félhold idomű függők és ezekkel rokon idom Aradföldváron és Dettán is előfordult. Az utóbbi arról is nevezetes, hogy fölületét zománcz ékíti.

A szeged-bojánhalmi, rábéli és székesfehérvár-demkőhegyi fülbevalók a róluk csüngő csomós pálczácska hasonlatosságánál fogva tartoznak össze; a tag, melyről a pálczácska lóg, mindkét esetben más és sajátzerű. A demkőhegyinél egyszerű hullámzatos idomú kampós sodronyból áll, a bojánhalmi-nál pedig izléssel kiképzett tojásdad formát ölt, melynek egyik hosszabb oldala nyílt, fölül hegyesen végződik, alul négy sarokra helyezett gyűrűs befejezése van, a másik hosszoldal közepe felé kissé szélesbül és a hol átmegy a felső hajlásba, külső széléből ismét apró, gyűrűs dísz áll ki belőle.

A többi függők közül egy nagy-teremiai háromszögű, pasztákkal és rovátkos sodronyokkal ékes, egy más n.-teremiai gömbidomú és filigránnal díszített, a piliniek és bezdédiek bogyók formáját öltik, a csornai lapított csepphez hasonlítható és a galgóczi ezüstfüggők tojásdad idomot mutatnak.

Egy egri függő arról nevezetes, hogy áttört művű képzelmi állatalak ékíti.

A pilini sírokban két tárgyat leltek, mely nem tekinthető közönséges ékszernek; egyik vasfoglaltványú és kis gyűrűn függő czápa fog, a másik szintén függő félgömböcske, melynek alsó lapján kivert betűkben keresztény fohászt tartalmazó görög föliratot olvashatunk. Alig lehet a két tárgynak más értelmet adni a honfoglaló lovasok sírjában, mint a milyent adtak nekik azok, a kik készítették, hogy amulettek legyenek, melyek megóvják a veszélytől azt, a ki hordja.

A czápa foghoz fűződő babona, úgy látszik, másutt is dívott, egész hasonló amuletteket ástak ki oroszországi sírokban, melyek a piliniekkel közelkorúak és ugyancsak a meriek temetőiben, valamint Liadában gyakoriak a byzanczi fohászos föliratú keresztképek és egyéb csecsebecsék, melyekkel a

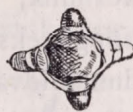
1 a)

1 b)

a)

6 b)

5.

13.

9 a)

b)

2.

10.

4

8.

12.

16.

11.

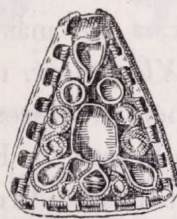
3.

17

15.

14.

CXXIV. GYÜRÜK ÉS FÜLÖNFÜGGŐK $\frac{3}{4}$ n.

halottak szerettek sirba szállani. Nem akarjuk állítani, hogy a pilini lovas, a ki e keresztény amulettet mellén hordta, maga is keresztény volt, mert akkor talán nem temették volna övéi pogánymódra, de viszont nem szabad azt föltételeznünk, hogy sejtelve sem volt a fölírat értelméről, mely a nyakáról csüngő ékszerről mindig hozzászólt. Nem tekinthetők pusztá ékszereknek a dunaföldvári s egyéb hazai temetőkben előfordult apró fészületek. Ezek az elhunyt jámbor keresztény vallásos áhitatát tanúsítják. Ellenben alig tekinthető egyébnek, mint ékszernek egy fölakasztás végett átfurt állati agyarfog. (Oroszlámos LXXVII. b. 10.)

Nagy számmal és sűrűn akadtak a honfoglalók sírjaiban apró bogyók, gömbös vagy korongos bronzékszerek, melyek apró karikáról lecsüngtek vagy hosszúkás lapos fül segítségével bőrbe vagy más vastag anyagba belé voltak erősítve.* Némelykor fölületükön vonalas ékítményeket látunk, máskor a fül tövét apró gyűrűtag követi, sőt maga a csüngő is gyűrűkkel és hornyolatokkal ékes. Nem mondható általánosságban, hogy mikép alkalmazták ez apró ékszereket. Csak egyszer, székesfehérvári sírban lelték gyöngyökkel vegyest a nyak táján s ekkor valószínűleg a nyak díszítésére szolgáltak. Máskor talán a lószerszámot ékítették velök vagy a ruha szegélyétől csüngtek le. A székesfehérvári sírokból három változatban ismerjük ez apró csüngőket. Törtelen is volt egy «gombaidomú», Csornán egy vonalas díszű fajta három példányban, széles gombu 18 példányban, a kecskeméti sírokból is akadt három formája, Selypen és Homorszögön előfordult, Nagy-Kürün korongos idomot ölt a kis csüngő, Nagy-Teremián volt egészben nyolcz gömbös példány két változatban és legtöbb volt a szeged-bojárhalmi sírban, a hol 22 fél példány akadt. Az apró ékszerek, hosszukban két tagból lévén összetéve, széjjelestek, a mit más helyütt is tapasztaltunk.

CXXIV. és CXXV. táblák. 1. Csorna (Sülyhegy), 2. Szeged (Bojárhalom), 3. Vereb, 4. Székesfehérvár (Maroshegy), 5. Tolna-Szántó, 6. Törtel, 7. Pilin, (lásd 18. l.), 8. Tolna-Szántó, 9. Kecskemét, 10. Kecskemét; dupla lemezes karika, melynek talán nem az volt rendeltetése, hogy ujjgyűrű legyen. 11. Tolna-Szántó, 12. Tolna-Szántó, 13. Tolna-Szántó, 14—15. Nagy-Teremia, 16. Székesfehérvár (Demkóhegy), 17. Szeged (Bojárhalom, III. sír), 18. Csorna (lásd XII.

* Ilyenek a meriek sírjaiból is sűrűn kerültek elé, lsd a LXXIV. táblán 30., 31. és 50. sz.

26.), 19. Pilin, 20. Nagy-Teremia, 21. Galgóc, 22. Nagyvárad, 23. Tolna-Szántó, 24. Csorna, 25. Pilin, 26. Pilin, 27. Gödöllő, 28. Nagy-Teremia, 29. Nagy-Teremia, 30. Nagyvárad, 31. Törtel.

A kar- és nyakpereczek három főcsoportra oszthatók; ismerünk egy

CXXV. FÜGGŐK S HASONLÓ ÉKSZEREK $\frac{3}{4}$ n.

vagy több szálból sodrott karikákat, vannak lapos, lemezespántú karikák és vannak, melyeknek fala gömbölyű vagy szögletes átméretű.

Az első csoportban ismét különválnak a galgoczi nyakgyűrű (átmérője 11.6 cm.) A sodronyszálak fonási módja s hajlított pálczában való egyesülése, valamint a végek egymásba kapcsolódására nézve eltér a többi sodrott karikától, mely hazai leleteinkben szerepel. Nyilván az arabsoktól a

IX—X. századokban a nemzetközi kereskedésbe bocsájtott ezüstékszerek sorából való. Nálunk ez iparcikkek erraticus jelenségek, ellenben Németország éjszakkéleti muzeumaiban és az orosz muzeumokban őrzött, úgynevezett vagdalékos ezüst ékszerleletekben (Hacksilberfunde) nagyobb számmal vannak.

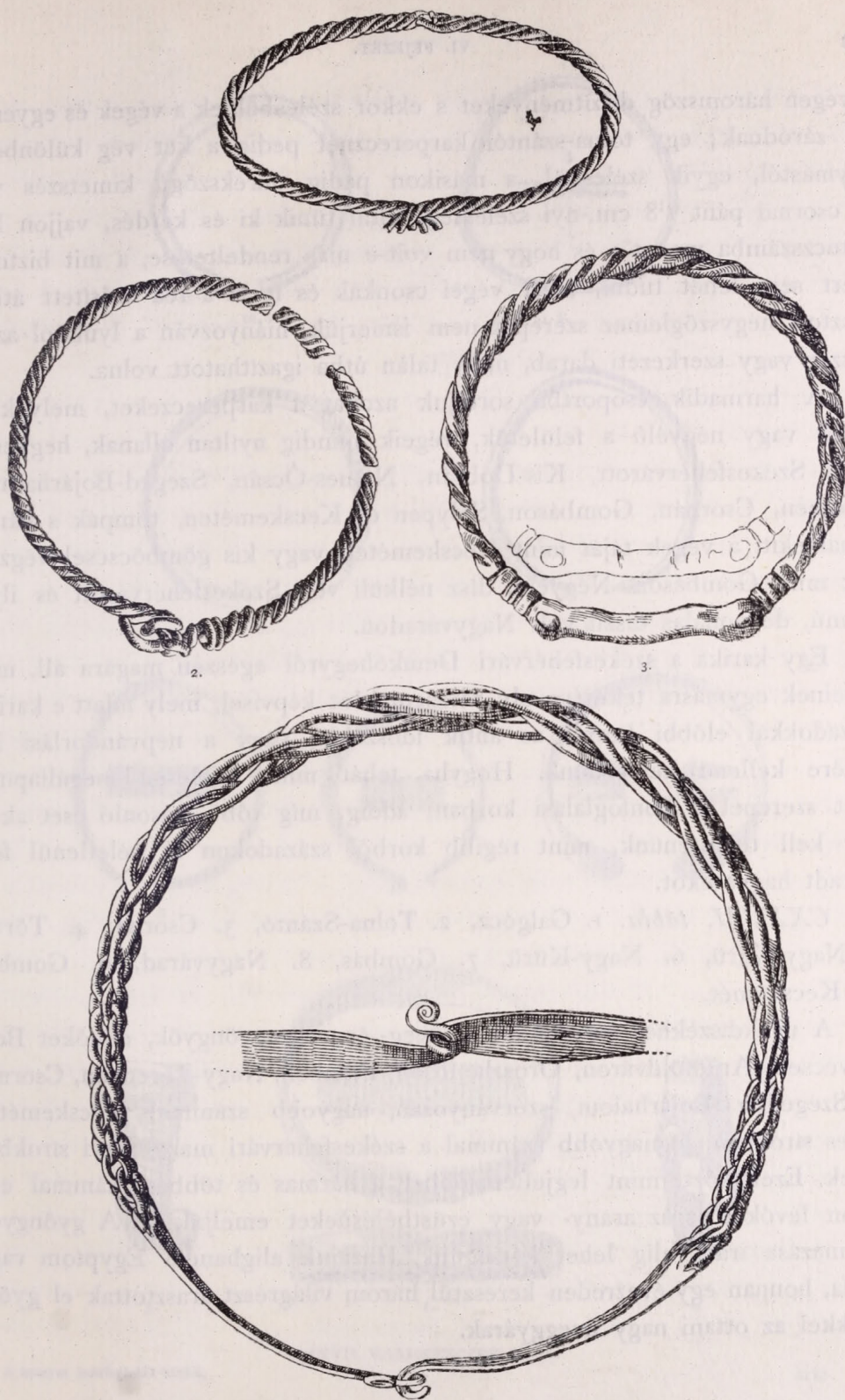
Samanida pénz, mely abban az időben a keleti ékszerek kíséretében az európai világ éjszaki részét bejárta, szintén képviselve volt a galgóczi leletben.

Más, inkább korlátolt körű népipari szempont alá esnek a többi sodrott bronz vagy sárgaréz karikák, a milyenek Aradföldváról, Baksról, Kis-Dobráról, Csornáról, Berettyó-Ujfaluról, Kabáról, Váczi, Bezdédről, Nemes-Ócsáról, Kecskemétről, Nagyváradról s Székesfehérvárról előkerültek. Az árpádházi kor soros temetőiben sűrűn találjuk, viszont a közvetlenül megelőző időszak temetőiben csak Keszthelyen és Ordason s a pusztatóti sírleletben akadt sodrott karika, de csak egyszálú s kisebb fajta. Azt kell tehát ez ékszercsoportról hinnünk, hogy a honfoglalási időszakban került ide, de sűrűbb használata, nem tudni még pontosan, hogy mi okból, csak azután vált az országban általánossabbá.

A sodrott karpereczek közt egy nagyváradi példány két állatfejjel végződik, állatfőket ábrázoló vagy legalább ilyeneket sejtető gumós végű karpereczeket, melyeknek azonban a karikájuk gyakran síma és gömbölyű, ismerünk még Bácskeresztúrról, Muszkáról, Tinyéről, Pásztóról, a szeged-bojárhalmi, a székesfehérvári és selypi sírokból. E sajátos karpereczek is sűrűbben jelentkeznek a későbbi századokban. Az állatfejű végek emlékeztetnek a népvándorlási időszak állatfejű karpereceire, melyek viszont antik motívumok utánzásai.

CXXVI. tábla. 1. Galgóczi, 2—3. Kecskemét, 4. Nagyvárad.

A lemezes vagy pántos karpereczek közt, melyek rendszeren ezüstből valók, az egyik galgóczi példánynak záró szerkezete és bevert pontozott kördiszei miatt különálló helye jut. Máskor a pántok egész simák, végükön néha kiszélesbülnek és körded idomot öltenek, mint egy galgóczi, törteli, bodrogvécsi, egri, aradföldvári és tiszánagyrévi példánynál, vagy a végeik körded hajlással kifelé állanak, mint Nagy-Kürün s a szeged-bojárhalmi sírban, ismét máskor végig egyenletes szélességű a pánt, mint a nagy-teremiai nyakgyűrűn és az egri, bodrogvécsi, kisdobrai, verebi, nagyküri s szeged-óthalmi karpereczen. Csak egyszer, a szeged-királyhalmi karpereczenél látunk

I.
CXXVI. NYAK- ÉS KARPÉRECEK $\frac{4}{5}$ n.

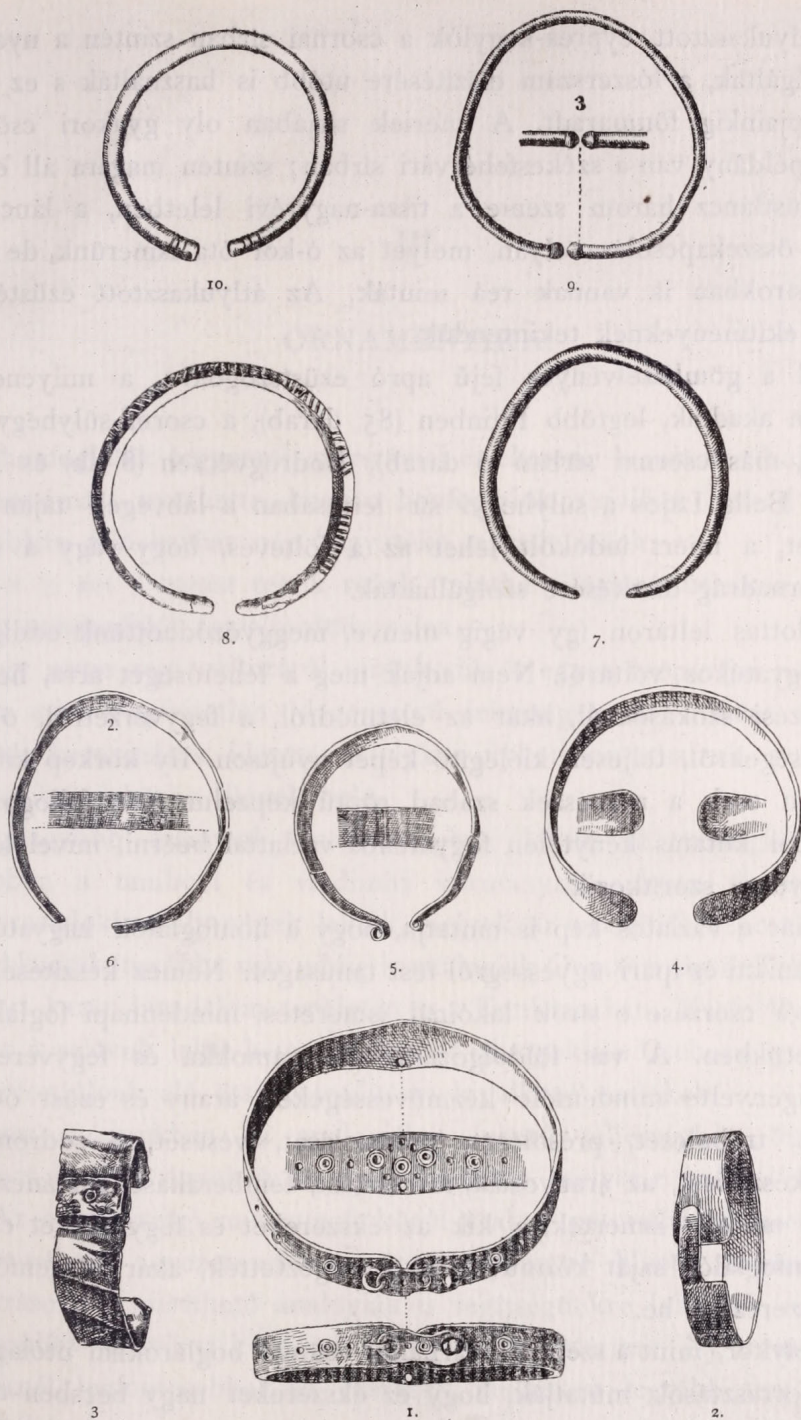
a végen háromszög díszítményeket s ekkor szélesbülnek a végek és egyenes-sel záródnak; egy tolna-szántói karperecznél pedig a két vég különbözik egymástól, egyik szélesbül, a másikon pedig derékszögű kimetszés van. A csornai pánt 1·8 cm.-nyi szélessége által tűnik ki és kérdés, vajjon karpereczszámba mehet-e és hogy nem volt-e más rendeltetése, a mit biztosan azért sem lehet tudni, mert végei csonkák és mert a reá erősített átlukasztott négyszöglemez szerepét nem ismerjük, hiányozván a lyukból az az ékszer vagy szerkezeti darab, mely talán útba igazíthatott volna.

A harmadik csoportba soroljuk azokat a karpereczeket, melyeknek kerek vagy négyélű a felületük, végeik mindig nyíltan állanak, hegyesek, mint Székesfehérvárott, Kis-Dobrán, Nemes-Ócsán, Szeged-Bojárhalomán, Vereben, Csornán, Gombáson, Selypen és Kecskeméten, tompák s három vonal ékíti a végek táját mint Kecskeméten, vagy kis gömböcscsel végződnek mint Gombáson. Négyélű, dísz nélküli volt Székesfehérvárott és ilyen idomú, de vonalas díszű volt Nagyváradon.

Egy karika a székesfehérvári Demkóhegyről egészen magára áll, mert végeinek egymásra tekerése oly zárási módot képvisel, mely miatt e karikát századokkal előbbi korra, az antik időszakba vagy a népvándorlási kor elejére kellene helyeznünk. Hogyha tehát mint hitelesen megállapított lelet szerepel a honfoglalási korban, addig, míg több hasonló eset akad, úgy kell tekintenünk, mint régibb korból századokon át véletlenül fönmaradt hagyatékot.

CXXVII. tábla. 1. Galgóc, 2. Tolna-Szántó, 3. Csorna, 4. Törtel, 5. Nagy-Kürü, 6. Nagy-Kürü, 7. Gombás, 8. Nagyvárad, 9. Gombás, 10. Kecskemét.

A nyakdiszkekhez sorozandók az üveg- és pasztagyöngyök, minőket Bodrogvécsen, Aradföldváron, Oroszlámoson, Pilinben, Nagy-Teremián, Csornán és Szegeden (Bojárhalom) szórványosan, nagyobb számmal Kecskeméten egyes sírokban, legnagyobb számmal a székesfehérvári maroshegyi sírokban leltek. Ezek közt, mint legjellemzőbbet, a hármas és többes számmal egy soron levőket és az arany- vagy ezüstbélésűeket emeljük ki. A gyöngyök származása iránt alig lehet kétségünk. Hazájuk alighanem Egyptom vagy Syria, honnan egy évezreden keresztül három világrészt árasztottak el gyöngyökkel az ottani nagy üveggyárak.

Az átlukasztott cyprea-kagylók a csornai sírban szintén a nyak díszítésére szolgáltak, a lószerszám díszítésére utóbb is használták s ez a keleti szokás napjainkig fönmaradt. A meriek sírjában oly gyakori csörgőkből csak egy példány van a székesfehérvári sírban; szintén magára áll egy sodronyos ezüstitlancz három szeme a tiszta-nagyrévi leletben, a láncszemek hajlása és összekapcsolása olyan, melyet az ó-kor óta ismerünk, de a liadai és meri sírokban is vannak reá minták. Az átlukasztott ezüstérmek is fölvarrott ékítményeknek tekintendők.

Végül a gömbszelvényes fejű apró ezüstszőgökre, a milyenek több változatban akadtak, legtöbb Pilinben (85 darab), a csorna-sülyhegyi sírban (52 darab), más csornai sírban (6 darab), Bodrogvécsen (8 db) és Törtelen (2 darab). Bella Lajos a sülyhegyi sír leírásában a lábvégek táján lelte a szögecsket, a miért indokolt lehet az a föltevés, hogy vagy a csizmak, vagy a bőrnadrág díszítésére szolgálhattak.

A halottas leltáron így végig menve, meggyőződhattünk eddigi észleleteink fogyatékos voltáról. Nem adják meg a lehetőséget arra, hogy akár a temetkezési szokásokról, akár az életmódról, a fegyverzetről, öltözetről vagy ékességekről, teljesen kielégítő képet nyújtson. Ily korkép kifestésére mostanában csak a művészek szabad röptű képzelme van följegositva, az archæologiai kutatás kénytelen fogyatékos vázlattal beérni, mivel lehetőleg biztos tényekre szorítkozik.

De már e vázlatos kép is mutatja, hogy a honfoglalók hagyatéka soknemű technikai és ipari ügyességről tesz tanuságot. Nemez készítése, vászon szövése, bőr cserzése e sírok lakóinál ismeretes, mindennapi foglalkozások voltak életükben. A vas földolgozását szerszámokká és fegyverekké, az ötvösség igényelte mindenféle kézművességeket, arany és ezüst ötvözését, olvasztását, trébelését, présölését, ponczolását, vésését, a sodronyhúzást, gömböcs készítését, az aranyozást, forrasztást, féंबरakást, zománczozást és sok egyéb műtétet ismertek, a kik az ékszereket és fegyvereket csinálták, akár a honfoglalók saját kézműveseikkel végeztették, akár idegenföldi iparosoktól szerezték be.

Némelykor, mint a szeged-bojárhalmi csüngő boglároknál utólagos javítások és forrasztások mutatják, hogy ez ékszereket nagy becsben tartották és hiányos példányokat is gondosan megőriztek.

III.

ORNAMENTIKA.

A honfoglalók fegyverei, szerszámai és ékszerei bemutatásából mindenki azt a benyomást nyerhette, hogy a honfoglalók sirjaiban nem a műveltség alantas fokán álló barbár nép hagyatéka maradt reánk.

Nem is azt a hatást teszik reánk, mintha világjáró útjaikon az ősök e holmikat mindenfelől összefordták volna.

Nagy zöme régi culturáról tanúskodik és egyes csoportjai nem állanak magukra, mint megfejtetlen idegenszerű jelenségek, de, miként már eddig is külföldi hasonmások idézésével olykor-olykor mutathattuk, szélesre terjedő műveltségi körbe illenek belé.

Legnagyobb számmal Oroszországban leljük az analógiákat. Eddig legsűrűbben a tambovi és vladimiri kormányzóságokban akadtak, hol a IX—XI. századokban oly népek laktak, melyek az uraltáji népcsaládhoz tartoztak. Akadtak továbbá már eddig is analógiák Oroszország délibb vidékein, az egykori kazár birodalom területén és a Kaukázusban. Másfelől a lívek sirjaiban és a szlávok lakta hegyi tájakon és síkságokban Csehországtól a fekete tengerig fordulnak elő összehasonlításra kínálkozó emlékek.

Nincs módunkban ez analógiákat lehető teljességben összeállítani; mert nincs kezünk ügyében az egész irodalom, melyre e célból szükségünk volna. Az oroszországi múzeumok közül csak a pétervári és moszkvai nyilvános és néhány nevezetesebb magángyűjteményre hivatkozhatunk, de már az e forrásokból meríthető analógiák is segítségünkre lehetnek, mikor most összehasonlító stilstikus kérdések fejtegetésére áttérünk. Ily természetű fejtegetéseknél legfontosabbak az ékszerek, melyeken legtöbb tere nyílik az ornamentikának.

Tudjuk, hogy Kievből és Moszkvából már Rómer említett úti jelentésében az «éjszaki tartományokba» tett útjáról a magyar ősrégiségekkel rokon emlékeket (Arch. Ért. 1875. IX. 41—42.). Utóbb 1886-ban nyomdokain haladva, e sorok írója Pétervárott, Moszkvában és Varsóban, nyilvános és magángyűjteményekben láthatott ily analógiákat, melyek közül a legjellemzőbbek murói sírokból valók, a vladimiri kormányzóságban. Fontos vidék a perm, az ott sűrűn feltűnő sassanida emlékek miatt, melyekről nemsokára Dr. Smirnowtól kimerítőbb áttekintés várható, mint a minőt Aspelin, De Linas, Tolstoj és Kondakow műveiben nyertünk. Fontosak továbbá a x—xi. századi temetők, melyek szintén Oroszország középső részén, a tambovi kormányzóságban, Liada és Tomnikoff közelében kerültek elő. Mindkét helyen Jastréboff rendezett ásatásokat és azokról orosz nyelven írt jelentést tett közzé.* A francia kivonatból és a hozzácsatolt táblák alapján fölismerhető, hogy a liadai 143 sírból előkerült mintegy kétezer tárgy között oly fegyverek, szerszámok és ékszerek akadtak, melyek a magyar honfoglalók hagyatékával közelebbi vagy távolabbi rokonságot mutatnak. Már Aspelin művéből** is ösmertünk ugyanarról a vidékről egynéhány ily emléket. Aspelin hajlandó volt föltételezni, hogy a liadai és tambovi sírokban mordvinok voltak eltemetve, a mit Jastréboff kétségbe vont. Aspelin rajzai között látunk egy kard töredéket (834. sz.), mely az egyik szolyvai csonka kardra emlékeztet.*** Jastréboff tábláin néhány vasnyílcsúcsra találunk (X, 18, 22—28), melyek szintén a nálunk szokásos formákat megközelítik. Né¹ány zabla (Jastréboff X. 6. és Aspelin 858, 859, 861.) a mi oldalrudas fajtánkhoz tartozik; mások (Aspelin 860, 862) a «csikó» zablák formáját mutatják. Egy kengyelvas (Jastréboff X. 2.) a karászi kengyelre emlékeztet. A liadai sírmezőn Jastréboff lovas sírokat nem talált s a lószerszámokról úgy vélekedik, hogy véletlenül kerülhettek a sírokba. A vasfejszék és balták, melyek amott elég sűrűn (Aspelin 835—841, 902, Jastréboff X. 7, 15, 16), nálunk csak nagy ritkán voltak a sírokban, nem annyira a honfoglaló korbéli típusokra, mint korábbi időszakok formáira emlékeztetnek.

* M. V. Jastréboff-Necropoles de Liada et de Tomnikoff au gouvernement de Tamboff. (Matériaux stb. S. Petersbourg 1893. 10. szám.)

** Aspelin antiquités du nord fuino ougrien 179—192. l.

*** Egy más kardot Jastréboff művéből (17. l.) már föntebb közöltünk.

CXXVIII. ÉKSZEREK A LIADAI SÍROKBÓL cca 2/3 n.

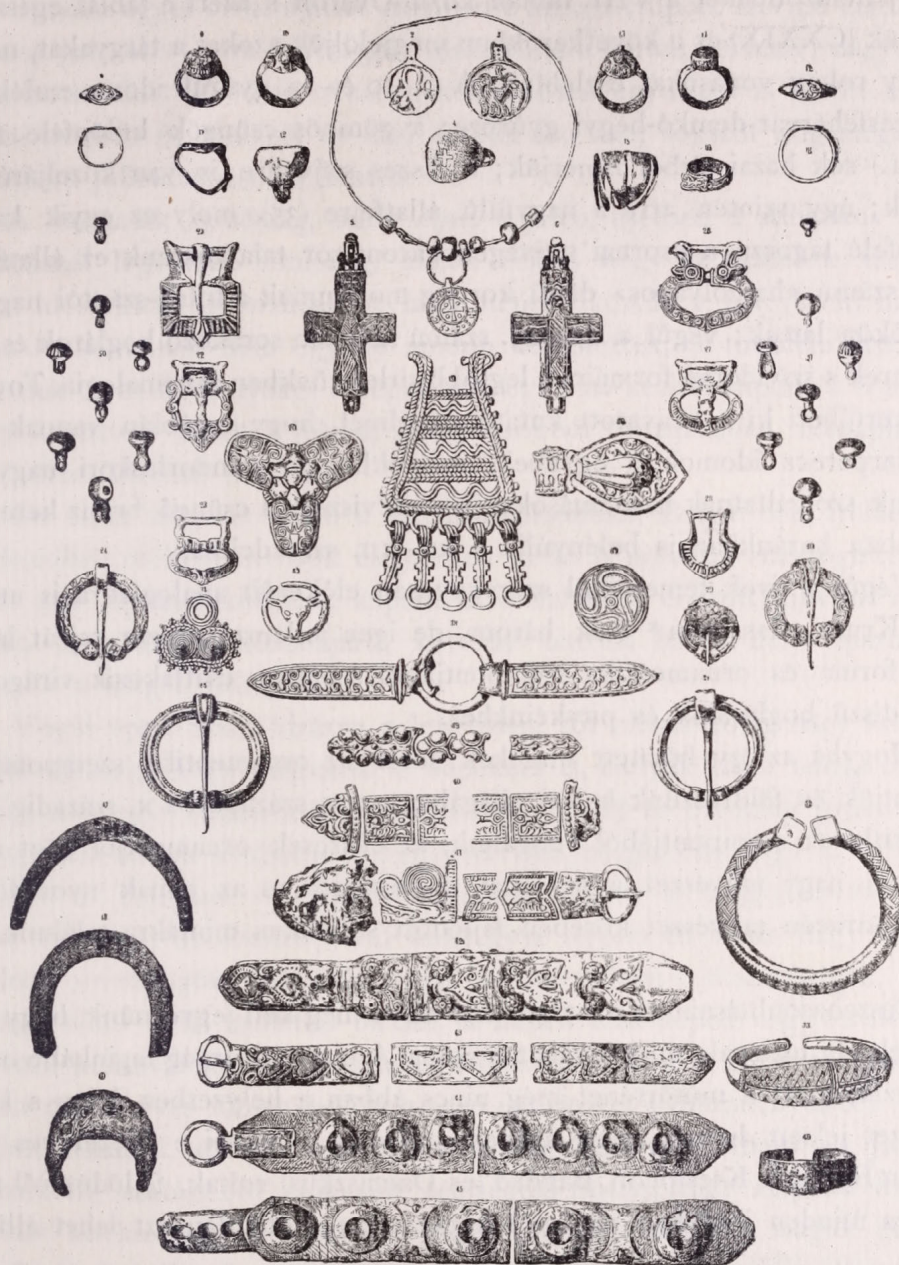
(Jastréboff szerint.)

A legközelebbi rokonságot látjuk a szíjak díszítésére szolgáló ékszerekben és azért egészében közöljük (CXXVIII) Jastréboff X. tábláját, melyen a szerző sok ily ékszert állított össze. Félreismerhetlen, hogy e pitykék és szíjvégek úgy a forma, mint az ornamentika dolgában ugyanazon stilistikus góczpontból származnak vagy legalább ugyanazon behatások alatt keletkeztek, melyek alatt a velők egykorú vagy csak kevéssel korábbi magyar honfoglalók ékszerei keletkeztek. Jastréboff más tábláin is találunk néhány rokon szíjdiszt, mely e körhöz tartozik (VIII. 4, 8, 13, IX. 3, 5, XIV. 5) és a szövegében is közöl idetartozó ábrákat, 12, 13, 14, 24, 30, 31, az ásatási napló 1, 23 és 26 lapján. Egyéb ékszerekből csak a lemezes karpereczek (II, 6, 8, 12, 15), a csüngő csörgők (VII, 16, 18), némely tekercses nyakgyűrűk (XI, 6) mutatnak bizonyos hasonlatosságot, míg a gyöngyök közt vannak dupla és hármas gyöngysorok és egyes szürkés, barnás és zöldes gyöngyök áttetsző üvegből vagy pasztából (XII. tábla), a melyeneket Pilinben és Keskeméten leltek.

Nem ismerjük Jastréboff véleményét arról a stilistikus körről, melyhez a szíjdiszeken fellépő ornamenteket sorolja, csak azt látjuk a francia kivenetből, hogy általában a smolenski (x. századi), a vladimiri (xi. századi) és egyéb a szt. pétervári Eremitageban és a moszkvai történeti múzeumban őrzött x. és xi. századi «ó-szláv» leletekhez hasonlítja. A korhatározásban támogatja nézetét néhány x. századi samanida dirhem utánzása, mely liadai sírokból előkerült.

Jastréboff ásatásainál sokkal terjedelmesebbek voltak azok, melyeket a meriek földjén az 1851—1854-ik években kormányköltségen Uvaroff gróf folytatott. Egészben 7229 sirt ásott föl, melyek közül a legrégiebbek a Kr. u. vi. századig nyúltak vissza, míg a legkésőbbiek korát a bennök lelt számos nyugoti és keleti pénz alapján a x. és xi. századokra tehettem.* A sírok hagyatéka nem származik gazdag néptől; lovas sír csak igen kevés akadt. Az összes készletből e helyütt azok a csattok, boglárók és pitykék érdekelnek leginkább, melyek a magyar honfoglalók ékszereivel rokonságot mutatnak.

* Ouvaroff Etude sur les peuples primitifs de la Russie Les mériens. Saint-Petersbourg 1875. qu. 308. l. E lelkiismeretes és nagybecsű mű hasznavehetőségét a mi szempontunkból gyengíti az a körülmény, hogy a munkában semmi tekintet sincs a hozzátartozó érdekes képes atlaszra.

CXXIX. ÉKSZEREK A MERIEK SÍRJAIBÓL $\frac{1}{3}$ n.
(Gr. Uvaroff szerint)

A legjellemzőbbeket a VIII. táblán közli Uvaroff s azért e táblát egészében közöljük (CXXIX) és a következőkben megjelöljük azokat a tárgyakat, melyeken ily rokon vonásokat észlelünk. A 9, 10 és 13. gyűrűk idoma emlékeztet a székesfehérvár-demkő-hegyi gyűrűre; a gömbös csüngők különféle fajtáit (50, 51.) sok hazai sírból ismerjük; a díszes szíjvégre is van közeljáró analógiánk; úgy szintén arra a nagyfülű állatfejre (35), mely az egyik karikát háromfelé tagozza, a csornai szíjvégen háromszor találkoztunk ez állatfejjel; a 37. számú «halhólyagos» díszű korong motivumait a tolna-szántói nagyobb csüngőkön láttuk; végül a 42—45. számú szíjakon sorakozó boglárók és pitykék kerek s szívidomú formáira a legtöbb sírleletünkben van analogia. Továbbá nem kerülheti ki a beavatott kutató figyelmét, hogy e táblán vannak csatok, karperecz idomok s egyebek, melyekhez népvándorláskori nagy sírmezőink szolgáltatnak hasonmásokat, a mint viszont a csüngő bronz keresztek használata hazánkban is belényülük a XI—XII. századokba.

Végül a livek temetőiből szórványosan előkerült analógiákra is utalhadtunk. Kruse atlaszában* csak három, de igen jellemző ékszer rajzát látjuk, mely forma és ornamentika szempontjából szorosan csatlakozik virágos és indás díszű bogláraink és pitykéinkhez.

Hogyha az így bővített emlékek sorát az ornamentika szempontjából áttekintjük és földrészünk keleti világában az v. századtól a x. századig uralkodó stílusok szempontjából vizsgáljuk, az ékszerek ornamentjei közt mind a három nagy művészet, a byzanci, a sassanida és az annak nyomdokain haladó saracén művészet körében fejlődött stilistikus mintákra találunk példákat.

Összehasonlításainkra azonban már eleve meg kell jegyeznünk, hogy nem lehetnek oly biztosak, mint kívánatos volna. A bizonytalanság leginkább onnan származik, mert a műtörténet még nincs abban a helyzetben, hogy a keleti művészet jelzett három nagy ágának, melynek főhelyei e félezeréves korszakban Byzancz, Ktesiphon, Bagdad (és Damaszkus) voltak, fejlődéséről részletes és minden irányban kielégítő képet adjon. Sőt talán azt lehet állítani,

* Kruse Necroloponica XI. tábla 2. sz. és XIV. tábla 5. és 6. sz. Ezeken kívül csak a csiholó vasak s a zablák mutatnak szoros hasonlatosságot (u. o. V. tábla), míg a kengyelvas a mieinknél újabb formát mutat (V. tábla 5. sz.). Csiholó vasat láss még Bähr Gräber der Liven (XV. 13.) u. o. zablát (XVI. 9.) és kengyelvasakat (XVI. 6. és 7.).

hogy minden egyes ornamenttel szemben e három csoport szerinti elkülönítés gyakran már azért sem lehetséges, mert mind a három művészet nagyobbára közös hatás alatt fejlődött, részben kölcsönösen egymásra is hatott és azért az ötvösségben is, melyről itt első sorban szó van, sokszor alig megkülömböztethető jellemvonásokat mutat.

A harmadik nehézség, mely épen a jelen esetben a stilistikus különválasztásnál leginkább fönforog, abban rejlik, hogy az ékszerek, melyek a jelzett időszakban Oroszországot lakó népek (köztük a magyarok) hagyatékában fönmaradtak, nem egyféle módon keletkeztek, de többféle eredetűek. Lehetnek olyanok, melyeket e népek mintegy első kézből kaptak, t. i. a kereskedés hozhatott nekik a jelzett góczpontokból (Byzanczban, Ktesiphonban, Bagdadban készült) holmikat.

De talán még sűrűbben a közeli Chersonban, Bulgáriában, Itélben vagy Derbendben székelő ötvösök elégitették ki az ő művészi szükségleteiket és ekkor már oly átalakulásban kapták az e helyekre eljutott művészi motívumokat, melyekre a közbenjáró, kevésbé tisztult ízlésű helyi iparosok is reáadták a maguk fölfogását.

Végül épen nincs kizárva a lehetőség, sőt ellenkezőleg nagy valószínűséggel állítható, hogy maguknál e népeknél is, melyek közül eddig csak egy párnak ismerjük valamennyire sajátos ízlését, volt az ötvösség gyakorlatban. Ez egyúttal annak a tünetnek legegyszerűbb megfejtése, hogy p. o. a merieknél s a Tambow vidékieknél találunk ugyan a magyarokéval rokonízlésű műveket, de ezeken kívül mindegyik terület sírjaiban nagy számmal akadnak oly csüngők, diszes tűk s más hasonló építési sajátságok, melyek teljesen elütő helyi zamattal bírnak, a miben más népek vagy területek ékszereitől különválnak. E tapasztalást mindenki tehette, a ki Oroszországban a jelzett ötszáz éves időszakból származó emlékeket gyűjteményekben egymás mellett láthatott, sőt akkor is észleljük, hogyha Uvaroff (meri) és Jastréboff (tomnikoffi) ásatásaiból előkerült régiségek rajzait, vagy Aspelin finn-ugor atlaszát áttekintjük. És miként e népek ötvösei tudtak a maguk ízlésének megfelelő formákat létesíteni, úgy bizonyára nem lehet tőlük eltagadni azt a képességet sem, hogy a szomszéd népekéivel közös kútforrásokból nyert motívumokat is átídomíthatták. Természetes, hogy az ily közbenjárás ismét nem válhatott az utánzott motívumok előnyére, mert azon a módon,

a hogy durvább kezük utánozta azokat, sokat vesztek jellemző vonásaikból, annyira, hogy vajmi nehéz gyakran az első minta és utolsó utánzása közötti rokonságot fölismerni, kivált hogyha nem csak nagy távolság és kézi ügyesség külömbözése, de egész nemzedékek sora lépett közbe.

Összehasonlító műtörténettel foglalkozó kutató a művészetek minden ágában, minden korában és minden területén szokott ily nehézségekre akadni és ily nehézségek bizonyára leszálítják az összehasonlításokból remélt eredmények biztosságát. Ezt különösen a jelen esetben kellett hangsúlyoznunk, a mikor az anyag aránylagos gyér volta, az előmunkálatok hiányossága és a chronologiai támpontok nem kielégítő biztossága miatt is ingatag alapon kell gyakran az első lépéseket megtenni.

Azonban e sok nehézség daczára az összehasonlítás első tekintetre is már néhány majdnem biztos megfigyelésre tanít. A ki a korábbi fejezetben honfoglalóink ékszereiből összeállított tábláinkat az Uvaroff és Jastréboff műveiből átvett s az imént közölt táblákkal egybeveti, első benyomás után is azt fogja mondani, hogy honfoglalóink ebbeli hagyatéka nemcsak az anyag, de a változatosság tekintetében is gazdagabb. És e benyomás annál jogosultabbnak fog feltűnni, hogyha meggondoljuk, hogy a mit hazánkból közöltünk, mindössze közel kétszáz sírból származik, a mit pedig orosz szaktársaink műveiből meritettünk, mintegy négyezer sír fölásatásának az átlaga.

Félreértés elkerülése kedvéért viszont meg kell jegyeznünk, hogy az orosz művekből *csak* azokat az ékszereket választottuk ki, a melyek közeli stilistikus rokonságban állanak a mieinkkel s ez szándékosan történt, mert csak ezekre volt szükségünk annak bebizonyítására, hogy mind a három (aligha nem rokon) nép közös forrásokból meritett és hozzá tehetjük már most is, hogy a mit a magyar honfoglalók azokból kaptak, változatosságban fölülmúlja rokonaik hasonló stilistikus tőkéjét.

De nemcsak több a motívum nálunk, hanem gyakran értelmes ötvösök gondosabb kezére is vallanak, a mit az éjszaki szomszédok rokon ékszereiről ritkábban lehet állítani. Ezek ugyanis átlag durvábbak, kerülik a finomabb motívumokat, aranyat s ezüstöt az ékszerek előállítására alig használnak, legtöbbször nem is trébelik, de egyszerűen öntik. Nem tudni, hogy mi lehet e szembe-tűnő külöbség oka; legfőlebb sejthetjük. Egyik oka az lehetett, hogy a magyarság vagyonosabb volt, mint távoli rokonai, módosabb nép változatosabb,

finomabb lószerszámot, szebb ékszereket szerezhethet be, mint szegényebb néptörzs. Más közel eső okát abban véljük fölismerni, hogy népünk akkor, mikor ez ékszereit beszerezte, Chersonhoz, a fekete tenger éjszaki partján akkor létező legfontosabb kereskedelmi és műveltségi központjához közelebb lakott, mint ősrökönők, s ők így inkább is első kézből szerezhették be szükségletüket, mint a távolabb lakó szegény törzsrokonok.

Azonban viszont a leletek tanúsága szerint e szegényebb törzsek oly belföldi ízlést fejlesztettek, melyről sajátos formájú, bár nem épen szép ékszereik nagy száma ad hű fogalmat; ilyenek a honfoglalók hagyatékában nincsenek.

A magyarságra ható művészi áramlatok közül alighanem legelőbb a sassanidák iparművészete (már a Kr. u. VII. század előtt) volt befolyással. Valószínűleg csak utóbb (talán Cherson révén) jutottak a byzanci kultúrával szorosabb kapcsolatba. Aránylag legkevesebb nyoma van hagyatékukban a saraczen műiparnak, a mi tanúság lehet arra, hogy a mikor ennek termékei Oroszország nagy részét elárasztották, ők már kívül állottak ez áramlat által közvetlenül érintett nagy területen.

A VIII. század közepétől az ezredik évig terjedő időszakban keleti pénzek sűrű előfordulása által jelzett keleti ékszerek mutatják Oroszország volgai vidékétől Mecklenburgig és Pommerániáig terjedő vonalon s attól éjszakra eső vidékeken a bagdadi és egyéb ázsiai mohamedán góczpontok hatását s e hatás addig volt legerősebb, a míg a samanida uralkodó család virágzott (a X. század végéig).

Samanida pénzek Európában a jelzett területen óriási mennyiségben találtak (több mint százezer darab), míg ettől a vidéktől délre vagy nyugotra eső területeken csak gyéren akadnak ily érmek és velök egykorú keleti ékszerek. Honfoglalóink hagyatékában csak négy helyütt, Galgóczon és Szege-den (királyhalmi sír) Bodrogvécsen és Kecskeméten fordultak elő samanida pénzek, tanúságul arra, hogy a mikor ez érmek s a keleti iparcikkek nemzetközi forgalma virágzott, a honkeresők már e forgalom főútjain túleső tájakon tartózkodtak.

*

Hogyha a honfoglalók hagyatékának ornamentikáját közelebből tekintjük a díszítés szempontjából a szíjvégek, pitykék, boglárok, csüngők s egyéb ékszerek ékítési motivumai igénylik leginkább figyelmünket.

Sűrűn alkalmazott idom a korong s a korong akár kicsi, akár nagy, soha sem egészen síma s egyenletes, közepét vagy behorpadás, vagy gömb-szelvény ékíti, körülötte gyűrű vagy gyöngysor van s a külső szélét ismét gyűrűtag, gyöngysor, vagy félkörökből alkotott csipkeszegély díszíti.

Máskor a központ felől a keret felé állított s egymás mellett sorakozó hornyolatok és pálczák gyűrűszerűen vonódnak a középtér körül és virág-félének (*Chrysanthemum*) a benyomását nyerjük, a nélkül, hogy azt lehetne állítani, hogy a mustra e virág valóságos szemléletéből származott.

A nagyobb boglárok közt legjellemzőbbek azok, melyeket a hazai kutatók «rózsás» boglároknak neveztek, a milyenek a pilini, a törteli s más leletekben szerepelnek.

A rozetta akkor legtökéletesebb, a mikor a derékszögbe állított négy szírom a középső fészket példázó gyöngyszegélyes kört közelről érinti mintegy kinő belőle s így igazán a helyesen stilizált rozetta képe áll elé. De ily tökéletes rozetták aránylag ritkán akadnak.

Kisebb boglároknál négy szírom helyett néha beérik hárommal. Más változat az, ha a középső kör gyöngyös szegélye elmarad, vagy a szívidom helyett tojásdad leveleket alkalmaznak. Még inkább szenved a rozetta képe, hogyha a szírmok nem érintik a középső kört és épenséggel megszűnik a rozetta benyomása, hogyha nem körbe, de hosszúra nyújtott térbe p. o. szíjvég fölületére helyezik, a mikor a szírmok András-keresztet utánzó helyzetbe kerülnek. Ekkor már nem virág támad, de mértani díszítés. Ugyanoly eredmény áll elé, hogyha négy szírom (LXXVII., 1.) vagy akár nyolcz szírom (LXXVI., 23., 25.) középső körfészek nélkül függ össze. Néha szíjvégek fölületén a tengely irányában álló szírmok által egybekötnek egymással rozettákat, a mit egy kis-dobrai szíjvégen (LX—LXI., 20.) egyszerűbb formában és valamivel gazdagabban egy tarczali apró szíjvégen (LXXXXVI. 6.) észlelünk. Ritka eset a négyes rozetta megduplázása nyolczszírmú virággá, a mit egyszer Szeged-Bojárhalmán észlelünk (LXXXIII. 14.). Másfajta bővülés, a midőn Hugaajon a nyolcz szíromba egy négyszögkeret úgy illeszkedik, hogy négy nagyobb szírom a keret négy csúcsát borítja, a négy kisebb szírom pedig a keret négy oldalát áttöri. Mindezen esetekben az egyes szírmok levelek idomát példázzák. Ez a benyomás megszűnik, mihelyt a tojásdad idom, csakúgy mint a középső kör, sávosszélű s így gyűrű és

négy tojásdad hurok képe áll elé, mint azt nagyteremiai áttört lemezű pitykéken (LXXVI., 14—17. és 24.) tapasztaljuk.

Néhány székesfehérvár-demkóhegyi pitykén (LXXXV., 28., 29.) a rozetta szirmai oly formát öltöttek, melyről föntebb a virágszálak alkalmából már megemlékeztünk. Itt az átmenet a mértani fölfogásba szintén megtörtént, s ezt a benyomást a középső gyűrűs tag is erősíti. Teljesen megszűnt a rozetta növényidoma más esetekben, tokaji pitykéken (XXVI., B. 1. 2.) és egy székesfehérvár-demkóhegyi ékszeren. (LXXXV., 30.) Ezúttal a négy szírom ugyanannyi keresztág, mely körded hajlással vagy szögletesen végződik. A székesfehérvári ékszer négy ága áttör egy második keresztidomot, melynek behajló szögein egy-egy körtag ül; a tokaji ékszereknél ugyan nincs második keresztidom, de a kereszt ágainak a behajlásaiban szintén egy-egy köridom tölti be a szárak közeit és a kereszt ágainak a szélét rovátkolt gyűrű köti össze.

Ily idomok átvezetnek más összetett kereszt formájú alakok sorához, melyeknek közös jellegök, hogy a kereszt közepét négyszög foglalja el s ebből levelek indulnak ki, vagy geometriai és növényidomok egyesüléséből igen jellemző díszítmények támadnak. Gödöllői áttört korongokon (XXV., 2., 3.), a középső négyszög aránylag kicsi, úgy hogy szembetűnő a kereszt idom, melynek minden szárán egy-egy heraldikus liliomféle ül. A kereszt szár a középső négyszög gyarapodásával eltűnik. Egy tiszta-nagyrévi kerek ezüstlemezen hajlított oldalú négyszög sarkain egy-egy szívidom ül. Miként a négyszög oldalai sávosság, úgy a szívidomban csúcsos szögű két egyenes is sávossá teszi az idomot. A kifelé álló szívcsúcsokat hajlított idomok kötötték össze, de ez összetételekből most már csak csekély nyomok látszanak. Az egész díszítés bevéselt vonalas modorban volt végrehajtva (XCIX. 2.). Nagy-kürüi ezüstpitykén (LXXIII., 10.) a díszítés domború. A hajlított oldalú négyszög nagyobbodott és oldalait hajlított oldalú, dupla dudorok ékítik, melyeket a csúcson gyűrűtag fejez be, s ebből nő ki egy-egy hármas levél, két oldaltágos csúcsos végű, közepett tojásdad levél, oly idom, mely a heraldikus liliomot megközelíti. Nagy-Teremián préselt domborulatú kerek ezüstlemezeken akadtak (LXXVI., 19—21.); a domború dísz sávosság, melynek minden sarkából kétfelé csúcsos levél nő ki. Ez az idom legtávolabb áll a rozetta és a keresztidomtól, de miként a közbeeső formák tanúsítják, velök mégis stilistikus összefüggésben van.

Az apró négy vagy háromszögű boglárokat legtöbbszörre gömb, kör s félkör mértani idomai ékítik.

Fölötte gyakori a szívidom különböző változatokban, hol szabatosan, behajló csücskével, hol csak nagyjából a szív formáját, hol hosszabb, hol szélesebb arányokban utánozván, a szerint, a mint a fölület tagozása és díszítése igényli.

A pitykék gyakran, a csüngők legtöbbször ezt a formát öltik és az ötvösök mindenféle növényi vagy geometriai idomokat használnak a szívidomú tér betöltésére. Legegyszerűbb eljárás volt, ha ezüstpléhből szívidomú csüngőket metszettek ki s azoknak a sima fölületét csupán a közepükre helyezett csekély mélyedéssel ékítették, mely vagy a külső szél hajlását követi, avagy kör vagy tojásdad-idomú. Ily csüngő lemezek többször kerültek elé és néhányat közös táblán bemutatunk. (CXX.) Hogy a közepén alkalmazott mélyedésnek valamely symbolikus állat- avagy növényidom, p. o. pávatoll vagy más ilyesmi szolgált volna előmintájául, azt előzményekkel nem lehet igazolni. Az alúl csúcsos, fölül szélesebb idom csüngő ékitményeknél önkényt kínálkozott mint legmegfelelőbb idom, minőt a legprimitívebb díszítő ösztön is kitalál. Oroszlámoson volt egy lemezes csüngő, melyet párkányos-szélű, kisebb szívidom díszít (LXXVIII. c. 5), s ugyanott volt egy más ily lemezes csüngő, melybe hármalevelű idom van belevésve. (LXXVIII., c., 1.) Székesfehérvárott a Demkóhegyen találtak egy kis fülönfüggős csüngőt, középső szívidomú mélyedéssel, gyöngyözött széllal és a csúcsán hármas gömböcscsel. (LXXXV., 19.) A gyöngyözött szegély s az alsó gömböcsös csúcs ismétlődik más demkóhegyi csüngőkön, melyeknek közepét sokszirmú rozetta díszíti. (LXXXV., 20., 21.) Székesfehérvárt a Maroshegyen, a szegedi Bojárhalmon, Győrött, Nagy-Kürün, Kecskeméten, Nagyváradon és több más helyen a forma sokszor ismétlődik és mindenféle geometriai vagy növényi idomok elhelyezésére nyújt tért.

A szívidom a pitykében is mint uralkodó forma szerepel. Nem mindig oly határozott az idom, mint Zalkódon vagy egy bezdédi példánynál; sokszor három, négy sőt több karélyú és a karélyok beszögellő találkozásán körded kihajlás borítja a szöget. Szív formája azáltal is támadhat, hogy két vagy több páros inda, levél vagy hurkos forma ellentétes kihajlás után kiugró vagy behajló szögben ismét találkozik.

Boglárokat vagy szíjvégeket diszító rozetták szirmai is öltenek sokszor szívidomot, mire Pilinben, Zalkódon, Törtelen s egyebütt voltak példák; sok esetben a szívidom hanyagabb kezelésnél egyszerű tojásdad idommá változik.

A többlevelű palmett- vagy az akanthuslevél teljes kifejelettségében aránylag ritkán lép föl. Mint önálló díszszel pityke gyanánt csak Bodrog-Vécsen (XIII., 7., 4., 5.) találkozunk vele meglehetősen tiszta idomban; a levelek hosszirányban sorokoznak, a legalsó levélpár körded kihajlású, az alsó bemetszést körded idom tölti meg. Ötlevelű palmett disziti egy szívidomú csüngő lemezke fölületét (CIV., j., 1.), úgy hogy a szára a lemezke kerebének alsó csúcsos összefutásából ered. Csornai pitykéken (XLVIII., 16—19.) ugyancsak ötlevelű palmett jelenkezik hosszirányú tengelylyel. Egy csonka bezdédi pitykén megmaradt egy szélesre terjedő palmett idomának darabja sűrűn rakott apró levélkékkal. Bökönyről is van egy csonka pityke hasonló palmett-díszszel, de azt kevésbé szabatosan lehet fölismerni.

A hosszában ketté szelt palmettet különböző alkalmazásban kedvelik. Egy pilini szíjvégen (I., 12.), három pár félpalmettet a hossztengely irányában fektetnek, két-két félpalmettet egymással összezsátolnak és az összkapcsolás pontjából a tengely irányában álló közös szár nő ki, mely két esetben heraldikus liliommal, egyszer pedig két széjjel nyuló hegyes levéllel és az alsó sarokba helyezett körded idommal végződik. Kevésbé világos, de hasonló az összetett idom egy anarcsi szíjvégen; az oldalas félpalmettek két levele hurkos és ez megváltoztatja a jellegüket.

Egy győrvidéki csat lemezén a félpalmettek bemetszései ugyan kúszáltak, de világos a formájuk, összefutnak egy középső szár tövében, mely három karélyú tagozással végződik. Hasonló csatlemezen Szeged Királyhalomról (V., 3.), ez az idom sajátyszerűen átváltozik. Megvan ugyan a két-oldalas levél és külső körvonalaik hajlása világosan mutatja, hogy félpalmettből ered, de a félpalmett leveles tagozása megszűnt, ellenben látjuk a levél belsejében azt a tengelyt jelző vonalat a körszelvényű harántos vonallal, melyet a galgóczi, tarczali s rokon díszlemezek levelein is észlelünk, a mi által kétségtelenné válik, hogy e csatlemeznél az idom-átváltozás ugyanabban a stilistikus körben történt meg, melyhez ama nagyobb compositiók is tartoznak. Még egy sajátyszerűséget lehet tapasztalni, azt, hogy az ötvös, a ki a két oldalsó levélnek félpalmettszerű tagozását elejtette, mert

az idom értelmét már nem fogta föl, a két levél s a középső szár organikus összefüggését is fölöslegesnek tartotta; mindössze szélesebbre kerekítette ki a tövét, úgy hogy a levelek keskenyülése által támadt tért teljesen megtöltse. A tö szélesbülésében látható kerek áttörésnek nincs ornamentális jelentősége, a mint némelyek hitték, hanem pusztán a tüske beléerősítésére szolgált. Ellenben van díszítő célja a felső kiszélesbülő végbe helyezett háromszögű mélyedésnek, mely azt a benyomást kelti, mintha a szár vége ketté válnék és a háromszög fölött ismét egyesülne. Vajjon az ötvösnek szándéka volt-e az így módosított idommal tulipánt ábrázolni, azt nem lehet tudni, de ilyfajta virágtípus megalkotásának szándéka azért nem látszik valószínűnek, mert az idom ebben a változatban nem állandósult meg, ellenben igenis tapasztalható, hogy az idom alkatrészeit más-más alkalmazásban a kor ornamentikájában felhasználják. Az adott előzmények ismerete nélkül alig lehetne azokat megérteni. Ilyen magában véve értelmetlen idom mutatkozik egy kis zalkodi (CXVI., 1.) szíjvégen; a két odalas levél meg van duplázva és virágkehely-félét képvisel, a középső szár pedig, mely már a szeged-királyhalmi esetben is függetlenítve volt, de még alkalmazkodott a környezethez, ezúttal szabadon lebeg a «kehely»-ben és kétségtelen, hogy már csupán helytöltelékkül szolgál. Máskor ugyancsak egy zalkodi szíjvégen (CXVI., 2.) e «szár»-idom annyira önálló forma, hogy a «kehely» is elmarad, keskeny vége ezúttal három csúcsra oszlik. Némely székesfehérvár-demkóhegyi pitykék (LXXXVI., 28., 29.) vagy a bodrog-vécsi rozetta (XIII., β., 1.) szemléleténél alig lehet másra gondolni, mint hogy a négy keresztbe állított szírmot pótló idom ily önállókká vált szárából eredt, melyek ugyanazon lelőhely más pitykéjén (LXXXVI., 30.) szögletessé vált formákban ismétlődnek. Újabb módosulást szenvednek az éles szögek kigömbölyítése által a tokaji ezüst-pitykéken. (XXVI., B., 1., 2.)

Egy sajátos «virágkehely» (CIV., b., 2., C., 1.) idoma magyarázatot nyújthat arra, mikép függetlenítették a kelyhet is a «szára»-tól néhány tarczali ékszeren (XCVI., 32., 33. és 51., 52.) és egyéb számos esetben, a hol a kehelyformának keretdíszül való alkalmazása indokoltnak látszik. Ezen alakok csúcsba helyezett kis levelének aránylag csekély módosításával új forma keletkezik (XCVI., 31.). Emitt ugyanis a csúcsba szögellő levelek felső vége befelé hajlik, a mi nyilván összefügg a szívidom általános ked-

veltségével. Nagyjából erre az idomra utal az átváltozott kehely alján álló két levél. E szívidom önálló alkalmazásban többször lép föl, úgy Székesfejérvártt a demkóhegyi ékszereken (LXXXV., 17., 18.), a hol a négy szívidom kereszt formára központ körül elhelyezve, mintegy rozettát példáz. Több párhuzamos levélnek egy hossz tengely irányában való összetétele oly idomokat eredményez, melyek megközelítik a palmettet. Két kis dobrai pityke (LXIV., 28., 29.), hatlevelű formában adja az összetételt s ekkor a pityke maga is fölveszi a hat szíromforma kihajlást. Hasonlókép öt-öt karéjos idomú egy kis karászi pityke. (LVII., 6.) Máskor egy bezdédi szíjvégen (a nyolczadik sírból c.) vonalas vésés modorában diszítették a fölületet egy hármalevelű és hozzácsatlakozó négyeslevelű idommal. Ide csatolható néhány bene-pusztai pityke, melyeknél a négy körhöz járuló csúcs (XV., 9—13., 14—18.) szintén már csak halaványan emlékeztet a levéldíszre.

Ily átmenetek a palmettdiszből a geometriai alakításba egy más sorozaton is tapasztalhatók, nevezetesen néhány bodrog-vécsi szíjvég diszítésében (XIII., 7., 2., 6., 7.) és rokon ezekkel néhány más szíjvég. (CV., 3., 4. és 13.) Ezeken a ketté hasított félpalmettek még fölismerhetők és legfőlebb néhány geometriai idom keveredik össze velök; azonban a verebi szíjvégeken (XXII., 5., 6.), annyira túlnyomóak a geometriai vonalak, hogy a növényi diszítésnek már-már alig maradt valami emléke. Némely ékszeren az egy vagy kéthajlású inda viszi a főszerepet mellékajásokkal, levelekkel vagy virágokkal. Egy bács-kereszturi csüngő ékszeren (XXXIV.), két párhuzamosan futó hármashajlású inda tölti be a tért jobbra-balra. Egy hasonló idomú, de valamivel nagyobb csüngőn (LIII., 1.) szívidomok, hármalevelek, négy-szögök csatlakoznak a félindákhoz. Egy muzeumi ékszeren (CV., 4.), félindák sorakoznak két oldalt s a hol a tér szélesbül, kéthajlású indák fejezik be a sort. Mindez indás díszek többnyire soványok, az alapot mint mélyített díszek ékítik; a keskeny réseket többször nielloval töltötték meg. Jóformán magára áll a benei szíjvég (XV., 1.), domborműves, széles levelű kéthajlású indája és még sajátzerűbbek a benei sávós indák önállóan mintázott egyes darabjai (XV., 4—8.), sávós szélű, hurkos leveleivel.

Hogyha sávós inda félpalmettel végződik, oly forma támad, mely a diszitmények egész sorozatára nyújt alkalmat. Legérthetőbb az idom bene-pusztai pitykéken (XV., 1., 2.), melyeken két-két félpalmettel végződő egy-

hajlású sávok így van egymásnak állítva, hogy az egyik félpalmett csúcsa a másiknak a végével összefolyik; hasonlóképpen összenő a két inda sáv a legerősebb kihajlason. Így keletkezik egy összetett idom, mely schematikus módosításban tokaji csüngő díszek (XXVI., *A.*, 1—2.), felső tagjában is jelenkezik, csak hogy itt a félpalmettet már alig lehet fölismerni. A palmettes indákat keretül használják s a három bekeretelt térbe gyöngyözött szegélyű tojásdad díszet helyeznek.

A tolna-szántói csüngő díszek (*C.*, 1—4.), mindkét tagján ez az idom már teljesen mértani schema gyanánt jelenkezik, melyen a megelőző átváltozások ismerete nélkül a növényvilágból való származást már nem lehetne felismerni. A tolna-szántói csüngő lemezek ismét magyarázatul szolgálhatnak számtalan példányban és változatban előforduló kisebb csüngős díszek ornamentikájára. Megállandósult egy szívidomú forma, melynek felülete szélesebb felső részén egymás mellett két körkeretes térre és ezek alatt egy hosszabb, keskenyülő térre tagozódik. Legszenbetűnőbb a rokonság a nagyváradi csüngőkön (LXXIV.), a hol a három tér át van törve és a három áttörés között a sávok hajlása is hasonló. Oroszlámoson (LXXVIII., *C.*, 2.), az alsó áttörés szélesbült és a hegyes csúcsot képező falak egyenesek. Legtöbbször azonban a háromszög nincs áttörve, a körök kisebbülnek és az egész idom azt a benyomást teszi, mintha az ötvösök csőrös madárfejet kívántak volna ábrázolni. Példákat látunk erre az átváltozásra Gombáson (LII., 8.), Győrött (LIII.), Kabán (LVI.), Kecskeméten (*A.*, *E.*), Szentesen (XC.), s egyéb lelőhelyeken. Némelykor gyöngyözött kerettel veszik körül a három alakot, mint Tolna-Szántón (*C.* 5.) és ekkor az alsó háromszögöt növényi idomhoz közelebb járó alakkal helyettesítik.

A bene-pusztai félpalmettes végű sávok inda (XV., 1., 2.) és az imént bemutatott származékai igen tanulságos képet nyújtanak arra, miképpen indul ki a kor ízlése átöröklött növényi idomokból, melyek az első esetben még teljesen fölismerhetők, míg később mértani motívumokká meredvén, mindinkább elvesztik eredeti értelmüket. Ugyanazon öntudatlan kezeléssel átváltozhatnak állati formákká, vagy legalább is szembetűnővé válik az ötvösöknek az a hajlama, hogy az értelmetlen formáknak ismét valamelyes értelmet adjanak.

Nem vagyunk mindig abban a helyzetben, hogy ez átalakulások fokait

egyenlő határozottsággal kimutassuk, mert nincs a fönmaradt ékszerek díszít-ményein elég összehasonlító anyagunk. A sávós indák soraiban p. o. a szé-kesfejérvári demkóhegyi (LXXXV. 17., 18.) és a tokaji (XXVI.) leletben szereplő diszes csüngők alsó fityegőinek összetett idomát ez idő szerint nem bírjuk még kielégítően megmagyarázni. Két sávós inda egy áttört szívidomot úgy keretel be, hogy a sávok fölül alul közelítik egymást, fölül ellentétesen kihajolnak és körben végződnek, alul pedig csúcsban össze-futnak és két hajlású keskenyebb sávú mellékhajtást bocsájtanak kétfelé. Az a csúcsbafutó idom, mely a fő- és mellékindákat az alsó végén egye-síti, sem a tokaji, sem a demkóhegyi fityegőn nem érthető elég világosan. Hogyha a tokaji forma az átváltozásban megelőzi a demkóhegyit, akkor talán a két fősáv alsó hegye lándzsaidomú lehetett valamikor és a lándzsa hegyét mindkét oldalról a mellékinda kihajlásához olyfajta szétnyúló kettős levéllel csatolták, a milyen a bodrogvécsi rozetta négy szára között előfordúl. (XIII., β , 1.) A tokaji fityegőn ez a kétlevelű összekötő két tag még kerekdeden csatlakozik a mellékindákhoz és belső szélei valamivel erősebb hajlást mutatnak, a demkóhegyi fityegőn ellenben az összefűzés már erős külső szögben történik meg és a belső szélek görbített hajlásait is merevebb egyenesek foglalják el. A két fityegőn észlelt idomokkal rokonizlésű formák egész sora fűződik. A főalak valamennyiben a körvégű indasáv. A körformájú befejezés nyilván az indák körtekercsű végzésének egyszerűsítéséből ered. Két körvégű fél indasáv csúcsos összeillesztéséből, úgy hogy a két kör belül esik, ismét sajátságos szívforma támad. Ily idomok négyesével keresztbe állítva, úgy hogy rozetta támad, ékítik a demkóhegyi ékszer felső négyszögglemezét (LXXXV). A szeged-bojárhalmi leletben (LXXXIII., 21.) egy csüngő ékszer alsó fityegőjét hasonló szívidom díszíti, mely ezúttal áttört munkában jelen-kezik, míg a felső négyszögglemezen domborúan ismét rozetta idomában négy rokonfajta szívidom egyesül. Ezúttal az alsó lemezke tekercesvégű indáján a tekercs még szabatos kifejlődésben jelenkezik. Szívidomú egyesü-lésben látunk kördedvégű sávós indákat ezüstpitykéken (CIV., *f*, 1., 2., 4.), de az egyszerű szívidom ezúttal hármassal levelekkel, szögberakott apró kör-levelekkel bővül.

Két körhajlású sávós félinda oly módon való egyesítéséből, hogy a körvégek kívül állanak, keletkeznek pitykeidomok, a milyeneket Bodrog-

vécscről ismerünk. (XIII., *a.*, 1—5.) Hármass levelű virág oldalállásában úgy, miként a három szírom, az úgynevezett heraldikus lilium jelenkezik. Sűrűn van alkalmazása mindenféle fajta ékszereken. Tarczalon (XCVI.), apró pitykéek csupán ily három levelből állanak, s ilyenkor domborúan mutatkozik az idomuk, máskor ugyanott (16—21.) a hármass szírmű virág mint mélyedés ékíti a háromkarélyú pityke fölületét. Ugyancsak Tarczalon a tarsolylemezekről ismert összetételben áll a három level (23—30.), úgy hogy a két levelű kehely fölött mintegy lebegve áll a harmadik föld levelke s közben egy pont jelzi az összetartozást. Anarcsi és mezőhegyesi pitykén rövid szára van a szorosan álló hármass levelű heraldikus liliumnak. Csornai függőn áttört munkában két száras lilium áll egymás fölött. (XXI., 12.) Gödöllői áttört művű korongokban keresztformában függ össze négy száras lilium (XXV., 2., 3.)

Más idomot ölt a hármass level gyűrűs pántokon, a minők Bodrog-Vécse (VIII., 9., 12.), és más helyütt akadtak; ebben az összetételben a középső level szélesebb és nagyobb, a két oldalsó level pedig keskenyebb és rövidebb.

Áttekintésünkben utoljára hagytuk azokat a compositiókat, melyekben a használt idomok legnagyobb teljességben és legtöbb változatosságban érvényesülnek. Ilyenek vannak a nagyobb fémlemezeken, a milyent eddig ötöt ismerünk. Ezekhez csatoljuk a hozzájuk legközelebb álló kisebb darabokat. A sorozat élére kell állítanunk a tarczali és galgóczi tarsolylemezt. A kettő legszorosabb rokonságban van egymással, dacára annak, hogy a galgóczi domború, a tarczali pedig lapos mustrával van ékítve. Mind a kettőben ugyanaz a motívum viszi a főszerepet, melyet az ósassy művészet óta mint életfát ismerünk. Ősi összetétele palmettek, száraz és indák összefoglalásából alakult, és ez összetett idomnak valamikor symbolikus jelentősége volt. Az új persa birodalomban a régi vallási irányok megújításával alighanem föléledt a motívum régi jelentősége és talán ezért is alkalmazták az új persa művészetben oly gyakran. Iparművészeti átvitelében idegen körökbe értelve teljesen elhalványult, mire az idézett két lemez szolgálhat tanúságul, melyeken az életfa annyiszor szerepelt, a hányszor a lemez oldalára reáfért, tehát világos, hogy egyszerű diszítő motívummá vált. A tarczali lemezen változatosabb az alkalmazása mint a galgóczi. Legdúsabb a közepén, kevésbé dúsán ismétlődik kétszer a középtengelyben és négy szerényebb változatban szerepel két oldalt a középtengelytől, mindig oly összetételben

s oly elhelyezésben, mely a diszitendő melléktér idomának megfelel. Az egyes levélcsokrok külön szárból emelkednek ki s csak kétszer csatlakoznak két-két hosszú levél összeérő csúcsához. A legdúsabb csokrok tizenegy kisebb-nagyobb levélből, a legszerényebbek háromból állanak; ez utóbbiaknál két széjjel álló nagy csúcsos levél fölött egy kis félkörű borító levélke ül, mely fölött máskor még egy középső csúcsos levél áll. A kis borító levél mellett olykor még két más hasonló idomú levélke sorakozik; néha a három nagy levél sarkaiból két csúcsos vagy körded levél emelkedik ki ferdén, és legteljesebb a csokor, hogyha a két oldalsó nagy levél alatt párhuzamosan vagy ellentétes hajlással még egy csúcsos levélpár áll a szártól kétfelé. A lemez tengelyébe helyezett bokrétákat két három hajlású inda különíti el a többi idomtól és egy középső nagy s fölül-alul három-három kisebb térre tagozza a fölületet. Itt tehát egy központi compositio támadt és dicsérnünk kell a helyes érzeket, mely a különböző csokrokat a központ körül csoportosítja. A levelekben, a száракban, az indákban sőt az egész lemezt körülkeretelő sávban bevéssett vonalak jelzik a tengely irányát; a vonalkák végére pontot raktak s gyakran a vonal mellett két oldalt is pont áll. Más apró, de jellemző sajátosság a nagyobb levelek egyik vagy mindkét hosszú szélén végig húzódó vonalzott sáv. Ily vonalzott sávok félgűrűk formájában száarakon a levelek kiindulása alatt, bizonyos távolságokban az indákon, sőt sűrűbben a külső kereten is megjelennek. A tarczali nagyobb lemez motívumai a tarczali kard hüvelyéről fönmaradt kisebb lemezeken is előfordulnak, de itt sem ugyanaz a változat ismétlődik, hanem a tér más-más idomához mérten módosul a formájuk. Ennek ellenkezőjét tapasztaljuk a galgóczi tarsolylemezen, hol három egymásba fűzött indasáv által alakított mezőben ugyanazok az ötlevelű csokoridomok ismétlődnek. A külső keret hosszában fönmaradt térségekbe rakott idomok váltakozók, sőt a főidomok sem teljesen azonosak, hanem a szükülő vagy táguló tér arányához mérten kisebbek vagy nagyobbak, és hogy az egész mustrát külön ebbe a térbe componálták, a mellett az is tanuskodik, hogy a középtengelylyel párhuzamos két csokorsor oldalas levelei ellentétesen felelnek meg egymásnak. A modorosság benyomása ezúttal erősebb, mert a szirmok, száarak és indák nem csatlakoznak közvetlenül egymáshoz, hanem domborulatot darabokban különválnak, mi által az együttes csokrok képe kissé elhomályosul. A levelek is kevésbé növényidomúak, mint a tarczali

levelek, s ez leginkább egyik tekercsszerű végzésüknek a következménye, valamint annak, hogy a vonalas sáv három oldalról szegélyzi a levelek szélét és a tengely irányát követő vonal minden levelet kettéhasít; a schematikus benyomást erősítik a nagy levelek alatt indás tekercsek, melyek a vonalzott gyűrűtag mellett úgy tűnnek föl, mint a megkettőzött szár folytatásai, illetőleg bevégzései. Végül a mezőket bekeretelő indák sima sávokká váltak, a mi szintén bizonyos mértani merevséget és egyhangúságot hoz a rajzba. Ezt a schemát egyszerűsített idomában a jászdósai csontfaragmány mutatja. (CIV., k., 1.) A sima, lapos sávok tojásdad formára összenyomottak; a hol a két sáv közepett összeér és a hol a sávok legerősebben kihajlanak, egy-egy tojásdad levél áll rajtuk fölfelé.

A tarczali schemát a bezdédi tarsolylemez diszitménye, a levelek hosszúra nyújtott idoma és bizonyos fokig a csokrok összetételénél fogva megközelíti ugyan, de lényegesen eltér tőle abban, hogy a bekeretelő indás sáv helyét a négy csokor olyforma összeköttetése helyettesíti, melynél minden csokor egy-egy hosszúra nyújtott levele a szomszéd csokorig nyúl, sőt az oldalsó csokor mindig egy-egy ily levél csúcsából emelkedik, míg a felső középső csokor két összeszőgglő levél végén ül. Sejtethető a minta, mely után a levelek és csokrok készültek, de bizonyos, hogy a készítő kezén formájuk majdnem értelmetlenné vált, annyira, hogy p. o. a legalsó lekonyuló két levelet szalagnak is lehetne tekinteni.

Jóval épebb stilistikus érzékkel mintázták a nagy-ősi szíjlemez domború növénydisztét, mely leveleinek idoma miatt alighanem régibb mustrára megyen vissza, mert széles leveleinek félpalmettből eredt idoma mellett a levél alján és a keret oldalán támadó tekercshajlású rövid indák hívebben őrizték meg az antik formák emlékezetét, mint a tarsolylemezek compositiói. Ugyancsak a nagy-ősi szívidomú pitykék mustrái a rokon pityke-disztek egész sorára adják a magyarázatot. A kis térbe helyezett levélcsomó leginkább a galgóczi lemez csokordíszére emlékeztet. A csokrot bekeretelő dísz tagozása a pityke szélén itt még fölismerhető; egymáshoz sorakozó levelekből áll, melyeknek összeérő pontjain rövid indatekercs hajlik ki. A pitykék és boglárok legtöbbször a levélkeret már értelmetlenné vált. A levelekből sávok vagy hurkok lettek s az indatekercs gyűrűvé vagy gombbá változott által. Így lehetséges, hogy a ki a keretek idomait csupán

értelmetlenné vált későbbi módosulásaikban tekinti, könnyen szalagos koszorúra vagy hasonlóra magyarázza.

A szolyvai és bodrog-vécsi diszlemez a másik háromtól leginkább abban különbözik, hogy rajtuk megszűnt a *compositio* központisége, sőt jóformán a középtengely hangsúlyozása is háttérbe szorult és hiányzik a bekeretelés. A lapot borító mustra mindössze néhány, annyszor — a mennyiszer ismétlődő motivumból áll, melyek egymás mellett és egymás fölött sorakoznak. A szolyvai lemezen a középső sor felső végzése még meg van különböztetve két széjjel álló félpalmett által, a bodrog-vécsi mustrában már ez sem történt meg. Maguk a levélmotivumok a két lemezen meglehetősen hasonlóak, a mennyiben hosszúra nyújtott levelekből állanak, melyeknek egyik vége csúcsos, a másika tekercses, eltér továbbá az összeillesztés által és az összehajlás pontja fölé helyezett levéldombban. Mindkét lemezen a legfelső félpalmettek kivételével a levéldombok emlékezete már jóformán elhalványult és ha a megelőző átváltozási fokokat nem ismernők, csupán mértani diszítést látnánk bennök.

Ugyanazt az átmenetet a növényidomokból a mértani alakításra tapasztaljuk a gyéren jelenkező zománczos mustrákban, melyek külön említést igényelnek. Csak három darabot idézhetünk, melynek lelőhelye (Detta) ismeretes, másokról csak általában mondhatjuk, hogy magyarországi eredetűek. A dettai ékszerek között kettő a növénydiszt megmerevedési állapotában mutatja. Egyik heraldikus liliomféle hármassal levelet mutat a félholdidomú alapot követő sávok keretben. A másik gazdagabb tagozású mustra a korong fölületét ékíti; a *compositio* középtengelyű és mellékajlásokkal bővített sávok indákból áll. Egy korongos fibula ugyanott középső sávok körből kereszt állásban kiinduló sávok háromszögekkel van diszítve. Más korongos fibula körkeretben, négy dupla tekercses indamotívummal és egy félkoronghoz hasonló fibula ötszirmú rozettával, meg zig-zeg töltelékű sávokkal alighanem szintén ebbe a sorozatba tartozik, melyre nézve még nem tudhatjuk bizonyosan, hogy mily viszonyban van a honfoglalók ékszereivel, mert szórva nyos leletekből erednek és hazánktól nyugatra is találhatók hasonmásaik.*

* V. ö. Reinecke: Studien über Denkmäler des früheren Mittelalters, Bécs, 1899. (Különlenyomat a bécsi embert. társulat közleményeinek XXIX. kötetéből.)

Elvétve állati idomok is mutatkoznak. Ezeknek legtöbbje szárnyas vagy emlős és többször szoros kapcsolatban vannak növényidomokkal. Egy egri fülönfüggő (Eger 26. sír) hosszúra nyújtott keskeny keretét áttört művű munkában megtölti egy képzelmi állat, melynek előteste lófélét példáz; megvan a fej s a két első láb, míg hátsó része szárnyakba vész. Egyik emelt lábából hármassal levelű indaszár nő ki. A ló testéhez hasonló ékszer-idom ismeretes Duna-Szekcsőről és egy jász-dósai (417., e. 3.) csont faragmány töredéke is ily fajta fejjel végződik. Egy mándoki áttört művű korongban (LXVI., 9.) díszlő idomtalan négyláburól nem lehet bizonyítani, hogy szárnyas-e és hegyes csőrűnek képzelte-e a készítője. Valószínűbb, hogy egy áttört művű egri korong ágaskodó négylábúja kívánt lenni; szárny helyett hármassal levelű növényidom nő ki a hátából, mely a fej s a fark felől emelkedő leveles indával egyesül. A levelek azt a formát öltötték, melyet a pitykékről ismerünk, inkább csúcsba futó sávok hurokidomok, mint levelek. Három nagyfülű állatfej sorakozik egymás fölött egy csornai szíjvégen (XXI., 5.), a fej mindig előlről van ábrázolva. A szárnyasok közé tartozik a bezdédi tarsoly lemez egyszarvuja, s madárfejú zavaros rajzú szárnyasa. Még sajátosabb a bene-pusztai griff, melynek szárnya félpalmett, feje is növényidom, leveles inda nő ki belőle és körmös lábaival más két lába váltakozik, melynek vége hurkos levél. (XV., 1.) Végül legérdekesebb a törteli szíjvégen szereplő rénszarvas (CI., 8.), mely menten minden képzelmi hozzáadástól úgy jelenkezik, a hogy az uraltáji formakörből ismerjük. Más fajta állatidomok ékítik, sok esetben a karpereczek összeérő végét. Némelykor hegyes csőrű madárfőknek néznők, máskor antik karpereczeken is szereplő kigyó vagy oroszlánfőknek tartatnók.

A honfoglalók sírjaiból kikerült ékszerek ornamentikájára tanulságos néhány x. századi szövetmustra, mely hazánk műkincsei között a mai napig fennmaradt és szent István nevéhez fűződik, de bizonyára még a x. századból való. Adjuk Bock ismeretes képe után szent István palástjából a gallér mustráját.*

E selyemszövet mustráiban a tér építészeti fölosztása idegenszerűen hat

* Bock Die Kleinodien des heil. röm. R. Innen átvette Ipolyi A magyar szent korona 192—193 ll.

ugyan reánk, mert ily elemmel a honfoglalók ékszerein nem találkozunk. De a keret díszében és az íves oszlopokon belül s kívül díszlő állati és növényvilág sok oly motivummal bővelkedik, mely az ismertetett ornamentális körrel rokon. Ilyen a pávák és párduczok farkának növényyszerű kiképzése, a közös szárból kinövő indák bokrétaí, melyek közül az utolsóelőtti szembetűnően hasonlít a dettai zománczos korong mustájához; az indák félpalmettes, kétlevelű vagy heraldikus liliomban való végzése és a szív valamint a rozettás idom gyakori alkalmazása. Mindezekből nemcsak a honfoglalási kor ornamentikájával való egykorúságot érezzük ki, de oly rokonságot, mely közös eredetre utal, ámbár másfelől el kell ismernünk, hogy vannak itt meg ott eltérő sajátosságok, a melyek nemcsak az ércztechnika és textil-ipar különbözőségén alapulnak, hanem a rokonság dacára különváló ízlések fejlődéséből erednek.

Ugyancsak a szent István gallérijának beléséből is közlünk egy darabot. (CXXXII.) Ez «cendal» néven ismert kelme, melyet leginkább a keleti kereskedelem révén kapott a nyugoti világ. Legszembetűnőbb rajta a geometrikus pontosságú sávok köréből alakított keret és az egyfejű, de négytestű állatidom. Ily szörnyetegek szülőföldje a távoli kelet, az állat fején keresztül irányított növény szár s a lábakból kinövő növényágak is a keleti stylusra utaló sajátosságok. Az indák már mint sávok szalagok szerepelnek s a félpalmettes végzésekkel vegyesen szívformájú sávok levelek is előfordulnak, a melyeknek a honfoglalók ornamentikájában is oly széles körök jut, a mellett azonban a középső körök oldalágain a teljes palmettszerű levelek sem hiányoznak oly alakban, a mint némely ezüstpitykéken észleltük.

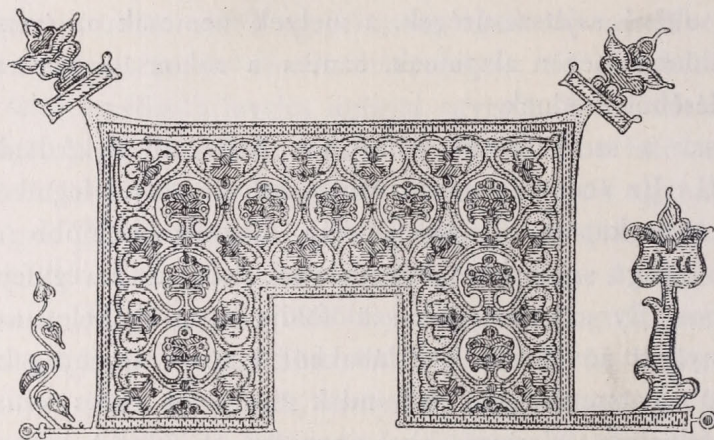
Az átmenet az indák és levelek sávok alakítására teljesen megtörtént azon biborszöveten (CXXXIII.), melyet a bécsi kapuczinusok, mint szent István öltözetéből származó ereklyét őriznek.*

Az uralkodó idom, melyet a főindák, a végső levelek, a sarokba helyezett egyszerű s hármassal levelek öltenek, legtöbbször a szív; a palmett is előfordul, de sávok levelekből alakul és az indák leggyakoribb végzése kétágú. A sávok alakítás a pávamadar nyakára is reászállott, úgy mint testére, far-

* V. ö. Ipolyi: A magyar szent korona. 193—195.

kára és egyik czombjára. A motívumok végnélküli összeköttetésben folytatódnak s a mustra ezzel is keleti voltát tanúsítja.

A közelkorú emlékek sorából említjük, szintén mint tanulságos példákat, azokat az ezüstlemezeken szereplő diszitményeket, melyek az úgynevezett Nagy-Károly-féle kardot ékítik.* Ezuttal az indasávok meg vannak duplázva, több dupla sáv egymással többszörösen átfonódik, úgy hogy végnélküli mustra keletkezik, s a fonadékos keretekben hol három, hol öt hurkos levélből álló palmettek, olykor oldalt hurkos levelű félpalmettek ülnek, levélcsokok tövében néha gyűrűs tagok kötik össze a sávos

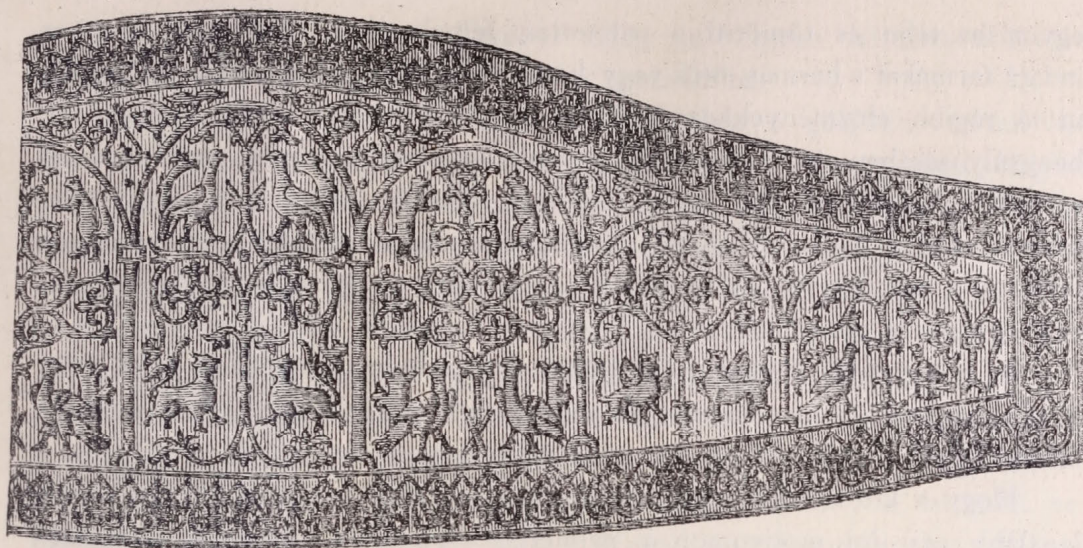
CXXX. LAPSZÉLI FESTMÉNY BYZANCZI CODEXBŐL.

szárakat. A legmesterkétebb longobard szíjfonadékkal versenyző sávos indacsomó ékíti a markolat gombjának tojásdad hajlású felületét. Ez idomok modorossága daczára is még fölismerhető a növényornamentika, de a sávos indák és hurkos levelek túltengése miatt minden változatosság mellett is száraz egyhangúság benyomása támad.

Hogy a byzanczi könyvornamentika is képviselve legyen e tanulságos analógiák között, Springer után közlünk egy lapszéli festményt byzanczi codexből. (CXXX.)** A x. és xi. századi byzanczi miniaturefestő szintén

* V. ö. Zeitschrift für hist. Waffenkunde I. k. 3. füzet.

** Springer: Bilder aus der neueren Kunstgeschichte. I. 101. l. 7. ábra.

CXXXI. SZENT ISTVÁN PALÁSTJA GALLÉRJÁNAK FELE RÉSZÉ.

CXXXII. EGY DARAB SZENT ISTVÁN GALLÉRJÁNAK BÉLÉSÉBŐL.

egymásba tolja és tömöríti a palmettes, félpalmettes, szívidomú és sávós indájú formákat s hármás, ötös vagy hetes levelű csokrokat alakít. A legtöbb idom régibb előzményekhez fűződik és a tér beosztásában, a tengelyek hangsúlyozásában és a tömegek egyenletes elosztásában a régi művészet utóhatása érvényesül. Az egyes főidomok hasonlatossága daczára a részletekben elég a változatosság és e hatást a színek különfélesége tetemesen fokozza, a mit még a fekete rajzban is némileg észleltet a különböző színek egymástól eltérő jelzése.

A bemutatott néhány példa mind az újabb középkor kezdetéről való, közös vonásait az az összefüggés magyarázza, mely mindannyit a mintegy félezer évvel előbb virágzó sassanida művészethez fűz.

Hogy a közös rokonságot, de egyuttal a különbséget a két kor között legalább egy ősi motivumon a palmettás végű indás szív motivumán észlelhessük, ide csatoljuk a permi kormányzóságban lelt ezüstkorsó képét. (CXXXIV.)

Az ezüstkorsó gróf Stroganoff Sergius gyűjteményében van és Odo-besco igen sikerült réznyomatban közli, * mely után képünk készült. A ki e korsó szívformára hajló indás leveleit és palmettjeit összeveti egyrészt a bemutatott szövetmustrákkal, másrészt honfoglalóink palmettes és indás díszű ptykéivel és boglárjaival, nem kételkedhetik abban, hogy ez utóbbiak jóval közelebb állanak a Stroganoff-féle korsó korához és művészeti köréhez, mint a szent István-féle szövetek mustráihoz, ámbár a csekélyebb terjedelmű és fontosságú ékitmények rendeltetése arányában és bizonyára az ötvös csekélyebb képessége szerint is szegényesebben lépnek föl, mint a hogy a díszes korsó két keskeny oldalán a nagyobb tér szélesebb arányai-ban diszelegnek.

Ugyancsak egy levélcsoport miatt, mely keskeny szegélyen többszörösen ismétlődik, közöljük e helyütt (CXXXV.) Odo-besco réznyomata után** annak a permi tálnak a képét, melyről már föntebb szoltunk, mikor a görbe kardu harcosokat ábrázoló karczolatok miatt említettük, melyek a görbe kard elterjedésére jellemző tanuságot szolgáltatnak. A tál a iv. vagy

* Gazette Archéologique 1886. 11. tábla.

** Gazette Archéologique 1886. 12. 1.

v. századi sassanida művészet köréből való, mely ugyan stilizálta a levélmustrákat, de még mint élő növényeket mutatta be.

Legközelebb állanak emlékeinkből e körhöz a galgóczi, törteli és szolyvai domborműves lemezek. Láttuk, hogy rajtuk is aranyozott alapon ezüst indák és levelek a térhez mérten s laposan kidomborodva a központ hangsúlyozásával jobbra-balra terjeszkednek. Hármassal levelű palmettek fölé rakott nagyobb három levelű s közberakott kisebb levelek állanak a közepén és a szétágazó levelek tekercses végeiből újabb levélcsomók sarjadzanak. Az indákat gyűrűk tagozzák és gyűrű öleli a széthajló levelek töveit. A galgóczi mustrát egyszerűbbnek találtuk, a tarczalin szélesebb és gazdagabb a compositio. Mindkettőn ismétlődnek azok az apróbb stilistikus sajátosságok, hogy a levelek töveit vonalzott gyűrű fogja körül s a tarczalin az indákon is látunk ily gyűrűs tagozást, a szirmok tengelyeit mindkét esetben s a tarczalin a szárok és indák tengelyeit is bemélyített vonalak jelzik és mind a kétszer az összes szirmok szélein vonalzott sávok mintegy árnyékolást képviselnek. E mustrák a tarczali kardról fönmaradt ezüstlemezein is váltakozva ismétlődnek és rokon ornamentális ízlést ismerünk a nagyszentmiklósi korsókról.

A sassanida művészet melyik stadiumát jelzik ezek az egymásközt stil-rokon elemek, azt e művészetről való hiányos ismereteink jelen fokán még nem bírjuk bizony megállapítani; de tudjuk, hogy már a negyedik század óta építettek sassanida emlékeket ily mustrákkal. Hasonló növénydísz II. Sapor király († 380.) köpenyegén egy phantastikus állat fölött tölti ki a tért és ugyanily motivum ismétlődik Gay birtokában levő sassanida selyemszöveten.* Főntebb közölt részletes összefoglalásunk ily fajta állati idomokról eléggé tanúsítják, hogy azok a motivumok a sassanida uralkodók családját jóval túléltek.

A mennyire a sassanida művészettől termékenyített saraczen ornamentikát ismerjük, az, mint a főntebbi szövetmustrákból látjuk, a x—xi. század folyamán a növénymustrákat módosítva átvitte az utókorra, úgy, hogy Riegl** nemrég a szőnyeget díszítő ornamentikában még a xiii. (?) század elejéről

* Gay: Glossaire 572. l.

** Riegl: Ein orientalischer Teppich vom Jahre 1202 n. Chr. 1895, 22. és k. ll.

származó szőnyegen is reáismerhetett a sassanida stílus szerkesztési módjára és alkatelemeire.

A stílus későbbi fázisából lehet a szolyvai és bodrogvécsi lemez. Itt

CXXXIII. BIBORSZÖVET DARABJA A XI. SZÁZADBÓL (A TRADITIO SZERINT) SZENT ISTVÁN ÖLTÖZETÉBŐL.

ugyanis a lemez egyenes zárásán az egymás mellé sorakozó lándsavégű tagok s a jobbra-balra hozzájuk simuló körök nagyon megközelítik az ú. n. saraczen hármalevelet, mely a középkori persa szőnyegeken oly jellemző szerepet visz. Mint már fentebb a szolyvai lelet leírásában megjegyeztük, a soros

mustrát vévén a lemez alsó keretének, ha a lemezt borító motivumokat úgy tekintjük, hogy a lemez hajlított szélét felső befejezésnek képzeljük, könnyen tévedésbe esünk a motivumok igazi értelme iránt. Ellenben helyesen látjuk az egész díszítés compositióját, hogyha megfordítva tekintjük a lemezt. Ekkor csakugyan szembetünővé válik a hármaslevelű csoportok hét sora. Az alsó sor két hármas levéllel indul meg, melyből kettő-kettő közös találkozási pontból jobbra-balra hajlik, a találkozás tengelyében csúcsba futó fél levél emelkedik, míg az alsó levelek szélső tekercse a szomszédos csoport levelének tekercsével összetalálkozván, mindig a felső levélsor egyes csoportjának szolgál kiindulási alapul. Hasonlóképp tapasztaltuk, hogy a mustra ezúttal is a térbe van bele componálva; mert a mint a második levélsortól kezdve a tér tágul vagy szélesbül, a sorok egy egész s két fél, vagy csupán két egész levélcsokorból állanak. Legfelül pedig a felfelé hajló leveleknek taréjszerű többszörös díszes tagozást adott a művész. Ezúttal is látjuk azt a vonalakkal megtöltött sávosszegélyezést a felálló leveleken, melyet már a tarczali és galgóczi mustrán észleltünk. Ezúttal a vonalozást a fekkmentes levelek középső terét is elborítja. A növénymustra világos értelmének elhomályosításában s az összefűző indák elhagyásában valamint a levelek pusztán külső egymás mellé rakásában is a korábbi igazi élő növények stilizációja helyébe élettelen schematikus elrendezés lépett. A szövet és szőnyegmustrákban is a korábbi életteljesebb növénymustrák átváltozásában észlelhető ez a merevség. Ellenben megmaradt még a szolyvai leveleken is a levelek tengelyét jelző belső vonal és a leveleket harántosan átszelő gyűrűs sáv, bár itt nincs már helyes jelentősége, nem igazi összeszorító gyűrűs tagot képvisel, pusztán értelmetlen ékítéssé vált.

Alig tévedünk tehát, hogyha a szolyvai mustrát csak úgy a sassanida ipar termékének tekintjük, mint a hogy galgóczi fülönfüggőkön s a szegedkirályhalmi boglárók (V. tábla) levelein a nomádoknak inkább geometriai alakításokra hajló ízlésének hatását véljük fölismerhetni és miként a galgóczi nyak- és karpereczekben is az arabs iparból a nemzetközi forgalomba jutott ékszereknek honfoglalóinkhoz eltévedt példányait véljük bírni.

A zománczos ékszerek eredetének kérdése még megoldásra vár. Aligha vonhatók közvetlenül a honfoglalók hagyatéka körébe, inkább régi belföldi műgyakorlat fönmaradásának tanúságai gyanánt tekinthetők.

Hátra van, hogy a díszítő ízlést illető fejtegetések kapcsán is szóba hozzunk egy sajátos ékszercsoportot. A hajgyűrűk, karikák, font nyakkarikák stb. sorát értjük, mely a honfoglalási kor sírjaiban is jelenkezik. Ezek közt csak elvétve látunk olyan mozzanatokat, melyek a szorosabban vett művészi ornamentika körébe vonhatók. A mennyiben köztük ily motívumok találhatók, mint a durván állatfőket jelző dudorok karpereczek végein, vagy a dudoros fülönfüggők, ezek első eredetükben antik motívumokra vezethetők vissza, későbbi átváltozásuk inkább ethnographiai, mint művészi

CXXXIV. SASSANIDA EZÜST KORSÓ GRÓF STROGANOFF SERGIUS GYŰJTEMÉNYÉBEN.

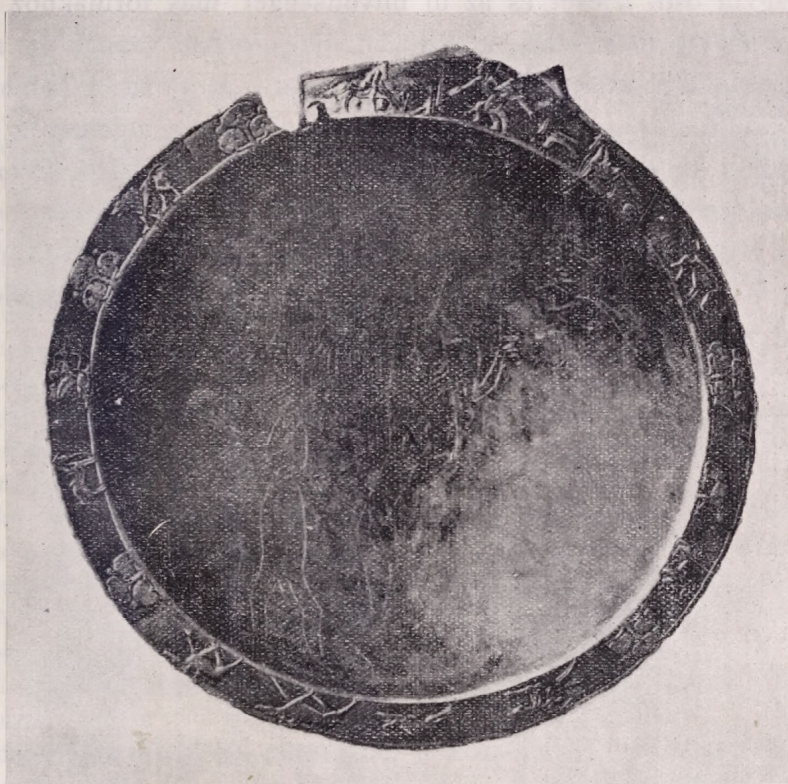
érdekekkel bír. Mindezekben alighanem a népipar hagyatéka maradt reánk. Valószínű, hogy nagyrészt a szlávok készítették, lehet, hogy más, az ízlés alantas fokán álló itteni-, vagy a hódítókkal érkezett törzsek. Az akkori nagy keleti művészeti áramlatok, melyeknek hatásait az előbb felsorolt motívumokban többször kinyomozhattuk, ezekben nem ismerhetők föl.

★

A honfoglalók hadi felszerelése és ékszerei a magyarság másfélszázados ittléte után aránylag hamar átváltoztak. A hadi felszerelésben a kard és kengyelvas mutatja legszembetűnőbben e változást. Árpádkori sírokban vagy

kételű, tehát határozottan nyugoti formák lépnek elénk, vagy egyelő a penge, de ellenzője nem a honfoglalási kardellenzőknek jellemző idomát mutatja, hanem tovább fejlődése annak a formának, mely p. o. a kassai (Baranyam.) sírban elénk lépett s melyet a csúnyi, kecskeméti stb. kardról ismerünk.

Úgyszintén háttérbe szorúl a kengyelvas sajátos idoma. A népvándor-

CXXXV. SASSANIDA EZÜSTTÁL PERM VIDÉKÉRŐL A PETERSBURGI EREMITAGEBAN.

lasi korból ismert és egyéb új idomok szorítják ki, tanulságul arra, hogy egyrészt a jövevény formákkal szemben az országban korábban élő idomokat ezután is gyártja az itt régebben megtelepedett helyi ipar és másrészt könnyen vette föl az új ízlést, mely nyugot és dél felől feléje sugárzott.

Még szembeszökőbb a boglárok, pitykék, csüngők, karpereczek s egyéb ékszerek tekintetében a változás. Mintha akkor, a midőn a nyugoti közös-ségbe léptek, a királyság korában, megváltozott volna a honfoglalók ízlése!

A királyság első századaiból fönmaradt sirmezők és egyes sírok a lovas sírok mellékletei gyanánt ismert pitykéket és boglárokat csak ritkán és elvétve szolgáltatják. Tehát azt hihetjük, hogy ilyeneket az idevaló ötvösök nem készítettek. Még átváltozott formájukat sem találjuk többé, talán azért, mert az Árpádházi sírok, melyeket ismerünk, túlnyomóan szegényebb osztálybeliek holmijaival ismertettek avagy még inkább azért, mert az úri osztály elhagyta ósdi ízlését és az új műveltséggel más formákhoz szokott. A longobard és byzanci ízlés erős hatásáról e korban vannak tanúságaink.

A királyság első századaiban megmaradnak a sírokban a halánték-gyűrűk, a különféle sodrott idomú kar- és nyakpereczek s a lemezes karpereczek, melyek a honfoglalás előtti századok óta a honfoglalási időszakon át szakadatlanul élnek és belényúlnak a királyság korába, tehát nyilván a meghódított lakosságnak félezer éven át változatlanul megállandósúlt iparának termékei voltak. Ez az ipar a honfoglalók révén idejutott motívumokat és idomokat nem fogadta be.

ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

<p>I. Pilini sírlelet $\frac{1}{2}$ n. (a 23—24. sz. $\frac{1}{2}$ n.) --- --- --- 511</p> <p>Pilini gyűrű $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 522</p> <p>A pilini amulette föliratos lapja $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 523</p> <p>II. Nyílvasak a pilini sírokból $\frac{1}{3}$ n. 525</p> <p>III. Csonttárgyak a pilini sírokból $\frac{1}{2}$ n. 525</p> <p>IV. Vastárgyak a pilini sírokból $\frac{2}{5}$ n. 527</p> <p>V. Szeged (királyhalmi) sírlelet $\frac{1}{1}$ n. 528</p> <p>1. Szamanida ezüstdirhem a galgóczi sírban $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 531</p> <p>2. Ezüsfüggő a galgóczi sírban $\frac{2}{3}$ n. 531</p> <p>3. és 4. Ezüst karpereczek a galgóczi sírban $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 532</p> <p>5. Ezüst nyakgyűrű a galgóczi sírban $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 533</p> <p>6. Ezüst tarsolylemez a galgóczi sírban $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 534</p> <p>VI. Vastárgyak a bodrogvécsi temetőből $\frac{1}{4}$ n. --- --- --- 536</p> <p>VII. Kengyelvasak a bodrogvécsi sírokból $\frac{1}{4}$ n. --- --- --- 537</p> <p>VIII. Ékszerek a bodrogvécsi sírokból $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 537</p> <p>Szamanida ezüstdirhem a bodrogvécsi temetőből $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 538</p> <p>IX. Kardok (cca $\frac{1}{6}$ n.) és egyéb régiségek a bodrogvécsi temetőből $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- 539</p> <p>X. Vaszablák a bodrogvécsi sírokból $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- 540</p>	<p>XI. Kengyelvasak a bodrogvécsi sírokból $\frac{1}{4}$ n. --- --- --- 541</p> <p>XII. Ékszerek a bodrogvécsi sírokból $\frac{1}{2}$ n. --- --- --- 542</p> <p>Gyűrű a bodrogvécsi temetőből $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 543</p> <p>XIII. Ékszerek a bodrogvécsi temetőből, α $\frac{2}{3}$ n., β $\frac{2}{3}$ n., γ $\frac{2}{3}$ n. --- 544</p> <p>XIV. A bodrogvécsi tarsolylemez <i>a)</i> autotypia II : 14.5, <i>b)</i> tollrajz cca $\frac{2}{3}$ n. --- --- --- 545</p> <p>Ezüstdirhem Kecskemétről az orsoványi pusztáról --- --- --- 546</p> <p>XV. Benepusztai sírlelet $\frac{1}{2}$ n. --- 548</p> <p>XVI. Ezüstérmek a benepusztai sírleletből $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 551</p> <p>XVII. Neszmélyi sírlelet I., 2. $\frac{1}{1}$ n.; 3—6. $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- 552</p> <p>XVIII. Zablák és kengyelvasak a neszmélyi sírból $\frac{1}{3}$ n. --- --- --- 553</p> <p>XIX. Ezüstérmek a csornai sírleletből $\frac{1}{1}$ n. --- --- --- 555</p> <p>XX. Vasrégiségek és ékszerek a csornai sírokból $\frac{2}{5}$ n. --- --- --- 557</p> <p>XXI. Ékszerek a csornai sírokból $\frac{1}{2}$ n. 559</p> <p>XXII. Verebi sírlelet $\frac{3}{4}$ n. --- --- --- 561</p> <p>XXIII. Vasrégiségek a verebi sírleletből $\frac{2}{5}$ n. --- --- --- 563</p> <p>XXIV. Ezüstérmek a verebi sírből $\frac{1}{1}$ n. 565</p> <p>1. Angol ezüstérem a gödöllői sírleletből --- --- --- 566</p>
--	---

- xxv. Gödöllői sírlelet (1.) $\frac{1}{1}$ n.;
(2—9.) $\frac{2}{3}$ n. 567
- xxvi. Tokaji kincs *A*, *B*, $\frac{2}{3}$ n. 568
- xxvii. Tokaji kincs *C*, *D*, $\frac{2}{3}$ n. 569
- xxviii. Tokaji kincs *E*, *F*, $\frac{2}{3}$ n. 571
- xxix. Tokaji kincs *G*, $\frac{2}{3}$ *H*, $\frac{1}{1}$ n. 579
1. Nyílcsúcs $\frac{2}{3}$ n. 2. Kengyelvas
 $\frac{1}{4}$ n. 3 *a*. Kengyelvas $\frac{1}{5}$ n.
3 *b*. Zabla $\frac{1}{4}$ n. egri sírokból 574
4. Áttört művű bronzkorong
állati ábrával $\frac{3}{5}$ n.; két sír
helyszíni fölvétele a fölbontás
után Egerből 575
- 5., 6., 7. Vasnyílcsúcsok egri sí-
rokból $\frac{1}{3}$ n. 576
- xxx. Temető helyrajza Barna István
szölejében Egerben, Bartalos
Gyula fölvétele szerint 577
8. Két kengyelvas $\frac{1}{4}$ n. egri
síról 578
9. Vaskés $\frac{1}{3}$ n. 10—12. Ezüst-
ékszerek $\frac{2}{3}$ n. 13. Áttört
művű bronzfüggő $\frac{1}{1}$ n. 14.
Aranygyűrű $\frac{1}{1}$ n. 15. Vaskard
pengéje cca $\frac{1}{10}$ n. egri sí-
rokból. 16. Sodrott bronz-
karperecz Maklárról $\frac{2}{3}$ n. 579
- xxxvi. Szegedőthalmi sírlelet $\frac{1}{1}$ és $\frac{1}{2}$ n. 581
- xxxvii. *A*. Aradföldvári sírleletek $\frac{1}{2}$ n. 584
- a. b*. Árpádkori ezüstérmek az
aradföldvári sírokból $\frac{1}{1}$ n. 584
- xxxviii. *B*. Ékszerek ugyanonnan $\frac{1}{3}$ n. 585
- 1., 2., 3. Ékszerek Anarcsról $\frac{3}{4}$ n. 586
- xxxiv. Bácskeresztúri sírleletek $\frac{2}{3}$ n. 587
- 1—4. Ékszerek Balkányról $\frac{1}{1}$ n. 588
- Ezüstpléhes csüngő Battáról
 $\frac{2}{3}$ n. 589
- xxxv. Berettyó-Ujfalusi sírleletek $\frac{1}{2}$ n. 590
- A* bezdédi temető helyrajza 591
- xxxvi. Bezdédi temető 1. sír $\frac{2}{3}$ n. 592
- xxxvii. Bezdédi temető 2. sír *A*. cca $\frac{1}{2}$ n.
B. $\frac{2}{3}$ n. 593
- xxxviii. Bezdédi temető 3. sír *A*. $\frac{1}{3}$ n.
B. $\frac{2}{3}$ n. 594
- xxxix. Bezdédi temető 4. sír *A*. $\frac{1}{3}$ n.
B. $\frac{2}{3}$ n. 595
- xl. Bezdédi temető 5. sír $\frac{1}{3}$ n.
6. sír $\frac{1}{3}$ n. 596
- xli. Bezdédi temető 7. sír $\frac{1}{3}$ n.
8. sír *A*. $\frac{1}{3}$ n. 598
- xlvi. Bezdédi temető 8. sír *B*. cca $\frac{2}{3}$ n.
C. cca $\frac{2}{3}$ n. 599
- xlvi. Bezdédi temető 8. sír *D*. cca $\frac{2}{3}$ n. 600
- xliv. Bezdédi temető 9. sír *A*. $\frac{2}{3}$ n.
B. $\frac{1}{3}$ n. 10. sír *A*. $\frac{2}{3}$ n. 602
- B*. Vaskard a bezdédi 10. sírből 603
- E*. Vaskard a bezdédi 8. sírből 604
- xlv. Bezdédi temető 12. sír $\frac{2}{3}$ n.
13. sír $\frac{2}{3}$ n. 14. sír $\frac{2}{3}$ n. 605
- xlvi. Bezdédi temető 15. sír *A*. $\frac{1}{3}$ n.
B. $\frac{2}{3}$ n. 606
- xlvii. Bezdédi temető 16. sír *A*. $\frac{2}{3}$ n.
B. $\frac{2}{3}$ n. 607
- Pityke Bökönyről 608
- Csongrádi (petenczhalmi) sír
 $\frac{1}{3}$ n. 609
- xlvi. Csornai (súlyhegyi) sírlelet 610
- Csornai gyűrűből való vésett
almandinkó $\frac{1}{1}$ n. 611
- xlvi. Vasrégiségek a csornai (súly-
hegyi) sírleletből $\frac{2}{5}$ n. 613
- L*. Sírlelet Csornáról a csatári ma-
jor tájáról 615
- LI*. Ékszerek Dettáról 617
- A. B. C*. Vaskard a gávai Kató-
halomból (cca $\frac{1}{3}$ n.) 619
- LII*. Gombási sírlelet (1—19.) $\frac{1}{2}$ n.
20. $\frac{1}{4}$ n. 621
- LIII*. Győri és homorszőgi ékszerek:
A. Győr 1., 3—12. $\frac{2}{3}$ n.
B. Homorszőg 2. $\frac{1}{2}$ n. 623
- Homorszőgi ékszerek $\frac{1}{1}$ n. 624
- LIV*. Horgosi sírlelet $\frac{5}{6}$ n. 625
- Hugyajai ékszerek $\frac{1}{1}$ n. 626

- LV. Horgosi sírlelet 1 : 3 $\frac{1}{2}$ n. ... 627
 LVI. Kabai sírlelet $\frac{1}{2}$ n. ... 628
 LVII. Karászi sírleletek *A.* $\frac{1}{4}$ n. *B.* $\frac{3}{4}$ n. 629
 LVIII. Karosi sírleletek *A.* cca $\frac{1}{5}$ n.
 B. $\frac{1}{4}$ n. *C.* $\frac{1}{3}$ n. *D.* $\frac{2}{3}$ n. 632
 A. Leletek az első és második
 kecskeméti sírból ... 633
 Kecskeméti leletek: *B.* gyermek
 sír, *C.* férfi sír, *D.* *E.*
 női sír ... 635
 Kecskeméti leletek: *F.* női sír-
 ból, *G.* és *H.* férfi sír ... 637
 Kecskeméti leletek: *K.* férfi sír-
 ból ... 638
 Kecskeméti leletek: *L.* férfi sír-
 ból, *M.* női sír, *N.* férfi
 sír ... 639
 Kecskeméti leletek: *O.* női (?)
 sír, *P.* férfi sír ... 641
 LIX. Kecskeméti leletek: *R.* ékszerek
 1. sír $\frac{1}{3}$ n. Vaskard cca $\frac{1}{4}$ n. 643
 LX. Kecskeméti leletek: 2. sír $\frac{1}{3}$ n. 644
 LXI. Kecskeméti leletek: 7. sír $\frac{1}{3}$ n.
 10. sír $\frac{2}{3}$ n. ... 645
 LXII. Kecskeméti leletek: Haj- és újj-
 gyűrűk $\frac{2}{3}$ n. ... 646
 LXIII. Kis-Dobrai sírleletek *A.* $\frac{1}{5}$ n.
 B. $\frac{1}{5}$ n. *C.* $\frac{1}{4}$ n. *D.* $\frac{1}{4}$ n. 648
 LXIV. Kis-Dobrai sírleletek $\frac{1}{2}$ n. ... 649
 LXV. Sírleletek Kis-Tengeliczről $\frac{2}{3}$ n. 650
 Pitykék Mezőhegyesről $\frac{1}{1}$ n. ... 652
 LXVI. Mándoki sírleletek ... 653
 LXVII. Sírlelet a monaji halomból $\frac{1}{1}$ n. 654
 LXVIII. Sírlelet a monaji halomból $\frac{2}{3}$ n. 655
 LXIX. Muszkai sírlelet *A.* $\frac{1}{4}$ n. ... 658
 LXX. Muszkai sírlelet *B.* $\frac{2}{3}$ n. ... 659
 LXXI. Nagyhalászi sírlelet *a—d.* $\frac{1}{5}$;
 e. $\frac{1}{3}$ n. ... 660
 LXXII. Nagykövesdi sírleletek $\frac{1}{4}$ n. ... 661
 LXXIII. Ékszerek a nagykürüi leletből
 $\frac{1}{1}$ n. ... 662
 Ékszerek egy nagyősi sírből $\frac{3}{4}$ n. 664
 LXXIV. Nagyváradi sírleletekből $\frac{4}{5}$ n. 665
 LXXV. Nagyváradi sírleletekből $\frac{1}{2}$ n. 666
 LXXVI. Nagyteremiai sírlelet $\frac{2}{5}$ n. ... 669
 LXXVII. Nemes-ócsai sírlelet $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{6}$ n. 673
 LXXVIII. Oroszlamosi sírleletek *a.* $\frac{1}{3}$ n.
 b. $\frac{2}{3}$ n. *c.* $\frac{2}{3}$ n. ... 675
 Ékszerek Pásztóról $\frac{2}{3}$ n. ... 676
 LXXIX. Sírlelet a pörösi pusztáról $\frac{1}{3}$ n. 677
 LXXX. Sírlelet a selypi pusztáról cca
 $\frac{1}{2}$ n. ... 680
 LXXXI. Sírlelet a selypi pusztáról cca
 $\frac{1}{2}$ n. ... 681
 A szegedbojárhalmi sírok hely-
 zetének rajza ... 684
 LXXXII. Sírleletek a szegedi Bojárha-
 lomból $\frac{1}{2}$ n. ... 685
 LXXXIII. Sírleletek a szegedi Bojárha-
 lomból $\frac{1}{2}$ n. ... 687
 Kard a székesfehérvári demkó-
 hegyi temetőből cca $\frac{1}{6}$ n. 690
 LXXXIV. Székesfehérvárdemkőhegyi sír-
 leletek $\frac{1}{2}$ n. ... 691
 LXXXV. Székesfehérvárdemkőhegyi sír-
 leletek $\frac{3}{4}$ n. ... 693
 LXXXVI. Ékszerek a Székesfehérvár
 demkőhegyi temetőből $\frac{1}{1}$ n. 695
 LXXXVII. Ékszerek a Székesfehérvár
 demkőhegyi temetőből $\frac{2}{3}$ n. 696
 41—45. Ékszerek a Székesfe-
 hérvár demkőhegyi temető-
 ből $\frac{2}{3}$ n. ... 697
 LXXXVIII. Ékszerek a Székesfehérvár
 demkőhegyi temetőből $\frac{2}{3}$ n. 698
 LXXXIX. Ékszerek a Székesfehérvár
 maroshegyi sírből $\frac{3}{4}$ n. ... 699
 Ékszerek a székesfehérvári
 Maroshegyről *a—c.* $\frac{3}{4}$ n. *d.*
 $\frac{2}{3}$ n. ... 700
 xc. Szentés-naphegyi sírlelet 1—6.
 $\frac{1}{2}$ n. 7—8. $\frac{3}{4}$ n. ... 701
 xci. Szentési sírlelet *A.* $\frac{1}{3}$ n.
 B. $\frac{2}{5}$ n. ... 702

- Két kard a szolyvai sírból --- 707
- XCII. Süvegről való ezüstlemez a szolyvai sírból, előlről tekintve $\frac{2}{3}$ n. --- 708
- XCIII. Szolyvai sírlelet $\frac{2}{3}$ n. --- 709
- XCIV. Vastárgyak a szolyvai sírlelethől $\frac{2}{3}$ n. --- 711
- XCv. Tarczali sírlelet $\frac{2}{3}$ n. Kard ugyan-onnan cca $\frac{1}{5}$ n. --- 712
- xcvi. Ékszerek a tarczali leletből $\frac{1}{2}$ n. 717
- xcvii. Vasrégiségek a tarczali leletből $\frac{1}{2}$ n. --- 720
- xcviii. Tinnyei sírlelet $\frac{2}{3}$ n. --- 722
- xcix. Ékszerek Tisza-Nagyreőről $\frac{2}{3}$ n. 722
- c. Ékszerek Tolna-Szántóról $\frac{2}{3}$ n. 725
- ci. Ékszerek a törteli sírból $\frac{1}{2}$ n. --- 727
- cii. Vastárgyak a törteli sírból $\frac{1}{2}$ n. 729
- ciii. Vácvidéki leletek $\frac{2}{3}$ n. --- 731
- Zalasántói kengyelvasak és zabla $\frac{1}{3}$ n. --- 732
- Zalkodi ékszerek --- 733
- civ. Ékszerek az ország különböző vidékeiről $\frac{2}{3}$ n. --- 734
- cv. Ékszerek az ország különböző vidékeiről --- 736
- cv. Kardok 1. Szolyváról. 2. Kassáról. 3. Kecskemétről. 4. Csúnyról 745
- cvii. Kardok 1. Tarczáról; az u. «Nagy Károly-féle kard». 3. a székes-
fehértvári Demkóhegyről. 4.
Gombásról. 5. Szolyváról --- 747
- cviii. Kardok külföldi lelhelyekről: 1.
Czechowitról $\frac{1}{6}$ n. 2. Koban-
ból $\frac{1}{5}$ n. 3. Kobanból $\frac{1}{5}$ n.
4. a liadai temetőből $\frac{1}{6}$ n. --- 749
- cix. Kardok 1. Bodrogvécsről. 2. Ka-
rosról. 3. Kis-Dobráról. 4. Kis-
Dobráról --- 752
- a. Karczolatok egy permi tál felső
oldalán. b. Karczolatok ugyan-
azon tál alsó oldaláról --- 754
- cx. Kardok: 1. Gáváról cca $\frac{1}{4}$ n. 2.
- Horgosról cca $\frac{1}{4}$ n. 3. Kecse-
métről $\frac{1}{4}$ n. 4. Szentestől $\frac{1}{3}$ n. 755
- cx. Fejsze és balták $\frac{1}{2}$ n. 1. Karász-
ról. 2. Gombásról. 3. Székes-
fehértvárról --- 758
- cxii. Vasfegyverek és szerszámok $\frac{1}{2}$ n. 759
- cxiii. Sassanida fejedelem lóhátán --- 763
- cxiv. Lovas vitéz a nagy-szentmihályi
második aranykorsón --- 765
- cxv. Byzanci lovas szent vagy császár 770
- cxvi. Szíjvégek és csattok $\frac{1}{2}$ n. --- 771
- cxvii. Boglárók és egyéb ékszerfélék 773
- cxviii. Pitykék és egyéb boglárkák $\frac{2}{3}$ n. 775
- cxix. Csüngős pitykék és boglárók --- 777
- cxx. Csüngő lemezek --- 779
- cxxi. Korongos és más idomú lemezek 779
- cxxii. Diszített ezüstlemezek $\frac{1}{2}$ n. 1.
Szolyváról. 2. Galgócáról. 3.
Tarczáról --- 781
- cxxiii. Diszített ezüstlemezek $\frac{2}{3}$ n. 4.
Bezdédről. 5. Bodrogvécsről 783
- cxxiv. Gyűrűk és fülöngyűgök --- 787
- cxxv. Függők s hasonló ékszerek --- 789
- cxxvi. Nyak- és karpereczek --- 791
- cxxvii. Karpereczek --- 793
- cxxviii. Ékszerek a liadai sírokból cca
 $\frac{2}{3}$ n. Jastréboff szerint --- 797
- cxxix. Ékszerek a meriek sírjaiból
 $\frac{1}{3}$ n. Gr. Uvaroff szerint --- 799
- cxxx. Lapszéi diszítmeny byzanci co-
dexből --- 818
- cxxxi. Szent István palástja gallérjá-
nak fele része --- 819
- cxxxii. Egy darab Szent István palást-
jának béléséből --- 819
- cxxxiii. Biborszővet darabja a xi. szá-
zadból. (A traditio szerint.)
Szent István öltözetéből --- 822
- cxxxiv. Sassanida ezüstkorsó gr. Stroga-
noff Sergius gyűjteményében 824
- cxxxv. Sassanida ezüstkorsó Perm vidéké-
ről a petersburgi Eremitageban 825

MUTATÓ.

A. Á.

Aba (Oba) király 299, 428
 Aba nemzetség 416, 428, 483, 498, 504
 Abachi csata 459
 Abád (Obad) 463
 Abasgia 130, 277.
 Abasz-kún (Abesz-kún, Szekún) 242
 Abbaszidák 202, 205, 247, 276
 Abd-Allah (Amarah fia) 284
 — — (Hisam fia) 252
 Abd el-Melik (ben Mervân) 252, 253, 277
 Abdullah 207, 208
 Abdu-l-Rasid 148
 Abesz-kún (Abasz-kún, Szekún) 267, 271
 Abkház-ok 282
 Ablanza 313
 Abroncs (lelet) 626, 764
 Abu Dolef 145
 Abu-Dsafir Mohammed 247
 Abúlfarads 222, 251
 Abulféda, 140, 148, 181, 211, 244, 250, 271, 277
 Abu Mohammed 147
 Abu No'aim 146
 Abu Zeid Belkhi, l. Belkhi alatt
 — — Hekún 149
 Achaia 315
 Achtum (Ohtum, Ajtony) 409
 Acies (l. Taxis, Parataxis a.) 14, 37, 81, 82, 83, 84. —
 a turkoknál 37
 Aczél-leletek 620, 621. — méltatása 762, 763
 Adalperht 312
 Adalrammus 308, 310
 Adalwinus 309, 312, 313
 Adana 65, 72
 Adara 133

A magyar honfoglalás kútfoi.

Ad-Dhabbi 147
 Adelbero püspök 292
 Adernersze ben Hamâm 283
 Adorján (Szent-) 102, 311, l. Adrianus alatt
 Adriai tenger 263, 315, 445, 461
 Adrianus (Adorján) vértanu 311
 Adsamun (= nem arab = barbár) 270
 Adzerbeidsan 236, 267, 280
 Aegei tenger 445
 Aegyptom, Aegyptus, l. Egyptom alatt
 Aericus 306
 Aethiopiaiak 60, 70
 Afrede-k (Obotritusok) 314
 Affân 275
 Afrika 141, 149, 489
 Afrikai zsinat 325
 Agar (Agárd) 450
 Agarenusok 109
 Agg Mand (Ogmand?) 422
 Ágosta, l. Augsburg alatt
 Ágostai ütközet, l. Augsburgi ütközet alatt
 Ágoston (Augustinus) pap 306
 — (Szent-), l. Szent Ágoston alatt
 Agyag-leletek, edények 588, 620, 703, 704. — gyöngyök
 640, 696, 698. — tárgy 682
 Ahmed ben Fadhlân, l. Ibn Fadhlân alatt
 Ahmed ben Kovaîh 257
 Ahwaz 141
 Ajtony (Achtum, Ohtum) 409
 Ajtó-paizs 56
 Akanthuslevél-dísz 807
 Ak-Idel (Fehér Idel, Bjelaja) 470
 Akkermann 118, l. Neszter-Fejérvár
 Akla-lelet 543
 Akus nemzetség 504
 Akyly Kamcsik 375

- Alál 192
 Alamannok, l. Alemannok alatt
 Alania (Alán-ország) 113, 117, 130, 279, 467, 469,
 l. Alánok alatt
 Alán-kapu vára 193
 Alánok (Alani) 113, 150, 193, 194, 248, 249, 273,
 275–279, 281–283, 479, 491, 492. — áttérésük
 a kereszténységre 276. — életmódjuk 468. —
 fejedelmeik és címük 194, 276, 468. — földjük
 fekvése és leírása 193, 275. — hadseregük 277. —
 harciasságuk 468. — nemességük 194. — nyelvük
 275. — törzseik 194. — utódaik 275. — vallásuk
 és vallásosságuk 193, 468. — váraik 193, 194
 Alán-ország, l. Alania alatt
 Alba, l. Fejéregyháza alatt
 Alba Bulgariæ (Landor-, Nándor-Fejérvár, Belgrád)
 436, 438
 Alba civitas (Albensis civ.), l. Székes-Fejérvár alatt
 Albericus Monachus 394, 399, 411, 467
 Alberuni 148
 Albgarius 309
 Albricus 309
 Albula (Tiberis) 333
 Aldaricus gót király 476
 Áldomás (aldamas, aldumas) 411, 421
 Alemann évkönyvek 289, 299
 Alemannia 299, 335, 457–459, 471
 Alemannok (Alemanni, Alimini) 316, 325, 460
 Alexander Magnus, l. Nagy-Sándor alatt
 Alexandria 478
 Alfréd király földrajza 288, 290, 314
 Alhéviz 446
 Ali, sirvāni király 268, 284
 Alimini (Alemannok?) 460
 Állat-idomú díszek 816, 817
 Almandin-kő (lelet) 611
 Almatai 132
 Almát kedvelő bolgár leányok 210
 Almeria 149
 Almás (Hidas-) 424. — vize 424
 Álmos (Almus Σαλμούρης) 99, 372, 390, 391, 392, 394,
 395, 397, 398, 400–407, 409, 410, 411, 417, 455,
 461, 485, 499, 500, 501. — Árpád atyja 398,
 400, 401, 411, 419. — Árpádot utódává teszi
 411. — Attila sarja 398, 402, 410, 419. —
 fejedelemmé választása 398. — genealogiája
 Noéig 499, 500. — Halicsban 407. — Kievben
 403–405. — Lodomérban 406. — leírása és
 jellemzése 397, 398. — megölése Erdélyben
 401. — nevének magyarázata 397, 499. — örökös
 fejedelemsége 398. — Szuzdalban 403–405. —
 születése 397, 499. — Ugek fia 394, 396–398,
 401, 402
 Almus (Dsafar) bolgár király 413, 415, 426, 435, 437
 Alpári leletek 513. — ütközet 435, 436, 438
 Alpesek 315
 Alpözuri (Pruteni) 491
 Alpzuri 479
 Alsatia 342
 Altaich 291
 Altfridus 312
 Altwart 310
 Alup, alp = nagy 403
 Amalrih 310
 Amanus mons 489
 Amazonok 321
 Ambadinus bán 406
 Ambrasi gyűjtemény 381
 Ammianus Marcellinus 294
 Amol város 155, 254, 267, 269, 271, 272
 Amorreusok 503
 Amulett-leletek 518, 519, 523. — méltatása 786, 788
 Ananinói fejszelelet 760
 Anarcsi leletek 586
 Anastasius követ 317
 Anbaszah 279
 Andalusia 229, 279
 Andaluszi 201
 András, l. Endre alatt
 Andreas görög testőrpapancnok 106
 Anesus (Ens) 319
 Angelos Izsák 445, 461
 Angle (Anglia) 314
 Annales: Bertiniani (Sithienses) 288, 289, 301
 — Colonienses Maximi 390
 — Fuldenses 94, 289, 290, 291, 302, 316, 362
 — Hersfeldenses 292
 — Hildesheimenses 316
 — Sangallenses 289, 301
 — Sithienses, l. Bertiniani alatt
 — Weingartenses 289, 301
 Anonymus (Belæ regis notarius) Névtelen jegyző
 90, 292, 381, 383–387, 392, 393, 397, 400, 408,
 411, 413, 423, 429, 430, 431, 433, 437, 438, 439,
 443–446, 450–454, 456–460, 462, 463, 466, 672,
 703. — barátja 390, 392. — és az etymologia 389,
 — kézírata 381, 382, 383, 385. — kiadásai 385,
 386. — korának kérdése 384. — művének címe
 383. — művének jellemzése 386–391. — és a
 népmondák (szájhagyomány) 387, 388, 393, 422,
 439. — szövege 392–472. — történeti forrásai
 387, 388

- Anonymus Byzantinus 3
 Anszar-ok 252
 Ant-ok 169, 170
 Antonius Durus 485
 — Kauleas, patriarcha 93, 104, 109
 Anusirvân, I. Kosroes alatt
 Anzogolus 303
 Apocalypsis 294, 332, 394
 Apor 439
 Apróhalomgyház (Parvi montes) 425
 Aquæ calidæ 394, 446. — superiores (Felhéviz) 446
 Aquilonis mare 480
 Ár (leletek): 620, 622, 638, 640. — méltatása 763, 764
 Arab: beduinok 273. — ékszerek Magyarországon 790, 823. — geografusok a X. században 470.
 — írók (I. Keleti kútfők) 137, 139, 140. — királyok ruhája 261. — ménék 70
 Arabia 375, 502. — (Boldog-) 58
 Arabok (Arabes) 58, 274, 331, 362. — harczmodora 280. — ruhája 171
 Arad 529
 Arad-földvári sírleletek 515, 583. — érmek 582
 Aral tó 150
 Aranka vize 442
 Arany (leletek): ékszer 633. — érmek 567, 572, 583.
 — függők 518. — fülbevalók 519, 560. — gyűrűk 543, 572, 578, 682, 686, 730. — karikák 531, 603, 672, 726. — lemezek 516, 519, 670, 686, 707. — sodrony 682, 726
 Arányi Sándor 724
 Aranykapu Konstantinápolyban 317, 439
 Aranypartja a Fekete tengernek 133
 Aranyos folyó 423
 Aranyos-Marót 408
 Aranyoszájú Szt-János imái 377
 Arbo 318
 Ardebil 267, 280
 Ardesir 250
 Ardser Babakan (Ardesir) 250
 Arenarum vadum (a Temes m.) 442
 Arfrid 310
 Armanus (Romanus Lakapenus) 255
 Arna 305
 Arno (Arn) 307—309
 Arnoldus Lubecensis 405, 451.
 Arnolf 94, 291, 298
 Aroszlanapa 463
 Árpa (a bolgároknál) 164
 Árpád (Arpadius, Arpius) 91, 97, 106, 121, 122, 125, 128, 287, 389, 390, 391, 394, 395, 411—418, 420—430, 433—441, 443, 445—454, 473, 483, 485, 486, 500—503. — Álmos fia 398, 400, 401, 411, 419. — Attila ivadéka 412, 417, 418, 429, 446. — fiai 128. — halálának éve 454, 455. — követsége Szalánhoz 412, 413, 415, 426, 434. — követsége Menmaróthoz 417, 418. — nemzetsége 485. — örökös fejedelemsége 122. — sírja 455. — Turkia nagyfejedelme 128. — unokái 128. — vezéri főméltósága 503
 Árpád-kori sírleleteink szegényessége 826
 Arpalice (harpalyce) ambulare 449
 Arsakidák 100
 Árva vmegye 430
 de Arx 300
 l'Arzago (ország, ruszag) 345
 Ascold és Dir 372
 Asenidák 442, 467
 Asó (lelet), 640, 764
 Aspelin Joland 753, 754, 796, 801
 Assenech 489
 Aszaló mváros 654
 Asszír életfa, mint díszmotívum 812—814
 Asztalmester, görög császári-, 135
 Asztrakán 469
 Atel (Volga) 115
 Atelkuzu 121, I. Etelköz alatt
 Athelstan király érme 514, 566
 Athenaios 445
 Atho (Hoto, Hotto, Ottó) rex 459
 Atil (Volga) 470
 Atlanti oceán 282
 Attika 445
 Attila (Atila, Athila, Atthila, Atthyla, Atyla, Ethela, Ethele) 97, 127, 213, 394, 398, 402, 404, 410, 412, 416, 417, 418, 429, 431, 435, 446, 447, 451, 452, 455, 481, 483, 484, 493, 499, 501. — flagellum Dei 481, 483. — halálának ideje 499. — királylyá választatása 483, 496. — ősei 394. — pannoniai székhelye 394, 446, 447, 451, 455. — rex Hungarorum 496, 499. — uralkodásának tartama 498
 Áttört rézkorong (lelet) 575. — ezüstkorong (lelet) 566
 Augia (Reichenau) 336, 341
 Augsburg (Ágosta, Augusta) 335, 435
 Augsburgi ütközet 297, 439, 458, 459, 460
 Augusta, I. Augsburg alatt
 Ausztria 495
 Avâr (Aváz), királyi cím 190
 Avar sírok 677. — germán kengyelvas 768
 Avarok 4, 5, 114, 306, 316—318, 345, 368, 369, 377, 509. — földje 322. — kegyetlenkedése 368. — magyarok 316—318. — az orosz közmondásban 368. — szláv befolyás alatt 345

Aventinus fró 455
 Aveszta 176
 Azóvi tenger 249, 254, 262, 270, 271. — arab nevei 250
 Ázsia 320, 321, 479, 489, 492

B.

Bab-Allán 193
 Babel 141
 Bab-el-Abváb (Derbend) 232, 233, 242, 248—254, 272, 273, 279, 281, 282, 284
 Bábeli nyelvzavar 478. — torony (Cheops gúlája) 478
 Bábunds 219
 Babylon 478, 490
 Bács vmegye 438
 Bácsi káptalan, 443.
 Bács-keresztúri sírleletek 587
 Bagarii, I. Bajorok
 Bagdad 197, 198, 199, 202, 203, 209, 244, 262, 800, 803
 Bagoaria, I. Bajorország
 Bagoarii (Bagvarii), I. Bajorok
 Bahram-Dsúr (B.-Gör) 251, 274
 Bahr el-Azok (Azóvi tenger) 250
 Bahr er-Rûm (Földközi tenger) 277
 Bähr 800
 Baioarii, I. Bajorok
 Baja 422
 Bajna 422
 Bajorok (Bagarii, Bagoarii, Bagvarii, Baioarii, Bauarii, Bawarii, Baworii) 304, 305, 309, 310, 314, 316—319, 457, 509. — megtérése 301—304, I. Conversio. — morva háborúja 318. — püspökei 290. — veresége 907-ben 450, 455
 Bajorország (Bagoaria, Bauaria, Bawaria) 291, 301, 302, 303, 305, 307, 315, 323, 457—459
 Bak (királyi cím) 213, 223
 Baksi sírleletek 588
 Baktriusok 321
 Baku 267, 268, 272
 Bal 134
 Balandsar 244
 Balássy Ferencz 228
 Balaton 307
 Baldimer 101
 Balduin Gallus von Kruszwic 390
 Balhadaya (Balhad-alja) 429
 Balhát 429
 Balkán félsziget 444, 445, 461
 Balkányi sírleletek 588
 Balkh 246
 Balkhi dirhemek 514, 529, 530, 538

Balta-leletek 647. — jellemzése 757—759
 Baltucme (varázslónők) 476
 Bana (Bánya, Bánka) 433
 Banduri 115
 Bánffyak ősei 463
 Bánhida 484, 498
 Bánhidai csata 455, 484, 498, 502
 Bani Pons (Bánhida) 498
 Bánka 433
 Bánmonostra 440
 Banostor (Bánmonostra) 440
 Bánya = hévíz 433
 Bányászat az oroszoknál 261
 Bara'is 145
 Baranya, I. Borona
 Baráti község 616
 Barbár-kori leletek 656
 Barbárok 68, 73, 377
 Barbier de Meynard 247, 274, 284
 Barcsai puszta (Fejér m.) sírleletei 589
 Bárd 60, 757
 Bardas 101
 Bárdossy János 384
 Barkas Mihály 135, 136
 Barna István 576
 Bars (Ó- és Új-) 431
 Barsatia 472, 480
 Bars-megye 430
 Barsvár (Borsu castrum) 431. — alapíttatásának mondája 430
 Bársony 217
 Barsov 369
 Barszalok 164
 Barszûla (bolgár törzs) 163, 164
 Bartal György 384
 Bartalos Gyula 572, 574, 575, 576, 579, 676, 740
 Bartasizelh (rókabőr) 260, 261
 Bartaszok 270, I. Burtászok
 Barukh 123
 Bascardia 472, 492
 Bascurdia 472
 Basdsird 240
 Basdsurd 199
 Basgherd 197
 Basgurd 199, 201
 Basileus, I. Basilius
 I. Basilius (macedoniai) 91, 92, 94, 95, 96, 100, 135
 II. Basilius császár: aranya 514, 572. — görögösíti a szlávokat 53
 Basilius (Szent-) 439
 Baskard 204, 243

- Baskir = magyar 145. — nyelv azonos a magyarral 472
 Baskiria (Bascardia, Bascurdia, Basdsird, Basdsurd, Basgurd, Baskard, Baskurd) 394, 472. — a magyarok őshazája 472
 Baskirok (Basgurdok, baskirdok, beszdsert) 139, 145, 198, 199, 210, 222, 239. — amulettjei 200. — arab nevei 199. — fajai 240. — földje 199, 240, 1. Baskiria. — jellemzése 199, 200. — nyelve 472. — szakállviselete 199. — száma 240. — tisztátalansága 199, 200. — vallása 200, 201
 Baskurd 199
 Baszra 263
 Bata 116
 Batbajas 254
 Battai sírleletek 589
 Bauari, 1. Bajorok
 Bauaria (Bawaria), 1. Bajorország
 Bawarii (Baworii), 1. Bajorok
 Beatuseschirichun 311
 Bécs (Vienna) 435, 495
 Beczkó (Bolondos) vára 433
 Beda 295, 477
 Bedsenekijje (besenyők) 241
 Bedsgard (= magyar) 145, 279
 Bedsnak (besenyő) 279
 Beduinok 273
 Bega vize 127, 442
 Beghâir 194
 Beguey (Bega) 442
 Behrâm Dsûbin perzsa dinasztia 233
 Bek (bak) kir. cím 223
 Békás-Megyer 446
 Békey István 384
 Bekker Immanuel 92, 96
 Bekri, 1. El-Bekri
 Béla király névtelen jegyzője, 1. Anonymus
 Béla, Endre, Levente 399, 503
 I. Béla 384, 389, 515, 583 — érme 515, 583
 II. Béla 384, 404, 407
 III. Béla 384, 400, 405, 406, 411, 416, 428, 429, 439, 442, 445, 450, 451, 461, 473
 IV. Béla 384, 420, 422, 430, 467
 Belâdhori 191
 Belagrada (Belgrád) 126
 Belar fiai és feleségei 479
 Belegrada (Belgrád) 130, 131
 Belendser 243
 Beler 500
 Belgrád (Alba Bulgariae, Bela-, Belegrada, Landor-, Nándor-Fejérvár) 436, 444
 Belind 503
 Bella Lajos 609, 610, 612, 794
 Bellard (= Byhor, Bihar) castrum 452, 453
 Bencia = Dentia 492
 Bendacuz 481
 Bendekus 493, 497, 499
 Bendshir 261
 Bene vitéz 510, 546
 Bene-pusztai sírleletek 510, 514, 546. — érmek 550
 Benedek morva püspök 223
 Benéd-ek (vened-ek) 169
 Benu-Omejjah család 283
 Berberek 141
 Berdah-föld 251
 Bereka 491
 Berend 499
 I. Berengar császár érmei 514, 547, 550, 552, 556, 566
 Berettyó 425
 Berettyó-újfalui sírleletek 590
 Bertiniani annales, 1. Annales
 Bertold gróf halála 387, 458
 Berzava 127
 Berzbân cím 273
 Berzetos-hal 134
 Besançon (Vesontium) 342
 Besenyő: újászok II. Lajoshoz 721. — nevek Konstantinus Porph-nál 99. — sírok 614, 703, 721
 Besenyő telepek: Borsódban 703. — Buda vidékén 721. — a Rábaközben 461, 462, 616. — a Tisza mellékén 463
 Besenyők (Bedsenekijje, Bedsnak, Besseni, Bessi, Bisseni, Bysseni, Kangar, Pecenaci, pecsenyégek, Picenati) 94, 95, 97, 98, 110—112, 114—123, 125—127, 134, 144, 150—152, 156, 159, 162, 167, 172, 174, 195, 222, 239—243, 246, 266, 279, 281, 292, 321, 369, 423, 480, 481, 485, 493, 494, 500, 616. — faja 240, 241. — fegyverei és hadi kürtjei 151. — fejedelmük örökösödési rendje 116. — félelmetessége 111, 112. — földje 111, 123, 151, 171, 1. Patzinakia. — gazdasága 151. — háborúi 120, 122, 125, 151, 292, 321, 423. — nevei 119, 120, 241. — portyázásai Erdélyben 423. — ruházata 118, 239. — sátrai 151. — támadása a magyarok ellen 122, 292, 321. — törzsei és kerületei 116, 117. — várai 118, 119.
 Besenyszögi leletek, 1. Homorszögi pusztá
 Beszprem (Veszprém) 498
 Besseni, 1. Besenyők
 Bessi, 1. Besenyők
 Beszdsert (baskirdok) 241
 Bethmann 298

- Betobia (Pettau) 311
 Beulda, l. Beuldu
 Beuldu (Beulda = Böld) portus 437, 451
 Bezdán 441
 Bezdédi sírleletek 591. — lándsaleletről 757
 Bezprem (Besprem, Veszprém) 448, 449, 454, 484, 498
 Beztur 500
 Bhu (= beg, bej, fejedelem) 217
 Biborban szül. Konstantin, l. Konstantinus Porph.
 Bicske (Bikchey) 405
 Bihar megye 452. — vára, l. Bycor, Byhor
 Bik (big = úr) 213
 Bikaimádó szlávok 176
 Bikchey (Bicske) 405
 Bikk-hegység 427
 Billa (Bylla) 462
 Birun 148
 Biruní 148, 181
 Bisseni (Bysseni), l. Besenyők
 Biuia és Bucna 422
 Bjelaja (Ak-Idel) vize 470
 Bjelihorad 453
 Bjelobezse 131, l. Sarkel
 Blaci (oláhok) 422, 442
 Blacki (oláhok) 483
 Blasii (Blaci helyett = oláhok) 423
 Blatavar király 203
 Blatniczai kardlelet 756
 Blundix (Blundus, Bolondos, Beczkó) 433
 Blundus (Beczkó) 433
 Bock 816
 Bocna (Bucna) 422
 Bocsu 462
 Bócsa-puszta (Pest vm.) 437
 Boczek 293
 Bodajki hegy 450
 Bodavaria 394
 Bodjanszki József 351
 Bodogtu (Bodajki) hegy 450
 Bodrog, l. Budrug
 Bodrogvécsi sírleletek 514, 535. — szamanida érem 538, 803. — lemezlelet ornamentikája 822, 823
 Boѣѣдоѣс (vojvoda, vajda) 98
 Boëmi, l. Csehek
 Boeotia 445
 Boga (arab vezér) 283
 Bogar (Bogat, Bugar) 436, 438, 455
 Bogdan Péter püspök 375
 Boglárok (leletek) 518—520, 547, 561, 564, 629, 631, 636, 652, 676, 678, 688, 693, 735, 738, l. Bronz, Ezüst, Ólom, Sárgaréz, Potin. — méretei 772, 774. — mint lószerszámdisz 768, 770, 772, 776. — mint női ruhadísz 778. — ornamentikája 804, 806, 807, 814. — orosz leletanalógiái 798, 800. — «rózsás»-boglárok 804
 Bogolubszky András orosz herceg 401
 Bogomilok Boszniában 441
 Bogu 132, 133
 Bohemici, l. Csehek. — seu Messiani 504
 Bohtori költő 243
 Bojki-föld 115
 Bokhara 145, 198, 246
 Boldog-Arábia 58
 Bolgár (Bolghar Bulgar) város 182, 199, 201, 202, 229, 801
 Bolgár: faj 409. — görög háború kútffői 362. — kenézek 442. — lándsák 757. — magyar háborúk 31, 32, 91, 93, 94, 97, 106, 107, 109, 125, 361, 388, 434, 454. — magyar háborúról való elbeszélés 346, 355, 356. — tenger (Fekete t.) 271.
 Bulgária, l. Bulgária
 Bulgárok (Bulgari, Bulgarii; borgar, bulghár, Pulgari, Vulgares, Vulgarii; Duna-bulgárok, Volga-bulgárok) 31, 32, 33, 104—107, 111, 127, 130, 139, 150, 158, 159, 162—164, 198, 201—204, 209, 212, 222, 230, 231, 233, 239, 240, 248, 254, 260—264, 270, 310, 315—317, 322, 359, 361, 362, 366, 367, 373, 388, 405, 407—409, 412, 434, 435, 436, 438, 469, 484, 489, 509. — adózásuk 165, 166, 211. — állataik 166, 210. — áttérésük az izlámra 202, 203, 205—208. — áttérésük a kereszténységre 359. — babonáik 210, 211. — a Duna-Tisza közén 407, skv. — életmódjuk 163, 204, 210, 211. — erkölcsök 212. — fegyvereik 165. — fejedelemasszonyuk 205. — fejedelmük 163, 203, 207, 211. — földjük fekvése és jellege, 163, 201, 208, 209, 211, 262, 264. — főuraik 205. — gazdaságuk 164, 211. — háborúik 31, 32, 91, 93, 94, 97, 106, 107, 109, 125, 262, 264, 317, 359, 361, 388, 434, 454. — hadseregük és hadi szerveztük 32, 33, 262. — jellemvonásaik 38, 39, 264. — kereskedelmük 164, 166, 167. — lakóhelyeik 201. — leányaik almaszeretete 210. — művelődésük 164, 165. — nyelvük 239, 409. — Pannoniában 405. — pusztulásuk 233. — ruházatuk 165, 166, 211, 239. — számuk 163. — szokásaik 206, 211. — temetőik 166. — törzseik 163, 164. — törzsfőnökeik 205, 206. — vagyonuk és értéktárgyaik 165, 166. — vallásuk 32, 163—165, 202, l. Nagybulgárok, Volgabulgárok
 Bulgárország, l. Bulgária

Bolondos vára (Blundix, Beczkó) 433
 Bolotim 486
 Bolotun fluvius 449
 Bolug 499
 Boncz Ödön 706, 753, 782
 Bondafard 500
 Bonfini 472
 Bongars 375
 Bonifác, Monferrat örgrófja 445
 Bonjavicza vize 443
 Bonton (Botond) 456
 Bontond (Botond) 439
 de Boor C. 94, 360, 378
 Bor nemzetség 500, 504
 Bordsánok (burgundok) 262
 Borgar (bolgár) 248
 Boris (Mihály) bolgár fejedelem 355, 359. — a bolgárok térítője 359
 Boro-talmat 117
 Borocsa 405
 Borona (Baranya) vára 447
 Borona (Brana = kapu) 443
 Borons (Barancs, Braničevo) 444
 Borostyán-gyöngy (lelet) 730
 Bors (Borsu) 417
 Bors (Bars) vára 431
 Borseed-Zouolun (Borsód-Zólyom) 431
 Borsoa (Borsova, Borsova) vára 412
 Borsód megye 427. — megyei besenyő sírok 703. — vára 416, 427. — Zólyom vára 431
 Borsu (Bors) 405, 416, 427, 430, 431, 462. — tettei 416, 417, 430
 Borsua (Borsoa, Borsova) 412
 Borsuva erdő 431
 Boruth 304, 305
 Borysthenes 123
 Borzsova helység 412
 Bosporus 117, 130, 132—134, 169
 Bosworth 290
 Boszniai bogomilok 441
 Bothond (Botond) 461
 Botond (Bonton, Bontond, Bothond, Botondu, Botundius) 438—440, 456, 457, 459, 460, 461. — tettei 387, 438—440, 459, 460
 Botondu (Botond) 457
 Botundius (Botond) 459
 Boyta (Bajta, Vajta) 402, 441, 443, 448. — tettei 441—443.
 Bökönyi lelet 608
 (VI.) Bölcs Leo császár 3, 4, 5, 9, 10, 15, 41, 60, 90, 91, 93—95, 102, 104, 105, 109, 125, 135, 297, 317, 318, 377, 746, 756, 757, 760

Bölcs Leo Taktikájának célja 74. — címe 11. — forrásai 5, 9, 88. — kora 3. — kéziratai és kiadása 4, 5. — megbízhatósága 4. — viszonya Urbiciushoz 5, 9
 Böldi rév (Beulda, Beuldu portus) 437, 451
 Bölönyi Sándor ifj. 735
 Börzsönyi Arnold 622, 624
 Bracta 484, 498
 Brana, I. Borona
 Brandiz, I. Brundusium
 Braničevo (Brandiz, Brundusium, Viminacium) 444
 Brazlavo 316, 318
 Brisnuz 310
 Brittek (Brittones) harczmodora 322
 Brocca országbíró 405
 Brockelmann 140
 Bród rév (Magyar-Bród) 433
 Bronz (leletek) akla 543. — boglár 549, 550, 562, 589, 636, 638, 651, 665, 735, 737, 740. — csatt 518, 522, 543, 562, 582, 597, 618, 626, 651, 664, 680, 704, 716, 724, 740. — csörgő 652, 696. — csüngő 560, 596, 624, 636, 638, 639, 683, 698, 728, 730. — ékszer 558, 587, 663, 733. — feszületes kereszt 583. — fülönfüggő 618, 666, 674, 678, 730. — gomb 665. — gömböcs 671, 672. — gyűrű 543, 546, 558, 562, 583, 585, 588, 597, 614, 616, 634, 636, 638, 640, 656, 700. — halántékgyűrű 583, 626, 629, 647, 676. — kapocs 587, 608, 651. — karika 542, 572, 583, 614, 640, 642, 646, 656, 679, 682, 683, 701, 716, 730. — karperecz 542, 562, 578, 583, 589, 612, 620, 626, 629, 636, 640, 650, 659, 667, 676, 683, 697, 730. — korong 616, 652. — lándsza 614, 616. — lemez 520, 582, 619, 626, 631, 663. — nyakperecz 583, 614, 616, 629, 644, 651, 697, 730. — nyílhegy 587, 656, 704. — pityke 585, 596, 624, 631, 652, 674, 733. — pléh 540, 572, 626. — sodrony 597, 616, 624, 636, 639, 650, 699. — szíjdísz 560, 562, 582, 652, 738. — szögecs 516. — tarsolylemez 546. — tű 525
 Bruck (Lajta m.) 461
 Bruca (Brugsa, Borogsa, Baracska?) nemzetség 405, 443, 448
 Brundusium (Brandiz, Braničevo, Viminacium) 444
 Bruno kölni érsek 297
 Brutosz 123
 Bua 422, 425
 Bucna 422, 425
 Buda város 446, 447
 Buda hún vezér 481, 483, 493
 Budai krónika 397, 401, 405, 410, 474. — kiadásai és viszonya a többiekhez 474

- Budai minorita krónikások 473
 Budapest 447
 Budin (Viddin) város 409
 Budli 500
 Budrug (Bodrog) 411, 412, 413, 416, 437, 441
 Bug 123, 133
 Buger (Bunger) 430
 Buhna (Bucna) 422
 Buja (Bua) 422
 Buken 500
 Bukováczi leletek 608
 Bula-tzozspon 117
 Bular (Byler = Bulgaria Magna) 462
 Bulchu (Verbulchu), l. Bulcsú
 Bulcsú (Bulchu, Bulsu, Bulsuu, Verbulchu) 97, 99, 128, 298, 387, 426, 436, 438, 439, 440, 456, 457, 458, 459, 486, 504. — halála 457. — karkhász 97, 128, 456. — riadót fű 438. — tettei 438–440, 457. — zászlaja 436, 438
 Buldua vize 416
 Bulgar (Bulgária) 470
 Bulgar város 201, 202, 801 — ötvösei 801
 Bulgari (Bulgarii), l. Bolgárok
 Bulgária (Bolgária, Bolgárország, Bulgar, Bulghar, Vulgaria) 100, 101, 105, 107, 109, 117, 118, 136, 197, 202, 207, 208, 216, 223, 229, 231, 241, 243, 290, 310, 315, 316, 355, 361, 362, 363, 375, 376, 377, 410, 438, 439, 442, 467. — Assani 467. — (Fekete), l. Fekete-Bulágria — Magna (Bular, Byler) 462, 469, 470
 Bulghar (Bulgária) 197, 223, 229, 231
 Bulghárok (bolgárok) 231
 Bulhad(u) (Balhad-alja) 429
 Bulsu(u), l. Bulcsú
 Bunda város 469
 Bundyn vára 408
 Bunger (Buger) 402, 405, 416, 427, 430, 462
 Bunyitay Vincze 401, 665
 Burat 133
 Burgundok (bordsanak, keleti frankok) 262, 457
 Burjatok 456
 Burlík 134
 Burtász, l. Burtászok földje
 Burtászok (burdászok) 139, 150, 158, 163, 164, 231, 233, 239, 240, 241, 260, 469. — ellenségei 159. — fegyverei 162. — földje 158, 160, 161, 234, 260. — függése a kazaroiktól 158, 159. — gazdasága 160, 161. — hadi létszáma 158. — igazságszolgáltatása 159, 160. — kormányzata 158, 159. — külseje 159. — lakóhelyei 159, 240. — leányaik nagykorúsítása 160. — nyelve 159, 239. — pénze 165, 166. — pusztulása 233. — ruházata 161, 162. — temetkezése 160. — vagyona 160, 161, 165, 166. — vallása 159
 Businiza 311
 Buzogány, szláv 183
 Byčkov 365
 Bycor (Bihar, Byhor) 417
 Byhor (Bihar, Bycor) vára 417, 420, 451–454
 Byler (Bular, Bulgaria Magna) 469, 470
 Byleroi (nagy-bolgárok) 462
 Byzancz (Konstantinápoly, Rûm) 93, 141, 195, 202, 276, 800, 801
 Byzanczi (rûmi): aranyérmek 572, 583. — arany-szövetek 170. — birodalom 169, 236, 240, 243, 255, 279, 445. — ékszerstílus 800. — gypjú-szönyegek 170. — írók hadiműnyelve 3. — ízlés hatásának kora 826. — kardok 756. — katonai ker. lelkészek 78. — könyvornamentika 818, 820. — műipar hatása a magyarokra 803. — nyelv szláv elmei 98. — szent- v. császárkép N.-Enyeden 769. — történetírók 90–99
 Byzanczi krónikák 90, 91–94. — közös forrása 90. — viszonya egymáshoz 91–95
 Byzancziak (rûmiak, rûmök) 169, 171, 241, 250, 280, 281, 282

C. Cs.

- Cacacius 305
 Cacatus 305
 Caducha 481, 482. — l. Kadicha, Kaducha
 Cadusa 401, 428–433, 441–445. — tettei 428–432, 441–444
 Calan (Kalán) nemzetség 400, 437
 Calendarium Tyrnavense 385
 Caliga (Galga) vize 429
 Caliz (chwaliz=kozár) 462
 Callaici nép 263
 Cam és ivadéakai 488–490
 Camarum (Komárom) 413, 414
 Cambray 298
 Campus Martius 15
 Cappadoces 331, 489
 Carantani (karantánok) 305, 308, 322
 Carciniticus sinus 133
 Carinthini (karantánok) 441. — Moravianenses (mura kar.) 450, 452
 Carmen miserabile Rogerii 433
 Carneol (lelet) 578, 604, 629
 Caroldu (Karold) 424. — név jelentése 425
 Carolus, l. Károly

- Cartaginenses 331
 Castor és Pollux 397
 «Castrenses» 419
 Castrum Ferreum (Vasvár) 448, 449
 Casu (Kac, Kach) 427
 Casus Sti Galli, l. Ekkehardus
 Cedrenus György világhronikája 94, 374
 Celestinus pápa 325, 493
 Cella 313
 Cemicas 309
 Cencius (III. Incze) camerarius 464
 Cendal (kelme) 817
 Cenhalm (Százhalom, Szíhalom) 428
 Centum montes (Százhalom) 447
 Cervinus mons, 452
 Cesumaur 496, 498
 Cesunmaur 482, 496
 Cezinmauri ütközet 482, 496
 Chaba, l. Csaba
 Chacvara (Csákvár) 450, 486, 503
 Chak (Csák, Saac) nemzetség 400, 418, 486, 503
 Chanaan 490, 503
 Chanad (Chanadinus) 409, 500
 Chananei 490
 Chazaria (kazár föld) 112, 113, 117, 119—121, 131, 133
 Cheitmar(us) 305, 306
 Chele 493
 Cheminge 305
 Cheops gulája (= bábéli torony) 478
 Cherson 117, 130, 132—134, 801, 802. — sósmocsa-
 rai 133
 Chersoni ötvösök 801
 Chersoniak 133
 Chezil (Chezilo, Chozil) 310—313
 Chiemsee 305
 Chiglamezei 497
 Chigle campus 483
 Chilandar 378
 III. Childebert 301
 Chiliarchos 84
 Choerosphactes Leo 107, 108
 Chosroes, l. Kosroes
 Chotemir 310
 Chovarezm (Khiva) 479
 Chozil (Chezil) 310
 Chram (Horom, Palánk), 441
 Christophorus császár aranyérme 514, 572. — ezüst-
 érme 514, 574
 Chronicon (Cronica), l. Krónikák — Hungaricum
 Simonis de Keza 476. — Merseburgensium
 Episcoporum 446. — Reichenbergense 293
 Chrysanthemum-dísz 804
 Chus 490
 Chwolson 146—148, 179
 Cibyrrhæota-strategos 72
 Cilices 331, 489
 Cilicia (Kilikia) 65, 263
 Ciliciai barbárok 73. — szaraczenusok 71
 Cives, civiles, civitas 419
 Cividale (Forum Julii) 456
 Clastra Sti Basilii (Porta Wazil = Trajánkapu) 439
 Cleopatra (Neopatra?) város 444
 Colgoucy (Galgóc) 433
 Colsoy nemzetség 400
 Comani (kúnok) albi 480, 481, 485. — nigri 481
 Comes 13, 14, 79, 84
 Constancia (Konstanz) 339, 341
 Constantinaces 107
 Constantinus, l. Konstantinus
 Conversio Bagvariorum et Carantanorum 289, 301. —
 célja, kelte, kéziratai és kiadásai 289, 290, 309
 Copus (Kapos) 424
 Corosmeni 498
 Corosmina gens (Chovarezm, Khiva) 479, 484, 492,
 497, 498
 Coruntanum regnum (Karinthia) 320
 Corzan piscina 400.
 Cosmas 105
 Couroug vize 451
 Cozar nemzetség 408
 Cozarius (Gozarius) 305
 Crecy, l. Karisiacum
 Crimosin 310
 Crimildinum praelium 483, 486
 Crinites 105, 106
 Crisius (Cris, Grisius, Kőrös) folyó 407, 421, 425,
 428, 452
 Cronica, l. Krónikák. — Hungarorum, l. Képes
 Krónika
 Crouatia 439
 Cruciferi Sti Lazar de Strigonio 506
 Crumheld(inum) praelium 496, 497
 Crumheld praelium 483, 484, 498
 Culcey ispán 400
 Culpa vize 440
 Culpun 438, 456, 459, 460
 Cumani, l. Kúnok
 Cumbarium 72
 Cund(u) 400, 413, 447, 486, 504, l. Kund
 Cuni 402, 405, l. Kúnok
 Cunradus 457, l. Konrád
 Cupan 400, 504

Cupian 486
 Curchan vára 447
 Curthyan vára 447
 Curtueltou 436, 437
 Cursor (proklastes) 14—17, 42, 80, 83, 87
 Curtikes 106
 Curzan (Curchan, Curthyan, Corzan) 400, 447, 1
 Kurszan
 Cusid 400, 486, 1. Kusid
 Cuve (Keve) 481, 482
 Cuveazoa (Kevház) 482
 Cylices, L. Cilices
 Cypræak (leletek) 555, 560. — alkalmazása 794
 Cyrill (Szent-) 351, 353, 1. Konstantin
 Cyrus 321, 395, 396, 403
 Czápafog (lelet) 519, 786
 Czariczin 131
 Czechovítzi kard és kora 753
 Czobolyprémek 173, 261, 393, 395
 Csaba (Chaba) 402, 416, 445, 483, 484, 496—499 —
 mondája 483, 484, 497, 498. — a székely nép-
 hitben 484, 497
 Csaba-magyar (Sobamogera?) 445
 Csák (Saac, Chak) nemzetség 394, 400, 418, 450,
 486, 503
 Csákány (leletek) 535, 650, 690, 759
 Csákvára (Chacvara) 450, 486, 503
 Csallóköz 400
 Csanád (Chanad, Chanadinus, Sunad) 409, 500
 Csánki Dezső 420, 429, 441, 446, 447, 461
 Császárfürdő (budai-) 394, 446
 Csatabárdok 60, 757
 Csatló (lelet) 561
 Csattok (leletek) 529, 538, 540, 572, 575, 597, 599, 735,
 1. Bronz, Ezüst, Hevedercsatt, Sárgaréz, Vas.—
 méltatása 769, 772, 776. — ornamentikája 807. —
 orosz analógiái 798
 Csavar (lelet) 516
 Csehek (Boemi, Bohemici, Messiani) 314, 372, 373,
 428, 430, 431, 432, 462, 486, 504
 Cseh határ 462
 Cseh hercegek mint királyok 432
 Cselfogások harcban 29
 Csendán 190
 Csepel (Sepel) név 441. — sziget 441, 451, 453
 Cséplő Péter 590
 Cserép (leletek): bögre 656, 683, 706. — csupor 597. —
 edény 614, 640, 667, 682. — fazék 578. — (őskori)
 690. — töredékek 620, 656, 671, 678, 705, 709
 Cserhát 429
 Cserkesz népek 282

Cserkeszek földje (Kesk) 250
 Csesztoreg, Csesztreg (Sestureg?) 442
 Csetneki Jelenik Elek 589, 624
 Csigasor (lelet) 577
 Csiholó-vas (lelet) 526, 540, 599, 601, 647, 703. — jel-
 lemzése 762
 Csikózábla (lelet) 540, 554, 558, 578, 594, 609, 674, 766
 Csiszolókö (lelet) 601, 603
 Csobaj 416
 Csodaszarvas regéje 478, 491
 Csoma József 654
 Csongrád (Surungrad) 437
 Csonttárgyak (leletek) 519, 524—526, 600. — farag-
 ványokkal 740, 741. — ornamentikája 814, 816
 Csontvázak (leletek) 1. Eb, Férfi, Gyermekek, Ló, Nő
 Csornai sírleletek 511, 554, 609, 614. — érmek 556, 612
 Csörgő (leletek) 652, 696, 794. — orosz analógiái 798
 Csúz helység 434
 Csúzi Szemerék 434
 Csüngők (leletek), 1. Bronz, Ezüst, Sárgaréz. —
 alkalmazása 778, 780, 788. — félgömbösek 518,
 522. — félholdasok 585, 730. — gömbösek 543,
 546, 596, 607, 608, 624, 671, 682. — keverék-
 fémből 603, 604. — «madárfejű»-ek 622. — orna-
 mentikája 806, 809, 810, 811. — szívidómuak
 588, 589, 676, 696

D.

Dacia 315
 Dado, verduni püspök 290, 294, 295, 298, 334
 Dadóhoz intézett verses levél, L. Waldram. — írt
 levél 294, 329. — Írója, kézírata és kiadásai
 295, 296
 Daghestân (Szerir), 234, 274, 275
 Dagobertus 304
 Dail 141
 Dalaminczia 315
 Dalaminczok 297, 315
 Dalmácia 96, 113, 114, 411, 481, 494
 Dalmátok 509
 Dama 500
 Damaskus 800
 Dáni János 583
 Dánia 181, 314
 Dániel morva püspök 324
 Danit 181
 Danitet város 172
 Dankovszky Gergely 95
 Dánok 301. — (Haveldánok, Havelli) 314
 Danubius (Danuvius), 1. Duna

- Dárda 27, 151. — lelet 672. — támadás 26
Dardanellák 271
Dares Phrygius 390, 391, 392, 397, 453, 455, 459. —
és Anonymus 390, 392
Darieli (vladikavkazi) szoros 467
Darius 321, 395, 396, 403
Darnay Kálmán 732
Dávid zsidó király 331. — vladimiri fejedelem 406
Dedan 331
Defensor (ekdikos) 14—17, 42, 80
Defrémery 195
Dehszász alán törzs 194
Deilem 267, 268, 272
Deilemieks 141
Dekarchos 82, 84
Dél-Oroszország 753, 803
Demeter József 724
Dencia 394
Deneper, l. Dnyeper
Dénes nádor 463
Denis 295
Dent-ek (Scytha törzs) 492
Dentia (Dencia) 472, 480
Dentmagyarok (Dentumoger), 445
Dentumoger 393, 394, 397, 398, 413, 466, 472
Deodericus (Deodoricus) 308
Deotachareschirichun 311
Deotheri 312
Deotrih 310
Deowih 312
Derbend (Babel-Ahváb) 195, 469
Derbendi ötvösök 801. — szabályak 754
Derékövi vaslelet 578
Derster 373
Dervlyeninek 117
Dest-kipsak 393
Detre (Dietrich, Ditricus, Detricus, Theodericus) 417,
482, 483, 495, 496
Detricus, l. Detre
Dettai sírleletek 616
«Deus, Deus, Deus»-kiáltás 502
Dibaki (szövet) 278
Dido (Dúdánijeh) lezg törzs 252
Diepold, 310
Dietrich, l. Detre
Dihisztán 242
Dikdín 284
Dilem 253, 266
Dimiski 243, 244
Dinár 260
Diód (Gyioyg) 447
Diokleai krónika kora 346
Diós-Győr (Nagy-Győr) 427
Diós-pusztá 447
Dir és Ascold 372
Dirhem (szamanida pénz) 165—167, 182, 514, 529,
531, 538, 546, 803
Disquisitiók, l. Mátyás Flórián
Distra, 107, 131
Díszítés, l. Ornamentika
Disznó nyájak 175
Ditricus Veronensis, l. Detre
Dneper, l. Dnyeper
Dneszter, l. Dnyeszter
Dnyeper, 111, 117, 118, 123, 130, 132, 133, 168, 169,
171, 402
Dnyeszter 111, 123, 132, 133, 170, 407
Dob (harcsi-) 59, 73, 74, 177, 178
Dobdagrecus 304
Doboka (Dobuca) 408, 417
Dobrudsza 376
Dobuca, l. Doboka
Dócz kertészközség 436
Dókus Gyula 535, 538, 631, 647, 661
Dombordíszítmények 533—535, 546, 707, 713—715. —
méltatása 821—823
Dombormíves függők 554. — lemezek, l. Lemez
Domesticus scholarum 107, 108
Dominicus 310
Dominikánusok jelentése Julián utjáról 390. — kül-
detése Nagy-Magyarországba 466. — Magyar-
országon 467
Don (Tanabis, Thanais; Ethul, Ethul) 131, 132, 134, 135,
169, 254, 261, 265, 266, 302, 393, 413, 479, 483, 492
Döntő-magyar 393, l. Dentumoger
Dorogmai rév, l. Drugma
Dozy 247
Dömösi szerzetesek mint krónikások 473
Drágakő (leletek) 578, 604, 611, 629
Dráva (Dravus, Draus, Droua) 307, 308, 447
Dravus (Draus), l. Dráva
Dresnik 440
Drinápóly 92, 100
Droua, l. Dráva
Drugma portus (Dorogmai rév) 425, 426
Drungarius 79, 84
Drungus (moira) 13, 14, 36. — sorok 77, 80, 84
Dsafar 207, 208, 264
Dsaihâni 139, 141—144, 146—148, 150, 155, 175, 194,
222. — műve és az arab írók 141—146
Dsaihûn 168, 169, 231, l. Oxus
Dsausir 218

Dsazírat 244
 Dsebal 141
 Dsebe 162
 Dsebel el Kabkh (Kaukázus) 248
 Dseihâni, l. Dsaihâni
 Dseihûn, l. Dsaihûn
 Dselâlzáde Musztafa 158
 Dsendân 190
 Dsengiz-khân törvénykönyve 257
 Dserbi 244
 Dsidân 253, 272, 273
 Dsihûn 146
 Dsila méltóság 167, 168, l. Gylasz, Gyula
 Dsilan 267, 268, 272
 Dsiravet 178, 179
 Dsirvâb 179
 Dsôr 234
 Dsordsân 232, 236, 243, 244, 266, 271.
 Dsordsâni 244
 Dsordsânia 205
 Dsuriah 282
 Duba 170
 Dubniczi krónika 401, 405, 410, 475
 Duca szó magyarázata 411
 Du Chesne 288
 Dudâniyeh (Dido) lezg törzs 252
 Dupleipin 311
 Dukasz Mihály aranyérme 514, 583
 Dule alân fejedelem leányai 479, 491
 Duleb törzs 368
 Dun (Hyster), l. Duna
 Duna (Danubius, Danuvius, Dun, Hyster, Istros) 31,
 45, 46, 51, 101, 106, 111, 114, 126, 127, 130, 131,
 133, 170, 171, 262, 296, 302, 306, 307, 309—311,
 316, 317, 319, 354, 366, 367, 375—377, 404, 407,
 412—415, 429—431, 434, 435, 437, 438, 440, 441,
 443, 444, 446—448, 451, 482, 483, 485, 489, 495,
 501, 502. — bolgárok 262, 263, 264. — torkolata 133
 Duna-szekcsői pitykelelet 618
 Dupliterius 306
 Durasu (Durazzo, Dyrrachium) 444, 445
 Durazzo, l. Durasu
 Dümmler E. 299, 350, 351, 457
 Dyrrachium (Durazzo) 362, 445

E. É.

Eb-csont (leletek) 516, 518, 580
 Ebenhöch Ferencz 735
 Ecilburgu (Elciburgu, Etilburgu) 394, 447, 449

Eculsu 420
 Ed (Eed) Csaba fia 402, 416, 484, 497, 499
 Edemen (Csaba fia) 402, 416, 484, 497
 Edényleletek, l. Agyag, Cserép, Grafit, — méltatása 744
 Edrisi 144, 469, 470
 Edu (Ed) kún vezér 390, 402, 405, 416, 428
 Edumen (Edum, Edumer) 390, 402, 405, 416
 Edumer 416, l. Edumen
 Edzernarszi 190
 Eed (Ed) 484
 Eger (Egur) 427, 428
 Egger Samu 739
 Egilolf 312
 Egri sírleletek 514, 572. — érmek 574. — kardleletről 751. — sírok jellege 576
 Egur, l. Eger
 Egyek község 426
 Egyélû (keleti) kardok 754, 825
 Egyiptom 58, 141, 150, 247, 478, 490
 Egyiptomi üveggyöngyök 792
 Egyiptusok 490
 Ekdikos (defensor) 14, 42
 Ekihardus 305
 Ekkehard 298—300, 335
 Ekkehardi Casus Sti Galli 299, 335. — kézírata, kiadásai, kora 300
 Ékszerünk ősi stílusa 825
 Ékszerek, arab — Magyarországon 790, 823. — ornamentikai fontossága 795
 Ékszerleletek, l. Arany, Bronz, Ezüst. — archæológiai fontossága 746. — sodrottak 826. — Thomka-félék 740. — vagdalékos ezüstmű 790. — a zágrábi múzeumban 608. — a zürichi múzeumban 733
 Ékszerpusaink eredete 801
 Elâb ve Elabvâb 194
 Elad 394, 485
 Elba 314
 El-Bâb 244
 El-Baidha 243, 244
 El-Belami 194
 El-Bekri 139, 141, 145, 149, 150, 169, 195, 196. — és műve 149, 150
 El-Beladzori 247
 El-Belkhi (Abu Zeid-) és Isztakhri 221, 222
 Elbeszélés a bolgár-magyar háborúról 346, 355. — forrása, kézíratai és kiadásai 355, 356
 Elbruz 467
 Elciburgu (Ecilburgu) 449
 Életfa (asszír-) mint díszmotívum 812, 813, 814

- Eleu 501
 Eleud (Eleu, Eleudu) 394, 395, 418, 450, 459, 499
 El-Farghâni 147
 El-Fariszi 222
 El-Heithem 268
 Eliásy Ferencz 572, 574
 El-Kerds 273
 El-Lakz 244
 El-Lan 244
 Ellen-marsok 29. — taxis 36
 El-Mukafi 149
 Elöd (Eleu, Eleud, Eleudu) 450
 Elő-harczosok 17, 82. — őrsők 36, 42
 El-Tabari 140, 194, 362
 Elyza 489
 Elysei 489
 Emese álma 387, 397
 Emesu (Emese) 397
 Emeud 427
 Emir 207, 208
 Emöd, l. Emeud
 Endlicher 385, 470, 474
 Endre, Béla, Levente 399, 503
 I. Endre 414, 449. — felesége 414
 II. Endre 400, 406, 419, 421, 422, 462, 463, 467, 473, 721. — oklevele a besenyő ijászokról 721
 Enee 490
 Eneth 478
 Engilbertus apát 335, 336, 339—341
 Engildeo 311
 Engilhast 310
 Ens, l. Anesus
 Enyv 235
 Eolides 489
 Equiria 15
 Ér 420
 Erchanfridus 312
 Erchanger halála 387, 458
 Erchangenus 458
 Erchenbertus 306, 312
 Erchenpald 323
 Erckert 274
 Ércz-pitykék (leletek) 523, 572, 583, 591, 608. — sisak 61
 Érd nemzetség 481
 Érd-battai halomtemető 589
 Erdeelev (Erdély) 497
 Erdelew (Erdély) 408
 Erdelve (Erdély) 501
 Erdelw (Erdély) 498, 500, 501, 503
 Erdély (Erdeelev, Erdelew, Erdelve, Erdelw, Erdeuelu, Septem castra, Simburg, Ultrasilvana terra) 389, 408, 411, 422, 423, 425, 437, 452, 486, 497, 498, 500, 501, 503. — leírása 387, 423. — meghódítása 423, 424. — természeti kincsei 423
 Erdélyi hét vár meséje 410, 500
 Erdeuelu (Erdély) 408, 486
 Erdődy Ferencz gf. 530
 Érdy János 510, 560
 Érem-leletek, byzanczi aranyok 567, 572, 583. — ezüstből 523, 529, 530, 538, 546, 547, 550, 552, 556, 562, 566, 574, 583, 612
 Erindruda virgo 303
 Érmek chronologiai fontossága 514, 515. — keletiek elterjedése 803. — mint sírmeghatározók 515 skv
 Ermpertus 311
 Ernust 312
 Értém 116
 Erzerum 73
 Eskel 195
 Eskuleu (Esküllő) és a név eredete 424
 Esküllő (Kis-, Nagy-, Schwalbendorf) 424
 Északi tenger 480
 Eszghel 163, 164, 167
 Eszki Sztambul 375
 Esz-szab'-boldân 279
 Esz-szidu (= méhser) 207
 Esztergom (Strigonium) 451, 506
 Esztergomvidéki leletek 618
 Ete 400, 437, 448
 Etel (Volga) 389, 470
 Etele 97, l. Attila
 Etelköz (Atelkuzu, Etel-Kuzu) 4, 126
 Etel-Kuzu 126
 Etgar 309
 Ethe 413, 437
 Ethé 148, 149
 Ethela (Attila) 481, 483, 484
 Ethele (Attila) 493, 499
 Ethei 499
 Ethiopia (India minor) 479, 490, 492
 Ethiopes 331, 490
 Ethul (Volga) 492
 Ethyl (Volga) 470
 Etilburgu 449
 Etilia 469
 Etu kún vezér 402, 405, 426, 427
 Etul (Volga) 470. — (Don) 479, 492
 Etyl (Volga) 401
 Eudu 448
 Eugenius pápa 308

Eunedubelianus 397
 Eunodibia leánya 499
 Euphrat 279
 Europa 321, 394, 479, 489, 492
 Europæus író 372
 Eusee 448—450, 459, 460
 Eustathius 73, 106, 107, 108, 135
 Euthymius életrajza 94
 Evet-bőrök 279
 Evila 490
 Evilat 490
 Evilath 478
 Évkönyvek, l. Annales, Krónikák
 Ezaiás próféta 332
 Ezékiel próféta 294, 330, 331, 394
 Ezelekh 128
 Ezil 311
 Ezius 304
 Ezüst (leletek) — boglár 521, 529, 549, 550, 558, 568, 589, 624, 654, 660, 663, 668, 670, 671, 687, 692, 694, 695, 700, 701, 716, 718, 723, 726, 733, 738, 740. — csatt 561, 600, 718, 740. — csüngő 605, 611, 620, 622, 671, 676, 709. — ékszer 706, 709, 823. — érem 523, 529, 530, 538, 546, 547, 550, 522, 556, 562, 566, 574, 583, 612. — fülbevaló 530, 531, 570, 578, 687, 692, 730. — gomb 529, 705, 728. — gömböcs 689. — gyöngy 624. — gyűrű 518, 522, 543, 583, 599, 601, 604, 605, 608, 611, 620, 651, 679, 682, 692, 728, 730. — halántékgyűrű 674. — kapocs 597. — karika 555, 562, 597, 604, 605, 626, 676, 684, 695, 705, 740. — karperecz 530, 542, 546, 552, 555, 558, 562, 570, 578, 580, 582, 604, 610, 611, 651, 652, 661, 684, 686, 692, 694, 709, 723, 726. — korong 566, 623. — láncz 723, 794. — lemez 518, 519, 530, 538, 542, 546, 549, 558, 561, 567, 580, 589, 597, 623, 651, 663, 668, 670, 676, 684, 686, 688, 704, 705, 707, 713, 714, 715, 718, 723, 727, 728, 733, 735, 740. — levél-dísz 718. — lószerszámdísz 518. — nyakperecz 532. — paizsocska 611. — pálcza 570. — pánt 529, 532, 546, 562, 582, 668, 723, 726, 728. — pityke 516, 518, 522, 529, 543, 546, 552, 568, 580, 582, 586, 588, 589, 594—597, 608, 618, 624, 651, 652, 664, 676, 678, 688, 689, 703, 718, 721, 723, 733, 739, 740. — sodrony 651, 723, 794. — szíjvégi dísz 516, 518, 520, 546, 547, 559, 586, 601, 611, 663, 727, 728, 732, 735, 740. — szögecskék 560, 611, 689, 718, 794. — tarsolylemez 533, 601, 707, 708, 713. — vagdalékos (ezüst) 790. — virágocskák 611
 Ez Zulfí (Themel) 263

F.

Fa (sírleletek)- faragványok 540. — hüvely 704—707. — szén 642. — (tölgy) 619
 Fálesz 128
 Fálícs (Φαλις) 99
 Falitzi (Fálícs) 128
 Farizeusok 332
 Farkas 500
 Farkas Sándor 702
 Farsz 141
 Fazék (lelet) 578
 Fegyver (leletek), l. a fegyver neve alatt
 Fehér horvátok 114. — Idel 470. — kunok 480, 481. — ló regéje 387, 413, 502. — ugrok (kazárok) 367, 369
 Fehértemplom 441
 Fehr-féle gyűjtemény 510, 733
 Fejér György 293, 384
 Fejérmegye 447
 Fejéregyháza (Alba) 445
 Fejérpataky László 379, 386, 397, 400, 430, 462, 465
 Fejérvár, a besenyő földön 118. — Landor-, Nándor-, Neszter-, l. Belgrád, Székes-, l. Székes-Fejérvár
 Fejsze (leletek) 631, 692, 757
 Fekete-Bulgária 133. — kúnok 481, 494. — tenger (Bolgár t., Nigrum mare. Nitasz t., orosz t., Pontus) 130, 168, 248, 250, 254, 262, 271, 277, 278, 279, 320, 353, 434, 443, 803. — ugrok (magyarok) 369
 Félgömb-dísz 806
 Felhévíz (Aquæ calidæ superiores) 448
 Feliratos sírleletek 518, 523
 Fenedíjeh (Velencze) 263
 Fenőkő (leletek) 597, 620, 622, 647, 656, 657, 762
 Férficsontok (sírleletek) 516, 519, 528, 535, 547, 572, 574—576, 580, 593, 608, 614, 620, 626, 634, 636, 640, 667, 672, 677—680, 684, 690, 704, 710, 719, 726
 Fermendžin 375
 Ferreum castrum (Vasvár) 448, 449
 Fertő (Ferteo, Ferteu) tava 450, 461
 Ferteo (Fertő) 450
 Ferteu (Fertő) 450
 Festus 15
 Fetvagyűjtemények 209
 Fibulák (sírleletek) 618, 697, 815. — ornamentikája 815
 Filán 244. — szó jelentése 275
 Filán sah (cízm) 274, 275
 Filibé (Philippopolis, Plovdiv, Plovdiv) 444, 445
 Filimer 476
 Filippe = Filibé

Filiszteusok 331, 332
 Finta 416
 Fiók Károly 120, 218
 Fizkere 313
 Flacius Illyricus 290
 Flagellum Dei 345, 418, 493
 Flavius Josephus 331, 477, 478, 489
 Flobargisus 304
 Flodoard 298
 Florianus, I. Mátyás Florián
 Flóták 177
 Fluegel 141
 Fogak (sírleletek) állati 676. — ökör 654. — czápa 519
 Fokos (sírlelet) 660. — jellemzése 757, 759
 Foltin János 703
 Foltiny János 384
 Forgách László gf. 652
 Forum Julii (Civiale) 456
 Földközi (rûmi) tenger 263, 264, 277
 Föld-vár (castrum terreum) 416, 419
 Fraknói Vilmos 464, 465
 Franci (frankok) 301, 304, 305, 309, 316, 325, 326. —
 orientales (burgundok) 457
 Francia 304, 458, 476, 485, 489
 Francio 489
 Francigenæ 489
 Franconia 457
 Francia-olasz (937-i) hadjárat 460
 Franciaország 263, 285, I. Gallia
 Frank (rajnai-) kardok 756
 Frankok (Franci) 44, 46, 48, 114, 127, 262, 263, 314.
 457, 509. — csatarendje 48, 50. — fegyverei
 47, 48. — harczmodora 47, 48. — ellen köve-
 tendő harczmodor 50, 51. — jellemvonásai 46,
 48, 49. — keletiek (burgundok) 314, 457. —
 németországiak 457. — országa (I. Francia,
 Franconia) 113, 114, 115. — Pannoniában 313
 Frähn 140, 144, 146, 181, 197, 198, 201, 202, 205, 209,
 210, 212, 213, 218, 219, 220, 245
 Freisingi Ottó 292, 476
 Friaul 456
 Friccouve falu 341
 Frideberth 310
 Frigia 481, 494
 Frigiaiak 331
 I. Frigyes császár 405, 451
 Fritilo 312
 Frizek 314
 Frizland 314
 Frontinus 3
 Fuldai Évkönyvek, I. Annales Fuldenses

Futás (színlelt) 30
 Függők (leletek), I. Arany, Ezüst. — ornamentikája
 812
 Fülbevaló (sírleletek) 554, 576, 577, 618, 724, I. Arany,
 Bronz, Ezüst. — méltatása 785, 786. — orna-
 mentikája 812, 824
 Fülöp, N.-Sándor atyja 395, 403

G. Gy.

Gábor deák 112
 Gadyra 489
 Galathák 331, 489
 Galga (Caliga) vize 429
 Gálgócz (Colgoucy, Golgotha) 433, 486, 504, 530
 Gálgóczy sírleletek 510, 514, 530. — paizslemez
 531—535. — szamanida érem 531, 803
 Galicia (Gallaecia, Asturia) 262, 263, 282
 Galiczia (Halics) 404, 406, 407, 409, 704
 Gallaecia, I. Galicia
 Galli Senonenses 460
 Gallia 321, 458, 460, 504
 Gallici 489
 Gallograeci 321
 Gallus, Kruszwizci 390. — (Szent) 335, 337
 Galsa (Gelse, Kalsa) 400
 Ganges 149
 Gaoçpeñta 176
 Garam (Gron) 430, 431
 Garam-szt-benedeki alapító levél 423
 Garbojő 244
 Gárdakapitány 78
 Gávai sírleletek 619. — kardleletről 756
 Gay szamanida selyemszöveve 821
 Gayangos, Pascal de, 149
 «Gazda» szó értelme 345
 Geékh folyó 115
 Geicha (Géza) 461, 483
 Gelasius pápa 449
 Geleon 423
 Gellért-hegy 446. — legenda 409, 447
 Gelou (Geleou) 422—424. — Szamos-melléki tábora 424
 Gelse (Galsa, Kalsa) 400
 Gelu (Geleou, Gelou) 422, 424
 Gemelsen 436
 Genach 125
 Genesisius 92
 Gentil 490
 Geometrikus alakú díszek 809
 Georgius Monachus Hamartolus 90, 91, 100, 104, 362,

- 367, 369, 373, 374, 376, 377. — műve és jellemzése 91, 377, 378. — művének folytatója 91, 93, 378
- Georgius Syncellus krónikája 91
- Gepidák 304, 306, 509
- Gerardus (Julián utitársa) 470
- Gerely, hadi-, 56
- Gergely (Szent-) 330
- IX. Gergely pápa 309, 465
- Germain, Saint- 296
- Germán fejedelmek Cezimórnál 483
- Germania 321, 328, 476, 485
- Germánok 292, 483, 486
- Germanus (Szent-) congregatiója 296
- Geroldus 308, 309
- Gerolt 312
- Gesta Alexandri Magni 403. — Pontificum 465, 466. — Ungarorum 383—385, 466. (— és a nagy-magyarországi hittérítés 466)
- Geula (Gyula) 418, 424. — minor 425
- Geuru (Diós-Győr) 427
- Gevold 293
- Geycha (Géza) 481, 494, 496
- Geysa (Géza) 463, 503
- Géza, I. Geycha, Geysa. — fejedelem 459, 481, 494, 496, 503. — és Salamon harcza 463
- II. Géza 400, 446, 452, 473
- Ghazna (Ghazni, Ghizni) 148, 149
- Ghumik 192, 273
- Ghuzok (Ghuzzok) 159, 170, 172. — földje 230, 240, 246, 249, 265, 266. — vallása 159
- Giaiukátai 119
- Giazé 116
- Giazi-khopon 117
- Gibbon 295
- Giorgi 375
- Glád 408, 441—443
- Gnyalnik 133
- de Goeje 140, 142, 147, 148, 184, 191, 221, 222, 259, 280
- Gog és Magog 150, 194, 331, 332, 393, 394. — fala 150
- Gög 150, 194
- Goldziher Ignác 140, 198, 215, 249, 258, 274
- Golgotha (Galgócz) 486, 504
- Gombási sírleletek 511, 619, 620. — kardletről 750, 753
- Gomb (leletek) 677, 678, 730. I. Bronz, Ezüst
- Gomer 331, 489
- Gomostok nemzetsége 102
- Gotafridus 309
- Gotermannus 309
- Gótok (Gothi) 304, 306, 315, 476
- Gottfried: — Villehardouin 445. — Viterbói, 476, 477
- Gozarius 306
- Gozd (Kapella) 440
- Gozmerius 310
- Gödlin Alfréd 295
- Gödöllői sírlelet 514, 566. — érem 566
- Gömb-dísz 806
- Gömböcs (leletek) I. Bronz, Ezüst
- Gömör (Gumur) 429
- Görög-bolgár háború kútfői 362. — feliratu lemezelet 518, 523. — foglyok és bolgár uraik 97. — határ Anonymusnál 461. — helyesírás a X. században 99. — írás Sychiában 467. — krónikák 90, 100—109. — nyelv szláv elemei 98. — papok Sychiában 467. — szaraczen háboru 64. — tulajdonnevek magyar átírása 99
- Görögország (Græcia, Grecia) 280, 315, 425, 434, 443, 444, 483—485, 489, 497. — héber neve (Javan) 489
- Görögök (Græci, Greci) 169, 315, 317, 372, 392, 410, 412, 418, 434—436, 438, 444, 461, 484, 489, 497, 498
- Görög-rév (Portus Greci, — Grecorum) 436, 440
- Gradista 179
- Gradistsche 179
- Græci, I. Görögök
- Græcia, I. Görögország. — superior = Pannonia 489
- Grafit edényleletek 656
- Granval 296
- Greci, Grecia, I. Görögök, Görögország
- Gregorius, I. Gergely
- Grempler 751
- Grisius (Crisius = Kőrös folyó) 428
- Gron (Garam) 430, 431
- Grot K. 353, 369
- Gruber Hugó 659
- Gruzia 283
- Gruzija 152
- Gulpa (Kulpa) 316
- Gumplovicz Miksa 390
- Gumur (Gömör) 428, 429
- Guncel 461
- Guncheyl város 461
- Guncil pons 461
- Guntarius 306
- Gunther 310
- Gurdéz 148
- Gurdézi 139, 141, 145, 146, 148—150, 152, 154, 165, 168, 169, 175, 178, 183, 194, 195, 196. — és műve 148, 149
- Gurgands 150
- Gyla kerület 116, 117. — (személynév) 422

Gyyla 400
 Gylasz (Γυλάς) 99, 127, 128. — és karkhász 128, 456
 Gyalu 424
 Gyásmagyarkák 505
 Gyermek Lajos király 292, 298
 Gyermek-csontok (sírleletek) 576, 612, 636, 640
 Gyoyg (Gyógy, Diód, Diós) 447
 Gyomlai Gyula 99
 Gyöngy (leletek), 1. Agyag, Ezüst, Paszta, Üveg;
 borostyán-, 730, carneol-, 604, 629. — fűzér
 651, 697. — kagyló- 560. — keleti- 518.
 Gyöngyös-Pata 428
 György barát, 1. Georgius Monachus. Szent — csodája
 a bolgárral 355, 360, 361
 Györgyfia Péter 416
 Győri sírleletek 622
 Györmegyei besenyők 616
 Gyulák és kendék 456
 Gyula, 1. Geula, Gyla, Gylasz, Gyyla, Jula. — nádor
 és bán 400. — vezér (Jula) 486, 503, 504
 Gyűrűk (leletek) L. Arany, Bronz, Ezüst, Halánték,
 Sárgaréz, Nyakgyűrű. — újjra valók 543, 563,
 585, 588, 604, 605, 640, 701, 730. — méltatása
 784, 785. — orosz leletanalógiája 800

H.

Hadrianus, 1. Adorján, Adrianus
 Hadsi Khalfa 139, 141, 142, 168, 197, 375
 Had-szárnyak 76. — szekerek 59. — test (stratitikon
 thema) 85. — vezér kísérete 78
 Hahoth monostor 426
 Haj (sírlelet) 704. — gyűrűk, 1. Halántékgyűrűk
 Hajdumegye 426
 Halántékgyűrűk (Hajgyűrű, — leletek) 572, 583, 585,
 588, 591, 626, 629, 647, 651, 660, 667, 674, 676,
 697, 724, 730. — ízlése 826. — méltatása 785.
 — ornamentikai értéke 824
 Halász M. 589
 Halászat 168, 169, 216, 229
 Halcsoda a Kaukázus tengerpartján 279
 Halics 389, 407
 Halimádók 201
 Haliorumnæ (varázslónők) 476
 Halottégetés 175, 256
 Halzsír 211
 Hamartolus, 1. Georgius Monachus
 Hamid ben el- Abbasz 205
 Hampel József 507, 588, 796
 Hangony (Hongun) patak 429

A magyar honfoglalás kútfői.

Hanthaler 294
 Harczi csákány, 1. Csákány
 Harkavy 174
 Hármalevél-dísz 812, 822
 Harpalyce (arpalice) 449
 Hartmann szerzetes 299, 341
 Hartwigus 312
 Harum al (v. er)-Rasid kalifa 245, 255, 750. —
 kardja 750
 Hátrálás a harcban 29
 Hátvédők 17, 18, 79, 83, 87
 Hattyúffy Dezső 690
 Havel-dánok (Havelli) 314
 Havelli, 1. Haveldánok
 Hazai kútfők 379
 Hebraei 335, 1. Zsidók
 Hector leírása Daresnél 456
 Hedsaz 141
 Hegedősök (ioculatores) 387, 422, 439, 446, 473
 Heierli József 733
 Heimon 306
 Heinemann a magyar krónikákról 473, 474
 Héjő (Heuyou) vize 427
 Helmwinus 309
 Hellas 444, 445
 Heltai Gáspár 456
 Henricus 335
 I. Henrik érme 514, 556
 Hepidanus 299
 Heraklius 367, 368
 Heraldikus lilium, 1. Liliom
 Herepey Károly 620
 Heribaldus (Heribolt) frater 336—340
 Herman, reichenau- 292
 Hermann Ferencz 589
 Hernád (Honrad, Honrat) folyó 421, 427
 Hersfeldi évkönyvek 292
 Heten (Hetény) 463
 Hetény nevű községek 463
 Het mogoriek 505
 Heth magyar 505
 Hetumoger 392, 396, 398, 401, 406, 409, 432, 446
 Hét erdélyi vár meséje 410, 500
 Hét gyásmagyar 505
 Hétmagyar 390, 505
 Hétvezér (Het mogoriek, Heth magyar, Hetumoger,
 Hétmagyar) 392, 396, 398, 401, 406, 409, 432,
 446, 502, 504—506. — nevei 400
 Heuyou (Héjő) vize 427
 Hevedercsattok (leletek) 572, 575, 597, 599, 601, 608,
 1. Vas

- Hevenesí 474
 Hiberi (Hispani) 331
 Hibernia 304
 Hidas-Almás 424
 Hieronymus, l. Ieronymus, Jeromos. — beatus 332, l. Szent-Jeromos
 Hilandari kolostor adománylevele 346
 Hildesheimi évkönyvek 316
 Hildibertus 301, l. Childebert
 Hin (Inn) 457
 Hind 141, 143
 Hinkmar 288, 289
 Hipaosz 116
 Hirminger (Irminger) 341, 342
 Hirsch Ferd. 92, 93, 95
 Hirsch J. 362, 378
 Hisam 252
 Hismahelita 462, l. Izmaelita
 Hispani (Hiberi) 331, l. Hyspani
 Hispania 141
 Histria (Istria) 333
 Hludovicus (Ludovicus) rex 309–312, l. Jámbor Lajos
 Hmrín 191
 Hoba puszta 434
 Hódbörök 229
 Hodinka Antal 343, 347, 352, 753
 Hohfeld (Hohenberg) hegy 342
 Holics (Saruar? Szárvár) 433, l. Weisskirchen
 Holy = szár (kopasz) 433
 Homályos tenger 114
 Homloksorok 37
 Homorsögi leletek 624
 Honfoglalás éve 401, 411
 Honfoglalási emlékek 507. — általános jellemzése 509–511. — mondák 387.
 — — sírleletek, l. Leletek. Sírleletek. — idegen analógiái 795, 796, 802, 803. — jellemzése általában 794, 795, 802. — ornamentikája 795 stb., l. Ornamentika
 Honfoglalók sírjai 513–741. — alakjuk és jellegük 743, 744. — számuk értéke 743
 Hongun (Hangony) patak 429
 Honorius császár 483, 497
 Honrad (Hernád) 427
 Honrat (Hernád) 421
 Horányi Elek 474
 Horca 400, 418, 420–422, 424
 Horgosi sírleletek 626. — kardletről 756
 Horithok (horvátok) 315
 Horom vára 441
 Horváth J. 652. — István romantikus iskolája 510
 Horvátok (horithok) 113, 114, 127, 130, 315, 372. — fehérek 114
 Horvátország (Crouatia) 114, 439, 440. — Nagy- 114, 115
 Hoto (Hotto, Ottó) rex 460
 Hotto (Ottó) 308
 Houos (Howos) erdő 404, 409
 Howos 407
 Hrabanus (Rhabanus) Maurus 295
 Hrapa (Rába) 307
 Hrozinkai szoros 433
 Hrodbertus (Szent-) 311, 312
 Huba 400, 428–434. — tettei 428–432
 Huber a magyar krónikákról 473
 Hugo (provencai-) király érme 514, 566
 Hugyaji sírleletek 626
 Huhot vitéz 425
 Hulec, Almos nagybátyja 401, 428, 430
 Hum 271, 275
 Humusuer (Umuzouer) 425
 Humrads (Humri) 275
 Hung (Ung) folyó 409, 410, 484, 485, 498. — (Hungu, Ung) vára 410–412, 415
 Hún-idomú kengyel 768. — magyar krónika 475
 Hungari (Hungarii), l. Magyarok 323, 392, 396, 399, 401, 432, 434–437, 439, 440, 442, 443, 448, 451, 453, 455–459, 461–463, 476–479, 483–485, 487, 488, 490, 492, 496–498, 502–504. — név eredete 396, 398, 485. — VII– (Hétmagyar) 505. — seu Huni 478
 Hungaria (Ungaria), l. Magyarország 392, 393, 406, 438, 439, 446, 447, 454, 455, 457, 461–463, 480, 500, 504, 505. — Magna, l. Nagy-Magyarország
 «Hunger»-től elnevezett magyarok 295, 333, 398
 Hungri 331, 332, l. Magyarok. — névről szóló mese 333, 398
 Hungu (Ung) vára 396, 411, 435
 Hunguar (Ungvár) 396
 Hunguari 396, 411, 412, l. Magyarok. — név eredete 396, 411
 Huni (Hunni), l. Hunok. — sive Hungari 478, 481, 485, 491, 494. — sive Magori 500
 Hunia (Magyarország) 307
 Hunok (Huni, Hunni) 5, 101, 289, 294, 301, 304–307, 309, 478, 480–483, 485, 490, 491, 493–500, l. Magyarok. — azonosítása magyarokkal 475, l. Huni. — átkelése a Dunán 482, 495. — bejövetele 482, 493, 494. — czezimauri csatája 482, 496, eredete és elnevezése 478, 490. — fegyverei 483, 496. — hadi fegyelme 481, 494. — hadi

- jelvénye (turul) 483, 496. — adi létszáma 481, 483, 493, 496. — kapitányai (vezérei) 481, 493. — kiköltözése Scythiából 480—482, 493, 494. — királya Attila 483, 496. — kiűzetése Pannoniából 307, 308, 483, 497. — és magyarok Scythiába költözése 479. — megjelenésének ideje 480. — nemessége és Csaba 484, 498. — Pannoniában 306, 482, 483, 485, 494, 499. — Perzsiába szakadt fajrokonai 478. — rectora 481, 494. — 108 törzse 480, 481, 493. — tárnokvölgyi ütközete 482, 495
- Hunor 478, 479, 480, 490, 491, 492, 500
- Hunyadi Mátyás király 492
- Hunyár János 667
- Hussiatnyi kőszobor és kora 753
- Hűbéres turkok 44. — frankok és longobardok 45
- Hübül 132
- Hyakinth 153
- Hymesudvar 416
- Hymusuduor vára 416
- Hypatius kolostora 365
- Hyperborei 332
- Hypostrategos 14, 64, 79
- Hyrkania (Vehrkana) 232, l. Irchania, Yrcania
- Hyster (Dun, Duna) 489
- Hyspani 489
- I. (Lásd Y-t is.)
- Iberek 96, l. Hiberi
- Ibn Abi-sz-Szádsz 268
- al-Athir 140, 244, 245
- Batuta 210, 393.
- Daszta 146
- el-Fakíhi 147, 151
- el-Hanbeli 197
- el-Kelbi 247
- el-Mokaffa 277
- el-Vardi 144, 198, 210
- Fadhlán 139, 145, 146, 163, 182, 183, 197—199, 201, 202, 212, 221, 264, 408. — és műve 197, 198
- Foszlán 140, 144
- Haukal 139, 143, 145, 155, 158, 159, 182, 198, 202, 213, 214, 216, 221—225, 229, 232, 233, 235, 238—241, 243, 252, 261, 268, 280, 470. — és műve 221, 222
- Khaldün 140
- Khordadbeh 143, 145—147, 149, 151, 190, 194, 200, 222, 243, 244, 247
- Roszteh 139, 141, 144—150, 152, 154, 156, 168, 194—196, 218, 456, 469. — és műve 146—148
- Ibrik (súlymérték) 175
- Ieronymus 489, 490, l. Jeromos
- Igfon (Ygfon, Igfan) erdő 408, 452
- Ihelefila 481
- Ij 23, 25, 34, 35, 60, 64, 68
- Ijas lovasképek : a n.-szt.-miklósi aranykorsón 761. — a krónikákban és falfestéseken 761. — a szibériai sziklarajzokon 761
- Ijtartók (sírleletek) 761
- Ilik 213
- Illak (Attila fia) 213
- Illiria 333
- Illiricum 321, 505
- Imeg 177
- Imre király 441, 461
- III. Incze pápa (Cencius camerarius) 464
- IV. Incze pápa n.-magyarországi hittérítői 465
- Indás ornamentika 809, 811
- India (Szind) 142, 222, 256, 332. — halottégetése 256. — minor (Ethiopia) 479, 492
- Indictio 96
- Indus 148
- Indusok 142, 216, 235
- Ingo 307
- Ingul 133
- Ingulecz 133
- Inn melletti magyar vereség 411, 457—459
- Ipoly (Ypul) vize 429, 430
- Ipolyi Arnold 816, 817
- Irák 243
- Irchania (Yrcania, Hyrkania) 492
- Ircundius 459, l. Urcun(d)
- Irem törzs 279
- Irimel 470
- Irminger (Hirminger) 341, 342
- Isâ (kir. cím) 152, 153, 155—158
- Isangrimeschirichun 311
- Isanpero 310
- Isanricus 318
- Isidorus sevillai püspök 477
- Island 144
- Ismael ben Ahmed dirhemje 314, 529, 530, 538
- Israel 332, 419, 490
- Istria (Histria) 315, 333
- Istros (Duna) 31, 45, 46, 126, 127
- István patriarcha 93, 94, 104, 109
- I. (Szent-), l. Szent-István
- II. 433
- III. 411, 453
- IV. 409
- Waldo gf testvére 456

Iszbandiár (Iszfindiár) 276, 277
 Iszhâk ibn Kondâds 243
 Iszmaël ben Ahmed 251
 Iszma'il 143
 Iszpahân 146, 147
 Isztakhri 139, 140, 145, 146, 154, 155, 158, 159, 162, 187, 188, 192, 198, 202, 210, 213, 214, 221—223, 232, 234, 238—241, 243, 248, 254, 470. — és műve 221, 222
 Itali (olaszok) 331
 Italia 49, 298, 318, 321, 326—328, 335, 460. — régi neve (Saturnia) 333. — pusztulásának rajza 534, 535
 Itel, l. Itil város
 Iteli (itili) ötvösök 801
 Ithasis 320
 Itil (= Don) 261
 Itil (Itszil) folyó (Volga) 146, 154, 155, 159, 161, 163, 169, 170, 197, 201, 212, 219, 233, 241, 254, 261. — kazár város 201, 210, 212, 223, 242, 244.
 Itszil (Itil) folyó (Volga) 223, 230, 234, 241, 470. — város 223
 Izmaelita (Hismahelita) telepések 462
 Izsák, tífiszi tyrannus 283

J.

Jabdierti 119
 Jabdiertim 117
 Jacob dr. 144
 Jadsni nép 279
 Jadsûds nép (kazárok?) 220, 229, 279
 Jáfet, l. Jafeth, Japhet. — ivadékai 489
 Jafeth 477, 478
 Jaffé 293
 Jagič V. 343, 346, 347, 352
 Jaik (= Ural) 115, 393, 472
 Jákob patriarcha 334
 Jakût 145, 148, 164, 197—199, 201—203, 212, 220, 222, 230, 231, 234, 244, 279
 Jámbor (Kegyes) Lajos 309—312, 326. — érmei 514, 518, 519, 523, 524
 Jámbor Pál 384
 Janbû 145
 Jankovich László 546, 737, 739
 — Miklós 510
 János apostol Titkos jelenései, l. Apocalypsis. — Aranyszájú 377. — morva érsek 324. — pápa (IX.) 290, 293, 323. — érme 550. — pápa (XXII.) és a nagy-magyarországi hittérítés 465. — püspök 304

Japhet 394, 488—490, 500
 Jasztréboff ásatásai 796, 798, 801, 802
 Jász-dósai őskori leletek 740
 Javan (héb = Görögország) 489
 Jegerfalk (madár) 480, l. Kerechet, Legisfalk
 Jeia 135
 Jekaterinoszlav 170
 Jelebuga 470
 Jelek (kir. cím) 212
 Jelekh, Árpád fia 128
 Jelenik Elek 589, 624
 Jenő pápa 308
 Jeretomir 465
 Jerney 721
 Jeromos (Szent-) 332
 Jezdedserd 274
 Jezo 312
 Jireček Konstantin 347, 375
 Jobagiones (yobagyones) 406, 421, 454
 Jobbágy szóról 406
 Joculariores (hegedősök) 422, 439, 446
 Jordanes 170, 294, 433, 439, 445, 476
 Johannes, l. János
 Johannes Diaconus velenczei krónikája 297
 Joriani (Juriani) 479, 492
 Josephus Flavius 331, 477, 478, 489, l. József
 Jósok és jósnők 184
 Józás (Jouzos) vize 452
 Jouzos (Józás) vize 452
 Józsa András 588, 591—593, 601, 619, 626, 629, 658, 659, 676, 677, 710, 721, 732
 József, Bulgária első érseke 359, 361
 — Jákob fia 334
 Juda 332
 Judæi 332, l. Zsidók
 Juhok 151, 175
 Jula (Gyula) 486
 Julián levele a tatárokról 465. — nagy-magyarországi útja 464, 467
 Julian útjáról szóló jelentés 390, 466. — czíme 466. — hitelességét támogató vatikáni adatok 465. — írója 464. — kézirata és ennek tartalma 464, 465
 Julii Forum (Julius vására = Cividale) 456
 Julii Casaris pabula (= Pannonia) 405
 Juriani (Joriani) 492
 Juris silva (Jura erdő) 342
 Justinus 292, 320—322, 396
 Jusztászf 276, 277
 Jutotza 128
 Juvavensis, l. Salzburgi. — fluvius (Salzach) 302
 Juvavensium castrum (Salzburg) 303

K.

Kaba (ruha) 236
 Kabai sírleletek 628
 Kabardok 282
 Kabarok 124, 125, 452. — fejedelme 124. — kazár eredete 124. — nemzetségei 124, 125. — a turkokat a kozár nyelvre tanítják 124
 Kabin 173
 Kac (Kach, Casu = Kácsfalu) 427
 Kach, monostor 427, l. Kac
 Kácsfalu, l. Kac
 Kada Elek 546, 633, 634, 639, 642, 646
 Kadar 493, 494, 500. — hún rector 481, 494. — nemzetség 493. — szó jelentése 218
 Kádhi (spany. = calcáde) 258
 Kadicha 493, 496, 499, l. Caducha, Cadusa
 Kaducha 401, l. Caducha, Cadusa
 Kaf (Kaukázus) 248
 Kafdagh 152
 Kagylók, l. Cypræák
 Kahtân törzs 272
 Kaidum 119, 120
 Kairo (= Babylon) 478
 Kakuk Ignác 579
 Kalán (Calan) nemzetség 437. — pécsi püspök 400
 Kalasin 145
 Kalat Thijâr 284
 Kale karkhász 128
 Kálmán király 430, 433, 440. — zabori oklevele 430
 Kalmükök 210
 Kaloján bolgár-oláh birodalma 442
 Kalsa (Galsa, Gelse) 400
 Kam (Cam) Noé fia 477
 Kama vize 470, 472
 Kamaterosz Petronász 131, 132
 Kammerer Ernő 723
 Kampók (leletek) 724
 Kamuka szövet 173
 Kamysin 469
 Kán (Kean) helység 408. — nemzetség 400, 407, 424
 Kandia 411
 Kangar (= besenyő) 119, 120
 Kanitz 375
 Kanizsa (Ó-, v. Magyar K; Kenesna) 441
 Kantárszár 61
 Kapella 440, l. Gozd
 Kapocs (leletek), l. Bronz, Ezüst
 Kapolcs kún vezér 421
 Kapos (Copus) vize 424
 Káposztás-Megyer 446

Kara kazar (kazár faj) 216, 235
 Karabacek 529, 530
 Karácsonyi János 400, 424, 425, 437, 463
 Karantán háborúk 388, 454
 Karantánok (Carantani, Caranteni, Carinthini, Coruntani, Quarantani) 304–308, 320, 322, 441, 450, 452. — megtérése 304, 306, 307. — Mura-karantánok 450, 452
 Karcsa 400
 Kard: egyélű (keleti) 754. — keresztes vitézeké 756. — kétélű (nyugoti) 626, 703, 754, 756, 825. — ősi magyar idoma 825. — római (spatha) 756
 Kardhüvely (leletek) 574, 589, 704–707. — díszek 524, 538, 540, 542, 715, 740, 741
 Kardleletek, l. Vas. — jellemzése 748–754, 756, 824, 825. — keleti jellegűek 748–754. — nem keleti eredetűek 754–756. — orosz analógiái 746, 751, 753, 756, 796
 Kardmarkolat dísz (lelet) 715
 Karé 125
 Karikák (leletek), l. Arany, Bronz, Ezüst, Sárgaréz, Vas. — méltatása 789–792. — ornamentikai értéke 824. — pántosak 538, 542, 543
 Karinthia (Coruntanum regnum) 290, 305, 314, 315, 320
 Karisiacum (Crecy) 304
 Karkh (Kercs) 169
 Karkhász 97, 128, 456, l. Kharkhász
 Karlukok 249
 Karold és Sarolt név jelentése 425
 Karolomannus 312
 Karolus imperator 307, 309, 313, l. Nagy-Károly
 II. Károly (Kopasz) 288, 550. — érmei 550
 III. Károly (Vastag) 323, 456
 Karosi kardlelet 751. — lovassír 631
 Kárpátok 389
 Karperecz (leletek), l. Ezüst, Sárgaréz. — keverékfém 588, 646. — izlése 826. — jellemzése 789–792. — ornamentikája 816. — orosz analógiája 798
 Karsten 375
 Karvért 61
 Kasak nép és leírása 277–279
 Kasmir 145
 Kaspi tenger 150, 163, 232, 233, 242, 248, 251, 253, 266, 272, 280, 332, 480
 Kaszé 125
 Katapán (paphlagoniai) 132
 Katib Cselebi 141. — Mohammed 158
 Katona István 90, 386
 Katonai kerületi lelkészek 76

- Kaukázus 152, 194, 248, 249, 252, 272, 273, 275–277, 279, 282, 284, 332, 469. — népei 139, 140, 249. — népeinek leírása 248, 284. — nevei 248. — vidéki analog sírleletek 795
- Kauleas Antonius 93, 104, 109
- Kavics (sírlelet) 558
- Kazakhia 130
- Kazan város 470
- Kazar (Khazar) város 216, 230, 231. — folyó (Volga) 232, 261, 266, 267, 269, 270. — tenger 194, 231, 241, 248, 249, 265, 266, 270–272, 284
- Kazár: faj 409. — földi analog sírleletek 795. — kardok 753. — zsoldosok Byzanczban 98
- Kazárok (khazarok, kozárok, fehér ugrok) 98, 106, 113, 115, 120, 122, 124, 131, 139, 141, 144, 146, 150–152, 155, 158, 159, 162, 163, 164, 169, 171, 182, 195, 214, 216, 217, 220, 222–224, 230, 231, 233–236, 239, 241, 243, 244, 248, 249, 253–260, 265, 266, 269, 275, 279, 283, 352, 353, 367, 369, 408, 453. — adózások 155, 215, 225. — áttéré-
sük az izlámra 245, a zsidó hitre 255. — életmódjuk és táplálkozásuk 154, 155, 216, 229. — fajaik 216, 235. — fegyvereik 156, 257. — főkirályuk életmódja, helyzete és méltósága 217–219, 236–239, 259, 408. — főuraik 214. — fővárosuk 155, 201, 212, 213, 219, 223, 224, 243, 244, 254. — gazdaságuk 158, 215, 228, 232. — hadügyük 155, 156, 214, 219, 258. — hajvisele-
tük 216, 235. — igazságszolgáltatásuk 215, 219, 225–228, 257, 258. — kereskedelmük 213, 217, 224, 229, 230, 235. — khagánjaik (khakan), l. királyaik. — királyaik (fő- és alkirály) címei 153, 212, 213, 217, 236, hatásköre 153, 217, 218, 237, 259. — királyi helytartóik 217, 218. — királyi testőrségük 214, 224, 225, 256. — kormányzatuk 153, 217, 218, 236. — közmívelődé-
sük 155. — külsejük 216. — moszlimjaik hely-
zete 155, 217, 219, 235, 257, 269, 270, 279, 283. — nyelvük 124, 216, 230, 239, 409. — pusztulásuk 233. — rabszolgáik 155, 216, 217, 235. — ruhá-
zatuk 235, 236, 239. — szokásaik 213, 214, 218, 223, 224, 245. — törvényeik 214, 224. — vallá-
suk 153, 154, 213, 214, 220, 223, 224, 245, 255. — városaik 154, 201, 212, 219, 223, 231, 232, 234, 243, 254.
- Kazárország (Chazaria, Khazarország) 112, 113, 119, 120, 121, 131, 133, 158, 187, 161, 187, 201, 212, 223, 234, 241, 242, 245, 279, 281
- Kazarwar (Kozárvár) 409
- Kazvin 145, 197, 198, 211, 213
- Kean (Kán) 503. — nemzetség 407
- Keanus bolgár fejedelem 407, 408, 410
- Kear 500
- Kechelpatak 414, l. Ketelpotaca
- Kecskeméti dirhem 514, 546, 803. — kardlelet 756. — lovassír 640, 642, 644. — sírleletek 511, 633
- Kegyes Lajos, l. Jámber Lajos
- Keimakovok 230, 249
- Keisi 311
- Keled 500
- Kelemen bolgár püspök 350
- Keleti: frankok 314. — gyöngy (lelet) 518. — kardok 748–754, 825. — kútfolk 137, 139, 140, stb. — műizlés magyar jellege 801. — ornamentika 800. — pénzek elterjedtsége 803. — szövet-
minták 817
- Kemey 463
- Kende (kendeh, kender) cím 167, 218, 456, l. Kundu
- Kendeh 167, l. Kende
- Kendék és gyulák 456, l. Kende, Gylász
- Kender-khakán 218, l. Kende
- Kene 500
- Kenesna (Kanizsa) 441
- Kénese 235
- Kenezek 442
- Kengyelvas-leletek 516, 518, 519, 526, 531, 535, 538, 540, 541, 547, 553–556, 561, 564, 567, 572, 574, 576–580, 582, 594, 597, 599–601, 603, 606, 608, 609, 612, 614, 616, 626, 630, 631, 640, 646, 647, 651, 652, 656, 657, 660, 661, 674, 676–679, 682, 684, 690, 692, 702–704, 709, 718, 719, 721, 728, 732. — hún és avargermánidomúak 768. — jellemzése 766–768, 824, 825
- Kentarchos 84
- Képes Krónika 387, 394, 397, 404, 410, 413, 420, 433, 438, 439, 450–452, 454, 457, 460, 461, 462, 475, 487. — címe 487. — kézírata, kiadásai 475
- Kercs 134, 169
- Kerechet (Kerecheth, Jegerfalk, Legisfalk) 480, 493
- Kereszt (lelet): bronz 83. — ólom 618
- Keresztesek kardjai 756
- Keresztalakú díszek 805
- Keresztúry 384
- Kerkandads cím 275
- Kerületi (byzanci) lelkészek 78. — strategosok 87
- Kés (leletek) 516, 518, 519, 526, 528, 540, 558, 597, 601, 609, 612, 614, 616, 620, 634, 636, 639, 640, 647, 650, 656, 657, 679, 680, 682, 703, 709, 710, 728, 732. — méltatása 762
- Kesk-föld 250
- Késmarkolat (lelet) 597
- Ketel kún vezér 402, 405, 413–415

- Ketelpotaca (Kechelpatak) 413, 414
 Kétélű (nyugoti) kardok 754, 825
 Keuee (Keve, Kubin) vára 443
 Keve (Cuve, Keva, Kewe) 493, 495
 Keveháza (Cuveazoa, Kewe oza) 482, 496
 Keverékfém (leletek) 529, 603, 604, 737
 Kewe, I. Keve
 Kewe oza (Keveháza) 496
 Keza, Magister Simon de- 476, I. Kézai
 Kézai Simon 388, 394, 396, 397, 399, 400, 409, 413, 439, 461, 472, 476. — kritikája Orosiusról 476. — krónikájának címe 476. — krónikájának jellemzése és viszonya a többiekhez 474
 Kesumaur 498, I. Cesu(n)maur
 Khabgakh (Kaukázus) 248
 Khabukszi-gyla 119
 Khader 134
 Khagán 120—122, 131, I. Khák(h)ân
 Khaizan 190
 Khákân (Khagán, Khâkhân) kir. cím , 236—239, 259, 260, 408
 Khâkhân (Khákân) 153, 158, 182, 184. — bhu (al-királyi cím) 217
 Khamlid (Khamlikh, Khanlik) 146, 243, 244
 Khamlikh (Khamlids) 244
 Khanlik (Khamlids) 154, 244
 Kharezm (Kharizm, Khvârezm = Khiva) 197, 198, 246, 262
 Kharizm hegység 150. — tartomány 204, 205. — város (Kharezm) 148
 Kharkhász 127, 128, I. Karkhász
 Kharoboe 116, 117
 Khazar, I. Kazar
 «Khazar khákân» kazár kir. cím 153, 158, 236
 Khazarân 155, 182, 223, 230
 Khazaránok (kazárok) 249
 Khazarok, I. Kazárok
 Khazran 282, 283
 Khazreds 145
 Khidmasz 119
 Khingylosz 119
 Khiva 204, I. Chovarezm, Kharezm
 Khizmet 219
 Khopon 116
 Khorakul 134
 Khoraszân 141—143, 250, 251, 253, 254, 261, 262, 266, 274
 Khoraszâniak 245
 Khoszran család (= Szasszanidák) 234
 Khvarezm 164, 230, 266, I. Kharezm
 Kiev (Kijev, Kiovia, Kújaba, Kújabe, Kyeu, Kyo) 179, 202, 216, 229, 243, 369, 372, 375, 389, 401—406, 410, 485, 500. — ostroma 404
 Kievi csata 403. — sírleletanalógiák 796. — szlávok 363
 Kigyóimádók 201
 Kigyók 210
 Kijev, I. Kiev
 Kilikia 263, I. Cilicia
 Kiovia, I. Kiev
 Kipszakok 151
 Kirgizek 230, 389, 470
 Kis-dobrai sírleletek 647. — kardlelet 751
 Kisfaludyak ősei 400, 450
 Kis-Körös folyó 452
 Kis-Preszlav 376
 Kis-tengeliczi sírleletek 651
 Kisvárdá 420
 Kiss Ferencz 528, 529
 Kitab el-Benkes 277
 Klyazmaladoméri hercegség 472
 Kloštari leletek 651
 Knauz N. 475
 Koban-vidéki kardlelet 751
 Kolozsvár 417
 Kollár Ádám 384
 Komárommegye 434. — vára (Camarum) 413, 414
 Kondakow 796
 I. Konrád 387
 II. Konrád 458 (Cunradus)
 Konrád (Vörös-) 460
 Konstantinápoly (Byzáncz) 135, 149, 199, 245, 262—265, 280, 282, 296, 349, 374, 418, 435, 439, 443—445, 467, 499
 Konstantinápolyi aranykapu 317, 439. — csatorna (Dardanellák) 271
 Konstantinus Porphyrogenetus 90, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 110, 112, 113, 171, 292, 346, 362, 377, 395, 408, 451, 452, 456. — művének: címe 110, forrásai 97, 98, jellemzése 95, 96, kelte 96, viszonya a külföldi írókhoz 95
 Konstantinus tornya Turkia-Belgrádban 126
 III. Konstantin császár 499, 500
 VIII. Konstantin császár ezüstérme 514
 X. Konstantin császár ezüstérme 574
 Konstantin (Cyrill) és Method írásjelei 349. — kazár és morva útja 353. — küldetése 348
 Konstantin és Method-legenda 346, 348. — eredeti nyelve 349, 350. — hitelessége és szerzője 350. — kéziratai, kiadásai, kora 351
 Konstanz (Constancia) 341
 Kopasz Károly (II.) frank király 288, 550. — László, I. Szár-László

- Kopják 34, 35, 677
 Koponyaimádók 188
 Korana vize 440
 Korasszáni szamanidák 531
 Korchan terra 400
 Kordyles 101
 Korikosz, kir. cím 283
 Kórógy (Couroug) vize 451
 Koronczói leletek 735
 Korong (leletek), 1. Bronz, Ezüst. — áttört műű
 566, 652, 663. — ornamentikája 804, 805, 815,
 816. — zománczos 616
 Korosmenia, 1. Corosminia
 Kósa Jenő 474
 Kosmas, 1. Kozma
 Kostroma 365
 Kosroes (Chosroes) Anusirvân 192, 248, 250, 251,
 253, 367
 Kósza 116
 Kosztka 702
 Kova (leletek) 599, 600, 634, 636, 640, 654, 656
 Kovachich M. György 474
 Kozár, 1. Kazár. — szó jelentése 408
 Kozárd pusztá 409
 Kozárvár (Kazarvár) 409
 Kozárok, 1. Kazárok
 Kozel 289
 Kozma (Cosmas), Prágai 346, 431, 433
 Kozma Mihály és Menyhért 535
 Kő (Banmonostor, Bánostor) 440
 Köles 164, 176, 204, 211
 Köln 524
 Königssaali évkönyvek 433
 Könyöki Alajos 679
 Könyvornamentika (byzanci) 818, 820
 Kőralakú díszek 806
 Kőrös folyó, 1. Cris, Crisius, Grisius, Kriszosz. —
 Kis és Sebes-Kőrös 452
 Kőszörűkő (lelet) 540
 Kosztendil 445
 Követjelentések és Konst. Porph. 97
 Közép-tenger, 1. Földközi tenger
 Kraknakátai 118
 Krakó 753
 Kremer 198
 Kriszosz 127
 Krónikák: Albericusé 394, 399, 411, 467. — budai
 397, 401, 405, 410, 474. — byzanciak 90, 91—94.
 — Cedrenusé 94, 374. — diokleai 346. — dub-
 niczi 401, 405, 410, 475. — Ekkehardé 299,
 335. — Georgius Syncellusé 91. — Johannes
 Diaconusé (velenczei) 297. — Képes 397, 475,
 487. — Kézaié 474, 476. — Leo gramma-
 tikusé 92. — Logotheta-féle 91, 92, 95, 362,
 378. — Magyar- 473—475. — Merseburgi 446. —
 Monte Casinói 297. — Muglené 474. — nagy-
 váradi 399, 401. — Nesztoré, 1. Nesztor. —
 pozsonyi 397, 474, 475. — Reginóé 292, 293,
 320. — reichenbergi 293. — rómaiaké 499. —
 Scylitzesé 94. — Sygilberté 490. — Simeon
 magisteré 92—94. — Theodosius Melittenusé
 92. — Theophanes folytatója 91, 92. — velen-
 czei (Joh. Diaconusé) 297. — zágrábi 399, 401
 Krumbacher 91, 93, 97
 Krummosz bolgár fejedelem 100, 101
 Kruse 800
 Krušedoli zárdá 378
 Ktesiphon 800, 801
 Kuartzi-tzur 117, 119
 Kubači törzs 274
 Kuban 135
 Kubu 123
 Kuel 116
 Kufis 132
 Kulan 503
 Kulche 499
 Kulpa (Gulpa) 316, 440
 Kulpeé 116
 Kulpin (Kulpi, Kurpe, Kurpi) 438
 Kuma folyó 253, 272
 Kún-László (IV) király 388, 416, 474. — magyar
 közös temető 672. — nyelv különbsége a magyar-
 tól 471. — temetőhalmok Fejérben 447
 Kund 400, 501, 1. Cund(u)
 Kundu 195. V. ö. Kende
 Kunik 145, 149, 195
 Kúnok (Comani, Cumani, Cuni) 115, 402—406, 408,
 409, 413, 423, 442, 485, 493, 494, 500. — erdélyi
 portyázásai 423. — fehérek 480, 481. — feje-
 delmei 402, 405, 406, 409. — feketék 481, 494. —
 földje 462. — szövetsége Álmossal 405, 406; a
 ruthénekkal 402. — tar fejei 404
 Kúnság (Nagy-) 463
 Kur folyó 251
 Kurdok 23
 Kurkuta 116
 Kurszan 91, 400, 1. Curzan
 Kurtak (Kurthák) ruha 162, 235, 239
 Kurtugermat (Kurtgyarmat) 125
 Kurz 291, 292
 Kusid (Cusid, Kusyd) 400, 413, 486, 501
 Kusyd 504

Kuszán 106, 400, 1. Kurszan
 Kutel (Ketel) patak 414
 Kutya, 1. Eb
 Kutyástul együtt temetkezés 744
 Kuún Géza gf 8, 137, 140, 472
 Kuvrat 254
 Kuzmiak Sándor 587
 Kuzu 126
 Kuzsinszky Bálint 608, 651
 Kújaba 216, 1. Kiev
 Kújabe 202, 1. Kiev
 Kürt (hadi) 151, 436, 438
 Kyeu 401—406, 1. Kiev
 Kyo 485, 500, 1. Kiev
 Kytánok 492

L.

Labenza (Lafnitz, Lapincs) 449, 1. Loponsu
 Laborcz, 1. Loberczy
 Lábvért 61
 Lachmann Ed. 92
 Lachok 373
 Ladány (Tisza-) 418
 Ladeus portus (ladányi rév) 418
 Ladislaus, 1. László
 Lâdiszije (lâriszijeh) 256, 258, 269, 1. Moszlimok
 Ladamér 389, 406
 Lafnitz (Lapincs) 449
 Láirán 252, 253, 284
 Lajos (Gyermek-) király 292, 298. — (Jámbor, Kegyes)
 király 309—312, 326; érmei 514, 518, 519, 523,
 524. — (Német-) király 289, 312; érmei 556. —
 francia király 485
 II. Lajos olasz király és császár érme 550. — magyar
 király 721
 IX. Lajos francia király 469
 Lajta (Leytach) 461, 505. — melletti csata 461
 Lakits Ferencz 360
 Lakner Ambró 554, 555, 560
 Lambardia 441, 460
 Lâncz (leletek), 1. Ezüst, Vas
 Landorfejevár 436, 1. Belgrád
 Lândsá 47, 50, 52, 56, 60
 Lândsá-leletek, 1. Bronz, Vas. — jellemzése 756, 757
 Lândsás ellenség 25
 Lândsások 27—29
 Lant 178
 Laodamir (Laodamur) 94, 316
 Lapincs (Labenza, Loponsu) 449

A magyar honfoglalás kútfoi.

Lâr (Lâd) 256
 Lâriszijeh (lâdiszijeh) 256, 258, 269
 I. (Szent) László 421
 II. László érme 515, 583
 III. László 476
 IV. László 388, 416, 474
 László (Szár-, v. Kopasz-) 414, 399, 503
 László bán, de genere Kán 424
 Lat(h)ariense regnum 457, 460
 Latinok 495
 Latinus pap 305, 306
 Latorcza 704
 Laudameria Magua 472
 Lauriacensis civitas (Lauriacum = Lorch) 302
 Laudzaaneh nép 265
 Lavrov P. 350
 Laz törzsek 279
 Lázár püspök 318
 Lázár (Szt-) szegényei 505, 506
 Leányrablás (Meótiszban) regéje 491
 Lebedia 119, 171, 408
 Lebedias 119—121, 395
 Lech m. csata 388
 Leel 499, 504, 1. Lelu
 Legenda Pannonica 352
 Legisfalk madár 493, 1. Kerechet
 Lehóczky Tivadar 533, 704, 706, 707, 730, 782
 Lekz (lezg) királyság 252
 Lél, 1. Lelu
 Leletek: barbár világiak 656. — ismeretlen helyekről
 733. — pogánykoriak 513. — szórványosak 733
 Lelu (Lél, Leel) 400, 401, 408, 420, 436, 438—440,
 445, 457—459, 486. — halála 387. — riadót fú
 436, 438. — tettei 438—440, 457. — zászlaja 438
 Lemez (leletek), 1. Arany, Bronz, Csont, Ezüst,
 Sargaréz, Tarsolyemez, Vas. — görög fel-
 iratos 518, 523, 788. — dombormíves 533, 546,
 707, 708, 713—715, 735, 737, 740, 741, 821—823. —
 nyeregkápáról 737. — szíjvégi 520, 521, 546,
 547, 559, 651, 661, 663, 716, 727, 728, 733. —
 teknőalakú 804, 807, 809, 814, 816
 Lencse 164
 Lengyel határ 462
 Lengyelek, 1. Poloni
 Lengyelország (Polonia) 389, 407, 484, 498
 Lenhossék József 516, 547, 562, 582
 Lenszövet (lelet) 668
 Lenzenyinek 117
 VI. Leo, 1. Bölcs Leo
 V. Leo (Örmény) császár 100
 — Chærosphactes 107, 108, 362

Leo Grammaticus 92, 374, 378
 — Magister 362.
 — pápák 308, 325
 Lesvető csapatok 17, 18, 77, 79, 83, 84, 87
 Leszgek 152, 274
 Levente, Endre, Béla 399, 503
 Levente (*Λεοέντινα*) 99, 499, 503
 Leytach (Saar, Lajta) 505
 Lezgek (*Λεγες*, Lék) 252
 Liadai kardleletek 753. — sírleletek 796
 Liber censuum (Julián-codex) 464
 Libies (libiaiak) 331, 490
 Liburna 305
 Lichtneckert József 689, 697, 699, 701
 Liliom díszmotívum 805, 812
 de Linas 796
 Lindau 336
 Lindvolveschirichun 311
 Lipót (VI) osztrák hg 435
 Liptómegeye 430
 Liszt 217
 Liuntina (Levente) 99, 125
 Liuphrammus 312
 Liupramm(i)us 308, 309, 311
 Liutfredus 342
 Liutolt 312
 Liutpoldus 319
 Liutprand (Liuprammius, Liuphrammus, Luipram-
 mus, Lupramus) 296, 297, Antapodosisa 296
 Liudwardus 323
 Livek temetői 800
 Livföldi analog sírleletek 795
 Livtemir 310
 Ló: áldozat 414. — csont (leletek) 516, 518, 519,
 528, 535, 547, 554, 561, 572, 574, 576, 579, 580,
 582, 593, 608, 609, 610, 614, 626, 634, 672,
 677–679, 684, 719, 721, 726, 732. — hús 211. —
 szerszámdísz (leletek) 516, 518, jellemzése 764–
 782, képei és rajzai 768, 769
 Lóborcy (Laborcz) 410, 411
 Lochagos 82
 Logotheta-krónikás 91, 92, 95, 362, 378
 Lombardia (Lambardia, Longobardia) 456
 Lombárdok (longobárdok) 456
 Longobárd műizlés kora 826
 Longobardia (Lambardia, Lombardia) 96, 327
 Longobárdok (lombárdok) 44, 46, 113, 323, 456, 482,
 495. — ellen követendő harczmodor 50, 51. —
 fegyverei és harczmodora 47, 48. — jellem-
 vonásai 46, 48, 49
 Loparev Chrysanth 356

Loponsu (Lapincs) 449
 Lorch (Lauriacensis civitas) 302
 Losonczyak ősei 463
 Lotaringia (Lothariense regnum) 457
 Lotarius 485
 Louiou = Souiou (Sajó) 412
 Lovasberény 560
 Lovastul együtt temetkezés 744
 Löfkovits Artúr 628
 Luccari 375
 Lucy portus 417
 Luczi rév (Lucy) 415, 417
 Ludovicus, I. Lajos
 Lúghez nép 152
 Luiprammus 310
 Luitbaldus 318
 Lukács eszterg. érsek 392
 Lukácsfürdő (Budán) 394
 Lupo 305
 Lupramus 310
 Lutuardus 456
 Lüttichi francia iskola 390.

M.

Ma'asz 276
 Macedonia (Makedonia) 101, 102, 349, 373, 443,
 481, 494
 Macedonai Vazul császár 91, 92, 94–96, 100, 104
 Macedonai szlovén nyelv 348
 Macedonok (makedonok) 101, 102, 444, 492
 Machabei 341
 Macrinus 481–483, 494–496
 Madalhohus 306
 Madalperht 310
 «Madárfejű» csüngő (lelet) 622
 Maday 489
 Madsgarijje (magyarok) 145
 Mádsűds nép (kozárok?) 220, 229, 279
 Mægtha 315
 Magari 490
 Mager villa 419
 Magkő (lelet) 658
 Magna, I. Nagy-
 Magor 150, 194, 331, 332, 393, 394, 396, 397, 401,
 489. — és Gog fala 150
 Magor (Mogor) 490, 491
 Magori sive Huni 500
 Magoria (Mogeria) 492
 Magusok vallása (Zoroaszter tana) 278

Magyar, l. Hún, Turk, Ugor. — államalkotás 346. — faj és szláv befolyás 345. — krónikákról 473—475. — nyelvről 471, 472. — tanulók Párisban 392. — tulajdonnevek görög átírása 99

Magyar-bolgár háborúról v. elbeszélés 346, 355, 356. — háború ideje 359

Magyar-Bród 433

Magyar-Kanizsa (O-) 441

Magyarok (Avari, Bedsgard, Hungari, Hungri, Hunguari, Huni, Madsgharije, Magari, Magori, Mogerii, turkok, ugrok, Ungari, Ungri, Scythæ, Scithici), l. Húnok, Scythák, Turkok, Ugrok 91, 92, 93, 96—98, 139, 144—146, 149, 150, 167—172, 195, 246, 279, 280, 287—299, 348, 353, 360, 362, 366, 367, 369, 372, 373, 375—377 stb. — alattvalóik 169. — amulettjeik 200. — asszonyaik jellemzése 322. — átkelésük a Kárpátokon 409. — átkelésük Kievnél 372, 402. — bejövetelük 409, 499. — bejövetelük ideje 399, 499, 500, l. Honfoglalás. — békéjük a görögökkel 317. — bolgár háborúik 31, 32, 91, 93, 94, 97, 106, 107, 109, 125, 317, 443, 444. — a byzanci udvarnál 97. — csatakiállításuk 297. — Deus, Deus kiállításuk meséje 502. — a daleminciak szövetségesei 297. — dunántúli foglaltsaik 316, 446—450. — eredetük bibliai alapon 477, 478, 488. — eredetük Orosius szerint 476, 477. — eredetük a nyugati írónál 287, 333. — fajuk 167. — fejedelmük méltósága 167, 168, 195, 398, 399. — földjük és leírása 167—171, 195. — földművelésük 169, 171. — francia hadjáratuk kútfői 298. — hadi kúrtjeik 403, 436, 438. — hadi létszámuk 485, 500. — hajviseletük 322, 327. — halászatuk 168, 169. — Halicsban 407. — harczmodoruk 322. — házassági szokásaik 173. — hegedőseik 422. — hét vezérük és hadaik 400, 485, 486, 500, 502, l. Hétvezér. — honfoglalásuk éve 401, 411. — jellemvonásaik 322, 421. — kalandozásaik Európában 321, 322, 387, l. alább. — kalandozásaik nyugoti kútfői 296—298. — kereskedelmük 170, 171. — Kievnél 372, 403—405, 500. — kiköltözésük Scythiából 320, 401, 499. — követségük Arnolffhoz 316. — követségük Menmarothoz 417, 418. — követségük Szalánhoz 412, 413, 415. — a kúnok földjén 405, 406, 500. — külsejük 172. — Lodomérban 406. — legelőik 168, 195. — loáldozatuk 414. — lovasságuk 167. — mérges nyilaik 457. — mulatságaik 338, 340, 341, 411, 414, 415, 421, 426, 429, 440, 446, 451, 454. — míveltségük a sírleletek szerint 795. — neveik, l. alább. —

nyilazásuk 322. — olasz hadjárataik kútfői 296, 297. — országgyűlésük Pusztaszeren 436, 437. — őshazájuk, l. Atelkuzu, Dentumoger, Lebedia, Meotis, Nagy-Magyarország, Scythia. — Pannoniában 316, 317, 399, 411, 446—450, 499, 500. — pásztoraik 393. — rabszolgakereskedésük 169, 170, 172. — ruházatuk 171, 172, 173, 393. — Rutheniában 402, 481, 494. — sascsapásuk 500. — sátraik 168, 195. — szövetségük a kúnokkal 405, 406. — Szuzdálban 401, 481, 404, 500. — táborozásuk 339. — táplálkozásuk 322. — temetkezésük a sírleletek szerint 743, 744. — torna- és vitézi játékaik 447. (451). — ütközetük Szvatopluggal, l. Bánhidai csata. — vadászó ügyességük 401, 403. — vallásuk 169, 172, 195. — vereségeik, l. alább. — vérszerződésük 399. — zenéjük 446.

Magyarok fegyverei (leletek). — balta, fejsze, fokos 757—760. — íj 761, 762. — kard 746—756. — lándsza 756, 757. — nyíl 760, 761. — paizs 762. — sarkantyú 762. — tegez 761. — vért 762

Magyarok kalandozásai: bolgár és görög földön 317, 443, 444, l. Magyarok bolgár háborúi. — Elzászban 342. — Franciaországban 458, 460, 505. — Szt-Gallenben 336—341. — Lombardiában 323. — Németországon 457—460. — Olaszországon 317, 327, 456, 460. — Szászországon 297, 458, 505

Magyarok nevei, l. Magyarok. — az arab írónál 145, 279. — «Hung, Hungu»-tól 396, 411, 485. — «Hunger»-tól 295, 333, 398. — «Magor»-tól 490

Magyarok vereségei: a besenyőktől 321. — Eisenachnál 505. — az Inn mellett 411, 457, 458, 459. — Merseburgnál 297

Magyarország, l. Hungaria, Hunia, Pannonia, Turkia, Ungaria. — határai Anonymusnál 461. — leírása Konstantinus Porph.-nál, l. Turkia. — urai a magyarok bejövetelekor 407, 408

Maharabita 318

Maiotisz (Moeotis) 130, 133, 134

Maitza 116

Maianus 305, 306

Majotis (Azóvi tg.) 250

Makedonia 191, 192, l. Macedonia

Makedonok 191, 192, l. Macedonok

Maklári sírlelet 579, 580

Makói leletek 652

Málhás csapatok 36, 41

Malysevski 350, 353

Mamasz (Szent-) 100

Managolt 312

- Mancio 135
 Mangalia 479, 492
 Manites (Azóvi tg.) 250
 Mánuel császár 440, 453, 461
 Marabi 318
 Marahenses 322, 450
 Marava (Maravia) 316
 Maravi (morvák) 309, 313, 316, 317, 324
 Marca (márka) 404, 406
 Marcianus császár álma 499
 Marczali Henrik 1, 99, 285, 300, 379, 384, 386, 473
 Márcziusi lovasjátékok Byzanczban 15
 Mardsái 194
 Marehenses 318
 Margit, III. Béla leánya 445, 461
 Maria-Saal 305
 Marinus Tyrius 247
 Maros folyó (Morészész, Morisius, Morus) 127, 408, 437, 442
 Marosvár 409
 Marót vezér 452, 453, l. Morot
 Martène és Durand 295, 296, 334
 Martinus Gallus kora 346
 Martini mons, Scti- (Pannonhalma) 450
 Martius, Campus 15
 Maszkat 244
 Maszlama 252, 277
 Masz'ûdi 139—141, 143, 145, 146, 155, 187, 188, 190, 193, 194, 197, 209, 214, 219, 234, 247—249, 251, 259, 262, 266, 280. — és műve 247
 Matarkha 130
 Mathathias 341
 Mátra erdeje 428
 Matrica (Tamataraka, Tmutarakan, Tamen) 467
 Mátyás Flórián (M. Floriannus) 384, 386, 387, 388, 391, 396, 397, 402, 403, 406, 455, 463, 474, 475. — disquisitiói 391
 Mátyás király (Hunyadi-) 472
 Mazarok 115
 Mazecab 489
 Mecklenburg 803
 Médek 489
 Media 141
 Medina 141, 145, 147
 Megere 125, v. ö. *Μεγέρη*
Μεγέρη (Megyeri) 99
 Megingoz 312
 Megkerülő hadak 17, 18, 27, 77, 79, 81, 84, 87
 Megyer (Békás-) 446
 — (Káposztás-) 446. — rév 446
 Megyer(i) (*Μεγέρη*) 99
 Méhészet 158, 160, 161, 174, 175
 Méhser 162, 170, 207
 Mekka 141
 Melgonuf 230
 Melik cím 158
 Melcsatt (lelet) 618
 Melldísz (lelet) 555
 Mellvért 61
 Memphis 478
 Men (súly) 175
 Men-Morot 408
 Menumorout 408, 417—419, 421, 425, 451, 452—454. — elleni hadjáratok 419, 425, 451—454. — meghódolása 453, 454. — üzenete Árpádnak 418
 Menroth (Nemroth) gigász 478
 Menyétbőrök 160, 161, 164—166, 173, 183, 261
 Meotica palus 332
 Meotides paludes 333
 Meotis (Maiotisz, Meotica palus, Meotides paludes) 477, 478, 480, 491. — leírása 479
 Merarches 14, 79
 Meriek leletei: csörgő 794. — ékszer 801. — kardok 746. — vasbalták 758
 Meros (turma) 12, 14, 16, 18, 19, 25, 36, 47, 75, 79, 80, 82, 83
 Merseburgi csata 297. — krónika 446
 Merv 246
 Merzbán, örgróf 273
 Mesoch 489
 Mesopotamia 141
 Messiani 408, 484, 486, 498. — seu Bohemici 504
Μεσχοί, Μόσχοι (Maszkat) 244
 Meszdsid dzi'l Karnein 282
 Meszes hegység 389, 417, 421
 Meszes-kapu, l. Mezesyna porta
 Meszket 244, l. Maszkat
 Method-legenda 346, 349, 354, l. Konstantin. — kéziratai 351
 Method(ius) 289, 293, 312, 313, 348, 349. — szláv betűi 312
 Meyer v. Knonau 300
 Mész 160, 161, 174, 177, 180, 217, 229, 235
 Mezarim (Egyptom) 490
 Mezesyna porta (Meszes-kapu) 417, 420, 421, 423
 Mezopotamia 58, 73, l. Mesopotamia
 Mezőhegyesi sírleletek 511, 652
 M. Florianus 396, 397, 402, 403, 407, 474, 475, l. Mátyás Flórián
 Mihály: byz. császár 93, 100, 377. — és Theodora császársága 91. — (Boris) bolgár fejedelem 101 317. — (Barkalas-) 135, 136

I. Miklós pápa 309, 550. — érme 550
 IV. Miklós pápa nagy-magyarországi hittérítői 465
 Miklós ispán 450
 Miklosich F. 346, 350, 351
 Minoriták (budaiai) mint krónikások 473
 Mirkhond 144
 Miscoy (Miskolcz) 427
 Miske 500
 Miskócz nemzetség 427
 Mlava 444
 Modestus 305
 Moger név eredete 394. — rév (Megyer) 445, 446
 Mogeria 394, 472
 Mogerii 392
 Moglout nemzetség 400, 418
 Mogor 397, 478—480, 492, 1. Magor
 Magoria 480
 Mogyorósi leletek 511, 653
 Mohammed (Muhammed) 58, 144. — ben-Szuleimán
 198, 199, 202. — Ibn Szalah 247. — Jezid fia
 251—253, 284
 Mohammedán (izmaelita) telepések 462
 Mohammedánok 155, 163, 165, 1. Moszlimok
 Moimarii Sclavi (morvák) 326
 Moimarus (Moymarus) 309
 Moira (drungus) 14—17, 47
 Mokaddesz 140, 142, 143, 146, 181, 222, 232
 Monaji sírleletek 587, 654
 Mongol föld, 1. Mangalia
 Monostorszeg 441
 Monte Casinói krónika 297
 Montferrati Bonifác 445
 Moravia (Morvaország) 129, 131. — Magna, 1. Nagy-
 Morvaország
 Mordat nép 170, 171
 Mordia 117, 171
 Mordtmann 470
 Morduánok (mordvák) 472
 Mordvin fejszeleletek 760. — temetők 796
 Mordvinok 118, 158, 161
 Morea 445
 Morészész (Maros) 127
 Morisius (Maros) 407, 408, 442
 Moroa (Mura) 432, 462
 Moroanenses Carinthini (Mura-karantánok) 450, 452
 Morot 408, 484, 485, 498. — szó jelentése 408
 Moroua (Morva) folyó 431
 Mors (Maros) 408
 Morus (Mors = Maros) 408, 441
 Morva folyó (Moroua) 316. — hadjárat 94, 388
 Morvák (Marabi, Maravi, Marahenses, Marehenses,

Maharabitæ) 293, 372, 373, 1. Sclavi, Szlávok.
 = Sclavi 288, 323—328. — sőt ne kapjanak 316
 Morvaország (Maravia, Marava, Moravia) 290, 315,
 349, 363, 1. Nagy-Morvaország
 Mosaburg (Mosapurg, Zalavár, Paludarum urbs) 311,
 312, 318
 Mosapurg, 1. Mosaburg
 Moseburch 313
 Mosoch 331
 Mosonmegyei besenyő telepek 461, 462, 616
 Moszkva 401
 Moszkvai leletanalógiák 796
 Moszlimok (muszlimok, ládiszijek) 155, 166, 190, 214,
 215, 219, 223—225, 230, 233—235, 245, 250, 255,
 256, 258, 263, 268—270, 281, 283, 1. Moham-
 medánok. — és az orosz kalózok 269, 270. —
 helyzete a kazároknál, 1. Kazárok
 Moszul 141, 244
 Motadhid (Mutadhid) 147
 Motevekkil kalifa 283
 Moymirus (Moymarus) 318, 1. Moimarus
 Mózes próféta 419, 502
 Muglen krónikája 474
 Muhammed 58, 144, 1. Mohammed
 Mukan királyság 283
 Mukânit (Mugán) 252
 Muktedir-billah kalifa 197, 198, 202, 207, 212, 262
 Muncas (Munkács) 410
 Mundagra 108, 125
 Munkács (Muncas) 389, 410
 Mura, 1. Moroa
 Muralt 373, 374, 378
 Murói sírleletek 796
 Musicus eunuch 105
 Musun (Moson) 461
 Muszkai sírleletek 657
 Muszlimok, 1. Moszlimok
 Mutadhid (Motadhid) 225
 Muzzilicheschirichun 313
 Müller Sophus 785

N. Ny.

Nachtnebel Ödön 657
 Nagy-Barcza 416
 Nagy-bolgárok 462, 1. Byleroi
 Nagy-Bulgária (Bulg. Magna, Byler) 462, 469, 470
 Nagy-enyedi byzanci korszak 769
 Nagy Géza 369, 470, 511, 513, 624, 689, 690, 742, 753
 Nagy-Győr (Diós-Győr) 427

- Nagy-halászi sírleletek 659. — lándsalelet 757
 Nagy-Horvátország 114, 115
 Nagy-kajdácsi leletek 660
 Nagy-Károly 287, 289, 306—309, 313, 446. — ajándék-kardja 713, 750, 818
 Nagy-kövesdi leletek 661
 Nagy-Kúnság 463
 Nagy-kürüi leletek 661
 Nagy-Lajos 474
 Nagy-Magyarország (Ungaria Magna maior.), 1. Mageria, Mogeria, Mogoria, Dentia, Bascardia. — hittérítői 465—467. — leírása 466, 470, 471, 472
 Nagy-Morvaország (Magna Moravia) 113, 122, 126, 129, 131, 178, 179
 Nagy-Ottó 297
 Nagy-ősi leletek 663
 Nagy-Sándor 321, 394, 489. — és a scythák 394—396, 403, 480
 Nagy-Sarló 430
 Nagy-szt-miklósi aranykorsó 761, 769
 Nagy-terenniai leletek 511, 667
 Nagy-várad krónika 399, 401. — sírleletek 663
 Nahr el-Khazar (Volga) 261. — el-Rusz (Volga) 261
 Nándor-Fejérvár 436, 1. Belgrád
 Naphta-források 272. — part (Baku) 267, 268
 Napfogyatkozás 93, 104
 Naragy (Nyárád) vize 427
 Nászajándék a magyaroknál 173
 II. Naszr 143
 Naszr ben Ahmed dirhemje 514, 531, 538
 Neké (*Νέκη*, Nyék) 99, 125
 Nekropyla 130, 133
 Nemanja István szerb zsupán 346, 439
 Nemes-ócsai leletek 511, 614, 671. — kardletről 750, 751, 753
 Német határ Anonymusnál 461. — örgrófok 309
 Német-Lajos király 289, 312, — érmei 556
 Németek, 1. Germani, Teutonok. — morva támadása 318
 Németország (Germania, Teutonia) 297, 298, 751
 Nemez (lelet) 608, 704, 716, 746. — vért 35
 Nemproth 490, 500. — a közmondásban 490
 Nemroth (Nemproth, Menroth) ivadéakai 478
 Nenderek (Nendezek) 169, 170
 Neopatra (Cleopatra?) 444
 Népmondák és Anonymus, 1. Anonymus
 Neršakhi Mohammed 181
 Nessel Dániel 381
 Neszmélyi sírleletek 511, 514, 550. — érmek 552
 Neszter-Fejérvár 118, 1. Akkermann
 Nesztor 346, 347, 362, 364, 365, 369, 373—376, 378, 402, 753. — krónikájáról 363—365
 Névtelen jegyző, 1. Anonymus
 Nezsider 461
 Nicæai patriarcha levele IX. Gergelyhez 465
 Nicephorus patriarcha 378. — Phocas 73, 91, 106—108
 aranyérme 514, 572
 Nicetas (Szklerosz) 106
 Nicolaus de Thorhus 443
 Nicolaus, 1. Miklós
 Nicopolis (Prevesa) 444, 1. Ricopalla
 Niebuhr 375
 Nigrum mare 434, 1. Fekete-tenger
 Nikephoros, 1. Nicephorus
 Nikolajev 133
 Nilus 143
 Nimród, 1. Menroth, Nemproth, Nemroth
 Nir (Nyr) 417, 420, 486, 504
 Nitasz-(Fekete)-tenger 261, 265, 266, 270, 271, 279. — szó eredete 265, 267
 Nitra (Nytra, Nyitra) folyó 431, 432. — vára 428, 431
 Nitrava (Nyitra) 310
 Nitria (Nytria, Nyitra) vára 430, 432. — vidéke 434, 486
 Nitriensis comes 434. — dux 431, 432
 Nizar 283
 Nizsni-Novgorod 472
 Nodzeir el-Hazmi 203
 Noé 477, 488, 490, 500. — hegy 503. — ivadéakai 477, 478, 488, 490
 Nógrád, 1. Nouggrad
 Norica 323, 328
 Norici 335
 Norimberga 435
 Nothingus 341
 Nouggrad (Nógrád) 428, 429
 Novgorod, 1. Nizsni-N.
 Novgorodi szlávok 363
 Nő temetkezése lovastul 744
 Női csontok (leletek) 516, 518, 604, 620, 636, 638, 640, 697
 Nökerdeh nép 279
 Növénydíz-motivumok 814
 Nubia 478
 Nürnberg, 1. Norimberga
 Nyr, 1. Nir
 Nytr(ia), 1. Nitr(ia)
 Nyakgyűrű (leletek), 1. Bronz, Sárgaréz. — izlése 826. — jellemzése 789. — orosz leletanalógiái 824
 Nyaktekeres 532
 Nyárád (Naragy) vize 427
 Nyáry Jenő br. 515, 516, 519, 520, 524, 525, 761
 Nyék (*Νέκη*) 99, 125
 Nyeregkapa (lelet) 540, 668, 768. — díszlemeze (lelet) 737

Nyestprém 164, 183
 Nyfl (leletek), l. Bronz. Vas. — háromágú 587, 704. —
 kétágú 576. — jellemzése 760. — orosz ana-
 logiái 796
 Nyilak 23, 27, 28, 56, 68, 71, 162, 457. — mérgesek
 56, 71, 457. — mint ősfegyver 760
 Nyilas csapatok (Byzanczban) 29, 69, 70
 Nyflszárak (lelet) 710
 Nyír (Nyírség), l. Nir
 Nyírfá 161
 Nyitra, l. Nitra, Nitrava, Nitria. — megye 320
 Nyitrai, l. Nitriensis
 Nyugati (kétélű) kardok 754, 825
 Nyugati kútfők 285. — a magyarok kalandozásaira
 296—298. — osztályozása 287
 Nyugat-római császárság 446
 Nyusztprém 164, 173

O. O.

Oba (Aba) király 428. — szó jelentése 428
 Obad (Abád) rév 463
 Obcsei szyrtek 469
 Obotritusok (Afdred-ek) 413
 Ó-Buda 446, 447, 445
 Ó-budai római fürdő 446. — vízvezeték 455
 Oceanum mare 490
 Odagra 316
 Odalger 312
 Odo de Diogilo 405
 Odobesco 753, 820
 Oeta hegy 444
 Ogmand 422, 423
 Oguna nép 195
 Ohat pusztá 425
 Ohtere 290
 Ohtum 408, 409, 441
 Oka 472
 Okail család 283
 Ó-Kanizsa (Magyar-) 441
 Okolicsányi Menyhért 629
 Oláhok (Blaci, Blacki, Blasii? Vlachi, Volochok)
 348, 367, 372, 405, 422, 423, 442, 483, 484, 497
 Olasz hadjárat (899-ben) 457. — franczia hadjárat
 (937-ben) 460
 Olaszország 293, l. Italia
 Oldalrudas zablá (lelet), l. Zablá
 Oldalszárny-had 15, 30, 31. — védők 17, 19, 77, 79,
 81, 84, 87

Oleg 369, 372
 Oliva olaj 211
 Olmin udvar 372
 Ólom (leletek): boglár 739. — kereszt 618. — pityke
 629. — ráma 618
 Olsava vize 433
 Olpar (Alpár) 413, 415, 426, 435, 437
 Oluptulma (Tulma) 402, 403, 405, 413, 414
 Olympias, Nagy Sándor anyja 395, 403
 Ompud 499
 Opaforcos 422
 Opus 499
 Ormós Zsigmond 515
 Ornamentikai motívumok 804—817
 Ornamentikája a honfoglalási leleteknek 795, stb.
 Ornamentikánk idegen analogiái 816, stb.
 Orosius 288, 290. — a magyarok eredetéről 476, 477. —
 kritikája Kézainál 476
 Orosz: közmondás az avarokról 368. — kútfők 362,
 363. — kútfők kora 346. — tenger (Fekete tg.) 271
 Orosz analog sírleletek 795—798. — összehasonlításuk
 a hazaiakkal 802, 803
 Oroszlámosi sírleletek 674
 Oroszok (Rüszok) 110, 111, 132, 133, 139, 150, 164,
 172, 181, 183, 198, 202, 212, 216, 229, 233, 239,
 256, 258, 261, 265, 267—270, 369, 408. — bányá-
 szatuk 261. — belvillongásaik 185, 186. — bírás-
 kodásuk és perdöntésük 184, 185. — életmódjuk
 182. — emberáldozataik 184, 186. — fajaik 408. —
 fegyvereik 183, 184. — fejedelmeik 182. — föld-
 jük és jellege 181, 261. — háborúik 233, 269,
 270. — hajóik 182, 187. — jellemvonásaik 183,
 185—187. — jósaik és ezek hatalma 184, 186. —
 kalózzárataik 267, 268. — kereskedelmük, pénzük
 183. — nyelvük 239. — rabszolgáik 182, 185. —
 ruházatuk 183, 185, 187. — számuk 181. —
 temetkezési szokásaik 186, 187. — tisztaságuk
 183. — újszülötteik 182, 183. — városaik 184,
 202. — vendégszeretetük 183, 184. — vereségük
 a kazár moszlimoktól 269, 270
 Oroszország (Roszia, Rucia, Ruscia, Rüsz-ország)
 130, 132, 144, 351, 445, 452, 751. — Déli- 753,
 803. — Vörös-(Halics) 389, 407
 Oroszvár (Mosonm.) 461, 616
 Orsógomb (lelet) 730
 Orsova (Ursoua) 443
 Ország (ruszag, l'arzagó) 345
 Ortahu 313
 Ortway T. 442, 443
 Osbaldus 309
 Ostoros (Ystoros) 428

Ostorosi sírok 579
 Ostromművek 68
 Ó-Szerbia (Rácország) 439
 Oszlár (Tisza-) 427
 Osszéték 275
 Osszét-földi kardleletek 751
 Othmán kalifa 275
 Othmar 500
 Othum 442
 Otilo 304
 Otmar(us), szent- 336, 337
 Ottó, l. Atho, Hoto, Hotto. — császár 296, 302, 308, 458, 460, 476. — király 114, 485
 Otto dominikanus hittérítő 466, 467. — freisingi- 292, 476
 Ound (Oundi, Oundu) 400, 413—415, 437
 Oundi személynév 400
 Ousad(u) 402, 405, 427
 Ouseley 148, 149, 470
 Ouwarow 220, l. Uvaroff
 Oxford 149
 Oxianus (hal) 135
 Oxus (Dsaihun, Dseihun) 135, 148, 231
 Ozero (= sziget = szer? scer) 437
 Öblöny (lelet) 656
 Öcsőb (Öcsőbő, Usubuu) 417, 453
 Ökörfog (lelet) 654
 Ördög András 683
 Örgőfok a keleti határon 309
 Örkény (Örköny, Urcun?) 449
 Örmény Kurtikes 106. — Leo 100, 135
 Örmények 250
 Örményország 150, 195, 196, 236, 247, 250
 Örsúr vára (Wrswr) 428, l. Ursuur
 Ősi falu 448
 Őskori cserepek 690. — régiségek 740
 Őszvérek 160, 166
 Őszvértató (lelet) 661

P.

Pabo 309, 312
 Pacoztu (Pákozdt) hegy 448, 449
 Pádé 442
 Padua 456. — feldúlása 457
 Padus 308
 Paizs 27, 47, 56, 60, 63. — (lelet) 762. — dudor (lelet) 626
 Paizsocska (ezüst-lelet) 611

Pákozdt (Pacoztu) 449
 Pál apostol 489
 Palamedes 397
 Palánka községek 440
 Palauzov 365
 Pálcza (lelet) ezüst 570. — vas 709
 Paldmunteschirichun 311
 Palesztina 58, 68
 Palmettdíszek 807, 809, 810
 Palóczok 372
 Paludarum urbs, l. Mosaburg
 Pamphilia (Panfilia) 494
 Pancsova 443
 Pánczél 34. — ing 61
 Panfilia 481
 Pannonhalma (Mons Sti Martini) 450
 Pannonia 113, 287, 289, 294, 313, 317—319, 322, 327, 333, 348, 349, 363, 394, 396, 398, 401, 402, 404—407, 409, 411, 441, 446, 447, 449, 450, 452, 460, 461, 481, 483—486, 489, 494, 495, 497—506. — egyházi és politikai viszonyai VIII. és IX. szban 307—313. — Felső- 450. — = Græcia superior 489. — Inferior 302, 304, 306, 307, 310. — megtérítése 307. — megtérítésének kérdése 289. — megszállása 399, 447—451. — = pabula Julii Cæsaris 405. — = pascua Rommanorum 405, 466. — szláv térítése 308. — = terra Athilæ 398, 405, 407. — urai Attila után 484
 Pannonii 450, 452
 Pansa Gáspár 381
 Pánt (leletek), l. Bronz, Ezüst, Karika, Sárgaréz
 Pantikapaion 169
 Pánzsza vize 450
 Papagia 130
 Paphlagoniai katapán 132
 Parasanga (mérték) 168, 242, 248
 Parataxis 11—20, 25, 27, 28, 33, 36, 37, 42, 44, 50, 52, 57, 62, 63, 74—79, 81, 83, 85—87. — hármas 86, 87. — szó jelentése 11, — vegyes 75—77
 Párhagyma 164
 Paris 149, 489
 Parittyások 69
 Pariz-Pápai 173
 Parthusok 292, 321, 322. — királyai 92
 Parvi montes (Apróhalomegyház) 425
 Pascatur (Baskiria) 472
 Paspalas 109
 Passau, l. Pattavia
 Passaui egyházmegye 294. — püspök 342, 443
 Paszta-gyöngy (leletek) 560, 604, 605, l. Üveg
 Pásztó (Pasztoha, Paztuh) 429

- Pásztói leletek 676
 Paszuly 164
 Pata vára 428
 Pata (Gyöngyös-) 428
 Patkó (leletek) 661, 705. — jellemzése 762
 Pattavia 319
 Patzinakia (besenyők földje) 111, 113, 116, 117, 123, 130—132, 151, 171. — fejedelmei 116. — fekvése és leírása 131. — kerületei 116, 117. — nevei 123
 Pauer János 384
 Pauler Gyula 384, 388, 391, 399, 422, 433, 445, 465. — Anonymusról 386—391. — a hazai krónikák idejéről 473
 Paulus Diaconus 292, 320, 321, 396, 479
 Paur István 614, 616
 Pavet de Courteille 247, 274, 284
 Pazonyi sírleletek 676. — avar sírok 677
 Paztuh (Pásztó) 429
 Pecenaci 321, l. Besenyők
 Pécs (Quinque Basilicæ) 311
 Pecsényégek 369, l. Besenyők
 Pecsétgyűrű (lelet) 724
 Pecsora 480
 Pecz Vilmos 120
 Pelissa tó 307
 Pentarches 82, 84
 Pentekontarches 84
 Perdöntés kardviadallal 184, 185
 Perejaslavc 375
 Perekopi szoros 134
 Perm-vidéki ezüstkorsó 820. — ezüstkál 796, 820, 821. — kardleletek 753. — szasszanida emlékek 796
 Pernger 312
 Persis (Perzsia) 478, 490
 Pertz 288, 291, 292
 Perzsák 6, 7, 22, 30, 58, 74, 277, 321, 331, 367, 395, 403, 471. — királyai 233. — nyelve 216, 230. — ruházata 261. — színlelt futása 30. — veszedelme a scytháktól 321
 Perzsia (Persis) 121, 123, 150, 222, 276, 284, 478, 490. — pusztulása a tatárok által 471
 Pest 462, 485
 Pesti szaraczenusok 462
 Pesty Frigyes 443
 Pét 449
 Péter apostol 302, 303
 Péter: magyar király 299, 414. érme 612. — horvát király 440. — hegumen 359
 Pétervárad 440
 Pétervári leletanalógiák 796. — szasszanida ezüstkál 768
 Petronasz Kamaterosz 131, 132
 Petrov A. 355
 Petrovay János 624
 Petrus, l. Péter
 Pettau (Betobia) 311
 Peturgoz (Péter-gozd) erdő 440
 Peytu mező 448, 449
 Phasis folyó 283, 320
 Philippi regis castrum (Philippopolis) 444
 Philippis, l. Philippopolis
 Philippopolis (Filibe, Philippi castrum, Plovdiv, Plovdiv, Vinipolis) 444, 445
 Phrygia, l. Frigia
 Phuth 490
 Phuthei 490
 Pič 384
 Picenati (besenyők) 423
 Piligrin 289, 293
 Pilini sírleletek 510, 514, 515, 519—528. — érmek 523, 524
 Pippinus 304, 305, 307
 Pistorius 292
 Pitykék (leletek) 594—597, 608, 618, 624, 626, 651, 652, 661, 664, 674, 676, 678, 688, 689, 728, l. Bronz, Ércz, Ezüst, Ólom. — ornamentikája 804—809, 811, 812, 814. — orosz analógiája 798, 800. — rendeltetése 768, 776, 778
 Plan Carpin 462, 469
 Plavnicza 438
 Plovdiv (Plovdiv), l. Philippopolis
 Podaron 135
 Podhradczky József 384, 443, 474
 Pogodin 378
 Póhalom 425
 Poljánok (oroszok) 373
 Poloni (lengyelek) 407, 416, 430, 462
 Polonia (Lengyelország) 472, 484, 498
 Polyxena újjainak leírása 397
 Ponoucea (Panocsa?) folyó 443
 Pontus 320, l. Fekete-tenger
 Popov N. 362
 Poroszló 428
 Porta Hungariæ (Borona, Brana) 433
 Portugal 282
 Portus Greci (Görög-rév) 440
 Porus 403
 Posaga vár (Posoga, Posagawár) 440
 Pósta Béla 724, 740, 768
 Pota 428

Potentia 483
 Potentiana m. hún ütközet 482, 495
 Potin-boglár (lelet) 549
 Pounsa (Pánzsza) 450
 Pozsega (Posaga, Posoga) 440
 Pozsonyi csata 455. — krónika 397, 474, 475
 Pörösi sírleletek 510, 677
 Pöstyén 433
 Prágai (v. Cseh-) Kozma 396, 431, 433
 Pray György 90, 384
 Prészlav 375
 Preszthlav 125
 Prevesa (Nicopolis) 444
 Priamus 489
 Priapus-kultusz 200
 «Primus» (= lochagos) 82
 Priscus Rhetor 97, 127
 Priszlav 125
 Privina (Priwina, Priwino) 289, 309, 310, 311, 313
 Priwizlauga 309
 Procopius 275
 Proklastes (cursor) 14, 80
 Prolog lithurgicus könyv 355
 Próna (Tót-) 430
 Protostates 74, 82
 Provencei Hugó érme 514, 566
 Pruteni (Alpözuri, Alpzüri?) 479, 491
 Pruth 123
 Pseudo-Cyryllus glossariuma 7
 Psilos 60
 Ptolemæus 141, 150. — klimái 141
 Pudpolócz, l. Vezérszállás
 Pulgari (bolgárok) 317
 Pulszky Ferencz 511, 513, 515, 516, 531, 547, 549, 555, 562, 668, 706
 Puopo 312
 Purozlou (Poroszló) 428
 Pusztaszeri gyűlés 436, 437, l. Scery
 Pusztihrad hegy 431
 Puteus salsus (Sóskút) 449
 Puzdrát sejtető sírlelet 761

Qu.

Qurantani (karantánok) 304, 305, 307
 Quartinaha 313
 Quarz-henger (lelet) 554
 Quartremère 149
 Quinque Basilicæ (Pécs) 311

R.

Rába (Hrapa) 307, 450
 Rába-közi besenyők 616
 Rabanus (Hrabanus Rhabanus) 295
 Rábcza (Rabucea) 450
 Rábéi leletek 678
 Rabucea (Rábcza) 450
 Rachy, l. Racy
 Racus (Rákos) vize 445, 485
 Racy terra (Rachy, Rácország)
 Ráczfürdő Budán 446
 Rácország (terra Rachy, Racy, Ó-Szerbia) 439, 445
 Rački 405
 Radasbona (Radisbona) 317, 318, l. Regensburg
 Radl-malom Ó-Budán 455
 Rajna (Renus, Rhenus) 314, 341, 342, 460, 505
 Rajnai frank kardok 756
 Rákos (Racus) 446
 Rambaud Alfréd 95
 Ranzanus 472
 Ratbodus 309, 310
 Ráth György 735
 Ratimar 310
 Ratispona 302, 434, l. Regensburg
 Rato 310
 Ratpot 312
 Raynald 465
 Reclus E. 389
 Rectores Hunorum 481, 494, — regni Zsolt alatt 455
 Reganespurc 312
 Regel 377
 Regenharius 306
 Regensburg (Radasbona, Radisbona, Ratispona, Reganespurc) 314, 435
 Reginbaldus 306
 Reginbertus 305
 Reginhaldus 306
 Regino krónikája 290, 292, 294, 296, 320, 388, 396, 398, 401, 423, 450, 457. — folytatója 292, 457, 458, 460. — kéziratai, kiadásai, méltatása 292, 293
 Reichenau (Augia) 336
 Reichenau Herman 292
 Reichenbergi krónika 293
 Reinaud 140, 144, 149, 150
 Reinecke 815
 Reizner János 528, 529, 678, 683, 684
 Rejteken álló csapatok 83, 87, l. Lesvetők
 Renhisz 192
 Renus (Rajna) 460, 505
 Resid eddin 148

- Retek 211
 Réthy László 369, 550, 583, 657
 Reva (Reuva) hún vezér 481, 482
 Réz-korong (lelet) 575. — tányérok (a hadseregnél) 59, 73, 74
 Rhabanus Maurus (Hrabanus, Rabanus) 329, 394, 398. — levele a verduni püspökhöz 331
 Rhausion 96
 Rheims 288
 Ricardus, I. Richardus
 Richardus dominikánus 383, 464, 466
 Richarius 323
 Richer, rheimsi krónikás 288
 Ricopalla (Nicolopolis) 444
 Rycskof Péter 470
 Riegl 821
 Rieu, 146, 148
 Riezler 443
 Rifei, Riphaei montes 320, 479, 492
 Riffi (rhiphaei) hegyek 315
 Rigómező 445
 Rinch 307
 Riphaldus 312
 Rízs 216, 229
 Róbert Károly király 440
 Rodbertus (Ruodbertus) 301, 303
 Rogerius siralmas éneke 433, 466
 Rohonyi Gyula 386, 388
 Rókabőr (bartászihe) 173, 260, 261
 Róma 262, 265, 308
 Római (keleti) birodalom 110, I. Byzanczi, Görög, Rumi. — csatarend 17, I. Taxis, Parataxis. — hadseregek 11
 Római (nyugati) császárok 480. — császárság 446. — fürdő Ó-Budán 446. — katonák Veszprémben 448. — pásztorok Pannoniában 405, 407. — régiségek a besenyők földjén 119. — spatha (kard) 756. — vízvezeték Ó-Budán 455
 Rómaiak (keletiek) 6, 7, 20, 22, 31—33, 35, 36, 38, 40, 44, 46, 53, 54, 57, 61, 62, 64, 66, 68, 71, 73, 104—106, 108, 109, 111, 119, 132, I. Byzancziak, Rumiak
 Rómaiak (nyugatiak) 304, 306, 321, 367, 446, 448, 452, 480, 482, 493—496, 499, 503. — Pannoniában 304, 306, 394, 446, 449. — krónikája 499
 Román ladoméri fejedelem 406
 Romania 101, 467
 I. Romanus (Lakapenus, Armanusz) byz. császár 91, 96, 112, 255, 280, 374. — aranyérme 514, 572. — ezüsterme 415, 574. — harczai a kaukázusi törökökkel 280
 II. Romanus byz. császár 92
 Rómer Flóris 522, 523, 530, 533, 707, 796
 Rosen 145, 149, 195
 Roszia (Oroszország) 117
 Rozettadisz 804
 Rózsás boglárók 804
 Röck Iván 626
 Rösler 384
 Rubruk minorita 469, 472
 Rucia (Oroszország) 472
 Rudas-fürdő 446
 Ruhadisz (lelet) 780, 782
 Rûm (Byzancz) 141, 195, 202, 276
 Rûmi (byzanczi) birodalom 169, 240, 255. — szöve-
 tek 170. — tenger (Földközi tg.) 263, 264, 277
 Rûmiak (Rûmok, byzancziak) 169, 171, 241, 250, 280, 281, 282
 Ruodbertus (Rodbertus) 301—303
 Ruotsi (= svéd) 256
 Rurik 181
 Rus (Urus) 263
 Ruscia (Oroszország) 401, 402
 Rûszország 223, 229, I. Oroszország. — tartomány-
 név 234
 Ruszag (= ország, l'arzag) 345
 Ruszok (oroszok) 162, 164, 167, 181—183, 241, 373
 Ruthének (Rutheni, Ruthini) 402—404, 406, 407, 409, 410, 414, 461, 471, 472, 485, 494. — Attila adó-
 fizetői 402. — csatlakozásuk Álmóshoz 405, 406. — fejedelmek 409. — leányaik 413. — tele-
 pítésük a német határra 461
 Rutenia (Ruthenia) 402, 481, 483, 497, I. Szuzdál
 Rutheni, I. Rutének. — Susdali 494
 Ruthini, I. Rutének
- S.**
- Saac (Sac, Chak, Csák) nemzetség 400, 418, 450
 Saar (sive Leytach) folyó 505, I. Lajta
 Saba 490
 Sabæi (Sabei) 331
 Sabaria 450, 481, 494
 Sabatha 490
 Sabatheni 490
 Sabatier 572, 574
 Sabei (Sabæi) 490
 Sabib Harram 198
 Sac (Csák) 450
 Sachan E. 144, 148, 149
 Safarik P. 314, 350, 351, 408

- Sajó (Seyo, Soio, Souiou, Souyou, Souyoy) 389, 412, 415, 416, 421, 427, 429, 486, 504
- Sakana (Szajna) folyó 489
- Sakkelion 362
- Sal folyó 135
- Sala folyó 310
- Salacho 310
- Saladoi csata 390
- Salamon és Géza harcza 463. — szt-galleni apát 298
- Salamon Ferencz 7, 9, 706, 782
- Salanus 407, 408, 410, 412, 415, 417, 418, 426, 429, 434, 436, 438, 439. — dux Tytulensis 417. — követségei Árpádhoz 412, 434. — megveretése 435, 436. — név fejtegetése 408. — üzenete Árpádnak 412
- Salapiugin 311
- Salatin 504
- Sallang (lelet) 518
- Salis castrum (Sóvár) 416
- Σαλμοῦτις (Álmos) 99, 121, 122
- Salomon 487, 488
- Saloniaiak 96
- Salonichi 348
- Salsus puteus (Sóskút) 449
- Salzach (Juvavensis fluvius) 302
- Salzburg 307, 311
- Salzburg (Salzburg, Juvavensium castrum) 303, 307, 311
- Salzburgi (Juvavensis, Salzburgensis, Salzburgensis). érsek 289, 290, 293. — monostor 305. — püspökség 303—305, 307, 310—313
- Samo 304
- Samos 93, 109
- Sámuel (Aba-) király 428
- Sandiat presbyter 311
- Sangallenses Annales 289, 301
- II. Sapor király köpenyege 821
- Sár vize 448
- Sar(r)aceni, l. Szaraczenok
- Sarat 132
- Sardica (Szófia, Srêdec, Scerducy) 444
- Sárgaréz (leletek): boglár 723, 724. — csatt 618, 728. — csüngő 696, 697. — gyűrű 674, 724. — halántékgyűrű 697, 724. — kampó 724. — karika 591, 652, 674. — karperecz 591, 607, 619, 674, 694, 724. — lemez 710. — nyakgyűrű 591, 666, 674, 694, 696, 700. — pánt 706
- Sarkantyú (leletek) 540, 719. — jellemzése 762
- Sarkel (város) 130—132, 134, 453, l. Szarkel. — szó jelentése (Bjelovezse?) 131
- Sarló (lelet) 597, 604, 764
- Sarló (Nagy-) 430
- Sarolt (Saroltu) 424, 425, 503. — és Karold név jelentése 425
- Sárrét 425, 452
- Saru (Sár) 148 = szár, kopasz 433
- Sarú 177
- Saruuar (= Sárvár) 420. — (= Szárvár? Holics, Weisskirchen) 433
- Sárvári monostor 420
- Sascapás meséje 500
- Saturholmu (Satorhalma) 413
- Saturnia (= Italia) 333
- Saul 331
- Sausen er-Raszi 197, 204, 206
- Sava (Sawa, Száva) 310, 316
- Savolus 304
- Saxones (Szászok) 458, 478
- Saxonia (Szászország) 458, 459, 505
- Säckingen (Secchingen) 341
- Sceculsaz (Székelyszáz) 452
- Scemen 499
- Scemura (Szemere) nemzetség 400
- Scereducy (Sardica, Srêdec, Szófia) 444
- Scery (= szer, ordo) 437
- Scheffer 5, 15
- Schlözer 145, 369
- Schlumberger 757
- Schmidt F. M. 469
- Scholák domesticusa 107
- Schwalbendorf (Esküllő) 424
- Schwandtner 381, 385, 405
- Schwarz Gyula 445
- Scithia, l. Scythia
- Scithica gens, l. Scythák. — terra, l. Scythia
- Scithici, l. Scythák
- Scitia, l. Scythia. — mogor 397
- Sclavi (szlávok) 304—309, 323, 325, 327, 328, 405, 407, 410, 429, 431, 432, 484, 498. — Marahenses (morvák) 323, 324. — Moimarii (morvák) 326
- Sclavia 307
- Sclavinia (Szlavónia) 308
- Scrot 310
- Scyltzes krónikája 94, 374
- Scytæ, l. Scythák
- Scythæ, l. Scythák
- Scythák (Scithica gens, Scithici, Scythica gens, Scythici, Scythæ, Sithici), l. Magyarok 5, 9, 32, 320, 332, 367, 377, 394, 403, 404, 413, 435, 489, 491, 492, 497. — asszonyaik vitézsége 321, l. Amazonok. — családi életük 395. — csatarendjük 32. — életmódjuk, lakóhelyeik, ruhá-

- juk, táplálkozásuk 32, 320, 322, 395. — európai kalandozásaik 321, 322. — fegyvereik 396. — = flagellum Dei 493. — földjük, l. Scythia. — főnökeik 32. — hadvezetésük 32. — hajórajuk 72. — harczmodoruk 32, 322, 396. — honalapítási kísérleteik 321. — jellemvonásaik 322, 395, 396. — kiköltözésük Scythiából 396, 401. — külsejük 395. — nyilazási ügyességük 322. — és a perzsák 321, 395, 480. — és a rómaiak 321, 480. — számuk 321. — vitézségük 321. — vérszomjasságuk 322, 395
- Scythia (Scithia, Scithica terra, Scitia, Scythica regna, Scytia) 320, 321, 389, 392—394, 396—399, 402, 403, 466, 470, 475, 476, 479, 480, 483—485, 488, 489, 491—494, 497—499, 501, 503, 505, 506, l. Magyarok őshazája, Dentumoger. — éghajlata 321. — elfoglalása a hunok és magyarok által, 479. — fekvése és leírása 320, 321, 393, 479, 480, 492, 493. — három országa 480, 492. — kincsei 393, 395 — lakosai, l. Scythák. — (Scythia) mogor 397. — a magyarok őshazája 396. — és a perzsák 321, 395, 480. — és a rómaiak 321, 480. — törzsei 480
- Scythici, l. Scythák
- Scytia, l. Scythia
- Sebastopol 133
- Sebes-Kőrös 452
- Sebestyén Gyula 384, 385
- Secchingen 341
- Seekirchen 302
- Seeland 314
- Seemayer Vilibald 629
- Segusa (olasz Susa) 460
- Seibámnâneh 157
- Seikh 159
- Sekín nép 283
- Selyem 235, 821
- Selypi pusztá sírleletei 679
- Sem (Noé fia) 477, 488, 489
- Sempte vára 429, 433, l. Stumptey
- Semptey (Sempte) vára 429
- Senoni gallok 460. — hegyek 460
- Seon föld 502
- Sepel (Csepel) 441
- Sepel (Csepel) sziget 441, 451, 453
- Septem castra (Erdély) 410, 500
- Šestakov 378
- Seyo (Sajó) 504
- Seztüreg vize 442
- Sic(c)ambria (Sycambria) 481, 483, 489, 495, 499
- Sicli (Sycli, székelyek) 451—453
- Siculi (székelyek) 451, l. Sicli
- Siebenbürgen (septem castra) 410, l. Erdély
- Sigilbertus krónikája 490
- Siliz 310
- Silki 203
- Simburg 500, l. Erdély
- Simeon bolgár fejedelem 93, 94, 101, 105—109, 125, 136, 355, 359—362, 372, 373, 376, 378. — háborúja a görögökkel 105, 106
- Simeon (Symeon) magister 90, 92—94, 109, 360, 374. — krónikájáról 92—94. — megbízhatatlan chronológiája 94, 360
- Sinai birodalom 141
- Sint-tria-unum (Sintria, Sitter) folyó 335
- Sírléletek, l. Leletek, Honfoglalási sírleletek, Honfoglalók sírjai. — a halott nemének meghatározói 743, 744. — műveltségi fokmérők 795
- Sírok, l. Honfoglalók sírjai. — érmek által megállapítva 515—585. — érmek nélkül meghatározva 586—733. — szittyá sírok 587
- Sírván 251—253, 267, 268, 272, 284
- Sírvánok 251
- Sisak (érczből) 61
- Siterun 335, l. Sint-tria-unum
- Sithici, l. Scythák
- Sithienses Annales 288, 301
- Skandinavia 144
- Skythák, l. Scythák
- Slankamen (Szalánkemén, Zoloncaman) 437
- Smirnof J. 469, 782, 796
- Sobamogera nép 444. — szó magyarázata 444, 445
- Sodrony (leletek): karika 576, 597, 626, 726. — láncz 723. — tekercs 585, 699
- Sodrott ékszerek ízlése 826
- Soio (Sajó) 486
- Solinus római földrajza 480
- Solt, l. Zsolt
- Sophokles byz. szótára 7
- Sopyrion 321
- Soroksár 446
- Sosdalia 481, l. Szuzdál
- Sóskút 450
- Sószállítás Erdélyből az Árpádok alatt 437
- Soteriopolis 130
- Souïou (Souyou, Souyoy, Sajó) 412, 415, 416, 421, 427, 429
- Sóvár 389, 416
- Sóvásárlás akadályozása a morvákat illetőleg 316
- Spalatensis civitas (Spalato) 439
- Spalatina civitas (Spalato) 461
- Spalatói Tamás 405

Spanyolok, l. Hiberi, Hispani, Hispani, Iberek
 Spanyolország 149, 241, 262, 265, 282
 Spatha (kard) 756
 Spatharocandidatus 131
 Sperchios 444
 Spital 305
 Spizzun 313
 Sprenger 142, 247
 Springer 818
 Srédec (Szófia, Sardica, Scereducy) 444
 Sreznevski Izmael 356, 377
 Stauracius 105
 Stephanus, l. István
 Stepiliperc 311
 Stichos 82
 Stilus, l. Ornamentika
 Stock Kristóf 667
 Stras hegy 416
 Strategos 14, 79, 85, 87
 Stratiotikon thema (hadtest) 85
 Strigonium (Esztergom) 506
 Stroganoff Sergius 820
 Struma folyó 445
 Stubnya 430
 Stumptey (Sempte) 429
 Stumtey (Sempte) 433
 Succi (Trajánkapu, porta Wazil) 439
 Suevia 505
 Sukrallah 170
 Šumen 375
 Sunad (Csanád) 408, 409, 441
 Surcusar (Soroksár) 445
 Surungrad (Csongrád) 437
 Susa (Segusa) 460
 Susdali ruthenok 494
 Susdalia (Szuzdál) 480, 493, 500
 Susudal (Szuzdál) 401, 405
 Sümeghi lelet 732
 Sűvegdfisz (leletek) 533, 603. — jellemzése 782, 784
 Svábok 314
 Svábország 315
 Svantewit 753
 Svédek 256
 Svjatoslav 375
 Swarnagel 312
 Swarzwalde 342
 Swjatopluk 179, l. Szvatopluk
 Swjatopolk 178, l. Szvatopluk
 Sycambria, l. Sicambria
 Syccan hegy 489
 Sychia (Zichia) föld és lakói 467

Sycli 453, l. Székelyek
 Syd (civiles de —) 419
 Sylicia 489
 Symeon, l. Simeon
 Syngul 133, l. Szüngul
 Syria 58, 68, 73, 489, l. Sziria
 Sysile-k 314, 315
 Sytua (Sytua, Zsitva) 431, 434

Sz.

«Szabad» szó eredete 345
 Szabad-Battyán 690
 Szabartioaszfaloi 120, 121
 Szabirok (kazárok) 249, 275
 Szabó István 449
 Szabó Károly 90, 95, 96, 112, 374, 384, 390, 391, 331,
 402, 409, 414, 415, 417, 418, 420, 422, 424—431,
 434, 435—437, 440—443, 447—453, 455, 457—463,
 466, 467, 470, 471, 475, 476. — Anonymus-for-
 dítása 390, 391. — és Konst. Porph. műve 90
 95, 96
 Szabolcs (Zobolci, Zobole, Zobolsu) vezér 394, 400
 450, l. Zobolsu. — megye 400, 417
 Szabor (= zobor — egyház) 432
 Szafadi 221
 Szahib esz — Szerir 244, 274, 275
 Szakakátai 119
 Szaklabijja 174
 Szakolcza 433
 Szalán, l. Salanus
 Szalánkemen (Slankamen, Zoloncman) 437
 Szalathna vize 431
 Szalárd (= Zuárd) 408
 Szalay Ágoston 510, 589
 Szallam 144, 145, 146
 Szalmakátai 119
 Szalmutzész (Σαλμουτζης = Álmos) 99, 121, 122
 Számánida dirhemek 514, 529, 531, 538, 546, 803
 Számánidák 143, 144, 146, 194, 274, 531
 Szamarak 59
 Szamarkandi dirhem 514, 531, 538
 Szamos 424, l. Zomus
 Szamszakha 283
 Szânârijah nép 283
 Szanda (Szandaváralja) 429, l. Balhadaya
 Szár (Zaar) László fia 399, 414, 503
 Szaraczén ékszerstilus 800. — hármalevél 822. —
 műipar hatása 803. — szövetoornamentika 821
 Szaraczénusok (Saraceni, Sarraceni) 23, 24, 31, 57,

- 66, 68, 71, 72—74, 93, 469, 470. — asszonyaik
66, — ellenök követendő harczmodor 64—73. —
fegyverzetük 60, 61. — földjük 469, 1. Vela. —
háborújuk a görögökkel 64. — harczmodoruk
24, 59—63, 70. — harczra nevelkedésük 71. —
hitük és felfogásuk a háborúról 58, 59. — jel-
lemvonásaik 60—63. — őshazájuk 57. — Pest
városában 462. — táborozásuk 66, 68. — tenge-
részetük 63, 72
- Szára'sen város, 145, 1. Szári'sen
- Szaratov 469
- Szarepta 469
- Szári'sen város 154, 1. Szára'sen
- Szarkel 154, 244, 1. Sarkel
- Szarmatia (Szermende) 315
- Szarvas város 452
- Szászok (Saxones) 297, 458, 478. — régiek 314
- Szászország (Saxonia) 114, 297, 458, 459, 505
- Szasszanida: ékszerstílus 800, 820, 821. — emlékek
Perm vidékéről 796, 820, 821. — ezüstitálak 753,
768, 796. — műipar hatása 803, 820, 821. —
— selyemszövet 821. — szövetsustrák 821
- Szasszanidák (Khoszran utódai) 234, 250, 251
- Szatmár (Zotmar) 420. — megye 409, 417
- Szauszzen er-Reszsi 197, 204, 206
- Száva (Sava, Sawa, Zoua) 131, 310, 316, 438, 440
- «Századok» 9
- Százhalom (Centum, montes, Zazholm) 447, 482, 495
- Szebir 234
- Szeged-bojárhalmi sírleletek 683
- Szeged-királyhalmi: sírleletek 514, 528. — szamanida
érem 529, 530, 803
- Szeged-öthalmi: sírleletek 513, 580. — aranyérem 583
- Szeghalom (Zeguholmu) 425
- Szekcső (Zekche, Zecuseu) 448
- Székelyek (Sicli Siculi, Sycli, Zekul, Zaculi) 445,
451—453, 483, 484, 497. — eredete 483, 497. —
hite Csabáról 484, 497. — meghódolása 451,
483, 497. — oláh írásjelei 484, 497
- Székelyszáz (Seculsaz) 452
- Szekercze (lelet) 620, 622
- Székes-Fejérvár (Alba, Albensis civitas) 419, 448, 486
503. — alapíttatása 503
- Székesfejérvári sírleletek 511, 688. — kardlelet 750
- Szekün (Abeszkün) város 271
- Szelifán 272
- Szeldsukok 246
- Szell Farkas 677, 738
- Szellam 200
- Szemender (Tarhu) 155, 231, 242, 244, 454
- Szemendra 272
- Szemere (Zemera, Zemere, Scemura) 400, 429, 434
- Szén (leletek) 642, 656
- Szendábil 145
- Szendrei János 535, 703
- Szent: Adorján (Adrianus) 102, 311. — Ágoston atya
330, hat világkorszaka 703. — Bertin évkönyvei,
1. Annales Bertiniani. — Cyrill, 1. Konstantin-
Method. — Eythymius életrajza 360. — Gallus
335, 337. — Gellért hegye 446, legendája 409,
447. — Gergely 330. — Germanus congregatiója
296. — György csodái a bolgárral 355, 360, 361. —
Hrodbertus 311, 312. — István 408, 419, 422,
424, 425, 459, 463, 466, 503—506, anyja 425,
palástja 816, 817. — János apostol Apocalypsise
294, 332, 394. — János (Aranyszájú) inái 377. —
Jeromos 332. — László 421. — Lázár szegényei
505, 506. — Mamasz 100. — Methodius, 1.
Konstantin, Method. — Othmár 336, 337. —
Vazul (Basilius) 439
- Szentes város 437, 451
- Szentesi sírleletek 702, 703. — kardletről 756
- Szentkirályi Móríc 546, 547
- Szepesi erdő (Zepus silva) 428
- Szer (Scery) szó jelentése 437
- Szerbek (szurpek) 315
- Szerbia, Ó- (terra Racy, Rácország) 439
- Szerbek 114, 115
- Szerdahely (Nógrádban) 429
- Szerencs 400
- Szerepi mocsár (Zerep, Sárrét) 425
- Szeretosz (szeret) 123
- Szerír (Daghisztân) 187, 190, 192, 193, 232—234, 242,
251, 253, 273—275
- Szerírek 150, 187, 249, 276. — a nép és föld leírása
187—192
- Szerszámleletek méltatása 762—764
- Szerszámolaj 211
- Szfendoplokosz 113, 126, 129, 130, 408, 1. Szvatoplug. —
fiainak vizsgálódása 130. — fiairól szóló monda
129. — népének bomlása 130. — tartománya 113
- Szerbia 754
- Szibériai sziklarajzok 761
- Szidsisztân 145
- Szifr város 277
- Szíhalom (Szinhalom, Zenuholm) 428
- Szizah Kovje sziget 233
- Szjádzs (leletek) 516, 518, 520, 546, 547, 559, 586,
601, 611, 663, 716, 727, 728, 735, 1. Bronz, Ezüst,
Lemez. — griffes 547, 776. — hüvelyes 546, 735,
776. — méltatása 769, 772. — orosz analogiái
798, 800

- Szilágy-Somló 417
 Szilisztria 131
 Szind (India) 141, 142, 143
 Színlelt futás 30
 Sziráf 284
 Szíria (Syria, Szyria) 58, 68, 73, 141, 150, 263, 489
 Szíriai üveggyöngyök 792
 Szirma-besenyői sírleletek 587, 703
 Szirmay Alfréd gf 703
 Szittyá: bronznyilak 704. — íjjak 761. — sírok 587
 Szittyák, l. Scythák
 Szívidomú díszek 806, 807, 809, 811
 Szklávok 114, 117, l. Szlávok
 Szklérosz (Nikétász) 106
 Szláv, l. Szlovén: betűk 312, 346. — egyházi nyelv
 írásának kora 346, 363. — elemek a görög nyelv-
 ben 98. — források a honfoglalásról 343. —
 hegyvidéki leletanalógiák 795. — kútfők magyar
 vonatkozásai 346—347. — liturgia 289. — nemzeti
 kútfők hiánya 346. — népvándorlás 345. —
 nyelvjárások a IX. században 349. — térítés
 Pannoniában 308
 Szlávok (Sclavi, Szklávok) 45, 52, 117, 139, 141, 150,
 151, 163, 167, 169, 172, 174, 183, 199, 201—204,
 229, 230, 241, 256, 258, 282, 288, 293, 323—328,
 410, 423, 429, 431, 432, 437, 509, l. Szlovénok. —
 adózásuk 180. — áttérésük 53, v. ö. Karántánok.
 — befolyásuk az avarokra 345. — = bolgárok
 201—204. — családi életük és a nők 176, 177,
 179, 256. — a Duna—Tisza közén 407. — élet-
 módjuk 55, 56, 178. — erkölceik 179, 180. —
 fegyvereik 56, 178. — fejedelmük és címe 178,
 179. — földjük és jellege 174, 180. — gazdaságuk
 174—178, 180. — görögösítésük 53. — hadügyük
 178, 179. — hangszereik 177, 178. — igazság-
 szolgáltatásuk 179, 180. — írástudatlanságuk a
 IX. században 346—348. — jellemvonásaik 52—55.
 — kereskedelmük 178, 179. — lakóhelyeik 174,
 179, 180. — meghódolásuk Álmossal 396, 410. —
 = morvák 288, 293, 323—328. — Nyitra vidékén
 432. — őshazájuk 52. — Pannoniában 405, 450.
 — ruházatuk 177, 183. — szokásaik 175—178,
 256. — vallásuk 53, 176, 177. — váraik és váro-
 saik 172, 178, 179. — viszontagságaik 53, 182
 Szlavónia (Sclavinia) 308, 440
 Szlovén írás 346, 363
 Szlovénok 346, 366—368, 372, 373. — déliek 348
 Szobb (Zub) 485
 Szófia (Srêdec, Sardica, Scereducy) 444
 Szójutí 197
 «Szolga» szó eredete 324
 Szolnok város 435
 Szolnok (Belső-) megye 409
 Szolyvai sírleletek 510, 533, 704. — kardletről 748. —
 lemez ornamentikája 822, 823
 Szovar 244
 Szög (lelet), l. Vas
 Szögecs (lelet), l. Bronz, Ezüst
 Szöllőművelés 171, 231
 Szörneműek 235
 Szövet (lelet) 705, 716. — minták keletről 816
 Szubands 178
 Szudan 141
 Szuleimanijje (kard) 184
 Szuleiman Rabiah 254
 Szultáni méltóság 204
 Szurpek (szerbek) 315
 Szuvar 221
 Suwikh 178
 Suzdal (Sosdalia, Susdalia, Susudal) 389, 401, 405
 467, 480, 481, 493, 500
 Szüngul 132, l. Syngul
 Szyria 141, 150, 263, l. Szíria
 Szyru-kalpeé 117
 Szvatoplug (lásd: Zuatap[o]lug, Zuatop[o]lug, Zu-
 atupolug, Zuendibold, Zu[u]entibald, Zuenti-
 bolch, Zuatoplug, Zentobolchus, Zwentibaldus,
 Zwentibaldus, Swjatopluk, Swjatopolk, Sfen-
 doplukosz, Szvjatopolk) 410, 431, 432, 453. —
 halálának éve 130. — név fejtegetése 408.
 Szvjatopolk 178, 179

T.

- Tabarasztán 244, l. Tabarisztán
 el-Tabari 140, 194, 362
 Tabarisztán 147, 235, 242, 248, 253, 254, 266, 267,
 271, 275
 Tabarisztáni nők és sarúk a szlávoknál 177
 Tabii 282
 Táborozásra utasítás 24
 Tacata (Tucota, Takta) 416
 Tacholf 312
 Tafel 92, 445
 Tagma 14, 25, 77, 84, 85, 87
 Tagzáró (uragos) 82
 Taif 141
 Taks 400
 Taksony (Takszi, Thocsun, Tocsun, Toxun) 387,
 400, 439, 459, 461—463. — házassága 462. —
 leírása 459. — születési éve 459

- Takszi 128, l. Taksony
 Takta köze és vize 415, 416
 Taktika tanának czélja 74
 Tál (sírlelet) 704. — szasszanida 753, 768, 796
 Tala (szövet) 278
 Talmat 116
 Támadásokról 57
 Taman (Matrica) 467
 Tambovi leletanalógiák 795, 801
 Támogatók taxisa 17
 Tanabis (Don) 169, 254
 Tanay 489, 490
 Tapolcza (Topulucea) 427
 Taprobanæ 332
 Tar László, l. Szár-László
 Tarczali sírleletek 511, 710. — kardleletről 748, 750, 753
 Tarczaly Dávid és Lajos 710
 Tarján 125
 Tarkaszu 128
 Tarkhu (Szemender) 254
 Tárnokvölgyi (Tarnukvolg, Tavarnucveg) ütközet 482, 495
 Tarnukvolg 495
 Tarsia 479, 492
 Tarsis 331, 489
 Tarsolyemez (leletek), l. Bronz, Ezüst. — dombormíves 533, 546, 707, 708, 713. — méltatása 782, 784. — ornamentikája 812—816, 822. — vésett 601
 Tarsus 65, 72, 263, 489
 Tarszusz (Terszusz) 263
 Tartalék-taxis 79
 Tartari (tatárok) 465, 468, 471
 Tas (Taszész, Thosu, Tosu) 400
 Tass nemzetség 420
 Tasvásár (Thosu forum) 420
 Taszész (Tas) 128
 Tata 498
 Tatárok (Tartari) 394, 465, 468, 470, 471. — leírása 468—471. — -ról szóló levél Juliántól 465
 Tátra (Tatur, Turtur) 416
 Tatur (Tátra) 416
 Taurina (Turin) 460
 Taurus 69, 71, 73, 489
 Tavarnucveg (Tárnokvölgy) 482
 Taxis 12—19, 25—27, 30, 37, 39—41, 43, 47, 75—80, 82, 83, 85—87, l. Parataxis. — alakzatok 13. — első- 17, 18, 80. — második- 18, 83. — szó jelentése 11
 Tbiliszi (Tiflis) 152
 Tebele 128
 Tegezdísz (leletek) 519, 525, 714, 761
 Téglás Gábor 200
 Tekereu (Tekerő) vize 452
 Temes (Temus) folyó 126, 407, 442
 (Temes) megye 443
 Temetkezés a sírleletek szerint 443, 444. — lovastul, kutyástul 744
 Temus (Temes) 407
 Tengeliczi sírleletek, l. Kis-tengeliczi
 Tengnagel 295, 382
 Teodra 417
 Teothonici 394, 460, l. Teutonok
 Tergina Gyula 513, 626
 Termács (Termatzu) 97, 128
 Termatzu (Termács) 128
 Termperhc 313
 Testőrség Byzáncban 106, 107
 Tetel (Tétel, Tétöl, Titel) 434, 435
 Téteny (Tuhutum?) 400
 Tétény 447
 Tetétlen halma 435
 Teteuetlen mons 435
 Tetrarches 82
 Tetűevők 199, 200
 Teutonok (Teothonici, Teutones, Teutonici, Theotonic) 338, 342
 Teutonici 483, 484, 486, 498, 500
 Tevék 59, 73, 74, 160
 Thallóczy Lajos 343, 347, 352, 440
 Thana 478, 500
 Thanais (Tanabis, Don) 320, 393, 413
 Thartan 471
 Thasos 445
 Thassilo 306
 Theiner 417, 470
 Themel (ez Zulfí) emir 263
 Theodericus (Dietrich, Detre) 417. — kún püspök 417
 Theodo 302, 303
 Theodora császársága 91
 Theodorus 485
 Theodosiopolis 73
 Theodosius-féle barlangkolostor 363, 364
 — Melittenus krónikája 92
 Theophanes 91, 93, 95, 96, 132, 369, 374, 378. — krónikája 91, 92
 Theophilus császár 101, 131
 Theothmar(us) 293, 323, 328. — levele IX. János pápához, 293, 294
 Theotonic 394, 414, 448—450, 459—461

- Thermopylæi szoros 444
 Thessalia 444
 Thessalonika 101, 105, 130, 131, 348, 372, 445
 Thiscia 407, 1. Tisza
 Thocsun (Tocsun, Toxun, Taksony) 462, 463
 Thogata folyó 492
 Thold Titusz 447, 455
 Thomka-féle ékszerleletek 740.
 Thomas és Tafel 445
 Thomay nemzetség 463
 Thonuzoba 463
 Thonyz (Thanyz) 463
 Thorhus, Nicolaus de- 443
 Thosu (Tosu, Tas) 420, 421, 426. — foruma (Tas-vásár) 420
 Thrácia 31, 280, 372, 374, 443
 Thrákok (Traces) 445, 489
 Thuringia (Turingia) 459, 505
 Thúróczy 460, 472
 Thúry József 158, 170
 Thüringia, 1. Thuringia, Turingia
 Thüringiak (Turingi) 314, 478
 Thyscia, 1. Tisza
 Thyon (Tihany) 449
 Tiberis 333
 Tibetiek 145
 Tiča 375
 Tichon (Tihany) 449
 Tiflis (Tbiliszi) 125, 153, 195, 196, 277, 283, 751
 Tihany, 1. Thyon, Tichon
 Tile sziget 332
 Tiligul 133
 Timészész (Temes) 127
 Tinnye 618
 Tinnyei sírleletek 719, — besenyő sírok 721
 Tisza (Thiscia, Thyscia, Titza, Tiza, Tyscia) 127, 404, 407, 411, 412, 415—421, 425—428, 435—437, 441, 443, 451, 463, 494, 495, 498
 Tisza-Füred 463. — Ladány 418. — Lök 721. — nagyrévi sírleletek 721. — Oszlár 427
 Titel (Tétel, Tétél, Tétöl, Titulum, Tytul) 417, 434, 435, 437
 Titkos jelenések, 1. Apocalypsis
 Titulum (Titel) 437
 Titza (Tisza) 127
 Tiza (Tisza) 481—483
 Tocsun (Taksony, Toxun) 459, 461—463, 481, 494, 496, 500, 505. — házassága 462
 Togora 479
 Togorma 331
 Tokaj 415, 416
 Tokaji aranyérmek 567, 572. — kincs 514, 567
 Tolbou (tömlő) 401
 Tolcsva (Tulsua) vize 414
 Toldy Ferencz 384, 473, 475
 Tolna-szántói sírleletek 723
 Tolstoj 796
 Tolvajok büntetése 179, 180
 Tomaj (Thomay) nemzetség 463
 Tomaschek 376
 Tomasvacz 442
 Tombora hangszer 177, 178
 Tomnikoffi temetők 796
 Topulucea (Tapolcza) 427
 Tora (= törü, = törvény) 257, 1. Töre
 Torbágy (Turobag) erdő 449
 Torda vidéke 423
 Torhus (Thorhus) terra 443
 Tormás (Turmas) vize 431
 Tosu (Tas, Tuso? Thosu) 400, 418, 420, 425, 426, 436, 438, 455. — tettei 418—420, 425
 Tótország 307, 308, 440, 1. Szlavonia
 Tót-Próna 430
 Toxun (Taksony) 461
 Tölgyfa (leletek) 619
 Tör (lelet) 704, 705
 Töre (= biró) 257, 1. Tora
 Török Aurél 644
 Török népek (turkok) 279, 280. — nyelv 230
 Törökök 141, 149, 199, 234, 241, 248, 249, 262, 367
 Törteli sírleletek 511, 724. — lándzsalelet 757. — Thomka-féle ékszerek 740
 Történetírók Anonymus korában 393, 439, 1. Anonymus
 Traces (thrákok) 489
 Tragor dr. 730
 Traján-hídja 126. — kapuja 439
 Transsilvania és Ultrasilvanla 422, 1. Erdély
 Transoxaniai szamanidák 531
 Trapezus nevei 250, 1. Trebiz, Trebizont, Trepizunt
 Trebiz 310
 Trebizont 278, 279
 Treinchen (Trencsén) 433
 Treisma 309
 Trencsén (Treinchen, Trunsun, Turunsun) 433
 Trepizunt 250
 Triaditza 444, 1. Szófia
 Tribunok (hadi-) 84
 Trója 489
 Trójai háború 390
 Troiani 489
 Trullosz 123

- Trunsun (Trencsén, Treinchen, Turunsun) 433
 Tubal 331, 489
 Tucota (Tacata, Takta) 415, 416
 Tudra (Theodra, Turda) 417
 Tuguzguzok 249
 Tuhtum 418, 1. Tuhutum
 Tuhutum (Tuchtum) 388, 400, 418, 420—424, 426. —
 ivadéakai 424, 425. — tettei 420, 422—424
 Túlász nép 152
 Tulipándisz 808
 Tulma (Oluptulma) 403, 414
 Tulna (Tuln) város 482, 495, 496
 Tulsua (Tolcsua) vize 414
 Tungatai 118
 Túr (Turu) vize 425
 Turáni népvándorlás 345
 Turcsányi Gyula 572, 574
 Turda (Torda) 417, 481, 494, 499. — név alakválto-
 zatai 417
 Turin (Taurina) 460
 Turingi 478
 Turingia 459
 Turk, 1. Magyar. — faj, 167, 240. — népek 249, 260,
 265. — nyelv 216
 Turkia, 1. Magyarország 114, 115, 117, 122, 126, 128,
 456. — leírása 126, 127
 Turkok, 1. Magyarok 3, 4, 5, 9, 30—33, 38, 42, 43,
 98, 102, 106—115, 119—127, 130, 131, 135, 136,
 145, 154, 216, 237, 241, 245, 246, 254, 261, 266,
 277, 281, 282, 297, 376. — alkotmányuk 127. —
 Atelkuzuban 121. — és a besenyők 112, 120—122,
 125. — csatarendjük 31, 32, 33, 36, 37, 43. —
 életmódjuk 34. — ellen követendő harczmodor
 39—43. — fegyvereik 34, 35. — fejedelm-
 választásuk módja 122. — fejedelmeik 33, 112,
 119—121, 127. — férfiakban bővelkedők 33. —
 görög háborújuk 281. — harczmodoruk 30, 34,
 36—39, 43. — jellemvonásaik 33, 38—40, 43. —
 és a kabarok 224. — és a kazárok 120, 121. —
 keleti törzseik 121, 123. — kiköltözésük Atel-
 kuzuból 126. — kormányzatuk 33. — Leo
 szövetségesei a bolgárok ellen 31, 32, 125. —
 Lebediában 119. — lovasságuk 35, 36, 39. —
 mint győzők 38. — múltjuk 119, 120, 121. —
 Nagy-Morvaországon 122. — nemzetségeik 124,
 125. — nyelvük és nyelvjárásaik 124, 216. —
 összeköttetésük keleti testvéreikkel 123. — poli-
 tikai szervezetük 33. — portyázásaik Európá-
 ban 281. — régi nevük (Szabartioiaszfaloi) 120. —
 római (görög) hűbéreseik 44. — szakadásuk
 kétfelé 121. — szomszédaik 113. — táborozásuk
 35, 36. — tartalék- és málhacsapataik 36, 37. —
 törzseik 130. — törzsfejedelmeik 127. — törzs-
 szövetségük 127. — vajdáik 119. — vallásuk 154
 Turmák 12, 14
 Tarmarches 79, 84
 Turmas (Tormás) vize 431
 Turobag (Torbágy) erdő 449
 Túrócz 430
 Tursoc (Törzsök?) 431, 434
 Tursol kémlelése 413
 Turtur (Tátra) mons 416, 417, 462
 Turu (Túr) vize 425
 Turul 483, 485
 Turunsun (Trencsén) 433
 Turzol (Tursol) 413, 414, 416
 Turzol mons 414, 415, 416
 Tuso (= Tosu, Thosu) 426
 Tutész 127
 Tuto 323
 Tyrasz 489
 Tyscia (Thyscia, Tiscia), 1. Tisza
 Tytul (Titel) 417
 Tzantzes 101
 Tzopon 116
 Tzur 116
 Tű (leletek), 1. Bronz, Vas
 Tükör (lelet) 618
 Tűzimádó magyarok 169, 172, 177
 Tűzkő (leletek) 540, 597, 614, 647
 Tűzszerszám (leletek) 634, 640. — méltatása 762, 763

U. Ü.

- Uarod (Várad) castrum 430
 Udalrich (Uodalricus) 297, 340
 Uereucea (Wereuecca, Verőcze) 461
 Ufa 470
 Ugeg 499, 501
 Ugek 394, 396—398, 401, 402
 Uger 485
 Ugocsa 389
 Ugor-hegyek 372
 Ugor-szó Nesztornál 376
 Ugorskoje 372
 Ugocsa 411
 Ugrin mester 461
 Ugrok 352, 360, 366, 369, 372—375. — fehérek (kazá-
 rok) 367, 369. — feketék (magyarok) 369. — és
 Szt Method 353, 354
 Uidrik 310

Uiuvs (Uyes = ügyes?) 463
 Ujlak 440
 Újlakiak őse 461
 Újvár 433
 Ukru 277
 Ulahi 484
 Ulisce (szláv edény) 175
 Ulcou (Valko, Vukovár, Wolcou) 440
 Ulm 435
 Ultrasilvana terra (Erdély) 422, 423, 425
 Umsoer 421
 Umusouer (Humusouer) 420, 425
 Undolszky 350
 Undrimæ 305
 Ung (Hung) folyó 396, 485. — vára 412
 Ungar 340
 Ungari 316, 317, 319, 326, 327, 466, 470—472, 498, 500—503
 Ungaria 466, 468, 471, 472. — maior 466, l. Nagy-Magyarország
 Ungarii 316, 320, 323
 Ungri 301, 289 (Avari 335, 336, 340, 342)
 Ungvár (Hung, Hungu, Hunguar) 389
 Unitimar 313
 Unzat (Unzato) 310, 313
 Uodalricus (Udalrich) 335
 Uoyos (Vajas) vize 437
 Ura 82
 Uragos 82
 Ural (Jaik) folyó 115, 393. — hegy 470
 Urbicius (Mauricius?) 3, 5, 15, 26, 41. — kora és nyelve 3. — Leo forrása 5, 9
 Urkun (Urkund) 449, 450, 459, 460. — tettei 459, 460
 Urcund (Urcun) 463
 Urgends (Urgends) 205
 Urs vezér 486, 504
 Urcia 408
 Ursoua (Orsova) 443
 Ursur 428
 Ursuur(u) 402, 405, 427, 428
 Urus (rus) 363
 Uruszoba 463
 Ussitin 314
 Usubuu 417, 418, 448—454
 Uulgaria, l. Vulgaria
 Uvaroff (Ouwarow) Alexis grf 220, 523, 746, 753, 798, 800, 801, 802. — ásatásai a meriek földjén 798
 Uvaroffné özvegy 751
 Uzia 117
 Úzok 98, 112, 115, 118
 Űrgends (Urgends) 150

Űveg és paszta (leletek): csepp 560. — gyöngy 516, 518, 522, 543, 553, 560, 578, 583, 585, 595, 604, 607, 626, 640, 646, 671, 674, 683, 686, 687, 698, 699, 700, 705, 728, 730. — tükör 618
 Űveg és pasztagyöngyök eredete 792. — méltatása 792. — orosz analógiái 798

V.

Vabia 181
 Vác-vidéki leletek 730
 Vadáskutya csontváza 518
 Vadum arenarum 442
 Vág (Wag) 530
 Vajas (Uoyos) vize 437, 438
 Vajas-ér 438
 Vajda (vojvoda, βοιβοδος) 98
 Vajdák a turkoknál 119—121
 Vajta (Bojta) 448
 Valendar 280
 Valens császár 493
 Valko (Walcou, Ulcou, Vlcou, Vukovár) 440
 Vámbéry Ármin 157, 195, 200, 369, 428
 Várad helység 430, 431
 Várad regestrum 409, 463
 Váratlan támadásokról 57
 Varázseji Gusztáv 513, 580, 582, 653, 730
 Várad-család 420
 Vári Rezső 1, 10
 Varsói leletanalógiák 796
 Vas (leletek) abroncs 626, 764. — ár 620, 622, 638, 640. — ásó 640, 676. — balta 647. — csákány 650, 690. — csat 561, 564, 582, 604, 612, 614, 616, 620, 621, 642, 650, 683, 702, 705, 710, 728. — csatló 651. — csavar 516. — csiholó 526, 540, 599, 601, 647, 703. — dárda 672. — derékövi 578. — fejsze 631, 692. — fokos 660. — gyűrűláncz 612. — hevedercsat 538, 540, 600, 606, 646, 647, 652, 732. — kampó 721, 764. — kard 535, 538, 574, 589, 597, 600, 603, 604, 614, 619, 620, 622, 626, 631, 647, 656, 672, 690, 703, 704, 705, 707, 710. — karika 553, 561, 565, 580, 582, 599, 606, 612, 710, 728. — kés, l. Kés. — láncsa 580, 582, 599, 614, 647, 672, 728. — lemez 702. — nyíl 516, 524, 558, 565, 580, 595, 597, 601, 609, 611, 620, 622, 634, 646, 647, 650, 657, 674, 679, 682, 686, 702, 703, 705, 710, 719, 732. — paizsdudor 626. — pálcza 709, 764. — pánt 516, 526, 540, 565, 626, 640, 647, 650, 692, 721. — patkó 661, 705. — sarkantyú 540, 719. — sarló 597.

604. — sodrony 732. — szelencze 620, 622. — szög 582, 692, — töredékek 565, 595, 703, 705, 709, 710, 728. — tű 640, 680, 683. — tűzszerszám 636, 640. — véső 656. — zablá l. Zablá
- Vásárhelyi Béla 588. — Géza 618, 719, 721
- Vásárok 178
- Vastag Károly (III.) frank király 323, 456
- Vasvértes lovas 35
- Vászon (leletek) 705, 746
- Vazul, l. Basilius alatt
- Vegetius 3
- Végh Adorján 671. — János 560
- Vehrkana (Hyrkania) 232
- Vela (Wela, Wele) vezér 481, 482. — föld 469
- Velec 417, 418, 451, 454
- Veleg 417
- Velencze (Venedik) 263, 435
- Velenczei tó 449, 450
- Veluc (Veluga, Veluk) 418, 452, 454
- Velugu 454
- Veluk 418
- Vendek 314
- Venedik 169, 170, 263
- Verbulchu (Werbulchu) 486, l. Bulcsú
- Vercelensis episcopus 323
- Verdun 296
- Verduni püspöknek szóló verseslevél 329
- Verebi sírleletek 510, 514, 560. — éremek 566
- Vereczkei szoros 467
- Veres-Oroszország 407
- Vergilius (l. Virgilius) püspök 306
- Verona, Ditricus de- 495
- Verőcze (Uereucea Wereuecca) 429, 461
- Vérszerződés 399
- Vért (nehéz) 60
- Vértés, l. Vertus, Wertes, Wertus alatt
- Vértet sejtető leletek 762
- Vertus (Vertes) 450
- Vesontium (Besançon) 342
- Véső (lelet) 656
- Veszprém (Bezprem, Weissbrunn?) 448, 449, 484
- Vezérszállási (pudpolóczi) sírleletek 730. — kard-leletről 751
- Viasz 217, 235
- Viborada legenda 299, 336
- Vidovich László 591
- Vidra 217
- Vidukind 297
- Vienna (Bécs) 495
- Világ teremtése 96
- Villehardouin Gottfried 445
- Viltinek 117
- Viminacium (Braničevo, Brundusium) 444
- Vinipopolis 444, l. Philippopolis
- Virág (ezüstsület) 611. — kehelydísz 808
- Virgilius költő 333. — püspök 304, 307
- Virtunensis episcopus (verduni-) 329
- Visztula (Wisla) 315
- Viszu (Весь, Вечн) 219
- Viterbói Gottfried 476, 477
- Vlachi 497, 498
- Vladica (duca) 411
- Vladikavkazi (darieli szoros) 467
- Vladimir fejedelemség 406. — kormányzóság 144
- Vladimiri analogleletek 795
- Vladimirko halicsi fejedelem 407
- Vlatavar 207
- Vlatavaz 203
- Vlcou (Ulcou, Valkó, Vukovár) 440
- Vogezek 296
- Vojvoda (војвода) 98
- Volga (Atel, Atil, Etel, Ethyl, Etyl, Etul, Itil, Itszil. — Kazar folyó, Orosz folyó) 131, 146, 159, 179, 171, 231, 241, 248, 254, 261, 265, 389, 393, 469, 470, 472
- Volga-bolgárok 144, 147, 182, 197, 199, 254, 262, 263, 264
- Volochok 367, 372, l. Oláhok
- Volodimer 359
- Voronov 350
- Vospor 169
- Voss dr. 751
- Vostokov 377
- Voyta 426, 427
- Vörös-Konrád herceg 460
- Vukovár (Valkó, Ulcou) 440
- Vulgares 322, 450, l. Bolgárok
- Vulgaria 310, l. Bulgaria
- Vulgarii 310, l. Bolgárok
- Vullers 151, 248

W.

- Wacil porta 444, 461, l. Wazil, Trajánkapú
- Wag (Vág) 407, 414, 431, 433
- Waitz 297, 299
- Walarium 302
- Waldo (Walo, Walaho) gróf 456, 457. — püspök 323
- Waldram verses levele Dadóhoz 298, 299, 334
- Waller-tó 302
- Walo (Walaho) gf 457, 458. l. Waldo
- Waltker 310
- Waltunc 306

Waninc 312
 Warengék 181
 Warmannus 306
 Warnak 181
 Warod (Várad) 431
 Wattenbach 290, 291, 299, 302, 473
 Watto 305
 Wazil (Wacil) porta 439, 1. Trajánkapú, Succia
 Clastra Basilii
 Wazzirburc 336
 Wazzirburgenses 341
 Weigel 753
 Weingartenses Annales 289, 301
 Weissbrunn (Weissbrunn, Veszprém?) 453
 Weisskirchen 433, 1. Holics
 Wele (Wela) 493, 496, 1. Vela vezér
 Welehrad 453
 Weniger Mátyás 552
 Werbulchu (Veřbulchu) 504, 1. Bulcsú
 Wereuecca (Uereuecca, Verőcze) 429
 Weridæ (Weritæ) 313
 Werinharius 309
 Werinheri 312
 Wertes (Vértes) 450
 Wertus (Vértes) 450
 Wiborada életrajza 299, 336
 Wichingus püspök 325
 Wiedhereschirichun 311
 Wilhelm 310
 Wisle-ország (Visztula-ország) 315
 Witemir 310
 Wladimir, 1. Vladimir
 Wlkina 310
 Wolfregi 312
 Wolcou (Valkó) 440
 Wolhynia 406
 Wormacia 301, 303
 Wrswr (Örsúr) nemzetség, 1. Ursuur
 Wulfstan 290
 Würger Albert 589
 Wüstenfeld 140, 220
 Wylte-k 314

Y.

Ygfon (Igfón) 452
 Yobagyones (jobagiones) 421, 454
 Ypul (Ipoly) 429 430
 Yrcania (Irchania, Hyrkania) 480
 Ysnacum 505
 Ystoros (Ostoros) 428

Z.

Zaar Ladislaus 503, 1. Szár László
 Zabla (leletek) 518, 526, 535, 538, 540, 547, 554–556.
 558, 561, 564, 572, 575–578, 580, 582, 594, 595, 597,
 599, 600, 603, 606, 612, 614, 616, 631, 633, 642,
 646, 647, 650, 651, 656, 657, 659, 677, 678, 680,
 682, 684, 690, 692, 703, 704, 709, 719, 721. —
 jellemzésük 764–766. — karikás 730. — oldal-
 rudas 538, 540, 553, 603, 633, 650–652, 678,
 703, 709, 719. — orosz analogiái 796. — töre-
 dékek 580, 690, 709
 Zabrag (Zágráb) 440
 Zacharias pápa 499, 500. — püspök 323
 Zaculi (székelyek) 483, 484
 Zádán 253
 Zágráb (Zabrag) 440
 Zágrábi ékszerleletek 608. — krónika 399, 401
 Zagya (Zogea, Zogéua) 426, 428, 435, 679
 Зазавон 98
 Zala vmegye 400, 422, 486
 Zala-szántói sírleletek 732
 Zalavár (Mosaburg) 311
 Zalkodi sírleletek 732
 Zalta (Zoltán) 128
 Zam(b)ur 499
 Zaránd megye 454
 Zászlók 60, 151, 436, 438
 Zászti apátság alapítólevele 703
 Zautzas 105, 109
 Závodszky István 567
 Zazholm 482, 495
 Zecuseu (Szekcső) 448
 Zegini (Zyginí) Zent Lazar 505, 506
 Zeguholmu (Szeghalom) 425
 Zeissberg 473
 Zekche (Szekcső) 448
 Zekul (székelyek) 497
 Zeller 160
 Zemein nemzetség 481, 493
 Zemera (Szemere) nemzetség 400, 434. — személy-
 név 429
 Zemere (Szemere) 429
 Zemlin (Zemplén) 412
 Zemlum (Zemplén) 410
 Zemplén, 1. Zemlin, Zemlum
 Zent Lazar zegini (zyginí) 505, 506
 Zentobolchus 318
 Zenuholmu (Színhalom, Szíhalom) 428
 Zepus (Szepes) erdő 428
 Zeremsu 421, 427

- Zerenche (Zerensze, Zeremsu) 415. — szó eredete 415
 Zerep (Szerepi mocsár = Sárret) 425
 Zerikeran 273, 274
 Zerkâr (Zerger) 274
 Zeska 310
 Zeurben 310
 Zeyk József br. 620
 Zichia (Sychia) 130, 134, 277, 467
 Zidbad 284
 Zilah (Zilac, Zyloc) 417
 Zilac (Zyloc) 421
 Zimony ostroma 453
 Zistilo 310
 Zlatostruj 377
 Zobolci (Szabolcs) 503
 Zobole (Szabolcs) 486
 Zoboleh (Szabolcs) 503
 Zobolini (czobolyok) 393
 Zobolsu (Zobolci, Zobole, Zoboleh, Zolsu, Szabolcs)
 400, 418—421, 425, 426, 450, 459. — tettei 418—420,
 425, 459, 460
 Zobor (Zubor, Zubur) 432. — halála 432. — szláv
 etymológiája 432
 Zoborhegyi szerzetesek 432
 Zobori oklevél Kálmántól 430
 Zoé 109
 Zoge(u)a (Zagyva) 426, 428, 435
 Zoloncaman (Szalánkemén) 437
 Zolsu (pro Zobolsu) 450
 Zolo(u)cu 417, 448, 449, 454
 Zoltán (Zolta, Zalta, Zulta, Zultus, Zsolt) 280, 411,
 451, 454, 500, 546. — felmagasztaltatása 454. —
 házassága 455. — név alakjai 440. — születési
 éve 411, 451. — telepít és rendezi a határokat
 461—463
 Zólyom (Zouolon, Zouolon) 430, 431
 Zománczos ékszerleletek 616, 618. — eredetük 823. —
 ornamentikájuk 815
 Zombor (Zubor, Zumbor) 400
 Zomus (Szamos) 408, 417, 418, 420, 424, 425
 Zonaras 374
 Zorvaszter tana 278
 Zotmar (Szatmár) 420
 Zoua (Száva) 438, 440
 Zouolon (Zouolon, Zólyom) 430
 Ztoimar 309
 Ztradach 313
 Zuard(u) 401, 408, 428—433, 441—445, 486, 504. —
 tettei 428—432, 441—444
 Zuatap(o)lug 484, 485, 498, 501, 503
 Zuatop(o)lug 408
 Zuatupolug 501
 Zub (Szobb) 485
 Zubor (Zobor) 424
 Zubur(ius) 431, 432
 Zuemin 310
 Zuendibold 322, 408
 Zu(u)entibald(us) 316, 325, 408
 Zuentibolch 322
 Zulta (Zoltán) 451, 453—459, 461, 462, 499
 Zultus (Zoltán) 454
 Zumbor (Zombor) 418, 425
 Zumbothel (Szombathely) 461
 Zürichi muzeum Fehr-gyűjteménye 510, 733
 Zvatoplug 455
 Zventibaldus 316
 Zwentibaldus 316
 Zygini Zent Lazar 506
 Zyloc (Zilah) 421
 Zsidók (Hebræi, Judæi) 190, 225, 235, 245, 255, 332,
 335, 419 stb.
 Zsitva (Sytua) 431, 434
 Zsolt 400, 456, l. Zoltán
 Župa 178
 Županje (ζουπάριος) 178

SAJTÓHIBÁK.

11.	old.	fel. 3.	<i>ΔΙΑΤΑΞΙΣ,</i>	olv: <i>ΔΙΑΤΑΞΙΣ.</i>
14.	"	fel. 1.	<i>volt,</i>	" <i>van</i>
38.	"	al. 2.	<i>bolgároketől,</i>	" <i>bolgárokeitől.</i>
112.	"	2. jegyz.	<i>Romaniámak,</i>	" <i>Romanosnak.</i>
120.	"	fel. 6.	<i>Lebedia,</i>	" <i>Lebedias.</i>
130.	"	al. 2.	<i>Karakhia,</i>	" <i>Kazakhia.</i>
133.	"	al. 4.	<i>Niklajev</i>	" <i>Nikolajev.</i>
206.	"	fel. 9.	<i>törzsfőnekei,</i>	" <i>törzsfőnökei.</i>
279.	"	fel. 11.	<i>aszt,</i>	" <i>aszt.</i>
288.	"	fel. 7.	<i>silhiui,</i>	" <i>sithini</i>
314.	"	al. 2.	<i>Saffarik,</i>	" <i>Safařtk.</i>
320.	"	8. jegyz.	<i>Historianum,</i>	" <i>Historiarum.</i>
322.	"	fel. 1.	<i>solitudinis,</i>	" <i>solitudines.</i>
389.	"	al. 1.	<i>Reclus J.,</i>	" <i>Reclus E.</i>
405.	"	2. jegyz.	<i>II. Frigyes,</i>	" <i>I. Frigyes.</i>
529.	"	al. 1.	<i>szerint,</i>	" <i>szerinte.</i>
529.	"	al. 2.	<i>dirhemes,</i>	" <i>dirhem és.</i>
542.	"	al. 4.	<i>Pontos,</i>	" <i>Pántos.</i>
620.	"	fel. 14.	<i>vaskos,</i>	" <i>vaskés.</i>
804.	"	fel. 7.	<i>Chrysanthemund,</i>	" <i>Chrysanthemum.</i>
815.	"	al. 14.	<i>zománczozos,</i>	" <i>zománczos.</i>
816.	"	fel. 7.	<i>417;</i>	" <i>CIV.</i>

KIIGAZÍTÁS.

A 65. laphoz alulról a 4. sorban olv.: folytatódik Leo Taktikája XX. fej. 186. §. (Meurs.)-ának eme szavaival: ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀρχ. stb. majd egy Nicephorus Phocas császárnak tulajdonított s most már Graux hagyatékából Martintól (1898) kiadott taktikus munka fejezeteivel.

